

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΒΕΝΤΗΡΗ

Η ΕΛΛΑΣ

ΤΟΥ 1910 - 1920

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΑΘΗΝΑΙ
ΤΥΠΟΙΣ: "ΠΥΡΣΟΥ", Α. Ε.
ΙΕΡΑ ΟΔΟΣ 61
1931

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΒΕΝΤΗΡΗ

Η ΕΛΛΑΣ

“ΤΟΥ 1910 - 1920”

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΑΘΗΝΑΙ

ΤΥΠΟΙΣ: "ΠΥΡΣΟΥ", Α. Ε.

ΙΕΡΑ ΟΔΟΣ 61

1931

Ἀπαγορεύεται ἡ μετάφρασις ἢ ἀνατύπωσις τοῦ ἔργου, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ λήψις τῶν εἰς αὐτὸ διὰ πρώτην φορὰν δημοσιευομένων κειμένων, ἄνευ ἑκταῆς ἀδείας τοῦ συγγραφέως.

J. Βενιζέλος

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἐπάρχουν οἱ πιστεύοντες ὅτι ὠρισμένοι ἐποχαὶ ἔχουν μεταφυσικὰς ἰδιότητες, οἱ ὅποιοι τὰς καθιστοῦν πλουσίας εἰς γεγονότα ἀποφασιστικά διὰ τὸν βίον τῶν ἀνθρωπίνων δμάδων. Ἀναλόγως τοῦ εἶδους τῶν θεωριῶν, αἱ μοιραῖαι ἐποχαὶ τῆς ἐπανόδου τοῦ ἱστορικοῦ ρυθμοῦ εἶναι χιλιετηρίδες, αἰῶνες ἢ γενεαί.

Ἀναλαβὼν τὸ δύσκολον ἔργον τῆς ἀφηγήσεως τῶν συμβάντων εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὰ ἔτη 1910—1920, ὀφείλω νὰ ἐξηγήσω ὅτι δὲν παραδέχομαι τὴν ἀναγκαιότητα τῶν ἱστορικῶν νόμων. Καί, γενικῶς, δὲν ὀδηγοῦμαι ἀπὸ ἐν μόνον σύστημα, ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα ὀνομάζονται ὕλιστική, ἰδεαλιστική, ἠρωϊκὴ κλπ. ἐξήγησις τῆς ἱστορίας. Ἀναγνωρίζω ὅτι ἐκάστη τῶν μεθόδων τούτων ἠμπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθῆ ἐκ περιτροπῆς πρὸς κατανόησιν τῶν ἀθροιστικῶν φαινομένων ἀγνοῦμαι ὁμως τὴν μονοπώλησιν τῆς ἀληθείας ὑπὸ μιᾶς ἐξ αὐτῶν. Ὁ ἱστορικὸς ἰδίως ὕλισμὸς εἶναι μεγάλη θεωρία ἄνευ τῆς ὁποίας καθίσταται ἀδύνατος ἡ ἀρτία ἐρμηνεῖα τῶν συγχρόνων ὀμαδικῶν φαινομένων, ἀλλὰ τὴν ἱστορίαν ἐννοῶ ὡς ἐπιλογὴν καὶ ὡς σύνθεσιν πρὸς ἀναπαράστασιν τοῦ παρελθόντος. Ὅπως δὲ ἡ σήμερον εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑποταχθῆ ἐξ ὀλοκλήρου εἰς δόγματα ἢ κανόνες, τὸ ἴδιον ἐφαρμόζεται καὶ διὰ τὴν χθές. Ἡ ζωὴ καὶ συνεπῶς ἡ ἱστορία αὐτῆς δὲν περικλείονται εἰς γεωμετρικὰ σχήματα. Ὡς ἐκ τούτου, χωρὶς νὰ παραιτῶ ὠρισμένας ἰδέας, μὲ τὰς ὁποίας, ἀντιλαμβάνομαι τὰ γεγονότα, δὲν ἀνάγκη τὰς ἰδέας αὐτὰς εἰς ἄκαμπτον «πειθαρχίαν». Τὸ ἀντίθετον θὰ ἦτο αὐθαίρετον καὶ θὰ ἔφερον εἰς δημιουργίαν πίστεως, χρησίμου εἰς τὴν πολιτικὴν, ἀλλ' ἀκαταλλήλου διὰ τὴν ἱστορίαν. Ἀπὸ αὐτὴν ἐμπνεόμενος τὴν ἀρχὴν, δὲν νομίζω ὅτι ἡ ἐνώπιόν μας δεκαετία ἦτο ἐξάπαντος προωρισμένη διὰ τὴν παραγωγὴν ἐξαιρετικῶν φαινομένων. Αἱ ὕφιστάμεναι ἔκτοτε συνθῆκαι, αἱ συμπτώσεις καὶ ἡ θέλησις τῶν ἀνθρώπων ἔκαμαν τὴν ὑπὸ μελέτην περίοδον γόνιμον εἰς ἀξιοσημεῖωτα περιστατικά, τὰ ὁποῖα θὰ ἐπηρεάζουν ἐπὶ μακρὸν τὸν κοινὸν βίον τῶν Ἑλλήνων. Ἀληθῶς, ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς κρισιμότητος, ἡ δευτέρα δεκαετία τοῦ εἰκοστοῦ ἑλληνικοῦ αἰῶνος μόνον πρὸς τὰ ἔτη 1820—1830 δύναται νὰ παραλληλισθῆ. Τότε ἐδημιουργήθη στενόχωρος ἀλλὰ φλεγόμενη ἐκ ζωικότητος ἐστία ἐλευθέρου ἐθνότητος. Κατὰ τὸ 1910—1920 ἐπραγματοποιήθη γεγονὸς ἴσης σημασίας: Πρώτην δηλαδὴ φορὰν κατὰ τὴν διαδρομὴν τῆς τρισχιλιετοῦς ἱστορίας μας—διὰ νὰ μὴ μνημονεύσω τὰς τριάντα ἑκατονταετίας τῆς ἑλληνικῆς προϊστορίας—συνεκροτήθη ἐθνικὸν σῶμα ἀπολύτως ἀνεξάρτητον, ὁμογενές, ἐντὸς ὀρίων τοιαύτης εὐρύτητος καὶ ἐπὶ ἀλύτου ἐδαφικῆς συνεχείας, ὅπως τὸ ἑλληνικὸν κράτος τῶν ἡμερῶν μας.

Ἡ ἐξέλιξις πρὸς ἴδρουν ἐνιαίου ἐθνικοῦ ὄργανισμοῦ σημειώνεται ἀπὸ τέσσαρας κυρίους σταθμούς: Τὴν ἀθηναϊκὴν δημοκρατίαν ἐπὶ Περικλέους, τὴν αὐτοκρατορίαν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, τὸ Βυζάντιον καὶ τὸ ἑλληνικὸν κράτος τοῦ 1821.

* * *

Οἱ τρεῖς πρῶτοι σχηματισμοὶ διακρίνονται, ὅπως πᾶσαι ἄλλωστε οἱ ὁμόχρονοι προσπάθειαι ἄλλων λαῶν, ἀπὸ τὸ αὐτὸ γνώρισμα: Τὴν ἔλλειψιν συνειδητῆς ἐθνικῆς ἐνότητος.

Ἡ πέραν τοῦ ἄστεως ἀθηναϊκὴ δημοκρατία ἦτο ἀποικιακὴ ἐπικράτεια, τῆς ὁποίας τὸν συνέχοντα δεσμὸν ἀπετέλει ἡ θαλασσία ἰσχὺς καὶ ἡ ἀπαράμιλλος πνευματικὴ λάμψις τῆς μητροπόλεως. Τὸν ἀγῶνα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου πρὸς θεμελίωσιν οἰκουμενικῆς δυνάμεως χαρακτηρίζει ἡ στρατιωτικὴ μεγαλοφυΐα τοῦ ἀρχηγοῦ καὶ ἡ ἀκτινοβολία τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ὅστις προσεῖλκεν, ὡς πρὸς κέντρον, τοὺς ὑπηκόους λαοὺς τοῦ Μακεδόνα κατακτητοῦ. Ἄλλ' ἡ ἀνομοιότης τῶν φυλῶν ἦτο τόσον ριζικὴ ὥστε αἱ ἱκανότητες τῶν διαδόχων καὶ ἡ ἠθικὴ ὑπεροχὴ τῆς Ἑλλάδος ἀπέβησαν ἀνίσχυροι πρὸς συγκράτησιν τοῦ κολοσσαίου-ἑτεροκλίτου οἰκοδομήματος. Ἐπὶ ἱστορικωτέρων βάσεων ἐγεθνεῖσα, ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία ἐσυνέχισεν ἐπὶ αἰῶνας μακροὺς τὴν ὑπαρξιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Καὶ εἰς αὐτὴν ὅμως οἱ ἐθνικοὶ δεσμοὶ ἦσαν χαλαροί, ὅπως διέμειναν ἀσαφῆ καὶ τὰ ὄριά της. Ἐπὶ τῆς ἀπερῆτου χώρας συνεχέοντο, χωρὶς νὰ ἀφομοιοῦνται, φυλαὶ καὶ λαοὶ ἑτερογενεῖς τοὺς ὁποίους δὲν συνέδεε πλέον ἡ παραμύζουσα ἑλληνικὴ σκέψις. Τὴν ἀντικατέστησεν ὁ χριστιανισμός. Καὶ μόνος αὐτός, ἐπὶ μίαν χιλιετηρίδα, ἦτο ἡ δύναμις, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστηρίχθη καὶ διὰ τῆς ὁποίας ἐπάλασεν ἐναντίον τῶν ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν διαλυτικῶν ἐπιρροῶν τὸ ἀπὸ τῆς Σικελίας μέχρι τοῦ Εὐφράτου αὐτοκρατορικὸν σῶμα.

Ἡ τουρκοκρατία ἔδρασεν ἀρνητικῶς πρὸς γένεσιν τοῦ νεοελληνικοῦ ἔθνους, ὑπὸ τὴν σύγχρονον ἔννοιαν τοῦ ὄρου. Ἀπόλυτος φυλετικὴ διαφορὰ, πλήρης ἀνομοιότης γλώσσης, θεμελιώδης διάστασις θρησκείας, καὶ περισσότερον ὄλων, πολιτισμὸς τοῦ κατακτητοῦ κατώτερος ἀπὸ ἐκείνον τοῦ κατακτηθέντος, ἐσχημάτισαν διὰ τοῦ χρόνου παράγοντας ἀφθάρτους, ἐκ τῶν ὁποίων ἀνεπτύχθη ἡ ἐθνικὴ συνείδησις τῶν Ἑλλήνων (1). "Ὅταν δὲ ἐπῆλθαν ἔξωτε-

(1) Τὸν ὄρον «ἐθνικὴ συνείδησις» δὲν μεταχειρίζομαι μὲ τὴν συνήθη μουσικιστικὴν διάθεσιν, καθ' ἣν τὸ ἔθνος καὶ ἡ συνείδησίς του εἶναι μονάδες ἀνώτεροι, ὑπερφυεῖς καὶ αἰώνιοι, δοθεῖσαι, τρόπον τινά, ἐξ ἐπιφοιτήσεως. Ἀπεναντίας παραδέχομαι τὴν θεωρίαν, ἡ ὁποία ἀπλοποιεῖ τὰ πράγματα, τοποθετοῦσα τὴν καταγωγὴν τοῦ ἔθνους εἰς τὴν θέλησιν τῶν ἀτόμων πρὸς κοινὴν πολιτικὴν διαβίωσιν. Ἡ θέλησις αὕτη ὀφείλεται πρὸ πάντων εἰς τὴν κοινότητα τῶν συνηθειῶν, τῶν ἱστορικῶν παραδόσεων καὶ εἰς τὴν ἀνάμνησιν κοινῶν ἀγῶνων. Ἡ ταυτότης τῆς γλώσσης, τῆς θρησκείας καὶ τῆς φυλετικῆς καταγωγῆς ἔχουν δευτερεύουσαν σημασίαν διότι σαρξέουν πρὸς καταρτισμὸν ἐνὸς ἔθνους χωρὶς νὰ προσδιορίζουν τὴν ὑπόστασιν του, ὅπως συμβαίνει μὲ τὴν θέλησιν.

ρικοί ἐπιηρασμοί, ὡς ἡ διάδοσις τῆς ἀρχῆς τῶν ἐθνικοτήτων καὶ ἡ εἰς τὴν Ἀσίαν ἐπικράτησις τῆς ἀσικῆς τάξεως ἀντὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ φεοῦδαρχισμοῦ, σκληροὶ τότε ἀγῶνες ἀπέσπασαν ἐκ τοῦ Τούρκου δυνάστου τὰς πολεμικώτερας καὶ μᾶλλον ἐκ τοῦ κέντρου ἀπομεμακρυσμένας ἑλληνικὰς ομάδας. Οὕτω ἰδρῦθησαν ἡ πολιτεία τοῦ Καποδίστρια καὶ τὸ ἑλληνικὸν βασίλειον.

Τὸ νεαρὸν κράτος δὲν συνεκέντρωνεν ἐξ ἀρχῆς τὰς ιδιότητες, ἐκ τῶν ὁποίων προάγονται λαοὶ ὄριμοι καὶ πραγματικοὶ πολιτισμοί. Ἡ τουρκικὴ δυνάστευσις ἐτήρησε τὰς ὑποτεταγμένας μάζας ἐκτὸς τῶν μεγάλων ἐκείνων κινήματων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα παρήχθησαν αἱ σύγχρονοι κοινωνίαι τῆς μέσης καὶ δυτικῆς Εὐρώπης. Ὁ Δούναβις ἦτο γεωγραφικὸς καὶ συγχρόνως συμβολικὸς φραγμὸς μεταξὺ τῆς νοτιοανατολικῆς καὶ τῆς ἄλλης κυρίας Εὐρώπης. Ἡ Ἀναγέννησις καὶ ἡ Μεταρρῦθμισις ἔγιναν περισσότερον γνωσταὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα παρὰ εἰς τὰς ἄλλας βαλκανικὰς χώρας. Κοινωνικῶς ἐν τούτοις, πολιτικῶς καὶ φιλοσοφικῶς ἡ ἐπίδρασις των δὲν ὑπῆρξεν ὀργανικὴ διὰ τὰ εὐρύτερα στρώματα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Αὐταὶ αἱ μεταγενέστεραι προϋποθέσεις τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, ἐπιστημονικοῦ καὶ μηχανικοῦ, κατὰ τὴν γενικὴν του μορφήν, ὁ κεφαλαιοκρατισμὸς δηλαδὴ καὶ ἡ μεγάλη βιομηχανία, δὲν εἶναι ἐκ τῶν συντελεστῶν τῆς διαπλάσεως τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας. Εἰς τὰς ἀφορμὰς τῆς πνευματικῆς καὶ ὕλικῆς καχεξίας τοῦ νεοπαγοῦς κράτους πρῆπει νὰ προστεθοῦν καὶ ἄλλα αἷτια: Πρωτίστως τὸ γεγονός ὅτι πλείστα μέλη τοῦ ἔθνους, ὅχι δὲ τὰ ὀλιγώτερον σημαντικὰ, εὐρίσκοντο ἔξω τῶν συνόρων τοῦ ἀπολυτρωθέντος τμήματος. Ἡ πολιτικὴ γεωγραφία χωρίζει τὸ κράτος ἀπὸ τὸ γένος. Ἡ διάστασις αὐτὴ δὲν εἶναι ἡ μόνη. Ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὴν ἐθνικὴν θέλησιν, ἴσην καὶ ὁμοίως ἔντονον εἰς ἀμφοτέρω τὰ ὄργανα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, οἱ ἄλλοι ἔροι τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ἑνὸς ἐκάστου, ἐκφράζονται χωριστὰ καὶ διαφορητικά. Ἀντιθέτως, ἐὰν κράτος καὶ γένος, ἐὰν δηλαδὴ ὀλόκληρον τὸ ἔθνος ἦτο ἐξ ἀρχῆς πολιτικῶς ἐλευθέρων, θὰ παρουσιάζετο βεβαιότερα ἡ οἰκονομικὴ καὶ πνευματικὴ του ἀκμὴ. Ὁ δυνατισμὸς αὐτὸς παραλύει κάθε ἄλλην ἐκδήλωσιν, εἶναι τὸ διαρκές, ὅξδ καὶ κάποτε τραγικὸν πρόβλημα, περὶ τὸ ὁποῖον κατατρίβονται αἱ ζωντανώτεραι δυνάμεις τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ. Διὰ τὸν ἴδιον λόγον τὸ ἀτροφικὸν βασίλειον ἀντεμετώπιζε δυσκολώτερα, παρὰ ἐὰν ἦτο ἄρτιον κράτος, τὰ διασταυρούμενα ἐπ' αὐτοῦ ξένα συμφέροντα. Ἄνευ φυλετικῶν ἢ ιστορικῶν δεσμῶν πρὸς τὰς κυριαρχούσας τοῦ κόσμου μεγάλας δυνάμεις, βαρυνομένη μὲ παρελθὸν πάρα πολὺ ἔνδοξον διὰ τὴν σύγχρονον κατάστασίν της, κατέχουσα γεωγραφικὴν θέσιν ἐξόχως ἐπίκαιρον, ἡ Ἑλλὰς ἔγινε, περισσότερον ἀπὸ μιαν φορὰν, θῦμα τῶν διεθνῶν ἀνταγωνισμῶν, οἵτινες ὀνομάζονται πανσλαβισμὸς, παγγερμανισμὸς, ἀγγλικὴ θαλασσοκρατορία ἢ γαλλικὴ διεΐσδυσις εἰς τὴν Ἑγγὺς Ἀνατολήν.

Τέλος αὐτὴ ἡ ἐσωτέρα σύνθεσις τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας περιεῖχε στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα καθίστων ἀσύγχρονον τὴν ἐλευθέρην πολιτείαν καὶ δὲν ἐξυπηρέτων τὸν προορισμὸν της. Τὰ λείψανα τῆς ἄλλοτε παντοδυναμίας τοῦ κλήρον, οἱ Φαναριῶται, ἡ τάξις τῶν ἀρχηγῶν-ἀγωνιστῶν καὶ αἱ ὑπὸ τῆς

συντηρητικῆς Εὐρώπης ἐπιβληθεῖσαι εἰς τὸν τόπον ἀλλογενεῖς δυναστεῖαι, ἦσαν ἰσάριθμοι αἰτίαι ἐμφανίζουσαι τὸ ἑλληνικὸν κράτος, κοινωνικῶς μὲν ἀσυγχρόνιστον, πολιτικῶς δὲ ἔξω τῆς πραγματικότητος. Εἰς τὰς πνευματικὰς ἐξ ἄλλου περιοχὰς ὁ στείρος ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τῆς κλασικῆς, τῆς βυζαντινῆς καὶ τῆς καθαντὸ νεοελληνικῆς παραδόσεως, ἠμπόδιζε τὴν παραγωγὴν πρωτοτύπου καὶ αὐτοδυνάμου τέχνης. Παρ' ὄλην ἐπομένως τὴν συμπάθειαν, τὴν ὁποῖαν προκαλοῦν αἱ νεοελληνικαὶ προσπάθειαι κατὰ τὸν δέκατον ἑνατον αἰῶνα, ἦσαν ἀνίκανοι νὰ ὀδηγήσουν εἰς τοὺς τεθέντας σκοπούς, ἐξ αἰτίας τῶν ἀνατέρω θεμελιωδῶν λόγων. Ὁλόκληρον τὸ χρονικὸν διάστημα μεταξὺ τοῦ 1830 καὶ 1900 μᾶς ἐμφανίζεται κυριαρχούμενον ἀπὸ ἑνα ἄγονον ἱστορισμὸν.

Ἡ ἄκαρπος καὶ πνερωδὴς αὐτὴ ἐποχὴ διήρκεσε μέχρι τοῦ κινήματος τοῦ Γουδῆ. Ἡ στρατιωτικὴ ἐπανάστασις, παρεσκευασμένη ψυχολογικῶς ἀπὸ χρόνου μακροῦ, εὗρεν ἰσχυρὰν ἀπήχησιν εἰς τὰς ἀστικὰς καὶ μικροαστικὰς τάξεις, τὰς ὁποίας ἄνευ ἐντολῆς, ἀλλὰ πραγματικῶς ἐξεπροσώπησε. Δεκατρεῖς μῆνας ἔπειτα, καὶ τὸ πρῶτον ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ νεοελληνικοῦ βασιλείου, κατέλαβε τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν κυβέρνησις ἔχουσα συνειδησὴν τῆς καταγωγῆς τῆς καὶ ἀρχηγὸν ἄξιον τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ. Ἰὰ χαρακτηριστικὰ τῶν νέων ἐπὶ τῆς ἀρχῆς κοινωνικῶν στρωμάτων—διότι περὶ ὠργανωμένων τάξεων δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος—εἶναι ἐκεῖνα τοῦ κυριαρχοῦντος πανταχοῦ σήμερον ἀστικοῦ κόσμου: Ὁξεῖα αἰσθησις τῆς πραγματικότητος, συνετὴ ἐμπειρία κατὰ τὴν ἀναζήτησιν καὶ ἐφαρμογὴν τῶν μέσων, ἐπίμονος ἀλλ' ἄνευ ἐξάρσεως ἐπιδίωξις τοῦ σκοποῦ. Αὐτὰ ἀποτελοῦν τὸ ἔμβλημα τῆς νέας περιόδου καὶ ἐξηγοῦν γενικῶς τὰς σημειωθείσας ἐπιτυχίας, ἐφ' ὅσον δὲν ἐπανήρχοντο εἰς τὴν κυβέρνησιν αἱ πρὸς ὥραν ἠττηθεῖσαι, χωρὶς νὰ ἐκμηδενισθοῦν, συντηρητικαὶ τάξεις.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἱστορουμένης δεκαετίας ἐπράχθησαν ἔργα ἀξιωματικῶν διατὰ τὴν ἐσωτερικὴν σύνταξιν τοῦ τόπου καὶ ἰδίως πρὸς πραγματοποίησιν τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι δὲν φέρουν ταῦτα τὴν σφραγίδα τοῦ ἀκεραίου καὶ τοῦ ὀριστικοῦ. Ἰὰ σφιλήματα δὲν ὑπολείπονται κατὰ πολὺ τῶν ἐπιτυχιῶν, αἱ δὲ ἀρεταὶ εὗρον ἀντιμετώπους τῶν τὰς ἀδυναμίας, τὰ πάθη καὶ τὰ μίσση τῶν Ἑλλήνων. Ἡ Προποντίς καὶ τὸ Αἰγαῖον δὲν εἶναι θάλασσα ἑλληνικαί. Ἡ Ἰωνία δὲν ἀποτελεῖ τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν τῆς Ἑλλάδος ἀλλ' εἶδε τοῦναντίον τὸ φορικτὸν ἀπορριζίωμα τῶν τέκνων τῆς. Ἐπάνω εἰς τὸν μέγαν ἱστορικὸν πίνακα τὸ φῶς καὶ αἱ σκιαὶ ἐναλλάσσονται ἰσομερῶς. Παρ' ὅλα ὅμως αὐτά, θὰ ἦτο ἄδικον νὰ θεωρηθῆ ἑυκαταφρόνητος ἡ κληρονομία, τὴν ὁποῖαν οἱ ἄνδρες τοῦ 1910—1920 παραδίδουν εἰς τοὺς υἱοὺς των.

Ἐάν τὰ παλαιότερα ἑλληνικὰ κράτη ἦσαν ἀνώτερα τοῦ σημερινοῦ κατ' ἔκτασιν, πολιτισμὸν ἢ δύναμιν, οὐδὲν ὅμως ἐκ τούτων περιέκλεισεν ὑπὲρ τὰ ἐξ ἑκατομμύρια ἀμιγροῦς ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ εἰς ὄρια τεινόμενα ἐκ τῶν ἀντερεισμάτων τῆς Ροδόπης μέχρι τῆς νοτίας ἀκτῆς τῆς Κρήτης, καὶ ἀπὸ τῆς εἰσόδου τοῦ Ἀδριαίου ἕως τῶν πυλῶν τῆς Ἀδριανουπόλεως. Ὁ ἐλεύθερος ὄργα-

νισμός, ὁ ἐπιβιώσας τῆς μικρασιατικῆς συμφορᾶς καὶ ἐκ ταύτης ἀντλήσας μέγα μέρος τῆς ὁμογενείας του, παρουσιάζεται ζωτικὸς καὶ αὐτάρκης ὅσον οὐδεὶς προγενέστερός του.

Εἰς τὴν ἀποστολὴν τοῦ ἱστοροῦντος τὸ παρελθὸν δὲν περιλαμβάνονται αἱ προβλέψεις διὰ τὸ μέλλον. Ἄλλ' οἱ ὄροι, ὑπὸ τοὺς ὁποίους γίνεται ἡ ἀνάπτυξις τῆς παρούσης ὁμαδικῆς ἡμῶν ζωῆς, ἐπιτρέπουσιν τὴν ἐλπίδα ὅτι εἰς ὄχι πολὺ μακροῦν ἄριον, ὁ ἑλληνικὸς κοινωνικὸς ὄργανισμὸς θὰ ἰσωθῆ ἠὲ πρὸς τὰ ἄλλα ἐξελιγμένα τμήματα τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ Ἑλλάς θὰ ἔχη μετὰ τινὰ δεκαετηρίδας πληρέστερον ὕλικὸν καὶ πνευματικὸν καταρτισμὸν. Καὶ ὅπως οἱ πρὸ ἐτῶν ἀγωνισθέντες εἰς τὰ ὄροπέδια τῆς Ἀνατολίας ἢ ἐκδιωχθέντες ἐκεῖθεν ἀτενίζουσιν πάντοτε πρὸς τὴν πολυφύλητον Ἰωνικὴν ἀκτὴν, οὕτω, δι' ἄλλων πιθανῶς μέσων, οἱ ἐπίγονοί των θὰ πραγματοποιήσουσιν ὅ,τι δὲν ἐπετύχαμεν ἡμεῖς. Ἡ δημογραφικὴ σύνθεσις τῆς Ἑλλάδος τοῦ μέλλοντος, τὸ σχῆμα, τὸ ὅποιον θὰ λάβουσιν αἱ περὶ ἔθνος καὶ κράτους ἀντιλήψεις τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τῶν γειτόνων αὐτοῦ λαῶν, ἢ οἰκονομικὴ ὄψις τῶν αὐριανῶν κοινωνιῶν, αἱ συνθῆκαι τῆς ἀφομοιώσεως τῶν προσφυγικῶν πληθυσμῶν, τέλος δὲ αἱ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην γενικαὶ ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν ἰδέαι, θὰ βαρύνουσιν τελικῶς ἐπὶ τοῦ ζητήματος. Ἴσως δὲ προσδοθῆ εἰς αὐτὸ μορφή, ριζικῶς διάφορος τῶν σχετικῶν ἐννοιῶν τῆς σήμερον.

Ἀπὸ τοῦδε ὁμως ἴπποτε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καταστήσῃ τὸ θέμα ἀνύπαρκτον. Ὁ Ἑλληνισμὸς ὑφίσταται εἰσέτι ὄχι μόνον ὡς ἐθνολογικὴ, ἀλλὰ καὶ ὡς ἱστορικὴ ἔκφρασις. Ἡ δευτέρα αὕτη ἔχει χάσῃ πολὺ ἀπὸ τὴν ἄλλοτε ἔντονον δυναμικότητά της, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ παύσῃ ζῶσα καὶ ἐπηρεάζουσα τὰς τάσεις πρὸς ὀριστικὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνος. Παρ' ὅλον τὸν κάματον τῶν μακροχρονίων ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν κρίσεων παρὰ τὴν ἰωπὴν ἐνθύμησιν τῆς μικρασιατικῆς ἠττης, τὰ χθεσινὰ ἰδανικὰ δὲν ἐνεκρώθησαν ὀλοτελῶς καὶ θὰ ἦτο πολὺ τολμηρὸν νὰ προδικάσῃ τις τὴν τύχην των. Ἐφ' ὅσον ἐπομένως εἶναι ὀδύνατον νὰ πιστοποιηθῆ ἢ ἔλλειψις τοῦ ἱστορικοῦ παράγοντος ἀπὸ τὰς βάσεις τῆς συγχρόνου ἑλληνικῆς πραγματικότητος μόνον οἱ διάδοχοί μας θὰ κρίνουσιν ἂν ὁ Ἑλληνισμὸς εἶναι εἰς θέσιν νὰ ζήσῃ ἀρτίως ἄνευ τῶν χωρῶν ἐκείνων, αἵτινες συνεδέθησαν πάντοτε μὲ τὴν γεωγραφικὴν του ἀκεραιότητα, τὴν οἰκονομικὴν του δύναμιν καὶ τὸν ἐκπολιτιστικὸν του προσορισμὸν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μεσόγειον θάλασσαν.

Πρὸς τελείωσιν τῶν καταπραχθέντων ἀπολείπεται ἔργον τραχὺ καὶ ἐπίπονον. Ἡ στέγη τοῦ Ἑλληνικοῦ οἴκου δὲν αἴρεται εἰς τὸ ὕψος, πρὸς τὸ ὅποιον ἀπέβλεψαν οἱ κτίσται του. Ἡ ἐσωτερικὴ του ρύθμισις εἶναι ἀτελής. Ἄλλ' ἢ παρούσα μελέτη—εἰσφορὰ ἀπλή διὰ τὴν ἔρευναν τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας—τοῦτο ἀκριβῶς σκοπεῖ :

Νὰ συντελέσῃ δηλαδὴ πρὸς δημιουργίαν ἱστορικῆς μνήμης καὶ ἱστορικῆς συνειδήσεως εἰς τὰς ἑλληνικὰς γενεάς, ὅσαι μᾶς διαδέχονται καὶ ὅσαι θὰ ἔλθουσιν μὲ τὸν κύκλον τῶν χρόνων. Ὁ δρόμος των πρὸς τὰ ἐμπρὸς θὰ εἶναι ἀσφαλέστερος ἂν ἡμποροῦν νὰ στρέφουσιν διανγῆς τὸ βλέμμα εἰς τὰ

ὀπίσω. Ἄς μὴ λησμονοῦν, κατὰ τὰς στιγμὰς τῆς ἀναπολήσεως ὅτι οἱ πατέρες των ἠμάρτησαν πολὺ ἄλλ' ἐπάλαισαν περισσότερο· ὅτι ἐσπαράχθησαν αἱματηρῶς μεταξύ των ἄλλ' ὅτι ὑπέφεραν σκληρότατα ἐκ τούτου· ὅτι τέλος ἡ γενεά, ἣτις ἀπέρχεται βραδέως, δὲν ἐφείσθη ἐν τῷ συνόλῳ της οὔτε ἀγῶνων, οὔτε θουσιῶν, οὔτε πενθῶν, οὔτε στερήσεων, διὰ τὴν παραδῶση εἰς τοὺς υἱοὺς αὐτῆς γῆν ἐλευθέραν κάτω ἀπὸ τὸν ἥλιον τῆς «Ἑλληνικῆς Μεσημβρίας».

Μόριος 1929.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΒΕΝΤΗΡΗΣ

ΣΥΝΘΕΣΙΣ ΚΑΙ ΠΗΓΑΙ

Ὡς ἱστορικὴ ἐποχὴ ἡ «Ἑλλάς τοῦ 1910—1920» χωρίζεται εἰς τρεῖς περιόδους, χρονικῶς ἀνίσους καὶ προσδιοριζομένας ὑπὸ κρίσιμων γεγονότων.

1) Οἱ «**Πρόδρομοι**» περιλαμβάνουν τὴν σειρὰν τῶν ἐτῶν ἀπὸ τοῦ 1897 μέχρι τοῦ 1910. Τὸ ὄνομα φανερώνει τὸν χαρακτῆρα τῆς.

2) Ἡ «**Δημιουργία**» καλύπτει τὴν ἀληθῶς ἀναμορφωτικὴν πενταετίαν, ἣτις ἔληξε κατὰ τὰς ἑσχάτας τοῦ 1916.

3) Ὁ «**Διχασμὸς**» ἀναφέρεται εἰς τὴν σφοδρὰν ἐσωτερικὴν κρίσιν, ἡ ὁποία συνέπεσε μὲ τὸν πανευρωπαϊκὸν πόλεμον.

Ἡ ἀφήγησις τῶν συμβάντων ἀπὸ τῆς συγχωνεύσεως τῶν κρατῶν Θεσσαλονίκης καὶ Ἀθηνῶν ἕως τὴν συνθήκην τῶν Σεβρῶν γίνεται εἰς γενικὸν διάγραμμα. Ἡ λεπτομερὴς τῶν ἐξήγησις συνδέεται μὲ τὴν μικρασιατικὴν πολιτικὴν, τὴν ὁποίαν ὁ γράφων ἀντιλαμβάνεται ὡς μέγα καὶ αὐτοτελὲς κεφάλαιον τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, ὑπερβαῖνον τὰ ὅρια τῆς προκειμένης μελέτης.

Ἡ διὰ ζώσης πληροφόρησις ἔχει κέντρον τὸν Ἐλευθέριον Βενιζέλον, κυριώτατον πρωτανωνιστὴν τῶν ἱστοροημένων περιστατικῶν. Εἰς μακρὰς ἰδιαιτέρας συνομιλίαις, δι' ἐπιστολῶν καὶ σαφηνίσεων, ὁ ἀρχηγὸς τῶν φιλελευθέρων εὐηρεστήθη νὰ διευκολύνη τὴν προσπάθειαν τοῦ γράφοντος.

Προφορικὰς ἀνακρινώσεις εἶχαν τὴν καλωσύνην νὰ κάμουν οἱ: Παῦλος Κουντουριώτης, Ἀνδρέας Μιχαλακόπουλος, Γεώργιος Καφαντάρης, Ἀλέξανδρος Παπαναστασίου, Γεώργιος Κονδύλης, Ἄθως Ρωμάνος, Γεώργιος Στρέιτ, Ἀλέξανδρος Διομήδης, Κωνσταντῖνος Ζαβιτσιάνος, Ἀπόστολος Ἀλεξανδροῦ, Ἀλέξανδρος Καραπάνος, Γεώργιος Σακαλῆς. Π. Ἀργυρόπουλος, Ἀλέξανδρος Ζάννας, Ἀπόστολος Δοξιάδης, ὁ ἄλλοτε ἐπιτελάρχης Χατζημιχάλης, Ἀλέξανδρος Δελμούζος, Π. Καρασεβδάς, Ἀθ. Κριμπᾶς, στρατηγὸς Σταυριανόπουλος, οἱ συνταγματάρχαι Λεοντόπουλος, Βακάς κ. ἄ.

Ἐπὶ τεθέντων ἐρωτημάτων ἀπήντησαν δι' ἐπιστολῶν οἱ: Νικόλαος Πλαστήρας, Ἀθανάσιος Εὐταξίας, στρατηγὸς Βίκτωρ Δούσμανης, ἀρχηγὸς γενικοῦ ἐπιτελείου Ἀλέξανδρος Μαζαράκης, πρόην ἐπιτελάρχης Ἰωάννης Μεταξᾶς, στρατηγὸς Ἀμβρόσιος Φραντζῆς, ὁ ἐν τῷ μεταξὺ ἀποβιώσας Γεώργιος Μπούσιο, Φίλιππος Δραγούμης, ἀντι-συνταγματάρχης Παπαθανασόπουλος.

Ἐξ ἀναμνήσεων ἀτομικῶν ἐχρησιμοποιήθησαν ἐκεῖναι ἰδιαιτέρως, αἱ ὁποῖαι συνωδεύοντο ἀπὸ γραπτὰς σημειώσεις. Ὑπάρχουν τοιοῦται ἐκ τῶν κατὰ καιροὺς συναντήσεων τοῦ γράφοντος μὲ τοὺς Π. Δαγκλῆν, Ἐμμανουὴλ Ρέπουλην, Γεώργιον Χρηστάκη-Ζωγράφον, Νικόλαον Στράτον, Ἰωάν. Φικιώρην, Γεώρ. Μπαλατζῆν κλπ.

Ὁ πρεσβευτὴς Νικόλαος Πολίτης, ἀπὸ τὰ ἐπισημονικώτερα πνεύματα τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, διεφώτισε τὰς ἀναμνήσεις καὶ γνώμας του μὲ πολῦτιμον προσωπικὸν ἀρχεῖον, τὸ ὁποῖον ἔδωκεν εὐγενέστατα ὑπ' ὄψιν τοῦ γράφοντος.

Πρὸς τοὺς ζῶντας ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκφράζω τὴν εἰλικρινῆ μου εὐγνωμοσύνην, εἰς τοὺς ἀπελθόντας ἀπευθύνω τὴν εὐλάβειάν μου.

Ἐπὶ διάστημα, μακρότερον τοῦ ἔτους, κατέγινα μὲ τὴν ἔρουναν τοῦ γενικοῦ ἀρχείου τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος. Τὴν συνεπλήρωσα μὲ δίμηνον ἐξέτασιν τοῦ ἀριστα διατηρουμένου ἀρχείου τῆς ἑλληνικῆς πρεσβείας Παρισίων.

Με ἐβοήθησαν ἐκεῖ οἱ συνάδελφοι: Δις Νάκου, Ε. Κυριακίδης, Γ. Τσιμπιδᾶρος καὶ ὁ ἐν Λονδίῳ Σ. Σωτηριάδης. Πρὸς τούτους, τὸν διευθυντὴν τῆς βιβλιοθήκης τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν Γ. Ἀρβανιτάκη, τὸν τμηματάρχην τῶν ἀρχείων τοῦ ἰδίου ὑπουργείου Εὐάγγελον Στεφάνου ὡς καὶ εἰς τὸ προσωπικὸν τῆς πρεσβείας Παρισίων διαβιβάζω ἀπείρους εὐχαριστίας.

Τὴν συλλογὴν τῶν ἐγγράφων κειμένων τῆς μελέτης μου ἐπεχείρησα μὲ τὴν συνεργασίαν τῶν συναδέλφων Ἀγγέλου Μεταξᾶ καὶ Παύλου Παλαιολόγου. Ὁ πρῶτος κατήρτισεν ἀρχεῖον περὶ τῶν ἐσωτερικῶν συμβάντων, ὃ δὲ ἕτερος ἠσχολήθη μαζί μου καὶ μόνος εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ἀρχείων τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος. Ἡ πρωτοβουλία πρὸς ἐκδόσιν καὶ ἔκδοσιν τῆς μελέτης ὀφείλεται εἰς τὸν ἰδιοκτήτην τοῦ «Ἐλευθέρου Βήματος» Δημήτριον Λαμπράκη. Μόνον διὰ τῆς πιστώσεως χρόνου, τὴν ὁποίαν μοῦ ἔδωκε καὶ τῶν θυσιῶν, εἰς τὰς ὁποίας ὑπεβλήθη, ἔγινε δυνατὴ ἡ ἀποπεράτωσις τοῦ βιβλίου.

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΕΡΓΑ

- Ἀναστασιάδου Η. «*Εγχειρίδιον τοῦ Ἐμπορικοῦ Δικαίου*» (ὁ πρόλογος εἰς τὸ ὅποιον ἐκτίθενται ἀρχαὶ συντηρητικότητος διὰ τὴν Πολιτείαν).
- Ἀνδρεάδου Α. «*Μαθήματα δημοσίας οἰκονομίας*».
- Ἀντωνοπούλου Σ. «*Αἱ συνθήκαι Λονδίνου, Βουκουρεστίου καὶ Ἀθηνῶν*».
- Ἀσπρέα Γ. «*Πολιτικὴ Ἱστορία τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος*».
- «*Αναγέννησις*», Περιοδικόν, σειρά μελετῶν ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας τοῦ Α. Γληροῦ.
- Ἀποστολοπούλου Ν. «*Ὁ Ἑλληνικὸς Μοναρχισμὸς*».
- Βλαχογιάννη Ι. «*Ἱστορικὴ ἀνθολογία καὶ ἄλλα ἱστορικά*».
- Βοζίκη Χ. «*Αἱ ἀπολογίαι τῶν θυμάτων τῆς 15 Ἰβρίου 1922*».
- Π. Γιαννοπούλου. «*Νέον Πνεῦμα*» κ.λ.π.
- Γούναρη Δ. «*Αγορεύσεις ἐν τῇ Βουλῇ ἐπὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ ζητήματος*».
- Γρανίτσα Σ. «*Ὁ Βενιζέλος*» («Παναθήναια 1911»).
- Βασιλακάκη Χ. «*Πληγὴς καὶ Φραγγέλιον*» κ. ἄ.
- Λεμούζου Α. «*Δημοτικισμὸς καὶ Παιδεία*».
- Λούσημη Β. «*Ἀπολογία*», «*ἡ στρατιωτικὴ πολιτικὴ τοῦ Γ. Θεοτόκη*», «*ὁ συμμαχικὸς πόλεμος κατὰ τῶν Βουλγάρων*», «*ἡ ἐσωτερικὴ ὄψις τῆς Μικρασιατικῆς ἐμπλοκῆς*».
- Δραγοῦμη Στ. «*Αγορεύσεις κατὰ τὰς συνεδρίας τῆς Βουλῆς, 8—10 Ἰβρίου 1911, 21 Μαρτίου 1916*».
- Δραγοῦμη Ἰωνος. «*Σαμοθράκη*», τὸ «*Μονοπάτι*», «*Ὅσοι Ζωντανοὶ*» κ. ἄ.
- Ἐγκυκλοπαιδικὸν Δεξικὸν Κ. Ἐλευθερουδάκη.
- Ἐλευθεροπούλου Κ. «*Ὁ κοινωνικὸς βίος τῶν ἀνθρώπων*».
- Εὐελπίδη Ι. «*Τὰ Βαλκανικὰ Κράτη*».
- Εὐταξία Ἀθ. «*Τὸ οἰκονομικὸν ζήτημα*», «*Τὰ οἰκονομικά μας καὶ τὸ ἔθν. ζήτημα*».
- «*Ἐρευνα γιὰ τῆς μελλοντικῆς κατευθύνσεως τῆς φυλῆς*» (Περιοδικὸν «Γράμματα», Ἀλεξάνδρεια).
- «*Ἐταιρεία ἐθνικὴ γλῶσσα πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος*».
- «*Ἐφημερὶς τῶν συζητήσεων τῆς Βουλῆς*» 1909—1921.
- Ζορμπᾶ Ν. «*Ἀπομνημονεύματα καὶ πληροφοροίαι*» (ἐπανάστασις τοῦ 1909).
- Ζολώτα Ξ. «*Ἡ Ἑλλὰς εἰς τὸ στάδιον τῆς ἐκβιομηχανήσεως*».
- Ἡλιάκη. «*Ὁ Βενιζέλος καὶ ἡ Πολιτικὴ*» κ. ἄ.
- Καρολίδου Π. «*Σύγχρονος Ἱστορία τῶν Ἑλλήνων*».
- Κορδαίου Ι. «*Νεοελληνικὴ Πολιτικὴ Ἱστορία*» κ. ἄ.
- Κυριακίδη Ε. «*Ἱστορία τοῦ συγχρόνου Ἑλληνισμοῦ*».
- Καιροφύλα Κ. «*Ὁ Βενιζέλος*»,
- Λυκούδη Ε. «*Ὀικονομικαὶ μελέται*».
- Μαζαράκη Ἀ. ἀντιστρατήγου. «*Ὁ ἔλιγμος τοῦ Κιλίκις*».
- Μακεδόνη Γ. «*Μακεδονικὴ Κρίσις*».
- Μάλωση Ἰω. «*Ἡ Πολιτικὴ Ἱστορία τοῦ Δ. Γούναρη*».
- Μαυρομάτη Ε. «*Σύγχρονος Πολιτικὴ καὶ Στρατιωτικὴ Ἱστορία*».
- Μαυρομιχάλη Κ. Π. «*Τὰ πεπραγμένα τῆς Κυβερνήσεώς του*».
- Μελᾶ Γ. «*Ὁ Κωνσταντῖνος*».
- Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία.
- «*Μεγάλη στρατιωτικὴ καὶ ναυτικὴ ἐγκυκλοπαιδεία*».

- Μοσχοπούλου Ν. «Ἡ Ἀρμενία καὶ τὸ ἀρμενικὸν ζήτημα».
- Οἰκονόμου Μ. «Ὁ ἱερός τῶν ἐλλήνων ἀγών».
- Παλαμᾶ Κ. «Ἡ φλογέρα τοῦ Βασιληᾶ», «οἱ Βωμοὶ» κλπ.
- Παπατωνάκη Γ'. «Ἡ πολιτικὴ σταδιοδρομία τοῦ Ε. Βενιζέλου».
- Παπούλα Α. «Ἡ ἀγωνία ἑνὸς Ἐθνους».
- Πιπινέλη Γ. «Πολιτικὴ Ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως».
- Πολίτη Ν. «Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ ἐλληνικοῦ Λαοῦ».
- Πρόγραμμα**, (τὸ) τῆς κοινωνιολογικῆς ομάδος.
- Ρέντη Κ. «Τὸ Βορειοηπειρωτικὸν ζήτημα μετὰ τὴν 1ην Νοεμβρίου».
- Ρέπουλη Ἐμ. «Δόγος ἐκφωνηθεὶς τὴν 25 Μαρτίου 1918».
- Σακαλῆ Γ. «Ἡ μεσαία τάξις».
- Σβώλου Α. «Τὸ νέον Σύνταγμα καὶ αἱ βάσεις τοῦ Πολιτεύματος».
- Σκουλούδη Στ. «Ἀπολογία ἐπὶ τῶν ἀπαγγελθεισῶν κατηγοριῶν», «ἀναμνήσεις καὶ συνομιλίαι» κλπ.
- Σκληροῦ Γ. «Τὸ κοινωνικὸ μας ζήτημα», «τὰ σύγχρονα προβλήματα τοῦ ἑλληνισμοῦ» κλπ.
- «Συλλογὴ ἀγορεύσεων Βενιζέλου, Ρέπουλη, Πολίτη, Καφαντάρη, Δ. Ράλλη, Στρατοῦ, ἐπὶ τοῦ ἐθνικοῦ ζητήματος».
- «Συλλογὴ ἀγορεύσεων Ε. Βενιζέλου ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, συνεδριάσεις Σεπτεμβρίου καὶ Ὀκτωβρίου 1915».
- Τσιριμόκου Μ. «Ἱστορία τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου».
- Φεσοπούλου Γ. συνταγματάρχου. «Ἡ Ἑλλάς εἰς τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους».
- Φραγκοῦδη Γ'. «Τὸ Ρωμαῖκο» κ. ἄ.
- Φωτιάδη Φ. «Τὸ γλωσσικὸν ζήτημα καὶ ἡ Ἐκπαιδευτικὴ ἀναγέννησις».
- Χρηστουλάκη Χ. «Βενιζέλος», («Νέα Ἐποχὴ»).
- Χαριτάκη Γ. «Ἡ Ἑλληνικὴ Βιομηχανία».

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΑ ΒΙΒΛΙΑ

- Ἄνοσι Ἰαν. «*Ἱστορικὸν Ἐγχειρίδιον τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος*», κ. α.
Ἄσκογιθ. «*Ἡ γένεσις τοῦ πολέμου*».
Ἄρτουρ (σέρ Ζόρζ). «*Ὁ Κίτσενερ καὶ ὁ πόλεμος*».
Γιόργκα Ν. «*Ἱστορία τῶν Βαλκανικῶν κρατῶν*».
Γκρέϋ Ἐδουάρδου (ὑποκόμητος Φάλλοντον, ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Μεγ. Βρετανίας), «*Ἀπομνημονεύματα*».
Γκέσωφ. «*Ἡ Βαλκανικὴ Συμμαχία*».
Γκραμόν (στρατηγὸς φόν). «*Τέσσαρα ἔτη εἰς τὸ Γενικὸν Αὐστροουγγρικὸν στρατηγεῖον*».
Γκόλτς (φόν ντέρ). «*Ὁ Ἑλληνοτουρκικὸς πόλεμος*» (1897).
Δανίλωφ Γιούρι. «*Ἡ Ρωσσία εἰς τὴν Παγκόσμιον Κρίσιν*».
Δωδὲ Ἐρμόστον. «*Φερδινάνδος Α', Τσάρος τῆς Βουλγαρίας*».
Δριώ. «*Τὸ Ἀναλογικὸν Ζήτημα*», «*Ἡ Ἀναγέννησις τοῦ Ἑλληνισμοῦ*».
Δριώ Ἐδουάρδου καὶ Δεριτιέ Μιχ. «*Διπλωματικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος*».
Δριώ. «*Ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος*».
Δαυῖδ Γ. «*Τὸ ἄγνωστον δράμα τοῦ στρατοῦ τῆς Ἀνατολῆς*».
Δεβίλ Γ. «*Ἡ Ἀντίαντ, ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ Βουλγαρία*».
Ἐμπραι Α. «*Κουρελόχαρτα*».
Ἐριτομπέργκερ Μ. «*Συμβάντα τοῦ Παγκοσμίου Πολέμου*».
Ζαρντέ Α. «*Πῶς ἐσχηματίσθη ὁ Ἑλληνικὸς Λαός*».
Ζαντιζὸν Π. «*Τὸ Βουλγαρικὸν δράμα*».
Ἰμπιέρ (Ἰμπανῆς ντέ). «*Ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν*».
Κολοκοτρώνη Β. «*Ἡ Μακεδονία*».
Κοσμήν Σ. «*Διπλωματία καὶ Τύπος εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ζήτημα*».
Κοσμετάτου Σ. «*Ἡ τραγωδία τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ*».
Καούτσου Καρόλου. «*Γερμανικὰ ἔγγραφα σχετικὰ μὲ τὴν καταγωγὴν τοῦ Πολέμου*».
Κλεμανσώ Γ. «*Μεγαλεῖα καὶ Ἀθλιότητες μιᾶς Νίκης*».
Καρασιόλο. «*Ἡ ἑλληνικὴ ἐπέμβασις*».
Κωστοπούλου Σ. «*Ἡ Ἀνατολικὴ Αὐτοκρατορία*».
Λάσκαρη Σ. «*Ἡ πρώτη Συμμαχία μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Σερβίας*».
Λαιουὰ Ἐμίλ. «*Τὰ μυστικὰ ἔγγραφα τῶν Μπολσεβίκων*».
Λοῦντβιχ Αἰμ. «*Ἰούλιος 1914*».
Λαρσέ (ταγματάρχου). «*Ὁ Τουρκικὸς πόλεμος εἰς τὸν Παγκόσμιον πόλεμον· μετάφρασις ἐκ τοῦ Τουρκισοῦ*».
Λαρσέ. «*Τὰ Βαλκάνια εἰς τὸν Παγκόσμιον Πόλεμον*».
Λούντεντοφ Ἐριχ. «*Πολεμικαὶ Ἀναμνήσεις*».
Λάσκαρη Σ. «*Ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος*».
Λαβίς Ἐρμόστον. «*Ἱστορία τῆς συγχρόνου Γαλλίας*» Τόμος ΙΧ.
Μποσδάρι Κόμητος. «*Ἀπομνημονεύματα*».
Μύλλερ Οὐίλλιαμ. «*Ἡ Τουρκία καταρρέουσα*», Ἱστορία τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἀπὸ τοῦ ἔτους 1801 μέχρι τοῦ 1913.
Μαρτέν Ἰωάννου. «*Ὁ Τίγρις*».
Μύλλερ Οὐίλλιαμ. «*Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ (1821—1921)*».
Μαργ Κόλ. «*Πολιτικὰ Ἔργα (τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα)*».
ΜάζαρυκΤ. (Προέδρου τῆς Τσεχοσλοβακικῆς Δημοκρατίας). «*Ἡ Ἀνάστασις ἐνὸς κράτους*».
Μαρτέν Οὐίλλιαμ. «*Οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες κατὰ τὸν πόλεμον*».
Μοργκεντάου. «*Ἀπομνημονεύματα*».
Μπάριλτ Α. «*Ἡ ἀλήθεια περὶ Δαρδανελλίων*».

- Μακκά Α. «Ὁ Μικρασιατικὸς Ἑλληνισμὸς» καὶ ἄλλαι μονογραφίαι.
 Μάρτοκ (στρατηγοῦ). «Ἡδυνάμεθα νὰ ὑπογράψωμεν τὴν ἀνακομῆν εἰς τὸ Βερολίνον».
 Μπαῖρα Α. «Τὸ ἀνασχετικὸν ὄχυρόν τοῦ Ροῦπελ».
 Μπάουσερ. «Τὸ Βαλκανικὸν ζήτημα».
 Μπύλωφ. «Ἀπομνημονεύματα».
 Μπάντεν (πρίγκιπος Μάξ φόν). «Ἀναμνήσεις καὶ Ἑγγραφα».
 «Ἡ Μεγάλῃ Πολιτικῇ τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κυβερνήσεων» (1871—1914).
 Μερμέ. «Ὁ Σεραῖν καὶ ὁ στρατὸς τῆς Ἀνατολῆς».
 Μπρὸν-Βαλώ. «Ἱστορία τῆς Γεωγραφίας».
 Μπρὸν Ἰωάν. «Ἀνθρωπογεωγραφία».
 Νεραὶ Φερνάν. «Συνδιαλέξεις μὲ τὸν Κλεμανσώ».
 Νικόλ Ε. «Οἱ Σύμμαχοι καὶ ἡ Ἀνατολικὴ Κρίσις».
 Ντεμπιτούρ. «Διπλωματικὴ Ἱστορία» (ὁ τελευταῖος τόμος).
 Οὐίλσον (στρατάρχου). «Ἡμερολόγιον».
 Πυὼ Ρενέ. «Μελέται τοῦ Πολέμου».
 Παλαιολόγου Μ. «Ἡ Ρωσσία τῶν Τσάρων».
 Πουαναρέ Ραϋμόνδου. «Εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Γαλλίας».
 Πράϊς Κρῶφορ. «Οἱ Βαλκανικοὶ ἀγῶνες».
 Πιτάρ. «Δαοὶ καὶ φυλαὶ τῶν Βαλκανίων».
 Ριμπὼ Ἀλεξάνδρου. «Ἐπιστολαὶ πρὸς φίλον».
 Ρεκλὺς Ἐλιζέ-τόμος 9ος. «Ἀσία». Παγκόσμιος γεωγραφία.
 Ρεκουλὲ Ραϋμόνδου. «Τὸ ἀναμνηστικὸν τοῦ Φός».
 Ρόμπερσον (στρατάρχου σέρ Οὐίλλιαμ). «Γενικὴ Διεύθυνσις τοῦ Πολέμου».
 Ρεκουλὲ Ραϋμόνδου. «Ὁ Ζωννὰρ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ παραίτησις τοῦ Κωνσταντίνου».
 Σφόρτζα (κόμητος). «Οἱ οἰκοδόμοι τῆς Εὐρώπης».
 Στροῦπ Κάρλ. «Ἡ Διεθνὴς θέσις τῆς Ἑλλάδος» (1821—1917).
 Στροῦτ Γ. «Ἡ συνθήκη τῆς Λωζάνης καὶ ἡ ἀνταλλαγὴ τοῦ Ἑλληνοτουρκικοῦ πληθυσμοῦ».
 Σεραντὰμ Ἀνδρ. «Τὸ Παγγερμανικὸν σχέδιον ἀποκαλυπτόμενον».
 Σαζόνωφ Σ. «Τὰ μοιραῖα ἔτη».
 Σάνδερς (Λίμιαν φόν). «Πέντε ἔτη πολέμου εἰς Τουρκίαν».
 Στήντ. «Αἱ ἀναμνήσεις μου».
 Τσῶρτσιλ Οὐίτσων. «Ἡ παγκόσμιος κρίσις».
 Ταρντιέ Α. «Ἡ Εἰρήνη».
 Τομαζὶ Α. «Ὁ κατὰ θάλασσαν πόλεμος εἰς τὰ Δαρδανέλλια».
 Τέστις. «Δαρδανέλλια».
 Τουρκικὸν Γενικὸν Ἐπιτελεῖον ἱστορικὴ ὑπηρεσία. «Ἐκστρατεία Δαρδανελίων».
 Τσίβιτς. «Ἡ Βαλκανικὴ Χερσόνησος».
 Φράνς Ἀνατόλ. «Ἡ Ἑλλὰς καὶ ἡ Εἰρήνη».
 Φαλκεναῖν Ἐρ. «Ἡ Ἀνωτάτη διοίκησις τοῦ Γερμανικοῦ στρατοῦ 1914—1916».
 Φουρνὲ Νταρτίτζ. «Πολεμικαὶ ἀναμνήσεις ἐνὸς Ναυάρχου».
 Φραγκούλη Α. «Ἡ Ἑλλὰς καὶ ἡ Παγκόσμιος Κρίσις».
 Φρεζιέ Κάρ. «Οἱ σταθμοὶ τῆς Ἑλληνικῆς Κρίσεως».
 Χιούζ. «Τί συνέβη πράγματι εἰς Παρισίους τὸ 1918—1919».
 Χίντερμποργ. «Ἀπὸ τὴν ζωὴν μου».
 Ὡλνῶ. «Ἱστορία τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης».

Μελέται δημοσιευθεῖσαι εἰς περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδας, διπλωματικαὶ βίβλοι, συλλογαὶ ἀρχείων, ὑπομνήματα, ἐκθέσεις, συνθήκαι εἰρήνης, διπλωματικὰ ἢ ἄλλα ἔγγραφα μεμονωμένα, πρακτικὰ Διασκέψεων, κλπ. θὰ ἀναφέρονται εἰς τὰς ὑποσημειώσεις τοῦ κεμένου. Εἰς ταύτας θὰ μνημονεύωνται ἐκ νέου τὰ ἔργα τοῦ ἀνω βιβλιογραφικοῦ πίνακος.

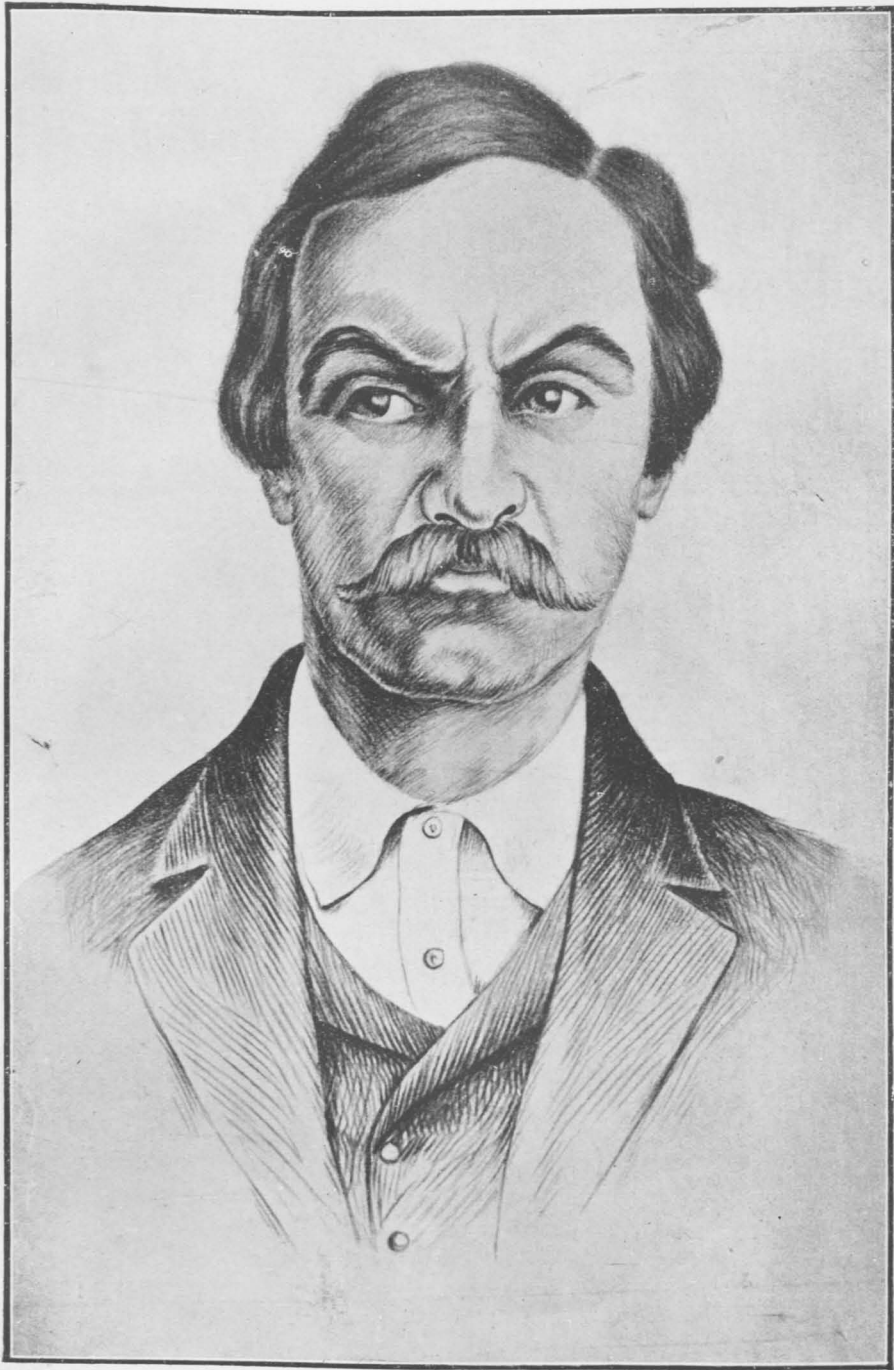
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

“ΟΙ ΠΡΟΔΡΟΜΟΙ,”

«Αισθάνομαι, προλέγω, διακρίνω τὴν ἀνοδὸν
νέων κοινωνικῶν στρωμάτων ἐπὶ τῆς πολιτικῆς
ἐξουσίας».

ΛΕΩΝ ΓΑΜΒΕΤΑ

(Ἐξηγῶν κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1872 τὴν ὀριστικὴν καθί-
δρουν τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας).

Ὁ Βασιλεὺς ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΚΟΥΦΑΣ

(Ἡ φωτογραφικὴ ἐπεξεργασία τῶν εἰκόνων τοῦ παρόντος τόμου
ἐγένετο παρὰ τοῦ καλλιτέχου Γεωργίου Μπούκα).

Η ΑΝΟΔΟΣ ΤΩΝ ΑΣΤΩΝ

Περὶ τὸ ἔτος 1900, ἡ Ἑλλάς ἀφυπνίζετο ἀπὸ τρομερὸν ἐφιάλτην.

Τρία χρόνια προηγουμένως, ὁ στρατός της διελύετο εἰς φυγὴν ἄτακτον ἐνώπιον τῶν Τούρκων. Τὸ ἔθνος ἠσθάνετο τὸν πανικὸν τῆς Λαοίσης ὡς ρῖγος θανάτου. Ἡ Θεσσαλία κατελαμβάνετο. Ἐπέστρεφαν καιροὶ δουλείας.

Ἀπὸ τὴν Στερεὰν ἕως τὰ πλέον μακρυνὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου, ἡ μητέρες ἐφοβέριζαν τὰ παιδιά των μὲ τό:

«Ὁ Ἐτέμης ἔρχεται».

Καὶ ὁ τερατώδης ἴσκιος κατέβαινεν ὡς τὸν ἀκρότατον ἑλληνικὸν Νότον.

Τὴν ἐπαύριον τῆς καταστροφῆς, οἱ ἠθικοὶ ὀρίζοντες τοῦ τόπου ἐστένευον ἀσφυκτικά. Ἡ πνευματικὴ κίνησις ἐνεκρώθη. Ὁ πατριωτισμὸς ἐμυκτηρίζετο ὡς ἰδανικὸν ἀστεῖον. Τὸ ἀνεξάρτητον βασιλεῖον εἶχεν ἰδρυθῆ ὡς ἄστυλον καὶ ὀρητήριον ἐλευθερίας. Κατήνησεν ἕξαφνα μιὰ ταπεινὴ, μαρμαζωμένη, θλιθερὴ βαλκανικὴ ἐπαρχία.

Εἰς τὰς πεδιάδας ὅμως τῆς Θεσσαλίας συνέβη καὶ κἄτι ἄλλο πλὴν τῆς ἠττης: Μετεβλήθη ριζικῶς ἡ ψυχολογία τοῦ ἔξευτελισθέντος ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ὁ δρόμος ἀπὸ Φαρσάλων μέχρι Θερμοπυλῶν ὑπῆρξε διὰ τοὺς Ἕλληνας ὅ,τι ἡ ὁδὸς πρὸς Δαμασκὸν διὰ τὸν ἀπόστολον Παῦλον: Ἐκατάλαβαν ὅτι, ὡς κράτος, ἦσαν ἐκτὸς τῆς πραγματικότητος.

Ἀληθῶς. Ἐπὶ τρία τέταρτα αἰῶνος αἱ ζωντανώτεραι δυνάμεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶχαν ἀφιερωθῆ πρὸς δημιουργίαν ἐλευθέρου κράτους. Μάταιος κόπος. Τὸ Ἐννενηντα Ἐπτὰ ἔδειξεν ὅτι ἡ ὀργανικὴ σύνθεσις τοῦ βασιλείου ἦτο ἀνύπαρκτος.

Πῶς ἐρμηνεύεται τὸ γεγονός;

Ἡ ἐξήγησις τῶν ἱστορικῶν φαινομένων εἶνε ἀνάπηρος, ὅταν γίνετα διὰ τῆς μεθόδου, ἣτις περιγράφει τὰς πράξεις τῶν προσώπων. Σύμφωνα με αὐτήν, ἡ Ἑλλάς ἐνικήθη τὸ 1897, ἐπειδὴ ὁ Τρικούπης ἦτο σπάταλος, ὁ Δηλιγιάννης ἐπιτόλαιος, ὁ Γεώργιος ἀδιάφορος, ὁ διάδοχος Κωνσταντῖνος ἀνίκανος, ἄλλοι πολιτικοὶ ἢ στρατιωτικοὶ ἀσυνείδητοι καὶ ἀνάξιτοι.

Μόνον ἀφελεῖς φαντασίαι ἱκανοποιοῦνται ἀπὸ τὴν ἐνσάρκωσιν τῶν λαῶν εἰς τὰς φυσιογνωμίας ὄρισμένων ἀνθρώπων. Ἐνα-ἕνα τὸ ἄτομον ζυγίζει ἐλάχιστα πρὸ τοῦ συνόλου, τὸ ὅποῖον καλεῖται κοινωνία, λαός, ἔθνος. Τὰ δὲ σύγχρονα ἔθνη ἀποτελοῦνται ὄχι ἀπὸ χωριστὰ πρόσωπα, ἀλλ' ἀπὸ κοινωνικὸν ὄμιλον, ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν δηλαδὴ, τὰς ἐπαγγελματικὰς ὀργα-

νώσεις, τὰς οἰκονομικὰς τάξεις. Αἱ ὁμαδικαὶ ἐπομένως ἐκδηλώσεις εἶνε αἱ κύριαι αἰτίαι τῶν ἐθνικῶν γεγονότων.

Τὸ ἄτομον ἐπηρεάζει τὴν ἱστορίαν. Ὅσον ἐν τούτοις ὑψηλὰ καὶ ἀνάνεβη εἰς τὴν κοινωνικὴν ἱεραρχίαν μία προσωπικότης, τότε γίνεται παράγων ἱστορικός, ὅταν ἐνεργῇ ἐν ὀνόματι ὁμάδων ἀπὸ τὰς ἀναφερθείσας. Οἱ περιγράφοντες μίαν ἐποχὴν χροεωστοῦν νὰ ἐνθυμοῦνται ὅτι εἰς τὸ κατῶφλι τῆς ἱστορίας στέκεται ὁ λαός. Διὰ νὰ ἐννοηθῇ ἐπομένως ἢ μετὰ τὸ 97 ἀφύπνις τῆς νεοελληνικῆς πραγματικότητος, πρέπει νὰ ὑπομνησθῇ ἡ κοινωνικὴ κατάστασις τῶν χρόνων ἐκείνων.

Ἄνευ ἄλλης προεισαγωγῆς, εἶνε ἀνάγκη νὰ λεχθῇ ὅτι εἰς τὸ κέντρον ὄλων τῶν μέχρι τοῦ 1900 ἱστορικῶν νεοελληνικῶν συμβάντων, ὑπάρχει ἡ ἰδίᾳ πάντοτε αἰτία: Ἡ ἔλλειψις ἀκμαίας, συμπαγοῦς καὶ ἠγέτιδος ἀστικῆς τάξεως.

Αὕτη εἶνε ἡ σπονδυλικὴ στήλη τῶν σημερινῶν κοινωνιῶν. Αὕτη ἔλειψε ἐπὶ μακρὸν ἀπὸ τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα καὶ οὔτε ἔχει ὀριστικῶς διαμορφωθῇ ἀκόμη τώρα.

Διότι τὰ σημερινὰ ἔθνη τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου εἰς τὰ ὁποῖα ἀνήκει καὶ ἡ Ἑλλάς, δὲν ἐσχηματίσθησαν κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον μὲ ἐκεῖνα τῆς Μέσης καὶ Δυτικῆς Εὐρώπης. Τὴν ὥραν ποῦ αὕτη κατέλυε τὴν φεουδαρχίαν καὶ περιώριζε τὸν βασιλικὸν δεσποτισμὸν, τὰ Βαλκάνια εἶχαν ὑποταχθῇ εἰς τοὺς Τούρκους. Τοῦτο σημαίνει ἐπικράτησιν ἐνὸς εἰδικοῦ οἰκονομικοῦ καὶ πνευματικοῦ Μεσαίωνος, πρὸς νότον τοῦ Δουνάβωος. Εἰδικοῦ, διότι οἱ Τοῦρκοι δὲν ὁμοίαζαν τοὺς εὐγενεῖς, τὸν κλῆρον ἢ τὸν μοναρχισμὸν τῆς Δύσεως. Ἦσαν φυλὴ νομαδική, χωρὶς ἀστικὴν οἰκονομίαν καὶ τὸν ἐκ ταύτης πολιτισμὸν.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος, οἱ ἄστοι τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης κατελάμβαναν τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν. Εἰς τὴν μέσσην ἐκυρίαρχουν οἰκονομικῶς. Τότε μόλις ἡ Ἰλλυρικὴ Χερσόνησος ἤρχισεν ἀπωθοῦσα τοὺς Τούρκους. Οἱ νεαροὶ λαοὶ τοῦ Αἴμου ἀπέκτων ἐθνικὴν ἀνεξαρτησίαν. Ἡ κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ των ὀργάνωσις καθυστερεῖ. Ὁ λόγος εἶνε σαφής: Εἰς τὴν κυρίως Εὐρώπην αἱ πολιτικαὶ σχέσεις ἐρρυθμίζοντο ἀπὸ τὸν οἰκονομικὸν πρὸ πάντων συντελεστήν. Τὰ βαλκανικὰ κράτη ἐξουσιάζοντο ἀπὸ ἰδιορρυθμοῦς ἀριστοκρατίας, σχηματισθείσας ἐκ τῶν πολεμικῶν κατὰ τῆς Τουρκίας ἀγώνων.

Οὔτε τυχαῖον, οὔτε ἄνευ συνεπειῶν εἶνε τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἔγερσις τοῦ Ἐἴκοσι ἕνα παρεσκευάσθη ἔξω τῶν ὁρίων τῆς τουρκοκρατουμένης Ἑλλάδος. Ὁ Ρήγας, οἱ Φιλικοί, ὁ Κοραῆς, οἱ πρῶτοι συνεργάται των, ἦσαν ἄστοι. Ἐμποροὶ, ἐπαγγελματίαι, ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων, ἐξοῦσαν ἐλεύθερο πολίται ἐν μέσῳ λαῶν ξένων. Ἐγνώριζαν τὴν Μεταρρυθμίσειν καὶ τὴν γαλλικὴν Ἐπανάστασιν. Καθὼς οἱ Τσέχοι τοὺς Αὐστριακοὺς ἢ οἱ Πολωνοὶ τοὺς Γερμανοὺς, οἱ Ἕλληνες ἐκεῖνοι ἔβλεπαν τὸν Τοῦρκον ὡς δυνάστην τοῦ ἔθνους των. Τὸ περιβάλλον ὁμῶς τοὺς ἐγέννα καὶ ἕνα περιπλέον αἴσθημα, τὸ ὁποῖον δὲν εἶχαν καθαρὸν οἱ δοῦλοι ὁμοειθεῖς των: Ἐθεωροῦσαν τοὺς Τούρκους καὶ ὡς κοινωνικοὺς ἐχθροὺς των. Ὅπως καὶ ἦσαν.

Τὸ ἐλευθερωτικὸν κίνημα ἐσχεδιάσθη ἐκεῖθεν τοῦ Δουνάβεως καὶ πέραν τῆς Προποντίδος εἰς χώρας ἀνεξαρτήτους. Ἐξετελέσθη ὅμως διὰ τῆς συμμετοχῆς καὶ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τῶν πολεμικῶν ἐκείνων στοιχείων, τὰ ὁποῖα εἶχε κατεργασθῆ ἔντεῦθεν τοῦ Ὁλύμπου ἢ ἀμείλικτος ὀθωμανικὴ τυραννία.

Ὁ νοῦς τῆς ἐξεγέρσεως εὐρίσκειτο ἐκτὸς τῆς ὑποδουλωμένης πατρίδος. Ὁ ἐκτελεστὴς βραχιῶν ἐντὸς αὐτῆς. Ὁ δεῦτερος κατέλυσε πράγματι τὴν τουρκικὴν ἐξουσίαν. Εἰς τοῦτον περιῆλθεν οὐσιαστικῶς ἡ πολιτικὴ ἀρχὴ τοῦ ἀπολυτρωθέντος τμήματος τοῦ Γένους.

Τὶ ἀντεπροσώπευαν κοινωνικῶς οἱ ἄρχοντες τῆς πρὸ ἑκατὸν ἐτῶν Ἑλλάδος;

Παρὰ τὴν ἔλλειψιν στατιστικῶν, ἡ σύνθεσις τοῦ κράτους τοῦ Εἴκοσι Ἔνα παρουσιάζεται ἐκ τῶν ὑστέρων εὐδιάκριτος. Τὸν μέγαν ὄγκον τοῦ πληθυσμοῦ ἀπετέλουν οἱ ἀγρόται. Αὐτοὶ ἔδωκαν τὸ ἀνθρώπινον ὕλικόν τοῦ ἀγῶνος. Ἦσαν μικροῖδιοκτῆται ἢ ἡμερομίσθιοι καλλιεργηταί. Οἱ ὀλίγοι βιοτέχνη, ναυτικοὶ καὶ μεταπράται ἐσυγκροτοῦσαν τὸ ἀραιὸν ἀστικὸν ἐπίστρομα τῆς κοινωνίας. Βιομήχανοι, κεφαλαιοῦχοι ἀληθινοί, ἐργάται δὲν ὑπῆρχαν.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, φαίνονται οἱ κοτζαμπάσηδες, ἔμμεσοι ἐξουσιασταὶ τῶν ὀμαγενῶν τῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας· οἱ Φαναριῶται, διπλωματικοὶ μᾶλλον ὀδηγοὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ· τέλος οἱ πολεμικοὶ ἀρχηγοὶ τοῦ ἔθνους.

Οἱ ἀστοὶ δὲν ἦσαν ἀριθμητικῶς καὶ οἰκονομικῶς εἰς θέσιν νὰ διαφισθητήσουν τὴν ἐξουσίαν. Οἱ κοτζαμπάσηδες καὶ οἱ Φαναριῶται ἐμισοῦντο ἀπὸ τὰ λαϊκὰ στρώματα ἔνεκα τῶν σχέσεών των μὲ τοὺς Τούρκους. Ἐμεναν οἱ γεωργοί.

Ἦσαν οἱ πολλοί. Ἐκράτησαν τὸ μεγαλεῖτερον βᾶρος τοῦ πολέμου. Κατὰ τὴν διάρκειάν του, ἀνεγνώρισαν ἀρχηγούς. Τοὺς εἶδαν, δικαίως, ὡς πρωταγωνιστὰς τῆς ἐλευθερίας. Στρατιῶται εἰς τὴν μάχην, πολῖται τὸν καιρὸν τῆς εἰρήνης, εἶχαν ἐμπιστοσύνην πρὸς τοὺς ἀρχηγούς των. Χθές, μὲ τὸ ὄπλον, σήμερα μὲ τὸ ἄλετρο, οἱ Ἕλληνες γεωργοὶ ἀκολουθοῦσαν τοὺς ἀρχηγούς των.

Ἔτσι, οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ ἀγῶνος εὐρέθησαν κάτοχοι τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Ἐχρησιμοποιοῦσαν τοὺς κοτζαμπάσηδες καὶ τοὺς Φαναριώτας εἰς τὴν τεχνικὴν διοίκησιν τῆς πολιτείας, λόγῳ τῆς μαθήσεως καὶ τῆς πείρας των. Ὅλοι μαζὶ ἀπήρτιζαν τὴν κυβερνῶσαν τάξιν.

Τοιαύτῃ παρουσιάζεται ἡ ἱστορικὴ καταγωγὴ τῆς νεοελληνικῆς ὀλιγαρχίας.

Τὸ φαινόμενον δὲν θὰ κριθῆ καθ' ἑαυτὸ εὐτυχές ἢ ἀτυχές. Ἦτο ἀναπόφευκτον. Μέχρι ἐνὸς ἄλλωστε σημείου, αἱ ἀριστοκρατίαι τοῦ νεοελληνικοῦ τύπου, ἐκπληρώνουν ἐπιτυχῶς τὸν προορισμόν των. Ἀλλ' οἱ Ἕλληνες πολεμᾶρχοι ἦσαν ἀπροετοιμαστοὶ ὡς πολιτικοὶ κυβερνήται. Ὁ πατριωτισμὸς καὶ ἡ στρατιωτικὴ ἀρετὴ δὲν ἀναπληρώνουν τὴν πολιτικὴν κλίσιν καὶ κατάρτισιν. Ἀντιθέτως οἱ Φαναριῶται καὶ κοτζαμπάσηδες εἶχαν ἰκανότητα, ἀλλὰ καὶ ἰδέας ἀσυμβιβάστους μὲ τὴν νεοελληνικὴν πραγματικότητα. Ἀναθρεμμένοι μὲ τὸ Βυζάντιον καὶ τὰ πατριαρχεῖα ἐλησημονοῦσαν ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἦτο κόρη τοῦ Εἴκοσι Ἔνα. Ἐπιβάλλοντες τὰς ἀντιλήψεις των καὶ εἰς τοὺς στρατιωτικοὺς ἀρχηγούς, ἔδιδαν εἰς τὸ κράτος μορφὴν ἀσύγχρονον καὶ οὐτοπικὴν.

Δι' αὐτὸ ἡ ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τάξις δὲν ἐστάθη κατάλληλος νὰ ζωογονήσῃ τὴν ἱστορικὴν παράδοσιν καὶ νὰ τὴν προσαρμόσῃ εἰς τὰς παρούσας τότε κοινωνικὰς συνθήκας. Δὲν ἤνωσε τὸ παρελθὸν καὶ τὸ παρὸν εἰς μίαν νέαν ἐθνικὴν ζωὴν.

Εἰς τὴν ἀγνοίαν τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος προσέκοψεν ἡ θέλησις τοῦ Καποδίστρια ὅπως ὁργανώσῃ συγχρονισμένην Ἑλλάδα. Ὁ «ἀγαθὸς δεσπότης» δὲν ἠμπόρεσε νὰ δαμάσῃ τοὺς «ἀρχηγούς ἀγωνιστὰς» ὅπισθεν τῶν ὁποίων ἔστεκεν ἡ γεωργικὴ μᾶζα.

Ἡ ἰδία ὀλιγαρχία περιώρισε τὸν ἀπολυταρχισμὸν τοῦ Ὁθωνος καὶ ἐπροστάτευσεν τὴν ἐξουσίαν τῆς μὲ τὸ σύνταγμα τοῦ Ἐξήντα Τέσσαρα. Αὐτὴ συνεμάχησε μὲ τὴν δυναστείαν τοῦ Γεργίου καὶ ἔματαιώσεν τὴν μεγαλεπήβολον ἀπόπειραν τοῦ Χαριλάου Τρικούπη, ὅστις, στηριζόμενος ἐπὶ τῆς μόλις συγκροτουμένης ἀστικῆς τάξεως, ἐζήτησε νὰ ἀναμορφώσῃ τὸ κράτος ἐπὶ ὀργανικῶν βάσεων.

Ἡ ἱστορικὴ ὀλιγαρχία ἐδικαιολόγει τὴν ἐξουσίαν τῆς καὶ ἐπέβαλλεν τὴν κοινωνικὴν πειθαρχίαν εἰς τὸ ἐλεύθερον βασιλεῖον ἐν ὀνόματι τῆς ἐθνικῆς πολιτικῆς. Ἰδιαίτερος ὅμως καὶ ἀναγκαστικῶς, ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ κατώπτεριζε τὸν ἐσωτερικὸν χαρακτῆρα τοῦ κράτους. Ἦντιτοι ὅλην τῆς τὴν δύναμιν ἀπὸ τὴν ἱστορίαν. Ἦτο ἀσυγχρόνιστος καὶ ἀμέθοδος, καθὼς ἡ ἄλλη δημοσία ζωὴ τῆς χώρας. Ἀπέβλεπε εἰς τὴν ἀνασύστασιν τάχα τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ δὲν εἶχε συμμαχίας, διεθνεῖς συνδυασμοὺς ἢ στρατιωτικὰ μέσα οὔτε πρὸς φύλαξιν τοῦ Σπερχειοῦ. Ὁ πόλεμος τοῦ Ἐνενηντα Ἑπτὰ ἦλθεν ὡς φυσικὸς καρπὸς μιᾶς περιόδου, ἀσυναρτήτου, παρηκμασμένης, ψευδοῦς. Δὲν ἀνελήφθη δὲ καὶ ὁ ἀγὼν ἐκεῖνος, οὔτε κατ' ὄνομα, πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν πόθων τοῦ δούλου γένους. Τὸ βασιλεῖον ἠρκεῖτο εἰς ἀσήμενον εὗρυσιν τῶν συνόρων του, τὴν ὁποίαν ἐζητιάνευε. Γενεαὶ ὅλαι ἑλληνοπαίδων ἀνετράφησαν μὲ πατριωτισμὸν ἐπαιτείας καὶ ἔμαθαν νὰ θρηνοῦν πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς τῆς γῆς, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐχάριζαν εἰς τὴν πατρίδα τοῦ Λεωνίδα :

«Τοῦ Θυάμιδος τὸν ροῦν, τὰς πηγὰς τοῦ Πηνειοῦ».

Τὸ κακόμοιρον αὐτὸ μεθοριακὸν ἰδεῶδες, ἡ παρωδία τῆς μεγάλης ἰδέας, μὲ τὴν ὁποίαν ἡ ὀλιγαρχία ἐνάρκωνε τὸ ἔθνος, τὸ ἔκτρομα αὐτὸ τῶν ἑλληνικῶν ὀνείρων, ἐσύρθη οἰκτρῶς μέχρι τῆς Μελούνας, ἐκνηγηθὴ ἀνηλεῶς ἕως τὸν Δομοκόν, ἐπροπορεύθη ὡς σημαία πανικοῦ τῶν φυγάδων τῆς Λαμίας, διὰ νὰ περισωθῇ, χλευαζόμενον καὶ ἀτιμασμένον, πρὸ τῶν Βοιωτικῶν Πυλῶν.

Ὁ πόλεμος τοῦ 1897 ἐφανέρωσεν ὑπάρχουσαν κατάστασιν. Ἡ ἐπὶ τῆς ἐξουσίας ὀλιγαρχία ἔπαυσε νὰ ἀντιπροσωπεύσῃ τὰς λαϊκὰς μᾶζας. Οἱ διαδεχθέντες τοὺς πολεμάρχους τοῦ Εἴκοσι Ἐνα υἱοὶ καὶ ἔγγονοὶ τῶν δὲν ἀνενέωσαν τὰς ἀρετὰς τῶν πατέρων οὔτε τὰς ἀντικατέστησαν δι' ἄλλων. Ἀπετέλουν τάξιν, ποσοτικῶς ἀσήμενον, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀγροτῶν καὶ ἀστῶν. Δὲν ὑπερέτερον οὔτε ποιοτικῶς πλέον τοὺς ὑποτελεῖς των. Ἔμεναν

ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀσυγχρόνιστοι καὶ ἀνίκανοι, ἐνῶ οἱ ἐξουσιαζόμενοι ἀνεπτύσσοντο οἰκονομικῶς, ἠθικῶς, πνευματικῶς.

Ἡ ἐνηλικίωσις τῶν ἀστῶν ἔγινε βραδέως.

Μέχρι τοῦ 1890, ἡ Ἑλλάς ἠρίθμει, ὡς ἀστικά κέντρα, τὰς Ἀθήνας, τὸν Πειραιᾶ, τὴν Σύρον, τὰς Πάτρας, τὸν Βόλον καὶ μερικὰς ἄλλας ἐπαρχιακὰς πόλεις, εἰς τὰς ὁποίας ἐν τούτοις ἡ κοινωνικὴ κατάστασις τῶν κατοίκων δὲν ἦτο σαφής. Τὴν ὀγκώδη μάζαν τοῦ πληθυσμοῦ ἀπετέλουν οἱ γεωργοί. Πλὴν τῆς Θεσσαλίας, ἦσαν παντοῦ σχεδὸν μικροϊδιοκτῆται. Εἶχεν ἐπομένως ὁ Ἕλληνας ἀγρότης σχετικὴν οἰκονομικὴν αὐτοτέλειαν, ἀλλ' ὄχι καὶ πολιτικὴν τοιαύτην. Ἡ ἄρχουσα τάξις ἐξήτει νὰ τὸν κρατῇ εἰς τὸ σκοτόσ. Ἡ ὑποχρεωτικὴ ἐκπαίδευσις εἰσῆχθη τὸ 1895. Ἔως τότε, ὁ χωρικός ἔμεινεν ἀμόρφωτος, ἠγγόνει τὴν ὀργάνωσιν καὶ ἠκολούθει τὴν παράδοσιν, μέχρι τῶν προλήψεων τῆς, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ ἡ κληρονομικὴ προσκόλλησις εἰς τοὺς ἀπογόνους τῶν ἀρχηγῶν τοῦ 1821.

Ἡ ὀλιγαρχία ἐχρησιμοποιεῖ ἐπιτηδεῖως τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀγροτῶν διὰ νὰ ἐξουδετερώη τὴν ἀστικὴν μειονοψηφίαν. Ὡς ἐκ τούτου, εἶχε μὲν ἡ Ἑλλάς σύνταγμα μετὰ τὸ 1843, ἀντιπροσωπευτικὸν σύστημα κατόπιν τοῦ 1863 καὶ πολίτευμα κοινοβουλευτικὸν ἀπὸ τοῦ Τρικούπη, πραγματικῶς ὅμως ἡ ἐξουσία ἦτο προνόμιον τῆς ὀλιγαρχίας, εἰς τὴν ὁποίαν προσετέθησαν εὐάριθμοι πλουτοκράται. Ἀπὸ αὐτὴν προήρχοντο οἱ διοικούντες τὴν πολιτείαν, αὐτὴ κατεῖχε τὰ μεγάλα στρατιωτικὰ καὶ διπλωματικὰ ἀξιώματα, ἡ ἰδία διηύθυνε τὴν Βουλὴν. Σπανιώτατα οἱ πρωθυπουργοὶ ἦσαν ἀστοί, οὐδέποτε ἀγροταί.

Τὸ μέτρον τῆς ὀλιγαρχικῆς αὐθαιρεσίας τὸ παρέχει ἡ φορολογικὴ κατανομή. Οἱ ἄμεσοι φόροι ἐβάρυναν τοὺς ἀγρότας καὶ ἀστοὺς, κατ' ἀναλογίαν 10 μέχρι 40 τοῖς ἑκατὸν ἐπὶ τοῦ καθαροῦ εἰσοδήματος. Αἱ ἀνώνυμοι ἐταιρεῖαι κατέβαλλον μόνον 5% . Ἡ ὀλιγαρχία τίποτε. Οἱ ἔμμεσοι φόροι ἐπληρώνοντο ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἀπὸ 30 μέχρι 1400 ! τοῖς ἑκατὸν ἐπὶ τῆς ἀξίας εἰδῶν πρώτης ἀνάγκης. Ὁ Δημήτριος Γουναρης, ὑποψήφιος βουλευτῆς Πατρῶν, πόλεως μὲ ἰσχυρὸν ἀστικὸν πυρῆνα, ἔλεγε τὰ ἑξῆς:

«Κυβερνᾷ ἡ ὀλιγαρχία. Διαιρεῖ τὴν κοινωνίαν εἰς δύο τάξεις: Τὴν προνομιοῦχον ὀλιγαρχίαν, τὴν νεμομένην τοὺς πόρους τοῦ δημοσίου, καὶ τοὺς στερουμένους τὴν γενναιοτέραν μερίδα ἐκ τοῦ προϊόντος τῆς ἐργασίας τῶν ἵνα πληρώσουν τὸ ὑπ' ἐκείνης κενούμενον διάτρητον κεντρικὸν ταμεῖον».

Ἡ ὑποτελεία παρατείνεται ἕως τὸ 1890. Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ γενικὴ πολιτικὴ τοῦ Τρικούπη, ἡ ἀνάπτυξις τῶν συγκοινωνιῶν, τὰ δημόσια ἔργα ὁ ὀρθόδοξος κοινοβουλευτισμός, ὤθησαν ἰσχυρῶς τὸν σχηματισμὸν ἀστικῆς τάξεως. Ἡ προστατευτικὴ φορολογία ἐπολλαπλασίασε τὰς βιομηχανίας καὶ βιοτεχνίας.

Πρόκειται περὶ τῆς συστηματικωτέρας ἕως τότε προσπαθείας διὰ τὴν σύνταξιν ἀστικοῦ κράτους.

Ὁ «ἐλευθερὸς Ἕλληνας ἀστός» ἔρχεται εἰς τὴν κοινωνικὴν ἐπιφάνειαν

μεταξὺ τοῦ 1880 καὶ 1890. Ἐνσυνειδήτως ἢ ἐμμέσως τὸν σχηματίζει ὁ Χαρίλαος Τρικούπης. Εἶναι ὁ προφήτης τῶν Ἑλλήνων ἀστών.

Ἡ χρεωκοπία, τὸ Ἐνεήντα Ἑπτὰ, ὁ ἔλεγχος διαταράσσουν τὴν κοινωνικὴν ἀποκρυστάλλωσιν. Ἀπὸ τοῦ 1900 ἡ ἀστικὴ ἀνάβασις συνεχίζεται καθαρὰ. Εἰς τὰ 1907 ὁ ἀστικὸς πληθυσμὸς τῆς χώρας προσεγγίζει τὸ ἡμισυ ἑκατομμύριον. Πλέον ἔντονος παρουσιάζεται ἡ ὀργάνωσις τῆς τάξεως. Ἐμποροὶ, βιομήχανοι, ἐπαγγελματίαι, βιοτέχνη, συγκροτοῦν συλλόγους, ἐπιμελητήρια, ἐνώσεις. Οἱ βιομηχανικοὶ ἐργάται ἰδρύουν τὰ πρῶτα σωματεῖα τῶν. Παρατηρεῖται καὶ ἰαγροτικὴ κίνησις, λόγῳ τῆς σταφιδικῆς κρίσεως 1898—1906) καὶ τῆς ἐξεγέρσεως τῶν Θεσσαλῶν ἀκτημόνων (1905—1910).

Ἡ συνειδησις τῆς οἰκονομικῆς αὐθυπαρξίας τῶν ἀστών, ἡ συμβαδίζουσα πνευματικὴ τῶν πρόοδος, δημιουργοῦν τὴν θέλησιν τῆς πολιτικῆς ἐπικρατήσεως. Κίνησις αὐτόματος: Διὰ ταύτης θὰ ὑπηρετηθοῦν ὀποτελεσματικῶς τὰ συμφέροντα τῆς τάξεως.

Τὴν πολιτικὴν ἀνοδοὺν τῶν ἀστών ὑπεβोधήθησαν ἢ μετὰ τὸ 1906 ὕψωσις τῆς δραχμῆς, ἡ εὐημερία τῆς ναυτιλίας καὶ ἡ εἰς τὰς Ἑνωμένας Πολιτείας τῆς Βορείου Ἀμερικῆς μετανάστευσις. Ἡ τελευταία δὲν ἐνίσχυεν οἰκονομικῶς μόνον τὴν μικροαστικὴν καὶ ἐργατικὴν τάξιν, ἐκ τῆς ὁποίας ἀπέρρεεν. Οἱ μετανάσται ἔζων εἰς χώραν ἐξόχως ἀστικὴν καὶ δημοκρατουμένην. Ἐπηρέαζαν τοὺς ἐν Ἑλλάδι δι' ὕλικῆς βοήθειας, ἐπισκέψεων, ἀλληλογραφίας καὶ ἀνέπτυσαν τὸ ἐλεύθερον πολιτικὸν φρόνημα.

Ἐξ ἄλλου, ἡ φορολογικὴ ἀνισότης ἐπετεινέτο. Τὸ 1903, ὁ Ἕλλην ἐφορολογεῖτο μὲ 49 χροσᾶς δραχμὰς ἐτησίως, κατὰ κεφαλὴν. Ἐκ τούτων τὰ τρίτα τέταρτα διετίθεντο ὑπὲρ τῶν πατριωτικῶν σχολῶν. Ἐνῶ δὲ τίποτε τὸ ριζικὸν δὲν ἐγένετο διὰ τὴν πολεμικὴν ὀργάνωσιν, ἡ ὀλιγαρχία ἐστράγγιζε τὰς παραγωγικὰς τάξεις, συμμαχοῦσα μὲ τὴν κεφαλαιοκρατίαν. Στιγματίζων ὁ Δ. Γούναρης σχετικὴν ἐνέργειαν τῆς κυβερνήσεως Θεοτόκη, ἐφώναζεν ἐν μέσῃ Βουλῇ:

«Ἐρρέτω τὸ κράτος αὐτό. Τοιοῦτο κράτος θὰ ἦτο ἐμπαιγμὸς τῆς ἱστορίας».

Τίποτε δὲν ἐσταματοῦσε τὸν κατήφορον τῆς ἀδικίας. Τὸ 1905, ὁ Δ. Ράλλης ἠῤῥησε τὸν δασμὸν τοῦ σίτου, κατὰ τέσσαρα ἑκατομμύρια. Ἀντιθέτως, ὁ Δ. Γούναρης, ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν, εἰσηγηθεὶς οἰκονομικὰς μεταρρυθμίσεις ὑπὲρ τῶν ἀπορωτέρων τάξεων, ἀνετράπη ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ πρωθυπουργοῦ του Γ. Θεοτόκη, ὅστις συνεμάχησε μετὰ τῶν κεφαλαιούχων κατὰ τοῦ συναδέλφου του!

Ἡ ὀλιγαρχικὴ ἐπιδρομὴ ἐναντίον τῆς λαϊκῆς οἰκονομίας ἦνδρωνε τοὺς ἀστούς. Μικρὸν κατὰ μικρὸν παρουσιάζοντο οἱ «ἐκλεκτοί» τῶν, ἄνδρες μορφωμένοι καὶ θεληματίαι, ἐκφραζοντες πιστῶς τὰς ἰδέας καὶ τὰ συμφέροντα τῆς τάξεώς των. Ἦσαν οἱ ἀρχηγοὶ κατὰ τῆς ὀλιγαρχικῆς πίεσεως.

Τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1909 αἱ συντεχνίαι Ἀθηνῶν—Πειραιῶς ἔστειλαν ὑπόμνημα εἰς τὸν Βασιλέα κατὰ τῆς ἀφορήτου οἰκονομικῆς πολιτικῆς τοῦ

υπουργείου. Μετὰ ἓνα μῆνα, οἱ ἔμποροι τῶν δύο πόλεων παρήλασαν, κατὰ χιλιάδας, πρὸ τῶν ἀνακτόρων, διαμαρτυρούμενοι ἐπαναστατικῶς ἐναντὶς ἀκολασίας τῆς κυβερνήσεως. Ἀντὶ ἀπαντήσεως ἡ τελευταία ἐτοίμαζε νέας φορολογίας, μονομερῶς βαρυνούσας τὰς ἀπορωτέρας τάξεις, διὰ τὴν καλύψῃ τὸ ἕξ ὀκτὼ ἑκατομμυρίων χρυσῶν δραχμῶν ἔλλειμμα τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1909.

Ἡ διάστασις ὀλιγαρχίας καὶ ἀστῶν ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ πεδίου προσέλαβε τοιαύτην ὀξύτητα ὥστε ὁ εἰδικὸς συγγραφεὺς Α. Ἀνδρεάδης, συμμεριζόμενος τὴν γνώμην τοῦ Τζῶν Μόρλεϋ, παρουσιάζει τὴν δημοσιονομικὴν κρίσιν ὡς αἰτίαν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Γουδί.

Ἐν γένει ἡ πάροδος τοῦ χρόνου καθιστᾷ πρόχειρον καὶ ἐπιπολαιάν τὴν ἐπικρατοῦσαν ἀντίληψιν, καθ' ἣν πολιτικὴ ἱστορία τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος εἶναι ἡ περιγραφή τῆς διαμάχης τῶν κομμάτων. Ἐξαίρεσει τῆς προώρου προσπαθείας τοῦ Τρικούπη, τὰ κόμματα συνεκρότουσαν μίαν ἐν τῷ συνόλῳ φατρίαν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς «ἱστορικῆς ὀλιγαρχίας». Ἐναντίον των ἠγέρθη συγκεχυμένη καὶ παθητικὴ πρῶτα, σφοδρότερα καὶ ἐνσυνείδητος ἔπειτα ἡ ἀντίδρασις τῶν ἀστῶν.

Τὸ γεγονός ὅτι ἡ πάλῃ δὲν ἔχει τὸν δραματικὸν καὶ ἀδιάλλακτον χαρακτῆρα τῆς συγχρόνου ἐργατικῆς κινήσεως εἶναι εὐεξήγητον. Οἱ νεοέλληνες ἄστοι δὲν ἐχωρίζοντο ἐκ τῆς ὀλιγαρχίας ἀπὸ τὰς ἀγεφυρώτους καὶ ἀσυμβιβάστους, κοινωνικὰς ἢ οἰκονομικὰς διαφορὰς, αἱ ὁποῖαι διέκριναν τοὺς ἄστοὺς τῆς Μέσης—Δυτικῆς Εὐρώπης ἐκ τῶν προνομιούχων τάξεων. Συγκεντρώνοντες ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς χεῖρας των τὴν οἰκονομικὴν δύναμιν, ἐζήτουν τὴν διαδεχθῆναι πολιτικῶς τὴν ἀρχουσαν τάξιν. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία θὰ ἐνίσχυεν ἀπλῶς, δὲν θὰ ἐδημιούργει τὴν οἰκονομικὴν των ἐπικράτησιν. Ἐκ τούτου τοῦ λόγου, ἡ μορφή τῆς ἐξελιξέως καὶ ἡ ἀπουσία βιαιῶν ἀνατροπῶν, ἡ ὁποῖα συνοδεύει τὸν ἀγῶνα τῶν νεοελλήνων ἀστῶν.

Αἱ ἐργατικαὶ ἐξεγέρσεις προσλαμβάνουν ἀναγκαίως βιαιάν ὄψιν, διότι ἡ τελείως ἀκτῆμων αὐτὴ τάξις θέλει τὴν κατάληψιν τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς ὡς ὄργανον οἰκονομικῆς ἀνόδου καὶ κυριαρχίας.

Οἱ Ἕλληνες ἀγρόται παριστάνουν τὸν ἀσταθῆ συντελεστὴν τοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Οἰκονομικῶς εἶναι πλησιέστερα πρὸς τοὺς ἄστοὺς, ὅσον προχωρεῖ ὁ καιρὸς, οἱ ἄστοι γίνονται φυσικοὶ ἀρχηγοὶ τῶν γεωργῶν. Ἀλλ' ἡ μὲν σύμπτωσις τῶν συμφερόντων μεταξὺ τῶν δύο λαϊκῶν ὄγκων δὲν εἶναι πλήρης, ἀφ' ἑτέρου δέ, στερεοὶ ψυχολογικοὶ δεσμοί, καθὼς ἡ παράδοσις, ἡ συντηρητικότης τῶν ἐργαζομένων τὴν γῆν, ἡ μακρὰ σχέσις ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων κρατοῦν τοὺς ἀγρότας ὑπὸ τὴν ἐξάρτησιν τῆς ἱστορικῆς ὀλιγαρχίας. Ἔως τὸ 1909 ἡ ἀντίθεσις ἀστῶν καὶ ὀλιγαρχίας συνεχέετο πρὸς ἄλλα συγγενῆ φαινόμενα. Τὸ κίνημα τοῦ Γουδί τὴν κάμνει φανεράν, μεταβάλλει τοὺς ἄστοὺς εἰς ἠγέτιδα τάξιν καὶ τοὺς ἐγκαθιστᾷ εἰς τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν. Τὸ 1915—1917 οἱ ἄστοι ἀνατρέπονται μὲ ὀλιγαρχικὸν πραξικόπημα. Αἱ ἐκλογαὶ τοῦ Νοεμβρίου 1920 ἐπεκύρωσαν τὴν πολιτικὴν ἔκπτωσιν τῶν

ἀστώων. Αἱ στατιστικαὶ εἶναι ἀναμφισβήτητοι: Ἀντιθέτως πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν πόλεων, οἱ ἀγρόται κατεψήφισαν σύσσωμοι σχεδὸν τὴν ἀστικήν κυβέρνησιν τῶν φιλελευθέρων. Ἡ γεωργικὴ πλειοψηφία τοῦ τόπου ἐπέστρεφεν εἰς τοὺς παλαιούς της κυρίους τῆς ὀλιγαρχίας.

Ἡ ἀπότομος εἰσροὴ 1 1/2 ἑκατομμυρίου ὁμογενῶν προσφύγων μετὰ τὸ 1912 ἥλλαξε τὴν διαμόρφωσιν τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας. Αἱ ζυμώσεις γίνονται ραγδαῖαι Ἡ ἐποχὴ λαμβάνει ὄψιν μεταβατικὴν. Οἱ νέοι ὅμως Ἑλληνες πολῖται ἀκολουθοῦν προφανῶς τοὺς ἀστοὺς τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδος, διότι τοὺς παρέχουν ἐγγυήσεις ἐλευθέρως ἀναπτύξεως καὶ ἐπειδὴ οἱ ἀστοὶ ἔδειξαν ὅτι ἐφαρμοζοῦν ἐθνικὴν πολιτικὴν, πρακτικωτέραν καὶ ἐπιτυχεστέραν ἀπὸ τὴν ὀλιγαρχίαν.

Ἀνεξαρτήτως πιθανῶν ἀκόμη κυμάνσεων, μένει δεδομένον ὅτι ἀπὸ τὸ 1910 καὶ ἔπειτα οἱ ἀστοὶ ἐτοποθέτησαν τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν ἐπὶ βάσεων, λαϊκῶς εὐρύτερων, οἰκονομικῶς ὑγιεστέρων, ἐθνικῶς στερεωτέρων καὶ διὰ τουτο ἐν συνόλῳ διαρκεστέρων.

Εἰς τὴν αὐγὴν τοῦ 19ου αἰῶνος, ἄσημοι ἀστοὶ, ὁ Ρήγας, ὁ Σκουφᾶς, ὁ Τσακάλωφ, ὁ Ξάνθος, ἐσήκωσαν τὰ θεμέλια τοῦ νέου ἑλληνικοῦ κράτους. Μετὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ Εἰκοστοῦ, ἡ Ἑλλάς τοῦ 1821 λαμβάνει ὄψιν συγχρόνου ἐθνικοῦ ὀργανισμοῦ. Ἐπὶ κεφαλῆς του προχωροῦν οἱ ἔγγονοι τῶν φιλικῶν, οἱ ἐλεύθεροι Ἑλληνες ἀστοὶ (!).

(1) Ὁ ἐπιφανέστερος νεοελληνικὸς κοινωνιολόγος Γ. Σκληρὸς νομίζει ὅτι οἱ ἀστοὶ μετεῖχαν εἰς τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ κοινοβολίου (Ἡ κοινωνικὴ μας ζήτημα, κλπ.). Ὁ Α. Σβῶλος σημειώνει ἀκατάσχετον ἄνοδον τῆς ἀστικῆς τάξεως καὶ δημιουργίαν ἐργατικῶν μαζῶν μετὰ τὸ 1910. (Ἡ νέον σύνταγμα» σελ. 331). Αἱ θεωρίαι τῶν Ι. Κορδάτου καὶ Δ. Γληνοῦ ἀποκρίνονται εἰς ὄρισμένον δόγμα κοινωνιολογικόν, (Ἡ Νεοελληνικὴ Πολιτικὴ Ἱστορία», περιοδικὸν «Ἀναγέννησις» κ. ἄ.). Τ. Ν. Πιπινέλλη: «Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως».

Εἰς σειρὰν ἄρθρων τοῦ γράφοντος, «Ἐλεύθερον Βῆμα» 25 Αὐγούστου—15 Σεπτεμβρίου 1928, ἀνεπτύχθη ὅτι ἡ ἀκαμπτὸς συστηματικότης τῶν θεωριῶν δὲν ἐρμηνεύει τὰ ἱστορικὰ φαινόμενα. Ἐπὶ παραδείγματι ἀπὸ τοῦ 1870 μέχρι τοῦ 1918, ἡ Γερμανία ἐνεφάνιζε τὴν αὐτὴν περίπτου οἰκονομικὴν ὄψιν πρὸς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην. Ἐν τούτοις ἔνεκα ἱστορικῶν λόγων, οἱ Γερμανοὶ ἀστοὶ ἔμεναν ἐκτὸς τῆς καθ' αὐτὸ πολιτικῆς ἐξουσίας.

Πλὴν τῶν κλασικῶν, ἑλληνικῶν καὶ ξένων ἔργων, τὰ ὁποῖα κλείουν οἱ Π. Καρολίδης, Ε. Κυριακίδης καὶ ἄλλοι, ὁ γράφων κατατάσσει εἰς τὰς πηγὰς τῆς περιόδου 1910—1920 τὰς λαογραφικὰς ἐργασίας τοῦ Ν. Γ. Πολίτη, τὰς μελέτας τοῦ Ι. Βλαχογιάννη, ὄρισμένα σημεῖα τῆς ποιήσεως τοῦ Κ. Παλαμᾶ, ἐπίσης δὲ τὸ νεοελληνικὸν μυθιστόρημα καὶ διήγημα τῶν Α. Παπαδιαμαντῆ, Α. Καρκαβίτσα, Κ. Θεοτόκη, Ι. Ψυχάρη, Κ. Χατζοπούλου, Ι. Κονδυλάκη καὶ ἄλλων μεταγενεστέρων.

Ἄλλαι πηγαί: «Ἱστορικὰ τῆς ἑλληνικῆς παλιγγενεσίας» ὑπὸ Μ. Οἰκονόμου, συγγράμματα τῶν Ε. Πιττάρ, Ἀνσέλ, Ν. Γιώργα, Χ. Εὐελπίδη κλπ. Μελέται ἢ μονογραφίαι: Α. Εὐταξία, Ε. Λυκούδη, Α. Ἀνδρεάδη, Ε. Ζολώτα. Τ. Χαριτάκη, Ι. Μάλωση, εἰσηγητικὴ ἐκθεσις Π. Πρωτοπαπαδάκη εἰς τὴν ἐπιτροπὴν μεταναστεύσεως, 1906, κλπ.

ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΑΡΧΗΓΩΝ

Τὴν ἐπαύριον τοῦ ἐνενηντα ἐπτά, τὸ ὀλιγαρχικὸν καθεστῶς θὰ ἐσαρῶνετο ἀπὸ τὸ πρῶτον τυχὸν πραξικόπημα. Τόση ἦτο ἡ ἑξωτερικὴ ταπεινώσις καὶ ὁ ἔσωτερικὸς ἔκπρασμός τοῦ τόπου.

Ἄνατροπεῖς ὅμως δὲν ὑπῆρχαν.

Οἱ ἄστοι εὗρισκοντο εἰς τὸ στάδιον τῆς πολιτικῆς των διαμορφώσεως. Δὲν ἦσαν ἀκόμη τάξις ἀρχηγικῆ. Οἱ ἀξιωματικοί, οἱ ὅποιοι ἐλάμβαναν συνήθως τὴν πρωτοβουλίαν τῶν ἐπαναστάσεων ἐδοκίμαζαν τὰς συνεπειὰς τῆς ἥττης. Ἔγιναν ἀντικείμενον ἀδίκου ἀλλὰ γενικοῦ χλευασμοῦ.

Ἄντιθέτως, τὰ στελέχη τῆς ὀλιγαρχίας ἐκίνουν πάντοτε τὴν ἐξηρωμένην μηχανὴν τῆς πολιτείας. Ἡμποροῦσαν νὰ καταστέλλουν τὰς ἐξεγέρσεις. Αἱ ὀχλαγωγίαι ἄλλωστε τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἡ δολοφονικὴ ἀπόπειρα τῶν Καρδίτση-Κυριακοῦ ἐναντίον τοῦ βασιλέως Γεωργίου ἦσαν πράξεις μεμοτωμένα καὶ ἄσκοποι.

Σημαντικὸν γεγονός ἀπετέλει μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Χαριλάου Τρικούπη, ἡ ἀνάθεσις τῆς διαδοχῆς του εἰς τὸν Γεώργιον Θεοτόκην.

Τὸ τρικουπικὸν κόμμα δὲν ἦτο φατρία. Εἶχε μεγάλην παράδοσιν. Συνεχέτο μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ κράτους. Αἱ περιστάσεις ἦσαν μοναδικῶς εὐνοϊκαί. Ἡμποροῦσε νὰ γίνῃ τότε ἡ μετάβασις ἐκ τῆς ὀλιγαρχίας εἰς τοὺς ἄστους. Ἦρκει τὰ χρησιμοποιηθοῦν ἀθρόως νέα στοιχεῖα καὶ νὰ γίνουν ριζικαὶ μεταρρυθμίσεις. Ἴσως ἀπεφεύγοντο αἱ κατόπιν ἐπαναστάσεις. Ἐχρειάζετο φυσικὰ πολιτικὸς ἀνὴρ ἀντιλαμβανόμενος τὴν ἐποχὴν του, ἔχων ἔτοιμον πρόγραμμα καὶ τὴν θέλησιν νὰ τὸ ἐφαρμόσῃ.

Δυστυχῶς ὁ Γεώργιος Θεοτόκης ἦτο ὁ ἐντελῶς ἀντίθετος τύπος κυβερνήτου ἀπὸ ἐκεῖνον πὸν ἐξίτηι ἡ ἐποχὴ.

Προικισμένος ἐκ φύσεως μὲ πνευματικὴν εὐστροφίαν καὶ ἀβρότητα τρόπων· πλούσιος εἰς χαρίσματα τοῦ ἑπτανησιακοῦ πολιτισμοῦ· ἐξοικειωθείς μὲ τὴν τεχνικὴν τῆς διοικήσεως εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Τρικούπη, ὁ Κερκυραῖος πολιτικὸς διέθετε πολλὴν διπλωματικὴν καὶ περισσοτέραν ἐπιδεξιότητα κοινοβουλευτικὴν. Ἔστερεῖτο ὅμως τῆς θεληματικότητος, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς αὐστηρᾶς ἀρετῆς τοῦ προκατόχου του. Ἰδιοσυγκρασίᾳ νωχελῆς καὶ ἐρασιτεχνικῆ οὐδόλως ἐμπνεόμενος ἐκ τοῦ λαοῦ· πιστεύων ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη θέλησις εἶνε ἀνίσχυρος ἐνώπιον τῶν γεγονότων, ὁ Γ. Θεοτόκης ἔμεινε γνήσιος υἱὸς τῆς τάξεώς του. Ἦτο ἀνίκανος νὰ ἐπαναστατήσῃ ἐναντίον της.

Ἠγνόησε τὰ λαϊκὰ συμφέροντα, ἐγύρισε τὴν ράχιν εἰς τὸν πόνον τοῦ ἔθνους, εἰσήγαγεν ἐπισήμως τὴν ἐπιρροὴν τῆς αὐτῆς εἰς τὸ κοινοβούλιον. Ὑπόδειγμα κυβερνήτου ὀλιγαρχικοῦ. Τοῦ ἔλειπε ἡ ἀκαμψία πρὸς ἐφαρμογὴν ἐνὸς ὠρισμένου προγράμματος ἔστω καὶ ἀντιλαϊκοῦ.

Ἐξ ὧν ἐπράξε καὶ ἐξ ἐκείνων τὰ ὅποια ἠμέλησε νὰ ἐκτελέσῃ τὸ σπουδαιότερον ὑπῆρξεν ὁ διορισμός τοῦ διαδόχου Κωνσταντίνου εἰς τὴν

γενικὴν διοίκησιν τοῦ στρατοῦ. Ἐκτοτε καθιδρύθη δυναστικὴ ἐπιρροὴ εἰς τὸ στράτευμα, ὅπου πρότερον ἐπεκράτουν πατριωτικαὶ καὶ δημοκρατικαὶ κατευθύνσεις.

Ἡ ἀπὸ τοῦ 1898 μέχρι τοῦ 1909 ἐπταετὴς διοίκησις τοῦ Θεοτόκη ἐκορύφωσε τὴν ὀλιγαρχικὴν πίεσιν. Προσπιθεμένη εἰς τὸ θετικὸν φαινόμενον τῆς ἀνόδου τῶν ἀσπῶν ἢ θεοτοκικῆ περιόδου συνέρρευσε, ἀρνητικῶς μὲ ἄλλους παράγοντας διὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ Γουδί, τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Βενιζέλου καὶ τὴν διαμόρφωσιν νέας τάξεως πραγμάτων.

Διὰ τὰ ἐπέβη μία ἐξέγερσις ὡς ἐκείνη τοῦ 1909, προαπαιτεῖται καὶ ψυχολογικὴ—πνευματικὴ παρασκευὴ τοῦ ἐδάφους. Ἡ οἰκονομικὴ ἀκμὴ τῶν ἀσπῶν εἶναι ἡ βάση, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὑψώθησαν οὗτοι διὰ τὰ φθάσασιν εἰς τὴν πολιτικὴν ἔξουσίαν. Ἄλλ' ἢ ὀλιγαρχία εἶχεν ὀλόκληρον κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν ἐξοπλισμόν, ὁ ὁποῖος ἦτο ἀκατάλληλος διὰ τὸ νέον κράτος. Οἱ ἀσπῶν ἠσθάνοντο τὴν ἀνάγκην νὰ τὸν ἀντικαταστήσουν. Τὰ μέσα τοὺς τὰ ἔδωκε πρωτίστως ὁ δημοτικισμός, ὁ πνευματικὸς αὐτὸς πρόγονος τῆς νεοελληνικῆς μεταβολῆς.

Ὡς φαινόμενον κοινωνικὸν ὁ δημοτικισμὸς παρουσιάζεται περὶ τὸ 1900. Ἔως τότε ὁ Ἑλληνισμὸς ἐστρέφετο γύρω ἀπὸ δύο πόλους, τὴν κλασικὴν καὶ τὴν βυζαντινὴν παράδοσιν. Ἀμφοτέρας, ἰδίως δὲ τὴν δευτέραν, τὰς εἶχεν υἱοθετημένας ἢ ὀλιγαρχία. Μετὰ κυριαρχίαν ἑνὸς αἰῶνος, ἢ ἀπόδοσίν των ἐκτὸς ἀξιολόγων ἐξαιρέσεων ἦτο ἄκαρπος.

Ὁ δημοτικισμὸς ἐθεώρησεν ὡς πραγματικότητα νεοελληνικὴν τὸ Ἐἴκοσι Ἔνα. Εἶδεν ὅτι, μὲ τὸν νεκρωμένον κλασικισμὸν καὶ μὲ τὴν βυζαντινὴν σχολαστικότητα, δὲν ἐδημιουργεῖτο ζωντανὸν ἔθνος ἢ πολιτισμὸς βιώσιμος. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐκρατοῦσεν ἀπὸ τὰς Ἀθήνας καὶ τὸ Βυζάντιον ὅτι προσημερῶντο εἰς τὴν ζωὴν του. Ἡ νεοελληνικὴ ὅμως ἀρχιτεκτονικὴ δὲν ἤμποροῦσε νὰ οἰκοδομηθῇ σημερινὸν σπῆτι μὲ τὸν δωρικὸν ρυθμὸν ἢ τὸν βυζαντινὸν θόλον. Τὸ ἔθνος εἶχε ξεκινήσῃ ἀπὸ τὸ Ἐἴκοσι Ἔνα. Αὐτὸν τὸν δρόμον ὤφειλε νὰ ἐξακολουθήσῃ. Οἱ δημοτικισταὶ ἐκήρυξαν μὲ θάρρος τὴν πεποιθησίν των. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εὐρίσκειται τὸ κέντρον τῆς μεταρρυθμισεῶς των. Ἡ ἐπιβολὴ τῆς δημοτικῆς γλώσσης εἶναι δευτερευούσης σημασίας.

Ἐάν οἱ κορυφαῖοι δημοτικισταὶ κριθοῦν καθένας χωριστά, εἶνε ἀδύνατον νὰ μετρηθῇ ἢ συμβολῇ των εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς νέας Ἑλλάδος. Ὅταν ὅμως, ὁ Ψυχάρης, ὁ Πάλλης, ὁ Ἑφταλιώτης εἰς τὸ καθαυτὸ γλωσσικὸν ζήτημα· ὁ Κ. Παλαμάς, ὁ Λ. Μαβίλης εἰς τὴν ποίησιν· ὁ Γ. Σκληρὸς εἰς τὴν κοινωνιολογίαν· ὁ Α. Φωτιάδης, ὁ Α. Δελμούζος εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν· ὁ Βλάσης Γαβριηλίδης, ὁ Ἰωάννης Κονδυλάκης, ὁ Ἀνδρέας Καρκαβίτσας, ὁ Κωνσταντῖνος Χατζόπουλος, ὁ Κωνσταντῖνος Θεοτόκης εἰς τὸν πεζὸν λόγον· ὁ Μ. Τριανταφυλλίδης εἰς τὴν γλωσσολογικὴν ἐπιστήμην· ὁ Γιάννης Καμπύσης εἰς τὸ ἰδεολογικὸν θέατρον· ὁ Δ. Ταγκόπουλος εἰς τὴν ἐκλαίκευσιν τῶν θεωριῶν, ὅταν αὐτοὶ καὶ τόσοι ἄλλοι ληφθοῦν ὡς σύνολον, τότε προκύπτει καθαρὰ ἡ σημασία τοῦ δημοτικισμοῦ.

Χωρίς νὰ συγκρίνωνται μὲ τοὺς ἐγκυκλοπαιδιστὰς τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ἢ πρὸς τοὺς Ρώσους διανοουμένους, οἱ Ἕλληνες δημοτικισταὶ ἐνθυμίζουσι καὶ τούτους καὶ ἐκείνους.

Κανεὶς τῶν προσωπικῶς δὲν θὰ μείνῃ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος, ὅπως στέκει ὁ Φίχτε εἰς τὴν Γερμανίαν ἢ ὁ Μαντσίνι εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἄλλ' ἢ κοινὴ τῶν προσπάθεια ἐτοίμασε τὸν δρόμον τοῦ Ἑλλήνος Καβούρου.

Ἡ ἐπὶ τῆς ἐξουσίας ὀλιγαρχία ἐχρησιμοποιοῖ ἀνεκάθεν τὸ τυπολατρικὸν μέρος τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τὴν καθαρῶς ὡς μέσα ἐπιρροῆς ἐπὶ τῶν λαϊκῶν στρωμάτων. Ἐπομένως καὶ τὸ καθαυτὸ γλωσσικὸν ζήτημα ἔχει τὴν κοινωνικὴν πολιτικὴν του ὄψιν. Λαμβάνει ὁμως ἀναμφισβήτητον χαρακτῆρα κοινωνικῆς μεταρρυθμίσεως, ἀφ' ἧς ὥρας ἐξεδόθη τὸ βιβλίον τοῦ Α. Φωτιάδη, 1900, ὑπὸ τὸν τίτλον: «Τὸ γλωσσικὸν ζήτημα καὶ ἡ ἐκπαιδευτικὴ ἀναγέννησις». Ἡ ἐκπαίδευσις ὅλων τῶν βαθμῶν, πρὸ πάντων ἢ κατωτέρα, ἀνήκει εἰς τὴν πολιτικὴν μιᾶς χώρας καὶ ὑπηρετεῖ τὸν ἀνώτερον προορισμὸν τῆς ὀργανωμένης κοινωνίας. Τὸ ὀλιγαρχικὸν νεοελληνικὸν κράτος εἶχε δώσῃ ὀρισμένην μορφήν εἰς τὴν σχολικὴν ἀγωγὴν, ἀνταποκρινομένην εἰς τὰς βλέψεις καὶ τὰ συμφέροντά του, τὰ ὅποια δὲν συνίσταντο βέβαια εἰς τὴν χειραφέτησιν, τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὸν συγχρονισμὸν τῶν λαϊκῶν μαζῶν. Ἡ ἀντίθετος προσπάθεια τῶν δημοτικιστῶν συνήντησε σφοδρὰν ἀντίστασιν τῆς ὀλιγαρχίας. Ἡ καθαρῶς ἐχρησιμοποιοῦτο παρ' αὐτῆς ἐκπαιδευτικῶς διὰ νὰ χωρίζῃ τὸν λαὸν εἰς ἐγγραμμάτους καὶ εἰς ἀγραμμάτους, εἰς ἀριστοκράτας δηλαδὴ καὶ κάτω τάξιν. Ὁ δημοτικισμὸς ἐσήμαινεν ἰσότητα δι' ἀνυψώσεως τοῦ ἀγρότου καὶ τοῦ μικροαστοῦ. Πέραν ἀκόμη τοῦ δημοτικῶν σχολείου, ὁ δημοτικισμὸς υἰοθέτει τὴν τέχνην, τὴν μουσικὴν, τὴν κοινωνικὴν ὀργάνωσιν τῶν λαϊκῶν τάξεων. Ἴδου πελώριον πρόγραμμα τοῦ ὁποίου ἡ ἐφαρμογὴ θὰ ἀνέτρεπεν ὀλόκληρον τὸ ὀλιγαρχικὸν οἰκοδόμημα⁽¹⁾.

Ὁ δημοτικισμὸς ὡς εὐρυτάτη ἰδεολογικὴ κίνησις ἔχει ἐνότητα μόνον εἰς τὰς πολὺν μεγάλας γραμμάς του. Ἐντὸς αὐτῶν παρουσιάζει διαφόρους τάσεις, αἱ ὁποῖαι χωρίζουσι τοὺς δημοτικιστὰς εἰς ἐθνικοφρονας μὲ ἀντιπροσωπευτικὸν τύπον, τὸν Μαβίλιν καὶ τὸν Δραγούμην, εἰς τὸ κέντρον μὲ τὸν Α. Δελμούζον, εἰς τὴν ἀριστερὰν μὲ πλείστους ἀρχηγούς, ἐξερχομένους πλέον ἀπὸ τὴν ἀστικὴν παράδοσιν.

(1) Τὸ 1904 ἰδρῦθη ἐν Ἀθήναις ἡ εἰσαγωγικὴ «Ἑθνικὴ Γλῶσσα» ὑπὸ τῶν Α. Καρκαβίτσα, Κώστα Χατζόπουλου, Ἰωάννου Δραγούμη, Φιφίζου Μάτσα, Λάμπρου Πορφύρα, Γ. Σωτηριάδη, Δ. Πετροκόκκινου. Οἱ ἀνωτέρω καὶ οἱ Στ. Ραμᾶς, Α. Δελμούζος, Α. Μπενάκης, Κ. Τοπάλης, Ν. Λάμπας, Κ. Δεμερτζής, Α. Δωμῆδης, Κ. Μελάς ἀπεφάσισαν νὰ ὀργανώσωσιν εἰς Ἀθήνας πρότυπον δημοτικὸν σχολεῖον, ὡς πείραμα ὑψίστης ἐθνικῆς σημασίας. Τὸ 1907 ἐλειτούργησεν εἰς Βόλον τὸ παρθεναγωγεῖον Α. Δελμούζου. Τὸ 1910 συνεπήχθη ὁ «Ἐκπαιδευτικὸς Ὅμιλος» καὶ τὸ «Πρότυπον Σχολεῖον Ἀθηνῶν». Εἰς τὰ μέλη του συγκατελέγοντο ἐπιστήμονες, ἀξιωματικοὶ καὶ πολιτικοὶ ὅπως ὁ Βλάσης Γαβριηλίδης, Γ. Καφαντάρης, Ἀλ. Παπαναστασίου, Α. Ἀλεξανδρῆς κλπ. Τὸ 1917 ἡ δημοτικὴ γλῶσσα εἰσήχθη ἐπισημῶς εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα τοῦ κράτους.

Ὁ προορισμὸς τῆς ὑπ' ὄψιν μελέτης δὲν συγχωρεῖ μακροτέραν κριτικὴν τοῦ ἱστορικοῦ τούτου κινήματος. Πάντως ὁ δημοτικισμὸς δὲν εἶνε πολιτικὸν κόμμα. Ἐπηρέασεν ὅμως βαθύτατα τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν κοινωνίαν τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος. Ὑπῆρξε μεγάλη σχολὴ πνευματικῆς ἀνυψώσεως τῶν ἐλευθέρων ἀσπῶν καὶ φωτισμοῦ τῶν εὐρύτερων λαϊκῶν στρωμάτων. Ἄν ὄχι ἀμέσως, τοῦλάχιστον ἐμμέσως, εἶνε εἰς τὴν πρωτοπορείαν τῶν αἰτίων τοῦ Γουδί. Τὰ ριζοσπαστικὰ στοιχεῖα τῆς χώρας τοῦ ὀφείλουν πάρα πολλά. Ἡ νεοελληνικὴ ζωὴ ὑπὸ τὴν σημερινὴν μορφήν της ἀνέροχεται πρὸς τὸν δημοτικισμὸν ὡς εἰς μίαν ἀπὸ τὰς μητέρας πηγὰς της.

Ἡ μνημόνευσις τοῦ μακεδονικοῦ ἀγῶνος μεταξὺ τῶν συντελεστῶν τῆς περιόδου 1910—1920 δὲν συνδέεται μὲ περιγραφὴν ἀτομικῶν ἀνδραγαθιμάτων. Κατὰ τὴν ὥραν τῆς τραχείας πάλης, τὸν εἶδαν ὡς ἀναβίωσιν τοῦ ἀρματωλισμοῦ. Τὸ αἶσθημα εἶνε εὐλογον. Δὲν πρόκειται ὅμως περὶ αὐτοῦ. Ἡ ἔξοδος τῶν Ἑλλήνων πατριωτῶν πρὸς τὰ βόρεια σύνορα τῆς χώρας τῶν ἀπεκάλυπτε μίαν ψυχολογικὴν πραγματικότητα, ἣτις ἦτο ἀνύπαρκτος πρὸ τοῦ Ἐνενηντα Ἐπτά. Ὁ λαὸς ἐλάμβανε συνειδησιν τῆς ζωτικότητός του καὶ τῆς ἀνεπαρκείας τῶν ὀλιγαρχικῶν κυβερνητῶν του. Ὁ Στέφανος Δραγούμης ἔγραφε χαρακτηριστικῶς:

«Μέχρι τοῦ 1903 ἡ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι ἠγγόει τὸ ἑλληνομακεδονικὸν ἔθνος. . . τοῦτο δὲ ἔξ ἁμαρτήματος τῆς ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ τῇ κοινωνίᾳ προεχοῦσης τάξεως, ἣτις μετ' ἀσυγγνώστου ἐπιπολαιότητος καὶ μνήμην μόνον εἰς τὸ παλαιὸν μεγαλεῖον ἀναφέρουσα, ἐπανεπαύετο εἰς τὴν δύναμιν τῶν ἱστορικῶν δικαίων».

Αὐτὸ ἐσήμαινεν ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς κατεῖδε τὴν περαιτέρω ἀδυναμίαν νὰ ὑπάρξῃ ὡς ἀνάπηρον καθυστέρημα τοῦ Βυζαντιοῦ. Εἶχε χρέος νὰ ζήσῃ ἢ νὰ πέσῃ μὲ τὸν ἑαυτὸν του. Παρεμέρισε τὴν ἀναξιοτήτα τῶν ἀρχηγῶν του καὶ ἐρρίφθη μὲ ὀρμὴν εἰς τὴν σύρραξιν. Τὰ μέχρις ἀγριότητος ἄπληστα σλαβικὰ ἔθνη ὑπενθύμιζαν εἰς τὸν Ἑλληνα πρωτότοκον τῶν Βαλκανίων ὅτι μόνον ἡ ἀκάματος δράσις ἐπιτρέπει εἰς τοὺς λαοὺς νὰ στέκουν ὄρθιοι ἐπὶ τῆς γῆς. Ἀναγκαῖα ὑπόμνησις.

Μεσήλικες καὶ νέοι ἀξιωματικοί· ἀνώνυμοι ὀπλίται· χωρικοὶ ἔξ ὅλων τῶν ἑλληνικῶν ἐπαρχιῶν· ἀπλοὶ μαθηταὶ σχολείων, ἔβλεπαν ἀπὸ τὰ ἀπειλητικὰ βουνὰ τῆς Μακεδονίας ποῖα ἄβυσσος ἐχώριζε τὰς λέξεις μὲ τὰς ὁποίας τοὺς ἔτρεφαν, ἀπὸ τὴν πρᾶξιν, ἣτις τοὺς ἐπεβάλλετο. Οἱ διδάσκαλοι ἀνεγνώριζαν ὅτι ἦτο μάταιον νὰ ἀντιμετωπίζον τὰς πνευματικὰς ἀνάγκας τῶν Μακεδόνων μὲ τὸ ἀχρηστευμένον ὄργανον τῆς καθαραιότητος γλώσσης. Οἱ ἱερεῖς ἐδίδασκοντο ὅτι αἱ μέθοδοι τοῦ Φαναρίου ἦσαν πεπαλαιωμένοι διὰ πληθυσμούς, οἱ ὁποῖοι ἐτοποθέτουν τὴν θρησκείαν μετὰ τὸν ἐθνισμὸν. Αὕτη ἡ ἀρχαιοπρεπὴς διπλωματία ἀπέκτα ζωντανὰ στελέχη καθὼς τὸν Λάμπρον Κορο-

μηλᾶν, τὸν Δημήτριον Καλλέργην, τὸν Ἴωνα Δραγούμην, οἵτινες καθίσταν τὰ προξενεῖα τῶν κέντρα ἐθνικῆς δραστηριότητος.

Ἡ ἀποκτηθεῖσα ἐκεῖ ἐπάνω πολεμικὴ πείρα ἦτο σημαντικὴ. Ἐπρώτευν ὅμως τὸ ἄλλο κέρδος ἐκ τοῦ ἀγῶνος: Ἡ Ἑλλὰς ἀνενεώετο. Ἡ Μακεδονία τῆς ἐγίνετο σκληρὰ ἀλλὰ σωτήριος σχολὴ ἐνεργείας, ἐπαφῆς μὲ τὴν ἀγρίαν πραγματικότητα τοῦ Αἴμου καὶ τονώσεως τῶν δυνάμεών της. Τὸ μάθημα δὲν ἐλήφθη ἐπὶ ματαίῳ: Οἱ περισσότεροὶ τῶν ἀγωνιστῶν τῆς Μακεδονίας ἐπέρασαν ἀπὸ τὴν Φλώριναν καὶ τὰ Γιαννιτσὰ εἰς τὸ Γουδί.

Κατὰ τὴν ἰδίαν μέθοδον πρέπει νὰ ἐξετασθῇ τὸ κίνημα τοῦ Θερίσου (Φεβρουάριος—Ὀκτώβριος 1905).

Ἡ ἀντίληψις ὅτι σινεκρούσθησαν δύο ἰσχυραὶ προσωπικότητες, ὡς ὁ πρίγκηψ Γεώργιος καὶ ὁ Βενιζέλος, οὐδὲν ἐξηγεῖ. Οἱ Κρητικοὶ δὲν ἦσαν ἀπὸ ἐκείνους, οἱ ὅποιοι θὰ ἠκολούθουν τυφλὰ οἰονδήποτε. Ἄλλο εἶνε τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ Θερίσου.

Πρώτην φορὰν ἀπὸ τοῦ 1821, Ἕλληνες ἄστοι καὶ ἀγρόται εἶπαν πρὸς τὴν ὀλιγαρχίαν ὅτι ἔχουν καὶ αὐτοὶ λόγον εἰς τὰ ἐθνικὰ ζητήματα. Τοὺς ἀνεγνωρίζετο τὸ καθῆκον νὰ χύνουν τὸ αἷμα τῶν διὰ τὰς ἐξωτερικὰς ὑποθέσεις. Τοὺς ἀπηγόρευαν νὰ ἀναμιγνύωνται εἰς αὐτὰς ὡς πολῖται. Ἀπήντησαν διὰ τῶν ὄπλων καὶ ἐπῆραν ὅτι τοὺς ἀνῆκε μὲ τὸ χέρι τῶν.

Πράγματι ὁ πρίγκηψ Γεώργιος, διορισθεὶς παρὰ τῶν μεγάλων δυνάμεων ὑπατος ἀρμοστής τῆς Κρήτης, 1899—1906, ἠθέλησε νὰ ἀγνοήσῃ τὸ σύνταγμα καὶ νὰ διοικήσῃ αὐταρχικῶς. Ὅταν ἐπιτροπὴ προκρίτων τοῦ ὑπέβαλε σχετικὰ αἰτήματα, τὴν διέκοψε βιαίως:

«Τί μοῦ λέτε σύνταγμα, βουλὴν καὶ ἐκλογάς; Αὐτὰ εἶναι μασκαραλίκια!»

Ἰδιαιτέρως, τὸ ἐθνικὸν ζήτημα, δηλαδὴ τὴν ἔνωσιν τῆς Κρήτης μὲ τὴν Ἑλλάδα, τὸ ἀντελαμβάνετο ὁ βασιλόπαις ὡς οἰκογενειακὴν του ὑπόθεσιν. Θὰ τὸ ἐκανόνιζε μὲ τὸν πατέρα του καὶ τὸ πολὺ μὲ τὸν συγγενῆ του αὐτοκράτορα τῆς Ρωσσίας. Ἡ αὐθαιρεσία ἐκείνη ἐξήγειρε μέγα μέρος τῶν νησιωτῶν. Ὁ πρῶτος μεταξὺ αὐτῶν ἦτο ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος, ὅστις ἐλάμβανεν γνῶσιν τῶν ἡγεμονικῶν πράξεων, ὑπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης. Ὀλίγον πρὸ τῆς ρήξεώς του, εἶπε καθαρὰ πρὸς τὸν ὑπατον ἀρμοστήν

«Ὡς ἕνας ἐκ τῶν τριακοσίων χιλιάδων Κρητῶν δὲν σᾶς ἐκχωρῶ τὸ δικαίωμά μου ὥστε μόνος σεῖς νὰ ρυθμίζετε αὐτοβούλως τὴν ἐθνικὴν πολιτικὴν τοῦ τόπου μου».

Ὁ πρίγκηψ δὲν ἤκουεν ἀπὸ λόγια. Ἦνάγκασε τοὺς Κρητας νὰ ἀντιτάξουν τὴν βίαν εἰς τὴν αὐθαιρεσίαν. Δὲν εἶχαν ἀπαλλαγῆ ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ διὰ νὰ βάλουν ἄλλον νέον ἐπὶ τοῦ τραχήλου τῶν.

Ἐκ τοῦ ἐπαναστατικοῦ στρατοπέδου τοῦ Θερίσου, ὁ πρόεδρος τῆς συνελεύσεως Ἰ. Παπαγιαννάκης ἔγραφεν εἰς τὸν πρωθυπουργὸν τῆς Ἑλλάδος:

«Γνωρίζομεν ὅτι ἀπὸ τῆς ἐγκαταστάσεως τοῦ ἀρμοστειακοῦ καθεστώτος ἐν Κρήτῃ, ἡ ἑλληνικὴ δυναστεία ἠξίωσε νὰ διευθύνῃ αὐτὴ τὸ κρητικόν

ζήτημα, ἀνεξαρτήτως τῆς ὑπευθύνου γνώμης τῆς κυβερνήσεως τοῦ βασιλείου ὡς δυναστικήν καθαρῶς ὑπόθεσιν, ἕως ὅτου τὰ πράγματα ἔφθασαν εἰς τὴν ἔκρηξιν ἐπαναστάσεως» (1).

Ἐὰν οἱ πολῖται τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος ἠνείχοντο νὰ κυβερνῶνται ἀνεξέλεγκτως ὑπὸ τῆς ὀλιγαρχίας, συμμαχούσης μὲ τὸ στέμμα, οἱ Κρητες δὲν ἔνοοῦσαν νὰ ἔχουν καθήκοντα πολλὰ καὶ δικαίωμα οὐδέν. Αἱ ἄρχουσαι τάξεις τῶν Ἀθηνῶν ἐζήτησαν νὰ ἐπιβληθοῦν εἰς τὰ Χανιά διὰ τοῦ ἐντολοδόχου των πρίγκηπος Γεωργίου. Ἡ ἀπόκρισις τοὺς ἤλθεν ἀπὸ τὸ βουνό. Ἡ ἱστορικὴ ἔννοια τοῦ Θερίσου δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ αὐτήν: Πρώτη ἐπανάστασις τῶν ἀστῶν - ἀγροτῶν κατὰ τῆς κυριαρχου τάξεως. Τὸ παραδειγμὰ των εὐρῆκε βαθεῖαν ἀπήχησιν εἰς τὰς λαϊκὰς μάζας τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ἐπηρέασεν ἰσχυρῶς τὴν πρὸ τοῦ Γουδι κίνησιν καὶ περιέκλεισεν ὡς εἰς σπέρμα τὴν κρίσιν τοῦ 1915—1922.

Ὁ ἐπαναστάτης τοῦ Θερίσου δὲν ἦτο ἄλλος ἀπὸ τὸν ἀρχηγὸν τοῦ κινήματος τῆς Θεσσαλονίκης. Οἱ νεοἑλληνες ἄστοι ἤκουαν κάποιον νὰ τοὺς λέγῃ, μὲ τὸ τουφέκι στὰ χέρια, ὅτι μόνον δι' αὐτῶν θὰ σωθῇ ὁ τόπος.

Δὲν τὸ ἐλησμόνησαν.

Εἰς τὴν κίνησιν, ἣτις ἐπροκάλεσε τὴν ἀνατροπὴν τῆς ὀλιγαρχίας, ἀνήκει ἡ «ιαπωνικὴ ὀμάς». Ἡ ἐπωνυμία της ἐδόθη ἀπὸ τὸν Γαβριηλίδην τῆς «Ἀκροπόλεως», ὅστις παρέβαλλε τὸν ριζοσπαστικὸν ἐκείνον ὄμιλον πρὸς τὸ ἀνανεωθῆν διὰ τῶν καινοτομιῶν καὶ τοῦ συγχρονισμοῦ ἀνατολικὸν ἔθνος (2).

Πρὶν ἀκόμη ἰδρῶθῃ τὸ νέον κόμμα, εἶχε παρατηρηθῆ ἡ πρωτότυπος ἐναντίον τῆς ἀρχούσης τάξεως κριτικὴ τοῦ βουλευτοῦ Πατρῶν Δημητρίου Γούναρη. Ὁ νέος πολιτευτὴς εἶδεν ὅτι τὸ ἐσωτερικὸν πρόβλημα ἦτο πρὸ πάντων οἰκονομικὸν - κοινωνικόν. Δὲν ἐπρόκειτο περὶ ἀντιθέσεως προσωπικῶν κομμάτων, ἀλλὰ περὶ βαθυτέρας διαστάσεως δύο χωριστῶν τάξεων. Μὲ ὀνομαστικὸν ἀρχηγὸν τὸν Στέφανον Δραγοῦμην, ἀλλ' ἀληθῆ τοιοῦτον πρὸ τοῦ λαοῦ τὸν Γούναρην, συνεστήθη, κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1906, ἐντὸς τῆς Βουλῆς, ὀμάς ἐκ τῶν δύο πρώτων καὶ ἀπὸ τοὺς Ἐμμανουὴλ Ρέπουλην,

(1) Ὁ γράφων ἔλαβε ὑπ' ὄψιν τὰ ἔργα τῶν Γ. Ἡλιάκη, Παπαντωνάκη καὶ ἄλλων-συνωμίλησε δὲ μετὰ τῶν Ε. Βενιζέλου, Α. Στεργιάδη καὶ Β. Σκουλά ἐκ τῶν ἀναμνηθέντων εἰς τὴν ἐξέγερσιν.

(2) Ἐφ' ὅσον γίνεται λόγος περὶ τῶν προδρομῶν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1909, θὰ ἔπρεπε νὰ δοθῇ χωριστὴ ἴσως θέσις εἰς τὸν Βλάσην Γαβριηλίδην, ὅστις συνετέλεσε σπουδαίως διὰ τὴν χειραφέτησιν τῶν λαϊκῶν τάξεων, μὲ τὰς δημοσιογραφικὰς του ἐκστρατείας. Ἄλλ' ὁ ἔξοχος δημοσιογράφος ἦτο προσωπικότης καλλιτεχνικῆ, ἐπομένως ἀτομιστικῆ, παρέμεινε δὲ ἐκ τούτου ἀναγκαίως μακρὰν τῶν ὀμάδων. Ἡ γενναία δρᾶσις του ἐμφανίζεται ἄνευ συνεχείας καὶ συνεπείας. Διὰ τοῦτο δὲν ἐπηρέασεν ἀποφασιστικῶς τὰ ὑπὸ κρίσιν ἱστορικὰ γεγονότα. Ἡ θέσις του εἶναι εἰς τὸν δημοτικισμὸν.

Π. Πρωτοπαπαδάκη, Ἀπόστολον Ἀλεξανδροῦν, Ἀνδρ. Παναγιωτόπουλον, Χαρ. Βοζίκην.

Ἐνῶ ὅμως θεωρητικῶς ὁ Γούναρης εἶχεν ἀκριβῶς διαγνώσῃ τὸ ἐσωτερικὸν ζήτημα τοῦ τόπου, μόλις ἀναλαβὼν ὑπευθινὸν ἀντιπολίτευσιν, ἔκαμε ριζικὸν συμβιβασμὸν μὲ τὸν κοινοβουλευτισμὸν. Εἴτε πλανηθεὶς, εἴτε νομίσας ὅτι ἡ δρᾶσις του θὰ ἐγένετο θετικὴ μόνον ἐὰν ἡσκειτο ἐντὸς τοῦ ὑπάρχοντος πολιτικοῦ συστήματος, ὁ Γούναρης παρήτησε τὴν ἀρχικὴν του θέσιν ἐναντίον τῆς ὀλιγαρχίας. Μαζὶ μὲ τὰ ἄλλα μέλη τοῦ «Ἰαπωνικοῦ δμίλου» ἐκινήθη εἰς τὸ στενὸν κοινοβουλευτικὸν ἐπίπεδον. Ἦσκησε φωτισμένην κριτικὴν, ὕψωσε τὰς συζητήσεις καὶ εἰσήγαγεν εἰς τὴν βουλὴν πνεῦμα μεταρρυθμίσεων.

Μετὰ τὸν πρῶτον συμβιβασμὸν, ὁ Γούναρης ὤθησε τὴν πρακτικὴν καιροσκοπίαν μέχρι τοῦ σημείου νὰ γίνῃ ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν εἰς τὴν κυβέρνησιν Θεοτόκη. Ἡ Ἰαπωνικὴ ὁμάς διελύθη καὶ ὁ Γούναρης ἀπεχώρει μετ' ὀλίγον ἐκ τοῦ ὑπουργείου, διότι ὁ πρόεδρος τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου δὲν τοῦ ἐπέτρεψε νὰ ἐφαρμόσῃ τὸ πρόγραμμα τῶν φορολογικῶν ἀνακουφίσεων ὑπὲρ τῶν ἀπορωτέρων τάξεων. (Φεβρουάριος 1909).

Ἡ πικρὰ αὐτῆ πείρα δὲν ἐπανάφερε τὸν Γούναρην ἐκεῖ ἀπὸ ὅπου εἶχεν ἀρχίσῃ. Τοῦναντίον, αὐτομολήσας εἰς τὸν ἐχθρόν, ἔμεινεν ἕκτοτε εἰς τὸ ξένον στρατόπεδον καὶ ἐγένεν ἐκ τῶν ἀρχηγῶν του.

Ἐπανειλημμένως ἀναδειχθεὶς ἀπὸ τοὺς ἀστοὺς τῶν Πατρῶν, ὁ Γούναρης δὲν εἶχε τὴν ὑπερηφάνειαν τῆς καταγωγῆς του καὶ ἔντονον τὸ αἶσθημα τῆς ἀποστολῆς του. Ὅπως αἱ περισσότεραι ἀπὸ τὰς θεωρητικὰς ιδιοσυγκρασίας, μόλις ἤλθεν εἰς ἐπαφὴν μὲ τὰ πράγματα, δηλαδὴ μὲ τὸν κοινοβουλευτισμὸν τοῦ Δηλιγιάννη, τοῦ Ράλλη, τοῦ Θεοτόκη, παρεσύρθη. Ἡ μετὰ τὸ 1897 λαϊκὴ ψυχολογία καὶ αἱ βαθεῖαι κοινωνικαὶ μεταβολαί, αἱ θέτουσαι ἀντιμέτωπα τὰ ἀστικά-ἀγροτικά στρώματα πρὸς τὴν ὀλιγαρχίαν τοῦ διέφυγαν.

Ἐθρώρει πράγματι εἰλικρινὲς τὸ ἐπικρατοῦν ἀντιπροσωπευτικὸν σύστημα; Δὲν ἔβλεπεν ὅτι ἡ βουλὴ εἶχε καταντήσῃ ὑπηρέτρια μᾶς μειοψηφίας, ἥτις ἔξεμεταλλεύετο τὴν πολιτικὴν ἀνεπάρκειαν τῶν μαζῶν διὰ νὰ τὰς κρατῇ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν της;

Ἡ πίστις τοῦ Γούναρη εἰς τὸν κοινοβουλευτισμὸν, στερουμένη τῆς βάσεως τῆς πραγματικότητος, ἦτο μᾶλλον δεισιδαιμονία. Ἐνεκα τούτου, ἐνῶ ἐστάθη κατ' ἀρχὰς ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἐποχῆς του, εὐρέθη μετ' ὀλίγον εἰς τὴν οὐρὰν της. Τριάντα ἔτη, μετὰ τὸν Χαρίλαον Τρικούπην, ἐπανήρχιζε τὴν ἰδίαν προσπάθειαν. Τὸ ἔδαφος ἦτο τώρα ἐντελῶς διάφορον. Ἀκόμη ὁ Γούναρης δὲν ἐπροχώρησεν οὔτε ἐκεῖ ὅπου ἔφθασεν ὁ Τρικούπης. Ὅλα τὸν προώριζαν εἰς τὴν θέσιν ἀρχηγοῦ καὶ ἀναμορφωτοῦ τῆς νέας ἑλληνικῆς κοινωνίας. Ἐμεινεν ἀπλοῦς εἰσηγητὴς μερικῶν προοδευτικῶν μεταρρυθμίσεων, τὰς ὁποίας ἄλλοι ἐφήρμοσαν.

Ἡ ὥρα τῆς ἀλλοξοπιστίας τοῦ Δημητρίου Γούναρη θὰ μεταβῇ εἰς τὴν

ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος πλήρης δραματικότητος καὶ ἐγκυμονοῦσα βαρυτάτας συνεπειάς. Κατὰ τὸ 1898, ὁ Γεώργιος Θεοτόκης περιεφρόνησε κυριολεκτικῶς τὴν εὐκαιρίαν νὰ ὀργανώσῃ, ἄνευ ἀνατροπῶν, τὸ νέον ἀστικὸν κράτος. Μίαν δεκαετίαν κατόπιν, ὁ Δημήτριος Γούναρης ἔκαμε τὸ ἴδιον σφάλμα. Τὸ ἰδικὸν του ὑπῆρξεν ἀπείρως βαρύτερον. Ὁ Θεοτόκης παρέμεινεν εἰλικρινῆς καὶ συνεπῆς πρὸς τὰς ἀρχάς του. Ὁ Γούναρης ἐλησμόνησεν ὅσα αὐτὸς ἐκήρυξε καὶ ἐκείνους, τοὺς ὁποίους εἶχε καταπέσει. Ἡ καταστρεπτικὴ διὰ τὴν Ἑλλάδα περιπέτεια τοῦ 1915—1922, δὲν θὰ εἶχε πιθανῶς τὸν γνωστὸν ἀδιάλλακτον χαρακτῆρα τῆς, ἂν ὁ Γούναρης δὲν ἀπηνεῖτο τὸν ἑαυτὸν του.

Οἱ «Ἰάπωνες» εἶναι οἱ καθυστερημένοι τῆς ἐποχῆς των. Οἱ «Κοινωνιολόγοι» ἐπῆγαν πολὺ ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν ἰδικήν των.

Ὀλίγον πρὸ τοῦ Γουδί, νέοι ἐπιστήμονες, τελειοποιηθέντες ἀπὸ ξένας σχολάς, συνεκεντρῶνοντο εἰς πολιτικὴν ὀργάνωσιν. Τὸν πυρῆνα τῆς ἀπετέλουσαν οἱ Α. Παπαναστασίου, Π. Ἀραβαντινός, Θ. Κουτούπης, Θρ. Πετιμεζᾶς, Ἰω. Λυμπερόπουλος, Κ. Τριανταφυλλόπουλος, Λ. Νάκος, Ἄλ. Μυλωνᾶς. Ἦσαν ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὴν ἀντίδρασιν κατὰ τῆς κεφαλαιοκρατίας τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Ἐδέχοντο δογματικῶς τὴν θεωρίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ «παραγωγή» ρυθμίζει ἀπολύτως αὐτὴ μόνη τὴν κοινωνικὴν ὀργάνωσιν, τὸ πολίτευμα καὶ τὴν διοίκησιν οἰουδήποτε τόπου. Μεταφέροντες ἀτροποποίητα εἰς τὴν Ἑλλάδα ὅσα ἴσχυαν ἔξω, ἀπέδιδαν τὴν πρὸ εἴκοσι πέντε ἐτῶν δεινὴν ἐσωτερικὴν κρίσιν εἰς τὴν ἐπιβολὴν τῆς κεφαλαιοκρατικῆς τάξεως. Τὸ πρόγραμμά των ἔλεγε:

«Τὰ ὑπάρχοντα προσωπικὰ κόμματα, τὰ διαδεχόμενα ἄλληλα ἐκ περιτροπῆς εἰς τὴν ἀρχήν, ἔχουν καταντήσῃ πειθῆνια ὄργανα τῶν συμφερόντων τῆς κατεχούσης τὰ μέσα τῆς παραγωγῆς τάξεως, ἰδίως τῶν εἰς διαφόρους ἐταιρείας συνησπισμένων κεφαλαιούχων, οἵτινες, χωρὶς νὰ ἔχουν καμμίαν πολιτικὴν ἰκανότητα, κυβερνοῦν εἴτε ἀμέσως εἴμῃ ἐμμέσως τὸν τόπον».

Τὸ ἄρθρον αὐτὸ πίστεως εἶναι ἀληθές καὶ ὑπερβολικὸν ὅπως ὅλα τὰ δόγματα. Διὰ νὰ γίνῃ ἡ Ἑλλὰς χώρα κεφαλαιοκρατουμένη ἔπρεπε νὰ ἔχῃ διέλθῃ ἀπὸ τὸ στάδιον τοῦ ἀστικοῦ κράτους. Αὐτὸ δὲν ἦτο ἀκριβές. Τὸ 1910 δὲν ὑπῆρχεν ἑλληνικὸς κεφαλαιοκρατισμός. Οὔτε βιομηχανίαν, οὔτε ἰσχυροὺς τραπεζιτικούς ὀργανισμοὺς εἶχεν ὁ τόπος. Τὰ προσωπικὰ κόμματα ἦσαν ὄργανα μιᾶς «ἱστορικῆς» ὀλιγαρχίας, ὑπηρετουμένης καὶ ἀπὸ ἀραιοὺς πλουτοκράτας.

Ἐπὶ τοιούτους ὄρους ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ προγράμματος τῶν κοινωνιολόγων, «σοσιαλιστικοῦ μεταρρυθμιστικοῦ», ἦτο ἀδύνατος. Τὸ κράτος δὲν ἤμποροῦσε νὰ ἐπέμβῃ ἀκόμη πρὸς «ρῦθμισιν τῆς παραγωγῆς», διότι αὕτη δὲν συνεκεντρῶνεντο εἰς ὀλίγας χεῖρας.

Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Ἰάπωνας, οἵτινες δὲν ἀντελήφθησαν τὴν ἄνοδον τῶν ἀστῶν, οἱ κοινωνιολόγοι τὴν ἐνόμισαν ὑπάρχουσαν. Ἐθυσίαζαν μέρος τῆς πραγματικότητος εἰς θεωρίας. Αἱ ἰδέαι των δὲν ἐπραγματοποιήθησαν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, ἀλλ' ἐπηρεάσαν ἐνεργητικῶς τὴν προοδευτικὴν ἐξέ-

ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ

λιξιν τοῦ τόπου. Οἱ κοινωνιολόγοι ἐβοήθησαν τὴν στρατιωτικὴν ἐπανάστασιν τοῦ Γουδί, προσεπάθησαν νὰ δημιουργήσουν κοινωνικὴν συνείδησιν εἰς τοὺς ἐργάτας, τοὺς μικροαστοὺς, τοὺς ἀγρότας, ἴδρυσαν κόμμα μὲ πλήρες ἀναμορφωτικὸν πρόγραμμα καὶ ἐνεφανίσθησαν ὡς αὐτοτελῆς ὁμὰς εἰς τὴν ἀναθεωρητικὴν Βουλὴν τοῦ 1910. Ἡ ἐπίδρασις των ἐστάθη ἀναμφισβήτητος καὶ εἰς αὐτοὺς χρεωστεῖται ἡ ἐπιστημονικὴ παρατήρησις τῶν κοινωνικῶν ἢ πολιτικῶν ζητημάτων, τὰ ὁποῖα ἐπροκάλουν ἀδιαλλάκτους πρότερον φανατισμούς. Οἱ ἐργάται τοὺς ὀφείλουν πολλά, οἱ δὲ ἀγῶνες ὑπὲρ τῆς λαοκρατίας, ὑπὲρ τοῦ κοινωνικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ συγχρονισμοῦ καὶ ἐναντίον κάθε προλήψεως, τοὺς εὔρον, κατὰ τὰς δύο τελευταίας δεκαετίας, μαχομένους εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν μετὰ θάρρους καὶ φωτισμένης γνώσεως. Ἰδιαιτέρως ὁ μετέπειτα ἀρχηγός των Ἀλέξανδρος Παπαναστασίου θὰ παραμείνῃ εἰς τὴν νεοελληνικὴν ἱστορίαν ὡς ἀπόδειξις τῆς ἀκτινοβολίας καὶ τῆς ἐπιβολῆς τῶν ἰδεῶν, ὅταν αὐταὶ ἐμφανίζονται μετὰ τόλμης, μετὰ πείσμονος συνεχείας καὶ μετὰ πραγματικῆς ἐπιστήμης, ἔστω καὶ ἂν τὸ περιβάλλον, ὅπου μεταδίδονται, δὲν εἶναι τελείως πρόσφορον διὰ τὴν πραγματοποίησίν των.

Γ Ο Υ Δ Ι

Ἔσα ἕως τώρα ἐξετέθησαν ἀποτελοῦν τὰς βαθεῖας αἰτίας τοῦ κινήματος τοῦ Γουδί. Ἄλλ' αἱ ἐπαναστάσεις χρειάζονται καὶ τὴν ἀποφασιστικὴν ἀφορμὴν, τὸ ἔναυσμα. Τοιαῦτη ὑπῆρξε διὰ τὴν Ἑλλάδα ἡ νεοτουρκικὴ στάσις τῆς 11)24 Ἰουλίου 1908. Ἡ Βαλκανικὴ Χερσόνησος καὶ ἡ Εὐρώπη ὑπέστησαν τὸν ἀντίκτυπον τοῦ περιστατικοῦ. Ὁ ἐλεύθερος καὶ δοῦλος Ἕλληνισμός, ἐπιπολαίως ὀδηγούμενος, ὑπεδέχθη μετ' ἐνθουσιώδους ἐλαφρότητος τὴν τουρκικὴν μεταπολίτευσιν. Δὲν παρηκολούθησε, δὲν ἔκρινε τὸ γεγονὸς ἐκεῖνο. Παρεσύρθη εἰς τὸ ρεῦμα του. Οὐδεὶς ἔλαβεν ὑπ' ὄψει τὴν συνετὴν ἐπιφύλαξιν τοῦ πατριάρχου Ἰωακείμ τοῦ Γ' εἰπόντος:

«Οἱ Νεότουρκοι θὰ εἶναι χειρότεροι ἀπὸ τοὺς Παλαιοτούρκους». Οἱ Ἕλληνες ἔβλεπαν τὴν ἐπιφάνειαν τῆς ὀθωμανικῆς ἐξεγέρσεως, μὲ τοὺς δημοκρατικοὺς ἡγέτας Σαμπαγεδὶν καὶ Ἰσμαήλ Κεμάλ. Ὑπελόγιζαν ἐπὶ τῆς πολιτικῆς ἰσότητος διὰ νὰ ἐπιβάλουν τὴν ὕλικὴν καὶ πνευματικὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου ἐπὶ τῆς ἀναγενωμένης αὐτοκρατορίας. Οἱ τολμηρότεροι ἔφθαναν μέχρι μετατροπῆς τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους εἰς νέον Βυζάντιον, τὸ ὁποῖον θὰ ἐξελληνίζετο διὰ τοῦ χρόνου.

Ἡ πλάνη ἦτο ἀσυγχώρητος. Οἱ Ἕλληνες πολιτικοὶ ἐλησμόνουν ὅτι αἱ σύγχρονοι δημοκραταί, ἀστικάι καὶ συγκεντρωτικάι, εὐνοοῦν περισσότερον ἀπὸ τὰς μοναρχίας τὴν συγκρότησιν ὁμογενῶν ἐθνικῶν ὀργανισμῶν. Συγκεκριμένως διὰ τὴν Τουρκίαν, ἡ δύναμις δὲν ἀνῆκεν εἰς τοὺς φιλελευθέρους πολιτευομένους ἀλλ' εἰς στρατιωτικοὺς ἐθνικοφρονας, καθὼς ὁ Σεφκέτ, ὁ Ἐμβέρ, ὁ Τζεμάλ καὶ οἱ ὀπισθέν των νέοι πατριῶται ἀξιοματικοί.

Βέβαιον εἶναι ὅτι τὴν πολὺμικτον καὶ διαλλακτικὴν κάπως αὐτοκρα-

τορίαν διεδέχθη τὸ «ἐθνικὸν τουρκικὸν κράτος», ἔχον πρόγραμμα εἰρηνικῆς ἢ βιαίας ἀφομοιώσεως τῶν ὑποδούλων ἀλλ' αὐτονόμων ἐθνοτήτων. Καὶ ὑπὸ τὴν ἐποψιν αὐτήν, ἡ τουρκικὴ μεταβολὴ ἐστάθη μία νέα 29ῃ Μαΐου 1453 : Τὸ ἑλληνικὸν γένος ὑπεδουλώθη πολιτικῶς διὰ δευτέραν φορὰν.

Αἱ ἀνθελληνικαὶ διαθέσεις τῶν Νεοτούρκων ἐξεδηλώθησαν μετὰ σφοδρότητος. Τὴν 5ην Ὀκτωβρίου 1908 ἡ Αὐστρία προσήρτησε τὴν Βοσνίαν καὶ ὁ Φερδινάνδος ἐστέφθη βασιλεὺς τῆς Βουλγαρίας. Ἡ Ἑλλάς δὲν ἐκινήθη, ἐμφανισθεῖσα σύμμαχος κατ' οὐσίαν τῶν Τούρκων. Ἐν τούτοις ἡ τουρκικὴ λύσσα ἐστράφη ἐναντίον τῆς. Αἱ ἐνωτικαὶ προσπάθειαι τῶν Κρητῶν ἔγιναν ἀφορμὴ πρὸς ἔκρηξιν ἀγρίου ἀνθελληνικοῦ φανατισμοῦ. Τὰ ἑλληνικὰ ἐμπορεύματα ἀπεκλείοντο. Αἱ ἐφημερίδες τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπαύοντο. Ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἀχθοφόρων Θεσσαλονίκης Κερὴμ ἀγᾶς τρομοκρατεῖ καὶ ἐξευτελιζει, εἰς τὰς Κυδωνίας οἱ Τούρκοι στρατιῶται φονεύουν ἀναιτίως τοὺς ὁμογενεῖς.

Ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν Μαχμούτ Σεφκὲτ συναντηθεὶς μὲ τὸν πατριάρχη τῶν λέγει βαναύσως :

«Δὲν παύετε εἰσάγοντες ὄπλα ἐξ Ἑλλάδος. Ἡμεῖς οἱ Τούρκοι θὰ συνεννοηθῶμεν μετὰ τῶν Βουλγάρων καὶ θὰ σπάσωμεν τὰ κεφάλια τῶν Ρωμηῶν».

— «Δὲν εἶμαι συνειθισμένος εἰς τοιαύτην γλῶσσαν», ἀπαντᾷ ὁ ἱεράρχης καὶ ἀφήνει κάτωχρος τὴν αἴθουσαν.

Ἡ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι, ἀπροετοίμαστος ὅπως ἐπὶ ὀγδοῆντα ἔτη, περιορίζετο εἰς διπλωματικὰς ἐνεργείας. Ὁ τότε πρωθυπουργὸς τῆς Γαλλίας Κλεμανσὼ ἀπεκάλυψε μὲ τραχύτητα τὴν ἀληθῆ αἰτίαν τῆς ἑλληνικῆς καταπτώσεως. Ὁ πρεσβευτὴς Παρισίων Ν. Δηλιγιάννης, συναντηθεὶς μαζί του, ἐτηλεγράφησεν εἰς Ἀθήνας :

«Ὁ πρόεδρος τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου Γ. Κλεμανσὼ, καίτοι ἀσθενῶν, μὲ ἐδέχθη εἰς μακρὰν ἀκρόασιν, κατὰ τὸ διάστημα τῆς ὁποίας τῷ ὠμίλησα λεπτομερῶς, σύμφωνα μὲ τὸ πνεῦμα τῶν τηλεγραφημάτων καὶ ὁδηγίων σας. Ἀφοῦ μὲ ἤκουσε προσεκτικῶς, ὁ κύριος Κλεμανσὼ μοῦ εἶπε :

«Αἱ ἀξιώσεις σας δὲν γίνονται δεκταὶ εὐνοϊκῶς ἐπειδὴ εἴσθε ἀνίσχυροι. Εἴσθε οἱ περισσότερον ἀδύνατοι ἐξ ὅλων τῶν ἄλλων βαλκανικῶν κρατῶν».

Ὁ εἰς Λονδῖνον ἐπιτετραμμένος Α. Ρωμᾶνος, ἰδὼν τὸν Ἄγγλον ὑφυπουργὸν Χάρδιγκ, ἔλεγε καὶ ἤκουε τὰ ἑξῆς :

«Χάρδιγκ : Ἄν εἰς τὰς προσχεῖς ἐκλογάς, οἱ Κρηῖτες ἀποστείλουν βουλευτὰς εἰς Ἀθήνας, ἡ Ἑλλάς θὰ ὄφειλε νὰ ριψοκινδυνεύσῃ τὴν περίπτωσιν τουρκικοῦ τηλεσιγράφου καὶ τὰς συνεπείας του».

«Ρωμᾶνος : Οἱ Κρηῖτες θὰ τὸ πράξουν, ἡ Ἑλλάς δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀρνηθῆ ἀπλῶς, καθὼς τὸ νομίζετε».

«Χάρδιγκ : Ἐὰν συγκρουσθῆτε μὲ τὴν Τουρκίαν, ἔχετε κανένα ὄστις θὰ σᾶς βοηθήσῃ ;»

«Ρωμᾶνος : Ἄγνοῶ ἂν θὰ μᾶς βοηθήσῃ τις».

Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας ἐδήλωσε πρὸς τὸν Ἴταλὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Τιττόνι :

«Ἐπιθυμῶ νὰ φανῶ εὐάρεστος εἰς τὸν βασιλέα τῆς Ἑλλάδος Γεώργιον. Ἄλλ' ἢ Γερμανία δὲν θὰ ἀναλάβῃ πρωτοβουλίαν ἐπὶ τοῦ κρητικῆς ζητήματος».

Ἡ ταπεινὸς καὶ ἡ παρακμὴ τῆς χώρας ἦτο τόση ὥστε ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ἐσκέφθη νὰ παραιτηθῆ. Τὸ κατωτέρω τηλεγράφημα εἶναι χαρακτηριστικόν :

«Ἀθῆναι, Τετάρτη 13/26 Μαΐου 1909. Ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν, ἀριθμὸς 647, ὥρα 9.20' τῆς ἑσπέρας πρὸς τὴν αὐτοῦ ἐξοχότητα τὸν πρεσβευτὴν τῆς Ἑλλάδος εἰς Παρισίους Ν. Δηλιγιάννην. (Νὰ ἀποκρυπτογραφηθῆ ὑπὸ μόνου τοῦ πρεσβευτοῦ). «Νομίζω καθήκον νὰ σᾶς εἶπω προσωπικῶς καὶ ἐκτὸς τῶν ὑπηρεσιακῶν σχέσεων ὅτι ἡ αὐτοῦ μεγαλειότης ὁ Βασιλεὺς εἶναι ἀμετακλήτως ἀποφασισμένος νὰ παραιτηθῆ τοῦ θρόνου ἐὰν τὸ κρητικὸν ζήτημα λάβῃ κακὴν τροπὴν. Ἐξ ἄλλου ἡ κατάστασις τῶν πνευματικῶν ἐν Ἑλλάδι δικαιολογεῖ τὴν ἀπόφασιν ταύτην, διότι προάγει τὸν φόβον μεγίστων συμφορῶν διὰ τὴν χώραν καὶ τὴν δυναστείαν καθ' ἣν περιπίπτωσιν ἡ πολιτικὴ τοῦ βασιλέως καὶ τῆς κυβερνήσεώς του ὑφίσταντο μίαν ἀποτυχίαν. Αἱ ἐνθαρρύνσεις καὶ διαβεβαιώσεις τὰς ὁποίας ἔλαβεν ὁ βασιλεὺς πανταχοῦ εἰς τὸ ἔξωτερικὸν κατὰ τὸ τελευταῖον του ταξιδίου, τὸν κατέστησαν ἐξ ἀρχῆς αἰσιόδοξον καὶ ἔχοντα πολλὴν ἐμπιστοσύνην εἰς τὸ μέγα ἐνδιαφέρον τὸ ὁποῖον τοῦ ἐπέδειξεν ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις. Ἡ αἰσιοδοξία αὕτη μετεδόθη εἰς τὸν λαὸν δι' ἐπανειλημμένων συνεντεύξεων τὰς ὁποίας ἐδημοσίευσαν αἱ ἐφημερίδες τὸν παρελθόντα χειμῶνα. Ἐνδεχομένη ἀπογοήτευσίς θὰ ὄσῃ τὸ σύνθημα σοβαρῶν καὶ δλεθρίων ταραχῶν. Ἐνεκα τούτου οἱ πλέον πιστοὶ καὶ ἀφωσιωμένοι θεράποντες τοῦ στέμματος καὶ τοῦ βασιλέως δὲν τολμοῦν νὰ τὸν ἀποτρέψουν ἐκ τῆς ἀκλονήτου ἀποφάσεώς του ὅπως παραιτηθῆ.

Σᾶς ἀνακοινῶν προσωπικῶς μὲ τὴν μεγαλειότεραν μυστικότητα τὸ ἀνωτέρω διὰ νὰ καταστήσω δυνατὸν ὅπως ἀναμετρήσετε τὸν κολοσσαῖον κίνδυνον τὸν ὁποῖον διατρέχομεν. Ἐνεργήσατε τὸ ταχύτερον πλησίον τοῦ κ. Κλεμανσώ, ἀφήνοντας νὰ ἐννοήσῃ, εἰ δυνατὸν, ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐξετέθη τόσον πολὺ εἰς τὸ κρητικὸν ζήτημα, βασιζόμενος ἐπὶ τῶν δηλώσεων καὶ διαβεβαιώσεων του (τοῦ Κλεμανσώ). Εἰς αὐτὸν (τὸν Κλεμανσώ) ἀπόκειται τώρα νὰ σώσῃ τὸν Βασιλέα καὶ τὴν Ἑλλάδα.

(ὑπογρ.) Γ. Μπαλατζῆς»

Καὶ πρὸς τὸν ἐν Ἀθήναις πρεσβευτὴν τῆς Ἀγγλίας ἐπανελάμβανεν ὁ Γεώργιος :

«Ἡ θέσις τῆς ἑλληνικῆς δυναστείας ἀπέναντι τοῦ λαοῦ γίνεται ἀφόρητος, ἂν δὲν πραγματοποιηθῆ ἡ ἔνωσις τῆς Κρήτης. Προτιμῶ νὰ παραιτηθῶ».

Τὸν ἐθνικὸν ἐξευτελισμὸν συνώδευαν ἡ ἐσωτερικὴ ἀποσύνθεσις καὶ ταραχὴ. Τὸ κοινοβούλιον εἶχεν ἀποστερηθῆ κάθε κύρους καὶ πάσης ἰκανότητος πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ του. Κατήντησεν ἀντικείμενον δημοσίας

χλεύης, ὃ δὲ λαὸς ἐλιθοβόλει μετὰ περιφρονήσεως τὸ βουλευτήριον. Ἡ διοικητικὴ μηχανὴ ἐξηρθρώθη τελείως. Εἰς τὸ τελωνεῖον Πειραιῶς αἱ κλοπαὶ διεδέχοντο τὰς καταχρήσεις. Οἱ ἔμποροι τῶν Ἀθηνῶν προσήλθον ἐν σώματι εἰς τὴν πλατεῖαν τῶν ἀνακτόρων ἔχοντες ἐπὶ κεφαλῆς τὸ προεδρεῖόν των ἐκ τῶν Ζαχαρία, Κασδόνη καὶ Στρατούλη. Ἡ ἐκδήλωσις ἦτο χαρακτηριστικὴ τῆς ὁλονὲν ἐνισχυομένης ἐπιβολῆς τῶν ἀστών. Ἡ ἀστυνομία διέλυσε βιαίως τὸ συλλαλητήριον καὶ τὸ ἱππικὸν ἐκακοποίησε τοὺς εἰρηνικοὺς διαδηλωτάς.

Ἡ κυβέρνησις Γ. Θεοτόκη εἶχεν οὐσιαστικῶς καταλυθῆ. Παρέμεινεν εἰς τὴν ἀρχήν, διότι ἡ ἀποχώρησις αὐτῆς ἐσήμαινε διάλυσιν τῆς Βουλῆς, συμμετοχὴν τῶν Κρητῶν εἰς τὰς ἐκλογὰς καὶ ἐπομένως πόλεμον μὲ τὴν Τουρκίαν. Τὸ δῆθεν ἐλεύθερον ἑλληνικὸν κράτος δὲν ἠμποροῦσεν οὔτε νὰ κυβερνηθῆ, ὅπως αὐτὸ ἠθέλε.

Ἡ διακοίνωσις τῶν προστατίδων δυνάμεων 13/26 Ἰουνίου 1909 παρέσυρε τὸ ὑπουργεῖον Θεοτόκη. Αἱ τέσσαρες κυβερνήσεις ἀπεμάκρυναν τὰ στρατεύματά των ἐκ Κρήτης, ἀλλ' ἑκράτουν τὴν νῆσον ὑπὸ τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν καὶ προειδοποιοῦν ρητῶς ὅτι:

«Πᾶσα προσπάθεια μεταβολῆς τοῦ καθεστῶτος ἐν Κρήτῃ θὰ ἡρμηνεύετο ὡς πρόκλησις ἐναντίον τῆς Τουρκίας καὶ θὰ συνεπήγετο κατάστασιν, ὀλιγώτερον εὐνοϊκὴν τῆς σημερινῆς».

Ἡ ξένη διακοίνωσις ἀπετέλει καταδικὴν τῆς πολιτικῆς τοῦ Θεοτόκη, ὅστις παρητήθη ἀμετακλήτως. Ὁ διάδοχός του Δ. Ράλλης δὲν ὑπῆρξεν εὐτυχέστερος. Ἡ Τουρκία ἠπέυλει τὴν ἀποστολὴν πολεμικῶν εἰς τὰ Χανιά, ἡ δὲ Πύλη ἐκάλει τὴν κυβέρνησιν τῶν Ἀθηνῶν τηλεσιγραφικῶς:

«Νὰ ἀποκηρύξῃ ἐγγράφως τὰς πράξεις τῶν Κρητῶν καὶ νὰ δηλώσῃ ὅτι οὐδεμίαν ἔχει ἀξίωσιν ἐνώσεως τῆς νήσου μὲ τὸ βασίλειον».

Ὁ Δ. Ράλλης ἔτρεχε τὰ μεσάνυχτα διὰ νὰ καθησυχάσῃ τὸν Τοῦρκον πρεσβευτὴν Ναμπῆ, ἐτοιμαζόμενον νὰ ἀναχωρήσῃ. Δὲν ἦτο μόνον αὐτό. Ἡ Ἑλλάς ἀνίσχυρος καὶ νὰ ἀμυνθῆ ἔστω ἐναντίον τουρκικῆς ἐπιδρομῆς, ἐξελιπάρεϊ τὴν ἐπέμβασιν τοῦ φίλου τῶν Ὀθωμανῶν αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας. Τὸ ἔπραττε μέσῳ τοῦ ἐν εἰρήνῃ ἀρχιστρατήγου διαδόχου Κωνσταντίνου, ὅστις ἔγραφεν εἰς τὸν Κάιζερ τὰ ἐπόμενα, ἀπευθύνων τὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὴν σύζυγόν του πριγκίπισσαν Σοφίαν:

«Ἀθῆναι, 3 Αὐγούστου 1909. πρὸς τὴν αὐτῆς βασιλικὴν ὑψηλότητα, τὴν πριγκίπισσαν Σοφίαν, Κρόμπεργκ Γερμανίας. Σὲ παρακαλῶ νὰ ἐκθέσῃς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τὸ ἄμεσον τοῦ κινδύνου τὸν ὅποιον διατρέχομεν. Ἡ πολιτικὴ, ἡ ἀκολουθουμένη ἀπὸ μηνῶν παρὰ τῆς Τουρκίας, δὲν ἀφήνει καμμίαν ἀμφιβολίαν περὶ τῶν ἀληθῶν της προθέσεων. Μὲ χιλίας προφάσεις καὶ χρησιμοποιοῦντες τὸ ἐπιχείρημα τῆς δῆθεν ἐξάψεως τῆς κοινῆς γνώμης· ἐξάψεως δημιουργηθεῖσης ὑπὸ τῆς ἐπισήμου ἢ ἀποκρύφου τουρκικῆς κυβερνήσεως, οἱ Τοῦρκοι κατῴρθωσαν νὰ περατώσουν τὰς παρασκευὰς των, ἐμποδίζοντες συγχρόνως τὴν Ἑλλάδα νὰ ὀπλισθῆ. Ἐξ ἄλλου καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐσυνήθισαν τὴν κοινὴν γνώμην τῆς Εὐρώπης εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ πολέμου.

Καὶ τέλος διὰ τῶν κλιμακῆδόν βαινουσῶν προκλήσεών των ἐπέισθησαν ὅτι ἡ ἐπέμβασις τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων εἶνε ἐλάχιστα πιθανή. Αἱ ἔντονοι φιλειρηνικαὶ δηλώσεις τῆς Πύλης δὲν παρέχουν ἐπαρκῆ ἐγγύησιν, εἴτε διότι ὁ Χιλμῆ—μέγας βεζύργης—θὰ παρασινοθῆ ὑπὸ τῶν γεγονότων, εἴτε διότι θὰ παραιτηθῆ. Μόνη ἡ προσωπικὴ ἐπέμβασις τοῦ αὐτοκράτορος Γουλιέλμου ὑπὲρ τῆς εἰρήνης θὰ παρεμποδίσῃ τὸν πόλεμον. (Ὑπογραφή) *Κωνσταντῖνος*».

Ἐδῶ κατέληγεν ἡ δεκαετὴς ἀρχιστρατηγία τοῦ Ἑλλήνος διαδόχου : Εἰς ἀπέλιπα ἐπέκλῃσιν προστασίας τοῦ συμμάχου τῶν Τούρκων !

Τὴν ἰδίαν περίπου ὥραν, ὁ πρέσβυς Ρωμᾶνος ἐτηλεγράφη ἐκ Λονδίνου : «Ὁ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑφυπουργὸς Μάλλετ μοῦ ὑπέδειξε τὴν ἀνάγκην μιᾶς δηλώσεως ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος διαβεβαιούσης ὅτι δὲν ἐπιδιώκει τὴν προσάρτησιν τῆς Κρητῆς.

Ρωμᾶνος : Δύνασθε νὰ μοῦ ἐξηγήσετε ἀκριβέστερον τί πρέπει νὰ πράξῃ ἡ Ἑλλάς ;

Μάλλετ : Ἡ Ἑλλάς ὀφείλει νὰ ἀποκηρύξῃ τὴν κίνησιν τῶν Κρητῶν ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως.

Ρωμᾶνος : Δὲν θὰ τὸ κάμῃ αὐτὸ ἡ Ἑλλάς».

Καὶ αὐτὸ ἐν τούτοις τὸ ἔπραξεν ἡ Ἑλλάς δι' ἐπισήμου δηλώσεως, τὴν ὁποίαν ἐπέδωκεν ὁ πρωθυπουργὸς Ράλλης εἰς τὸν πρέσβυν τῆς Τουρκίας Ναμπῆ.

Ἡ Πύλη δὲν ἐξημενίζετο. Τὴν 5ην μ.μ. τῆς 5/18 Αὐγούστου 1909 κατέπλευσεν εἰς Χανιά διεθνῆς στόλος. Τὴν 3ην πρωῖνὴν τῆς ἐπομένης, ἄγμα ναυτῶν κατέλαβε τὸ φρούριον Φιρκᾶ καὶ ἐνήργησε τὴν ἀποκοπὴν τοῦ κοντοῦ τῆς ἑλληνικῆς σημαίας. Οἱ Κρητῆς ἠσθάνθησαν βαθύτατα τὴν βεβήλωσιν. Ἡ ὀδύνη μετεδόθη ἀνὰ τὸ Πανελλήνιον, ἐνῶ οἱ Νεότουρκοι ἠθέλαν νὰ συμπληρώσουν τὰ πολεμικὰ τῶν Δυνάμεων διὰ τῆς ἀποστολῆς ἰδικῶν των καταδρομικῶν (!).

Καθὼς τὴν ἐπαύριον τοῦ ἐνενηντα ἐπτά, ἄνεμος ἥττης καὶ αἰσχους ἔπνευσεν ἐπὶ σύμπαν τὸ ἑλληνικόν. Ὁ ἔσχατος τῶν πολιτῶν ἀντελήφθη ὅτι ἡ πατρίς του δὲν ἠμποροῦσε νὰ ὑποστῇ ἄλλους διασυρμούς χωρὶς τὸν κίνδυνον παντελοῦς ἐξουθενώσεως.

Αἱ πρῶται ἀστραπαὶ τῆς καταιγίδος τῆς 15ης Αὐγούστου ἐφώτιζαν τὸν ὀρίζοντα.

Τὰ μεσάνυκτα τῆς 14ης πρὸς τὴν 15ην Αὐγούστου, ἀξιωματικοὶ μόνοι ἢ καθ' ὁμάδας, πεζῆ, ἔφιπποι, μὲ ἀμάξια, συνέρρεαν ἀπὸ διάφορα σημεῖα τῶν Ἀθηνῶν πρὸς τὴν λεωφόρον Κηφισιάς. Πολλοὶ ἐστάθμευαν εἰς τὰ παραπήγματα τῶν δύο πεζικῶν συνταγμάτων. Οἱ περισσότεροι ἐσυνέχιζαν τὸν δρόμον των εἰς τὸ Γουδί. Ἦσαν ὅλοι κατώτεροι ἀπὸ τὸν βαθμὸν τοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ ἕως τοῦ λοχαγοῦ, ἔξ ἐκείνων οἱ ὅποιοι ὑπέφεραν τὴν καται-

(¹) Ἀνεκοινώθη παρὰ τοῦ ἐκ Χανίων χημικοῦ Δ. Φανδριδῆ.

σχύνην τοῦ ἑνενηήντα ἑπτὰ καὶ ἔλησμονήθησαν ἔπειτα εἰς μελαγχολικὰς φρουράς μεταξὺ Ἄρτας καὶ Ναυπλίου. Κανείς των δὲν ἦτο γνωστός, κανείς των δὲν ἔφερεν ἱστορικὸν ὄνομα, κανείς των σχεδὸν δὲν ἐσύχναζε τὰς κοσμικὰς αἰθούσας τῆς πρωτευούσης. Ἐγνώριζαν ὅμως τὰς πεδιάδας τῆς Θεσσαλίας καὶ τὰ μακεδονικὰ βουνά, εὐρίσκοντο εἰς ἀδιάκοπον ἐπικοινωνίαν μὲ τοὺς κληρωτοὺς, μὲ τὸν λαὸν δηλαδὴ τῆς μικροπολιτείας καὶ τοῦ χωραιοῦ, εἶχαν αἰσθανθῆ βαθύτατα τὴν σιωπηλὴν ὀργὴν τοῦ πλήθους ἐναντίον ἀσυνειδήτου ὀλιγαρχίας, ἣτις ἐστήριζε τὸ γόνατό της ἐπάνω εἰς τὸ στῆθος τῆς πατρίδος. Ἐπὶ δώδεκα χρόνια, μετὰ τὴν φυγὴν τῆς Λαοίσης, ἤκουαν ὑποσχέσεις ὑπουργῶν, ὕβρεις πριγκήπων, κούφους βεβαιώσεις διὰ τοῦτο ἢ τὸ ἄλλο. (1)

Δώδεκα πικροὺς χρόνους, ἔζησαν περιφρονημένοι εἰς ἀπόμερες ἐπαρχίαι, μὲ πέντε-δέκα δραχμὰς τὴν ἡμέραν, διὰ νὰ συντάξουν τὸ ἔνοπλον ἔθνος. Ἐγίναν καὶ ἀντάρται εἰς τὰ τέλματα τῆς Φλώρινας, εἰς τῆς καλαμιές τοῦ Βαρδάρη, εἰς τῆς χαράδρες τοῦ Ὀλύμπου διὰ νὰ σταματήσουν τὴν κάθοδον τοῦ Βουλγάρου πρὸς τὸν Ἀλιάκμονα. Ὅλοι αἱ προσπάθειαι, αἱ ἐγκατεργήσεις, αἱ πικρίαι, ἀπέληγαν μὲ τὴν θρασεῖαν ἀπειλὴν τοῦ Νεοτούρκου:

«Ὅποτε θέλω, παίρνω τὸν καφέ μου στὴν Ἀθῆνα!»

Οἱ λοχαγοὶ ἐνόησαν ὅτι ἤλθεν ἡ ὥρα των. Αἱ μᾶζαι ἐστέναζαν καὶ ἀγανακτοῦσαν. Δὲν ἔτολμοῦσαν. Ἐσηκώθησαν αὐτοί, διότι κάθε κίνδυνος ἦτο προτιμότερος ἀπὸ τὸν ἀκατονόμαστον ἐκείνον ἐξευτελισμόν. Τὰ πρόσωπά των ἦσαν κόκκινα ὑπὸ τὸ ράπισμα τοῦ Νεοτούρκου. Ἐκατάλαβαν ὅτι εἶχαν χρέος ν' ἀνέβουν τὴν Μελούνα. Ὁ δρόμος των ἐπερνοῦσε πρῶτα ἀπὸ τὸ Γουδί.

Αὕτη εἶναι ἡ 15ῃ Αὐγούστου 1909.

Εἰς τὸ Γουδί δὲν ὑπῆρχεν ὕλικὸν ἔμβλημα τυραννίας. Δὲν θὰ ἀνέτρεπαν οἱ ἐπαναστάται νέαν Βασίλῃν ἢ φρούρια Πετροπαυλόβσκι. Οὔτε θεωρία, οὔτε ἰδεολογικοὶ σκοποὶ τῶν συγχρόνων κοινωνικῶν κινήματων. Τὰ πράγματα ἦσαν τόσον ἀπλᾶ δι' αὐτούς.

Ἐγκατέλειψαν τὴν Ἀθῆνα, ἐπειδὴ τοὺς ἔπνιγεν ἡ δυσωδία. Ἐδῶ, ἐπὶ δεκαετηρίδας, ἤκμαζαν ὑποπτα συμφέροντα καὶ χαμηλὰ πάθη. Οἱ πρωθυπουργοὶ ἦσαν συβαρίται ἢ δημαγωγοί. Ἡ αὐτὴ κατήντησε προαύλιον χρηματιστηρίου. Οἱ βασιλόπαιδες ἔχαριεντίζοντο εἰς τὰ παρασκήνια τοῦ ἔλαφροῦ

(1) Τὸν Μάρτιον τοῦ 1909 ἐνῶ ἐγίνοντο ἀσκήσεις ὁ ἱλαρχος Γουναράκης προσεπάθησε νὰ δώσῃ ἐξηγήσεις ἐπὶ κινήσεώς τινος πρὸς τὸν γενικὸν διοικητὴν διάδοχον Κωνσταντῖνον, ὅστις τοῦ εἶπε:

«Σκασμὸς Ἰαρχε!».

Πρὸς ἄλλον ἀξιωματικὸν ὁ Κωνσταντῖνος ἀπηυθύνθη οὕτω:

«Κάτσε κάτω γουρσοῦν!».

(Γ. Φιλαρέτου «Ριζοσπάστης» 26 Μαρτίου 1909—«Στρατιωτικὸς» εἰς «Ἐλεύθερον Βῆμα» 27 Ἰουλίου—9 Αὐγούστου 1928).

θεάτρου, ὅταν ἐκαίετο ἡ Ἀγχίαλος. Τὸ κόμμα ἀνοιξε τὸν τάφον τοῦ ἔθνους (!).

Ἔπρεπε ν' ἀναπνεύσουν.

Ἐξῆλθαν εἰς τὸ ὕπαιθρον. Ἐκεῖ ἔπνεεν ὁ σκληρὸς ἄνεμος τῆς Ἀττικής. Τὸ σύμβολον εὐρέθη. Τὸ Γουδί ἐκάλει τὴν Ἑλλάδα εἰς τὸν ἀέρα τοῦ καθαροῦ.

Νὰ τὸ Γουδί!

Ὅταν οἱ τελευταῖοι ἐκ τῶν λοχαγῶν τοῦ 1909 ἐκλείψουν ἐκ τοῦ μέσου ἡμῶν, τὰ ὀνόματά των, τὰ ὀνόματα τοῦ Βελισσαρίου, τοῦ Πάμικου, τοῦ Φικιώρη, τοῦ Σβορώνου, θὰ πάρουν θέσιν κοντὰ εἰς τοὺς φιλικούς, παραπλεύρως εἰς τὸν Σκουφᾶν, τὸν Εἰάνθον, τὸν Δικαῖον. Τὸ Γουδί παρεσκευάζετο ἐπὶ δέκα χρόνια. Πρὶν οἱ ἀξιοματικοὶ καταλύσουν τὴν ὀλιγαρχίαν ἦτο πραγματοποιημένη ἡ οἰκονομικὴ καὶ πνευματικὴ μεταμόρφωσις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἡ ἱστορικὴ καὶ κληρονομικὴ ὀλιγαρχία εἶχεν ἐκπέσει κοινωνικῶς. Ἀνῆκουν ὅμως εἰς τὰς λαμπρὰς μορφὰς τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας οἱ στρατιῶται, οἵτινες τὴν ἀνέτρεψαν πολιτικῶς. Ἀνέλαβαν τὴν ἀντίστασιν κατὰ τῆς ἐπερχομένης ἔθνικῆς ἐκμηδενίσεως. Ἐμετρήθησαν μὲ τὸ στέμμα, μὲ τοὺς πολιτικούς του, μὲ τοὺς εὐνοουμένους, οἵτινες ἀντεπροσώπευαν εἰς τὸ στράτευμα τὴν ὀλιγαρχίαν. Εἰς ὅλους αὐτοὺς ἔδειξαν ἀπὸ μακρυνὰ τὰ σπαθιά των. Τοῦτο ἤρκεσε. Ὁδήγησαν εὐθύς ἀμέσως τὸν λαὸν εἰς τὸν πλατὺν-ἴσιον δρόμον τῆς χειραφετήσεως καὶ ἐκάλυψαν τὰ πρῶτα του βήματα μὲ τὰ στήθη των. Ἐπειτα ἐγύρισαν εἰς τοὺς στρατῶνας. Ἀργότερα θὰ ἤμποροῦσαν νὰ περάσουν τὸν Τύρναβον μὲ κατεύθυνσιν ὄχι πλέον τὴν Λαμίαν, ἀλλὰ τὸν Ἀξιόν (!).

Ἐὰν μερικοὶ ἐξ αὐτῶν ἐφιλοδόξησαν ὅτι δὲν τοὺς ἀνῆκεν, οἱ πρωτεργάται ὅμως καὶ ὀλόκληρος ὁ ὄγκος τῶν ἐπαναστατῶν οὔτε ἐπωμίδαξ ἐφορτώθησαν, οὔτε ἀπησχόλησαν τοὺς συγχρόνους των μὲ ἀξιώσεις ὑστεροφημίας. Μόλις ἐτελείωσαν τὸ χρέος των, διεσπάρησαν εἰς σκυθρωπὰς ἐπαρχιακὰς πόλεις, ἐξανάρχισαν νὰ γυμνάζουν νεοσυλλέκτους, ἐσίγησαν ὑπερήφανα ὅταν ἄλλοι ἐδέχοντο διακρίσεις, καὶ εἰς τὸ τέλος ἀφήκαν τὰ κόκκαλά των

(!) Εἰς τὴν σύγχρονον «Πολιτικὴν καὶ Στρατιωτικὴν Ἱστορίαν» τοῦ ὁ πρώην ὑπουργὸς Ἐπαμεινώνδας Μαυρομάτης βεβαιώνει ὅτι κατὰ τὸ 1894 τὸ ὑπουργεῖον Τρικούπη παρητήθη, ἐπειδὴ ἀντελήφθη τὸν βασιλέα Γεώργιον κερδοσκοποῦντα ἐπὶ τοῦ ἔθνικοῦ δανείου, τὸ ὁποῖον διεπραγματεύετο ὁ Γ. Θεοτόκης εἰς τὸ Λονδίνον. «Ὁ βασιλεὺς Γεώργιος καὶ ἡ Αὐλὴ ἐχρηματίζοντο τότε εἰς τὸ ἐνταῦθα — Ἀθῆναις — καὶ Λονδίῳ χρηματιστήριον», «οἱ δὲ μεσίται τοῦ χρηματιστηρίου ἀνεβοκατέβαινον σκανδαλωδέστατα τὰς κλίμακας τῶν ἀνακτόρων», γράφει ὁ Μαυρομάτης—σελ. 36—37.

(2) Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ στρατιωτικοῦ συνδέσμου Ν. Ζορμπᾶς ἀφηγείται εἰς τὸ βιβλίον του: «Ἀπομνημονεύματα ἢ πληροφοροῖαι» ὅτι ὁ στρατιωτικὸς σύνδεσμος εἶχεν ἰδρυθῆ καὶ ἐκλεγῆ ἡ ἐπιτροπὴ του, ὅταν προσεφέρθη εἰς αὐτὸν ἡ ἡγεσία. Ἡ πρώτη διοικοῦσα ἐπιτροπὴ τοῦ στρατιωτικοῦ συνδέσμου ἀποτελέσθη ἐκ τῶν ἐξῆς: Λοχαγοὶ τοῦ πεζικοῦ Φικιώρης, Σάρρος, Πατισογιάννης, τοῦ πυροβολικοῦ Γουβέλης καὶ Παρνασσίδης τοῦ ἱππικοῦ, Ζυμβρακάκης, τοῦ μηχανικοῦ Μιμηῆκος. Ἀπὸ τὸ ναυτικὸν ἔλαβον μέρος οἱ ὑποπλοίαρχοι Μόλιος καὶ Χατζηκυριαῖκος.

νά ἀσπρίζουν ἐκεῖθεν τῆς Κρέσνας, πέραν τοῦ Ἐβρου καὶ μακρύτερα ἀκόμη εἰς τὰς ἐρήμους τῆς Ἀνατολίας. Μόνη των δικαίωσις εἶναι ὅτι δὲν θὰ ὑπῆρχαν τώρα Σαραντάπορον, Κιλίκις καὶ Σαρά, ὅτι δὲν θὰ ὑφίστατο μείζων Ἑλλάς καὶ ὅτι θὰ ἐβράδυνεν ἐπὶ πολὺ ἡ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀνασύνταξις τῶν εἴκοσι τελευταίων χρόνων, ἐὰν οἱ λοχαγοὶ ἐκεῖνοι—ἀπλοῖ λαϊκοὶ Ἕλληνες κάτω ἀπὸ τὴν στολὴν των—δὲν ἐπορεύοντο πρὸς τὸ ἀνεμόπληκτον Γουδί κάποιαν νύκτα Αὐγούστου (1).

* *

Ἀνεξαοτήτως τῆς ἀποτέρας αὐτοῦ καταγωγῆς, τὸ Γουδί διετήρησε τὸν ὁμαδικὸν του χαρακτῆρα καὶ κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς τελικῆς ἐκρήξεως. Δὲν ἦτο συνήθης στρατιωτικὴ συνωμοσία. Ἦρχετο ἐκ τῶν κάτω. Συνωδεύετο ἀπὸ τὴν βοήν τοῦ πλήθους.

Πρὶν συνασπισθοῦν οἱ ἀξιωματικοί, ὀργανώθησαν οἱ ὑπαξιωματικοί. Μεταξὺ τῶν πρώτων ὀνομάτων ἀνευρίσκονται οἱ ἐπιλοχίαί Πλαστήρας καὶ Κονδύλης. Δύο-τρεῖς μῆνας ἔπειτα λειτουργεῖ ὁ «Στρατιωτικὸς Σύνδεσμος». Τὸν ἀποτελεῖ πυρὴν λοχαγῶν καὶ ἀνθυπολοχαγῶν τῆς φρουρᾶς Ἀθηνῶν. Σχηματίζουσι διοικοῦσαν ἐπιτροπὴν. Καταρτίζουσι ἐπαρχιακὰ τμήματα καὶ κατόπιν ἐνθυμοῦνται ὅτι ἡ ἐκτέλεσις χρειάζεται ἀρχηγόν. Τὸν εὐρίσκουσι εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ συνταγματάρχου τοῦ πυροβολικοῦ Ζορμπᾶ. Τὸν προτιμοῦν ἐπειδὴ τοῦ ἔλειπεν ἡ κυριώτερα ἀρχηγικὴ ιδιότης. Δὲν διέτασσε.

Ἡ ἐπανάστασις ἐξεροράγη ἀπροσπίτως. Πρόεδρος τῆς κυβερνήσεως ἦτο ὁ Δημήτριος Ράλλης. Ἐπειδὴ εἶχεν ἐπαναστατικὴν φρασεολογίαν, οἱ λοχαγοὶ τοῦ συνδέσμου ἐνόμιζαν ὅτι θὰ προσεχώρει καὶ εἰς τὴν ἰδικὴν των ἐπανάστασιν. Τὴν 14 Αὐγούστου ἐπιτροπὴ ἐκ τῶν λοχαγῶν Φικιώρη, Γουβέλη καὶ τοῦ ὑποπλοιάρχου Χατζηκυριάκου παρουσιάσθη ἐνώπιον τοῦ πρωθυπουργοῦ. Ὁ Ράλλης εἶχε τιμωρήσει τὸν Χατζηκυριάκον διὰ φυλακίσεως. Ὅταν τὸν εἶδεν ἐλεύθερον πρὸ αὐτοῦ, ὠργίσθη, ἠρονήθη νὰ δεχθῆ τὸ ὑπόμνημα τῶν αἰτημάτων τοῦ στρατεύματος, ἐφώνησε ἐξηγρωμένως :

«Δὲν ὑποκύπτω ἐγὼ εἰς τὴν βίαν. Προτιμῶ νὰ πετάξω τὰ μυαλά μου εἰς τὸν ἀέρα, παρὰ νὰ ὑποχωρήσω».

Ἄλλὰ δὲν ἔκαμε τίποτε διὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἀπειλήν του. Ἐντὶ νὰ ὀργανώσῃ σοβαρῶς τὴν ἀμυναν τοῦ κράτους, ὁ πρωθυπουργὸς ἔστειλε τὴν ἰδίαν νύκτα μεσάζοντας πρὸς τοὺς ἐπαναστάτας. Ὁ υἱὸς τοῦ Ἰωάννης Ράλλης καὶ ὁ ὑπουργὸς Στράτος εἶδαν εἰς τὴν μίαν τὸ πρῶτὸ τὸν

(1) Τηλεγραφήματα τῶν ἐλληνικῶν πρεσβειῶν Παρισίων, Κωνσταντινουπόλεως μεταξὺ Μαρτίου—Ἰουνίου 1909, τῆς ἐν Ρώμῃ κατὰ Ἰούλιον καὶ τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 1087 τῆς πρεσβείας Λονδίνου 7)20 Αὐγούστου 1909. Ἀντίγραφον τῆς πρὸς τὴν Σοφίαν ἐπιστολῆς του κατέθεσεν ὁ διάδοχος Κωνσταντῖνος εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν διὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ Ράλλη.

ἀοχηγὸν τοῦ συνδέσμου Ζορμπᾶν. Προσεπάθησαν νὰ τὸν πείσουν διὰ τὴν ματαίωσιν ἢ τὴν ἀναβολὴν τοῦ κινήματος. Ἡ κυβέρνησις ἐδέχετο τὰς ἀξιώσεις τοῦ στρατοῦ. Ἐκ παρεξηγήσεως ἀπέπεμψεν ὁ πρωθυπουργὸς τὴν ἐπιτροπὴν. Ἄλλ' ἡ μεσολάβησις ἔφθανεν ἄργά. Ὁ Φικιώρης ἐπερίμενεν ἐκεῖ καὶ ἡ διαταγὴ τῆς ἐπαναστάσεως εἶχεν ἐκδοθῆ. Ὁ Ζορμπᾶς ἀπήντησε πρὸς τοὺς κυβερνητικούς ἀπεσταλμένους :

«Εἶνε ἀδύνατος τώρα ἡ συνεννόησις. Ὁ στρατιωτικὸς σύνδεσμος ἤρρι-σεν ἐκτελῶν τὴν ἀπόφασίν του περὶ δράσεως».

Ἀπὸ τὴν ὁδὸν Μαυρομιχάλη, διὰ τῶν λεωφόρων Ἀκαδημίας-Κηφισίας, ἡ ἄμαξα τοῦ Ζορμπᾶ καὶ τοῦ Φικιώρη ἀνέβαινε πρὸς τὸ Γουδί. Διηθύνετο εἰς τὸ στρατηγεῖον τῆς ἐπαναστάσεως, ταπεινὸν οἶκημα εἰς μίαν τῶν παρῶδων τῆς λεωφόρου Κηφισίας πλησίον τῶν παρατηγμάτων. Αἱ προφυλακαὶ ἔκαμαν τόπον εἰς τὸ σύνθημα: «Ἡπειρος—Κρήτη».

Τὴν ἴδιαν ὥραν, πρὸς τὰς δύο τὸ πρωτὶ τῆς 15 Αὐγούστου, εἶχεν ἐκδοθῆ τὸ διάγγελμα τῆς ἐπαναστάσεως καταλήγον ὡς ἑξῆς:

«Ὁ στρατιωτικὸς σύνδεσμος ἀπεκδύεται πάσης εὐθύνης διὰ τὴν δημοσυργίαν οἰασδῆποτε τυχόν ἀνωμαλίας, προκληθησομένης εἴτε πρὸς τήρησιν δῆθεν τῆς πειθαρχίας παρ' ἐκείνων, οἵτινες κατέστρεψαν αὐτὴν ἐκ θεμελιῶν πρὸ πολλοῦ, εἴτε πρὸς καταδίωξιν τῶν μελῶν τοῦ συνδέσμου ὡς δῆθεν ἐνεργοῦντων παρὰ τοὺς νόμους, παρ' ἐκείνων οἵτινες οὐδένα νόμον ἐτήρησαν».

Ἡ ἔκκλησις ἐτελείωνε μὲ θερμὸν χαιρετισμὸν πρὸς τὸν λαόν, τοῦ ὁποίου ὁ στρατὸς ἐζήτει τὴν συνδρομήν.

Τὸ ὀλιγαρχικὸν κράτος εἶχε καταλυθῆ ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης. Δὲν ἐδοκίμασε νὰ ἀντισταθῆ σοβαρῶς. Ἐλιποθύμησεν ἀπὸ ἐντροπὴν. Ματαίως ὁ πρωθυπουργὸς Ράλλης ἐζήτει νὰ συμβιβασθῆ μὲ τοὺς ἐπαναστάτας, εἰς τοὺς ὁποίους ἔστελλε τὸν δήμαρχον Μερκούρη καὶ τὸν προσωπάρχην τοῦ ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν Παπούλαν. Ματαίως ὁ διάδοχος Κωνσταντῖνος καὶ ὁ πρίγκηψ Νικόλαος ἔτρεχαν τὴν αὐγὴν εἰς τὸν πατέρα των καὶ τὸν ἰκέτευαν νὰ κτυπήσῃ τοὺς στασιαστας. Ματαίως ὁ αὐλικὸς συνταγματάρχης Λύσανδρος Μεταξᾶς ἠθέλησε νὰ βαδίσῃ ἐναντίον τοῦ ἐπαναστατικοῦ στρατοπέδου. Ὅπισθὲν του ἐκάπαζαν τέσσαρες ἀξιωματικοὶ καὶ ὀλίγοι ἱππεῖς. Ὁ ἴδιος ἐσώθη χάρις εἰς τὴν παρέμβασιν τοῦ Ζυμβρακάκη. Ἀντιθέτως τὰ συντάγματα Μεσολογγίου, Χαλκίδος, Ναυπλίου, ἦσαν ἔτοιμα νὰ κινηθῶν κατὰ τῆς πρωτευούσης. Ἄγλημα πεζοναυτῶν ὑπὸ τὸν Δαμιανόν, κληθὲν παρὰ τῆς κυβερνήσεως διὰ τὴν τάξιν, ἠνώθη μὲ τὴν ἐπανástασιν.

Τὸ καθεστῶς δὲν ἀνετράπη. Κατέρρευσε.

Ἀκριβῶς ὁ σοβαρότερος κίνδυνος τῆς ἐπαναστάσεως προήρχετο ἀπὸ τὴν εὐκολίαν μετὰ τῆς ὁποίας ἐπεβλήθη. Ὁ βασιλεὺς Γεώργιος εἶχε πείραν, πονηρίαν καὶ δεξιότητα. Ὅ,τι δὲν ἐπέτυχεν ἀγωνιζόμενος κατὰ μέτωπον, ἐζήτησε νὰ τὸ κάμῃ κινούμενος δι' ἐλιγμῶν. Τὸ πρόγραμμα τῶν ἀξιωματικῶν περιεῖχεν ὄρους διὰ τὴν ὀργάνωσιν τῆς ἐθνικῆς ἀμύνης. Ἐνας ἐξ αὐτῶν ἐνεφανίζετο σχεδὸν ἀπαράδεκτος.

«Νὰ φύγουν οἱ πριγκίπες ἀπὸ τὸ στράτευμα».

Ἡ ἀξίωσις συνωδεύετο καὶ ἀπὸ τελεσίγραφον :

«Ἐάν, εἶπαν οἱ ἐπαναστάται, ὁ βασιλεὺς δὲν δεχθῆ τὸ αἴτημά μας περὶ τῶν πριγκίπων, θὰ ἀναγκασθῶμεν νὰ τὸν ἐκθρονίσωμεν».

Γεώργιος ὁ Πρῶτος ἦτο βασιλεὺς καὶ ἔπειτα πατέρας. Ὑπέκλυεν εἰς τὸν σύνδεσμον, ἐπιμένων νὰ πνίξῃ τὴν ἐπανάστασιν ἐντὸς τῆς νομιμότητος. Ἀντικαθίστα τὸν Ράλλην μὲ τὸν Κυριακούλην Μαυρομιχάλην. Ὁ δεῦτερος ἦτο ἕξ ἴσου πατριώτης καὶ περισσότερον ὀλιγαρχικὸς ἀπὸ τὸν πρῶτον. Δὲν ἀνελάμβανε τὴν εὐθύνην τῆς ἐκθρονίσεως, συναφῶναι ὅμως μὲ τὸ πρόγραμμα τῆς ὑποχωρητικότητος. Κατανεύοντος τοῦ Γεωργίου, διεβίβασεν εἰς τὸν ἀρχηγὸν τοῦ κινήματος τὰ ἑξῆς :

«Φίλε κύριε Ζορμπᾶ: Λαβὼν γνῶσιν τοῦ ὑπομνήματος τῶν ἀξιωματικῶν καὶ τῶν αἰτημάτων αὐτῶν, σᾶς διαβεβαίω ὅτι θέλω ἀνταποκριθῆ εἰς τὰς ἀξιώσεις ὑμῶν τε καὶ τοῦ στρατοῦ, αἵτινες ἄλλωστε εἶνε σύμφωνοι καὶ πρὸς τὰς γνώμας μου. Ἀθῆναι, 15 Αὐγούστου 1909 (ὑπογ.) Κ. Π. Μαυρομιχάλης».

Οἱ ἀξιωματικοὶ ἔπесαν εἰς τὴν παγίδα. Ἐπαναστάται ὡς πρὸς τοὺς σκοπούς, ἦσαν συντηρητικοὶ προκειμένου περὶ τῶν μέσων τῆς ἐπιβολῆς. Ἡ ἄγνοια τοὺς ὥθησε νὰ ζητήσουν καὶ ἀμνηστειάν ἀπὸ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι οὔτε ἠθικὸν κύρος οὔτε δύναμιν ὑλικὴν εἶχαν διὰ νὰ συγχαροῦν. Ὁδυνηραὶ λεπτομέρειαι, ἀναπόφευκτοὶ ἀντιφάσεις ὅλων τῶν ἐξεγέρσεων τῆς μορφῆς τοῦ Γουδί. Ἡ μεγάλη ἀρχὴ εἶχε τεθῆ: Ἡ ἐπανάστασις ἐπανάρχετο εἰς τὴν πηγὴν τῆς εἰς τὸν λαόν (').

Εἰς τὴν ἱστορίαν αἱ συγκρίσεις εἶναι ἐπικίνδυνοι. Ὅτι ἐν τούτοις ἔγινε κατὰ τὴν γαλλικὴν ἐπανάστασιν ἐκ τῶν προτέρων, ἐνεφανίσθη ἐδῶ ἐκ τῶν ὑστέρων μὲ τὸ Γουδί. Ἡ δημιουργία τῆς «τρίτης τάξεως» εἰς τὴν Γαλλίαν παρεσκεύασε τὴν κατάλυσιν τῶν προνομίων. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ στρατιωτικὴ ἐπανάστασις ἐφανέρωσε ζωηρὰ τὴν ἀπὸ ἐτῶν σωματειακὴν κίνησιν μὲ νέαν μορφήν.

Τὸ σιλλαλητήριο τῆς 14ης Σεπτεμβρίου 1909 ἀποτελεῖ ὑπὸ τὴν ἔποψιν αὐτὴν τὴν ἀπόδειξιν τῆς συσσωματώσεως τῶν ἀστῶν εἰς τάξιν, διεκδικούσαν τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν. Διὰ πρώτην φορὰν ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἀνεξαρτήτου κράτους, πενήντα χιλιάδες πολιτῶν ἠνώθησαν διὰ νὰ ζητήσουν ἐντόνως τὴν κατάλυσιν τῆς κληρονομικῆς ὀλιγαρχίας, τὴν ὁποίαν ὠνόμαζαν «παλαιοκομματισμόν». Προήρχοντο ἀπὸ τὰ ἴδια κοινωνικὰ στρώματα καὶ εἶχαν

(¹) Ν. Ζορμπᾶ: «Ἀπομνημονεύματα ἢ πληροφοροίαι». Γ. Ἀσπρέα: «Ἡ Πολιτικὴ Ἱστορία». Συνομιλαί μετὰ τοῦ Α. Εὐταξία καὶ τοῦ ἄλλοτε ἐπιτελάρχου Χατζημιχάλη. Ὁ Ζορμπᾶς βεβαιώνει ὅτι ἡ τυχὸν ἀποφασιστικὴ στάσις τοῦ Ράλλη θὰ περιήγεν εἰς ἔσχατον κίνδ. νον τοὺς ἐπαναστάτας. Ἡ κυβέρνησις διέθετε τὰς διοικήσεις τῶν δύο πεζικῶν συνταγμάτων, ὀλόκληρον τὸ πυροβολικόν, τὸ ἱππικόν καὶ τὴν χωροφυλακίαν. Μέχρι τῆς 3ης πρωϊνῆς εἶχον συγκεντρωθῆ εἰς τὸ Γουδί μόλις 200 ἀξιωματικοὶ, μερικοὶ ὑπαξιωματικοὶ καὶ ἐλάχιστοι στρατιῶται. Μόνῃ ἡ αὐτοκτονία τῆς κυβερνήσεως ἔστρεψε τὸν ὄγκον τῆς Φρουρᾶς Ἀθηνῶν ὑπὲρ τοῦ κινήματος.

συνειδήσιν τῆς ἀστικῆς των ιδιότητος. Τὸ Γουδι τοὺς ἔδιδε τὴν ὑλικὴν δύναμιν πρὸς ἐφαρμογὴν τῶν βλέψεων των. Μόνοι των δὲν θὰ ἐτόλμων. Μὲ τοὺς ἀξιωματικούς ἐπὶ κεφαλῆς ἐπροχώρησαν ἀσφαλῶς. Οἱ πρόεδροι τῶν λαϊκῶν σωματείων φοβοῦντο εἰς τόσον βαθμὸν τὴν ὀλιγαρχικὴν τρομοκρατίαν, ὥστε ὁ στρατιωτικὸς σύνδεσμος ἐξέδωκε τὴν ἐπομένην διαταγὴν πρὸς τὰ μέλη του :

«Κατὰ τὸ συλλαλητήριον τοῦ λαοῦ Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς κατὰ τὴν προσεχῆ Δευτερὰν μ. μ. ἅπαντα τὰ μέλη τοῦ συνδέσμου, τὰ μὴ ἔχοντα ὑπηρεσίαν, φέροντα τὴν στρατιωτικὴν στολὴν καὶ τὰ περιστροφά των, θέλουν τηρῆ θέσεις καθ' ὀμάδας ἐκ 3—4 ἀξιωματικῶν, μακρὰν τοῦ συλλαλητηρίου, ἐπιβλέποντα ὅπως μὴ προκληθῆ ἐκ μέρους ἀντιδραστικῶν πολιτῶν σύγκρουσις ἢ ἀπόπειρα ἐπιθέσεως κατὰ τοῦ διαδηλοῦντος τὰ φρονήματά του λαοῦ. Θέλουν προλαμβάνει ἠπίως τοιαύτας τυχὸν ἀποπείρας, ἀλλ' ἐν ἀνάγκῃ δὲν θέλουν οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν διστάσει νὰ πατήξουν ἀμειλίκτως πᾶσαν ἀπόπειραν διαταράξεως τοῦ συλλαλητηρίου. Πρέπει νὰ πεισθῆ πᾶς ὁ τολμήσων νὰ διαταράξῃ τὸν λαὸν ἐκδηλοῦντα νομοταγῶς τὸ φρόνημά του ὅτι θὰ πέσῃ νεκρὸς ἐν αὐτῇ ἐκείνῃ τῇ θέσει, ἐν ἣ ἐτόλμησε νὰ φαντασθῆ ἀντίδρασιν ἰδιοτελῆ εἰς τὰ ἱερά τοῦ λαοῦ φρονήματα. Ἀθήνησι τῇ 10 Σεπτεμβρίου 1909».

(ὑπογρ). *N. Ζορμπᾶς.*

Τὸ ἔγγραφον εἶναι ἐκ τῶν σπουδαίων πράξεων τῆς τελευταίας ἑλληνικῆς ἑκατονταετίας. Ἀποκαλύπτει καθαρά τὴν σχέσιν τοῦ λαοῦ μὲ τὸν στρατόν. Ὁ δεύτερος εἶναι ἀπλῆ ἔκφρασις τοῦ πρώτου καὶ εἰς τὰς ἑσωτερικὰς ἀκόμη σχέσεις.

Πρὸ ὀλίγων μηνῶν, οἱ ἴδιοι ἔμποροι, βιοτέχναι καὶ ἐπαγγελματίαι τῶν Ἀθηνῶν, ἐποδοπατοῦντο εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν κάτω ἀπὸ τὰς ὀπλᾶς τῶν ἀλόγων. Σήμερον ἦσαν κύριοι τῆς πλατείας τῶν Ἀνακτόρων. Πολυάριθμοι ὅμως ὄμιλοι ἀποκλειστικῶς ἐκ κατωτέρων ἀξιωματικῶν ἐπειτήρουν τὸ συλλαλητήριον μὲ τὰ περιστροφὰ εἰς τὸ πλευρόν.

Μ' ὄλον τοῦτο οἱ διαδηλωταὶ δὲν ἔδειξαν τὴν αὐστηρὰν ἀποφασιστικότητα τῶν πολιτῶν, οἱ ὅποιοι ἐκέρδισαν τὴν ἐλευθερίαν μὲ τὸ αἷμα των. Τὸ ψήφισμα ἦτο σαφῶς ἐπαναστατικόν, ἀφοῦ ἔλεγε :

«Ὁ λαὸς τῶν Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς συνῆλθεν εἰς πάνδημον συλλαλητήριον διότι βλέπει ὅτι τὰ ἔννομα συμφέροντά του ἐθνσιάζθησαν ὑπὸ τὸ εὐπρόσωπον κάλυμμα ἐλευθέρου πολιτεύματος, οἱ δὲ ἀντιπρόσωποί του μετεβλήθησαν εἰς ἰδιοτελῆ ὀλιγαρχίαν».

Αἱ λαϊκαὶ ἀξιώσεις ἐσημείναν κοινωνικὴν ἐπανάστασιν διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Τὸ συλλαλητήριον ἐζήτηι :

«1) Ἐπιβολὴν φόρου ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος, 2) προστασίαν τῆς παραγωγῆς, 3) μεταβολὴν τῶν ὑπαλλήλων εἰς ὑπηρέτας τοῦ λαοῦ, 4) βελτίωσιν τῆς τύχης τοῦ ἐργάτου, δουλεύοντος τὴν χειρίστην τῶν δουλειῶν εἰς τὸ κεφάλαιον, 5) χαρακτηρισμὸν τῆς τοκογλυφίας ὡς ποινικοῦ ἀδικήματος».

Ἄλλ' ὅταν ὁ πρόεδρος τῶν συντεχνιῶν Παπαφώτης ἔφθασεν ἐνώπιον τοῦ βασιλέως ἐλησμόνησεν ὅτι αὐτὸς παρίστανε τὴν μεγαλειότητα τοῦ λαοῦ.

Εἶχε συμφωνηθῆ μετὸν στρατιωτικὸν σύνδεσμον νὰ ἐπιδώσῃ ἀπλῶς τὸ ψήφισμα. Ἐσυγγίσθη, ἔτρεμε καὶ ἤρχισε προσφωνῶν τὸν μονάρχη, κατὰ τρόπον δουλικόν. Ὁ Ζορμπᾶς ἔγραψε σχετικῶς:

«Ὁ Παπαφώτης μετεχειρίσθη πρὸ τοῦ βασιλέως φράσεις ἀναξίας εἰς τὰ χεῖλη ἐνὸς ἐπαναστατημένου λαοῦ».

Ὁ Γεώργιος, παρ' ὅλην του τὴν ἀβρότητα ἐφαίνεται δύσθυμος. Ἐνῶ τὰ πλήθη ἐνθουσιασμένα τὸν μετεχειρίζοντο ὡς πατέρα, ὅστις θὰ ἐκάλυπτε τὸν λαὸν ἀπέναντι τῆς ὀλιγαρχίας, ὁ βασιλεὺς εἶπε ξηρά:

«Σᾶς συγγαίρω, διότι ἐκφράζετε τὰς εὐχὰς τοῦ λαοῦ εἰρηνικῶς καὶ νομοταγῶς, ὡς ἐμπρέπει εἰς συνταγματικὸν πολίτευμα».

Τὸ στέμμα ἐζήτηι προφανῶς νὰ περιορίσῃ τὴν ἐξέγερσιν εἰς ἀνώδυνον μεταρρῦθμισιν. Ὁ λαὸς ἦτο ἔτοιμος νὰ ἐξαπατηθῆ. Τὰ γεγονότα διεμορφώνοντο ἐναντίον τῆς θελήσεως τοῦ ἐνὸς καὶ παρὰ τὴν ἀβουλίαν τοῦ ἄλλου. Τὸ στρατιωτικὸν κίνημα ἀφύπνισε συμφέροντα καὶ ὠδήγει εἰς μεταβολὴν μεγάλῃς ἐκτάσεως.

Συλλαλητήρια, παρόμοια μετὸ ἀθηναϊκόν, συνεκροτήθησαν εἰς τὰς κυριωτέρας ἐπαρχιακὰς πόλεις. Παντοῦ ὅπου ὑπῆρχαν ἐμπορικοὶ σύλλογοι, συντεχνίαι, σωματεῖα, τὸ στρατιωτικὸν κίνημα ἐλάμβανε τὴν λαϊκὴν ἔγκρισιν. Οἱ ἐπαρχιωταὶ μικροαστοὶ ἐδούλευαν ἀπὸ πατρὸς εἰς πάππον πανισχύρους τοπάρχας, οἱ ὅποιοι ἐπενέβαιναν, ὡς δεσπότηι, καὶ εἰς αὐτὰ ἀκόμη τὰ οἰκογενειακά των. Ἔργαζόμενοι χωρὶς ἀνάπαυσιν διὰ νὰ τρώγουν ἐλεύθερα τὸ ψωμί των, ἔφεραν ἐπὶ δεκάδας ἐτῶν βαρῦτατον πολιτικὸν ζυγόν. Ἴδου ὅτι ἐγκατέλειπαν ἀδίστακτα τοὺς χθεσινοὺς αὐθέντας των. Ἐγίνοντο ἀληθινοὶ πολῖται σήμερον, διὰ νὰ κατασταθοῦν κύριοι τῆς πολιτείας αὔριον.

Εἰς ὅλας τὰς διαδηλώσεις παρευρίσκοντο ὑπολογαγοὶ καὶ ἀνθυπολογαγοί. Ἦπειοι, ἀμίλητοι ἀλλὰ καὶ ἀμείλικτοι. Ὁ λαὸς ἀνέβαινε (1).

Ἡ ἐναντίον τοῦ στρατιωτικοῦ συνδέσμου ἐχθρότης τοῦ στέμματος δὲν ἦτο μεμονωμένη ἐκδήλωσις. Ὁ Γεώργιος ἐλυπεῖτο δικαίως ἐπειδὴ οἱ υἱοὶ του Κωνσταντῖνος, Γεώργιος, Νικόλαος, Ἀνδρέας καὶ Χριστόφορος ἀπεμακρύνθησαν βιαίως ἐκ τοῦ στρατοῦ ἢ τοῦ στόλου. Ἀλλὰ πρῶτος καὶ ὑπομονητικὸς, θὰ ἐπεδείκνυεν ἐξ ἀρχῆς πλειοτέραν ἐπιφυλακτικότητα ἐναντι τῶν ἐπαναστατῶν ἄνευ τῆς συστηματικῆς ἀντιδράσεως τῆς ὀλιγαρχίας.

Θεμελιῶδες λάθος τῆς ἐπαναστάσεως ὑπῆρξεν ἡ συγκατάθεσις διὰ τὸν σχηματισμὸν τῆς κυβερνήσεως Μαυρομιχάλη. Ὁ πρωθυπουργὸς εἶχε πατριωτισμὸν καὶ προσωπικὴν ἐντιμότητα. Ἐβοηθεῖτο παρὰ τοῦ ριζοσπάστου ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν Α. Εὐταξία, ὅστις ἐστήριξεν ὀλόκληρον τὸ κυβερνητικὸν σύστημα. Αἱ φορολογικαὶ του μεταρρῦθμίσεις θὰ σταθοῦν ἀξιωμανημόνευτοι. Εἰσῆγαγε τὰς φορολογίας ἐπὶ τῶν οἰκοπέδων, τῶν κληρονομιῶν, τῶν κινητῶν ἀξιών καὶ τοῦ ἠλεκτρικοῦ φωτός. Ἐπὶ προϋπολογισμοῦ 130 ἑκατομμυρίων χρυσῶν δραχμῶν, παρουσιάζοντος ἔλλειμμα ὀκτώ, ὁ Εὐτα-

(1) Ν. Ζορμπᾶ: μνημονευθὲν ἔργον, σελ. 38—39 καὶ 41—43

ξίας υπελόγησεν οικονομίας 7 ἑκατομμυρίων. Παραπλεύρως σπουδαίων μέτρων ὑπὲρ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς διοικήσεως, ἡ κυβέρνησις ἐπραγματοποίησε σημαντικὸν μέρος τοῦ προγράμματος τοῦ συνδέσμου διὰ τῆς παραγωγείας τοῦ καταδρομικοῦ «Γ. Ἀβέρωφ», τῆς προμηθείας πολεμικοῦ ὕλικου καὶ τῆς ἐκγυμνάσεως τῶν ἀπαλλαγέντων.

Καὶ ὅμως ὁ Μαυρομιχάλης συνεμάχει μετὰ τῆς ἐκτὸς τῆς κυβερνήσεως ὀλιγαρχικῆς τάξεως, προκειμένου περὶ τῆς μορφῆς τοῦ κράτους. Χωρὶς ἀντίρρησην ἐκ μέρους τοῦ Μαυρομιχάλη, ἡ ὀλιγαρχία, μόλις συνελθοῦσα ἐκ τοῦ φοβεροῦ κλονισμοῦ τῆς 15ης Αὐγούστου, ὠργάνωσεν ἀπληγῆ ἀντίδρασιν κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως. Οἱ αὐλικοὶ διέσπειραν τερατώδεις φήμας περὶ κλονισμοῦ τῆς πίστεως τῆς χώρας, προανήγγελλαν τὴν ἐπέμβασιν τῶν ξένων. Οἱ πολλοὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων πρεσβευτῶν ἐπροκάλουν ἐκστρατείας τοῦ εὐρωπαϊκοῦ τύπου πρὸς δυσφήμισιν τῶν ἀξιωματικῶν. Τὰ πολιτικὰ κόμματα ἐπλειοδότην. Ἐρωτοιστατοῦσεν ὁ Γεώργ. Θεοτόκης. Ὅταν δὲν ἀπεκάλει τὸ πρόγραμμα τοῦ συνδέσμου «ὄνειρον θερινῆς νυκτός», εἰρωνεύετο σκληρότατα τὸ Γουδί λέγων:

«Οἱ ἀξιωματικοὶ ἀπέδειξαν ὅτι εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν γνωρίζομεν οὔτε ἐπαναστάσεις νὰ κάμνωμεν».

Ὁ ὑπαρχηγὸς τῶν θεοτοκικῶν Δ. Γούναρης συνεπλήρωσε:

«Ὁ στρατιωτικὸς σύνδεσμος θὰ προξενήσῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα δεινὰ ὅσα ἤ καὶ περισσότερα τῶν ὄσων ἐπροξένησεν εἰς αὐτὴν ἡ ἔθνικὴ ἐταιρία».

Κατεβάλλετο ἐπίμονος προσπάθεια νὰ κινηθῆ καὶ μέρος φιλοβασιλικῶν ἀξιωματικῶν ἐναντίον τῶν συναδέλφων αὐτῶν τοῦ Γουδί. Διοικηταὶ ἐπαρχιακῶν συνταγμάτων καὶ οἱ στρατηγοὶ Κουμουνδοῦρος καὶ Λυμπρίτης θὰ ἐπεχείρουν ἀντεπανάστασιν. Εἰς τὸ ναυτικὸν ὁ ὑπουργὸς Δαμιανὸς ἔθεωρεῖτο φίλος τοῦ Μαυρομιχάλη καὶ ὄχι τοῦ συνδέσμου. Αὐτὴ ἦτο ἡ κυριώτερα ἀφορμὴ τῆς αἵματηρᾶς στάσεως τῆς 19ης Ὀκτωβρίου ὑπὸ τὸν Κ. Τυπάλδον.

Ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἀντιδράσεως εἶχεν οὐσιαστικῶς τεθῆ ὁ διάδοχος Κωνσταντῖνος. Ἡ ὀλιγαρχία τὸν ἐχρησιμοποιοῦσε ὡς ἔμβλημα. Ἐξεμεταλλεύετο τὴν πικρίαν του διὰ τὴν ἐκπτώσιν ἀπὸ τῆς γενικῆς διοικήσεως τοῦ στρατοῦ. Ἐξεθεύαζε τὸν θεληματικὸν χαρακτῆρα του, ἀντιθέτως πρὸς τὴν μετριοπάθειαν τοῦ βασιλέως Γεωργίου. Ὁ διάδοχος περιεφέρετο ὡς σημαία εἰς τὰς ἐπαρχίας διὰ νὰ συναγείρῃ τοὺς κατοίκους αὐτῶν ἐναντίον τῆς στρατοκρατίας. Οἱ ἐπαρχιώται, καὶ προπάντων οἱ ἀγρόται τῆς ὑπαίθρου, ἐνομίζοντο μᾶλλον ἐξηρημένοι ἀπὸ τὰ τοπικὰ κόμματα παρὰ ὁ λαὸς τῶν Ἀθηνῶν, ὠργανωμένος ἐπαγγελματικῶς.

Μετὰ τὸν Βόλον, ὁ Κωνσταντῖνος διῆλθεν ἀπὸ τὰς Πάτρας καὶ ἐγένεν ἀντικείμενον κομματικῆς ὑποδοχῆς. Λακρῶων ἐκ συγκινήσεως προσεφώνησε τὰ πλήθη οὕτω:

«Εὐχαριστῶ τὸν λαὸν τῶν Πατρῶν διὰ τὴν λαμπρὰν ὑποδοχὴν, τὴν ὁποίαν μοῦ ἔκαμε. Ἡ ὑποδοχὴ αὐτὴ ἔχυσε βάλαμον παρηγορίας εἰς τὴν καρδίαν μου.

«Ἐὰν μερὶς τῆς πολιτείας ἢ τῆς κοινωνίας δὲν ἐφέρθη καλῶς, ποτὲ

δὲν θὰ δυνηθῆ νὰ διαστρέψῃ τὸ φρόνημα τοῦ λαοῦ πρὸς τὸν βασιλέα. Τὰ εἶπα εἰς τὸν Βόλον καὶ τὰ ἐπαναλαμβάνω καὶ ἐδῶ : Τὸ συμφέρον τοῦ λαοῦ εἶναι καὶ συμφέρον τοῦ βασιλέως. Καὶ τὸ συμφέρον τοῦ βασιλέως εἶναι καὶ συμφέρον τοῦ λαοῦ».

Οὔτε ἡ γλῶσσα, οὔτε αἱ ἰδέαι, οὔτε οἱ σύντροφοι τοῦ ἀγῶνος διαφέρουν σημαντικὰ ἀπὸ ἐκείνους τοῦ 1915.

Αἱ ὑποδοχαὶ ἀπεδόθησαν εἰς τοὺς Γ. Θεοτόκην καὶ Δ. Γούναρην. Τὴν ἐπομένην τῆς διαδηλώσεως τῶν Πατρῶν, ὁ διάδοχος ἐνεφανίσθη εἰς Κέρκυραν. Ἡ δεξιὸσις ὑπῆρξεν ἀκόμη θερμοτέρα. Ἐπανελάβε τοὺς λόγους τῶν Πατρῶν, προσθέσας :

«Τὸ φρόνημα τῶν ἐπαρχιῶν θὰ διαφωτίσῃ τὰς Ἀθήνας».

Καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ σημείου ἡ κρίσις τοῦ 1915—1917 ἀποτελεῖ συνέχειαν τῆς ὀλιγαρχικῆς κινήσεως τοῦ 1909.

Οἱ ἀξιωματικοὶ ἐπάλαιον ἀπεγνωσμένως. Ἡ θέλησις τῆς ἐπικρατήσεως, ὁ πόθος τοῦ ἀγαθοῦ, ἡ αὐταπάρνησις, δὲν ἀνεπλήρωναν τὴν γνῶσιν. Οἱ δρώντες ἐκ τοῦ συνδέσμου ἔστεροῦντο ἰκανότητος ἢ πολιτικῆς ἰδιοφυίας. Δὲν μετεχειρίζοντο τὴν ἔνοπλον βίαν οὔτε πρὸς ριζικὴν κάθαρσιν οὔτε πρὸς ἔργα θετικά. Ἐκινοῦντο σπασμωδικῶς. Ὁ ἀρχηγὸς τῶν Ζορμπᾶς διέθετε πολλὴν στρατιωτικὴν ἐπιστήμην, σύνεσιν, διαλλακτικότητα, ὄχι ὅμως πρωτοβουλίαν καὶ θάρρος πολιτικόν.

Ὁ πρωθυπουργὸς Μαυρομιχάλης ἀντέδρα εἰς τὴν σκέψιν τῆς συγκλήσεως συντακτικῆς συνελεύσεως. Ἡῦχτο τακτικὰς ἐκλογὰς διὰ νὰ ἰδρῦσῃ προσωπικὸν κόμμα. Ἔσυρε πρὸς τὸ μέρος του καὶ πολλοὺς ἀξιωματικούς. Ὑπενόμεινε τὴν ἐπανάστασιν καὶ ἐντὸς τῆς Βουλῆς, τῆς ὁποίας αἱ ἐργασίαι παρέλυναν. Τὸ χειρότερον ὅλον, ἡ ἀποτυχία ἐπροκάλεσε διαιρέσεις μεταξὺ τῶν ἀξιωματικῶν. Συχναὶ ψηφοφορίαι τῶν τμημάτων ἐνεργοῦντο ὑπὲρ ἢ κατὰ τῆς διοικούσης ἐπιτροπῆς.

Τὰ πράγματα ἐπῆγαιναν εἰς τὴν καταστροφὴν. Ὁ Ζορμπᾶς ἐπέδιδε τηλεγράφα πρὸς τοὺς Θεοτόκην καὶ Ράλλην. Τὰ τμήματα τοῦ συνδέσμου καθήρεσαν τὸν Μαυρομιχάλην. Ποῖος θὰ τὸν διεδέχeto :

Τὰ ἀδιάλλακτα στρατιωτικὰ στοιχεῖα ἐξηγγιώθησαν. Ἡπεῖλουν ἀγγόνην καὶ δήμευσιν τῆς περιουσίας τῶν ἀρχηγῶν τῶν κομμιάτων. Σύγχυσις, ἀβεβαιότης, ἀποθάρρυνσις ἐπεκράτουν. Θὰ ἐματαιώνητο ἡ γενναιοτέρα προσπάθεια ἐξ ὅσων μετὰ τὸ 1821 κατεβλήθησαν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος; Ὑπῆρχαν ὅλα σχεδὸν αἱ προϋποθέσεις πρὸς ἀνακαίνισιν τοῦ πολιτικοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων. Ἐλείπεν ἡ ἐνότης τῶν ἐνεργειῶν καὶ ἡ συγκέντρωσις τῶν δυνάμεων.

Τὸ πρῶτὸ τῆς 28ης Δεκεμβρίου 1909, ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος, ἐρχόμενος ἀπὸ τὴν Κρήτην, ἀπεβιβάζετο εἰς Πειραιᾶ (1).

(1) Α. Ἀνδρεάδης : «Μαθήματα Δημοσίας Οἰκονομίας». Κ. Π. Μαυρομιχάλη : «Τὰ πεπραγμένα τῆς Κυβερνήσεώς του». Α. Εὐταξία, πολιτικὴ ἐπιθεώρησις, Δεκέμβριος 1928.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ο ΟΔΗΓΟΣ

«... Ἀθάνατόν τε καὶ ἀγήρω πάθος ἐν ἡμῖν».

ΠΑΡΤΟΝ (Εἰς τὸν Παρμενίδην)

Τὸ ψυχρὸν ἐκεῖνο πρῶτὶ τῶν Χριστουγέννων τοῦ 1909, ἡ πλατεία τῆς Ὀμοιοῦας ἦτο ἀκόμη ἔρημος. Οἱ ἀραιοὶ διαβάται ἐβιάζοντο. Καὶ χωρὶς αὐτό, κανεῖς των δὲν ἀνεγνώριζε τὸν ὑψηλόσωμον-αὔστηρὸν ἐπαρχιώτην, ὅστις ἔσπευδε πρὸς τὴν λεωφόρον Πανεπιστημίου. Ἦτο ἄγνωστος εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἡ φυσιογνωμία ἐκεῖνη μετὰ τὸ προῶρως λευκάζον γένειον καὶ τὰς διόπτρας τοῦ καθηγητοῦ. Καὶ ὅμως, δι' αὐτοὺς καὶ δι' ὄλους τοὺς Ἕλληνας, εἶχε περάσει τὸ Αἰγαῖον, ὑπὸ τὴν καταιγίδα τῆς δεκεμβριανῆς νύκτας.

Ὁ βιαστικὸς ταξειδιώτης εἶχε παρελθόν, συγγενεῦον μετὰ μῦθον. Τίποτε τὸ κοινῶς ἠρωϊκόν. Ἄλλ' οἱ Ἕλληνες τῆς ἐποχῆς του ὠμιλοῦσαν, ὠμιλοῦσαν... Ἡ ἰδική του ζωὴ ἦτο σειρὰ πράξεων.

Τὸν ἐθεωροῦσαν δικηγόρον, πολιτικόν, διπλωμάτην.

Ὅταν ἔπαυσαν οἱ κρητικοὶ ἀγῶνες, οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς πατριώτας του εἶχαν λησμονήσει τὸν στρατιώτην τοῦ Ἀκρωτηρίου. Ἐβλεπαν τὸν νέον ἀκόμη σύμβουλον τοῦ πρίγκηπος νὰ φεύγη τελευταῖος, μεσημέρι-βράδυ, ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖον τῆς Δικαιοσύνης, ἔσκυβε τὸ κεφάλι καί, περιπατῶν, ἐκινουσε μηχανικὰ εἰς τὰ δάκτυλα τὸ μολυβδοκόνδυλο. Ἐφαίνετο ὅτι ὁ νομομαθής, ὁ σοφός, εἶχε διὰ παντὸς ἀντικαταστήσει τὸν ἀγωνιστήν.

Ὅμως ὁ Βενιζέλος ἔμενεν ὅ,τι ἦτο: Πολεμιστής. Ἐπὶ εἴκοσι πέντε χρόνια ἐμάχετο. Τὸ πρῶτον διπλωματικόν του ἔγγραφον τὸ συνέταξε σκυμμένος ἐπάνω εἰς ἓνα κιβώτιον φυσιγγίων, τριακόσια μέτρα ἀπὸ τὰς τουρκικὰς γραμμὰς. Τὰ νομικά, ἡ βουλευτεία, ὁ λόγος ἐχρησιμοποιοῦντο εἰς τὰς ὥρας τῆς ἀνακωχῆς. Ἐναντίον τοῦ Τούρκου, ἐνώπιον τῶν διεθνῶν ἀγνημάτων, κατὰ τοῦ δυνάστου πρίγκηπος Γεωργίου, ἐσήκωνε τὸ ὄπλον. Ἄλλως τὸ δίκαιον μεταβάλλεται εἰς ἐπαίτην πρὸς τῆς βίας. Ἡ ἐλευθερία δὲν ζητιανεύεται μετὰ λέξεις. Κατακτάται μετὰ αἵμα. Ἴδου τί τοῦ ἔμαθε ἡ σχολὴ πολεμικῆς ἀρετῆς, ἥτις ὠνομάζετο Κρήτη. Ἦτο σύγχρονος ἀρματωλὸς ὁ ἀγνοημένος ταξειδιώτης, ὁ διασχίζων τοὺς ἀθηναϊκοὺς δρόμους, κατὰ τὴν παγερὰν ἐκείνην αὐγὴν τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ 1909. Ὁ Κολοκοτρώνης δὲν θὰ τὸν ἀπεκάλει «καλαμαράν». Ὁ Μαυροκορδάτος θὰ τὸν ἐθεώρει ὁμότιμόν του.

Ὁ Βενιζέλος ἔφερε μαζί του κάτι πολυτιμότερον ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν φήμην. Ἦτο ἡ ἐσωτερικὴ του ζωὴ, ἡ σχηματισθεῖσα εἰς ἡμέρας μονώσεως, ταλαιπωρίας, σκληρῶν προσπαθειῶν διὰ τὴν κοινωνικὴν του ἐπικράτησιν.

Ἦτο ὁ ἄνθρωπος, ὁ σφυροκοπηθεὶς ἀπὸ τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰ πένθη τῆς τυραννουμένης, ἀλλ' ἀδουλώτου ἐπαρχίας. Ἐβλεπε, χρόνια καὶ χρόνια, τὴν πολὴν κεφαλὴν τοῦ πατέρα του νὰ σύρεται ἀπὸ τὴν φυλακὴν εἰς τὴν ἔξοριαν, χωρὶς ποτέ της νὰ σκύψῃ. Ὅλη του ἡ παιδικὴ ἡλικία ἐπέρασεν εἰς τὴν πίκραν τῆς ξενητείας. Ἄλλ' οἱ πρόσφυγες Βενιζέλοι δὲν ἀπέκαμαν οὔτε ὄραν. Ἡ λύτρωσις θὰ ἐρχόταν, θὰ τὴν ἔφερναν. Ἐδῶ εἶνε ἡ πηγὴ τῆς ἀσαλεύτου ἐμπιστοσύνης τοῦ Βενιζέλου πρὸς τὸν ὁμοίον του Ἑλληνα τῶν λαϊκῶν τάξεων καὶ τῆς αἰσιοδοξίας του, ὡς ὄρου ἐπιτυχίας εἰς τὴν ζωὴν. Δὲν τοῦ ἐπέτρεπαν οὔτε νὰ ἀπογοητευθῇ οἱ Τοῦρκοι.

Ὁ βιογράφος ἐνὸς ἐκ τῶν μεγαλειτέρων ἀνδρῶν ἐνεργείας, κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους, εἶπε:

«Κατείχετο ἀπὸ τὴν τρομερὰν μανίαν τῆς βεβαιότητος!».

Ὁ χαρακτήρισμός ἤμπορεῖ νὰ ἐπαναληφθῇ διὰ τὸν Βενιζέλον. Ἐφ' ὅσον, ἐννοεῖται, μία σκυθρωπὴ καὶ ἀπηνῆς ἰδιοσυγκρασία βορεινοῦ ἥρωος δύναται νὰ ἔχῃ ἀναλογίας μὲ τὸν υἱὸν τῆς Μεσημβρίας καὶ τῆς Μεσογείου θαλάσσης, τὸν σύροντα ὀπίσω του τριάντα αἰῶνας πνευματικῆς ὠριμότητος. Ἡ πίστις τοῦ Βενιζέλου δὲν εἶνε τυφλή. Εἶνε ἰσόρροπος, διαφανὴς καὶ πρακτικὴ σοφία. Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι δὲν περιορίζεται εἰς σκέψιν ἢ λόγια:

Μετὰ τὸ 1897 ἔγινε πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως Ἀρμένων, μεταφερθείσης ἔπειτα εἰς Ἀρχάνας. Οἱ βουλευταὶ ἦσαν διηρημένοι. Οἱ ἐκ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν ἤθελαν νὰ δηλωθῇ πρὸς τὰς Δυνάμεις ἡ ἄμεσος ἀποδοχὴ τῆς αὐτονομίας.

Ὁ Βενιζέλος ὑπεστήριζεν ὅτι ἔπρεπε νὰ περιμένουν τὴν ὑπογραφήν τῆς ἑλληνοτουρκικῆς εἰρήνης. Ἐλεγε τοῦτο:

«Ὁ πόλεμος καὶ ἡ ἦττα ἔγιναν χάριν τῆς Κρήτης. Θὰ ἦτο ἐσχάτη ἀνανδρία διὰ τοὺς Κρητὰς νὰ φανοῦν χωριζόμενοι ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, κατὰ τὴν ὥραν τόσης δυστυχίας».

Οἱ ἀντίθετοι ἦσαν ἀμετάπειστοι. Ὁ τόπος εἶχεν ἐξαντληθῇ. Ἦθελαν νὰ ἡσυχάσουν. Ἡ διαφωνία δὲν ἐλύετο. Ὁ Βενιζέλος ἐπρότεινεν, ὡς μόνην διέξοδον νὰ ἀποχωρήσῃ. Οἱ ἄλλοι θὰ ἐψήφισαν τὴν ἄμεσον αὐτονομίαν. Οἱ ἀντίπαλοί του ὅμως ἐφοβήθησαν ὅτι, χωρὶς τὸν πρόεδρον, ἡ ἀπόφασίς των θὰ ἐχαρακτηρίζετο ἄκυρος ἀπὸ τὰς δυνάμεις. Ἡ ἰδέα τοὺς ἠρέθισε. Διὰ τοῦτο, ἐνῶ ὁ Βενιζέλος ἀνεχώρησεν ὁδοιπορῶν πρὸς τὰ Χανιά καὶ ἐσταμάτησε κάπου νὰ διανυκτερεύσῃ, οἱ ἀντίπαλοί του περιεκύκλωσαν τὸ κατάλυμά του, ἀπαιτοῦντες νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν συνέλευσιν.

«Ἀδύνατον», ἀπεκρίθη ὁ Βενιζέλος.

«Ἄλλαξε γνώμη, ἀρχηγέ. Ἄν δὲν γυρίσης, θὰ ξαναρχίσῃ πόλεμος. Καὶ δὲν ἀντέχομε».

«Δὲν γυρίζω!»

Ἡ ἔξαισις ἐμεγάλωνε.

«Ἄλλαξε γνώμη ἢ σὲ καίμε», ἐφώναξαν οἱ ἐξηγρωμένοι πολεμισταί. Οἱ φανατικώτεροι ἐσώρηναν φρύγανα καὶ δεμάτια χόρτου γύρω ἀπὸ τὸ σπίτι.

Λοχαγός ΙΩΑΝΝΗΣ ΦΙΚΙΩΡΗΣ

«Προτιμῶ νὰ καῶ, γνώμη δὲν ἀλλάζω», τοὺς ἐπανέλαβεν ὁ Βενιζέλος, ἐνῶ αἱ φλόγες ἔλειχαν τοὺς τοίχους.

Οἱ Κρητικοὶ ἐκατάλαβαν ὅτι ὁ Βενιζέλος δὲν ὑπεχώρει μὲ τίποτε. Ἔσκυψαν τὰ κεφάλια πρὸ τοῦ ἀδαμάστου συμπατριώτου των καὶ τὸν ἀφῆκαν νὰ περάσῃ.

Ἡ πίστις τοῦ Βενιζέλου, ἡ ἀφοβία του ἐνώπιον τῆς δράσεως, ἀνῆκει εἰς τὰς αἰτίας τῆς ἐθνικῆς ἀναγεννήσεως, ἡ ὁποία ἤρχισε τὸ 1910 καὶ ἐκορυφώθη μὲ τὴν συνθήκην τῶν Σεβρῶν.

Ἡ ἴδια ὅμως πίστις εἶνε ἀρνητικῶς μία ἐκ τῶν ἀφορμῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀγῶνος, κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον.

Πράγματι. Πῶς ἦτο δυνατόν νὰ παρακολουθήσουν μέχρι τέλους τὸν ἀθλητὴν αὐτὸν τῆς δράσεως αἰσιοδοξίας, ἄνθρωποι ξένοι ἀπὸ τὴν νέαν ἑλληνικὴν ζωὴν καὶ ἔχοντες ὡς δόγμα τὴν ἀπρακτοῦσαν ἀμφιβολίαν;

Ὁ Γεώργιος Στρέϊτ, συγκεντρῶνων τὰς κρίσεις τῆς τάξεώς του περὶ τοῦ Κρητὸς ἀρχηγοῦ, εἶπε :

«Ὁ Βενιζέλος εἶναι διάβολος!»

Ἀνακραυγὴ χαρακτηριστικῆ. Καθὼς παρατηρεῖ εἰς τὴν μονογραφίαν του περὶ Ναπολέοντος καὶ Γκαϊτε ὁ Γερμανὸς Γουσταῦος Στρέξμαν, ἀπεδόθησαν σατανικαὶ ιδιότητες εἰς ὄλους τοὺς ἀνωτέρους καὶ δημιουργικοὺς πολιτικοὺς ἄνδρας.

Τὸ ἑλληνικὸν Στέμμα, ὁ Γεώργιος Θεοτόκης, ὁ Ζαΐμης, ὁ Στέφανος Δραγούμης, ὁ Σκουλούδης, ὁ Γούναρης, ὀλόκληρον τὸ ὀλιγαρχικὸν σύστημα, ἦσαν ἔτοιμοι νὰ ἐπαναλάβουν, τὸ 1909, ὅ,τι εἶπεν ὁ Ρενὰν διὰ τὴν Γαλλίαν τοῦ 1870 :

«Ἡ Ἑλλὰς ψυχορραγεῖ. Μὴ ταράσσετε τὴν ἀγωνίαν της».

Θὰ ἠνείχοντο αὐτοὶ οἱ ἴδιοι διαρκῶς τὸν Κρῆτα, ὅστις ἦτο κάμινος πίστεως πρὸς τὴν ζωτικότητα τοῦ Νεοέλληνοσ καὶ τὴν ἀκμὴν τοῦ ἔθνους: Ἐμποροῦσαν νὰ ξεχωρίσουν ὅ,τι ἐθεώρουν μανιακὸν πείσμα ἀπὸ τὴν καθαρὰν πίστιν, τὴν ὁποίαν ὑπηρετεῖ ὁ αὐτόχρημα μεγαλοφυῆς νοῦς τοῦ Βενιζέλου; Ὁ Θεοτόκης μὲ τὴν κερκυραϊκὴν του θυμοσοφίαν, εἰρωνεύθη τοὺς ἀξιωματικούς τοῦ Γουδι ὅτι δὲν ἤξευραν νὰ κάμουν ἐπαναστάσεις. Ἴδου κάποιος ὅστις ἤρχετο ἐπίτηδες διὰ νὰ τοῦ ἀπαντήσῃ. Δὲν θὰ τὸν κατηγορεῖ αὐτὸν ὅτι ἠγνῶει τὸ ἐπάγγελμά του. Ὁ Βενιζέλος ἔφερεν ἀπὸ τὴν Κρῆτην τὴν πείραν πολλῶν ἐπαναστάσεων. Τώρα θὰ ἔδειχνεν ὅτι ἦτο ἱκανὸς νὰ τελειώσῃ καὶ ἐκεῖνας ποὺ ἤρχισαν ἄλλοι.

Ἡ λαϊκὴ φαντασία τὸν ὑπέθετε θαυματουργόν. Ἡ δύνατο τὰ πάντα. Πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐξηνάγαζεν ἓνα πανίσχυρον ἡγεμόνα, υἱὸν τοῦ βασιλέωσ τῶν Ἑλλήνων καὶ πρωτεξάδελφον τοῦ τσάρου τῆς Ρωσσίας, νὰ φύγῃ μεσάνυκτα ἐξ ἐρήμου παραλίας τῆς Χαλέπας..

Ὁ Βενιζέλος ἦτο ἀνώτερος τῆς λαϊκῆς ἐλπίδος.

Ἐμποροῦσε ὄχι μόνον νὰ συλλάβῃ, ἀλλὰ πρὸ πάντων νὰ ἐκτελέσῃ ὅσα οὐδεὶς πρὸ αὐτοῦ ἀπετόλμησε. Καὶ ὅμως δὲν ἐφεύρισκε τίποτε. Ἐβλεπεν

ἀπλῶς ὅσα οἱ ἄλλοι δὲν ἤθελαν νὰ κυττάξουν. Τὸν κατηγοροῦσαν δι' αὐτὸ ὡς ριψοκίνδυνον καὶ αὐταρχικόν. Ἡ τόλμη εἶναι μορφή τῆς συνετής αὐτοπεποιθήσεώς του. Ἡ αὐταρχικότης ἀποτελεῖ πλεονάζον τῆς πρωτοτύπου αὐτοῦ προσωπικότητος. Ἐχει τὸ θάρρος τῆς σκέψεως, ἡ ὁποία δὲν σταματᾷ. Γενναῖοι ἄνθρωποι εἶναι πολλοί. Οἱ ἀτρόμητοι τὸ πνεῦμα παρουσιάζονται σπανίως.

Πρὶν ἀπὸ αὐτόν, οἱ πολιτικοὶ τῆς Ἑλλάδος μετεχειρίζοντο τὸν λαὸν πότε ὡς σκαλοπατί καὶ πότε ὡς ἀσπίδα. Μόνος αὐτός, μετὰ τὸν Τρικούπην, τὸν ἔκαμε σκοπόν, χωρὶς νὰ γίνῃ ὄργανον ὁ ἴδιος. Διότι δὲν παραγνωρίζει τὴν δύναμιν τῆς ομάδος, ἀλλὰ δὲν τὴν ἀναγορεύει δόγμα. Πιστεύει ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη μονὰς ἔχει αὐτοτέλειαν καί, ὑπὸ προϋποθέσεις ὀρισμένας, ἐπιθεῖται τὸ σύνολον.

Ὁ Βενιζέλος ἐκκινεῖ ἀπὸ τὸν λαόν, ἀλλὰ διὰ νὰ ἐπιστρέψῃ ὡς ἀρχηγός του.

Τὸ κύριον μέσον τῆς ἐπιβολῆς του εἶναι ἡ ἄνευ ἐκτροπῆς προσήλωσις εἰς ὅτι ὁ Ράνκε ὀνομάζει :

«Ἡ πραγματικότης τοῦ πνεύματος».

Οὐδέποτε ὁ Βενιζέλος ἐτοποθέτησεν ὑψηλότερά της αἰσθημα, θεωρίαν ἢ πεποιθήσιν οἰανδήποτε. Ἐντὸς αὐτῆς μεταμορφώνεται εἰς τὴν ἀνωτάτην τῶν ἀνθρωπίνων ἰδιοτήτων ἢ τόσον χαρακτηριστικῆ, ἀλλὰ καὶ ἀμφοιβητήσιμος νεοελληνικῆ εὐφυΐα.

Ὁ πολιτικός, τοῦ ὁποίου ἡ ἀνάμνησις θὰ εἶναι ἀχώριστος ἀπὸ δύο ἐλληνικοὺς αἰῶνας, δὲν ὑπῆρξε τέλειος. Οὐδέποτε τὸ ἰσχυρίσθη ὁ ἴδιος. Τοῦ ἤρесе νὰ ἐπαναλαμβάνῃ μὲ κάποιαν παραλλαγὴν, τὴν φράσιν τοῦ Γεωργίου Κλ.μανσώ :

«Ἐχω κάμει σφάλματα. Τὰ μεγαλιέτερα εἶναι ἐκεῖνα, τὰ ὁποία μόνος ἐγὼ γνωρίζω!»

Ὅταν ὁ Βενιζέλος ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἦτο θαυμάσια ἐτοιμασμένος νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸ ἐθνικὸν ζήτημα. Κληρονομικότης, ἀνατροφή, προσωπικὴ διάθεσις καὶ πείρα, περιστάσεις, ὅλα τὸν προώριζαν εἰς τοῦτο.

Διέθετε τὴν αὐτὴν ὠριμότητα καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν πρόβλημα; Πρὸ εἴκοσιν ἐτῶν, ὁ Βενιζέλος δὲν ἔβλεπε τὴν κοινωνικὴν μεταβολὴν τοῦ τόπου μὲ δογματικότητα καὶ ὑπὸ τὸ θεωρητικὸν σχῆμα τὸ ὁποῖον τῆς δίδεται εὐκόλως ἐκ τῶν ὑστέρων. Τὴν οικονομικὴν, τὴν ὀργανικὴν ἀντίθεσιν τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων, τὴν ἔκρινεν ὡς πολιτικὸν φαινόμενον. Διὰ τὸν λογὸν αὐτόν ἀπέφευγε τὰς ριζικὰς λύσεις.

Τὴν μεταβολὴν ὁμως ἐκείνην τὴν ἐξοῦσεν. Ἦρχετο κατ' εὐθειᾶν ἀπὸ τοὺς «ἐλευθέρους ἀστούς» καὶ ἀνέβαινε μαζί των. Εἶχε τὸ κάπως σκοτεινόν, ἀλλὰ βαθὺ αἶσθημα ὅτι ἡ τάξις αὐτή, ἡ ὠριμος εἰς τὴν ἄλλην Εὐρώπην, ἦτο νέα, ἀκούρατος, γεμάτη ἀκμὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τῆς ἔμενε πιστός, ὅπως τὸ παιδί εἰς τὴν μητέρα. Ἡ ἐμπιστοσύνη του πρὸς αὐτὴν συνεχέτο μὲ τὴν πεποιθήσιν εἰς τὸν ἑαυτὸν του. Ἀγωνιζόμενος, ἄνευ ἀθυμίας, ἐπὶ εἴκοσι πέντε χρόνια, ἤξευρε καλὰ τί ἦτο ἄξιος νὰ δώσῃ ὁ λαός. Ἀρκεῖ νὰ εὐρίσκεν ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι θὰ μετέφραζαν τὰ αἰσθήματά του εἰς πράξεις,

οἱ ὅποιοι θὰ ἐπέβαλλαν τὰ συμφέροντά του καὶ θὰ μετέτρεπαν εἰς ἐνεργείας τὰς ἀργούσας λαϊκὰς δυνάμεις.

Τὴν 28ην Δεκεμβρίου ἔφθασεν εἰς Ἀθήνας ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν θερμότεραν καρδίαν καὶ τὸν διανυγέστερον ἐγκέφαλον ἕξ ὧσων διέθετε κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην ὁ Ἑλληνισμός.

ΒΙΟΓΡΑΦΗΜΑ

Ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος κατάγεται ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν Κρεββατᾶ τῆς Σάρτης. Περὶ τὸ 1770, οἱ Κρεββατάδες ἐπρωτοστάτησαν εἰς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Ὁρλώφ. Δύο ἕξ αὐτῶν ἐσφάγησαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ὁ Μπενιζέλος Κρεββατᾶς διέφυγε πρὸς τὴν Ἐπίδαυρον Λιμηρὰν καὶ ἐκεῖθεν μὲ πλοιάριον διεσώθη εἰς Χανιά τῆς Κρήτης, ὅπου ἐγκατεστάθη. Οἱ ἐγγῶροι τὸν ἀπεκάλουν συντόμως Μπενιζέλον, τοὺς δὲ υἱοὺς του Μπενιζελάκια. Ὅπως συμβαίνει συχνά, τὸ βαπτιστικὸν ὄνομα τοῦ πατρὸς ἔμεινεν οἰκογενειακὸν εἰς τὰ τέκνα του. Ὁ ἕξ αὐτῶν Πέτρος Μπενιζέλος ἀπέκτησε πέντε υἱοὺς, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸν Κυριάκον, γεννηθέντα τὸ 1810 εἰς Χανιά. Οἱ Βενιζέλοι ἐπολέμησαν, ἐναντίον τῶν Τούρκων, κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 εἰς τὴν ὁποίαν μετέσχεν ἡ Κρήτη. Τρεῖς ἕξ αὐτῶν ἔπεσαν. Τέταρτος ὁ Χατζηνικολὸς Μπενιζέλος ἐστάλη εἰς Ἑλλάδα διὰ νὰ συνεννοηθῇ μὲ τοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ ἀγῶνος. Ὁ Κυριάκος Βενιζέλος, ἔφηφος μόλις, μετέβη ἐπίσης εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἔλαβε μέρος εἰς τὴν ἐπανάστασιν. Ἐπολέμησεν εἰς τὴν Μονεμβασίαν μὲ τὸ κρητικὸν σῶμα τοῦ Κουμῆ. Ἐπειτα ὑπηρετήσεν εἰς τὰ γραφεῖα τοῦ κυβερνήτου Καποδίστρια. Ὡς ἀγωνιστὴς ἀπέκτησε τὴν ἑλληνικὴν ἰθαγένειαν, ἔγινε δημότης Ἀργείων καὶ ἔλαβε παραχωρητήριον ἔθνικῶν γαιῶν εἰς Μονεμβασίαν. Ἐπανελθὼν εἰς τὴν Κρήτην ἤνοιξεν ἐμπορικὸν κατάστημα. Μετέσχεν ὅμως μιᾶς τοπικῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἐξωρίσθη ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ἐφυγε μὲ τὴν νεαρὰν του οἰκογένειαν, διότι ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀγαπήσει καὶ νυμφευθῆ μίαν ὠραιοτάτην Κρητικοπούλαν. Ἐμεινε δεκαεννέα ἔτη εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐργαζόμενος κυρίως ὡς δημόσιος ὑπάλληλος. Διωρίσθη ὑγειονόμος Μεσολογγίου καὶ ἐχημάτισεν ἑπαρχὸς Μεγάρων. Τὸ 1851 κατῴρθωσε νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς τὰ Χανιά. Ἦτο πολὺ ἐγγράμματος, ἰταλομαθῆς καὶ ἐσυνέχισε τὸ ἐμπόριόν του. Ἐκ τοῦ Κυριάκου Βενιζέλου καὶ τῆς Στυλιανῆς τὸ γένος Χάλη ἐκ Θερίσου, ἐγεννήθη τὴν 11ην Αὐγούστου 1864 εἰς Μουρνιές τῶν Χανίων ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος, πέμπτος ἐκ τῶν ἕξ τέκνων τῆς οἰκογενείας. Ἐπειδὴ τὰ ἀρσενικὰ παιδιὰ τοῦ Κυριάκου Βενιζέλου ἀπέθνησκαν προώρως, ἔφεραν τὸ νεογέννητον, κατ' ἔθιμον τοπικόν, εἰς γειτονικὸν ἐλαιόφυτον κτῆμα καὶ τὸ ἀπέθεσαν κατὰ γῆς. Τὸ εὗρηκε, τυχαίως τάχα, ἕνας συγχωριανὸς καὶ ἐφώνησε:

«Εὗρηκα ἕνα παιδί! Ποιὸς τὸ θέλει;»

Φυσικὰ τὸ ἤθελεν ὁ πατέρας του. Ἔτσι εἰσῆλθεν ὡς «τυχερὸν» εἰς τὸ πατρικὸν σπίτι ὁ Ἐλευθέριος, μὲ τὴν πεποίθησιν τῶν γονέων του ὅτι θὰ ἐμεγάλωνεν ἐν ὑγείᾳ. Ὅπως καὶ ἔγινε.

Ἄλλὰ τὸ 1866 ἔξεροράγη ἡ μεγάλη κρητικὴ ἐπανάστασις. Ὁ πατέρας του ἔλαβε μέρος καὶ ἐξωρίζετο ἐκ νέου. Ὁ Ἐλευθέριος ἐγένετο καὶ αὐτὸς «πολιτικὸς ἐξόριστος» εἰς ἡλικίαν δύο ἐτῶν! Ὁ Κυριάκος Βενιζέλος καὶ ἡ οἰκογένειά του κατέφυγαν εἰς Σῦρον καὶ ἔμειναν ἐκεῖ ὀκτὼ ἔτη. Τὸ 1874 ἐπέστρεψαν εἰς τὴν Κρήτην. Ὁ πατέρας του ἀνοίξε πάλιν τὸ ἐμπορικὸν καταστημα καὶ ἐπανάλαβε τὴν ἐργασίαν τὴν ὁποίαν ἐπὶ σαράντα ἔτη διέκοπταν αἱ ἐπαναστάσεις, οἱ πόλεμοι καὶ αἱ ἐξοραὶ. Κατώρθωσε νὰ προκόψῃ πάλιν καὶ ἀπεθάνεν εἰς Χανιά τὸ 1883.

Ἡ κληρονομικότης τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου ἐξηγεῖ πολὺ τὸν ἔπειτα χαρακτήρα του.

Ἀπὸ πατρὸς ἀνῆκεν εἰς χαρακτηριστικὴν ἀστικὴν οἰκογένειαν τοῦ ὑποδούλου ἑλληνισμοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ ἐμπορικὸν πνεῦμα μεταδίδεται συνδυασμένον μὲ ἓνα ἔθνικὸν ἰδεαλισμόν, ὑπηρετούμενον διαρκῶς διὰ θυσιῶν αἵματος καὶ χρημάτων. Ὁ πατέρας του εἶναι ὁ τύπος τοῦ «φιλικῆ» τοῦ εἴκοσι ἓνα, πρακτικὸς ἔμπορος, μεμνημένος εἰς κάθε ἐπανάστασιν καὶ μαζὶ ἀγωνιστής. Εὐκατάστατος, πολυμαθής, ἀνθρωπος τοῦ γραφείου, ἐπῆρε τὰ ὄπλα, ἐθυσίασε τρεῖς τέσσαρας φορὰς τὴν περιουσίαν του καὶ ἐξωρίσθη ἐπανειλημμένως χάριν τοῦ ἔθνικου ἀγῶνος. Ἐκ μητρὸς ὁ Ἕλλην πολιτικὸς κατήγετο ἀπὸ τοὺς ὄρεινους ἐκείνους πολεμιστὰς τῆς Κρήτης, οἵτινες διέσωσαν τὰς στρατιωτικὰς ἀρετὰς τοῦ ἔθνους κατὰ τὸ δευτερον ἡμισυ τοῦ 19ου αἰῶνος.

Ὁ Βενιζέλος ἀνεπτύχθη εἰς ἀτμόσφαιραν ὅπου αἱ λέξεις «Πατρίς», «Ἔθνος», «Ἑλλάς», ἐπανήρχοντο διαρκῶς ἐπὶ τῶν χειλέων συνωδευμένοι μὲ αὐταπαρνήσεις, μάχας, διωγμούς. Ὅτι διὰ τοὺς ἐλευθέρους νεοέλληνας εἶχε γίνεи «ἱστορία», εἰς τὴν Κρήτην ἐξηκολούθει νὰ εἶναι ζωντανὴ καὶ καθημερινὴ πραγματικότης.

Μὲ τὰ κληρονομικὰ προηγούμενα καὶ μὲ τὸ περιβάλλον φωτίζεται καθαρὰ ἡ φυσιογνωμία τοῦ Βενιζέλου. Ὁ ἔθνικὸς ἰδεαλιστής καὶ ὁ πρακτικὸς πολιτικὸς ἐκυκλοφόρουν εἰς τὸ αἷμα του. Ὁ Τοῦρκος δὲν ἦτο δι' αὐτὸν μακρυνήσκια τρόμου, ἀλλ' ἀπειλὴ καθὲ ἡμέρας καὶ ὥρας. Ἔτσι ἠσθάνετο ἐντονώτερα τὴν ἀνάγκην τῆς θυσίας ὑπὲρ τῆς ἔθνικῆς ἀποκαταστάσεως καὶ εὗρισκε φυσικὸν τὸν κίνδυνον, ὅταν οἱ ἄλλοι πολιτικοὶ ἐθεώρουν τὸν κίνδυνον αὐτὸν ὡς παραφροσύνην.

Τὰ σημαντικώτερα ἐκ τῶν περιστατικῶν τῆς ζωῆς τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, ἀπὸ τοῦ 1864 μέχρι τοῦ 1909, συνοψίζονται ὡς ἑξῆς:

Τὰ μαθήματα τοῦ δημοτικοῦ σχολείου τὰ ἤκουσεν εἰς Σῦρον, ὅπου ὁ πατέρας καὶ ἡ οἰκογένειά του ἔμειναν ὡς πρόσφυγες. Εἰς τὰ Χανιά ἔκαμε τὸ ἑλληνικὸν σχολεῖον. Ἐπειτα ἐστάλη εἰς τὸ ἰδιωτικὸν ἐκπαιδευτήριον, Ἀντωνιάδου τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐπέρασε τὰς τρεῖς γυμνασιακὰς τάξεις. Τὰς θερινὰς διακοπὰς τὰς διήρχετο εἰς Κρήτην. Ἐσύχναζε εἰς τὸ ἐμπορικὸν τοῦ πατρὸς του. Ἐκεῖ ὠμίλουν περισσότερον «πολιτικὴν» καὶ ὀλιγώτερον ὑποθέσεις. Τὸ 1878 ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος δὲν ἤκουε τίποτε ἄλλα παρὰ περὶ

ρωσοτουρκικοῦ πολέμου καὶ τῆς εὐκαιρίας νὰ μεγαλώσῃ ἡ Ἑλλάς. Τότε συνέβη ἐν ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικώτερα ἐπεισόδια τοῦ Βενιζέλου: Ἐνα θράδυ, ἐνῶ ὁ πατέρας του εἰργάζετο εἰς τὰ ἔμπορικά του βιβλία, ὁ δεκατετραετής Ἐλευθέριος ἐχάραξε μὲ μολύβι ἐπάνω εἰς τὸν χάρτην τὰ ὄρια τῆς μεγάλης Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς Αὐλῶνος, διὰ τῆς Ροδόπης μέχρι Κωνσταντινουπόλεως καὶ Σμύρνης. Ὁ χάρτης τοῦ γυμνασιόπαιδος δὲν διέφερε πολὺ ἀπὸ ἐκεῖνον, τὸν ὁποῖον ἐπέτυχε διὰ τῆς συνθήκης τῶν Σεβρῶν, 42 ἔτη ἔπειτα, ὁ πρωθυπουργὸς Βενιζέλος.

Τὸ ἀπολυτήριον τοῦ γυμνασίου τὸ ἔλαβεν ἀπὸ τὸ δημόσιον γυμνάσιον Σύρου.

Ὁ πατέρας του τὸν ἤθελε ἔμπορον. Ὁ υἱὸς ἐποθοῦσε νὰ μορφωθῇ. Ἐγένετο συμβιβασμός. Ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος ἐνεγράφη εἰς τὴν νομικὴν σχολὴν Ἀθηνῶν, ἀλλ' εἰργάζετο τὸ καλοκαίρι εἰς τὸ πατρικὸν κατάστημα, μελετῶν καὶ τότε. Τὸ 1886 ἀνηγορεύθη διδάκτωρ τοῦ δικαίου. Μετὰ ἐν ἔτος ἤρχισε δικηγορῶν εἰς τὰ Χανιά. Τὸν ἐπρόσεξαν ἕξ ἀρχῆς λόγῳ τῆς εὐφραδειᾶς του καὶ τῶν νομικῶν του γνώσεων. Τὸ ἴδιον ἔτος μαζί μὲ τὸν Κ. Φούμην ἴδρυσεν τὴν ἐφημερίδα «Λευκὰ Ὄρη». Εἰς τὰ πρῶτα του ἄρθρα ὑπεστήριξε τὴν ἀνάγκην τῆς συμμαχίας τῶν βαλκανικῶν χριστιανικῶν κρατῶν κατὰ τῆς Τουρκίας. Τὸ 1891 ἐνυμφεύθη ἀπὸ αἴσθημα τὴν Μαρίαν Ἐλευθερίου, οἰκογενείας τῶν Χανίων καὶ συγχρόνως ἐγένετο ἀπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς ἐνὸς νέου φιλελευθέρου-ἐθνικώφρονος κόμματος ὠνομάσθησαν «ξυπόλυτοι» κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς «καραβανάδες», οἱ ὁποῖοι διετήρουν τὴν ἐξουσίαν μὲ παραχωρήσεις. Τὸ 1897 μόλις εἰκοσιπέντε ἐτῶν ἐξελέγη βουλευτὴς εἰς τὴν τοπικὴν συνέλευσιν τῆς νήσου. Μετὰ τῶν Πολογεώργη, Φούμη, Μοιάτσου ἀπετέλουν τὴν δεξιὰν μειριοπαθῆ πτέρυγα τῶν «ξυπόλυτων». Ὁ πρῶτος του λόγος ἦτο νὰ συνηγορήσῃ διὰ τὴν ἐπικύρωσιν τῆς ἐκλογῆς ἐνὸς ἀντιπάλου. Ἡ παρθενικὴ του ἀγόρευσις ὑπῆρξε μία πρῶξις δικαιοσύνης.

Τὸ 1891 οἱ «Καραβανάδες» ἐζήτησαν νὰ κηρύξουν ἐπανάστασιν. Ἐπρόκειτο περὶ τεχνάσματος πρὸς κατάληψιν τῆς ἐξουσίας. Οἱ «ξυπόλυτοι» διεφώνησαν καὶ ἐπιτροπὴ ἐκ τούτων, τῆς δεξιᾶς πτέρυγος, ἣτις ὠνομάσθη «λευκορεῖται», ἤλθον εἰς Ἀθήνας καὶ παρουσιάσθησαν εἰς τὸν πρωθυπουργὸν Τρικούλην. Ἡ συνομιλία διεξήχθη κυρίως μεταξὺ Τρικούλη-Βενιζέλου Ὁ πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος ἔκαμεν εἰς τὸν νέον Κρητικὸν βαθυτάτην ἐντύπωσιν. Ὅταν ὁμως ἔγινε λόγος διὰ τὰ προνόμια τῆς νήσου καὶ τὴν συμφωνίαν τῆς Ἑλλάδος μὲ τὴν Πύλην, Ὁ Τρικούλης εἶπε:

«Πράγματι ἡ Τουρκία μὲ ἐξηπάτησε».

Ὁ Βενιζέλος δὲν ἐλησμόνησε ποτὲ τὴν φράσιν αὐτήν. Μεταξὺ τοῦ 1892 καὶ 1895 ἡ Κρῆτη εὗρισκετο εἰς διαρκῆ ἐξέγερσιν. Οἱ Τοῦρκοι κατεπάτησαν ἀναφανδὸν τὸ αὐτόνομον πολίτευμα καὶ ἔφεραν εἰς τὴν νήσον Ἀλβανοὺς ἀτάκτους. Ὅλοι οἱ Κρῆτες ἠνώθησαν. Ὁ Βενιζέλος μετέσχεν εἰς τὸν ἀγῶνα ὡς πολιτικὸς καὶ πολεμιστής. Αἱ εὐρωπαϊκαὶ δυνάμεις ἐπενέβησαν. Οἱ Τοῦρκοι ἐξέμάνησαν καὶ ἔκαυσαν μίαν συνοικίαν τῶν Χανίων.

ὑπὸ τὴν πρωτοβουλίαν τῶν «λευκορευτῶν» χιλιάδες ὀπλοφόρων ἐπῆραν τὰ βουνά.

Τὸ 1894 ἡ σύζυγός του ἀπέθανε. Τοῦ ἀφῆκε δύο υἱοὺς εἰς νηπιακὴν ἡλικίαν. Ἡ οἰκογενειακὴ του ζωὴ ἔγινε πένθιμος. Ἐπρεπε νὰ ἐργάζεται διὰ τὴν ἀνατροφὴν τῶν τέκνων του, ἦτο μόνος καὶ ἠσθάνετο τὰς συμφορὰς τῆς Κρήτης περισσότερον ἀπὸ τὰς ἰδικὰς του. Τὸν ἐνθυμοῦνται νὰ κάμνῃ, μὲ ὄλους τοὺς καιροὺς, μακρουνούς περιπάτους.

Μετὰ τὰς σφαγὰς τοῦ 1896, ἡ Κρήτη κατελήφθη ὑπὸ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Εἰς τὴν νῆσον ἐγίνοντο σκληρότατοι ἀγῶνες καὶ ἐξεροράγη συγχρόνως ὁ ἑλληνοτουρκικὸς πόλεμος τοῦ 1897. Ὁ Βενιζέλος ἀπέβη ἐκ τῶν κυριωτέρων πολιτικῶν καὶ πολεμικῶν ἀρχηγῶν τῆς Κρήτης. Οὐσιαστικῶς ὁ πρῶτος. Τόλημ, δξυτάτη ἀντίληψις, σύνεσις, ἀτομικὴ γενναιότης, πρωτοβουλία, ἐφευτικότης, τὸν ἐχαρκτήριζαν. Τῇ προτάσει του ἰδρῦθη τὸ ἐπαναστατικὸν στρατόπεδον τοῦ Ἀκρωτηρίου, λόγῳ τῆς ἐπικαίρου θέσεώς του ἐπὶ τῶν Χανίων καὶ τῆς Σούδας. Ἐκ τῆς ἐκεῖ μονῆς τῆς Ἀγίας Τριάδος συντάξεν ὁ Βενιζέλος τὸ ἱστορικὸν ψήφισμα τῆς ἐνώσεως. Ἄλλ' ἡ χερσόνησος τοῦ Ἀκρωτηρίου ἀνῆκεν εἰς τὴν ζώνην τῆς προστασίας τῶν μεγάλων δυνάμεων. Οἱ ἐπαναστάται διετάρχησαν νὰ ἀποσυρθοῦν. Ἐπέμεναν. Οἱ διεθνεῖς στόλοι τοὺς ἐβομβάρδισαν φοβερά. Οἱ Τοῦρκοι ἐστρατοπέδευσαν ἀπὸ τὴν ἄλλην πλευράν. Ὁ Βενιζέλος, μὲ τοὺς συμπολεμιστάς του δὲν ἐκλονίσθησαν. Τὴν ἄλλην ἡμέραν, 11 Φεβρουαρίου 1897, ἐπάνω εἰς ἓνα κιβώτιον φυσιογίων ἔγραψε διακοίνωσιν τῆς ἐπαναστατικῆς ἐπιτροπῆς πρὸς τοὺς ναυάρχους. Ὁ παρευρισκόμενος βουλευτὴς Ἐπιδαύρου καὶ πρῶν ὑπουργὸς Κωνσταντῖνος Παπαμιχαλόπουλος, ὅστις ἐδιάβασε τὸ ἔγγραφο, ἐνηγκαλίσθη δακρύων τὸν Βενιζέλον. Ἦτο ἡ πρώτη διπλωματικὴ του διακοίνωσις.

Μέχρι τῆς ἐλεύσεως τοῦ πρίγκηπος Γεωργίου ὁ Βενιζέλος ἐπρωτοστάτησεν ἀδιακόπως εἰς τοὺς στρατιωτικὸς καὶ πολιτικὸς ἀγῶνας, ἐκλεγείς καὶ πρόεδρος τῆς κρητικῆς συνελύσεως τῶν Ἀρμενῶν. Μετὰ τὴν ἀφίξιν τοῦ βασιλόπαιδος ἀρμοστοῦ (9 Δεκεμβρίου 1898) ὁ Βενιζέλος ὤρισθη μετὰ τῶν συντακτῶν τοῦ νέου πολιτεύματος καὶ βραδύτερον σύμβουλος (ὑπουργός) τῆς Δικαιοσύνης. Αἱ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν ἀπολυταρχικαὶ διαθέσεις τοῦ πρίγκηπος, ἡ ἄτοπος ἀνάμιξις τοῦ γραμματέως του Α. Παπαδιαμαντοπούλου εἰς κυβερνητικὰς ὑποθέσεις καὶ ἡ αὐθαίρετος διαχείρισις τοῦ ἑθνικοῦ ζητήματος ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος, ἐπέφεραν τὴν διαφωνίαν του μὲ τὸν Βενιζέλον, ἣτις ἀπέληξεν εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν τούτου ἐκ τῆς κυβερνήσεως—18 Μαρτίου 1901. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἕως τὸ 1905 διεξήχθη δραματικὸς ἀγὼν μετὰ τῶν ἀρμοστοῦ καὶ τοῦ Βενιζέλου. Παρὰ τὴν συκοφαντίαν, τὰς πιέσεις καὶ τὴν φανεράν καταπάτησιν τοῦ πολιτεύματος ὑπὸ τοῦ βασιλόπαιδος, ὁ Βενιζέλος ἐκράτησεν ἀπτόητος τὴν νόμιμον ἐναντίον τῆς αὐθαιρεσίας ἀντίστασιν. Ἐφυλακίσθη εἰς τὸ φρούριον Ἴτζεδδίν, ἐπειδὴ ὑπερησπίσθη μὲ περισσοτέραν τοῦ δέοντος ζωηρότητα τὴν μνήμην τοῦ πατρὸς του! Ὅταν ὁμως ὁ πρίγκηψ, προκηρύξας ἐκλογάς, ἐξῆλθεν εἰς περιοδείαν ὡς ἀρχηγός

τοῦ ἀντιβενιζελικοῦ κόμματος, ὁ Βενιζέλος καὶ οἱ φίλοι του ἀπήντησαν μὲ τὸ ἔνοπλον κίνημα τοῦ Θερίσου, τὴν 26 Φεβρουαρίου 1905.

Ὁ ἀγὼν διήρκεσεν ὀκτὼ μῆνας. Ὁ βασιλικὸς ἀρμοστής ἔστειλε κατὰ τῶν Κρητῶν ρωσικὰ ἀγήματα. Εἰς τὸ τέλος ἦλθεν ἔξεταστικὴ ἐπιτροπὴ τῶν Δυνάμεων. Ὁ πρίγκηψ ἐθεώρησε τὴν ἐνέργειαν ὡς προσβλητικὴν καὶ παρητήθη. Ἀντικαταστάτης του ὤρίσθη ὁ Ἀλέξανδρος Ζαΐμης, ἀποβιβάσθεις εἰς τὴν νῆσον τὴν 18ην Σεπτεμβρίου 1905.

Ὁ Βενιζέλος ἐξηκολούθησε πολιτευόμενος καὶ δημοσιογραφῶν. Ἡ μεγαλειτέρα του ὑπηρεσία εἶναι ἡ ὀργάνωσις πολιτοφυλακῆς, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐξῆλθαν αἱ κρητικαὶ μεραρχίαι τοῦ 1912 καὶ 1917. Τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1909 ἔγινεν ἀρχηγὸς τῆς πλειονοψηφίας καὶ τὴν 2 Μαΐου πρωθυπουργὸς τῆς Κρήτης. Αὐτὸ κατέχων τὸ ὑπόσημα ἐκλήθη εἰς τὸν σίβον τῆς μεγάλης ἑλληνικῆς πολιτικῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΔΙΑΛΟΓΟΣ

Ὁ Βενιζέλος ἦλθεν εἰς Ἀθήνας κατόπιν ἐπίσημου προσκλήσεως τοῦ συνδέσμου. Μερικοὶ ἐκ τῶν ἀξιωματικῶν τὸν ἐγνώρισαν εἰς Κρήτην, ὅπου εἶχαν κατέλθει ὡς ἐκγυμνασταὶ τῆς πολιτοφυλακῆς. Ὑπῆρχαν θαυμαστικαὶ του καὶ μεταξὺ τοῦ στρατιωτικοῦ οἴκου τοῦ πρίγκηπος ἀρμοστοῦ.

Ἀπὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ κινήματος ὁ Βενιζέλος ἐδημοσιογράφησεν ἀνεπιφυλάκτως ὑπὲρ αὐτοῦ. Ὅταν δὲ ἐξεδηλώθη ἀντίδρασις, ἔγραψεν ὅτι:

«Ὁ σύνδεσμος ὀφείλει νὰ ἐπιχειρήσῃ, ἐν ἀνάγκῃ καὶ διὰ προσκαίρου δικτατορίας νὰ ἐφαρμόσῃ τὸ πρόγραμμά του, καλῶν τὸν λαόν, μετὰ τὴν λήξιν τοῦ διαστήματος τούτου, εἰς ἐκλογὰς ἐθνοσυνελεύσεως, ἥτις νὰ ἀποφανθῇ περὶ τε τῶν γενομένων καὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐν τῷ μέλλοντι πρέπει νὰ κυβερνηθῇ τὸ ἐλεύθερον κράτος».

Τὰ ἄρθρα τοῦ Βενιζέλου εἰς τὸν «Κήρυκα» τῶν Χανίων ἀνεδημοσιεύοντο ὑπὸ ὀλοκλήρου σχεδὸν τοῦ ἑλληνικοῦ τύπου. Παρουσιάζοντο ὡς τὸ μόνον πρόγραμμα πρακτικῆς ἐφαρμογῆς τῶν σκοπῶν τῆς ἐπαναστάσεως. Οἱ ἀξιωματικοὶ τὸ ἀντελήφθησαν πρῶτοι. Αὐτοὶ εἰς Ἀθήνας ἔδρων, ἀλλ' ἀσυναρτήτως. Εἶχαν ἐμπρὸς των ἓνα σκοπόν, χωρὶς νὰ γνωρίζουν τὰ μέσα διὰ νὰ τὸν φθάσουν. Ἐκεῖνος ἀπὸ ἐκεῖ συνεβούλευεν, ἀλλὰ μὲ συνέπειαν ἰδεῶν καὶ σπανίαν μεθοδικότητα.

Ὁ διάλογός των, διαμειβόμενος ὑπεράνω τοῦ Κρητικοῦ πελάγους εἶναι ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικώτερα περιστατικὰ τῆς λαϊκῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριον, ὁ ἴλαρχος Παμῆκος Ζυμβρακάκης, καίτοι ἐχθρὸς εἰς Κρήτην τοῦ Βενιζέλου, ἐπρότεινεν εἰς τὸν σύνδεσμον νὰ μετακληθῇ ὁ Κρητὴς ἀρχηγός. Διευπλώθησαν ἀντιρρήσεις, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ κυριώτερα ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ μειωθῇ ὁ Ζορμπᾶς.

Ὅταν τὰ πράγματα ἔφθασαν εἰς τὸ ἀπροχώρητον, ἐπανῆλθε τὸ ὄνομα τοῦ Βενιζέλου. Ἐκεῖνας τὰς ἡμέρας, ὁ Ἄγγλος δημοσιολόγος Δίλλων ἔγραψεν ὅτι κανεὶς, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Κρητὰ πολιτικόν, δὲν ἦτο ἱκανὸς νὰ δώσῃ διέξοδον εἰς τὴν κατάστασιν:

«Ἐν τῷ μεταξῷ, παρετήρει ὁ Δίλλων, πάντες λαλοῦν ἀλλ' οὐδεὶς ἐνεργεῖ. Θὰ ἀναφανῇ ἀρά γε, ἐν ὅσῳ εἶναι καιρὸς ἀκόμη, ἀνὴρ ἱκανός, ὅστις θὰ εἴπῃ μὲ αὐτοπεποίθησιν, ὡς ὁ ἀρχαῖος ἀρχιτέκτων τῶν Ἀθηνῶν: Ὅσα αὐτοὶ εἶπαν ἐγὼ θὰ ποιήσω;»

Ὁ Ζυμβρακάκης, μὲ ἄλλους συναδέλφους του, ἐπανάλαβεν ἐπιμόνως τὴν πρότασιν περὶ Βενιζέλου. Ἡ κυβέρνησις Μαυρομιχάλη εἶχε καθαιρεθῆ.

Ἡ τακτικὴ τῶν μετριοπαθῶν καὶ αἱ συμβιβαστικότητες τοῦ Ζορμπᾶ δὲν ἔδιδαν καρπούς. Ὁ σύνδεσμος ἔλαβε τὴν ἀπόφασιν νὰ καλέσῃ τὸν Βενιζέλον πρὸς ἀνάληψιν τῆς κυβερνήσεως καὶ ἐφαρμογὴν τοῦ ἐπαναστατικοῦ προγράμματος. Ὁ λοχαγὸς Κονταράτος ἐξουσιοδοτήθη ν' ἀναχωρήσῃ εἰς Χανιά καὶ συνεννοηθῆῖ προφορικῶς μὲ τὸν ἐκλεκτὸν τῆς ἐπαναστάσεως.

Ὁ Βενιζέλος, ἀπαντῶν διὰ βραχυλόγου ἐπιστολῆς πρὸς τὴν ἐπιτροπὴν τοῦ συνδέσμου, ἀπέκρουσε τὸν σχηματισμὸν κυβερνήσεως. Ἐδέχετο ὅμως νὰ ἔλθῃ εἰς Ἀθήνας καὶ νὰ ἐργασθῆ ὑπὲρ τῆς ἐπαναστάσεως.

Τὸ πρωτὶ τῆς 28ης Δεκεμβρίου ἀπεβιβάζετο εἰς Πειραιᾶ.

Πρὸ πάσης ἐνεργείας του, ὁ Βενιζέλος ἠθέλησε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ ἔδαφος ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ ἔδρα. Στρατιωτικοί, ἀντιπρόσωποι σωματείων, ἐπαγγελματίαι, ἀπλοὶ ἐργάται διήρχοντο καθημερινῶς ἐκ τῆς κατοικίας του.

Ἦτο ἡ ὄψις τοῦ λαοῦ αὐτῆ. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, δι' ὠρισμένων φίλων του, ἐμάνθανε τὴν κίνησιν τῆς αὐτῆς καὶ τῶν παλαιῶν κομμάτων. Εἰς τοῦτο τὸν ἐβοήθησε ἰδίως ὁ παλαιὸς του συσπουδαστῆς Ἰωάννης Βαλαωρίτης, ὑποδιοικητῆς τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς.

Αἱ διάφοροι πληροφορίαι παρουσίαζαν τὰ πράγματα ἐκτάκτως δύσκολα.

Ὁ στρατιωτικὸς σύνδεσμος ἔχανε διαρκῶς τὴν ἐπιρροήν του. Ἡ ὑλικὴ του δύναμις εἶχεν ἐλαττωθῆ ἔνεκα τῆς διαιρέσεως τῶν μελῶν του καὶ τῆς συνενώσεως τῶν ἀντιδραστικῶν ἀξιωματικῶν. Συγχρόνως ἡ ὀλιγαρχία συνησπίσθη καὶ ἐκινεῖτο ζωηρῶς ἐναντίον τοῦ Κρητῆς ἀρχηγοῦ. Ἐπὶ κεφαλῆς ἐτέθη ἡ κυβέρνησις Μαυρομιχάλη. Ἐγίνετο συστηματικὴ ἐργασία διὰ νὰ τρομοκρατηθοῦν αἱ συντηρητικαὶ τάξεις. Ὁ Βενιζέλος παριστάνετο ὄχι πλέον ὡς ἐπαναστάτης ἀλλ' ὡς πολιτικὸς ταραξίας».

Ἡ ὀλιγαρχία διέβλεπεν ὅτι ἐδίδετο μάχη ἀποφασιστικῆ, ἣτις θὰ ἔκρινε τὴν ὑπαρξίν της. Μετεχειρίζετο ὅλα τὰ ὄπλα κατὰ τοῦ κινδυνου.

Τί ἠλήθευεν ὅμως ἐξ ὅσων ἀπεδίδοντο εἰς τὸν Βενιζέλον;

Ὁ πολεμιστῆς τοῦ Ἀκρωτηρίου καὶ τοῦ Θεορίσου κάθε ἄλλο βέβαια παρὰ μοναρχικὸς ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῆ.

Εἶχε τὰς θεωρητικὰς του πεποιθήσεις. Ὁ βασιλικὸς τύπος τοῦ ἐφαίνετο τοῦλάχιστον περιττὸς διὰ τὰ ἀστικά κοινοβουλευτικὰ πολιτεύματα. Ἡ Βουλὴ ἀναπληρώνει ἄριστα τὰ δύο μοναδικὰ πλεονεκτήματα τῆς κληρονομικῆς βασιλείας, δηλαδὴ τὸ κῆρος καὶ τὴν συνεχῆ ἄσκησιν τῆς ἐξουσίας.

Ἔμενεν ἡ εἰδικὴ περίπτωσις τῆς Ἑλλάδος. Καὶ ἐδῶ ὁ Βενιζέλος δὲν συνεμερῖζετο τὴν τρέχουσαν γνώμην ὅτι τάχα ὁ θρόνος ἐσυμβόλιζε τὴν ἐνότητα τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἡ ἐθνικὴ ἐνότης ὑπῆρξε καὶ ἐπραγματοποιήθη ἐν μέρει διὰ τοῦ εἴκοσι ἕνα, χωρὶς βασιλέα.

Συγκεκριμένως περὶ τοῦ Γεωργίου τοῦ πρώτου καὶ τῆς δυναστείας του ὁ Βενιζέλος διετήρει μεγάλας ἐπιφυλάξεις. Ὁ βασιλεὺς συνεμάχει ἔως τώρα μὲ τὴν ὀλιγαρχίαν εἰς βᾶρος τοῦ λαοῦ. Ἐκαμνε κατὶ χειρότερον τοῦτου: Διεχειρίζετο ὡς οἰκογενειακὴν του ὑπόθεσιν τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τοῦ κράτους. Ὅρος ἐπιτυχοῦς ἐφαρμογῆς ἐνὸς ἐθνικοῦ προγράμματος

εἶνε νὰ ἀνταποκρίνεται τοῦτο εἰς τὴν λαϊκὴν πραγματικότητα καὶ νὰ εὐρίσκειται εἰς χεῖρας τῶν λαϊκῶν ἀντιπροσώπων. Ὁ Γεώργιος, ἀπ' οὗτου ἐξέλιπεν ὁ Τρικούπης, ἔπαιξε τὸν «ἀνευθύνον διπλωμάτην», μὲ τὴν ἄγονον μέθοδον τῶν συγγενικῶν του δεσμῶν. Ἀπετύγχανεν, ὅπως εἰς τὰ 1897; Ἡ εὐθύνη ἐβάρυνεν ὅλους τοὺς ἄλλους πλὴν αὐτοῦ. Ἐσημείωνεν οἰανδήποτε νίκην, καθὼς μὲ τὸ κρητικὸν ζήτημα κατὰ τὸ 1899; Διεξεδίκει τὴν δόξαν. Τέλος ἡ πείρα τοῦ ἀρμοστοῦ πρίγκηπος Γεωργίου δὲν ἔκαμε τὸν Βενιζέλον μοναρχικώτερον. Δὲν εἶχε προφθάσει νὰ ἐγκατασταθῇ εἰς τὴν νῆσον καὶ ἔλεγε πρὸς τὸν γηραιὸν Σφακιανάκην:

«Θὰ διοικήσω ὅπως ὁ Μέγας Πέτρος!»

Ἐν τούτοις οὔτε ὁ ἴδιος ὠμοίαζε πρὸς τὸν ἀρχηγέτην τῶν Ρωμανῶφ, οὔτε οἱ Κρητικοὶ ἦσαν μουζικκοί. Διὰ τοῦτο κατώρθωσε νὰ μεταφέρῃ εἰς τὴν Κρήτην τὴν εἰκόνα τῆς αὐλῆς καὶ τῆς ὀλιγαρχίας τῶν Ἀθηνῶν, προσθέσας τὴν σκαυιότητα τοῦ χαρακτῆρος του.

Ἄλλ' ὁ Βενιζέλος οὐδέποτε ἐλησμόνησεν ὅτι ἡ πολιτικὴ εἶναι ἡ τέχνη τοῦ δυνατοῦ. Αἱ ἰδέαι τοῦ ἀνῆκαν, ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ὅμως ἐξηστᾶτο κυρίως ἀπὸ τὸ περιβάλλον. Ἡ Ἑλλάς τοῦ 1910 δὲν ἦτο ἀκόμη δημοκρατικὴ ἀστική κοινωνία. Αἱ μάζαι τοῦ λαοῦ ἐμίνθονον ἐπὶ ὀδοῖντα ἔτη ὅτι ἡ δημοκρατία εἶναι «κακοποιὸν τέρας». Τὸ σπουδαιότερον ὅλων: Τὸ ἐθνικὸν ζήτημα, κρητικὸν καὶ μακεδονικόν, δὲν συνεχῶρει ριζικὰς ἐσωτερικὰς κρίσεις⁽¹⁾.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δεδομένων αὐτῶν καὶ τῆς σχετικῆς ἀδυναμίας τοῦ στρατιωτικοῦ συνδέσμου, δὲν ἐπετρέπετο ἀλλαξοβασίλεια ἢ ἀνατροπὴ τῆς δυναστείας. Ὄφειλεν ὅμως τὸ στέμμα νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν τάξιν τῶν πραγμάτων, ἥτις προέκυπτεν ἀπὸ τὴν ἐπανάστασιν καὶ νὰ χωρισθῇ ἀπὸ τὴν ὀλιγαρχίαν. Τὸ παρελθὸν ἐμαρτύρει ὅτι αἱ μοναρχίαι ἐρριζύωσαν ὅταν μειωθῶλλοντο εἰς ἐθνικὰς λαϊκὰς, ἐγκαταλείπουσαι τὰς προνομιοῦγους τάξεις.

Ὁ Γεώργιος ἔλαβε γνῶσιν τῶν σχεδίων τοῦ Βενιζέλου. Ἐζήτησε νὰ τὸν ἰδῇ μέσῳ τοῦ Ἰω. Βαλαωρίτη καὶ Ἀδ. Κύρου. Ὁ Κρητὴς ἀπέφυγε τὴν συνάντησιν. Δὲν ἐλησμόνει ὅτι ὁ βασιλεὺς, πρὸ τινῶν ἐτῶν, ἀβασανίστως εἶπε δημοσίᾳ καὶ ἐν σχέσει μὲ τὸ κρητικὸν ζήτημα:

«Αἱ ἐνέργειαι τοῦ Βενιζέλου βλάπτουν τὴν ἐθνικὴν ὑπόθεσιν».

Τώρα ὁ βασιλεὺς ἐφαίνετο συνδιαλλακτικὸς ἐπειδὴ ἐφοβεῖτο. Ἐνόμιζεν ὅτι ὁ Βενιζέλος ἐπήγαινε διὰ τῆς ἐθνοσυνελεύσεως εἰς τὴν ἐκθρόνισιν. Τοὺς φόβους του συνεμερίζοντο ὁ Μαυρομιχάλης, ὁ Θεοτόκης, ὁ Σκουλούδης, ἐν μέρει ὁ Ζαΐμης. Ἡ δυσπιστία ἠῤῥξανε τὰς δυσκολίας.

Τὸ ἀπόγευμα μιᾶς τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ 1910, ὁ Βενιζέλος προσῆλθεν εἰς τὴν συνεδρίασιν τοῦ στρατιωτικοῦ συνδέσμου. Τὰ γραφεῖα του

(1) Ὁ Ε. Βενιζέλος ἐξέθεσεν ἐπανειλημμένως τὰς σκέψεις του πρὸς τὸν γράφοντα ἰδίως εἰς Λωζάννην, κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1923, ἐξ ἀφορμῆς τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου. Ὁ γράφων τὰς παρουσιάζει συμπυκνωμένας καὶ ουστηματικάς, ἐνῶ διετυπώθησαν λεπτομερέστερον καὶ χωρὶς «ορχήμα».

εὑρίσκοντο εἰς τὴν δευτέραν μεραρχίαν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σανταροῦσα. Ὁ Ζορμπᾶς ἦτο ἀρχηγὸς τῆς ἐπαναστάσεως καὶ μέραρχος. Γύρω του συνεσκέπτοντο ὁ Φικιώρης, ὁ Ζυμβρακάκης, ὁ Χατζηκυριάκος, ὁ Κονταράτος, ἄλλα ἀκόμη μέλη τῆς ἐπιτροπῆς. Ὁ Ζορμπᾶς ἦτο ἐπιφυλακτικὸς. Δύο-τρεῖς ἄλλοι τὸν ἀνεπολιτεύοντο προκαταβολικῶς.

Ἐντὸς τῆς αἰθούσης ἐκείνης, γυμνῆς καὶ σκυθρωπῆς ὅπως ὅλα τὰ στρατιωτικὰ γραφεῖα, ὁ Βενιζέλος ἄρχισε τὸ πολιτικὸν του στάδιον εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα. Διέχυνε μὲ μόνην τὴν παρουσίαν του, τὴν πνευματικὴν καὶ σωματικὴν ἀκμὴν τῶν σαρανταπέντε χρόνων του. Εἶχε κάτι τὸ εὐσταλὲς καὶ εὐλύγιστον ποὺ ἔλειπεν ἀπὸ τοὺς καθιερωμένους πολιτικοὺς τῶν Ἀθηνῶν. Ἐφερνεν ἀπὸ τὸ νησί του ποσότητα ρώμης, πρωτοτυπίας καὶ ἐνεργητικότητος, ιδιότητος σπανίας διὰ τὴν ἐξητλημένην πολιτικὴν ἀριστοκρατίαν.

Ἐμίλησεν ἀπλᾶ. Σχεδὸν αὐστηρά. Ὁ ἐνθουσιασμὸς κατέκειτο εἰς τὴν οὐσίαν τῶν λόγων. Πίσω ἀπὸ κάθε φράσιν ἔστεκεν ἡ βεβαιότης τοῦ ἔργου. Οἱ ἀξιωματικοὶ ἐνόησαν ἀπὸ τὰς πρώτας λέξεις ὅτι ἡ αἰχμὴ του ἦτο φοβερώτερη ἀπὸ τὰ ἰδικὰ των σπαθιῖ.

Οἱ ἀξιωματικοὶ ἤκουσαν τὴν ὀργανικὴν θεωρίαν τῆς ἐπαναστάσεως. Ἐπρεπε νὰ ἐκκαθαρίσουν τὸ ἔδαφος ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς ὅταν ἡ ψυχολογικὴ εὐκαιρία καὶ ἡ ὑλικὴ ἰσχὺς ἦσαν εἰς τὴν διάθεσίν των. Ἀμέσως ἔπειτα ὤφειλαν νὰ οἰκοδομήσουν στερεά. Ἡ ὥρα τῶν ριζικῶν μέτρων τοὺς εἶχε διαφύγει. Τοὺς ἔμενεν ἀκόμη ἀρκετὴ ἐξουσία. Θὰ τὴν ἐχρησιμοποιοῦν ταχέως καὶ ἀποφασιστικῶς διὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῆς κυβερνήσεως καὶ τὴν σύγκλησιν ἐθνοσυνελεύσεως, ὄχι συντακτικῆς, ἀλλὰ ἀναθεωρητικῆς. Τὰ ἄλλα σημεῖα τοῦ προγράμματος θὰ ἐπραγματοποιούντο εὐκολώτερα.

Οἱ διστακτικώτεροι τῆς ἐπιτροπῆς, σιγῶντος τοῦ Ζορμπᾶ, παρετήρησαν ἀμέσως ὅτι ὁ βασιλεὺς δὲν θὰ ἐδέχετο νὰ κληθῆ παρὰ τὸ σύνταγμα οὔτε κἂν διπλῆ ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ. Τὸν ἐπηρέαζαν ὁ πολιτικὸς του σύμβουλος Διονύσιος Στεφάνου καὶ ὁ Μαυρομιχάλης. Θὰ ἐπροτίμα κάθε ἀντίστασιν καὶ θὰ ἔφθανεν εἰς παραίτησιν.

«Βενιζέλος: Ὁ βασιλεὺς φοβεῖται ὅτι ἡ συνέλευσις, καλουμένη παρατύπως, θὰ εἶνε οὐσιαστικῶς συντακτικὴ καὶ θὰ δύναται νὰ τὸν ἐκθρονίσῃ. Ὁ κίνδυνος αὐτὸς ἀποτρέπεται, ἂν ὁ στρατιωτικὸς σύνδεσμος καὶ ὅλα τὰ πολιτικὰ κόμματα δώσουν ἔγγραφον ὑπόσχεσιν ὅτι θὰ ἐπιβάλουν τὸν ἀναθεωρητικὸν χαρακτῆρα τοῦ σώματος. Ὡς πρὸς τὴν ἀντίστασιν ἐκ μέρους οἰουδῆποτε, ὁ σύνδεσμος πρέπει νὰ εἶναι ἔτοιμος πρὸς ἐπιβολὴν τῶν ἀποφάσεών του».

Οἱ ζωηρότεροι ἐκ τῶν ἀξιωματικῶν ἐπενέβησαν:

«Χατζηκυριάκος: Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔδει κατὰ τὴν κρίσιν σας, νὰ πράξωμεν τότε καὶ δὲν τὸ ἐπράξαμεν, φρονῶ ὅτι δυνάμεθα νὰ τὸ κάμωμεν τώρα, ἀνακηρύσσοντες ὑμᾶς δικτάτορα διὰ νὰ ἐφαρμοσέτε τὸ πρόγραμμά σας».

«Βενιζέλος: Κατὰ τὰς πληροφορίας μου, ὁ σύνδεσμος δὲν ἔχει πλῆθυν τὴν δύναμιν νὰ προβῆ εἰς τοιοῦτο πραξικόπημα».

«Ζορμπᾶς: Ἐχομεν καὶ ἤδη τὴν δύναμιν νὰ ἐπιβάλωμεν τὰς ἀποφάσεις μας».

«Βενιζέλος: Ἡ κατάλληλος εὐκαιρία παρήλθε».

Ἡ συνομιλία ἐσυνεχίσθη μεταξὺ Βενιζέλου καὶ Ζορμπᾶ. Ὁ δεύτερος ἐπέμεινεν ὅτι κυβέρνησιν ἦτο σκόπιμον νὰ σχηματίσῃ ὁ Βενιζέλος. Τῆς ἰδίας γνώμης ἦσαν καὶ ἄλλοι ἀξιωματικοί. Ὁ Κρηὲς ἀρχηγὸς ἔμεινε ἀνένδοτος καὶ ὑπεσχέθη μόνον νὰ συνεννοηθῆ με τοὺς Γ. Θεοτόκην, Δ. Ράλλην, Κ. Π. Μανρομικάλην, διὰ τὸ ζήτημα τῆς ἐθνοσυνελεύσεως. Θὰ συνητᾶτο ἐπίσης με τοὺς Σ. Δραγούμην καὶ Σκουλούδην τοὺς ὁποίους ἐθεώρει καταλληλοτέρους διὰ νὰ προεδρεύσουν τοῦ νέου ὑπουργείου (!).

Ὁ Βενιζέλος ἔδωκε τὴν πρώτην κατὰ τῆς ὀλιγαρχίας μάχην του. Οἱ Θεοτόκης καὶ Μανρομικάλης τοῦ ἔστηναν ἐνέδρας. Εἶχαν προσεταιρισθῆ ἀξιωματικούς καὶ τοῦ συνδέσμου ἀκόμη. Εἰς μίαν στιγμὴν ἐξεργάγη ἡ ὑπόνοια ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Ζορμπᾶς ἀνεμίχθη εἰς τὰς ραδιογραφίας. Ὁ Κρηὲς ἀρχηγὸς ἐβάδισεν ἄνευ παρεκκλίσεως. Εὐρῆκε μίαν πρακτικὴν καὶ ἐφαρμοσίμον λύσιν: Τὴν συγκρότησιν ἀπλῆς ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς ἀντὶ τῆς συντακτικῆς συνελύσεως. Πρὸς ἐπιβολὴν τῆς ἐχρησιμοποίησε τὴν ἐπαναστατικὴν μερίδα τοῦ συνδέσμου με τοὺς νέους ἀξιωματικούς. Ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης καὶ ὁ Ζορμπᾶς ἐπῆγε μαζὴ του εἰλικρινῶς. Δι' ὅσους ἐσυνέχιζεν τὴν τακτικὴν τῶν παγίδων, εὐρῆκε τὸ φάρμακον:

«Ἐὰν ἐξακολουθήσῃ ἔτσι τὸ πρᾶγμα, εἶπε πρὸς τὸν Δ. Ράλλην, θὰ τεθῶ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἐπαναστάσεως».

Ἡ ἀπειλὴ δὲν ἦτο ματαία. Συνωδεύετο ἀπὸ συγκέντρωσιν ὀλοκλήρου τῆς μεραρχίας Ἀθηνῶν εἰς τὰ παραπήματα. Ὁ Βενιζέλος ἐπεσκέφθη τοὺς στρατιῶνας. Καὶ ὅταν Γεώργιος ὁ πρῶτος κατέβαινε τὴν λεωφόρον Κηφισιάς, ἤκουσε τοὺς στρατιώτας νὰ κραυγάζουν:

«Ζήτω ἡ ἐπανάστασις!»

Πρὸ τῆς λεωφόρου Πανεπιστημίου συνήντησεν ἐργάτας καὶ φοιτητάς, οἱ ὅποιοι ἐφώναζαν:

«Θάνατος εἰς τοὺς παλαιοκομματικούς!»

Οἱ δισταγμοὶ τοῦ βασιλέως διελύθησαν. Εἰς τὸ συγκληθὲν συμβούλιον τοῦ στέμματος ἀφῆκε τὴν εὐθύνην τῆς ἐθνοσυνελεύσεως ἐπὶ τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν. Συνετὸς τρόπος ὑποχωρήσεως. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἀνέθεσε τὴν κυβέρνησιν εἰς τὸν Στέφανον Δραγούμην, ὑποδειχθέντα παρὰ τοῦ Βενιζέλου καὶ ἐκλεγέντα ὑπὸ τοῦ συνδέσμου. Ἀργότερα ἡ Βουλὴ ἐψήφισε τὴν σύγκλησιν ἀναθεωρητικῆς συνελύσεως καὶ εἰς τὰς 20 Μαρτίου 1910, ὁ διαλυθεὶς στρατιωτικὸς σύνδεσμος ἀπληθύνθη πρὸς τὸν λαὸν ὡς ἑξῆς:

«Ἡ διοικητικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ στρατιωτικοῦ συνδέσμου, ἀποτελουμένη ἐκ τῶν κάτωθι ὑπογεγραμμένων μελῶν, κατόπιν ἀποφάσεως ληφθεῖσης κατὰ τὴν

(!) Ὁ Κ. Ζορμπᾶς βεβαιώνει ὅτι ὁ σύνδεσμος δὲν προσέφερε δικτατορίαν εἰς τὸν Βενιζέλον. («Ἀπομνημονεύματα»). Ἄλλ' ὁ Ζορμπᾶς ἦτο ἀρχηγός, ὅχι κύριος τῆς ἐπαναστάσεως.

τελευταίαν συνεδρίασιν τοῦ στρατιωτικοῦ συνδέσμου, κηρύσσει λήξαν τὸ ἔργον αὐτοῦ, ἐν τῇ πεποιθήσει ὅτι ἡ παρούσα κυβέρνησις, παραμένουσα ἐν τῇ ἀρχῇ καθ' ὅλον τὸ μέχρι τῆς ἐθνοσυνελεύσεως διάστημα, θέλει ἐφαρμόσει, κατὰ τὰς σκέψεις τῆς ἐπαναστάσεως καὶ καθ' ὅλην αὐτῶν τὴν ἔκτασιν τοὺς ψηφισθέντας νόμους. (Ἐπογραφὰι τῆς διοικητικῆς ἐπιτροπῆς): Φικιώρης, Σβορώνος, ταγματάρχαι πεζικοῦ, Σάρρος, Πετροπουλάκης, Παναγιωτόπουλος, λοχαγοὶ πεζικοῦ, Πάσχος, λοχαγὸς μηχανικοῦ, Ζυμπρακάκης Ἰλαρχος, Κουρτάκης στρατιωτικὸς ἰατρός, Γέροντας, Μπότσης, ὑποπλοίαρχοι τοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ, Κουτούπης, ὑποφροντιστής».

Ἡ καθ' αὐτὸ ἐπαναστατικὴ περίοδος διήρκεσε πέντε μῆνας. Ἡ ἐπανάστασις ἀπετίθητο εἰς τὰ χέρια τοῦ νομίμου κατόχου τῆς: τοῦ λαοῦ.

Εἰς τὸν λαὸν παρεδίδοτο παρὰ τοῦ στρατοῦ τὸ ἔργον τῆς 15ης Αὐγούστου 1909.

Ὁ στρατιωτικὸς σύνδεσμος εὗρηκεν ἐπικριτὰς μεταξὺ ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἐπλήγησαν ὑπὸ τῆς ἐπελθούσης μεταβολῆς. Τοῦ κατηγοροῦν συγκεκριμένως ὅτι ἐτάραξε τὴν ὁμαλὴν κοινωνικὴν ἐξέλιξιν. Ὅτι ὤθησε πρὸς τὴν ἐξουσίαν στοιχεῖα ἀπειθάρχητα καὶ ἀπαράσκευα. Ὅτι καθιέρωσε τὴν ἀνάμιξιν τῆς ἐνόπλου δυνάμεως εἰς τὴν πολιτικὴν.

Ἀπὸ ὅσα ἐξετέθησαν, προκύπτει σαφῶς ὅτι τὸ Γουδὶ ἦτο ἀποτέλεσμα καὶ ὄχι αἰτία τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν ἀσπῶν εἰς κυρίαρχον τάξιν. Ἐὰν τὸ ἀποτέλεσμα ἐπεσπεύσθη, ἡ εὐθύνη βαρύνει τὴν ἀνικανότητα τῆς ὀλιγαρχίας.

Τὸ ὅτι οἱ διαδεχθέντες αὐτὴν ἦσαν ἰκανώτεροί τῆς μαρτυρεῖ ἡ πενταετία 1910—1915. Ὑπάρχει ἄλλωστε εἰς τὰς κοινωνικὰς μεταβολὰς, ὁ παράγων τῆς ἀναγκαιότητος, ὅστις εἶναι ἀνεξάρτητος τῆς θελήσεως τῶν προσώπων καὶ εὐρίσκειται ὑπεράνω τῆς οἰαοδήποτε κρίσεως.

Ἀλλὰ καὶ τὸ θετικὸν ἔργον τοῦ συνδέσμου εἶναι σημαντικόν:

1) Ἐθεσε τὰς βάσεις τῆς οἰκονομικῆς ἐξυγιάνσεως τοῦ τόπου.

2) Ἐπέτυχεν ἀνεξαρτησίαν τῆς δικαιοσύνης καὶ διοικήσεως.

3) Ἐγύμνασε 40.000 ἀπαλλαγέντων, συνεπλήρωσε τὴν στρατιωτικὴν προπαρασκευὴν, ἠγόρασε τὸ θωρηκτὸν καταδρομικὸν «Γ. Ἀβέρωφ», τὸ κυριώτερον ὅλων: Ἐθεσε τὴν βάσιν τῆς «ἐθνικῆς πανστρατιάς».

Οἱ ἀξιωματικοὶ δὲν περιορίσθησαν εἰς αὐτὰ. Υἱοὶ ἀσπῶν οἱ ἴδιοι, ἔφεραν βαρέως τὴν ὀλιγαρχικὴν πίεσιν ἐπὶ τοῦ λαοῦ. Ἦγνόουν βεβαίως τοὺς νόμους τῶν οἰκονομικῶν ἀντιθέσεων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὁργανώνονται αἱ σύγχρονοι πολιτεῖαι. Ἐφαντόζοντο τὸν λαὸν ὡς ἠθικὴν προσωπικότητα, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐκακούργει ἡ ἄρχουσα μειοψηφία. Ἐν τούτοις ἡ παραστατικὴ αὐτῇ ἀντίληψις τῶν φαινομένων ἄνοιξε εἰς τὴν νεοελληνικὴν κοινωνίαν τὸν δρόμον τῆς πραγματικότητος. Διότι οἱ ἀξιωματικοὶ ἀπετέλουν μεγάλην ὁργάνωσιν, ἡ ὁποία ἐπροσάτευσε μὲ τὸ σπῆθος τῆς τὴν ἀπελευθέρωσιν καὶ τὴν πολιτικὴν σύνταξιν τοῦ λαοῦ. Κατὰ τὴν δωδεκάτην ἀκόμη ὥραν, ἀντεμετώπισαν βασιλεῖς, πρωθυπουργοὺς καὶ ἀρχηγοὺς κομμάτων διὰ νὰ ἐπιβάλουν τὴν ἐθνοσυνέλευσιν.

Εἶναι ἀκριβὲς ὅτι δὲν παρουσιάσθη ἀπὸ τὰς τάξεις των κανεὶς οὔτε Κρομβέλ οὔτε Βοναπάρτης. Ἄλλ' οἱ ἄσημοι ἀνθυπολοχαγοὶ τοῦ Γουδὶ δὲν διεξεδίκουν τόσον ἠχηρὰ δνόματα. Ὑπῆρξαν τολμηταὶ χωρὶς θόρυβον. Ἦσαν ἔτοιμοι νὰ θυσιασθοῦν ἄνευ ἀξιώσεων. Ἀμίλητα καὶ σκληρὰ συνέτριψαν τὴν ὀλιγαρχίαν. Μὲ τὴν ἰδίαν αὐταπάρνησιν ἐστήριξαν τὴν ἀνάβασιν τῶν ἀστῶν καὶ τοὺς ἔδωκαν ὁδηγὸν τὸν Βενιζέλον. Ἄν ὁ τόπος ἀπέκτησεν ἀρχηγόν, ἱκανὸν νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἐθνικὴν ἐνότητα, χρεωστεῖ κατὰ δι' αὐτὸ εἰς τοὺς στασιαστὰς τῆς 15ης Αὐγούστου 1909. Ἐκαμαν λάθη πολλά. Ποῖος διέπραξεν ὀλιγώτερα;

Δὲν οἰκοδόμησαν αὐτοὶ τὴν Ἑλλάδα τοῦ Ἐβρου. Μὰ ἡ καρδιάς των πάλλουν ἀκόμη εἰς τὰ θεμέλιά της. Δὲν εἰργάσθησαν αὐτοὶ τὴν νεοελληνικὴν ἀναγέννησιν. Ἄλλ' ὅταν ἐκινδύνευσεν νὰ ἐκμηδενισθῇ, ἐπῆγαν μέχρις Οὐκρανίας διὰ νὰ τὴν σώσουν.

Ἐὰν προσπάθεια, καθὼς ἡ ἰδική των, ἀξιζῆ νὰ μνημονεύεται μὲ σέβας καὶ νὰ θεωρῆται ἀφειρησία πρὸς νέους ἀγῶνας, ἅς τὸ εἰποῦν ὅσοι πατήσουν ἔπειτα ἀπὸ ἐκείνους καὶ ὕστερον ἀπὸ ἡμᾶς τὸ χῶμα τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ ἐπανάστασις τῆς 15ης Αὐγούστου 1909 ἐλάμβανε χαρακτῆρα συντηρήσεως. Τὸ πρᾶγμα ἦτο ἀναπόφευκτον. Τὰ ἄκρα στοιχεῖα ὑπεχώρουν ἐνώπιον τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος τὴν ὁποίαν ἐξέφραζεν ἡ ἐπικρατήσις τῶν «ἐλευθέρων ἀστῶν». Μόνον ἐσχάτη ἀνάγκη ὠθεῖ τὴν τάξιν αὐτὴν εἰς μέτρα ριζικά. Οἰκονομικῶς ἐδραιωμένη, προτιμᾷ τοὺς πολιτικοὺς συμβιβασμούς, οἵτινες τῆς ἐξασφαλίζουν τὴν κατοχὴν τῆς ἐξουσίας ἄνευ ἀνατροπῶν, ἐπιζημίων κατ' ἀρχὴν διὰ τὴν ἐθνικὴν οἰκονομίαν. Ἐκ τούτου τοῦ λόγου ἡ μέχρι τοῦ 1915 ἀνορθωτικὴ κατάστασις ἐσεβάσθη τὰς βάσεις τοῦ κράτους. Εἰς τὴν ἰδίαν αἰτίαν ὀφείλεται ἡ πρακτικὴ διαλλακτικότης τοῦ Βενιζέλου.

Ἀπόδειξιν τοῦ ἰδίου φαινομένου παρέχουν αἱ ἐκλογαὶ τῆς 8ης Αὐγούστου 1910. Κατὰ πρώτην φορὰν οἱ ἀστοὶ συνησπίσθησαν ὅπως καθιερώσουν τὴν ἔκπτωσιν τῆς ὀλιγαρχίας. Ἐχρησιμοποίησαν τὸ νόμιμον μέσον τῆς ψήφου διὰ σκοπὸν ἐπαναστατικόν. Ἐμποροὶ, βιοτέχνη καὶ βιομήχανοι, ναυτικοί, ἐπαγγελματίαι, ἐργάται μετέβαλαν τοὺς συλλόγους των εἰς ὄργανα πολιτικά. Ἰδρουν καὶ νέους πρὸς ἀνάδειξιν ὑποψηφίων, οἱ ὅποιοι δὲν ἀνῆκαν εἰς τὰ παλαιὰ κόμματα. Τὰ καθαρῶς ἀστικά κέντρα ἐπροπορεύοντο. Ἡ πρωτεύουσα, ὁ Πειραιεύς, ὁ Βόλος, αἱ Καλάμαι, ἡ Σῦρος, τὸ Ναύπλιον, ὁ Πύργος ἐτέθησαν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς κινήσεως. Μετὰ τὰς Ἀθήνας αἱ Πάτραι πρὸ πάντων ἔδειξαν συμπαγῆ ἀστικὴν συνένωσιν. Ὁ σύλλογος «Κέντρον» ἐζήτησεν ἀπὸ τὸν Γούναρην: «νὰ ἔχη συνυποψηφίους του ἐκ τῶν ἀνεξαρτήτων λαϊκῶν στρωμάτων». Ὁ Μεσσηνέζης, ὁ Τραμπαδώρος, ὁ Παπαδημητρίου ἐνόμιζαν ὅτι ἔχουν νὰ κάμουν μὲ πολίτην τῆς ἰδικῆς των τάξεως,

ἀναδειχθέντα ἐξ αὐτῆς καὶ δι' αὐτῆς. Ὁ ὑπαρχηγὸς τοῦ Θεοτόκη ἠρονήθη μὲ τὸ πτωχὸν νομολογικὸν ἐπιχείρημα:

«Δὲν ὑπάρχουν ἀνεξάρτητοι καὶ ἐξηρητημένοι λαϊκαὶ τάξεις.»

Ἡ ἀπάντησις ἦλθεν ἀποστομώνουσα. Ἀκριβῶς εἰς τὸς Πάτρας ἐξελέγησαν μέχρις ἑνὸς οἱ ἀντιπαλαιοκομματικοί. Ὁ συνδυασμὸς τῶν δὲν ἦτο πλήρης. Ἐπετύγγαναν καὶ οἱ «ὄρφανοί», ἀπλῶς διότι ἐθεωροῦντο ἀνεξάρτητοι.

Εἰς πόλεις, καθὼς ἡ Λάρισα, ἡ Ἄρτα, τὰ Τρίκκαλα, ἡ Κέρκυρα, ἡ Καρδίτσα, ὅπου ὁ ἀγὼν τῶν ἀστῶν συνεμάχει μὲ τὴν προσπάθειαν τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν ἀκημόνων ἀγροτῶν, αἱ ἐκλογαὶ εἶχαν χαρακτῆρα συναγερμού.

Ἀληθῆς λαϊκὸν κύμα ἐκάλυψε τὴν πολιτικὴν ἐπιφάνειαν τῆς χώρας. Ἐκατὸν ἐξῆντα πέντε ὑποψήφιοι τοῦ ἐπαναστατικοῦ προγράμματος ἐξελέγησαν θριαμβευτικῶς. Ἠνωμένα τὰ πέντε παλαιὰ κόμματα ἔφεραν μετὰ κόπου διακοσίους βουλευτάς. Τοὺς ὄφειλαν εἰς τὴν τεχνικὴν ἐκλογικὴν προπαρασκευήν, εἰς τὰ στελέχη καὶ τὰ χρηματικά τῶν μέσα. Οἱ ἐπαναστατικοὶ ἦσαν ἐπιτελῶς ἀσύντακτοι.

Ὁ Δημήτριος Ράλλης ἀπεκάλεσε τοὺς ἀξιωματικούς τοῦ Γουδι «ἀντάρ-τις». Ὁ τίτλος ἀνῆκε τώρα εἰς ὀλόκληρα στρώματα λαοῦ.

Ἡ «ἀνταρσία» ἐξέσπασεν εἰς τὴν Βουλὴν.

Στέμμα, στρατιωτικὸς σύνδεσμος, κόμματα, εἶχαν περιορίσει τὴν ἀποστολὴν τῶν λαϊκῶν ἀντιπροσώπων εἰς τὴν ἀναθεώρησιν τῶν μὴ θεμελιωδῶν διατάξεων τοῦ συντάγματος. Ποῖον ἤμποροῦσε νὰ ὑποχρεώσῃ ἢ συμφωνία ἐκεῖνη; Ὁχι, βέβαια, τοὺς πληρεξουσίους τοῦ ἐπαναστατημένου λαοῦ. Τὰ ἠγνοῦν ἐκεῖνοι τὰ συμφωνητικά.

Δὲν ἦλθαν αὐτοὶ ἀπὸ τὰ πέρατα τῆς ἐπαρχίας διὰ νὰ προσκυνήσουν τοὺς «ἀφέντες». Οὔτε νὰ συνθηκολογήσουν μαζί των. Ἄγνωστοι, ἀτημέλητοι, ἀτήσυχοι, θρέμματα τῶν θεσσαλικῶν κάμπων, τῶν βουνῶν τῆς Ρούμελης, τῆς παραλίας τοῦ Μωρηᾶ, δὲν θὰ ἐχαμήλωναν τὰ κεφάλια ἐμπρὸς εἰς τοὺς χθεσινούς κυρίους των. Ἦθελαν νὰ μετρηθοῦν στῆθος πρὸς στῆθος.

Ἐφερναν ἐπὶ τοῦ βήματος τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων κραυγὴν ἐναντίον δουλείας ὀγδόντα χρονῶν. Τοὺς ἐγνώριζαν καλά τοὺς προνομιούχους. Ἐζητοῦσαν τὴν θέσιν των.

Ὁ ὄρκος ποὺ θὰ ἔδιδαν ἐπροκάλεσε τρικυμίαν. Δὲν ὤμνουν πίστιν ἐπὶ τοῦ Συντάγματος εἰς τὸν βασιλέα. Ἐσάρωσαν τὸν ἱερέα ποὺ ἐπερίμενε, ἀνέτρεψαν σχεδὸν τὸν προσωρινὸν πρόεδρον, τὸν βαθύγηρον Κατριβάνον, ἐπάλαισαν σῶμα μὲ σῶμα ἐναντίον τῶν ἀναθεωρητικῶν. Τὸ κοινοβούλιον ἐγένεν ἀπὸ συμβατικοῦ συνεδρίου ὁμοτίμων τρικυμιώδης λαϊκῆ συνέλευσις. Ἀτίθαστος ἡ νέα ζωὴ ἔρριπτε κατὰ πρόσωπον τοῦ παρελθόντος τὸν ἐγωϊσμὸν του, τὴν ἀνεπάρκειάν του, τὴν ἀδιαφορίαν του πρὸς τὰς κάτω τάξεις.

«Σεῖς οἱ τυχάρπαστοι!»

Ἐφώναξε, μὲ τὴν συριζοῦσαν προφορὰν του εἰς τοὺς συντακτικούς, ὁ Δημήτριος Ράλλης.

Ὁ ὀργίλος ἀττικάρχης ἔβλεπε τοὺς ἀσήμους ἐπαρχιώτας νὰ κάθωνται

δίπλα του. Αὐριον θὰ τοῦ ἔπαιρναν τὴν ἔδραν. Διέκρινε καλά. Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι τὸ φαινόμενον δὲν ἦτο τυχαῖον. Ἦτο ἀποτέλεσμα πολυετοῦς κατεργασίας. Ἡ ὀλιγαρχία ἔπεσε διότι δὲν ἀνεεώθη ἐγκαίρως μὲ ἀνάμιξιν πρὸς τὸν λαόν.

Τίποτε δὲν ἐλύγιζε τὴν ἐντὸς τῆς Βουλῆς ἐπανάστασιν. Ὁ πρωθυπουργὸς Δραγούμης ἔφθασε νὰ εἴπῃ :

«Διότι, ἐπὶ τέλους, τὰ ἔθνη ὅταν καταστοῦν ἀνοικονόμητα, καθ' ὄν τρόπον ἐγένετο ἀλλαχοῦ, καθ' ὄν τρόπον ὁ Θεὸς νὰ δώσῃ νὰ μὴ συμβῆ ἔνταῦθα, τότε τὰ ἔθνη ταῦτα ὑφίστανται τὴν τύχην τῆς Πολωνίας».

Μὲ θρηνολογίας ὅμως δὲν ἐρρυθμίζετο ἡ κατάστασις, ἥτις ἦτο συνέπεια βαθείας ζυμώσεως. Οἱ συντακτικοὶ βουλευταὶ ἐγίνοντο ἡχῶ τῆς λαϊκῆς βοῆς. Ἦσαν προζύμι ἀναγκαῖον διὰ νὰ σχηματισθῇ ἡ νέα πολιτικὴ κυριαρχία. Ἐπροσωποποιοῦν τὸ ἀντίπαλον δέος. Ἄνευ αὐτῶν ἐκινδύνευε νὰ ἐπικρατήσουν τὰ παλαιὰ κόμματα εἰς συμμαχίαν μὲ τὸν θρόνον. Διὰ τὴν μεγάλην πλειοψηφίαν των τὸ πρῶτον δὲν ἦτο νὰ χαρακτηρισθῇ ἡ ἔθνοσυνέλευσις συντακτικὴ ἢ ἀναθεωρητικὴ. Αὐτοὶ ἠγωνίζοντο νὰ μὴ ἐπανεέλθῃ ἡ κυβένησις εἰς τὴν ὀλιγαρχίαν, καθὼς θὰ συνέβαινεν ἂν ἐπεκράτει ἡ λύσις τοῦ σχηματισμοῦ ὑπουργείου Ἐσολιν. Διότι τὸ Γουδὶ θὰ ἔμενε χωρὶς ἐπαύριον ἕως τὸν καιρὸν ὅπου μία καθαρῶς κοινωνικὴ ἐξέγερσις θὰ ἀνέτρεπε τὰ πάντα.

Ἐν μέσῳ τῆς ἀλληλομαχίας συντηρητικῶν καὶ ἀδιαλλάκτων τὰ βλέμματα τῶν πολλῶν ἐστρέφοντο πρὸς τὸν Βενιζέλον.

Ὁ Βενιζέλος ἔμαθε τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐκλογῶν εἰς Λουκέρνην τῆς Ἑλβετίας. Ἦτο πρῶτος πληρεξούσιος βουλευτὴς Ἀττικοβοιωτίας διὰ πρωτοφανοῦς δημοψηφίσματος. Ταυτοχρόνως συνεκροτεῖτο εἰς Ἀθήνας κόμμα, τὸ ὁποῖον θὰ ἐτίθετο ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Κρητὸς πολιτικοῦ. Γεγονὸς σημαντικόν, διότι δὲν εἶχε συμβῆ ἄλλοτε νὰ ἰδρῶθῃ κόμμα ἐκτὸς τῆς Βουλῆς ἀπὸ ἀντιπροσώπων λαϊκῶν τάξεων.

Τὸ περιστατικὸν συνετέλεσε διὰ νὰ λάβῃ τὰς ἀποφάσεις του ὁ Βενιζέλος. Εἶδεν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ μεγάλης μεταβολῆς. Ἀπεφάσισε νὰ παραιτηθῇ τῆς πρωθυπουργίας ἀπὸ τὴν Κρήτην καὶ νὰ πολιτευθῇ ὀριστικῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐπιστρέφων εἰς Χανιά ἐπέρασεν ἐκ Ρώμης. Ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν Σάν-Τζουλιάνο τὸν προέτρεψεν εἰς τὴν νέαν του κατεύθυνσιν ἡ ἐνθάρρυνσις ἦτο πολὺτιμος διότι τὴν συνάδευεν ἡ βεβαίωσις ὅτι αἱ Δυνάμεις δὲν ἐλάμβανον ὑπ' ὄψιν τὴν Τουρκίαν, διαμαρτυρομένην κατὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Βενιζέλου ὡς ὀθωμανοῦ ὑπηκόου. Ἀντιθέτως εἶναι ἀνυπόστατον ὅτι, κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἢ οἰανδήποτε ἄλλην, ὁ Βενιζέλος ὑπεσχέθη πρὸς τὴν Ἀγγλίαν νὰ μὴ θίξῃ τὴν δυναστείαν. Οὔτε τοῦ ἐζητήθη τοιαύτη δήλωσις, ἀλλ' οὔτε καὶ θὰ τὴν ἐδέχετο αὐτός (!).

(!) Ἡ ἀβασάνιστος φήμη υἰοθετήθη παρὰ τοῦ Γάλλου Ε. Ντριῶ εἰς τὸν δὸν τόμον τῆς ἑλληνικῆς διπλωματικῆς του ἱστορίας. Οὐδαμοῦ ὑφίσταται ἔνδειξις κἀν γραπτῇ τῆς ἀκριβείας της, ὁ δὲ Ε. Βενιζέλος τὴν διαψεύδει κατηγορηματικῶς.

Ὁ Παιδαγωγὸς ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΔΕΛΜΟΥΖΟΣ

Εύρεθεις εἰς τὰ Χανιά κατέθεσε τὸ ἀξίωμα του, τὴν ἀρχηγίαν τοῦ κόμματός του καὶ ἀπεχαιρέτισε τοὺς φίλους του μὲ τὰ ἐξῆς λόγια:

«Ἐπρωτάξατε τὰ στήθη σας ὑπὲρ τῶν κοινῶν ἰδεῶν, μὲ θυσίαν τῆς ζωῆς, τῆς περιουσίας καὶ αὐτῆς τῆς πατριωτικῆς σας τιμῆς. Ἐὰν εἰς τὴν Ἑλλάδα συναντήσω συντρόφους ἀνταξίους ὑμῶν, εἶμαι βέβαιος ὅτι ἡ προσπάθεια τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ θὰ ἐπιτύχη καὶ θὰ φέρω εἰς πέρας τὸ ἔργον, δι' ὃ ἐκλήθην».

Τοὺς εὐρέθηκε τοὺς συντρόφους αὐτοὺς εἰς τὴν Ἑλλάδα. Καὶ ἐπρωτάξαν πάλιν τὰ στήθη των, διότι αἱ ἰδέαι πού ὑπερήσπισεν ἐκεῖ κάτω ἦσαν αἱ ἴδιαι πού ἐκαλεῖτο νὰ στερεώσῃ ἐδῶ.

Μετὰ δύο ἡμέρας, ἔφευγε. Τὰ Χανιά καὶ πλήθη ἀπὸ τὴν ἄλλην νῆσον τὸν συνώδευσαν εἰς τὴν προκυμαίαν. Ὅπλαρχηγοὶ μὲ οὐλὰς τουρκικῶν σφαιρῶν· παραστάται ἀγώνων εἰς τὰς λαϊκὰς συνελεύσεις· πολεμισταὶ τοῦ Θερίσου· σύντροφοὶ τῆς φυλακῆς· συμμαχηταὶ τοῦ Ἀκρωτηρίου, ἠσπάζοντο μὲ δάκρυα τὸν «ἀρχηγόν». Δάκρυα ὑπερηφανείας καὶ θλίψεως. Ἡ Ἑλλὰς δὲν ἠμπόρουσε νὰ τοὺς ἐλευθερώσῃ. Οἱ Κρητικοὶ τῆς ἔστελλαν αὐτὸν πού θὰ ἐλευθέρωνε τὸν Ἑλληνισμόν ὅλον.

Ὁ ἀπόδημος ἐκύριταζε τὰς γνωρίμους ἀκτὰς νὰ χάνωνται εἰς τὸν ὄριζοντα. Τὸ κρητικὸν τοπεῖον, σκοπιὰ τριῶν ἡπείρων, εἶνε ἀπὸ τὰ ὠραιότερα τῆς οἰκουμένης.

Τὴν γῆν αὐτὴν, ἀτίμητον κόσμημα καὶ κραταῖον προμαχῶνα τοῦ νοτίου Ἑλληνισμοῦ τὴν ἠγάπησεν ὁ σημερινὸς ταξειδιώτης, ὅπως τίποτε ἄλλο εἰς τὸν κόσμον. Τοὺς σκιρτημοὺς τῆς νεότητος, τοὺς καύμούς, τοὺς ἔρωτας, τὰ πένθη, τῆς χαρῆς, τὸ αἶμα τῆς καρδιάς, τὴν ζωὴν του ὅλην τὴν ἔκλειε μέσα του τὸ νησί, πού ἀπεμακρύνετο ἀπὸ τὸ περιδάκρυ βλέμμα. Ἀλλὰ καὶ σπανίως τόπος ἐλάτρευε τέκνον του, καθὼς ἡ Κρήτη τὸν Βενιζέλον. Εἰς ζωὴν καὶ μέχρι θανάτου ἐστάθη πάντα δίπλα του. Πῶς τὴν ἄφηγε τώρα; Τὴν ἀποκρισὶν θὰ τὴν ἔδιδεν αὔριον, ἐντὸς τῆς ἀπαραμίλλου ὀπτασίας τῆς Ἀττικῆς.

Αὐτὴν τὴν πικρὰν στιγμὴν δὲν ἔβλεπεν ἄλλο, δὲν ἐσκέπτετο τίποτε ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πολυφίλητον παραλίαν, πού ἔσθυνεν ἐκεῖ πέραν, μεταξὺ πελάγους καὶ οὐρανοῦ.

Τὸν ἀνέμεναν ὡς παράκλητον. Ἦλθεν ὡς πρῶτος μεταξὺ ἴσων. Τὴν 5ην Σεπτεμβρίου 1910, ὁ Βενιζέλος ἐξεφώνει τὸν πρῶτον πρὸς ἐλευθέρους Νεοέλληνας λόγον ἀπὸ τὴν πλατεῖαν τοῦ Συντάγματος. Ἡ ἡγὼ ἔφθανεν εἰς τὰς πύλας τῶν ἀνακτόρων.

Τί διετήρησεν ἡ μνήμη τῶν ἀνθρώπων;

Τὸν διάλογον. Τὴν βοήν τοῦ πλήθους καὶ τὴν ἄρνησιν τοῦ ρήτορος. Τὴν κραυγὴν. Τὴν προσταγὴν:

Ὁ Βενιζέλος: «Οἱ ἐκλογεῖς ἐκλήθησαν πρὸς συγκρότησιν διπλῆς ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς»...

Ὁ λαός: «Συντακτικὴ θέλουμε, συντακτικὴ»...

Ὁ Βενιζέλος: «Ἐπαναλαμβάνω: Διπλῆς ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς!»

Ἦ ὁ λαός: «Συντακτικὴ...».

Ἦ ὁ Βενιζέλος: «Εἶπα! Ἀναθεωρητικῆς».

Ἦ ὁ λαός: ... (σιγή)...

Ἀπὸ τῆς ὥρας αὐτῆς, ἡ Ἑλλάς εἶχε κυβερνήτην. Δὲν τὸν ἀνεκέρουξεν ἡ φωνή, ἀλλ' ἡ σιωπὴ τοῦ λαοῦ.

Ἦ ὁ ρήτωρ, ὅστις ὠμίλει εἰς ἀπόστασιν σταδίου ἐκ τῆς Πνυκός, δὲν ἐπεκαλέσθη οὔτε τὸν Δημοσθένη, οὔτε τὸν Πλάτωνα. Ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, ἐχρησιμοποιοῖ τὸν ψυχρότερον νοῦν τῆς ἀρχαιότητος, τὸν Ἀριστοτέλη· ἀπὸ αὐτὸν ἐδανείσθη τὸ ἔμβλημα του:

«Οἱ ἄρχοντες ἄρχουν ὑπὲρ τῶν πολλῶν καὶ ὄχι ὑπὲρ τῶν ὀλίγων».

Πλάξ βαρεῖα ἐπὶ τοῦ τάφου τῆς νεοελληνικῆς ὀλιγαρχίας.

Τὸ βράδυ οἱ Ἀθηναῖοι ἐγύρισαν στὰ σπίτια των. Ἐσκέφθησαν τὴν μοναδικὴν σκητὴν τοῦ ἀπογεύματος. Ἔως τότε οἱ ρήτορες τοὺς ἔλεγαν: «Ὁρθῶς διέκοψεν ὁ ἀγαπητὸς συμπολίτης!». Αὐτὸν ἐδῶ ἤθελαν νὰ τὸν ἀποθεώσουν, νὰ τοῦ παραδώσουν τὰ πάντα καὶ τοὺς ἐφώναζαν:

«Ὁχι!».

Πλὴν ὅμως τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ ρήτορος, τὸ δρᾶμα εἶχε καὶ ἄλλον πρωταγωνιστὴν: τὸν βασιλέα. Καί, καθῶς εἰς τὴν κλασικὴν τραγωδίαν, μεταξὺ τῶν τριῶν παρενεβλήθη ὁ «ραδιοῦργος». Τὸν ζωγραφίζει εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του ὁ τότε ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν Ε. Μαυρομμάτης, ὅστις βεβαιώνει ὅτι διάφοροι εὐνοοῦμενοι καὶ αὐλικοὶ ἐτηλεφώνησαν πρὸς τὸν Γεώργιον Α' ὅτι ὁ Βενιζέλος τὸν «ὑβρίσεν» εἰς τὸν λόγον του. Ὁ βασιλεὺς ἐκάλεσε τὴν ἐπομένην τὸν ὑπουργόν, πρὸς τὸν ὅποιον ἐξέφρασε τὴν ἀγανάκτησίν του διὰ τὰ λεχθέντα. Ὁ Μαυρομμάτης γράφει:

«Εἰ καὶ οὐδεμίαν ἀπολύτως εἶχομεν σχέσιν μετὰ τοῦ Βενιζέλου, ἐξηγέρθημεν οὐχ ἦττον κατὰ τῶν τόσῳ κακοπίστων καὶ συκοφαντικῶν τούτων πληροφοριῶν, δι' ὃ καὶ εἶχομεν παρακαλέσει τὸν βασιλέα, «χωρὶς οὐδένα νὰ ποιήσεται περὶ τούτου λόγον», νὰ ἀναγνώσῃ κατ' ἰδίαν τὴν ἀγόρευσιν ἐκείνην τοῦ Βενιζέλου καὶ νὰ εὐαρεστηθῇ νὰ ἀνακοινώσῃ ἡμῖν τὴν ἐπ' αὐτοῦ γνώμην του. Καὶ ὄντως, τὴν ἐπομένην ἀπέστειλεν ὁ βασιλεὺς ἐπισήμως εἰς τὸ ὑπουργεῖον τὸν ἀρχηγὸν τότε τοῦ στρατιωτικοῦ οἴκου Ἀγαμέμνονα Πάλλη, ὅπως εὐχαριστήσῃ ἡμᾶς διότι τόσον ἀκριβῶς καὶ εἰλικρινῶς τὸν εἶχομεν διαφωτίσει ἐπὶ τοῦ προκειμένου⁽¹⁾».

Ἦ ὁ Βενιζέλος ἦτο ἤδη κυβερνήτης τοῦ λαοῦ. Τοῦ ἀπέμενε νὰ κατακτήσῃ τὸν βασιλέα.

Αἱ ἐργασίαι τῆς συνελεύσεως ἐξηκολούθηον ἐν μέσῳ αὐξανομένης συγχύσεως. Ἦ ἡ ἐκλογή τοῦ προέδρου Κ. Ἐσσιλιν, ὑποψηφίου κοινῶν τῶν παλαιῶν κομμάτων, ἀπέδειξε ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἐπαρκῆς πλειοψηφία εἰς οὐδεμίαν μερίδα. Ἦ ἡ κυβέρνησις Δραγούμη παρητήθη. Ἐγίνε σκέψις νὰ σχηματισθῇ ὑπουργεῖον Ἐσσιλιν. Ἦ Ἄλλ' ἤδη αἱ λαϊκαὶ ἐκδηλώσεις ὑπὲρ τοῦ Βενιζέλου

(1) Ε. Μαυρομμάτης «Πολιτικὴ καὶ Στρατιωτικὴ Ἱστορία» σελ. 42—43.

ἐλάμβαναν χαρακτήρα πανδήμου ἐξεγέρσεως. Ὁ βασιλεὺς ἐκάλεσε τὸν ἐκλεκτὸν τοῦ λαοῦ (1).

Ἡ πρώτη συνάντησις ἔγινε τὴν 1/14 Ὀκτωβρίου 1910.

Ὁ Γεώργιος Α΄ ἦτο ἐξήντα τεσσάρων ἐτῶν. Ἐβασίλευε 45 χρόνια. Ἐξήσκει βέβαια ὄχι πολὺ δυσάρεστον ἐπάγγελμα. Ἐδοκίμασεν ὁμως πολλὰς περιπετείας καὶ καμμίαν δόξαν. Ἡ ἰδιοσυγκρασία του ἔμμενεν ἀκμαία. Ἀνῆκεν εἰς τὰς φύσεις, αἱ ὁποῖαι χαίρονται τὴν ζωὴν, ὅπως καὶ ἂν τοὺς ἐροχεται. Ἐὰν τὸν ἔβλεπεν ὁ Ναπολέων δὲν θὰ ἐπανελάμβανε περὶ αὐτοῦ ὅ,τι εἶπε διὰ τὸν Γκαίτε: «Σήμερα ἔκαμα τὴν γνωριμίαν ἐνὸς ἀνθρώπου». Ὁ Δανὸς πρίγκηψ δὲν παρουσίαζε τίποτε τὸ ἐξαιρετικόν. Ἦτο προσωπικότης μετρία. Ἀλλ' ἡ διανοητικὴ του μεσότης συνεπιβάζετο ἄριστα μὲ τὸν χαρακτήρα του, ὅστις ἐξεφράζετο διὰ τῆς λέξεως «μετριοπάθεια». Ἡ πολυτάραχος πεῖρά του ἐμεγάλωσε τὴν ἔμφυτον ὀρθοφροσύνην.

Δι' αὐτῆς συνεννοήθη ἀπὸ τὴν πρώτην στιγμήν μὲ τὸν Βενιζέλον.

Ὁ βασιλεὺς εἶχε γνωρίσει τοὺς ἐξοχωτέρους Ἑλληνας τριῶν ὀλοκλήρων γενεῶν. Κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ «νεοελληνικὴ ἐξυπνάδα» ἦτο φοβερὸν ἐλάττωμα τοῦ ἔθνικοῦ χαρακτήρος. Ἐνῶ ὁ ὑπασιστηὴς ἀνιγγελλε τὸν Κρητὰ, ὁ μονάρχης ἔλεγε ἀπὸ μέσα του:

«Ἀκόμη ἕνας πολὺ ἐξυπνος».

Ὁ Γεώργιος ἐμετροῦσε τὸν συνομιλητὴν του. Πίσω ἀπὸ τὰ γυαλιά, ἐρευνοῦσε τὸ βλέμμα, πίσω ἀπὸ τὰς λέξεις τὴν ψυχὴν. Ὁ Βενιζέλος δὲν ἔκρυβε τίποτε. Ἦταν ἔτοιμος νὰ κάμη περισσότερα τῶν ὅσων ἔλεγε. Ὁ βασιλεὺς ἀνεκάλυπτε σιγὰ-σιγὰ ὅτι αὐτὸς ἐδῶ εἶχε μεταβάλλει τὴν «νεοελληνικὴν εὐφυΐαν» εἰς πραγματικὴν ἀρετὴν. Τοῦ ἐφαίνετο, χωρὶς ὑπερβολὴν, «μεγαλοφυΐας». Ἐπειτα αἱ λέξεις τοῦ Κρητὸς ἀκτινοβολοῦσαν μίαν ἀκαταμάχητον πειστικότητα καὶ εἰλικρίνειαν. Εἰς μίαν στιγμήν τοῦ εἶπε:

«Μεγαλειότατε! δύο δρόμοι ἀνοίγονται: Ἡ ἐπάνοδος εἰς τὸ πρῶην καθεστῶς καὶ ἡ ἄγουσα πρὸς τὴν ἀνόρθωσιν. Ἐὰν τὸ στέμμα τεθῆ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ἀνορθωτικοῦ ἀγῶνος, σᾶς ὑπόσχομαι ὅτι ἐντὸς δύο ἐτῶν, ἡ Ἑλλὰς θὰ εἶνε ἀγνώριστος».

Τὸ ὕφος αὐτὸ ἦτο ἐντελῶς νέον διὰ τὸν Γεώργιον.

Ὁ Θεοτόκης τὸν ἔκαμνε πάντοτε νὰ ἀμφιβάλλῃ. Ἡ ὀρητικότης τοῦ Ράλλη ἐχάνετο εἰς ἀκαταστασίαν σκέψεων καὶ πράξεων. Ἡ σοβαρὰ νοημοσύνη τοῦ Ζαΐμη συνίστατο εἰς τὸ νὰ ἀφήνῃ τὰ πράγματα ὅπως τὰ εὗρηκε. Ὁ Δραγούμης τοῦ ἦτο ἀκατάληπτος.

Μὲ τὸν Βενιζέλον ὅλα ἤλλασαν ὄψιν. Ὁ βασιλεὺς ἔστερεῖτο φαντασίας. Ὅσα ἐν τούτοις ἤκουε τώρα τοῦ ἐνθύμιζαν περιουσίας του εἰς τὴν μεσημβρινὴν Πελοπόννησον. Ἐνῶ ἦτο ἀκόμη χειμῶνας, ἔβλεπεν ἔξαφνα τὴν ἑλληνικὴν ἀνοιξιν νὰ γεμίζῃ τὰς πεδιάδας μὲ φῶς καὶ ἀνθη. Τὸ ἴδιο

(1) Ὁ Ἄγγελος Φωτήλας διὰ προσφάτου ἐπιστολῆς του εὐηρεστήθη νὰ πληροφορήσῃ τὸν γραφόντα ὅτι ἡ πρόσκλησις τοῦ στέμματος ἐγένετο κατόπιν συνεννοήσεων μεταξὺ τοῦ Διονυσίου Στεφάνου, τοῦ Ἄλ. Φωτήλα καὶ τοῦ Ε. Βενιζέλου.

αἰσθημα ἔδοκίμαζε, τὴν στιγμὴν αὐτήν. Ἡ Ἑλλὰς τοῦ ἐφαίνετο διὰ μιᾶς ἀνανεωμένη⁽¹⁾.

Συνεζήτησαν καὶ τὴν ἄλλην ἡμέραν. Ὁ Γεώργιος ἀνέθεσεν εἰς τὸν Βενιζέλον νὰ καταρτίσῃ κυβερνήσιν, ἐνέκρινε δὲ νὰ δημοσιευθῇ τὸ ἐξῆς διάγγεγμα :

«Κατὰ τὴν σημερινὴν μεταμεσημβρινὴν συνάντησιν τοῦ κ. Βενιζέλου μετὰ τοῦ βασιλέως, ἡ αὐτοῦ μεγαλειότης εὐηρεστήθη νὰ ἀνακοινώσῃ ὅτι μελετήσας καλῶς τὰ λεχθέντα αὐτῷ ὑπὸ τῶν διαφόρων ἀρχηγῶν τῶν κομμάτων κατέληξεν εἰς τὸ νὰ ἐγκρίνῃ καθ' ὅλοκληρίαν τὰς γνώμας τοῦ κ. Βενιζέλου καὶ ἀπεφάσισε, τιθέμενος ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ εἰρηνικοῦ ἀνορθωτικοῦ ἀγῶνος, νὰ περιβάλλῃ τὸν κ. Βενιζέλον μὲ τὴν ἀπόλυτον ἐμπιστοσύνην αὐτοῦ διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ ἐκτεθέντος εἰς τὴν αὐτοῦ μεγαλειότητα προγράμματός του. Ἀνάκτορα Ἀθηνῶν, 2 Ὀκτωβρίου 1910».

Τοιαύτην διακήρυξιν ὁ Γεώργιος δὲν εἶχε δημοσιεύσει ἄλλοτε ἐπὶ πενήντα ἔτη. Οἱ βασιλεῖς δὲν ἐπαναστατοῦν εὐκόλα. Αὐτὸς τὸ ἔκαμε.

Τὴν 5ην Ὀκτωβρίου τὸ νέον ὑπουργεῖον ἐσηματίσθη ὡς ἐξῆς: Ε. Κ. Βενιζέλος πρόεδρος κυβερνήσεως, ὑπουργὸς Στρατιωτικῶν καὶ Ναυτικῶν, Ε. Ρέπουλης, τῶν Ἐσωτερικῶν, Ν. Δημητρακόπουλος, τῆς Δικαιοσύνης, Λ. Κορομηλάς, τῶν Οἰκονομικῶν, Ἀπ. Ἀλεξανδρῆς, τῆς Παιδείας. Ἰω. Γρυπάρης, τῶν Ἐσωτερικῶν. Ὁ Ἐμμανουὴλ Μπενάκης θὰ ἀνελάμβανε τὸ συνιστώμενον τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας.

Οὐδὲν ἐκ τῶν μελῶν τῆς κυβερνήσεως εἶχεν ἄλλοτε καταλάβει ὑπουργικὸν ἀξίωμα. Πλὴν δύο, οἱ λοιποὶ ἐγίνοντο βουλευταὶ διὰ πρώτην φοράν. Ὅ,τι ἐπομένως ἀνεπύχθη μέχρι τοῦδε ὡς θεωρία, ἐπιστοποιήθη ὑπὸ τῶν πραγμάτων. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία περιήλθεν εἰς νέους ἀντιπροσώπους, ἀποκλειστικῶς ἐκ τῶν ἀστικῶν τάξεων.

Μετὰ τὸν βασιλέα, ἔμενε νὰ ρυθμισθῇ ἡ θέσις τῆς Βουλῆς ἀπέναντι τοῦ ἀρχίζοντος ἔργου τῆς ἀνακαινίσεως. Καὶ προηγουμένως καὶ διὰ τοῦ Βενιζέλου, ἡ ἐπανάστασις ἐλάμβανεν ὠρισμένην κατεύθυνσιν: Ἐπρόκειτο νὰ ὀργανωθῇ συγχρονισμένον ἀστικὸν κράτος, μὲ χαρακτηριστὰ προοδευτικόν. Εἰς τὴν προσπάθειαν αὐτὴν δὲν ἠδύνατο νὰ συνεργήσουν οὔτε οἱ 180 ὀλιγαρχικοὶ βουλευταὶ μὲ τὰς ἐντελῶς ὀπισθοδρομικὰς ἰδέας των, οὔτε ἡ ὁμὰς τῶν ἀδιαλλάκτων συντακτικῶν, ἧτις ἐπεδίωκε τὴν ἀνατροπὴν τῆς κληρονομικῆς βασιλείας. Ὁ ἀπομένον ἀριθμὸς τῶν «ἀνορθωτικῶν» μελῶν τῆς συνελεύσεως δὲν ἤρκει διὰ νὰ στηρίξῃ τὴν κυβέρνησιν Βενιζέλου.

Ἡ ἀδυναμία τῆς συνελεύσεως ὅπως προσαρμοσθῇ μὲ τὴν θέλησιν τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τοῦ λαοῦ ἀπεδείχθη κατὰ τὴν πρώτην συζήτησιν περὶ χαρακτηρισμοῦ τοῦ σώματος. Ἐνῶ ὁ πρωθυπουργός, ὁ Γεώργιος Θεοτόκης, ὁ Α. Εὐταξίας, ἀντιπροσωπεύοντες τὰ τρία τέταρτα τῶν πλεροξουσίων βουλευτῶν, ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ τοῦ δικαιώματος τοῦ στέμματος νὰ διαλύσῃ τὴν Βουλὴν, διότι αὕτη δὲν ἦτο «συνέλευσις συντακτικῆ», ἀλλὰ

(1) Ὁ Γεώργιος διηγῆθαι ἐπανειλημμένως ἔπειτα τὰς ἐντυπώσεις του ἐκ τῆς πρώτης συνουσίας μετὰ τὸν Ε. Βενιζέλον.

διπλῆ ἀναθεωρητικῆ, κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν ψηφοφορίαν δὲν ὑπῆρχεν ἀπαρτία. Ἡ κυβέρνησις ὑπέβαλε τὴν παραίτησίν της. Αὐθόρμητα καὶ ζωηρότατα συλλαλητήρια συνεκροτήθησαν καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα. Οἱ Γ. Θεοτόκης, Δ. Ράλλης, Κ. Π. Μαυρομιχάλης, μεταβαίνοντες εἰς τὸ βουλευτήριον ἀπεδοκιμάσθησαν δεινῶς. Εἰς τὴν πλατεῖαν τῆς Ὀμονοίας ἐνώπιον χιλιάδων λαοῦ, ἐζητήθη «ἡ ἐξορία τῶν ἀρχηγῶν τῶν φαύλων παλαιῶν κομμάτων». Ἐξηρεθισμένοι διαδηλωταὶ συνεκεντρώθησαν πρὸ τῶν ἀνακτόρων. Ὁ βασιλεὺς τοὺς παρήγγειλε:

«Ὁ λαὸς δύναται νὰ εἶναι ἡσυχος. Δὲν ἀποδέχομαι τὴν παραίτησιν τοῦ Βενιζέλου».

Καίτοι ἡ κυβέρνησις ἔλαβε ψῆφον ἐμπιστοσύνης, εἰσηγήθη ὀρθῶς εἰς τὸ στέμμα τὴν διάλυσιν τῆς διπλῆς Βουλῆς. Τὸ βασιλικὸν διάταγμα ἐτοιχοκολλήθη εἰς τὴν κλειστὴν ἐξώθυραν τοῦ κοινοβουλίου, τὴν 12/25 Ὀκτωβρίου 1910. Νέαι ἐκλογαὶ θὰ ἐνηγοῦντο τὴν 28ην Νοεμβρίου τοῦ ἰδίου ἔτους.

Τὰ παλαιὰ κόμματα ἐθεώρησαν πραξικοπηματικὴν τὴν διάλυσιν. Ὁ Γ. Θεοτόκης εἰσηγήθη τὴν ἀποχὴν ἐκ τῶν ἐκλογῶν, καίτοι δὲν ἐδέχετο πρὸ ὀλίγου συζήτησιν καὶ περὶ τοῦ δικαιώματος τοῦ βασιλέως πρὸς διάλυσιν τοῦ σώματος ἐκείνου. Οἱ Δ. Ράλλης καὶ Κ. Π. Μαυρομιχάλης συνεφώνησαν.

Καὶ τούτων μὲν ἡ στάσις εἶχε δευτερεύουσαν σημασίαν. Ἦσαν ἐκ καταγωγῆς ἐχθροὶ τῆς νέας τάξεως τῶν πραγμάτων. Ἄλλ' ἀπέσχεεν ὁ Δ. Γούναρης, διὰ λόγους κομματικῆς πειθαρχίας. Δὲν ἐνέκρινεν ἀτομικῶς τὴν ἀποχὴν. Ἠκολούθησε τὸν ἀρχηγόν του Θεοτόκην καὶ ἐδικαιολογήθη οὕτω:

«Ποῖον κῦρος δύναται νὰ ἔχη τὸ νέον σύνταγμα ὅταν ψηφισθῇ ἀπὸ Βουλὴν, τῆς ὁποίας δὲν μετέχουν ὁ Θεοτόκης, ὁ Ράλλης, καὶ ὅλοι οἱ σοβαροὶ κοινοβουλευτικοὶ ἄνδρες τοῦ τόπου;»

Τὸ κύρος τοῦ κοινοβουλίου δὲν προήρχετο ἀπὸ τὸν λαόν, ἀλλ' ἀπὸ πέντε δέκα «σοβαροὺς ἄνδρας». Ἀντίληψις καθαρῶς ἀντιδημοκρατικῆ. Μὲ αὐτὴν ἐπῆγεν ἀκόμη μακρότερα ὁ Γούναρης καίτοι αἱ ἀστικαὶ τάξεις ἐξηκολούθουν νὰ νομίζουν ὅτι ἀνῆκεν εἰς αὐτάς (!).

Ἡ ἀρνητικὴ διαμαρτυρία τῶν παλαιῶν κομμάτων ἐπέρασεν ἀπαρτήρητος. Αἱ λαϊκαὶ μαζαὶ εἶχαν πρὸ πολλοῦ καταδικάσει τὸν τρόπον τῆς δράσεως τῆς Βουλῆς, διὰ τὴν ὁποίαν ἔλεγαν:

«Καὶ σοῦ εἶπα καὶ μοῦ εἶπες, ἀκριβὴ μου Θεανώ».

Μαζὶ μὲ τὰ ἄλλα ὄργανα τῆς πολιτείας, θὰ ἰδρύνετο καὶ τὸ κοινοβούλιον ἐπὶ τῆς νέας ἀνορθωτικῆς βάσεως, τὴν ὁποίαν ἐχαρκτηρίζε πνεῦμα πρακτικότητος καὶ ἐφαρμογῆς θετικῶν ἔργων.

(!) Τὸ ὅτι ὁ Δ. Γούναρης ἐξηκολούθει θεωρούμενος ἀντιπρόσωπος τῶν ἀστικῶν τάξεων μαρτυρεῖ ἡ πρὸς αὐτὸν πρόποσις τοῦ προέδρου τοῦ δικηγορικοῦ συλλόγου Πύργου Ἀθανασιάδη, εἰπόντος, κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1912: «Οἱ δικηγόροι σεμνύονται διότι ἐκ τῶν τάξεων τῶν ἀστῶν προσήλθεν ἐθνικὸς ἀνὴρ, ὁ Δ. Γούναρης». (Ἰω. Μάλλωσι «Πολιτικὴ Ἱστορία Δ. Γούναρη» σελίδες 227 καὶ 250. Α. Καμπάνη: «Ἡ Ἑλληνικὴ Κρίσις»).

ΤΟ ΑΣΤΙΚΟΝ ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΡΑΤΟΣ

Δύο χρονολογίαι, ακριβέστερον δύο πράξεις, προσδιορίζουν τὴν ἀκμαϊότεραν ἐποχὴν τῆς ἐλευθέρας ἑλληνικῆς ἑκατονταετίας. Τὴν 12 Ὀκτωβρίου 1910, διελύετο ἡ ἐθνοσυνέλευσις. Πραγματικῶς ἐτελείωνεν ἢ μετὰ τὸ 1897 περίοδος τῆς ἀναζητήσεως διὰ τὰ ἀρχίσῃ μία ἄλλη θετικῶν καὶ ὀριστικῶν ἔργων. Τὴν 13 Σεπτεμβρίου 1916, ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος μετὰ τοῦ Παύλου Κουντουριώτη μετέβαιναν εἰς Θεσσαλονίκην. Τοῦτο ἐσήμαινε τὴν ἀνέκλητον θέλησιν τῆς νέας Ἑλλάδος νὰ μὴ παραδώσῃ εἰς βέβαιον ἔξαφανισμόν ὅσα ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς ἐδημιούργησε μεταξὺ 1910 καὶ 1916.

Ὅσα ἐπράχθησαν ἢ συνέβησαν κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἀποδίδονται ὑπὸ τῶν πολλῶν εἰς μόνον τὸν Βενιζέλον. Μία ἄλλη ἀδιάλλακτος μερὶς Ἑλλήνων τὰ θεωρεῖ γέννημα τύχης. Τὸ πρᾶγμα εἶνε διαφοροετικόν. Ὁ Βενιζέλος δὲν ἔκαμεν ὅλα ὅσα ἔγιναν. Ἀλλὰ τὰ γενόμενα δὲν θὰ ἐπραγματοποιῶντο ἄνευ αὐτοῦ.

Ἡ ὀργανικὴ αἰτία τῶν ὑπὸ μελέτην φαινομένων ὑπεδείχθη ἤδη. Εἶναι πάντοτε ἡ αὐτή: Μεταξὺ τοῦ 1890 καὶ 1910 ἐσηματίσθη εἰς τὴν Ἑλλάδα οἰκονομικῶς καὶ ἠθικῶς εὐρωστος ἀστικὴ τάξις, ἀνάλογος μὲ ἐκείνην, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν κοινωνικὴν βᾶσιν τῆς Εὐρώπης. Ἡ ἀνάβασίς της εἰς τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν ἐξηγεῖ τὰ κατόπιν γεγονότα. Ἄστοι ὁμως ὑπῆρχαν καὶ πρὸ τοῦ Βενιζέλου. Ἀπόδειξις ὅτι ὁ Τρικούπης ἀντελήφθη τὴν ἐρχομένην ἀστικὴν πραγματικότητα καὶ τὴν ὤθησε πρὸς τὰ ἔμπρός. Ὑπῆρξεν ὁ «προφήτης τῶν ἐλευθέρων ἀστῶν». Ὁ Γεώργιος Θεοτόκης τοὺς ἐπεριφρόνησε. Ὁ Δημήτριος Γούναρης τοὺς ἀνεγνώρισεν ἀλλὰ τοὺς ὑπετίμησε. Μόνος ὁ Βενιζέλος εἶδεν εἰς αὐτοὺς τὸ παρὸν καὶ εἰργάσθη διὰ τὰ τοὺς παραδώσῃ τὸ μέλλον τῆς Ἑλλάδος⁽¹⁾.

Διὰ τοῦτο ὁ Βενιζέλος εἶναι ὁ πρῶτος ἀρχηγὸς τῶν Ἑλλήνων ἀστῶν.

(1) Ὁ χαρακτὴρ καὶ τὰ ὄρια τῆς μελέτης δὲν συγχωροῦν ἐκτεταμένην ἀνάληψιν περὶ τῆς ἀπόδοσης τῶν ἀστῶν εἰς τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν. Πάντως εἶναι χαρακτηριστικαὶ αἱ γυνῶμα προσώπων, ἐκ τῶν κυρίως ἀναμιχθέντων εἰς τὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης:

Ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος φρονεῖ ὅτι πρᾶγματι ἐξέπεσεν ἡ ὀλιγαρχία, ἀνῆλθον δὲ εἰς τὴν κυβερνήσιν νέα κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ στοιχεῖα. Δὲν προσδιορίζει ὁμως ἂν ἡ ἀρχὴ κατελήφθη ὑπὸ τάξεως ὀλοκλήρου, ἤτοι τῶν ἀστῶν.

Ὁ Ἄλ. Παπαναστασίου πιστεύει ὅτι, κατὰ τὸ 1909, ἡ κίνησις τῶν σωματείων, τὰ λαϊκὰ συλλαλητήρια καὶ ἡ ἐμφάνισις τοῦ Βενιζέλου σημαίνουν ἀνατροπὴν τῆς πλουτοκρατικῆς ὀλιγαρχίας καὶ ἀντικατάστασιν αὐτῆς παρὰ τῶν λαϊκῶν τάξεων.

Ὁ Ἀνδρέας Μιχαλακόπουλος νομίζει ὅτι ἀπὸ τοῦ 1864 αἱ ἀστικαὶ τάξεις μετεί-

Ἄλλ' ὁ Βενιζέλος ἐστήριξε τὸ ἔργον του καὶ ἐπὶ μιᾶς ἄλλης βάσεως ἕξ ἴσου στερεᾶς μὲ τὴν κοινωνικὴν: Ἐπὶ τοῦ ἔθνους.

Ἡ κοινοβουλευτικὴ ὀλιγαρχία κατελύθη. Εἰς τὴν θέσιν της ἰδρύθη λαοκρατία. Διὰ νὰ ἐξασφαλίσουν οἱ ἄστοι τὸ νεαρὸν αὐτῶν καθεστῶς ἔδωκαν εἰς τὸν Βενιζέλον δύναμιν λαϊκοῦ δικτάτορος. Αὐτὴν τὴν ἔννοιαν ἔχουν καὶ ἡ μείωσις τῆς ἐπιρροῆς τοῦ πανισχύρου ἕως τότε βουλευτοῦ καὶ ἡ ἐπὶ συνεχῆ ἔτη, ἀσάλευτος ἐμπιστοσύνη τῶν ἀστῶν μαζί μὲ τοὺς ἀγρότας πρὸς τοὺς φιλελευθέρους.

Ἡ πολιτικὴ ὁμως ὅλων τῶν κρατῶν ἐπηρεάζεται καὶ ἀπὸ παράγοντας, εὐρισκομένους ἔξω τῶν ὁρίων των. Διὰ τὴν Ἑλλάδα ἡ ἀρχὴ αὐτὴ ἴσχυεν ἀπολύτως. Ἄμεσος σκοπὸς τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἦτο, πρὸ εἴκοσιν ἐτῶν, ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ ἔθνους. Αὐτὸν τὸν προορισμὸν εἶχεν ἐπὶ τῆς ὀλιγαρχίας, τὸν ἴδιον διετήρει καὶ μετὰ τὴν ἄνοδον τῶν ἀστῶν. Τὸ ἔθνος ἀπετέλει τὸν ἐνωτικὸν κοῖνον μεταξύ ὀλιγαρχικοῦ καὶ ἀστικοῦ κράτους. Τὸ δεύτερον ἐσυνέχριζεν ἀναγκαιῶς τὸν δρόμον τοῦ πρώτου.

Ἔτσι προέκρινε, μετὰ τὸ Γουδί, «τὸ ἀστικὸν-ἐθνικὸν κράτος», μὲ κυριώτατον ἀντιπρόσωπον τὸν Βενιζέλον.

Αἱ γενικαὶ αὐταὶ προϋποθέσεις περιορίζουν τὴν ἐπιρροὴν τῶν προσώπων εἰς τὴν πραγματικὴν της ἀναλογίαν καὶ φωτίζουν τὴν περίοδον 1910—1920. Διὰ τούτων ἐξηγεῖται τὸ γεγονός ὅτι ὁ Βενιζέλος δὲν ἐφάνη οὔτε ἀπολύτως ριζοσπαστικὸς οὔτε ἀρκετὰ συντηρητικὸς. Θὰ ἦτο δύσκολον καὶ ἐπικίνδυνον νὰ κάμῃ ἄλλοιώτικα. Ὁφείλε νὰ ὀργανώσῃ τὰ κράτος ἐπὶ τῆς ἀστικῆς του βάσεως, χωρὶς νὰ παραβλέψῃ ἐντελῶς τὰ ὀλιγαρχικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἦσαν χρήσιμα καὶ ἀναγκαῖα διὰ τὴν πολιτικὴν τοῦ ἔθνους.

Τοῦναντίον, ἀπὸ τὸ 1916 ἕως τὸ 1920, ἡ πολιτικὴ ἀκριβῶς τοῦ ἔθνους ἐπέβαλε ριζικὰς πολιτικακὰς μεταβολὰς εἰς τὸ ἐλεύθερον κράτος. Αἱ μεταβολαὶ ἔγιναν. Ἀπέδειξαν ἐν τούτοις ὅτι οἱ μικροὶ ἰδίως λαοί, δὲν ἠμποροῦν νὰ διεξάγουν ἐπιτυχεῖς ἐθνικοὺς ἀγῶνας, ὅταν ἀλληλομάχωνται ἐσωτερικῶς. Ἀπομένει ἐπομένως δικαία ἐκ τῆς πείρας καὶ ὀρθὴ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων ἡ κατὰ τὸ 1910 δοθεῖσα παρὰ τοῦ Βενιζέλου γενικὴ εἰς τὸ κράτος κατεύθυνσις.

Πλήρες πρόγραμμα κυβερνήσεως ἐξέθεσεν ὁ Βενιζέλος, κατὰ τὴν προελογικὴν του ἀγόρευσιν τῆς Λαρίσης. Ὁ λόγος ἐκεῖνος εἶναι θεμελιώδους σημασίας διότι περιέχει ὅλας σχεδὸν τὰς ἀρχὰς ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀνεπτύχθη ἡ κοινωνικὴ καὶ ἐθνικὴ Ἑλλὰς τῆς τελευταίας εἰκοσαετίας.

Ἡ προτίμησις τῆς Λαρίσης ὡς πανελληνίου βήματος δὲν ἦτο ἐστερη-

χαν εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ τόπου. Προσέχει ἰδιαιτέρως τὴν ἐκάστοτε στάσιν τῶν ἀγροτῶν.
(Ἐκ συνομιλιῶν μὲ τὸν γράφοντα, θέρους τοῦ 1928).

Ὁ Γεώργιος Καφαντάρης εἶναι τῆς γνώμης ὅτι ἐπεκράτει γενικὴ δυσφορία ἐναντίον τῆς ἀνικανότητος τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν, τῆς ἀνεπαρκείας τοῦ κοινοβουλίου καὶ τῶν ἐθνικῶν ἀτυχῶν. Μία μορφή αὐτῆς ἦτο τὸ στρατιωτικὸν πραξικόπημα τοῦ Γουδί. Δὲν θεωρεῖ καιρίαν τὴν κοινωνικὴν σημασίαν τῆς ἐπαναστάσεως.

(Ἐκ συνομιλίας μὲ τὸν γράφοντα 29 Δεκεμβρίου 1930).

μένη ἐννοίας. Πρὸ ὀλίγων μηνῶν ἡ θεσσαλικὴ μητρόπολις εἶχε γίνοι θέατρον σφαγῆς τῶν ἀκτημόνων ἀγροτῶν, οἱ ὅποιοι ἐξήτουν τὴν ἀπελευθέρωσίν των ἐκ τοῦ πραγματικοῦ καὶ ὄχι πολιτικοῦ ἀπλῶς ζυγοῦ τῆς ὀλιγαρχίας. Εὐρίσκειτο ἐξ ἄλλου ἀπροστάτετος ἡ Λάρισα εἰς τὴν διάκρισιν τῶν τουρκικῶν τηλεβόλων. Ὁ Βενιζέλος ἔδειξεν ὅτι ἡ νέα ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως τάξις ἀντελαμβάνετο καὶ τὴν κοινωνικὴν καὶ τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν ἐντελῶς διαφορειακὰ ἀπὸ τὴν προκάτοχόν της ὀλιγαρχίαν. Θεμέλιον τῆς πολιτικῆς αὐτῆς ἦτο τὸ γεγονός ὅτι ἦντιαι τὴν δυνάμιν της ἐκ τοῦ λαοῦ καὶ ἔστρεφε τὴν φροντίδα της ὑπὲρ αὐτοῦ :

«Ἡ κυβέρνησις δὲν διστάζει νὰ κηρύξη πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαόν, εἶπεν ὁ Βενιζέλος, ὅτι ἐπιδιώκει ὅπως ἐν μέρος τῶν δημοσίων βαρῶν, τὸ ὅποιον ὑφίστανται σήμερον οἱ ἀνίσχυροι ὄμοι τῶν ἀπορωτέρων τάξεων, μεταπέση εἰς τοὺς ἰσχυροτέρους ὄμους τῶν εὐπορωτέρων τάξεων».

Ἄλλὰ καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῶν ἀκτημόνων καλλιεργητῶν εἰς ἰδιοκτητίας, ὡς ὁ ἐργατικὸς κῶδιξ καὶ ἡ μεταρρυθμίσις της ἐκπαιδεύσεως μὲ λαϊκὴν κατευθύνσιν, εὐρίσκονται σαφεῖς καὶ συστηματικαὶ εἰς τὴν ἀγόρευσιν τῆς Λαρίσης.

Ἐξετέθη ἐπίσης τὸ ἐθνικὸν πρόγραμμα τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν ἀστῶν. Χαρακτηρίζεται ἀπὸ προνοητικότητα διὰ τὴν ὀργάνωσιν ἀξιωμαχοῦ στρατοῦ καὶ ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν τῆς ὀλιγαρχικῆς ἀδιαλλαξίας, ἡ ὅποια καθίστα χιμαιρικὰς τὴς ἑλληνικὰς ἀξιώσεις.

«Ἡ κυβέρνησις φρονεῖ, ἐδήλωσεν ὁ πρωθυπουργός, ὅτι πρέπει νὰ ἄρωμεν τὰς διχοστασίας ὄχι μόνον πρὸς τὴν γείτονα ἐπικράτειαν, τὴν Τουρκίαν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους βαλκανικοὺς λαούς. Μόνον ἀποστρέφοντες, κατὰ τὸ δυνατόν, τὸ βλέμμα ἐκ τοῦ παρελθόντος, τὸ ὅποιον μᾶς χωρίζει καὶ ἀποβλέποντες εἰς τὸ μέλλον, τὸ ὅποιον μᾶς προσεγγίζει, θὰ ἐπιτύχωμεν στενωτέρου συνδεσμον μεταξὺ τῶν ἀποτελούντων τὴν Ἑγγὺς Ἀνατολὴν λαῶν».

Εἶχε ριφθῆ ἡ πρώτη ἐπίσημος ἑλληνικὴ πρόσκλησις διὰ τὴν βαλκανικὴν συμμαχίαν. Ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος ἄφηνε τὰ σύννεφα. Ἄλλ' ἡ πρακτικὴ ὠριμότης τοῦ ἐγκαινιζομένου συστήματος, ἐφανερώνετο καὶ εἰς τὴν μορφήν τῆς ὀμιλίας τοῦ Βενιζέλου. Ἡ ἑλληνικὴ ρητορικὴ ἦτο συνήθως λυρικὴ καὶ ἠγηρά. Πλοῦτος λέξεων, πτωχεία ἰδεῶν, ἀπουσία ἐκτελέσεως ἔργων. Ὁ νέος πρωθυπουργός ἐγκατέλειπε τὰ καθιερωμένα. Παρουσίαζε σύγχρονον κλασικὸν τύπον εὐγλωττίας, συνδυάζοντα τὴν ἐπιχειρηματολογίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου Κουμουνοδούρου μὲ τὴν σοβαρότητα τοῦ Χαριλάου Τρικούπη. Ἐνεφανίζετο ὡς ρήτωρ ἀπέριττος καὶ πραγματολόγος. Ὡς ὕφος ἀκόμη ἡ καθαρεύουσα τοῦ Βενιζέλου ἦτο ζῶσα, νευρώδης, ὄριμος. Χωρὶς ἴχνος ἀκαδημαϊσμοῦ ἀλλὰ καὶ ἄνευ τολμηρῶν παραληρησέων πρὸς τὴν δημοτικὴν ἐδημιούργει θαυμάσιον ὑπόδειγμα νεοελληνικοῦ λόγου. Ἐπειθεν ὅσον οὐδεὶς ἄλλος πρὸ αὐτοῦ, ἐπειδὴ μετέδιδε τὴν βεβαιότητά του ὅτι θὰ πράξῃ ὅτι ἔλεγε. Εἰς τὴν Λάρισαν ὠμίλησεν ὑπὸ βροχὴν. Αἱ λέξεις του ἐδανείζοντο κατὶ ἀπὸ τὸ ἀπηνὲς τῆς γύρω φύσεως. Τὸ φθινοπωρινὸν τοπεῖον ἐτελείωνεν εἰς τὰ βουνὰ τῆς Μελόνας, τὰ ὅποια ἠπέιλουν τὴν πεδιάδα, ἀντι

νά τὴν προστατεύουν. Ἡ ὥρα καὶ ὁ τόπος δὲν ἦσαν πρὸς διαχύσεις. Οἱ Θεσσαλοὶ ἀπεύρνοντο χωρὶς τὸν εὐκολὸν ἐνθουσιασμόν παλαιῶν ἡμερῶν. Ἐσχημάτισαν ὅμως τὴν πεποίθησιν ὅτι ἐκεῖνος ποῦ ἤκουσαν θὰ ὄργωνε τὴν πολιτείαν μὲ τὰ ἔργα του, ὅπως αὐτοὶ τὴν γῆν μὲ τὸ ἀλέτρι των.

Ἡ ἔγκρισις τοῦ κυβερνητικοῦ προγράμματος ἔγινε δι' ἀληθινοῦ δημοψηφίσματος. Ὅχι μόνον ἐξελέγησαν ὑπὲρ τοὺς 300 φιλελεύθεροι, ἀλλὰ καὶ ἡ οργανωθείσα ὑπὸ τῶν παλαιῶν κομμάτων ἀποχή, ἐματαιώθη πανηγυρικῶς. Παντοῦ ὁ ἀριθμὸς τῶν ψηφοφόρων ὑπῆρξε πλήρης. Εἰς πολλὰς ἐπαρχίας ἐψήφισαν περισσότεροι ἀπὸ τὰς ἐκλογὰς τῆς 8 Αὐγούστου 1910.

Καὶ δὲν ἐπαγιώνετο ἐσωτερικῶς μόνον τὸ νέον καθεστῶς. Ὁμόφωνοι ἐπήρχοντο ἡ ἐμπιστοσύνη καὶ ἡ ἀναγνώρισις τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ἡ ἐπανάστασις τοῦ Γουδι εἶχε δώσει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἐσχηματίζετο εἰς τὴν Ἑλλάδα, καθὼς καὶ εἰς τὴν Τουρκίαν, στρατιωτικὸν κόμμα μὲ πολεμικὴν πολιτικὴν. Αἱ πρῶται ἐνέργειαι τοῦ Βενιζέλου, ἀπεκάλυπταν ἄνδρα θετικὸν καὶ ἀποφασιστικόν, προικισμένον διὰ σπανίας εὐρύτητος βλέψεων.

Διαλεγόμενος μετὰ τοῦ Ἑλληνοῦ ἐπιτετραμμένου Ρώμης, ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἰταλίας Τιττόνι εἶπε:

«Ἡ ἀγόρευσις τοῦ κ. Βενιζέλου εἰς Λάρισα εἶναι ἐμφάνισις ἀληθοῦς πολιτικοῦ ἀνδρός, ὅστις συνέθεσε πραγματικὸν πρόγραμμα κυβερνήσεως ἄνευ συμβιβασμῶν καὶ κολακειῶν πρὸς τὰ πλήθη».

Ἐκ Βιέννης ὁ πρεσβευτὴς Γεώργιος Στρέϊτ μετεβίβαζεν εὐμενεστάτας ὑπὲρ τοῦ Βενιζέλου κρίσεις τῆς Αὐστριακῆς κυβερνήσεως.

Ἀπὸ τὸ Λονδίνον ὁ Ἰωάννης Γεννάδιος ἐτηλεγράφη:

«Ἐν συνομιλίᾳ μου μετὰ τοῦ μονίμου ὑφυπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Νίκολσον, ἦλθεν ὁ λόγος ἐπὶ τῶν τελευταίων ἀγορεύσεων τοῦ κ. Βενιζέλου. Ὁ Νίκολσον μοῦ εἶπεν ἐπὶ λέξει:

«Ὁ Βενιζέλος εἶναι μέγα διὰ τὴν Ἑλλάδα ἀπόκτημα. Ἀρχεῖ νὰ ἐπιμείνη ὅπως ἤρχισε» (1).

Τὴν ἐπιβολὴν μιᾶς τάξεως πραγμάτων, ἰσχυρᾶς καὶ ὀδηγουμένης μὲ σύνεσιν, ὠμολόγει ὁ διάδοχος Κωνσταντῖνος, ὅταν ἔλεγε:

«Δὲν μᾶς χωρίζει τίποτε ἀπὸ τὸν Βενιζέλον».

Ὁ δὲ Γεώργιος:

«Μὲ τὸν Βενιζέλον δὲν ὑπάρχουν κόμματα νὰ διαιροῦν τὴν Ἑλλάδα. Ὁ τόπος ἀναγεννᾶται».

Ἐννοεῖται ὅτι ἡ νέα κυβερνήσις δὲν ἔφευγεν ἀπὸ τὴν ἐντολήν της. Ἄν δὲν προσεχώρει εἰς τὰς ἀνατρεπτικὰς διαθέσεις τῶν στοιχείων τῆς ἄκρας λαϊκῆς ἀριστερᾶς, διετήρει ζηλοτύπως τὸν ἀστικόν, φιλαρχοτικὸν καὶ ριζοσπαστικὸν χαρακτῆρα τοῦ καθεστώτος.

(1) Τηλεγράφημα Α. Καρατάνου τῆς 18ης Νοεμβρίου/1 Δεκεμβρίου 1910. Ἐκθεσις Γ Στρέϊτ ὑπὸ ἡμερομηνίαν 25 Νοεμβρίου/8 Δεκεμβρίου 1910. Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 1104 τῆς 22 Δεκεμβρίου 1910 τοῦ Ἰω. Γενναδίου. (Ἀρχεῖα ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν).

Εἰς τὴν Βουλὴν συνεζητεῖτο τὸ 17ον ἄρθρον τοῦ συντάγματος περὶ ἰδιοκτησίας. Ὁ κοινωνιολόγος βουλευτὴς Ἀργολιδοκορινθίας Π. Ἀραβαντινὸς ὠνόμασε «μορμολύκειον» τὴν θεωρίαν περὶ τῆς ἱερότητος καὶ τοῦ ἀπολύτως ἀθίκτου τῆς ἰδιοκτησίας. Ὁ εἰς μοναρχικὸν μεταβληθεὶς ἔπειτα καθηγητὴς Τ. Ἡλιοπούλος εἶπεν :

«Δὲν φταῖς ἐσύ, ἀφοῦ ἄλλος ὑψηλότερα ἰστάμενος (ὁ πρωθυπουργὸς) ἐκφράζει τὰς ἰδίας γνώμας».

Εἰς τὸν Βενιζέλου ἐδόθη εὐκαιρία νὰ διαγροίῃ ὀριστικῶς τὸν προορισμὸν τοῦ «ἀστικοῦ-ἔθνικοῦ κράτους», ὅπως τοῦτο διευρῶνεται, μετὰ τὴν 15 Ἀυγούστου 1909 :

«*Ε. Βενιζέλος* : Ὅταν ὁ κύριος βουλευτὴς (Τ. Ἡλιοπούλος) νομίζει ὅτι ἡ δύναμις τοῦ ἀστικοῦ καθεστώτος εἶναι νὰ μὴ βλέπη παντάπασι τὸν κίνδυνον, ὅστις ἔρχεται, κατὰ τὸν εἰκοστὸν αἰῶνα ἐκ τῶν κάτω, κίνδυνον τὸν ὁποῖον προλαμβάνει μόνον διὰ τῆς ἐγκαίρου ἱκανοποιήσεως τῶν τάξεων ἐκείνων τῶν ἐργατῶν, τῶν ἀποκλήρων τῆς κοινωνίας, δὲν ἐκπλήσσομαι διὰ τὰς ἰδέας του.

Ἄλλ' ἐγὼ διεκήρυξα τὴν ἀλήθειαν, καθ' ἣν ὅπου, ὡς ἐν Θεσσαλίᾳ, ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία ἀντιστρατεύεται πρὸς τὰ οἰκονομικά, τὰ γεωργικά, τὰ ἀνθρωπιστικά καὶ τὰ ἔθνικὰ συμφέροντα τοῦ κράτους, ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία ὀφείλει νὰ ὑποχωρήσῃ λαμβάνουσα ἀποζημίωσιν.

Ἐγὼ εἰς πᾶσαν περίστασιν—καὶ τὸ ἐγὼ αὐτὸ παρακαλῶ νὰ τὸ σημειώσετε ὡς ἐκφράζον τὰς ἰδέας τοῦ κόμματος τῶν φιλελευθέρων καὶ τῆς κυβερνήσεως—θὰ εἶμαι τὸ ἀσφαλέστερον ἔρεισμα τῆς τάξεως τοῦ κοινωνικοῦ καθεστώτος. Ἄλλὰ δὲν τὸ θέλω τὸ καθεστῶς αὐτὸ ἀκίνητοῦν, δὲν τὸ θέλω μόνον εἰς τὴν παλαιὰν αὐτοῦ διαρρύθμισιν, ὅπως σωρευθῆ ἀιφνιδίως εἰς ἔρειπια. Ἄλλὰ τὸ θέλω ἀκολουθοῦν τὴν πρόδον, προσαρμοζόμενον εἰς τὰς καθ' ἡμέραν περιστάσεις, διότι μόνον ἔτσι θὰ βοηθήσῃ τὸ κράτος τοῦτο νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ὑψηλὴν αὐτοῦ ἀποστολήν» (1).

Ἀπὸ τὰς μεγάλας γραμμάς τῆς τροχιάς αὐτῆς οὐδέποτε ἐξέκλινεν ὁ ἐντολοδόχος τῆς στρατολαϊκῆς ἐξεγέρσεως τοῦ 1909. Ἐξέφραζε βεβαίως ἰδέας, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν τὸν λόγον ὑπάρξεως τοῦ νέου καθεστώτος. Ἄλλ' ἐγνώριζεν ὅσον οὐδεὶς ἄλλος νὰ τὰς φέρῃ εἰς φῶς, νὰ τὰς ὑπερασπίσῃ, νὰ τὰς καταστήσῃ ζῶσαν πραγματικότητα. Ἴδου διατὶ ὅσα ἐγίναν δὲν θὰ ἐγίνοντο ἄνευ τοῦ Βενιζέλου καὶ ἰδου διατὶ ἀκόμη δὲν θὰ μείνῃ ἀπλοῦς πρωθυπουργὸς, ἀλλ' ἀρχηγὸς τοῦ πρώτου μετὰ τὸ 1821 ἀστικοῦ ἔθνικοῦ κράτους τῶν Ἑλλήνων.

Ἐκ τῶν ἀρχῶν αὐτῶν ἐνεπνεύσθη ἡ ἀναθεώρησις τοῦ συντάγματος τοῦ 1911. Τὰ ἐπὶ τῆς ἐξουσίας νέα κοινωνικά στοιχεῖα εἶχαν ὡς ἔμβλημα τὰς λέξεις «ἐλευθερία καὶ τάξις». Ὁ Βενιζέλος προσωπικῶς δὲν ἐλησμονεῖ ποτὲ τὸν ἀφορισμὸν τοῦ Μιραμπώ : «Οὐδέποτε θὰ ἐπανεστάτουν οἱ λαοί, ἂν οἱ ὑπουργοὶ ἐπελαμβάνοντο καὶ ἱκανοποιούν ἐγκαίρως τὰς ἀξιώσεις των».

(1) Ἐκ τῶν πρακτικῶν τῆς ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς, 17 Μαρτίου 1911.

Δὲν παρημέλει ἐν τούτοις καὶ τὴν ἄλλην περίφημον ὑποθήκην τοῦ Μπίσμαρκ:

«Ὁ πολιτικὸς ἀνὴρ ὀφείλει νὰ ἔχη διαρκῶς ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ συνταγματικὴ ζωὴ εἶναι σειρὰ συμβιβασμῶν» (!)

Σαράντα ἑπτὰ ἔτη μετὰ τὸ πολίτευμα τοῦ 1864, ἡ ἀναθεώρησίς του εἶναι πράξις ἐξελίξεως, προόδου, μεταρρυθμίσεως, ἀλλ' ὄχι καθιέρωσις ἐπαναστάσεως. Δὲν ἔγιναν μεταβολαὶ ριζικαί. Οὐδὲ κἄν περιορίσθησαν τὰ δικαιώματα τοῦ στέμματος κατὰ τρόπον ἐξασφαλίζοντα τὴν ἀπόλυτον ὑπεροχὴν τοῦ λαοῦ, ὡς κυριάρχου ρυθμιστοῦ τῆς πολιτείας. Τὸ νέον σύνταγμα ἦτο προῖον συμβιβαστικότητος τῶν καθυφόντων. Ἀκόμη ἀκριβέστερον δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι προέβησαν οὗτοι εἰς παραχωρήσεις περισσοτέρας τοῦ δέοντος. Εἰς ὥρισμένας στιγμὰς ἐνήργησαν μᾶλλον ὡς διαιτηταὶ μεταξὺ λαοῦ καὶ ὀλιγαρχίας, παρὰ ὡς ἀντιπρόσωποι μιᾶς ἐπαναστατημένης τάξεως. Αὐτὴν τὴν ἔννοιαν ἔχει ἡ εἰς τὸ ἀναθεωρηθὲν σύνταγμα ἔξαρσις τῆς παντοδυναμίας τοῦ «Δικαίου» καὶ τοῦ «Νόμου». Ὁ Βενιζέλος, οἱ ὑπουργοὶ του καὶ οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν «ἀρχηγῶν - ἀστῶν» ἔκαμναν οὐσιώδεις θυσίας χάριν τῆς κοινωνικῆς ἐνότητος.

Ἡ μεσότης τοῦ νέου συντάγματος ἦτο γεγονὸς χαρακτηριστικόν. Σημαντικωτέρα ὁμως ὑπῆρξεν ἡ μέθοδος τῆς ἐπεξεργασίας του καὶ τὰ πρόσωπα τὰ ὁποῖα τὴν παρουσίαζαν. Ἔως τώρα ὁ κοινοβουλευτισμὸς διετήρει ἐντελῶς πολιτικὸν χαρακτῆρα. Ἦτο «ἐξουσία». Οἱ νέοι ἀντιπρόσωποι τοῦ ἔδωκαν διαφορετικὴν μορφήν. Ἐφεραν εἰς τὴν Βουλὴν πολλὴν ἐπιστήμην. Αἱ μεγάλαί ἐπιτροπαὶ ἦσαν περισσοτέρον «συνεργεῖα» παρὰ ἐκπρόσωποι κομμάτων. Ὁ κοινοβουλευτισμὸς ἐγένετο «πρακτικὸς» καὶ «τεχνικός». Ἀπὸ τὰ συνεργεῖα ἐκεῖνα ἐσηματίσθη ἡ «πολιτικὴ ἡγεσία τῶν ἀστῶν», τὸ φυτώριον ἀπὸ τὸ ὁποῖον διοικεῖται καὶ σήμερον ἡ ἑλληνικὴ πολιτεία.

Ἡ οὐσιωδεστέρα μεταρρυθμίσις τοῦ πολιτεύματος ὑπῆρξεν ἡ τροποποίησις τοῦ περὶ ἰδιοκτησίας ἄρθρου. Δι' αὐτῆς ἡ Ἑλλὰς ἐξέφυγε κἄπως ἀπὸ τὴν τυραννίαν τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου καὶ συνεχρονίζετο. Οἱ μικροαστοὶ καὶ οἱ ἀγρόται ἐξησφάλιζαν τὴν ἀνεξαρτησίαν των ἐντὸς τοῦ νέου κράτους.

Αἱ ἄλλα μεταβολαὶ περὶ μονιμότητος τῶν ὑπαλλήλων, ἰσοβιότητος τῶν δικαστῶν, συμβουλίου ἐπικρατείας κλπ. δεικνύουν τὴν ἐπικρατήσασαν γενικῶς προοδευτικὴν κατεύθυνσιν.

Ὁ πρόεδρος τῆς ἀναθεωρητικῆς συνελέουσας Νικόλαος Στράτος ἠρμήνευεν ἀκριβῶς τὴν σημασίαν τοῦ τελεσθέντος ἔργου, λέγων:

«Κατηρτίσαμεν συνταγματικὸν χάριτην, δι' οὗ ἐξασφαλίζεται τὸ ἀνεπιρέαστον τῆς Βουλῆς ἀπὸ τῶν διοικητικῶν ὑπηρεσιῶν, ἐνισχύεται ἡ κατάλυσις παντὸς συναλλαγματικοῦ δεσμοῦ, ἐμπεδοῦται ἡ εἰς τοὺς θεσμοὺς ἡμῶν ἐπικράτησις τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου καὶ ἐδραιοῦνται ἡ ἐξύψωσις τοῦ κοινο-

(!) Λόγοι τοῦ Γερμανοῦ ἀρχικαγκελαρίου ἐνώπιον τῆς Βορειογερμανικῆς ὁμοσπονδίας, 2 Ἀπριλίου 1868.

βουλίου εἰς τὴν περιωπὴν, ἥτις ἀφηρέθη ἀπ' αὐτοῦ ἀπὸ μακρᾶς σειρᾶς ἐτῶν».

Ὁ δὲ Βενιζέλος θεωρῶν τὸ νέον σύνταγμα ὄχι ὡς σκοπὸν, πρὸς τὸν ὁποῖον ἔφθανεν ἡ διετής κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ κίνησις ἀλλ' ὡς ἀφετηρίαν ἀκαταπαύστου θετικῆς δράσεως, διεκήρυσσε:

«Πρὸς διαπαιδαγώγησιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ συνιστῶ εἰς αὐτὸν νὰ ἀρύεται ἐκ τοῦ παρελθόντος τὰ διδάγματα διὰ τὰς ὑποχρεώσεις τὰς μεγάλας, τὰς ὁποίας ἔχει, ὅπως κατορθῶσιν νὰ μὴ ὑπολείφθῃ εἰς τὸν ἀγῶνα τῶν λαῶν καὶ τῶν ἔθνων, ὅπως κατορθῶσιν, ἔχων ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὸ λαμπρὸν παρελθόν, νὰ καταστήσῃ τὸ παρὸν ἀνάλογον μὲ τὸν σημερινὸν πολιτισμὸν καὶ κρεῖσσον τὸ μέλλον».

Τὸ πρόγραμμα τῆς ἐργασίας, τῆς εὐνομίας, τῆς κοινωνικῆς πειθαρχίας, τῆς ἐθνικῆς συντάξεως ἐφηρμοσθη μὲ ἀκάματον δραστηριότητα.

Ὁ πρωθυπουργὸς Βενιζέλος κατέστησεν, ἐντὸς ὀλίγων μηνῶν, τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον ὄργανα πραγματικῆς ἀμύνης τῆς χώρας. Ὁ ἀρχιστράτηγος Κ. Σμολένσκης θελήσας νὰ ἀναμιχθῇ εἰς ἔργα ξένα τῆς δικαιοδοσίας του ἀπεμακρύνθη αὐτοστιγμεί. Ὁ πλωτάρχης Λ. Τσουκαλᾶς, δημιουργήσας ἀντιπειθαρχικὸν ἐπεισόδιον, παρεπέμφθη εἰς συμβούλιον. Ἀξιωματικοὶ τοῦ ναυτικοῦ, ἀποπειραθέντες νὰ ὑπογράψουν πρωτόκολλον κατὰ τοῦ Τσουκαλᾶ, ἐπεπλήχθησαν αὐστηρῶς. Οἱ πρωτεργάται τοῦ Γουδι περιορίσθησαν εἰς τὰ στρατιωτικὰ τῶν καθήκοντα. Ὅσοι ἐζήτησαν νὰ πολιτικολογήσουν ἐστάλησαν εἰς ἐπαρχιακὰς φρουράς.

Πνεῦμα ἐξυγιάνσεως καὶ ἠθικῆς ἀνυψώσεως ἐπεβάλλετο παντοῦ. Ὁ πρόεδρος τῆς Βουλῆς Ν. Στραῦτος, θεωρηθεὶς ὅτι ἐπροστάτενε τοὺς ἀπομακρυνθέντας ἀνικάνους ἢ ὑπόπτου ἀκεραιότητος ὑπαλλήλους, ἤκουσε τὸν ὑπουργὸν τῆς Δικαιοσύνης Δημητρακόπουλον νὰ τοῦ λέγῃ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ συνεδριάζοντος κοινοβουλίου:

«Κύριε πρόεδρε, ἐρωτοτροπεῖτε πρὸς τοὺς ἐκκαθαρισθέντας!»

Ἐξέπεσε δὲ ἀμέσως τοῦ ἀξιωματός του ὁ Στραῦτος.

Ἡ οἰκονομικὴ ἀνόρθωσις, ἥτις ἤρχισεν ἐπὶ τοῦ Α. Εὐταξία, συνεπληρώθη ταχύτατα. Διὰ πρώτην φοράν ἀπὸ δεκαετηρίδων, ὁ ἔξ 135 ἑκατομμυρίων προϋπολογισμὸς ἔκλειε μὲ περίσσευμα πραγματικὸν ἐνὸς ἑκατομμυρίου ἑκατὸν ὀγδοήκοντα χιλιάδων χρυσῶν δραχμῶν. Πλείστοι τιτλοῦχοι καὶ ἰσχυροὶ ἐπλήρωσαν φόρους. Ἐμειώθη κατὰ 50 τοῖς 100 ὁ φόρος τῆς ζακχάρεως καὶ ἀνεκουφίσθησαν αἱ λαϊκαὶ τάξεις μὲ 3³/₂ ἑκατομμύρια χρυσῶν δραχμῶν, ἐτησίως.

Ὁ εἰδικὸς καθηγητῆς Ἀνδρεάδης ἐκφράζεται ὡς ἐξῆς ὑπὲρ τῆς οἰκονομικῆς προσπαθείας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης:

«Ἰδίως ὁ ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν Λ. Κορομηλᾶς εἶναι ἄξιος ἐπαίνου διότι εἰσήγαγε πολλὴν σαφήνειαν καὶ τάξιν εἰς τοὺς δημοσίους λογαριασμούς, διότι ἐπεμελήθη τὴν εἴσπραξιν τῶν φόρων, ἰδίως δὲ διότι κατώρθωσε νὰ φέρῃ οἰκονομίαν. Οἱ καρποὶ τῆς σώφρονος καὶ ἐπιστημονικῆς πολιτικῆς του ἐγένοντο ταχέως αἰσθητοί⁽¹⁾

(1) Α. Μ. Ἀνδρεάδου: Μαθήματα Δημοσίου; Οἰκονομία; σελ. 395—396.

Συνωμολογήθη δάνειον 110 ἑκατομμυρίων χρυσῶν φράγκων ὑπὲρ τῆς πολεμικῆς παρασκευῆς ὑπὸ ἀρίστους ὄρους. Ἐγένετο ἑναρξὺς ἀποκαταστάσεως τῶν ἀκτημόνων γεωργῶν τῆς Θεσσαλίας, διετέθησαν ἑννέα ἑκατομμύρια χρυσῶν δραχμῶν διὰ τοὺς ἰδιοκτητὰς καὶ διενεμήθησαν 300,000 στρεμμάτων εἰς 4,000 οἰκογενεῖας καλλιεργητῶν.

Πολύτιμος ἐστάθη ἡ ὑπὲρ τῆς ἀνορθώσεως εἰσφορὰ τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης Ν. Δημητρακοπούλου. Τὰ νομοθετήματά του δὲν διακρίνονται ἀπὸ πνοὴν κοινωνικοῦ συγχρονισμοῦ. Ὑψωσεν ὅμως τὸ δικαστικὸν σῶμα, ἐξήλειψε τὴν ληστείαν καὶ ἐλαγίωσε τὴν ἀγροτικὴν ἀσφάλειαν. Περιοδεύων τὸ 1912 τὴν ὑπαιθρον, ἤκουεν ὑπερήφανος ὁ Δημητρακόπουλος τοὺς Ἕλληνας ἀγρότας νὰ φωνάζουν :

«Τὰ χωράφια μας τὰ φυλάει ὁ Βενιζέλος!»

Διὰ πρώτην τότε φοράν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐλήφθησαν μέτρα ὑπὲρ τῶν ἐργατῶν. Ὁ Ἐμμανουὴλ Μπενάκης καὶ ἰδίως ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας Ἀνδρέας Μιχαλακόπουλος, βοηθούμενοι ἀπὸ ἐπιστήμονας ὑπαλλήλους, ἐφήρμοσαν ἐργατικὴν νομοθεσίαν, ἣτις καθίστα τὴν Ἑλλάδα ὁμότιμον πρὸς τὰ πλέον προωδευμένα κράτη. Ἀνεγνωρίσθησαν τὰ ἐργατικὰ σωματεῖα, ἐψηφίσθησαν νόμοι ὑγιεινῆς, ἀσφαλείας, ἡμερομισθίου, γυναικῶν καὶ ἀνηλικίων ἐργατῶν. Ὁ ἐργαζόμενος μὲ ἡμερομισθιον Ἕλλην ἔγινε μέλος τῆς κοινωνίας καὶ πολιτείας ἐξ ἴσου πρὸς τοὺς ἄλλους.

Ἡ ἐργατικὴ νομοθεσία τῶν φιλελευθέρων ἐπεκρίθη ὡς δημιουργήσασα ἀνύπαρκτον πρότερον ἐργατικὴν τάξιν καὶ ἀναγνωρίσασα, διὰ τοῦ κράτους, στοιχεῖα ἐπαναστατικά. Βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ φιλεργατικὴ ἐκείνη πρόνοια ἀπέτρεψε τὴν ἀπειλὴν βιαίων ἐξεγέρσεων καὶ ἐπροστάτευσε τὴν ἀστικὴν τάξιν ἀσφαλέστερον ἀπὸ κάθε ἀστυνομικὴν ἢ στρατιωτικὴν ἐκ τῶν ὑστέρων περιφρούρησιν. Καὶ εἰς αὐτό, ὅπως εἰς τὰ ἄλλα πεδία τῆς ἐνεργείας του, τὸ ἀστικὸν καθεστῶς οὔτε προσηγγίτο οὔτε εἶπετο τῆς πραγματικότητος. Εὐρίσκειτο ἐντὸς αὐτῆς.

Ἄλλ' οὔτε οἱ ἀξιοματικοὶ ἔγιναν ἀντάρται εἰς τὸ Γουδί, οὔτε ὁ Βενιζέλος πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ οργανώσων προωδευμένον κράτος. Εἰς τὴν Κρήτην ὑψώοντο πάντοτε ἡ σημαία τοῦ σουλτάνου. Ἦτο σιδηρᾶ. Σύμβολον ἀκαταλύτου δουλείας. Ἡ Λάρισα δὲν ἀπέιχε τρεῖς ὥρας ἀπὸ τὴν Μελόυναν. Τὸ μισὸ γεφύρι τῆς Ἄρτας ἔμενε τούρκικο. Οἱ Ἄρτινοι εἶχαν τὰ σπίτια των εἰς τὴν πόλιν. Τὰ κτήματά των ὅμως, ὅλα πέραν ἀπὸ τὸν Ἄραχθον, τὰ ἐξουσίαζαν οἱ μπέηδες τῆς Φιλippiάδος.

Ἡ Ἑλλὰς ὄφειλε νὰ κάμῃ τόπον μὲ τὸ ὄπλο στὸ χέρι ἢ νὰ πεθάνῃ ἀπὸ ἀσφυξίαν.

Τὴν τρίτην ἡμέραν ἀπὸ τῆς ἀφίξεώς του εἰς Ἀθήνας, ὁ Βενιζέλος εἶπε πρὸς τοὺς ἐπιστηθιωτέρους του πολιτικοὺς φίλους :

«Ἐντὸς δύο ἔτων πρέπει νὰ γίνωμεν διπλάσιοι. Καὶ θὰ γινώμεν».

Διὰ νὰ δειχθῇ ὅτι πρῶτον μέλημα τοῦ νεαροῦ καθεστώτος ἦτο ἡ

πολεμικὴ ὀργάνωσις τοῦ τόπου, ὁ πρωθυπουργὸς Βενιζέλος ἀνέλαβε τὰ δύο ὑπουργεῖα, Στρατιωτικῶν καὶ Ναυτικῶν. Χωρὶς οὔτε ὥρας ἀναβολήν, ἐτέθη εἰς τὸ ἔργον.

Τί ἐκληροδοτεῖ ὅμως ἡ καθαιρεθεῖσα ὀλιγαρχία εἰς τοὺς διαδόχους της, ὡς πρὸς τὸ κεφάλαιον τῆς στρατιωτικῆς παρασκευῆς;

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς γενικῆς διοικήσεως.

Ὁ διάδοχος Κωνσταντῖνος εἶχε κατορθώσει νὰ ἀποσυνθέσῃ τὸ στρατεῖμα, διὰ τοῦ συστήματος τῶν προτιμήσεων καὶ τῆς ἀνθαιρεσίας. Οἱ ἀξιωματικοὶ ἐπανεστάτησαν κατὰ τοῦ ἀρχηγοῦ των. Ὁ στρατὸς εἶχε χωρισθῆ.

Ὁ ἐπιτελάρχης τῆς γενικῆς διοικήσεως Κ. Σαπουντζάκης συνέταξε τὸν ὀνομασθέντα «ὄργανισμὸν τοῦ διαδόχου». Προέβλεπε τὸν καταρτισμὸν ἐμπολέμου δυνάμεως 120.000 ἀνδρῶν. Ὁ πρωθυπουργὸς Θεοτόκης εὗρεκε τὸ σχέδιον οἰκονομικῶς ἀνεφάρμοστον. Περιορίσθη εἰς τὴν ἴδρυσιν τοῦ ταμείου ἐθνικῆς ἀμύνης καὶ τὸ ἐπροικιδότησε μὲ 4 1/2 ἑκατομμύρια χρυσῶν δραχμῶν ἐτησίως διὰ τὴν προμήθειαν ὑλικοῦ. Συνεφώνησε μὲ τὸν γενικὸν διοικητὴν τοῦ στρατοῦ νὰ μετακληθῆ γερμανικὴ ἐκπαιδευτικὴ ἀποστολὴ. Τὴν ἀνοίξιν τοῦ 1903 ὁ διάδοχος μετέβη εἰς Βερολίνον καὶ παρεκάλεσε τὸν γυναικάδελφόν του αὐτοκράτορα Γουλιέλμον νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν κάθοδον Γερμανῶν ἀξιωματικῶν εἰς Ἑλλάδα. Ἐλαβεν αὐτὴν περίπου τὴν ἀπόκρισιν τοῦ Κάιζερ:

«Δὲν ἠμπορῶ, διότι θὰ δυσαρεστηθῆ ἡ Τουρκία!» (1).

Ἐξῆ χρόνια μετὰ τὰ Φάρσαλα, δὲν ὑπῆρχεν οὔτε σκιά στρατοῦ. Οἱ ἀξιωματικοὶ ἦσαν ἀποσπασματάχαι ἢ ἀστυνόμοι καὶ οἱ στρατιῶται κατεδίωκαν φυγοδίκους.

Τὸ 1906, ὁ ὄργανισμὸς τοῦ διαδόχου ἀνεστάλη. Ὁ στρατιωτικὸς προσανατολισμὸς ἠλλαξε ριζικῶς. Ἡ ἐπιρροή τοῦ ἐπιτελάρχου Σαπουντζάκη κατελύθη. Ὁ πρωθυπουργὸς Θεοτόκης προσέλαβεν ὡς συνεργάτας τοὺς ἀξιωματικούς τοῦ μηχανικοῦ Δούσμανη καὶ Μεταξάν, ἀνήκοντας εἰς τὸ ἐπιτελεῖον τοῦ Διαδόχου τοῦ 1897. Ἐξεπονήθη σειρά μέτρων ὑπὸ τὸ ὄνομα «ὄργανισμὸς Θεοτόκη». Ἐδόθη ἀξίειπαινος προσοχὴ εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν στελεχῶν. Τὸ προηγούμενον ἔτος ἐπὶ Δ. Ράλλη εἶχαν παραγγελθῆ 60.000 ὄπλα Μάνλιερ. Συνεπληρώθησαν εἰς 100.000. Ἐγινε προμήθεια 36 πεδινῶν καὶ 8 ὀρειβατικῶν πυροβολαρχιῶν εἰς τὰ γαλλικὰ ἐργοστάσια Σνάϊδερ.

Ὁ στρατὸς ὅμως τῶν 60.000 ἔθεωρεῖτο δικαίως ἀνεπαρκής. Ὁ Γ. Θεοτόκης δὲν ἐνέπνεε τὴν ἐλαχίστην ἐμπιστοσύνην ὅτι θὰ ἐχρησιμοποιεῖ ἔστω καὶ τὴν ἀνάτηρον ἐκείνην δύναμιν. Ὁ Δ. Γούναρης ἔλεγε:

«Ἡ κυβέρνησις δὲν πιστεύει σοβαρῶς εἰς τὴν πραγματοποιήσιν τῶν σκοπῶν, τοὺς ὁποίους λέγει ὅτι θέλει νὰ ἐξυπηρετήσῃ διὰ τῆς στρατιωτικῆς αὐτῆς πολιτικῆς. Ἡ κυβέρνησις—Θεοτόκη—στερεῖται τῆς τοιαύτης πίστεως» (2).

(1) «Ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς καὶ οἱ ἐργάται τῆς προόδου του», ὑπὸ «Στρατιωτικοῦ», «Ἐλευθερον Βῆμα»: 27 Ἰουλίου—10 Αὐγούστου 1928.

(2) Συνεδρίασις Βουλῆς, 19 Δεκεμβρίου 1906.

Ὁ Γούναρης ἐξέφραζε τὴν γενικὴν ἐντύπωσιν. Διότι παρηγγέλλοντο μὲν πολεμοφόδια καὶ ἡσοῦντιο τὰ ἐπιτελεῖα ἐπὶ τοῦ χάρτου ἀλλ' εἰς τὰ γυμνάσια οἱ στοῖχοι τῶν στρατιωτῶν παριστάνοντο μὲ σχοινιά! Ἐλλεῖπει ἀνδρῶν. Εὐρέθησαν δὲ κατὰ τὸ 1911 ἀξιωματικοὶ ἄρτίας μορφώσεως, οἱ ὅποιοι οὐδέποτε εἶχαν ἴδει ἔνσφαιρα πυρὰ πυροβολικοῦ!

Ὁ Θεοτόκης καὶ οἱ συνεργάται αὐτοῦ κατήρτισαν μίαν ἔνοπλον δύναμιν, ἣτις ἤμποροῦσε νὰ ὀνομαθῆ «ἐπαγγελματικὸς στρατός». Ὡς τοιαύτη ἦτο ἀξιόλογος. Ἀλλὰ δὲν ἐστράτευαν τὸν λαόν. Καὶ εἰς τοῦτο τὸ κεφάλαιον ἡ ὀλιγαρχία εὐρίσκετο μακρὰν τῆς καθιερωμένης ἀρχῆς, καθ' ἣν οἱ στρατιῶται εἶναι πολῖται ἡσκημένοι εἰς τὰ ἔργα τῆς ἀμύνης.

Ἡ στρατιωτικὴ ἐπανάστασις τοῦ Γουδι ἔθεσε τὰς βάσεις τοῦ «ἐνόπλου ἔθνους». Ἡ κατάργησις τῶν ἀπαλλαγῶν εἶναι χαρακτηριστικὴ τοῦ προγράμματος τῆς. Δὲν ὑστέρησαν δὲ οἱ ἐπαναστάται εἰς δραστηριότητα ὡς πρὸς τὸ τεχνικὸν μέρος τῆς ὀργανώσεως. Ὁ ἐφοδιασμὸς συνεπληρώθη, Αἱ ἀσκήσεις ἐγίνοντο πραγματικά. Μετεκαλεῖτο γαλλικὴ στρατιωτικὴ ἀποστολή. (1)

Ἡ Ἑλλάς ἀπέκτα, δὲν εἶχεν ἀποκτήσει στρατόν.

Ὅταν ὁ Βενιζέλος ἀνέλαβε τὸ ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν εὐρῆκε μίαν στενὴν βᾶσιν πρὸς δημιουργίαν στρατεύματος. Ὁ Θεοτόκης καὶ ἡ ἐπανάστασις εἶχαν ἐφοδιάσει τὰς ἀποθήκας μὲ πολεμοφόδια. Ἐπέτυχαν καὶ μίαν ἀξιόλογον προσπάθειαν ἐκπαιδεύσεως. Στρατόν ἐν τούτοις δὲν κατῴρθωσαν ἢ δὲν ἐπρόλαβαν νὰ ὀργανώσουν. Τὸ σῶμα τῶν ἀξιωματικῶν ἦτο διηρημένον καὶ δὲν ἐνεπνέετο ἀπὸ ἐνιαῖον πολεμικὸν δόγμα. Φίλοι καὶ ἐχθροὶ τῆς Ἑλλάδος ἀνεγνώριζαν ὅτι δὲν ἦδύνατο νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὡς πολεμικὴ δύναμις. Ἐνα μῆνα πρὸ τῆς ἀνόδου τῶν φιλελειθέρων, ὁ βασιλεὺς Φερδινάνδος τῆς Βουλγαρίας ἔλεγε πρὸς τὸν Ἑλληνα πρεσβευτὴν Σόφιας:

«Ἡ Ἑλλάς ὀφείλει νὰ στρέψῃ ἀμέσως τὴν προσοχὴν αὐτῆς εἰς τὸν στρατόν καὶ εἰς τὸ ναυτικόν τῆς». (2)

Ὁ Βενιζέλος ἤρρισε μὲ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἐνότητος εἰς τὸ στράτευμα. Ὁ Δούσμανης, ὁ Μεταξᾶς, οἱ ἄλλοι ἀντιδραστικοὶ ἀξιωματικοὶ ἀνεκλήθησαν εἰς τὴν ἐνέργειαν καὶ κατέλαβον θέσεις ἀναλόγους τῆς εἰδικότητός των. Κάθε πολιτικὴ διάκρισις κατηργήθη. Οἱ ἀξιωματικοὶ ἐγίνοντο ὀδηγοὶ τοῦ ἐνόπλου λαοῦ. Ἡ ἐκπαίδευσις ἔπρεπε νὰ ὀργανωθῆ ἐπιστημονικῶς. Ἡ γαλλικὴ στρατιωτικὴ ἀποστολὴ μετεκαλεῖτο ἐπὶ ἓν ἔτος, ἀλλὰ δὲν ἔφθανε. Αἱ δυσκολίαι προήρχοντο ἀπὸ τὴν αὐλήν. Τὸ 1908, ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ἐπε-

(1) Πλείστα ἔργα ἔχουν ἀφιερωθῆ εἰς τὴν ὀργάνωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Ὁ γράφων ἔλαβε κυρίως ὑπ' ὄψιν: Β. Δούσμανη. «Ἡ στρατιωτικὴ κατάστασις καὶ ἡ πολιτικὴ τοῦ Γ. Θεοτόκη». Ν. Ζορμπᾶ: «Ἀπομνημονεύματα καὶ πληροφορίες». «Τρ πεπραγμένα τῆς κυβερνήσεως Μαυρομυχάλῃ». Ἀναφερθεῖσα μελέτη «Στρατιωτικοῦ». Ἀνακοινώσεις πρὸς τὸν γράφοντα τῶν πρώην ἀρχηγῶν τοῦ γενικοῦ ἐπιτελείου Δούσμανη καὶ Χατζημυχάλῃ. Ἀφήγησις τοῦ Βουλευτοῦ Παντελῆ Καρασεβδᾶ πρὸς τὸν γράφοντα.

(2) Τηλεγράφημα πρεσβευτοῦ Δ. Πανᾶ, 1 Σεπτεμβρίου 1910.

σκέφθη τὸν αὐτοκράτορα Γουλιέλμον χάριν τοῦ κρητικῆς ζητήματος. Ὁ Γερμανὸς αὐτοκράτωρ εἶπε :

«Καλὴ ἡ διπλωματία, ἀλλὰ πρέπει νὰ φροντίσετε διὰ τὸν ἔξοπλισμόν σας. Ἐγὼ θὰ σᾶς κάμω στρατὸν καὶ στόλον».

«Γεώργιος: Ἡ Ἑλλάς τὸ ἐπιθυμεῖ Ἄλλὰ σεῖς ὀργανώνετε τὸν τουρκικὸν στρατὸν. Πῶς θὰ συμβιβασθῆ τὸ πρᾶγμα;»

«Γουλιέλμος: Αὐτὸ εἶνε δική μου δουλειά!»

Ὁ τόσον ἄλλοπρόσαλλος αὐτοκράτωρ εἶχεν ἀνάγκη νῶρα τῆς Ἑλλάδος. Τοῦ ἔχρειάζετο γεωγραφικὸν στήριγμα εἰς τὴν Μεσόγειον, κατόπιν τῆς συνομολογηθείσης συμμαχίας μεταξὺ Γαλλίας, Ρωσσίας καὶ Μεγ. Βρετανίας.

Τὸ ἐπόμενο ἐτος, ὁ Κάιζερ ἦλθεν εἰς τὴν Κέρκυραν καὶ ἔμεινε σύμφωνος μὲ τὸν πρωθυπουργὸν Θεοτόκην διὰ τὴν μετάκλησιν γερμανικῆς ἀποστολῆς πρὸς ὀργάνωσιν τοῦ κατὰ ξηρὰν ἑλληνικοῦ στρατοῦ (1).

Ὁ Βενιζέλος εὐρῆκε τὰς ἐνεργείας τῶν προκατόχων του Ζορμπᾶ καὶ Καλλέργη διὰ τὴν ἀφιξίν Γάλλων ἐκπαιδευτῶν εἰς τὴν ξηρὰν καὶ Ἄγγλων διὰ τὸ ναυτικόν. Τὰς ἔφερον ἀμέσως εἰς πέρας. Ὅταν ἀνέφερε τὸ γεγονὸς πρὸς τὸν βασιλέα, ὁ Γεώργιος τοῦ εἶπε :

«Κύριε πρόεδρε, σᾶς παρακαλῶ νὰ μὴ ἀνακινήσετε τὸ ζήτημα τοῦτο. Θὰ μοῦ προκαλέσετε οἰκογενειακὰς ἀνωμαλίας. Ἐπειτα δυσαρεστοῦμεν καὶ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας. Ἐχω συμφωνήσει μαζί του νὰ μᾶς στείλῃ Γερμανοὺς ὀργανωτάς».

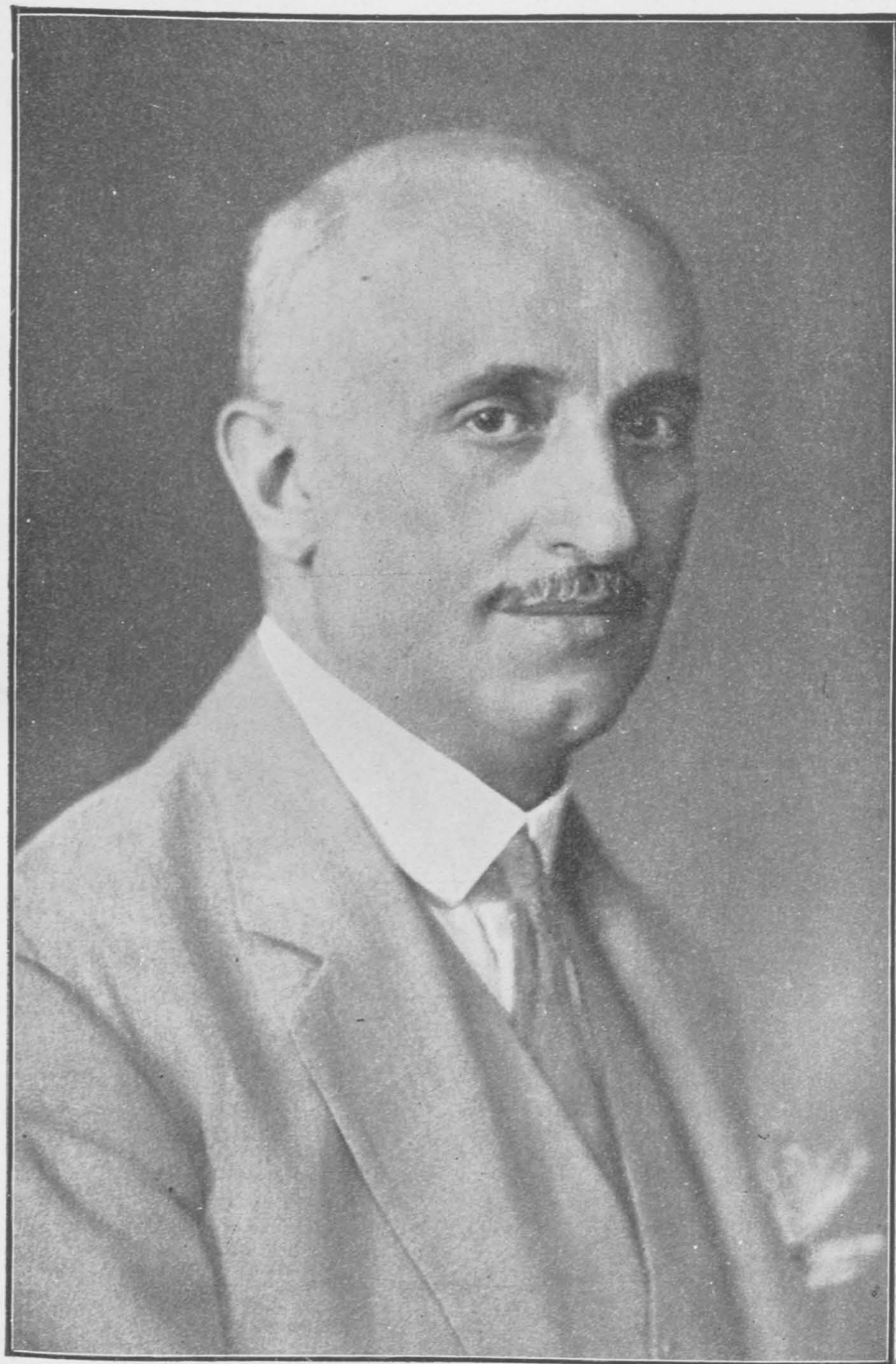
«Βενιζέλος. Μεγαλειότατε, λυποῦμαι, ἀλλὰ ἡ γαλλικὴ ἀποστολὴ θὰ ἔλθῃ. Ἐγὼ θέλω νὰ ἔχω τὸ ταχύτερον 100.000 ὀργανωμένου στρατοῦ. Χάριν αὐτοῦ θὰ ἀντεμετώπιζα ὄχι μόνον τὴν δυσαρέσκειαν τῆς Γερμανίας, ἀλλὰ τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας μαζί» (2).

Ὁ Γεώργιος ἀντελήφθη ὅτι δὲν ἔχῳρει συζήτησις. Τὰ μέσα Ἰανουαρίου κατέφθαναν οἱ Γάλλοι ἀξιωματικοὶ ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Ἐντοῦ καὶ οἱ Ἄγγλοι ὑπὸ τὸν ναύαρχον Τῶφφνελ.

Ἡ στρατιωτικὴ σύνταξις τοῦ κράτους ἐπροχώρει μὲ ἀσυνήθη ταχύτητα καὶ ἐπιμέλειαν. Ὄργανώθησαν σχολεῖα ἐφαρμογῆς τῶν διαφόρων ὀπλων. Αἱ μεραρχαὶ ηὔξηθησαν ἀπὸ τρεῖς εἰς τέσσαρος. Ἡ ἐν εἰρήνῃ δύναμις ἐνισχύθη ἀπὸ 20 εἰς 23.000 ἀνδρῶν μὲ 4.000 ὑπαξιωματικοῦς καὶ 1870 μονίμους ἀξιωματικοῦς. Ἀντὶ τῶν 20 ἑκατομμυρίων τοῦ Γεωργίου Θεοτόκη ἡ κυβέρνησις τῶν φιλελευθέρων διέθεσεν 110 ἑκατομμύρια χρυσῶν δραχμῶν ὑπὲρ τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου. Ἐντὸς τοῦ πρώτου ἐτους ἔδαπανήθησαν 47 ἑκατομμύρια διὰ τὸ κατὰ ξηρὰν στράτευμα καὶ 17 εἰς τὸ ναυτικόν, πλὴν τῶν τακτικῶν προϋπολογισμῶν τῶν δύο ὑπουργείων. Κατεβλήθησαν αἱ δόσεις τῆς πληρωμῆς τοῦ «Γ. Ἀβέρωφ» καὶ παρελήφθη τὸ σκάφος.

(1) Ἀνακωνώσεις Ἀθανασίου Εὐταξία πρὸς τὸν γράφοντα, Μάιος 1928.

(2) Ἐκ συνομιλίας τοῦ Ε. Κ. Βενιζέλου μὲ τὸν γράφοντα, Ἰούνιος 1928.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ

Μετὰ δεκαπεντάμηνον ἀκάματον δραστηριότητα, ὁ Βενιζέλος ἠδύνατο νὰ εἶπῃ πρὸς τοὺς ἐκλογεῖς τῶν Πατρῶν :

«Τὸ κράτος εἶναι εἰς θέσιν ἀπὸ σήμερον καὶ πρὸ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νέου ὄργανισμοῦ τοῦ στρατοῦ νὰ παρατάξῃ δύναμιν 110.000 ἀνδρῶν ἤτις θὰ αὐξηθῇ εἰς 140.000 διὰ τῶν νέων μέτρων».

Ἡ Ἑλλάς εὐφραίνεται χρονικῶς πολὺ πλησίον ἀλλ' ἠθικῶς πολὺ μακρὰν τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ὁ Γεώργιος Θεοτόκης ἐχαρκτηρίζε πᾶσαν προσπάθειαν δημιουργίας στρατοῦ ἀνωτέρου τῶν 60.000 ἀνδρῶν, μὲ τὰς λέξεις :

«Αὐτὰ εἶναι ὄνειρα θερινῆς νυκτός!»

Ὅταν δὲ βραδύτερον ὁ Γεώργιος Θεοτόκης δὲν ἐδίστασε νὰ διεκδικήσῃ ὑπὲρ τοῦ ἑαυτοῦ του τὴν τιμὴν τῆς ὀργανώσεως τοῦ στρατοῦ ὁ Βενιζέλος τοῦ ἀπήντησε :

«*E. Βενιζέλος* : Ναί, ἀξιότιμε βουλευτὰ ἐκ Κερκύρας, εἶχαι προμηθεύσει εἰς τὸ κράτος 100.000 ὄπλα καὶ τὰ τηλεβόλα του. Ἄλλὰ δὲν ἠδύνασθε νὰ παρατάξετε ὄχι τὸν στρατόν, τὸν ὁποῖον παρέταξε σήμερον ἡ Ἑλλάς, ἀλλ' οὔτε 30—40.000 ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι θὰ ἐκράτουν τὰ σύνορα ἐπὶ 3—4 ἑβδομάδας. Εἶχαιτε πράγματι ἐφοδία τινα ἀλλ' αὐτὰ δὲν ἀποτελοῦν στρατόν» (1).

Ἐὰν ὅμως ὁ στρατὸς διοικῆται ὑπὸ πλειοτέρων ἐν ἀνάγκῃ ἀρχηγῶν κατὰ τὸν χρόνον τῆς εἰρήνης χρειάζεται ἀπαραιτήτως ἓνα καὶ μόνον ἀρχηγὸν πολέμου. Δὲν ὑπῆρχεν ἐπομένως ἄρτιον στράτευμα πρὸ τῆς ἐξευρέσεως ἀρχιστρατήγου. Τὸ ζήτημα ἐμελετήθη ἐπὶ δέκα μῆνας παρὰ τῆς τότε κυβερνήσεως. Ὁ Βενιζέλος, ὡς ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν, ἐγνώρισεν ἐκ τοῦ πλησίον ὄλους σχεδὸν τοὺς ἀνωτέρους ἀξιωματικούς, οἱ ὁποῖοι θὰ ἠμποροῦσαν νὰ ἀρχηγέουσιν. Μεταξὺ αὐτῶν ἦσαν πολλοὶ γενναῖοι καὶ ἱκανοὶ στρατιῶται. Οὐδεὶς ὅμως συνεκέντρωνε τὰς ιδιότητας τοῦ ἀρχιστρατήγου. Μόνος ὁ διάδοχος Κωνσταντῖνος ἐξεχώριζεν εἰς τὴν κρίσιν τοῦ Βενιζέλου. Εἶχεν ἤδη διοικήσει τὸ στράτευμα, προήρχετο ἀπὸ μεγάλην πολεμικὴν σχολὴν, ἐπεβάλλετο εἰς τοὺς ὑφισταμένους του, ἦτο εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς ἡλικίας του, ἐγνώριζε τὸν Ἑλληνα στρατιώτην καὶ τοῦ ἐνέπνεεν ἐμπιστοσύνην.

Τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1910 ὁ βασιλεὺς Γεώργιος παρεκάλεσε τὸν Βενιζέλον, μέσφ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ στρατιωτικοῦ του οἴκου Πάλλη, νὰ ἐπαναφέρῃ τοὺς πρίγκηπας εἰς τὸ στράτευμα. Ὁ πρωθυπουργὸς ἀπήντησε :

«Τὸ μέτρον εἶναι ἀκόμη πρόωρον».

Ἐφ' ὅσον ἐν τούτοις ἐπροχώρει ἡ στρατιωτικὴ ὀργάνωσις καὶ ἀνεφαίνοντο δυσχέρειαι ἐξωτερικαί, ἡ παρουσία ἀρχιστρατήγου ἐγίνετο ἀπαραίτητος. Τὸν Ἰούνιον τοῦ 1911, ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν κατέθεσε νομοσχέδιον περὶ συστάσεως γενικῆς ἐπιθεωρήσεως τοῦ στρατοῦ καὶ διορισμοῦ εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν τοῦ ἀντιστρατήγου διαδόχου Κωνσταντίνου. Αὐτομάτως θὰ ἦτο ὁ ἐν πολέμῳ ἀρχιστράτηγος.

Τὸ μέτρον ἐνεφανίζετο μεστὸν ἀπὸ μεγάλας συνεπειάς. Ἐπροκάλεσεν

(1) Συνεδρίασις Βουλῆς Ἑλλήνων, 2 Μαρτίου 1913.

ἀμέσως σφοδρὰν ἀντίδρασιν. Τὸ παρελθὸν τοῦ Κωνσταντίνου ἐξήγειρεν δξυτάτας πολιτικὰς καὶ στρατιωτικὰς ἐπικρίσεις.

Ὡς ἀρχιστράτηγος τοῦ ἐνενηντα ἐπτὰ ἡττήθη ἀδόξως ὑπὸ τῶν Τούρκων. Αἱ δικαιολογίαι δὲν ἔλειπαν: Ὡδήγει στρατὸν ἀνοργάνωτον. Ἦτο μόνον 29 ἐτῶν. Ἄλλοι στρατηγοὶ νεώτεροὶ του ἐπὶ κεφαλῆς σιρφετῶν ἔγιναν μεγάλοι. Ἐνῶ δ' Ἑλληνας διάδοχος δὲν κατώρθωσεν οὔτε τὴν τιμὴν τῶν ὅπλων νὰ διασώσῃ. Ὁ Γερμανὸς στρατάρχης φὸν ντέρ Γκόλτς, παρακολουθήσας τὴν ἐκστρατείαν ἐκείνην, ἔγραψεν:

«Οἱ Ἕλληνες εἶχαν ἐξ ἀρχῆς μικρὰν ἐλπίδα ἐπιτυχίας. Μετὰ τὴν ἐξέλιξιν τῶν γεγονότων ἀναγνωρίζομεν ὅτι τοιαύτη ἐπιτυχία θὰ ἦτο δυνατὴ μόνον ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν στρατηγοῦ τολμηροῦ καὶ ἐπιχειρηματικοῦ» (1).

Ὁ μετέπειτα πρωθυπουργὸς Στέφανος Δραγούμης ἔδωκε τὸν ἐξῆς χαρακτηρισμόν:

«Κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1897, ὁ στρατὸς ἡττήθη ἐλλείψει ἱκανοῦ ἀρχηγοῦ. Τὸ ἀρχηγεῖον φεῦγον ἐν σπουδῇ ἐκ Λαοῖσις, ἀφῆκεν ἐπὶ τῆς τραπέζης τοὺς χάριτας τοῦ Δομοκοῦ, τοὺς μόνους οὓς δὲν εἶχον οἱ Τούρκοι».

Ὁ Δημήτριος Ράλλης, ὁ Κ. Κουμονδοῦρος καὶ ἄλλοι ὠμίλησαν δριμύτατα περὶ τῆς ἀτυχῆς ἀρχιστρατηγίας τοῦ Κωνσταντίνου (2).

Τὰ μεσολαβήσαντα μεταξὺ 1897 καὶ 1911 γεγονότα δὲν ἦσαν προωρισμένα νὰ ἐξαλείψουν τὴν ἐναντίον τοῦ πρωτοτόκου βασιλόπαιδος κατακραυγὴν. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἐν εἰρήνῃ στρατοῦ δὲν ἠτύχησε περισσότερον ἀπὸ τὸν πολεμικὸν ἀρχιστράτηγον. Διὰ τοῦτο ἡ συζήτησις περὶ τῆς Βουλῆς τοῦ νομοσχεδίου περὶ ἐπαναφορᾶς του προσέλαβε βίαιον χαρακτῆρα. Ὁ βουλευτὴς Λακωνίας Μιχαλάς εἶπε καὶ τὰ ἐπόμενα:

«*Β. Μιχαλάς.* Ἐγὼ τὸ καθῆκον νὰ εἶπω ὅτι ἡ σημερινὴ ἡμέρα εἶνε ἀπαρχὴ μεγάλων γεγονότων καὶ μεγίστων συμφορῶν διὰ τὴν πατρίδα μας.

Εἶνε γνωστὴ ἡ δρᾶσις τῆς γενικῆς διοικήσεως: Ἐπέτυχεν νὰ διαιρέσῃ τὸ στράτευμα εἰς εὐνοουμένους καὶ μῆ.

Ἦμην πολεμιστὴς κατὰ τὸν ἀτυχῆ καὶ ἐπαίσχυντον πόλεμον τοῦ 1897. Ἐνθυμοῦμαι, κατὰ τὴν ἐν Φαρσάλοις μάχην, τὴν στιγμὴν καθ' ἣν ὁ πρίγκηψ Νικόλαος μὲ τὴν πιροβολαρχίαν του ἐτάχθη πρὸς δρᾶσιν, πῶς οἱ στρατιῶταί μας, τοὺς ὁποίους οἱ «πορφυρογέννητοι» καὶ «κυανόαιμοι» ἐνησμενίζοντο νὰ ἀποκαλοῦν «παληάσκερο», ἐνθυμοῦμαι, λέγω, μὲ ποῖον ρῖγος ἐνθουσιασμοῦ ὠρκίσθησαν ὅλοι νὰ ἀποθάνουν ὑπὲρ τῆς τιμῆς τῆς πατρίδος. Ἄλλ' ἡ πυροβολαρχία τοῦ πρίγκηπος ἔρριπεν ὀκτῶ βολὰς καὶ ἀπεχώρησεν. Ὁ δὲ διάδοχος τοῦ ἑλληνικοῦ θρόνου, ἀντὶ νὰ εὐρίσκεται ἐπὶ κεφαλῆς τῆς μικρᾶς αὐτοῦ στρατιᾶς καὶ νὰ πέσῃ ὡς ὁ φερώνυμος αὐτοῦ, εὐρίσκετο εἰς Λαμίαν προσλιπαρῶν τὸ ἔλεος τοῦ τσάρου».

(1) Στρατάρχου φὸν ντέρ Γκόλτς: «Ὁ Ἑλληνοτουρκικὸς πόλεμος 1897».

(2) Ἐκ τῶν συζητήσεων τῆς ἑλληνικῆς Βουλῆς, κατὰ τὸ 1900, διὰ τὴν σύστασιν τῆς γενικῆς διοικήσεως τοῦ στρατοῦ.

Ὁ Στέφανος Δραγούμης ἐπέκρινε σιμῶν «ἐν ἀνάθεσιν τῆς γενικῆς ἐπιθεωρήσεως εἰς τὸν Διάδοχον, εἰπὼν πλὴν τῶν ἄλλων:

«Δὲν θέλω νὰ εἶμαι Κασσάνδρα καὶ μάντις κακῶν, ἀλλὰ τὸ μέτρον θὰ ἔχη ὀλεθρίας συνεπειάς».

Ὁ νέος καὶ πατριωτικώτατος λοχαγὸς Κοντογούρης, βουλευτὴς Πατρῶν, ὅστις ἐφονεύθη τὸ 1913 μαχόμενος ἐναντίον τῶν Βουλγάρων, ἐξώρρισε τὸν πρόεδρον τῆς κυβερνήσεως, μετὰ βαθείας συγκινήσεως, νὰ ἀποσύρῃ τὸ νομοσχέδιον πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ἔθνους.

Ὁ βουλευτὴς Λακωνίας Ε. Κουλουμβάκης παρετήρησε:

«Ἀνελογίσθητε, κύριε πρωθυπουργέ, ποίας συνεπειάς δύναται νὰ ἔχη διὰ τὸ πολίτευμα καὶ τὴν δημοσίαν ζωὴν τῆς χώρας ἡ ἐπιστροφή τοῦ διαδόχου τοῦ θρόνου ἐκ τῶν πεδίων τοῦ πολέμου ἐπὶ κεφαλῆς νικηφόρου στρατοῦ;» (!).

Ὁ πρωθυπουργὸς δὲν ἠγγόει ὅτι πολλὰ ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα τῶν ἀντιπάλων καὶ φίλων του ἦσαν ὀρθά. Ἐκεῖνοι ὅμως ἐξήταζαν τὸ ζήτημα ἐκ τῆς στενῆς πολιτικῆς του ὄψεως. Αὐτὸς τὸ ἔβλεπεν, εἰς πλάτος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου πολίτευμα, δυναστεία, κράτος ἀκόμη, ἐλάμβαναν δευτερεύουσαν θέσιν. Διότι, τὸ θέμα, ἦτο, ὑπεράνω στέμματος, κομμάτων καὶ κυβερνήσεων, ἡ συνένωσις ὄλων τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Μία ἐκ τούτων ἦτο ὁ Κωνσταντῖνος. Τὴν θέσιν δὲν τοῦ τὴν ἔδωκεν ὁ Βενιζέλος, ἀλλ' ὁ Ἕλληνας λαός. Τὴν πραγματικότητα αὐτὴν ἐπεκαλέσθη πολλάκις ὁ πρωθυπουργὸς ὅταν ἔλεγε:

«Ε. Βενιζέλος: Διότι ἡ γνώμη τοῦ Ἕλληνικοῦ λαοῦ, χθὲς καὶ προχθὲς, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἔθνικὴ ψυχὴ τὸν θεσμόν τῆς βασιλείας τὸν συνδέει πρὸς τὴν ιδιότητα τοῦ βασιλέως ὡς στρατιώτου βασιλέως».

Τὸ ἄλλο γεγονός ἦτο ἡ ἄμεσος καὶ ἀπόλυτος ἀνάγκη στρατοῦ. Καὶ τοῦτον, μόνον ὁ Κωνσταντῖνος ἠδύνατο τὴν ὥραν ἐκείνην νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν μάχην. Ἄς τοῦ ὑπεδείκνυαν ἓνα καλλίτερόν του ἢ ἴσον, θὰ τὸν ἐπρότιμα. Νὰ διακινδυνεύσῃ ὅμως τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἀναποφεύκτου ἐθνικοῦ ἀγῶνος, ἕνεκα τοῦ ἐσωτερικοῦ πολιτικοῦ συμφέροντος, ὁ Βενιζέλος δὲν τὸ ἔκαμνε. Τὸ ἐξήγει:

«Ε. Βενιζέλος: Φρονῶ ὅτι ὁ ἀντιστράτηγος διάδοχος τοῦ θρόνου ἔχει πολλὰ στρατιωτικὰ χαρίσματα, τινὰ τῶν ὁποίων ἀμφιβάλλω ἐὰν ἔχουν καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἐν τῷ Ἕλληνικῷ στρατῷ, ἰδίως μεταξὺ τῶν ἀνωτάτων ἀξιωματικῶν αὐτοῦ. Παρ' ὅλον δὲ τὸ πρόγραμμά μου τῆς ἀφοσιώσεως εἰς τὰ ἔργα τῆς εἰρήνης, εὐρέθη, ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν, ἐνώπιον δυσχερειῶν καὶ ἐνδεχομένων περιπετειῶν, καθ' ἃς τὸ ἔθνος θὰ ἠναγκάζετο νὰ ἀναλάβῃ πολύμοχθον ἀγῶνα πρὸς ἄμυναν αὐτοῦ. Ἔχω καθήκον νὰ διακηρῶ εἰς τὴν Βουλὴν ταύτην ὅτι πρὸς τὸν διάδοχον Κωνσταντῖνον ὁ ὑπεύθυνος κυβερ-

(!) Πρακτικὰ Β' ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς, ἰδιαιτέρως ἡ 111 συνεδρίασις τῆς 11 Ἰουνίου 1911.

νήτης τῆς χώρας ἀπέβλεπεν ὡς τὸν δυνάμενον νὰ ἡγηθῆ τοῦ στρατοῦ κατὰ τρόπον παρέχοντα τὰς μείζονας ἐγγυήσεις».

Ὁ ἡγέτης τοῦ κόμματος, τῆς κοινωνικῆς τάξεως, τοῦ κράτους, ἐξηφανίζετο ἐνώπιον τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ἔθνους. Οὔτε πρώτην, οὔτε τελευταίαν φοράν, ὑψώνετο ὁ Βενιζέλος πρὸς τὸ ὑπέρτατον χρέος. Θὰ ἠμπορούσαν πολλοὶ ἄλλοι νὰ ἰσχυρισθοῦν τὸ ἴδιον;

Τὴν 27 Ἰουνίου, ὁ Διάδοχος διωρίζετο γενικὸς ἐπιθεωρητῆς. Μερικοὺς μῆνας ἔπειτα, ἡ Ἑλλάς παρέτασσε νεαρὰν ἄλλ' ἀξιόμαχον δύναμιν, ἣτις ἠγωνίσθη καὶ ἐνίκησεν ἐπὶ δέκα ὅλα ἔτη. Ἦτο ὁ πρῶτος ἀπὸ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀξίος τοῦ ὀνόματος «ἐθνικὸς στρατός».

Ἡ ἐνέργεια τοῦ Βενιζέλου ἐνεπνέετο ἀπὸ ἀδιαφιλονείκτον προσήλωσιν εἰς τὸ ἐθνικὸν συμφέρον. Ἀλλὰ δὲν ὑπῆρξε διὰ τοῦτο ὀλιγώτερον μεστὴ ὀδυνηρῶν συνεπειῶν. Ἀνεξαρτήτως τοῦ ἐσωτερικοῦ ζητήματος, ὁ Κωνσταντῖνος ἀπέβη κύριος συντελεστῆς κινδύνου καὶ βλάβης αὐτῆς τῆς ἐθνικῆς ὑποθέσεως. Τοῦτο δὲ ἔνεκα τοῦ ἀξιώματος, μὲ τὸ ὁποῖον περιεβλήθη τὴν 27 Ἰουνίου 1911. Ἐν τούτοις ὁ Βενιζέλος οὐδέποτε μετέβαλε γνώμην ὡς πρὸς τὴν ἐνέργειάν του ἐκείνην. Εἰκασασίαν ὄλην ἔπειτα ἔλεγεν:

«Ὁ Κωνσταντῖνος εἶχεν ἀναμφισβήτητα προσόντα ἀρχηγοῦ στρατοῦ. Ἦτο θεληματικὸς καὶ ἐπεβάλλετο, παρουσίαζε δὲ καταφανῆ ὑπεροχὴν ἀπὸ ὅλους τοὺς τότε στρατηγούς. Ἐὰν σήμερον παρουσιάζοντο αἱ ἴδιαι περιστάσεις τοῦ 1911, τὸν Κωνσταντῖνον θὰ ἔθετα ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ στρατοῦ»⁽¹⁾.

Ὁ Βενιζέλος, ὀνομάζων τὸν Διάδοχον εἰς τὴν ἀνωτάτην τοῦ στρατεύματος θέσιν, ἐλησμόνει τὸν ἠττηθέντα στρατηγὸν τοῦ ἐνενηντα ἐπτά. Δὲν ἐνεθυμῆτο τὸν καθαιρεθέντα ἀρχιστράτηγον τοῦ 1909. Ἔστω ἄλλα τοῦ ἐπετρέπετο νὰ παρίδῃ τὸ γεγονός διὸ ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο ἀρχηγὸς τῆς παλαιοκομματικῆς ὀλιγαρχίας καὶ ἐξεφώνει λόγους ὑπὲρ αὐτῆς ἀπὸ Βόλου μέχρι Κερκύρας; Μία χωρεῖ ἀπάντησις. Καὶ εἰς τὴν Κρήτην καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ Βενιζέλος ἠσθάνετο τὸν ἑαυτὸν τοῦ πρὸ παντὸς «πολίτην τοῦ γένους». Ὁ ὑπόδουλος αὐτὸς κατεκαίετο ἀπὸ τὸν πόθον νὰ ἐλευθερώσῃ τὰ πέντε ἑκατομμύρια τῶν ὁμοίων του. Ἔβλεπε τὸν Τοῦρκον νὰ φοβερίζῃ ἀπὸ τὴν Ἐλασσῶνα, τὸν Βούλγαρον νὰ κατεβαίνει πρὸς τὸν Ἀλιάκμονα. Δὲν εἶχε μάτια νὰ διακρίνῃ φίλους καὶ ἐχθροὺς εἰς τὸν τόπον του. Ἦσαν ὅλοι Ἕλληνες. Ὄφειλε νὰ τοὺς χρησιμοποίησῃ ἀπὸ τοῦ πρώτου ἕως τὸν τελευταῖον χάριν ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι δὲν ἦσαν τίποτε ἄλλο ἀπὸ «δοῦλοι!».

Δι' αὐτὸ ἔθεσεν ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ στρατοῦ τὸν Κωνσταντῖνον. Δι' αὐτὸ ἔκαμε τὸν Δούσημανν ἐπιτελάρχην. Δι' αὐτὸ προσέλαβε τὸν Μεταξᾶν ὑπαπιστήν του. Δι' αὐτὸ ἐπέθεε τὸν Στρέϊτ ὑπουργόν του τῶν Ἐξωτερικῶν. Δι' αὐτὸ ἔστειλε τὸν Ν. Θεοτόκην πρέσβυν εἰς τὸ Βερολῖνον καὶ τὸν Σκουλούδην πληρεξούσιον εἰς Λονδῖνον. Δι' αὐτὸ διώρισε τὸν Δραγοῦμην διοικητὴν Κρήτης καὶ τὸν Βοζίκην νομάρχην Μυτιλήνης. Δι' αὐτὸ συνίστα εἰς

(1) Ἐκ συνομιλίας τοῦ Ε. Βενιζέλου μὲ τὸν γράφοντα. Ἀθῆναι 15 Ἰουνίου 1928.

τοὺς Πατρινοὺς νὰ ἐκλέξουν τὸν Γούναρη. Δι' αὐτὸ παρέδιδε τὰ κλειδιά τῆς πολιτείας εἰς τοὺς ἐχθροὺς του. Θὰ ἐχρησιμοποίει καὶ τὸν διάβολον ἀκόμη, εἰάν ἦτο Ἕλλην καὶ εἶχεν ἰκανότητα.

Μὲ τὴν μεγαλόπνοον αὐτὴν ζέσιν, κατώρθωσεν ὁ ἀπαράμιλλος ἐκεῖνος ἐμψυχωτῆς νὰ ἐνώσῃ ἠθικῶς τὸν λαόν, νὰ φρονηματίσῃ τὸν στρατόν, νὰ κερδίσῃ τρίτον δημοψήφισμα εἰς τὰς ἐκλογὰς τοῦ Μαρτίου 1912, νὰ στήσῃ ὄρθιον, ἐντὸς εἴκοσι μηνῶν, κράτος παλλόμενον ἀπὸ νεότητα καὶ ἐλπίδας, ὄρθιον μέχρι τοῦ Μαρμαρᾶ, ὄρθιον ἐπὶ τῆς Ἰωνίας.

Συνέβη ἔπειτα νὰ ἀποδειχθῇ ὑπερβολικὴ ἢ ἐμπιστοσύνη τοῦ Βενιζέλου πρὸς τοὺς πολλοὺς ἐκ τῶν ἀντιπάλων του. Συνέβη νὰ τὸν ὑβρίζουν «προδότην» ὅλοι σχεδὸν ἐκεῖνοι, τοὺς ὁποίους ἐφόρτωσε δόξαν, βαθμοὺς καὶ δύναμιν. Βεβαίως ἠπατήθη. Ἄλλ' ἔσφαλεν αὐτὸς μόνος ἢ ἡμάρτησαν ἀουγῶρητα κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐκεῖνοι;

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ

Μετά την κατάλυσιν τῶν τυράννων, ὄχι πολλὰ
ἔτη ὕστερον, καὶ ἡ ἐν Μαραθῶνι μάχη Μήδων πρὸς
Ἀθηναίους ἐγένετο.

ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ

Ὁ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ εἰς ἡλικίαν 14 ἐτῶν.

Ο ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ εις ηλικίαν 14 ἐτῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΕΞΟΡΜΗΣΙΣ (*)

Ἐπὶ ὀλόκληρον αἰῶνα ἡ ἔξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς Εὐρώπης διηυθύνετο ὑπὸ τῆς ἀρχῆς τῶν συμμαχιῶν. Τὰς ἔκαμεν ἀπαραιτήτους ἡ ἐμφάνισις τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος. Διὰ τῆς «ἱερᾶς συμμαχίας» ἔγιναν ἀληθὲς σύστημα δημοσίου εὐρωπαϊκοῦ δικαίου.

Κατὰ τὸ αὐτὸ διάστημα, ἡ Ἑλλὰς ἔξουθεν εἰς «λαμπρὰν ἀπομόνωσιν», χωρὶς νὰ εἶναι βέβαια Μεγάλῃ Βρετανία.

Πλὴν τῶν ἄλλων, ἡ αἰτία πρέπει νὰ ζητηθῇ εἰς τὴν ἀθεράπευτον

(*) [Μέχρι τοῦ 1912 ἡ Ἑλλὰς ἐφρόντισεν ἐκ διαλειμμάτων καὶ ἄνευ ἐνιαίου προγράμματος, νὰ συνεννοηθῇ μὲ τοὺς χριστιανικοὺς λαοὺς τοῦ Αἴμου. Ἐκ τῶν ἄνευ ἀποτελέσματος προσπαθειῶν τῆς ἐκείνων αἱ σπουδαιότεραι εἶναι αἱ ἑξῆς :

Ὁ Ρήγος Φεραῖος, ἐξήγησε κοινὴν ἐνέργειαν Ἑλλήνων καὶ Σλαύων κατὰ τῆς Τουρκίας.

Τὸς παραμονὴς τοῦ εἰκοσιένα ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης ἔκλεισε συμμαχίαν μετὰ τοῦ Σέρβου ἀρχηγοῦ Μιλόσ Ὀβρένοβιτς.

Τὴν 16ην Φεβρουαρίου 1868 ὑπεγράφη εἰς Ἀθήνας τακτικὴ συνθήκη συμμαχίας τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου, μὲ τὴν σερβικὴν ἡγεμονίαν. Ἄλλ' ὁ πρωθυπουργὸς Κουμουνοῦρος τὴν ἠκύρωσε ἕνεκα τῆς δολοφονίας τοῦ Σέρβου ἡγεμόνος Μιχαὴλ Ὀβρένοβιτς.

Κατόπιν τῆς οἰκτρᾶς ἐπιστρατεύσεως τοῦ 1886, ὁ Χαρίλαος Τρικούπης ἀπειράθη νὰ συμμαχήσῃ μὲ τοὺς Σέρβους καὶ Βουλγάρους. Τὸ 1891 ἐπεσκέφθη τὸς δύο πρωτευούσας. Εἰς τὴν Σόφίαν ὁ πρωθυπουργὸς Σταμπούλωφ κατεπρόδωσε τὸν Ἑλληνα συνάδελφόν του πρὸς τὴν Τουρκίαν. Κατὰ τὴν δευτέραν συνάντησίν του, εἶχε κρύψη ὠτακουστοῦντα ὀπισθεν παρατετάσματος τὸν Τοῦρκον διπλωματικὸν πράκτορα.

Πρὸ τοῦ πολέμου τοῦ 1897, ὁ πρόεδρος Δελιγιάννης, ἐπεκαλέσθη τὴν συνδρομὴν τῆς Βουλγαρίας. Ἔγιναν τακτικαὶ διαπραγματεύσεις ἀπὸ τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1896 ἕως τὴν ἀνοιξιν τοῦ ἐνενηντα ἐπτά. Ἡ Ἑλλὰς ἀνεγνώριζε τὴν ἔξοδον τῆς Βουλγαρίας· εἰς τὸ Αἰγαῖον καὶ ὄριον ἐπιρροῆς εἰς τὸν Στρυμόνα. Ὁ Γάλλος πράκτωρ Πετιβίλ βεβαιώνει ὅτι, ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς Ρωσσίας, ὁ Δηλιγιάννης θὰ ἐδέχετο καὶ αὐτονόμησιν τῆς Μακεδονίας. Ὁ πόλεμος ἦτο ἐπὶ θύραις. Ἡ Βουλγαρία ὀπισθοδρόμησε. Τὴν 30ην Μαρτίου 1897 ὁ Ἕλλην ἐπιτετραμμένος Ἀργυρόπουλος ἐτήλεγράφη πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Σκουζέν :

«Ἐπανέλαβα εἰς τὸν πρωθυπουργὸν τὴν ἀνάγκην τῆς ἑλληνοσερβικῆς συνεργασίας. Ὁ Στοῦλωφ μοῦ ἀπήντησεν : «Εἶναι πολὺ ἀρ:ὰ πλέον».

Τὴν 1ην Ἰανουαρίου 1907, ὁ ἡγεμὼν Φερδινάνδος ἔλεγεν εἰς τὸν ἐπιτετραμμένον τῆς Ἑλλάδος Α. Καραπάνον : «Δὲν ἀπώλεσα τὴν ἐλπίδα τῆς συνεννοήσεως μὲ τὴν Ἑλλάδα». Ὁ Γάλλος Ἀλιζὲ προσεφέρθη ὡς μεσάζων. Ὁ Καραπάνος διέκοψε τὰς συζητήσεις εἰπών : «Οἱ Βούλγαροι δὲν ἔχουν εἰλικρινῆ διάθεσιν συμπράξεως». Ἀπὸ τὸ 1900 ὁ Γεώργιος Θεοτόκης ἐξεδήλωσε τάσεις προσεγγίσεως μὲ τὴν Γερμα-

στρατιωτικὴν ἀδυναμίαν τοῦ τόπου. Ἐξ ἴσου ὅμως πρὸς αὐτὴν συνετέλει ὁ βυζαντινισμός, ὄχι πλέον ὡς πνευματικὴ παράδοσις ἀλλ' ὡς ἀφετηρία συγχρόνου πολιτικῆς. Τὸ ἄθροισμα τῶν πολιτικῶν τῆς Ἑλλάδος εἶχε σταματήσει εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Νικηφόρου τοῦ Φωκά. Τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον δὲν διέσωζεν ἀπλῶς τὴν κληρονομίαν τοῦ γένους. Ἐνέπνεε σημαντικὰ τὴν διπλωματίαν τοῦ ἐλευθέρου βασιλείου. Ὅμοιος μὲ ὑποθηκοφύλακα, ὁ Ἑλληνισμὸς διετήρει ἐγγεγραμμένην προσημείωσιν ἐπάνω εἰς ὄλην τὴν Βαλκανικὴν Χερσόνησον. Ἡ ἱστορία του ἦτο τίτλος καὶ ὄπλον μαζί.

Ἄλλ' ἐνῶ οἱ Ἕλληνες ἐκράτουν σφικτὰ τὰς περγαμηνὰς τῶν ἀπαργραπτῶν δικαίων, ἡ ἐθνολογικὴ σύστασις τοῦ Αἵμου μετεβάλλετο ραγδαίως. Οἱ Σέρβοι κατέβαιναν εἰς τὸ Μοναστήρι, οἱ Βούλγαροι διεκδικοῦσαν τὸν Ἀλιάκμονα, οἱ Ἀλβανοὶ ἔσφιγγαν τὰ Γιάννενα. Αἱ εὐκαιρίαι διέφευγαν ἀπὸ τὰ χέρια τῆς Ἑλλάδος. Ἀρχηγὸς πολιτικοῦ κόμματος ἐπέκρινε τὴν συνεννόησιν μὲ τὴν Σερβίαν ἕνεκα τῆς ἀμφισβητουμένης πεδιάδος τοῦ Κοσσυφοπεδίου. Εἰς τὴν πραγματικότητα ἡ Ἑλλὰς κατήντησε σημεῖον νεκρὸν τῆς πολιτικῆς τῶν Βαλκανίων. Τὸν Ἰούλιον τοῦ 1909, ὁ Βούλγαρος πρόεδρος Ἀθηνῶν ἠρώτα τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Γ. Χρηστάκη-Ζωγράφον ἂν ἡ Ἑλλὰς ἐπεθύμει νὰ συνεργασθῇ μὲ τὴν Βουλγαρίαν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Μακεδονίας.

Ἐπίσημα ὅμως διαδήματα δὲν ἔγιναν ἕνεκα τῶν ἀντιρρήσεων τοῦ Βασιλέως Γεωργίου καὶ διαφωνίας τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Ρωμάνου. Ὑπὸ τὴν ἔμπνευσιν τῆς Γερμανίας καὶ μὲ ἀντιρωσικὴν κατιύθυνσιν ὁ Γ. Θεοτόκης ἐπεδίωξε νὰ συνεννοηθῇ μὲ τὴν Τουρκίαν καὶ Ρουμανίαν περὶ τὰ τέλη τοῦ 1908. Εἶχε τὴν συναίνεσιν τῶν ἐκ τῆς ἀντιπολιτεύσεως Δ. Πάλλη, Κ. Π. Μαυρομυχάλη, Στ. Δραγούμη, Στ. Σκουλούδη. Κατηρτίσθη μεγαλοφάνταστον σχέδιον ἀνατολικῆς ὁμοσπονδίας καὶ τελωνειακῆς ἐνώσεως τῶν τριῶν κρατῶν. Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν οἱ Ἕλληνες ἀντιπρόσωποι Καζανόβας, Σκαλιέρης, Θεοχαρίδης, ὑπέγραψαν ἀνεπίσημον πρωτόκολλον μὲ τοὺς φιλελευθέρους καὶ Νεοτούρκους. Μόλις οἱ τελευταῖοι κατέλαβον τὴν ἀρχὴν ἐματαιώσαν κάθε διαπραγματεύσειν.

Ἡ ἀδιάλλακτος νεοτουρκικὴ πολιτικὴ ἐγέννησεν αὐτόματον ἑλληνοβουλγαρικὴν προσέγγισιν. Τὴν ἤρχισαν ὁ πατριαρχὸς Ἰωακείμ καὶ ὁ Βούλγαρος ἐξαρχος. Ὁ Α. Νικολαΐδης, ἐλθὼν ἐπὶ τούτῳ εἰς Ἀθήνας κατέστησεν ἐνήμερον τὴν κυβερνήσιν Δραγούμη. Τὴν 10ην Αὐγούστου 1910 κατηρτίσθη σχέδιον ἑλληνοβουλγαρικῆς συμμαχίας. Τὸ ἔκτισον ἄρθρον τῆς ἐπρόβ. ἐπε ταυτόχρονον κήρυξεν πολέμου τῶν δύο κρατῶν ἐναντίον τῆς Τουρκίας. Ἡ τελικὴ συμφωνία ἐματαιώθη ἕνεκα τῆς στρατιωτικῆς ἀνεπαρκείας τῆς Ἑλλάδος. Συνετέλεσεν ἐν τούτοις καὶ ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Δ. Καλλέργης, διότι ἀνέμιξεν εἰς τὴν πολιτικὴν διαπραγματεύσειν τὸ ζήτημα τοῦ σχίσματος. Ὁ πρεσβευτὴς Σόφιας Πανᾶς ὑπέδειξεν ἐγκαίρως τὸν ἐκ τῆς τοιαύτης τακτικῆς κίνδυνον.

Πηγαί: Ἀρχεῖα ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος. Ἀλληλογραφία Ἀργυροπούλου, Σκουζέ, Δηλιγιάννη, Δεκέμβριος 1896—Ἀπρίλιος 1897, ἰδίως τὰ ὑπ' ἀριθμὸν 532, 735 καὶ 2288 ἔγγραφα: Ἡ ὑπ' ἀριθμὸν 15 τῆς 4)17 Ἰανουαρίου ἐκθεσις τοῦ Α. Καραπάνου. Φάκελλος διαπραγματεύσεων Θεοτόκη καὶ Σαμπαχεδίν, Ἰσμηλ Σιμκή-Σαΐήκ. Ἀλληλογραφία κυβερνήσεων Ἀθηνῶν-Σόφιας, πρὸ πάντων τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 1918 κεφαλαῖωδες ὑπόμνημα τοῦ Δ. Καλλέργη. Πλήν τῶν ξένων συγγραμμάτων μελέται τῶν Ἑλλήνων Σ. Λάσκαρη, Ι. Κορδάτου κλπ.]

«Ζωγράφος : Ποία ανταλλάγματα θὰ λάβῃ ἡ Ἑλλάς;»

«Ὁ Βούλγαρος : Τὴν διπλωματικὴν μας ὑποστήριξιν διὰ νὰ σᾶς δοθῇ ἡ γραμμὴ τῆς Βερολινείου συνθήκης!».

Κατεδέχето δηλαδὴ ἡ Βουλγαρία νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν Ἐλασσῶνα, ἐνῶ αὐτὴ θὰ ἔπαιρνε τὴν Θεσσαλονικὴν, τὸ Μοναστήρι, τὴν Ἀνδριανούπολιν. Τὸ μάθημα οὐδένα ἐσυνέτιζεν. Ὅλιγους μῆνας κατόπιν ὁ Βενιζέλος ἤρχετο εἰς Ἀθήνας ὡς πληρεξούσιος τοῦ στρατιωτικοῦ Συνδέσμου. Τοῦ ἐδόθη εὐκαιρία νὰ συνομιλήσῃ μὲ ὄλους ἀνεξαιρέτως τοὺς πολιτικούς ἡγέτας ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Τοὺς ἔθεσε τὸ συγκεκριμένον ἐρώτημα :

«Ἔως ποῦ ἀκριβῶς φθάνουν αἱ ἑλληνικαὶ ἀξιώσεις; Ποίους διπλωματικούς συνδυασμούς ἔχετε ὑπ' ὄψιν διὰ τὴν πραγματοποίησίν των;».

Κανεὶς δὲν κατώρθωσε νὰ ἀπαντήσῃ. Διηύθυναν εἴκοσι πέντε χρόνια μετὰ τὸν Τρικούπην τὴν ἐθνικὴν διπλωματίαν τοῦ τόπου των καὶ δὲν ἤξευραν τί θέλουν. Τὰ ἐζήτουν φυσικὰ ὅλα. Δὲν ἦσαν εἰς κατάστασιν νὰ πᾶρουν τίποτε!

Κατόπιν τούτων ἐρωτᾶται :

Εἶναι ὁ Βενιζέλος ὑποκινητῆς τῆς βαλκανικῆς συμμαχίας τοῦ 1912; Ἡ ἐπὶ τοῦ θέματος ἱστορικὴ φιλολογία στερεῖται πραγματικῆς σπουδαιότητος. Οὐδέποτε ἡ πρωτοβουλία ἐνὸς μόνου ἀνθρώπου δημιουργεῖ μεγάλα ἐθνικὰ γεγονότα. Παραμένει ὅμως ἀναμφισβήτητον ὅτι: Χωρὶς τὸ Γουδι καὶ ἄνευ τοῦ Βενιζέλου, ἡ Ἑλλάς δὲν θὰ ἐλάμβανε μέρος εἰς τὴν συνεννόησιν τῶν κρατῶν τοῦ Αἴμου.

Εἰκοσιπενταετῆς δικηγόρος ὁ Βενιζέλος ἔγραφεν εἰς τὴν ἐφημερίδα «Λευκὰ Ὅρη» τῶν Χανίων ὑπὲρ τῆς συμπράξεως τῶν χριστιανῶν τῆς Βαλκανικῆς. Ἀργότερα συνεβούλευε τὸ πατριαρχεῖον νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰς σερβικὰς ἀπαιτήσεις εἰς τὸ ζήτημα τοῦ διορισμοῦ τῶν ἐπισκόπων. Οἱ φίλοι του τὸν ἤκουαν εἰς τὸ Θέρισον νὰ λέγῃ ὅτι μόνον ὁ συνασπισμὸς τῶν βαλκανικῶν θὰ ἔλυε τὸ ἀνατολικὸν πρόβλημα.

Ἡ πρωθυπουργία τῆς Ἑλλάδος τοῦ ἔδωκε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐφαρμόσῃ τὰς ἰδέας, τὰς ὁποίας εἶχε καὶ ἡ φωτισμένη πρακτικὴ μερὶς τοῦ ἔθνους.

Ἡ πολεμικὴ προπαρασκευὴ ἐχώρει δραστηριῶς. Ὅσον ἐν τούτοις καὶ ἂν ἐγένετο ἰσχυρὰ ἡ Ἑλλάς δὲν ἠδύνατο νὰ μονομαχήσῃ μὲ τὴν Τουρκίαν. Ὁφείλε νὰ θυσιάσῃ μέρος τῶν ἐθνικῶν τῆς βλέψεων ὑπὲρ τῶν ἄλλων χριστιανικῶν κρατῶν τῆς χερσονήσου. Μόνον ἔτσι δὲν θὰ τὰς ἔβλεπε ματαιουμένας ἐξ ὀλοκλήρου.

Τὸ Πάσχα τοῦ 1911 ὁ πρωθυπουργὸς Βενιζέλος εἶχεν ἐκδράμει εἰς τὸ Πήλιον. Ἐφιλοξένει τὸν πολὺν Μπάουτσερ, τὸν βαλκανικὸν ἀνταποκριτὴν τῶν «Καιρῶν» τοῦ Λονδίνου. Συνωμίλησαν διὰ μακρῶν ἐπὶ τῆς βαλκανικῆς ὁμοσπονδίας. Ὁ Ἕλλην πρωθυπουργὸς ἐπεφόρτισε τὸν Μπάουτσερ νὰ εἴπῃ, ἐπανερχόμενος εἰς Σόφιαν, τὰ ἐξῆς πρὸς τὴν βουλγαρικὴν κυβέρνησιν :

«Ὅσον καὶ ἂν εἶναι σπουδαῖαι αἱ διαφοραὶ Ἑλλάδος καὶ Βουλγαρίας

δὲν πρέπει νὰ νομιζῶνται ἀνυπέρβλητοι. Οἱ εἰς Μακεδονίαν ὁμοεθνεῖς τῶν διατρέχουν κίνδυνον ἐξοντώσεως ἀπὸ τοὺς Νεοτούρκους. Πρὸς τὸ κοινὸν αὐτῶν συμφέρον τὰ δύο κράτη ὀφείλου νὰ συνεννοηθοῦν τὸ ταχύτερον».

Ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς πρεσβευτικῆς Σόφιας Παναῆς ἔκαμνε βολιδοσκοπήσεις ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα. Οἱ Βούλγαροι ἀπῆντων ἀορίστως. Ἀμφέβαλλαν διὰ τὴν στρατιωτικὴν δύναμιν τῆς Ἑλλάδος. Εἶχαν ἄλλωστε τὴν ἀξίωσιν νὰ αὐτονομήσουν, δηλαδὴ νὰ ἐκβουλαρίσουν ὀλόκληρον τὴν Μακεδονίαν. Ὅταν ἐν τούτοις ἐξερράγη ἡ ἀλβανικὴ ἐπανάστασις καὶ μετ' ὀλίγον ὁ ἰταλοτουρκικὸς πόλεμος, ὁ Βούλγαρος ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν εἶπε πρὸς τὸν Παναῆν :

«Ἡ Βουλγαρία δὲν θὰ μείνῃ ἀδιάφορος ἂν ἡ Τουρκία ἐπιτεθῆ κατὰ τῆς Ἑλλάδος».

«Παναῆς : Ὡστε ὀφείλομεν νὰ ὑπολογίζωμεν εἰς σᾶς μόνον ἐὰν ἡ Τουρκία κινήθῃ πρῶτη ἐξ ἑαυτῆς ;»

«Τοντορώφ : Ἡ Βουλγαρία δὲν θὰ σᾶς ἐγκαταλείψῃ ὅπως εἰς τὰ 1897». Βῆμα σημαντικόν, ὅχι ὅμως συμμαχία.

Ἀντιθέτως αἱ συνεννοήσεις Σερβίας καὶ Βουλγαρίας προῶδεναν διαρκῶς. Ἠρχισαν εἰς Παρισίους κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1911 μεταξὺ τοῦ Σέρβου πρωθυπουργοῦ Μιλοβάνοβιτς καὶ τοῦ Βουλγάρου πρεσβευτοῦ Β. ἐννης Ριζῶφ. Ἡ συνθήκη ὑπεγράφη τὴν 22αν Φεβρουαρίου 1912 εἰς Σόφιαν. Παρενέβη ἡ Ρωσσία. Ὁ μέγας δούξ Ἀνδρέας ἔφερον ἔγγραφο μῆνυμα τοῦ τσάρου πρὸς τὸν Φερδινάνδον μὲ τὴν ἀξίωσιν νὰ λήξουν αἱ διαπραγματεύσεις. Ἡ συμμαχία ἠσφάλιζε τὰ δύο κράτη ἀπὸ τὴν Τουρκίαν. Ἀπόρρητον ἄρθρον ὥριζεν ὅτι ἡ Βουλγαρία ὑπεχρεώοντο νὰ βοηθήσῃ τὴν Σερβίαν ἐναντίον καὶ τῆς Αὐστρίας. Τὸ γεγονός ἦτο τεραστίας σημασίας. Ἐπὶ τὴν σκέπην τῆς Ρωσσίας οἱ Σλαῦοι τοῦ Αἴμου συνησίζοντο κατὰ μεγάλης εὐρωπαϊκῆς δυνάμεως. Ὁ Γάλλος πρόεδρος Πουανκαρὲ εἶπε :

«Ἡ σερβοβουλγαρικὴ συνθήκη περιέχει δύο πολέμους. Ἐνα κατὰ τῆς Τουρκίας καὶ ἕνα ἄλλον ἐναντίον τῆς Αὐστρίας».

Ἡ Ἑλλάς ἔμεινεν ἔξω τοῦ συνασπισμοῦ. Ὁ πρεσβευτὴς Παναῆς ἐτήρει ἐνήμερον τὴν κυβέρνησιν τῶν Ἀθηνῶν μετὰ σπανίας ἀκριβείας. Σερβία καὶ Βουλγαρία δὲν ἐκράτουν μυστικὴν τὴν συμμαχίαν τῶν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ρωσσίας Νικόλαος εἶπεν εἰς τὸν πρόεδρον τῆς βουλγαρικῆς Βουλῆς Δάνεφ :

«Θὰ ἦτο χρήσιμος ἡ συμπλήρωσις τῆς συμμαχίας διὰ τῆς Ἑλλάδος» (1).

Ἀνήκει ἐπομένως εἰς τοὺς μύθους τὸ λεγόμενον ὅτι ἡ Ἑλλάς εὐρέθη

(1) Ἄρθρον τοῦ Μπάουτσερ εἰς τοὺς «Ταίμς» τοῦ 1915 ὑπὸ τὸν τίτλον «Βαλκανικὸν ζήτημα». Ἔργον Γκέσωφ (σελίς 66—70). Πουανκαρὲ κλπ. Συνομιλία Ε. Βενιζέλου μὲ τὸν γράφοντα, Ἀθῆναι Μάϊος 1928. Ἀλληλογραφία Γρυπάρη-Παναῆ, Μάρτιος-Ὀκτώβριος 1911, ἰδίως τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 3372 τηλεγράφημα Παναῆ. Εἰδικὸς φάκελλος ἐλληνοβουλγαρικῆς συνθήκης, ἀριθμὸς τηλεγραφημάτων 574 καὶ ἐφεξῆς. Γαλλικὴ Κιτρίνη Βίβλος 1912—1914, τόμος I.

αϊφνιδίως πρὸ τῆς σερβοβουλγαρικῆς συμμαχίας καὶ ὅτι ὁ Βενιζέλος, σπεύδων, ἔλαβε μέρος εἰς αὐτὴν ὅπως-ὅπως.

Μετὰ τὴν ἐπίσημον παρὰ τοῦ Δ. Πανᾶ πληροφόρησιν τοῦ γεγονότος, ὁ νέος ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος Α. Κορομηλᾶς τοῦ ἔστειλεν ὁδηγίας νὰ ἐπαναλάβῃ τακτικὴν διαπραγματεύσιν μὲ τὸν πρωθυπουργὸν Γκέσωφ. Ὁ τελευταῖος ἐζήτησε σχέδιον συνθήκης. Ὁ Κορομηλᾶς τὸ συνέταξε μαζὶ μὲ τὸν Βενιζέλον καὶ τὸ διεβίβασε. Τὸ συνώδευε μὲ μακρὰν ἐπιστολήν. Εἶναι ἡ πρώτη πρᾶξις τῆς ἑλληνοβουλγαρικῆς συμμαχίας. Τὸ ἔγγραφον ἀποτελεῖ μίαν ἀπὸ τὰς κρισιμωτέρας στροφὰς τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας. Ἡ Ἑλλὰς ἄφηνεν ἀποφασιστικὰ μίαν μακροχρόνιον παράδοσιν διὰ νὰ ριφθῆ μὲ θάρρος εἰς τοὺς νέους δρόμους τῆς βαλκανικῆς πραγματικότητος. Ὁ πρόλογος τοῦ κειμένου ἔχει οὕτω :

Ἀθῆναι 7/20 Ἀπριλίου 1912. Ἀριθμὸς 25. Πρὸς τὸν κ. Δ. Πανᾶν κλπ., Σόφιαν. Κύριε προεσβετά. Ἐπὶ τῇ πρὸς ὑμᾶς δηλωθείσῃ ἐπιθυμίᾳ τοῦ προέδρου τῆς βουλγαρικῆς κυβερνήσεως, καθ' ἣ ἀναφέρετε διὰ τῆς ὑπ' ἀριθμὸν 239 ἐνεστῶτος ἔτους ὑμετέρας ἐκθέσεως καὶ τῶν σχετικῶν ἡμῶν τηλεγραφημάτων, ἀποστέλλω ὑμῖν συνημμένως τὸ σχέδιον συμβάσεως μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Βουλγαρίας συνοψίζον ἐπὶ τῶν κατ' ἀρχὴν ἀμφοτέρωθεν γενομένων δεκτῶν ὄρων, τὰς ἀνταλλαγείσας σκέψεις περὶ καταρτισμοῦ ἀμυντικῆς συμμαχίας μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν.

Αἱ συνεννοήσεις προσέκοπταν εἰς τὸ ἴδιον πάντοτε ἐμπόδιον: Οἱ Βούλγαροι ἐζήτουν τὴν αὐτονομίαν τῆς Μακεδονίας. Ἡ Ἑλλὰς ἤθελε νὰ καθορισθοῦν ζῶναι ἐπιρροῶν καὶ ἐνδεχομένως ἡ διανομή. Ὁ Βενιζέλος εἶδεν ὅτι ἡ συμφωνία θὰ ἐματαιώοντο ἂν δὲν ἐξεύρισκε μέσῃν λύσιν. Τὴν 8ην καὶ 9ην Ἀπριλίου ἔφερε τὸ ζήτημα εἰς τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον. Ὁ Κορομηλᾶς ἀνέγνωσε τὸ σχέδιον τῆς συμμαχίας. Ὁ ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης Δημητρακόπουλος ἠρώτησε:

«Θὰ καθορισθοῦν τελικῶς ζῶναι ἐπιρροῶν;»

Ὁ Βενιζέλος ἐπενέβη. Εἶχεν εὐρῆ τὴν λύσιν. Θὰ ἐπρότεινε εἰς τοὺς Βουλγάρους νὰ μὴ γίνῃ λόγος περὶ διανομῆς. Ἀπέρριπτε τὴν αὐτονομίαν τῆς Μακεδονίας, χωρὶς νὰ διακόψῃ τὴν συνεννόησιν. Ἡ τύχη τῆς Μακεδονίας θὰ ἐκρίνετο ὑπὸ τῶν ὀπλων:

«Οἱ Βούλγαροι λησμονοῦν, εἶπεν ὁ Βενιζέλος, ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς εἶναι ἀξιόμαχος. Θὰ καταλάβῃ ἐγκαίρως τὰ ἐδάφη τῶν ἀμέσων ἐν Μακεδονίᾳ ἐθνικῶν μας διεκδικήσεων. Αἱ μέλλουσαι κατὰ τῆς Τουρκίας ἐπιχειρήσεις θὰ ἔχουν πιθανώτατα τὴν ἐξῆς μορφήν: Οἱ Βούλγαροι θὰ στρέψουν τὰς δυνάμεις των πρὸς τὴν Ἀδριανούπολιν καὶ τὸν Ἔβρον. Οἱ Σέρβοι θὰ διευθυνθοῦν εἰς τὰ Σκόπια. Ἡμεῖς θὰ βαδίσωμεν κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν Σερρῶν. Θὰ εὐρεθῶμεν ἐκεῖ ἐγκαίρως. Ἡ διανομή θὰ γίνῃ κατόπιν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς στρατιωτικῆς κατοχῆς.»

Τὸ σχέδιον τῆς συμμαχίας δὲν ἔκαμνε λόγον περὶ τοῦ κρητικῆς ζητήματος. Τούναντίον οἱ Βούλγαροι καθώρισαν ὅτι ἡ Κρήτη θὰ ἠδύνατο νὰ

ἀποτελέσει δι' αὐτοὺς ἀφορμὴν πολέμου μετὰ τὴν Τουρκίαν. Οἱ ὑπουργοὶ τὸ παρετήρησαν. Ὁ Βενιζέλος εἶπε:

«Δὲν θὰ προκαλέσωμεν τοὺς Τούρκους μετὰ τὸ κρητικὸν ζήτημα. Ἡ νῆσος εἶναι οὐσιαστικῶς ἐλευθέρα καὶ πρῶτος ἐγὼ δὲν θέλω νὰ τὴν κάμω ἀντικείμενον συζητήσεων καὶ ἀνταλλαγμάτων πρὸς τὴν Βουλγαρίαν. Ἐὰν γίνῃ πόλεμος, ἢ ἔνωσις Κρήτης καὶ Ἑλλάδος θὰ ἐπέλθῃ αὐτομάτως, οὐδενὸς ἀντιλέγοντος» (1).

Καὶ ὅμως αἱ συζητήσεις δὲν ἐτελείωναν. Ἡ Βουλγαρία ὑποπτεύετο ὅτι ἡ ὀργάνωσις τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἦτο ἐπιφανειακὴ. Εἶχεν ἄδικον. Περὶ τὰ τέλη Ἀπριλίου ἔγιναν μεγάλαι στρατιωτικαὶ ἀσκήσεις εἰς τὴν πεδιάδα τῶν Θηβῶν. Μετέσχον δύο μεραρχίαι. Παρευρίσκοντο ὁ γενικὸς ἐπιθεωρητὴς τοῦ στρατοῦ διάδοχος Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Βενιζέλος. Οἱ Βούλγαροι ἔστειλαν ἐπὶ τούτῳ ἕκ Σόφιας ἀνώτερον ἀξιωματικὸν τοῦ ἐπιτελείου. Δὲν ἀπέκρυψε τὴν ἱκανοποίησίν του. Δύο ἡμέρας μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν του εἰς τὴν Βουλγαρίαν ὁ πρωθυπουργὸς Γκέσωφ ἐδήλωσε πρὸς τὸν Πανᾶν ὅτι ὁ βασιλεὺς καὶ ἡ κυβέρνησις ἦσαν ἔτοιμοι νὰ κλείσουν συμμαχίαν μετὰ τὴν Ἑλλάδα.

Ἡ πρότασις τοῦ Βενιζέλου ὑπερίσχυσε. Οὐδεὶς λόγος ἐγένετο εἰς τὴν συνθήκην περὶ αὐτονομίσεως τῆς Μακεδονίας. Ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ἔδωκε τὴν συγκατάθεσίν του.

Τὴν 17/30 Μαΐου 1912 εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Σόφιας ὑπεγράφησαν ἕκ μέρους τῶν Πανᾶ καὶ Γκέσωφ τὰ κείμενα τῆς τριετοῦς ἀμυντικῆς συμμαχίας μεταξὺ Ἑλλάδος—Βουλγαρίας ἀπὸ ἐπιθέσεως ἕκ μέρους τῆς Τουρκίας. Αἱ κυρώσεις ἀντηλλάγησαν τὴν 15ην Ἰουνίου ἰδίου ἔτους παρὰ τοῦ βασιλέως Φερδινάνδου καὶ τοῦ ἀντιβασιλέως Κωνσταντίνου τοῦ Διαδόχου.

Οἱ χριστιανικοὶ λαοὶ τοῦ Αἴμου ἦσαν ἐφεξῆς ἠνωμένοι ἀπέναντι τοῦ Τούρκου κατακτητοῦ. Ἡ ἑλληνοβουλγαρικὴ συμφωνία ἠδύνατο νὰ εἶναι πληρεστέρα. Δὲν προῆλθαν ὅμως αἱ ἀτέλειαί της ἀπὸ σπουδὴν τῆς Ἑλλάδος. Ἡ κυβέρνησις Βενιζέλου εἶχε ζυγίσει καλὰ καὶ τοὺς κινδύνους καὶ τὰ ὠφελήματα ἕκ τῆς ἀσαφείας τῆς συνθήκης. Ὁ Βενιζέλος ἐτόλμα μετὰ ὑπολογισμὸν.

Ἡ μέχρι τοῦ πρώτου βαλκανικοῦ πολέμου περίοδος παρήλθεν ἐν τῷ μέσῳ δεινῶν περιπετειῶν. Ὁ πόλεμος Ἰταλίας καὶ Τουρκίας ἐσυνεχίζετο. Οἱ Κρήτες ἐθεώρησαν τὸ γεγονὸς ὡς εὐκαιρίαν ἐνώσεως. Τὴν 15ην Ἀπριλίου 1912 δέκα ἐννέα βουλευταὶ τῆς νήσου ἐπεβιβάζοντο διὰ τὸν Πειραιᾶ. Συνελήφθησαν ὑπὸ ἀγγλικοῦ καταδρομικοῦ ὀλίγον ἔξω τῆς Σούδας. Ἡ θέσις τοῦ Βενιζέλου ἦτο αὐτόρημα τραγικὴ. Ὁ λαὸς ἠγνόει τὴν ὑπαρξίν τῆς βαλκανικῆς συμμαχίας. ἠγνόει ὅτι ἀκριβῶς ἡ σωτηρία τῆς Κρήτης ἀπῆτει νὰ μὴ γίνονιν ἐνέργειαι πρόωροι. Ἐπιτήδειοι παλαιοκομματικοὶ τὸν ἠρέθιζαν

(1) Ἀνακοινώσεις πρὸς τὸν γράφοντα τοῦ τότε ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας Α. Ἀλεξανδρῆ, Ἀθηναὶ Μάϊος 1928.

παριστάνοντες τὸν Βενιζέλον ὡς προδίδοντα τὴν Κρήτην χάριν τῶν μεγάλων Δυνάμεων.

Ὁ πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος ἐστάθη ἀπτόητος καὶ ἀκαμπτος. Εἰς τοὺς Κρητας ἔγραφε διὰ τοῦ κυβερνητικοῦ ἀντιπροσώπου Χανίων Ραγκαβῆ:

«Δὲν ἐπιτρέπεται νὰ θυσιασθοῦν τὰ κεκτημένα διὰ τῆς σπουδῆς. Δὲν εἶναι ἐντροπὴ διὰ τὴν μικρὰν Κρήτην νὰ μιμηθῆ μέγιστα ἔθνη καὶ νὰ ὑπομείνῃ. Οὐδεὶς γνωρίζει τί ἐκπλήξεις θὰ προκίψουν ἐκ τοῦ ἰταλοτουρκικοῦ πολέμου. Οἱ Κρητες λησμονοῦν ὅτι τίθενται ἀντιμέτωποι ὄχι μόνον τῆς Τουρκίας καὶ τῶν μεγάλων δυνάμεων, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ ἐλευθέρου βασιλείου, τοῦ ὁποίου ἡ κυβέρνησις δὲν ἐννοεῖ νὰ ἀποδεχθῆ τὸ κρητικὸν πραξικόπημα καὶ νὰ ἔλθῃ εἰς ἀκαιρον ρῆξιν μὲ τὴν Τουρκίαν.

Συντόμως καὶ ἄνευ ἀπωλείας μιᾶς ἡμέρας ἀσχολουμένη μὲ τὴν στρατιωτικὴν συγκρότησιν τῆς χώρας, ἡ κυβέρνησις ἀξιοῖ ὅπως εἰς τὴν γνώμην τῆς προσαρμοθῆ ἡ γνώμη τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν τῆς Κρήτης».

Εἰς τὸν ὑπουργὸν τῆς Δικαιοσύνης Δημητρακόπουλον, δηλώσαντα ὅτι διαφωνεῖ ἐπὶ τοῦ κρητικοῦ ζητήματος, ὁ πρόεδρος τῆς κυβερνήσεως ὑπέδειξεν ὅτι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὄφειλε νὰ παραιτηθῆ. Τὸν ἀντικατέστησε διὰ τοῦ προέδρου τοῦ δικηγορικοῦ συλλόγου Ἀθηνῶν Κ. Ρακτιβάν. Ἡ ἀστυνομία καὶ ὁ στρατὸς ἠμπόδισαν ὁμάδα Κρητῶν βουλευτῶν νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν Βουλὴν.

Ὁ Βενιζέλος ἐδέχθη ἰδιαιτέρως ἐπιτροπὴν Κρητῶν. Τοὺς ὠμίλησε μὲ αὐστηρότητα καὶ συγκίνησιν. Αὐτοὶ ἐνοοῦσαν τὴν θέσιν του. Ἡ ἔνωσις ἐτοποθετεῖτο ἐντὸς τοῦ ὄλου ἐθνικοῦ προγράμματος. Εἶχαν χρέος νὰ δεῖξουν πειθαρχικότητα καὶ καρτερίαν.

Δὲν θὰ ἀνέμεναν ἐπὶ πολὺ.

Αἱ κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1912 σφαγαὶ τῶν Κοτσάνων, ὁργανωθεῖσαι παρὰ τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν ἐναντίον τῶν Σλαύων, ἐπροκάλεσαν ἀκράτητον ρεῦμα πολέμου εἰς Σερβίαν καὶ Βουλγαρίαν. Ὁ Γκέσωφ ἔλεγε πρὸς τὸν Πανᾶν:

«Ἡ Τουρκία εἶναι ἐξησθενημένη. Ἐπέστη ἡ στιγμή τῆς δράσεως. Δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐπισπεύσῃ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις τὴν σύγκλησιν τῆς Βουλῆς καὶ νὰ δεχθῆ τοὺς Κρητας; Ἴδου λαμπρὰ ἀφορμὴ πολέμου κατὰ τῆς Τουρκίας».

«Πανᾶς: Τὴν ἀφορμὴν αὐτὴν δὲν θὰ τὴν δώσῃ ἡ Ἑλλάς, ἐφ' ὅσον μάλιστα δὲν καλύπτεται ὑπὸ συμμαχικῆς συνθήκης».

Ὁ γενικὸς ἐπιτελάρχης τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ Φίφτσεφ, συνομιλῶν μὲ τὸν Δ. Πανᾶν, ἀπεκάλυψεν ὅτι ὁ πόλεμος Βουλγαρίας, Σερβίας καὶ Μαυροβουνίου ἐναντίον τῆς Τουρκίας ἦτο ἀποφασισμένος καὶ χωρὶς τὴν Ἑλλάδα:

«Φίφτσεφ: Δὲν γίνεται σοβαρὸς λόγος περὶ μεταρρυθμίσεων. Ἡ Βουλγαρία θὰ πολεμήσῃ τοὺς Τούρκους μὲ τὴν βοήθειαν τῆς Σερβίας καὶ τοῦ Μαυροβουνίου. Θὰ παρατάξωμεν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ πολέμου 500.000 ἀνδρῶν καὶ 1.500 τηλεβόλα, ἐνῶ εἶναι ζήτημα ἐὰν οἱ Τούρκοι συγκεντρώσουν ἐγκαίρως 300.000 μαχητῶν καὶ 850 πυροβόλα. Θὰ κινητοποιήσω ὁλόκληρον τὸν

βουλγαρικὸν στρατὸν εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἐβρου καὶ θὰ κτυπήσω καιρίως τὴν Τουρκίαν. Εἶμαι βέβαιος περὶ τοῦ ἀποτελέσματος. Θὰ ἦτο εὐχῆς ἔργον νὰ μετεῖχε καὶ ἡ Ἑλλάς. Δυνάμεθα νὰ κλείσωμεν τάχιστα τὴν στρατιωτικὴν σύμβασιν» (1).

Μετὰ τινὰς ἡμέρας ἀπετύγγανεν ἡ ρωσικὴ ἐπέμβασις ὑπὲρ τῆς εἰρήνης. Προσπάθεια ἐπίσης τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως πρὸς ἀναβολὴν τοῦλάχιστον τῆς ρῆξεως διὰ νὰ συμπληρωθῇ ἐν τῷ μεταξῦ ἡ στρατιωτικὴ παρασκευὴ τῆς Ἑλλάδος, οὐδεμίαν εὗρισκεν ἤκω εἰς Σόφιαν καὶ Βελιγράδι. Τὴν 27 Αὐγούστου 1912, ὁ Δ. Πανᾶς ἐτηλεγράφει εἰς Ἀθήνας:

«Συνωμίλησα ἰδιαιτέρως μετὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ. Ἡ ρωσικὴ πρότασις δὲν ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν. Ἡ Βουλγαρία καὶ ἡ Σερβία εἶναι ἀμετακλήτως ἀποφασισμέναι νὰ πολεμήσουν κατὰ τῆς Τουρκίας. Ὁ Γκέσωφ μὲ ἐβεβαίωσεν ὅτι ἡ Σερβία ἐπισπεύδει τὴν ρῆξιν».

Ὁ Γκέσωφ συνιστᾷ εἰς τὸν Πανᾶν νὰ σταλῇ τὸ ταχύτερον Ἑλλην ἀξιωματικὸς εἰς Σόφιαν διὰ τὴν στρατιωτικὴν σύμβασιν. Ὁ Βενιζέλος συνεννοεῖται μὲ τὸν ἀντιβασιλέα Κωνσταντῖνον καὶ τὴν νύκτα τῆς 31 Αὐγούστου, ὁ λοχαγὸς τοῦ Μηχανικοῦ Ἰω. Μεταξᾶ ἀνεχώρει εἰς Σόφιαν (2).

Παρὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Μεταξᾶ, ἡ κυβέρνησις ἐμελέτα ἀκόμη ἐὰν ἔπρεπε νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὸν πόλεμον. Τὴν ἀπιοχόλει ἡ ἔλλειψις συνθήκης διανομῆς τῆς Μακεδονίας. Ὁ Βενιζέλος ἐβασάνιζεν ἐπὶ ἡμέρας τὸ πρόβλημα. Ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Κορομηλᾶς ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ τῆς δράσεως. Ὁ πρόεδρος τῆς κυβερνήσεως συνεκάλεσε τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον, ἐκφρασθεὶς οὕτω:

«Ἡ συνθήκη μας μὲ τὴν Βουλγαρίαν εἶναι ἀμυντικὴ. Δὲν εἴμεθα ἐπομένως ὑπόχρεοι νὰ πολεμήσωμεν. Ἄλλ' ἡ Βουλγαρία μὲ τὴν Σερβίαν ἀπεφάσισαν τὸν πόλεμον καὶ μᾶς ἐκάλεσαν νὰ λάβωμεν μέρος. Ἄν μείνωμεν οὐδέτεροι, θὰ συμβῇ ἐν ἑκ τῶν δύο: Ἡ θὰ νικήσουν τὰ σλαυικὰ κράτη καὶ ἡ Ἑλλάς μένει ἑσαεὶ εἰς τὴν Μελούναν. Ἡ νικᾷ ἡ Τουρκία καὶ χάνεται διὰ παντὸς ὁ Ἑλληνισμὸς. Ἄς ἀφήσωμεν ὅτι εἰς τὴν δευτέραν περιπτώσιν, ἡ Ρωσσία θὰ μᾶς θεωρήσῃ προδοσίας τῆς χριστιανικῆς ἰδέας.

Φρονῶ ὅτι πρέπει νὰ δράσωμεν καὶ χωρὶς συμφωνίαν διανομῆς» (3).

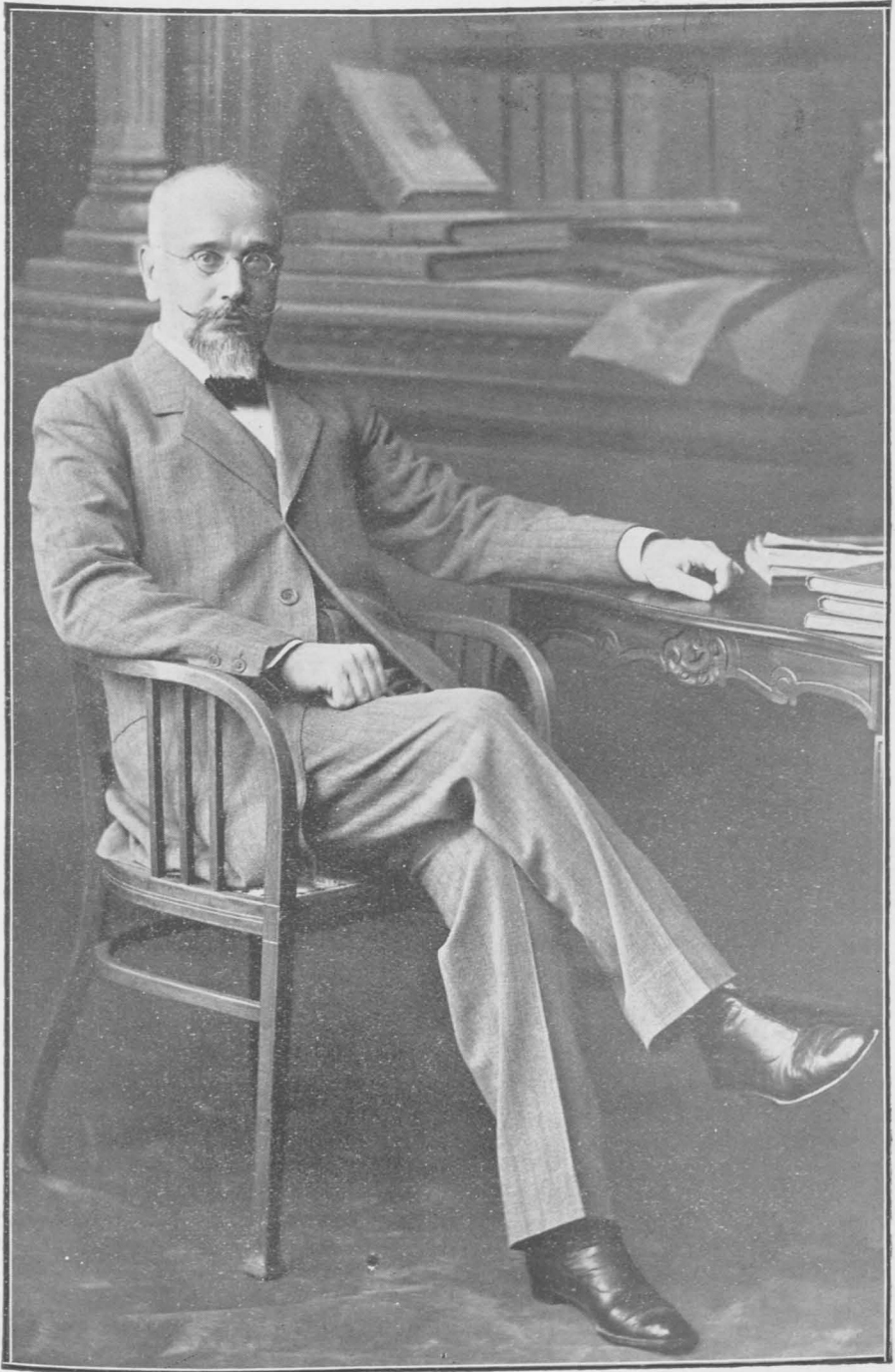
Ὁ ἀντιβασιλεὺς καὶ ἡ κυβέρνησις ἐνέκριναν τὴν γνώμην τοῦ πρωθυπουργοῦ.

Κατὰ τὸν αὐτὸν περίπτου χρόνον, ὁ Βενιζέλος ἔγραφεν ἰδιοχείρως πρὸς τὸν Πανᾶν:

(1) Τα ὑπ' ἀριθμὸν 104, 185 καὶ 110 τηλεγραφήματα ἑλληνικῆς πρεσβείας Σόφιας ἀπὸ 12 μέχρι 19 Αὐγούστου 1912.

(2) Τηλεγραφήματα Δ. Πανᾶ ὑπ' ἀριθ. 125, 131, 34186 τῆς 22—30 Αὐγούστου 1912. Ἡ διαταγὴ περὶ ἀποστολῆς Ἰων. Μεταξᾶ εἶναι ἡ ὑπ' ἀριθ. 748 τοῦ ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν.

(3) Ὁ Ε. Βενιζέλος ἐξέθεσε τὰ ἀνωτέρω εἰς τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον καὶ τὸν ἀντιβασιλέα Διάδοχον, τὴν 29ην Αὐγούστου 1912. Τὰ ἐπανέλαβε πρὸ τῆς Βουλῆς τὴν 13ην Αὐγούστου 1917 καὶ πρὸς τὸν γράφοντα τὸν Ἰούνιον τοῦ 1928.

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

«Θὰ ἦτο ἀναγκαῖον ὅπως, συναφῶς μὲ τὴν στρατιωτικὴν σύμβασιν διαπραγματευθῶμεν ἑδαφικὰ ζητήματα καὶ ὠφελήματα, τὰ ὅποια ἕκαστον κράτος θὰ ζητήσῃ μετὰ τὴν σύναψιν τῆς εἰρήνης. Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου, τοῦ ἐντελῶς λεπτοῦ, πιθανὸν νὰ ματαιωθῇ πᾶσα συνεννόησις, ἂν μάλιστα αἱ διαπραγματεύσεις διεξαχθοῦν μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ μὴ γίνουν ἀμοιβαῖαι ὑποχωρήσεις. Ἡ δύναμις τῶν πραγμάτων θὰ ὑποχρεώσῃ τὴν Βουλγαρίαν νὰ δράσῃ πρὸς τὴν Ἀδριανούπολιν, θὰ ἀφήσῃ δὲ ὡς πεδίον δράσεως εἰς τὴν Σερβίαν τὸ βιλαέτιον τοῦ Κοσόβου. Ἡ Βουλγαρία θὰ κάμῃ εἰς τὴν Σερβίαν παραχωρήσεις μέχρι Σκοπίων. Μᾶς εἶναι ἀναγκαῖον νὰ μάθωμεν τὰς παραχωρήσεις ταύτας ἐὰν καὶ ἐφ' ὅσον ἐγένοντο. Ἡ αὐτὴ δύναμις τῶν πραγμάτων θὰ ἀφήσῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν Θεσσαλονικὴν, Μοναστήριον καὶ Σέρρας. Ἡ Βουλγαρία θὰ ἔχῃ ἀνάγκην ὅπως ὑποχωρήσωμεν εἰς τὰ ζητήματα Θράκης, Ἀδριανουπόλεως καὶ τῆς ἀκτῆς, τῆς ἀνατολικῶς τῆς Καβάλλας, ὥστε νὰ μὴ ἀντιτάξῃ ἀπόλυτον ἄρνησιν πρὸς παραχώρησιν ἡμῖν τῆς Φλωρίνης, Βοδενῶν, Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ διαμερισματος Σερρῶν. Οὕτω τὰ τμήματα τὰ κατοικούμενα ὑπὸ συμπαγοῦς ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, δηλαδὴ μετὰ τὴν μεγάλην καμπὴν τοῦ Ἐβρου πρὸς δυσμάς, θὰ ἐξαιρεθοῦν τῶν βουλγαρικῶν κτήσεις. Δὲν θὰ ἀνακοινώσετε ταῦτα τῇ βουλγαρικῇ κυβερνήσει» (1).

Καὶ πρὸς τὸν ἀρχηγὸν τοῦ ἐπιτελείου Δαγκλῆν ἐπανελάμβανε:

«Τρεῖς ἑβδομάδας μετὰ τὴν κήρυξιν τοῦ πολέμου θὰ ἔχομεν φθάσει εἰς τὴν γραμμὴν Μοναστηρίου—Σερρῶν» (2).

Ὁ στρατηγὸς ἐξέφραζεν εὐλόγους ἀμφιβολίας. Ἄλλ' ὁ πολιτικὸς δὲν ἐπροφήτευε. Παρώρομα πρὸς δρᾶσιν. Ἐφ' ὅσον ἡ Ἑλλὰς ὑπεχρεώοντο νὰ πολεμήσῃ, εἶχε χρέος καὶ νὰ νικήσῃ. Τὸ «θὰ φθάσωμεν» ἐσήμαινε «πρέπει νὰ φθάσωμεν». Ἀπὸ τὸ ζύγισμα τῶν περιστάσεων ἐξήρχετο σάλπισμα ραγδαίας ἐνεργείας. Μόνον δι' αὐτῆς θὰ κατελάμβανεν ὁ Ἑλληνισμὸς ὅσα ἡ ζωτικότης του θὰ κατέκτα.

Μελούνα!

Τεῖχος πελώριον, πρὸ τοῦ ὁποίου ἐθραύοντο ἐλπίδες, πόθοι καὶ ἡ ὀρμὴ δύο γενεῶν Ἑλλήνων. Μετὰ τὴν Κόντραν, κατόπιν ἀπὸ τὸ Ἐνεήνητα Ἐπτὰ ὑψάνετο εἰς τὸ τέρμα τῶν θεσσαλικῶν πεδιάδων ὡς ὀρόσημον αἰσχους, ὡς μορμολύκειον ἀπειλῆς. Ὁ γλωμὸς Πηνηϊὸς ἐσύρετο ταπεινὰ εἰς τὰ πόδια τῆς, ἔμβλημα αὐτὸς ὑποταγῆς ἐνώπιον τοῦ κατακτητοῦ.

Ἡ Μελούνα δὲν παρίστανε τὴν τουρκικὴν δύναμιν. Δὲν ἀπετέλει σύμ-

(1) Τὸ τηλεγράφημα τῆς 25 Αὐγούστου 1912 φέρει τὴν ὑπογραφήν τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Λ. Κορομηλά, συνετάχθη ὅμως αὐτοπροσώπως παρὰ τοῦ Βενιζέλου.

(2) Συνομιλία Π. Δαγκλῆ πρὸς τὸν γράφοντα. Θεσσαλονίκη 20 Δεκεμβρίου 1916.

πλεγμα σοφῶν ὀχυρώσεων ἐναντίον ἐπιθέσεως. Ἦτο θυρῶλος. Σύμβολον τῆς ἑλληνικῆς ἀδυναμίας. Μῦθος εἰς βάρος ἑνὸς λαοῦ, ποῦ δὲν ἐτόλμα νὰ ψηλώσῃ τὸ μέτωπον. Οἱ Τοῦρκοι δὲν μᾶς ἐπετήρουν ἀπὸ ἐκεῖ ἐπάνω. Μᾶς ἐπροκαλοῦσαν. Μᾶς ἐμυκτῆριζαν.

Ὅταν οἱ Ἕλληνες ἐνόησαν ποίας πηγᾶς ἀρετῆς ἐγκλείει ἡ ἐλευθερία. Ὅταν ἐκατάλαβαν ὅτι τὰ δικαιώματα των ἔπρεπε νὰ τὰ στηρίξουν εἰς τὸν Λόγον καὶ ὄχι εἰς τὰ λόγια· ὅταν ἀπέθεσαν τὴν ἀποφασίαν των ἐπὶ τῆς προπαρασκευῆς, τῆς ἐνώσεως καὶ τῆς πειθαρχίας· ὅταν ἐξώρισαν ἀνηλεῶς ἀπὸ τὸ λεξιλόγιόν των τὸν ἄδειον κομπασμὸν καὶ τὸν ἀντικατέστησαν μὲ τὴν πρᾶξιν, ἡ Μελούνα δὲν ὑπῆρχε. Ἐγένετο ἴσομα. Αἱ ἑλληνικαὶ μεραρχίαι εὐρίσκοντο στὴν Τσαρίτσαϊνα καὶ τὰ στρατιωτάκια ἐρωτοῦσαν:

«Ποῦ εἶναι αὐτὴ ἡ Μελούνα;!»

Δὲν ἀντελήφθησαν ὅτι τὴν εἶχαν προσπεράσει.

Ἔτσι πρέπει νὰ κριθῆ ἡ ἑλληνικὴ ἐξόρμησις τῆς 5ης Ὀκτωβρίου 1912: Ὡς ἄλμα ὁμάδος. Ὀλόκληρος λαὸς εἶχε τὴν ρώμην τῆς ὁρμῆς· ἐπειδὴ ἀπηλλάγη ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν του, ἀπὸ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἐνεσάρκωναν τὸ παρελθόν.

Εἰς τὸ ἄθροισμα, εἰς τὸ σύνολον, θὰ ἀναζητηθῆ ἡ ἐπιτυχία τῶν δύο πολέμων, αἱ νίκαι ποῦ συνώδευσαν τὴν ἑλληνικὴν ἔφοδον ἀπὸ τοῦ Τυρνάβου μέχρι τοῦ Ρίλου.

Ἡ πολιτικὴ διεύθυνσις τοῦ πολέμου, ὁ Βενιζέλος καὶ οἱ συνεργάται του, ἐνήργουν ὡς πιστοὶ ἐντολοδόχοι τῶν νέων ἐπὶ τῆς ἐξουσίας κοινωνικῶν στρωμάτων. Ἐπροσωποποιοῦσαν τὴν σύνεσιν, τὸν πραγματολογισμὸν, τὴν σοβαρὰν ἀποφασιστικότητα. Δι' αὐτὸ ἐπετύγχαναν.

Ὁ στρατὸς ἐνίκα ὡς ὁμάς.

Ὁ διοικητὴς τοῦ διαδόχου Κωνσταντῖνος εἶχε σπουδαία προσόντα. Ἐγνώριζε τὸν στρατιώτην, τὸν ἐπονοῦσε, ἤξερε νὰ τὸν ἐμπνέῃ. Κατέβαιναν ἀπὸ τὸ ἀμάξι του καὶ ἀνέβαζεν εἰς αὐτὸ τοὺς τραυματίας. Ἐνοοῦσε τὴν τέχνην τοῦ πολέμου. Τοῦ ἔλειπεν ἡ ἰδιοφυΐα, ἡ ταχεῖα σύλληψις τῆς στιγμῆς, ἡ ἀστραπὴ τοῦ ἀπροόπτου. Ἦτο ἀρχηγός, ὄχι στρατηγός.

Τὸ γενικὸν ἐπιτελεῖον ἐπεβλήθη διὰ τοῦ γοήτρου τοῦ ἀρχιστρατήγου. Ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς του Δαγκλῆν καὶ Δούσμανην μέχρι τοῦ τελευταίου βοηθοῦ κανεὶς γενικὸς ἐπιτελής δὲν εἶχε διοικήσει. Δὲν περιεῖχεν οὔτε ἓνα ἀξιωματικὸν τοῦ πεζικοῦ. Ὁ Μεταξᾶς, ὁ Στρατηγός, ὁ Πάλλης, ἦσαν μαθηταὶ μεγάλης σχολῆς, εἶχαν ἐπιμέλειαν καὶ σοφίαν, ἐσχεδίαζαν ἄριστα, εὐρίσκοντο ὁμῶς μακρὰν κάθε ἐπαφῆς μὲ τὸ ἀγωνιζόμενον στράτευμα. Ἡ ἐκτέλεισις τοὺς διέφευγεν ὄχι μόνον ὡς διεξαγωγὴ μάχης ἀλλὰ καὶ ὡς συνισταμένη ἀντοχῆς καὶ ὡς γνώσις τῶν ἀναγκῶν τοῦ στρατιώτου.

Αἱ μεραρχίαι καὶ τὰ ἐπιτελεῖα των ἦσαν ὀργανωμένα καθ' ὁμοίωσιν τοῦ γενικοῦ στρατηγεῖου. Ἐκ τῶν ἑπτὰ μεράρχων καὶ τοῦ ἀρχηγοῦ Ἡπείρου τέσσαρες ἤρχοντο ἐκ τοῦ πυροβολικοῦ καὶ τρεῖς τοῦ μηχανικοῦ. Ἀνήκαν

ὄλοι εἰς τὰ σοφὰ ὄπλα, ἐνῶ τὸν πόλεμον τὸν ἔκαμνε, πρὸ εἴκοσι πρὸ πάντων ἐτῶν, ὁ πεζός.

Διὰ τοῦτο τὸ Σαραντάπορον ἐσχεδιάσθη ἄριστα καὶ ἐπραγματοποιήθη πλημμελῶς. Διὰ τὸν ἴδιον λόγον τὰ Γιαννιτσὰ ἦσαν πόλεμος τύχης, διὰ τοῦτο ἐτυραννήθη εἰς τὸ Μπιζάνι ὁ Ἕλλην, δι' αὐτὸ τὸ Κιλίκις σημαίνει φρικτὴν αἰμορραγίαν καὶ διαφυγὴν τοῦ ἔχθρου.

Αἱ ἐλλείψεις ἐκείναι τὸ ἀνάσκητον τῶν στελεχῶν, παρὰ τὴν προσπάθειαν τῆς γαλλικῆς ἀποστολῆς ἡ ἀπουσία συνοχῆς μεταξὺ τῶν διοικούντων καὶ διοικουμένων, ὁ ἐλαττωματικὸς ἐφοδιασμός, ἀνεπληρώθησαν ὑπὸ τῶν γενικῶν ἀρετῶν. Ὁ ἀρχιστράτηγος ἕως τὸν τελευταῖον ἄνδρα, ἔδειξαν αὐταπάγησιν, φιλοτιμίαν, συναδελφότητα, ἄγνωστον εἰς ἄλλους στρατοὺς, καρτερίαν, ὀρμὴν. Εἰς τὸ Σαραντάπορον ὁ Πολυχρονόπουλος, εἰς τὰ Γιαννιτσὰ ὁ Ἡλιόπουλος, ἐφρονεύοντο ἔφιπποι ἢ ὄρθοι πρὸ τῶν στρατιωτῶν, μὲ τὸ περιστροφικὸν σὺν χέρι, μὲ τὴν κραυγὴν :

«Δὲν ἠμποροῦμε πιά νὰ ζήσουμε!»

Εἰς τὸ Κιλίκις, ὁ Κουτήφαρης διέκοπτε τὸ ψυχορράγημά του μὲ τὰς λέξεις :

«Προχωροῦμεν, μεγαλειότατε!»

Εἰς τὴν Κρῆσαν ὁ Βελισσάριος ἐφώναζε πρὸς τοὺς συντρόφους του :

«Τί; φυσίγγια δὲν ἔχετε; Μὲ τίς πέτρες πάρτε τους, μωρέ!»

Ὅταν τὸ γύρισμα τῶν καιρῶν φέρῃ ἄλλας γενεὰς ἐπὶ τῆς γῆς αὐτῆς κάποιος θὰ συνθέσῃ τὴν ἐποποιίαν τοῦ Δώδεκα - Δεκατρία. Ἄλλ' οἱ δύο πόλεμοι δὲν χρειάζεται νὰ ἐπιζήσουν ὡς ἡρωϊκὴ μόνον παράδοσις. Ἔχουν βαθυτάτην πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν οὐσίαν. Ἐδημιούργησαν ἀξίας, ὑψωσαν εἰδωλα, κατειργάσθησαν εὐρείας ψυχολογικὰς μεταβολὰς. Ἡ ἐποχὴ μας ἀντηχεῖ ἀκόμη τὸν μέγαν ἀλαλαγμὸν των.

Ἐὰν οἱ Ἕλληνες τῆς αὔριον μάθουν νὰ τοὺς ἀτενίζουν, τοὺς δύο ἐκείνους πολέμους, χωρὶς προκαταλήψεις ἔὰν τοὺς ἰδοῦν ὡς καρπὸν ὁμαδικῆς προσπαθείας καὶ ὄχι ὡς κατορθῶμα πέντε - δέκα προσώπων. Ἐὰν ἀποδώσουν εἰς τοὺς ἑαυτοὺς των ὅτι πράγματι τοὺς ἀρμόζει ἀπὸ τὴν νίκην, ὁ τόπος αὐτὸς θὰ ἠμπορῇ νὰ ὑπερασπίσῃ εἰς τὸ μέλλον τὴν ἐλευθερίαν του μὲ ὄσπην αὐτοθυσίαν τὸ ἔπραξε κατὰ τὸ παρελθόν.

Πρὶν ἀκόμη καταρτιοθῆ ἡ στρατιωτικὴ σύμβασις Ἑλλάδος καὶ Βουλγαρίας, κατέστη ἄφευκτος ὁ βαλκανικὸς πόλεμος. Πλὴν ἄλλων γεγονότων, τὴν 14ην Σεπτεμβρίου ἡ Τουρκία ἐκήρυξεν αἰφνιδίως τὴν ἐπιστρατεύσει τῶν στρατιωτικῶν σωμάτων Θράκης. Ἡ εἰδησις ἐπροκάλεσε ζωηρὰν ταραχὴν εἰς τὴν Βουλγαρίαν. Οἱ σύμμαχοι ἐστήριζαν τὴν ἐπιτυχίαν των εἰς τὴν ταχύτητα τῆς κινητοποιήσεως. Ἄν ἡ Τουρκία τοὺς ἐπρολάμβανεν, ὁ πόλεμος ἐκινδύνευεν. Αἱ κυβερνήσεις Σόφιας, Βελιγραδίου καὶ Μαυροβουνίου ἐκήρυξαν

ἀπὸ συμφώνου γενικὴν ἐπιστράτευσιν. Ὁ Βούλγαρος πρωθυπουργὸς ἔστειλε τὸ ἑξῆς ἐπεὶγον τηλεγράφημα εἰς τὸν ἐν Ἀθήναις πρεσβευτὴν του:

«Πρωθυπουργὸς Βουλγαρίας ἐκ Σόφιας πρὸς τὸν κύριον Χατζημησεφ Ἀθήνας: Ἡ τουρκικὴ ἐπιστράτευσις ἤρξατο. Ἐπιμείνατε παρὰ τῇ ἑλληνικῇ κυβερνήσει ὅπως διατάξῃ μεθ' ἡμῶν γενικὴν ἐπιστράτευσιν. Ὡς ἀντάλλαγμα θὰ περιλάβωμεν τὸ κρητικὸν ζήτημα εἰς τὴν στρατιωτικὴν σύμβασιν. Συστήσατε ὡσαύτως κ. Κορομηλᾶ ἀποφύγη μακρὰς διαπραγματεύσεις μετὰ Σερβίας (ὑπογρ.) Γκέσωφ» (1).

Ἐν τούτοις ὁ γενικὸς ἐπιτελάρχης Φίφτσεφ καὶ ὁ πρωθυπουργὸς Γκέσωφ ἤρηνοντο ἀπέναντι τῶν Πανᾶ - Μεταξᾶ νὰ κανονίσουν τὸ ζήτημα τῆς διανομῆς τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας (2).

Ὁ Κορομηλᾶς συνεσκέφθη μετὰ τοῦ Βενιζέλου καὶ τοῦ Διαδόχου Κωνσταντίνου. Οἱ τρεῖς ἀπὸ κοινοῦ καὶ κατόπιν τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον ἀπεφάσισαν νὰ ζητήσουν τηλεγραφικῶς ἀπὸ τὸν βασιλέα Γεώργιον ὅπως ἐγκρίνῃ τὴν κήρυξιν τῆς γενικῆς ἐπιστρατεύσεως τῆς Ἑλλάδος. Ἀπὸ τὴν Βουλγαρίαν θὰ ἐζητεῖτο ἐξ ἄλλου ρητὴ δήλωσις ὅτι τὸ κρητικὸν ζήτημα ἀπετέλει ὄρον κύριον συμμαχικῆς ἀλληλεγγύης μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν. Ὅταν τὴν ἐσπέραν ὁ Χατζημησεφ ἐπανῆλθεν εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν, ὁ Κορομηλᾶς τοῦ ἐδήλωσε:

«Ἡ Ἑλλάς ἐπιστρατεύει ἀπόψε τὰς κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν δυνάμεις της».

Ὁ πρεσβευτὴς ἀπήντησε:

«Ἡ Βουλγαρία, Σερβία καὶ τὸ Μαυροβούνιον ἔπροξεν τὸ ἴδιον. Ἡ Κρήτη περιλαμβάνεται εἰς τοὺς ὄρους τῆς στρατιωτικῆς συμβάσεως» (3).

Τὸ διάταγμα τῆς γενικῆς ἐπιστρατεύσεως τῆς Ἑλλάδος ἐδημοσιεύθη τὸ πρωτὶ τῆς 17ης Σεπτεμβρίου 1912. Τὰ προκαταρκτικὰ μέτρα ἤρχισαν ἐφαρμοζόμενα ἀπὸ τοῦ μεσονυκτίου.

Πέντε ἡμέρας ἔπειτα ὑπεγράφοντο εἰς Σόφιαν τὰ κείμενα τῆς ἑλληνοβουλγαρικῆς στρατιωτικῆς συμβάσεως ὑπὸ τοῦ πρεσβευτοῦ Πανᾶ, τοῦ λοχαγοῦ Μεταξᾶ, τοῦ πρωθυπουργοῦ Γκέσωφ καὶ τοῦ ἐπιτελάρχου Φίφτσεφ. Ἡ Ἑλλάς ὑπέσχετο νὰ παρατάξῃ 120.000 μαχητῶν καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν κυριαρχίαν ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους ὑπὲρ τῶν συμμαχῶν. Ἡ Βουλγαρία θὰ διέθετε 300.000 ἀνδρῶν. Τὸ βον ἄρθρον ὥριζεν ὅτι, ἂν ἡ Ἑλλάς ἐδέχετο τοὺς Κρητὰς βουλευτὰς καὶ ὑφίστατο ἐκ τούτου ἐπιθεσιν τῆς Τουρκίας, ἡ Βουλγαρία θὰ ἐβοήθει τὴν σύμμαχόν της δι' ὅλων αὐτῆς τῶν δυνάμεων.

Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἡ Κρήτη ἦτο οὐσιαστικῶς ἠνωμένη μετὰ τὴν Ἑλλάδα.

(1) Ἀντίγραφον ἐπιδοθὲν ὑπὸ τοῦ Χατζημησεφ πρὸς τὸν ἐν Ἀθήναις ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν.

(2) Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 3269 τηλεγράφημα τοῦ Δ. Πανᾶ.

(3) Σημεῖωμα τῆς συνομιλίας Κορομηλᾶ - Χατζημησεφ εἰς τὸ ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν.

Ἀμέσως μετὰ τὴν ὑπογραφήν τῆς συμβάσεως, ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς μετέβη εἰς τὸ βουλγαρικὸν ἐπιτελεῖον καὶ συνειργάσθη μετὰ τοῦ Φίφτσεφ ἐπὶ τοῦ σχεδίου τῶν πολεμικῶν κατὰ τῆς Τουρκίας ἐπιχειρήσεων.

Ἡ ταυτόχρονος ὁμως ἐπιστράτευσις τῶν βαλκανικῶν κρατῶν παρήγαγε δεινὴν ταραχὴν μεταξὺ τῶν εὐρωπαϊκῶν κυβερνήσεων. Ἐφοβοῦντο τὸν πόλεμον καὶ τὰς γενικωτέρας περιπλοκάς του. Ἡ Ρωσσία προσεπάθησε ματαίως νὰ συγκρατήσῃ τοὺς τέσσαρας συμμάχους. Τὸ ἔντονον ὕψος τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Σαζόνωφ δὲν ἐπροξένει ἐντύπωσιν.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα οἱ ἔφεδροι προσήρχοντο μετὰ σοβαρότητος καὶ πειθαρχίας. Ἄλλ' ἢ κυβέροντες εἶχε νὰ ὑπερνηκίῃ τοὺς διαταγμῶς τοῦ στέμματος. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ ἀντιβασιλεὺς διάδοχος Κωνσταντῖνος ὑπῆρξεν εὐλικρινὴς καὶ πολὺτιμος βοηθὸς τοῦ ὑπευθύνου ὑπουργείου εἰς τὴν πολιτικὴν τῆς δράσεως. Εἶτε ὡς ἀναπληρῶν τὸν ἀπουσιάζοντα πατέρα του, εἶτε ὡς γενικὸς ἐπιθεωρητὴς τοῦ στρατοῦ ἐνίσχυε διαρκῶς τὴν κυβέρνησιν. Ὁ Βενιζέλος εἶπε περὶ αὐτοῦ :

«Ἐβλεpes τὸν ἀνθρώπον, ὁ ὁποῖος ἤθελε νὰ ξεπλύνῃ τὸ Ἐνεήνητα Ἐπτά».

Ἀντιθέτως ὁ Γεώργιος ἔτρεμεν εἰς τὴν ἀνάμνησιν τοῦ πολέμου ἐκείνου. Δὲν ἐλησμόνει ἔξ ἄλλου ὅτι οἱ Βούλγαροι ἐξηπάτησαν τὸν Τρικούπην. Ἀπὸ μαζορὰν συνεβούλευεν ἐφεκτικότητα. Τὴν 18ην Σεπτεμβρίου ἡ κυβέρνησις τὸν παρεκάλεσε νὰ ἐπανέλθῃ τὸ ταχύτερον, διότι ὁ διάδοχος θὰ ἀνελάμβανε τὴν ἀρχηγίαν τοῦ στρατοῦ καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκτελῇ χρεὴ ἀντιβασιλέως. Ὁ Γεώργιος ἀπήντησε :

«Κοπεγαγῆ, 13)26 Σεπτεμβρίου 1912. Ὑπουργὸν Ἐξωτερικῶν Ἀθήνας. Διὰ Πανᾶ καὶ τοῦ ἐν Ἀθήναις Βουλγάρου ἐπιτετραμμένου προσπαθήσατε, ἐκ παντὸς μέσου, νὰ ματαιωθῇ ἡ ἐπιστράτευσις. Μὴ λησμονῆτε τὴν εἰρηρικὴν διακοίνωσιν τῆς Ρωσσίας. Εἶναι δύσκολον νὰ θεωρηθῇ πρόκλησις πολέμου ἢ συγκέντρωσις τουρκικῶν στρατευμάτων εἰς Ἀδριανούπολιν. Ἡ Βουλγαρία ὀφείλει νὰ ζητήσῃ ἐξηγήσεις παρὰ τῆς Τουρκίας ἐπὶ τῶν μεταρρυθμίσεων. Ἐν ἀρνήσει αὐτῆς, νὰ ἀρχίσῃ δρᾶσιν καὶ θὰ ἀκολουθήσωμεν. Εὐρισκόμεθα ἐν πλήρει στρατιωτικῇ ἀναδιοργανώσει καί, ἂν λήξῃ ὁ ἰταλοτουρκικὸς πόλεμος, θὰ ὑποχρεωθῶμεν νὰ ὑπερασπίσωμεν τὰς συγκοινωνίας μας ἀπὸ θαλάσσης. Δὲν ἔχομεν πλοῖον μάχης ἄλλο ἐκτὸς τοῦ «Ἀβέρωφ». Ἀναχωρῶ τὸ ταχύτερον καὶ θὰ διέλθω ἐκ Παρισίων, Βιέννης ἵνα πληροφορηθῶ. (Ὑπογρ.) Γεώργιος (1)».

Ὁ Κορομηλᾶς ἐξήγησεν ἀμέσως εἰς τὸν βασιλέα ὅτι ἡ βαλκανικὴ συμμαχία ἀπέκλειε πᾶσαν ὑπόνοιαν ἀπιστίας ἐκ μέρους τῆς Βουλγαρίας, κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην. Ὁ Γεώργιος ἐνέκρινε τότε τὴν ἐπιστράτευσιν. Προηγουμένως ἄλλως-τε εἶχε γράψῃ ἀπὸ τὸ Αἴξ-Λεμπαῖν :

«Ἐχω ἀπόλυτον ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν κρίσιν τοῦ κυρίου Βενιζέλου». Κατόπιν νέας προσκλήσεως τοῦ πρωθυπουργοῦ, ὁ βασιλεὺς ἐπανήρ-

(1) Ἀριθ. 126 εἰδικοῦ πρωτοκόλλου Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος.

χετο εἰς Ἀθήνας. Τὸ πρῶτὴ τῆς 26 Σεπτεμβρίου, ἡ «Ἀμφιτριτὴ» ἔπλεε τὸν Κορινθιακὸν κόλπον. Ὁ Βενιζέλος, ἐπιβαινὼν ἀντιτορπιλικῷ, ἀνέμενεν εἰς Ἴσθμίαν. Ἀνελθὼν ἐπὶ τῆς θαλαμηγοῦ ἐξέθεσεν εἰς τὸν μονάρχην τὰ πράγματα καὶ τοὺς λόγους, ἕνεκα τῶν ὁποίων ἡ κυβέρνησις ἀπεφάσισε νὰ συμπολεμήσῃ μετὰ τῶν σλαβικῶν κρατῶν ἐναντίον τῆς Τουρκίας. Ἡ προφορικὴ ἀνάπτυξις τῶν γεγονότων μεταβάλλετο εἰς φλογερὰν ἀποστροφὴν. Ὁ πρωθυπουργὸς ἔλεγε:

«Μεγαλειότατε! Τὸ ἔθνος εἶνε ἔτοιμον καὶ βοηθεῖται ὑπὸ συμμάχων! Θὰ νικήσωμεν. Μετὰ δέκα πέντε ἡμέρας θὰ εἴμεθα εἰς Θεσσαλονίκην. Μετ' ὀλίγον ἔχομεν τὴν πεντηκονταετηρίδα τῆς βασιλείας σας Θὰ τὴν ἐορτάσωμεν μὲ μίαν Ἑλλάδα, διπλασίαν τῆς σημερινῆς». (1)

Ὁ Γεώργιος παρηκολούθει προσεκτικὰ. Ἐνίστε ἐπανήρχετο εἰς τὸν φόβον μήπως ἡ Βουλγαρία ἐγκαταλείψῃ τὴν Ἑλλάδα. Ὅταν ὁμως ἤκουσε τὴν πρόβλεψιν περὶ Θεσσαλονίκης διέκοψε:

«Βασιλεύς: Μὴν τὸ λέτε αὐτό, κύριε πρόεδρε».

«Βενιζέλος: Διατί, Μεγαλειότατε; Ἐχομεν τὴν στρατιωτικὴν δύναμιν. Ἐπαναλαμβάνω ὅτι θὰ φθάσωμεν ἐντὸς δύο ἐβδομάδων εἰς Θεσσαλονίκην. Θὰ εἰσέλθωμεν πρῶτοι».

«Βασιλεύς: Ἀδύνατον! Τὴν Θεσσαλονίκην τὴν θέλει ἡ Αὐστρία».

Ὁ πρωθυπουργὸς ἀνέπτυξε τότε τὴν γνώμην καθ' ἣν ἡ ἀπόδοσις τῆς Αὐστρίας εἰς τὸ Αἰγαῖον θὰ διετάρασσε τὴν εὐρωπαϊκὴν ἰσορροπίαν. Ἐθίγοντο διεθνή συμφέροντα. Δὲν συνέβαινε τὸ αὐτὸ μὲ τὴν ἑλληνικὴν κατοχὴν. Ὁ Γεώργιος ἐπέμεινεν. Ἦτο παλαιὸς φίλος τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Αὐστρίας καὶ ἐγνώριζε καλὰ τὴν διπλωμασίαν τῆς Βιέννης. Ὁ Βενιζέλος ἐπεκαλέσθη τὸ τελευταῖον τοῦ ἐπιχειρήμα:

«Βενιζέλος: Κατὰ τὴν γνώμην σας ἡ Θεσσαλονίκη εἶναι χαμένη διὰ τὴν Ἑλλάδα. Θὰ τὴν καταλάβῃ ὅπωςδήποτε ἡ Αὐστρία. Δὲν νομίζετε προτιμότερον νὰ τὴν πάρῃ ἀπὸ ἡμᾶς παρὰ ἀπὸ ἄλλον; Πάντως ἔχομεν νὰ κερδίσωμεν κατὶ εἰς ἀντάλλαγμα».

«Γεώργιος: Αὐτὸ εἶναι σοφόν! Συμφωνῶ μαζί σας».

Εἰς τὰς Ἀθήνας ἀνέμεναν αἱ ἀρχαὶ μὲ τὸν διάδοχον ἐπὶ κεφαλῆς καὶ πολὺς λαός. Ἡ ὑποδοχὴ ἦτο ἐγκαρδία, χωρὶς περιττοὺς ἐνθουσιασμούς. Ὁ Γεώργιος συνεχάρη τοὺς πολίτας διὰ τὴν σοβαρότητά των. Ἀλλὰ τὸ φάσμα τοῦ Ἐνενηντα Ἐπτὰ τὸν κατεδίωκε. Τίς οἶδε τί ἐνθυμούμενος καὶ φοβούμενος, προσέθεσε:

(1) Ὁ Γάλλος Ντριῶ διηγεῖται ὅτι ὁ Βενιζέλος εἶπε πρὸς τὸν Γεώργιον: «Μεγαλειότατε, τὸν πόλεμον ἡ τὸ στέμμα σας». Πρόκειται περὶ φαντασιολογήματος. Οὐδεμία ἄφορμὴ ὑπῆρχε διὰ νὰ λεχθῇ τοιαύτη φράσις καὶ οὔτε μετεχειρίσθη ποτὲ ὁ Βενιζέλος παρομοίαν γλῶσσαν ἀπέναντι τοῦ Γεωργίου ἢ τῶν δύο ἄλλων βασιλέων Κωνσταντίνου καὶ Ἀλεξάνδρου. Ὡμίλει μετὰ θάρρους, οὐδέποτε μὲ σκαιότητα. Ὁ Γάλλος ἱστορικὸς δὲν μνημονεύει πηγὴν τῆς πληροφορίας του. (Ντριῶ: «Διπλωματικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος» τόμος βος σελ. 76).

«Πρέπει νὰ ἔχωμεν ὅλοι ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν κυβέρνησιν, διότι αὐτὴ φέρει τὴν εὐθύνην».

Τὴν ὥραν ἐκείνην ἐτελείωνεν ἐποχὴ πενήντα ἐτῶν. Τὸ Ὀγδοῆντα Ἐξ καὶ τὸ Ἐνενήντα Ἑπτα ἐλιποθυμοῦσαν. Δέκα πέντε ἡμέρας ἔπειτα, τὸ ἀπώγευμα μιᾶς ἀξέχαστης Κυριακῆς φθινοπώρου, ἐμπρὸς εἰς δάκρυα γερόντων καὶ χαμόγελα παιδιῶν, Γεώργιος ὁ πρῶτος ἀπεθεώοντο ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν Κεζάνην. Ἡσθάνθη ὅτι ἄλλαζαν ὅλα. Καὶ ὁ ἑαυτός του.

Ὁ πόλεμος ἤρχετο. Ἀπὸ τὸν Αἷμον ὑψώνετο ἀπειλὴ σιδήρου. Ἡ Ἑλλὰς εἶχε μεταμορφωθῆ εἰς ἀπέραντον στρατιωτικὸν συνεργεῖον. Οἱ δύο ἀρχηγοὶ τῶν πολεμικῶν ὑπουργείων, Βενιζέλος καὶ Στράτος, νέοι, ὄξει, ἐπινοητικοὶ εἶχιν ἀναπτύξει ἀκάματον δραστηριότητα πρὸς ἐξοπλισμὸν τοῦ κράτους. Οἱ σύμμαχοι ἤθελαν πρὸ πάντων ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας τὴν ἐξασφάλισιν τῆς κυριαρχίας ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου. Δι' αὐτὸ αἱ τελευταῖαι πρὸ τοῦ πολέμου ἑβδομάδες ἀφιερῶθησαν κυρίως εἰς τὸ ναυτικόν.

Ὅταν ἀνέλαβαν τὴν ἀρχὴν οἱ φιλελεύθεροι, ἑλληνικὸς στόλος σχεδὸν δὲν ὑπῆρχε. Τὰ τρία θωρηκτὰ τύπου «Ψαρῶν» ἦσαν σκάφη μικρὰ καὶ παλαιά. Ἀξιόμαχος ἦτο ὁ στολίσκος τῶν ἀντιτορπλικῶν ἀπὸ ὀκτὼ νέας μονάδας «Θυέλλης» καὶ «Νίκης». Πέντε μικρὰ τορπιλοβόλα ἡλικίας 24 ἐτῶν, πέντε πομπάλαιαι κανονιοφόροι καὶ τέσσαρες ἀτμοδρόμονες, ἐκρατοῦντο εἰς τὴν ἐνέργειαν, διότι καὶ ἡ Τουρκία διετήρει ἐπίσης ἀρχαῖα πλοῖα. Εὐρίσκοντο εὐτυχῶς ὑπὸ κατασκευὴν τὸ καταδρομικὸν «Γεώργιος Ἀβέρωφ» καὶ τὸ ὑποβρύχιον «Δελφίν».

Ἡ κυβέρνησις Βενιζέλου ἐπλήρωσε τὰς δόσεις τῶν δύο ναυπηγομμένων πολεμικῶν καὶ τὰ παρέλαβε. Ἐφωδίασε τὸν στόλον μὲ τορπιλλας καὶ πυρομαχικά. Προσέθεσε δύο ἀντιτορπλικὰ τύπου «Νέας Γενεᾶς». Τέλος τὰς παραμονὰς τῆς ἐπιστρατεύσεως, ἠγόρασεν ἀπὸ τὴν Ἀγγλίαν τέσσαρα ἀνιχνευτικά, τὸν «Λέοντα», «Ἀετὸν», «Τέρακα», «Πάνθηρα». Σκάφη ταχύτατα καὶ ἰσχυρά, διὰ τῶν ὁποίων ἡ ὑπεροπλία ἔκλινε πρὸς τὸ μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου.

Ἄλλ' ἀπόλυτος ὑπεροχὴ ἀπέναντι τῆς Τουρκίας δὲν ὑπῆρχε. Πρὸ τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου, ὁ πρωθυπουργὸς Βενιζέλος ἐξήτησε νὰ βεβαιωθῆ ἐὰν ἐχρειαζέτο νέα ἐνίσχυσις τοῦ ναυτικοῦ. Ἐν συνεδριάσει τοῦ ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ἐκάλεσε πρὸς γνωμάτευσιν τὸν ἀρχηγὸν τῆς μοίρας τῶν θωρηκτῶν Παῦλον Κουντουριώτην καὶ ἄλλους ἀνωτάτους ἀξιωματικούς τοῦ στόλου. Ὁ Βενιζέλος ἔθεσε τὰ ἑξῆς ἐρωτήματα :

«Εἶνε εἰς θέσιν ὁ στόλος νὰ προστατεύσῃ τὰς θαλασσίας συγκοινωνίας καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν κινητοποίησιν τοῦ στρατοῦ τῆς ξηρᾶς;»

Ὅλοι οἱ ἀξιωματικοὶ ἔκριναν ἀπαραίτητον τὴν προσθήκην καὶ νέων πολεμικῶν διὰ τὴν ἐπιτυχῆ ἀντιμετώπισιν τῶν Τούρκων. Μόνος ὁ Παῦλος

Κουντουριώτης ἤκουεν. Ἦτο σιωπηλὸς καὶ συνεσταλμένος. Ὅταν οἱ ἄλλοι ἐτελείωσαν, ὁ Κουντουριώτης εἶπε:

«Κύριε πρόεδρε, καλὰ τὰ εἶπαν οἱ συνάδελφοί μου. Ἐν τούτοις θὰ ἐξασφαλίσωμεν τὰς συγκοινωνίας καὶ θὰ κλείσωμεν τοὺς Τούρκους εἰς τὰ Δαρδανέλλια. Κι' ἂν ξεμυτίσουν, θὰ τοὺς τσακίσωμε».

Πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Κουντουριώτη συνετάχθη καὶ ὁ ἀρχιεπιστολεὺς Σ. Δούσμανης.

Ἐπειτα ὁ Κουντουριώτης ἐκάλεσε κατὰ μόνας τὸν ἰδιαιτερον συνεργάτην τοῦ Βενιζέλου διὰ τὰ ναυτικά Γεώργιον Σακαλῆν καὶ τοῦ προσέθεσε:

«Ἐγὼ δὲν τὰ καταφέρνω στὰ λόγια. Ἴσως δὲν κατώρθωσα νὰ μεταδώσω εἰς τὸν πρωθυπουργὸν τὴν πεποιθήσιν μου διὰ τὴν ἐπαρκείαν τοῦ στόλου. Πιθανὸν νὰ τοῦ ἔμειναν ἀμφιβολαίαι ἀπὸ τὰς γνώμας τῶν ἄλλων. Εἶπε τοῦ προέδρου νὰ μὴ διστάσῃ, νὰ τραβήξῃ ἐμπρός! Τοὺς κάνομε καλὰ τοὺς Τούρκους μὲ τὰ καράβια ποῦ ἔχομε».

Κατὰ τὴν τελευταίαν συνεδρίασιν, ὁ Σακαλῆς εἰσηγεῖτο τὴν ἀνάγκην τῆς ἀγορᾶς μεγάλων ἀντιτορπιλικῶν. Ὁ Βενιζέλος παρετήρησε:

«Μὰ ὁ ἀρχηγὸς ἐδῶ—ὁ Π. Κουντουριώτης—λέγει ὅτι δὲν χρειάζεται ἄλλο πλοῖον».

Καὶ ὁ Σακαλῆς:

«Μὲ τὴν καρδιά ποὺ ἔχει ὁ ἀρχηγός, τοῦ φαίνονται πολλὰ καὶ τὰ ὑπάρχοντα πολεμικά μας». (1)

Ὁ πρωθυπουργὸς εἶχε πεισθῆ περὶ τῆς ἐπαρκείας τοῦ στόλου. Διὰ νὰ εἶναι ἐν τούτοις περισσότερον ἀσφαλῆς, ἐνέκρινε τὴν ἄμεσον προμήθειαν τῶν τεσσάρων ἀνιχνευτικῶν. Ἄλλ' ὁ Παῦλος Κουντουριώτης ἤρρισε νὰ δημιουργῆ τὸν θηλὸν του. Εἰς τὰς λέξεις προσέθεσε τὴν ἐνέργειαν καὶ ἀνεδείχθη ὁ κατ' ἐξοχὴν προσωπικὸς ἦρωσ τῆς περιόδου 1910—1920.

Τὴν 26 Σεπτεμβρίου 1912, τὸ Μαυροβούνιον ἤνοιξε τὰς ἐχθροπραξίας ἐναντίον τῆς Τουρκίας. Τὰ ἔμπορικά ἑλληνικὰ σκάφη κατεκρατοῦντο αὐθαιρέτως ὑπὸ τῶν ὀθωμανικῶν ἀρχῶν εἰς τὰ Δαρδανέλλια. Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἔσπευσε νὰ ὀργανώσῃ τὴν διοίκησιν τοῦ ἐμπολέμου ἐθνικοῦ στρατοῦ. Κατὰ πρότασιν τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, διωρίσθησαν ὑπὸ τοῦ βασιλέως, τὴν 27 Σεπτεμβρίου, ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ Θεσσαλίας ὁ Διάδοχος Κωνσταντῖνος καὶ Ἡπείρου ὁ ἀντιστράτηγος Κ. Σαπουντζάκης. Ἐκ συμπτώσεως, ἀλλὰ καὶ ὡσεὶ ἐπρόκειτο νὰ δειχθῆ ὅτι ἡ τύχη τοῦ ἀγῶνος ἐξηρ-

(1) Ἐκ διηγήσεως τοῦ Γεωργίου Σακαλῆ εἰς τὸν γράφοντα, Ἀθῆναι Μάιος 1928. Ὁ Ε. Βενιζέλος ἐβεβαίωσεν ἐπανειλημμένως τὴν σταθερὰν καὶ γενναίαν συμπεριφορὰν τοῦ Κουντουριώτη.—Ὁ Κουντουριώτης εἶχεν ὀριμάσει ἀπὸ μακροῦ τὰ σχέδιά του ὡς πρὸς τὸν ναυτικὸν πόλεμον. Τὸ φθινόπωρον ἐπὶ παραδείγματι τοῦ 1910, ὡς ἀρχηγὸς τῆς θωρηκτῆς μοίρας, εἶχεν ἀνακοινώσει πρὸς ἀξιωματικούς του ὅτι, ἐν περιπτώσει πολέμου κατὰ τῆς Τουρκίας, ἔπρεπε νὰ καταληφθῆ καὶ χρησιμοποιηθῆ ὡς ὀρμητήριον ἡ Λήμνος.—(Τὸ ἀνέφερον εἰς τὸν γράφοντα ὁ Ναύαρχος Βούλγαρης, Ἀθῆναι Φεβρουάριος 1931).

τάτο ἀπὸ τὴν πολιτικὴν προπαρασκευὴν καὶ τὴν μαχητικότητα τοῦ ἐνόπλου λαοῦ, ἐτάχθησαν εἰς τὴν διοίκησιν τῶν στρατευμάτων, οἱ δύο ἀκριβῶς στρατηγοί, οἱ ἀτυχήσαντες κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1897.

Τὴν ἰδίαν ἡμέραν, ὁ πρωθυπουργὸς Βενιζέλος προέβη εἰς ἐνέργειαν, μαρτυροῦσαν ὅτι ἡ πολιτικὴ ἐξουσία, ἡ προετοιμάσασα τὸν πόλεμον, διετήρει τὴν ἀνωτάτην διεύθυνσίν του καὶ ὥριζε τοὺς σκοπούς του. Ἄφου εἶδε τὸν διάδοχον Κωνσταντῖνον καὶ τὸν ἀπεχαιρέτισε, πρὶν ἀναχωρήσῃ εἰς τὸ στρατηγεῖον τῆς Λαρίσης, τοῦ διεβίβασε τὸ ἐξῆς ἀληθῶς ἀξιομνημόνευτον ἔγγραφον:

Ἐντολὴ πρὸς τὸν ἀρχηγὸν τοῦ στρατοῦ Θεσσαλίας.

Τὸ ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν πρὸς τὴν αὐτοῦ βασιλικὴν ὑψηλότητα, τὸν ἀντιστράτηγον Κωνσταντῖνον, διάδοχον τοῦ θρόνου, ἀρχηγὸν τοῦ στρατοῦ Θεσσαλίας, ἐνταῦθα.

Ἔσχον τὴν τιμὴν νὰ κοινοποιήσω πρὸς τὴν ὑμετέραν βασιλικὴν ὑψηλότητα τὸ ἀπὸ 27 Σεπτεμβρίου ἐνεστῶτος ἔτους ὑψηλὸν βασιλικὸν διάταγμα, δυνάμει τοῦ ὁποίου διορίσθητε, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, «ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ Θεσσαλίας».

Ὁ στρατὸς οὗτος οὐδ' ἡ διοίκησις ἀνετέθη ὑμῖν περιλαμβάνει ὅλα τὰ στρατεύματα τὰ σταθμεύοντα ἐν τῇ στρατιωτικῇ ζώνῃ τῇ ἐκτεινομένη πρὸς βορρᾶν τοῦ Σπερχεῖοῦ κατ' ὅλην τὴν Θεσσαλίαν, συμφώνως πρὸς τὸ ἐφαρμοσθὲν σχέδιον ἐπιστρατεύσεως.

Ἡ ὠχυρωμένη περιοχὴ τῆς Λαρίσης ἔσται ὑπὸ τὴν ὑμετέραν ὑψηλὴν δικαιοδοσίαν ὅταν ὁ στρατὸς ἐπιχειρῇ εἰς τὰ πέριξ αὐτῆς.

Πρὸς συγκρότησιν τοῦ στρατοῦ τούτου, ἐκαλέσαμεν πᾶσαν τὴν ζῶσαν δύναμιν τοῦ ἔθνους ὅπως ἐν ἡ περιπτώσει ἤθελεν ἐκραγῇ ὁ πόλεμος παρᾶσθωμεν ὑμῖν τὰ μέσα νὰ ἀναλάβετε τὴν ἐνεργὸν ἐπίθεσιν ἣν ἐπιθυμεῖτε καὶ ἣτις τῷ ὄντι ἐπιβάλλεται ὑφ' ὅλας τὰς ἐπόψεις καὶ δὴ ἀπὸ τῆς ἐνάργεως τῶν ἐχθροπραξιῶν.

Ἡ κυβέρνησις ἐπιμελῶς θὰ ἀσχοληθῇ εἰς τὸ νὰ ὑποστηρῇ τὰς ὑμετέρας προσπαθείας καὶ τὴν ἀποφασιστικὴν ἐπὶ τὰ πρόσω πορείαν ὑμῶν, διευθύνουσα πρὸς τὸ θέατρον τῶν ἐπιχειρήσεων ὅλα τὰ πρὸς ἀντικατάστασιν ἢ πρὸς ἐνίσχυσιν σχηματισθησόμενα στρατεύματα. Οὕτως ἐλπίζει ἡ κυβέρνησις ὅτι θὰ δυναθῇ ἐντὸς βραχείου χρόνου νὰ θέσῃ ὑπὸ τὴν πλήρη ὑμῶν διάθεσιν τὴν 7ην μεραρχίαν, ἣν θὰ ἀντικαταστήσουν εἰς Λάρισαν τάγματα πεζοναυτῶν ἔθνοφρουρῶν.

Θὰ τηρῶμαι ἐνήμερος, διὰ τῆς ὑπηρεσίας τῶν μετόπισθεν, ὄλων τῶν ἀναγκῶν ὑμῶν, παρακαλῶ δὲ νὰ μὲ πληροφορῆτε ἄνευ ἀναβολῆς περὶ τῆς πορείας τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ περὶ παντὸς συμβάντος ἀξίου ἐνδιαφέροντος.

Ἐν Ἡλείῳ ὁ στρατηγὸς Σαπουντζάκης, μὲ τὰς ὀλίγας δυνάμεις, τὰς τεθείσας εἰς τὴν διάθεσίν του, ἔχει ἀποστολὴν ν' ἀντιταχθῇ ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Ἄρτης, εἰς πᾶσαν ἐχθρικὴν εἰσβολήν. Θὰ ἔχη πρωτοβουλίαν πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς ἀποστολῆς, ἣν τῷ ἐνεπιστεύθη ἡ κυβέρνησις, ἀλλὰ τὰ μέσα

θὰ τῷ ἐπιτρέψουν προφανῶς μόνον δρῶσαν καὶ ἐνεργὸν ἄμυναν. Ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν: Ἐλευθέριος Κ. Βενιζέλος ὁ διευθυντῆς τοῦ γραφείου ὑπουργοῦ: Κ. Σ. Νίδερ, ἀντισυνταγματάρχης» (1).

Τὴν νύκτα ὁ Διάδοχος μετὰ τοῦ ἐπιτελείου ἀπῆλθον εἰς Λάρισαν.

Τὴν 30ὴν Σεπτεμβρίου, ἡ Ἑλλάς, Βουλγαρία καὶ Σερβία, ἐπέδωκαν κοινήν διακοίνωσιν εἰς τὴν Πύλῃν ἀξιοῦσαι ἄμεσον ἐφαρμογὴν εὐρυτάτων μεταρρυθμίσεων εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας. Ἡ Τουρκία δὲν ἀπήντησεν, ἀλλὰ προσεπάθει νὰ ἀποσπάσῃ τὴν Ἑλλάδα ἐκ τῆς συμμαχίας. Ὁ μέγας βεζύρης Κιαμὴλ πασᾶς γηραιὸς καὶ λεπτότατος διπλωμάτης, ἐπρότεινεν εἰς γνωστοὺς Ἑλληνας τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὴν παραχώρησιν τῆς Κρήτης ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ μείνῃ οὐδετέρη ἡ Ἑλλάς. Ἐφρόντισε νὰ συναντηθῇ μετὰ τοῦ πρεσβευτοῦ Γρυπάρη κατὰ τὴν διάρκειαν φιλικῆς δεξιώσεως εἰς Θεραπεία καὶ τοῦ ἐπανέλαβε τὰ αὐτά. Προσεπάθει προφανῶς νὰ ματαιώσῃ τὴν ἐπέμβασιν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, τὴν ὁποίαν ἐθεώρει ἀποφασιστικὴν διὰ τὴν τύχην τοῦ πολέμου. Δὲν ἀντελήφθη ὁ πολυπείρος Ἀνατολίτης ὅτι εἶχε παρέλθει ἡ ὥρα τῶν πονηρῶν τεχνασμάτων;

Οἱ Ἕλληνες ἐπορεύοντο εἰς τὸν ἀγῶνα. Τὸ ἔθνος ἐνόησε τὴν σημασίαν τῆς ἐπιστρατεύσεως. Δὲν ἦτο «ψευτοπόλεμος» αὐτὸς σήμερον. Ἡ γενεά, ἣτις θὰ ἔχυνε τώρα τὸ αἷμά της, ἐμεγάλωσεν εἰς διαρκῆ ἐξευτελισμόν. Οἱ σημερινοὶ στρατιῶται ἦσαν παιδιὰ, κατὰ τὸν πανικὸν τῆς Λαοίσης. Ἦξευραν ὅτι ἔπρεπε νὰ ζήσουν ἐλεύθεροι ἢ νὰ πεθάνουν. Ἐνῶ ὁ τρύγος δὲν εἶχε τελειώσει ἀκόμη ἐνῶ τὰ χωράφια ἐπερίμεναν τὴν νέαν σποράν, δὲν ἠκούσθη οὔτε ἓνα παράπονον ἀπὸ τοῦ Πηνειοῦ μέχρι τοῦ Εὐρώτα. Ἄλλ' οὔτε καὶ μία ζητωκραυγή.

Ὁ ἀνώνυμος λαὸς εἶχε τὴν σοβαρότητα τοῦ ἀναποφεύκτου. Ἐπὶ τρία ἄλλωστε χρόνια, ἐμάθαιναν ὅτι αἱ λέξεις καὶ οἱ εὐκολοὶ ἐνθουσιασμοὶ εἶνε μέγας ἐχθρὸς τῶν ἔργων.

Ἐνώπιον τῆς Βουλῆς, ἡ ὁποία συνῆλθε τὴν 1ην Ὀκτωβρίου, πρὸ τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου, ὁ Βενιζέλος εἶπε:

«Τὰ τέσσαρα χριστιανικὰ κράτη τῆς Ἰλλυρικῆς Χερσονήσου ἠνώθησαν διὰ νὰ ἀποσπάσουν ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ τοὺς τυραννομένους ὁμοεθνεῖς των. Ἡ Κρήτη ἀποτελεῖ ἀπὸ τῆς στιγμῆς αὐτῆς ἀναπόσπαστον καὶ ἀδιαιρέτον μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου».

Πολλοὶ κρῖθουν τὰ πρόσωπα εἰς τὰς παλάμας καὶ κλαίουں μὲ λυγμούς. Πόσων δεκαετηρίδων προσδοκία διὰ νὰ ζήσουν τὴν στιγμὴν αὐτήν. Οἱ βουλευταὶ πηγαίνοῡν εἰς τὸν στρατόν. Ἡ ἔννοια τοῦ πολέμου εἶναι τόσον σαφῆς, ὥστε ὁ ἐκ τῶν κοινωνιστῶν Παπαναστασίου κατατάσσεται ἐθελοντῆς.

(1) Τὸ ἀπόρητον τοῦτο κείμενον φέρει ἀριθμὸν 80.001 καὶ ἡμερομηνίαν 27ην Σεπτεμβρίου 1912. (Ἀρχεῖα στρατιάς).

Ἀντιθέτως, ὁ κυριώτερος ἀντιπρόσωπος τῆς ὀλιγαρχίας Γεώργιος Θεοτόκης διατηρεῖ ἐπιφυλάξεις καὶ διαφωνίας. Τὴν σύντομον προσφώνησίν του, τὴν ἀπήγγειλεν εἰς ὕφος πένθιμον. Ἦρχισε μὲ τὰς λέξεις:

« Εἰς ὃ σημεῖον περιέστησαν τὰ πράγματα.... »

Ἰδιαιτέρως ὀμιλῶν ὁ Θεοτόκης ὑπῆρξε σαφέστερος:

« Οὐδέποτε, εἶπε, θὰ συνεμάχουν ἐγὼ μὲ τοὺς Βουλγάρους ».

Ἀργότερα συναντηθεὶς μετὰ τοῦ συμπολίτου αὐτοῦ Κ. Ζαβιτσιάνου προέδρου τῆς Βουλῆς, συνεπλήρωσεν οὕτω τὴν σκέψιν του:

« Ποτὲ δὲν θὰ ἔκαμνα συμμαχίαν μὲ τοὺς Βουλγάρους, χωρὶς συνθήκην διανομῆς ».

Ὁ Ζαβιτσιάνος ἀπήντησε:

« Τὸ πιστεύω ἀπὸ σᾶς, κύριε πρόεδρε. Ἄλλ' ὁ Βενιζέλος τὴν ἔκαμε καὶ δι' αὐτὸ εἶναι Βενιζέλος ». (1)

Ὁ Γ. Θεοτόκης δὲν θὰ ἤμποδίζετο ἀπὸ μόνην τὴν ἔλλειψιν τῆς συνθήκης διανομῆς. Ἦσπάζετο εὐρὺ πρόγραμμα συνεργασίας μετὰ τῶν Ρουμάνων, Αὐστριακῶν καὶ Γερμανῶν ἐναντίων τοῦ πανσλαυτισμοῦ. Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι τὰ μεγαλοπρεπῆ του σχέδια ἔκρουβαν ἀπελιπτικὴν ἀδράνειαν καὶ ἔφεραν τοὺς Βουλγάρους μέχρις Ἀλιάκμονος. Ἐνῶ ὁ Βενιζέλος καὶ τὰ ὀπισθεν αὐτοῦ νέα κοινωνικὰ στρώματα δὲν ἀπελιθώνοντο ἀπὸ τὸ φάσμα τοῦ πανσλαυτισμοῦ ἢ τοῦ παγγερμανισμοῦ. Ἔβλεπαν ὅτι ἡ Ἑλλάς ᾔφειλε νὰ παλαίση. Ἐὰν ἀδρανοῦσε, θὰ ἔσθυνεν, εἴτε Σλάβοι εἴνε Γερμανοὶ ἐπεκράτου.

Διὰ τοῦτο ἡ παράτονος φωνὴ τοῦ Γ. Θεοτόκη ἐπέρασεν ἀπαρατήρητος. Τὴν ἑσπέραν τῆς 4)17ης Ὀκτωβρίου 1912, ἐπεδόθη τὸ τηλεἰγροφον τῶν συμμάχων πρὸς τὴν Πύλην καὶ τὴν ἄλλην ἡμέραν ἐκηρύχθη ὁ πόλεμος.

Τὸ ἀπόγευμα ὁ βασιλεὺς καὶ τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον κατέβησαν εἰς τὸ Φάληρον ἐπὶ τοῦ «Ἀβέρωφ», ὅπου ὁ Παῦλος Κουντουριώτης ὕψωσε τὸ σῆμα τοῦ «Ναυάρχου τοῦ στόλου τοῦ Αἰγαίου».

Κοντὰ εἰς τὰ σιωπηλὰ ἀκόμη τηλεβόλα ὠμίλησαν πρὸς τοὺς ναύτας οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ ἔθνους. Τὸ σύνθημα τῆς νέας γενεᾶς εἰς τὸν ἀρχίζοντα πόλεμον, τὸ εὐρῆκεν ὁ Βενιζέλος:

« Ἡ πατρις δὲν σᾶς ζητεῖ, εἶπε, νὰ ἀποθάνετε μόνον ὑπὲρ αὐτῆς Ὅφείλετε νὰ νικήσετε! ».

Εἰς τὰς 11 τὸ πρωὶ τῆς 5 Ὀκτωβρίου, ὁ ἀρχιστράτηγος ἐτηλεγράφη ἀπὸ τὸν Τύρναβον:

(1) Α. Καμπάνη. «Ἡ Ἑλληνικὴ Κρίσις» (1913—1920). Ἐκ συνομιλίας τοῦ Κωνσταντίνου Ζαβιτσιάνου μὲ τὸν γράφοντα.—Ὁ στρατηγὸς Β. Δούσμανης, στενῶτα συνεργασθεὶς μετὰ τοῦ Γ. Θεοτόκη, ἀποδοκιμάζει εἰς τὸ βιβλίον του «Ὁ βουλγαρικὸς πόλεμος» τὴν ιδέαν τῆς βαλκανικῆς συμμαχίας.

«Βασιλέα, ὑπουργὸν Στρατιωτικῶν Ἀθήνας. Ἀπὸ πρωΐας σήμερον ἤρξατο προέλασις στρατοῦ Θεσσαλίας. Πρῶτον σύνταγμα δευτέρας μεραρχίας κατέλαβεν ἤδη Προφήτην Ἥλιαν καὶ Λοσφάκι. Τρίτον σύνταγμα εἰσήλθε Δαμάσιον διὰ Μπογαζίου Τυρνάβου. Λοιπαὶ μεραρχίαι προελαύνουν. (ὑπογρ.) Κωνσταντῖνος Διάδοχος».

Ἐἴκοσι τέσσαρες ὥρες ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἐπροχώρει, χωρὶς ἀντίστασιν. Οἱ Τοῦρκοι δὲν ἐπρόλαβαν νὰ κρατήσουν τὴν Μελοῦνα, πού, δεκαπέντε χρόνια φοβέριζεν ἀδιάκοπα τὴν Λάρισσα καὶ τὰ Τρίκαλα.

*Ἐξαφνα μερικοὶ ἱππεῖς ἐγύρισαν πίσω.

*Ἦταν πρῶτὴ Κυριακῆς. Βαρεῖα σύννεφα ἔκρυβαν τὸν ὀρίζοντα. Τὸ μακεδονικὸ φθινόπωρο ἐρχόταν πρῶϊμα γιὰ ὄσους ἐξεκίνησαν ἀπὸ τὸν νοτιὰ τῆς Πελοποννήσου, ἀπὸ τὸν ἐλαιῶνα τῆς Ἀττικῆς, ἀπὸ τὰ νησιά. Ἐκεῖ κάτω, κῆποι καὶ ἀκρογιαλιᾶς χαμογελοῦσαν στὸν ἥλιο. Ἐδῶ ἡ γῆ ἦταν ἀμίλητη. Ὁ οὐρανὸς κρεμόταν χαμηλὰ σὰν ἀπειλή. Τὰ πόδια τῶν ἀλόγων ἐβούλιαζαν στὸ ὑγρὸ χῶμα. Ἀντίκρου ἔλαμπαν παράξενες ἀστραπές. Τὸ ἔδαφος ἐσχίζετο βαθειά, ὅμοια μὲ πληγωμένο καρτερικὸ ζῶο. Ὁ διπλανὸς ἐχλώμιαζε. Τὰ γόνата ἔτρεμαν. Τὸ τούρκικο κανόνι.

Πόλεμος!

Πρὸ τῆς Ἐλασσῶνος οἱ Τοῦρκοι ἀντεστάθησαν μὲ πείσμα. Οἱ Ἕλληνες στρατιῶται καὶ πολλοὶ ἀξιωματικοί, ἔβλεπαν, πρώτην φορὰν, μάχην. Εἰς τὴν ἀρχὴν ἐκλονίσθησαν, ἀλλ' οἱ νεώτεροι ἀξιωματικοὶ τοὺς παρέσυραν ἐμπρός. Ὁ διάδοχος διηύθυνε τὴν μάχην ἀπὸ τῆς γραμμῆς τοῦ πυρός. Οἱ Τοῦρκοι ἀπεσύρθησαν ἀτάκτως πρὸς τὸ Σαραντάπορον. Τὸ ἀπόγευμα ὁ Κωνσταντῖνος ἐτηλεγράφει τὴν κατάληψιν τῆς Ἐλασσῶνος.

Τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα ἐβάδισαν ἐκ διαφόρων σημείων διὰ τὴν κρίσιμον μάχην.

Ὁ Κωνσταντῖνος ὠδήγει ἕξ μεραρχίας, κατὰ τὴν πρώτην ἐβδομάδα, τὴν κατόπιν προστεθεῖσαν ἐβδόμην, τὴν ταξιαρχίαν ἱππικοῦ, δύο ἀποσπάσματα καὶ σώματα προσκόπων, ἤτοι ὀλικὴν δύναμιν 80—85.000 ἀνδρῶν μὲ ἑκατὸν τηλεβόλα.

Ὁ ὀδομασθεὶς στρατὸς Ἠπείρου ἀπετέλει μίαν μόνην μεραρχίαν ἕξ ὀκτὼ ταγματῶν, ἤτοι 10.000 μαχητῶν καὶ εἴκοσι πυροβόλων.

Οἱ Τοῦρκοι διήρesan τὰ στρατεύματά των εἰς ἀνατολικὸν μέτωπον, Θράκης καὶ δυτικὸν Μακεδονίας-Ἠπείρου. Τὸ πρῶτον ἐναντίον τῶν Βουλγάρων ἀπετελεῖτο ἐκ 200.000 ἀνδρῶν. Εἰς τὸ δεύτερον ὠρίσθη ἀρχηγὸς ὁ Ριζᾶ πασᾶς μὲ ἔδραν τὴν Θεσσαλονίκην. Κατὰ τῶν Σέρβων ἔταξε τὸν Ζεκῆ πασᾶν μὲ 100.000 ἀνδρῶν καὶ 150 τηλεβόλα, ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων τὸν Ταξιν πασᾶν μὲ 50.000 στρατιωτῶν καὶ 60 πυροβόλα.

*Ἀποσυρθέντες ἐκ τῆς Ἐλασσῶνος οἱ Τοῦρκοι ὠχυρώθησαν εἰς τὸ

Σαραντάπορον. Ἡ θέσις ἐνομιζέτο ἀπόρθητος. Ἡ ἀμαξιτὴ ὁδὸς Λαρίσης-Σερβίων τὴν ὁποίαν ἠκολούθει ὁ ἑλληνικὸς στρατός, διέρχεται ἀπὸ τὴν στενωπὸν τοῦ χειμάρρου Σαρανταπόρου μεταξὺ τῶν ἀποκρήμων βουνῶν τῆς Βίγκλας. Ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος ὑψώνεται ὁ Ὄλυμπος, ἀπὸ τὸ ἄλλο τὰ Καμβούνια. Οἱ Τοῦρκοι κατεῖχαν τὴν νοτιάν ἔξοδον τῶν στενῶν διὰ 15.000 ἀνδρῶν μετὰ 20 πυροβόλων καὶ πολλῶν μυδραλιοβόλων. Εἰς τὴν βορείαν ἔξοδον, Στενὰ Πόρτας, ἔταξαν ἀσθενῆ φρουράν.

Ὁ Διάδοχος Κωνσταντῖνος ἐπεχείρησεν εὐρεῖαν κυκλωτικὴν κίνησιν ἐναντίον τοῦ Σαρανταπόρου. Εἰς τὸ ἄκρον δεξιὸν προήλυνεν ἡ πέμπτη μεραρχία Μαθιοπούλου διὰ Λαζαράδων κατὰ τοῦ Ἀλιάκμονος. Ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ ἡ τετάρτη Μοσχοπούλου ἐβάδιζε πρὸς τὴν Πόρταν διὰ νὰ κτυπήσῃ τοὺς Τούρκους ἀπὸ τὰ νῶτα. Ἡ πρώτη Μανουσογιαννάκη, δευτέρα Καλλάρη, τρίτη Δαμιανοῦ ἐπετίθεντο κατὰ μέτωπον. Ἡ ἕκτη Μηλιώτη-Κομνηνοῦ ἦτο ἐφεδρική τῶν τριῶν. Δύο εὐζωνικά τάγματα ὑπὸ τὸν Κωνσταντινόπουλον προσέβαλαν τὴν ἀπότομον θέσιν Λιβάδι διὰ νὰ ἀπειλήσουν ἐκ δεξιῶν τὰ Σέρβια. Ὁ ἀρχιστράτηγος εὐρίσκετο εἰς τὸ Χάνι-Χατζηγώγου ἐπὶ τῆς δημοσίας ὁδοῦ.

Ἐνωρὶς τὸ πρωτὶ τῆς 9/22 Ὀκτωβρίου, τὰ ἑλληνικά συντάγματα ἐπετέθησαν μεθ' ὀρμῆς. Ἡ πρώτη ἀληθινὴ μάχη μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων διήρκεσεν ὅλην τὴν ἡμέραν. Αἱ μεραρχίαι τοῦ Διαδόχου ἐπροχωροῦσαν ἐνώπιον τῆς λυσσώδους ἀντιστάσεως τοῦ ἐχθροῦ. Ἡ κύκλωσις δὲν ἐξετελέσθη ἐγκαίρως. Ὁ ἀγὼν ἐβάρυνε τὴν μετωπικὴν ἐπίθεσιν, αἱ ἀπώλειαι ἦσαν σημαντικαί. Παρατηρήθη καὶ ἄλλειψις συνοχῆς μεταξὺ τῶν διοικούντων καὶ τῶν μαχομένων τμημάτων (!).

Εἰς τὰς ἕξ τὸ βράδυ, δὲν εἶχε παύσει τὸ πῦρ. Ἀπὸ τὸν Ὄλυμπον κατέβαινε τὸ λυκόφως τῆς ὀκτωβριανῆς ἐσπέρας. Ἀρχετοὶ ἑλληνικοὶ λόχοι ἐμάχοντο διακόσια-τριακόσια μέτρα ἀπὸ τὴν τουρκικὴν γραμμὴν. Κατὰ τὰς ἑπτὰ, τὸ Σαραντάπορον ἐφαίνετο ὡς φλεγόμενον φρούριον. Ψηλὰ ἄστραφταν τὰ κανόνια.

Ἀγρία θύελλα ἐξέσπασε τότε. Ἡ κοιλὰς τοῦ αἵματηροῦ ἀγῶνος ἐβυθίσθη εἰς φρίκην, χειροτέραν ἀπὸ ἐκείνην τῆς μάχης. Ἡ νύκτα ἦλθεν ὡς ὄνειρον τρόμου μετὰ τὸν ἐφιάλτην τῆς ἡμέρας. Πληγωμένοι ἐσύροντο εἰς τὸ λασπωμένο χῶμα. Κανεῖς δὲν ἐπαράστεκε τὴν ἀγωνίαν τῶν νεκρῶν. Οἱ νοσοκόμοι ἔτρεχαν ὡς φαντάσματα. Ὅταν δὲν ἔπεφτεν ἀστροπελέκι, ἀκούοντο στεναγμοί. Καὶ ἡ βροχὴ ἐμαστίγωνεν ἐπίμονα, ἀλύπητα, τὰ πτώματα, τοὺς ἀνθρώπους τὰ ἄλογα τὰ δένδρα...

Τὸ πρωτὶ ὁ ἥλιος ἐσηκώθη ἐπάνω ἀπὸ τὸ σιωπηλὸν Σαραντάπορον. Οἱ Τούρκοι ἔφυγαν τὴν νύκτα, ἀντιληφθέντες τὴν κυκλωτικὴν προέλασιν τῆς

(!) Ὁ γράφων παρεκολούθησεν αὐτοπροσώπως τὴν μάχην τοῦ Σαρανταπόρου.

τετάρτης μεραρχίας, ἣτις ἐπρόφθασε νὰ συντρίψῃ τὴν τουρκικὴν ὀπισθοφυλακὴν καὶ νὰ καταλάβῃ 14 πυροβόλα.

Ἡ νίκη τοῦ Σαρανταπόρου ἐστοίχισεν εἰς τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν 1.500 νεκροὺς καὶ τραυματίας. Τὴν ἐσπέραν τῆς 10ης Ὀκτωβρίου, ὁ Διάδοχος, ἐπευφημηθεὶς ἀπὸ τοὺς τραυματίας τοῦ Χάνι-Χατζηγώγου, κατελάμβανε τὰ πυροπολούμενα Σέρβια.

Οἱ Ἕλληνες στρατιῶται ἤρχισαν νὰ ψιθυρίζον τὴν λέξιν :
Θεσσαλονίκη !

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ - ΙΩΑΝΝΙΝΑ

Ἡ πορεία πρὸς τὴν Θεσσαλονικὴν δὲν ἦτο στρατιωτικὴ μόνον ἐνέργεια. Ἀπὸ αὐτὴν θὰ ἐπραγματοποιεῖτο ἢ θὰ ἐματαιώοντο ὁ σκοπός, διὰ τὸν ὁποῖον ἡ Ἑλλάς ἐμάχετο. Ἡ διάφορος τοῦ σκοποῦ ἐκείνου ἀντίληψις ἐκ μέρους τοῦ πρωθυπουργοῦ καὶ τοῦ ἀρχιστρατήγου ἐπροκάλεσε σφοδρὰν μεταξὺ των διαφωνίαν.

Τὸ σύνολον τῶν Ἑλλήνων ἔβλεπε τότε μάχας, ἀτυχήματα, νίκας. Οἱ στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοὶ ἀρχηγοὶ του ἐφαίνοντο ἠνωμένοι εἰς καλὰς ἢ κακὰς ἡμέρας. Μέγα ἢ μικρόν, τὸ οἰκοδόμημα τῆς νέας Ἑλλάδος ἀνηγίετο διὰ προσπαθείας κοινῆς. Καὶ ὅμως τὰ γεγονότα ἦσαν ἄλλα. Ἡ θριαμβευτικὴ προέλασις εἰς τὴν μητροπόλιν τῆς Μακεδονίας συνωδεύετο ἀπὸ περιστατικά, τὰ ὅποια προανήγγελλαν περιπετείας, συμφοράς, ἐμφύλιον ἀνταγωνισμόν.

Ἀπὸ τῆς ἐπομένης τοῦ Σαρανταπόρου, ἐπῆλθε διάστασις Κωνσταντίνου καὶ Βενιζέλου.

Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ δὲν ἦτο ἀπλοῦς ἀνώτατος ἀξιωματικός. Ἦτο διάδοχος τοῦ θρόνου. Ὑπῆρξεν ἀντιβασιλεὺς ἀπὸ τὸν Ἰούνιον μέχρι τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1912. Ὑπὸ τὴν ιδιότητα αὐτὴν ἔλαβε μέρος εἰς τὰς ἑλληνοβουλγαρικὰς διαπραγματεύσεις, ἐπεκύρωσε διὰ τῆς ὑπογραφῆς του τὴν συνθήκην τοῦ Μαΐου καὶ τὴν στρατιωτικὴν σύμβασιν τοῦ Σεπτεμβρίου μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Βουλγαρίας. Ἐγνώριζεν ἐπομένως ὅτι δὲν ὑφίστατο συμφωνία διανομῆς τῶν δύο κρατῶν ὡς πρὸς τὰ καταλαμβανόμενα μέρη. Ὅχι μόνον τοῦτο. Ὁ ἀντιβασιλεὺς Κωνσταντῖνος εἶχεν ἐγκρίνει τὴν πολιτικὴν τοῦ Βενιζέλου, καθ' ἣν ἡ ἔλλειψις ἀκριβῶς συμφωνίας πρὸς διανομὴν, ἄφηνε τὴν Ἑλλάδα ἐλευθέραν νὰ λάβῃ τὴν κατοχὴν τῶν ἐπαρχιῶν, εἰς τὰς ὁποίας θὰ τὴν ὠδήγει ἡ πολεμικὴ τῆς δρᾶσις. Συγκεκριμένως ἤκουσε τὸν Βενιζέλον νὰ λέγῃ ὅτι ἔπρεπε νὰ καταληφθῇ τὸ ταχύτερον διὰ πάσης θυσίας ἡ Θεσσαλονικὴ. Οὕτω θὰ ἐμηδενίζοντο αἱ ἐπὶ τῆς πόλεως βουλγαρικαὶ βιλέψεις. Ὡς ἀρχιστρατήγος τώρα ὁ Κωνσταντῖνος ἐπρόκειτο νὰ ἐκτελέσῃ ὅσα εἶχε σχεδιάσει ὡς ἀντιβασιλεὺς.

Τὰ ἐλησμόνησε περίπου ὅλα.

Αἱ στρατιωτικαί, ἔλεγεν, ἀνάγκαι τοῦ ἐπέβαλλον νὰ βαδίσῃ κατὰ τοῦ Μοναστηρίου καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἐναντίον τῆς Θεσσαλονικῆς. Ἦθελε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰ νῶτα τῆς στρατιᾶς του. Τὸ εἰς Καϊλάρια ἀτύχημα τῆς πέμπτης μεραρχίας τὸν ἐδικαιολόγει ἐν μέτρῳ ἐκ τῶν ὑστέρων. Ἄλλ' ἡ ἀπώλεια τῆς

Θεσσαλονίκης ἀπετέλει ἀπείρως μεγαλύτερον κίνδυνον. Αὐτὸ δὲν ἤθελε νὰ ἀντιληφθῆ ὁ ἀρχιστρατῆγος. Δὲν τοῦ ἔλειπαν ἐν τούτοις αἱ πληροφοροῖαι καὶ αἱ ὑποδείξεις.

Τὴν 12/25 Ὀκτωβρίου, ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν, τηλεγραφῶν ἐπειγόντως πρὸς τὸν Διάδοχον βουλγαροσερβικὰς νίκας, προσέθετεν αὐτολεξεί:

«Φρονῶ ὅτι πρέπει, κατὰ τὸ δυνατόν, νὰ ἐντείνωμεν ἡμετέρας ἐνεργείας ὥστε καταληφθῆ ὅσον τάχιστα Θεσσαλονίκη καὶ ἵνα μὴ ἡμέτερα ἀποτελέσματα ἔλθωσι πολὺ ὕστερον ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τῶν συμμάχων. (Ἵπογραφή] Λ. Κορομηλάς». (1)

Ἐἵκοσι ὥρας βραδύτερον ὁ Βενιζέλος ἔλεγε πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον, σταθμεύοντα εἰς Κοζάνην:

«Ἀναμένω νὰ μοὶ γνωρίσετε τὴν περαιτέρω διεύθυνσιν, ἣν θὰ ἀκολουθήσῃ ἡ προέλασις τοῦ στρατοῦ Θεσσαλίας. Παρακαλῶ μόνον νὰ ἔχετε ὑπ' ὄψιν ὅτι σπουδαῖοι πολιτικοὶ λόγοι ἐπιβάλλουσι νὰ εὐρεθῶμεν μίαν ὥραν ταχύτερον εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. (Ἵπογραφή) ὑπουργὸς Στρατιωτικῶν Βενιζέλος.» (2)

Ὁ διάδοχος δὲν ἤθελε νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὴν διαταγὴν τοῦ ὑπουργοῦ του. Μετὰ τὴν μάχην τοῦ Σαρανταπόρου, μέρος τοῦ φεύγοντος τουρκικοῦ στρατοῦ ἐβάδιζεν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Καϊλαρίων—Σόροβιτς—Φλωρίνης. Ἡ κυρία δύναμις ἐπορεύθη πρὸς τὴν Θεσσαλονίκην διὰ τῆς ἀρτηρίας Κοζάνης—Βεροῖας. Ὁ Ἕλληνας ἀρχιστρατῆγος εἶχε τὴν πρόθεσιν νὰ ἀκολουθήσῃ τὸν πρῶτον δρόμον. Ἐσκόπευεν νὰ καταστρέψῃ τὰ φεύγοντα πρὸ τῶν Σέρβων τουρκικὰ στρατεύματα καὶ ἐλεύθερος πλέον νὰ στραφῆ κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης. Ἄλλ' ἡ κυβέρνησις εἶχε διατάξῃ τὸν Διάδοχον ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐχθροπραξιῶν νὰ σπεύσῃ πρὸς τὴν Θεσσαλονίκην. Πλὴν τούτου ἐ πληροφορεῖτο ὅτι οἱ Βούλγαροι ἀπέσπασαν ἐκ Θράκης τὴν μεραρχίαν Ρίλου, 35,000 ἀνδρῶν, μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ καταλάβῃ τὴν Θεσσαλονίκην. Παρ' ὅλα ταῦτα, ὁ Κωνσταντῖνος εἰδοποίησε τὸν Βενιζέλον ὅτι:

«Ὁ στρατὸς δὲν θὰ ὀδεύσῃ κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐγὼ ἔχω καθήκον νὰ στραφῶ κατὰ τοῦ Μοναστηρίου, ἐκτὸς ἂν μοῦ τὸ ἀπαγορεύετε.»

Ὁ πρωθυπουργὸς ἀπήντησε:

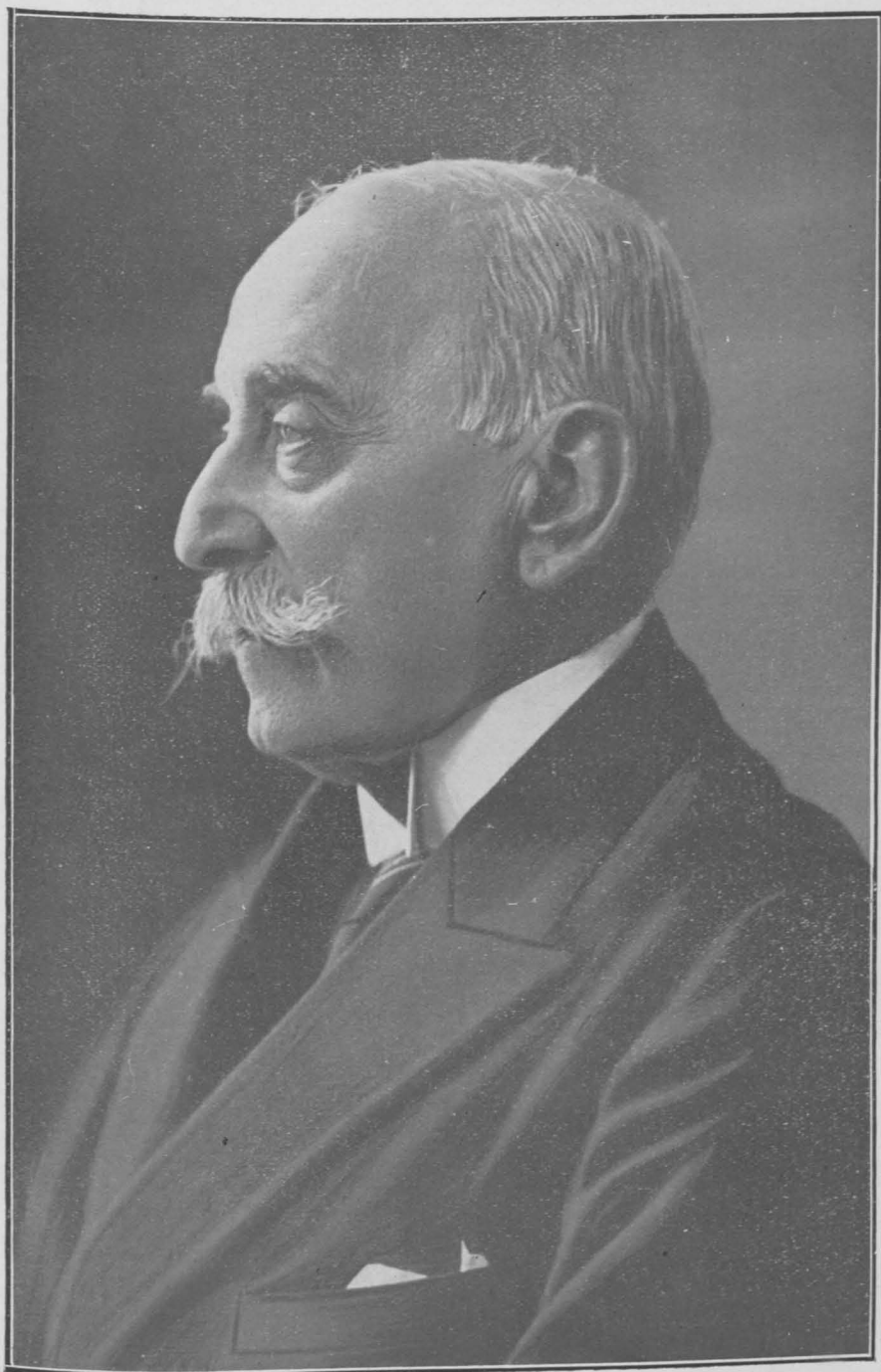
«Σᾶς τὸ ἀπαγορεύω!» (3)

Συγχρόνως διέταξεν ὁ Βενιζέλος τὸν ἐπιτελάρχην τοῦ ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν Νίδεο νὰ μεταβῆ εἰς Κοζάνην καὶ ἐκθέσῃ λεπτομερῶς πρὸς τὸν Διάδοχον τοὺς λόγους, οἵτινες ἀπήτουν τὴν ἄμεσον κατάληψιν τῆς Θεσσαλονίκης. Παρεκίλεσεν ἐπίσης τὸν βασιλέα νὰ ἀναχωρήσῃ εἰς τὸ γενικὸν στρατηγεῖον καὶ καταπέισῃ τὸν υἱὸν του.

(1) Ὁλόκληρον τὸ κείμενον εὐρίσκεται εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν.

(2) Ἀριθμὸς τηλεγραφήματος 80099 τῆς 13/26 Ὀκτωβρίου 1912 (Ἀρχεῖα στρατιᾶς).

(3) Ἀφήγησις Βενιζέλου ἀπαντώντος πρὸς τὸν Δ. Ράλλην κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς Βουλῆς 13/26 Αὐγούστου 1917.

Ναύαρχος ΠΑΥΛΟΣ ΚΟΥΝΤΟΥΡΙΩΤΗΣ

Ὁ Γεώργιος ἔφθασεν εἰς Κοζάνην τὴν μεσημβριαν τῆς 14/27 Ὀκτωβρίου. Αὐθημερὸν ὁ ἀρχιστράτηγος διέτασσε τὰς ἑξ ἀπὸ τὰς ἑπτὰ μεραρχίας του νὰ προελάσουν διὰ Βερροίας κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης. Ἡ πέμπτη ἀφῆθη ὡς πλαγιοφυλακὴ τῆς στρατιᾶς πρὸς ἐπιτήρησιν τῆς ὁδοῦ Κοζάνης—Σόροβιτς—Φλωρίνης.

Ἐπιπλέον οὗτος ὁ διάδοχος νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ ἀρχικὸν του σχέδιον, δὲν ἔσπευδεν ἐν τούτοις πρὸς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Μακεδονίας. Κατέλαβε τὴν Βέρροϊαν τὴν 16/29 Ὀκτωβρίου. Ἐκεῖθεν ἠδύνατο νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν συντομωτέραν ὁδὸν εἰς Θεσσαλονίκην, ἥτοι νοτιῶς τῆς λίμνης τῶν Γιαννιτσῶν διὰ τοῦ ποταμοῦ Λουδία—Καρὰ Ἀσμάκ. Ἐπρωτίμῃσε νὰ ἀνέλθῃ βορειότερον πρὸς τὴν πόλιν τῶν Γιαννιτσῶν. Εὐρισκόμενος εἰς Βέρροϊαν, ἔλαβε τὸ ἑξῆς τηλεγράφημα τῆς κυβερνήσεως:

Ἐκ τοῦ βασιλικῆν ὑψηλότητα Διάδοχον: Βέρροϊαν. Ἔχω τὴν τιμὴν νὰ ἀνακοινώσω ὑμῖν τὸ ἐπόμενον τηλεγράφημα τῆς ἐν Βερολίῳ πρεσβείας:

Ἐπρεσβευτῆς ὅστις δεικνύει ἡμῖν πλείστον ἐνδιαφέρον μοι εἶπεν αὐτολεξεὶ τὰ ἑξῆς:

Ἐγὼ ἱκετεύω νὰ εἰσέλθετε τὸ ταχύτερον εἰς Θεσσαλονίκην, διότι ὑπάρχουν πλείστοι πιθανότητες νὰ σᾶς ἀφήσουν ὀριστικῶς ἐκεῖ. (ὑπογρ) Νικόλαος Θεοτόκης, (ὑπογρ. διαβιβάζοντος) ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν Κορομηλάς⁽¹⁾.

Ἡ ἀπομάκρυνσις ἐκ τῆς συντομωτέρας πρὸς Θεσσαλονίκην ὁδοῦ ἐδικαιολογεῖτο ἕνεκα τῆς ἐλώδους φύσεως τοῦ ἐδάφους περὶ τὸν Λουδιαν, ἥτις καθίστα δύσκολον τὴν πορείαν τῶν στρατευμάτων.

Ἡ τοποθεσία τῶν Γιαννιτσῶν παρουσίαζε μεγάλα πλεονεκτήματα διὰ τὴν τουρκικὴν ἄμυναν. Ὁ ἀρχιστράτηγος Χασάν-Ταξίν ἀπεγύμνωσε τὴν Θεσσαλονίκην ἐκ τῶν στρατευμάτων, τὰ ὁποῖα ἐπροστάτευαν τὴν πόλιν ἀνατολικῶς ἐναντίον τῶν Βουλγάρων. Προηγουμένως εἶχεν ἀναχωρήσει ἐξ αὐτῆς εἰς τὸ σερβικὸν μέτωπον ὁ ἀνώτερος ἀρχηγὸς Ριζᾶ πασᾶς, ἐνῶ τὴν νύκτα τῆς 18 Ὀκτωβρίου ὁ Ν. Βότσης ἐτορπίλιζεν ἐντὸς τοῦ λιμένος τὸ καταδρομικὸν «Φετῆ-Μπουλέν». Δύο τουρκικαὶ μεραρχίαι, Στρομνίτσης καὶ Σερρών, μετεφέρθησαν εἰς Γιαννιτσά.

Ἐναντίον τῶν Τούρκων, οἱ ὁποῖοι κατεῖχαν τὰ πρὸ τῆς πόλεως ὑψώματα καὶ τέλματα, ἐπετέθησαν πέντε ἑλληνικαὶ μεραρχίαι, δυνάμει 50.000 ἀνδρῶν καὶ 60 πυροβόλων. Ἡ ἑβδόμη μεραρχία Κλεομένου, ἡ ταξιαρχία ἱππικοῦ καὶ τὸ ἀπόσπασμα Κωνσταντινοπούλου, ἐνήργουν δεξιώτερα, ἐκεῖθεν τῆς λίμνης.

Ἡ μάχη διήρκεσε σφοδρὰ ὅλον τὸ ἀπόγευμα τῆς 19 καὶ τὸ πρωτὶ τῆς 20 Ὀκτωβρίου. Κατὰ τὴν κρίσιμον στιγμὴν ἡ ἐπιτελάρχης Π. Δαγκλῆς ὠδήγησεν ἔφιππος τὴν θην μεραρχίαν εἰς τὸ ἄκρον ἀριστερὸν καὶ ἐπέτυχε

(1) Ὁ ξένος διπλωμάτης ἦτο ὁ ἐν Βερολίῳ πρεσβευτῆς τῆς Γαλλίας Ἰούλιος Καμπῶν. Τὸ τηλεγράφημα εὕρισκεται εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ ἐν Ἀθήναις ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν.

νὰ ὑπερφαλαγγίση τὴν ἀντέχουσαν εἰσέτι τουρκικὴν παράταξιν. Οἱ Τούρκοι ἔφευγαν ἀτάκτως. Ὁ Κωνσταντῖνος περιέγραψεν ὡς ἐξῆς τὴν νίκην του :

«Ἐκ γενικοῦ στρατηγείου Γιαννιτσῶν, μεσημβρία 21 Ὀκτωβρίου 1912. Βασιλέα, πρωθυπουργόν. Ὁ ἐχθρός, ὁ ἀντισταθεὶς καθ' ἡμῶν εἰς Γιαννιτσὰ ἀπετελεῖτο ἐξ ὀλοκλήρου τῆς μεραρχίας Σερρῶν καὶ πλείστων ἄλλων τμημάτων, δυνάμει 25,000 ἀνδρῶν μετὰ 24—40 πυροβόλων. Ἡττηθεὶς καὶ καταδιωχθεὶς ἀπ' εὐθείας διὰ τοῦ κέντρου μου καὶ πλαγίως διὰ τοῦ ἄκρου δεξιοῦ μου εἰς Γιδᾶ, ἀποσυνεέθη. Εἰς Γιαννιτσὰ ἠλώθησαν περὶ τὰ 14 πυροβόλα, 4 πολυβόλα καὶ πλῆθος αἰχμαλώτων. Ὀλόκληρος λόχος κατέθεσε τὰ ὄπλα. Ἀπώλειαι ἐχθροῦ μεγάλαι. Πλῆθος νεκρῶν καλύπτει τὰ πέριξ τῶν Γιαννιτσῶν. Ἡ ὁδὸς Γιαννιτσῶν—Θεσσαλονίκης εἶναι κατεσπαρμένη ἐξ ὕλικου ἀτάκτως φεύγοντος ἐχθροῦ. Ἄγνοῶ εἰσέτι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς διὰ γεφυρῶν Καρὰ-Ἀσμὰκ καταδιώξεως. Περὶ ἀπωλειῶν τηλεγραφησῶ ἅμα συγκεντρωθῶν πληροφορίαί. (ὑπογρ.) *Κωνσταντῖνος Διάδοχος*».

Ἐκ τοῦ τηλεγραφήματος τοῦ Ἑλληνοῦ ἀρχιστρατήγου φαίνεται ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη ἦτο οὐσιαστικῶς εἰς τὴν ἐξουσίαν του. Ὁ στρατός, ὅστις τὴν ὑπερήσπιζε ἠττήθη καὶ διεσκορπίσθη εἰς Γιαννιτσὰ. Οἱ Τούρκοι κατελίφθησαν ὑπὸ τόσου πανικοῦ, ὥστε διέβησαν τὸν Ἀξιὸν χωρὶς νὰ καταστρέψουν τὰς γεφύρας του. Μόνον τὴν ἐπομένην ἀντιληφθέντες ὅτι δὲν κατεδιώκοντο, ἐπανῆλθον καὶ τὰς ἀνετίναξαν. Πράγματι οὔτε ἡ δίωξις τοῦ ἐχθροῦ ἔγινεν ἐντόνως, οὔτε ἡ πρὸς Θεσσαλονικὴν πορεία μετὰ τῆς ἀπαραιτήτου σπουδῆς. Ὁ κριτικὸς τῆς «Ἑλληνικῆς Στρατιωτικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας» γράφει ἐπὶ τούτου τὰ ἐξῆς :

«21 Ὀκτωβρίου (π. ἡ.) 1912, ἐπομένη τῆς μάχης τῶν Γιαννιτσῶν : Τὸ γενικὸν στρατηγεῖον καὶ τὴν ἡμέραν ταύτην δὲν ὠθεῖ τὰς μονάδας ἀποφασιστικῶς πρὸς τὴν Θεσσαλονικὴν. Τουναντίον τὰς ἀφήνει περὶ τὰ Γιαννιτσὰ ὠθησαν μόνον τὴν 1ην μεραρχίαν εἰς τὸ ὕψος τοῦ χωρίου Τσέκρι, ἔνθα ἦτο ἡ 3η μεραρχία καὶ τὴν 2αν εἰς Ταουσλή κλπ.»

Καὶ περαιτέρω :

«Ὁ ἑλληνικὸς στρατός, μὴ καταδιώξας συντόνως τοὺς ὑποχωροῦντας Τούρκους, οὐδ' ἐκμεταλλευθεὶς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς μάχης τῶν Γιαννιτσῶν, κλπ.»⁽¹⁾.

Ἡ μὴ καταδιώξις τῶν Τούρκων ἐδημιούργει δυσχερείας εἰς τοὺς ἀμελήσαντας αὐτὴν νικητάς. Αἱ σιδηροδρομικαὶ καὶ ὀδικοὶ γέφυραι κατεστράφησαν. Τὸ ἐπιτελεῖον τοῦ Κωνσταντίνου εἶχε μελετήσῃ τὴν προέλασιν Κοζάνης-Μοναστηρίου καὶ ὄχι Κοζάνης-Θεσσαλονίκης. Ἐνεκα τούτου τὸ μηχανικὸν δὲν διέθετεν ἐπαρκεῖς γεφυροσκευάς. Μετέφερον ἐπειγόντως ξυλείαν ἐκ Νιαούσης. Ὅλα αὐτὰ ἐσήμαιναν βραδύτητα.

(1) «Μεγάλη Στρατιωτικὴ καὶ Ναυτικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία», τόμος II, σελίς 475, τόμος III, σελίς 478, ἀρθρα: «Γιαννιτσὰ», «Θεσσαλονίκη» ὑπὸ στοιχεῖα Γ. Χ. Ἐπὶ τῶν καθαρῶς στρατιωτικῶν σημείων τοῦ μέρους τούτου, ὁ γράφων ἔχει ὑπ' ὄψιν γνώμας εἰδικῶν ἀξιωματικῶν.

Ἡ ἀμαξιτὴ ὁδὸς Γιαννιτσῶν-Θεσσαλονίκης καὶ ἡ παραπλεύρως αὐτῆς σιδηροδρομικὴ γραμμὴ ἔχουν μῆκος 50—55 χιλιομέτρων. Ὁ στρατὸς θὰ διήνυε τὴν ἀπόστασιν εἰς δύο ἡμερονύκτια. Δι' ὅλους ὅμως τοὺς ἀνωτέρω λόγους ἦλθεν ἡ 25 Ὀκτωβρίου, ἥτοι πέντε ἡμέρας μετὰ τὴν μάχην τῶν Γιαννιτσῶν, καὶ τότε μόλις ὁ Διάδοχος ἔφθανεν εἰς Τοψίν, εἴκοσι χιλιόμετρα δυτικῶς τῆς Θεσσαλονίκης. Ἡ κυβέρνησις ἀνησύχει διὰ τὴν βραδύτητα τῆς προελάσεως. Ὁ Κωνσταντῖνος ὄφειλε νὰ προλάβῃ τοὺς Βουλγάρους καὶ δὲν τὸ ἔπραττε. Τὴν 24 ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τοῦ ἐτηλεγράφει :

«Τὸ σπουδαιότερον πάντων εἶναι ὅτι οἱ Βούλγαροι φαίνονται νὰ ἔδωσαν διαταγὰς εἰς στρατὸν Νευροκοπίου ὅπως καταλάβῃ τάχιστα Σέρρας καὶ ἐκεῖθεν σπεύσῃ πρὸς Θεσσαλονίκην ἵνα, ἐὰν μὴ κατορθώσῃ νὰ εἰσέλθῃ πρὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ καταλάβῃ ταύτην, τοῦλάχιστον εἰσέλθῃ μετ' αὐτοῦ. Αἱ Σέρραι κατελήφθησαν ἤδη παρὰ βουλγαρικοῦ στρατοῦ, ὅστις βαδίζει κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς Θεσσαλονίκην. (ὑπογρ.) Δ. Κορομηλᾶς».

Ὁ πρωθυπουργὸς ἐτηλεγράφει ἐπειγόντως πρὸς τὸν ἀρχιστράτηγον :

«Κατὰ πληροφορίας ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν, Βούλγαροι εἰσέρχονται σήμερον εἰς Σέρρας.

Αὐτὴν τὴν στιγμήν μαθαίνομεν ὅτι οἱ Σέρβοι κατετρόπωσαν τοὺς Τούρκους οὐχὶ ἐν μεγάλῳ ἀριθμῷ, εἰς Δεμιρ Καποῦ, ὀπόθεν, ἔνεκα τῆς μεγάλης ἀποστάσεως, ὑποθέτομεν ὅτι οὗτοι θὰ φθάσουν πρὸ τῆς Θεσσαλονίκης μετὰ τὴν ἐκεῖ εἴσοδον τοῦ ἡμετέρου στρατοῦ. (ὑπογρ.) ὑπουργὸς Στρατιωτικῶν Βενιζέλος» (1).

Ἡ πρεσβεία Σόφιας, Ἕλληνες τῶν Σερρῶν καὶ ὁ ἐκεῖ Ἄγγλος πρόξενος ἐπληροφόρουν τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ὅτι ἰσχυρὸν σῶμα βουλγαρικὸν ἐβάδιζε ραγδαίως ἐναντίον τῆς Θεσσαλονίκης. Ἡ ἐπίμαχος πρωτεύουσα θὰ ἐγίνετο γέρας τοῦ ταχύτερου ἐκ τῶν δύο συμμάχων. Ὁ Διάδοχος ἐξηκολούθει βραδυπορῶν. Ἀφήνει τὰς Ἀθήνας ἄνευ εἰδήσεων. Ὁ Βενιζέλος βλέπει ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη χάνεται διὰ τὴν Ἑλλάδα. Τὴν νύκτα τῆς 24 πρὸς 25 Ὀκτωβρίου, μετὰ τὰς εἰδήσεις περὶ τῆς βουλγαρικῆς προελάσεως, ὁ πρωθυπουργὸς κατελήφθη ὑπὸ πραγματικῆς ἀγωνίας. Μὴ δυνάμενος νὰ ἐπηρεάσῃ ἄλλως τὸν Διάδοχον τηλεφωνεῖ μετὰ τὸ μεσονύκτιον πρὸς τὸν βασιλέα Γεώργιον διαμένοντα εἰς Γιδα. Ὁ ὑπασπιστὴς τῆς ὑπηρεσίας ἀπαντᾷ ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐκοιμᾶτο. Ὁ πρωθυπουργὸς διατάσσει νὰ τὸν ἐξυπνήσουν καὶ νὰ

(1) Τηλεγραφήματα 24 Ὀκτωβρίου/6 Νοεμβρίου καὶ 25 Ὀκτωβρίου/7 Νοεμβρίου 1912. Ὁλόκληρα τὰ κείμενα εἰς τὰ ἀρχεῖα ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν καὶ Στρατιᾶς.— Ἡ κυβέρνησις εἶχε καὶ ἀμέσους πληροφορίας περὶ τῆς πορείας τῶν Βουλγάρων. Ὁ Ἕλλην ἱατρὸς Α. Δοξιάδης, ὑπηρετῶν εἰς τὸ ἀρχιστρατηγεῖον τοῦ Σαβῶφ, ἔμαθε τὴν προέλασιν τῆς μεραρχίας Ρίλου, μετέβη ἐπίτηδες εἰς Σόφειαν καὶ τὴν ἐγνωστοποίησε πρὸς τὸν πρεσβευτὴν Πανᾶν.—Τὸ αὐτὸ ἔπραξε διὰ τοῦ στρατιωτικοῦ συνδέσμου Σουλιάτη—Νικολαΐδη ὁ ἱατρὸς Νικόγλου, ὑπηρετῶν εἰς τὸ χειρουργεῖον τῆς 7ης βουλγαρικῆς μεραρχίας.

τοῦ ἀνακοινώσουν τὰ ἐπόμενα, μὲ τὴν παράκλησιν ὅπως τὰ διαβιβάσῃ εἰς τὸν υἱόν του, προσθέτων τὴν πατρικὴν αὐτοῦ φωνήν :

«Σᾶς καθιστῶ προσωπικῶς ὑπεύθυνον διὰ τὴν βραδύτητα μὲ τὴν τὴν ὁποῖαν διεξάγετε τὰς ἐπιχειρήσεις, αἱ ὁποῖαι κινδυνεύουν νὰ φέρουν τοὺς Βουλγάρους πρῶτους εἰς Θεσσαλονίκην» (1).

Ὁ πρωθυπουργὸς ἔδωκε τὰ ἐννοηθῆ παρὰ τοῦ βασιλέως ὅτι θὰ παρητεῖτο ἔαν ὁ Κωνσταντῖνος ἐνέμενεν ἀπειθῶν εἰς τὰς ὑπευθύνους διαταγὰς του.

Καὶ μετὰ τὸ μήνυμα τοῦτο, ὁ Κωνσταντῖνος ἐξηκολούθησεν ἐνεργῶν σύμφωνα πρὸς ὅ,τι ἐνόμιζεν ἀνάγκην τῆς στρατιωτικῆς καταστάσεως. Τὴν πρωτὴν τῆς 25ης Ὀκτωβρίου ἐκ Τοψίν διέταξε τὰς ἑξ μεραρχίας του, τὸ ἱππικὸν καὶ τὸ εὐζωνικὸν ἀπόσπασμα νὰ ἐκτελέσουν εὐρείαν κυκλωτικὴν κίνησιν τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ ἀνατολῶν. Ἐνῶ τὰ στρατεύματα ἀνεπτύσσοντο, παρουσιάσθησαν, τὴν 4 καὶ 30' τοῦ ἀπογεύματος, πρὸ τοῦ Ἑλληνοσ ἀρχιστρατήγου οἱ Εὐρωπαῖοι πρόξενοι μετὰ τοῦ στρατηγοῦ Σαδῆκ καὶ τοῦ προσέφεραν τὴν παράδοσιν τῆς Θεσσαλονίκης ἐν ὀνόματι τοῦ ἀρχηγοῦ Ταξίν πασᾶ. Ὁ Διάδοχος ἔθεσεν ὄρους βαρυτέρους ἀπὸ τοὺς προτεινομένους παρὰ τῶν Τούρκων. Συγχρόνως ὁμοῦ ἔδωκε προθεσμίαν δέκα ἑξ ὄλων ὡρῶν, μέχρι τῆς 6ης πρωϊνῆς τῆς ἐπομένης, διὰ νὰ ἀποφασίσῃ ὁ Τούρκος ἀρχιστράτηγος.

Ὁ Βενιζέλος εἰς Ἀθήνας ὑπέθετεν ὅτι τὸ ἀπόγευμα τῆς 25ης ὁ Ἑλληνοσ στρατὸς θὰ κατελάμβανε τὴν Θεσσαλονίκην. Ἀντὶ τούτου μανθάνει διαπραγματεύσεις καὶ προθεσμίας. Ἡ ἀνησυχία του μεταβάλλεται εἰς ἀπόγνωσιν. Ὁλόκληρος ἡ πολιτικὴ του καταρρέει. Τὰ αὐριανὰ σύνορα τῆς Ἑλλάδος θὰ μείνουν ἐντεῦθεν τοῦ Ἀξιῦ. Ὑπὸ τὸ κράτος τῶν συναισθημάτων αὐτῶν στέλλει πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον τὴν ἐξῆς βιαίαν πράγματι τηλεγραφικὴν διαταγὴν :

«*Ἀρχηγὸν στρατοῦ*: Παραγγέλεσθε νὰ ἀποδεχθῆτε τὴν προσφερομένην ὑμῖν παράδοσιν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ νὰ εἰσέλθετε εἰς ταύτην ἄνευ χρονοτριβῆς. Καθιστῶ ὑμᾶς ὑπεύθυνον διὰ πᾶσαν ἀναβολὴν, ἔστω καὶ στιγμῆς. Ὑπουργὸς Στρατιωτικῶν (ὑπογραφή) Βενιζέλος» (2).

Καὶ εἰς τοὺς προξένους οἴτινες τοῦ παρέδιδαν τὴν Θεσσαλονίκην ὁ Διάδοχος εἶπε :

(1) Ἀφήγησις τοῦ πρωθυπουργοῦ Βενιζέλου εἰς τὴν Βουλὴν, 13)26 Αὐγούστου 1917

(2) Τὸ τηλεγράφημα τοῦ Βενιζέλου φέρει ἀριθμὸν πρωτοκόλλου τοῦ ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν 80.200. Ὁλίγας ὥρας μετὰ τὴν ἀποστολὴν του, ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ἐτηλεγράφησεν εἰς τὸν πρωθυπουργὸν τὴν παράδοσιν τῆς Θεσσαλονίκης. Ὁ Βενιζέλος διέταξε τότε νὰ μὴ ἐπιδοθῆ εἰς τὸν Διάδοχον τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 80.200 τηλεγράφημα. Ἦτο ὁμοῦ ἀγὰ. Ὁ Κωνσταντῖνος τὸ ἔλαβε. Τοῦτο προκύπτει ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἰωάννου Μεταξᾶ, ἀπευθυνομένης ἐκ Λονδίνου τὴν 21ην Δεκεμβρίου 1912 πρὸς τὸν Βίκτωρα Δούσημαν εἰς Θεσσαλονίκην. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη εἶναι κατατεθειμένη εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς Στρατιᾶς.

«Εγὼ ὀφείλω πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ καταστήσω ἀκίνδυνον τὸν ἀπέναντί μου τουρκικὸν στρατὸν».

Αὐτὴ ἡ ἀνένδοτος σκέψις τὸν ἐχώριζεν ἀπὸ τὸν Βενιζέλον. Θεωρητικῶς ὁ στρατηγὸς εἶχε δίκαιον. Εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ εἰς τὸ Βερολῖνον ἔμαθεν ὅτι ὁ μαχόμενος στρατὸς ὀφείλει νὰ ἐξοντώσῃ τὸν ἀντίπαλον στρατὸν καὶ ἔπειτα νὰ καταλαμβάνῃ ἐπαρχίας ἢ πόλεις. Ἄλλ' ὑφίστατο τουρκικὸς στρατός, πράγματι ἐπικίνδυνος, ἀπέναντι τῆς νικηφοροῦ ἑλληνικῆς στρατιᾶς; Ὁ Διάδοχος εἶχεν ἄπειρα μέσα πληροφορήσεως διὰ τὰ γινόμενα ἐν Θεσσαλονίκῃ. Ἡδύνατο νὰ βεβαιωθῇ εὐκόλως ὅτι «ἡ φρουρὰ τῆς πόλεως ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν πανικοβλήτων φυγάδων τῶν Γιαννιτῶν καὶ ἀπὸ συρφετόν, περισυλλεγένητα ὅπως-ὅπως εἰς τοὺς δρόμους τῆς διεθνοῦς μεγαλοπόλεως». (1)

Τρεῖς ἑβδομάδες ἐκστρατείας εἶχαν πείσει τὴν Ἑλληνα ἀρχιστράτηγον ὅτι καὶ κατ' ἀρχὴν τὰ ὀθωμανικὰ στρατεύματα δὲν ἦσαν ἰδιαιτέρως ἀξιόμαχα. Τὸ βεβαιώνει ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς, ὑπηρετῶν τότε εἰς τὸ ἐπιτελικὸν γραφεῖον ἐπιχειρήσεων τοῦ Κωνσταντίνου.

«Κατὰ τὸν πόλεμον ἐναντίον τῶν Τούρκων ἐν Μακεδονίᾳ, ἡ διάρκεια τῆς ἐκστρατείας ἦτο περίπου ἑνὸς καὶ ἡμίσεως μηνὸς (5 Ὀκτωβρίου — 20 Νοεμβρίου 1912), λήξασα μὲ πλήρη κατάκτησιν τῆς Μακεδονίας, ἀνευ σοβαρᾶς ἀντιστάσεως τῶν Τούρκων, ὅσον καὶ ἂν τιμῶσι τὸν στρατὸν μας αἱ μάχαι τοῦ Σαρανταπόρου, τῶν Γιαννιτῶν ὡς καὶ ἄλλαι μικρότεραι» (2).

Διὰ νὰ ἐκμηδενίσῃ τοιοῦτον ἔχθρὸν ἠρνεῖτο ὁ Διάδοχος νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψει τὰς συστάσεις τοῦ πρωθυπουργοῦ καὶ ἐπέμενε νὰ ἐγκαταστήσῃ τοὺς Βουλγάρους εἰς Θεσσαλονίκην;

Ἐπὶ τέλους ὁ Διάδοχος ἠδύνατο νὰ ἀμφισβητῇ τὴν ἀκρίβειαν τῶν ἐξ Ἀθηνῶν εἰδήσεων καὶ τὴν ὀρθότητα τῶν ἐκεῖθεν ὑποδείξεων. Ἄλλὰ τώρα εἶχε καὶ ἀπ' αὐθείας ἰδικὰς του περὶ τοῦ τρομεροῦ Βουλγαρικοῦ κινδύνου. Πράγματι τὴν 6ην πρωϊνὴν τῆς 26ης Ὀκτωβρίου (παλαιοῦ ἡμερολογίου) ὁ Ταξιν ἐμήνυσεν εἰς τὸ ἑλληνικὸν στρατηγεῖον ὅτι ἐθεώρει τοὺς προταθέντας ὄρους παραδόσεως ἀπαραδέκτους. Ὁ Κωνσταντῖνος διέταξεν ἀμέσως νὰ συνεχισθῇ ἡ διακοπείσα τὴν προτεραίαν ἀνάπτυξις τῶν μεραρχιῶν του. Ἐνῶ δὲ τὴν 3ην ἀπογευματικὴν παρηκολούθει ἔφιππος μετὰ τοῦ ἐπιτελείου του ἀπὸ λόφου παρὰ τὸ Σιαμλί τὴν προέλασιν τῶν μεραρχιῶν 1ης καὶ 7ης, ἐνεφανίσθη ἐνώπιόν του Ἕλλην ἀξιωματικός. Ἦτο ἀνθυπίαρχος τῆς ταξιαρχίας ἱππικοῦ καὶ ἀνέφερε πρὸς τὸν ἀρχιστράτηγον ὅτι τὸ ἱππικὸν τῆς στρατιᾶς, τὴν 9ην πρωϊνὴν τῆς ἰδίας ἡμέρας, ἦλθεν εἰς ἐπαφὴν μὲ μικτὸν σερβοβουλγαρικὸν ἀπόσπασμα πλησίον τοῦ Ἀποστολάρ, 32 χιλί-

(1) Τοῦτο μαρτυρεῖ, πλὴν ἄλλων, ὁ Ἄγγλος συγγραφεὺς Κρόφορντ Πράϊς, εὐρισκόμενος τότε ἐντὸς τῆς Θεσσαλονίκης. («Βαλκανικοὶ Πόλεμοι, σελίς 17 τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως»). Οὔτε δύναται νὰ τεθῇ ὑπὸ ἀμφισβήτησιν ἢ πιστοποιήσις τοῦ Πράϊς, διότι τὸ βιβλίον του εἶναι ὕμνος πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον καὶ τὸ ἐπιτελεῖον του

(2) Ὑπόμνημα ἀντισυνταγματάρχου ἐν τῷ γενικῷ ἐπιτελείῳ Ἰωάννου Μεταξᾶ εἰς τὸν πρωθυπουργὸν Βενιζέλον. Ἀθῆναι 20 Ἰανουαρίου 1915.

μετρα βορειοανατολικῶς τῆς Θεσσαλονίκης. Ὅπισθεν ἠκολούθει τὸ κύριον βουλγαρικὸν σῶμα.

Ὁ Κωνσταντῖνος ἔγραψεν ἀμέσως εἰς τὸν Βούλγαρον στρατηγὸν ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη καταλαμβάνεται ἐντὸς ὥρων ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ ἐπομένως τὰ συμμαχικὰ στρατεύματα ἠδύναντο νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἐπωφελέστερον εἰς ἄλλο σημεῖον τοῦ πολέμου.

Ὅλίγα λεπτὰ κατόπιν, ἀπεσταλμένος τοῦ Ταξιν πασᾶ ἔφερε σπεύδων πρὸς τὸν Διάδοχον ἔγγραφοι δήλωσις τοῦ Τούρκου ἀρχιστρατήγου ὅτι ἀποδέχεται τοὺς ὅρους τῆς προτεραίας καὶ παραδίδει τὴν πόλιν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐξουσιοδότησε τοὺς ἀξιωματικούς τοῦ ἐπιτελείου του Δούσημανη καὶ Μεταξᾶν νὰ μεταβοῦν εἰς Θεσσαλονίκην διὰ νὰ υπογράψουν τὰ πρωτόκολλα τῆς παραδόσεως. Αἱ σχετικαὶ διατυπώσεις ἔληξαν τὴν 11ην νυκτερινήν. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ προέλασις ἀνεκόπη. Μόνον δύο εὐζωνικά τάγματα ἐστάθμευσαν πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς πόλεως. Εὐζωνοὶ καὶ ἀξιωματικοὶ εἰσῆλθαν καθ' ὁμάδας ἀμέσως εἰς Θεσσαλονίκην. Ἀργότερα τὴν ἰδίαν νύκτα, ἔφθασαν καὶ ἐστρατωνίσθησαν τμήματα τῆς 7ης μεραρχίας. Ἡ Θεσσαλονίκη ἦτο πλέον ἑλληνική. Αἱ περιπέτεια ὅμως τῆς κατοχῆς δὲν εἶχαν λήξει. Τοῦναντίον ἀνεφύοντο νέα δυσκολία. Τὰς ἐπροκάλεσεν ἡ ἀχαρκτήριστος δολιότης τῶν Βουλγάρων. Δυστυχῶς ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἐπολιτεύθη κατὰ τρόπον ὅστις θὰ ἐξουδετέρωνε, κατὰ τὸ δυνατόν, τὴν ἐπιβουλὴν τῶν συμμάχων τῆς Ἑλλάδος.

Διότι μεθ' ὅσα προηγήθησαν, ὁ ἀρχιστράτηγος Διάδοχος ὄφειλεν ἐκ στοιχειώδους προνοίας νὰ εἰσέλθῃ πανηγυρικῶς τὴν ἑσπέραν τῆς 26ης Ὀκτωβρίου εἰς Θεσσαλονίκην. Εἶχε κατακτήσει τὴν πόλιν διὰ τῶν ὅπλων καὶ διὰ τῆς ἀπολύτου ὑποταγῆς τοῦ Τούρκου διοικητοῦ αὐτῆς. Δὲν τὸ ἔπραξεν. Ἀπεσύρθη πρὸς διανυκτέρευσιν εἰς Τεκελί. Ἐκεῖθεν συντάξεν ἰδιοχείρως τὸ ἀκόλουθον τραχύτατον ἔγγραφοι, εἰς ἀπάντησιν τῆς τελευταίας διαταγῆς τοῦ Βενιζέλου:

«Συναισθάνομαι πλήρως τὴν εὐθύνην ἣν φέρω καὶ παρακαλῶ εἰς τὸ ἐξῆς νὰ μὴ μοῦ ὑπομνησκαται τοῦτο δι' οἰανδήποτε ὑπόθεσιν. Ἐὰν ὄφειλον ἢ οὐ νὰ ἀποδεχθῶ παραδόσιν Θεσσαλονίκης, ἤμην ὁ μόνος ἀρμόδιος νὰ κρίνω, εὐρισκόμενος ἐπὶ τόπου καὶ ἐπιβάλλον τοὺς ὅρους. Ἀπόδειξις τὸ ἐπιτευχθὲν ἀποτέλεσμα» (1).

Ἀκριβῶς τὸ ἀποτέλεσμα ἐφάνερονεν ὅτι ὁ Βενιζέλος εἶχεν ἀπολύτως δίκαιον, ὅταν ἰκέτευε, διέτασσε καὶ ἠπέιλει τὸν Κωνσταντῖνον νὰ καταλάβῃ ὡς τάχιστα τὴν Θεσσαλονίκην. Ἐνῶ ὁ Ἕλλην ἀρχιστράτηγος ἀπεσύρετο εἰς Τεκελί, οἱ Βούλγαροι ἔφθασαν κεραυνοβόλως τὴν περιμάχητον πόλιν.

Ἡ βουλγαρική μεραρχία τοῦ Ρίλου ἐκ τεσσάρων ταξιαρχιῶν καὶ 40

(1) Σχέδιον τηλεγραφήματος, εὐρισκόμενον εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς στρατιᾶς. Ἐχει συνταχθῆ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντῖνου, ὡς δεικνύει ὁ γραφικὸς χαρακτήρ. Φέρει καθέτους διαγραφὰς καὶ στερεῖται ἀριθμοῦ πρωτοκόλλου. Πιθανὸν νὰ μὴ ἐστάλη ὅπως ὁδηγήθη δὲν ἔφθασε μέχρι τοῦ Βενιζέλου.

πυροβόλων ἤρχετο ἐκ Στρωμνίτισης πρὸς νότον. Ἡ ἐκ 35.000 πεζῶν δύναμις αὐτῆς ἀνέτρεψε, κατόπιν ὀλιγολέπτου ἀψιμαχίας εἰς Δεμίρ - Ἰσάφ, 4.000 Τούρκων. Εἰς τὴν Γιουβέσαν τὸ ἱππικὸν τῆς ἦλθεν εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸ ἑλληνικόν. Δύο ὥρας ἔπειτα, ἦτοι κατὰ τὰς 4 τὸ ἀπόγευμα τῆς 26ης Ὀκτωβρίου, συνήντησαν τὴν 2αν ἑλληνικὴν μεραρχίαν. Ὁ στρατηγὸς Καλλάρης τοὺς ἐκοινοποίησεν ἐγγράφως τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως εἰς τὸν ἑλληνικὸν στρατόν. Οἱ Βούλγαροι ἠγγόησαν τὴν ἐπίσημον ἑλληνικὴν γνωστοποίησιν. Διῆλθον πρὸ τοῦ μετώπου τῆς μεραρχίας, ἔφθασαν τὴν 5 καὶ 15' παρὰ τὸ Ἀϊβατλῆ καὶ ἐπυροβόλησαν τοὺς ἐκεῖ διεσπαρμένους Τούρκους αἰχμαλώτους. Ἐσκηνοθέτουν μάχην! (1).

Τὰς πρώτας ἐσπερινὰς ὥρας οἱ Βούλγαροι ἀπειραύθησαν νὰ εἰσδύσουν εἰς τὴν πόλιν ἐκ τῆς βορειοδυτικῆς εἰσόδου. Ἡ 7η μεραρχία καὶ τὰ εὐζωνικά τοὺς ἠμπόδισαν κατ' ἐντολὴν τοῦ Διαδόχου. Τὴν νύκτα ὁ στρατηγὸς Θεοδωρῶφ κατώρθωσε νὰ στείλῃ ἀξιωματικὸν του εἰς τὸν Ταξὶν πασᾶν, ζητῶν νὰ τοῦ ὑπογράψῃ πρωτόκολλον, ὅμοιον μὲ τὸ ἑλληνικόν. Ὁ Τούρκος ἀρχιστρατήγος ἠονήθη. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ ἀντισυνταγματάρχης Κωνσταντινόπουλος διωρίσθη φρούραρχος Θεσσαλονίκης.

Τὴν ἰδίαν πάντοτε νύκτα τῆς 26ης πρὸς τὴν 27ην Ὀκτωβρίου, οἱ παρὰ τὴν Γκαλαϊτζιαν σταθμεύοντες Βούλγαροι ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Πετρώφ καὶ ὁ συνοδεύων τοῦτον Βούλγαρος πρέσβυς Στάντσιεφ προσεπάθουν νὰ συνεννοηθοῦν μὲ τὸν Ταξὶν πασᾶν. Τὸ πρωτόκολλον τῆς παραδόσεως εἶχεν ὑπογραφήν παρὰ τοῦ Τούρκου διοικητοῦ καὶ τῶν Δούσμανη - Μεταξᾶ μίαν ὥραν πρὸ τοῦ μεσονυκτίου. Οἱ πολιτικοὶ σύμβουλοι τοῦ ἑλληνικοῦ στρατηγεῖου νομάρχης Π. Ἀργυρόπουλος καὶ διπλωματικὸς γραμματεὺς Ἴων Δραγούμης ἀντελήφθησαν τὰς βουλγαρικὰς προσπαθείας διὰ τὸν προσεταιρισμὸν τοῦ Ταξίν. Ὁ κίνδυνος ἦτο προφανής. Συντάσσουσιν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Διάδοχον, ἐτοιμάζουσιν ἔκτακτον ἀμαξοστοιχίαν καὶ τὸν καλοῦν νὰ σπεύσῃ εἰς τὴν πόλιν διὰ τῶν ἑξῆς :

«Διετάξαμεν ἀμαξοστοιχίαν νὰ ἐτοιμασθῇ ὅπως φέρεῃ ὑμῖν τὸ γράμμα τοῦτο (εἰς Τεκελί) καὶ ἀναμείνῃ τὰς ὑμετέρας διαταγὰς. Ἴσως θὰ ἦτο σκοπιμώτερον ἵνα, λαμβάνοντες τὴν ἀμαξοστοιχίαν ταύτην, ἔλθετε ἀμέσως ἐνταῦθα (εἰς Θεσσαλονίκην). Τὸ πρᾶγμα ἐπείγει λίαν. Τῆς ὑπετέρας ὑψηλότητος εὐπειθέστατοι: Π. Α. Ἀργυρόπουλος, Ἴων Δραγούμης» (2).

Ὁ Διάδοχος ἀφυπνίσθη, ἐπέβη τοῦ ἔκτακτου συρμοῦ καὶ τὴν 5ην πρωϊνήν, ὑπὸ βαθὺ σκότος, ἔφθανεν εἰς τὸν σταθμὸν τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ὑπέπεσεν εἰς ἀδεξιότητα. Μετὰ τὴν δοξολογίαν καὶ τὴν ἐπίσημον ἀκρόασιν τῶν ἀρχῶν, ὁ Κωνσταντῖνος ἐδέχθη εἰς τὸ διοικητήριον

(1) Ἐκθεσις πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν τοῦ λοχαγοῦ τοῦ πυροβολικοῦ Ἀλεξάνδρου Μαζαράκη. Θεσσαλονίκη 19 Δεκεμβρίου 1912.

(2) Τὸ πρωτότυπον εἶναι κατατεθειμένον εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς στρατιᾶς καὶ χρονολογεῖται οὕτω: «Θεσσαλονίκη, μεσάνυκτα τῆς 27ης Ὀκτωβρίου 1912».

τὸν Βουλγαρον στρατηγὸν Θεοδωρῶφ καὶ τὸν διπλωματικὸν τοῦ σύμβουλον Στάντισεφ. Τοῦ ἐξήτησαν νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν εἰς Θεσσαλονίκην εἴσοδον δύο ταγματίων. Ὁ Διάδοχος ὤφειλε νὰ ζητήσῃ τὴν ἔγκρισιν τῆς κυβερνήσεώς του καὶ νὰ ἀρνηθῇ ἐν τῷ μεταξύ. Δὲν τὸ ἔκαμε. Ἄνθρωποι ὅπως ὁ Ἐξαδάκτυλος, ὁ Ἀργυρόπουλος, ὁ Δραγούμης, γνωρίζοντες τοὺς Βουλγάρους, τὸν παρεκάλουν νὰ κάμῃ γραπτὴν συμφωνίαν διὰ τὴν ἄδειαν τῆς προσωρινῆς ἐπισταθμεύσεως τῶν δύο βουλγαρικῶν ταγματίων. Δὲν τοὺς ἤκουσε. Ἰδοὺ τί λέγει σχετικῶς ὁ Ἴων Δραγούμης:

«Δυστυχῶς, παρὰ τὰς συστάσεις (πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον) τινῶν ἀξιωματικῶν τοῦ ἐπιτελείου, ἐμοῦ καὶ τοῦ νομάρχου, ἡ συμφωνία αὕτη (τῆς εἰσόδου τῶν Βουλγάρων εἰς Θεσσαλονίκην) δὲν ἐγένετο γραπτῆ, ὡς ἀρμόζει ἐν πάσῃ μετὰ τῶν Βουλγάρων συμφωνία. Τὴν ἑσπέραν εἰσῆλθον δύο τάγματα, τὴν δὲ νύκτα ἀπειρος βουλγαρικὸς στρατὸς εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν. (ὑπογο.) *Ἰ. Δραγούμης*». (1)

Ἡ Θεσσαλονίκη, ὡς τρόπαιον πολέμου, ἀνήκει εἰς τὸν Ἑλληνα στρατιώτην καὶ τὸν ἀρχηγὸν τοῦ Κωνσταντῖνου Διαδόχου. Τὰ τυχόν σφάλματα τοῦ δευτέρου ἀπέναντι τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς δὲν δικαιολογοῦν τὴν βουλγαρικὴν ἀπιστίαν. Αὕτη θὰ εὗρισκεν ἀφορμὴν νὰ φανερωθῇ. Τοῦναντίον ὁ Κωνσταντῖνος ἐφέρθη πρὸς τοὺς Βουλγάρους ὡς πρὸς συμμάχους, εὐγενῶς καὶ ἱπποτικῶς.

Ἡ ἑξ αἰτίας ὅμως τῆς Θεσσαλονίκης διάστασις Βενιζέλου καὶ Κωνσταντῖνου ἔχει εὐρυτέραν σημασίαν. Παρουσιάζεται ἔκτοτε ὡς σύγκρουσις δύο ἀνομοίων ἐγκεφάλων καὶ χαρακτήρων. Ὁ πολιτικὸς ἐμφανίζεται ἀπὸ τοῦδε ὀξύς, ἐφευρετικὸς, συλλαμβάνων εἰς τὸ πλάτος τῆς τὴν μᾶλλον περίπλοκον περίστασιν. Ὁ πρίγκηψ στρατιώτης εἶναι πάντοτε πείσμων κάποτε βίαιος, στερεῖται πνευματικῆς γοργότητος, βλέπει τὸ κόκκινον πανὶ καὶ δὲν διακρίνει τὸ ξίφος τοῦ ταυρομάχου.

Καὶ τώρα μὲν ὁ Διάδοχος ἦτο υἱὸς καὶ ὑφιστάμενος. Ὄφειλεν ὑπακοὴν πρὸς τὸν πατέρα του καὶ πειθαρχίαν εἰς τὸν ἀνώτερόν του ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν. Τί θὰ συμβῇ ὅταν ὁ πατέρας ἐκλείψῃ, ὁ δὲ ἀρχιστράτηγος μεταβληθῇ εἰς διαιτητὴν βασιλέα;

(1) Ἡ μακρὰ καὶ σπουδαία ἔκθεσις τοῦ Ἰωνος Δραγούμη ἐκ Θεσσαλονίκης 16ης Νοεμβρίου 1912, εὕρισκεται ὀλόκληρος εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν. Ὁ Βουλγαρὸς πρωθυπουργὸς Δάνεφ εἶπε πρὸς τὸν πρόεδρον τῆς Γαλλίας Πουανκαρέ: «Ἡ Θεσσαλονίκη ἀνήκει εἰς τοὺς Βουλγάρους, οἵτινες εἰσῆλθον πρῶτοι ἐντὸς αὐτῆς». (Τηλεγράφημα πρεσβευτοῦ Ρωμάνου ἐκ Παρισίων, 1η Δεκεμβρίου 1912).

Ὁ λοχαγὸς τοῦ πυροβολικοῦ Κ. Μαζαράκης ἐνήργησεν ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας πρὸς ματαίωσιν τῆς εἰσόδου τῶν Βουλγάρων εἰς Θεσσαλονίκην.

Τὸ πρῶτον ἑλληνικὸν τμήμα, τὸ εἰσελθὸν εἰς Θεσσαλονίκην ἦτο ἀπόσπασμα χωροφυλάκων ὑπὸ τὸν ἀξιωματικὸν Μανωλικίδην, τὴν ἑσπέραν τῆς 26 Ὀκτωβρίου 1912.

Ὁ βαλκανικὸς πόλεμος ἐκρίθη ἀπὸ τὰς δύο πρώτας ἐβδομάδας. Ἡ ἕως τότε ἄκαμπτος στρατιωτικὴ Τουρκία ἐγονάτισεν ἔμπρὸς εἰς τοὺς χθесינוὺς τῆς δούλους. Οἱ Τοῦρκοι ἠμύνοντο γενναίως. Ἀλλὰ δὲν κατώρθωναν νὰ συγκεντρώσουν ἐγκαίρως τὸ σύνολον τῶν δυνάμεών των εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας. Διὰ τοῦτο ἠττήθησαν.

Αἱ ὑπηρεσίαι τοῦ ναυτικοῦ τῆς Ἑλλάδος ὑπῆρξαν ἀποφασιστικαί. Κατέλαβε τὰς νήσους τοῦ στομίου τῶν Δαρδανελλίων, ἀπέκλεισε τὸν Ὄθωμανικὸν στόλον ἐντὸς τοῦ Μαρμαρᾶ καὶ παρέλυσεν τὴν τουρκικὴν ἐπιστράτευσιν.

Τὸ Αἰγαῖον ἦτο καὶ πάλιν θάλασσα ἑλληνική.

Εἰς τὴν Ἡπειρον τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα ἦσαν ὀλιγώτερα τῶν ἐχθρικών. Ὁδηγούμενα δεξιῶς ὑπὸ τοῦ Κ. Σαπουντζάκη καὶ βοηθούμενα ὑπὸ τῆς ναυτικῆς μοίρας τοῦ Ἰονίου, ἐκαθάρισαν τὸ ἔδαφος ἀπὸ Πρεβέζης μέχρι τῆς εἰσόδου τῶν Ἰωαννίνων. Ὁ τουρκικὸς στρατὸς περιορίσθη εἰς ὑπεράσπισιν τῆς πόλεως.

Μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Θεσσαλονίκης, ὁ Διάδοχος Κωνσταντῖνος ἐφρόνει ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ὄφειλε νὰ δράσῃ εἰς Θράκην, ὅπου καὶ θὰ ἐκρίνετο τελικῶς ὁ ἀγών. Παρουσίασεν εἰς τὴν κυβέρνησιν σχέδιον μεταφορᾶς τῶν ἑλληνικῶν μεραρχιῶν εἰς Δεδεαγάτς ἢ ἐπὶ τῆς χερσονήσου τῆς Καλλιπόλεως. Ὁ στόλος θὰ ὑπέστηριζε τὴν ἐνέργειαν (1).

Τὸ ὑπουργεῖον Βενιζέλου ἐπέβαλεν εἰς τὸν ἀρχιστράτηγον πρόγραμμα συντηρητικότερας ἀλλὰ πλέον ἀσφαλοῦς δράσεως. Ἐβλεπεν ἐπείγουσαν τὴν ἀνάγκην νὰ μονιμοποιηθῇ ἡ ἑλληνικὴ κατοχὴ Θεσσαλονίκης, νὰ καταληφθῇ ἰσχυρῶς ἡ Κεντρικὴ Μακεδονία, νὰ ἐλευθερωθοῦν τὰ Ἰωάννινα, νὰ ἐκδιωχθοῦν οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τὰς μεγάλας νήσους τοῦ Αἰγαίου Χιον καὶ Μυτιλήνην, νὰ καταληφθῇ στρατιωτικῶς ἡ Σάμος, ἣτις ἦτο ἤδη ἐλευθέρα κατόπιν ἐπαναστατικοῦ κινήματος ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Θεμ. Σοφοῦλη. Αὐτὴν τὴν πολιτικὴν πολέμου ἐνεδείκνυνεν ἡ ἀνάγκη τῶν πραγμάτων. Διότι ἡ πέμπτη μεραρχία διηκόλυνε μὲν ὡς πλαγιοφυλακὴ στρατιᾶς τοῦ Διαδόχου τὴν προέλασιν εἰς Θεσσαλονίκην, ἀλλ' ὑπέστη ἔπειτα δεινὸν αἰφνιδιασμὸν καὶ σχεδὸν διελύθη ἐγκαταλείψασα τὰς ἀπὸ Κοζάνης μέχρι Φλωρίνης ἐπαρχίας εἰς τὴν διάθεσιν ἀτάκτων σιφῶν.

Αὐστριακοὶ καὶ Ἴταλοι ὄθουν τὰς ἄλβανικὰς ἀξιώσεις μέχρι Πρεβέζης.

Εἰς τὸ Αἰγαῖον ἐπείγην ἡ ἐγκατάστασις τῆς ἑλληνικῆς κυριαρχίας πρὶν ἐπέλθουν διεθνεῖς περιπλοκαί.

Σύμφωνα πρὸς τὰς ἀντιλήψεις ταύτας, τμημα στρατιᾶς μὲ τὸν ὑποστράτηγον Καλλάρην θὰ ἐγκαθίστα στερεῶς τὴν ἑλληνικὴν ἐξουσίαν εἰς τὰς περιφερείας Θεσσαλονίκης—Σερρών. Οἱ Βούλγαροι ἐσταμάτησαν πρὸ τῆς Τσατάλτζας καὶ ἀπέσυραν τὰς δυνάμεις των ἐκ Μακεδονίας εἰς Θράκην. Πέντε μεραρχίαι ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἀρχηγίαν τοῦ Διαδόχου ἐβάδισαν κατὰ

(1) Σχετικὴ ἀλληλογραφία Κωνσταντίνου-Βενιζέλου. Κορομηλά εἰς τὰ ἀρχεῖα ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν καὶ Στρατιᾶς. (30 Ὀκτωβρίου—15 Νοεμβρίου 1912).

τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας καὶ τοῦ Μοναστηρίου. Ὀλίγον μετὰ τὴν ἐκκίνησιν των ἡ Τουρκία ἐξίτηι ἀνακωχὴν. Ὁ Βενιζέλος ἐπεκαλέσθη τὴν στρατιωτικὴν γνώμην τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ὀξύτατα διακρίναν τὴν ἀνάγκην εὐρείας ἑλληνικῆς κατοχῆς εἰς Μακεδονίαν, ἐτηλεγράφη πρὸς τὸν ἀρχιστράτηγον :

«Ἐὰν συμφωνῆτε, νομίζω ὅτι ἐπιβάλλεται ἢ κατὰ τὸ δυνατόν ἐπίσπευσις τῆς πορείας τῆς ὑμετέρας στρατιᾶς πρὸς Μοναστήριον, ὥστε νὰ εὐρίσκειται τόσον ἔγγυς τοῦ Μοναστηρίου ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ σύγχρονος παράδοσις τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ εἰς ὑμᾶς καὶ τοὺς Σέρβους. Πρὸς ἐπιτυχίαν ἐπισπεύσεως τῆς πορείας δύνασθε νὰ ἀπαλλάξετε τοὺς στρατιώτας τῶν προπορευομένων μεραρχιῶν ἀπὸ τοῦ νὰ φέρουν γυλιούς. (Ἵπογραφή) Βενιζέλος»⁽¹⁾.

Ἄλλὰ δὲν ἦτο τὸ ἔγγραφο τοῦτο μόνον, τὸ ἐνθυμιζον σελίδας τοῦ Πολυβίου. Ἡ κυβέρνησις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ παρηκολούθει ἀγρόντως καὶ ἐπραγματοποιεῖ παραλλήλως τὴν ἔθνικὴν πολιτικὴν μετὰ τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων. Ὑπῆρχαν πληροφοροῖαι ὅτι ἡ Γερμανία, Αὐστρία καὶ Ἰταλία δὲν θὰ ἐπέτρεπαν τὴν προσάρτησιν εἰς τὴν Ἑλλάδα τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου Ἐπεβάλλετο ἀκριβῶς διὰ τοῦτο ἡ ταχύτερα κατάληψις των. Ὁ Διάδοχος ὅμως δὲν ἔβλεπεν εὐχαρίστως τὴν διασπορὰν τῶν δυνάμεων του.

Τὴν 1ην Νοεμβρίου—παλαιὸν ἡμερολόγιον—ὁ Βενιζέλος ἐτηλεγράφησεν εἰς τὸν πρέσβην Παρισίων Ρωμᾶνον νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν συνδρομὴν τοῦ Γεωργίου Κλεμανσὸ διὰ τὸ ζήτημα τῶν νήσων. Ὁ μέγας φιλέλληνας εἶδεν αὐτοπροσώπως τὸν πρωθυπουργὸν Πουανκαρὲ καὶ ἐπέτυχεν ὑπόσχεσιν ἐκθύμου γαλλικῆς ὑποστηρίξεως. Συνέστησε δὲ θερμῶς εἰς τὸν Ρωμᾶνον τὴν ἄμεσον κατοχὴν τῶν νήσων παρὰ τῆς Ἑλλάδος, διότι τὸ τετελεσμένον γεγονός θὰ ἐβάρυνε σπουδαίως ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως⁽²⁾.

Ὁ Βενιζέλος παρήγγειλεν ἀμέσως πρὸς τὸν Κωνσταντίνον εἰς Βλάντοβον τῆς Μακεδονίας νὰ στείλῃ σύνταγμα πεζικοῦ καὶ πεδινὸν πυροβολικὸν κατὰ τῆς Χίου—Μυτιλήνης. Ἐπειδὴ δὲν ἐλάμβανε ταχεῖαν ἀπάντησιν, ἀπηυθύνθη πρὸς τὸν ἐν Θεσσαλονίκῃ διαμένοντα βασιλέα Γεώργιον. Τὸν παρεκάλει νὰ διατάξῃ τὸν στρατιωτικὸν διοικητὴν τῆς πόλεως πρίγκηπα Νικόλαον πρὸς ἀποστολὴν στρατοῦ. Τὸ τηλεγράφημα τοῦ πρωθυπουργοῦ κατέληγεν οὕτω :

«Παρακαλῶ τὴν ὑμετέραν Μεγαλειότητα, ἐὰν ὁ στρατιωτικὸς διοικητὴς Θεσσαλονίκης νομίζῃ ὅτι δύναται νὰ στερηθῇ ἀκινδύνως ἐν τοιλάχιστον τάγμα ἐκ τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ δυνάμεως, νὰ διαταχθῇ ἡ ἄμεσος ἀποστολὴ τοῦ τάγματος εἰς Λήμνον ἵνα καταστῇ δυνατὴ ἡ κατάληψις τοιλάχιστον Μυτιλήνης πρὸ τῆς ἀνακωχῆς. (Ἵπογραφή) Πρωθυπουργὸς Βενιζέλος⁽³⁾».

(1) Τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθμὸν 88 260 τῆς 3ης Νοεμβρίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1912, ὥρα 8η πρωινή. Ἀρχεῖα Στρατιᾶς.

(2) Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 3187 τῆς 4/17 Νοεμβρίου 1912 τηλεγράφημα Ρωμᾶνου πρὸς Κορομηλᾶν. (Ἀρχεῖα ἑλληνικῆς πρεσβείας Παρισίων).

(3) Τηλεγράφημα ἀνευ ἀριθμοῦ τῆς 6/19 Νοεμβρίου 1912, ἀρχεῖα Στρατιᾶς.

Πράγματι τὴν 8ην Νοεμβρίου κατελαμβάνετο ἡ Μυτιλήνη καὶ τὴν 11ην τοῦ ἰδίου ἡ Χίος.

Μεταξὺ 1ης καὶ 10ης Νοεμβρίου, κατόπιν σειρᾶς μαχῶν εἰς Κομανόν, Ὕοτροβον, Βλάντοβον, Βερτεκόπ, ἡ στρατιὰ τοῦ Διαδόχου ἀπεδίωξε τοὺς Τούρκους ἐκ τῆς Κεντρικῆς καὶ Δυτικῆς Μακεδονίας. Τὸ ἑλληνικὸν ἱππικὸν εἰσήρχετο εἰς Φλώριναν. Ἀλλὰ τὸ Μοναστήρι ἐπεσεν εἰς χεῖρας τῶν Σέρβων, πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ.

Κατὰ πρότασιν τοῦ Βενιζέλου καὶ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης τῆς Φλωρίνης ὁ Κωνσταντῖνος ἐπροβιάσθη εἰς στρατηγὸν «διὰ τὰς ἐξόχους πρὸς τὸ ἔθνος στρατιωτικὰς ὑπηρεσίας του».

Ἡ πραγματικὴ ὁμως ἔνωσις μεταξὺ τῶν βαλκανικῶν συμμάχων ὑπῆρξεν ἐλαχίστης διαρκείας. Μετὰ τὰς πρώτας νίκας ἠγέρθησαν ἀμέσως διαφωνίαι περὶ τῶν καταληφθέντων ἐδαφῶν. Δύο ἡμέρας μετὰ τὴν πῦσιν τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις διεμαρτυρήθη εἰς Σόφιαν, διότι οἱ Βούλγαροι στρατηγοὶ παρέβησαν τὸν λόγον τῶν πρὸς τὸν Διάδοχον. Ἀντὶ τῆς προσωρινῆς ἐπισταθμίας δύο κουρασμένων βουλγαρικῶν ταγματῶν, ὠδήγησαν λαθραίως ὑπὲρ τὰς 30.000 στρατιωτῶν εἰς τὴν πόλιν. Ὁ Γκέσωφ ἀπήνησε μὲ προτάσεις ἐντελῶς ἀπαραδέκτους. Ἡ ἔλλειψις ἑλληνοβουλγαρικῆς συμφωνίας περὶ διανομῆς ἐκρίνετο αὐστηρῶς ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους τῆς βαλκανικῆς συμμαχίας. Ἀλλὰ τοιαύτη συμφωνία λεπτομερῆς καὶ ὑπὸ τὴν διαιτησίαν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ρωσσίας, ὑφίστατο μεταξὺ Σερβίας καὶ Βουλγαρίας. Δὲν ἠμπόδισε δὲ τὴν ἔκκρηξιν ἀμέσου καὶ σφοδρᾶς ἔχθρας τῶν δύο συμμάχων. Τὸ σερβικὸν στρατιωτικὸν κόμμα, ὑπὸ τὴν ἀνωτέραν ἀρχηγίαν τοῦ διαδόχου Ἀλεξάνδρου ἠρνεῖτο νὰ παραχωρήσῃ πρὸς τὴν Βουλγαρίαν τὰς ἐπαρχίας Σκοπίων καὶ Μοναστηρίου, διὰ τὰς ὁποίας οἱ Σέρβοι ὑπεβλήθησαν εἰς αἱματηρὰς θυσίας.

Ἡ Βουλγαρία ἐνθαρρυνομένη παρὰ τῆς Αὐστρίας, ἐφαίνετο ἀδιάλλακτος. Ἡ Ἑλλὰς καὶ ἡ Σερβία ἐξεδήλωσαν τάσεις προσεγγίσεως, πρὸ τῆς καταλήψεως ἀκόμη τῆς Θεσσαλονίκης. Αἱ εὐρωπαϊκαὶ δυνάμεις παρῆσαν τὴν ὑποστήριξιν τῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑφισταμένων πολιτικῶν συνδυασμῶν. Ἡ τριπλῆ συνεννόησις ἐκλινεν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος καὶ Σερβίας. Ἡ τριπλῆ συμμαχία ἦτο μᾶλλον φιλοβούλγαρος ἔνεκα τῆς Αὐστρίας, ἥτις προσεπάθει νὰ διαλύσῃ τὴν βαλκανικὴν συνεργασίαν ⁽¹⁾.

Ὁ πρωθυπουργὸς τῆς Γαλλίας Πουανκαρὲ ἔλεγεν εἰς τὸν Ἕλληνα πρεσβευτὴν Ρωμᾶνον :

«Δὲν ἐννοῶ νὰ στερηθῇ ἡ Ἑλλὰς τοὺς καρποὺς τῆς νίκης της. Κατὰ τὸν τελικὸν διακανονισμόν, δὲν θὰ εἶναι βεβαίως ἡ Γαλλία ἐκείνη, ἥτις θὰ

(1) Διάβημα Δ. Πανᾶ εἰς Σόφιαν καὶ Χατζημησεφ εἰς Ἀθήνας. 29 Ὀκτωβρίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1912. Ὁ ὑπὸ ἡμερομηνίαν 22 Ὀκτωβρίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1912 φάκελλος ἑλληνοσερβικῶν συνεννήσεων, ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν.

ἐμποδίσῃ τὴν Ἑλλάδα νὰ διαφυλάξῃ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ καταλάβῃ»⁽¹⁾.

Ἀντιθέτως ἡ Αὐστρία ἔφθασε μέχρι μερικῆς ἐπιστρατεύσεως διὰ νὰ ἐπιβάλῃ εἰς τὴν Σερβίαν τὴν ἐκκένωσιν τοῦ Δυρραχίου.

Αἱ συμμαχικαὶ διενέξεις ἐκοινολογήθησαν. Ὁ μέγας βεζύρης Κιαμὴλ τὰς ἐξεμεταλλεύθη. Ἐπεφόρτισε τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει Χωναῖον, Ἑλληνα βουλευτὴν, καὶ τὸν πρόκριτον Βουτυρᾶν νὰ ἔλθουν εἰς Ἀθήνας πρὸς συνομολόγησιν χωριστῆς ἑλληνοτουρκικῆς εἰρήνης⁽²⁾.

Ἡ Ἑλλάς ἠρνήθη πᾶσαν σχετικὴν συζήτησιν. Μετὰ εἴκοσι τέσσαρας ὥρας, ὁ Κιαμὴλ προσέφερεν ἀνακαωχὴν εἰς τὸν βασιλέα τῆς Βουλγαρίας Φερδινάνδον. Αἱ διαπραγματεύσεις διακοπεῖσαι καὶ ἐπαναληφθεῖσαι, κατέληξαν εἰς τὴν ἐκχειρίαν τοῦ Μπαζέκιοῦ-Τσατάλτζης. Οἱ Ἕλληνες πληρεξούσιοι Δ. Πανᾶς καὶ λοχαγὸς Α. Φραντζῆς ἠρνήθησαν νὰ ὑπογράψουν, διότι ἀπῆρτον νὰ ἐξακολουθήσῃ ἡ πολιορκία τῶν φρουρίων τῆς Σκόδρας, Ἰωαννίνων καὶ Ἀδριανουπόλεως. Ἡ Ἑλλάς ἐσυνέχισε μόνη ἐκ τῶν τεσσάρων συμμαχῶν τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας. Καὶ ἔσωσε τὸν ἀγῶνα, διότι ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἠμπόδιζε τὴν μεταφορὰν τουρκικοῦ στρατοῦ εἰς Καλλιπόλιν καὶ Θράκην.

Καίτοι μαχομένη, ἡ Ἑλλάς ἀπεφάσισε νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὴν σύσκεψιν τοῦ Λονδίνου, ὅπου θὰ συνεζητεῖτο ἡ βαλκανικὴ εἰρήνη.

Τὴν 29 Νοεμβρίου ἀνεχώρησεν ἐξ Ἀθηνῶν μεγάλη διπλωματικὴ ἀποστολὴ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ πρωθυπουργοῦ. Τὴν ἀπῆρτιζαν πρόσωπα περιωπῆς. Ὁ Σ. Σκουλούδης, ὁ Ι. Γεννάδιος, ὁ Γ. Στρέϊτ, ὁ στρατηγὸς Δαγκλῆς, ὁ καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Παρισίων Ν. Πολίτης, ὁ ἐπιτελὴς Ι. Μεταξᾶς. Ἀλλὰ τὰ γνωστὰ ἐκεῖνα ὀνόματα δὲν ἀπετέλουν ὁμογενὲς σῶμα, ἱκανὸν εἰς γόνιμα ἀποτελέσματα. Οἱ περισσότεροι ἦσαν ἐχθροὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι νέας τάξεως πραγμάτων. Εἶχαν μείνει εἰς τὰς ἀπρηχαιωμένας ἱστορικὰς ἀντιλήψεις τῶν ὑπερμέτρων ἀξιώσεων καὶ τῶν μηδαμινῶν πραγματοποιήσεων. Αἱ ἰδέαι των δὲν συνεβιβάζοντο μὲ τὴν συγχρονισμένην, γοργὴν καὶ πρακτικὴν σκέψιν τοῦ Βενιζέλου⁽³⁾.

Ὁ Βενιζέλος ἐλάμβανε, διὰ πρώτην φορὰν, μέρος εἰς διεθνῆς πολιτικὸν συνέδριον. Ὁ γεννημένος αὐτὸς διπλωμάτης ἐνεκαινίαζε τὸ στάδιόν του. Ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν θὰ ἐγίνετο ἀπὸ τοὺς κορυφαίους τῆς ἐποχῆς του. Σήμερον ἀντεμετώπιζε περιστάσεις ἐξαιρετικῶς ἀντιξόους. Δὲν τὰς ὑπερενίκησεν ὅλας. Ἀλλ' ὅπως πάντοτε, ἔδωκεν εἰς τὴν προσπάθειαν ἐκείνην ὀλόκληρον τὸν ἑαυτὸν του.

(1) Τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθμὸν 32164 τῆς 30 Ὀκτωβρίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1912 Α. Ρωμάνου πρὸς Α. Κορομηλᾶν.

(2) Τηλεγράφημα Ε. Κανελλοπούλου τῆς 1 Νοεμβρίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1912 ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πρὸς Α. Κορομηλᾶν.

(3) Ἡ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην κυβέρνησις τῶν φιλελευθέρων εἶχε τὴν ἐξῆς σύνθεσιν: Ε. Βενιζέλος πρόεδρος καὶ ὑπουργὸς Στρατιωτικῶν, Α. Κορομηλᾶς Ἐξωτερικῶν, Ε. Ρέπουλης Ἐσωτερικῶν, Κ. Ρακτιβάν Δικαιοσύνης, Α. Μιχαλακόπουλος Ἐθνικῆς Οἰκονομίας, Ν. Στράτος Ναυτικῶν, Α. Διομήδης Οἰκονομικῶν, Ι. Τσιριμώκος Παιδείας.

Ἡ βαλκανικὴ συμμαχία ἦτο νεκρά. Ὁ Ἕλλην πρωθυπουργὸς τὸ ἔβλεπε. Ἄλλ' ἀντελαμβάνετο πρωτίστως ὅτι θὰ διέπραττε θανάσιμον σφάλμα ἐὰν ἐγένετο νεκροθάπτης τοῦ πτώματος ἐκείνου. Διότι αἱ μεγάλαι δυνάμεις καὶ τὰ πλείστα κράτη τῆς Εὐρώπης ἤθελαν νὰ διατηρηθῇ πάση θυσίᾳ ἡ ἔνωσις τῶν χριστιανῶν τοῦ Αἴμου. Μόνον ἡ Αὐστρία ἔκαμνεν ἐξαίρεσιν. Τὸ γεγονός τοῦτο διέφυγε τὸν Βούλγαρον ἀντιπρόσωπον Δάνεφ. Ἐδείχθη ἀδιάλλακτος μέχρι βαναυσότητος. Παρεσκεύασε τὸν δεύτερον βαλκανικὸν πόλεμον. Ἀπεξένωσε τὸν τόπον του ἐκ τῆς ρωσικῆς ὑποστηρίξεως· ἔχασε τὴν ἀγγλικὴν εὐνοίαν· ἐπρολόγισε τὰς μεταξὺ 1913 καὶ 1918 συμφορὰς τῆς Βουλγαρίας.

Τὸ σπουδαιότερον ζήτημα διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἀποστολὴν ἦτο ἡ Θεσσαλονίκη. Τὴν ἡμέραν τῆς καταλήψεώς της, ἡ Αὐστρία ἐπρότεινε νὰ διεθνοποιηθῇ. Οἱ Ἑβραῖοι ἐνήργουν νὰ τὴν κάμουν αὐτόνομον, με ἰσραηλιτικὴν διοίκησιν. Ὁ Δάνεφ ἐπανελάμβανε στερεοτύπως: «Τὴν Θεσσαλονικὴν ἢ πόλεμον». Ἀπὸ τὰ μέλη τῆς Ἑλληνικῆς ἀντιπροσωπείας, ὁ Σκουλούδης θὰ ἀπήντα πρὸς τὸν Δάνεφ εἰς τὸν ἴδιον τόνον. Ὁ Στρέϊτ θὰ ἦτο ἡπιώτερος καὶ ὑπομονητικώτερος ἀλλὰ θὰ κατέληγεν εἰς τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα. Ὁ Βενιζέλος ἔφθασε μέχρι ρήξεως καὶ πρὸς τοὺς δύο. Δὲν ἐσύγχιζε τὴν ὥραν τῆς διπλωματίας μετὰ τὴν στιγμὴν τοῦ πολέμου. Ἐγνώριζεν ὅτι διπλωματία σημαίνει: διαπραγματεύσεις. Διεπραγματεύθη (!).

Χάριν τῆς Ἑλλάδος, τῶν Βαλκανίων, τῆς Εὐρώπης, ἔπρεπε νὰ ἐξασηθῇ πᾶσα προσπάθεια πρὸς ἀποτροπὴν νέου πολέμου. Ἡ Ἀγγλία, ἡ Γερμανία καὶ Γαλλία διηύθυναν τότε τὴν παγκόσμιον πολιτικὴν. Καμμία τῶν δὲν ἤθελε περιπλοκὰς ἕνεκα βαλκανικῶν διαφορῶν. Ἐχρειάζετο δεξιότης καὶ θάρρος διὰ νὰ μὴ φανῇ κανεὶς προκλητικὸς. Ὁ Βενιζέλος ἔδειξεν ὅτι κατεῖχε καὶ τὰ δύο.

Ἦτο ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ Βουλγαρία δὲν ἐδίσταζε νὰ πολεμήσῃ ἀμέσως διὰ τὴν Θεσσαλονικὴν. Δὲν τὸ ἔκρυπεν. Ὁ Βενιζέλος θὰ ἔφθανεν ἐπίσης μέχρι πολέμου. Ἄλλ' ἀφῆκεν εἰς τὸν Δάνεφ νὰ φορτωθῇ τὴν τρομερὰν εὐθύνην.

Ἐν τῷ μεταξὺ, ὁ Βενιζέλος ἐφρόντισε νὰ μὴ εἶνε μόνος εἰς ἐνδεχόμενον ἀγῶνα. Συνεζήτησε μετὰ τὸν Νοβάκοβιτς καὶ ἔθεσε τὰς βάσεις τῆς ἑλληνοσερβικῆς συμπράξεως. (2)

Προσεπάθησε νὰ συνεννοηθῇ εἰλικρινῶς καὶ μετὰ τὸν Δάνεφ. Θὰ προέβαινεν εἰς ὅλας τὰς παραχωρήσεις ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ μὴ ἐθίγεται ἡ ἑλληνικὴ κατοχὴ καὶ κυριαρχία τῆς Θεσσαλονίκης. Ἔλαβε τὴν γνώμην τῶν Δαγκλῆ καὶ Μεταξᾶ διὰ τὴν στρατιωτικὴν ἀσφάλειαν τῆς πόλεως. Καὶ

(1) Συνομιλία τοῦ εἰς Παρισίους πρέσβεως τῆς Αὐστρίας μετὰ τοῦ Γάλλου πρωθυπουργοῦ πρὸς διεθνοποίησιν τῆς Θεσσαλονίκης. (Γαλλικὴ Κιτρίνη Βίβλος, τόμος I, σελὶς 147). Τηλεγραφήματα ὑπ' ἀριθμοὺς 11 καὶ 109 Κανελλοπούλου ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Α. Ρωμάνου ἐκ Παρισίων ὑπ' ἀριθμὸν 3804 διὰ τὰς ἑβραϊκάς ἐνεργείας περὶ Θεσσαλονίκης. (Ἀρχεῖα ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν).

(2) Ἐκ συνομιλίας τοῦ γραφοντος μετὰ τοῦ Ν. Πολίτη, Παρίσιοι, Νοέμβριος 1928.

σύμφωνα μὲ αὐτήν, θὰ ἔκαμνε προτάσεις εἰς τὸν Δάνεφ. Ἐπρόκειτο νὰ ἐξασφαλισθῆ ἰκανὴ ἐνδόχωρα εἰς τὴν Θεσσαλονίκην μέχρι τῆς γραμμῆς τῶν λιμνῶν νὰ δοθοῦν ἐμπορικαὶ εὐκολίαι πρὸς τοὺς Βουλγάρους καὶ νὰ ἀναγνωρίσουν αὐτοὶ ἄνευ περιορισμοῦ τὴν ἑλληνικότητα τῆς μακεδονικῆς πρωτεύουσης.

Ὁ Σκουλούδης μετὰ τοῦ Στρέϊτ ἐνόμισαν ὅτι ὁ Βενιζέλος παραδίδει τὴν Θεσσαλονίκην εἰς τοὺς Βουλγάρους. Συνεκρότησαν νυκτερινὰ διαβούλια Ὁ Στρέϊτ ἀνέλαβε νὰ μεταπέισῃ τὸν ἀρχηγὸν τῆς ἀντιπροσωπείας. Ὁ Βενιζέλος ἐχωρίσθη ἀπὸ τὸν συνάδελφόν του διὰ νὰ ἐπισκεφθῆ τὸν Βούλγαρον πληρεξούσιον. Ὁ Δάνεφ ἀπέρριψε τὰς ἑλληνικὰς προτάσεις. Ὁ Γκέσωφ παρεπονέθη ἔπειτα ὅτι οὐδέποτε ἡ Ἑλλάς ἔδωκε συγκεκριμένην λύσιν τῆς διαφορᾶς (1).

Οἱ Βούλγαροι δὲν ἐδέχοντο συζήτησιν. Μόνη ἡ κατάκτησις τῆς Θεσσαλονίκης τοὺς ἐξησφάλιζε τὴν Μακεδονίαν καὶ τοὺς καθίστα κυρίους τῆς βορείας παραλίας τοῦ Αἰγαίου.

Ὁ Βενιζέλος εἰργάσθη λυσσῶδῶς διὰ νὰ ματαιώσῃ τὸ βουλγαρικὸν σχέδιον. Ὄταν δὲ συνεννοήθη μὲ τὴν Σερβίαν ὅταν ἐκέρδισε τὴν συμπάθειαν ὀλοκλήρου τῆς τριπλῆς Συνεννόσεως, ἰδοὺ τί ἐπληροφῶρει τὸν Κορομηλᾶν ἐπὶ τούτου:

«Λονδῖνον, 20 Δεκεμβρίου 1912. Προεδρεύοντα κυβερνήσεως Ἀθήνας. Εἰς συνομιλίαν μου μὲ τὸν Δάνεφ, οὗτος μοὶ εἶπεν ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη εἶναι ἀναγκαία εἰς τοὺς Βουλγάρους ὡς λιμὴν σπουδαιότατος τοῦ κράτους των. Ἐδήλωσα πρὸς τὸν Δάνεφ:

Οὐδεμία κυβέρνησις ἐν Ἑλλάδι, οὐδεὶς βασιλεὺς θὰ εὐρίσκετο διὰ νὰ δεχθῆ νὰ παραιτηθῆ τῆς Θεσσαλονίκης, εἰμὴ κατόπιν ἀτυχοῦς πολέμου.

Διὰ τοῦτο, εἶπον, ἂν εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ κατ' εὐθείαν συνεννόησις, ἐπιβάλλεται προσφυγὴ εἰς διαιτησίαν πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ αἰσχους τοῦ πολέμου τῶν συμμάχων μεταξὺ των. (ὑπογρ.) *Ε. Βενιζέλος* (2).

Τὴν ἐπομένην, ὁ Ἰω. Μεταξᾶς ἔγραφεν εἰς τὸ ἐπιτελεῖον:

«Ἡ τελευταία συνέντευξις τοῦ Βενιζέλου καὶ τοῦ Δάνεφ ἐγένετο χθές. (20 τοῦ μηνὸς Δεκεμβρίου 1912). Ὁ Βενιζέλος εἶπε κατηγορηματικώτατα ὅτι τὸ ζήτημα τῆς Θεσσαλονίκης τὸ θεωρεῖ ζήτημα πολέμου μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Βουλγαρίας καὶ μόνον ἂν ἡττηθῆ ἡ Ἑλλάς εἰς τοιοῦτον πόλεμον, θὰ ὑποχώρησῃ ἐπ' αὐτοῦ.

Μὲ τὴν Θεσσαλονίκην ἐννοεῖ (ὁ Βενιζέλος) καὶ ζώνην ἑδαφικὴν περὶ αὐτήν, βορρᾶν καὶ ἀνατολάς, ἐκτεταμένην πολὺ οὕτως ὥστε νὰ εἶναι ἐξη-

(1) Συνδιαλέξεις τοῦ γράφοντος μὲ τὸν Ε. Βενιζέλον, Ἀθήναι Μάϊος 1928 καὶ μὲ τὸν Γ. Στρέϊτ Ζυρίχη Ὀκτώβριος 1928. Σ. Σκουλούδης: «Συνομιλίας καὶ ἀναμνήσεις» Ἀθήναι 1921. Ἰβάν Εὐστρατίου Γκέσωφ: Ἡ «Βαλκανικὴ Συμμαχία» σελίς 117—000

(2) Ἀρχεῖα Ὑπουργείου ἑξωτερικῶν.

σφαλισμένη ἢ οἰκονομικὴ ὑπαρξίς τῆς πόλεως καὶ ἐπίσης καὶ στρατιωτικῶς.

Προσθέτω ὅτι, ἂν ἡ Βουλγαρία εἶναι ἀνένδοτος, ἡ Ἑλλάς δέχεται ἐπὶ τούτου καὶ διατησίαν τῆς τριπλῆς Συνεννοήσεως—Γαλλίας, Ἀγγλίας, Ρωσσίας. Ὁ Δάνεφ εἶπεν ὅτι θ' ἀναφερθῆ πρὸς τὴν κυβέρνησίν του, χωρὶς νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τίποτε τῶν λεχθέντων.

Ὑπὸ τοὺς ὄρους τούτους εἶναι καλὸν νὰ ἔχετε ὅλα τὰ μέτρα σας αὐτοῦ, μήπως ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ βουλγαρικὸς στρατὸς προβῆ εἰς αἰφνιδίον τι κίνημα, ὅπως δημιουργήσῃ γεγονὸς τετελεσμένον, ἂν ἡ βουλγαρικὴ κυβέρνησις δὲν δύναται νὰ ἐνδώσῃ» (1).

Δὲν ἐσκέφθη ἐπομένως ὁ Βενιζέλος νὰ θυσιάσῃ τὴν Θεσσαλονίκην. Αὐτὸς εἶχε τὴν πρωτοβουλίαν νὰ τὴν κάμῃ ἑλληνικὴν. Εἰς τὸ Λονδίνον ἠγωνίσθη νὰ τὴν διατηρήσῃ ἄνευ νέας αἱματοχυσίας. Δὲν ἤθελε τὸν πόλεμον. Ἐὰν οἱ Βούλγαροι τὸν καθίστων ἀναπόφευκτον, εἶχεν ἐργασθῆ ὥστε νὰ τὸν ἐμφανίσῃ δίκαιον καὶ νὰ τὸν διεξαγάγῃ μὲ πᾶσαν ἐγγύησιν ἐπιτυχίας ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος.

Μὲ τὴν αὐτὴν διαφορὰν ἀντιλήψεων καὶ μεθόδου ἐκ μέρους τοῦ Βενιζέλου καὶ τῶν κυριωτέρων συνεργατῶν του ἐξητάζοντο τὰ ἄλλα ἑλληνικὰ ζητήματα.

Ἡ οὐσιαστικὴ διάλυσις τῆς βαλκανικῆς συμμαχίας εἶχεν ἀποκαταστήσει τὴν εὐρωπαϊκὴν κηδεμονίαν ἐπὶ τῶν κρατῶν τοῦ Αἴμου. Ἡ διπλωματία τῶν μεγάλων Δυνάμεων παρουσιάζετο μὲ τὸν ἐγωϊσμὸν ὄλων τῶν λαῶν, οἱ ὁποῖοι ἔχουν συμπληρώσει τὴν ἐθνικὴν τῶν ἐνότητά καὶ θέλουν νὰ τὴν συντηρήσουν. Τὸ παρελθόν, τὰ ἱστορικὰ δίκαια, δὲν τὴν συνεκίνουν. Ἐπρόσεχε τὰ οἰκονομικὰ συμφέροντα καὶ ἔπειτα τὰ ζητήματα τῆς στρατιωτικῆς ἀσφαλείας. Μὲ αὐτὰ ἐξίτηι νὰ ὀργανώσῃ τὴν νοτιανατολικὴν Εὐρώπην. Οἱ Ἕλληνες ἀντιπρόσωποι ἔμειναν κατάπληκτοι. Ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς ἔγραφε:

«Οἱ προστάται ἡμῶν ἐκ τῶν μεγάλων Δυνάμεων ἤθελαν λόγους στρατιωτικούς, γεωγραφικούς, ἐμπορικούς καὶ ἐν γένει οἰκονομικούς, συνηγοροῦντας ὑπὲρ τῶν ἀξιώσεών μας. Τὸ ἐθνολογικὸν τὸ ἔθεταν ἐν δευτέρῳ μοίρῳ. Καὶ τοὺς λόγους τούτους τοὺς εὔρον! Καὶ ἐγὼ ἀπορῶ πῶς τὸ κατώρθωσα. Διότι εἶναι ἰσχυροὶ λόγοι καὶ τοὺς θεωροῦν. Εἶναι νὰ ἀπελπίζεται κανεὶς μὲ τοὺς Εὐρωπαίους διπλωμάτας» (2).

Ὁ μόνος, ὅστις δὲν ἀπηλπίζετο ἦτο ὁ Βενιζέλος. Διότι ἐγνώριζεν ὅτι τὰ ἐθνικὰ δικαίωματα ἔχουν ζωὴν μόνον ἐφ' ὅσον συμβαδίζουν πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς συγχρόνου πραγματικότητος. Μὲ αὐτὴν προσεπάθει νὰ συμβιβάζῃ τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα. Ἦτο πρῶτα Ἕλλην ἀλλὰ καὶ «Εὐρωπαῖος πολίτης» ἔπειτα.

(1) Ἐπιστολὴ Ἰωάννου Μεταξᾶ τῆς 21 Δεκεμβρίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1912 ἐκ Λονδίνου πρὸς τὸν ἀρχηγέοντα τοῦ ἐπιτελείου Βίκτωρα Δούσημανη εἰς Θεσσαλονίκην, (Ἀρχεῖα στρατιᾶς).

(2) Ἐκ τῆς μνημονευθείσης ἐπιστολῆς I. Μεταξᾶ πρὸς Β. Δούσημανη.

Πλὴν τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ Ἑλλάς ἐξίτηι νὰ τῆς ἐπικυρωθῇ ἡ κατοχὴ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Ἡπείρου.

Πλήρης ἱκανοποίησις ἐπὶ τῶν δύο ζητημάτων ἦτο ἀδύνατος. Ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Ἰταλία ἠπειλοῦν μὲ πόλεμον τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Σερβίαν, ἐὰν αὐταὶ κατελάμβαναν ὅτι ἐκεῖναι ὠνόμαζαν ἄλβανικὰς ἀκτάς. Καμμία μεγάλη Δύναμις δὲν θὰ συνεκρουέτο μὲ τὰς ἄλλας χάριν τῆς Αὐλώνας ἢ τοῦ Δυρραχίου.

Τὸ πρᾶγμα ἦτο σαφές. Ἐκτὸς αὐτοῦ, τὸ μέλλον τοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν εὗρίσκετο εἰς τὴν Ἀδριατικὴν ἀλλ' εἰς τὸ Αἶγαϊον. Διαρκῶς ὑποδεικνύων ὁ Βενιζέλος εἰς Ἀθήνας τὴν ταχύτεραν ἐκπόρθησιν τῶν Ἰωαννίνων, προέβη εἰς παραχωρήσεις ἐπὶ τοῦ Ἡπειρωτικοῦ διὰ νὰ κερδίσῃ τὴν Χίον, τὴν Σάμον τὴν Μυτιλήνην. Ἐπέτυχε τελικῶς τὴν βοήθειαν τῆς Εὐρώπης ἐπὶ τῶν νήσων καὶ ἐδείχθη ἀνένδοτος ἀπέναντι τῆς Τουρκίας. Πράγματι, ἡ διάσκεψις τοῦ Λονδίνου διεκόπη τὴν 6 Ἰανουαρίου (νέον ἡμερολόγιον) 1913, διότι ἡ Τουρκία δὲν ὑπεχώρει ὡς πρὸς τὴν Ἀδριανούπολιν καὶ τὰς νήσους.

Ὁ Σκουλούδης καὶ ὀλιγώτερον ὁ Στρεϊτ διεφώνουν πρὸς τὸν Βενιζέλον διὰ τὸ Ἡπειρωτικόν. Ὁ Δημήτριος Ράλλης τοῦ ἐφώναζεν ἀπὸ τὸ βῆμα τῆς Βουλῆς.

«Ἀπεμπολεῖτε τὰ ὑψίστα συμφέροντα τῆς ἔθνους!»

Συνέβη ἐν τούτοις βραδύτερον νὰ προσαρήθῃ ὁ Βενιζέλος δύο φορές εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ τμήμα τῆς Ἡπείρου, διὰ τὸ ὁποῖον ὑπεχώρει ἐν Λονδίῳ. Καὶ συνέβη νὰ εἶναι πρόεδρος ὁ Σκουλούδης καὶ ὑπουργὸς ὁ Δ. Ράλλης τῆς κυβερνήσεως ἐκείνης, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἡ Ἑλλάς ἔχασε τὴν Ἡπειρον.

Τοῦ ἔλεγον ὅτι ἀπεμπολεῖ τὰ ἔθνικὰ συμφέροντα, καθ' ἣν ὥραν ἐπετύγχανε νὰ συνενώσῃ πρὸς ὑπεράσπισίν των τὴν Μεγάλην Βρετανίαν, τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Ρωσσίαν. Διότι εἰς Λονδίνον ἀκριβῶς ἔγινε σοβαρὰ συνεννόησις περὶ ἀγγλοελληνικῆς συνεργασίας καὶ περὶ τοῦ Βενιζέλου ἔγραφε βραδύτερον ὁ Ἄγγλος ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Γκρέυ:

«Ἐχω ἀπόλυτον ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν εὐλακρίειαν τῶν προθέσεων καὶ τὴν ὀρθότητα τῶν ἀντιλήψεων τοῦ κ. Βενιζέλου» (1).

Ἀπὸ τὸ μέρος τῆς Γαλλίας, πλὴν τοῦ Κλεμανσώ, Μπριάν, Μιλλεράν, Μπαρτοῦ κλπ., αὐτὸς ὁ πρωθυπουργὸς Πουανκαρὲ ἀνενέωσε τὴν ὑπόσχεσιν του περὶ ἐκθύμου ἐνισχύσεως τῶν ἑλληνικῶν ἀπαιτήσεων (2).

Διὰ τῆς βαλκανικῆς συμμαχίας ἡ Ἑλλάς ἐνεκαινίαζε νέαν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν. Μὲ τὴν διάσπεσιν τοῦ Λονδίνου, ὥθησε τὴν πολιτικὴν τῆς αὐτῆν πρὸς μεγάλους εὐρωπαϊκοὺς συνδυασμούς.

Διαρκοῦντος ὅμως τοῦ συνεδρίου εἰς τὸ Λονδίνον, ἡ Ἑλλάς ἐμάχετο κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν.

(1) Ἐκθέσις τοῦ ἐν Λονδίῳ πρεσβευτοῦ Ἰω. Γενναδίου τῆς 13/26 Μαρτίου 1912.

(2) Τηλεγράφημα πρεσβευτοῦ Παρισίων Α. Ρωμάνου ὑπ' ἀριθμὸν 3526 τῆς 1/14 Δεκεμβρίου 1912. (Ἀρχεῖα ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν).

ΑΝΔΡΕΑΣ ΜΙΧΑΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

Ὁ πολεμικὸς στόλος ἀνενέωσε τὴν παράδοσιν τοῦ κατ' ἔξοχὴν ναυτικοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ὡδηγεῖτο ἀπὸ ἄνδρα, ὅστις δὲν ἐπετηδεύετο τεχνικὴν σοφίαν. Ὁ Παῦλος Κουντουριώτης ἦτο ἀπλοῦς θαλασσινός. Τὴν φυσικὴν του εὐφυχίαν τὴν ἔκαμνεν ἀδάμαστον ἢ πεποιθήσις ὅτι ἠγωνίζετο ὑπὲρ ὑποθέσεως δικαίας. Ἐθεώρει τὸν ἑαυτὸν του ναύτην μεταξὺ πέντε χιλιάδων ὁμοίων του. Ἡ ἀρχηγία τοῦ ἐφαίνετο ὡς δικαίωμα νὰ πεθάνῃ πρῶτα ἀπὸ ὄλους. Μὲ τὸ ἀπέριτον θάρρος, ποὺ τόσον ἐξευγενίζει τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ὁ Κουντουριώτης συνεδύαζε στερεὰν εὐθυκρυσίαν. Διέκρινεν ἀμέσως ὅτι μεταξὺ τῶν δύο ἰσοπάλων στόλων, τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ τουρκικοῦ, ὁ πρῶτος διέθετε κρίσιμον ὄπλον:

Τὴν ταχύτητα τοῦ «Ἀβέρωφ».

Αὐτὴν μετεχειρίσθη καὶ ἐφυλάκισεν εἰς τὰ Δαρδανέλλια τὰ ἰσχυρότερα τῶν ἰδικῶν του θωρηκτὰ τοῦ ἀντιπάλου. Τὴν ταχύτητα τοῦ χαλυβδίνου κέλητος ἱππευσεν ἢ τόλμη τοῦ Ὑδραίου στολάρχου διὰ νὰ κυνηγήσῃ δυὸ φορὲς τὸν Τοῦρκον.

Τὸ θολὸν ξημέρωμα τῆς 3ης Δεκεμβρίου 1912, ὅταν τὰ βαρύτερα πλοῖα τοῦ ἐχθροῦ παρετάχθησαν ἔμπρὸς ἀπὸ τὴν εἴσοδον τοῦ Ἑλλησπόντου, ὁ Ἑλλην ναύαρχος «ἐσήμανεν» ἀδίστακτα:

«Μὲ τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ, μὲ τὰς εὐχὰς τοῦ βασιλέως μας, ἐν ὀνόματι τοῦ δικαίου καὶ μὲ τὴν πεποίθησιν τῆς νίκης, πλέω μεθ' ὀρμῆς ἀκαθέκτου ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ τοῦ γένους».

Ἐκεῖνο: «τὸ πλέω μεθ' ὀρμῆς ἀκαθέκτου» εἶναι παιὰν τῆς Σαλαμίνας καὶ συγχρόνως σχέδιον μάχης. Μετὰ τὸν δαυλὸν τοῦ Κανάρη, τίποτε δὲν ἄστραψε λαμπρότερα ἐπάνω εἰς τὰ νερὰ τῶν ἑλληνικῶν θαλασσῶν ἀπὸ τὸ πρωῖνὸν «σῆμα» τοῦ Κουντουριώτη. Οἱ πρόγονοί του ἤξευραν ὅτι τὰ ἔλαφρά των καράβια μόνον μὲ τὸ τάχος τοῦ ἐλιγμοῦ ἤμποροῦσαν νὰ κάμουν καλὰ τὰ θεώρατα τρίκροτα τοῦ Καπετὰν πασαῦ. Ἦσαν ταχύπρωρα. Τὸ ἴδιο ἐπανελάβεν ὁ διάδοχος τοῦ Ἀνδρέα Μιαούλη. Ἐξέκοψεν ἀπὸ τὰς μοῖρας του καὶ ἔτρεξε νὰ βάλῃ τὰ τουρκικὰ ἀναμέσον τῆς ναυαρχίδος καὶ τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν πλοίων.

Ἡ κίνησις αὐτὴ ὑπῆρξεν ἡ ναυμαχία καὶ ἡ νίκη τῆς Ἑλλης.

Εὐρῆκαν μερικοὶ ὅτι ὁ ἀξιωματιμώμεντος χειρισμὸς τοῦ Ὑδραίου ἀπετέλει ἀσυλλόγιστον ἡρωισμόν. Τὴν ἀπάντησιν ἔδωκεν ὁ Τοῦρκος ναύαρχος Ραμίτζ, ὅταν ἀπελογεῖτο ὡς φυγὰς πρὸ τοῦ στρατοδικείου:

«Ἄν δὲν ἔφρουγα, εἶπεν ὁ Ραμίτζ, ὁ Κουντουριώτης θὰ μὲ ἔθτετε μεταξὺ δύο πυρῶν».(¹)

(¹) Ναυάρχου Ι. Θεοφανίδη «Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ναυτικοῦ.

Περιφανῆ ἀναγνώρισιν τῆς κεφαλαιώδους ἐπιρροῆς τοῦ Κουντουριώτη εἰς τὴν νίκην ἀποτελεῖ ἡ ἐπομένη περικοπὴ τηλεγραφήματος τοῦ Βασιλέως Γεωργίου:

«Ἡ ἀγάπη σου πρὸς τὴν Πατρίδα, τὴν ὁποίαν ἐδειξες τρανώτατα δέον νὰ σὲ

Μὲ τὴν ἰδίαν τακτικὴν ὁ ἑλληνικὸς στόλος κατενίκησε τοὺς Τούρκους εἰς τὴν ναυμαχίαν τῆς Λήμνου, τῆς 6ης Ἰανουαρίου 1918. Ἐκ τότε τὰ τουρκικὰ θωρηκτὰ δὲν ἐξεμύτισαν πλέον.

Αἱ νίκαι τῆς Ἑλλῆς καὶ τῆς Λήμνου εἶχαν πολυσημάντους συνελείας. Ἡ Θάσος, ἡ Χίος, ἡ Λήμνος, ἡ Σάμος, ἡ Μυτιλήνη ἀπεδόθησαν εἰς τὴν ἐλευθερίαν. Τὸ Αἰγαῖον ἐγίνετο λίμνη ἑλληνική. Οἱ στρατοὶ τῶν συμμάχων ἐκκυλοφόρουσαν ἀσφαλεῖς ἀπὸ τὸ Δεδαεγάς μέχρι Δυρραχίου. Ἄλλα δὲν ἦτο αὐτὸ μόνον. Ἡ Ἑλλάς ὑψώθη ἀποφασιστικὰ ἔμπρὸς εἰς τὰ ξένα ἔθνη. Δύο-τρεῖς ἡμέρας μετὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς Ἑλλῆς, ὁ ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν τῆς Βρετανικῆς Αὐτοκρατορίας Οὐίτσων Τσῶρτσιλ, ὁ Λόυδ Τζῶρτζ καὶ ὁ πρῶτος λόρδος τῆς θαλάσσης πρίγκιψ Βάττεμβεργ ἐπεσεκέφθησαν εἰς Λονδῖνον τὸν πρωθυπουργὸν Βενιζέλον. Τοῦ ἔκαμαν λόγον περὶ ἀγγλοελληνικῆς συνεννόησεως (2).

* *

Ἐκ τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1912 μέχρι τοῦ Μαρτίου τοῦ 1913, ἡ προσοχὴ καὶ ἡ συγκίνησις τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐστρέφοντο πρὸς τὰ Ἰωάννινα. Μαζὶ μὲ τὴν Σμύρνην, τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὴν Θεσσαλονίκην, ἡ «πόλις-φρούριον» ἦτο ἀκοίμητος ἐστία τοῦ δούλου γένους. Ἐπὶ ἑβδομάδας ἤδη μακρὰς δὲν ὑπέκυπτεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὁρμὴν. Ὁ στρατὸς τῆς Ἡπείρου ἐξηγνλεῖτο. Αἱ ἐπιθέσεις ἀπέβαιναν διαρκῶς αἰματηρότεραι, αἱ κακουχίαι ἀβάστακτοι, αἱ ἐλπίδες μετεβάλλοντο εἰς ἀγωνίαν.

Διατὶ τὰ Ἰωάννινα δὲν κατελήφθησαν ἐξ ἀρχῆς διὰ ραγδαίας ἐνεργείας; Ἐπειδὴ ἡ στρατιὰ τοῦ Σαπουντζάκη ἦτο ἀριθμητικῶς ἀνεπαρκῆς καὶ ὑλικῶς ἀνεφοδιαστος προκειμένου νὰ φέρῃ εἰς πέρας παρόμοιον ἐγχείρημα. Ὁλόκληρος σχεδὸν ἡ ὑπὸ τὰ ὄπλα δύναμις τοῦ κράτους εὐρίσκετο εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Κωνσταντίνου. Καὶ ὁ ἀρχιστράτηγος τῆς Μακεδονίας δὲν ἐπέτρεπε τὴν μεταφορὰν τῶν μεραρχιῶν του εἰς τὴν Ἡπείρου. Ἐκρίνεν ὅτι δὲν θὰ ἀπεφασίζετο ἐκεῖ ὁ πόλεμος. Ὁ ἐπιτελάρχης του Δούσημανης, ὁ ὁποῖος ἠρμήνευε καὶ ἐπηρέαζε τὰς γνώμας τοῦ ἀρχηγοῦ του, ἔγραψε σχετικῶς:

«Ὁ στρατὸς τῆς Ἡπείρου ἐσταμάτησε πρὸ τοῦ Μπιζανίου, ἡ δὲ

ὁδηγῆ κατὰ τὰς παρούσας περιστάσεις. Δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τόσον ἄξιον ἀρχηγὸν καὶ Ναύαρχον νὰ ἐκθέσῃ πλέον τοῦ δέοντος τὴν ζωὴν του, τὴν ζωὴν τῶν ἀνδρῶν του καὶ τὴν ὑπαρξίν των πλοίων μας».

Εἰς τὸ ἡμερολόγιόν του ὁ ναύαρχος Σ. Δούσημανης, κυβερνήτης τοῦ «Ἀβέρωφ» καὶ ἀρχιεπιστολεὺς τοῦ στόλου, διεκδικεῖ πρωτοβουλίαν ἐνεργείας κατὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς 3 Δεκεμβρίου. Τὸ ἀκριβὲς εἶναι ὅτι αἱ ὁδηγίαι τῆς ναυτικῆς μάχης συντάχθησαν σύμφωνα μὲ τὸ ἐπιθετικὸν πνεῦμα καὶ τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ Κουντουριώτη, αὐτὸς δὲ ὁ Ναύαρχος καὶ τὸν «Ἀβέρωφ» καὶ τὴν ἐν γένει ναυμαχίαν αὐτοπροσώπως διηύθυνε. (Ἀνακρινώσεις Ι. Κριεζῆ, ἰδιαίτερου γραμματέως τοῦ Π. Κουντουριώτη, πρὸς τὸν γράφοντα, Ἀθῆναι Φεβρουάριος 1931).

(2) Συνομιλία Ν. Πολίτη μὲ τὸν γράφοντα, Παρίσι Νοέμβριος 1928.

κυβέρνησις, ρυμουλκουμένη ὑπὸ τῆς αἰσθηματικότητος τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς ἤθελε τὴν διὰ πάσης θυσίας ἐκπόρθησιν τῶν Ἰωαννίνων».

Ὁ ἴδιος ἐπίσης :

«Ὁ Διάδοχος, ὅστις ἔδιδεν ὅλως δευτερεύουσαν σημασίαν εἰς τὸν ἡπειρωτικὸν ἀγῶνα, προσεπάθει νὰ μεταπέσῃ τὴν κυβέρνησιν, προεδρευομένην τότε ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Κορομηλᾶ, καταδεικνύων εἰς ἀλληπαλλήλους μεταξὺ Θεσσαλονίκης καὶ Ἀθηνῶν τηλεγραφικὰς συνεννοήσεις ὅτι τὸ κέντρον ἐνεργείας ἦτο ἡ Μακεδονία, ὅπου εὗρισκετο τότε ἔτοιμος πρὸς ἐπίθεσιν ὁ βουλγαρικὸς στρατός».

Αὐτὸς οὗτος ὁ Κωνσταντῖνος ἐγνωμάτευε πρὸς τὸν πρωθυπουργόν :

«Θεσσαλονίκη, 24 Νοεμβρίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1912, κύριον Βενιζέλον, Ἀθήνας. Θεωρῶ Ἰωάννινα δευτερεῦον θέατρον ἐπιχειρήσεων, τοῦ πολέμου κριθησομένου πρὸς Ἀνατολάς. Συγκέντρωσις μεγάλων δυνάμεων ἐν Ἡπείρῳ εἶνε ἀσύμφορος. Ἄν ἐξακολουθήσῃ ὁ πόλεμος πρέπει νὰ παραιτηθῶμεν ἐκπολιορκήσεως Ἰωαννίνων καὶ ἐπανέλθωμεν εἰς ἀρχικὸν σχέδιον ἀπλῆς ἐπιτηρήσεως καὶ ἀπασχολήσεως τοῦ ἐν Ἡπείρῳ τουρκικοῦ στρατοῦ. (Ὑπογραφή) *Κωνσταντῖνος Διάδοχος*». (1).

Ἡ κυβέρνησις δὲν ἐσύρετο ἀπὸ τὰς ὁρμὰς τῆς δημοσίας γνώμης, ὅπως ἐνόμιζεν ὁ πρῶν γενικὸς ἐπιτελάρχης. Οὔτε συνεζήτει τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἀρχιστρατήγου, θέλοντος νὰ σπεύσῃ μετὰ τῶν Βουλγάρων ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Βενιζέλος, εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ πολέμου, καθώρισεν ἀμυντικὴν τὴν ἀποστολὴν τῆς ἡπειρωτικῆς στρατιᾶς. Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ἐπῆλθαν γεγονότα, ἐπιβάλλοντα ἀναθεώρησιν τῶν πρώτων σκέψεων. Κατὰ τὰς ἀρχὰς Νοεμβρίου, οἱ Ἄλβανοὶ φύλαχοι συνῆλθαν εἰς τὸ Δυροράχιον καὶ ἀνεκήρυξαν Ἀλβανικὸν κράτος. Αἱ δύο ἀδριατικαὶ μεγάλαι δυνάμεις, ἡ Ἰταλία μετὰ τῆς Αὐστρίας, εἰργάζοντο νὰ ἰδρῦσουν μεγάλην Ἀλβανίαν ὑπὸ τὴν προστασίαν των εἰς βάρος τῆς Σερβίας πρὸς βορρᾶν, τῆς Ἑλλάδος πρὸς νότον. Αἱ ἑλληνικαὶ πρεσβεῖαι, ἀνευ ἐξαιρέσεως, ἐσημείωναν τὸν κίνδυνον εἰς Ἀθήνας. Ὅχι μόνον ἡ Πρεμετή, ἡ Κορυτσᾶ, τὸ Ἀργυροκάστρον, ἀλλὰ καὶ τὰ Ἰωάννινα αὐτὰ ἔπρεπε νὰ περιέλθουν εἰς τὸ νέον κράτος. Ὁ Ἕλληνας πρεσβευτὴς Βιέννης, ἐκθέτων τὰς αὐστριακὰς ἐνεργείας, ἐπληροφόρει τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν :

«Ἡ παράτασις τῆς πολιορκίας τῆς Σκόδρας καὶ τῶν Ἰωαννίνων ἐνισχύει τὴν αὐστριακὴν κυβέρνησιν εἰς τὴν πρόθεσίν της νὰ περιλάβῃ τὰς δύο ταύτας πόλεις εἰς τὴν Ἀλβανίαν». (2)

(1) Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 276 ἐκ τῶν ἀρχείων τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν.

(2) Ἀριθμὸς 526 τῆς 26ης Νοεμβρίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1912 ἐκ τῶν ἀρχείων ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν. Χαρακτηριστικαὶ εἶναι αἱ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ζητήματος ἐκθέσεις τῶν πρεσβευτῶν Ἰω Γενναδίου ἐκ Λονδίνου, Α. Ρωμάνου Παρισίων, Γ. Στρέιτ ἐκ Βιέννης, Δ. Κακλαμάνου Ρώμης, Ν. Θεοτόκη Βερολίνου, Ε. Κανελλοπούλου Κωνσταντινουπόλεως, μεταξὺ 1912 καὶ Μαΐου 1913.

Δυστυχῶς, ὁ Διάδοχος δὲν ἦτο ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους οἱ ὁποῖοι μεταβάλλουν γνώμην ἐπειδὴ μία ἄλλη εἶναι ὀρθότερα.

Ἴσως ὁ κίνδυνος τῆς ἀπωλείας τῶν Ἰωαννίνων ὑπὲρ τῆς Ἀλβανίας δὲν ἦτο ἄμεσος, Ἀλλὰ ποῖος ἠδύνατο νὰ προῖδῃ τὰς πιθανὰς περιπλοκάς. ἔφ' ὅσον ἡ πρωτεύουσα τῆς Ἡπείρου παρέμενε εἰς τὴν κατοχὴν τῆς Τουρκίας;

Ἀντιθέτως πρὸς τὰς ἐντυπώσεις τοῦ Διαδόχου καὶ τοῦ ἐπιτελάρχου του δι' ἐλέκετο βουλγαρικὴ δρᾶσις εἰς Μακεδονίαν, γεγονόςς ἦτο ὅτι οἱ Βούλγαροι κατετίθοντο πρὸ τῆς Τσατάλτζης καὶ μετέφεραν ἐκεῖ τὰς δυνάμεις των. Ἐνῶ ἀντιθέτως ὑπῆρχαν φόβοι τουρκοαλβανικοῦ πραξικοπήματος εἰς τὰ Ἰωάννινα. Ὁ Διάδοχος ἔκρινε στενῶς καὶ τώρα τὰ πράγματα, καθὼς καὶ ὅταν ἐπέμενε νὰ αἰχμαλωτίσῃ τὸν Ταξὶν πασάν, ἀντὶ νὰ προλάβῃ τὴν κατάκτησιν τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Βουλγάρων. Διὰ τοῦτο ὁ Βενιζέλος τοῦ ἐτηλεγράφη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν ἤδη Νοεμβρίου:

«Ἀνάγκη καταλήψεως Μοναστηρίου καὶ Ἰωαννίνων. Ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει ἡ ἐνδεικνυομένη ἡμῶν ἐνέργεια ἐν Θράκῃ πρέπει νὰ γίνῃ ἀφορμὴ ἐπιβραδύνσεως ἐνεργείας κατὰ Ἰωαννίνων καὶ Μοναστηρίου» (1).

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἀρχηγέοντα εἰς τὴν Ἡπειρον Κωνσταντῖνον Σαπουντζάκην οὗτος ἀνήκει εἰς τοὺς ἐξόχους Ἑλληνας τοῦ καιροῦ του. Πολυμαθὴς μέχρι σοφίας. Σπανίας πνευματικῆς λεπτότητος. Ἀμεταθέτου νομιμοφροσύνης. Ἡ στρατιωτικὴ ἐκπαίδευσίς τοῦ Διαδόχου Κωνσταντίνου ἦτο ἔργον του. Ἐχρημάτισεν ἐπιτελάρχης του καὶ διδάσκαλός του μεταξὺ 1886 καὶ 1906. Ἀλλ' ὁ Σαπουντζάκης ἐστερεῖτο τῆς πρώτης ιδιότητος ἑνὸς στρατηγοῦ: Δὲν ἐγνώριζε νὰ ἐπιβληθῇ. Δὲν εἶχεν ἀποφασιστικότητα καὶ ἐπιμονήν. Ἡδύνατο νὰ σκέπτεται καὶ ὄχι νὰ ἐνεργῇ.

Χάρις εἰς τὴν γνώσιν καὶ τὴν δεξιότητά του, ἡ μικροσκοπικὴ στρατιὰ τῆς Ἡπείρου ἔκαμε μεγάλα πράγματα εἰς τὴν ἀρχήν. Ἡ πεδιάς τῆς Φιλιππιάδος, ἡ Πρέβεζα, τὰ Πέντε Πηγάδια, ἡ ἔκτασις ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἕως τὰς θύρας τῶν Ἰωαννίνων, κατελήφθησαν μεθοδικῶς καὶ ἄνευ ἀπωλειῶν. Οἱ δὲ ἐπιτιθέμενοι Ἕλληνες ἦσαν ὀλιγώτεροι ἀπὸ τοὺς ἀμυνομένους Τούρκους.

Ὁ Κωνσταντῖνος, ὅστις εὗρισκε κατόπιν ἀστόχους τὰς ἐπιθετικὰς ἐνεργείας τοῦ Σαπουντζάκη, τὰς ἐπροκάλεσεν ἐν μέρει, ζητῶν ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν νὰ ὠθήσῃ τὴν ἡπειρωτικὴν μεραρχίαν κατὰ τῶν Ἰωαννίνων. Ὁ ἴδιος ἐτηλεγράφη:

«Γενικὸν στρατηγεῖον, Γιαννιτῶν 22 Ὀκτωβρίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1912. Ὑπουργεῖον Στρατιωτικῶν Ἀθῆνας. Παρακαλῶ ὅπως συστηθῇ εἰς τὸν στρατὸν Ἡπείρου ἵνα ἐντείνῃ προσπάθειάς του δραστηριώτερον καὶ προχωρήσῃ ταχύτερον πρὸς Ἰωάννινα. Τὸ τοιοῦτον θεωρῶ λίαν ἐπιβουλητικὸν διὰ τὰς ἐν Μακεδονίᾳ ἐπιχειρήσεις μου. (ὑπογρ.) Κωνσταντῖνος Διάδοχος».

(1) Τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθμὸν 33390 τῆς 1/14 Νοεμβρίου 1912. Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν.

Ἄλλὰ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Νοεμβρίου, ἡ κυβέρνησις μεταβάλλει ριζικῶς τὸν προορισμὸν τῆς ἡπειρωτικῆς ἐκστρατείας. Ζητεῖ ἀπὸ τὸν Σαπουντζάκη νὰ ἐκτελέσῃ μεγάλην ἐπιχείρησιν, δηλαδὴ τὴν κατάληψιν τῶν Ἰωαννίνων. Ἐπρόκειτο περὶ τῆς ἐκπορθήσεως ἐνὸς ἀπὸ τὰ ἰσχυρότερα τουρκικὰ φρούρια τῆς Βαλκανικῆς. Τὸ ὑπερήσπιζεν δλόκληρον σῶμα στρατοῦ ὑπὸ τὸν ἱκανώτατον Ἐσσὰτ πασσάν. Ἐξήντα ἕως ἑβδομήντα πυροβόλα κάθε διαμετρήματος καὶ σπουδαῖα ὀχρωματικὰ ἔργα ἐνίσχυαν τὴν ἄμυναν, ἥτις ἦτο καὶ ἐκ φύσεως ἐπιφοβος.

Ἀπὸ τὸ σημεῖον αὐτὸ ἀρχίζουν τὰ σφάλματα τοῦ Σαπουντζάκη. Ὄφειλε νὰ ὑπολογίσῃ τὰς δυνάμεις του, νὰ μετρήσῃ τὸν ἐχθρὸν καὶ νὰ ζητήσῃ ὠρισμένα μέσα παρὰ τῆς κυβερνήσεως διὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἐντολήν της. Τὸ ἔπραξεν. Ἡ κυβέρνησις ὁμως παρέλκε προὐ τῆς ἀντιστάσεως τοῦ Διαδόχου. Δὲν ἤθελεν αὐτὸς νὰ ἐξασθενήσῃ τὴν στρατιάν του χάριν τῶν Ἰωαννίνων. Ἐνήργει ἐντελῶς ἐκ πεποιθήσεως στρατιωτικῆς ἢ ἔβλεπε δυσαρέστως ὅτι ἡ δόξα ἐνὸς μεγάλου κατορθώματος θὰ περιήρχετο εἰς ἄλλον; Ὅπωςδήποτε στρατὸς ἀπὸ τὴν Μακεδονίαν εἰς Ἡπειρον δὲν μετεφέρετο. Καὶ ὅταν, ἐνώπιον τῆς ἐπιμονῆς τοῦ Βενιζέλου, ὁ Κωνσταντῖνος ἠναγκάσθη νὰ ἀποσπᾷ τὴν 2αν μεραρχίαν, ἔφθασαν εἰς Πρέβεζαν τέσσαρα ἐν ὄλῳ τάγματα καὶ ὁ στρατηγὸς τῶν Καλλάρης. Τὰ ἄλλα εὗρισκοντο εἰς Χίον, Μυτιλήνην ἢ διελύοντο πρὸ τῶν Ἀγίων Σαράντα. Ὁ Σαπουντζάκης δὲν ἐπερίμενε. Μὲ δύο μόνον μεραρχίας καὶ με ἀντάρας, Γαριβαλδινούς ἢ ἀμφιβόλου μαχητικότητος ἀποσπᾶσματα, ἐπιχειρεῖ νὰ ἐκπορθήσῃ τὸ φρούριον. Ἡ κατὰ μέτωπον ἐπίθεσις εἶναι νικηφόρος. Οἱ εὔζωνοι τῆς Ἡπείρου καὶ ἡ δευτέρα μεραρχία καταλαμβάνουν τὴν Ἀετόρραχην καὶ τὴν Μανωλιάσαν.

Οἱ Τοῦρκοι ὁμως ἔχουν ἀριθμητικὴν ὑπεροχήν. Ἐναντίον τῶν δύο ἐν ὄλῳ μεραρχιῶν τοῦ Σαπουντζάκη μετὰ 30 πυροβόλων, παρατάσσουσιν τέσσαρας καὶ 100 τηλεβόλα! Ἐνισχύονται δὲ ἀκαταπαύστως ἀπὸ τὰ τουρκικὰ στρατεύματα τοῦ Μοναστηρίου. Μεραρχίαι δλόκληροι φθάνουν ἀπὸ μιᾶς ἡμέρας εἰς τὴν ἄλλην. Ἐπὶ τῆς Μανωλιάσας ὁ Καλλάρης ὀδηγῶν τέσσαρα τάγματα παλαίει κατὰ τεσσάρων συνταγμάτων. Εἰς τὰ ἀπόκρημα ἐκεῖνα βοννὰ διεξάγονται οἱ σκληρότεροι ἀγῶνες τοῦ πρώτου βαλκανικοῦ πολέμου.

Τὴν 5 Δεκεμβρίου 1912, ὁ Σαπουντζάκης διοικεῖ 20.000 καὶ ὁ ἀντίπαλός του Ἐσσὰτ 35.000. (1)

Οἱ ἐπιτιθέμενοι ἀναγκάζονται νὰ γίνουν ἀμυνόμενοι. Πέντε χιλιάδες Τοῦρκοι εἶναι νεκροὶ ἢ πληγωμένοι. Τρεῖς χιλιάδες Ἕλληνες εὗρισκονται ἐκτὸς μάχης.

Πένθιμοι συνοδεῖται τραυματιῶν κατεβαίνουν πρὸς τὴν Πρέβεζαν. Τὰ

(1) Ὁ γράφων παρηκολούθησεν αὐτοπροσώπως τὴν ἡπειρωτικὴν ἐκστρατείαν κατὰ τὸ διάστημα 15 Δεκεμβρίου 1912—1 Μαρτίου 1913. Χρήσιμον διὰ τὴν πληροφόρησιν εἶναι τὸ ἄρθρον «Ἰωάννινα» τῆς Στρατιωτικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας, τόμος 3ος. Τὸ ἐκ Γιαννιτσῶν τηλεγράφημα τοῦ Κωνσταντίνου εὗρίσκεται εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς στρατιᾶς.

πλωτὰ νοσοκομεῖα σχηματίζουν θλιβερὰς θεωρίας ἀπὸ τὰ ἡπειρωτικὰ παρὰ-
 λια εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Ἀττικῆς.

Τὸ ἀτύχημα τῶν Ἰωαννίνων προκαλεῖ ὀδυνηρὰν ἀπήχησιν. Ὅλοι ὀμι-
 λοῦν περὶ σφαλμάτων καὶ ἀνεπαρκείας. Αὐτὸς ὁ προεδρεύων τοῦ ὑπουργι-
 κοῦ συμβουλίου Κορομηλᾶς τηλεγραφεῖ πρὸς τὸν Βενιζέλον εἰς Λονδίνον.

«Ὁ Σαπουντζάκης ἔχει ὑπ' ὄψιν του τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν ξένων
 στρατιωτικῶν ἀκολούθων. Σχεδιάζει ἐπιχείρησιν. Πρέπει νὰ ἀντικατασταθῇ
 Μὲ πανικόβλητον στρατηγὸν ἢ πατρὸς κινδυνεύει νὰ ὑποστῇ καταστροφὰς»⁽¹⁾.

Ὁ προσωρινὸς ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν Ν. Στράτος παρακαλεῖ
 τὸν Διάδοχον νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχιστρατηγίαν πρὸ τῶν Ἰωαννίνων καὶ τοῦ
 γράφει εἰς ἀπόρητον ἐπιστολὴν:

«Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἂν σφάλματά τινα διεπράχθησαν ἐν τῷ στρατῷ
 Ἡπείρου, κυριώτατον βεβαίως τούτων ὑπῆρξεν ἡ ἔλλειψις ἐνότητος ἐν
 τῇ διοικήσει τοῦ ἀρχηγοῦ καὶ ἡ ἀδυναμία τούτου νὰ ἐπιβληθῇ ἐπὶ τῶν
 ἐπιτελῶν του»⁽²⁾.

Καὶ ὁ ὑπερβολικὸς Κορομηλᾶς καὶ ὁ δικαιοτέρος Στράτος ἐλησμόνουν
 ὅτι ἐξήτουν ἀπὸ τὸν γηραιὸν Σαπουντζάκην νὰ καταλάβῃ τὸ τρομερὸν φρού-
 ριον τῶν Ἰωαννίνων, ἄνευ στρατευμάτων καὶ ἐφοδίων. Τὸ μεγαλύτερον
 σφάλμα του ἦτο ἡ ὑπακοή του εἰς κυβέρνησιν μὴ δυναμένην νὰ ἐπιβληθῇ
 ἐπὶ τοῦ Διαδόχου Κωνσταντίνου.

Ὁ Βενιζέλος ἀπὸ τὸ Λονδίνον πληροφοροεῖ ὅτι «ἡ ἐπιδίκασις τῶν
 Ἰωαννίνων εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀμφισβητεῖται». Καταλήγει στερεοτύπως:

«Ἐνισχύσατε πάσῃ δυνάμει τὸν στρατὸν Ἡπείρου».

Πρὸ τῆς ἀπειλουμένης συμφορᾶς, ὁ Κωνσταντῖνος κάμπτεται. Ἀρνεῖ-
 ται μὲν τὴν ἀρχιστρατηγίαν τῆς Ἡπείρου, ἀλλὰ στέλλει ἐκεῖ τὰς μεραρχίας
 4ην καὶ 6ην. Ὁ πρωθυπουργὸς τὸν παρακινεῖ νὰ μεταβῇ ὁ ἴδιος εἰς τὰ
 Ἰωάννινα. Εὐρίσκει τὴν λύσιν καὶ τοῦ τηλεγραφεῖ ἐκ Λονδίνου:

«Πρὸς διευκόλυνσιν, ἐνώπιον κοινῆς γνώμης, ἀλλαγῆς Σαπουντζάκη,
 ἥτις θὰ ἐσήμεναι ἐπισημοποιήσιν ἀποτυχίας ἐκστρατείας Ἡπείρου, κρίνω
 συμφέρον ὅπως ὑμετέρα ὑψηλότης δεχθῇ γενικὴν ἀρχηγίαν στρατοῦ Μακε-
 δονίας καὶ Ἡπείρου»⁽³⁾.

Ὁ Διάδοχος δέχεται τὴν γενικὴν ἀρχηγίαν. Ὁ Σαπουντζάκης θὰ τεθῇ
 ὑπὸ τὰς διαταγὰς του.

Ἔως τὴν ὥραν ἐκείνην ὁ Κωνσταντῖνος ἀπεδοκίμαζε τὸν ἡπειρωτι-
 κὸν ἀγῶνα. Ἦθελε τὸν ἐντοπισμὸν τοῦ πολέμου εἰς Μακεδονίαν. Ἦρνεῖτο
 τὴν ἀποστολὴν ἐνισχύσεων πρὸς τὸν Σαπουντζάκην. Τὸ γεγονός τώρα ὅτι

(1) Τηλεγράφημα Λ. Κορομηλᾶ πρὸς Ε. Βενιζέλον, τῆς 25 Δεκεμβρίου (παλαιὸν
 ἡμερολόγιον) 1912 (ἀρχεῖα ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν).

(2) Ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν Ν. Στράτος πρὸς τὸν Διάδοχον Κωνσταντί-
 νον εἰς Θεσσαλονίκην, τὴν 16 Δεκεμβρίου 1912 (Ἀρχεῖα στρατιᾶς).

(3) Τηλεγράφημα 29ης Δεκεμβρίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1912 Βενιζέλου ἐκ
 Λονδίνου πρὸς Κωνσταντῖνον Διάδοχον εἰς Θεσσαλονίκην.

ἔγινεν ὁ ἴδιος ἀρχηγὸς Ἡπειροῦ ἀρκεῖ διὰ νὰ μεταβάλῃ ριζικῶς ἀντίληψιν. Πρέπει ὀλόκληρος ὁ στρατὸς Μακεδονίας νὰ μετακομισθῇ εἰς Ἡπειρον! Δὲν ὑφίστατο πλέον Βουλγαρικὸς κίνδυνος. Δὲν τοῦ ἀρκοῦν αἱ τέσσαρες πρὸ τῶν Ἰωαννίνων μεραρχίαι. Οὔτε ἡ τρίτη, ἡ ὁποία θὰ βαδίζῃ κατὰ τῆς πόλεως ἀπὸ βορρᾶ. Οὔτε ἡ ταξιαρχία Παπακυριαζῆ, ἥτις δοῦν ἔξ ἀνατολῶν. Ζητεῖ καὶ τὴν 1ην μεραρχίαν. Ἡ κυβέρνησις διατάζει, διότι διεκόπησαν ἀκριβῶς αἱ διαπραγματεύσεις τοῦ Λονδίνου. Ἴσως οἱ Βούλγαροι νὰ σχεδιάζουσι τι. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐπιμένει καὶ τηλεγραφεῖ:

«Θεσσαλονίκη 31 Δεκεμβρίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1912. Κύριον Κορομηλᾶν Ἀθήνας: Ἐπειδὴ μοι ἀνετέθη ἡ διοίκησις ἀμφοτέρων τῶν στρατιῶν, μοι ἐπιβάλλεται νὰ σκεφθῶ περὶ τῶν μέσων, ἅτινα θὰ καταστήσουν ὅσον τὸ δυνατόν βεβαιωτέραν τὴν ἔκβασιν τῆς νέας ἐπιχειρήσεως ἐν Ἡπειρῷ, τὴν ὁποίαν ἀναλαμβάνω καὶ διὰ λόγους ἐθνικοῦς καὶ διὰ λόγους, δὲν τὸ ἀποκρύπτω, προσωπικοῦς. Διὰ τοῦτο ἐπιμένω εἰς ἀποστολὴν πρώτης μεραρχίας. Ἐὰν τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον προβλέπῃ σύγκρουσιν ἐπικειμένην πρὸς Βουλγάρους παρακαλῶ νὰ μοῦ τὸ εἴπῃ καθαρά, ὁπότε θὰ μείνω ἐνταῦθα Κωνσταντῖνος Διάδοχος». (1)

Ἡ κυβέρνησις δὲν εἶχεν ὑπ' ὄψιν ἄμεσον σύρραξιν μὲ τοὺς Βουλγάρους· ἀλλ' ἡ ἀπογύμνωσις τῆς Μακεδονίας ἐκ τῶν κυριωτέρων ἑλληνικῶν δυνάμεων θὰ ἐπροκάλει πιθανῶς βουλγαρικὸν πραξικόπημα. Διὰ τοῦτο ἡ πρώτη μεραρχία ἔμεινεν εἰς Θεσσαλονίκην, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος μετέβη εἰς Ἰωάννινα.

Ὁ Διάδοχος ἐπέμενεν εὐλόγως νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς νέας ἀποστολῆς του. Ἦτο ὁμῶς δίκαιος ἢ λογικὸς ὅταν, ἐπὶ μῆνας, ἔστέρει τὸν Σαπουντζάκην ἀπὸ τὰ μέσα νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν τόσῳ δύσκολον ἰδιότην του;

Πρὶν φθάσῃ ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ πρῶν ἀρχηγὸς Σαπουντζάκης ἀνεχώρησεν εἰς Ἀθήνας. Εὐρίσκετο εἰς Πρέβεζαν ὅταν ἀνεκλήθῃ πάλιν καὶ τοῦ ἐπετράπη νὰ ἐκτελέσῃ νέαν ἐπίθεσιν. Πράγματι διηύθυνε τὴν γενικὴν ἔφοδον τῆς 7ης Ἰανουαρίου 1913. Τὴν δευτέραν ἡμέραν ἡ μάχη διεκόπη. Ἡ ἐπιχειρήσις ἐστοίχισε μεγάλας ἀπωλείας. Ὁ Σαπουντζάκης ἐνῆργησεν ὡσάν νὰ ἐβιάζετο νὰ προλάβῃ τὸν ἀντικαταστάτην του. Ὅπως τοῦ ἀναγνωρίζονται αἱ δυσχέρειαι καὶ ἡ φρόνησις τῶν προηγουμένων ἀγώνων, πρέπει νὰ τοῦ καταλογισθῇ βαρεῖα εὐθύνη διὰ τὴν ἀτυχίαν τῆς 7ης Ἰανουαρίου. Ὅρθῶς ἐτηλεγράφη ὁ Κωνσταντῖνος περὶ αὐτῆς:

«Φιλippiάς, 12 Ἰανουαρίου 1913. Κύριον Κορομηλᾶν, Ἀθήνας. Ἐφθασα χθὲς καὶ μετέβην εἰς τὴν γραμμὴν τοῦ πυρός. Ἐχω τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἡ ἐπίθεσις τῆς 7ης Ἰανουαρίου ἀνελήφθη κακῶς. Κωνσταντῖνος Διάδοχος» (2).

(1) Ἀρχεῖα Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν.

(2) Εἰς τὸ τηλεγράφημα τοῦτο ὁ Διάδοχος περιγράφει τὴν κατάστασιν τοῦ στρατοῦ καὶ ἐκθέτει τὸν τρόπον τῆς ἀνασυγκροτήσεώς του.

Ὁ νέος ἀρχιστράτηγος ἐζήτησε νὰ μὴ συναντήσῃ κἀν τὸν προκατόχον του. Ὁ Σαπουντζάκης ἐξωρίσθη εἰς τὸν ἀπόκεντρον συνοικισμὸν τῆς Κορϊτιανῆς ἐπὶ κεφαλῆς ὀνομαστικῆς διοικήσεως.

Ἐπὶ ἕξ ἐβδομάδας, ὁ στρατὸς Ἡπείρου ἐνισχύετο, ἀνεφωδιάζετο, ἀνασυνετάσσετο. Ὁ Βενιζέλος, ἐπανελθὼν ἐκ Λονδίνου, ἐπεσκέφθη τὸν Διάδοχον εἰς τὸ στρατηγεῖον τοῦ Ἑμὶν-ἀγᾶ. Ἐπιστρέψας εἰς Ἀθήνας, ἐφρόντισεν αὐτοπροσώπως διὰ νὰ δοθῶν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον ὅλα τὰ μέσα τῆς ἐπιτυχοῦς ἐνεργείας. Τὸ ἐπιτελεῖον ἐνισχύθη διὰ τοῦ ἀρχηγοῦ Π. Δαγκλῆ καὶ τοῦ Ἰωάννου Μεταξᾶ. Ἀμφότεροι ἐπισκεφθέντες τὸ μέτωπον ὑπέδειξαν τὴν ἐπίθεσιν ἐκ τῆς δεξιᾶς τουρκικῆς πτέρυγος.

Τὴν 20ὴν Φεβρουαρίου ὀλόκληρος σχεδὸν ἡ ἡπειρωτικὴ στρατιὰ διηρημένη εἰς τρεῖς φάλαγγας, ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ στρατηγοῦ Μοσχοπούλου ἐρρίφθη ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ της διὰ τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ Μανωλιάσας, ἐναντίον τῶν Ἰωαννίνων. Εἰς πλείστα ἄλλα σημεῖα ἐγειναν δευτερεύουσαι ἐνεργεῖαι μὲ χαρακτηριστὰ περισπασμοῦ. Οἱ Τούρκοι ἦσαν ἀποκαμωμένοι. Ὑπέκυψαν ἐκ τῆς πρώτης ἡμέρας. Ἡ φάλαγξ τοῦ συνταγματάρχου Δελαγραμμάτικα ἀνέτρεψε πρώτη τὴν τουρκικὴν ἀντίστασιν.

Τὸ ἀπόγευμα τῆς 20ῆς, τὸ εὐζωνικὸν σύνταγμα προήλασε ραγδαίως ὑπὸ τὴν Καστρίτσαν πρὸς τὰς θύρας τῆς πόλεως. Τὸ τάγμα τοῦ ἀδαμάστου Βελισσαρίου κατέλαβε τὴν νοτιᾶν εἴσοδον τῶν Ἰωαννίνων, ὀνομαζομένην Ἁγιος Ἰωάννης. Παρ' ὀλίγον νὰ ἠχμαλωτίζετο ὁ Τούρκος ἀρχιστράτηγος. Ὁ Ἐσστὰ διέφυγεν εἰς τὰ Ἰωάννινα. Τὴν ἰδίαν νύκτα, παρεκάλεσε τὸν μητροπολίτην Γερβάσιον νὰ εἰδοποιήσῃ τὸν Διάδοχον ὅτι παραδίδεται μετ' ὀλοκλήρου τῆς φρουρᾶς ἄνευ ὄρων.

Πλὴν τῆς πρωτεύουσας τῆς Ἡπείρου, χίλιοι ἀξίωματικοί, 30.000 Τούρκων στρατιωτῶν, 120 πυροβόλα καὶ ὕλικὸν ἔπесαν εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων.

Ἀπαντῶν εἰς συγχαρητήρια τῆς κυβερνήσεως ἥτις ἐπανυγύριζε μετὰ τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ λαοῦ, ὁ Κωνσταντῖνος ἔλεγε:

«Ἰωάννινα, 22 Φεβρουαρίου 1913. Κύριον Βενιζέλον πρωθυπουργὸν Ἀθήνας. Δόξα τῷ Ὑψίστῳ διὰ τὸν νέον θρίαμβον τοῦ Στρατοῦ μας. Συγχαίρω, μετὰ μεγάλης συγκινήσεως, τὴν κυβέρνησιν. Εἶμαι ὑπερήφανος διὰ τὴν νέαν ἐθνικὴν ταύτην δόξαν. *Κωνσταντῖνος Διάδοχος*».

Ὁ Διάδοχος συνέχαιρε δικαίως τὴν κυβέρνησιν. Διότι ποία θὰ ἦτο ἡ κατάστασις ἂν ὑπερίσχιεν ἡ γνώμη του καὶ ἐγκατελείπετο ὁ ἀγὼν κατὰ τῶν Ἰωαννίνων;

Ἡ πατρότης τοῦ σχεδίου τῆς ἐκπορθήσεως ἀνήκει εἰς τὸν ἐπιτελῆ τῆς 4ης Μεραρχίας Καλογεράν, ὅστις ἐπέμεινε διὰ νὰ υἰοθετηθῇ τοῦτο παρὰ τοῦ Διαδόχου. Ἐπὶ Σαπουντζάκη ἤδη ἐπρότεινε τὴν ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ ἐπίθεσιν ὁ ταγματάρχης Σηπλιάδης. Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς πολιορκίας μετέδιδε πολυτίμους πληροφορίας περὶ τῶν Τούρκων εἰς τὸ ἑλληνικὸν Στρατηγεῖον ὁ ἐν Ἰωαννίνοις κρυπτόμενος προξενικὸς Ν. Χαντέλης. Τέλος ὁ

πολιτικός μηχανικός Μινεΐκος εΐχε καταρτίσει σχέδιον προσβολῆς τῶν Ἰωαννίνων. Ἄλλ' ἡ τιμὴ τοῦ κατορθώματος ἀνήκει εἰς τοὺς Ἑλληνας στρατιώτας, τὸν ἀρχηγόν των καὶ τὸ ἐπιτελεῖον του. Οὐδεὶς θὰ διεξεδίκει ὑποδείξεις πρωτοβουλίας ἢ σχέδια ἐν περιπτώσει ἀποτυχίας. Ἡ ἀποφασιστικὴ κατὰ τῶν Ἰωαννίνων ἐνέργεια ἐξετελέσθη ἄριστα παρὰ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τῶν συνεργατῶν αὐτοῦ (1).

(1) Ἑλληνικὴ στρατιωτικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία τόμος 3ος ἄρθρον «Ἰωάννινα».— Ὁ ἐπιτελὴς Ξενοφῶν Στρατηγὸς κατέθεσε πρὸ τοῦ στρατοδικείου ὅτι τὸ σχέδιον τῆς ἐκπολιορκήσεως ἐβασίσθη εἰς ὑπόδειξιν τοῦ Μινεΐκου. Ἀνακοινώσεις πρὸς τὸν γράφοντα τῶν Π. Καρασεβδᾶ, Ι. Καλογερά, Ν. Δελαγαμμάτικα, ἐκπαιδευτικοῦ συμβούλου Χαντέλη, Β. Κατωπόδη κλπ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΑΠΟ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΕΙΣ ΤΟΝ ΜΟΝΑΡΧΗΝ

«Οἱ βασιλεῖς τῶν ἐθνῶν ἀπέθαναν μὲ τιμὴν καὶ καθεὶς ἔχει τὸ μνήμα του. Ἄλλὰ σὺ ἔμεινες μακρὰν ἀπὸ τὸν τάφον σου ὡς κορμὸς ἀποξηρανθέντος δένδρου».

(Κατὰ τὸν προφήτην ΗΣΑΪΑΝ)

Τὰ νικητήρια τῶν Ἰωαννίνων δὲν εἶχαν σιγήσει. Ἀτελείωτοι συνοδεῖαι αἰχμαλώτων κατέφθαναν εἰς τὰς πλέον μακρυνὰς ἑλληνικὰς πολίχνας. Αἱ δάφναι ποῦ ἐστεφάνωναν τὰ πυροβόλα ἦσαν ἀκόμῃ νωπαί.

Αἴφνης, τὴν ἐσπέραν τῆς 5ης Μαρτίου 1913, μήνυμα θανάτου διέδραμε τὴν Ἑλλάδα: Ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ἐδολοφονήθη εἰς Θεσσαλονίκην. Τὴν δεῖλην τῆς ἡμέρας ἐκείνης, περιπατῶν εἰς τὴν ὁδὸν Ἀγίας Τριάδος, ἐβλήθη ἐκ τῶν ὄπισθεν διὰ σφαίρας περιστροφου. Ὁ φονεὺς ὠνομάζετο Ἀλέξανδρος Σχινᾶς. Ἦτο μανιακός. Τὸν συνέλαβε ὁ συνοδεύων τὸν βασιλέα ὑπασπιστὴς Φραγκοῦδης. Ὁ Μονάρχης ἐναπετέθη ἐπὶ φορείου καὶ ἐξέπνευσε καθ' ὁδὸν πρὸς τὸ Παπάφειον νοσοκομεῖον.

Γεώργιος ὁ Α΄ δὲν ἦτο ἑβδομήντα χρόνων. Ἐγεννήθη εἰς Κοπενάγην τῆς Δανίας τὸ 1845. Ἐβασίλευε τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ πεντηκονταετίας. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο δὲν ἔπραξε μεγάλα ἔργα. Ἐνίστιε δὲν ἀντεστάθη ἐπαρκῶς ἐναντίον τῶν ἐπιβλαβῶν. Ἄλλ' ἢ νεωτέρα Ἑλλάς διεμορφώθη ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του. Δὲν τὴν ἔχειραγώγησε μετὰ πρωτοβουλίας. Δὲν τῆς ἔφραξεν ὅμως τὸν δρόμον. Ὅταν δὲ ὁ ἑλληνικὸς λαὸς εὗρεν ἐντὸς του τὴν δύναμιν τῆς ἀναγεννήσεως, ὁ βασιλεὺς ἐστάθη εἰς τὸ πλευρόν του μὲ πατρικότητα, πραότητα καὶ στοργήν.

Ἀνετράφη ἕως τὰ δεκαοκτὼ χρόνια του εἰς βασιλικὴν αὐλήν, ἣτις ἀπέπνεε τὴν ἐπαρχιακὴν γαλήνην. Ἐδιδάχθη ἀπὸ τὸ το περιβάλλον του, ὅπου ἐκυριάρχουν αἱ ἀγγλικαὶ συνήθειαι, τὴν συνταγματικὴν ὀρθοδοξίαν. Ἀναβὰς τὸν ἑλληνικὸν θρόνον εἰς τὴν θέσιν ἑνὸς αὐταρχικοῦ ἡγεμόνος, ἐκδιαχθέντος δι' ἐπαναστάσεως, Γεώργιος ὁ Α΄ ἀνῆκεν, ἐξ ἰδιοσυγκρασίας καὶ ἀγωγῆς, εἰς τὴν ἀστικὴν καὶ συντηρητικὴν συνταγματικὴν σχολήν, ἣ ὅποια τόσον βαθέως χαρακτηρίζει τὸν δέκατον ἔννατον αἰῶνα. Ἀναπτυχθεὶς ἔπειτα ἐν τῷ μέσῳ μεγάλων κοινοβουλευτικῶν, οἷος ὁ Κουμουνδοῦρος καὶ ὁ Τρικούπης, ὁ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων ἠδύνατο νὰ λέγῃ ὅπως ὁ Λουδοβίκος-Φίλιππος τῶν Γάλλων:

«Ὅταν οἱ ὑπουργοί μου χάσουν τὴν ἐμπιστοσύνην τῆς Βουλῆς, τοὺς

στέλλω περίπατον. Ἐφ' ὅσον τὴν ἔχουν, εἶμαι ξένοιαστος καὶ πηγαίνω ἐγὼ περίπατον».

Ἡ περιοχὴ, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Γεώργιος ἔμενον ἀπόλυτος κύριος ἦτο ἡ οἰκογενειακὴ. Ἐπ' αὐτῆς ἐξήσκει πατριαρχικὸν ἀπολυταρχισμόν. Ἡ Ρωσοὶς σύζυγός του, Ὀλγα τῶν Ρωμανῶν, προσέθετεν εἰς τὴν αὐστηρὰν ἀτμόσφαιραν τοῦ ἀνακτόρου τῶν Ἀθηνῶν τὸν θρησκόληπτον σλαυικὸν μυστικισμόν της.

Αἱ ἐπιφάνειαι τῆς φυσιογνωμίας του δὲν ἐπροκάλουν ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον. Πλὴν μιᾶς:

Γεώργιος ὁ Α' δὲν ὤργιζετο.

Ὁ Δανὸς πρίγκηψ, ὅστις ἀπεστρέφετο τοὺς Γερμανούς, ἐφήρμοζε τὴν ἀρχὴν τοῦ μεγαλειτέρου μεταξύ των. Ὁ Μπίσμαρκ εἶπεν: «Εἰς τὴν πολιτικὴν μόνον οἱ μωροὶ θυμῶνουν». Ὡς ἄνθρωπος ὁ Γεώργιος παρεφέρετο ὅπως ὅλοι. Ὡς βασιλεὺς κατεῖχεν ἐμφύτως καὶ ἐκαλλιέργει εἰς μεγάλην τέχνην τὸ ἀγαθὸν μειδίημα. Μὲ αὐτὸ ἐπέρασε, χωρὶς νὰ καταποντισθῆ, τὴν τρικυμιώδη θάλασσαν ἡ ὁποία ὠνομάζετο Ἑλλάς ἀπὸ τὸ 1864 ἕως τὸ 1910. Ἐγνώριζεν ἐπίσης τὸ κύριον πλεονέκτημα τῆς κληρονομικῆς ἐξουσίας: τὴν διάρκειαν. Ὁ χρόνος εἶνε ὑπέρτης της. Αἱ λαϊκὰ ἐξεγέρσεις ἐκπνέουν εἰς τὰς βαθμίδας τῶν θρόνων ὡς ἑαρινὰ κύματα. Ὑπὸ τὸν ὄρον ὅμως ὅτι οἱ βασιλεῖς ἠξέυρουν νὰ σιωποῦν, νὰ ὑπομένουν καὶ νὰ παραχωροῦν καλοπροαιρέτως σημερον ὅσα θὰ τοὺς ἀποσπάσουν αὔριον διὰ τῆς βίας.

Ὁ Γεώργιος δὲν τὸ ἠγνόει. Ἔτσι ὑπερέβη τὸν σκόπελον τοῦ 1878. Ἔτσι παρέπλευσε τὴν θύελλαν τοῦ 1886. Ἔτσι ἐλύγισε, ἀλλὰ δὲν συνετριβῆ, κάτω ἀπὸ τὴν λαίλαπα τοῦ 1897. Ἔτσι ἀντεμετώπισε, χωρὶς νὰ ἐξουθενωθῆ, τὴν ἐκρηξιν τοῦ 1909. Ἐπέπλεε πάντοτε. Μαζὶ του διεσώζετο καὶ ἡ Ἑλλάς.

Ὁ ἠγεμὼν, ὁ μέτριος, ὑπὸ τὴν κυριολεξίαν τοῦ ὄρου, ἐπέδειξεν ἀρετὴν μεγάλου βασιλέως: Ἀνεγνώρισε τὰ μοναδικὰ προσόντα τοῦ Βενιζέλου. Ἔβαλεν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ πρωθυπουργοῦ τὴν πείραν, τὸ διεθνὲς κῦρὸς του, τὰ συνταγματικὰ προνόμια τοῦ στέμματος, ὅταν παρουσιάσθη ἀνάγκη. Τὸ 1912—1913 ὀφείλεται εἰς τὴν στενὴν συνεργασίαν τοῦ κληρονομικοῦ ἄρχοντος μὲ τὸν ἐφήμερον λαϊκὸν κυβερνήτην.

Ὁ μονάρχης ἐκεῖνος οὐδέποτε συνήγειρε πάθη, ἐνθουσιασμούς, μίση, ἀφοσιώσεις πρὸς τὸ πρόσωπόν του. Οὐδέποτε ἐνεφανίσθη εἰς τὰ πλήθη μὲ στόμφον. Οὐδέποτε μετεχειρίσθη ἠχηρὰς λέξεις. Τίποτε δὲν τὸν προώριζε διὰ τὴν πινακοθήκην τοῦ Πλουτάρχου. Ἐν τούτοις ἐτελείωσεν ὡς ἐθνικὸς ἦρωσ.

Τὴν 26ην Σεπτεμβρίου τοῦ Δώδεκα, ὁ Βενιζέλος ἔλεγε πρὸς τὸν Γεώργιον:

«Μεγαλειότατε, τρεῖς ἑβδομάδας μετὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ πολέμου θὰ εἶμεθα εἰς Θεσσαλονίκην».

Καὶ ὁ βασιλεὺς:

Μὴν τὸ λέτε αὐτό, κύριε πρόεδρε! »

Ὁ τόνος περιεῖχε φιλικὴν ἐπίπληξιν. Ὁ Γεώργιος ἐθεώρει τὸ γεγονός τόσον ἀδύνατον, ὥστε νὰ ἀμφιβάλῃ διὰ τὰ λογικὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ, τοῦ ὁποίου τόσον ἐξετίμα τὴν κρίσιν.

Καὶ ὅμως, ὅταν ὁ υἱὸς του κατέκτησε τὴν Θεσσαλονικὴν διὰ τῶν ὄπλων καὶ ὁ πρωθυπουργὸς διὰ τῆς μεγαλοφυΐας του, ὁ Γεώργιος ἔδωκεν εἰς αὐτὴν τὸ αἷμά του. Ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς δολοφονίας, τοῦ ἔλεγε ὅτι ἤμποροῦσε νὰ ἀπομακρυνθῆ προσωρινῶς. Καὶ ὁ βασιλεὺς ἀπήντα:

«Ἡ ἀναχώρησίς μου ἴσως ἐκληφθῆ ὡς ἐξασθένεισις τῆς ἀποφάσεώς μας ὅπως μείνωμεν. Ὅταν ἡ Θεσσαλονικὴ προσαρτηθῆ ὀριστικῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα, θὰ ἔχω τὸ δικαίωμα νὰ φύγω. Ἔως τότε θὰ μείνω ἐδῶ».

Τὴν ἐπαύριον τοῦ ἐγκλήματος, οὐδεὶς ὑποπιεῦτο ποῖον κενὸν θὰ ἐδημιουργεῖ ἢ στυγερὰ καὶ ἠλιθία πρᾶξις τοῦ Σχινᾶ. Ὀλίγον ἔπειτα, ἤρχισαν μερικοὶ ν' ἀνησυχοῦν. Δύο ἔτη κατόπιν, ἀντελήφθησαν ὅλοι ὅτι ὁ θάνατος τοῦ Γεωργίου ἦτο μία ἀπὸ τὰς τρομερωτέρας ἐθνικὰς συμφορὰς. Διότι ὁ γηραιὸς Μονάρχης ἀπετέλει τὸν στερεὸν κρῖνον, ὁ ὁποῖος συνέδεε δύο ἐποχάς, δύο ἀνομοίους τρόπους ἀντιλήψεως, δύο ἀντιθέτους ομάδας συμφερόντων: Τὴν μέχρι τοῦ 1909 καὶ τὴν μετὰ τὸ Γουδί. Ἡ μελιχρία καὶ πολυπειρος ἀνοχὴ του ἐστήριζε τὸ νεαρὸν ἀκόμη οἰκοδόμημα τῆς ἀνορθωτικῆς Ἑλλάδος. Μὲ τὸ βάρος του τὸ θεωρούμενον ἀσήμαντον ἀλλ' ἀποδειχθὲν μέγα, ἐκράτει τὴν κοινωνικὴν, τὴν πολιτικὴν, τὴν ἐθνικὴν ἰσορροπίαν. Ὅταν τὸ βάρος ἐκεῖνο ἐξέλειψεν, ἤρχισεν ὁ σεισμὸς τῶν καθεστώτων.

Δύο βασιλεῖς, ὁ προκατόχος του καὶ ὁ διάδοχός του ἠγάπησαν τὴν Ἑλλάδα θερμότερον αὐτοῦ. Μόνος ὁ Γεώργιος τῆς ἐστάθῃ χρήσιμος μὲ τὴν ζωὴν καὶ μὲ τὸ τέλος του: Ὁ Ὅθων ἔλεγε: «Θὰ φορέσω τὴν φουστάνελλαν καὶ θὰ ἀποθάνω ἐν τῷ μέσῳ τῶν Ἑλλήνων μου, μαχόμενος κατὰ τῶν Τούρκων». Ὁ Κωνσταντῖνος διεκήρυσεν: «Οὐδεὶς Ἑλλην βασιλεὺς, ἀπὸ τοῦ Κόδρου μέχρι τοῦ πατρός μου, ἀπέθανεν ἐπὶ τῆς κλίνης του».

Ἐν τούτοις ὁ Ὅθων ἐλησημονήθη εἰς τὴν ἀνίαν μιᾶς βαναρκικῆς πολιτικῆς καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ἐξέπνευσεν ἐντὸς τοῦ λουτήρος ἐνὸς κοσμοπολιτικοῦ ξενοδοχείου τοῦ Παλέρμου.

Ὁ Γεώργιος δὲν ἐξεστόμισε καμμίαν ἀπὸ τὰς μεγαληγορίας ἐκεῖνας. Καὶ ἀπέθανεν ἐπὶ πολεμικοῦ φορείου. Εἶχε πέσει, φρουρὸς στρατιώτης, ἐπὶ ἐνὸς τῶν προμαχώνων τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ὅταν δὲν ἐμποδίζωμεν ἀνοήτως τὸν δρόμον των, τὰ γεγονότα γράφουν κάποτε τὴν ἱστορίαν πολὺ ἀριστοτεχνικώτερον ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους (*).

(*) Ὁ ἀρχηγὸς τῆς δευτέρας ἑλληνικῆς δυναστείας ἐγεννήθη τὴν 24ην Δεκεμβρίου 1845 εἰς Κοπενάγην τῆς Δανιμαρκίας. Υἱὸς Χριστιανοῦ τοῦ 9ου ἐκ τοῦ οἴκου Σλ βικ-Ὀλοστάιν-Σόντεμπουργκ-Γκλύκσμπουργκ, ἔλαβε τὸ ὄνομα Γουλιέλμος. Ἦρχισε βασιλεύων εἰς Ἑλλάδα ἀπὸ τῆς 31ης Ὀκτωβρίου 1863 μὲ τὸ ὄνομα Γεώργιος Α'. Συνεξεύχθη τὴν Ὀλγαν Κωνσταντίνοβιτς Ρωμανῶφ εἰς Πετροῦπολιν τῆς Ρωσσίας τὴν 15ην Ὀκτωβρίου 1867. Ἐκ τοῦ γάμου των ἀπέκτησαν τὰ ἑξῆς τέκνα: Τὸν πρωτότε-

Ὅταν ἐγεννήθη εἰς Ἀθήνας, τὴν πάμφωτον ἡμέραν τῆς 21ης Ἰουλίου 1868, οἱ ἑλληνικοὶ ὀφθαλμοὶ εἶδαν τοὺς θόλους τῆς Ἁγίας τοῦ Θεοῦ Σοφίας νὰ διαγράφονται ἐπάνω ἀπὸ τὸ λίκνον του.

Ὁ πρωθυπουργὸς Βούλγαρης τὸν ὠνόμασε Κωνσταντῖνον. Ἦτο ὁ ἀναδεκτὸς δέκα ἑκατομμυρίων Ἑλλήνων καὶ ἄλλων τόσων ἐλπίδων.

Ἡ Βουλὴ τὸν ἐπευφήμησε: «Δοῦκα τῆς Σπάρτης». Αἱ λέξεις αὐταὶ ἀντήχουν ὡς χαλυβδίνη πανοπλία καὶ ἔλαμπαν ὡς ἔμβλημα τῆς διαρκείας τοῦ Ἑλληνισμοῦ διὰ μέσου τῆς κλασικῆς καὶ μεσαιωνικῆς Ἑλλάδος. Ἀπὸ τὴν Σπάρτην ἐξεκίνησεν ὁ τελευταῖος Παλαιολόγος διὰ νὰ πέσῃ πρὸ τῆς πύλης τοῦ Ρωμανοῦ. Ἔπειρ' ἀπὸ τετρακόσια δέκα πέντε χρόνια, τὸ γένος ἔδειχεν εἰς τὸν πρῶτον του Πορφυρογέννητον τὸν ἴδιον αὐτοκρατορικὸν δρόμον.

Τὸ ἀνάκτορον τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἦτο ἰδεώδης τόπος ἀνατροφῆς τοῦ Κωνσταντίνου. Αἱ ἐπιρροαί, πού ἐδέχετο, συνεκρούοντο. Τὸ ἔθνος τὸν ἤθελε δωδέκατον. Ὁ πατέρας του παρέμενε διαμαρτυρούμενος—βορεινὸς πρίγκηψ. Συνεπάθει τὴν σύγχρονον Ἑλλάδα. Δὲν ἠσθάνετο ὅμως τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν παράδοσίν της. Τὸ κράνος τῆς Παλλάδος Ἀθηνᾶς καὶ ὁ βυζαντινὸς δικέφαλος τοῦ ἐφαίνοντο παραῖξενοι ἀλληγορίαι κοντὰ εἰς τὸ δανικόν του στέμμα. Ἡ μητέρα τοῦ Διαδόχου ἐπροσηλώνετο μὲ ἀσάλευτον πάθος εἰς τὴν Ρωσσίαν, εἰς τοὺς Ρωμανῶφ, εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν. Ἡ σλαβικὴ θρησκευτικὴ κινήται μεταξὺ μυστικισμοῦ καὶ προλήψεως. Ἡ ἑλληνικὴ Ἐκκλησία ἐπέρασεν ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πλάτωνος καὶ ἀπὸ τὴν χαρούμενην πηγὴν τῆς νεοελληνικῆς θυμοσοφίας. Ἡ βασίλισσα Ὀλγα ἦτο Σλαῦα.

Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἐπῆρε τίποτε ἀπὸ τὸ μεῖδιωμα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἀναδίδει καὶ ἡ γῆ ἀκόμη τῆς Ἀττικῆς. Οὔτε κἄν τὴν βαρεῖαν εἰρωνίαν τοῦ πατρός του. Ἦτο υἱὸς τῆς μητρός του. Ἡ κληρονομικότης του ἤρχετο ἀπὸ τοὺς Ρωμανῶφ. Διετῆρει πάντοτε εἰς τὸν χαρακτῆρα του καὶ τὸν τοῦ μεγάλου Ρώσσου δουκός.

Χριστιανὸς ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς εὐλαβείας. Προκαλῶν τὴν συμπάθειαν, διὰ τῆς ἀφελείας τῶν τρόπων, ἀλλ' ἔστερημένος ἀβρότητος. Αὐταρχικὸς καὶ θεληματίας, ἐὰν θέλησις καὶ πείσμα εἶναι τὸ ἴδιον. Νοῦς ἄνευ εὐρύτητος καὶ ὑποκειμένος εἰς μυστικοπάθειαν, ἥτις δὲν ἀπεργάζεται μεγάλας φύσεις. Ἰδιοσυγκρασία ὄχι μοχθηρά, ἀντιφατικὴ ὅμως καὶ κάποτε ἀνειλικρινής. Ἡ πρώτη ἐντύπωσις περὶ τῆς προσωπικῆς του εὐθύτητος δὲν ἀντεῖχεν ἐπὶ πολὺ, διότι ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο ἀκριτόμηνθος καὶ εἶχε μνήμην ἰσχυρὰν μετὰ διαστροφῆς τοῦ ἀρχικοῦ—ἀληθοῦς γεγονότος.

Ἦτο ὁ καλλίτερος ἐκ τῶν πριγκήπων ἀδελφῶν του.

κον Κωνσταντῖνον Διάδοχον, τὸν Γεώργιον, τὴν Ἀλεξάνδραν, τὸν Νικόλαον, τὴν Μαρίαν, τὸν Ἀνδρέαν, τὸν Χριστόφορον. Ἐκ τούτων ἀπέθαναν ἡ Ἀλεξάνδρα καὶ ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος. Ἐπίσης ἡ βασίλισσα Ὀλγα ἀπεβίωσε πρὸ πενταετίας εἰς Ρώμην.

Αἱ ἀλληλοσυγκρουόμεναι ιδιότητές του δὲν ἰσορροποῦντο ἀπὸ δεσπόζον τι χαρακτηριστικόν. Τοῦναντίον τὸν καθίστων ἔλκυστικόν, ὕπουλον καὶ εἰς τὸ τέλος ἐπικίνδυνον.

Γεώργιος ὁ Α΄ ἔλεγε διὰ τὸν υἱόν του :

«Ὁ Κωνσταντῖνος εἶναι δύσκολο παιδί».

Εἰς τὰς οἰκογενειακὰς καὶ κληρονομικὰς ἐπιρροὰς προσετέθη λαμπρὰ, ἀλλ' ὄχι ἐνιαία ἔθνικὴ ἀνατροφή.

Ἐπιθυμίας, ὑψηλὸς ὧμος, ἀθλητικὸς, εἶχεν ἐπιμέλειαν καὶ ἐργατικότητα. Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ φιλολογίαν τοῦ ἐδίδασκεν ὁ Πανταζίδης, ὁμηριστὴς διάσημος. Ἱστορίαν ἔμαθεν ἀπὸ τὸν Σπυρίδωνα Λάμπρον καὶ ἐγένετο ὁ ἴδιος δόκιμος βυζαντινολόγος. Ὡς διδάσκαλος τῆς γαλλικῆς τοῦ ἐχρησίμωσεν ὁ ἐν Ἀθήναις πασίγνωστος καὶ μοναδικὸς ἀληθῶς τοιοῦτος Εὐγένιος Μπρισσώ καὶ τῆς γερμανικῆς ὁ παιδαγωγὸς τῶν βασιλοπαίδων Λύδερς, σπουδαῖος ἀρχαιολόγος. Τὰ ἀγγλικά ἦσαν ἡ γλῶσσα τῆς αὐτῆς ἐπὶ Γεωργίου. Ἐφηβὸς ἐφοίτησεν εἰς τὴν σχολὴν τῶν εὐελπίδων. Ὁ Κωνσταντῖνος Σαπουντζάκης, ἀξιωματικὸς τοῦ πυροβολικοῦ, μὲ σπανίαν στρατιωτικὴν ἐπιστήμην καὶ μεγάλην ἱστορικὴν κατάρτισιν, τὸν ἐμάνθανε πολεμικὴν τέχνην. Ὁ Στέφανος Στρέϊτ τὸν κατήρτιζεν εἰς τὸ συνταγματικὸν δίκαιον. Ὁ Γεώργιος Στρέϊτ διαφυλάσσει πάντοτε τὰς γραπτὰς παραδόσεις τοῦ πατρὸς του πρὸς τὸν Διάδοχον.

Μετὰ τὸ δέκατον ὄγδοον ἔτος τῆς ἡλικίας του, ὁ Κωνσταντῖνος ὑπέστη νέαν, ἴσως ἀποφασιστικὴν ἐπιρροὴν τοῦ χαρακτῆρος του :

Ἐγένετο ἀνθυπολοχαγὸς τοῦ πρώτου πεζικοῦ συντάγματος, διοικουμένου ἀπὸ ἔξοχον στρατιώτην, τὸν Γεώργιον Μαυρομιχάλην. Ἄλλ' ὁ παιδαγωγὸς Λύδερς ὑπέδειξε τὴν εἰς Γερμανίαν συμπλήρωσιν τῶν σπουδῶν τοῦ Διαδόχου. Εἰς Λειψίαν καὶ Βερολίνον ὁ Ἕλληνας βασιλόπαις παρηκολούθησε νομικά, ἱστορίαν, δημοσιολογίαν ἀπὸ πλείστους καθηγητὰς μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ ποινικολόγος Μπίντιγκ καὶ ὁ διάσημος θεωρητικὸς τοῦ παγγερμανισμοῦ Τράϊσγκε ἦσαν ἐπιφανέστεροι. Ἐξ ἄλλου εἰσῆχθη ὡς ἀκροατὴς εἰς τὴν βερολινιαίαν ἀκαδημίαν τοῦ πολέμου καὶ ὡς μαθητευόμενος ἀξιωματικὸς εἰς τὸ γενικὸν ἐπιτελεῖον. Τέλος ὑπῆρέτησεν εἰς τὸ 2ον πεζικὸν πρωσσικὸν σύνταγμα.

Ἐζὼν ἀκόμη τότε ὁ αὐτοκράτωρ Γουλιέλμος Α΄ καὶ ὁ καγκελάριος Βίσμαρκ. Μόλτκε ὁ πρεσβύτερος, μὲ ὄλον τὸ γῆρας του παρέμενεν ἀρχηγὸς τοῦ γενικοῦ ἐπιτελείου. Ἡ γερμανικὴ αὐτοκρατορία εἰρήσκετο εἰς τὸ μέγιστον τῆς ἀκμῆς.

Τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἐσπούδαζε νομικά εἰς Λειψίαν καὶ Βερολίνον ὁ Γεώργιος Στρέϊτ, συνομιλικὸς καὶ φίλος τοῦ Διαδόχου ἐξ Ἀθηνῶν.

Λόγω τοῦ ἐσχάτου γήρατος τοῦ αὐτοκράτορος, ἡ αὐτὴ τοῦ διαδόχου Φρειδερίκου συνεκέντρωνε τὰς δεξιώσεις. Ἡ σύζυγος τοῦ Φρειδερίκου εἶχε μητέρα τὴν βασίλισσαν τῆς Ἀγγλίας Βικτωρίαν. Ὁ Κωνσταντῖνος, στενὸς συγγενὴς τοῦ βρετανικοῦ βασιλικοῦ οἴκου, ἐγένετο δεκτὸς ὡς οἰκεῖος εἰς τὴν πρωσσικὴν αὐλήν. Ἐθαύμαζε τὴν γερμανικὴν δύναμιν, συνεπάθει τὴν αὐτο-

κρατορικήν οικογένειαν καὶ ἐν τέλει ἔγινε μέλος αὐτῆς. Ὁ Ἕλλην Διάδοχος ἐρωτεύθη τὴν περιγλήπισσαν Σοφίαν, πέμπτην θυγατέρα τοῦ Φρειδερίκου καὶ ἀδελφὴν τοῦ Γουλιέλμου Δευτέρου. Ἡ Σοφία ἠγάπα τὸν Κωνσταντῖνον, ἐγκατέλειψε τὴν διαμαρτυρομένην Ἐκκλησίαν καὶ ἠσπάσθη τὴν ὀρθοδοξίαν. Τὴν ἀνοιξὶν τοῦ 1889 οἱ γάμοι των ἐωρτάσθησαν εἰς Ἀθήνας, ἐν τῷ μέσῳ ἐκλάμπρου πομπῆς.

Ἡ Σοφία ἦτο ὁ μόνος ἀληθὴς ἔρως τοῦ Κωνσταντῖνου.

Ὁ Κωνσταντῖνος ἔφυγεν ἐξ Ἀθηνῶν μὲ ἰσχυρὰν ἀκόμη τὴν ρωσικὴν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς ἰδιοσυγκρασίας του καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἑλληνικῆς ἀγωγῆς. Ἐπέστρεψε φέρων βαθύτατα τὰ ἔχνη τῆς γερμανικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ διανοητικότητος.

Ὁ πρωθυπουργὸς Χαρίλαος Τρικούπης δὲν ἠρωτήθη οὔτε περὶ τῶν σπουδῶν, οὔτε περὶ τῶν γάμων τοῦ διαδόχου τοῦ θρόνου (!).

Μετὰ τοὺς γάμους του ὁ Κωνσταντῖνος ἐγκατεστάθη εἰς ἰδιαίτερον μέγαρον μέχρι τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν τὸ κράτος τοῦ ἀνήγειρεν ἀνάκτορον, τὸ μεταβληθὲν ἀπὸ τοῦ 1923 εἰς κυβερνεῖον.

Ἐσχηματίσθησαν τοιουτοτρόπως δύο αὐλαί, διάφοροι μεταξὺ των κατὰ τὰς συνηθείας, τὸν τρόπον τῆς ζωῆς καὶ τὰς ἐν γένει κλίσεις. Ὁ Γεώργιος ἐτήρει αὐστηροτάτην ἐθυμοτυπίαν, ἀλλ' ὁ κύκλος τῶν γνωριμιῶν ἦτο εὐρύς, ἡ δὲ βασίλισσα Ὀλγα ἐδέχετο μὲ ἐγκαρδιότητα καὶ φιλοφροσύνην. Τὸ θέρος ὁ βασιλεὺς ἐταξίδευεν εἰς Γαλλίαν. Μεταβαίνων εἰς Δανίαν ἀπέφευγε νὰ διέρχεται ἀπὸ τὴν Γερμανίαν.

Ἡ διαδοχικὴ αὐτῆ παρουσιάζετο αὐστηροτέρα. Ἡ Σοφία ἦτο μεγάλης ἀρετῆς σύζυγος καὶ μητέρα, ἀλλ' ὑπερήφανος ὡς Χοεντζόλλερν καὶ πείσμων ὡς Γερμανίς. Ἐλάτρευε τὸν τόπον τῆς καταγωγῆς της. Ἐτήρει τὴν ἀθηναϊκὴν κοινωνίαν εἰς ἀπόστασιν. Ἐδέχετο σπανίως καὶ μὲ ψυχρὰν ἀδρότητα. Παρεθέρριζε μὲ τὴν οικογένειάν της εἰς τὸ Κρόμπουργκ τῆς Πρωσίας.

Ἡγάπα τὴν Ἑλλάδα ἐκ καθήκοντος καὶ ὄχι ἐξ αἰσθήματος. Εὕρισκε

(!) Προκειμένου περὶ τῶν βιογραφιῶν τοῦ βασιλεως Γεωργίου Α' καὶ Κωνσταντῖνου, ὁ γράφων ἔχει ὑπ' ὄψιν του: πλὴν τῶν ἔργων τῆς γενικῆς ἱστορίας, συγγραμμάτων καὶ ἀρχείων, καὶ τὸς μελέτας τῶν Κ. Ζορμπᾶ, Ἰωανος Δραγοῦμη, Ἐπ. Μανρομάτη, Ν. Ἀποστολοπούλου, Λέοντος Μακκᾶ, Β. Δούμανη, Γ. Στρέϊτ Γ. Ἀσπρέα, Γ. Μελά, Α. Καμπάνη, Στ. Στεφάνου, κλπ. Ἐπίσης συνομιλίας του μετὰ τῶν Ε. Βενιζέλου, Παναγιώτου Δαγκλῆ, Ἐμμανουήλ Ρέπουλη, Γεωργίου Στρέϊτ, Α. Μιχαλακοπούλου, Ἀλ. Διομήδη, Κ. Δεμερτζῆ, Ἀθω Ρωμάνου, Νικολάου Πολίτη, κλπ. Ὁ Γ. Στρέϊτ εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μεταδῶσῃ καὶ γραπτὰς βιογραφικὰς σημειώσεις περὶ τοῦ βασιλέως Κωνσταντῖνου, τοῦ ὁποίου μετὰ πίστεως ὑπερασπίζει τὴν μνήμην. Εἰς ταῦτα θὰ ἠδύνατο νὰ προσθέσῃ τὰς προσωπικὰς του ἐντυπώσεις περὶ Κωνσταντῖνου, εἰς τὸν ὁποῖον παρουσιάσθη κατὰ τὸν ἐκστρατεῖαν τῶν Ἰωαννίνων.

Ἐκ βιβλιογραφικῆς ἐνημερότητος ἀναφέρεται καὶ τὸ ἔργον τοῦ Ἐδουάρδου Ντριώ: Ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, Βερσαλλίαι 1929. Δὲν πρόκειται περὶ συγγραφῆς ἱστορικῆς, ἀλλ' αὐθαιρέτου «μυθιστορηματικῆς βιογραφίας», ἐξ ἐκείνων αἱ ὁποῖαι πλημμυροῦν ἐσχάτως τὴν γαλλικὴν βιβλιογοράν

λέξεις περιφρονητικὰς διὰ πᾶν τὸ ἑλληνικόν. Καὶ εἰς αὐτὰ τὰ τέκνα τῆς ἔλεγε προσβλητικῶς :

«Σεῖς οἱ Ἕλληνες...!» (1)

Ἡ πρώτη ἐρώτησίς τῆς, ὅταν ἐδέχετο Ἑλληνα ἐπισκέπτην, ἦτο :

«Ὀμιλεῖτε γερμανικά;»

Ἐὰν ὁ Ἕλλην ἀπῆντα εἰς τὴν μητρικὴν γλῶσσαν τῆς πριγκηπίσσης, ἡ Σοφία δὲν ἔκρυπτε τὴν εὐχαρίστησίν τῆς.

Πλὴν τοῦ ἔρωτος, ἡ Σοφία ἐνέπνεε καὶ σεβασμὸν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον. Τοῦ ἐπεβάλλετο διὰ τοῦ χαρακτήρος καὶ τῶν αὐτοκρατορικῶν τίτλων.

Ἡ κοινωνικὴ καὶ οἰκογενειακὴ ἀνομοιότης τῶν δύο αὐτῶν δὲν ἦτο ἄσχετος μὲ τὴν πολιτικὴν.

Γενικῶς οἱ βασιλοπαιδες ἐμεγάλωσαν μὲ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὁ πατέρας τῶν ἦτο ἀδρανὴς καὶ τὸ στέμμα παράγων νεκρὸς εἰς τὴν δημοσίαν ζωὴν τοῦ τόπου. Γύρω τῶν αὐλικῶν ἄεργοι καὶ φιλόδοξοι, στρατιωτικοὶ λαμπροὶ ἀλλ' ἄπειροι, ἀριστοκράται ἄνευ τίτλων καὶ ἀπασχολήσεως, ἐπανελάμβαναν ὅτι ὁ βασιλεὺς δὲν περιώριζε τὸν κοινοβουλευτισμὸν, ὅτι ἠνείχετο τὴν ἀπολυταρχίαν τοῦ Τρικούπη. Μία βασιλικὴ δικτατορία θὰ ἦτο λύσις λαμπρὰ διὰ τὸ ἀργόσχολον αὐλικὸν κόμμα. Οἱ διάδοχοι τῶν ἀνακτόρων ἠδύνατο νὰ ἀντικαταστήσουν θανμάσια τὴν αἵθουσαν τοῦ Βουλευτηρίου.

Ὁ Γεώργιος εἶχε πάρα πολλὴν ὀρθοφροσύνην διὰ νὰ προσέχη τὰς ἐλαφρότητας ἐκεῖνας. Ἄλλ' οἱ πρίγκηπες, ἰδίως οἱ προεσβύτεροι Κωνσταντῖνος καὶ Γεώργιος, ἄπειροι καὶ φύσει αὐταρχοί, ἐπηρεάζοντο βαθέως. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐπέισθησαν ὅτι ἔπρεπε νὰ φανοῦν ἀποφασιστικοί.

Μὲ αὐτὰς τὰς ἰδέας ὁ Διάδοχος μετέβη, ἄνευ ἐντολῆς ἢ ἀρμοδιότητος, εἰς τὸ πεδίον τοῦ Ἄρεως, ἐτέθη σχεδὸν ἐπὶ κεφαλῆς δηλιγιαννικῆς διαδηλώσεως ἐναντίον τῆς κυβερνήσεως καὶ ἐξεξίωξε τὸν ἐπὶ τῆς τάξεως φρούραρχον. Τὴν ἐπομένην, ὁ πρωθυπουργὸς Τρικούπης, κατὰ τοῦ ὁποίου ἐπραξικόπησεν ὁ Κωνσταντῖνος, παρητήθη. Ἡ Ἑλλάς ἀντὶ τῆς δικτατορίας ὑπεβλήθη εἰς ὀχλοκρατίαν, ὠδηγήθη εἰς τὴν καταστροφὴν τοῦ 1897 καὶ μαζὶ τῆς ὁ Διάδοχος εἰς τὸν πανικὸν τῆς Λαρίσης.

Καὶ ὡς στρατιώτης ἀκόμη ὁ Διάδοχος δὲν ἐγκατέλειπε τὴν ἀπολυταρχικὴν του συμπεριφορὰν. Μεταξὺ τῆς φυγῆς τῶν Φαρσάλων καὶ τῆς ἡττης τοῦ Δομοκοῦ, ἀπαντῶν εἰς διαταγὰς τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν εἶπε :

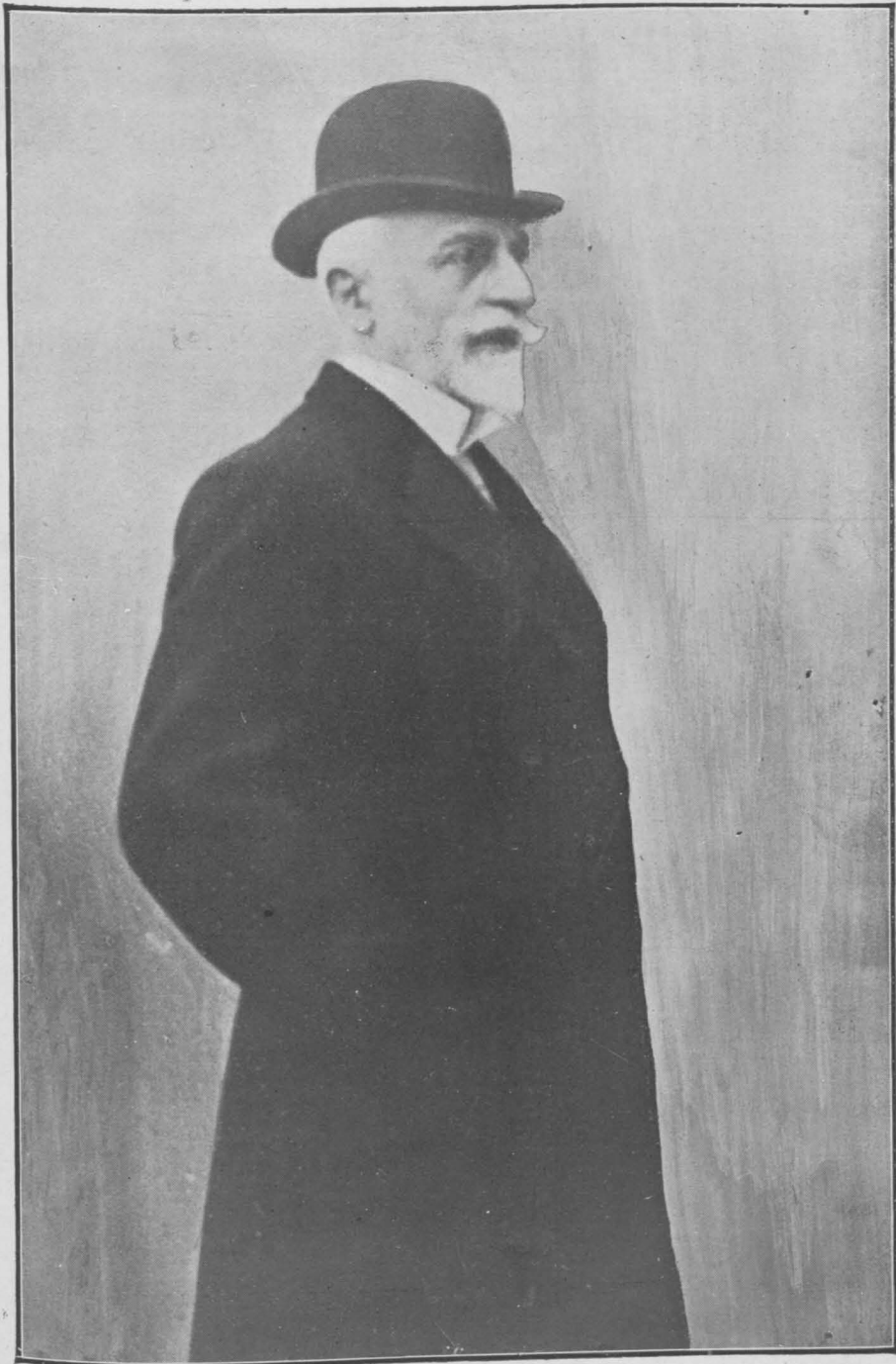
«Ἐγὼ δὲν ὑπάγομαι εἰς πειθαρχίαν.»

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὁ ἀδελφὸς του Γεώργιος ἔλεγε πρὸς τοὺς ὄνωτέρους του :

«Ἔτσι θέλω !»

Μέχρι τοῦ Βενιζέλου, ἡ δημοσία ζωὴ τοῦ Κωνσταντίνου ἐπέρασεν ἀπὸ πικριῶν εἰς ἀπογοητεύσεις καὶ ἀπὸ θλίψεων εἰς ταπεινώσεις. Ἀτυχήσας

(1) Γεωργίου Μελά, ἰδιαίτερου γραμματέως τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου. «Ὁ Κωνσταντῖνος», σελίδες 45—46.

ΛΑΜΠΡΟΣ ΚΟΡΟΜΗΛΑΣ
Υπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος (1912 - 1913).

ὡς ἀρχιστράτηγος, ἐζήτησεν, ἐξ ἀγαθῆς πράγματι προαιρέσεως, νὰ ἐργασθῆ ὑπὲρ τοῦ στρατοῦ. Ἐφθασε νὰ πιέξῃ ἢ νὰ ἐκλιπαρῆ τοὺς βουλευτὰς ὑπὲρ τοῦ νομοσχεδίου τῆς γενικῆς διοικήσεως. Ἀπέτυχε καὶ ἠναγκάσθη τὸ 1909 νὰ περιφερῆται ἐξόριστος τὰ εὐθύμα κέντρα των Παρισίων, διὰ χιλίους δύο λόγους, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ κυριώτερος χαρακτηρίζει ὅλην του τὴν φυσιογνωμίαν:

Ἡ ἔντονος θεληματικότης του δὲν ἐξυπηρετεῖτο ἀπὸ ἐξ ἴσου δυνατὸν νοῦν οὔτε ἀπὸ ἰσχυρὸν χαρακτῆρα.

Ὁ Βενιζέλος τὸν ἐπανάφερον εἰς τὴν ἀρχηγίαν τοῦ στρατοῦ. Ὀλίγους μῆνας ὕστερον, κατὰ τὰς μεγάλας ἀσκήσεις τοῦ Ἀπριλίου 1912, ὁ Διάδοχος ἐπετέθη ἐναντίον τῆς γαλλικῆς ἀποστολῆς. Κάμων τὴν κριτικὴν, εἶπεν:

Ἐφ' ἧς ἀπεχωρίσθη τοῦ στρατεύματος μέχρι σήμερον, οὐδεμίαν παρατηρῶ πρόοδον».

Ὁ Βενιζέλος τὸν ὑπεχρέωσε νὰ καλέσῃ εἰς γεῦμα τὰ μέλη τῆς γαλλικῆς ἀποστολῆς καὶ νὰ ἐπιδώσῃ ἰδιοχέριως τὸν ἀνώτερον ταξίαρχον εἰς τὸν στρατηγὸν Ἐντοῦ.

Κατὰ τὰ αὐτὰ μεγάλα γυμνάσια, εὐρῆκε τὴν εὐκαιρίαν νὰ δεῖξῃ τὴν ἀντιπάθειάν του πρὸς τὴν στρατιωτικὴν ἐπανάστασιν τοῦ Γουδί, ἐπιπλήξας ἀναιτίως τὸν ταγματάρχον τοῦ 7ου πεζικοῦ συντάγματος Ἰωάννην Βελισσάριον, ἐκ τῶν πρωταγωνιστῶν τοῦ κινήματος τοῦ 1909. Μετὰ τινὰς μῆνας ὁ Βελισσάριος ἀνεδεικνύετο ἀληθινὸς ἥρωα τῶν βαλκανικῶν πολέμων καὶ ἔπιπτεν ἐν Κρέσνα εἰς μυθικὴν ἔφοδον κατὰ τῶν Βουλγάρων.

Κατὰ τὸν πρῶτον βαλκανικὸν πόλεμον, ἔδειξε πατριωτισμὸν καὶ ὅταν δὲν ἀνελάμβανε πρωτοβουλίας πολιτικὰς, πραγματικὰς ἀρχηγικὰς ἰδιότητας. Τὴν δικαιότεραν ἐν προκειμένῳ κρίσιν ἐξέφερον ὁ Βενιζέλος:

Ἐφ' ὅσον Κωνσταντῖτος δὲν ἦτο κατὰ κυριολεξίαν ἐπιτελικὸς ἀξιοματικὸς, ἀλλ' ἐγνώριζε νὰ διοικῆ καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ τὰς ἀποφάσεις του. Μέχρι τοῦ 1912 ἦτο ἀναμφισβητήτως ὁ καλλίτερος στρατηγὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Ἐπειτα ἀνεφάνησαν ἄλλοι» (1).

Ἡ εὐτυχεστέρα στιγμή τῆς πριγκιπικῆς, ἴσως καὶ ὀλοκλήρου τῆς ζωῆς του, ὑπῆρξε κατὰ τὴν 10ην Ὀκτωβρίου 1912, ἐπομένῃ τῆς μάχης τοῦ Σαρανταπόρου.

Ὁ Κωνσταντῖνος ἔφιππος παρηκολούθησεν ἀπὸ ὑψώματος ἀπέναντι τῶν στενῶν τὴν προέλασιν τῶν μεραρχιῶν του εἰς τὰ Σέρβια. Τὸ ἀπόγευμα κατέβη εἰς τὸ Χάνι-Χατζηγώγου ὅπου εἶχαν ἐγκατασταθῆ τὰ χειρουργεῖα ἐκστρατείας, καὶ εἶδε τοὺς βαρέως τραυματισμένους ἕνα πρὸς ἕνα. Ὅταν ἔληξεν ἡ ἐπίσκεψις ἔλαβε θέσιν ἐντὸς αὐτοκινήτου μὲ τὸν ἐπίδοξον διάδοχον Γεώργιον καὶ τὸν στρατηγὸν Δαγκλῆν. Αἱ κορυφαὶ τοῦ Ὀλύμπου ἐβάφοντο χρυσοπόρφυροι ἀπὸ τὸν δύοντα ἥλιον. Πεζοί, εὐζωνοὶ, πυροβοληταί, περι-

(1) Λόγοι τοῦ Ε. Βενιζέλου πρὸς τὸν γράφοντα ἐν Λωζάνῃ τὴν 11ην Ἰανουαρίου 1912

κύκλωσαν τὴν ἄμαξαν μὲ ζητωκραυγάς. Τὸ αὐτοκίνητον ἐπροχώρει ἀργά. Τότε ἓνας παιδικὸς ἀπὸ νεότητα εὐζωνος, μὲ δεμένο τὸ κεφάλι, ἐσηκώθη καὶ ἐφώναξε:

«Ζήτη ὁ Νικητής!»

Ὁ Κωνσταντῖνος ἐγύρισε καὶ τὸν ἐκύτταξε. Τὰ μάτια του ἐγέμισαν δάκρυα. Τὸ αὐτοκίνητον ἐξηφανίσθη. Ὁ ἥλιος ἔδυσσε.

* * *

Διὰ νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὸν θρόνον ὁ Κωνσταντῖνος κατέβη ἀπὸ τὸ Μπιζάνι. Εἰς τὸ αἵματοβαφὲς πατρικὸν στέμμα προσέθεσε τὰ ἐμβλήματα τῶν τροπαίων του. Ἡ ἀνάρρησίς του συνωδεύετο ἀπὸ ἀγαλλίασιν πανελληνίων. Τὸ ἔθνος ἐλησμόνησε τὰ λάθη τοῦ παρελθόντος. Μόνον διὰ τοὺς σημερινοὺς θριάμβους ἦτο πρόθυμος ἡ μνήμη.

Τὴν ἡμέραν τῆς ὀρκωμοσίας του πρὸ τῆς Βουλῆς, ὁ νέος βασιλεὺς ἔλεγεν εἰς τὸν Βενιζέλον:

«Ἐκτὸς τῆς ἐπισήμου ὑποσχέσεως, τὴν ὁποίαν ἔδωκα πρὸ ὀλίγου περὶ τηρήσεως τοῦ συντάγματος, ἐπιθυμῶ νὰ σᾶς διαβεβαιώσω καὶ ἰδιαιτέρως, κύριε πρωθυπουργέ, ὅτι θὰ ἀκολουθήσω καθ' ὅλα τὴν πολιτείαν τοῦ πατρός μου».

Ὁ κυβερνήτης ἐξῆλθε περιχαρὴς ἀπὸ τὰ ἀνάκτορα. Ἀπέκτα τὴν βεβαιότητα ὅτι θὰ εἶχεν ὁ ἴδιος καλοπροαίρετον συνεργάτην καὶ τὸ ἔθνος ἰσχυρὸν ἐκτελεστήν τῶν δικαίων πόθων του. Ἡθέλησε νὰ μεταδώσῃ τὴν χαρὰν του εἰς τὸν ὑπουργὸν Ρέπουλην. Ὁ τελευταῖος δὲν συνεμερίζετο τὸν ἐνθουσιασμὸν τοῦ πρωθυπουργοῦ. Ἐγνώριζε θαυμάσια τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν τοῦ τόπου. Διὰ τοῦτο εἶπε:

«Δὲν εἶμαι ὅσον ὑμεῖς βέβαιος ὅτι ὁ βασιλεὺς θὰ τηρήσῃ εὐκόλως ὅσα σᾶς εἶπεν. Ἄς περιμένωμεν, κύριε πρόεδρε» (1).

Δὲν ἐπερίμεναν πολὺ. Ἡ ὑποπτος συμπεριφορὰ τοῦ Κωνσταντίνου, κατὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς ἑλληνοσερβικῆς συμμαχίας ἢ πείσμων, ἀδεξιάς καὶ ἀντιφατικῆς ἀνάμιξις του εἰς τὴν συνθήκην τοῦ Βουκουρεστίου, ἐμαρτύρουν ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις δὲν μεταβάλλεται ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῶν ἐξωτερικῶν γεγονότων καὶ ὅταν μάλιστα ὁ ἄνθρωπος ὑπερβῇ τὰ σαράντα ἔτη.

Κατὰ τὸν βουλγαρικὸν πόλεμον ὁ βασιλικὸς ἀρχιστράτηγος καὶ τὸ ἐπιτελεῖον του εἰργάσθησαν μετὰ σθένους, δραστηριότητος καὶ εὐφυΐας. Ἀλλὰ δὲν περιορίζοντο εἰς τὰ στρατιωτικὰ τῶν ἔργα. Ἐνόμιζαν ὅτι οἱ λαοὶ διοικοῦνται μὲ τὴν ἰδίαν μέθοδον ὅπως καὶ οἱ στρατοί. Ἐν τῷ μεταξύ εἰς Ἀθήνας ἡ ὀλιγαρχικὴ τάξις δὲν ἔχαιρεν ἀπλῶς διὰ τὴν βασιλικὴν δόξαν. Ἐζήτηε νὰ τὴν ἐκμεταλλευθῇ, θέτουσα ἀντιμέτωπον τὸν μονάρχην πρὸς τὸν πρωθυπουργόν του. Ὁ στρατιωτὴς ἦτο καὶ ὡς πολιτικὸς, ἀνώτερος τοῦ κυβερ-

(1) Διήγησις πρὸς τὸν γράφοντα τοῦ πρεσβευτοῦ Ν. Πολίτη, γενομένη ἐν Παρισίοις τὴν 20 Νοεμβρίου 1928.

νήτου. Ἡ ἀτμόσφαιρα ἐγέμισεν ἀπὸ ἀναθυμιάσεις ταπεινῆς κολακείας. Ὁ Κωνσταντῖνος ἀπεκαλεῖτο Καῖσαρ καὶ ἐτάσσετο μεταξύ «τῶν μεγάλων στρατηλατῶν ὄλων τῶν αἰώνων». Αἱ κακαὶ ἡμέραι τοῦ Βυζαντίου ἀνέζων: Ὁ Σπυρίδων Λάμπρος ὠνόμαζε τὴν βασίλισσαν Σοφίαν «Τρισανγουόσταν», ἐπρότεινε δὲ νὰ τεθῆ ἐν χρῆσει τὸ αὐλοτυπικὸν τοῦ παλατίου τῶν Μακεδόνων, τῶν Κομνηνῶν, τῶν Παλαιολόγων.

Ἐγκέφαλοι πολὺ ἰσχυρότεροι ἀπὸ ἐκεῖνον τοῦ Κωνσταντίνου, θὰ ἐξάλιζοντο. Ὁ βασιλεὺς, μετὰ τὴν ὑπογραφήν τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου, ἐξέδωκε διάγγελμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἔλεγε καὶ ταῦτα:

«Θὰ καταστήσωμεν τὴν Ἑλλάδα σεβαστὴν εἰς τοὺς φίλους της καὶ τρομερὰν εἰς τοὺς ἐχθροὺς της».

Ἡ γεμάτη ἔμφασιν φράσις ἀντεγράφη λέξιν πρὸς λέξιν ἀπὸ τὴν προκήρυξιν τοῦ Ναπολέοντος τοῦ μεγάλου ὡς πρώτου ὑπάτου. Ἐθεωρήθη καὶ τότε ἄστοχος, μολοντί ἡ Γαλλία τοῦ 1800 ἦτο ἡ πρώτη στρατιωτικὴ δυναμὶς τοῦ κόσμου. Ἡ Ἑλλὰς τοῦ 1913, χῶρα μικρὰ καὶ μὲ ἀσυμπλήρωτον τὴν ἐθνικὴν τῆς ἐνότητα, ἐχρειάζετο φίλους, συμμάχους, σύνεσιν καὶ ὄχι προκλητικὴν ἀλαζονείαν. ⁽¹⁾

Αἱ ὑπερβολαί, τὰ ἀτοπήματα, τὰ παραστρατήματα ἠκολούθουν ἀδιακόπως ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ νέου βασιλέως. Ὁ Βενιζέλος τὰ ἐκάλυπτε, διότι ἐπίστευεν εἰς τὸν πατριωτισμὸν τοῦ Κωνσταντίνου, εἰς τὴν ἀγαθότητα τοῦ χαρακτήρου του καὶ ἐπειδὴ ὑπέτασσε τὰ πάντα εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς ἐνότητος. Ἄλλ' ὑπῆρχαν καὶ ζητήματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἐπέτρεπαν συμβιβασμοὺς ἢ ὑποχωρήσεις. Ἡ ρῆξις ἐπῆλθεν ὀριστικῆ.

Ὅταν ὅλα εἶχαν τελειώσει, ὁ Βενιζέλος ἔλεγεν ἀκόμη:

«Ἐὰν ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἐπεριστοιχίζετο ἀπὸ ἐλλεινὸν περιβάλλον θὰ ἐνέκρινε τὴν πολιτικὴν μου. Πάντοτε ὅταν ἤμεθα μόνοι, ἀνεγνώριζεν ὅτι αἱ ἀντιρροήσεις του δὲν ἦσαν βίσιμοι καὶ τελικῶς συνεφώνει μαζί μου».⁽²⁾

Καὶ ὁ Γεώργιος Στρεῖτ παρετήρει:

«Ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο ἀνὴρ δράσεως. Διὰ τοῦτο συνεπάθει τὸν Βενιζέλον, μὲ τὸν ὁποῖον ἐσυγγένευεν εἰς τὸ κεφάλαιον αὐτὸ τοῦ χαρακτήρου. Ἡ καρδιά του ἄλλωστε ἔλεγε νὰ πολεμήσῃ κατὰ τῆς Γερμανίας. Ἄλλ' ὁ νοῦς του ἀντετάσσετο. Ἐντεῦθεν ἡ κρίσις».⁽³⁾

(1) Ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε κλίσιν εἰς τὴν ἀποφθεγματικὴν μεγαληγορίαν. Μετεχειρίζετο ιδέας ξένας, ἄνευ ἐπικαιρότητος καὶ πρωτοτυπίας. Χωρὶς ἀφορμὴν εἶπεν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀξιοματικούς: «Πάσχετε ἀπὸ ὀκνηρίαν σκέψεως». Ἡ φράσις ἐθεωρήθη ἀποκαλύπτουσα στρατιωτικὸν δαιμόνιον. Ὁ Κωνσταντῖνος τὴν ἐδανείσθη ἀπλοῦστα ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ Γάλιου στρατηγοῦ Φῶς «Αἱ ἀρχαὶ τοῦ πολέμου», τότε ἀκριβῶς κυκλοφορήσαντος.

(2) Ἐκ συνομιλίας τοῦ Ε. Βενιζέλου μὲ τὸν γράφοντα ἐν Λωζάννῃ τὴν 11ην Ἰανουαρίου 1923.

(3) Ἐκ συνομιλίας τοῦ Γ. Στρεῖτ μὲ τὸν γράφοντα ἐν Ζυρίχῃ τὴν 28ην Ὀκτωβρίου 1928.

Ἡ ἐξήγησις τοῦ ἔθνικου διχασμοῦ καὶ τῶν ἐκ τούτου καταστροφῶν διὰ τῆς ἀποκλειστικῆς καὶ μόνης ἀντιθέσεως Κωνσταντίνου—Βενιζέλου δὲν ἀρκεῖ. Ἡ ἱστορία εἶναι πολὺ περισσότερον σύνθετος, ἔχει δὲ ἀνάγκην πολὺν εὐρύτερου πλαισίου ἀπὸ τὸν ἀνταγωνισμόν δύο προσώπων.

Βεβαίως ὑπῆρχεν ἀνομοιότης χαρακτήρων καὶ ἀνισότης διανοητικοῦ ἐπιπέδου μεταξὺ βασιλέως καὶ πρωθυπουργοῦ.

Ὁ Βενιζέλος ἐπροσωποποιεῖ τὴν ραγδαίότητα τῆς ἀντιλήψεως, τὴν διαύγειαν ἢ ὁποῖα ἀναγνωρίζει τὸν κύριον σκοπὸν μεταξὺ δέκα ἄλλων δευτερευόντων, τὴν ἀλάθειτον ἐκλογὴν τῶν μέσων, τὴν ὀξύτητα τῆς θελήσεως. Τὸ βλέμμα του διέκρινε τὰ γεγονότα ἀπὸ πολὺ μακρὰν καὶ καθ' ὅλας τὰς πλευράς των.

Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἐστερεῖτο φιλοπατρίας. Διέθετεν ἀρκετὴν στρατιωκὴν ἐπιστήμην. Εἶχεν ἐξοικειωθῆ μετὰ τὸ στράτευμα καὶ ἐγνώριζε νὰ παρασύρῃ τοὺς ἄνδρας του.

Τοῦ ἔλειπεν ἡ πρωτοτυπία τῆς σκέψεως καὶ τὸ πνευματικὸν διαμέτρημα, τὰ κατ' ἐξοχὴν χαρακτηρίζοντα τὸν κυριώτατον σύμβουλόν του Βενιζέλον. Δὲν εἶχεν, ὡς αὐτός, τὸ δώρημα τῆς φαντασίας καὶ τῆς τόλμης, ἀνευ τῶν ὁποίων δὲν ἐννοοῦνται κἄν πολιτικοὶ ἄνδρες. Ἦτο πείσμων ὅσον ἐχρειάζετο διὰ νὰ ἀνθίσταται εἰς τὴν ἀποφασιστικότητα τοῦ Βενιζέλου. Δὲν ὑπῆρξεν ἀρκετὰ νοήμων οὔτε στοιχειωδῶς «μετριόφρων» διὰ νὰ ἀντιληφθῆ τὰ πολιτικὰ σχέδια τοῦ πρωθυπουργοῦ του. Κατὰ τὴν κρίσιμον ὥραν, δὲν εὐρῆκε τὴν μεγαλοψυχίαν ὅπως ἐπαναλάβῃ πρὸς τὸν Βενιζέλον τὰ λόγια τοῦ Πρώσου στρατηγοῦ Μπλουῆχερ εἰς τὸν Ἕγγλον σύντροφόν του τῆς μάχης τοῦ Βατερλώ:

«Γύρισε πίσω, γέρω μου Γιόρκ. Ἄς μείνωμεν ἡνωμένοι. Ἐὰν ἐχωρίζαμεν οὐδέποτε θὰ μᾶς τὸ συγχωροῦσεν ἡ ἱστορία!»

Ἔκαμε κἄτι χειρότερον ἀκόμη. Ἐλησμόνησεν ὀλοτελῶς τὴν ἰσπανικὴν ρήτραν, τὴν ἐπαναλαμβανομένην στερεοτύπως ἀπὸ τὰ λαϊκὰ σωματεῖα κατὰ τὴν στέψιν τῶν βασιλέων τῆς Ἀραγωνίας:

«Βασιλεὺς θὰ εἶσαι ἐφ' ὅσον πράττεις τὰ δίκαια καὶ τὰ ὀρθά. Ἐὰν ὄχι, δὲν εἶσαι βασιλεὺς!»

Ὅλα αὐτὰ—ἀρεταὶ καὶ ἐλαττώματα τοῦ βασιλέως—συνετέλεσαν διὰ νὰ προκύψῃ ἡ Ἑλληνικὴ κρίσις. Δὲν τὴν ἐδημιούργησαν. Ὁ Βενιζέλος καὶ ὁ Κωνσταντῖνος θὰ ἐχωρίζοντο.

Διότι ὅσας καὶ ἂν ἔκαμε παραχωρήσεις εἰς τὴν ὀλιγαρχίαν, ὁ ἡγέτης τῶν φιλελευθέρων ἔμεινε πάντοτε ἀστός, δημοκράτης, ριζοσπάστης, κοινοβουλευτικὸς. Ἀντεπροσώπευε πιστῶς τὴν μεταξὺ 1910 καὶ 1920 νέαν κοινωνικὴν τάξιν.

Ὁ Κωνσταντῖνος ἐτέθη, ἢ ἀκριβέστερον εὐρέθη φυσικῶς, ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἀριστοκρατικῶν, τῶν ὀπισθοδρομικῶν, τῶν παλαιοκομματικῶν στοιχείων τοῦ τόπου. Κατὰ τὸ 1915 ἐπανεῦρε τοὺς φίλους τοῦ 1909, ἀπὸ τῶν ὁποίων οὐδέποτε εἶχε ψυχικῶς χωρισθῆ.

Ἐκ τούτου ὁ ἔσωτερικὸς ἀγὼν. Ὁ εὐρωπαϊκὸς πόλεμος τὸν ἐπροκάλεσε. Δὲν τὸν ἐγέννησε. Θὰ εἶχε διάφορον ὄψιν, ἄνευ τῆς διεθνοῦς συρράξεως. Ἄλλὰ θὰ ἐπήρχετο.

Ἐὰν ὁ Κωνσταντῖνος διέθετε τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν τοῦ Βενιζέλου. Ἐὰν οἱ ὀπαδοὶ του εἶχαν τὴν ζωτικότητα τῶν ἀστικῶν τάξεων, ἴσως νὰ ἦτο ἄλλη ἢ ἔκβασις τῆς πάλης. Ἄλλ' ἐνῶ ὁ Κωνσταντῖνος ἐνεκαινίαζε πολιτικὴν ἀντίθετον ἀπὸ τὴν θέλησιν τῆς ἐθνικῆς πλειοψηφίας, ἐγένετο συγχρόνως «βασιλεὺς-δικτάτωρ» διὰ νὰ τὴν ἐφαρμόσῃ. Ἡ δικτατορία εἶναι τὸ δυσκολώτερον ἐκ τῶν πολιτικῶν συστημάτων. Μόνον ὑπερτάτης ἀνάγκης σκοποὶ καὶ μεγάλαι δικτατορικαὶ φυσιογνωμίαι τὴν συγχωροῦν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐπεδίωκε σκοπούς, ἀπὸ βάσεως ἐσφαλμένους. Ὁ ἴδιος δὲ καὶ οἱ συνεργάται του κάθε ἄλλο παρὰ δικτατορικὰ χαρίσματα ἔδειξαν.

Ὁ Κωνσταντῖνος ἀπέτυχεν ὡς βασιλεὺς.

Μία διέξοδος τοῦ ἔμμενε: Κατὰ τὸ 1917 καὶ εἰς τὰ 1920 θὰ ἐξηγόραζε τὰ σφάλματά του, ἐὰν ἐθνισίαζε τὸν θρόνον χάριν τοῦ λαοῦ, ὅστις τόσον τὸν ἠγάπησε. Θὰ ἔδιδεν ἀπόδειξιν τῆς ἀγαθῆς του προαιρέσεως κατὰ τὸ παρελθόν. Ἡ μνήμη του θὰ ἔμμενε χαραγμένη εἰς τὰς καρδίας τῶν Ἑλλήνων. Ἄτυχῶς ἠγνῶει ὅτι, ἂν διὰ τὰ ἄτομα ἢ αὐτοθυσία θεωρῆται ἀρετὴ, διὰ τοὺς ἀρχηγούς εἶναι καθῆκον.

Οὕτω συνέβη ὥστε ἡ βασιλεία, ἡ ἀρχίσασα ὑπὸ τὰς λάμπεις ἀλησμονήτων θριάμβων, νὰ διακοπῇ ἀπὸ τὴν ἔκρηξιν ἐμφυλίου σπαραγμοῦ καὶ νὰ καταποντισθῇ ἀδόξως εἰς τὴν λαίλαπα ἀνιστορήτου τοῦ γένους συμφορᾶς.

Τὴν νύκτα τῆς 4ης Ἰανουαρίου 1923, ξένον σκάφος, παλαῖον ἐναντίον ἀδυσωπῆτου καταιγίδος, ἔφερεν ἔκπτωτον καὶ νεκρὸν τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον ἀπὸ τὰς Σικελικὰς ἀκτᾶς εἰς τὸν κόλπον τῆς Νεαπόλεως.

Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΣ

Αἱ τελευταῖαι τουρκικαὶ ἐπάλξεις τοῦ Αἵμου κατέρρεαν εἰς συντρίμματα. Μετὰ τὰ Ἰωάννινα ἔπεσεν ἡ Ἀδριανούπολις. Κατόπιν ἡ Σκόδρα. Ὁ δυνάστης ἔφευγε πρὸς τὰ ἀσιατικά του ὄρη. Οἱ χριστιανοὶ σύμμαχοι ἐθριάμβευσαν. Ἡ μεγάλη χειρσόνησος ἐγένετο ἰδική των.

Ἄλλ' ὅτι ἐφαίνετο ἕως τότε παραδοξολόγημα ἤρχισε νὰ λαμβάνη μορφήν πραγματικότητος. Ὁ Τοῦρκος δὲν ἦτο μόνον κατακτητής. Ἀκουσίως του ἐξέτελεσε χρέη πανισχύρου διαιτητοῦ μεταξὺ τῶν διαμαχομένων ἰδιοκτητῶν τῆς Βαλκανικῆς. Ἐξεδιόκετο ἀπὸ κατοχὴν μισθῆς χιλιετηρίδος. Οἱ ἰδιοκτῆται εὐρέθησαν μόνοι των ἀλλὰ καὶ ἀντιμέτωποι.

Ἡ Βουλγαρία εἶχε συνθήκην μὲ τὴν Σερβίαν, δυνάμει τῆς ὁποίας ἔπρεπε νὰ καταλάβῃ τὴν Κεντρικὴν Μακεδονίαν, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ Μοναστηρίου. Ἐζήτει φυσικὰ τὴν αὐστηρὰν ἐκτέλεσιν τῶν συμφωνηθέντων. Καμμία συνθήκη διανομῆς δὲν ὑφίστατο μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἐν τούτοις ἡ Βουλγαρία ἠρνεῖτο νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ τετελεσμένον γεγονός, δηλαδὴ τὴν ἑλληνικὴν στρατιωτικὴν κατοχὴν, καὶ ἀπῆτει νὰ τῆς παραχωρηθῇ ἡ Θεσσαλονίκη.

Οὔτε αἱ διαιτησίαι, οὔτε οἱ συμβιβασμοί, οὔτε αἱ ἐπεμβάσεις τῶν τρίτων ἔκαμπταν τὴν βουλγαρικὴν ἐπιμονήν. Τοῦναντίον, μετὰ τὸν ἐκτόρθωσιν τῆς Ἀδριανουπόλεως, οἱ Βούλγαροι ἐγκατέλειπαν τὴν Τσατάλτζαν καὶ μετέφεραν δυνάμεις εἰς τὴν ἑλληνικὴν Μακεδονίαν. Τὴν 10ην Ἀπριλίου 1913, τὸ ἑλληνικὸν ἐπιτελεῖον ἐσημείωνε τὴν παρουσίαν 40.000 Βουλγάρων, 46 πυροβόλων, 200 μυδραλλιοβόλων, ἵππικου καὶ κομιτατζήδων εἰς τὰς περιφερείας Σερρών, Θεσσαλονίκης, Νιγρίτας. Ὁ στρατηγὸς Χεσαψῆφ μὲ πολυάριθμον ἐπιτελεῖον καὶ 2000 στρατιώτας ἦτο ἐγκατεστημένος εἰς Θεσσαλονίκην. Οἱ Βούλγαροι ἐδημιούργουν ἐπείσοδια εἰς βάρος τῆς ἑλληνικῆς φιλοτιμίας καὶ ἐκακοποιοῦν τοὺς ἀόπλους πληθυσμούς.

Τὸ δημόσιον φρόνημα εἶχεν ἐξεγερθῆ ἡ πλειονότης τῶν ἀξιωματικῶν ἐνόμιζεν ὅτι μόνον διὰ πολέμου ἔπρεπε νὰ λυθοῦν αἱ διαφοραὶ πρὸς τὴν Βουλγαρίαν. Ἡ ἀνωτάτη στρατιωτικὴ διοίκησις καὶ μέρος τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου ἔκλιναν ἐπίσης ὑπὲρ τοῦ πολέμου. Ὁ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν Ν. Στραῦτος διηγεῖτο:

*Ἐγὼ καὶ ὁ Ἰωάννης Τσιριμῶκος, ὑπουργὸς τῆς Παιδείας, ἐκηρύχθημεν σύμφωνοι μὲ τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον καὶ τὸν Λάμπρον Κορομηλᾶν

ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀνάγκην ὅπως διὰ πολέμου κατὰ τῆς Βουλγαρίας, ἀσφαλίσωμεν κάποιαν ἐνδόχωραν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην» (¹).

Εἰς τὴν Βουλὴν, ἡ ἀντιπολίτευσις ὑπὸ τοὺς Γ. Θεοτόκην, Δ. Ράλλην, Δ. Γούναρην, ὑπεστήριξεν ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἶχε χρέος νὰ δειχθῆ ἀδιάλλακτος ὡς πρὸς τὰς ἐθνικὰς διεκδικήσεις τῆς.

Ἡ κυβέρνησις, ἥτοι ὁ Βενιζέλος καὶ τὰ μετ' αὐτοῦ νέα στοιχεῖα, ἐπολιτεύοντο ἄνευ προκλητικότητος. Ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψει ὅτι αἱ νίκαι τοῦ πολέμου ἐπραγματοποιήθησαν διὰ κοινῆς συμμαχικῆς προσπαθείας. Ἡ Βουλγαρία ἦτο ἡ ἰσχυροτέρα κατὰ ξηρὰν στρατιωτικὴν δύναμιν τῶν Βαλκανίων. Τὸ Γουδι καὶ ὁ διάδοχός του Βενιζέλος δὲν συνετέλεσαν βέβαια πρὸς δημιουργίαν τῆς Βουλγαρίας. Τὴν εὐρῆκαν παντοδύναμον ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι ἐκυβέρνων τὴν Ἑλλάδα ἐπὶ πενήντα ἔτη. Οἱ ἴδιοι ἀπῆτουν ἀμέσως τώρα νὰ ἐκλείψουν ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς οἱ Βούλγαροι. Ὁ Βενιζέλος καὶ οἱ ἀληθεῖς συνεργάται του δὲν ἦσαν ὀλιγώτερον πατριῶται ἢ γενναῖοι ἀπὸ τοὺς εὐκόλους διαλαλητὰς τῆς ἀδιαλλαξίας. Πρὶν ὅμως μετρηθῶν μετὰ τὴν Βουλγαρίαν, εἰργάζοντο νὰ ἀποφύγουν τὰ σφάλματα τῶν προκατόχων των. Δὲν θὰ ἐπαναλάμβαναν αὐτοὶ τὸ κατάντημα τοῦ ὀγδόου ἐξ τὴν ἐντροπὴν τοῦ ἐνενηντα ἐπτά, τὴν ταπείνωσιν τοῦ 1908.

Ἐκτὸς τῶν ἐνεργειῶν του εἰς Λονδῖνον ὁ Βενιζέλος δὲν παρέλειψε, καὶ ὅταν μετέβη εἰς Βελιγράδι ἢ Σόφιαν κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1913, καὶ ὅταν ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας, νὰ θέσῃ ἐκτὸς ἀμφιβολίας τὴν ἀπόφασιν τῆς Ἑλλάδος ὅπως κρατήσῃ διὰ πάσης θυσίας ἢ κινδύνου τὴν Θεσσαλονίκην.

Τὴν 22αν Φεβρουαρίου ἔλεγεν εἰς τὸν ἐν Ἀθήναις πρέσβιν τῆς Ρωσσίας :

«Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐπληροφορήθη ἐκ θετικῆς πηγῆς ὅτι, ὑπὸ τὴν πρωτοβουλίαν τῆς Αὐστρίας, αἱ Δυνάμεις τῆς τριπλῆς συμμαχίας—Γερμανία, Αὐστρία, Ἰταλία—ὑπεσχέθησαν εἰς τὴν Βουλγαρίαν τὴν κατοχὴν τῆς Θεσσαλονίκης.

Σᾶς δηλώ ὅτι μόνον διὰ τῆς βίας τῶν ὅπλων θὰ ἀποσπασθῆ ἡ Θεσσαλονίκη ἐκ τῆς Ἑλλάδος» (²).

Μετὰ τὴν πτώσιν δὲ τῶν Ἰωαννίνων, ὁ πρωθυπουργὸς ἐτηλεγράφει πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον :

«Κατόπιν τῆς ἐκπορθήσεως τῶν Ἰωαννίνων ὑπέρτατον πολιτικὸν καθῆκον ἐπιβάλλει τὴν ἐκκαθάρισιν τῆς Ἡπείρου. Πρέπει δὲ νὰ μεταφερθῆ εἰς Θεσσαλονίκην ἡ ὑπόλοιπος δύναμις ὅπως καταστῆ ἐμφανὲς εἰς πάντας ὅτι, ἐκ τῆς χώρας τὴν ὁποίαν διὰ τοῦ τιμίου αἵματος τοῦ στρατοῦ μας κατεκτήσαμεν, μόνον κατόπιν νέου ἀτυχοῦς πολέμου δυνάμεθα νὰ ἀπομακρυνθῶμεν. (Ὑπογραφή) Βενιζέλος» (³).

(¹) Α. Καμπάνη : «Ἡ Ἑλληνικὴ κρίσις» 1913—1920.

(²) Γαλλικὴ Κιτρίνη Βίβλος (1912—1914) τόμος 2ος, σελίδες 97—98.

(³) Ἀριθμὸς τηλεγραφήματος 683 τῆς 25ης Φεβρουαρίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1913 ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Ἰωάννινα.

Ἐπρεπε προφανῶς ν' ἀντιμετωπισθῆ ἡ περίπτωσις ἑλληνοβουλγαρικοῦ πολέμου. Περίπτωσις τρομερά. Ἡ Βουλγαρία δὲν ἦτο μόνη. Ἡ Αὐστρία δὲν τὴν ἐνεθάρρουνεν ἀπλῶς. Ἐξώθει τὴν Τουρκίαν νὰ κρατήσῃ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου. Παρεκίνει τὴν Βουλγαρίαν νὰ κάμῃ πόλεμον χάριν τῆς Θεσσαλονίκης. Τὴν 27ην Φεβρουαρίου—παλαιὸν ἡμερολόγιον—1913 ὁ εἰς Σόφιαν πρεσβευτὴς Δ. Πανᾶς ἐτηλεγράφει πρὸς τὸν Κορομηλᾶν:

«Ὁ πρέσβυς τῆς Αὐστρίας ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν πρωθυπουργὸν Γκέσωφ ὅτι ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς Θεσσαλονίκης ἡ Βουλγαρία θὰ ἔχη τὴν ὑποστήριξιν τῆς Αὐστρίας» (1).

Ἄλλὰ καὶ ἄνευ ἠθικῆς ἢ ὕλικῆς ἐνισχύσεως ἐκ μέρους μεγάλης Δυνάμεως πρὸς τὴν Βουλγαρίαν, θὰ ἠμποροῦσεν ἡ Ἑλλάς νὰ ἀντιταραταχθῆ μαζί της ἔστω ἐπιτυχῶς ἀμυνομένη;

Ὁ βουλγαρικὸς στρατὸς ἦτο ὑπερδιπλάσιος τοῦ ἑλληνικοῦ.

Ὁ πρεσβευτὴς Σόφιας Πανᾶς ἐπληροφόρει τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ὅτι:

«Ὁ βουλγαρικὸς στρατὸς σύγκειται ἐξ 23 μεραρχιῶν ὀλικῆς δυνάμεως 450.000 ἀνδρῶν» (2).

Αἱ ὑπηρεσίαι τοῦ ἑλληνικοῦ ἐπιτελείου εἶχαν ὑπ' ὄψιν τῶν μετριωτέρας στατιστικῆς. Ἡ Βουλγαρία παρέτασσε 350 περίπου τάγματα πεζικοῦ ἦτοι 282.000 λόγχας, δύο μεραρχίας ἵππικοῦ καὶ 800 πυροβόλα.

Ἀπέναντι αὐτῶν ἡ Ἑλλάς θὰ ἔθετεν εἰς τὴν γραμμὴν 100 τάγματα πεζικοῦ, δηλαδὴ τὸ πολὺ 120 χιλιάδας λόγχας, μίαν ταξιαρχίαν ἵππικοῦ καὶ 200 πυροβόλα.

Ὁ Βούλγαρος στρατιώτης ἔδειξεν εὐστάθειαν, πειθαρχίαν καὶ θάρρος.

Δὲν ἤρκει, λοιπόν, νὰ λέγεται ὅτι ἡ Ἑλλάς ἦτο ἐτοιμὴ νὰ πολεμήσῃ διὰ τὴν Θεσσαλονίκην. Ὄφειλε νὰ προνοήσῃ περὶ τῆς διεξαγωγῆς τοῦ πολέμου ἐκείνου, ἐρχομένου κατόπιν δύο δυσκόλων καὶ αἱματηρῶν ἐκστρατειῶν.

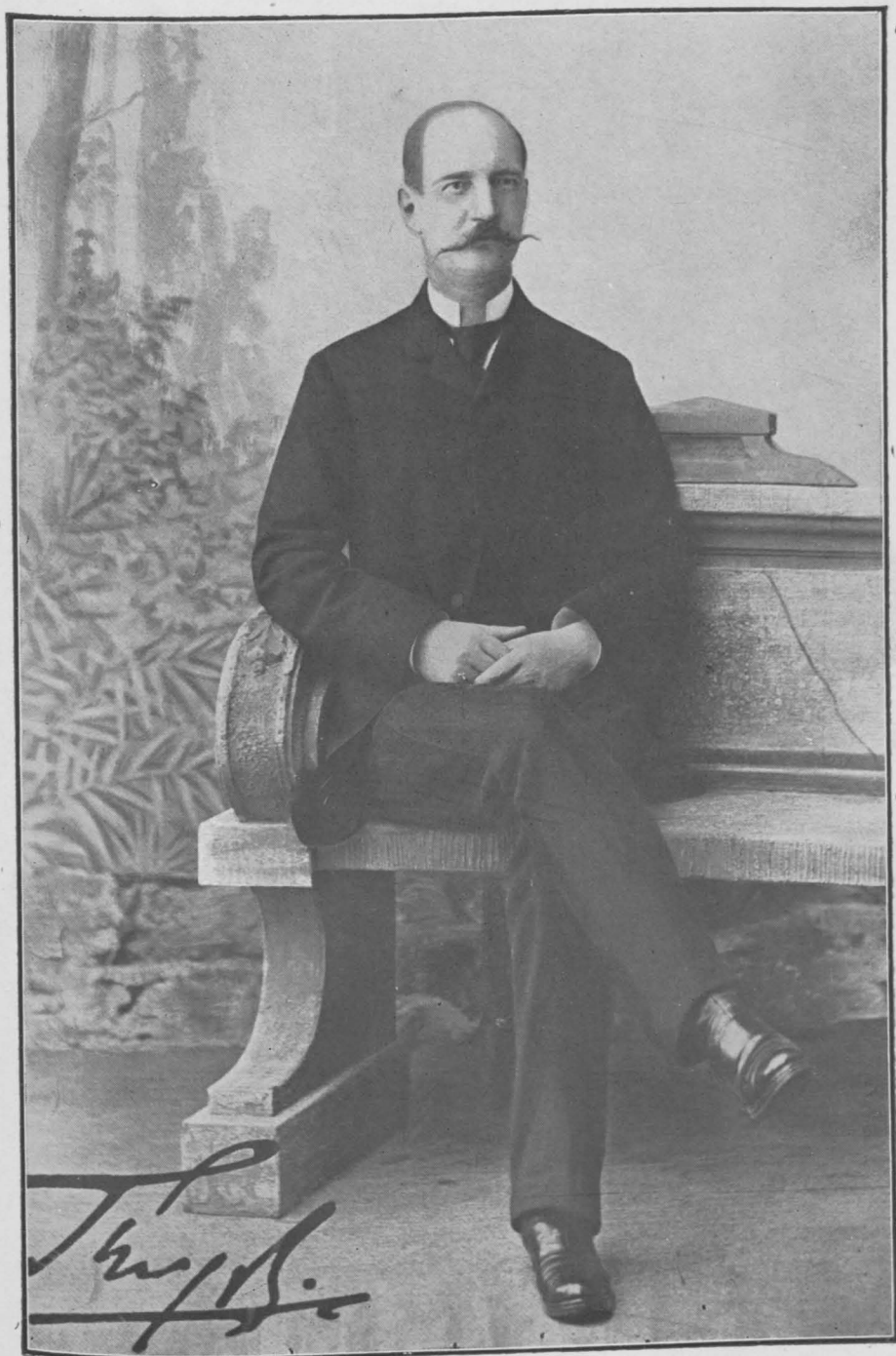
Μόνη λύσις ἦτο ἡ σύμπραξις Ἑλλάδος καὶ Σερβίας ἐναντίον τῆς Βουλγαρίας, ἀφοῦ τὰ δύο πρῶτα κράτη εἶχαν κοινὸν συμφέρον νὰ ἀντιταχθοῦν εἰς τὰς βουλγαρικὰς ἀξιώσεις. Ἄλλὰ τὸ πρᾶγμα ἐπιβαλλόμενον σχεδὸν ὑπὸ τῶν γεγονότων, παρουσίαζε μεγάλας δυσκολίας.

Ἡ Σερβία καὶ ἡ Βουλγαρία συνεμάχησαν ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τῆς Ρωσσίας. Ἡ ρῆξις τῶν θὰ ἐθεωρεῖτο ἀνταρσία κατὰ τῆς μεγάλης σλαβικῆς Δυνάμεως.

Ἐκτὸς τούτου, ἡ Σερβία ἦν γλεῖ οὐσιῶδες πλεονέκτημα ἐκ τῆς συμμαχίας της μὲ τὴν Βουλγαρίαν. Κατὰ τὸ τρίτον ἄρθρον τῆς παραρτηματικῆς μυστικῆς συνθήκης τῶν δύο κρατῶν, ἡ Βουλγαρία ὑπεχρεώοντο νὰ βοηθήσῃ τὴν Σερβίαν ἐναντίον καὶ τῆς Αὐστρίας. Διακόσσαι χιλιάδες βουλγαρικοῦ

(1) Ἀριθμὸς ἐγγράφου 680 δις Ν)6, ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν.

(2) Τηλεγράφημα τῆς 20ῆς Φεβρουαρίου 1913 περιέχον λεπτομερεῖς ἀριθμοὺς τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ 6 Α΄.

Ὁ Βασιλεὺς ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

(Φωτογραφία τοῦ 1913).

στρατοῦ ὄφειλαν νὰ σπεύσουν ἀμέσως εἰς τὸ σερβικὸν ἔδαφος ἐναντίον τυχὸν αὐστριακῆς ἐπιθέσεως. Ἡδύνατο ἢ Ἑλλάς νὰ λάβῃ ἀνάλογον ὑποχρέωσιν ; (1)

Τὴν τρίτην ἐβδομάδα τοῦ πρώτου βαλκανικοῦ πολέμου ἡ Σερβία ἐκάλεσε τὴν Ἑλλάδα εἰς συνομολόγησιν συμμαχίας, ὑπὸ τὸν ὄρον κοινῆς ἐνεργείας ἐναντίον τῆς Αὐστρίας, ἣτις ἠπέλκει ἀμφοτέρας τὰς χώρας ἐξ ἀφορμῆς τῆς Ἀλβανίας. Ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Κορομηλάς εἶχε συντάξει βίαιον ἔγγραφον πρὸς τὴν Αὐστρίαν καὶ τὸ ζήτημα συνεβιάσθη διὰ τῆς παρεμβάσεως τοῦ Βενιζέλου (2).

Εἰς τὸ Λονδίνον ἡ ἑλληνοσερβικὴ προσέγγισις ἔγινε καταφανῆς. Ὁ ἐκ τῶν μελῶν τῆς ἀποστολῆς Νικόλαος Πολίτης εἶπε σχετικῶς :

«Ὁ Βενιζέλος εἶχε πάντοτε ὑπ' ὄψιν τοῦ τὴν ἑλληνοσερβικὴν σύμπραξιν. Κατὰ τὴν διάσκεψιν τοῦ Λονδίνου τὸ 1912, συνειρογάζετο μὲ τοὺς Σέρβους ὡς νὰ ἦσαν σύμμαχοι τῆς Ἑλλάδος» (3).

Βραδύτερον, ὁ Διάδοχος τῆς Σερβίας Ἀλέξανδρος μετέβη εἰς Θεσσαλονίκην. Τὴν προτεραίαν ὁ γενικός του πρόξενος ἔλεγε εἰς τὸν νομάρχην Ἀργυρόπουλον : «Τὰ δύο μας κράτη πρέπει νὰ ἐνωθοῦν καὶ νὰ κρατήσουν ὅσα ἑδάφη κατέλαβαν».

Ὁ Διάδοχος τῆς Σερβίας ἐπεσκέφθη τὸν βασιλέα Γεώργιον καὶ ὠμίλησε μαζί του ἐπὶ πολὺ διὰ τὴν ἀνάγκην τῆς συνεργασίας τῶν δύο λαῶν ἐναντίον τῶν Βουλγάρων. Ὁ βασιλόπαις Νικόλαος τῆς Ἑλλάδος, ἐκτελῶν διαταγὴν τοῦ πατρὸς του, μετέβη τὸ αὐτὸ ἀπόγευμα εἰς τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν Θεσσαλονίκης καὶ συνητήθη μὲ τὸν Σέρβον πρίγκηπα ἐντὸς τῆς ἀμάξης, ὅπου οὗτος διέμεεν. Ἡ συζήτησις ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἑλληνοσερβικὴν σύμπραξιν. Διεφάνη ὅμως ἡ φροντίς τῆς Σερβίας ὅπως ἐξασφαλισθῇ ἀπὸ τὸν αὐστριακὸν κίνδυνον. Ὁ Νικόλαος ἐκδέτωρ τὰ λεχθέντα πρὸς τὸν Κορομηλᾶν, ἔλεγε :

«Ὁ διάδοχος τῆς Σερβίας φοβεῖται ὅτι ἡ Αὐστρία θὰ ὑποστηρίξῃ τὴν Βουλγαρίαν, ὁπότε ἡ Σερβία θὰ εὐρεθῇ μεταξύ τῶν δύο τούτων».

Πρὸς δὲ τὸν ἀδελφόν του Κωνσταντῖνον, εὐρισκόμενον τότε εἰς Ἡπειρον, ἐτηλεγράφη ὁ Νικόλαος :

«Ἐάν, παρὰ τὴν θέλησιν τῆς Σερβίας, εἶπεν ὁ Πρίγκηψ Ἀλέξανδρος, εἰσχωρήσῃ ἡ Βουλγαρία πρὸς νότον, ἡ Σερβία θὰ εὐρεθῇ μεταξύ δύο πυρῶν, Βουλγαρίας καὶ Αὐστρίας, πρᾶγμα ὀλέθριον. Ἐξέφρασε τὴν ἰδέαν ὅτι ἡ Αὐστρία ἦτο ἐξ ἀρχῆς κατὰ τῆς ἀποκτήσεως λιμένος ὑπὸ τῆς Σερβίας ἐπὶ τῆς Ἀδρια-

(1) Πρώην πρωθυπουργοῦ τῆς Βουλγαρίας Γκέσωφ : «Ἡ Βαλκανικὴ Συμμαχία», κείμενον τῆς στρατιωτικῆς συμβάσεως μεταξύ τῶν βασιλέων Βουλγαρίας καὶ Σερβίας τῆς 29ης Ἀπριλίου 1912 τῆς σελίδες 202—213 τῆς γαλλικῆς ἐκδόσεως.

(2) Τηλεγράφημα τῆς 20ῆς Ὀκτωβρίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον 1912 τῆς ἑλληνικῆς πρεσβείας Βελιγραδίου πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν. Σχετικὴ συνομιλία τοῦ Ε. Βενιζέλου μετὰ τοῦ γράφοντος, Ἀθήναι, Μάϊος 1:28.

(3) Ὁ Ν. Πολίτης πρὸς τὸν γράφοντα, Παρίσιον Νοέμβριος 1928.

τικῆς, ἀντιθέτως δὲ δὲν εἶχεν ἀντίρρησην ἕαν ἡ Σερβία ἐπεξήτει διέξοδον εἰς τὸ Αἰγαῖον. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Σερβία ἐνέδωκε τώρα ὅσον ἀφορᾷ τὸ Δυρράχιον, δὲν νομίζω, λέγει ὁ Νικόλαος πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον, ὅτι πρέπει νὰ ἐναντιωθῶμεν εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τῆς Σερβίας νὰ συνεννοηθῇ μεθ' ἡμῶν (δηλαδὴ τῆς Ἑλλάδος)» (1).

Ἀπὸ τῆς πρώτης ἐπομένως ἐπαφῆς ἐτέθη ζήτημα Αὐστρίας καὶ ἀνεμυγνέτο αὕτη εἰς τὰ ζητήματα τοῦ Αἴμου ὡς βαλκανικὸν κράτος.

Κατόπιιν ὀδηγιῶν τοῦ Κορομηλά ὁ πρέσβυς τῆς Ἑλλάδος εἰς Βελιγράδιον βολιδοσκοπεῖ τὸν Πάσιτς. Ὁ Σέρβος πρωθυπουργὸς δεικνύει ἐπιφύλαξιν. Δὲν βλέπει μόνον τὴν Μακεδονίαν. Ἔχει ἔμπρὸς του τὴν αὐστριακὴν ἀπειλήν. Ὁ Ἕλληνας πρέσβυς ἀπαντᾷ εἰς τὸν Κορομηλᾶν:

«Ὁ Πάσιτς ἀκολουθεῖ μέσῃ γραμῇ μετὰ τῶν ἀξιώσεων τοῦ στρατιωτικοῦ κόμματος καὶ τῶν ὑποχρεώσεων τῆς συνθήκης μετὰ τὴν Βουλγαρίαν. Στέργει τὴν παραχώρησιν τοῦ Μοναστηρίου πρὸς τοὺς Βουλγάρους» (2).

Τὴν 26 Φεβρουαρίου ὁ Σέρβος Διάδοχος καὶ ὁ πρίγκηψ Νικόλαος συναντῶνται ἐκ νέου εἰς Θεσσαλονίκην, καθ' ὑπόδειξιν τοῦ Κορομηλά. Ὁ Ἀλέξανδρος τῆς Σερβίας λέγει εἰς τὸν Ἕλληνα πρίγκηπα ὅτι θὰ διαβιβάσῃ τὴν συνομιλίαν νῶν πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν Πάσιτς (3).

Ἐφαίνετο ἀναπόφευκτος ἡ σύρραξις μετὰ τὴν Βουλγαρίαν. Παρουσιάζετο ὡς ἀπαραίτητος ἡ συμμαχία μετὰ τῆς Σερβίας. Ἀλλὰ προϋπόθεσις τῆς ἑλληνοσερβικῆς συνεργασίας ἦτο ἡ ἀνάμιξις τῆς Ἑλλάδος εἰς φοβερὰς διεθνεῖς περιπλοκάς, ἦτο ἡ ἐνδεχομένη σύγκρουσις αὐτῆς πρὸς τὴν Αὐστρίαν καὶ τὴν ὀπισθὲν τῆς τριπλῆς συμμαχίας.

Ἴδου, διατὶ ἀνεκρηύχθη πανικόβλητος ὁ Βενιζέλος. Ἴδου, διατὶ, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν φυσικὴν ἀντίδρασιν κατὰ τῆς ἰδέας τοῦ πολέμου, ὤθει μακρὰν τὴν διαλλακτικότητά του. Ἴδου διατὶ, τὴν τρίτην ἑβδομάδα τοῦ πρώτου βαλκανικοῦ πολέμου, ἐδήλωσεν εἰς τὴν Βουλγαρίαν ὅτι παραιτεῖται τῶν ἀξιώσεών του ἐπὶ τῆς Θράκης. Ἴδου διατὶ ἠναγκάσθη νὰ εἴπῃ εἰς τὴν Βουλῆν ὅτι ἡ νέα Ἑλλάς θὰ ἔχῃ στερεωτέραν σπονδυλικὴν στήλην μετὰ τὰ σύνορά της πρὸς βορρᾶν καὶ ὄχι πρὸς ἀνατολάς.

Ἡ κήρυξις ἑνὸς πολέμου, ἡ ὑπογραφή μιᾶς συμμαχίας δὲν εἶναι πράξεις δύσκολοι. Ἡ πρόβλεψις τῶν συνεπειῶν καὶ ἡ ἀπὸ τούτων ἑξασφά-

(1) Ἀναφορὰ τοῦ νομάρχου Θεσσαλονίκης Π. Ἀργυροπούλου. Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 1282 τηλεγράφημα τοῦ πρίγκηπος Νικολάου πρὸς τὸν Κορομηλᾶν κατ' ἐντολήν τοῦ βασιλέως Γεωργίου καὶ τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 260 τοῦ ἰδίου πρὸς τὸν Διάδοχον Κωνσταντῖνον Φιλιπιάδα. (Ἀμφότερα τῆς 12 Ἰανουαρίου 1913, εὑρίσκονται εἰς τὰ ὄργανα ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τὸ πρῶτον καὶ Στρατιᾶς τὸ δεύτερον).

(2) Τηλεγράφημα πρεσβευτοῦ Ἀλεξανδροπούλου, 20 Ὀκτωβρίου (παλ. ἡμερολόγιον) 1913.

(3) Τηλεγραφήματα 3877, 5205, 5688. Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 5869 τῆς 27 Φεβρουαρίου 1913 τοῦ πρίγκηπος Νικολάου ἐκ Θεσσαλονίκης πρὸς τὸν Κορομηλᾶν περιέχει τὴν συνομιλίαν του μετὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου τῆς Σερβίας.

λισις μιᾶς χώρας εἶναι δυσχερής, ὅταν λαμβάνωνται ἀμετάκλητοι ἀποφάσεις. Αὐτῶν ἢ σαφῆς ἐπίγνωσις ἐξηγεῖ τὴν τότε συμβιβαστικότητα τοῦ Βενιζέλου.

Ἡ βάνουσος βουλγαρικὴ ἀπειλὴ ἀναγκάζει τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Σερβίαν νὰ συνδεθοῦν στενωτέρω. Κατόπιν διμήνων διαπραγματεύσεων, ὁ ὑπουργὸς Κορομηλάς καὶ ὁ πρεσβευτὴς Ἀθηνῶν Μπόσκοβιτς υπέγραψαν τὴν 22αν Ἀπριλίου 1913 προκαταρκτικὸν πρωτόκολλον συμμαχίας. Τὴν 1ην Μαΐου, ὁ λοχαγὸς τοῦ ἐπιτελείου Ἰω. Μεταξᾶς καὶ οἱ Σέρβοι συνταγματάρχαι Πέσιτς, Τίφκεβιτς κλείουν εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν τὴν στρατιωτικὴν σύμβασιν μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν.

Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου συμβαίνουν γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς τὸν κεντρικὸν ἄξονα τῆς μέχρι τοῦ 1923 ἑλληνικῆς κρίσεως.

Ἡ σερβικὴ κυβέρνησις ἠρνήθη νὰ κυρώσῃ τὴν σύμβασιν Μεταξᾶ—Πέσιτς. Τὴν ἐθεώρησεν ἀνεπαρκῆ. Ἐγένετο λόγος μόνον περὶ κοινῆς ἐνεργείας ἐναντίον βουλγαρικῆς ἐπιθέσεως. Ἡ Σερβία ἤθελε τὴν ἑλληνικὴν βοήθειαν ἀπὸ ἐπιθέσεως ἐκ μέρους κάθε κράτους. Καὶ τοιοῦτο, πλὴν τῶν βαλκανικῶν, δὲν ἦτο ἄλλο ἀπὸ τὴν Αὐστρίαν. Ὁ διαπραγματευθεὶς καὶ τὰς δύο στρατιωτικὰς συμβάσεις συνταγματάρχης Πέσιτς ἐξήγησε:

«Καὶ εἰς τὴν πρώτην καὶ εἰς τὴν δευτέραν στρατιωτικὴν σύμβασιν, ἡ Σερβία δὲν ἀφῆκε νὰ γεννηθῇ ἡ ἐλαχίστη ἀμφιβολία περὶ τῶν προθέσεων τῆς. Ἐξήτει τὴν συμμαχίαν τῆς Ἑλλάδος ὄχι μόνον ἐναντίον τῆς Βουλγαρίας ἀλλὰ καὶ κατὰ τῆς Αὐστρίας. Σύμφωνα μὲ τὴν συνθήκην μας τοῦ 1912, ἡ Βουλγαρία μᾶς εἶχεν ὑποσχεθῆ 200.000 στρατοῦ ἐν περιπτώσει αὐστριακῆς ἐπιθέσεως. Αὐτὴν τὴν ὑποχρέωσιν ἠθέλαμεν νὰ ἀναλάβῃ ἀντὶ τῆς Βουλγαρίας, ἡ Ἑλλάς» (1).

Αἱ διαπραγματεύσεις συνεχίζονται εἰς Βελιγράδιον, ἀντὶ τοῦ Μεταξᾶ στέλλεται ὁ ἐπιτελὴς Ξενοφῶν Στρατηγός, ὅστις συνεργάζεται μὲ τὸν πρεσβευτὴν Ἀλεξανδροπούλου. Ἐκ τῶν πρώτων συνομιλιῶν, φανερόνεται ἡ ἀμετάρρεπτος θέλησις τῆς Σερβίας νὰ συνομολογήσῃ συμμαχίαν, ἣτις θὰ τὴν ἐξησφάλιζε καὶ ἀπὸ τὸν αὐστριακὸν κίνδυνον. Ὁ Στρατηγὸς τηλεγραφεῖ:

«Αἱ τροπολογίαι τῆς στρατιωτικῆς συμβάσεως, ὡς κατόπιν μελέτης τοῦ ἐπιτελείου των, ζητοῦσιν οἱ Σέρβοι εἶναι αἱ ἑξῆς: Ἄρθρον πρῶτον: (Ἐπεταῖ ἡ σερβικὴ διατύπωσις). Ὁ Στρατηγὸς παρατηρεῖ: «Τὴν διατύπωσιν ταύτην ζητοῦσιν οἱ Σέρβοι ὡς ὀριστικὴν, ἐπιμένοντες ὅπως σχετισθῇ τὸ ἄρθρον αὐτὸ ὄχι μόνον πρὸς τὸ ὄν τῆς συνθήκης τὸ προβλέπον περὶ πολέμου ἐναντίον τῆς Βουλγαρίας μόνον, ἀλλὰ πρὸς τὸ 1ον ἄρθρον τῆς συνθήκης, ἐπεκτεῖνον τὴν συμμαχίαν καὶ ἐναντίον ἐτέρων κρατῶν, προσθέτοντες δι προ-

(1) Τηλεγραφήματα ἐκ Βελιγραδίου τοῦ λοχαγοῦ Ξ. Στρατηγοῦ διὰ τοῦ πρεσβευτοῦ Ἰω. Ἀλεξανδροπούλου μεταξὺ 4ης καὶ 10ης Μαΐου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1913. (Ἀρχεῖα Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν. Ἑλληνικὴ λευκὴ Βίβλος σελίδες 54—55).

κειμένον περὶ μόνῃς τῆς Βουλγαρίας δὲν θὰ εἶχον οἱ Σέρβοι ἀνάγκην τῆς ἡμετέρας συμμαχίας».

Εἰς νεώτερον τηλεγράφημά του, ὁ Στρατηγὸς προσθέτει :

«Ἡ ἐπέκτασις τῆς συμμαχίας, ὄχι μόνον κατὰ τῆς Βουλγαρίας, ἀλλὰ καὶ κατὰ τρίτης οἰασδῆποτε δυνάμεως—ὡς ἀξιούν οἱ Σέρβοι—εἶναι ἐπιζημία δι' ἡμᾶς».

Ὁ Ἕλληνας ἐπιτελής ἐξηγεῖ τοὺς στρατιωτικὸν λόγους, διὰ τοὺς ὁποίους θὰ ἦτο ἐπικίνδυνος ἡ τοιαύτη γενίκευσις τῆς συνθήκης (1).

Ἡ Σερβία ἔθεσε τὸ ζήτημα ὄχι ἀπλῶς μετὰ σαφηνείας, ἀλλὰ μὲ ὀμότητα: Ἡ θὰ ἐστρέφετο ἡ ἑλληνοσερβικὴ συνθήκη καὶ κατὰ τῆς Αὐστρίας ἢ δὲν θὰ ἐγίνετο.

Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐδίσταζεν εὐλόγως νὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην τοιαύτης ὑποχρεώσεως.

Ἀλλὰ τὴν 8ην Μαΐου ἐξεργάγησαν τὰ δραματικὰ συμβάντα τῆς Νιγρίτας καὶ τοῦ Παγγαίου. Εἵκοσι χιλιάδες Βουλγάρων ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων. Ἡ ἐπὶ τῆς προκαλύψεως ἐβδόμη μεραρχία ὑποχωρεῖ. Ἡ πρώτη μάχεται ἀπεγνωσμένως. Τὰ ἑλληνικὰ σώματα κλονίζονται. Κατόπιν συνεννόησεως τῶν κυβερνήσεων Ἀθηνῶν—Σόφιας διακόπτονται αἱ ἐχθροπραξίαι. Ὁ βασιλεὺς ἀποφασίζει νὰ ἀναχωρήσῃ ἀμέσως εἰς Θεσσαλονίκην μετὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ. Προηγουμένως συγκροτεῖται ὑπουργικὸν συμβούλιον εἰς τὰ ἀνάκτορα. Προεδρεύει αὐτοπροσώπως ὁ Κωνσταντῖνος.

Ὁ Βενιζέλος περιγράφει τὴν κατάστασιν: Ἡ Ἑλλάς εὐρίσκεται οὐσιαστικῶς εἰς ἀκήρυκτον πόλεμον μετὰ τῆς Βουλγαρίας. Ἡ συμμαχία μὲ τοὺς Σέρβους μένει ἀνυπόγραφος. Ἡ σερβικὴ κυβέρνησις ἐπιμένει νὰ τεθῆ ὄρος, διὰ τοῦ ὁποίου ἡ Ἑλλάς θὰ ὑποχρεώνεται νὰ βοηθῇ τὴν σύμμαχον ὄχι μόνον ἐναντίον τῆς Βουλγαρίας ἀλλὰ καὶ κατὰ τῆς Αὐστρίας. Ὁ πρωθυπουργὸς δὲν ἀποκρύπτει τοὺς κινδύνους ἐκ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ ὄρου τούτου. Συμπεραίνει ὅμως περὶ τῆς ἀνάγκης νὰ περιληφθῇ εἰς τὴν συνθήκην ἡ σερβικὴ ἀξίωσις, διότι ἡ βουλγαρικὴ ἀπειλὴ κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης εἶναι ἄμεσος καὶ τρομερὰ.

Ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ὁμολογεῖ ὅτι πρέπει νὰ ὑπογραφῇ ἡ συνθήκη. Ἀλλὰ φοβεῖται τὰς συνεπείας. Ἡ Ἑλλάς ἐκτίθεται εἰς περιπλοκὰς ἀγνώστου ἐκτάσεως, ἐὰν συνάψῃ συμμαχίαν, στρεφομένην ἔστω καὶ ἀμυντικῶς ἐναντίον μεγάλης δυνάμεως, ὅπως ἡ Αὐστρία.

Ὁ πρωθυπουργὸς ὑποδεικνύει ὅτι τὰ γεγονότα ἐπείγουν. Ἡ θὰ χαθῇ ἡ Θεσσαλονίκη ἢ θὰ ἀντιμετωπισθῇ ὁ ἀπώτερος κίνδυνος γενικωτέρας συρράξεως.

«Βενιζέλος: Μεμονωμένη αὐστροσερβικὴ σύγκρουσις εἶναι ἀπίθανος.

(?) Ἀνακοινώσεις τοῦ πρώην στρατιωτικοῦ ἀκολούθου τῆς Σερβίας εἰς Ἀθήνας στρατηγ. Πέσιτς, ἥδη πρεσβευτοῦ εἰς Τσεχοσλοβακίαν, Πράγα Σεπτέμβριος 1930.

Θὰ ἐπροκαλεῖτο εὐρωπαϊκὸς πόλεμος, διότι ἡ Ρωσσία δὲν ἐγκαταλείπει τὴν Σερβίαν. Ὅπισθεν δὲ τῆς Ρωσσίας εὐρίσκεται ἡ Γαλλία. Ἡ Ἑλλάς θὰ εἶναι τότε σύμμαχος μὲ δλόκληρον τὴν τριπλὴν Συνεννόησιν, Γαλλίαν, Ἀγγλίαν, Ρωσσίαν, μὲ τὴν ὁποίαν συμπίπτουν τὰ εὐρύτερα αὐτῆς συμφέροντα».

Ἡ συζήτησις διεξήγετο μὲ σοβαρότητα. Κανείς δὲν ἠγνόει τὴν τραγικὴν κρισιμότητα τῶν περιστάσεων. Τελικῶς ὅλοι συνεφώνησαν. Ὁ βασιλεὺς ἔδωκε τὴν ἔγκρισίν του νὰ συνομολογηθῇ ἡ συμμαχία μὲ τὸν ὄρον τῆς βοήθειας ἐναντίον καὶ αὐστριακῆς ἐπιθέσεως κατὰ τῆς Σερβίας. Ἠγέρθη ἀπὸ τὸ κάθισμά του εἰς ἔνδειξιν ὅτι ἡ σύσκεψις ἔληξε. Οἱ ὑπουργοὶ ἐπίσης ἐσηκώθησαν.

Κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ὁ ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν Ν. Στραῦτος, ἀναφερόμενος πάντοτε εἰς τὸ ἐνδεχόμενον αὐστροσερβικοῦ πολέμου εἶπε:

«Ἄν ἔρθῃ τὸ πρᾶγμα καὶ κατ᾿ῤῥθῃ, θὰ κάμωμεν τὴν ἀτιμίαν νὰ πατήσωμε τὴν συνθήκην».

«Κωνσταντῖνος: Αὐτὴν τὴν ἀτιμίαν θὰ τὴν κάμω πρῶτος ἐγώ».

Ὁ Βενιζέλος εἰσίγα. Μόνον ὅταν εὐρέθη πρὸ τῆς ἐξωθύρας τῶν ἀνακτόρων ἐστράφη πρὸς τὸν Ε. Ρέπουλην καὶ τοῦ εἶπε:

»Εἶδες ὑπόληψι πού τὴν ἔχει στὴν ὑπογραφή του;»

Τὴν φράσιν ἤκουσε καθαρὰ ὁ ὄπισθεν βαδίζων ὑπουργὸς Α. Μιχαλακόπουλος.

Ὁ πρωθυπουργὸς ἦτο εἰς ἀδυναμίαν νὰ προκαλέσῃ ζήτημα ἐπὶ τῶν λεχθέντων παρὰ τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ Στρατοῦ. Κυβερνητικὴ τότε κρίσις θὰ εἶχε καταστρεπτικὰς συνεπείας, ἐκ τῶν ὁποίων ἄμεσος θὰ ἦτο ἡ κατοχὴ τῆς Θεσσαλονίκης παρὰ τῶν Βουλγάρων.

Ἡ βασιλικὴ ἄλλωστε ἐπιφύλαξις ἐστερεῖτο πάσης ἐπιρροῆς ἐπὶ τοῦ κύρους τῆς συνθήκης. Αὐτὴ εἶναι ἡ γνώμη τοῦ νομομαθοῦς διεθνολόγου Νικολαίου Πολίτη. (¹)

(¹) Ἐκ συνομιλιῶν τοῦ γράφοντος μὲ τοὺς Ε. Βενιζέλον, Α. Μιχαλακόπουλον, Ν. Πολίτην, Ἀθῆναι Αὐγούστου 1923, Παρίσιοι Νοέμβριος ἰδίου ἔτους. Ἀγόρευσις Ε. Ρέπουλη τὴν Βουλὴν, Ἀθῆναι 12 Αὐγούστου 1917. Ἄρθρα τοῦ γράφοντος εἰς τὸ «Ἐλεύθερον Βῆμα» 10—14 Αὐγούστου 1928. Ὁ γράφων ἠκολούθησε πρὸς ἀναπαράστασιν τοῦ βασιλικοῦ συμβουλίου τὴν ἀφήγησιν τοῦ Α. Μιχαλακοπούλου μὲ τὸν ὅποιον συμφωνεῖ ὁ Ε. Βενιζέλος. Ἀμφότεροι ἦσαν αὐτόπται καὶ αὐτήκοι μάρτυρες τῶν γενομένων.

Ὁ Α. Φραγκούλης, συστηματικὸς ὑπερασπιστὴς τῆς πολιτικῆς τοῦ Κωνσταντίνου, ὁμολογεῖ εἰς τὸ βιβλίον του τὴν ἔκτοτε δηλωθεῖσαν πρόθεσιν τοῦ βασιλέως νὰ ἀθετήσῃ τὴν ἑλληνοσερβικὴν συμμαχίαν ἐν πλήρει γνώσει τῶν ὄρων τῆς καὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἰδικῆς του πράξεως. Διὰ νὰ δικαιολογήσῃ ὁμως ὁ Φραγκούλης τὴν βασιλικὴν ἀπίστιαν, γράφει:

«Προφανῶς, λέγει ὁ Κωνσταντῖνος εἰς τὸ ἀνωτέρω συμβούλιον τοῦ στέμματος, πρέπει νὰ ὑπογράψω. Ἄλλ' ἐὰν κατὰ δυστυχίαν, ἐνεφανίζετο ἡ περιπτώσις, τὴν ὁποίαν φοβοῦμαι, ἡ Ἑλλάς θὰ ἐκινδύνευε νὰ καταστραφῇ. Παρακαλῶ τὸν Θεὸν νὰ μὲ συγ-

Ἡ Θεσσαλονίκη ὅμως ἐκινδύνευεν. Οἱ Βούλγαροι ἐπανάρχισαν τὰς ἐπιθέσεις των. Στρατὸς καὶ κομιτατζήδες ἠπέλουν ἀνταρσίαν κατὰ τῆς κυβερνήσεως Γκέσωφ. Ὑπήκουσαν πρὸς τὸν βασιλέα Φερδινάνδον. Φονικαὶ μάχαι διεξήγοντο εἰς Νιγρίταν. Τραυματαῖα καὶ γυναικόπαιδα συνέρρεαν εἰς τὴν πόλιν. Τὰ βουλγαρικὰ πυροβολεῖα τῆς Καβάλλας ἐβομβάρδιζαν τὸ περιπολοῦν θωρηκτὸν «Ψαρρά».

Τὴν 11ην Μαΐου ἀπεβιβάζετο ὁ Βασιλεὺς καὶ πέντε ἡμέρας ἔπειτα ἤρχετο πρὸς συνάντησίν του ὁ Βενιζέλος. Ὁ ἀρχιστράτηγος δὲν ἀπέκρουπε τὴν σοβαρότητα τῆς καταστάσεως. Συνεζητήθη ἡ ἐκκένωσις τοῦ Παγγαίου. Ἐλήφθησαν ἄλλα ἀμυντικὰ μέτρα. Ἀλλ' ἀνεγνωρίσθη ὅτι, πρὸ παντὸς ἄλλου, ἐπεβάλλετο ἡ ὑπογραφή τῆς ἑλληνοσερβικῆς συνθήκης. Διὰ τὴν ἀποφασιστικὴν ἢ προσωπικὴν πρὸς τοῦτο ἐπιθυμίαν τοῦ βασιλέως, ὁ ἐπιτελάρχης του Δούσμανης ἐτηλεγράφη εἰς τὸν ὑπουργὸν Κορομηλᾶν :

«Θεσσαλονίκη, 16 Μαΐου 1913. Ἀριθμὸς 15175. Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν Ἀθήνας. Ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ πρωθυπουργὸς ἐπιθυμοῦν ὅπως προβῆτε εἰς καταλλήλους ἐνεργείας ἵνα ἐπιστευθῆ ἢ μετὰ τῆς Σερβίας ὑπογραφή τῆς συνθήκης (ὑπογραφή) Β. Δούσμανης».

Ἀφ' ἐτέρου ὁ Βενιζέλος διέτασσε τὸν πρεσβευτὴν Ἀλεξανδρόπουλον καὶ παρεκάλει τὸν Κορομηλᾶν νὰ σπεύσουν, διότι τὰ πράγματα δὲν ἐπέτρεπαν ἀναβολάς. Τὸ τηλεγράφημά του εἶναι χαρακτηριστικόν :

«Θεσσαλονίκη, 16 Μαΐου 1913. Ὑπουργὸν Ἐξωτερικῶν Ἀθήνας. Ἡ κατάστασις ἐνταῦθα εἶναι λίαν κρίσιμος. Ἡ ἀναβολὴ δὲ τῆς ὑπογραφῆς τῆς συνθήκης καὶ τῆς στρατιωτικῆς συμβάσεως μετὰ τῆς Σερβίας θέτει ἡμᾶς

χωρήσει. Ἄν τοῦτο εἶναι ἐπιτοκία ἀναλαμβάνω τὴν εὐθύνην τῆς. Ὑπέχω προσωπικῶς τὴν ὑποχρέωσιν αὐτὴν ἀπέναντι τοῦ τόπου μου» Ὁ βασιλεὺς ἔκαμε τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ καὶ ὑπέγραψε.»

Ἡ περιγραφὴ τοῦ Α. Φραγκούλη εἶναι ἀκριβῆς ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν. Ὁφείλεται προφανῶς εἰς τὸν Ν. Στράτον, ὑπουργὸν τοῦ Βενιζέλου καὶ μετασχόντα εἰς τὸ βασιλικὸν συμβούλιον, ὅπου ἀπεφασίσθη ἡ ἑλληνοσερβικὴ συμμαχία. Ὁ Ν. Στράτος ὡμολόγησεν ἄλλωστε ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Βουλῆς ὅτι συνεζητήθη τότε ἡ προϋπόθεσις τῆς προσβολῆς τῆς Σερβίας ὑπὸ τῆς Αὐστρίας καὶ εἶπε :

«Ν. Σ τ ρ ᾶ τ ο ς : Ὡς ἔχοντες πρὸ ἡμῶν τὸν αἰφνιδιασμὸν τοῦ Παγγαίου ἐξεδιάσθημεν κατὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς στρατιωτικῆς συμβάσεως μετὰ τὴν Σερβίαν νὰ ὑποκύψωμεν εἰς τὸν ὄρον ἐκεῖνον.»

Ὁ Α. Φραγκούλης ἔκαμε τὸν Κωνσταντῖνον νὰ σταυροκοπῆται καὶ νὰ ἐπικαλεῖται ἐκ τῶν προτέρων τὴν θεῖαν συγγνώμην διὰ τὴν ἐπιτοκίαν του. Οὔτε κινήσεις τοιαῦται ἔγιναν οὔτε αἱ φράσεις αὐταὶ ἐλέχθησαν. Ἐφειρέθησαν ἐκ τῶν ὑστέρων μετὰ τὴν προφανῆ καὶ ἀνωφελεῖ ἐλπίδα νὰ μειώσουν τὴν εὐθύνην τοῦ Κωνσταντίνου. Ἡ παραμόρφωσις τῆς ἀληθείας εἶναι εὐκολὸς διότι δὲν ἐτηροῦντο ἐπίσημα πρακτικὰ τῶν ὑπουργικῶν συμβουλίων, τῶν ὁποίων προήδρευεν ὁ βασιλεὺς.

(Ἀγόρευσις Ν. Στράτου καὶ στιχομυθία του μετὰ τὸν πρωθυπουργὸν Βενιζέλον, Βουλὴ Ἑλλήνων 10 Αὐγούστου 1917. Α. Φραγκούλη «Ἡ Ἑλλάς κατὰ τὸν παγκόσμιον κρίσιν τόμος 1 σελίς 102).

εἰς μειονεκτικὴν θέσιν, τοῦ γενικοῦ στρατηγείου ἀγνοοῦντος πῶς νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν ὑπὸ τῶν βουλγαρικῶν στρατιωτικῶν κινήσεων δημιουργουμένην κατάστασιν. Ὡς ἐκ τούτου, κατόπιν συνεννοήσεως μετὰ τοῦ βασιλέως, ἀποστέλλω ἐπόμενον τηλεγράφημα πρὸς τὸν Ἀλεξανδρόπουλον Βελιγράδιον, παρακαλῶ δὲ ὅπως καὶ αὐτόθεν ἐξουσιοδοτηθῇ οὗτος μετὰ τοῦ λοχαγοῦ Στρατηγοῦ νὰ φθάσουν εἰς τέλος.

«Ἀλεξανδρόπουλον: Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μέχρι σήμερον ὁδηγιῶν τοῦ ὑπουργείου ἐπιστεύσατε παρακαλῶ τὴν ὑπογραφὴν συνθήκης καὶ συμβάσεως στρατιωτικῆς, ἀναλαμβάνων ἐν ἀνάγκῃ πρωτοβουλίαν ὅπως ἐπιτύχετε τὴν ἐντὸς τῆς ἡμέρας ὑπογραφὴν. Ἡ κατάστασις ἐνταῦθα εἶναι ἰκανῶς κρίσιμος ὥστε νὰ μὴ ἐπιτρέπεται χρονοτριβή. Τὴν λωρίδα τῶν δέκα χιλιομέτρων τοῦ Νέστου μὴ διστάσετε νὰ θυσιάσετε. (Ὑπογραφή) πρῶθυπουργὸς Βενιζέλος (¹)

Καὶ ὁμως ἡ συνθήκη δὲν ὑπεγράφετο. Ὁ Κορομηλᾶς ἐξίτηι νὰ ἐκχωρηθοῦν εἰς τὴν Ἑλλάδα μία ἢ δύο πολίχαι ἐκεῖθεν τῆς Φλωρίνης. Οἱ Σέρβοι ἐπέμεναν νὰ σαφηνίσουν τὸν ὅρον περὶ Αὐστρίας.

Ἡ ἔντασις τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν συμμάχων ἦτο τόση ὥστε παρῆλθε ἀπαρατήρητος ἡ ὑπογραφή τῆς εἰρήνης μὲ τὴν Τουρκίαν, γενομένη τὴν 17 Μαΐου 1913, εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ Ἁγίου Ἰακώβου τοῦ Λονδίνου.

Τὴν ἑσπέραν τῆς 17 Μαΐου, ὁ Βενιζέλος ἐτηλεγράφησε πρὸς τὸν πρῶθυπουργὸν τῆς Σερβίας Πάσιτς, νὰ στείλῃ εἰς Θεσσαλονίκην τὸν ἐν Ἀθῆναις πρεσβευτὴν του Μπόσκοβιτς. Ἐκάλεσεν ἐξ ἄλλου κατεπειγόντως ἐκεῖ τὸν Ἀλεξανδρόπουλον καὶ Στρατηγὸν ἐκ Βελιγράδιου. Ὅταν οἱ πληρεξούσιοι συνεκεντρώθησαν ἐπὶ τόπου, ὁ Ἕλλην πρῶθυπουργὸς ἀνέλαβε προσωπικῶς τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν συνεννοήσεων. Ἐντὸς δέκα ὥρων, ὅλα εἶχαν τελειώσῃ. Τὴν 19 Μαΐου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1913 ὁ Ἀλεξανδρόπουλος καὶ Μπόσκοβιτς ὑπέγραψαν τὴν συνθήκην συμμαχίας μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Σερβίας. Αὐθημερόν, ὁ Ἕλλην ἐπιτελὴς Στρατηγὸς ὑπέγραψε τὴν στρατιωτικὴν σύμβασιν τῶν δύο κρατῶν μὲ τοὺς Σέρβους ἀξιωματικοὺς Πέσιτς καὶ Τούφκεβιτς (²).

Εἰς τὴν Θεσσαλονίκην παρενρίσκετο ὁ Βούλγαρος στρατηγὸς Ἰβάνωφ. Ἦλθε νὰ κανονίσῃ μετὰ τοῦ Δούσμανη τὴν οὐδετέραν ζώνην. Ὑπωψιάσθη τὰ γενόμενα καὶ συναντήσας τὸν Σέρβον συνταγματάρχην Πέσιτς τοῦ εἶπε:

«Τί μαγερεῖεις ἐδῶ μὲ τοὺς Ἕλληνας;» (³).

Πρὸς παραπλάνησιν τῶν Βουλγάρων ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν ὑπογραφῶν

(¹) Τὰ κείμενα τῶν ἐγγράφων Βενιζέλου, Δούσμανη εὑρίσκονται εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν.

(²) Εἰς τὴν συνεδρίασιν τῆς Βουλῆς τῆς 12ης Νοεμβρίου 1913 ὁ πρόεδρος τῆς κυβερνήσεως Βενιζέλος ἐξέθεσε τὸ ἱστορικὸν τῆς ἑλληνοσερβικῆς συμμαχίας.

(³) Ἀφήγησις τοῦ Σέρβου στρατηγοῦ καὶ πρεσβευτοῦ Πέσιτς, Πράγα Σεπτέμβριος 1930.

ἔγινεν εἰς τὴν ἔπαυλιν τοῦ πρίγκηπος Νικολάου τῆς Ἑλλάδος μὲ τὸ πρό-
σχημα φιλικῆς συγκεντρώσεως. Τὸ κείμενον τῆς συνθήκης ὠρίζεν ὅτι «Ἑλλάς
καὶ Σερβία ὑπεχρεώνοντο νὰ βοηθήσουν ἢ μία τὴν ἄλλην εἰς περίπτωσιν
ἐπιθέσεως τρίτης δυνάμεως». Ἡ στρατιωτικὴ σύμβασις, συγχρόνως ὑπογρα-
φεῖσα, διελάμβανε τὰς προϋποθέσεις τῶν ἐπιχειρήσεων.

Ἡ Σερβία ἐπέβαλε τὴν ἀξίωσίν της: Ἡ Ἑλλάς ὑπεχρεώοντο νὰ τὴν
συνδράμῃ ἐνόπλιως καὶ κατ' αὐτῆς τῆς Αὐστρίας. Τὸ ὄνομα τῆς τελευταίας
δὲν ἀνεφέρθη ρητῶς διὰ νὰ μὴ ὑποτεθῆ ὅτι ἡ ἑλληνοσερβικὴ συμμαχία
ἔστρέφετο ἐναντίον μεγάλης εὐρωπαϊκῆς δυνάμεως. Ἡ σημασία ὅμως τοῦ
1ου ἄρθρου τῆς συνθήκης καὶ τῆς συμβάσεως ἦτο ἀναμφισβήτητος. Πρὸς
διασάφησιν καὶ ἀποδοχὴν τῶν ἐχρειάσθησαν πεντάμηνοι ἐπίπονοι διαπραγ-
ματεύσεις. Εἰς τὸ τέλος ἡ Ἑλλάς ὑπεσχέθη.

Τὸ συναφθὲν χρέος ἦτο βαρύτερον: Δεσμὸς αἵματος. Αὐτὸ δὲ ὄχι μόνον
ἐπειδὴ ἡ Ἑλλάς συνεμάχει μὲ τὴν γείτονά της, ἀλλὰ διότι ἐκεῖθεν τῶν Βαλ-
κανίων καὶ πέραν τῆς Σερβίας ἠνοίγετο τὸ πέρασος τῶν εὐρωπαϊκῶν
ἀνταγωνισμῶν. Ἐν τούτοις ἡ ὑπόσχεσις ἀνελήφθη. Ἀργότερα ἔπρεπε νὰ
καταβληθῆ ἡ ὀφειλή. Ἀπετέλει τὸ τίμημα τῆς σωτηρίας τῆς Θεσσαλονίκης.
Καὶ ἐδόθη ἐντὸς τῆς ἀπειλουμένης μακεδονικῆς πρωτεύουσας, μετὰ πλήρη
ἀναγνώρισιν τῶν ἐνδεχομένων κινδύνων, κατ' ἀπόλυτον δὲ ὁμοφωνίαν βασι-
λέως, πρωθυπουργοῦ, πριγκήπων καὶ ἐπιτελείου, ὑπὸ τὰς ὄψεις τῶν ὁποίων
συνωμολογήθησαν τὰ πολυσήμαντα κείμενα.

Ἡ ὑπογραφή τῆς ἑλληνοσερβικῆς συμμαχίας παρουσίαζε μοναδικὴν
εὐκαιρίαν διὰ τὰ δύο κράτη: Ἦμποροῦσαν νὰ ἐπιχειρήσουν προληπτικὸν
κατὰ τῆς Βουλγαρίας πόλεμον. Πράγματι, εὐθύς μετὰ τὴν συνωμολόγησιν
τῆς εἰρήνης πρὸς τὴν Τουρκίαν, οἱ Βούλγαροι ἤρχισαν τὴν μεταφορὰν ὀλο-
κλήρου τοῦ στρατοῦ τῶν ἐκ Τσατάλτζας εἰς τὰ ἑλληνοσερβικὰ σύνορα. Ἐὰν
οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Ἕλληνες ἐπετίθεντο κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς βουλγαρικῆς
στρατηγικῆς συγκεντρώσεως, θὰ κατέφεραν εὐκολὸν σχετικῶς δι' αὐτοὺς καὶ
θανάσιμον ἐναντίον τοῦ ἔχθρου τῶν πλῆγμα. Αὕτη ἦτο ἡ γνώμη τῶν ἀρμο-
δίων Ἑλλήνων στρατιωτικῶν.

Ἡ κυβέρνησις τῶν φιλελευθέρων ἀπέκρουσε τὴν ἀντίληψιν αὐτήν. Ὁ
Βενιζέλος εἶπεν ἀργότερα:

«Καὶ μετὰ τὴν ὑπογραφήν τῆς ἑλληνοσερβικῆς συνθήκης ἔπραξα ὅ,τι
ἦτο ἀνθρωπίνως δυνατὸν διὰ νὰ φθάσω εἰς εἰρηνικὸν καὶ ἐπιεικῆ διακανονι-
σμὸν τῶν ζητημάτων μετὰ τῆς Βουλγαρίας».

Ἀπὸ καθαρῶς πολεμικῆς ἀπόψεως εἶχαν δίκαιον οἱ στρατιωτικοί. Τὰ
πολιτικά ὅμως ἀποτελέσματα τοιαύτης πρωτοβουλίας θὰ ἦσαν καταστρεπτικά
διὰ τὴν Ἑλλάδα. Οἱ δύο σύμμαχοι θὰ ἐνεφανίζοντο ὡς ἀδικοῦντες ἐπιδρο-
μεῖς. Αἱ μεγάλαι Δυνάμεις καὶ ἰδίως ἡ Ρωσσία θὰ τοὺς ἐτιμῶρουν αὐστη-

Ὁ Ταγματάρχης ΙΩΑΝΝΗΣ ΒΕΛΙΣΣΑΡΙΟΥ

Ἡ δημοσίευσίς τῆς εἰκόνης τοῦ Βελισσαρίου δὲν γίνεται κατ' ἐξάίρεσιν τόσων ἄλλων πεσόντων ἢ ἐπιζησάντων ἀξιωματικῶν καὶ ὀπλιτῶν τῶν δύο Βαλκανικῶν πολέμων. Ὁ ἥρως τῆς Κρέσνας συμβολίζει ἀπλῶς τὸ ἀγωνισθὲν καὶ νικῆσαν ἐθνικὸν στράτευμα κατὰ τοὺς πολέμους τοῦ 1912 - 1913.

ρῶς. Ὑπῆρχε πιθανότης νὰ ἐπέμβῃ καὶ ἐνόπλιως ὑπὲρ τῶν Βουλγάρων ἡ Αὐστρία.

Καθὼς πρὸ ἕξ μηνῶν εἰς τὸ Λονδίνον, οὕτω καὶ τώρα ὁ Βενιζέλος δὲν ἤθελε νὰ ἐμφανίσῃ τὴν πατρίδα του νεκροθάπτην τῆς βαλκανικῆς ὁμοσπονδίας. Ἐβλεπε πολὺ μακρύτερα ἀπὸ τὴν ἐφήμερον στρατιωτικὴν ἐπιτυχίαν.

Ἡ Βουλγαρία ἐφορτώνετο τὴν εὐθύνην τοῦ νέου πολέμου. Ὡθεῖ τὰ πράγματα εἰς τὰ ἄκρα. Διὰ τῆς προσωπικῆς παρεμβάσεως τοῦ Βενιζέλου, ὁ ἐπιτελάρχης Δούσμανης καὶ ὁ ἀρχιστράτηγος Ἰβάνωφ ὤρισαν γραμμὴν διαχωρίσεως τῶν δύο ἀντιμετώπων στρατῶν. Μάταιος κόπος. Οἱ Βούλγαροι μετέφεραν ἀδιακόπως δυνάμεις ἐκ Θράκης εἰς Μακεδονίαν. Ἐγίνοντο προκλητικώτεροι. Ὁ βασιλεὺς Φερδινάνδος ἔπαυσε τὸν εἰρηνοφιλον πρωθυπουργὸν Γκέσωφ. Ἡ Βιέννη ἐνεθάρρυνε τὴν βουλγαρικὴν ἀδιαλλαξίαν. Ὁ ἐν Βουκουρεστίῳ Αὐστριακὸς πρέσβυς ἔλεγε:

«Ἐν περιπτώσει πολέμου Βουλγαρίας καὶ Σερβίας ἡ Αὐστρία θὰ ὑπερησπίζετο τὴν Βουλγαρίαν καὶ διὰ τῶν ὄπλων ἀκόμη».

Τὸ πρωτὶ τῆς 14 Ἰουνίου 1913 ὁ ἐν Σόφια πρέσβυς τῆς Αὐστρίας Ταρνόβσκυ μετέβη εἰς τὸν τσάρον Φερδινάνδον. Ἡ συνάντησις ἔγινεν εἰς τὴν βασιλικὴν ἔπαυλιν τῆς Κράνιας. Συνωμίλησαν ἐπὶ μακρὰς ὥρας. Μόλις ὁ Ταρνόβσκυ ἀπεχώρησεν, ὁ Φερδινάνδος ἐκάλεσε τὸν ἀρχιστράτηγον Σαβῶφ. Τὴν νύκτα τῆς 15ης πρὸς 16ην Ἰουνίου καὶ χωρὶς νὰ φαίνεται ἀναμιχθεῖσα ἡ νέα κυβέρνησις Δάνεφ, ὁ Σαβῶφ διέταξε τὰ στρατεύματά του νὰ ἐπιτεθοῦν ἐξαπίνης ἐναντίον Ἑλλήνων καὶ Σέρβων. Τὸ σχέδιον τῶν ἐπιχειρήσεων εἶχε δοθῆ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν Μαΐου.

Ἡ βαλκανικὴ ἀδελφότης, γέννημα τῶν λαϊκῶν ἐλπίδων, ἠφανίσθη εἰς τὸ σκότος μιᾶς ἀθλίης αὐλικῆς ραδιουργίας.

Περὶ τὸ μεσονύκτιον τῆς 16ης Ἰουνίου, οἱ Βούλγαροι προσέβαλαν οφθορῶς τοὺς Σέρβους παρὰ τὴν Γευγελὴν καὶ τοὺς Ἕλληνας εἰς Ἐλευθεράς-Πράβισταν. Ἐβάδισαν ὀρμητικῶς. Οἱ σύμμαχοι ἐκλονίσθησαν κατ' ἀρχάς. Ἐπειτα ἔμειναν ἀσάλευτοι. Τὴν τρίτην ἡμέραν ἐπετίθεντο.

Οἱ Βούλγαροι ἤθελαν νὰ καταλάβουν μὲ πραξικόπημα τὰ διαμφοσθητούμενα μέρη. Ὑπετίμων τὴν στρατιωτικὴν ἀξίαν τῆς Ἑλλάδος καὶ Σερβίας. Ἡ σταθερότης τῆς ἀμύνης τοὺς ἐξέπληξεν. Ἡ κυβέρνησις τῆς Σόφιας, ὑποκρινόμενη ἄγνοιαν τῆς συνωμοσίας Φερδινάνδου—Σαβῶφ, προσεπάθησε νὰ συσκοτίσῃ τὰ γεγονότα καὶ νὰ τὰ ὠθήσῃ πρὸς ἀναβολήν. Πολὺ ἀργά. Ἡ βαλκανικὴ χερσόνησος δὲν ἀπετίναξε τὸν τουρκικὸν ζυγὸν διὰ νὰ τὸν ἀντικαταστήσῃ μὲ τὸν πολὺ χειρότερον βουλγαρικόν (1).

(1) «Ἑλληνικὴ Στρατιωτικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία», τόμος 3ος, ἄρθρον «Θεσσαλονίκη». Συνεδρίασις Βουλῆς Ἑλλήνων, 13ης Νοεμβρίου 1913, 3ος τόμος Γαλλικῆς Κιτρίνης Βίβλου (1912—1914) τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 156 ἔγγραφον. Ἄρθρα Τάκε Ἰωνέσκο, ἐφημερίς «Ρουμανία» Δεκέμβριος 1914. Ὁ Α. Γκωβαῖν, Ρ. Πουανκαρέ, Κρῶφορδ Πράις, Ε. Δωδὲ κλπ. ἀποδεικνύουν εἰς τὰ ἔργα των τὴν βουλγαρικὴν προδοσίαν. Ὁ Βούλγαρος στρατηγὸς Χεσαψήφ ἀναγνωρίζει τὴν εὐθύνην τῆς χώρας του, «Μίρ» Σόφιας 17ης Φεβρουαρίου 1929.

Τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ πρώτου βαλκανικοῦ πολέμου ἦτο ἡ νηφαλιότης καὶ τὸ ἥρεμον θάρρος τὸ ὁποῖον ἔδειξεν ὁ ἑλληνικὸς λαός. Τώρα ἐμάχετο μὲ ὀργὴν καὶ ὀρμὴν. Εἶχε φερθῆ πρὸς τοὺς Βουλγάρους μὲ ἐμπιστοσύνην καὶ ἠπιότητα. Τοῦ ἀπεκρίθησαν βαναύσως. Ἐζήτησαν νὰ τὸν ξευτελίουν, νὰ τοῦ ἀφαιρέσουν κάθε καρπὸν ἐκ τοῦ κοινοῦ ἀγῶνος, νὰ τὸν ποδοπατήσουν. Αἱ ταπεινώσεις, αἱ διώξεις, αἱ προδοσίαι διήρκεσαν πάρα πολύ. Ὁ βασιλεὺς Κωσταντῖνος ἐχαρακτήριζεν ἀκριβῶς τὸ φρόνημα τοῦ στρατευομένου λαοῦ ὅταν ἔλεγε :

«Τίποτε δὲν ἤμπορεῖ νὰ σταματήσῃ τοὺς Ἕλληνας στρατιώτας. Ἄναψε τὸ αἷμά των καὶ εἶνε ἀποφασισμένοι νὰ ρίψουν εἰς τὰ μούτρα τῶν Βουλγάρων τὰς ὕβρεις ἢ νὰ πεθάνουν».

Ὁ ἀγὼν ἤρχισε τὴν 19ην Ἰουνίου 1913 διὰ γενικῆς ἀντιπεθέσεως τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων, ὑπὸ τὴν προσωπικὴν ὀργηγίαν τοῦ βασιλέως. Προηγουμένως ἐκαθαρίσθη ἡ Θεσσαλονίκη ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους τοῦ Χεσαψήφ, οἵτινες ἀντεστάθησαν καὶ συνελήφθησαν αἰχμάλωτοι. Αἱ ἑλληνικαὶ μεραρχίαι ἐπροχώρησαν ραγδαίως καὶ συνεκρότησαν τὴν τρίτημερον μάχην Κιλκίς - Λαχανᾶ. Ἐπτὰ χιλιάδες Ἑλλήνων καὶ ὀκτὼ διοικηταὶ συνταγμάτων ἐτέθησαν ἐκτὸς μάχης. Τὴν 21ην Ἰουνίου, αἱ ταξιαρχίαι τοῦ Ἰβάνωφ ἀνετράπησαν καὶ ἔφυγαν. Ἐκτὸς τῶν νεκρῶν καὶ τραυματιῶν, ἐγκατέλειψαν εἰς τοὺς νικητὰς 2.000 αἰχμαλώτους μὲ 24 πυροβόλα.

Ὁ Κωσταντῖνος ἔδωκεν εἰς τὸν νικῶντα στρατὸν τὸ σύνθημα :

«Καταδιώξατε ἀπηνῶς καὶ ἀγρίως!»

Πράγματι ἐπὶ τέσσαρας συνεχεῖς ἑβδομάδας τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα ἐβάδιον ἐμπρὸς μὲ ἀπόητον σθένος. Ὁ μηνιαῖος ἑλληνοβουλγαρικὸς πόλεμος δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς μία μόνη μάχη μὲ διαφόρους φάσεις. Οἱ Ἕλληνες συνέτριψαν παντοῦ τὴν λυσιώδη ἐχθρικὴν ἄμυναν. Προήλασαν διακόσια χιλιόμετρα. Ὑπερέβησαν ποταμούς, διέβησαν δάση, ἐπάτησαν βουνοκορυφὰς ὕψους δύο χιλιάδων μέτρων. Ἐξεκίνησαν μὲ βαρὺν θερινὸν καύσωνα καὶ ἐτερμάτισαν τὴν πορείαν των ὑπὸ βροχὰς καὶ παγετῶνας. Αἱ μάχαι τῆς Δοϊράνης, τοῦ Δεμιρ Ἰσάφ, τῶν Σερρῶν, τῆς Νιγρίτας, τῆς Στρώμνιτσας, ἀποτελοῦν ὁμωνύμους νίκας. Ἡ ἐκπόρθησις τῶν τρομερῶν στενῶν τῆς Κρέσνας, οἱ σκληρότατοι ἀγῶνες τοῦ Πετσόβου, τοῦ Σιμιτλή, τῆς Τζουμαγιᾶς, τοῦ Χασάν-πασσᾶ, τῆς Μαχωμίας, εἶναι κατορθώματα λαμπρά. Ἡ ἑλληνικὴ ἀρετὴ κατέβαλεν ἐχθρὸν ἀναμφισβητήτου ἀντοχῆς.

Ὅταν ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἐξώρμησεν ἀπὸ τὴν Θεσσαλονικὴν, μόνη ἡ πόλις καὶ στενοτάτη περιοχὴ εὐρίσκοντο ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν του. Μετὰ ἓνα μῆνα, οἱ Ἕλληνες πρωτοπόροι ἐστρατοπέδευαν εἰς τὰ παλαιὰ τουρκοβουλγαρικὰ σύνορα. Πρὸς ἀνατολὰς ὀλόκληρος ἡ Μακεδονία καὶ τμήμα τῆς Θράκης ἠλευθερώθησαν. Αἱ Σέρραι, ἡ Καβάλλα, ἡ Δράμα, ἐγίνοντο ἑλληνικαί. Ἐκατὸν πυροβόλα, ἕξ χιλιάδες αἰχμάλωτοι, μέγας ἀριθμὸς παντοειδῶς ὕλικου περιῆλθαν εἰς χεῖρας τῶν νικητῶν.

Ἡ νίκη ὁμως ὑπῆρξεν αἱματηρά. Εἴκοσι δύο χιλιάδες μαχητῶν Ἑλ-

λήνων ἐτέθησαν ἐκτὸς μάχης. Ἐκ τούτων 2.400 στρατιῶται καὶ 165 ἀξιωματικοὶ ἔπεσαν νεκροί.

Πλὴν τῶν Ἑλλήνων καὶ Σέρβων, οἱ Ρουμᾶνοι ἐκήρυξαν ἐπίσης τὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς Βουλγαρίας καὶ ἔφθασαν σχεδὸν ἀμαχητεί, 40 χιλιόμετρα πρὸ τῆς Σόφιας. Οἱ Τοῦρκοι ὑπὸ τὸν Ἐμβέρ κατέλαβαν τὴν Ἀδριανούπολιν. Ἡ παράβολος φιλοδοξία τοῦ Φερδινάνδου τῆς Βουλγαρίας διελύετο εἰς καπνὸν ἥττης καὶ ἔβαφε μὲ αἷμα τὴν Βαλκανικὴν.

Παραπλεύρως τῶν θυσιῶν τοῦ μαχομένου στρατοῦ, οἱ ἑλληνικοὶ πληθυσμοὶ ἐξηγόρασαν ἀκριβὰ τὴν ἀπολύτρωσίν των. Ὑπέστησαν ἀπανθρώπους σφαγὰς, ληστείας καὶ βιασμούς ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους. Ἐπίσκοποι, διδάσκαλοι, ἱερεῖς, πρόκριτοι, γυναῖκες καὶ ἀνήλικοι κατεκρουεργήθησαν ἄνευ οἴκτου. Αἱ Σέρραι, ἡ Νιγρίτα, τὸ Δοξάτον μετεβλήθησαν εἰς ἐρειπιῶνας. Λόχοι μηχανικοῦ διετέθησαν πρὸς ταφὴν ὑπερδιοχιλίων θυμάτων τῆς βουλγαρικῆς θηριωδίας. Διὰ προκηρυξέως του εἰς τοὺς ξένους λαοὺς ὁ Κωνσταντῖνος ὠνόμασε τοὺς Βουλγάρους «ἀνθρωπόμορφα κτήνη», «τέρατα» καὶ «βαρβάρους» ἐκτὸς τῶν νόμων τῆς πολιτισμένης ἀνθρωπότητος.

Ἄλλ' ὁ ἑλληνοβουλγαρικὸς πόλεμος ἔληξε διὰ σοβαρωτάτης περιπετείας.

Κατόπιν εἰκοσαήμερου ἀγῶνος, ἡ ἑλληνικὴ στρατιὰ εἶχεν ὑπερβῆ τὰ στενὰ τῆς Κρέσνας. Ἄγρραι συμπλοκαί, συνεχεῖς πορεῖαι, στερήσεις καὶ ἡ χολέρα ἐπηρέασαν τὴν ἀρχικὴν ἀκμαιοτήτα τοῦ στρατεύματος. Ἐπρεπε νὰ ὑπολογισθῇ ὅτι ἀπεμακρύνετο ἐκ τῆς βάσεως τῆς Θεσσαλονίκης χωρὶς νὰ διαθέτῃ ὀπισθὲν του ἐπαρκὲς δίκτυον συγκοινωνιῶν.

Οἱ Βούλγαροι ἔκριναν τὴν στιγμὴν κατάλληλον διὰ νὰ ἐπιτεθοῦν.

Τὴν 15 Ἰουλίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον), βουλγαρικὰ σώματα, ἐνισχυθέντα μὲ δυνάμεις ἐκ τοῦ σερβικοῦ μετώπου, προσέβαλαν τὸ ἄκρον ἀριστερὸν τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως. Ἡ ἐκεῖ τρίτη μεραρχία Δαμιανοῦ ὑπεχώρησεν ἀπὸ Παντζάρεβον εἰς Πέτσοβον. Ὑπέστη δεινὴν πίεσιν καὶ διεξήγαγε τρομερὰν μάχην. Οἱ Βούλγαροι προσήγγισαν μέχρι 30 μέτρων. Σύγχρονος ἐνέργειά των εἰς τὸ δεξιὸν ἐφανέρωνε τὴν πρόθεσιν νὰ κυκλώσουν τὰς ἑλληνικὰς μεραρχίας. Ἡ ἠθικὴ ὑπεροχὴ τῶν νικητῶν καὶ τὰ μέτρα τῆς διοικήσεως ἐματαίωσαν τὸ ἐχθρικὸν σχέδιον. Μετ' ὀλίγον ἐκλείετο ἀνακομή.

Ἐπρόκειτο περὶ μεμονωμένου ἐπεισοδίου, τὸ ὅποιον δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχη ἀποφασιστικὰς συνεπειάς, ἀφοῦ οἱ Ρουμᾶνοι ἔφθασαν συγχρόνως πενήντα χιλιόμετρα πρὸ τῆς Σόφιας.

Ἄλλ' ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος καὶ τὸ ἐπιτελεῖον ἐδημιούργησαν σπουδαῖον πολιτικὸν ζήτημα. Ἐπέριψαν τὴν εὐθύνην τῆς ἑλληνικῆς ἀτυχίας εἰς τοὺς Σέρβους. Ἐνῶ ὁ Βενιζέλος διεπραγματεύετο τὴν εἰρήνην τοῦ Βουκουρεστίου, ὁ βασιλικὸς ἀρχιστράτηγος τοῦ ἐτηλεγράφει καὶ τὰ ἑξῆς:

«Λιθούνοβον, 23 Ἰουλίου 1913. Πρωθυπουργὸν Βενιζέλον, Βουκουρεστίον... Ἐὰν ἀντιμετωπίζωμεν δυσκολίας καὶ ὑπερχεώθημεν νὰ σταματήσωμεν τὴν προσέλασίν μας, τὸ λάθος εἶναι τῶν Σέρβων. Κατόπιν τούτου, νομίζω ὅτι ἠδύνατο νὰ μᾶς φανοῦν πιστοὶ σήμερον. (ὑπογρ.) Κωνσταντῖνος.

Δέκα πέντε ἔτη βραδύτερον, ὁ ἐπιτελάρχης του Δούσμανης ἀνήγαγεν εἰς σύστημα τὴν ἐπικροσιν κατὰ τῶν Σέρβων. Βεβαιώνει δι' ὀλοκλήρου βιβλίου ὅτι ἕξ ὑπαιτιότητός των ἐκινδύνευσαν τότε οἱ Ἕλληνες. Ὅχι τοῦτο μόνον. Ἡ σερβικὴ ἀδράνεια ἐπροκάλεσε τὴν σωτηρίαν τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ, ὅστις ταχέως ἀναλαβὼν, ἠδυνήθη νὰ ἐπέμβῃ τόσον ὀλεθρίως εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸν πόλεμον.

Ἄν ἡ ὑπόθεσις περιοριζέτο εἰς τὸν στρατιωτικὸν χαρακτῆρα τῆς δὲν θὰ ἀπησχόλει τὴν παροῦσαν μελέτην. Τὰ ἴδια ὅμως ἐπιχειρήματα ἐρησιμοποιοῦντο μαζί με ἄλλα πρὸς δικαιολογίαν τῆς ἑλληνικῆς ἐκείνης πολιτικῆς, ἡ ὁποία ἐπεκράτησε κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1915 καὶ ἤτις ἀφήκεν ἀβόηθητον τὴν Σερβίαν, ὅταν αὕτη προσεβλήθη καὶ κατεστράφη παρὰ τῶν Βουλγάρων. Διὰ τοῦτο αἱ ἀντιλήψεις τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τῶν ἐπιτελῶν του ἐνδιαφέρουν καιρίως τὴν ὅλην νεοελληνικὴν ἱστορίαν. (1)

Διὰ νὰ ὑποστηριχθῇ οὐσιαστικῶς ἡ ἐναντίον τῶν Σέρβων κατηγορία ἐκ μέρους τῆς ἑλληνικῆς στρατιωτικῆς διοικήσεως ἐλέχθη ὅτι ἀπ' ἀρχῆς ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἀντεμετώπισεν ἰσόπαλον βουλγαρικὴν δύναμιν. Ὁ στρατηγὸς Δούσμανης ὑπολογίζει εἰς 80—88 τὰ βουλγαρικὰ τάγματα, τὰ μετασχόντα τῆς μάχης Κιλκίς - Λαχανᾶ, εἰς 142 δὲ τὰ διατεθέντα τελικῶς ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων.

Οἱ ἀριθμοὶ αὐτοὶ δὲν φαίνονται ἀποκρινόμενοι εἰς τὴν πραγματικότητα.

Δὲν λαμβάνονται φυσικὰ ὑπ' ὄψιν αἱ στατιστικαὶ τοῦ Βουλγάρου ἀρχιστρατήγου Ἰβάνωφ, ὅστις καταβιβάζει εἰς τὸ ἡμισυ τῶν ἑλληνικῶν τὰς ὑπὸ τὰς διαταγὰς του δυνάμεις. Ἄλλ' ὁ ἤδη ἐπιτελάρχης Μαζαράκης, λοχαγὸς ἐπιτελῆς τῆς 5ης μεραρχίας κατὰ τὸν βουλγαρικὸν πόλεμον, βεβαιώνει ὅτι εἰς τὴν ἑναρξιν τῶν ἐχθροπραξιῶν οἱ Βούλγαροι ἀντέταξαν ἐφ' ὅλου τοῦ ἑλληνικοῦ μετώπου 59 τάγματα. Ἀπέναντι αὐτῶν, σύμφωνα με τὰ δεδομένα τῆς ἑλληνικῆς πολεμικῆς ἐκθέσεως, οἱ Ἕλληνες εἶχαν 73 τάγματα πρώτης γραμμῆς καὶ 7—8 ἄλλα εἰς τὴν περιοχὴν Θεσσαλονίκης. Ὅταν δὲ οἱ Βούλγαροι ἀνεβίβασαν τὸν ἀριθμὸν εἰς 123 τάγματα, οἱ Ἕλληνες εἶχαν ὑπὲρ τὰ 90.

Ὁ στρατηγὸς Δούσμανης ἐλέγχει τοὺς Σέρβους διότι δὲν κατεδίωξαν συντόμως τὸν ἠττηθέντα βουλγαρικὸν στρατὸν καὶ τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ μεταφερθῇ κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ.

Ἀντιθέτως ὅμως ξένοι καὶ Ἕλληνες κριτικοὶ ἀποδίδουν εἰς τὸν Ἕλληνα ἀρχιστρατήγον καὶ τὸ ἐπιτελεῖον του τὸ γεγονός ὅτι οἱ Βούλγαροι διέφυγαν μετὰ τὴν μάχην τοῦ Κιλκίς—Λαχανᾶ. Διέτασσαν αἱματηρὰς μεταπικὰς ἐπιθέσεις, χωρὶς ταυτόχρονον δίωξιν καὶ κυκλωτικὰς κινήσεις. Ὁ στρατηγὸς Δούσμανης, προλαμβάνων τοὺς ἐπικριτὰς του, ἐξήγησεν ὅτι:

«Μόνον ὁ ἀγνοῶν τὰ πραγματικὰ γεγονότα τῶν βαλκανικῶν πολέμων

(1) Ἀλληλογραφία Βασιλέως—Βενιζέλου—Κορομηλᾶ ὡς πρὸς τὰς σερβικὰς ἐπιχειρήσεις, ἀρχεῖα ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν. Βίτωρος Δούσμανη, ἐπιτελάρχου κλπ. ὁ «Συμμαχικὸς κατὰ τῶν Βουλγάρων πόλεμος», ἰδιαίτερος αἱ σελίδες 121—224 καὶ οἱ στατιστικοὶ πίνακες.

στρατιωτικὸς δύναται νὰ ὑποστηρίξῃ τὸ θέμα τοῦτο. Ἄλλωστε ἡ ὑπερφαιλαγγιστικὴ κίνησις εἶναι τόσον γνωστὴ εἰς τὴν στρατηγικὴν, ὥστε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὴν ἀγνοῇ οὔτε ὁ μικρότερος ἀξιωματικός. Οἱ αὐτοδημιούργητοι Ναπολέοντες δύνανται νὰ ἐπικρίνωσι τὰς πράξεις ἡμῶν τῶν κοινῶν ἀξιωματικῶν πρὸς σχηματισμὸν ἐντυπώσεων».

Ἐν τούτοις ὁ Βούλγαρος ἀρχιστράτηγος Ἰβάνωφ ἀναφέρει ὅτι ἀκριβῶς ἡ ἑλληνικὴ στρατιωτικὴ διοίκησις παρέλειπε τὰς κυκλωτικὰς κινήσεις· ὁμολογεῖ ὅτι ἡ 21ῃ Ἰουνίου μετὰ τὴν μάχην τοῦ Κιλίκις ἦτο ἡμέρα κρίσεως διὰ τὴν ἰδικὴν του 2αν βουλγαρικὴν στρατιάν καὶ βεβαιώνει ὅτι ἡ σωτηρία του ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος:

«Εἰς τὰς ἀδεξίους ἐπιχειρήσεις τοῦ ἐχθροῦ, ὅστις δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκτιμῆσθαι καὶ νὰ ἐκμεταλλεθῆ τὴν κατάστασιν».

Καὶ διὰ τὰς περαιτέρω μέχρι τῆς 10ῆς Ἰουλίου ἐνεργείας τοῦ Ἑλληνοστρατήγου ὁ Ἰβάνωφ γράφει:

«Ἐὰν μέχρι τοῦδε δὲν ἐπῆλθεν ἡ ὀριστικὴ καταστροφή μας, ὀφείλεται τοῦτο εἰς τοὺς Ἑλληνας, οἵτινες δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπωφεληθῶν τῆς ἡμετέρας καταστάσεως».

Ὁ δὲ ἐπιτελάρχης Μαζαράκης, μετασχὼν εἰς τὴν μάχην Κιλίκις—Λαχανᾶ, γράφει περὶ αὐτῆς:

«Ἡ ἑλληνικὴ παρὰταξις, ἐντελῶς γραμμικὴ, ἄνευ ἐφεδρειῶν οὔτε γενικῶν οὔτε μερικῶν, ἄνευ ὀργανώσεως τῆς διοικήσεως καὶ σαφῶν εἰς ἐκάστην ὀμάδα ἐντολῶν, μὴ ἀνταποκρινομένη εἰς τὰς σαφεῖς περὶ ἐχθροῦ πληροφορίας, ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν κατὰ μέτωπον ἐπίθεσιν ἐναντίον τῶν ὀργανωμένων θέσεων τοῦ Κιλίκις καὶ τοῦ Λαχανᾶ, μὲ μεγάλας θυσίας καὶ ἀπώλειαν χρόνου καὶ τὴν διαφυγὴν τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ ἐκ βεβαίας αἰχμαλωσίας ἢ ὁποῖα θὰ ἐπευγχάνετο ἐὰν αἱ δύο πτέρυγες ἰσχυρῶς συγκεκορημέναι καὶ ὑπὸ ἰδίαν ἐκάστην διοίκησιν ἐπετίθεντο συγχρόνως κατὰ τῶν συγκοινωνιῶν καὶ ὁδῶν ὑποχωρήσεως τῶν Βουλγάρων, πρὸς Κιλινδίρι—Δοῖράνην ἢ μίαν, πρὸς Νιγρίταν—Ὁρλιακο ἢ ἄλλη».

Ὡστε τὴν μομφὴν τοῦ Δούσμανη ἐναντίον τῶν Σέρβων ὅτι δὲν κατεδίωξαν μέχρις ἐξοντώσεως τοὺς Βουλγάρους, τὴν ἐπαναλαμβάνει κατὰ τοῦ Δούσμανη ὁ διάδοχός του εἰς τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἐπιτελείου: Ἐὰν οἱ Βούλγαροι διέφυγαν ἀπὸ τὸ Κιλίκις καὶ παρουσιάσθησαν ἰσχυρότεροι ἐκεῖθεν τῆς Κρέσνας, ἡ εὐθύνη βαρύνει τὸν Δούσμανη ἢ τὸν Ἑλληνα ἀρχιστράτηγον, ὅπερ τὸ αὐτό. Τοῦτο συμπεραίνει ὁ ἐπιτελάρχης Μαζαράκης.

Ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Δούσμανης ἰσχυρίσθησαν ὅτι, ἐνῶ ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἐπάλαιε κατ' ἀνωτέρων δυνάμεων πέραν τῆς Κρέσνας, οἱ Σέρβοι ἔμεναν ἀκίνητοι.

Κατὰ πρῶτον λόγον, εἰδικῶς στρατιωτικοὶ ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς δὲν ὄφειλε νὰ ἀναλάβῃ τὰς τολμηρὰς καὶ ἀσκόπους ἐπιχειρήσεις πρὸς τὰ παλαιὰ βουλγαρικὰ σύνορα, παρὰ τὴν γνώμην τῆς ὑπευθύ-

νου κυβερνήσεως. Ἴδου τί συμπεραίνει περὶ τούτου ὁ γενικὸς ἐπιτελάρχης Μαζαράκης:

«Τὰς πέραν τῆς Κρέσνας ἐπιχειρήσεις δικαιούμεθα νὰ θεωρήσωμεν ἄνευ σαφοῦς ἀντικειμενικοῦ σκοποῦ, ἐπικινδύνους καὶ ἀμελετήτους, ἐφ' ὅσον ἡ μὲν Σερβία δὲν εἶχε κανένα λόγον νὰ προχωρήσῃ περισσότερον καὶ ἡ Ρουμανία ἐπενέβη. Ἡ Βουλγαρία δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἀντιστῇ» (1).

Ἄλλ' εἶναι ἀπολύτως ἐξηκριωμένη ὡς βεβαία ἡ κατηγορία τῆς ἑλληνικῆς στρατιωτικῆς διοικήσεως, καθ' ἣν οἱ Σέρβοι ἀφῆκαν ἀβοηθήτους τοὺς μαχομένους Ἕλληνας μετὰ τὴν 13ην Ἰουλίου 1913;

Ὁ τότε ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Λάμπρος Κορομηλᾶς ἔλαβε γνώμιν τῶν παραπόνων τοῦ ἑλληνικοῦ στρατηγείου. Ὡς ἀντικαθιστῶν τὸν ἀπουσιάζοντα πρωθυπουργὸν Βενιζέλον, ἠξίωσεν ἀπὸ τοὺς Σέρβους νὰ δράσουν ἐντονώτερον κατὰ τῶν Βουλγάρων. Τὸ σερβικὸν ἐπιτελεῖον ἀπήντησε λεπτομερῶς ἀνασκευάζον τὰ παράπονα καὶ ἐπικρίνον περαιτέρω τὸ ἑλληνικὸν στρατηγεῖον. Ὁ Κορομηλᾶς ἐτηλεγράφησε τὴν ἀπάντησιν εἰς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον. Τὸ σημαντικώτερον τμῆμα τοῦ ἐγγράφου ἔχει οὕτω:

«Μόλις οἱ Σέρβοι ἔμαθον ὅτι, τὴν 15ην Ἰουλίου, οἱ Βούλγαροι ἐπετέθησαν κατὰ τοῦ Δαμιανοῦ, ἀνέλαβον προέλασιν ἐναντίον τοῦ Τσαρκοβο-Σέλο, διὰ νὰ προσελκύσουν ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερα βουλγαρικὰ στρατεύματα πρὸς τὸ μέρος των. Βεβαιοῦν δὲ οἱ Σέρβοι ὅτι ἡ κίνησίς των ὑπῆρξεν ἀποτελεσματικῆ». (2)

Βραδύτερον, τὸ γενικὸν σερβικὸν ἐπιτελεῖον, ὑπ' ὄψιν τοῦ ὁποίου ἐτέθησαν τὰ δημοσιεύματα τοῦ Δούσμανη, παρετήρησε τὰ ἐπόμενα:

«Τὴν 13)26 Ἰουλίου ἐλήφθη τηλεγράφημα τοῦ Σέρβου ἀπεσταλμένου πλησίον τοῦ ἑλληνικοῦ γενικοῦ στρατηγείου ὅτι ὁ διοικητὴς τῆς 3ης ἑλληνικῆς μεραρχίας εἶδεν ἐκ τῆς βοινοκορυφῆς 1494 ἐπὶ τῆς Μπελατσίκας τὴν κίνησιν μεγάλης βουλγαρικῆς φάλαγγος ἐξ ἐφοδιοπομπῶν καὶ πεζικοῦ θαδιζόντων εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Στρυμόνος πρὸς τὸ Πετρίτς, ἐνῶ τὰ βουλγαρικὰ στρατεύματα ὑπερήσπιζαν ἰσχυρῶς τὴν ὄροσειράν. Αἱ κινήσεις αὐτὰι τῶν βουλγαρικῶν φαλάγγων ἦσαν ἡ ὑποχώρησις τῆς 4ης βουλγαρικῆς

(1) Μνημονευθὲν ἔργον Β. Δούσμανη. Γραπτὴ ἀνακοίνωσις Β. Δούσμανη ἐξ Ἀθηνῶν πρὸς Γ. Βεντήρην εἰς Παρισίους, τὴν 12ην Νοεμβρίου 1928. Ἐκ συνομιλίας Ε. Βενιζέλου μὲ τὸν γράφοντα, Ἀθῆναι Μάϊος 1:28. Ἐξ ἀνακοινώσεως τοῦ ἐπιτελάρχου, τότε γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῶν στρατιωτικῶν σχολῶν Ἀλεξάνδρου Μιζαράκη πρὸς τὸν γράφοντα, Ἀθῆναι 8 Ὀκτωβρίου 1929. Κρῶφ ρδ Πράξις «Οἱ Βαλκανικοὶ Πόλεμοι». «Ἑλληνικὴ Στρατιωτικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια», ἄρθρον «Κιλίκις». Ἀντιστρατήγου Ν. Ἰβάνωφ: «Ὁ Βαλκανικὸς Πόλεμος 1912—1913», μετάφρασις «Ἑλληνικῆς Στρατιωτικῆς Ἐπιθεωρήσεως» σελίς 172 καὶ 92.

(2) Ἐκ τοῦ ὑπ' ἀρ.θμὸν 21317 τηλεγραφήματος τῆς 20ῆς Ἰουλίου (π. ἡ.) 1913 ἐκ μέρους τοῦ προεδρεύοντος τῆς κυβερνήσεως πρὸς τὸν βασιλέα εἰς γενικὸν στρατηγεῖον.

στρατιᾶς ἡττηθείσης καὶ καταδιωκομένης ὑπὸ τῶν σερβικῶν στρατευμάτων πρὸς τὰς θέσεις Ἰστίπ καὶ Ροδοβίτσαν». (1)

Δὲν πρέπει τέλος νὰ λησμονηθῇ ὅτι οἱ Σέρβοι εἶχαν ἀπέναντί των τέσσαρας βουλγαρικὰς στρατιάς, ἧτοι δύναμιν 260 ταγμάτων καὶ 543 πυροβόλων· ὅτι ἐδέχθησαν τὴν κυρίαν βουλγαρικὴν ἐπίθεσιν· ὅτι οἱ Βούλγαροι κατώρθωσαν νὰ εἰσβάλουν εἰς τὴν παλαιὰν Σερβίαν, νὰ καταστρέψουν τὴν πόλιν Κνιάζεβατς, νὰ ἀπειλήσουν τὰς συγκοινωνίας Βελεγραδίου—Νύσσης καὶ ἔπειτα νὰ προσβάλουν τὸ φρούριον τοῦ Πιρότ. Οἱ ἀγῶνες ἐκεῖνοι ἐναντίον τῶν δύο τρίτων τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ συνετέλεσαν πολὺ ἢ ὀλίγον εἰς τὸ νὰ δινηθῇ τὸ ἑλληνικὸν ἐπιτελεῖον νὰ ἐκτελέσῃ νικηφόρον ἐπιθετικὸν ἀγῶνα.

Εἶναι ἀληθές ὅτι οἱ Σέρβοι δὲν ἐπεχείρησαν κεραυνοβόλον προέλασιν ἐξοντώσεως ἐναντίον τῶν Βουλγάρων. Εἰς τὴν σφύρα τακτικῆς των ἐκινουῦντο ἐκ πολιτικῶν λόγων. Σκοπὸς τοῦ πολέμου δὲν ἦτο ἡ κατάκτησις τῆς Βουλγαρίας. Ἦναγκάζοντο δὲ νὰ εἶναι ἐφεκτικοὶ εἰς τὸ ἑλληνικὸν μέτωπον, διότι μέγας ὄγκος βουλγαρικοῦ στρατοῦ ἠπείλει πάντοτε βορείως τὴν καρδίαν τῆς παλαιᾶς Σερβίας. (2)

Τὸ ἑλληνικὸν ἐπιτελεῖον δὲν ἐκράτησε μυστικὰς τὰς ἐναντίον τῶν Σέρβων ἐπικρίσεις του, καθ' ὃν χρόνον διεξήγετο ἀκόμη ὁ πόλεμος. Ἡ τότε ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἠρώτησε τηλεγραφικῶς τὸν ἀρχιστράτηγον βασιλέα ἐὰν οἱ Σέρβοι ἔμειναν ἀληθῶς ἀδρανοῦντες. Ὁ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὑπουργὸς Α. Μιχαλακόπουλος ἀναφέρει τὰ ἐπόμενα ἐπὶ τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Κωνσταντίνου :

«Διατηρεῖται ζωηρῶς εἰς τὴν μνήμην μου, λέγει ὁ Α. Μιχαλακόπουλος, ὅτι κατὰ τὸν δεύτερον βαλκανικὸν πόλεμον, ἡ κοινὴ γνώμη εἶχε κἄπως ἀνησυχῆσαι ἐκ τῆς διαδόσεως ὅτι οἱ Σέρβοι ἠδράνησαν στρατιωτικῶς καὶ μᾶς ἀφήσαν ἐκτεθειμένους, ἐκ προθέσεως, ἐναντι τῶν Βουλγάρων. Ἀπουσιάζοντος τότε τοῦ κ. Βενιζέλου παρεκλήθη ἀπὸ τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον ὁ πρωθυπουργεῖων κ. Κορομηλάς ὅπως τηλεγραφήσῃ εἰς τὸν ἀρχιστράτηγον τότε Κωνσταντῖνον διὰ νὰ λάβῃ τὴν γνώμην του ἐπὶ τῶν ὑπονοιῶν ἐκείνων τῆς δημοσίας γνώμης. Τὴν ἀπάντησιν μᾶς ἀνεκοίνωσεν ὁ κ. Κορομηλάς. Ἐφ' ὅσον δὲ ἐνθυμοῦμαι, ὁ Κωνσταντῖνος δὲν παρεδέχθη ὅτι οἱ Σέρβοι δὲν ἐξεπλήρωσαν τὰς ὑποχρεώσεις των. Ἐπρόσθετε μόνον ὅτι αὐτὸς δὲν θὰ

(1) Ἐκ τοῦ «Ἱστορικοῦ Τμήματος» τοῦ γενικοῦ σερβικοῦ ἐπιτελείου, τὴν 28ην Νοεμβρίου 1929.

Ἐκ τῶν τοποθεσιῶν, τὰς ὁποίας ἀναφέρει τὸ Σερβικὸν Ἐπιτελεῖον, φαίνεται πλανώμενον περὶ τὸς ἡμερομηνίας. Τὸ τμήμα πολεμικῆς ἐκθέσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐπιτελείου σημειώνει ὅτι τὰ μνημονευόμενα γεγονότα ἔλαβον χώραν δύο ἑβδομάδας προηγουμένης.

(2) Μελέτη περὶ τοῦ σερβοβουλγαρικοῦ πολέμου τοῦ 1913 ὑπὸ Ρεζινάλ Κὰν εἰς τὸ σερβικὸν περιοδικὸν «Πάτνικ» τὸ 1927.

ἐνήργει, ἐὰν ἦτο Σέρβος ἀρχιστράτηγος, καθ' ὃν τρόπον ἐνήργησαν οἱ Σέρβοι, ἀλλὰ κατ' ἄλλον, ὃν ἔκρινε καλλίτερον». (1)

Γενικῶς δὲ αἱ σχέσεις συμμάχων στρατῶν δὲν κρίνονται κατὰ τὴν μέθοδον τῆς ἑλληνικῆς διοικήσεως τοῦ 1913. Ὁ στρατάρχης Φός, τοῦ ὁποίου ἡ αὐθεντία δὲν εἶναι μικροτέρα ἀπὸ ἐκείνην τοῦ Κωνσταντίνου ἢ τοῦ Δούσμανη, εἶχε τὴν ἐξῆς ἐπὶ τοῦ θέματος γνώμην:

«Ὅταν συμμαχικὰ στρατεύματα πολεμοῦν μαζί, πρέπει νὰ λαμβάνωμεν ὑπ' ὄψει ὅτι ἔχουν διάφορον προέλευσιν καὶ ἀξίαν. Ἐκεῖνοι οἵτινες τὰ διοικοῦν εἶναι ἀνομοίου ἰδιοσυγκρασίας καὶ συνηθειῶν. Πρὸ παντὸς ἐξαρτῶνται εἰς ἕκαστος ἀπὸ τὰς κυβερνήσεις των. Πιστεύουν ἐνστικτικῶς ὅτι καταβάλλουν προσπάθειαν μεγαλειτέραν ἀπὸ ἐκείνην τοῦ συμμάχου των. Οὐδὲν φυσικώτερον καὶ ἀνθρωπινώτερον τοῦ αἰσθήματος τούτου». (2)

Δὲν θὰ ἦτο εὐθὺ νὰ κατηγορηθοῦν οἱ Σέρβοι ὅτι, κατὰ τὸ 1913, ἠμέλησαν τὸ συμμαχικὸν καθήκον. Ἐνήργησαν βεβαίως σύμφωνα μὲ τὰς στρατιωτικὰς τῶν ἀντιλήψεις καὶ μὲ τὰς ὁδηγίας τῆς πολιτικῆς των. Πιθανὸν νὰ ἔσφαλαν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἑλληνικὴ στρατιωτικὴ ἀρχὴ δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἐπικαλεσθῆ τὸ ἀλάθητον. Δὲν ἐφέροθη, ὅπως ὁ Φωκίων, οὔτε ἀπέναντι τῶν ἰδίων στρατιωτῶν μετὰ φιλανθρωπίας, οὔτε πρὸς τοὺς συμμάχους μετὰ προνοίας. Ἐλησμόνησεν ὅτι, ἡ Σερβία θὰ ἠττάτο μόνη ἀσφαλῶς παρὰ τῶν Βουλγάρων, καὶ ἡ Ἑλλάς ὅμως δὲν θὰ ἐνίκα ἄνευ τῶν Σέρβων!

* *

Ὁ Κωνσταντῖνος ὑπῆρξε πολῦτιμος παράγων τῆς νίκης τοῦ δευτέρου βαλκανικοῦ πολέμου. Τὸ στρατηγεῖόν του διηύθυνε τὰς ἐπιχειρήσεις μὲ περισσοτέραν πείραν παρὰ εἰς τὴν πρώτην ἐκστρατείαν. Ὁ ἴδιος ἐνέπνεεν ἐμπιστοσύνην καὶ ἐτόνωνε τὸ φρόνημα τοῦ στρατοῦ. Ἡ παρουσία του ἐγέννα αἰσθημα ἀσφαλείας εἰς τοὺς μαχομένους.

Ἡ δόξα ἐκείνη δὲν ἦρκει εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν στρατιωτικούς. Ἀνεκάλυψαν ὅτι ἦσαν μεγάλοι στρατηγοί. Ἐπειδὴ δὲ στρατηγικὴ καὶ πολιτικὴ συγγενεύουν, οἱ βασιλικοὶ ἐπιτελεῖς ἐνόμισαν ὅτι ἔπρεπε νὰ διευθύνουν καὶ τὴν διπλωματίαν τῆς χώρας των. Ἡ τάσις των, ἐκδηλωθεῖσα κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις τῆς εἰρήνης τοῦ Βουκουρεστίου, ἔγινεν ἀφορμὴ τῆς ἀρχικῆς διαφωνίας μετὰ τοῦ Κωνσταντίνου, βασιλέως πλέον, καὶ τοῦ Βενιζέλου. Εἶναι ἡ πρώτη σειρά τοιούτων καὶ τοποθετεῖται εἰς τὰς αἰτίας τῆς περαιτέρω ἑλληνικῆς κρίσεως.

Ὁ βασιλεὺς εἶχεν ἀπομονωθῆ ἐπὶ ἑβδομάδας εἰς τὰ μακεδονικὰ ὄροπέδια. Οἱ κυριώτατοι βοηθοὶ του, ὁ ἐπιτελάρχης Δούσμανης καὶ ὁ διευθυντὴς

(1) Ἐπιστολὴ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν συντηρητικῶν δημοκρατικῶν Α. Μιχαλακοπούλου εἰς τὸν γράφοντα, ἐξ Ἀθηνῶν τὴν 13ην Φεβρουαρίου 1929. Ὁ πρῶην πρωθυπουργὸς ἀπήντησεν ὡς ἀνωτέρω εἰς σχετικὸν ἐρώτημα. Τὰ τηλεγραφήματα Κορομηλά—Βασιλέως δὲν ἀνευρέθησαν εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν ἢ Στρατιάς.

(2) Ρ. Ρεκουλύ. «Τὸ ἀναμνηστικὸν τοῦ Φός» σελίς 18.

τοῦ γραφείου ἐπιχειρήσεων Μεταξᾶς τοῦ ὑπέβαλλαν τὰς γνώμας των. Ὁ Βενιζέλος τὰς ἐξαγακτήρισε κατόπιν «ἀνελικρινεῖς». Μὲ τὸν ἀμήχανον νοῦν του, τροφοδοτούμενον ὑπὸ δικαίας ὀργῆς κατὰ τῶν Βουλγάρων, ὁ Κωνσταντῖνος κατέληξεν εἰς τὴν πεποιθήσιν ὅτι ὁ πόλεμος ὄφειλε νὰ τερματισθῇ διὰ πλήρους ἐκμηδενίσεως τῆς Βουλγαρίας.

Ἐφαντάζετο τὴν Βουλγαρίαν, τόπον αὐτόνομον πέντε ἑκατομμυρίων ψυχῶν, ὡς εἶδος φρουρίου τὸ ὁποῖον κυριεύεται, κατεδαφίζεται, ἰσοπεδώνεται. Ἐντίληψις καὶ διὰ τοὺς στρατιωτικούς ἀκόμη μεσαιωνική. Διότι οἱ σύγχρονοι πόλεμοι δὲν γίνονται ἀπὸ μισθοφόρους ἐπαγγελματίας, ὥστε ἡ ἐκμηδένισις τοῦ στρατοῦ νὰ συνεπάγεται ἀφανισμόν τοῦ κράτους. Ἡ γενικὴ στρατολογία, ἡ δημοκρατικὴ συνείδησις τῶν λαῶν καὶ αἱ ἐσωτερικαὶ συγκοινωνίαι κάθε χώρας μεταβάλλουν ὀλόκληρον τὴν κοινωνίαν εἰς μαχόμενον ἔθνος. Δὲν ἐξαλείφονται δὲ τὰ σημερινὰ ἔθνη ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς, καθὼς ἐνόμιζεν ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὑπεστήριζαν οἱ ἐπιτελεῖς του. Εἰδικῶς διὰ τὴν Βουλγαρίαν, οὔτε ἡ Ρωσσία, οὔτε ἡ Αὐστρία ἐπέτρεπαν τὴν μείωσίν της εἰς οἶον βαθμὸν ἐπεξήτει τοῦτο τὸ ἑλληνικὸν ἐπιτελεῖον. Τέλος ὄλαι αἱ μεγάλαι Δυνάμεις ἐβιάζοντο νὰ τελειώσῃ ὁ πόλεμος, διότι ἡπείλει τὴν ἰδικὴν των εἰρήνην.

Τὴν 27ην Ἰουνίου, μόλις ἔγινεν ἡ ρωσικὴ μεσολάθησις ὑπὲρ τῆς εἰρήνης, ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐζήτησε τὴν γνώμην τοῦ ἀρχιστρατήγου πρὸς κατάπαυσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἀπεφάνθη:

«Πρέπει νὰ ὑπαγορεύσωμεν τὴν εἰρήνην ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης διὰ νὰ μὴ δώσωμεν καιρὸν εἰς τὰς Δυνάμεις νὰ ἐπέμβουν».

Τὸς ἐπομένους ἡμέρας συνεχίζει τὴν διπλωματίαν τοῦ στρατοπέδου αὐτοβούλως. Τηλεγραφεῖ πρὸς τὸν Κορομηλᾶν:

«Τὸ μέγα μειονέκτημά μας σήμερον εἶναι ὅτι θὰ δυνηθῶμεν νὰ μείνωμεν ἡσυχαι ἀπὸ τὸ μέρος τῆς Βουλγαρίας εἰς διάστημα γεννεῶν. Τὸ πλεονέκτημα τοῦτο δὲν πρέπει νὰ χαθῇ. Ὅπωςδήποτε μὴ συγκατατεθῆτε εἰς ἀνακαχὴν πρὶν μὲ συμβουλευθῆτε. «Λέγω ἄλλωστε ὅτι πρέπει νὰ ἐξοντωθῇ ἡ Βουλγαρία». (Ceterum censeo Bulgariam esse delendam).

Διαρκῶς ἔπειτα ἐπιτιμᾷ τοὺς πρέσβεις του, ἀποδοκιμάζει τὰς Δυνάμεις, πρὸ πάντων τὴν Ρωσσίαν, ἣτις «συντρέχει τοὺς Μογγόλους», ὀργίζεται διότι οἱ ὑπουργοὶ ἐπιτρέπουν τὴν ἀνάμειξιν τῆς Εὐρώπης, «ἡ ὁποία θὰ μαγειρεύσῃ τὴν εἰρήνην».

Μία ἐκ τῶν τηλεγραφικῶν του ἀποστροφῶν καταλήγει:

«Σᾶς εἶπα ὅτι σκοπεύω νὰ ὑπογράψω τὴν εἰρήνην ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης καὶ νὰ ἐπιβάλλω τοὺς ὄρους πού μου ἀρέσουν!!» (1).

Εἶναι προφανές ὅτι ὁ πολιτικὸς νοῦς καὶ ἡ ἐκτίμησις τῆς γενικῆς καταστάσεως ἔλειπαν ἀπὸ τὴν βασιλικὴν θέλησιν. Ὁ Κωνσταντῖνος μετεχειρίζετο τὴν νίκην ὡς παιδικὸν ἄθλημα. Ἡ ἀδιαλλαξία του ὅμως ἐκοινολο-

(1) Τηλεγραφήματα βασιλέως Κωνσταντῖνου καὶ ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν Κορομηλᾶ μεταξὺ 27 Ἰουνίου καὶ 6 Ἰουλίου 1913. «Κῆρυξ», Ἀθῆναι 14 Αὐγούστου 1916.

γήθη. Ἡ Ἑλλάς παρουσιάζετο ὡς ἀντικαταστήσασα εἰς ἰταμότητα τὴν Βουλγαρίαν τοῦ πρώτου πολέμου. Οἱ φίλοι της ἀπεμακρύνοντο. Οἱ ἐχθροὶ της ἐξεμεταλλεύοντο τὴν ἀδεξιότητα ἐκείνην. Ὁ κίνδυνος ἦτο μέγας. Ὁ Βενιζέλος ὑπερχεινέτο παρεκτός τῶν Βουλγάρων νὰ ἀντισταθῆ καὶ εἰς τὸν βασιλέα του. Δὲν ἐδίστασε.

Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις δὲν ἐνεπνέετο ἐκ μόνων τῶν ὑποδείξεων τοῦ βασιλέως εἰς τὴν πολεμικὴν πολιτικὴν της. Ἀνέμενε τὴν πρόοδον τῶν στρατιωτικῶν ἐνεργειῶν. Θὰ ἐξησφαλίζαν αὐταὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ὅσα ἐδάφη διεξεδίκει καὶ πέραν τούτων ὅτι θὰ διηυκόλυε τὴν ἐπιτυχίαν τῶν διαπραγματεύσεων. Ἐν τῷ μεταξὺ ἀπέκρουε σταθερῶς τὴν «πρώωρον» συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης. Ὅταν ὁ Γάλλος πρεσβευτὴς Ντεβιλ ἐδήλωσεν ὅτι: «ἀρνηομένη ἡ Ἑλλάς νὰ τερματίσῃ τὰς ἐχθροπραξίας ὅχι μόνον θέτει εἰς κίνδυνον τὴν εὐρωπαϊκὴν εἰρήνην ἀλλὰ καθιστᾷ συζητήσιμα τὰ ἀποτελέσματα τῶν νικῶν τοῦ στρατοῦ της», ὁ Βενιζέλος ἀπήντησε:

«Λυποῦμαι μὲ τὸ διάβημά σας. Ἀφοῦ ᾤθησα τὴν διαλλακτικότητά μου μέχρι σημείου ὥστε νὰ ἐπιτρέψω εἰς τοὺς Βουλγάρους νὰ παρασκευάσουν ἀνέτως τὴν ἐπίθεσίν των, ὀφείλω τώρα νὰ τοὺς δώσω καιρὸν ὅπως ὀργανωθοῦν ἐκ νέου. Διότι αὐτὸ σημαίνει ἔναρξις τῶν διαπραγματεύσεων ἄνευ προηγουμένης ἐξασφαλίσεως. Θὰ ἤμην ἐγκληματίας ἂν τὸ ἐδεχόμην».

Ὁ Γάλλος πρέσβυς ἐτηλεγράφη:

«Οὐδέποτε ἤκουσα τὸν πρόεδρον τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως νὰ ὀμιλῇ μὲ τόσην ἀγανάκτησιν».

Ὁ Βενιζέλος ἐπεισε τὰς Δυνάμεις νὰ ἀποσύρουν τὰ διαβήματά των. Ὁ Πουανκαρὲ τὸν ἐδικαίωσεν. Ἄλλ' οἱ Ρουμᾶνοι διέβησαν τὸν Δούναβιν. Τουρκικὰ στρατεύματα μετὰ βασιβουζούκων εἰσέβαλαν εἰς Θράκην καὶ κατέσφαξαν τὸν ἑλληνικὸν πληθυσμόν. Ἡ ἑλληνικὴ στρατιὰ ἤγγιζε τὰ παλαιὰ βουλγαρικὰ σύνορα. Ἡ Ρωσσία ἐξήτει νὰ στείλῃ πολεμικὰ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἡ βουλγαρικὴ κυβέρνησις ἀνετράπη καὶ ὁ Φερδινάνδος ἐξελιπάρε τὴν γαλλικὴν μεσολάβησιν. Ὁ πρέσβυς του Στάντσεφ ἔλεγε πρὸς τὸν πρόεδρον Πουανκαρὲ:

«Σᾶς ἱκετεύει ὁ ἕγγονός ἐνός βασιλέως τῆς Γαλλίας!»

Ἀληθῶς ἡ μητέρα τοῦ Φερδινάνδου, Κλημεντίνη, ἦτο κόρη τοῦ Λουδοβίκου Φιλίππου τῶν Γάλλων.

Ἐνώπιον τῆς γαλλικῆς ἀρνήσεως, ἡ Βουλγαρία ἐστράφη πρὸς τὴν Σερβίαν. Τὸ Βελιγράδι ἐπιέζετο ἀπὸ τὴν Πετρούπολιν. Ρῶσοι ἀξιωματικοὶ συνώδευσαν εἰς Νύσσαν τὸν στρατηγὸν Παπρικόφ, ἀπεσταλμένον τοῦ Φερδινάνδου. Διεδίδετο ὅτι ἡ Ἑλλάς ἐγίνετο ὄργανον τῆς Γερμανίας πρὸς διάλυσιν τῆς νέας συμμαχίας. Ὁ Πάσις εἶπεν εἰς τὸν Ρῶσον πρέσβυν Χάρντικ:

«Ἡ στάσις τῆς συμμαχου μας Ἑλλάδος μὲ ἀνησυχεῖ. Αἱ ἀξιώσεις της εἶναι ὑπέρμετροι».

Ἡ Σερβία δὲν ἐκάμφθη. Ὁ τσάρος Φερδινάνδος ἀπηυθύνθη τότε πρὸς τὸν Κάρολον τῆς Ρουμανίας. Ὁ γηραιὸς μονάρχης ἐνόμισεν ὅτι ἔπρεπε

νά καταπαύση ὁ πόλεμος διὰ τὴν ἀποτραπῆ ἀκριβῶς ἢ ἐπέμβασιν τῆς Εὐρώπης.

Ἐτηλεγράφησεν εἰς τὸν βασιλέα τῶν Ἑλλήνων θερμὴν ἔκκλησιν ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο, καταλήγων ὡς ἑξῆς:

«Πᾶσα περαιτέρω αἱματοχυσία θὰ ἐπεδείνωε τὴν κατάστασιν».

Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἤκουε τὸν Βενιζέλον, ὅστις συνεβούλευε νὰ δοθῆ ἱκανοποιητικὴ ἀπάντησις εἰς τὸν Κάρολον τῆς Ρουμανίας. Δὲν ἐφοβεῖτο, ὅπως ὁ πρωθυπουργός, τὴν ἀπομόνωσιν. Διεφώνησε πρὸς τὸν Βενιζέλον καὶ ἔγνωστοποίησεν εἰς τὸν ρουμᾶνον Βασιλέα ὅτι θὰ ἔστελλε μὲν πληρεξουσίους εἰς Βουκουρέστιον διὰ τὴν συζήτησιν τῶν ὄρων τῆς εἰρήνης, ἀπέρριπτεν ὅμως τὴν ἀνακομήν. Ἐδικαιολογεῖτο οὕτω:

«Ἡ ἀσφάλεια τοῦ στρατοῦ μου δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἀναστολὴν τῶν ἐχθροπραξιῶν».

Ἀνεξαρτήτως τῆς πολιτικῆς ἀπόψεως, ὁ Κωνσταντῖνος ἐπλανήθη καὶ εἰς τὸ καθαρῶς στρατιωτικὸν ζήτημα. Ἐπεκαλεῖτο τὴν ἀσφάλειαν τοῦ στρατοῦ του καθ' ἣν ἀκριβῶς ὤραν τὸν ἐξέθετεν εἰς κινδύνους τρομακτικούς διὰ τῆς ἐκεῖθεν τῆς Κρέσνας προελάσεως. Ἐν τούτοις ὁ Βενιζέλος ὑπεχώρει ἐνώπιον τῆς δῆθεν στρατιωτικῆς ἐπιστήμης. Ἀπεφάσισε νὰ μετᾶσχη αὐτοπροσώπως τῆς διασκέψεως τοῦ Βουκουρεστίου. Προηγουμένως θὰ διήρχετο ἐκ τοῦ γενικοῦ στρατηγείου. Προσεπάθει μίαν ἀκόμη φορὰν νὰ μεταπέιση τὸν βασιλέα. (1)

Τὴν 14ην Ἰουλίου, ὁ Βενιζέλος ἀφίχθη εἰς τὸ στρατηγεῖον Χατζῆ—Μπευλίικ.

Ἀπὸ τῆς ἀνόδου του εἰς τὸν θρόνον, ὁ Κωνσταντῖνος ἐτήρει ἐπιφυλακτικότητα ἔναντι τοῦ πρωθυπουργοῦ. Δὲν ἐδείκνυε πρὸς αὐτὸν τὴν ἐγκαρδιότητα καὶ τὸν θαυμασμόν τοῦ πατρὸς του. Τὸν ἐπρόσεχε καὶ τὸν εἴμα. Ἦτο φιλόφρων ἄνευ θερμότητος. Ἀντιθέτως ὁ Βενιζέλος ἠσθάνετο βαθεῖαν στοργὴν διὰ τὸν νέον βασιλέα. Παρ' ὅλας τὰς μεταξὺ των διαφορὰς, δὲν ἐλησμόνει ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ὠδήγησε δις τοὺς Ἕλληνας εἰς τὴν νίκην.

Ἐδῶ ὅμως εἰς Χατζῆ-Μπευλίικ ἐπεκράτει ἀλλόκοτος ἀτμόσφαιρα. Ὁ Κωνσταντῖνος εἶχεν ἀπὸ νέος κλίσιν εἰς τὴν βυζαντινὴν ἱστορίαν. Τώρα τὴν ἔζη. Κατέκτα τὰ ἐδάφη εἰς τὰ ὅποια πρὸ μιᾶς χιλιετηρίδος ἐνίκα ἢ δυναστεία τῶν Μακεδόνων. Ἦκουε νὰ τοῦ ἐπαναλαμβάνουν τὴν λέξιν «Βουλγαροκτόνος». Ὅταν ὑπεδέχθη τὸν Βενιζέλον, ἐδιάβαζε τὸν «Κωνσταντῖνον τὸν Πορφυρογέννητον» τοῦ Ραμπώ. Ἡ ἐπιστροφή αὐτῆ εἰς τὸ Βυζάντιον δὲν ἦτο προωρισμένη νὰ διευκολύνη τὴν συνεννόησιν μὲ τὸν πρόεδρον τῆς κυβερνήσεως. Ὁ Βενιζέλος ἀγαπᾷ τὴν ἱστορίαν, ἀλλὰ δὲν τὴν ὑποκαθιστᾷ εἰς τὴν πραγματικότητα καὶ οὔτε τὴν ἀναμιγνύει μὲ φαντασμαγορίας.

Ὁ Βενιζέλος ἐπανέλαβε προφορικῶς τὴν γνώμην του ὅτι ἔπρεπε νὰ

(1) Γαλλικὴ Κιτρίνη Βίβλος 1913—1914) τόμος 2ος τηλεγραφήματα ἀπὸ τοῦ ἀριθμοῦ 378 μέχρι τοῦ 423. Ρ. Πουνακαρέ: «Εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Γαλλίας», τόμος 3ος. Τὰ τηλεγραφήματα Καρόλου—Κωνσταντῖνου εἰς τὰ ἀρχεῖα ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν. Ἀγόρευσις Ε. Βενιζέλου πρὸ τῆς Βουλῆς, 13 Αὐγούστου 1917.

δεχθῆ ἡ Ἑλλάς τὴν ἀνακωχήν. Μόνη αὐτὴ ἠρνεῖτο καὶ ὑπεχρέωνε τὴν Ρουμανίαν μετὰ τῆς Σερβίας νὰ συνεχίσουν τὰς ἐχθροπραξίας. Τὸ σπουδαιότερον ἐξ ὧων ἦτο ἄλλο. Ἡ Ρουμανία δὲν ἐχωρίζετο ἀπὸ τὴν Βουλγαρίαν μὲ δύσκολα ζητήματα. Ὁ στρατός τῆς ἦτο ἀνέπαφος. Θὰ ἐγίνετο ἀναγκαιῶς διαιτητὴς τῆς καταστάσεως. Ἡ Ἑλλάς εἶχε συμφέρον νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν εὐνοίαν τῆς.

«Θὰ εἶναι δυσχερὴς ἡ θέσις μου εἰς τὸ Βουκουρέστι, μεγαλειότατε, εἶπεν ὁ πρωθυπουργός. Πρέπει νὰ διαπραγματεύωμαι εἰρήνην καὶ νὰ ἀρνοῦμαι τὴν ἀνακωχήν, τὴν ὁποῖαν προσωπικῶς ἐπιθυμεῖ ὁ βασιλεὺς τῆς Ρουμανίας».

Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν συνεφώνει. Ὑπεστήριζεν ὅτι τὸ στρατιωτικὸν συμφέρον ἀπῆται νὰ τελειώσῃ ὁ πόλεμος μὲ πλήρη ἦτταν τῆς Βουλγαρίας. Εἰς τὴν συζήτησιν παρευρίσκοντο οἱ Δούσμανης καὶ Μεταξᾶς.

Ὁ Βενιζέλος ἠρώτησε:

«Εἰς τί ἀποβλέπει ἡ περαιτέρω προέλασις τοῦ στρατοῦ μας; Κατέχομεν ἐδάφη περισσότερα τῶν ὄσων διεκδικούμεν. Νὰ καταλάβωμεν τὴν Σόφίαν; Δὲν τὸ εὐρίσκω σκόπιμον καὶ εὐχολον ἀπέναντι τῶν θυσιῶν, εἰς τὰς ὁποίας θὰ ὑποβληθῶμεν».

Ὁ ἀρχιστράτηγος καὶ οἱ δύο ἐπιτελεῖς ἐξήγησαν τὸ σχέδιον τῶν ἐπιχειρήσεων. Ἐὰν οἱ Σέρβοι ἐπετίθεντο ἀποφασιστικῶς συγχρόνως μὲ τοὺς Ἕλληνας, ὁ βουλγαρικὸς στρατὸς θὰ κατεστρέφετο ἢ θὰ ἠχμαλωτίζετο. Ἡ Βουλγαρία ἐγίνετο ἀκίνδυνος διὰ πολὺν χρόνον.

Ὁ πρωθυπουργὸς δὲν μετεπίσθη. Ἐγνώριζεν ὅτι οἱ Σέρβοι δὲν ἐπιθύμουν ἄλλας θυσίας χωρὶς πρακτικὰ ὠφελήματα. Εἶχεν ἐπίσης ὑπ' ὄψιν του τὴν κόπωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Ἐδέχθη ὅμως τὴν συνέχισιν τοῦ πολέμου, ἀφοῦ ὁ βασιλεὺς τὴν ἐξήτει διὰ καθαρῶς στρατιωτικούς λόγους.

Ἐν τούτοις ὁ ἀρχιστράτηγος καὶ τὸ ἐπιτελεῖον του ἐπλανῶντο ὄχι μόνον εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν πολιτικῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν στρατιωτικῶν προϋποθέσεων τοῦ περαιτέρω ἀγῶνος. Διότι, δεκαοκτῶ μῆνας μετὰ τὴν συνομιλίαν τοῦ Χατζῆ-Μπεϋλίκ, ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς ὠμολόγει:

«Ἐνα μῆνα ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἔναρξιν τῶν ἐχθροπραξιῶν τοῦ βουλγαρικοῦ πολέμου, μέραρχος—ἀληθῆς δὲ στρατιώτης—καὶ τοῦ ὁποίου ἡ μεραρχία ἦτο ἡ ὀλιγώτερον δεινοπαθήσασα εἰδοποίησε τὸν βασιλέα ὅτι:

«Καλὰ θὰ κάμῃ νὰ κλείσῃ τὸ ταχύτερον ἀνακωχήν, διότι αἱ δυνάμεις τοῦ στρατοῦ ἐξηντλήθησαν». (1)

Ὁ μέραρχος ἐκεῖνος καὶ ἔσχατος πράγματι στρατιώτης ἦτο ὁ Μανουσογιαννάκης. Ἡ παρέμβασίς του ἐμαρτύρει ὅτι τὸ ἐπιτελεῖον δὲν εὐρίσκειτο

(1) Συνομιλία Ε. Βενιζέλου μὲ τὸν γράφοντα, Ἀθῆναι 20 Ἰουνίου 1928. Β. Δούσμανη, ἀναφερθὲν ἔργον, «Κῆρυξ» 14 Αὐγούστου 1916. Ὑπόμνημα ἀντισυνταγματάρχου τοῦ γενικοῦ ἐπιτελείου Ἰω. Μεταξᾶ πρὸς τὸν πρωθυπουργόν, Ἀθῆναι 20 Ἰανουαρίου 1915.

εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν μαχόμενον λαόν. Ἐπενέβαιναν ἀναρμοδίως εἰς τὴν πολιτικὴν διεύθυνσιν τοῦ πολέμου καί, τὸ χειρότερον, ἐστρηζέτο ἐπὶ σαθρῶν στρατιωτικῶν δεδομένων.

Ὁ Βενιζέλος ἔσπευσεν εἰς τὸ Βουκουρέστι ἐνθιμούμενος ὅτι ὁ Βίσμαρκ μετὰ τὴν μάχην τῆς Σάντοβας ἔφθασε μέχρι σκέψεως αὐτοκτονίας ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο νὰ μεταπεισῇ τὸ πρῶσοικόν ἐπιτελεῖον. Ὁ Ἕλληνας πολιτικὸς θὰ ἐπάλαιε διὰ τὴν κατίσχυσιν τῶν ἰδεῶν του. Δὲν ἀπηλπίζετο. Μόλις εὗρεθεις εἰς τὴν ρουμανικὴν πρωτεύουσιν ἀντελήφθη καὶ προσωπικῶς τὴν δυσμενῆ κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἀτμόσφαιραν, ἔνεκα τῆς ἀρνήσεως τῆς ἀνακωχῆς. Ὁ πρωθυπουργὸς Μαγιορέσκο τοῦ ἐπανέλαβε τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ βασιλέως Καρόλου. Ὁ Βενιζέλος ἐδικαιολόγησε τὴν ἐπιμονὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἐπιτελείου πρὸς συνέχισιν τῶν ἐχθροπραξιῶν, ὡς στηριζομένην εἰς τεχνικοὺς λόγους.

Δὲν ἦτο ἐπομένως μικρὰ ἢ κατάπληξις του, ὅταν, ἐπιστρέφων εἰς τὸ ξενοδοχεῖόν του ἐλάμβανε τηλεγράφημα τοῦ Κωνσταντίνου ζητοῦντος ἄρον-ἄρον ἀνακωχῆν. Ὁ Βενιζέλος δὲν ἐπίστευε τοὺς ὀφθαλμούς του. Ἐν τούτοις τὸ ἐπίσημον ἔγγραφο ἦτο ἐκεῖ καὶ ἔλεγε τὰ ἑξῆς:

«Γενικὸν στρατηγεῖον, 16 Ἰουλίου 1913. Πρωθυπουργὸν κύριον Βενιζέλον, Βουκουρέστιον. Συννεπεία ἀνεξηγήτου ἀδρανεῖας τοῦ σερβικοῦ στρατοῦ, ἐπροκαλέσαμεν, διὰ τῆς ταχείας προελάσεώς μας, τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ ἐναντίον μας. (Ἐδῶ ἠκολούθει λεπτομερὴς περιγραφὴ τῆς στρατιωτικῆς καταστάσεως μετὰ τὴν ἦταν τοῦ τμήματος στρατιᾶς Δαμιανοῦ καὶ τὴν βουλγαρικὴν πίεσιν ἐπὶ τοῦ ὑπολοίπου ἑλληνικοῦ μετώπου). Ὁ στρατός μου ἔφθασεν εἰς τὰ φυσικὰ καὶ ἠθικὰ ὅρια τῆς ἀντοχῆς του. Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς δὲν δύναμαι πλέον νὰ ἐπιμένω ἀρνούμενος ἀνακωχῆν ἢ ἐκεχειρίαν. Προσπαθήσατε νὰ εὑρετε τρόπον διακοπῆς τῶν ἐχθροπραξιῶν ὑπὸ τῆς Σερβίας. (Ὑπογραφὴ) *Κωνσταντῖνος Β.*»

Ὁ βασιλεὺς ἀπηλπίζετο πολὺ εὐκόλως δι' ἓνα στρατιώτην. Ὁ πρωθυπουργὸς τοῦ τὸ ὑπενθύμισε, πρὶν ἐνεργήσῃ τι ἐπὶ τῆς παρακλήσεώς του:

«Βουκουρέστιον, 16 Ἰουλίου 1913. Αὐτοῦ μεγαλειότητα βασιλέα Κωνσταντῖνον (διὰ Θεσσαλονίκης). Θὰ κάμω ὅ,τι δυνατὸν ὅπως ἐπιτύχω τοῦλάχιστον ἀναστολὴν ἐχθροπραξιῶν καίτοι εἶναι εὐνόητον ποίας παρουσιάζει τὸ πρᾶγμα δυσχερείας, ὅταν χθὲς ἀκόμη ἀπεκρούσαμεν ταύτην προσφερομένην. (Ὑπογραφὴ) *Βενιζέλος*».

Εὐτυχῶς οἱ Βούλγαροι πληρεξούσιοι δὲν εἶχαν ἀκόμη πληροφορηθῆ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ στρατοῦ των. Ὁ Βενιζέλος ἔσπευσε πρὸς τὸν Μαγιορέσκο. Τοῦ εἶπεν ὅτι ἐσκέφθη ὠριμώτερον ἐπὶ τῆς πρὸ ὀλίγου συνδιαλέξεώς των. Ἐξ εὐλαβείας πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ βασιλέως Καρόλου, δέχεται τὴν ἀνακωχῆν καὶ ἀναλαμβάνει ἀτομικῶς νὰ παρουσιάσῃ τὴν ἔγκρισιν τοῦ Κωνσταντίνου. Ὁ Ρουμᾶνος πρωθυπουργὸς οὐδὲν ὑπωπτεύθη. Διεβίβασε τὴν ἑλληνικὴν πρότασιν πρὸς τοὺς Βουλγάρους. Συνεφωνήθη οὕτω πενθήμερος ἀναστολή τοῦ πολέμου, τὴν ὁποίαν ὁ Βενιζέλος ἀνῆγγειλεν ὡς ἀκολούθως εἰς εἰς τὸν Βασιλέα:

«Χωρὶς καθόλου νὰ ἐκτεθῶμεν καὶ ἐπιδεικνύοντες τοῦναντίον διαλακτικότητα, ἐπετύχαμεν ὥστε ὁ κ. Μαγιορέσκο νὰ ἀναλάβῃ τὴν συνομολόγησιν πενθημέρου ἀναστολῆς τῶν ἐχθροπραξιῶν, κατὰ τὴν αὐριανὴν πρώτην συνεδρίασιν» (1).

Διαρκούσης τῆς νυκτὸς οἱ Βούλγαροι πληρεξούσιοι ἔλαβαν πληροφορίας περὶ τῶν ἐπιτυχιῶν τοῦ στρατοῦ των κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ἤρχισαν θορυβοῦντες. Ἡ ἑλληνικὴ ὁμῶς ἀντιπροσωπεΐα τοὺς διέψευσε καὶ δὲν ἔγιναν πιστευτοί.

Τὸ δρᾶμα ἐπαίχθη μὲ ἀστραπιαίαν ταχύτητα ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ Βουκουρεστίου. Ἡ ἔκβασις ὑπῆρξεν εὐτυχῆς διὰ τὴν Ἑλλάδα. Ὅπισθεν ὁμῶς καὶ πέραν τοῦ διπλωματικοῦ προσκηνίου, ἐπὶ τῶν ὀροσειρῶν τοῦ Αἴμου ἡ αἰμάσσουσα ἑλληνικὴ στρατιὰ διήρχειτο στιγμᾶς θανασίμου ἀγωνίας.

(1) Τὰ περὶ ἀνακωχῆς τηλεγραφήματα μεταξὺ Βενιζέλου καὶ Κωνσταντίνου ἀνευρέθησαν ὑπὸ τοῦ γράφοντος εἰς τὰ ἀρχεῖα ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν καὶ ἐδημοσιεύθησαν διὰ πρώτην φορὰν ἐν μέρει παρ' αὐτοῦ εἰς τὸ «Ἐλεύθερον Βῆμα». Ἀθῆναι 10 Αὐγούστου 1928.

Η ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΟΥ ΒΟΥΚΟΥΡΕΣΤΙΟΥ

Ἡ μάχη μετεφέρετο μακρὰν τῶν μακεδονικῶν ὄροπεδίων εἰς τὴν ἑορταστικὴν ἀτμόσφαιραν τοῦ Βουκουρεστίου. Ἐστάθη ἕξ Ἰσοῦ σκληρὰ πρὸς τοὺς στρατιωτικοὺς ἀγῶνας. Ἐδόθη κυρίως μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Βουλγαρίας ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς Καβάλλας.

Σέρβοι καὶ Ρουμᾶνοι ἐπέβαλαν εὐθὺς ἕξ ἀρχῆς τὰς ἀξιώσεις των. Οἱ Βούλγαροι συνεκέντρωσαν ὅλην αὐτῶν τὴν ἀντίστασιν εἰς ἓν σημεῖον: Ἦθελαν νὰ κρατήσουν τὴν μεγαλειτέραν δυνατὴν ἔκτασιν παραλίας τοῦ Αἰγαίου καὶ ἓνα τοῦλάχιστον σημαντικὸν λιμένα. Αὐτὸ τοὺς ἔμενεν ἀπὸ τὸ μεγαλόδοξον πρόγραμμα τῆς ἐξόδου εἰς τέσσαρας θαλάσσας. Τὸ διπλωματικὸν ἔδαφος τοὺς ἦτο μᾶλλον εὐνοϊκόν. Αἱ Δυνάμεις ἔτρεμαν τὴν ἐπανάληψιν καὶ τὴν γενίκευσιν τοῦ πολέμου. Ἀπὸ παντοῦ ἤρχοντο συστάσεις μετριοπαθείας πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ὁ Κάρολος τῆς Ρουμανίας, ὅστις εἶχεν ἀποβῆ πραγματικὸς διαιτητὴς τῆς ὅλης βαλκανικῆς ὑποθέσεως, προειδοποίησεν ὡς ἑξῆς τὸν Κωνσταντῖνον νὰ φανῆ διαλλακτικὸς:

«Ἡ γνῶσις, τὴν ὁποίαν ἔχω τῆς γενικῆς καταστάσεως καὶ τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν μεγάλων Δυνάμεων, αἵτινες δὲν θὰ ἀνεχθοῦν πολὺ μεγάλην σμίκρυνσιν τῆς Βουλγαρίας, μοῦ ἐπιβάλλει τὸ καθήκον νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν τῆς ὑμετέρας μεγαλειότητος ἐπὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ τερματισμοῦ τῶν ἐχθροπραξιῶν».

Ὁ πρόεδρος Πουανκαρὲ πρὸς τὸν ἕκτακτον πρεσβευτὴν Ἀλέξανδρον Ζαΐμην καὶ ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Γερμανίας εἰς διάθημά του πρὸς τὰς Ἀθήνας μετεχειρίζοντο τὴν ἰδίαν γλῶσσαν,

Ὁ Βενιζέλος, συγκεντρῶνων εἰς τὸ Βουκουρέστιον εἰδήσεις περὶ τῆς γενικῆς καταστάσεως εἶδεν ὅτι ὠφείλε νὰ πολιτευθῆ μετὰ σταθερότητος καὶ μὲ πνεῦμα συγχρόνως συμβιβασμοῦ. Δὲν ἦτο αὐτὴ ἡ ἀντίληψις τοῦ βασιλικοῦ ἀρχιστρατηγείου.

Κατὰ τὴν πρώτην ἐπίσημόν των συνάντησιν μὲ τοὺς Ἕλληνας, οἱ Βούλγαροι ἐπρότειναν, ὡς σύνορον, γραμμὴν ἀρχομένην ἀπὸ τὸν κόλπον τοῦ Ὁρφانوῦ καὶ διευθυνομένην πρὸς βορρᾶν εἰς τρόπον ὥστε ὁλόκληρος ἡ Ἀνατολικὴ Μακεδονία περιήρχετο εἰς τὴν Βουλγαρίαν.

Ἡ ἑλληνικὴ ἀντιπροσωπεία ἐζήτησε μεθόριον ὀλίγα χιλιόμετρα δυτικῶς τοῦ Δεδεαγάτς. Ἦτο ἡ καλουμένη γραμμὴ τῆς Μάκρης. Ἡ ἀξιώσις τῆς ἐδικαιολογεῖτο μὲ τὸ ἐπιχείρημα τῆς ἐθνολογικῆς συνθέσεως τοῦ πληθυσμοῦ. Ἐκτὸς αὐτοῦ, ἡ ἀποδοχὴ τῆς ἑλληνικῆς προτάσεως ἐδημιούργει ἰσορροπίαν

μεταξὺ Ἑλλάδος, Ρουμανίας, Σερβίας καὶ Βουλγαρίας. Μόνον τοιαύτην πολιτικὴν σκέψιν ἀντελαμβάνοντο οἱ Εὐρωπαῖοι. Τέλος, ὁ Βενιζέλος ἐξήτει τὴν γραμμὴν τῆς Μάκρης διὰ νὰ ἡμπορῇ ἐν ἀνάγκῃ νὰ κρατήσῃ τὴν γραμμὴν τοῦ Νέστου.

Ὅπως παρουσιάσθησαν αἱ ἀπαιτήσεις τῶν δύο κρατῶν, ἐγένετο ἀμέσως φανερὸν τί ἐπεδίωκαν: Ἐκαστος τῶν ἀντιπάλων διεξεδίκει τὴν Καβάλλαν. Μετ' ὀλίγον ὀλόκληρος ἡ διάσκεψις τοῦ Βουκουρεστίου ἀπεροφάτο ἀπὸ τὴν κατακύρωσιν τῆς ἐπιμάχου πόλεως εἰς τὴν Ἑλλάδα ἢ τὴν Βουλγαρίαν.

Τὸ συνέδριον διηρέθη εἰς δύο στρατόπεδα. Ἡ Ρωσσία καὶ Αὐστρία ἦσαν μετὰ τοὺς Βουλγάρους. Ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Ἰταλία ἐφεκτικά. Ἡ Γαλλία ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος. Ἄλλ' ἐχρειάζετο ἐνίσχυσιν. Ὁ Βενιζέλος ἐπληροφόρησε τὸν Κωνσταντῖνον ὅτι θὰ ἀπέβαινε πολύτιμος ἡ συνδρομὴ τῆς Γερμανίας. Κατόπιν τούτου, ἡ βασίλισσα τῆς Ἑλλάδος Σοφία ἔστειλε πρὸς τὸν ἀδελφὸν τῆς αὐτοκράτορα Γουλιέλμον τὸ ἐπόμενον τηλεγράφημα:

«Ἀθῆναι, 18/31 Ἰουλίου 1913. Πρὸς τὴν αὐτοῦ μεγαλειότητα τὸν αὐτοκράτορα, Βερολῖνον. Ὁ Τίνος (ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος) μοῦ ἐτηλεγράφησεν αὐτὴν τὴν στιγμὴν μετὰ τὴν παράκλησιν νὰ σοῦ γνωστοποιήσω ὅτι θὰ ἦτο πολὺ σπουδαῖον δι' ἡμᾶς, ἐὰν ἤθελες, διὰ μιᾶς συστάσεως, νὰ ἐπηρεάσῃς τὸν βασιλέα τῆς Ρουμανίας ὅπως δεχθῇ τὰ αἰτήματα τῆς Ἑλλάδος ὅσον ἀφορᾷ τὴν Καβάλλαν. Σε παρακαλῶ νὰ συγχωρήσῃς ἐκ τῶν προτέρων τὸ διάβημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον δικαιολογεῖ ἡ σπουδαιότης του. (ὑπογρ.) Σοφία».

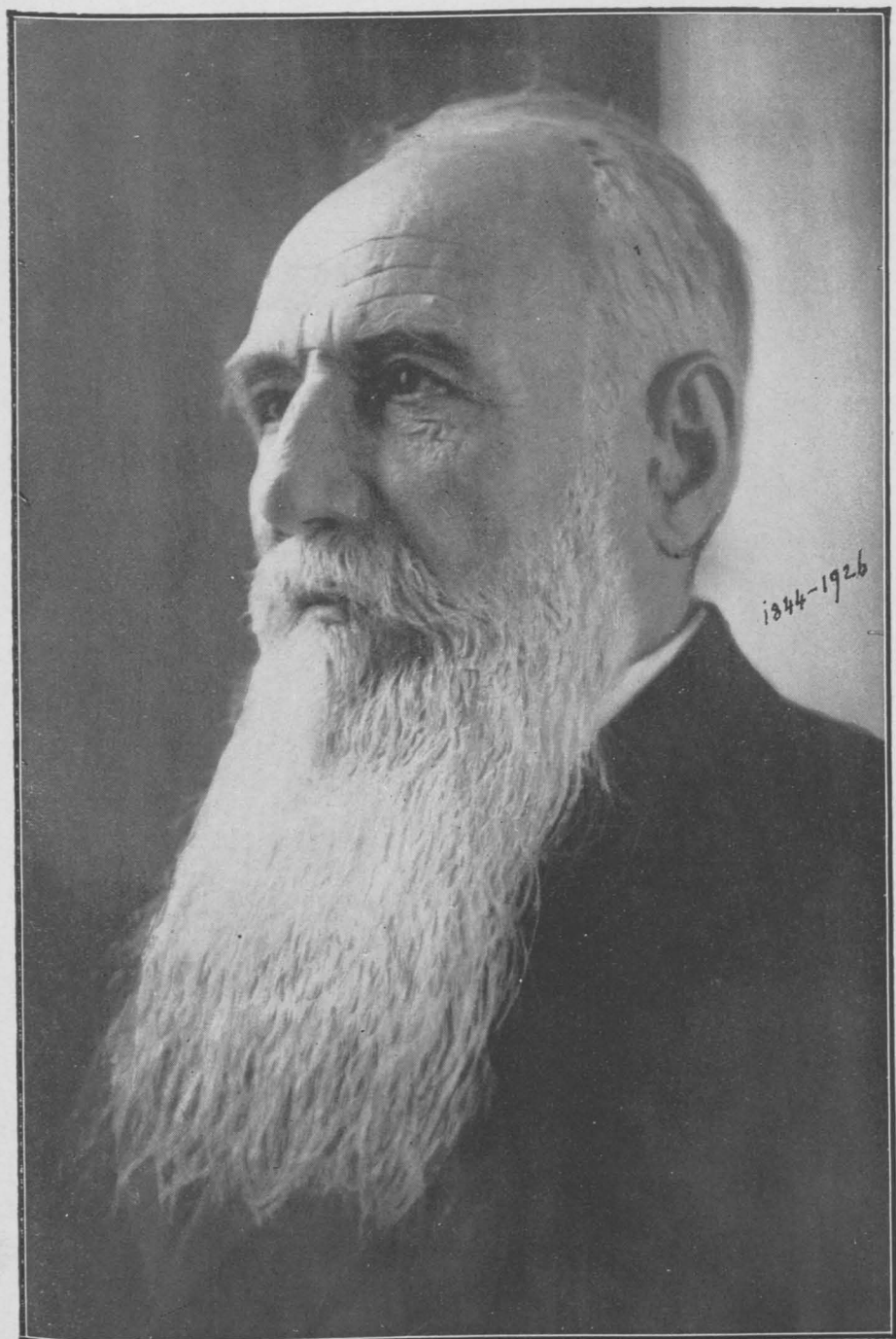
Τὸ τηλεγράφημα τοῦ Κωνσταντῖνου εἶνε τὸ ἑξῆς:

«Γενικὸν στραγεῖον, 17/30 Ἰουλίου 1913. Αὐτῆς μεγαλειότητα, Ἀθήνας. Ἐμαθον πρὸ ὀλίγου ἐμπιστευτικῶς ἐκ Βουκουρεστίου ὅτι θὰ ἦτο ὑψίστης δι' ἡμᾶς σημασίας ἐὰν ἐστέλλετο ἀπὸ τὸ Βερολῖνον μία λέξις εἰς τὸν βασιλέα Κάρολον τῆς Ρουμανίας καὶ τὴν κυβέρνησίν του διὰ νὰ ὑποστηρίξουν τὰς ἀξιώσεις μας περὶ Καβάλλας. Λάβε τὴν καλωσύνην νὰ τηλεγραφήσῃς εἰς τὸν Βίλλν (αὐτοκράτορα Γουλιέλμον), μέσῳ τῆς γερμανικῆς πρεσβείας, μετὰ τὴν παράκλησιν νὰ εἴπῃ μίαν καλὴν λέξιν. Ὁ Κουὰτ θὰ θελήσῃ νὰ τηλεγραφήσῃ εἰς τὸν Γιαγκωβ ἐξ ὀνόματός μου ἵνα οὗτος κάμῃ τὸ αὐτὸ διάβημα πλησίον τοῦ βασιλέως τῆς Ρουμανίας. (ὑπογρ.) Κωνσταντῖνος».

Πράγματι ὁ Γουλιέλμος Β' ἐτηλεγράφησε τὰ ἀκόλουθα εἰς τὸν Κάρολον τῆς Ρουμανίας:

«Βερολῖνον, 1 Αὐγούστου (19 Ἰουλίου) 1913. Αὐτοῦ μεγαλειότητα βασιλέα, Βουκουρεστίον. Δύνασαι νὰ κάμῃς τίποτε διὰ τὴν Καβάλλαν; Ἀποβλέπω συμπαθῶς εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο. Ἐγκαρδίους χαιρετισμούς καὶ εὐχὰς διὰ τὴν ἐπιτυχίαν σου. (ὑπογρ.) Γουλιέλμος».

Ἡ γερμανικὴ ἐνίσχυσις ὑπῆρξε πολύτιμος. Ἡ Γαλλία ἐπίσης ἐξετέθη ζωηρῶς ὥστε χάριν τῆς Ἑλλάδος ἐκινδύνευσε τὴν συμμαχίαν τῆς μετὰ τὴν Ρωσσίαν. Ἀφ' ἐτέρου ἡ Αὐστρία ἠπειλεῖ σοβαρῶς νὰ ἐπέμβῃ διὰ πολέμου ὑπὲρ τῆς Βουλγαρίας καὶ συνεκρατήθη μᾶλλον ὑπὸ τῆς Ἰταλίας. Ἡ Σερβία

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΑΣΙΤΣ
Πρωθυπουργός της Σερβίας (1912 - 1923).

κατεπτόθη. Ἡ Ρουμανία ἦτο σύμμαχος μὲ τὴν Αὐστρίαν. Ὁ εἰς Πετροῦπολιν Γάλλος πρέσβυς Δελκασσὲ ἐτηλεγράφει:

Ὁ πρεσβευτὴς τῆς Σερβίας μού ἔδωκε νὰ ἐννοήσω ὅτι, ἐὰν ἡ Ἑλλὰς ἐφαίνετο ὑπὲρ τὸ δέον ἀδιάλλακτος, ἡ Σερβία ἀκολουθοῦσα τὴν Ρουμανίαν, θὰ ἀπεφάσιζε νὰ διαπραγματευθῆ χωριστὰ μὲ τὴν Βουλγαρίαν» (1).

Ἡ Ἑλλὰς θὰ ἔφθινε μέχρι πολέμου διὰ τὴν Καβάλλαν. Ἄλλ' ἠδύνατο νὰ τὸν διεξαγάγῃ μόνη κατὰ τῆς Βουλγαρίας; Ἐπανελαμβάνετο ἡ ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης.

Ἄν ἡ διαμφισβήτησις τῆς Καβάλλας κατέληγεν εἰς ῥῆξιν θὰ ἦτο τραγικὸν νὰ ζητηθῆ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν νεότητα τρίτη ἀφαίμαξις ἐντὸς ἐνὸς μόνου ἔτους καὶ μετὰ τὴν ἀνθρωποθυσίαν Κιλκίς—Κρέσνας. Ἐν τούτοις ἡ περίπτωσις δὲν ἀπεκλείετο. Ἀλλὰ προηγουμένως ἔπρεπε νὰ ἐξαντληθοῦν ὅλα τὰ εἰρηνικὰ μέσα, νὰ ἐξασφαλισθῆ δὲ ὁ τόπος διπλωματικῶς καὶ στρατιωτικῶς. Εἰς τοῦτο ἀκριβῶς εἰργάσθη ὁ Βενιζέλος.

Οὔτε ἡ Γερμανία, οὔτε ἡ Γαλλία θὰ ἐλάμβαναν τὰ ὄπλα διὰ νὰ δοθῆ εἰς τὴν Ἑλλάδα μεγαλειτέρα ἢ μικροτέρα παραλία ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου. Ἡ Ἑλλὰς ἐπολέμησε μαζί μὲ τὴν Σερβίαν καὶ τὴν Ρουμανίαν. Μαζί των εἶχεν ὑπέροχτον συμφέρον νὰ κάμῃ τὴν εἰρήνην. Ὁ Πάσις καὶ ὁ Τάκε Ἰωνέσκο ὑπέδειξαν πρὸς τὸν Βενιζέλον τὴν ἀνάγκην τῆς ὑποχωρητικότητος. Τὸν ὑπεστήριζαν ὑπὸ τὸν ὄρον ὅτι θὰ ἐδείκνυε συμβιβαστικότητα, ἥτις θὰ ἐνεφάνιζεν ἐκ νέου τὴν Βουλγαρίαν ἀδιάλλακτον καὶ ἀδικοῦσαν.

Ὁ Βενιζέλος ἀνεγνώρισεν ὅτι ἡ Καβάλλα θὰ ἐσώζετο, ἐὰν χάριν αὐτῆς ἐγκατελείπετο ἡ γραμμὴ τῆς Μάκρης καὶ ἐν ἀνάγκῃ ἡ τοῦ Πόρτο-Λαγό. Αἱ εἰδήσεις ἄλλωστε ἀπὸ τὸ θέατρον τοῦ πολέμου τοῦ ἐπέβαλλαν ἄκραν περίσκεψιν. Ὁ προεδρεύων τῆς κυβερνήσεως Κορομηλάς τοῦ ἐτηλεγράφει:

«Υποθέτω ὅτι τὸ στρατηγεῖον μας πρὸ τοῦ ὄγκου τῆς βουλγαρικῆς ἀντεπιθέσεως αἰσθάνεται τὸν ἀντίκτυπον τῆς πάρα πολὺ μεγάλης πεποιθήσεως, τὴν ὁποίαν εἶχεν εἰς τὴν ταυτόχρονον ἐνεργεῖαν τῶν Σέρβων καὶ ἥτις ὥθησεν αὐτὸ εἰς τόσον τολμηρὰν προέλασιν τοῦ στρατοῦ μας».

Πρὶν παρουσιάσῃ τὰς νέας προτάσεις του, ὁ Ἕλλην πρωθυπουργὸς ἐζήτησε τὴν συγκατάθεσιν τοῦ Κωνσταντίνου. Τοῦ ἀνεκοίνωσε τὴν πορείαν τῶν διαπραγματεύσεων καὶ τὸν ἠρώτησεν ἂν ἐγκρίνῃ τὸν περιορισμὸν τῶν ἑλληνικῶν ἀξιώσεων ἀπὸ τῆς Μάκρης εἰς τὸν Νέστον. Ὁ Βενιζέλος ἐξήγησε σαφῶς ὅτι:

(1) Ἀρχεῖα ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν. Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 2332 τῆς 16 Ἰουλίου 1913 τηλεγράφημα τῆς ἑλληνικῆς πρεσβείας Παρισίων. Τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθμὸν 1155 Γερμανοῦ ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν Γιόγκωβ πρὸς πρεσβευτὴν Βιέννης Τσίρσκου, 18 Ἰουλίου (1 Αὐγούστου) 1913. Τηλεγραφήματα 234 καὶ 118 γερμανικῆς πρεσβείας Ἀθηνῶν καὶ αὐτοκράτορος Γουλιέλμου (ἐκδοσις τῶν γερμανικῶν διπλωματικῶν ἀρχείων). Ἀπομνημονεῦματα πρῶν πρωθυπουργοῦ Ἰταλίας Τζιολίτι. Τόμος 2ος τῆς Γαλλικῆς Κιτρίνης Βίβλου.

«Ὁ Νέστος ἀποτελεῖ τὸ μέγιστον, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἐπιτύχη ἢ Ἑλλάς καὶ τὸ ἐλάχιστον, τὸ ὁποῖον θὰ ἐδέχεται».

Ὁ βασιλεὺς ἀπήντησε :

«Ὡς τελευταῖον ὄριον δέχομαι τὴν γραμμὴν τοῦ Νέστου, ἐὰν εἶναι τελειῶς ἀδύνατον νὰ ἐκταθῶμεν περισσότερον».

Ἡ ἔγκρισις τοῦ στέμματος ἦτο ρητή. Στηριζόμενος ἐπ' αὐτῆς ὁ Βενιζέλος προέβη εἰς τὴν σχεδιασθεῖσαν ἐνέργειάν του. Ἐγνωστοποίησε πρὸς τὴν διάσκεψιν ὅτι ἡ Ἑλλάς περιώριζε τὰς ἀξιώσεις της ἀπὸ τῆς Μάκρης εἰς Πόρτο-Λαγὸ. Οἱ Βούλγαροι ἠρηθθησαν κατηγορηματικῶς. Ἡ εἰρήνη ἐκινδύνευε τὰ ἔσχατα. Ὁ Βενιζέλος προειδοποιεῖ τὸν Κωνσταντῖνον ὅτι ἦτο πιθανὴ ἡ ἐπανάληψις τῶν ἐχθροπραξιῶν. Ὁ Φερδινάνδος τῆς Βουλγαρίας ἰκέτευε ἐκ νέου τὴν γαλλικὴν βοήθειαν διὰ τὴν Καβάλλαν. Ὁ Πουανκαρέ τοῦ ἐδήλωσε :

«Ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις συμβουλεῖ τὴν Βουλγαρίαν νὰ ὑποχωρήσῃ—εἰς τὸ ζήτημα τῆς Καβάλλας—ἀποδεχομένη τοὺς ὅρους τῶν ὁποίων ἡ Γαλλία ἀντιλαμβάνεται τὴν ὀδυνηρὰν αὐστηρότητα, διότι εἶναι βεβαία ὅτι περαιτέρω ἀντίστασις θὰ ὠδήγει εἰς ἐπανάληψιν τῶν ἐχθροπραξιῶν».

Τὴν 21ην Ἰουλίου, ὁ εἰς Βουκουρέστιον πρωθυπουργὸς κατέστησεν ἐνήμερον τὸν Κωνσταντῖνον περὶ τῆς καταστάσεως. Οἱ Βούλγαροι δὲν ἐδέχοντο τὴν ἑλληνικὴν παραχώρησιν τοῦ μεταξὺ Πόρτο—Λαγὸ καὶ Μάκρης ἐδάφους. Ἡ ρῆξις τῆς διασκέψεως ἦτο πιθανή. Ἡ Ρουμανία καὶ ἡ Σερβία ἐτάσσοντο μὲ τὴν Ἑλλάδα.

Αἴφνης ὁ Βενιζέλος λαμβάνει τηλεγράφημα τοῦ βασιλέως λέγοντος :

«Λυποῦμαι ὑπερβολικῶς, διότι τόσον ταχέως ἐφθάσατε εἰς τὸ μίνιμουμ τῶν ἀξιώσεών μας. Ἐὰν οἱ Βούλγαροι δὲν ὑποχωρήσουν καὶ τώρα, θὰ ἀναγκασθῆτε νὰ ὑποχωρήσετε καὶ πάλιν καὶ χάνομεν τὸ ἐλάχιστον, τὸ ὁποῖον διεκδικοῦμεν».

Ὁ μονάρχης ἀπεδοκίμαζε τὸν πληρεξούσιον τῆς Ἑλλάδος. Τὸν ἐπέπληττεν ἄνευ λεπτότητος. Κᾶτι χειρότερον ἀκόμη : Λησμονῶν ὅτι πρὸ τριῶν ἡμερῶν, ἔξουσιοδότησε ρητῶς τὸν Βενιζέλον νὰ προτείνῃ τὴν γραμμὴν Πόρτο—Λαγὸ καὶ Νέστου, τὸν κατηγορεῖ τώρα ὡς θυσιάζοντα ἐλαφρῶ τῇ καρδίᾳ τὰς ἑλληνικὰς ἐπαρχίας.

Ὁ Βενιζέλος εἶχεν ὑποχωρήσει εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἀναχωρῆς, ἐπειδὴ τοῦ τὸ παρουσίασαν καθαρῶς στρατιωτικόν. Ἄλλ' ἐδῶ πλέον δὲν ἐπρόκειτο περὶ πολιτικῆς ἢ στρατηγικῆς ἀρμοδιότητος. Ἐνῶ αὐτὸς διεπραγματεύετο ἐπὶ τόπου ὑπὸ δυσχερεστάτας συνθήκας, ὁ βασιλεὺς ἐνόει νὰ διευθύνῃ τὰς διπλωματικὰς συζητήσεις ἐκ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, κατὰ τρόπον αὐθαίρετον, ἀσυνάρτητον καὶ ἀναιροῦντα σήμερον ὅσα ἐδέχεται χθὲς ὁ ἴδιος. Διὰ μακρᾶς τηλεγραφικῆς ἐκθέσεως, ὁ πρωθυπουργὸς ὑπενθύμισεν ὅλα αὐτὰ πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον, τοῦ εἶπεν ἐντόνως ὅτι ἡ ἀσυνεπεία του μόνον μὲ τὰς εἰσηγήσεις τοῦ στρατιωτικοῦ του περιβάλλοντος ἤμποροῦσε νὰ ἐξηγηθῇ καὶ κατέληγεν ὑποβάλλων τὴν παραίτησίν του.

Ὁ Κωνσταντῖνος συνησθάνθη τὸ λάθος του. Ἐβεβαίωσεν ἀμέσως τὸν Βενιζέλον ὅτι δὲν ἤθελε νὰ ἐπιβάλῃ τι ἀλλὰ νὰ ἐκφράσῃ τὰ αἰσθήματα του. Τὸν παρεκάλεσε νὰ συνεχίσῃ τὰς διαπραγματεύσεις.

Ἡ ἠνωμένη ἐμφάνισις τῆς Ἑλλάδος, Σερβίας καὶ Ρουμανίας ἐπότησε τὴν Βουλγαρίαν. Ἡ Αὐστρία δὲν ἐρροποκινδύνευε πόλεμον ἄνευ τῆς Γερμανίας καὶ Ἰταλίας. Ἡ Καβάλλα ἐσώθη. Τὴν 28ην Ἰουλίου)10 Αὐγούστου 1913 ὑπεγράφετο ἡ συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου. Ἡ νέα ἑλληνοβουλγαρικὴ μεθόριος ἤρχιζεν ἀπὸ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Νέστου, πενήντα χιλιόμετρα ἀνατολικῶς τῆς Καβάλλας, ἐθεωρεῖτο δὲ καὶ στρατιωτικῶς ἀσφαλής.

Ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἀνεγνώρισε μεγαλοφρόνως τὰς ὑπηρεσίας τοῦ Βενιζέλου, συνοδεύσας τὴν ἔκφρασιν τῆς εὐγνωμοσύνης τοῦ ἔθνους μὲ τὴν ἀπονομὴν τοῦ ἀνωτάτου παρασήμου. Ἡ βασιλικὴ ὁμως διπλωματία ἐκρίνετο αὐστηρῶς εἰς Βουκουρέστιον. Ὁ Ρῶσσοις ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Σαζόνωφ, ὁμίλησας ὀλίγον ἔπειτα μὲ τὸν βασιλέα καὶ τὸν πρωθυπουργὸν τῆς Ρουμανίας, ἔγραψε τὰ ἑξῆς:

«Ὁ βασιλεὺς Κάρολος ἐξέφρασίθη περὶ τῆς Ἑλλάδος ἄνευ θερμότητος. Ἐξήρσεν ἐν τούτοις τὸν Βενιζέλον, θεωρῶν τὴν παρουσίαν του ἐπὶ τῆς ἐξουσίας ὡς ἐγγύησιν ὁμαλῆς ἐξελιξέως τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων.

Ὁ Ἰωάννης Βρατιάνο μου ὠμίλησεν ἀσθητικῶς περὶ τῶν Ἑλλήνων, ἐκ τῶν ὁποίων μόνον τὸν πρωθυπουργὸν Βενιζέλον σέβεται».

Ἀτυχῶς ἡ ἀντίδρασις τῶν ἐπιτελῶν καὶ τῶν αὐλικῶν δὲν ἐσταμάτησεν. Ἐνῶ ὁ Βενιζέλος ἐπέστρεφεν εἰς Ἀθήνας, ὁ βασιλεὺς, οἱ πρίγκηπες καὶ τινες ἐκ τοῦ ἐπιτελείου, ἐρχόμενοι καὶ αὐτοὶ διὰ τῆς «Ἀμφιτρίτης», τὸν ὕβριζαν ὡς σπεύδοντα νὰ γίνῃ δεκτὸς ὑπὸ τοῦ λαοῦ πρὶν ἀπὸ τὸν βασιλικὸν ἀρχιστράτηγον. Πόσον ἦσαν δίκαιαι αἱ ὕβρεις, μαρτυρεῖ τὸ ἑξῆς τηλεγράφημα:

«Βουκουρέστιον, 30 Ἰουλίου)11 Αὐγούστου 1913. Κορομηλῶν Ἀθήνας. Ἐπάνοδος βασιλέως εἰς Ἀθήνας δέον νὰ λάβῃ ἐντελῶς θριαμβευτικὸν χαρακτήρα. (Υπογραφή) Βενιζέλος».

Ὁ ἴδιος ὁ πρωθυπουργὸς ἀπεβιβάζετο ἀθέατος εἰς τὸ Μπογαίτι τὴν ἐσπέραν τῆς 4ης Αὐγούστου καὶ τὴν ἐπομένην ὑπεδέχετο πρῶτος τὸν ἐρχόμενον εἰς Φάληρον νικητὴν βασιλέα. Ὅταν δὲ οἱ φιλελεύθεροι ἐώρτασαν τὴν συνθήκην τοῦ Βουκουρεστίου, ὁ Βενιζέλος ἐσηκώθη καὶ εἶπε:

«Πρὸ πάσης ἄλλης ἐκδηλώσεως, πίνω ὑπὲρ τῆς υγείας, τῆς μακροβιότητος καὶ τὰς δόξης τοῦ δαφνοστεφοῦς βασιλέως μας!» (1)

(1) Ἐφημερὶς «Κηρὺς» 14 Αὐγούστου 1916. Ἀρχεῖα ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, φάκελος συνθήκης Βουκουρεστίου. Κείμενα τηλεγραφημάτων δημοσιευθέντα εἰς τὰς «Σελίδας Νεοελληνικῆς Ἱστορίας» ὑπὸ Γ. Βεντήρη, «Ἐλεύθερον Βῆμα», 13 Αὐγούστου 1923. Ἐκ συνομολίων Γ. Βεντήρη μετὰ Ε. Βενιζέλου, Ἰουνίος 1923 καὶ Ν. Πολίτη, Νοέμβριος ἴδιου ἔτους. Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 449 τῆς Γαλλικῆς Κυβερνήσεως Βίβλου ἔγγραφον. Ἀριθμὸς 88 ρωσικῶν διπλωματικῶν ἀρχείων. Γεωργίου Μελά. «Ὁ Κωνσταντῖνος» σελίδες 61—62.

Μέχρι τοῦ 1923, ἡ Ἑλλάς ὀνομάζετο ἐλεύθερον κράτος. Πραγματικῶς δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπολογισθῇ ὡς «ἀριτία πολιτικῆ μονάς» εἰς τὴν κοινωनीαν τῶν πολιτισμένων λαῶν. Ἐπὶ ὀκτὼ ἑκατομμυρίων Ἑλλήνων, τὰ ὄρια τοῦ βασιλείου περιέκλειαν μόλις τρία. Τὰ κέντρα, ὅπου ἔπαλλεν ἡ καρδιά τοῦ ἔθνους, ἔμεναν ὑπόδουλα. Ἡ ὀργάνωσις τῆς πολιτείας ἦτο ἀσυγχρόνιστος. Ἡ νοτίως τοῦ Σπερχειοῦ ἢ τοῦ Πηνειοῦ χώρα ἐλέγετο ἀνεξάρτητος ἐπικράτεια. Οὐσιαστικῶς ἐξουσιάζετο ἀκόμη ἀπὸ τὸν Τοῦρκον.

Ἡ συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου εἶναι σταθμὸς μεγάλος.

Καὶ πρὸ αὐτῆς τὸ γένος τῶν Ἑλλήνων ἠγωνίσθη ἐπανειλημμένως καὶ ἠρωϊκῶς. Πρώτην ὅμως φορὰν ἀπὸ τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐμάχετο καὶ ἐνίκα ἄνευ ξένων προστατῶν.

Τὸ πρὸς τὰ ἐμπρὸς βῆμα ἦτο γιγαντιαῖον.

Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους ἤγγιξε τὰς 64.000 τετραγωνικῶν χιλιομέτρων. Τώρα ἀνῆλθεν εἰς 120.000. Ἀπὸ 2.800.000, οἱ κάτοικοι ἔγιναν πέντε ἑκατομμύρια. Εἰς τὰς συγκοινωνίας προσετέθησαν 500 χιλιόμετρα σιδηροδρομικῶν γραμμῶν καὶ 2.000 ἀμαξιτῶν δρόμων. Ὁ δημόσιος προϋπολογισμὸς ἠῤῥῆθη κατὰ 100 ἑκατομμύρια χρυσῶν δραχμῶν. Ὁ ἐμπορικὸς στόλος ἀνεπτύσσετο ἀλματωδῶς. Αἱ τρεῖς μεραρχίαι τοῦ 1910 ἔφθασαν εἰς δέκα πέντε. Τρία σώματα στρατοῦ ὑπερήσπιζαν τὰς μεθορίους ἐπαρχίας.

Οἱ ἀριθμοὶ αὐτοὶ θὰ ἦσαν νεκροὶ ἐὰν ἐξέφραζαν ἀδρανεῖς ποσότητες. Τοὺς ἐξωντάνευεν ἡ οἰκονομικῆ, ἡ κοινωνικῆ, ἡ ἐκπολιτιστικῆ δύναμις τῆς νέας Ἑλλάδος.

Ὁ ἀστικὸς ἐπὶ παραδείγματι πληθυσμὸς δὲν ἐδιπλασιάσθη. Ἐποπλασιάσθη. Ἡ Θεσσαλονίκη, τὰ Ἰωάννινα, ἡ Καβάλλα, αἱ Σέρραι, ἡ Νιάουσα, ἡ Βέροια, ἡ Κοζάνη, τὰ Χανιά, ἡ Χίος, ἡ Μυτιλήνη, τὸ Ἡράκλειον, ἦσαν πόλεις μὲ παρελθὸν ἐμπορικόν, μὲ ἠθικὴν ἀκμὴν καὶ πνευματικὴν παράδοσιν. Ἡ ἀστικὴ τάξις ἐνισχύετο διὰ νέων καὶ προοδευτικῶν στοιχείων.

Ἡ γεωργικὴ οἰκονομία ἤλλαξε σχεδὸν ὅσιν. Εἶχεν ἐσχάτως καταντήσει νὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν σταφίδα. Ἡ καπνοπαραγωγή τῶν βορείων περιφερειῶν, ἡ ἐλαιουργία τῶν νήσων, ἡ δασοκομία τῆς Μακεδονίας, τῆς ἔδωκαν εὐρωστίαν καὶ ποικιλίαν.

Ἡ βιομηχανία ἦτο παράσιτος. Τώρα καθίστατο ἀληθῆς παράγων ἐθνικοῦ πλοῦτου. Ἀπὸ 115 ἑκατομμύρια, ἡ βιομηχανικὴ ἐξαγωγή ὑπερέβη τὰ 200 ἑκατομμύρια χρυσῶν δραχμῶν.

Διὰ τῶν μεγάλων νήσων τοῦ Αἰγαίου, ἡ Ἑλλάς ἐπλησίαζε πρὸς τὰς πηγὰς τῆς ἐθνικῆς τῆς δυνάμεως. Ἡ Ἡπειρος καὶ ἡ Μακεδονία τὴν ἔφεραν εἰς γεωγραφικὴν ἐπαφὴν μὲ τὸν πολιτισμὸν τῆς Δύσεως.

Ἡ ἐσωτερικὴ ἀνάπτυξις καὶ ἀκμὴ τῆς χώρας ὠχυρώθησαν μὲ ἐξωτερικὰς ἀσφαλείας. Ἡ συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου ἔδιδεν εἰς τὴν Ἑλλάδα συμμάχους, οἵτινες ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτῆς ἠγγυῶντο διὰ τὸ νέον βαλκανικὸν καθεστῶς.

Ἡ ἐντύπωσις ὅτι τὰ γενόμενα ἦσαν ἔργον μερικῶν ἀτόμων ἢ ὀρισμέ-

νης τάξεως δὲν ἀντέχει οὔτε εἰς τὴν πλέον πρόχειρον ἐξέτασιν. Μόνον κοινή, συλλογική, ἐνιαία προσπάθεια ἑνὸς λαοῦ δημιουργεῖ ἔθνικα ἀποτελέσματα. Καὶ ὅταν ὁ Γεώργιος Θεοτόκης ἀπεκάλεσεν εἰρωνικῶς τὸν Βενιζέλον ἑλευθερωτὴν, ὁ τελευταῖος τοῦ ἀπήντησε :

«Οὔτε τόσον ἀψυχολόγητος οὔτε τόσον ἀκοινωνιολόγητος εἶμαι ὥστε νὰ μὴ γνωρίζω ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιτύχη εἰς ἄνθρωπος ὅσα ἐπετεύχθησαν. Ἐγένετο ὑποσυνειδητος ἐργασία εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἔθνους ἀπὸ πολλοῦ χρόνου. Ἐγὼ εἶχα τὴν τιμὴν νὰ γίνω σημαιοφόρος ἰδεῶν, αἱ ὁποῖαι πρὸ πολλοῦ εἶχαν σπαρῆ καὶ αἱ ὁποῖαι ἀπὸ μιᾶς ἡμέρας εἰς τὴν ἄλλην ἐπρόκειτο νὰ ἐκδηλωθοῦν».

Ἄλλὰ τὸ γεγονός τοῦτο δὲν ἀποκλείει τὴν βεβαιότητα καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες ἄστοι καὶ ὁ ἀρχηγός των Βενιζέλος ἐρωτοστάτησαν εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς νέας Ἑλλάδος. Εἰς αὐτοὺς ὠφείλετο ἡ πρωτοβουλία τῆς χαραχθείσης πολιτικῆς. Ἰδική των ἀποκλειστικῶς ἦτο καὶ ἡ μέθοδος τῆς παραρμοποίησεως.

Ἐπελείπετο ἡ στερέωσις καὶ ἡ εὐρυνσις τοῦ ἐγερθέντος οἰκοδομήματος. Ὁ Βενιζέλος ἠθέλησε νὰ συνεχίσῃ, ὅπως ἤροχισε. Μὲ τὴν συνένωσιν καὶ τὴν συνεργασίαν τῶν κοινωνικῶν ἐκείνων στοιχείων, τὰ ὁποῖα εὗρισκοντο εἰς διάστασιν πρὸς τὴν ἰδικὴν του ἀστικὴν τάξιν. Τοῦτο ὑπῆρξεν εἰς ἕκ τῶν λόγων τῆς ἐπιτυχίας του μέχρι τοῦδε. Αὐτὸ τὸ ἴδιον ἐστάθη ἡ τρωτὴ πλευρά, ἡ ἀδυναμία τοῦ συστήματός του. Διότι ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ὀλιγαρχικῆς τάξεως ἦτο πλέον αὐτὸς οὗτος ὁ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων, ἔχων ἐνώπιον ὀλοκλήρου τοῦ ἔθνους τὸ γόητρον τῶν στρατιωτικῶν κατορθωμάτων. Ὁ Βενιζέλος ἔβλεπεν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον τὸ ἀνώτατον ὄργανον τῆς ἔθνικῆς ἐνεργείας. Ἀπὸ πεποιθήσεως καὶ χαρακτῆρος ὁ Κωνσταντῖνος ἐθεώρει τὸν Βενιζέλον πολιτικόν του ἀντίπαλον.

Ἡ θέσις, ἣτις ἐκ τῶν ὑστέρων φαίνεται τόσον σαφής, δὲν ὑφίστατο οὔτε ὡς ὑποψία διὰ τοὺς πολλούς, τὴν ἐπαύριον τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου. Τὴν ὠρίμασαν, τὴν ἐπετάχιναν, τὴν ἔκαμαν πραγματικὴν, περιστατικά, συμπτώσεις, ἡ θέλησις τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀπρόοπτα γεγονότα. (1)

* *

Εἰς τὸ Βουκουρέσι δὲν ἐπραγματοποιήθη ἔργον αἰώνιον ἢ τέλειον. Ἐκανονίσθησαν ἐκεῖνα τὰ βαλκανικὰ ζητήματα, τὰ ὁποῖα ἡ Ἑλλάς, ἡ Ρουμανία καὶ ἡ Σερβία, ἠδύνατο νὰ λύσουν μόναι των μέχρις ἑνὸς βαθμοῦ. Πρὸς στερέωσιν τοῦ νέου καθεστώτος ἀπητηίτο ἄγρυπνος προσοχὴ καὶ ἐνότης προσπαθειῶν ἐκ μέρους ἰδίως τῆς Ἑλλάδος. Αἱ προϋποθέσεις αὐταὶ δὲν ἐτηρήθησαν καὶ διὰ λόγους ἐσωτερικῆς πολιτικῆς καὶ ἔνεκεν ἀπροόπτων

(1) Τὰ λεγθέντα εἰς τὸ γεῦμα τῶν φιλελευθέρων, «Ἄκταιον» Νέου Φαλήρου 18 Αὐγούστου 1913. Πρακτικά τῆς Βουλῆς Ἑλλήνων 31 Ἰουνίου 1913 καὶ 13—15 Αὐγούστου 1917.

ἔξωτερικῶν περιπετειῶν. Σημαντικὴ μεταξὺ τῶν δευτέρων ὑπῆρξεν ἡ εἰς Βερολίνον ἐπίδοσις τῆς στραταρχικῆς ράβδου πρὸς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον.

Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Γουλιέλμος ἐζήτηε νὰ καλύψῃ τὴν δυσμενῆ ἐντύπωσιν ἐκ τῆς ἥττης τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, τὸν ὁποῖον ὠργάνωναν ἐπὶ δεκαετηρίδας Γερμανοὶ ἀξιωματικοί. Διὰ τοῦτο πρὸ πάντων ὠνόμασε τὸν βασιλέα τῶν Ἑλλήνων Γερμανὸν στρατάρχη. Μόλις ἐτελείωσεν ὁ βουλγαρικὸς πόλεμος καὶ ὑπὸ τίτλον οἰκογενειακῆς ἐπισκέψεως ὁ Κωνσταντῖνος ἐταξείδευσεν εἰς Βερολίνον.

Τὴν 24ην Αὐγούστου 1913 ὁ Γουλιέλμος ἐπέδιδεν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον τὴν ράβδον τοῦ γερμανοῦ στρατάρχου. Ἡ τελετὴ διεξήχθη ἐντὸς ἰδιαιτέρας αἰθούσης τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ τῆς Ἀνγάλτης. Μόνον στρατιωτικοὶ παρίσταντο. Δὲν προσεκλήθη οὔτε ὁ Ἕλλην πρέσβυς Ν. Θεοτόκης. Γραπταὶ προσφωνήσεις δὲν εἶχαν ἀνταλλαγῆ. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐξεφώνησε πομπώδη λόγον. Ὁ Κωνσταντῖνος εἶπεν ὀλίγας εὐχαριστηρίους φράσεις.

Τὴν ἰδίαν ἑσπέραν εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ Πότσδαμ, ὁ διευθυντὴς τοῦ πολιτικοῦ γραφείου τοῦ αὐτοκράτορος ὑπέβαλε πρὸς ἔγκρισιν τοῦ Ἑλλήνου βασιλέως τὰ κείμενα τῶν πρωϊνῶν προσφωνήσεων. Ὁ Κωνσταντῖνος τὰ ἀνέγνωσε καὶ ἔθεσε τὴν ὑπογραφήν του. Τὴν ἐπομένην ἡ «Βορειογερμανικὴ Ἐφημερίς», ὄργανον τῆς πρωσσιακῆς αὐλῆς, ἐδημοσίευε τοὺς δύο λόγους ἀπαντῶν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ὁ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων ἔλεγε:

«Δὲν διστάζω νὰ διακηρῦξω μίαν ἀκόμη φορὰν, ὑψηλοφώνως καὶ δημοσίᾳ, ὅτι αἱ νίκαι μας ὀφείλονται κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὴν ἀνδρείαν τῶν Ἑλλήνων στρατιωτῶν καὶ κατὰ δεύτερον εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς πολεμικῆς τέχνης καὶ τακτικῆς, τὴν ὁποίαν ἐγὼ καὶ οἱ ἀξιωματικοί μου ἀπεκτήσαμεν ἐν Βερολίνῳ εἰς τὸ ἀγαπητὸν τοῦτο 2ον σύνταγμα τῆς φρουρᾶς, εἰς τὴν στρατιωτικὴν ἀκαδημίαν καὶ μὲ τὰς σχέσεις μας πρὸς τὸ γενικὸν ἐπιτελεῖον τοῦ πρωσσιακοῦ στρατοῦ».

Ἡ βασιλικὴ προσφωνήσις ἔγινεν ἀφορμὴ διεθνοῦς σκανδάλου. Ὁ Κωνσταντῖνος παρουσιάζετο ὑμνητὴς τῆς Γερμανίας, καθ' ἣν ὥραν ὁ στρατός του εἶχε Γάλλους ὀργανωτάς, οἱ δὲ πόλεμοι διεξήχθησαν μὲ γαλλικὰ χροῖματα. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἠπειλήθη κυβερνητικὴ κρίσις.

Ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας Πισὼν ἐκάλεσε τὸν πρεσβευτὴν Ρωμᾶνον καὶ τοῦ ἐδήλωσε:

«Πρὸ πολλοῦ ἡ ρωσικὴ κυβέρνησις μᾶς ἐπληροφόρησεν ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἐξηπάτα τὴν Γαλλίαν καὶ ἦτο διατεθειμένη νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν τριπλὴν (γερμανικὴν) συμμαχίαν».

Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἠξίωσεν ἀπὸ τὸν βασιλέα νὰ μεταβῆ εἰς Παρισίους διὰ νὰ ἐξαλείψῃ τὴν ἐντύπωσιν τῆς περιφήμου ἀγορευσεῶς του. Ἄλλως θὰ παρητέτο.

Ὁ πρέσβυς Παρισίων Ρωμᾶνος ἀνεχώρησεν εἰς Φραγκφούρτην διὰ νὰ προπαρασκευάσῃ τὸν βασιλέα καὶ νὰ τὸν συνοδεύσῃ εἰς Γαλλίαν. Ὁ Κωνσταντῖνος ὡμολόγησε τὰ ἑξῆς:

«Ὁ Κάιζερ μου ὠμίλησεν ἐξ ἀπροόπτου. Τοῦ ἀπήντησα προχείρως. Ἦθελα νὰ τοῦ εἶμαι εὐχάριστος καὶ νὰ παραδέχωμαι τὴν προσφώνησίν του. Τὸ ἴδιο βράδυ μου ἔφεραν πρὸς ἔγκρισιν τὰ κείμενα τῶν δύο λόγων. Τὸ ἰδικόν μου δὲν ἀπέδιδεν ἀκριβῶς τὰς λέξεις μου, ἐξέφραζεν ὅμως ὅτι πιστεύω. Ἐκπλήσσομαι διὰ τὸν θόρυβον».

Ὁ Ρωμᾶνος ὑπέδειξεν ὅτι προτοῦ φθάσῃ εἰς Παρισίους ὁ βασιλεὺς, θὰ ἦτο σκόπιμον νὰ ἔκαμνε δημοσίαν ἐξήγησιν. Εἰδικὸς συντάκτης τοῦ παρισινοῦ «Χρόνου» θὰ ἤρχετο ἐπίτηδες εἰς Φραγκφούρτην.

«Κωνσταντῖνος: Εἰς τὸ Βερολῖνον εἶπα ὅτι αἰσθάνομαι περὶ τῆς συμμετοχῆς ἐμοῦ καὶ τοῦ ἐπιτελείου μου εἰς τὸν πόλεμον. Δὲν νομίζω ὀρθὰς τὰς ἐπιανορθώσεις διὰ τοῦ τύπου».

Τὴν ἰδίαν ἐπιμονὴν ἔδειξεν ὁ βασιλεὺς καὶ ἀφοῦ ἀφίχθη εἰς τὴν γαλλικὴν πρωτεύουσάν. Ὁ Α. Ρωμᾶνος ἐκάλεσεν ἐπὶ τούτῳ τὸν τότε καθηγητὴν τοῦ πανεπιστημίου Παρισίων Ν. Πολίτην. Θὰ συνέτασσε τὴν πρόποσιν, τὴν ὁποίαν ὁ βασιλεὺς θὰ ἐξεφώνει κατὰ τὸ γεῦμα τοῦ προέδρου τῆς δημοκρατίας. Ὁ Πολίτης τὴν διετύπωσε μὲ θερμὰς φράσεις περὶ τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἔργου τῆς γαλλικῆς στρατιωτικῆς ἀποστολῆς. Ὁ Κωνσταντῖνος διέγραψε τὰς λέξεις ἐκεῖνας μὲ προσοχήν, τὴν ὁποίαν δὲν ἔδειξεν εἰς Βερολῖνον.

Κατὰ τὴν δεξιῶσιν τῶν Ἑλλήνων ὁ Ἕλλην πρεσβευτὴς εἶπεν εἰς τὸν πρόεδρον τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας:

«Ρωμᾶνος: Βλέπετε, κύριε πρόεδρε, τί ἀγαθὸς καὶ εὐγενὴς εἶναι ὁ βασιλεὺς μας; Ἐπεισθητε ὅτι δὲν ἤθελε νὰ θίξῃ τὴν Γαλλίαν;»

«Πουανκαρέ: Ἔχει κἄτι τι τὸ πάρα πολὺ ἀφελές».

Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἦτο εἰς τόσον βαθμὸν ἀπλοϊκός, ὅσον ἐζήτει νὰ τὸν παραστήσῃ ὁ Ρωμᾶνος. Καὶ εἰς τὸ Βερολῖνον καὶ εἰς τὸ Παρίσι ἤξευρε τί ἔλεγε. Διότι τὴν ἄλλην ἡμέραν συνήντα εἰς τὴν ἑλληνικὴν πρεσβείαν τὸν Ν. Πολίτην ὅστις διωρίζετο μόνιμος γενικὸς διευθυντὴς τοῦ ἑλληνικοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν. Ὁ βασιλεὺς τοῦ εἶπε:

«Χαίρω διότι ἡ ὑπηρεσία μας ἀποκτᾷ ὑπᾶλληλον τῆς περιωπῆς σας. Ἄλλ' εἰς τὴν Ἑλλάδα ὀφείλετε νὰ λησμονήσετε τοὺς Γάλλους καὶ τὴν Γαλλίαν».

Βραδύτερον ὁ Γεώργιος Στρέϊτ ἔκρινεν ὡς ἐξῆς τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Πότσδαμ:

«Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν οἱ Γερμανοὶ κατεχράσθησαν τῆς καλωσύνης τοῦ Κωνσταντῖνου».

Τὰ πράγματα ἦσαν διάφορα. Ἡ προσφώνησις τοῦ Βερολίνου ἀπεκάλυπτε τὰς σκέψεις, τὰ αἰσθήματα καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ Κωνσταντῖνου. Ἀπετέλει προειδοποίησιν. Ἡ κυβερνήσις καὶ ὁ Βενιζέλος δὲν τὴν ἔλαβαν, ὅπως ὀφείλαν, ὑπ' ὄψιν. (1)

(1) Τὰ μέχρι τοῦδε γραφέντα περὶ τοῦ ἐπεισοδίου τοῦ Πότσδαμ εἶναι ἀτελεῖ ἢ ἀακριβῆ. Ὁ γράφων ἐμελέτησε τὸν εἰδικὸν φάκελλον τῆς ἑλληνικῆς πρεσβείας Πουρσίων, συναμίλησε δὲ σχετικῶς μετὰ τῶν Ε. Βενιζέλου, Α. Ρωμάνου, Γ. Στρέϊτ καὶ Ν. Πολίτη. Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 3148 Ν) 10 τηλεγράφημά του ὁ Ν. Θεοτόκης ἀναφέ-

Ἐν τῷ μεταξύ ὁμως τὸ βορειοηπειρωτικὸν καὶ τὸ ζήτημα τῶν νήσων διέσειαν τὴν ἐκ τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου ἰδρυθείσαν τάξιν πραγμάτων.

Μετὰ τὴν πῶσιν τῶν Ἰωαννίνων, ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς δὲν ἐπροχώρησεν εἰς Αὐλῶνα, διότι ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἰταλίας ἀνεκοίνωσε πρὸς τὸν ἐν Ρώμῃ Ἕλληνα ἐπιτετραμένον :

«Κατόπιν γνωμοδοτήσεως τῶν ἐπιτελείων των, ἡ Ἰταλία καὶ ἡ Αὐστρία ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ θὰ ἐπιτρέψουν εἰς τὴν Ἑλλάδα νὰ καταλάβῃ τὴν ἀπέναντι τῆς Κερκύρας ἠπειρωτικὴν παραλίαν. Θὰ ἐγίνεσθε κύριοι τῆς εἰσόδου τοῦ Ἀδρια, ὅστις εἶναι θάλασσα Ἰταλικὴ καὶ αὐστριακὴ. Ὁχι ἑλληνικὴ».

Στρατὸς Ἰταλικὸς καὶ στόλος ἀνέμεναν εἰς Τάραντα διὰ νὰ καταλάβουν τὴν Αὐλῶνα πρὸς παρεμπόδισιν τῆς ἑλληνικῆς προσελάσεως.

Πλὴν τῆς συνθήκης τοῦ Λονδίνου τοῦ Ἰουνίου 1913, ἣτις ἀνεγνώριξε τὴν ἄλβανικὴν ἀνεξαρτησίαν, ὑπεγράφη εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν τὸ πρωτόκολλον τῆς 16)29 Ἰουλίου περὶ ἀποστολῆς διεθνοῦς ἐπιτροπῆς πρὸς χάραξιν ἄλβανικῶν συνόρων. Διὰ τῆς ἀποφάσεως τῆς Φλωρεντίας, τῆς 17 Δεκεμβρίου 1913, αἱ πόλεις τῆς Κορυτσᾶς, Ἀργυροκάστρου, Δελβίνου, Λεσκοβικίου, Ἀγίων Σαράντα, Μοσχοπόλεως, Χειμάρρας, Πωγωνίου κατεκυρώθησαν εἰς τὴν Ἀλβανίαν. Ἡ Βόρειος Ἠπειρὸς μὲ 120.000 ἀκραιφνῶν Ἑλλήνων, μὲ τρεῖς μητροπόλεις, 376 ἐκκλησίας, 360 σχολεῖα, 22.000 μαθητὰς, ἀπεσπᾶτο ἐκ τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ ἄδικος ἐγυμνηγορία συνωδευέτο ἀπὸ ἐπιτακτικὴν ἀξίωσιν τῶν μεγάλων Δυνάμεων ὅπως ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἐκκενώσῃ τὴν Βόρειον Ἠπειρον. Οἱ Ἕλληνες καὶ Ἠπειρωτᾶι ἐξηγέρθησαν. Ἐπὶ τὴν ἀρχηγίαν τῶν Γ. Χρηστάκη-Ζωγράφου, Ἀλεξάνδρου Καραπάνου, συνταγματάρχου Δούλη καὶ τῶν μητροπολιτῶν, συνεκροτήθη ἡ προσωρινὴ κυβερνησις Ἀργυροκάστρου, ἐκηρύχθη ἡ αὐτονομία τῆς Βορείου Ἠπειροῦ καὶ ἤρχισε ἔνοπλος ἀγὼν κατὰ τῆς ἄλβανικῆς κατοχῆς. Ἡ Χειμάρρα εἶχε προσηγηθῆ ὑπὸ τὸν ἠρωτικὸν ἀρχηγὸν Σπυρομήλιον.

Ἡ θέσις τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἦτο δυσχερεστάτη. Οἱ Γ. Θεοτόκης, Δ. Ράλλης, Δ. Γούναρης, Δ. Καλλέργης τὴν ἐπέκριναν μὲ σφοδρότητα, ἐπειδὴ διέταξε τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν νὰ ἐκκενώσῃ τὴν Ἠπειρον. Ὁ Βενιζέλος ἀπήντησε :

ρει τὴν ἀκόλουθον δήλωσιν τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Γερμανίας φὸν Γιάγκωβ: «Τὰ κείμενα τῶν προσφωνήσεων (Γουλιέλμου καὶ Κωνσταντίνου) ἀπεστάλησαν εἰς τὴν «Βορειογερμανικὴν Ἐφημερίδα» ὑπὸ τοῦ πολιτικοῦ γραφείου τοῦ αὐτοκράτορος μὲ τὴν ἐπισημείωσιν: «Ἐγχευόμενα ὑπὸ τῆς αὐτοῦ αὐτοκρατορικῆς μεγαλειότητος τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῆς αὐτοῦ μεγαλειότητος τοῦ βασιλέως τῆς Ἑλλάδος». Γαλλικὴ Κυρὶνὴ Βίβλος. Τηλεγραφήματα Ρωμάνου-Κορομηλά ὑπ' ἀριθμὸν 3136, 3024, 3201. Ἡ συνάντησις Κωνσταντίνου καὶ Ρωμάνου περιγράφεται ἀπὸ τὸν δευτέρου εἰς ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν ἐπιτετραμένον Σισιλιάνου, ξενοδογεῖον «Φραγκφούρτερχοφ», Σάββατον 1) 14 Σεπτεμβρίου 1913. Ὁ Πουανκαρέ εἶπεν ἐπὶ λέξει: «Il (le Roi) a énormément de bon garçonnisme,,».

«Ο ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἰταλίας δὲν ἐδίστασε νὰ εἶπῃ ὄχι ἅπαξ ἀλλὰ δις πρὸς τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς κυβερνήσεως ἐν Ρώμῃ ὅτι ἡ Ἰταλία εἰς τὸ ζήτημα τῆς παραλίας τῆς Βορείου Ἡπείρου εἶναι τοσοῦτον ἀνένδοτος ὥστε θὰ φθάσῃ καὶ μέχρι πολέμου κατὰ τῆς Ἑλλάδος».

Ἐξαίρων δὲ τὸ συμφέρον τῆς Ἑλλάδος νὰ ὑποστῇ καὶ θυσίας ἀκόμη χάριν τῆς εὐρωπαϊκῆς εἰρήνης, ὁ Βενιζέλος προσέθεσε βραδύτερον :

«Λησμονεῖτε ὅτι ἐξ αἰτίας τῶν βορείων συνόρων τῆς Ἀλβανίας ἠπειλήθη εὐρωπαϊκὸς πόλεμος, ἡ δὲ Ρωσσία μετὰ τῆς Αὐστρίας ἔκαμαν μερικὴν ἐπιστράτευσιν;

Ἡ Ἑλλὰς δὲν θὰ προκαλέσῃ περιπλοκάς. Θὰ τηρήσῃ τὰς ὑποσχέσεις τῆς ἀπέναντι τῆς συνθήκης τοῦ Λονδίνου. Ἔχομεν καθῆκον νὰ συμπεριφερώμεθα ὡς κράτος ἀνήκον εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν οἰκογένειαν».

«Ο Βενιζέλος δὲν ἠθέλησε νὰ εἶπῃ ὅτι ἡ ἀντιπολίτευσις ἐδημοκόπει. Πράγματι, ὁ Γ. Θεοτόκης, ὅστις τὸν ἐπέκρινεν ἀμελικτῶς διὰ τὸ βορειοηπειρωτικόν, εἶχε σταλῆ τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1913 εἰς Ρώμην διὰ νὰ γνωστοποιήσῃ τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Κωνσταντίνου ἐπὶ τοῦ θρόνου. Συνομίλησεν ἰδιαιτέρως μὲ τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν. Καὶ ἔγραφεν ὁ Γ. Θεοτόκης εἰς τὸν Βενιζέλον :

«Ο Σὰν Τζουλιάνο ἐφάνη ἀπολύτως ἀντιέλλην καὶ ἀπολύτως ἀδιάλλακτος εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἠπειρωτικῆς παραλίας. Τὰ τέσσαρα γενικὰ ἐπιτελεῖα, στρατοῦ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, Αὐστρίας καὶ Ἰταλίας, ἐχαρακτήρισαν ὡς ἐπικίνδυνον δι' αὐτὰς τὴν κατοχὴν ἀμφοτέρων τῶν ἀκτῶν τῶν στενῶν τῆς Κερκύρας ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος. Ἀδιάλλακτος πάντοτε ὁ Σὰν Τζουλιάνο διὰ τὴν ἐσωτερικὴν μεθόριον τῆς Ἡπείρου».

Τὴν ἰταλικὴν ἀδιαλλαξίαν δὲν κατώρθωσε νὰ κάμψῃ ὁ Γ. Θεοτόκης. Κατηγορεῖ ὁμως μετὰ τῶν συναδέλφων του τὸν Βενιζέλον ὡς πανικόβλητον, ἐπειδὴ δὲν ἐτόλμησε νὰ φθάσῃ μέχρι πολέμου κατὰ τῆς Ἰταλίας. (1)

Κρισιμωτέρα καὶ μεστὴ συνεπειῶν ἦτο ἡ ὑπόθεσις τῶν νήσων. Ἡ Τουρκία ἐνεπιστεύθη τὴν Χίον, Μυτιλήνην, Σάμον καὶ τὰς μικροτέρας νήσους τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου εἰς τὰς μεγάλας Δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι τὰς ἐπεδίκασαν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος. Ἡ Πύλη δὲν ἐδέχθη τὴν ἀπόφασιν. Ποῖος θὰ τὴν ἐξετέλει;

Οἱ Νεότουρκοι δικτάτορες ἤθελαν πόλεμον. Ὁ μέγας βεζίρης Σαῖτ Χαλιμ ἠπειλεῖ :

(1) Τὰ ὑπ' ἀριθμὸν 3504 καὶ 3522 τηλεγραφήματα τῶν πρέσβων Βιέννης Γ. Στρέϊτ καὶ Ρώμης Δ. Κακλαμάνου. Βουλὴ Ἑλλήνων, συνεδριάσεις 31 Ὀκτωβρίου 1913 καὶ 14 Φεβρουαρίου 1914. Τόμος 3ος Γαλλικῆς Κυτρίνης Βίβλου. Ρ. Πουανκαρέ καὶ Ε. Γκρένὺ ἀπομνημονεύματα. Ἀλεξάνδρου Καραπάνου καὶ Κ. Ρέντη περὶ τοῦ Βορειοηπειρωτικοῦ. Σ. Ἀντωνοπούλου: «Συνθῆκαι Βουκουρεστίου καὶ Ἀθηνῶν». Ἐκ συνομιλίας Ε. Βενιζέλου μὲ τὸ γράφοντα, Ἀθῆναι Ἰούνιος 1928. Ἐνυπόγραφος ἔκθεσις Γεωργίου Θεοτόκη ἐκ Ρώμης 15)28 Ἰουνίου 1913 πρὸς ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν Ἀθῆνας.

«Ἡ Τουρκία θὰ φθάσῃ εἰς τὰ ἔσχατα, ἀκόμη καὶ μέχρι συρράξεως, διὰ νὰ ἀνακτήσῃ τὴν Χίον καὶ Μυτιλήνην».

Ἡ Ἑλλάς ἐξήτει νὰ κρατήσῃ τὰς νήσους, ἀποφεύγουσα τὸν πόλεμον.

Κατὰ τὰ μέσα Σεπτεμβρίου τοῦ 1913, ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος εὐρίσκειτο εἰς Λονδῖνον. Συνεπεία τηλεγραφήματος τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Πανᾶ, εἶδε τὸν Γάλλον πρεσβευτὴν Παῦλον Καμπῶν, ὅστις περιγράφει ὡς ἑξῆς τὴν συνομιλίαν :

«Ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἔκαμε παράπονα ἐναντίον τῶν μεγάλων Δυνάμεων, εἰς τὰς ὁποίας ἀποδίδει τὴν τουρκικὴν ἐπιθετικότητα. Ἐξέφρασε τοὺς φόβους του διὰ τὰς προθέσεις τῆς Τουρκίας, ἧτις συγκεντρῶναι στρατεύματα ἐναντι τῆς Χίου. Ὁ Βασιλεὺς ἔστειλε δύο ἀντιτορπιλικά εἰς τὰ παράλια τῆς νήσου. Δὲν ἤμπορεῖ νὰ πράξῃ ἄλλο τι, ἐπειδὴ ὁ ἑλληνικὸς στόλος εὐρίσκεται εἰς τὰς δεξαμενάς.

Αἱ μεγάλαι Δυνάμεις, εἶπεν ὁ βασιλεὺς, ὀφείλουσι νὰ ὑπενθυμίσουν πρὸς τὴν Τουρκίαν ὅτι ἐπεφύλαξαν εἰς ἑαυτὰς τὸ δικαίωμα νὰ κανονίσουν τὸ ζήτημα τῶν νήσων».

Ἐν γένει ὁ βασιλεὺς ἐφάνη ἀνήσυχος καὶ διστακτικὸς, βασιζέται δὲ τὰς ἐλπίδας του εἰς τὴν ἐπέμβασιν τῶν Δυνάμεων».

Αἱ Δυνάμεις περιορίζοντο εἰς διπλωματικὰς ἐνεργείας. Ἡ Τουρκία ἠγόραζε τὸ βραζιλιανὸν θωρηκτὸν «Ρίον Ἰανέϊρον», ὁ δὲ πρέσβυς τῆς εἰς Παρισίους ἔλεγε πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν Ντουμέργκ :

«Δὲν ἀφήνομεν τὴν Χίον καὶ Μυτιλήνην εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων. Θὰ τὰς ἀνακτήσωμεν διὰ παντὸς τρόπου».

Ἡ Ἑλλάς ἔζησε μῆνας πυρετοῦ. Ὁ Βενιζέλος περιῆλθε τὰς εὐρωπαϊκὰς πρωτεύουσας ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου 1913 μέχρι Φεβρουαρίου 1914. Παρουσίαζε σχέδιον ναυτικῆς ἐπιδείξεως καὶ χρησιμοποίησιν διεθνoῦς στόλου κατὰ τῆς Τουρκίας πρὸς ἐπιβολὴν τῆς ἀποφάσεως περὶ τῶν νήσων. Ἡ Ἀγγλία καὶ Γαλλία συμφώνουν, ὑπὸ τὸν ὄρον συμμετοχῆς καὶ τῆς Γερμανίας. Ἀπὸ τὸ Βερολῖνον ἀπήντησαν :

«Ἀναλαμβάνομεν νὰ νουθετήσωμεν τὴν Τουρκίαν. Δὲν ἐπιθυμοῦμεν νὰ τὴν ἐκβιάσωμεν».

Εἰς τὴν γερμανικὴν πρωτεύουσαν ὁ Βενιζέλος ἔγινε τιμητικώτατα δεκτός, ἀλλ' ἐτηλεγράφη πρὸς τὸν νέον ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Στρέϊτ :

«Πρὸς τὸν καγκελάριον τῆς αὐτοκρατορίας καὶ τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν ἐξέθηκα τὰς ιδέας, τὰς ὁποίας εἶχα προηγουμένως ὑποβάλλει εἰς τὸν σερ Ἐδουαρδ Γκρέυ : Ἀφοῦ αἱ Δυνάμεις καθιέρωσαν τὴν οὐδετερότητα τῶν νήσων, ἔπρεπε νὰ τὰς ἀσφαλίσουν ἀπὸ τουρκικῆς ἐπιθέσεως.

Ἐξέφρασα τὴν γνώμην καθ' ἣν, ἂν ἡ Τουρκία δὲν συνεμορφώοντο μὲ τὰς ἀποφάσεις τῶν Δυνάμεων, θὰ ἀπέστελλον ἐκάστη ἀνὰ ἓν πολεμικὸν πλοῖον εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος διὰ νὰ ὑποστηρίξουν ἀποτελεσματικῶς τὰς θελήσεις των.

Τόσον ὁ Μπέτμαν Χόλβεγκ ὅσον καὶ ὁ Γιάγκωβ μοῦ ἀπήντησαν ὅτι

«ἡ ἀποστολὴ πολεμικῶν εἶναι ναυτικὴ ἐπίδειξις, ἣτις θὰ ἐπλήγωνε τὴν τουρκικὴν ὑπερηφάνειαν καὶ θὰ ἐξημίωνε τὰ οἰκονομικὰ συμφέροντα τῆς Γερμανίας εἰς τὴν ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν».

Εἰς τὴν Πετρούπολιν ἐνέκριναν ἀπολύτως τὴν ναυτικὴν ἐπίδειξιν ὡς μόνον μέσον πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ τρίτου βαλκανικοῦ πολέμου. Ὁ ἐκεῖ παρευρισκόμενος πρωθυπουργὸς τῆς Σερβίας συνῴδευσε τὸν Βενιζέλον εἰς Βουκουρέστι καὶ ἐδήλωσε:

«Θεωρῶ ἄφευκτον τὴν ρῆξιν μεταξὺ Τούρκων καὶ Ἑλλήνων. Θὰ προκληθῆ ἕκ ταύτης γενικὴ σύρραξις εἰς τὰ Βαλκάνια, διότι ἡ Σερβία θὰ βαδίσει μετὰ τῆς Ἑλλάδος» (1).

Τὸν πόλεμον μὲ τὴν Τουρκίαν προσεπάθει ἡ Ἑλλὰς νὰ ἀποφύγῃ, διὰ πάσης δυνατῆς θυσίας.

Κατόπιν συνεννοήσεως Βενιζέλου—Τάκε Ἰωνέσκο, ἐστάλη εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ Ρουμᾶνος στρατηγὸς Κοάνδα. Ἐφερε πρὸς τὴν Πύλην τὴν θερμὴν ἐπιθυμίαν τοῦ βασιλέως Καρόλου διὰ τὸν φιλικὸν συμβιβασμὸν τῆς ἑλληνοτουρκικῆς ἀντιθέσεως. Ὁ Κοάνδα εὐρίσκατο εἰς στενὴν ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ Ἑλληνοπροσβετουῦ Πανᾶ. Κατὰ μίαν συνάντησίν των, ἐπανέλαβε τοὺς λόγους τοῦ μεγάλου βεζύρου:

«Ἡ Τουρκία ἐπιθυμεῖ τὴν διεξαγωγὴν συνεννοήσεων πρὸς ἀνταλλαγὴν τῆς Χίου καὶ Μυτιλήνης μὲ ἄλλας νήσους, τὰ Δωδεκάνησα, ἴσης ἀξίας καὶ ἐκτάσεως. Τούτου ἐπιτυγχανομένου, ἡ Τουρκία εἶναι πρόθυμος νὰ ἀναγνωρίσῃ εἰς τὰς δύο νήσους τοπικὴν αὐτοδιοίκησιν».

Ἡ Πύλη ἐπέμενε εἰς τὴν ἐπανάκτησιν τῆς Χίου καὶ Μυτιλήνης διὰ στρατιωτικὸς λόγους. Τὰς ἐξαπατήριζεν ὡς ἐξάρτημα τῆς μικρασιατικῆς παραλίας. Ἐν τούτοις ὁ Βενιζέλος διείδε τὴν δυνατότητα συμφωνίας εἰς τὰς τελευταίας δηλώσεις τοῦ βεζύρου πρὸς τὸν Κοάνδα. Ἐπωφελήθη τῆς παρουσίας τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας εἰς Κέρκυραν διὰ νὰ τὸν χρησιμοποιήσῃ ὡς μεσάζοντα. Ἡ γερμανικὴ κυβέρνησις ἐπρότεινε διαρκῶς τὴν σύναψιν ἑλληνοτουρκικῆς συμμαχίας.

Ὁ Βενιζέλος μετέβη εἰς Κέρκυραν. Εὐρῆκε τὸν Γουλιέλμον, τὸν Κωνσταντῖνον καὶ τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Γ. Στρεϊτ συζητοῦντας ἐπὶ τῶν πιθανῶν εὐρωπαϊκῶν περιπλοκῶν. Μόλις τρεῖς μῆνας ἔπειτα ἐξεροράγη ὁ πανευ-

(1) Γαλλικὴ Κιτρινὴ Βίβλος, τόμος 3ος σελίδες 59, 60, 99, 100, 108. Ἀφήγησις Ε. Βενιζέλου πρὸς τὸν γράφοντα, Ἀθῆναι 25 Μαΐου 1928. Τηλεγραφήματα πρωθυπουργοῦ Βενιζέλου καὶ προσβετουῦ Γενναδίου εἰς τὸ ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν ἐκ Λονδίνου 6—10 Ἰανουαρίου 1914. Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 914 τῆς 15ης Ἰανουαρίου 1914 τηλεγράφημα τοῦ πρωθυπουργοῦ Βενιζέλου ἐκ Βερολίνου πρὸς τὸν βασιλέα καὶ τὴν κυβέρνησιν. Ἄλλοτερον τῆς ἐσπέρας 17ης Ἰανουαρίου ἰδίου ἔτους. Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 1822 τῆς 22ας Ἰανουαρίου 1914 τηλεγράφημα ἐκ Πετροπόλεως τοῦ Βενιζέλου εἰς τὸν βασιλέα καὶ τὴν κυβέρνησιν. Ἡ δήλωσις τοῦ Πάσις ἐγένετο πρὸς τὸν Σαζόνωφ καὶ ἐτηγήραφη εἰς τὴν γαλλικὴν κυβέρνησιν παρὰ τοῦ ἐπιτετραμμένου τῆς Ντουλσέ, Ρ. Πουανακρέ «Ἀπομνημονεύματα» σελίς 56 τοῦ 4ου τόμου.

ρωπαϊκὸς πόλεμος. Φαίνεται ὅτι ὁ Γουλιέλμος ἔθεώρει βεβαίαν τὴν σύμπραξιν τῆς Ἑλλάδος μὲ τὴν Γερμανίαν. Εἶχεν ἀποσπάσει ὑπόσχεσιν παρὰ τοῦ Κωνσταντίνου; Ἄγνωστον. Πάντως ὁ Στρέϊτ βεβαιώνει ὅτι ἐδήλωσεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα «να μὴ πλανᾶται ὑπολογίζων ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος, ἥτις, ὡς κράτος ναυτικόν, δὲν ἠδύνατο νὰ εὐρεθῇ ἀντιμέτωπος τῆς Μεγάλης Βρετανίας».

Γουλιέλμος : Ἡ Ἀγγλία δὲν θὰ ἐπέμβῃ.

Στρέϊτ : Μὲ συγχωρεῖ ἢ ὑμετέρα αὐτοκρατορικὴ μεγαλειότης ἀλλ' ἡ Ἀγγλία θὰ ἐπέμβῃ».

Ὁ Βενιζέλος δὲν μετέσχεν εἰς τὰς συνομιλίας ἐκείνας. Δὲν ἐδέχθη ἐκμυστηρεύσεις τοῦ αὐτοκράτορος, δὲν τοῦ ἐζητήθη τίποτε, οὐδὲν ὑπεσχέθη. Συνεκέντρωσε τὰς ἐνεργείας του εἰς τὴν Χίον καὶ Μυτιλήνην, ἐπεκατέστη τὴν εὐμένειαν τοῦ Γουλιέλμου καὶ ἔκαμε τὴν ἐξῆς προτάσιν πρὸς τὸν ἀρχικαγκελλάριον τῆς Γερμανίας :

«Ἡ Ἑλλάς, εἶπεν ὁ Ἕλλην πρωθυπουργός, θεωρεῖ ὀριστικῶς ρυθμισθὲν τὸ ζήτημα τῶν γήσων. Ἐὰν ὅμως, μεσολαβούσης τῆς Γερμανίας, ἡ Τουρκία ἐπρότεινεν εἰς τὴν Ἑλλάδα νὰ ἀναγνωρισθῇ πρὸς τὸν σουλτᾶνον ἐπικυριαρχία καθαρῶς ὀνομαστικὴ καὶ ἄνευ οὐσιαστικοῦ περιεχομένου, ἀναλαμβάνω (ὁ Βενιζέλος) νὰ ὑποστηρίξω πλησίον τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου τὰς τουρκικὰς προτάσεις. Θὰ ἀπητεῖτο τότε αὐστηρῶς ἀμυντικὴ συμμαχία Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας πρὸς ἐγγύησιν τῶν εὐρωπαϊκῶν κτήσεων τῶν δύο χωρῶν». (1)

Ὁ Μπέτμαν Χάλβεγκ εὐρῆκε τὸ σχέδιον ἐξαίρετον καὶ παρήγγειλεν εἰς τοὺς Γερμανοὺς πρέσβεις Κωνσταντινουπόλεως, Ἀθηνῶν, νὰ ἐργασθῶν ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο πλησίον τῆς Τουρκίας καὶ Ἑλλάδος προσφέροντες τὰς φιλικὰς ὑπηρεσίας τῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ Γερμανία ἐξήτει νὰ κάμῃ συμμάχους τῆς Ἑλλάδα καὶ Τουρκίαν μὲ τὸ ἀζημίωτον τῆς δευτέρας.

Ἀλλὰ τὸ ζήτημα τῶν νήσων εἶχε περιπλακῆ μὲ τοὺς ἀνθελληνικοὺς διωγμοὺς τῆς Θράκης, τοῦ Πόντου καὶ τῆς Μικρασίας.

Μέχρι τοῦ 1913 συνέβαιναν καταδιώξεις, σφαγαὶ καὶ ἀπελάσεις τῶν Ἑλλήνων ἐκ Τουρκίας, μὲ τὴν φανεράν ἢ κρυφὴν ἐνοχὴν τῆς ὀθωμανικῆς κυβερνήσεως. Κατόπιν ὅμως τῶν δύο βαλκανικῶν πολέμων, τῆς ἐγκαθιδρύσεως τῆς νεοτουρκικῆς δικτατορίας καὶ τῆς διοικήσεως τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ παρὰ τῶν Γερμανῶν ὑπὸ τὸν στρατάρχην Λίμαν φὸν Σάνδερς, οἱ ἀνθελληνικοὶ διωγμοὶ ἔλαβον ἐντελῶς νέαν μορφήν καὶ ἔκτασιν. Δὲν ἐπρόκειτο πλέον περὶ μεμονωμένων γεγονότων. Συστηματικῶς, ὑπὸ τὴν εὐθύνην

(1) Τηλεγράφημα Δ. Πανᾶ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὴν 18ην Μαρτίου 1913 πρὸς ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν Ἀθῆνας. Ε. Ντριώ. «Διπλωματικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος» τόμος 5ος σελὶς 156. Τηλεγράφημα πρωθυπουργοῦ Βενιζέλου εἰς τὴν κυβέρνησιν, ἐκ Κερκύρας, τὴν 4ην Ἀπριλίου 1914. Ἐπιστολὴ Ε. Κ. Βενιζέλου ἐξ Ἀθηνῶν τὴν 9ην Φεβρουαρίου 1929 πρὸς Γ'. Βενιήρην.

τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως, κατ' εἰσήγησιν ἢ μὴ τῶν Γερμανῶν ὀργανωτῶν, μὲ σπανίαν μεθοδικότητα, ὀλόκληροι ἐπαρχίαι ἐκαθαρίζοντο ἀπὸ τοῦ πρώτου μέχρι τοῦ τελευταίου Ἑλληνοσ κατοίκου.

Περὶ τὰ τέλη Ἰανουαρίου 1914 ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς Δ. Πανᾶς καὶ ὁ στρατιωτικὸς ἀκόλουθος Α. Φραντζῆς ἐσήμαναν εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν τὸν κίνδυνον τῆς πρωτοφανοῦς ἐκρίζωσεως τῶν ὁμογενῶν πληθυσμῶν. Εἰς λεπτομερεῖς ἐκθέσεις των ἀνέφεραν ὅτι ἡ κυβέρνησις Κωνσταντινουπόλεως ἐλάμβανε τὰ μέτρα τῆς ἀπελάσεως, κατόπιν ὑποδείξεως τοῦ τουρκικοῦ ἐπιτελείου. Οἱ βαλκανικοὶ πόλεμοι ἐδίδαξαν τοὺς Τούρκους ποῖον κίνδυνον διέτρεχαν ἐκ τῆς παρουσίας ἑλληνικῶν πληθυσμῶν εἰς παραμεθορίους περιφερείας. Δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπιστρατεύσουν ταχέως καὶ προσέκοπταν εἰς τὴν παθητικὴν ἀντίστασιν ἐχθρικῶν πρὸς τὴν Τουρκίαν στοιχείων. Διὰ τοῦτο ἀπεφάσισαν τὴν ἐκδίωξιν τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὴν Θράκην καὶ τὴν ἀντικατάστασιν των μὲ Τούρκους τῆς Μικρασίας. Οὕτω ἐξησφαλιζέτο ἡ ταχεῖα κινητοποίησις τῶν σωμάτων τουρκικοῦ στρατοῦ Ἀδριανουπόλεως-Κωνσταντινουπόλεως, ἐκ τῶν ὁποίων κυρίως ἐξηστράτεο ἡ ἄμυνα τῆς αυτοκρατορίας. Βραδύτερον καὶ διὰ τοὺς ἰδίους λόγους πολεμικῆς ἀσφαλείας τὸ μέτρον ἐξετάθη εἰς τοὺς Ἑλληνας τῶν παραλίων τῆς Μικρασίας.

Καὶ δὲν ἦτο μόνη ἡ ἑλληνικὴ πρεσβεῖα Κωνσταντινουπόλεως ἡ ἔχουσα παρομοίας πληροφορίας διὰ τοὺς οὕτω ἐνεργουμένους ἀνθελληνικοὺς διωγμούς. Ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις, συγκινηθεῖσα ἐκ τῶν διαπραττομένων, συνέστησεν εἰς τὸν πρεσβευτὴν τῆς νὰ ἐπέμβῃ πλησίον τῆς Πύλης. Ὁ Γάλλος πρεσβευτὴς Κωνσταντινουπόλεως ἀπήντησε, διὰ λεπτομεροῦς ἐκθέσεως, τῆς ὁποίας τὸ συμπέρασμα εἶχεν οὕτω :

«Δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ πλανώμεθα ὡς πρὸς τὰς ἐνεργείας τῆς ὀθωμανικῆς κυβερνήσεως, ἣτις δὲν θὰ φθάσῃ μέχρι τοῦ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἔξοδον τῶν πληθυσμῶν, ἀλλὰ θὰ προσπαθήσῃ νὰ τὴν ρυθμίσῃ καί, ἂν δύναμαι νὰ εἶπω τοῦτο, νὰ τὴν καταστήσῃ φιλόφιλον. *Εὐρισκόμεθα πράγματι ἐνώπιον εἰλημμένης ἀποφάσεως ὅπως ἀντικατασταθῶν διὰ Τούρκων οἱ χριστιανοὶ τῆς ὀθωμανικῆς Θράκης, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸν τελευταῖον προμαχῶνα τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐναντίον τῶν ἐπιχειρήσεων τῶν βαλκανικῶν κρατῶν.* (Ἐπογραφή) Μ. Μπομπάρ».

Τοιοῦτο πρόγραμμα ἐφαρμόζουσα ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις διέταξε τὸν ἐν Ἀθήναις πρεσβευτὴν τῆς νὰ προτείνῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα συμφωνίαν εἰρηνικῆς μετοικεσίας Τούρκων καὶ Ἑλλήνων, ἀντὶ τῆς βιαίας τοιαύτης. Ὁ Γκαλήπ Κεμαλῆ βέης ἔκαμε προφορικὸν δειλίθημα πρὸς τοῦτο τὴν 6/19 Ἀπριλίου 1914 εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν. Τὴν 8/21 Ἀπριλίου ἰδίου ἔτους, ὁ Ὄθωμανὸς πρεσβευτὴς ἀπηύθυνεν ἔγγραφον ὑπόμνημα πρὸς τὸν Βενιζέλον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐξέθετε πλήρες σύστημα ἀνταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν καὶ ἀμοιβαίας ἀποζημιώσεως τῶν περιουσιῶν.

Ἡ Τουρκία, ἀποφασίσασα ἀνεκκλήτως τὴν ἀπορρίψαι τὸ ἑλληνικὸν

στοιχείου ἐκ τῆς χώρας τῆς, τὴν ἐνεφάνιζε μὲ τὸ σχέδιον τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν Ἑλλήνων τῆς Θράκης πρὸς τοὺς Τούρκους τῆς Μακεδονίας.

Τοιαυτὴ εἶναι ἡ καταγωγὴ τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν : Κατάστασις ἀνάγκης ἐπιβληθεῖσα εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ὁ πρωθυπουργὸς ἐξήτησε τὴν γνώμην τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου. Ὅλοι ἀνεγνώρισαν ὅτι, πρὸ τοῦ τετελεσμένου γεγονότος τῶν «ὠργανωμένων διωγμῶν», μόνη ἡ λύσις τῆς ἀνταλλαγῆς ὑπελείπεται. Θὰ ἀπεφεύγοντο δι' αὐτῆς αἱ θηριωδίαί καὶ θὰ ἐμετριάζοντο αἱ οἰκονομικαὶ καταστροφαί. Ὁ Βενιζέλος ὑπέβαλεν εἰς τὴν ἔγκρισιν τοῦ βασιλέως τὰς περαιτέρω διαπραγματεύσεις περὶ νήσων καὶ συγχρόνως τὸ ζήτημα τῆς «ἀνταλλαγῆς», προκειμένου νὰ γίνῃ ἐπ' ἀμφοτέρων ἡ μεσολάβησις τῆς Γερμανίας. Διὰ τὴν δευτέραν αὐτὴν ὑπόθεσιν ἐτηλεγράφη τὰ ἐπόμενα :

«Παρακαλῶ συγχρόνως τὴν ὑμετέραν μεγαλειότητα νὰ μὲ ἐξουσιοδοτήσῃ ὅπως προτείνω εἰς τὴν Τουρκίαν ἵνα, ἐφ' ὅσον ἐπιμένει εἰς τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ Θράκης, ἦν, ὡς γράφει ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει στρατιωτικὸς ἡμῶν ἀκόλουθος, ἐπιβάλλει εἰς τὴν Τουρκίαν ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ δύναται νὰ ἐπιστρατεύῃ ἐπὶ τόπου τὰ ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ Τουρκίᾳ σώματα στρατοῦ αὐτῆς, ἐπέλθῃ συνεννόησις μεταξὺ τῶν δύο κυβερνήσεων καὶ γίνῃ ἡ ἀντικατάστασις τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν Θράκης πρὸς τοὺς τουρκικοὺς πληθυσμοὺς τῆς Μακεδονίας κατὰ τρόπον φιλικὸν ὑπὸ ἐκτιμητικῶν ἐπιτροπῶν, ὅχι δὲ ἀγρίως καὶ βαρβάρως ὅπως γίνεται τώρα»

Ὁ Κωνσταντῖνος, ὅστις εἶχε πλησίον τὸν ἐμπιστον ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Στρέϊτ καὶ φυσικὰ τὸν συνεβουλευέθη, ἀπήντησεν οὕτω :

«Κέρκυρα, 13 Ἀπριλίου 1914. Πρωθυπουργόν, Ἀθήνας. Δέχομαι τὴν πρότασίν σας περὶ δηλώσεως ὑμῶν εἰς τὴν γερμανικὴν πρεσβείαν, καθὼς τὴν διευπλώσατε διὰ τοῦ ὑμετέρου χθεσίου τηλεγραφήματος. (ὑπογρ.) Κωνσταντῖνος Β.»

Ἡ ἔγκρισις ἦτο ἀνεπιφύλακτος, διότι ὁ βασιλεὺς ἐγνώριζεν ἐπίσης καλῶς, ὅπως ὁ Βενιζέλος, ὅτι οὕτως ἢ ἄλλως οἱ Ἕλληνες θὰ ἐξεδιώκοντο ἀπὸ τὴν Τουρκίαν.

Ὁ βασιλεὺς ἐπεκαλέσθη τὴν μεσολάβησιν τοῦ αὐτοκράτορος Γουλιέλμου καὶ ἔδωκεν οὗτος σχετικὰς ὁδηγίας εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις πρεσβείαν του ὑπὸ τὸν ἐξῆς ὅμως τύπον :

«Ὁ αὐτοκράτωρ ἐπιθυμεῖ νὰ παράσῃ ἀπόδειξιν τοῦ πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἐνδιαφέροντός του, χωρὶς νὰ παραγνωρίσῃ τὰς ὑποχρεώσεις του πρὸς τοὺς συμμάχους αὐτοῦ, ὧν τὴν φιλίαν ποιεῖται περὶ πολλοῦ. Τούτου ἕνεκα θὰ ἀσκήσῃ πᾶσαν τὴν ἐπιρροήν του διὰ τὴν ἀποκατάστασιν ἀγαθῶν σχέσεων μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας».

Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Γερμανίας παρουσιάζετο τελείως πλατωνικόν. Ἦτο καὶ ὑποπτον. Ὁ Γερμανὸς πρέσβυς Ἀθηναίων ἔλεγεν εἰς τὸν Βενιζέλον, ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Γ. Στρέϊτ :

«Ματαίως πασχίζετε διὰ τὰς νήσους. Κατ' ἄφηνκτον ὀργανικὴν ἀνάγ-

κην, ἐκεῖνος ὅστις θὰ εἶναι κύριος τῶν μικρασιατικῶν ἀκτῶν, θὰ καταλάβῃ τὰς νήσους τοῦ Ἀρχιπελάγους, ἔστω καὶ ἐνόπλις. Τοῦ εἶναι ἀπαραίτητοι. Δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀνεχθῆ ἕξην ἐπιτροπὴν καὶ μάλιστα ἑλληνικὴν τόσον ἐγγὺς τῶν κτήσεών του».

Ἡ Τουρκία ἔκαμε γνωστὸν ὅτι βάσις πάσης ἑλληνοτουρκικῆς συνεννοήσεως ἦτο ἡ προκαταβολικὴ ἀναγνώρισις τῆς κυριαρχίας τοῦ σουλτάνου ἐπὶ τῆς Χίου καὶ Μυτιλήνης. Ἡ Ἑλλὰς ἀπήντησε κοινοποιήσασα διάταγμα τῆς ἐπισήμου προσαρτήσεως τῶν δύο νήσων. (1)

Ἦρχιζε περίοδος πολεμικοῦ ὄργασμοῦ.

(1) Ἐκθέσεις, τηλεγραφήματα, καὶ ὑπομνήματα τοῦ πρεσβευτοῦ Δ. Πανᾶ, στρατιωτικοῦ ἀκολούθου Ἀ Φραντζῆ ἐκ Κων)πόλεως, Ἰανουάριος—Ἀπρίλιος 1914. Λίμαν φὸν Σάνδερς «Πέντε ἔτη εἰς Τουρκίαν», σελίδες 46, 64—65. Ἐκθεσις Γάλλου πρεσβευτοῦ Κων)πόλεως εἰς πρωθυπουργὸν Ντουμέργκ, 3ος τόμος Κιτρίνης Βίβλου, ἀριθμὸς ἐγγράφου 213, σελίς 125. Ἀντίγραφον τῆς ἀπὸ 8)21 Ἀπριλίου 1914 τουρκικῆς διακοινώσεως, ἀρχεῖα ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν Ἀθῆναι. Τηλεγράφημα 12ης Ἀπριλίου 1914 πρωθυπουργοῦ ἐξ Ἀθηνῶν πρὸς βασιλέα εἰς Κέρκυραν καὶ ἀπάντησις τοῦ δευτέρου. Ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἐλευθεροφρόνων, πρῶην ἐπιτελάρχης Ι. Μεταξᾶς ἀγνοεῖ ἢ παραγνωρίζει τὴν ἀλήθειαν ὅταν γράφῃ ὅτι: «Ὁ Βενιζέλος ἐφεῖρε τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν πληθυσμῶν, ἣτις τόσον ὀλεθρίαν ἐξέλιξιν ἔλαβε κατοπιν». (Α. Καμπάνη: «Πρωΐα» 31 Ἀεκεμβρίου 1927). Α. Διομήδους, εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐπιθεώρησιν Ἀθηνῶν 15, 28 Μαρτίου 1916.

ΠΑΡΑΜΟΝΑΙ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Μεταξὺ τῶν δύο βαλκανικῶν καὶ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου ἐμεσολάβησε μόλις ἓν ἔτος. Διάστημα βραχύτατον προκειμένου νὰ στερεωθῇ μία νέα τάξις πραγμάτων καὶ νὰ διαμορφωθοῦν ἀσφαλεῖς περὶ αὐτῆς κρίσεις. Διὰ τοῦτο, ἐνῶ ἡ ἔκτοτε χρονικὴ ἀπόστασις δὲν εἶναι μεγάλη, ἡ μνήμη τῶν Ἑλλήνων διασώζει τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὡς εἰκόνα παιδικοῦ μύθου. Τὴν φαντάζεται ὡς μαγικὴν νῆσον, διαχύνουσαν τὴν λάμπην τῆς εὐτυχίας, τῆς ἐνότητος καὶ τῆς γαλήνης εἰς τὴν ταραχώδη θάλασσαν τῶν προηγουμένων καὶ μεταγενεστέρων καιρῶν.

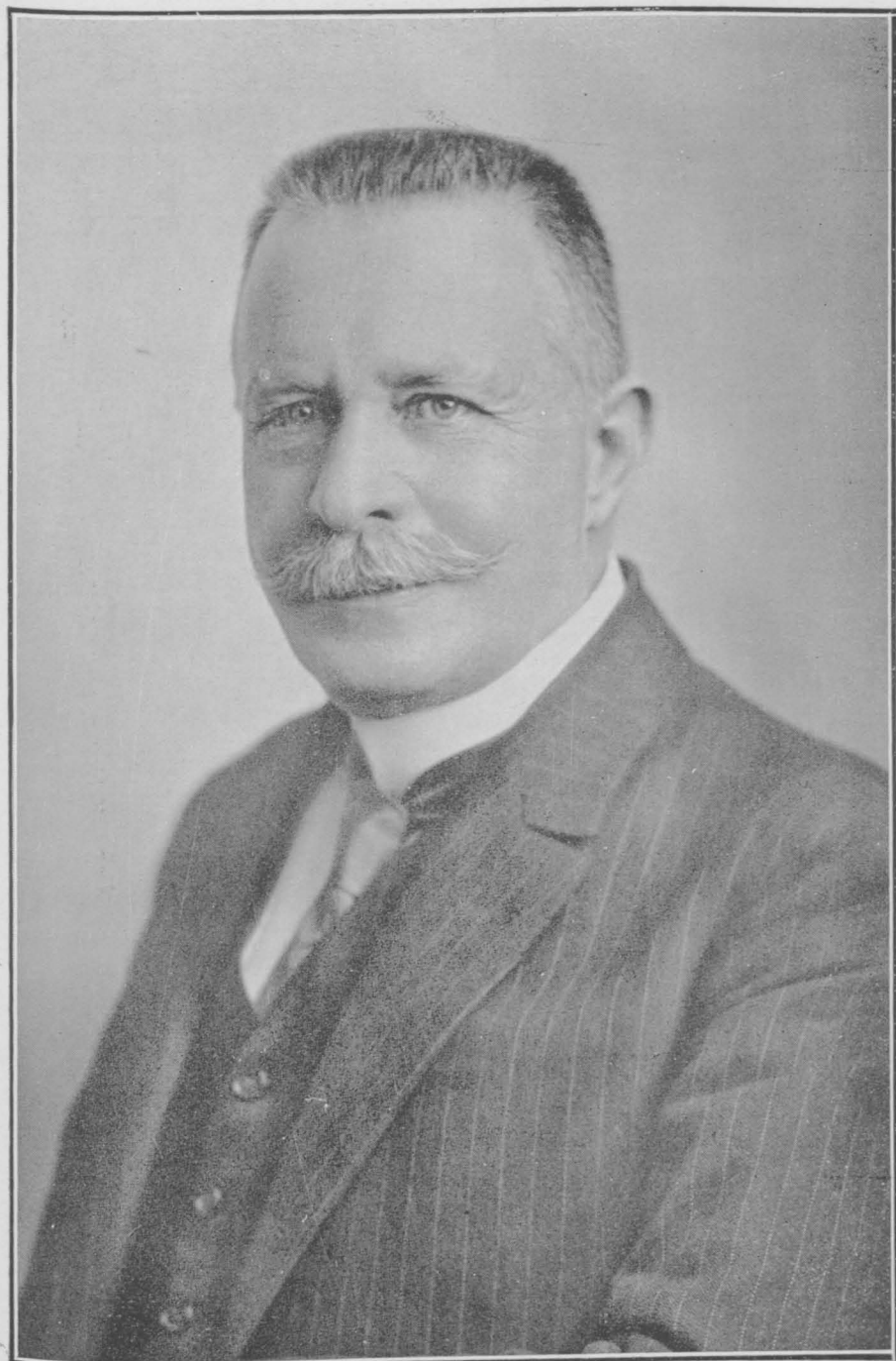
Σύμφωνα μὲ τὴν κοινὴν ἐντύπωσιν, ἡ Ἑλλὰς τοῦ 1914 ἔστρεκεν ἀδιαιρέτος πίσω ἀπὸ τὸν νικητὴν Βασιλέα τῆς καὶ τὸν μέγαν πρωθυπουργόν τῆς, οἱ ὅποιοι τὴν ᾠδήγουν πρὸς τὴν δόξαν καὶ τὸν ἄλλον. Μοχθηρὸς δαίμων ὁ εὐρωπαϊκὸς πόλεμος διέκοψε τὴν ἀκύμαντον ἐκείνην μακαριότητα.

Ἡ ἱστορία δὲν εἶναι εἰδύλλιον.

Ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἀπὸ θέσεως καὶ κοινῆς ἀναγνωρίσεως εἶναι μορφὴ ἱστορική. Ὁ Βενιζέλος θὰ παραμείνῃ ἡ κεφαλαιώδης προσωπικότης ὀλοκλήρου τῆς μέχρι αὐτοῦ νεοελληνικῆς περιόδου. Ἡ παρουσία καὶ τῶν δύο ἔδωκεν ἀναμφισβήτητον ἔκτασιν καὶ δραματικότητα εἰς τὴν ἑλληνικὴν κρίσιν τοῦ 1915—1922. Δὲν τὴν ἐγέννησαν ὅμως οἱ δύο αὐτοὶ τὴν κρίσιν. Ἦσαν ἀναγκαῖοι ἀντιπρόσωποι συμφερόντων, αἰσθημάτων καὶ ἰδεῶν, αἱ ὅποια ὄφειλαν νὰ συγκρουσθοῦν ἀργὰ ἢ γρήγορα. Τὸ δεδομένον τοῦτο δὲν πρέπει νὰ διαφεύγῃ τοὺς ὀπωσδήποτε παρατηροῦντας τὰ τότε γενόμενα.

Διότι ἄλλως καὶ ἐφ' ὅσον τὸ παρελθὸν προβάλλεται ἐκ νέου μὲ χρώματα λαμπρὰ, εὐκόλα καὶ ψευδῆ, ἀποβαίνουν ἀκατάληπτος μὲν ἡ ἀληθὴς θέσις τῆς Ἑλλάδος ἐνώπιον τῆς παγκοσμίου κρίσεως, ἀνεξήγητα δὲ ὅσα κατ' αὐτὴν διεδραματίσθησαν. Ἡ ἀναπαράστασις τῆς πραγματικότητος διαφέρει ἀπὸ τοὺς ὀπτασιασμούς.

Ἐλέχθη ἤδη πῶς ἀπὸ τὸ κίνημα τοῦ Γουδι προέκυψε τὸ νεοελληνικὸν ἀστικὸν κράτος. Ἡ ὀλιγαρχία παρεμερίσθη βιαίως. Ἄλλ' οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἀστικῆς τάξεως, συγκεκριμένως ὁ Βενιζέλος, προέβησαν εἰς μερικὴν ὀλιγαρχικὴν παλινόρθωσιν. Δὲν ἐνόμιζαν ριζικὴν τὴν διαίρεσιν τῶν δύο τάξεων. Ἐπιέζοντο ἀπὸ τὴν ἐθνικὴν σκοπιμότητα. Ἐβιάζοντο νὰ χρησιμοποιήσουν εἰς μεγάλα ἀξιώματα τῆς πολιτείας ἀντιπροσώπους τῆς ὀλιγαρχίας, τῶν ὁποίων ἡ πεῖρα ἐφαίνετο προσὸν ἀνώτερον ἀπὸ τὴν ζωτικότητα τῶν νέων κοινωνικῶν στοιχείων. Οὕτω ὑπηρεσίαι δλόκληροι, θέσεις ὑψίστης σπουδαιό-

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΡΕΪΤ

Υπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος (Ἰανουάριος - Σεπτέμβριος 1914).

τητος, τιμητικαὶ διακρίσεις παρεχωρήθησαν εἰς φυσικοὺς ἐχθροὺς τῆς νέας καταστάσεως.

Τὴν ἐπαύριον τῶν δύο πολέμων τὸ κράτος εἶχεν ὄχι μόνον ἐξωτερικῶς, ἀλλὰ καὶ ἐσωτερικῶς, ὅψιν πολὺ διαφορετικὴν ἀπὸ τὴν δοθεῖσαν εἰς αὐτὸ διὰ τῆς ἐξεγέρσεως τοῦ Αὐγούστου 1919.

Ἐπὶ κορυφῆς τῆς πολιτείας εὐρίσκετο ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος. Ὁ πατέρας του ὑπῆρξε, μέχρι τῆς παραμονῆς τοῦ τραγικοῦ τέλους του, ἀρχηγὸς ξένης δυναστείας. Ὁ Βενιζέλος παρέλαβε τὸν Κωνσταντῖνον γυμνὸν ἀπὸ κάθε δύναμιν καὶ γόητρον. Τοῦ ἔδωσε τὰ μέσα νὰ μεταβληθῆ εἰς νικητὴν στρατηγόν. Τὸν ἀνεκέρηξεν «ἄξιον τῆς εὐγνωμοσύνης τοῦ Ἑλληνισμοῦ» ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης. Τοῦ ἠΰξησε τὴν βασιλικὴν ἀποζημίωσιν ἀπὸ 1.300.000 τοῦ Γεωργίου εἰς δύο ἑκατομμύρια χρυσῶν δραχμῶν, ἐκτὸς τῶν ἰδιαίτερων χορηγιῶν πρὸς τὴν βασιλομήτορα Ὑλγαν καὶ τὸν διάδοχον Γεώργιον. Τοῦ ἐνεχείρισε, μετὰ τὸν βουλγαρικὸν πόλεμον, τὰ διάσημα τοῦ πρώτου Ἑλληνοστρατάρχου. Ὁ Κωνσταντῖνος διεδέχετο τὸν πατέρα του ὄχι ὡς ξένος πρίγκηψ ἀλλ' ὡς ἐθνάρχης.

Ὅταν τοῦ ἀνήγγειλαν τὸν θάνατον τοῦ Κωνσταντῖνου, ὁ Βενιζέλος εἶπε: «Δὲν μετανῶ δι' ὅσα ἔπραξα ὑπὲρ τοῦ Κωνσταντῖνου. Τὰ ἔκαμα ὅλα χάριν τοῦ ἔθνους».

Οὐδείς ἀμφισβητεῖ τὴν πρόθεσιν. Γεγονὸς ὅμως εἶναι ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἀνέβη εἰς τὸν θρόνον περιβεβλημένος μὲ τὸν λαϊκὸν θαυμασμὸν καὶ μὲ τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ στρατοῦ. Εἶναι ἐπίσης βέβαιον ὅτι εἴτε ἀρχιστράτηγος, εἴτε συνταγματικὸς μονάρχης, εἴτε ὁδηγὸς τοῦ ἔθνους ἐγένετο ὁ Κωνσταντῖνος, παρέμενε φυσικὴ κορυφὴ τῆς ὀλιγαρχίας.

Κατὰ τοὺς πολέμους, ὁ Νικόλαος, ὁ Ἄνδρέας, ὁ Χριστόφορος, συνωστίζοντο εἰς τὸ ἐπιτελεῖον ἄνευ ἀσχολίας καὶ ἠρνήθησαν νὰ ἀναλάβουν μάχιμον ὑπηρεσίαν καθὼς τοὺς ὑπέδειξεν ὁ στρατηγὸς Δαγκλῆς.

Τώρα ἦσαν κατάφορτοι ἀπὸ ἐπωμίδας, ἐθεοροῦντο ὑπὸ πολλῶν σπουδαῖοι στρατιωτικοὶ ἢ διπλωμάται, ἐρρῦθμιζαν τὴν ἐπίσημον πνευματικὴν κίνησιν τοῦ τόπου καὶ διένεμαν εὐνοίας. Γύρω των ἀνασυνετάσσετο κοινωνικῶς καὶ ἀνέβαινε πολιτικῶς ἡ συντηρητικὴ ἐκείνη τάξις, τὴν ὁποίαν συνέτριψεν ἡ ἐπανάστασις τοῦ Γουδί.

Αἱ χωρισμέναι αὐλαὶ τοῦ Κωνσταντῖνου, τῆς Σοφίας, τῆς Ὑλγας, τοῦ Διαδόχου, τοῦ Νικολάου, τοῦ Ἄνδρέου ἐγιναν ἰσάριθμοι ἐστίαὶ «ἀντιδράσεως». Ἀξιωματικοί, ἀντισταθέντες μὲ τὸ ξίφος εἰς τὴν χεῖρα ἐναντίον τῆς στρατιωτικῆς ἐξεγέρσεως τοῦ 1909, ἔλαβαν θέσεις ἐμπιστοσύνης ὡς ὑπασπισταὶ καὶ φίλοι. Βασιλικοὶ ἢ πριγκηπικοὶ αὐλάρχαι, ἠθασυροφύλακες, εὐνοούμενοι, γραμματεῖς, ἀνήκαν εἰς τὴν ὀλιγαρχίαν.

Ὁ Γεώργιος Θεοτόκης, κυριώτατος ἀντιπρόσωπος τοῦ ὀλιγαρχικοῦ συστήματος, ὠνομάζετο ὑπὸ τοῦ Βενιζέλου ἀρχηγὸς διπλωματικῆς ἀποστολῆς καὶ συνεννοεῖτο μετὰ τοῦ Βασιλέως ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ἐν ἀγνοίᾳ τῆς κυβερνήσεως. Ἐκ τῶν υἱῶν του ὁ εἰς διωρίζετο, νεαρώτατος,

πρεσβευτῆς Βερολίνου καὶ ἀπέβαιναν «ἔμπιστος» τοῦ Κάιζερ, ὁ ἄλλος ἐπιτοφορεῖτο ἀυλάρχης τῆς βασιλείσης Σοφίας, καὶ ἐκράτει ἰδιαιτέρον λεξικὸν ἐπικοινωνίας τῶν ἀνακτόρων Βερολίνου—Ἀθηνῶν, ἄγνωστον εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν.

Ὑπεράνω τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς χωροφυλακῆς ἐλειτούργει «μυστικὸν σῶμα ἀσφαλείας τοῦ βασιλέως». Εἶχε δικαιοδοσίαν ἀόριστον. Ἦτο ἀνακτορικὴ ἀστυνομία καὶ συγχρόνως ὄργανον τοῦ ἐπιτελείου. Εἰς τὸ τέλος ἐγένεν ὑπηρεσία παντοδύναμος ἐπιτηροῦσα τοὺς λαϊκοὺς ἀρχηγούς, ἐν ὀνόματι τῆς ὀλιγαρχίας (1).

Ἄλλὰ δὲν ἦσαν μόνον αὐτά.

Ἡ διαχείρισις τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ κράτους ἀνετέθη κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1914 εἰς τὸν Γεώργιον Στρεῖτ.

Εἰς τὸν Βενιζέλον συνεστήθη ὡς «εἰδικός». Τὸν ἐθεώρουν ἀνώτατον ὑπάλληλον «διαδεχόμενον ἄλλους ὑπαλλήλους», καθὼς ὁ Γρυπάρης, ὁ Πανᾶς, καὶ ἐκτελοῦντα μετ' ἐπαγγελματικῆς εὐσυνειδησίας τὴν, ἀδιάφορον ποίαν, πολιτικὴν τῆς ὑπευθύνου κοινοβουλευτικῆς κυβερνήσεως.

Ἀκριβεστέρα γνῶσις τοῦ παρελθόντος θὰ ἀπέτρεπε τὴν πλάνην ἐκείνην. Ὁ Γεώργιος Στρεῖτ ἦτο συνομήλικος, παιδικὸς φίλος καὶ συσπουδαστῆς τοῦ Διαδόχου Κωνσταντίνου. Εἶχε πατέρα τὸν κυριώτερον πολιτικὸν παιδαγωγὸν τοῦ μετέπειτα βασιλέως τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Στέφανος Στρεῖτ, υἱὸς Γερμανοῦ, ἐδίδασκε τὸν βασιλόπαιδα μαθητὴν καὶ τὸν υἱὸν του ὅτι ὁ ἀπόλυτος κοινοβουλευτισμός, ὁ καθιερωθεὶς, ἀπὸ τοῦ Τρικουπῆ ἰδίως, εἰς τὴν Ἑλλάδα, δὲν ἦτο ὀρθός. Τὸ Στέμμα εἶχε περισσότερα δικαιώματα καὶ μεγαλείτερα προνόμια ἐκείνων τὰ ὁποῖα τοῦ ἀνεγνώριζεν ἢ βραχύχρονος ἄλλωστε συνθήεια. Συγκεκριμένως ὁ Στρεῖτ πατὴρ ἐφρόνει ὅτι ὁ βασιλεὺς ἠδύνατο νὰ διαλύῃ τὴν Βουλὴν ἄνευ περιορισμοῦ τινός. Ἡ πατρικὴ προπαίδευσις ἐσυνεχίσθη πρὸς τὴν ἰδίαν συντηρητικὴν κατεύθυνσιν, εἰς τὰς νομικὰς σχολὰς τῆς Λειψίας καὶ τοῦ Βερολίνου. Ὁ Γεώργιος Στρεῖτ ἐμορφώθη εἰς διαπορευτὴ διανολόγον, ἀλλ' ἢ πολιτικὴν τοῦ φιλοσοφία ἐστάθη ἀπολυταρχικὴ. Ἐγνώριζε καὶ ἔμαθε καλλίτερα ὅτι σκοπὸς τῆς θρησκείας, τῆς κοινωνίας, τῆς πολιτείας εἶναι «ἡ συντήρησις». Παραπλεύρως τοῦ ἐπιστήμονος ἢ Γερμανία ἐπαιδαγωγεῖ τὸν «πειθαρχικὸν» πολίτην. Ἡ ἐλευθερία ἔρχεται ὕστερα ἀπὸ τὰ «νομίμως κείμενα». Κατὰ τὰς θεωρίας αὐτὰς ὁ βασιλεὺς δὲν εἶναι «ὁ

(1) Συνομιλία τοῦ Ε. Βενιζέλου μετὰ τὸν γράφοντα, Λωζάνη Ἰανουάριος 1923 Ἀναμνήσεις τοῦ στρατηγοῦ Π. Λαγκλῆ ἀνυποκινωθεῖσαι πρὸς τὸν γράφοντα, Μόναχον Σεπτέμβριος 1922. Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 25352 τῆς 23ης Ἰουλίου 1914 τηλεγράφημά του πρὸς τὸν Γεώργιον Στρεῖτ, ὁ Νικόλαος Θεοτόκη ἀναφέρει τὴν ἑναεξιν μυστικὴν ἐπικοινωνίαν του μετὰ τὰ ἀνάκτορα τοῦ Κωνσταντίνου. Τὴν 16ην Ὀκτωβρίου 1917 ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Ν. Πολίτης, δι' ἐγγράφου του πρὸς τὴν Βουλὴν ἀπεκάλυψε τὴν ἀνεύρεσιν ἀποκρύφου λεξικοῦ συνεννοήσεως τοῦ ἀυλάρχου τῆς Σοφίας Ἰωάννου Θεοτόκη καὶ τῆς Αὐλῆς τοῦ Βερολίνου.

πρώτος ὑπηρέτης τοῦ λαοῦ». Προσωποποιεῖ τὴν ἔννοιαν τοῦ κράτους, ἐνσαρκώνει τὴν ἰδέαν τῆς τάξεως, εἶνε ὁ νόμος.

Τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἐτελειοποιεῖ τὰς στρατιωτικὰς καὶ πολιτικὰς σπουδὰς του εἰς Γερμανίαν ὁ Κωνσταντῖνος. Οἱ δύο νέοι συνεδέθησαν στενωτέρων. Ἐκτοτε χρονολογεῖται ἡ ἀναλλοίωτος ἀφοσίωσις τοῦ Γεωργίου Στρέϊτ πρὸς τὸν μονάρχη.

Τὸ 1895 ὁ Χ. Τρικούπης ὠνόμαξε τὸν Γ. Στρέϊτ σύμβουλον τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν. Τὸ 1900 διεδέχτο τὸν πατέρα του ὡς καθηγητῆς τοῦ πανεπιστημίου καί, δέκα ἔτη βραδύτερον, διωρίζετο πρεσβευτῆς τῆς Ἑλλάδος εἰς Βιέννην.

Κατὰ τὴν ἐκεῖ παραμονὴν του, ὁ Γεώργιος Στρέϊτ ἐστερέωσε πρακτικῶς τὰς θεωρίας του περὶ τῆς γενικῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς.

Ἐχθρὸς τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἦτο ὁ πανσλαβισμός. Μεταξὺ Γερμανῶν καὶ Σλαύων, οἱ ὅποιοι ἠγωνίζοντο διὰ νὰ κυριαρχήσουν ἐπὶ τοῦ Αἴμου, ἡ Αὐστρία τοῦ ἐφαίνετο προμαχῶν, ὅστις συνεκράτει τὰ δύο ἐκείνα κύματα. Δὲν ἐλησμόνει ποτὲ τοὺς λόγους τοῦ Ἄγγλου συναδέλφου του σερ Φέφρας Κάφρεϋ: «Ἐὰν ποτὲ ἐκλείψῃ ἡ Αὐστρία, οὐδὲν ἔθνος θὰ ζημιωθῇ περισσότερο ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου ἀπὸ τὸ ἑλληνικόν».

Ἄγγλος καὶ Ἑλλην παρεσύροντο ἀπὸ ἀκαδημαϊκὰς θεωρίας. Πράγματι ἡ Αὐστρία δὲν ἦτο ἐμτόδιον ἀλλ' ὄργανον ἐπικρατίσεως τοῦ γερμανισμοῦ εἰς τὴν Ἑγγὺς Ἀνατολίην.

Ἡ πρεσβεία τῆς Βιέννης ἐσφράγισεν ἀκόμη βαθύτερα τὸ πνεῦμα καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ Στρέϊτ. Δὲν ἠμπόρεσεν ὁ Ἑλλήν διπλωμάτης νὰ χωνεύσῃ καλὰ τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τοῦ δευτέρου βαλκανικοῦ πολέμου. Ἦγνόει τὸ κείμενον τῆς συνθήκης μὲ τὴν Σερβίαν καὶ τὰς ἐξ αὐτῆς ὑποχρεώσεις τῆς Ἑλλάδος. Κατὰ Μάϊον τοῦ 1913, ἀναγγέλλων εἰς τὸν αὐτοκράτορα Φραγκίσκον Ἰωσήφ τὴν σύναψιν τῆς ἑλληνοσερβικῆς συμμαχίας ἐναντίον τῆς Βουλγαρίας καὶ γνωρίζων τὸ ἄσπονδον μῖσος τῆς Αὐστρίας κατὰ τῶν Νοτιοσλαύων, ὁ Στρέϊτ ἐδήλωνε:

«Πρόκειται περὶ νομίμου ἀμύνης ἐναντίον βουλγαρικῆς ἐπιθέσεως. Ἡ ἑλληνοσερβικὴ προσέγγισις εἶναι γεγονὸς τυχαῖον».

«Φραγκίσκος Ἰωσήφ: Τὸ ἐλπίζω πολὺ, νομιζῶ δὲ ὅτι ἡ προσέγγισις αὐτὴ εἶναι μόνον τυχαία καὶ θὰ μείνῃ τοιαύτη».

Ὅταν ἔπειτα ὁ Στρέϊτ ἔλαβε γνῶσιν τοῦ περιεχομένου τῆς συνθήκης, οὐδέποτε ἠθέλησε νὰ θεωρήσῃ ὡς ἐγκύρους τὰς διαπραγματεύσεις, αἱ ὅποιαι ἐπέβαλλαν εἰς τὴν Ἑλλάδα νὰ πολεμήσῃ ἐνδεχομένως καὶ κατὰ τῆς Αὐστρίας.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ 1912 ὁ Γ. Στρέϊτ ἐκλήθη ἀπὸ τὸν βασιλέα Γεώργιον Α' νὰ ἀναλάβῃ τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν. Ὁ πολυμήχανος ἡγεμὼν τοῦ εἶπε:

«Θέλω νὰ ἔχω κάποιον τῆς ἀπολύτου ἐμπιστοσύνης μου πλησίον τοῦ Βενιζέλου».

Ὁ Στρέϊτ δὲν ἐδέχθη τότε. Ἐγένετο ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἐπὶ Κωνσταντίνου

Σφάλμα βαρύτερον. Ἡ Βιέννη ἔχασεν ἄριστον πρόσβιν. Αἱ Ἀθηναὶ ἀπέκτησαν ἀρχηγὸν τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, ξένον ἀπὸ τὴν βουλήν, μοναρχικὸν ἐν τῷ μέσῳ ἑνὸς πολιτικοῦ καθεστώτος ἄκρως λαϊκοῦ καὶ ἀντιπροσωπεύοντα μόνον τὸν βασιλέα ἀπέναντι τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου.

Αἱ ἀντιθέσεις τῶν πεποιθήσεων ἦτο φυσικὸν νὰ συνοδεύωνται καὶ ἀπὸ προσωπικὰς συγκρούσεις.

Ἐὼν ἐπετρέποντο ἀρνητικοὶ ὀρισμοί, εἰς τὸν Στρέϊτ θὰ ἠδύνατο νὰ δοθῆ ὁ ἑξῆς:

«Τὸ ἀντίθετον τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρός».

Ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ ἀκαδημαϊκὴ αὐτῆ ἰδιοσυγκρασίᾳ ἐποποθετήθη πλησίον μιᾶς κατ' ἐξοχὴν πολιτικῆς φύσεως, καθὼς ὁ Βενιζέλος. Καθόλου ἄπορον ὅτι θεωρεῖ ἐλαττώματα τὰ στοιχειώδη προσόντα ἑνὸς ἀληθινοῦ πολιτικοῦ. Τὴν πρωτοτυπίαν τοῦ Βενιζέλου τὴν χαρακτηρίζει ὁ Στρέϊτ ὡς τάσιν πρὸς ἐπικινδύνους νεωτερισμούς. Τὴν ἄμεσον αἴσθησιν τῆς πραγματικότητος ὡς ἔλλειψιν περισκέψεως καὶ μελέτης.

«Ἐγώ, ἔλεγεν ὁ Στρέϊτ, τρέμω πρὶν λάβω μίαν ἀπόφασιν ἀφορῶσαν τὸ κράτος. Ἐξετάζω τὴν ἐλαχίστην λεπτομέρειαν. Ὁ Βενιζέλος σπεύδει εἰς τὴν λύσιν τῶν δυσκολωτέρων ζητημάτων.

Ἄλλ' εἶνε κἂν πολιτικὸς ὁ τρέμων τὸς εὐθύνas καὶ παραλύων ἐνώπιον τῆς δριπίσεως;

Ὁ Στρέϊτ ὁμολογεῖ τὰς ἀρετὰς τοῦ Βενιζέλου ὡς κοινοβουλευτικοῦ ἀρχηγοῦ, τὰς χαρακτηρίζει ὁμως οὕτω:

«Ὅταν εἴμεθα οἱ δύο μας καὶ διαφωνοῦμεν, ὁ Βενιζέλος οὐδέποτε με πείθει! Ἐὰν γίνωμεν τρεῖς ἀρχίζω καὶ κλονίζομαι. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς δὲ καθ' ἣν ὁμιλεῖ πρὸς περισσοτέρους ὡς ἐπὶ παραδείγματι εἰς τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον, συνέβη πολλάκις νὰ παρασύρῃ καὶ ἐμὲ μετὰ τῶν ἄλλων!»

Εἰς τὴν πειστικότητα αὐτὴν ὁ Στρέϊτ διέβλεπε κἂτι τὸ διαβολικόν. Πράγματι πρόκειται περὶ ἀπλουστάτης ἀνθρωπίνης ψυχολογίας: ὁ Βενιζέλος πείθει ἐπειδὴ χρησιμοποιεῖ τὴν κοινὴν λογικὴν, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐπειδὴ οἱ πειθόμενοι γνωρίζουν ὅτι εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐκτελέσῃ ἐπιτυχῶς ὅσα λέγει. Ὁ Στρέϊτ ἀποτυγχάνει ἴσως εἰς τὴν πραγματοποίησιν καὶ τοῦ ὀρθοτέρου προγράμματος.

Ἰδού, ἄνευ μακροτέρων περιγραφῶν, ὑπὸ ποίας προϋποθέσεις θὰ διηυθύνετο ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ καὶ ἡ διπλωματία τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰς κρισιμωτέρας ὥρας τοῦ ἐθνικοῦ της βίου (1).

(1) Συνομιλία τοῦ Γεωργίου Στρέϊτ μετὰ τὸν γράφοντα. Ζυρίχη Ὀκτώβριος 1928. Μελέται τῶν ἐκθέσεων του ὡς πρεσβευτοῦ Βιέννης. Συνδιαλέξεις μετὰ τοῦ Ε. Βενιζέλου, Ἀθηναὶ Μάιος-Σεπτέμβριος 1928. Συνομιλαί τοῦ Νικολάου Πολίτη μετὰ τὸν γράφοντα, Παρίσιοι Νοέμβριος 1928. Ὁ Ρωμᾶνος ἀμφισβητεῖ τὸ γεγονός ὅτι ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ὁ Α' εἶχε καλέσει τὸν Στρέϊτ εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπὸ τὴν ἐννοίαν τῆς ἀπολύτου πρὸς αὐτὸν ἐμπιστοσύνης. Πρὸ τοῦ Στρέϊτ ὁ Γεώργιος ἀπηυθύνθη πρὸς τὸν Ε. Ρωμᾶνον, Παρίσιοι Νοέμβριος 1928.

Ἄλλ' ὁ Κωνσταντῖνος, οἱ πρίγκηπες, αἱ αὐλαὶ των, ὁ Γεώργιος Στρεΐτ, οἱ Θεοτόκηδες, αἱ ἀκολουθοῦσαι τούτους παλαιαὶ κοινωνικαὶ καὶ πολιτικαὶ τάξεις θὰ ἐκάμπτοντο πιθανὸν ὑπὸ τῶν λαϊκῶν καὶ ἔθνικῶν δυνάμεων τὰς ὁποίας ᾠδήγει ὁ Βενιζέλος. Ἴσως μάλιστα ἢ πρὸς αὐτὰς διένεξις νὰ μὴ κατέληγεν εἰς ἐμφύλιον πόλεμον.

Τὸν ἀποφασιστικὸν καὶ ἀδιάλλακτον χαρακτῆρα τῆς πάλης τὸν ἔδωκε τὸ γενικὸν ἐπιτελεῖον τοῦ κατὰ γῆν στρατοῦ.

Πρὶν ἀπὸ τὸν Βενιζέλον δὲν ὠργανώθη ποτὲ ἐπιτελεῖον μὲ δόγμα πολεμικὸν καὶ διάρκειαν. Ὑπῆρξαν γενικοὶ ἐπιτελεῖς ὡς ἄτομα. Ὁ Κωνσταντῖνος Σαπουντζάκης ἦτο ἐπιτελάρχης σοφός, ὁ μόνος Ἑλλήν ἀξιωματικὸς ὁ ἐκπονήσας ἄρτιον σχέδιον ἐπιστρατεύσεως. Ἐγιναν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀπόπειραι συγκροτήσεως ἐπιτελικῆς ὑπηρεσίας, ἀλλὰ μόνον ὁ Βενιζέλος ἴδρυσεν ἀληθινὸν ἐπιτελεῖον στρατοῦ.

Ὅταν ἡ κυβέρνησις τῶν φιλελευθέρων, ὀλίγον πρὸ τοῦ 1912, διώριζε τὸν Διάδοχον Κωνσταντῖνον ἀρχηγὸν τοῦ στρατοῦ, ἠθέλησε νὰ τοῦ δώσῃ συνεργάτην τῆς ἐκλογῆς του. Ὁ στρατὸς ἐχρειάζετο ἐγκέφαλον. Ὁφειλεν, ἀπὸ τὸν καιρὸν τῆς εἰρήνης, νὰ ἔχη τὸ στράτευμα ὅ,τι ὀνομάζεται «ἐνιαῖον δόγμα μάχης» διὰ νὰ τὸ ἐφαρμόζῃ κατὰ τὴν ὥραν τοῦ πολέμου. Τὸν καθαρῶς τεχνικὸν προορισμὸν τοῦ ἐπιτελείου εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὁ Βενιζέλος ὅταν ἴδρυσεν τὸ σῶμα τοῦτο. Δὲν ἐκύτταζε τὴν πολιτικὴν. Ἐξέλεξε τοὺς στρατιωτικοὺς οἱ ὁποῖοι εἶχαν τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ ἀρχιστρατήγου καὶ ἀπετέλουν μαζί του ὀργανικὸν σύνολον, διὰ τῆς κοινότητος τῶν τεχνικῶν βλέψεων. Τοιοῦτοι ἦσαν, κατὰ πρῶτον λόγον, ὁ ἀντισυνταγματάρχης τοῦ μηχανικοῦ Βίκτωρ Δούσμανης καὶ οἱ λοχαγοὶ τοῦ ἰδίου ὅπλου Ἰωάννης Μεταξᾶς, Ξενοφῶν Στρατηγός. Ἐπίσης οἱ λοχαγοὶ Κ. Πάλλης, Ἰπ. Παπαβασιλείου, Ἀθ. Ἐξαδάκτυλος. Πλὴν τῶν Δούσμανη καὶ Ἐξαδάκτυλου, οἱ ἄλλοι ἦσαν ἀπόφοιτοι τῆς στρατιωτικῆς ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου, τὴν ὁποίαν παρηκολούθησεν ὡς ἀκροατῆς ὁ Κωνσταντῖνος.

Πρῶτος ἀρχηγὸς τοῦ ἐπιτελείου διορίσθη ὁ στρατηγὸς Δαγκλῆς. Σπουδαῖος τεχνικὸς ἀξιωματικὸς, ἐφευρέτης, πνεῦμα δξύ, ὁ Δαγκλῆς ἐστερεῖτο ἀρχικότητος. Ὁ Δούσμανης τὸν ἔθεσε κατὰ μέρος ἀπὸ τὴν ἐπομένην τῆς μάχης τῆς Ἐλασσῶνος. Μετὰ τὴν πῦσιν τῶν Ἰωαννίνων καί, παρὰ τὰς ρητὰς ὑποσχέσεις τοῦ ἀρχιστρατήγου, ὁ Δούσμανης ἐπέτυχεν τὴν ὀριστικὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Δαγκλῆ. Ἐγένετο αὐτὸς ἀρχηγός.

Ἀπὸ τότε τὸ ἐπιτελεῖον ἐξελισσεταὶ εἰς πολιτικὸν σῶμα.

Ὁ νέος ἀρχηγὸς δὲν ὑπῆρξε κατὰ κυριολεξίαν ἐπιτελής. Τοῦ ἔλειπεν ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ θεωρία μιᾶς μεγάλης σχολῆς. Εἶχεν ἄλλα προσόντα. Κρίσιν στερεάν, ἐμπειρισμὸν, σπανίαν ἐργατικότητα καὶ πρὸ πάντων θέλησιν σιδηρᾶν ἐπὶ τῶν κατωτέρων. Δι' αὐτῆς ἐκίνει τὴν πολὺπλοκον μηχανὴν τοῦ στρατεύματος καὶ ἐχρησιμοποιεῖ τὴν εἰδικότητα ἐκάστου. Παραπλεύρως σοβαρὰ ἐλαττώματα.

Ὁ Δούσμανης ἦτο ἐκ κληρονομικότητος «δεσποτικὸς». Ἀνῆκεν εἰς

ἀπολυταρχικὴν οἰκογένειαν τῆς Κερκύρας. Ἐνας ἐκ τῶν προγόνων του, ὁ Ἄντωνιος Δούσμανης, ἀντετάχθη εἰς τοὺς ριζοσπάστας, θεωρῶν πρόωρον τὴν ἔνωσιν τῆς Ἑπτανήσου. Τώρα ὁ ἔγγονός ἐπίστευεν ὅτι μόνον διὰ τοῦ «ἐνός» θὰ ἐδημιουργεῖτο στρατός. Ὁ ἕνας ἦτο ὁ Κωνσταντῖνος καὶ προφήτης αὐτοῦ ὁ Δούσμανης. Μὲ τὴν ἰδίαν θεωρίαν ἀντελαμβάνετο ὁλόκληρον τὴν πολιτείαν. Τὸν Βενιζέλον τὸν ἤθελεν ἐπὶ παραδείγματι ὄχι λαϊκὸν πρωθυπουργόν, ἀλλὰ εἶδος Πρώσου καγκελλαρίου, θέτοντα τὴν ἰκανότητά του εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Θρόνου. Ἰδέαι δηλαδὴ καθαρῶς ἀνατρεπτικαί, ὅταν προέρχονται ἀπὸ ἐπιτελάρχην στρατοῦ ἐθνικοῦ καὶ δημοκρατικοῦ οἷος ὑπῆρξεν ὁ ἑλληνικός.

Τέλος ὁ Δούσμανης δὲν εἶχε τὴν ἀρετὴν τῆς ἀνευ συμβιβασμῶν ἀυστηρότητος καὶ τῆς μεγαλοψυχίας ἀπὸ τὴν ὁποίαν κατασκευάζονται οἱ ἔξοχοι στρατιῶται.

Ὁ Μεταξᾶς καὶ ὁ Στρατηγὸς ἀπετέλουν τὸν πυρῆνα τοῦ ἐπιτελείου. Ἐπιστήμονες ἀξιωματικοί, μὲ ἰδιοφυίαν ἐπαγγελματικὴν, μελετηροί, ἐργατικοί, τελειοποιηθέντες λαμπρὰ εἰς τὴν ἀκαδημίαν τοῦ Βερολίνου, ἦσαν ἄριστον «ἐπιτελικὸν ζεῦγος» διὰ τὸ ἑλληνικὸν στρατεύμα. Ὁ Ξενοφῶν Στρατηγὸς ἀφωσιῶνετο εἰς τὸ ἔργον του. Ὁ Μεταξᾶς εἶχε φιλοδοξίαν ἐξερχομένην τοῦ στρατιωτικοῦ ὀρίζοντος καὶ πολυπραγμοσύνην, τὰς ὁποίας δὲν ὑπῆρξεν ἀνάλογος διανοητικὴ εὐρύτης.

Ἡ ἀσθενὴς πλευρὰ καὶ τῶν τριῶν ἦτο ἡ ἄγνοια τοῦ μαχίμου στρατεύματος. Οὐδέποτε διώκησαν ἐν εἰρήνῃ ἢ ἐνώπιον τοῦ ἐχθροῦ. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐγνώριζε καλλίτερα τὸν ἀξιωματικὸν καὶ τὸν στρατιώτην. Ὁπωσδήποτε ὁ Δούσμανης, ὁ Μεταξᾶς, ὁ Στρατηγός, ἀλληλοσυμπληρούμενοι, χρησιμοποιῶντες τὴν ἐπιβολὴν τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τὸ κῦρος τοῦ Βενιζέλου, ἀπῆρτισαν ἐπιτελεῖον μεγάλου γοήτρου καὶ περιβαλλόμενον μὲ τὸν σεβασμὸν τοῦ σώματος τῶν ἀξιωματικῶν. Θὰ ἐδημιούργουν μεγάλον ἐθνικὸν ὄργανισμὸν, ἐὰν περιορίζοντο εἰς τὰ αὐστηρῶς στρατιωτικὰ των καθήκοντα καὶ ὑπῆρξεν μόνον τὴν ἰδέαν τῆς πατρίδος.

Δὲν τὸ ἔκαμαν.

Τὸ ἐπιτελεῖον περιεβλήθη παρὰ τῆς κυβερνήσεως καὶ προσωπικῶς ὑπὸ τοῦ Βενιζέλου, ὡς ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν, μὲ δικαιοδοσίαν, τιμὰς καὶ προνόμια, τὰς ὁποίας οὐδέποτε ἴσως εἶδεν ἄλλη δημοσία ὑπηρεσία τοῦ τόπου. Οἱ κυβερνῶντες τότε δὲν ἀπέβλεψαν εἰς τὰ προσωπικά. Ἠθέλησαν νὰ ἐξυψώσουν τὸν θεσμόν, φρονοῦντες ὀρθῶς ὅτι ἐπρόκειτο περὶ σπουδαιότητος μέσου τῆς ἐθνικῆς ἀμύνης. Εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῆς προθέσεώς των ἐκείνης ἔφθασαν μέχρις ἀδικίας ἄλλων ὀργάνων τῆς πολιτείας.

Κατὰ τοὺς δύο πολέμους, πλὴν τῶν θυσιῶν τοῦ στρατευθέντος λαοῦ, ἠγωνίσθησαν ἑξ̄ χιλιάδες ἀξιωματικοί καὶ ἐτέθησαν ἐκτὸς μάχης χίλιοι. Εἰς πολυαρίθμους αἱματηρὰς μάχας ἀνεδείχθησαν ἐκ τούτων ἀληθινοὶ ἥρωες. Οὐδὲ εἰς ἑξ̄ αὐτῶν ἐκρίθη, νεκρὸς ἢ ζῶν, ἀνδραγαθῆσας ὑπὸ τοῦ ἀρχιστρα-

τήγου. Κανείς δὲν ἠμείφθη δι' ἔξαιρετικὰς ὑπηρεσίας ἐνώπιον τοῦ ἐχθροῦ, ἐπειδὴ ἦσαν πολλοὶ οἱ διακριθέντες!

Γεγονὸς ὅμως πρωτοφανὲς διὰ τοὺς στρατοὺς ὅλου τοῦ κόσμου, ἐξακρατηρίσθησαν «ἀριστεύσαντες ἐν πολέμῳ» καὶ ἐπροβιάσθησαν κατ' ἀπόλυτον προτεραιότητα, παρεκτὸς τοῦ Κωνσταντίνου, ὁ Βίκτωρ Δούσμανης, ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς, ὁ Ξενοφῶν Στρατηγός, ὁ Κωνσταντῖνος Πάλλης καὶ ὁ ἰδιαίτερος ἰατρός τοῦ βασιλέως Ἀναστασόπουλος. Μόνοι οἱ ἐπιτελεῖς ἠνδραγάθησαν!

Ἔτσι ἐθεμελιώθη ἡ βασιλικὴ καὶ ἐπιτελικὴ παντοδυναμία ἐπὶ τοῦ στρατεύματος.

Ὁ διάδοχος ἤρρισε τοὺς πολέμους ὡς καθαιρεθεῖς τῆς χθὲς καὶ διαθέσιμος ἀντιστράτηγος. Ἐξῆλθε «στρατάρχης» μὲ τίτλον εἰδικῶς δι' αὐτὸν καθιερωθέντα. Ὁ Βενιζέλος εὐρῆκε τὸν Δούσμανην ταγματάρχην ἀγοῦντα καὶ ἀπειλούμενον δι' ἀποτάξεως ὑπὸ τοῦ στρατιωτικοῦ συνδέσμου. Τὸν ἔκαμεν ὑποστράτηγον ἐντὸς δύο ἐτῶν καὶ τὸν κατέστησεν οὐσιαστικὸν διοικητὴν τοῦ στρατεύματος. Οἱ ἄλλοι ἐπιτελεῖς ἔγιναν ἀπὸ λοχαγοὶ συνταγματάρχαι, κατὰ παραγνώρισιν ἡρωϊσμῶν, θυσιῶν καὶ αὐταπαρνήσεων ἑκατοντάδων συναδέλφων των.

Πῶς ἀλεκρίθη τὸ ἐπιτελεῖον εἰς τὰς εὐνοίας ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι, ὅσον καὶ ἂν ἦσαν δίκαιαι, δὲν ἔπαιναν νὰ εἶναι προνομιακαὶ διακρίσεις;

Ἐπέβλεψε καὶ παρεμέρισε κάθε ἀξιοματικὸν τὸν ὁποῖον ἐνόμιζεν ἐπικίνδυνον. Δὲν ἐξωρίσθη καὶ δὲν ἐλησμονήθη μόνος ὁ γηραιὸς Σαπουντζάκης. Δὲν ἐξεβλήθη ὁ ἠπιος Δαγκλῆς. Διὰ τὸν στρατηγὸν Καλάρην, ὁ ὁποῖος εἶδε τὸν υἱὸν τοῦ διάτρητον ἀπὸ τουρκικὰς σφαίρας καὶ ὅστις ἠδύνατο νὰ ἀναλάβῃ κάλλιστα ἐπιτελικά καθήκοντα, ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς ἔγραψε τὰ ἑξῆς:

«Ὁ πρωθυπουργὸς (Βενιζέλος) δὲν ἔφερε καμμίαν ἀντίρρησην διὰ τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ Σαπουντζάκη ὅταν, πρὸ ἡμερῶν ἐλάβομεν δεύτερον τηλεγράφημα ἀναγγέλλον μεταβολὴν τῶν ἀποφάσεων τῆς κυβερνήσεως. Δηλαδή ὁ Καλάρης ἐπρότεινε τὸν ἑαυτὸν του ὡς ἀρχηγὸν τοῦ ἐπιτελείου τοῦ Σαπουντζάκη ἵνα διορθώσῃ τὰ κακῶς κείμενα».

Ἴδου δὲ πῶς ἐμυκτήριζε τὸν Βενιζέλον καὶ τὸν ἔθετεν ἔκτοτε ἀντιμέτωπον πρὸς τὸν ἀρχιστράτηγον, ὁ ἴδιος πάντοτε Μεταξᾶς:

«Μὲ τὸν Νίδερ (διευθυντὴν τοῦ γραφείου τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν Βενιζέλου) ὠμίλησα καὶ τὸν εὔρα ὑποστηρικτὴν τῶν ἐνεργειῶν μας εἰς ὅλα. Δὲν ἀνεμίχθη ποσῶς εἰς τὰς στρατηγικὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ ὑπουργείου. Ἡ γενικὴ μου ἐντύπωσις εἶναι ὅτι τὸ ἐδῶ σὺνθημα τῶν διαφόρων σημαινόντων εἶναι ὅτι: «οὐκ ἔῃ με καθεύδειν τὸ τοῦ Διαδόχου τρόπαιον», δεδομένου μάλιστα ὅτι τὰ πολιτικὰ τρόπαια ἔσονται, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, πενιχρότατα».

Αὐτὰ ἐμηχανορραφοῦντο ἐντὸς τοῦ ἐπιτελείου, ἐνῶ διήρκει ὁ πρῶτος βαλκανικὸς πόλεμος. Ὅταν ἐτελείωσεν οὗτος, ὅταν τὸ ἐπιτελεῖον παρ' ὀλίγον νὰ ἔφερεν εἰς ρῆξιν βασιλέα καὶ πρωθυπουργόν, κατὰ τὴν εἰρήνην τοῦ Βου-

κουρεστίου, ὅταν τὸ αὐτὸ ἐπιτελεῖον ἐκυβέρνησα σχεδὸν αὐτοκρατορικῶς τὸν ἑλληνικὸν στρατόν, τότε πλέον ἐκηρύχθη ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ του ἀληθινῆ ἀνταρσία ἐναντίον τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως.

Πρόκειται περὶ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ ἐπιτελάρχου Δούσμανη πρὸς τὸν ὑπολοχαγὸν Μπασδέκην, διὰ τῆς ὁποίας ὁ πρῶτος προέτρεπε τὴν ἐγκαθίδρυσιν δικτατορίας εἰς τὸν στρατόν, ἀναμένων προφανῶς τὴν ἐγκατάστασιν τοιαύτης εἰς ὅλον τὸ κράτος.

Αἱ οὐσιωδέστεραι περικοπαὶ τοῦ περιφήμου ἐκείνου ἐγγράφου ἔχουν ὡς ἀκολούθως:

«Ἐκεῖνος (ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος), ὅστις ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἐνδιαφέρεται διὰ τὸ στράτευμα, ἔδωκε τὴν ὀρθὴν γνώμην πρὸ πολλοῦ καιροῦ. Ἡ γνώμη του ἐγένετο δεκτὴ ἀλλὰ δὲν ἐφηρμοσθη, διότι τὴν δύναμιν τῆς ἐφαρμογῆς εἶχον πάντοτε οἱ μηδὲν πράξαντες. Ἐὰν εἰσηκούοντο αἱ γνώμαι οὗται δὲν θὰ ὑπῆρχον τὰ σημερινὰ παράπονα».

Περαιτέρω:

«Πρέπει νὰ γνωρίζῃς ὅτι τὸ στράτευμα δὲν διοικεῖται διὰ πλειοψηφίας ἀλλὰ δι' ἀπολυταρχίας. Ἡ ἀπολυταρχία αὕτη τώρα μόνον ἐγκαθιδρύεται εἰς τὸ στράτευμα, ἡ ἀπολυταρχία δ' αὕτη εἶνε ἡ ἐκπρόσωπος τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀμεροληψίας».

Ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ ἐλευθέρου κράτους δὲν εἶχεν ἀποτολμηθῆ πραξικόπημα ὡς αὐτὸ τοῦ στρατηγοῦ Δούσμανη. Ὁ ἐπιτελάρχης ἐκάλεσε τοὺς ἀξιωματικοὺς νὰ ὑπακούουν εἰς τὸν μονάρχην ἀποκλειστικῶς καὶ ὄχι εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ λαοῦ. Ἀπέναντι τῆς νομιμοποιηθείσης δυνάμεως τοῦ Γουδί καὶ τῶν δημοψηφισμάτων τοῦ 1909—1912 τὸ ἐπιτελεῖον ὕψωνε τὴν ἰδικὴν του ὑλικὴν ἰσχύν. Τὸ πολίτευμα κατρωγεῖτο. Ὑπεβάλλετο εἰς ἀπολυταρχίαν ὁ στρατός, ἕως ὅτου νὰ ἔλθῃ ἡ σειρά τοῦ λαοῦ. (1)

Τὶ ἐσήμαιναν αὐτά;

Ὁ Βενιζέλος προσεπάθησε νὰ ἐνώσῃ τὰ ἐπαναστατικὰ προοδευτικὰ στοιχεῖα τοῦ τόπου μὲ τὴν παλαιοκομματικὴν καὶ ἀντιδραστικὴν τάξιν. Ἦθελε νὰ δημιουργήσῃ ἐξ ὅλων τῶν ἐνεργειῶν μίαν μόνον δύναμιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ἔθνους. Ἡ προσπάθεια ἐκείνη ἀπέτυχε. Ἡ ὀλιγαρχία ἐχρησιμοποιοῦσε τὰς δοθείσας εἰς αὐτὴν ἐξουσίας διὰ νὰ ἐκδικηθῆ καὶ ἀνατρέψῃ τὸ ἔργον τοῦ Γουδί.

(1) Ἀφήγησις Π. Δαγκλῆ πρὸς τὸν γράφοντα, Θεσσαλονίκη, Δεκέμβριος 1916. Τηλεγράφημα Κωνσταντῖνου διαδόχου καὶ πρωθυπουργεύοντος Κορομηλά, 29 Δεκεμβρίου 1912—3 Ἰανουαρίου 1913, ἐκ τῶν ἀρχείων στρατιᾶς. Ἐπιστολὴ Ἰωάννου Μεταξᾶ ἐκ Λονδίνου τὴν 21 Δεκεμβρίου 1912 πρὸς ἀρχηγεύοντα ἐπιτελεῖον Β. Δούσμανη εἰς Θεσσαλονίκη. Ὁ αὐτὸς ἐξ Ἀθηνῶν τὴν 28ην Νοεμβρίου 1912 εἰς τὸν ἴδιον. Ἀρχεῖα στρατιᾶς. Ἐπιστολὴ ὑποστρατήγου ἐπιτελάρχου Β. Δούσμανη εἰς ὑπολοχαγὸν οἰκονομικοῦ Ἡλ. Μπασδέκην, δημοσιευθεῖσα ὑπὸ τοῦ τύπου τὴν 28ην Ἰανουαρίου 1915. Βραδύτερον ἐνώπιον τοῦ στρατοδικείου, ὁ τῶς ἐπιτελάρχης προσεπάθησε νὰ δικαιολογήσῃ τὸ πραξικόπημά του. (Β. Δούσμανη ἀπόλογια) Ἐγκυκλοπαιδικὸν λεξικὸν Ἐλευθεροιδάκη, ἄρθρον «Δούσμανης».

Ἡ Ἑλλάς ὁμοίαιζε πρὸς οἰκοδόμημα, τοῦ ὁποίου αἱ συνδετικάι ὕλαι ἦσαν νωπαί, ἀνομοιογενεῖς καὶ ἐλάχιστα στερεαί. Ὁ σεισμὸς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου τὰς διέλυσεν. Ἐφάνησαν τότε τὰ ρήγματα, ἐκ τῶν ὁποίων ἀνεπήδησεν ὁ ἐμφύλιος σαραγμός.

Βαθύτερα ὡσαύτως ριζωμένη ἀπὸ τὴν ἐπιπολαίαν γνώμην περὶ ἐσωτερικῆς ἐνότητος εἶνε ἡ πρόληψις ὅτι μέχρι τῆς εὐρωπαϊκῆς κρίσεως, ἡ ἐλευθέρα Ἑλλάς ἠκολούθει σύσσωμος μίαν μόνην ἐξωτερικὴν πολιτικὴν: Τὴν ἀφωσιωμένην φιλίαν εἰς τὰς προστάτιδας δυνάμεις, Ἀγγλίαν καὶ Γαλλίαν. Σύμφωνα μετὰ τὴν ἐκδοχὴν αὐτήν, ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἦσαν ἀγγλόφιλοι ἢ γαλλόφιλοι. Ἄν μερικοὶ ἠλλαξαν φρονήματα, τὸ γεγονός ὀφείλεται εἰς τὰ σφάλματα, τὰ ὁποῖα διέπραξεν ἐνταῦθα ἡ Ἄνταντ.

Τὰ πράγματα εἶναι πολὺ διάφορα.

Ἡ ὀλιγαρχία δὲν ἀντέδρα ἐσωτερικῶς μόνον ἐναντίον τοῦ καθεστῶτος τῆς 15ης Αὐγούστου 1909. Εἶχε καὶ ἰδικὴν τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Προσεπάθει νὰ κατακτήσῃ τὴν ἐξουσίαν διὰ τοῦ Κωνσταντίνου. Μετὰ τὸν ἴδιον καὶ τὴν εὐκαιρίαν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου, ἐζήτησε νὰ ἐπιβάλλῃ τὸ ἐξωτερικὸν τῆς πρόγραμμα.

Καὶ κατὰ τὰ πρῶτα, ἰδίως ὅμως τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς πρωθυπουργίας του ὁ Γεώργιος Θεοτόκης ἐνόμιζεν ὅτι τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα θὰ ὑπηρετοῦντο διὰ συμπράξεως μετὰ τὴν Γερμανίαν. Παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος Γουλιέλμου εὐρισκομένου τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1908 εἰς Κέρκυραν, ἀπέσπασεν ἀορίστους ὑποσχέσεις διὰ τὸ κρητικὸν ζήτημα. Ἄντι αὐτῶν ἡ Ἑλλάς θὰ μετακάλει Γερμανοὺς ὀργανωτὰς διὰ τὸν στρατὸν τῆς. Ὅταν, τὸν Σεπτέμβριον τοῦ ἰδίου ἔτους, ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ἐπεσκέφθη τὸ Βερολίνον, ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ ὠμίλησε περὶ τῆς ἐνισχύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου. Ἡ Γερμανία θὰ ἔδιδε δάνειον. Ὁ Γουλιέλμος ἐσχεδίαζε προχείρως καὶ τύπον καταδρομικοῦ διὰ τὸ ἑλληνικὸν ναυτικόν. Ὁ Βασιλεὺς ἐφάνη ἐπιφυλακτικὸς.

Ἡ ἑλληνογερμανικὴ προσέγγισις δὲν ἔμεινε μυστικὴ. Ὁ εἰς Ἀθήνας ἐπιτετραμμένος τῆς Γαλλίας ἐτηλεγράφησε πρὸς τὴν κυβέρνησίν του ὅτι ὁ πρωθυπουργὸς Θεοτόκης εἶπε δῆθεν:

«Τῶρα ἡ Ἑλλάς ἐξησφάλισε τὴν γερμανικὴν ὑποστήριξιν καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκην ἀπὸ τὴν Γαλλίαν».

Ὁ Θεοτόκης δὲν ἐξεφράσθη οὕτω. Ἄλλ' ὁ τότε πρόεδρος τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως Κλεμανσὼ ἔκαμε δεμιύτατα παράπονα εἰς τὸν Ἕλληνα πρεσβευτὴν Δηλιγιάννην. Τὰ ἐπανελάβε πρὸς τὸν βασιλέα Γεώργιον, ὅστις ἀπὸ τὸ Βερολίνον ἦλθεν εἰς Παρισίους. Φαίνεται δὲ ὅτι ὁ Θεοτόκης εἶχεν ἐκτεθῆ κάπως μετὰ τὴν Γερμανίαν, διότι ὁ Γεώργιος τοῦ ἐτηλεγράφησε τὰ ἑξῆς:

«Παρίσιοι 18)31 Σεπτεμβρίου 1908. Πρόεδρον ὑπουργικοῦ συμβουλίου Ἀθήνας. Συνωμίλησα διὰ μακρῶν μετὰ τὸν πρωθυπουργὸν Κλεμανσὼ ἐπὶ τοῦ κρητικοῦ ζητήματος (Διάφοροι πληροφορίες). Πρὶν ἀποχωρήσῃ, ὁ Κλεμανσὼ μοῦ εἶπεν ὅτι, καθ' ἃ μανθάνει ἐκ Βερολίνου, προσέβην εἰς κάποιαν παραχώρησιν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας.

Γεώργιος: Εἰς τί συνίσταται ἡ παραχώρησις αὕτη;

Κλεμανσώ: Δὲν τὸ γνωρίζω· θὰ ἐπεθύμουν νὰ τὸ μάθω παρὰ τῆς ὑμετέρας μεγαλειότητος.

Ἀπήντησα τότε ὅτι πιθανὸν νὰ ἐπρόκειτο περὶ τοῦ σχεδίου ἐνὸς θωρηκτοῦ τὸ ὁποῖον ἐξεπόνησεν ὁ αὐτοκράτωρ καὶ θὰ μοῦ τὸ ἔστειλεν εἰς Ἀθήνας. Ἐβεβαίωσα τὸν κ. Κλεμανσώ ὅτι εἰς τὸ Βερολίνον ὠμίλησα μόνον περὶ τοῦ κρητικῆς ζητήματος καὶ δὲν ἀνέλαβον οὔτε θὰ ἀναλάβω ὑποχρέωσιν ἅπ' εὐθείας πρὸς τὸν αὐτοκράτορα· τέλος προσέθεσα ὅτι δὲν θὰ κάμω τίποτε, τὸ ὁποῖον θὰ δυσηρέσει τὴν Γαλλίαν, τὴν μόνην δύναμιν, ἣτις μᾶς ὑποστηρίζει εἰλικρινῶς, ὡς μοῦ εἶπατε σεῖς ὁ ἴδιος (ὁ Γ. Θεοτόκης).

Βλέπετε λοιπὸν ὅτι πρέπει νὰ εἴμεθα πάρα πολὺ προσεκτικοὶ εἰς τὴν πολιτικὴν μας, διὰ νὰ μὴ δώσωμεν εἰς τὴν Γαλλίαν οὔτε σκιάν ὑποψίας περὶ τῆς εἰλικρινείας μας. (Ὑπογραφή) *Γεώργιος*».

Εἰς νεώτερον τηλεγράφημά του ὁ βασιλεὺς καθίστα προσεκτικὸν τὸν Θεοτόκην. Μετέβαιεν εἰς Ἀθήνας ὁ Γερμανὸς Ἄρκο-Βάλλεϋ μὲ τὰ σχέδια τοῦ θωρηκτοῦ-καταδρομικοῦ καὶ προτάσεις δανείου ἐξῆντα ἑκατομμυρίων μάρκων. Ὁ Γεώργιος ἔλεγε πρὸς τὸν Γ. Θεοτόκην:

«Εἶναι καλὸν νὰ ἀκούσετε τὸν Γερμανὸν ἀπεσταλμένον, χωρὶς ὅμως νὰ δεσμευθῆτε ποσῶς δι' ὑποσχέσεως οἰασδῆποτε».

Ὁ Βασιλεὺς ἐματαίωσε τὰς περαιτέρω ἑλληνογερμανικὰς συνεννοήσεις διότι, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Γεωργίου Στρέϊτ:

«Δὲν ὑπῆρχε ψυχικὴ ἐπαφὴ μεταξὺ τοῦ βασιλέως Γεωργίου καὶ τοῦ αὐτοκράτορος Γουλιέλμου».

Ἀνεξαορήτως τῶν προσωπικῶν του συμπαθειῶν, ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ἔμαθεν, ἐπὶ 45 χρόνια, ὅτι ἡ θέσις τῆς Ἑλλάδος ἦτο πλησίον τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας. Ἐνεθυμείτο ὅτι ἡ Γερμανία ἐστάθη ἐχθρὰ τῆς Ἑλλάδος. Ὁ μέγας πολιτικὸς τῆς Βίσμαρκ ἐπεριφρόνησε τὸν Ἑλληνισμόν. Ὁ μέγας αὐτῆς σοσιαλιστῆς Κρόλ Μάρξ εἶπεν: «Οἱ Ἕλληνες δὲν ἀποτελοῦν ἔθνος». Δὲν ἐλησμόνει ὁ Γεώργιος ὅτι τὴν ἐπαύριον τοῦ ἀτυχοῦς πολέμου τοῦ ἐννενηντα ἐπτὰ ὁ αὐτοκράτωρ Γουλιέλμος ἐκήρυξε δημοσίᾳ εἰς Δαμασκόν: (1)

«Εἶθε ἡ αὐτοῦ μεγαλειότης ὁ σουλτάνος καὶ τὰ τριακόσια ἑκατομμύρια τῶν Μουσουλμάνων τὰ ὁποῖα λατρεύουν εἰς τὸ πρόσωπόν του τὸν χαλίφην των, νὰ πεισθοῦν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας εἶναι παντοτεινὸς φίλος των».

(1) Ἀνακοίνωσις Α. Εὐταξία πρὸς τὸν γράφοντα Ἀθηναί Μάϊος 1928. Ἀπομνημονεύματα Κ. Ζορμπᾶ, Ἀλληλογραφία Γ. Θεοτόκη, Γ. Μπαλτατζῆ, πρεσβευτοῦ Παρισίων Ν. Δηλιγιάννη, Ἀπρίλιος 1908, ἀρχεῖα ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν καὶ πρεσβείας Παρισίων. Τηλεγραφήματα βασιλέως Γεωργίου Α' ἐκ Παρισίων. Σεπτέμβριος-Ὀκτώβριος 1908 πρὸς πρωθυπουργὸν Θεοτόκην Ἀθήνας, ἀρχεῖα πρεσβείας Παρισίων. Ἐκ συνομιλίας τοῦ Γ. Στρέϊτ μὲ τὸν γράφοντα, Ζυρίχη Σεπτέμβριος 1928. Ἀγόρευσις Γουλιέλμου Β' εἰς Δαμασκόν, 8 Νοεμβρίου 1898 Α. Σεραντᾶμ τὸ «Παγγερμανικὸν Σχέδιον» σελίς 32. Καρόλου Μάρξ «Τὸ ἀνατολικὸν ζήτημα».

Ὁ Κωνσταντῖνος ἐν τοσοῦτῳ δὲν εἶχε οὔτε τὸν χαρακτῆρα, οὔτε τὰς ἰδέας τοῦ πατρὸς του. Ὀλίγας ἑβδομάδας μετὰ τὴν ἀνάρρησίν του, συνεζήτει μὲ τὸν Γερμανὸν πρέσβυν Ἀθηνῶν Κουὰτ τὴν εἴσοδον τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν τριπλὴν συμμαχίαν Γερμανίας, Αὐστρίας, Ἰταλίας. Ἦσαν παραμοναὶ τοῦ ἑλληνοβουλγαρικοῦ πολέμου. Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐνήργει διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ὑποστήριξιν τῶν μεγάλων Δυνάμεων. Ἡ Γερμανία τῆς ἐδείκνυε πραγματικὴν εὐμένειαν. Εἰς συνομιλίαν του μὲ τὸν Κουὰτ ὁ πρωθυπουργὸς Βενιζέλος ἐξέφρασε τὰς εὐχαριστίας του, ἀλλ' ἐξήγησεν εἰλικρινῶς :

«Ἡ Ἑλλάς δὲν δύναται νὰ μετάσχη συμμαχικῶς οὔτε εἰς τὸν ἕνα οὔτε εἰς τὸν ἄλλον εὐρωπαϊκὸν συνδυασμόν».

Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἦτο αὐτῆς τῆς γνώμης· ἐξεφράσθη πρὸς τὸν Βενιζέλον περὶ τοῦ δυνατοῦ ἑλληνογερομανικῆς συμμαχίας. Ὁ πρωθυπουργὸς τοῦ ἀνέπτυξεν ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα, κατὰ τὰ ὁποῖα ἡ ἑλληνικὴ πολιτικὴ ὄφειλε νὰ εἶναι προσηματολισμένη πρὸς τὴν Ἀγγλίαν καὶ Γαλλίαν. Ἐν τέλει ἔκαμε γνωστὸν εἰς τὸν βασιλέα ὅτι ἂν ἐπέμενε νὰ συμμαχήσῃ μὲ τὴν Γερμανίαν, ἡ κυβέρνησις θὰ παρητεῖτο. Ἐν τούτοις ὁ Κωνσταντῖνος ἐφανέρωσεν εἰς τὸν Γερμανὸν πρεσβευτὴν τὴν ἰδικήν του προσωπικὴν θέλησιν. Αὐτὸ ἀποδεικνύεται ἐκ τηλεγραφήματος τοῦ Κουὰτ πρὸς τὴν κυβέρνησίν του :

«Ἀμέσως μετὰ τὴν συνδιάλεξίν μου μὲ τὸν κ. Βενιζέλον, τὴν ὁποίαν οὗτος ἔκαμε κατ' ἐντολὴν τοῦ βασιλέως, ἡ αὐτοῦ μεγαλειότης μὲ ἐκάλεσεν εἰς Τατόι.

«Ὁ βασιλεὺς θὰ ἐπεθύμει νὰ προσχωρήσῃ εἰς τὴν Τριπλὴν Συμμαχίαν. Ἀνεγνώρισεν ὅμως ὅτι ἡ σκέψις του αὐτῆ δὲν δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ μὲ τὸν Βενιζέλον, ὅστις εἶναι ἰσχυρῶς προσκεκολλημένος εἰς τὴν Τριπλὴν Συνεννόησιν· ὁ Βενιζέλος ἐδήλωσεν ὅτι δὲν θὰ συμμαχήσῃ ἢ Ἑλλάς μὲ καμμίαν εὐρωπαϊκὴν ὁμάδα. (Ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ Κουὰτ συνομιλοῦν ἐπὶ πολὺ περὶ τῶν ὅρων τῆς ἑλληνογερομανικῆς συμπτῶσεως καὶ τῆς ἀντικαταστάσεως τοῦ Βενιζέλου διὰ τοῦ Γ. Θεοτόκη ἢ τοῦ Α. Ζαΐμη)».

Τὸ γεγονός δὲν ἦτο ἀκατανόητον. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐξήτει νὰ συμμαχήσῃ μὲ τὴν Γερμανίαν καὶ τὴν Αὐστρίαν. Τοῦτο ἀπετέλει μίαν ἀντίληψίν του, ἀδιάφορον ὀρθὴν ἢ ἐσφαλμένην. Ἀλλὰ πρὸ ὀλίγου εἶχεν ὑπογράψῃ συνθήκην συμμαχίας μὲ τὴν Σερβίαν καὶ ἡ συνθήκη ἐκείνη περιεῖχε ρήτραν ἀμυντικῆς ἀλληλεγγύης ἐναντίον τῆς Αὐστρίας. Πῶς ἦτο δυνατόν ἢ Ἑλλάς νὰ εἶναι σύμμαχος τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Σερβίας συγχρόνως;

Παρ' ὄλην τὴν ματαιώσιν τῶν σχεδίων του, ὁ Κωνσταντῖνος εὗρισκεν εὐκαιρίαν νὰ ἐπιδεικνύῃ συμπάθειαν πρὸς τὴν Γερμανίαν. Ἐμελέτησε τὴν ἀποπομπὴν τῆς γαλλικῆς στρατιωτικῆς ἀποστολῆς καὶ τὴν μετάκλησιν Γερμανοῦ ὀργανωτοῦ. Σχετικῶς εἶπε πρὸς τὸν Κουὰτ :

«Θὰ ἐπεθύμουν νὰ ἔχω εἰς Ἀθήνας, ὡς στρατιωτικὸν σύμβουλον, ἄνθρωπον τοῦ εἴδους τοῦ φόν ντιέρ Γκόλτις ἢ τοῦ ὀργανωτοῦ τοῦ ἰαπωνικοῦ στρατοῦ Μεκέλ».

Καὶ ὅμως ὁ βασιλεὺς δὲν ἠγνόει ὅτι ἡ γαλλικὴ ἀποστολὴ ἦτο εἰς τὸ πρόγραμμα τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Γουδι καὶ τῆς κυβερνήσεως Βενιζέλου (1).

Τότε περίπου ἐσημειώθη ἡ πραξικοπηματικὴ ἐνέργεια τοῦ Θεοτόκη πρὸς σύναψιν ἑλληνογερμανικῆς συμμαχίας.

Ὁ Γεώργιος Θεοτόκης διετήρει τὰς ἰδέας του περὶ τῆς χρησιμότητος μιᾶς τοιαύτης πολιτικῆς. Συζητήσιμον εὗρισκε τὴν ἀντίρρησην ὅτι ἡ Ἑλλάς, ὡς θαλάσσιον κράτος, δὲν ἠδύνατο νὰ ταχθῆ εἰς στρατόπεδον ἀντίθετον τῆς Μεγάλης Βρετανίας. Ἄλλ' ἀφ' ἧς ἡ Ἀγγλία συνέπραξε μὲ τὴν Ρωσσίαν, ἐνόμιζεν ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς διὰ μόνης τῆς Γερμανίας θὰ ἠμύνητο κατὰ τοῦ πανσλαϊσμοῦ. Ἐπρόκειτο δὲ ὄχι περὶ ἀτομικῶν ἀντιλήψεων ἀλλὰ περὶ προγράμματος ὁλοκλήρου τοῦ θεοτοκικοῦ κόμματος. Ὁ πρῶην ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Γ. Μπαλατζῆς εἶχε γίνοι ἐπιστήθιος φίλος τοῦ διασῆμου ἔπειτα πρεσβευτοῦ τῆς Γερμανίας εἰς Κωνσταντινούπολιν Βαγκεναῖν. Ὁ ὑπαρχηγὸς τοῦ κόμματος Δημήτριος Γούναρης δὲν ἀπέκρυπτε, πολὺ πρὸ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου, ὅτι ἡ Ἑλλάς ἔπρεπε νὰ στρέψῃ τὴν πολιτικὴν της πρὸς τὴν Γερμανίαν καὶ τὴν Αὐστρίαν.

Ὁ Γεώργιος Θεοτόκης εἶχεν ἐπηρεασθῆ εἰς τὰς γνώμας του καὶ ἀπὸ τὸν υἱὸν του Νικόλαον, πρέσβυν τῆς Ἑλλάδος ἐν Βερολίνω. Ὁ νέος ἀκόμη τότε διπλωμάτης ὑπέστη βαθύτατα τὴν ἐπιρροὴν τῆς προσωπικῆς εὐνοίας τοῦ αὐτοκράτορος Γουλιέλμου. Ὄταν παρουσιάσθῃ πρῶτην φορὰν εἰς τὸν αὐτοκράτορα δὲν ἔφερε τὴν ἐπίσημον στολήν του καὶ ἐξήτησε συγνώμην διὰ τοῦτο. Ὁ Γουλιέλμος τοῦ εἶπε:

«Ἀγαπητέ μου πρέσβυ, τὸ ράσον δὲν κάμνει τὸν καλόγηρον».

Ἡ ἀσήμαντος γαλλικὴ ἔκφρασις ἔγινεν ἀρχὴ ἰδιαιτέρας φιλίας τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς τὸν Ἕλληνα διπλωμάτην. Ὁ Νικόλαος Θεοτόκης ἐθεώρει τὸν ἑαυτὸν του ὡς εἶδος «ἐγγενοῦς» τῆς πρωσσικῆς αὐτῆς.

Τὸν Μάϊον τοῦ 1913, ὁ Γεώργιος Θεοτόκης ὠρίζετο ἀρχηγὸς μιᾶς τῶν τριῶν ἀντιπροσωπειῶν, αἱ ὁποῖαι θὰ ἀνήγγελλαν εἰς τὰς ξένας κυβερνήσεις τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Κωνσταντίνου. Ἀρχικῶς μετέβαιναν εἰς Βερολίνον. Ἡ ἐκεῖ ἀποστολὴ του δὲν εἶχε πολιτικὸν χαρακτῆρα. Λόγω τῆς συμμαχίας της μὲ τὴν Σερβίαν, ἡ θέσις τῆς Ἑλλάδος ἦτο λεπτῆ. Ἐπεδίωκε

(1) Ἐκ συνομιλίας Ε. Βενιζέλου μὲ τὸν γράφοντα, Ἀθῆναι Μάϊος 1928. Ἐξ ἐπιστολῆς Ε. Βενιζέλου πρὸς τὸν γράφοντα, Ἀθῆναι Ὀκτώβριος 1929. Τηλεγραφήματα τοῦ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτοῦ τῆς Γερμανίας φὸν Κουάτ πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τὸν ἀρχι-αγγελάριον Μπέτμαν Χόλβεγκ εἰς Βερολίνον. Τὰ κυριώτερα τούτων εἶναι: τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 13371 τῆς 25ης Μαΐου 1913, συνομιλία Κουάτ-Βενιζέλου τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 138 τῆς 10/23 Ἰουνίου 1913, συνομιλία Κουάτ μὲ βασιλέα Κωνσταντίνου καὶ Βενιζέλου. Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 13455 τῆς 10/23 Ἰουνίου 1913 τοῦ Μπέτμαν Χόλβεγκ εἰς τὸν αὐτοκράτορα Γουλιέλμον, περιέχον προγενεστέραν συνομιλίαν Κωνσταντίνου-Κουάτ. Ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὸν 35ον τόμον (1913) τῶν ἐπισήμων γερμανικῶν ἀρχείων.

τὴν εὐνοίαν ὄλων χωρὶς ἀποκλειστικότητα. Μόνον τῆς Ρουμανίας ἤθελε τὴν συμμαχίαν. Ὁ Γ. Θεοτόκης θὰ εἰργάζετο εἰς Βουκουρέστιον πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτόν. Ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο συνωμίλησαν μαζί του ὁ πρωθυπουργὸς Βενιζέλος καὶ ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Κορομηλάς. Ἄλλ' ὁ Θεοτόκης παρουσιάσθη πρὸς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον. Τί ἐλέχθη μεταξύ των; Ἄγνωστον. Γεγονὸς εἶναι ὅτι τὰς ἡμέρας ἀκριβῶς ἐκεῖνας, ἐγένοντο αἱ συζητήσεις βασιλέως-Κουὰτ περὶ ἑλληνογερμανικῆς συμμαχίας.

Μόλις εὐρεθείς εἰς Βερολίνον ὁ Γεώργιος Θεοτόκης ἤρχισεν ἐπισήμους βολιδοσκοπήσεις διὰ τὴν συνομολόγησιν συμμαχίας Γερμανίας-Ἑλλάδος. Παρουσιασθεὶς εἰς τὸν ἀρχικαγκελάριον τοῦ ἐπρότεινε διαπραγματέυσιν πρὸς συμμετοχὴν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Τριπλῆν Συμμαχίαν. Ὁ Μπέτμαν Χόλβεγκ ἐπεφυλίχθη καὶ παρέπεμψε τὰς προτάσεις τοῦ Θεοτόκη εἰς τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Γιάγκωβ.

Ἡ συνάντησις μὲ τὸν δεύτερον ὑπῆρξεν ἀποφασιστικὴ. Ὅταν ἤκουσε τὸν Ἕλληνα πολιτικὸν νὰ ὁμιλῇ σαφῶς περὶ συμμαχίας, ὁ Γιάγκωβ εἶπεν ἀποτόμως:

«Γιάγκωβ: Εἴσθε ἐξουσιοδοτημένους νὰ διαπραγματευθῆτε καὶ νὰ συζητήσετε ἀπὸ σήμερον τὴν εἴσοδον τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Τριπλῆν Συμμαχίαν;

Γ. Θεοτόκης: Εἶμαι ἐξουσιοδοτημένος πρὸς τοῦτο».

Ὁ ὑπουργὸς ἠρώτησε τότε ποίους ὄρους ἔθετεν ἡ Ἑλλὰς διὰ τὴν συμμετοχὴν τῆς εἰς τὴν Τριπλῆν. Ὁ Γεώργιος Θεοτόκης ἐζήτησε νὰ ἐξασφαλισθῆ ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ ἐπιθέσεως τῆς Βουλγαρίας καὶ τὴν παραχώρησιν τῆς Θεσσαλονίκης, Σερρών, Καβάλλας.

Ὁ Γερμανὸς ὑπουργὸς ἐδήλωσεν ὅτι, πρὶν ἀπαντήσῃ, θὰ ἐξῆται τὴν ἔγκρισιν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῶν συμμάχων κυβερνήσεων, Αὐστρίας καὶ Ἰταλίας.

Τὰ διαβήματα τοῦ Γ. Θεοτόκη ἐπροξένησαν ἐκκληξιν εἰς Βερολίνον. Ἡ πολιτικὴ τοῦ ὑπουργείου Βενιζέλου ἦτο γνωστὴ. Ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος δὲν ἔκρυπτε τὰς συμπαθείας του πρὸς τὴν Γερμανίαν, ἀλλὰ δὲν ἤθελε νὰ ἐξαναγκάσῃ τὴν κυβέρνησίν του εἰς παραίτησιν. Πῶς τώρα ὁ Γεώργιος Θεοτόκης ἐπρότεινε ἐπισήμως νὰ διαπραγματευθῆ ἑλληνογερμανικὴν συμμαχίαν;

Αἱ πληροφοροίαι ἐξ Ἀθηνῶν ἔπεισαν τὸν φὸν Γιάγκωβ ὅτι ὁ Γ. Θεοτόκης διεπραγματεύετο ἄνευ πληρεξουσιότητος. Ἀπὸ τὴν Βιέννην καὶ Ρώμην ἐδόθησαν δυσμενεῖς ἀπαντήσεις διὰ τὴν συμμετοχὴν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Τριπλῆν. Αὐτὸς ὁ Γουλιέλμος εὗρισκε τὸ πρᾶγμα πρόωρον καὶ ἐφοβεῖτο τὰς περιπλοκάς. Συνεπῶς, τὴν 7/20 Ἰουνίου 1913 ὁ ὑπουργὸς Γιάγκωβ ἐκάλεσε τὸν Γεώργιον Θεοτόκην καὶ τοῦ ἀνεκοίνωσεν ὅτι δὲν δύναται νὰ γίνῃ τοιαύτη διαπραγματέυσις, προσθέσας τὰ ἐξῆς:

«Γιάγκωβ: Ἔχω τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὁ κ. Βενιζέλος ἐπιδιώκει πρῶγματι στενότερον σύνδεσμον μὲ τὴν Ρουμανίαν, ἀλλὰ δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ συμμαχήσῃ μὲ οὐδεμίαν μεγάλην Δύναμιν. Καὶ τοῦτο διὰ ν' ἀποφύγῃ τὴν πιθανὰς περιπλοκάς.

«Γ. Θεοτόκης: Τὰ πράγματα μετεβλήθησαν ἐν τῷ μεταξῷ».

Ἐνώπιον τῆς ἐπιμονῆς τοῦ βασιλικοῦ ἀπεσταλμένου, ὁ φὸν Γιαγκωβ ἠναγκάσθη νὰ εἴπῃ καθαρὰ πλεόν ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἑλληνογερμανικῆς συμμαχίας πρὶν ἐκκαθαρισθῆ ἡ βαλκανικὴ κατάστασις.

Εἰς Ἀθήνας αἱ ἐνέργειαι τοῦ Γ. Θεοτόκη ἐπροκάλεσαν ἀναστάτῳσιν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐδήλωσε πρὸς τὸν Βενιζέλου ὅτι οὐδέποτε ἐξουσιοδότησε τὸν πρῶην πρωθυπουργὸν νὰ διαπραγματευθῆ συμμαχίαν. Ἐδωκεν ἐντολὴν νὰ περιορισθῆ ὁ ἀπεσταλμένος εἰς τὴν τυπικὴν ἀναγγελίαν τῆς ἀναρρήσεώς του. Πρὸς τὸν Κουὰτ ἀνεκινώθη ἐπίσης παρὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ ὅτι ὁ Γ. Θεοτόκης παρεξήγησε τὴν ἀποστολὴν του. Ὁ Γουλιέλμος ἐτηλεγράφει διὰ τοῦ Κουὰτ εἰς τὸν Κωνσταντῖνον:

«Ἡ παραίτησις τοῦ κ. Βενιζέλου (ἐξ ἀφορμῆς τῶν προτάσεων τοῦ Γ. Θεοτόκη περὶ ἑλληνογερμανικῆς συμμαχίας), ἥτις θὰ ἦτο μεστὴ συνεπειῶν διὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν δυναστείαν της εἰς τὸς κρίσιμους ταύτας στιγμὰς, μοῦ φαίνεται, κατὰ τὸ παρόν, δυστύχημα διὰ τὴν Ἑλλάδα».

Ὁ Γεώργιος Στροῖτ ἐκρίνει ὡς ἐξῆς τὰ τότε διαβήματα τοῦ Θεοτόκη:

«Ὁ Γεώργιος Θεοτόκης ὑπέπεσεν εἰς ἀνεξήγητον διὰ τὸν χαρακτῆρα του ἐλαφρότητα. Οὐδεμίαν σὺδαμόθεν ἔλαβεν ἐντολὴν νὰ διαπραγματευθῆ συμμαχίαν μὲ τὴν Γερμανίαν».

Καὶ ὅμως κατόπιν τοιαύτης ἐλαφρότητος ὁ Γ. Θεοτόκης δὲν ἐστερήθη τῆς ἰδιαίτης εὐνοίας τοῦ Κωνσταντῖνου, ὅστις τὸν ἐκάλει μετ' ὀλίγον εἰς τὸ στρατηγεῖον του. Εἶναι ἄλλως τε ἀδύνατον νὰ ὑποτεθῆ ὅτι πολιτικὸς τῆς ἡλικίας, τῆς πείρας καὶ τῆς σοβαρότητος τοῦ Θεοτόκη, θὰ προέβαινε εἰς πράξεις τοιαύτης σπουδαιότητος, ἐὰν δὲν εἶχε τὴν ἀνεπίσημον τοῦλάχιστον ἔγκρισιν τοῦ Βασιλέως. Ἡ ἑλληνογερμανικὴ συμμαχία ἦτο εἰς τὸ πρόγραμμα τῆς ὀλιγαρχίας. Αἱ προτάσεις τοῦ Θεοτόκη ἀπέτυχαν, ἐπειδὴ ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἔκρινε τὴν στιγμὴν κατάλληλον πρὸς ἀπομάκρυνσιν τοῦ Βενιζέλου, ἡ δὲ Γερμανία ἀπέφευγε νὰ συνδεθῆ μὲ τὴν Ἑλλάδα, κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ δευτέρου βουλγαρικοῦ πολέμου (1).

(1) Ἐκ συνομιλιῶν μετὰ τῶν Ε. Βενιζέλου, Α. Ρωμάνου, Γ. Στροῖτ, Ν. Πολίτη, κατὰ τὸ ἔτος 1928. Α. Καμπάνη: «Ἡ Ἑλληνικὴ Κρίσις». Τηλεγράφημα Α. Κορομηλά τῆς 3 16 Ἰουνίου πρὸς Γ. Θεοτόκην, Βερολίνον. Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 473 τηλεγράφημα τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Γερμανίας πρὸς τὸν πρέσβην Ἀθηνῶν Κουὰτ. Τηλεγράφημα τῆς 6/19 Ἰουνίου 1913 τοῦ Γ. Θεοτόκη ἐκ Βερολίνου πρὸς τὸν Βισλέα καὶ τὴν κυβέρνησιν Ἀθῆνας—Γιαγκωβ πρὸς Κουὰτ τὴν 8/21 Ἰουνίου 1913, 75—13454 τῶν γερμανικῶν ἀρχείων. Συνομιλία Βενιζέλου· Κουὰτ τῆς 9/22 Ἰουνίου εἰς τὸ 128 τῆς γερμανικῆς πρεσβείας Ἀθηνῶν, Γουλιέλμος πρὸς Κωνσταντῖνον εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 13456 τῶν γερμανικῶν ἀρχείων. Ὁ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτὴς τῆς Γαλλίας Γ. Ντεβίλ (1910—1915) εἰς τὸ βιβλίον του «Ἡ Ἀντάντ, ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ Βουλγαρία» σελίδες 71 καὶ 104 γράφει ὅτι: «Εἰς τὴν ἀλληλογραφίαν μου θ.μ. εὐρίσκονται ἀποδείξεις περὶ τῶν γερμανοφίλων σχεδίων τοῦ Γ. Θεοτόκη, τοῦ φίλου του Γ. Μπαλτατζῆ, δεσμευομένου ρητῶς ἀπέναντι τοῦ κ. Βαλκένιν, τοῦ προστατευομένου του Βίκτωρος Δούσμανη, πραγματικοῦ αὐτοῦργοῦ ἀνωγύμων ἐπιθέσεων ἐναντίον τῆς γαλλικῆς στρατιωτικῆς ἀποστολῆς».

Διὰ τὴν φανῆ ἐν τούτοις σαφέστερα ἢ ἀντίθεσις μεταξὺ τῆς ὀλιγαρχικῆς καὶ τῆς φιλελευθέρως ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐκτεθοῦν αἱ γενικαὶ γραμμαὶ τῆς δευτέρας.

Τὰ μεγάλα ἔθνη ζητήματα τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος ἐξηγοτήθησαν σταθερῶς ἀπὸ γεωγραφικὰς καὶ ἱστορικὰς προϋποθέσεις τοπικοῦ — βαλκανικοῦ χαρακτῆρος. Ἡ πρὸς βορρᾶν εὐρυνσις τῶν συνόρων τοῦ κράτους καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς ὑπεροχῆς του εἰς τὴν θάλασσαν τοῦ Αἰγαίου ἀπετέλουν ἀμεταβλήτους βάσεις τῆς ἔθνικῆς πολιτικῆς, ἀναγνωριζομένης ἕξ ἴσου ἀπὸ τὴν ὀλιγαρχίαν ὅσον καὶ ἀπὸ τοὺς διαδόχους αὐτῆς ἀστῶς.

Παραπλῦτως ὅμως ὑπῆρχεν ἡ μέθοδος τῆς πραγματοποιήσεως τῶν ἔθνικῶν σκοπῶν καὶ ἡ ἀντίληψις περὶ τῆς γενικῆς εὐρωπαϊκῆς καταστάσεως. Ἐδῶ διέφερε ριζικῶς ἡ πρὸ τοῦ 1909 καὶ ἡ κατόπιν πολιτικὴ ἐποχὴ.

Ἡ πρώτη ἐφήρμοξε τὴν ἀσυγχρόνιστον τακτικὴν τῆς ἐπιβολῆς τῶν ἱστορικῶν δικαίων τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Δὲν ἔκαμνε συμβιβασμοὺς μὲ τὰ ἄλλα κράτη τοῦ Αἴμου σλαβικὰ ἢ ὄχι. Σύστημα μονώσεως, ἀδυναμίας καὶ χωρὶς ἐλπίδα ἐφαρμογῆς.

Ἀντιθέτως τὸ ἀστικὸν κράτος διὰ τῆς πρωτοβουλίας τοῦ Βενιζέλου ἠκολούθησε τὴν ἀρχὴν τῶν συμμαχιῶν.

Ἀπέναντι τῆς Εὐρώπης καὶ αὐτὴ ἡ ὀλιγαρχικὴ Ἑλλὰς διετήρει τὴν ἐκ παραδόσεως συμπάθειαν εἰς τὰς προστατίδας Δυνάμεις, μέχρις ὅτου ἐστράφη πρὸς τὴν Γερμανίαν διὰ τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Γεωργίου Θεοτόκη.

Οἱ Ἕλληνες φιλελεύθεροι καὶ ὁ ἀρχηγὸς των Βενιζέλος ἠσθάνοντο τὴν ὁμοιότητα, ἣτις συνέδεε τὴν νεαρὰν ἀστικὴν κοινωνίαν τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὰς παλαιότερας, ἐπίσης ἀστικὰς καὶ φιλελευθέρως κοινωνίας τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας. Ἄν ἐτίθεντο κατὰ μέρος αἱ ἱστορικαὶ ἀναμνήσεις, ἀπέμεναν ὡς ἰσχυροὶ δεσμοὶ τῆς μικρᾶς Ἑλλάδος μὲ τὰς δύο μεγάλας δυτικὰς Δυνάμεις ἢ ὁμοιότης τῶν οικονομικῶν, κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν συνθηκῶν.

Ἐὰν δὲ ἐπετρέπετο εἰκονικὴ παράστασις, θὰ ἐλέγετο ὅτι ἔναντι τῆς ἠπειρωτικῆς πολιτικῆς τῆς ὀλιγαρχίας τὸ φιλελεύθερον ἀστικὸν κράτος ἀνεύωνε τὴν θαλασσίαν παράδοσιν τοῦ ἔθνους.

Ἄλλος ἐν τούτοις λόγος ἔκρινεν ἀποφασιστικῶς τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τῆς νέας Ἑλλάδος:

Ἀπὸ τοῦ 1907 καὶ ἐντεῦθεν ἐπεκράτησεν εἰς τὴν Εὐρώπην ἡ πολιτικὴ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας Ἐδουάρδου τοῦ Ζ'. Ὁ ἀγγλορωσικὸς ἀνταγωνισμὸς κατέπαυσεν. Ἐμενε πάντοτε ἡ διαμφισβήτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἄλλ' ἐκεῖ ἐγκατεστάθη κυρίαρχος ἡ Γερμανία, ἡ ὁποία ἐξεμεταλλεύετο ὡς ἀποικίαν τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Ἡ Μεγάλῃ Βρετανία ἐγκατέλειπε τὸ δόγμα τῆς τουρκικῆς ἀκεραιότητος.

Ὁ Βενιζέλος δὲν ἦτο ἀπὸ τοὺς πολιτικοὺς διπλωμάτας, οἱ ὁποῖοι μένουν ἀδρανεῖς ἐνώπιον τοιοῦτων ζυμώσεων. Ἀντελαμβάνετο ὅτι τὸ ἑλληνικὸν κράτος οὔτε ὤφειλε οὔτε ἠδύνατο ν' ἀναμιχθῆ εἰς τὴν καθαντὸ πάλιν

τῶν δύο εὐρωπαϊκῶν ομάδων Ἐκρατήθη μακρὰν ἀπὸ κάθε δέσμευσιν συμ-
μαχικήν, τοῦλάχιστον μέχρι τέλους τοῦ 1913.

Ἄλλ' ἢ συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου ἦτο διὰ τὰ Βαλκάνια καὶ τὴν
Ἑλλάδα γεγονός διεθνούς σημασίας. Τουρκία καὶ Βουλγαρία, τὰ ἡττημένα
ἐκ τῶν δύο πολέμων κράτη, ἐστρέφοντο εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ τὴν Αὐστρίαν
πρὸς ἀποκατάστασιν τῶν ὅσων ὑπέστησαν ζημιῶν. Ἐκ τῶν δύο κεντρικῶν
Δυνάμεων, ἡ Γερμανία ἐπεδίωκεν εἶδος οικονομικῆς ἐπικρατίσεως εἰς τὸν
Αἴμιον, διὰ τοῦ ὁποίου θὰ ἐφήρμοξε τὴν μεγάλην ἀποικιακὴν πολιτικὴν τῆς
πρὸς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Ἡ Αὐστρία εἶχεν ἑδαφικὰς βλέψεις ἐπὶ τῶν
Βαλκανίων. Ἐκ τῶν εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων, μόναι αἱ Ἄγγλια καὶ Γαλλία
ἦσαν ἀνιδιοτελεῖς εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς ἑδαφικῆς ἀκραιότητος τῆς χερσονήσου.

Ὑπὸ τοιαύτας περιστάσεις, ὁ Βενιζέλος ἔστρεψε σταθερῶς τὴν ἐξωτε-
ρικὴν πολιτικὴν τῆς χώρας πρὸς τὰς δύο δυτικὰς Δυνάμεις. Καὶ ὅταν ὁ
Κωνσταντῖνος τοῦ ὤμίλησε περὶ συμμαχίας μετὰ τὴν Γερμανίαν, ὁ Βενιζέλος
τοῦ ἀπήντησεν ὅτι ἔπρεπε νὰ καλέσῃ ἄλλην κυβέρνησιν πρὸς ἐφαρμογὴν
τοιαύτης πολιτικῆς (1).

Ἐκτὸς ὅμως τῶν γενικῶν λόγων, εἰδικὰ περιστατικὰ ὥριζαν τὴν θέσιν
τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὸ μέρος τῆς Ἀντάντ, ὅταν ἐξερράγη ὁ εὐρωπαϊκὸς
πόλεμος.

Ἐμνημονεύθη ὅτι ὁ πρῶτος βαλκανικὸς πόλεμος ἠπειλήσεν τὴν εἰρήνην
τῆς Εὐρώπης. Ἡ Αὐστρία ἐκίνητοποίησε κατὰ τῆς Σερβίας πολλὰ σώματα
στρατοῦ. Ἡ Ρωσσία ἔλαβεν ἀνάλογα μέτρα ὑπὲρ τῶν Σέρβων. Ἡ Ἄγγλια,
Γαλλία καὶ Γερμανία διέσωσαν τὴν εἰρήνην. Ἄλλ' ὁ κλονισμὸς ἐπὶ ἐβδο-
μάδας ἦτο σφοδρὸς. Ἡ Μεγάλη Βρετανία καὶ ἂν ἀκόμη δὲν μετείχε τοῦ
ἐπικειμένου πολέμου, ὄφειλε νὰ λάβῃ μέτρα προνοίας εἰς τὴν Μεσόγειον
θάλασσαν, ὅσων θὰ ἔδρων οἱ ἀντίπαλοι στόλοι. Εἰς τοῦτο ὀφείλεται ἡ πρώτη
ἀγγλοελληνικὴ συνεννόησις.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ Δεκεμβρίου 1912, διαρκούσης τῆς βαλκανικῆς δια-
σκεψέως, ὁ εἰς Λονδῖνον εὐρισκόμενος, ὡς ἀρχηγὸς τῆς ἑλληνικῆς ἀποστολῆς,
πρωθυπουργὸς Ε. Βενιζέλος, συνητήθη μετὰ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονο-
μικῶν τῆς Ἀγγλίας Λόυδ Τζῶρτζ. Παρίσαντο ὁ ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν
(Ὀΐνστον Τσῶρτσιλ καὶ ὁ πρῶτος λόρδος τοῦ ναυαρχείου πρίγκηψ Βάττεμ-
βεργ. Ὁ Λόυδ Τζῶρτζ ἠρώτησε τὸν Βενιζέλον, ἐὰν ἡ Ἑλλάς θὰ ἦτο διατε-
θειμένη νὰ ἐπιτρέψῃ ἐν περιπτώσει ἀνάγκης, τὴν ὑπὸ τοῦ ἀγγλικοῦ στόλου
χρησιμοποίησιν τοῦ λιμένος τοῦ Ἀργοστολίου, διδομένης εἰς τὴν Ἑλλάδα
ὡς ἀνταλλάγματος τῆς Κύπρου. Ἐδηλώθη συγχρόνως πρὸς τὸν Ἑλληνα πρω-

(1) Τὸ θέμα περὶ ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς Ἑλλάδος ἐξετάζεται ἰδεολογικῶς
μὲν παρὰ τοῦ Γ. Σκληροῦ εἰς τὰ προβλήματα τοῦ συγχρόνου ἑλληνισμοῦ, ἐπιστημο-
νικῶς δὲ ὑπὸ τῶν Μπρὺν καὶ Βαλλῶ εἰς τὴν «Γεωγραφίαν τῆς ἱστορίας». Πλὴν ὀρι-
σμένων ἀνακριβειῶν, ἡ κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου ἑλληνικὴ πολι-
τικὴ, περιγράφεται εἰς τὸν 35ον τόμον τῶν ἐπισήμων γερμανικῶν ἀρχείων, ἔκδοσις
1926. Α. Σερραντὰμ: Τὸ «Παγγερμανικὸν σχέδιον ἀνευ προσωπίδος» σελίδες 58-67.

Στρατηγός Π. ΔΑΓΚΑΗΣ

θυπουργὸν ὅτι ἡ πρότασις δὲν ἔπρεπε νὰ θεωρηθῆ ἐπίσημος, διότι τοιαύτην θὰ ἠδύνατο νὰ διατυπώσῃ ἐκ μέρους τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως μόνον ὁ σὲρ Ἔδουαρδ Γκρέϋ, ὡς ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἄλλ' ὅτι εἰς αὐτὸν δὲν ἤμποροῦσαν νὰ θίξουν τὸ ζήτημα τοῦτο, ἐφ' ὅσον ἦτο πρόεδρος τῆς πρεσβευτικῆς διασκέψεως, ἐπεφυλάσσοντο δὲ νὰ τὸ πράξουν, μετὰ τὴν λήξιν τῆς συνδιασκέψεως, ἐὰν ὁ Βενιζέλος ἀπεδέχετο τὸ σχέδιον.

Ὁ Βενιζέλος ἀπήντησεν ὅτι κατ' ἀρχὴν ἀποδέχεται ὑπὸ τὴν ἐπιφύλαξιν τῆς ἐγκρίσεως τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ μετὰ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι ἡ συμφωνία θὰ διευκρινετο οὕτως ὥστε ἡ ἐνδεχομένη χρησιμοποίησις τοῦ λιμένος τοῦ Ἀργοστολίου νὰ μὴ ἀποτελῆ παραβίασιν τῆς ἑλληνικῆς οὐδετερότητος. Εἰς τοῦτο συνεφώνησαν οἱ Ἄγγλοι. Ὁ πρωθυπουργός, ἐπανελθὼν εἰς τὰς Ἀθήνας ἐγνωστοποίησε τὰ διαμειφθέντα πρὸς τὸν βασιλέα Γεώργιον. Βραδύτερον κατέστησεν ἐνήμερον τὸν ἀνελθόντα εἰς τὸν θρόνον Κωνσταντῖνον. Οὐδεὶς ἐκ τῶν δύο ἔφερεν ἀντίρρησιν.

Παρελθούσης τῆς βαλκανικῆς κρίσεως, δὲν ἐγένετο λόγος περὶ τοῦ σχεδίου ἐκείνου. Ἄλλ' ὅταν, κατὰ Ἰανουάριον 1914, ὁ πρωθυπουργός Βενιζέλος ἐπεσκέφθη τὰς εὐρωπαϊκὰς πρωτευούσας διὰ τὸ ζήτημα τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, ἐπεζήτησε θετικωτέραν προσέγγισιν μετὰ τὴν Μεγάλην Βρετανίαν. Τὴν ἐθεώρει ὡς «τὴν ἰσχυροτέραν τῶν μεγάλων Δυνάμεων καὶ ὡς ἐκείνην ἢ ὅποια ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην θὰ ἐβοήθει τὴν πραγματοποίησιν τῶν ἑλληνικῶν βλέψεων». Πρὶν ἀναχωρήσῃ ἐξ Ἀθηνῶν ἀνέπτυξε τὰς γνώμας του εἰς τὸν Κωνσταντῖνον, ὅστις συνεφώνησε μετὰ τὸν πρωθυπουργὸν καὶ τὸν ἐξουσιοδότησε νὰ ὁμιλήσῃ ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο πρὸς τὸν σὲρ Ἔδουαρδ Γκρέϋ.

Εἰς Λονδῖνον ὁ πρόεδρος Βενιζέλος ἐξέθεσε πρὸς τὸν Ἄγγλον ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν, ὅτι ἡ Μεγάλη Βρετανία εἶχε συμφέρον νὰ στηριχθῆ ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος διὰ τὴν πολιτικὴν της εἰς τὴν ἀνατολικὴν Μεσόγειον. Ἐπρότεινε ταυτοχρόνως τὴν ἐνέργειαν ναυτικῆς ἐπιδειξέως ἐναντίον τῆς Τουρκίας, ὅπως ἐξαναγκασθῆ αὕτη νὰ δεχθῆ τὰς ἀποφάσεις τῶν Δυνάμεων διὰ τὰς νήσους.

Εἰς ταῦτα ἀνεφέρετο ἀργότερον ὁ Λούδ Τζώρτζ, γράφων πρὸς τὸν Βενιζέλον διὰ τοῦ Τζῶν Σταυρίδη :

«Ὁ Λούδ Τζώρτζ μοῦ ὑπέμνησε τὴν συνομιλίαν σας (τοῦ Ε. Βενιζέλου) μετ' αὐτοῦ καὶ τοῦ Τσῶρτσιλ διὰ τὴν συνεννόησιν μετὰ τὴν Ἀγγλίαν, ὅτε, ἰδιαίτερος δὲ κατὰ τὴν τελευταίαν σας συνάντησιν, τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1914 ὑμεῖς (ὁ Ε. Βενιζέλος) τοὺς ὠθεῖτε νὰ ἐπισπεύσουν τὰ πράγματα καὶ νὰ φθάσουν εἰς συμφωνίαν».

Τὴν ἰδίαν ἐποχὴν διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν, ὁ πρωθυπουργός τῆς Ἑλλάδος ἐζήτηε τὴν ὑποστήριξιν τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως καὶ ἔλεγε πρὸς τὸν πρόεδρον τῆς δημοκρατίας Πουανκαρέ :

«Ἐἴμεθα πολὺ μικροὶ διὰ νὰ σᾶς βοηθήσωμεν. Ἐὰν ὅμως ποτὲ ἡ

Γαλλία κινδυνεύση, δύναται νὰ ὑπολογίζῃ ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος. Γνωρίζομεν νὰ ἀποδεικνύωμεν τὴν εὐγνωμοσύνην μας».

Ὁ Πουανκαρέ, ἀναφέρων τὴν συνομιλίαν, γράφει τὰ ἐπόμενα :

«Μετὰ τὸ ζήτημα τῶν νήσων Χίου καὶ Μυτιλήνης, ὁ Βενιζέλος μοῦ εἶπε: Ἡ Ρουμανία καὶ ἡ Ἑλλάς συνδέονται διὰ μιᾶς συμβάσεως, ἥτις ἐγγυᾶται τὴν ἐκτέλεσιν τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου. Τῆς ἐπρότεινα πραγματικὴν συμμαχίαν. Δὲν ἠθέλησε πρὸς τὸ παρὸν νὰ φθάσῃ ἕως ἐκεῖ. Εὐελπιστῶ ἐν τούτοις νὰ ἐπιτύχῃ κατὶ καλλίτερον. Καὶ τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν ἡ Ρουμανία καὶ ἡ Ἑλλάς θὰ εἶνε μεταξύ των σύμμαχοι, ἔχω τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ γίνουν ἀμφοτέρωθεν σύμμαχοι τῆς Γαλλίας».

Τὸ συμπέρασμα εἶναι σαφές :

Ὅταν ἤρχισεν ὁ εὐρωπαϊκὸς πόλεμος, ἡ Ἑλλάς μίαν μόνην σύμμαχον εἶχε: τὴν Σερβίαν. Πρὸς οὐδεμίαν ἄλλην Δύναμιν τὴν ἤνωσε συνθήκη οἰαδήποτε. Ἀλλὰ καὶ ἔνεκα τῆς Σερβίας καὶ ὅσων μέχρι τοῦδε ἐξετέθησαν, εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ὑπῆρχαν ἰσχυροὶ πολιτικοὶ δεσμοὶ μεταξύ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους καὶ τῶν μεγάλων Δυνάμεων Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας. Τοῦτο ἠσθάνετο ἡ ἔθνικὴ παμπηφία καὶ ἡ μεγάλη μερὶς τοῦ λαοῦ. Ὁ βασιλεὺς καὶ ἡ ὀπισθέν του ὀλιγαρχία διεφώνουν. (1)

(2) Πρακτικὰ συμβουλίου τοῦ Στέμματος τῆς 18ης Φεβρουαρίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1915. Εἰς τὸ τρίτον ὑπόμνημά του τῆς 16ης Φεβρουαρίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1915 ὁ Ε. Βενιζέλος ὑπενηύμισε πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον, ὅτι εἶχεν ἐγκρίνη τὴν ἀγγλοελληνικὴν συνεννόησιν. Ἐπιστολὴ πρωθυπουργοῦ Βενιζέλου πρὸς βασιλέα Κωνσταντῖνον, Ἀθῆναι 25 Αὐγούστου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1915. Γενικὸς πρόξενος Λονδίνου Τζῶν Σταυρίδης πρὸς Ε. Βενιζέλον πρωθυπουργόν, 5 Μαρτίου 1915. Ἐδημοσιεύθη εἰς Διπλωματικὴν Βίβλον κυβερνήσεως Γούναρη τὸ 1921. Ρ. Πουανκαρέ «Εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Γαλλίας» τόμος 4ος σελίδες 21—22.

Ὁ γράφων νομίζει ὅτι τὸ κεφαλαῖωδες θέμα τῆς ἀγγλοελληνικῆς συνεννοήσεως τὸ ἐκθέτει ἀκριβέστερον ὅλων ὅσοι μέχρι τοῦδε σχετικῶς ἠσχολήθησαν ἐπ' αὐτοῦ.

ΕΝ ΤΩ ΜΕΣΩ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΚΡΙΣΕΩΣ

Μεσημβρία τῆς 28ης Ἰουνίου 1914 εἰς Σεράγεβον τῆς Βοσνίας. Ὁ Διάδοχος τῆς Αὐστροουγγαρίας ἀρχιδουξ Φερδινάνδος καὶ ἡ σύζυγός του κόμησα Σοφία Σότεκ ἐπεσκέπτοντο τὴν ὑπόδουλον σλαυικὴν πόλιν. Ἡ ἄμαξά των ἐβραδυπόρει. Ὁ Σέρβος μαθητὴς Γαβριήλ Πρίντσιπ ἐπλησίασεν ἐσκόπευσε καὶ ἐξεκένωσε τὸ περιστροφόν του. Ὁ πρίγκηψ καὶ ἡ γυναϊκά του ἔπεσαν νεκροί.

Εἰς τὸ γεγονός αὐτὸ ἀπεδόθη ὁ εὐρωπαϊκὸς πόλεμος.

Οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἐφεύρει τὴν λέξιν μοῖρα. Τῆς φορτώνουν εὐκολὰ τὰς πλάνας, τὰς ἀδυναμίας, τὰ ἐγκλήματα των. Τοῦτο ἔκαμαν μὲ τὸ κακούρηγμα τοῦ Σεραγέβου. Πράγματι οὔτε ὁ Πρίντσιπ ἐφόνευσε τυχαίως τὸν ξένον δυνάστην τῆς φυλῆς του, οὔτε ἡ Αὐστρία παρεσύρθη μοιραίως ἀπὸ μίαν δολοφονίαν διὰ νὰ ἐπιτεθῆ κατὰ τῆς Σερβίας. Αἱ κυβερνήσεις δὲν μεταβάλλουν ζητήματα ἀσφαλείας προσώπων εἰς ὑποθέσεις ὑπάρξεως κρατῶν. Ἐὰν τὸ κάμουν, σημαίνει ὅτι τὸ θεωροῦν σκόπιμον. Ἡ Αὐστρία δὲν ὑπῆρξεν ἀκούσιον θῦμα ἐνὸς περιστατικοῦ. Τὸ ἐχρησιμοποίησε.

Ἐτος ὀλόκληρον πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ ἀρχιδουκός, ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Αὐστροουγγαρίας ἔλεγε πρὸς τὸν ἐν Βιέννῃ Γερμανὸν πρεσβευτήν :

«Μπέρτχολδ : Δὲν ἠμπορῶ νὰ λέγω ἀπλῶς «ναὶ καὶ ἀμήν!» εἰς ὅλας τὰς ἀποφάσεις τῶν βαλκανικῶν κρατῶν καὶ εἰς ὅλα τὰ ζητήματα τὰ ἀφορῶντα τὸν ΑἼμον. Τοιαύτην εὐθύνην δὲν ἠμπορῶ νὰ ἀναλάβω ἐνώπιον τῆς ἱστορίας. Ἡ Αὐστρία εἶναι καὶ αὐτὴ βαλκανικὴ Δύναμις».

Ἦθελε δηλαδὴ νὰ εἶναι ἡ μόνη βαλκανικὴ Δύναμις. Τὸ εἶπε καθαρὰ ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας συνοψίσας ὠμότερον ἀπὸ τὸν Αὐστριακὸν διπλωμάτην τὸ πρόγραμμα τῶν δύο αὐτοκρατοριῶν :

«Ἡ Αὐστρία πρέπει νὰ κυριαρχήσῃ ἐπὶ τῶν μικρῶν βαλκανικῶν κρατῶν εἰς βάρους τῆς Ρωσσίας. Ἄλλῳ δὲν θὰ ἠσυχάσωμεν ποτέ».

Διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ προγράμματος τούτου, Αὐστρία καὶ Γερμανία ἐπραξικόπουν διαρκῶς ἀπὸ τοῦ 1908 καὶ ἐντεῦθεν. Μίαν μόνην φορὰν ὑπεχώρησαν, ἕνεκα διαφωνίας μεταξύ των. Καὶ τότε ὑπεγράφη ἡ συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου, ἡ καθιερώσασα σχετικὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν βαλκανικῶν λαῶν. Ἡ κυβέρνησις τῆς Βιέννης ἐπεδόθη μετὰ λύσης πρὸς ἀνατροπὴν τῆς Ὀγδοηκοντούτης, φιλειρηνικός, πολυπαθῆς, ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Αὐστρίας, ἐξεφράσθη οὕτω περὶ τῆς νέας τάξεως τῶν πραγμάτων τῆς χερσονήσου :

«Ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Γερμανία δὲν ἤμποροῦν νὰ δεχθοῦν τὴν συνθήκην τοῦ Βουκουρεστίου ὡς τὸν ὀριστικὸν διακανονισμὸν τοῦ βαλκανικοῦ ζητήματος. Μόνον εἰς γενικὸς πόλεμος θὰ δώσῃ τὴν ἀρμόζουσαν λύσιν».

Ἡ Γερμανία ἐδίσταζε νὰ κηρυχθῆ φανερὰ ἐναντίον τοῦ καθεστώτος τοῦ Βουκουρεστίου. Εἶχεν ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ ἀσφαλέστερον μέσον πρὸς ἀποσύνθεσιν τοῦ νέου βαλκανικοῦ συνδέσμου ἦτο ὁ προσεταιρισμὸς τῆς Ρουμανίας καὶ Ἑλλάδος, ἐθνῶν ἀντισλαβικῶν. Διὰ τοῦτο ἐπολιτεύετο μετὰ συμπαθείας πρὸς αὐτὰς καὶ ἐζήτησε τὴν συγκατάθεσιν τοῦ βιενναίου ἀνακτοβουλίου διὰ νὰ συνεργασθῆ ἡ Ἑλλάς μετὰ τῶν Κεντρικῶν Αὐτοκρατοριῶν. Ἡ Αὐστρία ἠρνεῖτο, προτιμῶσα τὴν Βουλγαρίαν. Ὅταν ὁμως ἐδολοφονήθη ὁ αὐστριακὸς Διάδοχος καὶ ἡ Ρωσσία ἔδωκε νὰ ἐννοηθῆ ὅτι δὲν θὰ ἐπέτρεπε τὴν συντριβὴν τῆς Σερβίας, τότε ἡ γερμανικὴ κυβέρνησις ἀπέσυρε τὰς ἀντιρρήσεις της. Ἐστάθη ἀνεπιφυλάκτως εἰς τὸ πλευρὸν τῆς Αὐστρίας. Ὁ πρέσβυς τῆς Γερμανίας εἰς Βιέννην ἐγνωστοποιεῖ πρὸς τὴν κυβέρνησίν του :

«Ἡ Βουλγαρία ἀνεκοίνωσεν ἐνταῦθα (εἰς Βιέννην) ὅτι δὲν θὰ πράξῃ τίποτε ἂν δὲν συνεννοηθῆ προηγουμένως μετὰ τῆς Αὐστροουγγαρίας».

Ὁ αὐτοκράτωρ Γουλιέλμος, ὅστις οὐδεμίαν εἶχε συνήθως ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν Φερδινάνδον τῆς Βουλγαρίας, ἔλεγε τώρα :

«Δὲν φέρω ἀντίρρησην προκειμένου νὰ προσεταιρισθῆ ἡ Αὐστρία τὴν Βουλγαρίαν».

Ὁ δὲ Γερμανὸς πρέσβυς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ οὐσιαστικῶς διευθύνων τὴν ἀνατολικὴν πολιτικὴν τῆς πατριδος του, ἔκαμνε τὰς ἐξῆς δηλώσεις πρὸς τὸν Ἕλληνα συνάδελφόν του Πανᾶν :

«Ἡ Αὐστρία διέπραξε βαρῦτατον σφάλμα μὴ ἐμποδίσασα ἔστω καὶ διὰ τῆς βίας τὸν δεύτερον βαλκανικὸν πόλεμον. Θὰ ἐνήργει μὲ τὴν βοήθειαν τῆς Γερμανίας, ἡ δὲ Ρωσσία δὲν θὰ ἐκινεῖτο. Καὶ οὕτω δὲν θὰ ὑφίστατο σήμερον ἡ συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου, ἥτις ἐδημιούργησεν εἰς τὰ Βαλκάνια κατάστασιν, ἡ ὁποία οὔτε φυσιολογικὴ εἶναι οὔτε νὰ διατηρηθῆ δύναται».

Ἡ Ἑλλάς δὲν ἀνείμχθη ἀμέσως ἢ ἐμμέσως εἰς τὰ γεγονότα τὰ προκαλέσαντα τὴν εὐρωπαϊκὴν κρίσιν. Ἐντὸς τῆς μικρᾶς ἀκτίνος τῆς ἐνεργείας της, ὑπεβλήθη εἰς θυσίας διὰ νὰ τὴν ἀποσοθήσῃ. Ἄλλ' ὅταν ἡ κρίσις ἐπῆλθεν, εὐρέθη ἡ Ἑλλάς ἐνώπιον σαφεστάτης καταστάσεως :

Ἡ Αὐστρία κατέλυε διὰ τῶν ὄπλων τὴν συνθήκην τοῦ Βουκουρεστίου. Ἡ βαλκανικὴ ἰσορροπία ἀνετρέπετο ὑπὲρ τῆς Βουλγαρίας. Τὸ ἔγκλημα τοῦ Σεραγέβου ἦτο πρόσχημα πρὸς δικαιολογίαν ἐνεργείας, ἥτις θὰ ἐπεβάλλετο οὕτως ἢ ἄλλως. Προσχήματα εὐρίσκονται πάντοτε (!).

(!) Τὰ σχετικὰ μὲ τὴν αὐστρογερμανικὴν πολιτικὴν εἰς τὰ Βαλκάνια μεταξὺ 1908—1913 ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τῆς ἐπισημοῦ ἐκδόσεως τῶν γερμανικῶν ἀρχείων μὲ τὸν τίτλον: «Ἡ παγκοσμίη πολιτικὴ τῶν εὐρωπαϊκῶν κυβερνήσεων». Συγκεκριμένως

Ἡ εὐρωπαϊκὴ κρίσις ἐδημιούργει αὐτομάτως ζήτημα ἀναθεωρήσεως τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου. Ἐκινδύνευαν ὅσα ἐκτῆθησαν διὰ τῶν δύο βαλκανικῶν πολέμων. Ἐξ ἴσου ὁμως δεινὴ καὶ ἀμεσώτερα ἦτο ἡ ἀπειλὴ ἐκ τῆς Χίου καὶ Μυτιλήνης.

Αἱ μετὰ τῆς Τουρκίας συνεννοήσεις τοῦ Ἀπριλίου 1914 εἶχαν ἀποτύχει. Ὁ διωγμὸς τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Θράκης, τοῦ Πόντου, τῆς Μικρασίας, ἐπανήρχισε συστηματικώτερος καὶ ἀγριώτερος. Ἡ ἐπαρχία Ἀδριανουπόλεως ἀπέβη θέατρον διώξεως καὶ λεηλασίας. Ἡ Καβάλλα ἐπλημμύριζεν ἀπὸ πρόσφυγας. Τὴν 2αν Ἰουνίου 3.000 Ἕλληνες τῆς μικρασιατικῆς Φωκαίας ἔφθαναν μετὰ τοῦ ἐπισκόπου των εἰς Θεσσαλονίκην. Διηγούντο ἀπεριγράπτους τουρκικὰς θηριωδίας. Γυναῖκες, βρέφη, γέροντες, ἐρρίφθησαν ζωντανοὶ εἰς φρέατα. Παρθένοι ἐβιάσθησαν. Ἐκατὸν πρόκριτοι ἐσφάγησαν. Οἰκίαι καὶ καταστήματα ἐπυρπολήθησαν καὶ ἐληστεύθησαν. Ἐπὶ κεφαλῆς τῶν κακούργων εὐρίσκετο τουρκικὴ χωροφυλακή.

Οἱ πρόξενοι Προύσης, Αἰβαλῆ, Σμύρνης, ἐτηλεγράφουν εἰς Ἀθήνας ὅτι βασιβουζοῦκοι ὁμοῦ μὲ τούρκους στρατιώτας κατέστρεφαν πόλεις καὶ κώμας ἑλληνικὰς. Τὸ Γενησάρ, τὸ Κούμκιοϊ, τὸ Ἀπεμπεδάρ, τὸ Κερίκιοϊ, τὸ Σερέκιοϊ, ἡ παλαιὰ Φώκαια ἀνεσκάφησαν. Ὁ ἐπὶ τόπου περιοδεύων ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν Ταλαὰτ ἐνέπαιζε τὰ θύματα. Ἐδίδεν ὑποσχέσεις προστασίας, ἐνῶ αἱ ἀρχαὶ ὠργάνωναν τοὺς διωγμοὺς κατὰ διαταγὴν του.

Ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις προέβλεπε ὡς βέβαιοι τὸν πόλεμον μὲ τὴν Τουρκίαν. Ὁ ναύαρχος Παῦλος Κουντουριώτης διεμήνυσεν εἰς τὸν Βενιζέλον ὅτι, ἂν τὸ τουρκικὸν θωρηκτὸν «Ρίον Ἰανέϊρον» κατέπλεεν εἰς τὴν Μεσόγειον, ἦτο ἔτοιμος νὰ τὸ προσβάλλῃ, ἐπιβαίνων αὐτοπροσώπως μικροῦ τορπιλλοδόλου, τύπου «Ἀλκυόνος».

Ὁ ὑπαρχηγὸς τοῦ γενικοῦ ἐπιτελείου Ἰωάννης Μεταξᾶς παρουσίασεν εἰς τὸν πρωθυπουργὸν μακρὸν ὑπόμνημα περὶ ἀμέσου ἐνεργείας ἐναντίον τῆς Τουρκίας. Ἐπρότεινε τὴν αἰφνιδιαστικὴν, ἄνευ κηρύξεως πολέμου, μεταφορὰν ἑλληνικοῦ στρατοῦ εἰς τὴν χερσόνησον τῆς Καλλιπόλεως. Μετὰ τὴν κατοχὴν τῆς, θὰ ἠπειλεῖτο ἡ Κωνσταντινούπολις. Φυσικὰ θὰ ἐβοήθει καὶ ὁ στόλος.

Τὴν 29ην Μαΐου ὁ Βενιζέλος ἔκαμε δηλώσεις πρὸς τὴν Βουλὴν. Δὲν ἀνεφέρθη βεβαίως εἰς τὰ σχέδια τῶν Κουντουριώτη καὶ Μεταξᾶ. Ὅσοις

τὰ ὑπ' ἀριθμὸν 13749 καὶ 13727 τηλεγραφήματα ἐκ Βιέννης τοῦ Γερμανοῦ πρεσβευτοῦ Τσίρσκυ. Τὸ δεύτερον εἶναι ὑπόμνημα τοῦ κόμητος Μπέρτχολδ ἐπὶ τῆς ἐν γένει πορείας τῆς Αὐστρίας μετὰ τὴν συνθήκην τοῦ Βουκουρεστίου. Διαφωτιστικὰς πληροφορίας παρέχουν τὰ ἀπομνημονεύματα Μοργκεντάου καὶ Ἀσκουιδ. Ἡ μετὰ τὸ Σεράγεβον κρίσις ἐξεικονίζεται εἰς τὴν τετράτομον συλλογὴν τοῦ Γερμανοῦ Καούτσκυ. Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 22885 τῆς 1)13 Ἰουλίου 1914 τηλεγράφημα ἑλληνικῆς πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸ ὑπουργεῖον Ἐσωτερικῶν Ἀθῆνας. Ἀγόρευσις Γάλλου πρωθυπουργοῦ εἰς τὴν Βουλὴν, 4 Αὐγούστου 1914.

πατριωτισμός καὶ ἂν τὰ ἐνέπνεε, θὰ ἦτο ἀδύνατος ἢ πραγματοποιήσις των, χωρὶς νὰ ἐκτεθῆ εἰς διεθνή κατάκρισιν ἢ Ἑλλάς. Τοῦναντίον ὁ πρωθυπουργὸς προειδοποίησε μετ' αὐστηρότητος τὴν Τουρκίαν ὅτι ἡ ἀπειλουμένη ἐξόντωσις τοῦ ὑποδούλου γένους θὰ ἐξηνάγκαζε τὸ ἐλευθέρου κράτος νὰ φθάσῃ εἰς ἑσχατὰ μέτρα.

Εἶχε δὲ ὁ Πρόεδρος τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ἔτοιμον πρόγραμμα πολεμικῆς ἐνεργείας πρὸς ἐφαρμογὴν. Μόλις τὸ «Ρίον Ἰανέϊρον» εἰσήρχετο εἰς τὴν Μεσόγειον θάλασσαν, ἡ Ἑλλάς θὰ ἐπέδιδε κήρυξιν πολέμου πρὸς τὴν Τουρκίαν. Ταυτοχρόνως καὶ δι' αἰφνιδιαστικῆς δράσεως, ὀλόκληρος ὁ τορπιλικὸς στόλος τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Ναυάρχου Κάρου θὰ ἐπετίθετο ἐναντίον τοῦ τουρκικοῦ σκάφους, ἐπιτυχάνων πάση θυσίᾳ τὴν καταστροφὴν του. Ὁ ναύαρχος Κάρου, ὄργανωτὴς τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ, εἶχεν ὑποβάλλει τὰ σχέδιά του εἰς τὸν Βενιζέλου καὶ ἐθεώρει πλέον ἢ κατορθωτὸν τὸ ἐγχείρημα, τοῦ ὁποίου εἶχεν ἄλλως τε καὶ τὴν πρωτοβουλίαν. Ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἔλαβε γνῶσιν τῶν ἀποφάσεων τοῦ Βενιζέλου καὶ τὰς ἐνέκρινε.

Ἐν τῷ μεταξύ, ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, προλαμβάνουσα τὴν Πύλην, ἐπέτυχεν ἀπὸ τὰς Ἠνωμέναις Πολιτείας τὴν ἀγορὰν τῶν θωρηκτῶν «Ἴνταχο» καὶ «Μισοσιπιη», μετονομασθέντων «Κιλκίς» καὶ «Λήμνος». Ἡ Γερμανία ἀντέδρασε σφοδρῶς ἐναντίον τῆς ἀγορᾶς τῶν δύο πολεμικῶν. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Γερμανὸς πρέσβυς Βανγκενάϊν εἶπεν εἰς τὸν Ἀμερικανὸν συνάδελφόν του Μοργκεντάου:

«Δὲν πιστεύω αἱ Ἠνωμέναι Πολιτεῖαι νὰ κάμουν τέτοιο πρᾶγμα. Ἡ πώλησις τῶν πολεμικῶν ἡδύνατο νὰ γίνῃ ἀφορμὴ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου».

Ἡ Ἀμερικὴ δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψει τὰς γερμανικὰς ἀπειλάς. Οὕτω ἡ ἀποφασιστικὴ γλῶσσα τοῦ Ἑλλήνου πρωθυπουργοῦ ἢ ἐπέμβασις τῆς Σερβίας καὶ αἱ συστάσεις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, κυρίως δὲ ἡ ἔλλειψις θαλασσίας ὑπεροπλίας, ἠνάγκασαν τὴν Τουρκίαν νὰ περιορίσῃ, φαινομενικῶς τοῦλάχιστον, τοὺς διωγμούς. Ἄλλ' ὅτι τὰ πράγματα περιῆλθον εἰς ἀπροχώρητον καὶ ἀναμένετο ρῆξις, μαρτυρεῖ τὸ ἐπόμενον ἔγγραφον τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Στρέϊτ, ἐκδοθὲν μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ Σερραγέβου.

Τὸ κείμενον ἔχει οὕτω:

«Ἀθῆναι 19 Ἰουνίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1914. Ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν πρὸς τὸν πρεσβευτὴν τῆς Ἑλλάδος εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐνώπιον ἀφορήτου καταστάσεως, γενικοῦ συστηματικοῦ διωγμοῦ ὁμογενοῦς στοιχείου ἀγόμεθα μοιραίως εἰς σύρραξιν πρὸς Τουρκίαν. Οὐδὲ δυνάμεθα ἢ συμφέρεει νὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τυχὸν δοθησομένας νέας διαβεβαιώσεις, εἴτε εἰς τυχὸν ὕφεισι, ἧτις ἤθελεν ἐπέλθει ἐκ προσωρινῶν μέτρων καταστολῆς διωγμοῦ, ὅστις καὶ ἂν σήμερον κατεστέλλετο καίτοι μὲν μεγίστας καταστροφὰς ἐπήνεγκεν ἀλλὰ καὶ ἐπαναληφθήσεται ἰδίως μετὰ ἐπικειμένην ναυτικὴν ἐνίσχυσιν τῆς Τουρκίας καὶ βεβαίας οὔσης τῆς προθέσεως πρὸς ἐξόντωσιν τοῦ ἐν Τουρκίᾳ ἑλληνικοῦ στοιχείου. Ὅθεν παρακαλοῦμεν ὅπως, ἔχων

ὕπ' ὄψιν κατάστασιν τούτην, προβῆτε σήμερον εἰς τὴν κατὰ τὸ ἕτερον σημερινὸν τηλεγράφημα ἔγγραφον διαμαρτυρίαν, τὴν ὁποίαν, καὶ ἂν μὴ νεώτερα γεγονότα διωγμοῦ δώσωσι νεωτέρας ὀφρομάς, νὰ ἐπακολουθήσῃ ἐνέργεια ἄγουσα εἰς διακοπὴν τῶν σχέσεων. Ὁ ὑπουργὸς (ὑπογραφή) Γεώργιος Στροῒτ». (1)

Αἱ ὁδηγίαι τοῦ Στροῒτ ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις οὐδεμίαν εἶχεν ἐλπίδα εἰρηνικῆς λύσεως τῆς διαφορᾶς μετὰ τὴν Τουρκίαν. Διὰ νὰ μὴ προσθέσῃ ἐν τούτοις, κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην, καὶ ἄλλην περιπλοκὴν εἰς τὴν καθ' ἑαυτὴν φοβερὰν κατάστασιν τῆς Εὐρώπης, ἡ Ἑλλὰς ἐδέχθη τὴν συμβουλήν τῆς Ἀγγλίας καὶ Γερμανίας πρὸς ἀπόπειραν συμβιβασμοῦ.

Ὁ πρωθυπουργὸς Βενιζέλος θὰ συνηντᾶτο μετὰ τοῦ μεγάλου Βεζύρη Σάιτ Χαλήμ εἰς Βρυξέλλας διὰ τὴν ἐξεύρεσιν συμφωνίας ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῶν νήσων.

Ὁ Βενιζέλος ἠλπίζεν ὅτι θὰ ἠμποδίζετο ὁ πανευρωπαϊκὸς πόλεμος. Ἐγνώριζε πόσον εἰλικρινῶς εἰρηνόφιλος ἦτο ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις. Διὰ τοῦτο καὶ ἐπεβιάσθη τὴν 8)21 Ἰουλίου μεταβαίνων μέσῳ Μονάχου εἰς Βρυξέλλας. Ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου πρὸς Τεργέστην ἔλεγε πρὸς τὸν συνοδευόντα αὐτὸν γενικὸν διευθυντὴν τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν Ν. Πολίτην :

«Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν καλὴν τῆς θέλησιν νὰ συνεννοηθῇ μετὰ τὴν Τουρκίαν, ἡ Ἑλλὰς ἠμπορεῖ καὶ γενικώτερον νὰ ἐργασθῇ ὑπὲρ τῆς εἰρήνης. Ἐἴμεθα σύμμαχοι μετὰ τὴν Σερβίαν. Ἐχομεν στενάς σχέσεις μετὰ τὴν Τριπλὴν Συνεννόησιν καὶ φιλικὰς πρὸς τὴν Τριπλὴν Συμμαχίαν. Ὅσαν καὶ ἂν εἴμεθα μικροί, δὲν ἐμποδίζει νὰ προσφέρωμεν τὰς ὑπηρεσίας μας ὡς φιλικῶς μεσολαβοῦντες».

Ἡ ἀφιξις εἰς Τεργέστην διέλυσε τὰς ἐλπίδας ἐκείνας. Ἡ Αὐστρία εἶχεν ἐπιδώσει τελεσίγραφον πρὸς τὴν Σερβίαν.

Ὁ Ἕλλην πρωθυπουργὸς ἐσκέφθη νὰ ἐπιστρέψῃ ἀμέσως εἰς Ἀθήνας. Ἐπειδὴ ἐν τούτοις δὲν εἶχεν ἐκλείψει κάθε πιθανότης εἰρηνικοῦ συμβιβασμοῦ, ἀπεφάσισε νὰ συνεχίσῃ τὴν πορείαν του. Προεῖδεν ὅμως ὅτι ἡ Σερβία θὰ ἀπηυθύνετο πρὸς τὴν Ἑλλάδα ζητοῦσα τὴν βοήθειάν της. Ἡ συνθήκη ἦτο σαφής. Ἀλλ' ἡ συμμαχία εἶχε χαρακτῆρα ἀμυντικόν. Ἡ δὲ Αὐστρία ὠργάνωσεν ὀλόκληρον ὑπηρεσίαν ψευδῶν πληροφοριῶν καὶ συκοφαντήσεων τῆς

(1) Τὰ περὶ τῶν ἀνθελληνικῶν διωγμῶν περιέχονται εἰς ἰδιαίτερον μέγαν φάκελον τῶν ἀρχείων ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν ἀποτελοῦντα τόμους ὀλοκλήρους. Ἐκεῖ εὐρίσκονται ἐκθέσεις τῶν Ἑλλήνων προξένων, διοικητῶν κλπ. μετὰ πληροφορίας ἀπείρου σπουδαιότητος διὰ τὴν ἀποφασισθεῖσαν ἔκτοτε παρὰ τῆς Τουρκίας ἀπορρίψασιν τοῦ ἑλληνισμοῦ. Τὴν ἀπόφασίν του διεβίβασεν ὁ Π. Κουντουριώτης εἰς τὸν Βενιζέλον διὰ τοῦ ἤδη βουλευτοῦ Πειραιῶς Γ. Σακαλῆ. Δημοσίᾳ δήλωσις Ἰωάννου Μεταξᾶ, τὴν 1ην Ἰουλίου 1924. Τὸ πρῶτότυπον τοῦ ἐγγράφου Γ. Στροῒτ ὑπάρχει εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν. Ἀπομνημονεύματα Χάρου Μοργκεντάου, πρεσβευτοῦ τῆς Ἀμερικῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὑπόμνημα τῆς ἑλληνικῆς ἀντιπροσωπείας εἰς τὸ συνέδριον τῆς εἰρήνης, Ἰανουάριος 1919, περὶ τῶν ἀνθελληνικῶν διωγμῶν.

σερβικῆς κυβερνήσεως, τὴν ὁποίαν παρουσίαζεν ὡς ἠθικὸν αὐτουργὸν τῆς δολοφονίας τοῦ διαδοχικοῦ ζεύγους. Αἱ ψευδολογίαι ἐκεῖναι ἀνεκαλύφθησαν βραδύτερον. Πρὸς τὸ παρὸν ἡ Σερβία ἐβαρύνετο μὲ τρομερὰς κατηγορίας. Ἡ ἀποψις αὐτῆ καὶ ἡ ἀκαθόριστος ἀκόμη στάσις τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως ἔκαμαν τὸν Βενιζέλον νὰ τηλεγραφήσῃ πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Στρέϊτ ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀπαντήσῃ ἐπιφυλακτικῶς εἰς ἐνδεχόμενον σερβικὸν διάβημα.

Εἰς τὸ Μόναχον ἐλήφθη τηλεγράφημα τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, παρακαλοῦντος τὸν πρωθυπουργὸν νὰ μεταβῇ εἰς Βρυξέλλας διότι:

«Ἡ συνάντησις μὲ τὸν μέγαν Βεζύρην εἶναι ὑψίστης σημασίας καὶ δὲν πρέπει νὰ ματαιωθῇ».

Ὁ Βενιζέλος δὲν ἐπροχώρησεν, ἀναμένων τὴν ἐκκαθάρισιν τῆς καταστάσεως. Συμπληρώνων τὰς ὁδηγίας του πρὸς τὸν Στρέϊτ, διὰ τὴν περίπτωσιν ἀναμίξεως τῆς Βουλγαρίας, τὸν παρεκάλει νὰ δηλώσῃ ὅτι:

«Εἴμεθα ἀποφασισμένοι νὰ μὴ μείνωμεν μὲ τὰ χέρια σταυρωμένα ἐὰν ἡ Βουλγαρία ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Σερβίας».

Ἡ πρόβλεψις ἦτο ὀρθή. Ὁ ἐν Ἀθήναις ἐπιτετραμμένος τῆς Γερμανίας Μπάσεβιτς ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν Στρέϊτ ὅτι ἡ Βουλγαρία θὰ ἐπωφελεῖτο τῆς περιπλοκῆς καὶ ἡ Τουρκία δὲν θὰ ἔμεινεν ἀδιάφορος.

«Εἶναι ἐπομένως ἐπιθυμητόν, ἔλεγεν ὁ Γερμανὸς πρέσβυς, ὅπως ἡ Ἑλλάς ἀπομακρυνθῇ ἐγκαίρως ἐκ τῆς Σερβίας».

Συγχρόνως ὁ Σέρβος πρωθυπουργὸς Πάσιτς ἠρώτα, διὰ τοῦ πρεσβευτοῦ Ἀλεξανδροπούλου, τὸν Βενιζέλον ποία θὰ εἶναι ἡ στάσις τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος ἀπήντησεν εἰς τὸν Πάσιτς ὅτι ἤλπιζεν ἀκόμη τὴν ἀποσόβησιν τοῦ πολέμου μὲ τὴν Αὐτρίαν. Διὰ τὴν περίπτωσιν ὅμως βουλγαρικῆς ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς Σερβίας, ἐδήλωσε:

«Εἶμαι ἀποφασισμένος νὰ προτείνω πρὸς τὸν Βασιλέα καὶ τὴν Κυβέρνησιν ὅπως ἀντιτάξωμεν ὅλας μας τὰς δυνάμεις ἐναντίον τῆς Βουλγαρίας, ἀπαλλάσσοντες οὕτω τὴν Σερβίαν πάσης φροντίδος ἀπὸ τοῦ βουλγαρικοῦ κινδύνου καὶ ἐξασφαλίζοντες τὴν τήρησιν τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου».

Ἐτηλεφώνησεν ἐξ ἄλλου εἰς τὸν Ἑλληνα πρεσβευτὴν Βερολίνου Ν. Θεοτόκην νὰ κάμῃ τὴν αὐτὴν ἀνακοίνωσιν πρὸς τὴν γερμανικὴν κυβέρνησιν.

Ἡ Σερβία εἶχεν ὑποχωρήσει εἰς τὰς αὐστριακὰς ἀξιώσεις. Ἡ ἀπάντησις τῆς πρὸς τὸ αὐστριακὸν τελεσίγραφον ἦτο τόσον ἱκανοποιητικὴ, ὥστε ὁ αὐτοκράτωρ Γουλιέλμος εἶπε:

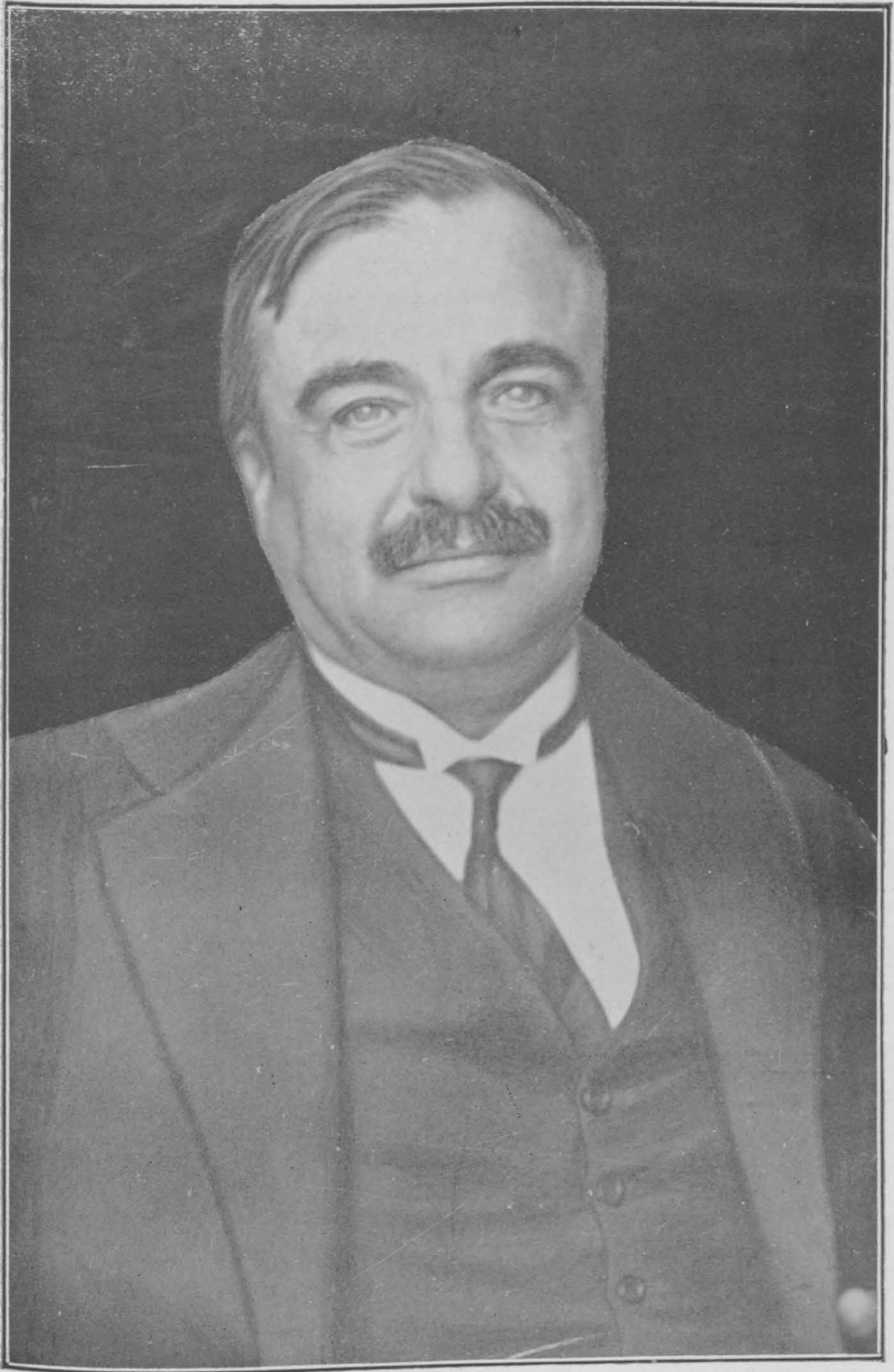
«Περισσότερα ἀπὸ ὅ,τι ἐπεριμέναμεν. Κάθε ἀφορμὴ πολέμου ἐκλείπει».

Ἐν τούτοις ἡ αὐστριακὴ κυβέρνησις ἔκρινεν ὅτι ἡ Σερβία δὲν ὑπετάχθη ἀσυζητητέ. Κατὰ συνέπειαν ὁ πρεσβευτὴς Κισλ ἐγκατέλειπεν ἀμέσως τὸ Βελιγράδι καὶ τὰ αὐστριακὰ πολεμικὰ ἔστρεφαν κατὰ τῆς πόλεως τὰ πυροβόλα των.

Ἐνῶ τὸ Μόναχον ἔφρυσεν εἰς τὴν προσέγγισιν τοῦ πολέμου, ὁ Βενιζέλος ἐμελέτα μὲ τὸν Πολίτην τὴν θέσιν τῆς Ἑλλάδος ἀπέναντι τῆς ἀνευ

Ἄντιστράτηγος ΒΙΚΤΩΡ ΔΟΥΣΜΑΝΗΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΕΤΑΞΑΣ

προηγούμενου κρίσεως. Είχε καθήκον εκ τῆς συνθήκης νὰ βοηθήσῃ τὴν Σερβίαν, ἥτις ὑφίστατο ὤμην καὶ ἄδικον προσβολὴν τῆς Αὐστρίας. Ἄλλ' ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ Σερβία δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἐκτελέσῃ τὰς ὑποχρεώσεις τῆς στρατιωτικῆς συμβάσεως καὶ νὰ στείλῃ 150.000 ἀνδρῶν εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἄξιου, ἐξ ἄλλου δὲ ἡ τυχὸν μεταφορὰ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ εἰς τὸν Δούναβιν, ἄφηνε τὴν Θεσσαλονίκην εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Βουλγάρων. Ἐὰν αὐτοὶ ἐκινουῖντο, οἱ δύο στρατοὶ Ἑλλάδος καὶ Σερβίας ἦσαν κατεστραμμένοι. Ὡφειλεν ἐπομένως ἡ Ἑλλάς, χάριν τοῦ ἑαυτοῦ τῆς καὶ πρὸς τὸ συμφέρον τῆς Σερβίας, νὰ συγκρατῇ τὴν Βουλγαρίαν. Ὡς πρὸς τὴν γενικὴν πολιτικὴν, οὐδεὶς δισταγμὸς. Ἡ Ἑλλάς εὐρίσκετο πλησίον τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως.

Τὸ κυριώτερον ὅλων ἦτο ὅτι ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ Τουρκία διετέλουν εἰς κατάστασιν ἀκηρύκτου πολέμου, τὸν ὁποῖον οὐδὲν ἠδύνατο νὰ ἀποσοβῆσῃ, ἐφ' ὅσον οἱ Τοῦρκοι ἐπέμεναν διὰ τὴν ἐπανάκτησιν τῆς Χίου καὶ Μιτυλήνης. Τὰς δύο δὲ νήσους μόνον μὲ τὴν συνδρομὴν τῆς Συνεννοήσεως θὰ ἐκράτει ἡ Ἑλλάς, ἀφοῦ ἡ Γερμανία ὑπεστήριξε τὴν Τουρκίαν. Τὸ δεδομένον εὐρίσκετο εἰς τὴν βᾶσιν τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου.

Συμπέρασμα τῶν σκέψεων τούτων εἶναι τὸ τηλεγράφημα τοῦ Βενιζέλου πρὸς τὸν Στρέιτ, τῆς ἕκτης πρωϊνῆς τῆς 16)29 Ἰουλίου 1914. Ἀποτελεῖ τὸν ἄξονα, περὶ τὸν ὁποῖον ἐστράφη ἡ ἑλληνικὴ πολιτικὴ μέχρι τῆς ἐκστρατείας τῶν Δαρδανελλίων. Ὁ Βενιζέλος ἔγραφε μεταξὺ τῶν ἄλλων :

«Ἐξ ἐτέρου πρέπει νὰ ἀντιμετωπίσωμεν τὴν περίπτωσιν τῆς γενικεύσεως τοῦ πολέμου, προκειμένου νὰ καθορίσωμεν ἐκ τῶν προτέρων τὴν πολιτικὴν μας. Ἡ μετὰ ὄριμον σκέψιν γνώμη μου εἶναι ὅτι, πρὸ τοιούτου ἐνδεχομένου ἡ κυβέρνησις ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ θὰ ἠδύνατο νὰ ταχθῇ μὲ τὸ ἀντίθετον πρὸς τὴν Σερβίαν στρατόπεδον καὶ νὰ συνεργασθῇ μετὰ τῶν ἐχθρῶν αὐτῆς ἐναντίον τῆς. Τοῦτο θὰ ἦτο ἐναντίον τῶν ζωτικῶν ἑλληνικῶν συμφερόντων, ἐναντίον τοῦ ὅρκου τῆς συνθήκης καὶ ἐναντίον τῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ κράτους. Οὐδέποτε ὑφ' οἰονδήποτε πρόσχημα θὰ ἀθετοῦσα τὴν πολιτικὴν μου ταύτην».

Ἦτο δὲ τόσον ὀριστικὴ ἡ κατεύθυνσις τοῦ πρωθυπουργοῦ πρὸς τὴν Τριπλῆν Συνεννόησιν ὥστε, φοβούμενος τὴν παρουσίαν αὐστριακοῦ στόλου εἰς Θεσσαλονίκην πρὸς ἀποκοπὴν τῶν συγκοινωνιῶν μας, ἐζήτηε νὰ βολιδοσκοπηθῇ ἡ Ἀγγλία, Γαλλία καὶ Ρωσσία διὰ τὴν ἀποστολὴν ἰδικῶν τῶν πολεμικῶν πλοίων εἰς τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον.

Τὴν ἰδίαν ἡμέραν, ὁ Βενιζέλος ἀνεχώρει διὰ τὰς Ἀθήνας. Εἰς τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν τὸν ἐπληροφόρησαν ὅτι οἱ Αὐστριακοὶ ἐβομβάρδιζαν τὸ Βελιγράδι. (1)

(1) Τηλεγραφικὴ ἀλληλογραφία μεταξὺ 11)24 μέχρι 16)29 Ἰουλίου 1914 ἐκ Τεργέστης, Μονάχου, Ἀθηνῶν, Βερολίνου καὶ Βελιγραδίου ἐκ μέρους τοῦ Βενιζέλου πρὸς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον, ὑπουργὸν Στρέιτ, πρεσβευτῆς Θεοτόκην καὶ Ἀλεξαν-

Ἄλλ' ἡ ἑλληνικὴ πολιτικὴ δὲν διεγράφετο ἐξ Ἀθηνῶν μὲ τὴν αὐτὴν καθαρότητα καὶ πρὸς τὴν ἰδίαν κατεύθυνσιν, τὴν ὁποίαν ἔδιδεν ὁ Βενιζέλος ἀπὸ τὸ Μόναχον.

Εἰς τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον δὲν ἐπεκράτει ὁμοφωνία Ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Στρέϊτ συνεννοεῖτο μὲ τὸν Βασιλέα, χωρὶς νὰ τηρῇ ἐνημέρους τοὺς συναδέλφους του. Συνεκρούσθη μὲ τὸν προεδρεύοντα τῆς κυβερνήσεως. Ὁ Ἐμμανουὴλ Ρέπουλης ἐνέπνεε τὸ δημόσιον φρόνημα εἰς συμπάθειαν ὑπὲρ τῆς Σερβίας. Ὁ Στρέϊτ ἔλεγε δημοσίᾳ τὰ ἀντίθετα.

Ἡ εἰς τοιαύτας ὥρας καὶ ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ Βενιζέλου διεύθυνσις τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν ἀπὸ τὸν Γεωργίον Στρέϊτ ἀπετέλεσε γεγονὸς θεμελιώδους σημασίας διὰ τὴν Ἑλλάδα ἔναντι τῆς εὐρωπαϊκῆς κρίσεως.

Ὁ εὐρωπαϊκὸς πόλεμος δὲν τὸν εὗρισκεν ἀπροετοιμαστον. Ἐπὶ τέσσαρα ἔτη ἡ Βιέννη ὑπῆρξε διὰ τὸν Στρέϊτ πρώτης τάξεως διεθνὲς καὶ βαλκανικὸν παρατηρητήριον. Ἐχων τὴν συμπάθειαν τοῦ αὐτοκράτορος Φραγκίσκου Ἰωσήφ, τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν κυβερνώντων καὶ λαμπρὰν θέσιν μεταξὺ τῶν διπλωματῶν, ὁ Στρέϊτ ἦτο ἄριστα πληροφορημένος, προέβλεπε δὲ τὸν πόλεμον ἔναντιον τῆς Σερβίας καὶ τὴν γενίκευσιν τῆς συρροᾶσεως.

Τὴν συμμαχίαν μετὰ τῆς Σερβίας δὲν ἐλάμβανε κἄν ὑπ' ὄψιν, προκειμένου περὶ πανευρωπαϊκῆς ρήξεως. Ἐγνώριζε καὶ συνεμερῖζετο τὰ αἰσθήματα τοῦ Κωνταντίνου πρὸς τὴν Γερμανίαν. Ἐβλεπε τὴν Ρωσσίαν ὡς τὸν μεγαλείτερον ἐχθρὸν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἀλλὰ δὲν ἐλησμόνει ὅτι ἡ Ἑλλάς ἦτο εἰς τὴν διάθεσιν μιᾶς μοίρας ἀγγλικοῦ στόλου. Ἔτσι κατέληξεν εἰς τὸ ἀποφθεγματικὸν συμπέρασμα:

«Τί ἤμποροῦσε νὰ κάμῃ ἡ Ἑλλάς μὲ τὰ πέντε-δέκα στρατιωτάκια της καὶ μὲ τὰ δυὸ-τρὶα καραβάκια της μεταξὺ τῶν συμπλεκομένων κολοσσῶν»;

Ἡ φράσις ἀποκαλύπτει τὸ πολιτικὸν σύστημα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἰδιοσυγκρασίαν τοῦ Γεωργίου Στρέϊτ. Ἀπὸ παντοῦ ἐσωρεύοντο ἐμπρὸς του διλήμματα, ἐμπόδια, προβλήματα, καταστροφαί. Ὅτι ὁ Βενιζέλος ἐθεώρει μέχρις ἑνὸς βαθμοῦ ὡς εὐκαιρίαν, ὁ Στρέϊτ τὸ ἐφαντάζετο ὡς συντέλειαν τοῦ αἰῶνος. Ἡ ἀπόφασις, ὁ ἀγὼν, ἦσαν ἀντίθετα πρὸς τὴν πνευματικὴν κρᾶσιν καὶ τὸν χαρακτῆρα του. Ἐνώπιον τοῦ κινδύνου ἐπανελάβε περίπου τὴν κίνησιν τῆς στρουθοκαμήλου, ἥτις βυθίζει τὴν κεφαλὴν της εἰς τὴν ἄμμον διὰ νὰ μὴ βλέπῃ τὰ θηρία. Καὶ εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν ἐγέννησε τὴν ἑλληνικὴν οὐδετερότητα.

Ὁ Στρέϊτ εἶναι φυσικὸς πατὴρ τῆς «ὀριστικῆς καὶ ἀπολύτου οὐδετεροῦ τῆς Ἑλλάδος», κατὰ τὸν εὐρωπαϊκὸν πόλεμον.

Πρὶν ἀκόμη γενικευθῆ ἡ αὐστροσερβικὴ σύγκρουσις, ὠμίλησεν εἰς τοὺς πρέσβεις Ρουμανίας καὶ Τουρκίας διὰ τὸν σχηματισμὸν «Βαλκανικοῦ

δροπούλου. Τὰ πλεῖστα τῶν ἐγγράφων τούτων ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὴν Λευκὴν Ἑλληνικὴν Βίβλον. Γερμανικὰ ἄρχεῖα Κασούτσκι. Συνομιλία Ν. Πολίτη μὲ τὸν γράφοντα, Παρίσι, Δεκέμβριος 1928. Ἐρυθρὰ Αὐστριακὴ καὶ Κιανῆ Σερβικὴ Βίβλος περὶ τῆς δολοφονίας τοῦ Σεραγιέβου.

Συνδέσμου Ουδέτερων», ἐκ τῶν δύο τούτων κρατῶν καὶ τῆς Ἑλλάδος. Ἡ Βουλγαρία θὰ «ἠναγκαζέτο» νὰ μετάρχη. Τοιουτοτρόπως ἡ χερσόνησος τοῦ Αἴμου θὰ ἔμενεν ἐκτὸς τοῦ πολέμου τῶν ἔθνων. (1)

Εἰς τὸν Στρέϊτ ἀπεδόθη ἡ μομφὴ ὅτι ἡ «οὐδετερόφιλος ἐθνικὴ πολιτικὴ» του ὑπηρετεῖ πράγματι τὰς ἐπιθυμίας τοῦ Κωνσταντίνου, ὅστις δὲν ἤθελε νὰ στρέψῃ τὰ ὄπλα κατὰ τοῦ Κάιζερ, ἀφοῦ δὲν ἠδύνατο νὰ τὰ ἐγείρῃ ὑπὲρ αὐτοῦ. Ἡ κατηγορία αὕτη δὲν φαίνεται δικαία. Τὸ ἐρώτημα εἶναι ἄλλο :

Καταρτίζων τὸ σύστημα τῆς ἀπολύτου οὐδετερότητος, ὁ Γεώργιος Στρέϊτ ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν ἰδέας, περιστάσεις, συμφέροντα. Ἡ ἀρχὴ τῆς συντηρήσεως τῶν κεκτημένων, ἡ διάσωσις τῆς εἰρήνης, ἡ στοργὴ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, εἶναι ἀπολύτως ἀξιοσεβάστοι. Ἐστάθμισεν ὅμως μὲ ἴσην εὐσυνειδησίαν καὶ ἀγάπην τὰς στοιχειώδεις ἀνάγκας τοῦ ἔθνους; Ἐνεθυμήθη ὅτι ἐκείθεν τοῦ Νέστου καὶ πέραν τοῦ Αἰγαίου ἔζων τρία ἑκατομμύρια δούλων, τῶν ὁποίων τὴν ζωὴν, τὴν περιουσίαν καὶ τὴν τιμὴν εἶχε προγράψει ὁ νεοτουρκισμός; Ἄνεμνήσθη ὅτι, πρὸ μηνὸς μόλις, αὐτὸς ὁ ἴδιος ἔθεώρει ζήτημα ἡμερῶν καὶ ἀφευκτον τὸν ἑλληνοτουρκικὸν πόλεμον; Ἔστω ὅτι τὸ κράτος ἔμενε μέχρι τέλους οὐδέτερον καὶ ὄρθιον ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἀγῶνος τῶν λαῶν. Θὰ ἴστατο ἐπίσης καὶ τὸ ἔθνος ὄρθιον;

Καὶ τοῦτο ἀκόμη :

Ὁ Στρέϊτ ἦτο ὑπουργὸς αὐλικός, ἐπιστήμων σοφὸς καὶ εἰλικρινὴς φίλος τοῦ Κωνσταντίνου. Οὐδέποτε ὑπῆρξε πολιτικός. Ἄλλ' ἐγνώριζεν, ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς διπλωματίας, τὸ περίφημον δόγμα τοῦ Μακιαβέλλη καθ' ὃ «μόνον ἀναποφάσιστοι βασιλεῖς ἀσπάζονται τὴν οὐδετερότητα, ἥτις τοὺς φέρει τελικῶς εἰς τὴν καταστροφὴν των». Πῶς ὑπέβαλεν εἰς τὸν ἡγεμόνα του, εἰς τὸν φίλον του, μίαν πολιτικὴν, ἡ ὁποία τὸν ἔθετεν ἀντιμέτωπον πρὸς τὰς μᾶλλον ζωτικὰς δυνάμεις τοῦ λαοῦ, πρὸς τὰ πλέον ἐπιτακτικὰ καθήκοντα τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ πρὸς τὰ στοιχειωδέστερα συμφέροντα τῆς δυναστείας;

Αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα, μεταβληθέντα εἰς αἰτίας, παρεσκευάζαν τὴν ἑλληνικὴν κρίσιν ἀπὸ τὰς παραμονὰς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου.

Ὁ Βενιζέλος ἔφθανεν εἰς Ἀθήνας καθ' ἣν στιγμὴν ἡ Γερμανία ἐκῆ-

(1) Τὴν 12)25 Ἰουλίου 1914, ὁ γράφων παρευρέθη εἰς συνάντησιν τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν μὲ τοὺς διευθυντὰς τῶν ἀθηναϊκῶν ἐφημεριδῶν. Κατ' αὐτὴν ὁ Γ. Στρέϊτ ἔκαμεν ὑποδείξεις περὶ τῆς ἐπιβεβλημένης στάσεως ἀπέναντι τῆς αὐτροσερβικῆς συρράξεως. Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 24686 τηλεγράφημα τοῦ Κωνσταντίνου εἰς τὸν Κάιζερ. Σημείωμα τῆς 20ῆς Ἰουλίου 1914 ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν Ἐξωτερικῶν περὶ βολιδοσκοπήσεως τῶν πρέσβων Τουρκίας καὶ Ρουμανίας ὑπὸ Γ. Στρέϊτ. Τὴν φιλοδυτικὴν πολιτικὴν του ἐξέθεσεν ἐπακριβῶς ὁ Γ. Στρέϊτ εἰς τὸ ἔγγραφο τῆς 26ῆς Ἰουλίου 1914 πρὸς τὸν Νικόλαον Θεοτόκην τοῦ Βερολίνου. Συνομιλία Γ. Στρέϊτ μὲ τὸν γράφοντα, Ζυρίχη, Ὀκτώβριος 1928. Ὁ Γ. Στρέϊτ ὁμιλεῖ περὶ τῆς πολιτικῆς τῆς οὐδετερότητος καὶ εἰς τὴν μελέτην του «περὶ ἀνταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν», γερμανιστὶ. Βερολίνον 1929, σελὶς 5.

ρουτε τὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς Ρωσσίας καὶ τῆς Γαλλίας. Ἡ βελγικὴ οὐδετερότης παρεβιάζετο. Ἡ ἀγγλικὴ ἐπέμβασις ἦτο ἄφευκτος.

Ὁ Βασιλεὺς ἀνέμενε τὸν πρωθυπουργὸν εἰς τὸ Τατοῖ. Ἡ συνάντησις ὑπῆρξε θεορμή. Ἐνστικτος προσέγγισις ἐνώπιον τῆς ἐρχομένης καταϊγίδος. Ὁ Βενιζέλος, ὅστις εἶχεν ἴδει προηγουμένως τοὺς Ρέπουλην καὶ Στρεῖτ, ἐπανάλαβεν ὅσα ἐτηλεγράφει ἀπὸ τὸ Μόναχον: Ἡ Ἑλλάς θὰ προσηνατολιζέτο πρὸς τὴν Τριπλῆν Συνεννόησιν καὶ δὲν θὰ ἄφηνε τὴν Βουλγαρίαν νὰ κτυπήσῃ τὴν Σερβίαν.

Ὁ Κωνσταντῖνος ἐπεδοκίμαζε χωρὶς ἐπιφύλαξιν. Ἐφαίνετο ἀνακουφιζόμενος ἀπὸ τὴν παρουσίαν τοῦ πρώτου συμβούλου του. Κατὰ τὸ τέλος τῆς συνεργασίας, εἶπε μὲ ζωηρότητα:

«Φοβοῦμαι τὴν ἐπάνοδον τῆς Βασιλίσσης. Νὰ γνωρίζετε ὅτι δὲν θὰ ἀνεχθῶ καμμίαν ἀνάμειξιν εἰς τὰ πολιτικά μας. Θὰ φθάσω καὶ μέχρι διαζυγίου!»

Ἡ βασίλισσα Σοφία παρεθέρριζεν εἰς Γερμανίαν. Ἐπανήρχετο ἐπειγόντως, λόγῳ τῆς ἐκρήξεως τοῦ πολέμου. Ποῖον γεγονός ἐπροκάλει τὴν ἀπρόοπτον δήλωσιν τοῦ Βασιλέως; Ὑφίστατο μήπως πιέσεις ἀπὸ τὸ περιβάλλον του καὶ ἐξενευρίζετο μὲ τὴν ἰδέαν οἰκογενειακῶν σκηνῶν; Ἐφοβεῖτο ὅτι ἴσως ἡ Βασίλισσα θὰ τοῦ ὑπενθύμιζεν ὅσα εἶχεν ὁ ἴδιος ὑποσχεθῆ πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα ἀδελφόν της;

Ὁ Βενιζέλος δὲν ἠθέλησε νὰ ἐκμεταλλεθῆ τὴν ψυχολογικὴν στιγμήν τῆς βασιλικῆς ἐξομολογήσεως. Ἀπέφευγε συστηματικῶς κάθε ἀνάμειξιν εἰς τὴν ἰδιωτικὴν ζωὴν τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας. Καὶ ὅταν ἔπειτα εὐρέθη εἰς ἀντίθεσιν μὲ τὸν Κωνσταντῖνον, περιώρισε τὸν ἀγῶνα μεταξὺ ἀνδρῶν, φρονῶν ὅτι ἡ ἐπιρροὴ τῆς Σοφίας ἐπὶ τοῦ συζύγου της δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἔχη ἀποφασιστικὸν χαρακτῆρα.

Ἀποχωρῶν ὁ πρωθυπουργὸς εἶπε πρὸς τὸν Βασιλέα ὅτι θὰ προέβαιεν εἰς ἀνακρινώσεις πρὸς τοὺς πρεσβευτὰς τῆς Ἀντάντ, συμφώνως μὲ τὰ λεχθέντα. Εἶδε πράγματι τοὺς ἐπιτετραμμένους Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας, τὸν πρεσβευτὴν τῆς Σερβίας Μπαλοῦχτσιτς, εἰς τοὺς ὁποίους ἐδήλωσεν ὅτι, κατὰ τὸν ἀρχίζοντα πόλεμον, ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ θὰ ἐτάσσετο ἡ Ἑλλάς μὲ τοὺς ἐχθροὺς τῆς Συνεννόησεως⁽¹⁾.

Ἡ μετὰ τῆς Σερβίας συνθήκη ὑπεχρέωνε τὴν Ἑλλάδα νὰ κινητοποιήσῃ 40.000 ἀνδρῶν εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἄξιου. Διὰ νὰ μὴ θεωρηθῆ ὅμως ἡ ἐνέργεια ὡς πρόκλησις ἐναντίον τῆς Βουλγαρίας ἐνισχύθησαν αἱ μακεδονικαὶ φρουραὶ ἐκ τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδος. Ἐξ ἄλλου ὁ σερβικὸς στρατὸς ἐφωδιάζετο ἐλευθέρως διὰ Θεσσαλονίκης.

Ἡ συμμετοχὴ τῆς Ἀγγλίας ἔδιδεν εἰς τὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς Γερμανίας χαρακτῆρα παγκοσμιότητος. Ταῦτοχρόνως ἐμείωνεν εἰς τὸ ἐλάχιστον

(1) Συνομιλαὶ τοῦ Ε. Βενιζέλου καὶ Ν. Πολίτη μὲ τὸν γράφοντα, Ἀθήναι Αὐγουστος 1928, Παρίσιον Ὀκτώβριος αὐτοῦ ἔτους, Γαλλικῆς Κυτρίνης Βίβλου τόμος 3ος (1914) ἀριθμὸς 111.

τὰς πιθανότητας τῆς νίκης τῶν κεντρικῶν αὐτοκρατοριῶν. Ἦτο χαρακτηριστικὸν ὅτι μία μεγάλη δύναμις, ἡ Ἰταλία, καὶ ἐν βαλκανικὸν κράτος, ἡ Ρουμανία διέρρηξαν ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης τὰς ρητὰς συνθήκας συμμαχίας τῶν μὲ τὴν Γερμανίαν καὶ Αὐστρίαν. Ὁ Ἰταλὸς πρωθυπουργὸς Σαλάνδρα ἔλεγε σχετικῶς :

«Ἡ ἀπόφασις τῆς Ἰταλίας νὰ ταχθῇ μὲ τὴν Τριπλῆν Συνεννόησιν ὀφείλεται εἰς τὴν ἀγγλικὴν ἐπέμβασιν».

Ἀφ' ἑτέρου, ὁ βασιλεὺς Κάρολος Α΄ τῆς Ρουμανίας, καίτοι πρίγκηψ Χοενζόλλερν καὶ Πρωσσοῦ ἀξιωματικὸς, ἐτηλεγράφη τὰ ἐξῆς πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον :

«Οἱ λόγοι οἱ καθορίσαντες τὴν ἀπέναντι τῶν ἐμπολέμων πολιτικὴν τῆς Ρουμανίας προσέλαβον ὀριστικὴν μορφήν ἀφ' ἧς ἀνεμίχθη ἡ Ἀγγλία».

Ἡ ὄψις αὐτῆ τῆς πάλης τῶν λαῶν δὲν ἠμποροῦσε νὰ μείνῃ ἀπαρτήρητος ἀπὸ τοὺς κυβερνῶντας τὴν Ἑλλάδα. Ἰδιαιτέρως ὁ πρόεδρος Βενιζέλος ἔβλεπε τὸ αἱματηρὸν δρᾶμα ὡς ἐπανάληψιν τῶν ναπολεοντείων πολέμων, ὅπου ἡ Μεγάλη Βρετανία θὰ κατίσχυε καὶ τώρα ὅπως ἐκυριάρχησε καὶ τότε. Τὸ βλέμμα του ὅμως ἐπήγαινε μακρύτερα καὶ διέκρινε καθαρὰ τὴν σύγχρονον σημασίαν τοῦ ἀγῶνος: Αἱ ἀστικάι δημοκρατίαι τῆς Εὐρώπης, μὲ τὴν Ἀγγλίαν καὶ Γαλίαν ἐπὶ κεφαλῆς, ἐμάχοντο ἐναντίον τῆς ἱστορικῆς καὶ στρατιωτικῆς ὀλιγαρχίας, τὴν ὁποίαν ἀντεπροσώπευαν αἱ δύο κεντρικαὶ αὐτοκρατορίαι.

Ὁ Βενιζέλος ἐπολέμησεν ὡς Ἕλληνας ἐναντίον τῶν Τούρκων. Ἀνέβη ὅμως ὡς ἀστὸς καὶ ὡς δημοκράτης εἰς τὸ Θέριссон. Αὐτὰς τὰς πεποιθήσεις ἐκράτησεν ὅταν ἔγινε πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος. Μὲ τὰς ἰδίας ὠδήγησε τὸν τόπον του εἰς τὴν βαλκανικὴν ἔνωσιν κατὰ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Μὲ αὐτὰς πάντοτε ἀντελήφθη τὴν ἀρχίζουσαν πάλιν τῶν ἐθνῶν καὶ τὴν ἐντὸς αὐτῆς θέσιν τῆς Ἑλλάδος. Ἐπίστευεν ὅτι ὁ Ἕλληνισμὸς, συμμετέχων εἰς τὸν ἀγῶνα παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν ἐλευθέρων δημοκρατιῶν, εὐρίσκετο ἐπὶ τῆς μόνης ἀσφαλοῦς ὁδοῦ πρὸς πραγματοποίησιν τῆς ἐθνικῆς του ἐνότητος. Ἀλλὰ συγχρόνως ἡ Ἑλλὰς ἔμενε πιστὴ εἰς τὰς ἰδέας, αἱ ὁποῖαι τὴν ἐδημιούργησαν καὶ τὴν ἐξέθρεψαν ἀπὸ τοῦ Ἐἴκοσι Ἐνα, πιστὴ εἰς τὴν σύγχρονον κοινωνικὴν σύνθεσίν της καὶ εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς αὐριανῆς ἐξελίξεώς της. Διὰ τοῦτο ἔλεγε :

«Ἐπίστευα ὅτι ἡ Ἑλλὰς ὄφειλε νὰ πολεμήσῃ ὑπὲρ τῶν ἰδεῶν, τὰς ὁποίας ὑπερήσπιζαν ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία. Δὲν ἀμφέβαλλα ὅτι θὰ ἐνίκων, ἰδίως εἰς τὴν Ἀνατολήν. Καὶ χωρὶς ὅμως τὴν πρόβλεψιν ἐκείνην, θὰ ἐζήτουν θυσίας ἀπὸ τὸν τόπον μου χάριν τῶν σκοπῶν, διὰ τοὺς ὁποίους ἐμάχοντο οἱ ἐλεύθεροι λαοί».

Εἶναι, ἐν τούτοις, αὐτονόητον ὅτι οὔτε ὁ Βενιζέλος, οὔτε οἱ εἰς τὴν κυβέρνησιν συνεργάται του, οὔτε αἱ ὀπισθεν αὐτῶν λαϊκαὶ τάξεις θὰ μετεβάλλοντο, διὰ μόνους τοὺς ἀνωτέρω λόγους, εἰς ἀγωνιστὰς τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐλευθερίας. Στοιχειώδη καὶ ἄμεσα τοῦ ἔθνους συμφέροντα ἐτοποθέτουσαν τὴν

Ἑλλάδα εἰς στρατόπεδον ἀντίθετον ἐκείνου τὸ ὁποῖον ἀπετέλουν ἡ Γερμανία μετὰ τῆς Αὐστρίας. Καὶ τοῦτο, διότι εἰς τὸ στρατόπεδον αὐτὸ ἀνήκεν ἐπισήμως ἡ Τουρκία, προσετέθη δὲ οὐσιαστικῶς ἡ Βουλγαρία, ὀλίγον μετὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ πολέμου.

Μὲ τοιαύτας προϋποθέσεις συνεκροτήθη τὸ συμβούλιον τῆς κυβερνήσεως ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, τὴν 24ην Ἰουλίου/6 Αὐγούστου 1914, ἥτοι τὴν δευτέραν ἡμέραν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου. Εἰς αὐτὸ θὰ ὤριζοντο αἱ κεντρικαὶ γραμμαὶ τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς ἀπέναντι τῆς ἀρχομένης δεινῆς κρίσεως (1).

Τὴν εἰσήγησιν ἐπὶ τῆς καταστάσεως ἀπὸ τῆς δολοφονίας τοῦ Σεραγέθου μέχρι τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἔκαμεν ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Στρεῖτ. Ὁ πρωθυπουργὸς Βενιζέλος συνεπλήρωσε τὰ λεχθέντα διατυπώσας τὴν γνώμην ὅτι ἡ Ἑλλάς τηρεῖ οὐδετερότητα, ἡ θέσις της ὅμως εἶναι μὲ τὰ κράτη τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως. Δημειφθῆ τότε ὁ ἐξῆς περίπου διάλογος :

«Γ. Στρεῖτ : Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι εἴμεθα οὐδέτεροι, ἀναμένοντες νὰ μᾶς γίνουιν προτάσεις ἐξόδου.

Ε. Ρέπουλης : Φρονῶ ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲν πρέπει νὰ μείνῃ μὲ σταθωμένα χέρια ἕως ὅτου τῆς γίνουιν ἀπὸ τοὺς ἐμπολέμους προτάσεις περὶ εἰσόδου εἰς τὸν ἀγῶνα. Ἀπ' ἐναντίας ἔχομεν συμφέρον νὰ προκαλέσωμεν τὰς προτάσεις ταύτας, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι ἄλλα κράτη θὰ ἐπωφεληθοῦν τῆς περιστάσεως διὰ νὰ μᾶς προλάβουν καὶ νὰ μᾶς ἀποκλείσουν.

Ε. Βενιζέλος : Εὐρίσκω ἀπολύτως ὀρθὰ ὅσα εἶπεν ὁ κ. Ρέπουλης. Δὲν θὰ ἀναμείνωμεν νὰ μᾶς καλέσουν οἱ σύμμαχοι τῆς Ἀντάντ. Ὅφείλομεν νὰ ἐκμαιεύσωμεν τὰς προτάσεις των».

Ὁ βασιλεὺς Κωνσταντίνος καὶ ὁ Γεώργιος Στρεῖτ ἐκυττάχθησαν εἰς τὰς λέξεις ἐκείνας καὶ ὠχρίασαν. Δὲν ἔφεραν ὅμως ἀντίρρησιν εἰς τὸν πρωθυπουργόν, ὅστις ἐχάρασεν ἐνώπιόν των τὸ πρόγραμμα τῆς ἐθνικῆς πολιτικῆς ἀπέναντι τοῦ μεγάλου πολέμου.

Μετ' ὀλίγον ὁ πρόεδρος τῆς κυβερνήσεως ἐκάλεσεν εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν τοὺς πρώην πρωθυπουργοὺς Γ. Θεοτόκην, Δ. Ράλλην, Α. Ζαῖμην καὶ Σ. Δραγούμην. Παρισταμένου τοῦ Γ. Στρεῖτ τοὺς κατέστησεν ἐνημέρους τῶν γεγονότων καὶ τῆς ἀποφασισθείσης πολιτικῆς τῆς κυβερνήσεως. Κατόπιν ἕκαστος τῶν πρώην πρωθυπουργῶν ἔγινε δεκτὸς εἰς ἀκρόασιν ἀπὸ τὸν βασιλέα. Ὁ Βενιζέλος παρ' οὐδενὸς ἤκουσε παρατηρήσεις ἢ ἐπιφυλάξεις κἄν ἐπὶ τῆς πολιτικῆς του. Εἰς μόνον τὸν Γεώργιον Θεοτόκην ὑπενθύμισε τὰς πρὸ ἔτους ἐνεργείας του διὰ τὴν συνομολόγησιν ἑλληνογεωμανικῆς συμμαχίας, εἰπὼν :

(1) Ἐκ συνομιλιῶν μετὰ τῶν Ε. Ρέπουλη, Θεσσαλονίκη Δεκέμβριος 1916 καὶ Ν. Πολίτη, Παρίσι, Νοέμβριος 1928, Γαλλικὴ Κιτρίνη Βίβλος, ἀριθμὸς 111. Ἄρθρον Ζαλάνδρα, «Ἐσπερινὸς Ταχυδρόμος Μιλάνου», 21η Αὐγούστου 1916. Τηλεγράφημα Καρόλου Ρουμανίας πρὸς Κωνσταντίνον 23ης Ἰουλίου/5ης Αὐγούστου 1914. Συνομιλία Ε. Βενιζέλου μὲ τὸν γράφοντα, Ἀθῆναι 17η Σεπτεμβρίου 1928.

«Ποία θὰ ἦτο τώρα ἡ θέσις τῆς Ἑλλάδος, κ. πρόεδρε, ἂν ἐγίνετο σύμμαχος τῆς Γερμανίας, ὅπως ὑπεστηρίζατε; Θὰ εἶχαμεν ἐμπορικὸν στόλον, συγκοινωνίας, λιμένας, ὑπαρξιν κἄν, ἀφοῦ ὅλα εὐρίσκονται εἰς τὴν ἐξουσίαν τῆς Ἀντάντ;»

Ὁ Γεώργιος Θεοτόκης ἀπέφυγε νὰ δώσῃ ἀπάντησιν (1).

Ἄλλ' ἐνῶ ὁ Βενιζέλος καὶ τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον διέγραφαν τὴν πορείαν τοῦ κράτους μὲ ἀπόλυτον εἰλικρίνειαν ἀπέναντι τῶν ἄλλων παραγόντων τῆς Πολιτείας, ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, ὁ Γεώργιος Στρέϊτ καὶ ὁ πρεσβευτὴς Βερολίνου Νικόλαος Θεοτόκης προέβαιναν εἰς ἐνεργείας, τὰς ὁποίας δὲν ἐχαρκτηρίζεν ἡ εὐθύτης πρὸς τὴν κυβέρνησίν των.

Πρόκειται περὶ τῆς τηλεγραφικῆς ἀλληλογραφίας μεταξὺ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τοῦ αὐτοκράτορος Γουλιέλμου.

Ἡ ἐπίσημος πολιτικὴ καὶ διπλωματία τῆς Γερμανίας εἶχαν τὴν πρόψουσαν γνώμην περὶ τῆς διεθνoῦς θέσεως τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς κυβερνήσεως τῶν φιλελευθέρων καὶ ἡ ἑλληνοσερβικὴ συμμαχία ἦσαν γνωσταί. Διὰ τοῦτο τὰ πρακτικὰ τοῦ ὑπάτου συμβουλίου τῆς γερμανικῆς ὁμοσπονδίας, αἱ ἐκθέσεις τοῦ γενικοῦ γερμανικοῦ ἐπιτελείου καὶ τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν τοῦ Βερολίνου μαρτυροῦν ὅτι ἡ Γερμανία θὰ ἦτο ἱκανοποιημένη ἂν ἡ Ἑλλάς ἐτήρει οὐδετερότητα.

Τὴν 18)31 Ἰουλίου 1914 ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἐτηλεγράφη

«Πρὸς τὰς γερμανικὰς πρεσβείας Βιέννης καὶ Ρώμης: Προσπαθοῦμεν νὰ ἐμποδίσωμεν τὴν Ἑλλάδα νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς Τριπλῆς Συμμαχίας (Γερμανίας—Ἀυστρίας—Ἰταλίας). (ὑπογρ.) *Γιάγκωφ*».

Ἀνάλογοι καὶ ἐντονώτεροι ἀκόμη ἦσαν αἱ κρίσεις τῶν πρέσβεων τῆς Γερμανίας Κουὰτ εἰς Ἀθήνας καὶ Βαγκενάιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὁμολογούντων «ὅτι ἡ Ἑλλάς θὰ προσέφερε μεγάλας ὑπηρεσίας εἰς τὰς κεντρικὰς αὐτοκρατορίας, ἐὰν ἔμενε οὐδετέρα.

Ὁ αὐτοκράτωρ Γουλιέλμος ἦτο ὀλιγώτερον μετρίοφρων ἀπὸ τοὺς ὑπουργούς, τοὺς στρατηγούς καὶ τοὺς διπλωμάτας του. Ἐζήτησε νὰ συστήσῃ εἰς τὰ πλευρὰ τῆς Ρωσίας μίαν ἀντισλαβικὴν βαλκανικὴν ἔνωσιν ἐκ τῆς Τουρκίας, τῆς Ρουμανίας καὶ τῆς Ἑλλάδος. Τὴν πρώτην τὴν ἐθεώρει ἀπὸ καιροῦ «ὑποτελεῖ». Ἡ δευτέρα ἦτο πρὸ ἐτῶν σύμμαχός του καὶ εἶχε βασιλέα ἕνα Χοενζόλλερν. Διὰ τὴν Ἑλλάδα αἱ δυσκολαὶ παρουσιάζοντο μεγάλειται. Ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν ἐβασίλευεν ὁ γυναικάδελφός του «Τίνος», στρατάρχης τῆς Γερμανίας. Ὑπῆρχαν πρὸ πάντων ὠρισμένοι συνεννοήσεις μεταξὺ Γουλιέλμου καὶ Κωνσταντίνου. Διὰ τοῦτο ἡ πρώτη ἔκκλησις, τὴν

(1) Περὶ τοῦ συμβουλίου τῆς 24ης Ἰουλίου 1914 ἔκαμε δημοσίαν δήλωσιν κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1920, ὁ τότε ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Ν. Πολίτης, ἀπαντῶν εἰς ἀνακοινώσεις τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν μεταρρυθμιστικῶν Ν. Στρατοῦ. Ὁμοίως περὶ τοῦ ἀφηγηθῆ τα λεχθέντα εἰς τὸν γράφοντα ὁ ἀρχηγός τῶν συντηρητικῶν δημοκρατικῶν Α. Μιχαλακόπουλος, Ἀθηναὶ Αὐγούστου 1928. Δηλώσεις πρωθυπουργοῦ Ε. Βενιζέλου εἰς τὴν Βουλὴν, 14ην Αὐγούστου 1917.

ὅποιαν τοῦ ἔστειλε, μέσῳ τοῦ πρεσβευτοῦ Ν. Θεοτόκη κατέληγεν οὕτω :

«Τέλος ἡ αὐτοῦ μεγαλειότης ὁ αὐτοκράτωρ Γουλιέλμος μοῦ εἶπεν ὅτι αὐτό, τὸ ὅποιον μᾶς ζητεῖ σήμερον, ἦτοι νὰ ἐκστρατεύσωμεν κατὰ τῶν Σλαύων, εἶναι νὰ ἐκτελέσωμεν πᾶν ὅ,τι ἡ ὑμετέρα μεγαλειότης (ὁ Κωνσταντῖνος) καὶ αὐτὸς (ὁ Κάϊζερ) συνεζητήσατε ἐπὶ τῆς ἀνάγκης ὅπως καταπολεμηθῇ ὁ σλαυισμὸς εἰς τὴν Ἀνατολήν».

Ὁ Γουλιέλμος δὲν ἐπεδίωξε νὰ παρασίρῃ τὸν βασιλέα τῶν Ἑλλήνων εὐθύς ἀμέσως εἰς πόλεμον κατὰ τῆς Ρωσσίας. Ὅταν ἡ Αὐστρία ἐπετέθη κατὰ τῆς Σερβίας, ἀπήτησεν ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνον νὰ μὴ ἐνοχλήσῃ τὴν Τουρκίαν, μὲ τὴν ὅποιαν ἡ Ἑλλάς εἶχεν ὀξεῖαν διαφορὰν ἕνεκα τῶν νήσων καὶ τῶν ἀνθελληνικῶν διωγμῶν. Ἡ ἀξίωσίς του περιεῖχε τὰ ἐξῆς ἀληθῶς καταπληκτικά :

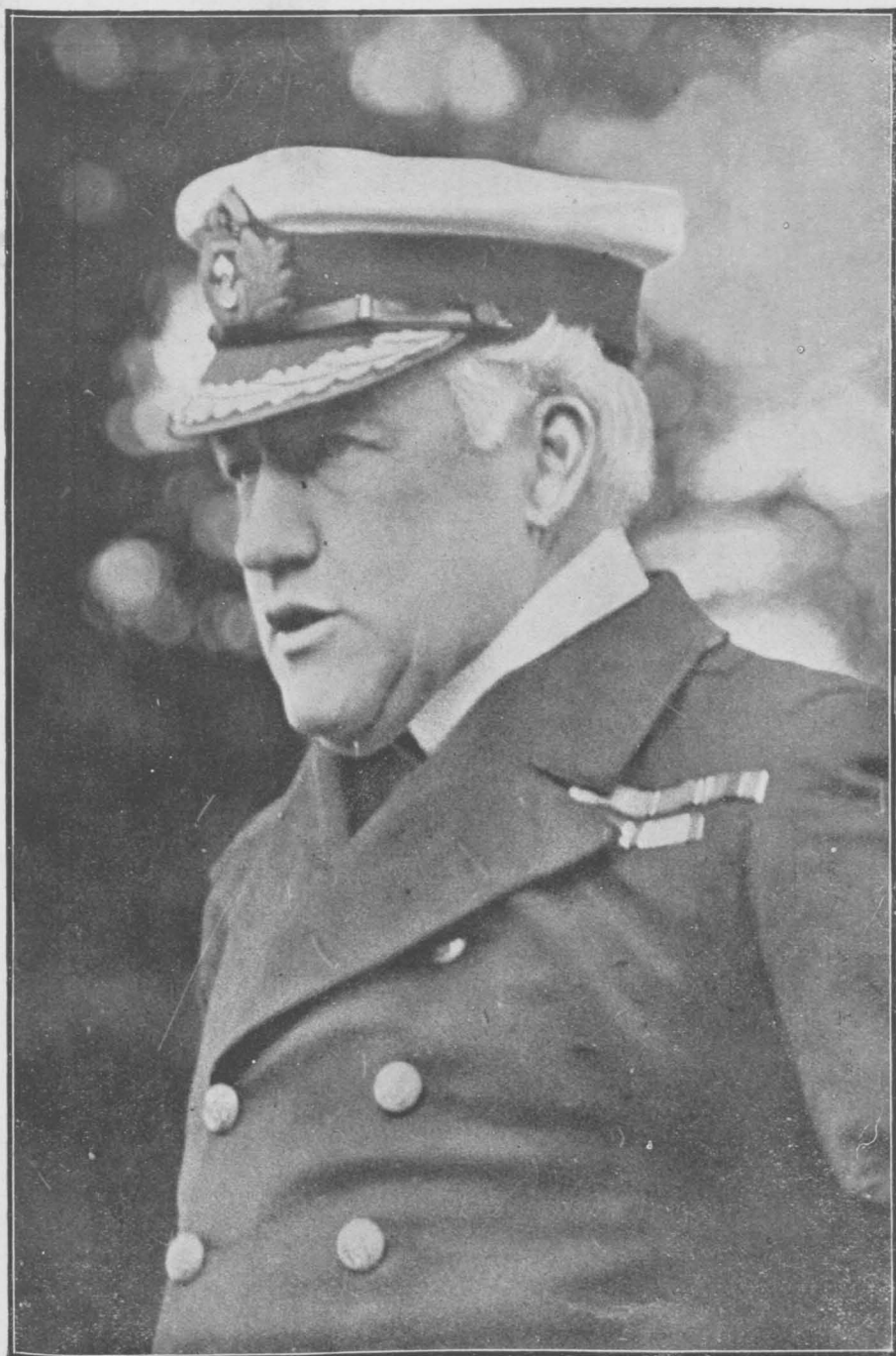
«Ἡ αὐτοῦ μεγαλειότης ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος δὲν θὰ ὄφειλε ἕνεκα μικροῦ προσωπικοῦ του ζητήματος—(ἔτσι ἐχαρακτῆριζεν ὁ Κάϊζερ τὴν Χιον-Μυτιλήνην καὶ τὴν ἐξόντωσιν τοῦ ὑποδούλου ἑλληνισμοῦ)—νὰ προσβάλλῃ διὰ τῶν ὄπλων τὴν Τουρκίαν, φίλην τῆς Τριπλῆς Συμμαχίας καὶ πολυτιμον σύμμαχον τοῦ αὐτοκράτορος, καθ' ἣν μάλιστα στιγμὴν ἡ Τουρκία θὰ ἤθελε νὰ τεθῇ παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Αὐστρίας ἐναντίον τῶν Σλαύων. Τοῦναντίον ὄφειλεν ὁ Κωνσταντῖνος νὰ ταχθῇ ἐπίσης μὲ τὴν Αὐστρίαν».

Πέντε ἡμέρας ἔπειτα νέα ἔκκλησις ὅπως μὴ συντρέξῃ ὁ Κωνσταντῖνος τοὺς «Σέρβους δολοφόνους». Τὸ τέλος περιέκλειε καὶ ἀπειλὰς :

«Ἐάν, παρὰ τὰς προσδοκίας μου (τοῦ Γουλιέλμου), ἤθελε ταχθῇ (ὁ Κωνσταντῖνος) μὲ τοὺς ἀντιθέτους, τότε ἡ Ἑλλάς θὰ εὐρεθῇ ἐκτεθειμένη εἰς ταυτόχρονον ἐπιθεσιν τῆς Ἰταλίας, τῆς Τουρκίας καὶ Βουλγαρίας, αἱ δὲ προσωπικαὶ μας σχέσεις θὰ ψυχρανθοῦν διὰ παντός».

Τὴν 22αν Ἰουλίου)4 Αὐγούστου 1914, ἡ Γερμανία ἦτο ἐμπόλεμος μὲ τὴν Ρωσσίαν, τὴν Γαλλίαν καὶ τὸ Βέλγιον. Ἡ ἀγγλικὴ ἐπέμβασις ἀπέιχεν ὀλίγας μόνον ὥρας. Ἡ Ἰταλία καὶ ἡ Ρουμανία ἐγκατέλειψαν τοὺς κεντρικοὺς. Ἡ Γερμανία περιεσοιχίζετο ὑπὸ ἐχθρῶν. Ἐπρεπε νὰ μείνῃ τοῦλάχιστον ἀπερίσπαστος ἀπὸ τὰ Βαλκάνια. Ὁ αὐτοκράτωρ Γουλιέλμος ἐκάλεσεν ἐπαιγόντως τὸν Ν. Θεοτόκην εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ Πότσδαμ. Τοῦ ὑπενθύμισεν ὅτι ἡ Ἑλλάς ὄφειλεν εἰς αὐτὸν τὴν Καβάλλαν καὶ ὁ Κωνσταντῖνος τὸν τίτλον τοῦ στρατάρχου. Τοῦ ὠμίλησε περὶ τῆς Ἑλλάδος ὡς φυσικῆς συμμάχου τοῦ γερμανισμοῦ καὶ ἐν τέλει εἶπεν ὅτι παρεκάλει τὸν βασιλέα τῶν Ἑλλήνων νὰ «εὐαρεστηθῇ καὶ διατάξῃ τὴν κινητοποίησιν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, νὰ ταχθῇ ὁ Κωνσταντῖνος παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ νὰ βαδίσουν μὲ τὰς χεῖρας ἠνωμένας ἐναντίον τοῦ σλαυισμοῦ, κοινῶν ἐχθρῶν» (1).

(1) Ἡ τετράτομος συλλογὴ τῶν γερμανικῶν ἀρχείων ὑπὸ Καούτσκου, ἰδίως τὰ ὑπ' ἀριθμὸν 355, 364, 504, 702 ἔγγραφα. Τηλεγράφημα πρεσβευτοῦ Γερμανίας εἰς Ἀθήνας Κουστ διαβιβασθὲν μέσῳ ἑλληνικοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, ἀριθμὸς 33142. Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 25113 τηλεγράφημα τοῦ Ἑλλήνου πρεσβευτοῦ Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ 35ος τόμος τῶν ἀρχείων τοῦ γερμανικοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν. Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 1640 τηλεγράφημα τοῦ πρεσβευτοῦ Βερολίνου Ν. Θεοτόκη πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον. Αἱ δύο ἑλληνικαὶ διπλωματικαὶ βίβλοι, 1917 καὶ 1921.

Ὁ ἄγγλος Ναύαρχος ΤΡΟΥΜΠΙΤΖ
Ὁ κυρίως ὑπεύθυνος τῆς διαφυγῆς τοῦ «Γκαίμπεν» καὶ «Μπρεσλάου».

Ναύαρχος ΜΑΡΚΟΣ ΚΑΡΡ
Ἄρχηγός τῆς Ἀγγλικῆς ἐκπαιδευτικῆς ἀποστολῆς διὰ τὸ
Ἑλληνικὸν ναυτικὸν (1913 - 1915).

Εἰς τὰς κρίσιμους ἐκείνας στιγμὰς ἢ ἀπέναντι τῆς Ἑλλάδος γερμανικὴ πολιτικὴ εὐρήκε πολὺτιμον βοηθόν. Ὁ Νικόλαος Θεοτόκης δὲν ἦτο πρεσβευτὴς τῆς Ἑλλάδος εἰς Βερολίνον, ἀλλ' ἀντιπρόσωπος τῆς Γερμανίας πλησίον τῆς ἰδίας του πατρίδος. Οὕτω τοῦλάχιστον συμπεριφέρθη κατὰ τὰς πρώτας ἑβδομάδας τοῦ πολέμου καὶ ὡς τοιοῦτον τὸν μετεχειρίσθησαν οἱ Γερμανοί. Τὴν μεσημβρίαν τῆς 22 Ἰουλίου)4 Ἀυγούστου 1914, ὁ αὐτοκράτωρ Γουλιέλμος ἐχρησιμοποιοῦν τὸν Θεοτόκην ὡς ὑπάλληλόν του, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐδείκνυε περισσοτέραν ἐμπιστοσύνην ἀπὸ τὸν ἐν Ἀθήναις Γερμανὸν πρεσβευτὴν καὶ συγγενῆ του Κουάτ. Μετέδιδεν ὁ Κάιζερ εἰς τὸν Ἕλληνα διπλωμάτην εἰδήσεις διὰ τὸν Κωνσταντῖνον ὑπὸ τὸν ἐξῆς τύπον:

«Οὐδεὶς πλὴν ὑμῶν καὶ τοῦ Κωνσταντίνου πρέπει νὰ μάθῃ τίποτε. Σᾶς ἐμπιστεύομαι μυστικὰ τῆς αὐτοκρατορίας τὰ ὁποῖα ἀγνοεῖ ὁ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτὴς μας κόμης Κουάτ!»

Πλὴν τῆς ὑπογραφῆς τῆς γερμανοτουρκικῆς συμμαχίας, τὰ μυστικὰ ἐκεῖνα συνίσταντο εἰς πληροφορίας ψευδεῖς. Ἐν τούτοις ὁ Ν. Θεοτόκης ὑφίσταται τόσην ἐπιρροὴν ἐκ τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐμπιστοσύνης καὶ ἐκ τῆς συνδιαλεξέως του μετὰ τὸν ὑπουργὸν Γιάγκωβ, ὥστε τηλεγραφεῖ πρὸς τὸν Γ. Στρέϊτ:

«Πρέπει νὰ δεχθῶμεν τὰς γερμανικὰς προτάσεις. Οἱ Γερμανοὶ οὐδεμίαν θὰ εἶχον ἀντίρρησην νὰ μᾶς ἰδοῦν μεγαθυνομένους εἰς βάρους τῆς Σερβίας».

Ὁ Γιάγκωβ ἐξαπατᾷ τὸν Ν. Θεοτόκην βεβαιώνων ὅτι ἡ κατάστασις εἰς τὸν Αἴμον διεμορφώθη ὀριστικῶς, ὅτι Τουρκία, Βουλγαρία καὶ Ρουμανία θὰ λάθουν μέρος εἰς τὸν διαμελισμὸν τῆς Σερβίας. Τοῦ προτείνει τὴν συμμετοχὴν τῆς Ἑλλάδος. Καὶ ὁ Ν. Θεοτόκης λησμονῶν ὅτι πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ἐδήλωσεν ἀλληλεγγύην τῆς Ἑλλάδος μετὰ τὴν Σερβίαν, γράφει εἰς Ἀθήνας:

«Τὸ μόνον μέσον νὰ ἐπιτύχωμεν τὴν μεγέθυνσίν μας θὰ ἦτο νὰ ἐπιτεθῶμεν μετὰ τῶν Βουλγάρων κατὰ τῶν Σέρβων, οἵτινες, ἂν ἡ Γερμανία μετὰ τῆς Αὐστρίας νικήσουν, θὰ ὑποστοῦν τοιαύτην μείωσιν, ὥστε νὰ μὴ δυνηθοῦν ποτὲ πλέον ν' ἀνακύψουν».

Ἀπὸ τὰς Ἀθήνας εἰδοποιοῦν τὸν Ν. Θεοτόκην νὰ διαμαρτυρηθῇ διότι ἡ Τουρκία ἐπιστρατεύεται κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Ἕλλην πρεσβευτὴς ζητεῖ νὰ ἔλθῃ εἰς Ἀθήνας ὅπως μεταδώσῃ τὴν προσωπικὴν του πεποιθήσιν περὶ τοῦ ἐπικειμένου γερμανικοῦ θριάμβου.

«Τὰ γερμανικὰ ὅπλα, λέγει ὁ Ν. Θεοτόκης, θὰ ἐξέλθουν νικηφόρα ἐκ τῆς πάλης. Οἱ Ἄγγλοι δὲν δύνανται νὰ ἐπιτύχουν τίποτε τὸ ἀποφασιστικὸν κατὰ τῆς Γερμανίας. Ὡς βαίνουν τὰ πράγματα, μετὰ παρэлеυσιν δέκα ἡμερῶν, ἡ Γαλλία θὰ εὐρίσκειται ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῆς Γερμανίας» (1).

(1) Τηλεγραφήματα τῆς 22ας Ἰουλίου)4ης Ἀυγούστου, τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 24591, τῆς 25ης Ἰουλίου)7ης Ἀυγούστου 1914 τοῦ Ν. Θεοτόκη πρὸς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον καὶ τὸν Γ. Στρέϊτ. Τηλεγράφημα τῆς 26ης Ἰουλίου)8ης Ἀυγούστου τοῦ Γ. Στρέϊτ πρὸς τὸν Ν. Θεοτόκην. Ἀναφερόμενα γερμανικὰ ἀρχεῖα καὶ ἑλληνικὰ διπλωματικὰ βιβλία.

Ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Γεώργιος Στρέϊτ ἀντιλήφθησαν τὰς ἐπικλήσεις τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας ὡς ὑπόθεσιν τοῦ στέμματος. Ἀπέκρουσαν ἀπὸ τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον τὰ σημαντικώτερα ἐκ τῶν ἐγγράφων ἐκείνων. Ὁ Ε. Βενιζέλος, ἀναφερόμενος εἰς τὰ γεγονότα τῆς περιόδου αὐτῆς, εἶπε:

«Εἶχα τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὁ Στρέϊτ μοῦ ἐκρύπτετο».

Ὁ Ἐμμανουὴλ Ρέπουλης τὸν κατηγοροῦσε δημοσίᾳ ἐνώπιον τοῦ λαοῦ τῶν Πατρῶν κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1916, βεβαιώσας ὅτι «ὁ Γ. Στρέϊτ ἤπατα τοὺς συναδέλφους του εἰς τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον».

Εἶναι ἀκριβὲς ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος, καὶ ἀπὸ προσωπικῆς γνώμης καὶ ἀκούων τὰς εἰσηγήσεις τοῦ Γ. Στρέϊτ, ἀπήντησεν εἰς τὰ πρῶτα τηλεγραφήματα τοῦ Γουλιέλμου ὅτι ἡ Ἑλλάς θὰ τηρήσῃ οὐδετερότητα, διότι ἄλλως ἐξετίθετο εἰς βέβαιον κίνδυνον καταστροφῆς ἀπὸ μέρους τῶν στόλων Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας. Τότε ἠρωτήθη ὁ πρωθυπουργὸς Βενιζέλος, ὅστις συνέστησε νὰ δηλωθῇ εἰς τὸν αὐτοκράτορα ὅτι «ἡ Ἑλλάς θὰ παραμείνῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος οὐδετέρα». Ἄλλ' ὅταν ὁ Γουλιέλμος ἀπηύθυνε τὸ πολύκροτον μέσῳ τοῦ Ν. Θεοτόκη τηλεγράφημα τῆς 22 Ἰουλίου)4 Αὐγούστου, ὁ Κωνσταντῖνος ἔστειλεν ἀπόκρισιν ἀρχίζουσαν οὕτω:

«Ἡ αὐτοῦ μεγαλειότης ὁ Αὐτοκράτωρ γνωρίζει ὅτι αἱ προσωπικαὶ μου συμπάθειαι καὶ αἱ πολιτικαὶ μου γνώμαι μὲ φέρουν πρὸς τὸ μέρος του».

Καὶ περαιτέρω:

«Ἐχω κατ' ἀνάγκην τὴν γνώμην ὅτι μᾶς ἐπιβάλλεται ἡ οὐδετερότης, τοῦθ' ὅπερ θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι ὠφέλιμον εἰς τὸν αὐτοκράτορα, μετὰ τῆς διαβεβαιώσεως ὅτι δὲν θὰ θίξω τοὺς φίλους του ἐκ τῶν γειτόνων μου, ἐφ' ὅσον καὶ αὐτοὶ δὲν θὰ ἔθιγον τὰ τοπικὰ βαλκανικὰ συμφέροντα ἡμῶν. (Ἵπογραφή) Κωνσταντῖνος Β.»

Τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἀπετέλεσε τὴν ἀφετηρίαν καὶ τὴν βάσιν τῆς προσωπικῆς πολιτικῆς τοῦ βασιλέως κατὰ τὸν εὐρωπαϊκὸν πόλεμον. Συνετάχθη παρὰ τοῦ Γ. Στρέϊτ καὶ ὑπεγράφη παρὰ τοῦ Κωνσταντῖνου, ἐν ἀγνοίᾳ ὀλοκλήρου τῆς ἄλλης κυβερνήσεως. Ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐξουσιοδοτήσεως, ὁ βασιλεὺς ἐξέφραζε προσωπικὰ καὶ πολιτικὰ αἰσθήματα ξένα ἀπὸ τὴν λαϊκὴν θέλησιν. Προσδιώριζεν εἰς τὴν Ἑλλάδα κατάστασιν «διαρκοῦς οὐδετερότητος», ἐνῶ ἀγτίθετος ἀπόφασις εἶχε ληφθῆ παρὰ τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου προεδρεύοντος αὐτοῦ τούτου τοῦ Κωνσταντῖνου. Ὁ Γ. Στρέϊτ, ἀντιλαμβανόμενος ἐκ τῶν ὑστέρων τὸ διαπραχθὲν λάθος, εἶπεν:

«Εἰσηγήθην πρὸς τὸν βασιλέα νὰ ἀφαιρέσῃ ἐκ τοῦ τηλεγραφήματος, τοῦ ἀπευθυνομένου εἰς τὸν Γουλιέλμον τὴν φράσιν περὶ τῶν πολιτικῶν του ιδεῶν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐπέμεινε καὶ τὴν ἀφῆκε, διότι ἐγνώριζεν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἐκολακεύετο εὐκόλως».

Ἡ ἐξήγησις εἶνε ἀστήρικτος. Ἄν ὁ Κωνσταντῖνος ἔκρινεν ἀναγκαῖον νὰ φανῇ εὐχάριστος πρὸς τὸν Γουλιέλμον, ἠδύνατο ἐν ἀνάγκῃ νὰ διμιλήσῃ περὶ τῆς ἀτομικῆς του φιλίας, χωρὶς νὰ ἀναμίξῃ τὴν πολιτικὴν, ἧτις δὲν

ἦτο καὶ τῆς δικαιοδοσίας του. Ἄλλ' εἶναι καὶ ἀντίθετος πρὸς τὰ πράγματα ἢ ἐξήγησις τοῦ Γ. Στρέϊτ. Διότι πρὶν ἀπαντήσῃ εἰς τὸν Γουλιέλμον καὶ χωρὶς νὰ ἐρωτήσῃ τὸν πρωθυπουργὸν του, ὁ Κωνσταντῖνος ἐζήτησε τηλεγραφικῶς τὴν συμβουλὴν τοῦ βασιλέως τῆς Ρουμανίας Καρόλου, διὰ τῶν ἐξῆς:

«Ὁ αὐτοκράτωρ Γουλιέλμος μοῦ στέλλει ἐπανελημμένα πιεστικά τηλεγραφήματα, ζητῶν νὰ ταχθῶ παρὰ τὸ πλευρόν του καὶ μετὰ τὴν Τριπλῆν Συμμαχίαν. Παρὰ τὰς προσωπικὰς μου συμπαθείας, αἱ ὁποῖαι μετὰ παρασύρουν πρὸς τὸ μέρος αὐτό, διστάζω ἐνώπιον τόσοσιν σοβαρᾶς ἀποφάσεως».

Ἐξέφραζεν ἐπομένως τὴν ἀληθῆ του γνώμην ὁ Κωνσταντῖνος, ἀφοῦ καὶ πρὸς τὸν Κάρολον ἐβεβαίωσεν ὅτι προσωπικῶς ἦτο μετὰ τὴν Τριπλῆν Συμμαχίαν.

Ὑπὸ τοιαύτας προϋποθέσεις καὶ περιστάσεις ἤρχισεν ἐφαρμοζομένη ἡ «βασιλικὴ πολιτικὴ». Ἀντιθέτως πρὸς τὸν Βενιζέλον, ὅστις ἐν ὀνόματι τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ ἔθνους, εἰσηγείτο τὴν οὐδετερότητα ὡς μέτρον προσωρινὸν καὶ μετὰ ἐκείνην ὑπὲρ τῆς Ἀντάντ, ὁ Κωνσταντῖνος ἐνεκαίνιαζε σύστημα «ἀπολύτου καὶ διαρκοῦς οὐδετερότητος» μετὰ προσανατολισμὸν εἰς τὴν Γερμανίαν. Ἀντὶ καταστάσεως ἀναμονῆς μετὰ ἐνέργειαν ὑπὲρ τῶν συμφερόντων τοῦ ἔθνους, ὁ Κωνσταντῖνος ἐβλεπε τὴν οὐδετερότητα ὡς «ἐξαναγκασμὸν». Ἡ Ἑλλὰς ὑπεχρεοῦτο νὰ ἀδρανήσῃ ἐπειδὴ ἡ γεωγραφία της δὲν τῆς ἐπέτρεπε νὰ πολεμήσῃ μετὰ τῆς Γερμανίας. (1)

Ἄλλ' ἡ γενικὴ πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος, κατὰ τὰς πρώτας ἐβδομάδας τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου, ἔχει παρερμηνευθῆ χειρότερα καὶ ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν κατάστασιν.

Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἐπιδοκιμάζοντας τὸ ἐθνικὸν πρόγραμμα τῶν φιλελευθέρων ἐνόμισαν ὅτι ὁ Βενιζέλος προεῖδεν ὡς ἄλλος μάντις τὴν ἔκβασιν τοῦ ἀγῶνος καὶ ἠθέλησε νὰ τοποθετήσῃ τὴν πατρίδα του μεταξὺ τῶν νικητῶν. Οἱ ἀντίπαλοί του ἐχαράκτηρισαν τὴν πολιτικὴν ἐκείνην ὡς τόλμην ἀσυλλόγιστον, ἣτις θὰ ἐπροκάλει βεβαίαν καταστροφὴν.

Οὐδὲν ἐκ τούτων ἀποδίδει τὴν πραγματικότητα.

Ἐφ' ὅσον ἡ κυβέρνησις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ εἶχε τὴν δύναμιν νὰ ἐφαρμόζῃ τὰς ἀποφάσεις της, ὠδήγει τὸ κράτος πρὸς τὸ μέρος τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως. Ἀλλὰ δὲν τὸ ἔπραττε διότι ὠραματίζετο ἢ ἐπειδὴ ἔκλινε πρὸς

(1) Λευκαὶ Ἑλληνικαὶ Βίβλοι. Γερμανικὰ ἀρχεῖα. Συνομιλία Ε Βενιζέλου μετὰ τὸν γράφοντα. Ἀθῆναι Σεπτέμβριος 1928. Τηλεγράφημα Κωνσταντῖνου πρὸς Κάρολον τῆς Ρουμανίας καὶ ἀπάντησις αὐτοῦ διὰ πρεσβευτοῦ Α. Παπαδιαμαντοπούλου (ἀρχεῖα ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, 21ης Ἰουλίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1914. Ἐπιστολὴ Γ. Στρέϊτ πρὸς τὸν γράφοντα ἐξ Ἀθηνῶν, Σεπτέμβριος 1929.

Ἐδημοσιεύθη εἰς τὸν τύπον (Ἀπρίλιος 1927) ἄγνωστον τηλεγράφημα τοῦ Κωνσταντῖνου πρὸς τὸν Κάιζερ. Διὰ τούτου ὁ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων ζητεῖ ὁδηγίαν παρὰ τοῦ Γουλιέλμου περὶ τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς καὶ εὐχεται τὴν νίκην τῆς Γερμανίας. Ὁ Γεώργιος Στρέϊτ ἐβεβαίωσε τὸν γράφοντα ὅτι ἀγνοεῖ τὴν ὑπαρξίν τοιοῦτου ἐγγράφου, Ἀθῆναι Σεπτέμβριος 1929.

ριψοκινδύνους τυχοδιωκτισμούς. Ὁ Βενιζέλος δὲν ἦτο προφήτης, καθὼς τὸν ἐφαντάζοντο οἱ ὕμνηταί του καὶ πολὺ ὀλιγώτερον ὑπῆρξεν ἀκαταλόγιστος τολμητίας, ὅπως τὸν παρίσταναν οἱ ἐκ συστήματος ἐπικριταί του. Ἡ πολύτροπος καὶ πρακτικὴ ιδιοσυγκρασία του δὲν ἐκυνήγησε ποτὲ χιμαίρας. Ὡς ἀληθινὸς πολιτικὸς ἐχρησιμοποίησε τὰ ἰδανικά καὶ τοὺς ἰδεαλισμοὺς ὄχι ὡς σκοπὸν ἀλλ' ὡς μέσα πρὸς ἐξυπηρέτησιν μιᾶς ζώσης πραγματικότητος, τὴν ὁποίαν τοποθετεῖ ὑπεράνω κάθε ἐξιδανικεύσεως. Πάντοτε καὶ ἰδίως κατὰ τὰς ἐναγωνίους ἐκείνας ἡμέρας τοῦ Αὐγούστου 1914, ἐνῶ οὐδὲν ὑπωπιάζοντο οἱ πολλοί, ὁ Βενιζέλος ἀνέβη εἰς τὴν ὑψηλοτάτην βαθμίδα τῆς ἐνεργείας. Εἶδε τὸ παρόν, διέγνωσε τὰς πιθανότητας τοῦ μέλλοντος καὶ διέγραψε πολιτικὴν δεξιάν, θετικὴν καὶ ἠρμοσμένην στενώτατα ἐπὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ ἔθνους. Τοῦτο δὲ μὲ ἀκριβῆ ἐπίγνωσιν τῶν ἱκανοποιήσεων ἀλλὰ καὶ τῶν ἀτυχιῶν τὰς ὁποίας ἐπιφυλάσσει ἢ δρᾶσις. Καὶ ἐπειδὴ αἱ περιστάσεις δὲν ἐπέτρεψαν τὴν ἄμεσον ἐφαρμογὴν τῶν ἰδεῶν του, ὁ σχεδιασμὸς ἐκεῖνος τοῦ Ἑλληνος πολιτικοῦ ἀπομένει, εἰς τὴν περιοχὴν τῆς θεωρίας, ὡς μία τῶν πλέον σημαντικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ νεολληνικοῦ πνεύματος.

Ὁ χρόνος μαρτυρεῖ ὅτι ἡ συμπεριφορὰ τοῦ κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος ὑπυγορευέτο ἀπὸ τὴν ὀρθοτέραν καὶ ἐθνικωτέραν ἐκτίμησιν τῶν τρομερῶν ἀληθῶς γεγονότων.

Ποῖα ἦσαν, πλὴν τῶν γενικῶν προϋποθέσεων, τὰ εἰδικὰ περιστατικά, τὰ καθορίσαντα τὴν πολιτικὴν τῶν φιλελευθέρων;

Βάσις καὶ θεμελιώδης αἰτία τῆς πολιτικῆς ταύτης ἦτο τὸ γεγονὸς τοῦ ἀφεύκτου ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου. Τίποτε δὲν ἦτο ἱκανὸν διὰ νὰ μεταβάλλῃ τὴν θέλησιν τῆς Τουρκίας ὅπως ἀποσπάσῃ ἐκ τῆς Ἑλλάδος τὴν Χίον καὶ Μυτιλήνην. Ὑφίσταντο ὅμως καὶ ἄλλαι ἀφορμαί:

Τὴν 17)30 Ἰουλίου 1914 ὁ εἰς Σόφιαν πρεσβευτὴς τῆς Ἑλλάδος Ναοῦμ ἐτηλεγράφει εἰς Ἀθήνας:

«Ἐξ ἰδιαιτέρας πηγῆς πληροφοροῦμαι ὅτι ἐδόθησαν διαταγαὶ πρὸς ἐπιστράτευσιν τῶν μεραρχιῶν 5ης καὶ 7ης. Παρελήφθησαν ποσότητες πυροβόλων, ὀβίδων καὶ ὄπλων ἐκ Βιέννης καὶ Βελγίου. Οἱ ἀρχηγοὶ τῶν κομιτατζήδων εὐρίσκονται εἰς Σόφιαν καὶ ἐπικοινωνοῦν μὲ τὸν πρωθυπουργόν».

Πέντε ἡμέρας κατόπιν, ὁ αὐτοκράτωρ Γουλιέλμος ἐδήλωνεν εἰς τὸν πρεσβευτὴν Βερολίνου Ν. Θεοτόκην ὅτι ἡ Βουλγαρία θὰ βαδίσῃ μαζί μὲ τὴν Τουρκίαν κατὰ τῆς Σερβίας.

Τὴν ἐπομένην 23 Ἰουλίου) 5 Αὐγούστου, ἔφθασεν εἰς Ἀθήνας ὁ πρέσβυς τῆς Γερμανίας κόμης Κουάτ, ἐξαποσταλεὶς ἐπείγοντως ἐκ Βερολίνου. Ἐφερε συγκεκριμένας προτάσεις τῆς κυβερνήσεώς του πρὸς τὴν ἑλληνικὴν. Ἦσαν αἱ γνωσταὶ ἐκ τῶν τηλεγραφημάτων τοῦ Ν. Θεοτόκη:

«Ἡ Ἑλλάς θὰ ἐπειθήτο ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῆς Βουλγαρίας ἐναντίον τῆς Σερβίας. Ὡς ἀντάλλαγμα θὰ ἐλάμβανε τμήματα τῆς Ἀλβανίας καὶ Σερβίας, αἱ ὁποῖαι θὰ διμεμελίζοντο».

Ὁ Κουάτ παρουσιάσθη εἰς τὸν βασιλέα. Τοῦ ὠμίλησε μετὰ τόσης

ιταμότητος, ὥστε ὁ Κωνσταντῖνος ἠναγκάσθη νὰ διακόψῃ τὴν ἀκρόασιν μὲ καταφανῆ δυσφορίαν.

Πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν ὁ Κουὰτ συνίστα νὰ μετάσχη ἡ Ἑλλάς εἰς τὸν πόλεμον παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Βουλγαρίας ἐναντίον τῆς Σερβίας.

«*Βενιζέλος*: Τοιαύτη κατὰ τῆς Σερβίας ἐπίθεσις ἀποκλείεται ἀφοῦ εἴμεθα σύμμαχοι τῆς Σερβίας.

«*Κουὰτ*: Ἐν τούτοις τοιαύτη κατὰ τῆς Σερβίας ἐπίθεσις ὑμῶν θὰ ἐξησφάλιζεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπέκτασιν τῶν συνόρων της πρὸς τὴν Σερβίαν.

«*Βενιζέλος*: Μᾶς συνιστᾶτε νὰ προδώσωμεν τὴν συμμαχίαν μας μὲ τὴν Σερβίαν, νὰ ἐπιτεθῶμεν κατ' αὐτῆς καὶ νὰ συμμετάσχωμεν εἰς τὸν διαμελισμὸν της. Ἡ Ἑλλάς εἶναι πάρα πολὺ μικρὸν κράτος διὰ νὰ πράξῃ τόσῃ μεγάλῃ ἀτιμίαν».

Ἀπὸ τὰς φιλικὰς ἐπικλήσεις ἡ Γερμανία ἐπέρασε ταχέως εἰς ἀπειλὰς καὶ ἐκβιασμούς. Ὁ κόμης Κουὰτ δὲν ἐδυσκολεύθη νὰ εἴπῃ ὅτι ἂν ἐπικρατήσουν αἱ κεντρικαὶ δυνάμεις, θὰ δημιουργήσουν μεγάλην Βουλγαρίαν. Εἰς τὸ τέλος ἔκαμε δηλώσεις πολέμου, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἐξῆς περικοπὴν τηλεγραφήματος τοῦ Γ. Στρέϊτ πρὸς τὸν Ν. Θεοτόκην:

«Ἀθῆναι 30 Ἰουλίου) 12 Αὐγούστου 1914. Ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν πρὸς τὴν πρεσβείαν Βερολίνου. Εἰς ἀπάντησιν πρὸς τὸ τηλεγράφημά σας τῆς χθὲς καὶ ἐν συνεχείᾳ τοῦ ἀπὸ 25 Ἰουλίου ἰδικοῦ μου, σὰς πληροφοροῦ ὅτι ὁ πρεσβευτὴς τῆς Γερμανίας ἦλθε σήμερον νὰ μοῦ ὁμιλήσῃ ἐκ νέου περὶ τοῦ ἐνδεχομένου, τὸ ὁποῖον ἡ ἐξοχότης του παρουσίαζεν ὡς ἐπικείμενον, μᾶς ἐπιθέσεως τῆς Βουλγαρίας ἐναντίον τῆς Σερβίας καὶ τῆς στάσεως, τὴν ὁποίαν ἡ Ἑλλάς ὄφειλε νὰ λάβῃ πρὸς τὸ παρόν, διὰ νὰ ἀπαλλαγῇ τῶν δεσμῶν της μὲ τὴν Σερβίαν. Ἡ ἐξοχότης του προσέθηκεν ὅτι: Ζητεῖ ὅπως ἐν οἰδηθήποτε περιπτώσῃ ἡ Ἑλλάς τηρήσῃ οὐδετερότητα καὶ μὴ βοηθήσῃ τὴν Σερβίαν· ὅτι, ἂν ἡ Βουλγαρία ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Σερβίας καὶ ἡ Ἑλλάς προσβάλλῃ τὴν Βουλγαρίαν, θὰ ὄφειλεν ὁ πρεσβευτὴς τῆς Γερμανίας νὰ ζητήσῃ τὰ διαβατήριά του καὶ νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν θέσιν του διὰ νὰ δείξῃ ὅτι θεωρεῖ τὴν τοιαύτην ἐνέργειαν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ὡς ἐχθρικήν».

Ταυτοχρόνως ὁ πρεσβευτὴς Κωνσταντινουπόλεως Πανᾶς ἐτηλεγράφησεν ὅτι ἡ Τουρκία ἐκήρυξε γενικὴν ἐπιστροφάτευσιν, ἥτις ἐπροχώρει ὑπὸ τὴν ἐποπείαν τῶν Γερμανῶν ὀργανωτῶν. Ἀφ' ἑτέρου τὰ γερμανικὰ καταδρομικὰ «Γκαϊμπεν» καὶ «Μπρεσλάου» εἰσῆλθαν ἐντὸς τῶν Δαρδανελλίων καὶ ἠγοράσθησαν εἰκονικῶς παρὰ τῶν Τούρκων.

Πρῶτος ὁ Βενιζέλος ἐκ τῶν πολιτικῶν τῆς Ἀντὰντ ἀντιελήφθη ὅτι ἡ Γερμανία προώριζε τὴν Βαλκανικὴν χερσόνησον ὡς σπουδαῖον θέατρον τοῦ ὅλου πολέμου.

Τί ὄφειλε νὰ πράξῃ ἡ Ἑλλάς;

Τῆς ἤτο ἀδύνατον νὰ προστεθῇ εἰς τὸν Κεντρικὸν Συνδυασμὸν, ἐφ' ὅσον

μετεῖχεν αὐτοῦ ἡ κυριωτάτη ἀντίπαλός της Τουρκία, μὲ τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐκκρεμῆ πόλεμον ἕνεκα τῶν νήσων. Ἐμποροῦσε νὰ μείνῃ οὐδετέρα. Ἐκινδύνευεν ὅμως ἀσφαλῶς νὰ πληρῶσῃ τὰς ζημίας τοῦ πολέμου ὄχι μόνον ὑπὲρ τῆς Τουρκίας ἀλλὰ καὶ εἰς ὄφελος τῆς Βουλγαρίας, εἴτε ἡ Ἀντάντ εἴτε οἱ Κεντρικοὶ ἐνίκων. Ὁ Βενιζέλος ἐξήγησε τὸν λόγον:

«Ἡ μόνωσις τῆς Ἑλλάδος δύναται νὰ διαλύσῃ τὴν ἀπορίαν ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἔχουν τὴν μαορίαν νὰ ἐρωτοῦν διατι ἡμποροῦν κράτη μικρὰ ὡς ἡ Ὀλλανδία, τὸ Βέλγιον, ἡ Ἑλβετία καὶ τὰ Σκανδιναυικὰ νὰ ζοῦν πλησίον μεγάλων γειτόνων. Ἐκεῖνα προστατεύει ὁ ἀνταγωνισμὸς τῶν μεγάλων Δυνάμεων, ὅστις δὲν ἐπιτρέπει εἰς καμίαν ἐξ αὐτῶν νὰ ἐπιβουλευθῇ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν μικρῶν. Ἐνῶ ἡ κατάκτησις τῆς ἑλληνικῆς Μακεδονίας ὑπὸ τῆς Βουλγαρίας δὲν θὰ ἐπηρεάσῃ ζωτικὸν συμφέρον οὐδεμιᾶς μεγάλης Δυνάμεως, ἐφ' ὅσον ἡ Ἑλλάς δὲν συνδέεται πρὸς τινὰ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ὥστε ἡ ἑλληνικὴ ἀκεραιότης νὰ ἀποτελῇ καὶ ἴδιον ζωτικὸν αὐτῶν συμφέρον».

Αὕτῃ ἦτο ἡ κατάστασις, ἡ ὁποία ἠνάγκασε τὸν πρωθυπουργόν, συμφωνοῦντος καὶ τοῦ βασιλέως, νὰ ἀπευθύνῃ πρὸς τὰς κυβερνήσεις τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας τὸ ἐξῆς ἐρώτημα:

«Ἐὰν ἡ Βουλγαρία μόνῃ ἢ ὁμοῦ μετὰ τῆς Τουρκίας ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Σερβίας, ἡ Ἑλλάς θὰ βοηθήσῃ τὴν τελευταίαν. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ θὰ ἦσαν διατεθειμέναι αἱ Δυνάμεις τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως νὰ θεωρήσουν τὴν Ἑλλάδα ὡς σύμμαχον καὶ νὰ τῆς παρᾶσχουν τὴν ἐπικουρίαν των ὑπὸ τὴν ιδιότητα τῆς συμμάχου;»⁽¹⁾

Ἄλλὰ δὲν ἐπιζέτο ὑπὸ μόνων τῶν ἄνω ἐνεργειῶν τῆς Γερμανίας, τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Τουρκίας, διὰ νὰ ἀναζητῇ συμμαχικὰς βοηθείας ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις. Γεγονότα σημαντικώτερα, συνδυαζόμενα μὲ τὴν εὐρωπαϊκὴν σύρραξιν, τὴν ἠνάγκασαν νὰ προσφέρῃ αὕτῃ τὴν συμμαχίαν της ἄνευ ἀναβολῆς εἰς τὴν Ἀντάντ. Ἦτο τὸ μόνον μέσον διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἀκεραιότητος τοῦ κράτους καὶ τῆς διασώσεως τοῦ ὑποδούλου ἑλληνισμοῦ.

Ἐμνημονεύθη προηγουμένως ὅτι ἡ διαμφισβήτησις τῆς Χίου καὶ Μυτιλήνης ἐδημιούργησεν, ἀπὸ τοῦ Μαρτίου μέχρι τοῦ Ἰουνίου 1914, κατάστασιν ἀκρόατου πολέμου μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας. Ἡ εὐρωπαϊκὴ σύγκρουσις ἐξετράχυνεν ἀκόμη περισσότερον τὰ πράγματα.

(1) Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 23399 τηλεγράφημα τοῦ Ναοῦμ πρὸς τὸν Στρέιτ.—Ἐπιστολὴ Βενιζέλου εἰς Κωνσταντῖνον τῆς 7 Σεπτεμβρίου 1914.—Λευκὴ Ἑλληνικὴ Βίβλος 1917.—Τηλεγράφημα 25488 Γ. Στρέιτ πρὸς Ν. Θεοτόκην.—Ὁ Ν. Πολίτης πρὸς τὸν γράφοντα, Παρίσιον Νοέμβριος 1928.—Ὁ Ε. Βενιζέλος εἰς τὸν «Κήρυκα» τῆς 15ης Μαΐου 1916.—Ἡ βολιδοσκοπία τοῦ πρωθυπουργοῦ, γενομένη προφορικῶς, περιέχεται εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 25504 τῆς 31ης Ἰουλίου 13 Αὐγούστου 1914 τηλεγραφικὴν ἐγκύκλιον τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν πρὸς τὴν ἑλληνικὰν πρεσβείαν Λονδίνου, Παρισίων καὶ Πετροπόλεως. Ἐπιστολὴ Ε. Βενιζέλου πρὸς Γ. Βεντήρη, Ἀθῆναι 12 Φεβρουαρίου 1931.

Ὁ διωγμὸς τῶν Ἑλλήνων τῆς μικρασιατικῆς ἰδίως Τουρκίας διεξήγετο μὲ τόσην συστηματικότητα, ὥστε ἦτο φανερὰ ἡ ὀργάνωσις του παρὰ τῶν Γερμανῶν. Ὑφίστανται καὶ ἀποδείξεις: Ὁ στρατάρχης ἐπιθεωρητῆς τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ Λίμαν φὸν Σάνδερς, ἐπισκεπτόμενος τὰς Κυδωνίας, ἠρώτα τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Ταλαὰτ:

«Υπάρχουν ἀκόμη Ἕλληνες ἐδῶ ;»

«Εὐρισκόμεθα εἰς τὸν δρόμον τῆς ἐξοντώσεως», ἀπήντα ὁ νεότουρκος δικτάτωρ.

Ἐνώπιον τοῦ αὐτοῦ Σάνδερς, ὁ Τοῦρκος δήμαρχος Ἀδραμυτίου Χακὴ βέης, ἔλεγε τὰ ἐξῆς, κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1915:

«Ἐφαρμόσαντες πιστῶς τὸ γερμανικὸν σχέδιον περὶ ἐξοντώσεως τῶν Ἑλλήνων, δρέπομεν σήμερον πλουσίους καρπούς!».

Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτῆς τῆς Ἀμερικῆς Μοργκεντάου ἀναφέρει τὰ ἐξῆς εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του:

«Τρία ἔτη μετὰ τοὺς διωγμούς, ὁ Γερμανὸς ναύαρχος Οὐσεντόν, ὅστις ἐπολέμησεν εἰς τὰ Δαρδανέλλια, μοῦ διηγήθη ὅτι οἱ Γερμανοὶ ὑπέδειξαν ἐπιμόνως τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν δυστυχῶν τούτων (τῶν Ἑλλήνων) ἀπὸ τὴν παραλίαν.

«Ὁ σκοπὸς μας, προσέθηκεν ὁ ναύαρχος, ἦτο καθαρῶς στρατηγικός.

Δὲν ὑπάρχει δὲ ἀμφιβολία, γράφει ὁ Μοργκεντάου, ὅτι ἡ Γερμανία ἐξώθει τὸν Ταλαὰτ πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου τούτου».

Ἡ Γερμανία ἄλλωστε ἐχρησιμοποιοῖ τὴν ἐχθρὰν τῆς Τουρκίας ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ὡς μέσον τρομοκρατήσεως τῆς δευτέρας. Ὁ ὑφυπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Τσίμμερμαν ἔλεγεν εἰς τὸν Ν. Θεοτόκην:

«Μὴ λησμονῆτε ὅτι οἱ διευθύνοντες σήμερον τὴν Τουρκίαν διάκεινται δυσμενῶς πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ ὀφείλετε νὰ ἀποφεύγετε τὰς ἀφορμὰς δυσκολιῶν μαζί των».

Τὴν 21 Ἰουλίου)3 Αὐγούστου 1914, ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις κατέσχε τὰ εἰς τὰ ναυπηγεῖα τῆς συμπληρούμενα τουρκικὰ σκάφη, ἦτοι τὸ μέγα θωρηκτὸν «Ρίον Ἰανέϊρον» καὶ ἐν καταδρομικόν. Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ὑπεγράφετο ἡ συνθήκη συμμαχίας Τουρκίας καὶ Γερμανίας, ὃ δὲ γερμανὸς στόλαρχος τῆς Μεσογείου ἐλάμβανε διαταγὴν νὰ πλεύσῃ μετὰ τῶν πολεμικῶν του εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἡ ἐνέργεια ἐστρέφετο ἀμέσως κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Τὸ ὁμολόγησεν ὁ μέγας βεζύρης εἰς τὸν πρέσβυν τῆς Ἀγγλίας Μάλλετ:

«Ἐγοράσαμεν τὸ «Γκαϊμπεν» καὶ «Μπρεσλάου», εἶπεν ὁ Σαῖτ Χαλήμ ἐπειδὴ ἡ Τουρκία ἔχει ἀνάγκην ἰσχυρῶν πλοίων διὰ νὰ δύναται νὰ συζητήσῃ μὲ τὴν Ἑλλάδα περὶ τῶν νήσων (Χίου—Μυτιλήνης)».

Ὁ δὲ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν, ἀπηχῶν τὰ αἰσθήματα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐκ τοῦ πραξικοπήματος ἐκείνου, ἔλεγεν εἰς τὸν πρεσβευτὴν Βερολίνου Θεοτόκην:

«Ἀθῆναι, Πρεσβεῖαν Βερολίνου. Ἡ πώλησις τοῦ «Γκαϊμπεν» καὶ

«Μπρεσλάου» ἐπροκάλεσε τὴν μᾶλλον ὀδυνηρὰν ἐντύπωσιν ἐν Ἑλλάδι. Ἐλπίζομεν ὅτι ἡ ἐνέργεια αὕτη τῆς Γερμανίας δὲν στρέφεται ἐναντίον μας. Ἄλλ' οὐχ ἤττον οἱ Τοῦρκοι θὰ γίνουσι ὑπερφίαλοι καὶ προκλητικοί. Καταστήσατε γνωστὰς τὰς ἀνωτέρω ἀπόψεις κλπ. (Ὑπογραφή) Στρεϊτ».

Καὶ ἐνῶ τὸ ἑλληνικὸν ἐπιτελεῖον ἐμάνθανεν ὅτι τουρκικὴ στρατιὰ 100.000 ἀνδρῶν θὰ ἐβάδιζε διὰ τῆς Θράκης ἐναντίον τῆς ἑλληνικῆς Μακεδονίας, ὁ Τοῦρκος πρέσβυς Ἀθηνῶν ἐπεσκέφθη τὸν πρωθυπουργὸν καὶ τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν. Ὁ Γκαλήπ ἀνεκοίνωσε προτάσεις τῆς κυβερνήσεώς του περὶ τῶν νήσων. Ἡ παρὰ τῆς Πύλης ἀπαιτουμένη βᾶσις τῶν συζητήσεων ἦτο ῥητή:

Ἡ Χίος καὶ Μυτιλήνη ἔπρεπε νὰ ἐπιστραφοῦν εἰς τὴν Τουρκίαν.

Ἡ διαπραγματεύσις ἦτο δυνατὴ μόνον διὰ τὴν διοικητικὴν αὐτονομίαν τῶν δύο νήσων καὶ τὸν διορισμὸν χριστιανοῦ διοικητοῦ, ἐκλεγομένου παρὰ τοῦ Σουλτάνου.

Οὐδέποτε εἰς τὸ παρελθὸν αἱ ἀξιώσεις τῆς Τουρκίας ἦσαν εἰς τόσον βαθμὸν τερατώδεις. Ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Γεώργιος Στρεϊτ τὰς ἐχαρκτηρίζεν ὡς ἕξις:

«Μέχρι τοῦδε οἱ Τοῦρκοι ὑπέβαλλον προτάσεις συζητησίμους. Ἐνῶ αἱ ἤδη τεθεῖσαι ὡς βᾶσεις διαπραγματεύσεων εἶναι ἀσυμβίβαστοι μὲ τὴν ἐθνικὴν τιμὴν καὶ μὲ τὰ συμφέροντα τῆς Ἑλλάδος».

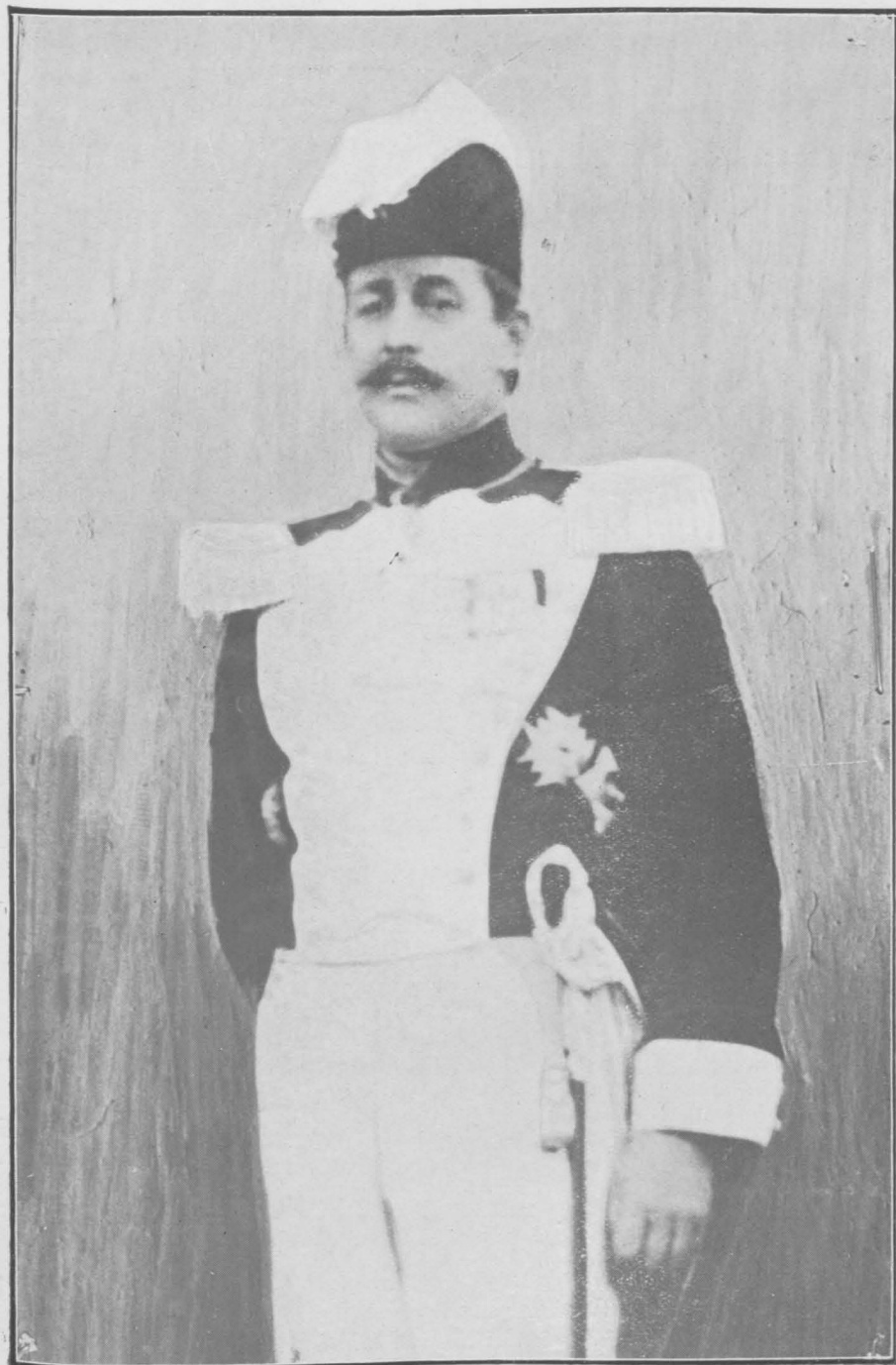
Ἦτο καταφανὲς ὅτι ἡ Βουλγαρία καὶ πρὸ πάντων ἡ Τουρκία ἐχρησιμοποιοῦν τὸν εὐρωπαϊκὸν πόλεμον ὡς εὐκαιρίαν διὰ νὰ λύσουν τὰς διαφορὰς των μὲ τὴν Ἑλλάδα. Ἡ Γερμανία συνεβούλευε κεκαλιμμένως τὴν κυβερνήσιν τῶν Ἀθηνῶν νὰ δεχθῆ τὸν ἐκβιασμὸν ἢ τὸ πολὺ τὴν ἀναβολὴν τῆς λύσεως τῶν ζητημάτων εἰς ἀπώτερον χρόνον, ὅταν ἡ Ἑλλάς θὰ ἦτο μόνη ἀπέναντι τῶν ἐχθρῶν της (1).

Αἱ Δυνάμεις τῆς τριπλῆς συνενόσεως δὲν εἶχαν δώσει ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ζητούσης τὴν βοήθειαν των ἐν περιπτώσει βουλγαρικῆς ἐπιθέσεως. Ἡ Ἑλλάς ἦτο ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἐκτεθειμένη εἰς τὸ πραξικόπημα τῆς Τουρκίας. Ὁ Βενιζέλος ἠναγκάσθη νὰ ἐπαναλάβῃ τὰς διαπραγματεύσεις περὶ τῶν νήσων μετὰ τῆς Πύλης. Ὁ Ἀλέξανδρος Ζαΐμης καὶ Ν. Πολίτης ὠνομάσθησαν πληρεξούσιοι, θὰ συνηντῶντο εἰς Βουκουρέστιον μὲ τοὺς Τοῦρκους ἀπεσταλμένους Ταλαὰτ καὶ

(1) Ἡ Μαύρη Βίβλος τῶν Οἰκουμενικῶν Πατριαρχείων, 1918.—Ἐκθεσις τοῦ Ἑλληνικοῦ προξένου Κυδωνιῶν, ἀνακοινωθείσα πρὸς τὸν γράφοντα παρὰ τοῦ τότε γενικοῦ διευθυντοῦ τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν Ν. Πολίτη, Παρίσιος Νοέμβριος 1928.—Ἀπομνημονεύματα Ἐρ. Μοργκεντάου, σελίδες 51, 57, 313.—Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 33142 τηλεγράφημα τοῦ ὑπουργοῦ Γ. Στρεϊτ πρὸς τὸν πρεσβευτὴν Κωνσταντινουπόλεως Πανᾶν.—Ἀπομνημονεύματα Τσῶρτσιλ.—Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 25503 τῆς 31 Ἰουλίου 13 Αὐγούστου 1914 τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν.—Ἀπομνημονεύματα Γκρέθ σελίς 470—471.—Τὰ ὑπ' ἀριθμὸν 25507 καὶ 26019 τῆς 31 Ἰουλίου καὶ 5 Αὐγούστου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1914 τηλεγραφήματα Γ. Στρεϊτ εἰς πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως καὶ Βουκουρεστίου.—Λ. Μακκά: Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Μικρασίας, σελίς 136.

ΔΕΜΗΤΡΙΑΔΟΥ
Πρεσβευτής τῆς Ρωσσίας ἐν Ἀθήναις (1912 - 1918).

ΚΟΜΗΣ ΚΟΥΑΤ
Πρεσβευτής τῆς Γερμανίας ἐν Ἀθήναις (1912 - 1915).

Χαλήμ. Κατ' ουσίαν ἐπρόκειτο περὶ κέρδους χρόνου. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Ἑλλάς ὄφειλε νὰ ἐκλέξη :

Ἡ θὰ ὑπέκυπτε τελικῶς εἰς τὸν τουρκικὸν ἐκβιασμὸν καὶ θὰ ἠνείχετο ἀργὰ ἢ γρήγορα τὸν ἀκρωτηριασμὸν τοῦ ἐδάφους τῆς πλὴν ἐννοεῖται τῆς καταστροφῆς τῶν ὑπὸ ζυγὸν τέκνων τῆς.

Ἡ θὰ εὔρισκε συμμαχοὺς διὰ νὰ ὑπερασπισθῆ ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτῶν τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ἐπῆλθε νέα περιπλοκή. Κατέστησεν αὕτη φανεράν τὴν διάστασιν μεταξὺ τῆς ὅλης κυβερνήσεως ἀπ' ἐνὸς καὶ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Γ. Στρέϊτ ἀπ' ἑτέρου.

Τὴν 3)16 Αὐγούστου 1914 ὁ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτῆς τῆς Ρωσσίας πρίγκηψ Δεμίδωφ ἐπεσκέφθη τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τὸν ἠρώτησεν ἂν ἡ Ἑλλάς ἦτο διατεθειμένη νὰ ἀποστείλῃ 200.000 στρατοῦ εἰς τὸν Δούναβιν πρὸς βοήθειαν τῶν Σέρβων κατὰ τῶν Αὐστριακῶν. «Ἀπὸ τὴν Βουλγαρίαν δὲν ἔχετε νὰ φοβηθῆτε τίποτε, εἶπεν ὁ Δεμίδωφ. Θὰ τῆς ἐπιβληθῆ ἡ Ρωσσία».

Ὁ Γ. Στρέϊτ, ἀντὶ νὰ ἐπιφυλαχθῆ, ὡς ὄφειλε, μέχρις οὗ συνεννοηθῆ μετ' ὁ ὑπουργικὸν συμβούλιον, ἐδήλωσεν εἰς τὸν Ρῶσσον πρέσβυν ὅτι τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀδύνατον λόγῳ τῆς οὐδετερότητος τῆς Ἑλλάδος.

«Ἐγώ, ἄλλως τε, δὲν ὑπολογίζω διόλου, προσέθεσεν ὁ Στρέϊτ, ὅτι ἡ Ρωσσία θὰ ἐπιβληθῆ εἰς τὴν Βουλγαρίαν».

«Καὶ ἐγὼ δὲν ἐμπιστεύομαι τοὺς Βουλγάρους», συνεπέρανεν ὁ Δεμίδωφ, κατ' ἀφήγησιν τοῦ Στρέϊτ.

Ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν, τὸ ἀπόγευμα κατὰ τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον, διηγήθη τὰ ἀνωτέρω.

Ἡ συζήτησις ἐγένεν ἀμέσως τραχεῖα. Ὁ πρωθυπουργὸς δὲν συνεκράτει τὸν θυμὸν του :

Βενιζέλος : Καὶ πῶς ἐδώκατε τοιαύτην ἀπάντησιν ἄνευ ἐντολῆς τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου; Ἡμεῖς προσπαθοῦμεν νὰ ἐκμαιεύσωμεν προτάσεις τῆς Συνενοήσεως διὰ νὰ λάβωμεν μέρος εἰς τὴν συμμαχίαν. Μᾶς γίνονται τώρα προτάσεις καὶ σεῖς τὰς ἀπορρίπτετε, χωρὶς νὰ με ἐρωτήσετε καὶ χωρὶς κἂν νὰ λάβουν γνῶσιν οἱ συνάδελφοί σας.

Στρέϊτ : Κύριε πρόεδρε, ὁ Δεμίδωφ ἔκαμεν ἀπλὴν βολιδοσκόπησιν. Δυνάμεθα καὶ ἡμεῖς νὰ ἀντιβολιδοσκοπήσωμεν.

Βενιζέλος : Ἀγνοῶ πῶς σᾶς διετύπωσε τὴν πρότασιν τοῦ ὁ πρέσβυς τῆς Ρωσσίας. Τὸ ζήτημα εἶναι ἄλλο. Ἠρωτήσαμεν τὴν Συνενοήσιν ἂν θέλῃ νὰ γίνωμεν σύμμαχοί τῆς. Δὲν ἔχετε ἐπομένως δικαίωμα νὰ προβαίνετε εἰς δηλώσεις ἀρνητικὰς ἐναντίον ληφθείσης ἀποφάσεως τῆς κυβερνήσεως καὶ ἐν ἀγνοίᾳ τῆς. Θὰ ἐκθέσω τὰ πράγματα εἰς τὸν Βασιλέα καὶ θὰ ζητήσω τὴν ἔγκρισίν του διὰ νὰ ἀπαντήσω εἰς τὸν Δεμίδωφ, ἀλλ' ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης δὲν δύναται νὰ ἔξακολουθήσῃ ἡ συνεργασία σας εἰς τὴν κυβέρνησιν.

Στρέϊτ: «Όταν θὰ μεταβῆτε εἰς τὸν βασιλέα νὰ τοῦ ὑποβάλετε τὴν παραίτησίν μου.

Βενιζέλος: Μάλιστα».

Τὴν ἐπομένην ὁ πρωθυπουργὸς παρουσιάσθη εἰς τὸν βασιλέα ὅστις ἀπεδέχθη τὴν παραίτησιν τοῦ Γ. Στρέϊτ καὶ ἐξουσιοδότησε τὸν Βενιζέλον νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὸν Ρῶσον πρέσβυν, σύμφωνα μὲ τὴν πολιτικὴν τῆς κυβερνήσεως. Παρεκάλεσε μόνον νὰ ἀναβληθῇ ἡ ἀποχώρησις τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν, διὰ νὰ μὴ φανῇ ὅτι ἀπέρριψεν οὗτος τὴν πρότασιν τοῦ Δεμίδωφ.

Ἡ διαφωνία δὲν ἀνεφέρθη εἰς τὰ πρακτικὰ τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, ἀπεφασίσθη νὰ ἐκθέσῃ τὰς γνώμας του ὁ Γ. Στρέϊτ δι' ὑπομνήματος εἰς τὸν βασιλέα καὶ τὸν πρόεδρον τῆς κυβερνήσεως. Ὁ Στρέϊτ παραδέχεται ὅτι:

«Ὁ Βενιζέλος δὲν ἐσκέπτετο πράγματι νὰ στείλῃ τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν εἰς τὸν Δούναβιν, διότι καὶ προηγουμένως, καὶ κατὰ τὸ διάβημα τοῦ Δεμίδωφ καὶ κατόπιν ἠρηγήθη τὴν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου συζήτησιν».

Ὁ Ε. Βενιζέλος χαρακτηρίζων πληροφροῖαν ξένου ἱστορικοῦ διατεινομένου ὅτι ἐσκέφθη νὰ διαθέσῃ ἑλληνικὰς δυνάμεις εἰς τὸ μέτωπον κατὰ τῆς Αὐστρίας εἶπε:

«Κακοήθες ψεῦδος!»

Ἐπομένως δὲν ὑφίστατο διαφωνία Βενιζέλου—Στρέϊτ εἰς τὴν περὶ τῶν Δεμίδωφ. Ὁ ὑπουργὸς ὅμως τῶν Ἐξωτερικῶν εἶχε ριζικῶς ἀντίθετον γνώμην ἐπὶ τῆς πολιτικῆς τοῦ ὑπουργείου ἀπέναντι τῆς Συνεννοήσεως. Ἦθελεν ἀπόλυτον οὐδετερότητα καὶ ἐξήτει νὰ τὴν ἐπιβάλῃ, συνεννοούμενος ἀπ' εὐθείας μὲ τὸν βασιλέα. Ὁφείλε νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν πολὺ ἐνωρίτερον, ἀφ' ἧς δηλαδὴ περιώριζε τὴν ἐρμηνείαν τῆς σερβικῆς συνθήκης καὶ συνέτασσε μαζὶ μὲ τὸν Κωνσταντῖνον τὸ πρὸς τὸν Κάϊζερ τηλεγράφημα τῆς 25ης Ἰουλίου, ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ πρωθυπουργοῦ. Ὑπῆρχεν ἔκτοτε «ἐκκρεμῆς λογαριασμός Στρέϊτ», ὅστις ἔπρεπε νὰ ἐξοφληθῇ. Τὸ ἐπεισόδιον Δεμίδωφ ἔδωκεν ἀπλῶς τὴν ἀφορμὴν. Ἀπόδειξις ὅτι ὁ Βενιζέλος, συναντηθεὶς μὲ τὸν Ρῶσον πρέσβυν, τοῦ εἶπεν ὅτι ἡ Ἑλλάς εἶναι πάντοτε ἔτοιμος νὰ μετάσχη εἰς τὴν συμμαχίαν τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως. Ἀπέμεναν ὅμως πρὸς συζήτησιν οἱ ὅροι τῆς συμμετοχῆς τῆς εἰς τὸν ἀγῶνα. Μεταξὺ δὲ τούτων ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις δὲν θὰ ἀπεδέχτο ἐκείνον ὅστις θὰ τὴν ὑπεχρέωνε νὰ στείλῃ τὸν στρατὸν τῆς εἰς τὸ θέατρον τοῦ αὐτροσερβικοῦ πολέμου, ὅταν ἡ Βουλγαρία διετῆρει τὴν ὑποπτον οὐδετερότητά τῆς (1).

(1) Ἀφηγήσεις πρὸς τὸν γράφοντα τῶν Ε. Βενιζέλου, Γ. Στρέϊτ, Ν. Πολίτη καὶ σημειώματα ἐκ τῶν ἀρχείων ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν.—Ὁ Γ. Στρέϊτ βεβαιώνει ὅτι τὸ διάβημα τοῦ Βενιζέλου ἐγένετο ἕνεκα τῆς συνομιλίας Στρέϊτ—Δεμίδωφ. Διαφωνῶν δὲ ὡς πρὸς τὴν σκοπιμότητα τοῦ διαβήματος καὶ τῆς προσφορᾶς εἰς τὴν Ἀντάντ παρητήθη ὁ Γ. Στρέϊτ. Ἀρνεῖται τέλος τὸν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Ε. Βενιζέλου διάλογον ἐν τῷ ὑπουργικῷ συμβουλίῳ. (Ἐπιστολὴ Γ. Στρέϊτ πρὸς τὸν γράφοντα, Ἀθῆναι 15 Φεβρουαρίου 1931).

Τὴν 5)18 Αὐγούστου 1914 ὁ Βενιζέλος ἐξέθεσεν ἐκ νέου τὴν ὄλην κατάστασιν εἰς συνεδρίασιν τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου. Οἱ Γερμανοὶ εἶχαν ἤδη σημειώσει τὰς πρώτας ἐπιτυχίας των ἐναντίον τῶν Ἀγγλογάλλων. Ἐν τούτοις ὁ πρωθυπουργὸς εἶπεν ὅτι, ἀνεξαρτήτως τῆς τελικῆς καὶ γενικῆς ἐκβάσεως τοῦ πολέμου, ἡ Ἀντάντ θὰ διετήρει τὴν ὑπεροχὴν της εἰς τὴν Μεσόγειον καὶ τὸν Αἴμον. Ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει ἐπεβάλλετο ἡ προσχώρησις τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Τριπλὴν Συνεννόησιν, διότι μόνον δι' αὐτῆς θὰ ἀπετρέπετο ἡ θανάσιμος τουρκικὴ ἀπειλὴ καὶ ὁ βουλγαρικὸς κίνδυνος. Ἡ εἰσήγησις τοῦ προέδρου τῆς κυβερνήσεως ὑπῆρξε μακρά. Ἐν τέλει ἐξήτησεν ἐξουσιοδότησιν ὅπως προτείνῃ τὴν εἴσοδον τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν συμμαχίαν Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ρωσσίας.

Ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Γεώργιος Στρεῖτ ἔφερον ἀντιρροήσεις: Τυπικῶς δὲν ἦτο πρόβλεπον νὰ γίνῃ νέον διάβημα, ἐφ' ὅσον αἱ Δυνάμεις δὲν ἀπήντησαν εἰς τὴν βολιδοσκόπησιν τῆς 31ης Ἰουλίου. Οὐσιαστικῶς ἡ Ἑλλὰς ὄφειλε νὰ ἐμμεῖνῃ εἰς τὴν οὐδετερότητά της, ἐκ τῆς ὁποίας ἐφαίνοντο εὐχарιστημένα καὶ ἡ Ἀντάντ καὶ οἱ Κεντρικοί. Ἀφ' ἑτέρου δὲν ὑπῆρχαν ἀνταλλάγματα, ἡ δὲ εὐνοια τῶν ὄπλων ἀνῆκε μᾶλλον εἰς τὴν Γερμανίαν.

Τὰς ἐπιφυλάξεις ταύτας ὁ Στρεῖτ διετύπωσεν εἰς διεξοδικὸν ὑπόμνημα πρὸς τὸν Βασιλέα καὶ τὸν πρωθυπουργόν. Ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν τὰς καθίστα ζήτημα ἀμέσου ἀποχωρήσεως, ἀφοῦ δὲν ἦτο βεβαία ἡ ἀποδοχὴ τῶν ἑλληνικῶν προσφορῶν καὶ συνεπῶς ἡ μετάβασις εἰς τὴν δρᾶσιν.

Ὁ Βενιζέλος ἀπήντησεν ὅτι δὲν ἐζήτηι νὰ ἀρέσῃ εἰς τὰς Δυνάμεις, ἀλλὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ὑπαρξιν τοῦ κράτους καὶ τοῦ ἔθνους. Οὔτε ἐθεώρει προσβλητικὴν τὴν σιωπὴν τῆς Ἀντάντ, ὅταν ἐπρόκειτο περὶ τόσον κολοσσιαίου ζητήματος. Ἡ Τουρκία ἠδύνατο νὰ πραξικοπήσῃ εἴτε εἰς τὸ Αἰγαῖον εἴτε κατὰ τῆς Μακεδονίας. Αἱ σχετικαὶ ὑποσχέσεις τῆς Γερμανίας ἦσαν τελείως ἀόριστοι. Ἐνόμιζεν ἄλλωστε ἐγκληματικὸν νὰ ἀφειῆ ἀρροῦθμιστος ἡ τύχη τῶν νήσων. Ἡ Ἑλλὰς εἶχε χρέος νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν συμμετοχὴν της εἰς τὴν συμμαχίαν τῆς Συνεννοήσεως. Ἡ πολιτικὴ του, ἥτις ἐφαίνετο τολμηρά, ἦτο στοιχειωδῶς ἐπιβεβλημένη. Οὐδὲν ἄλλο μέσον πλὴν αὐτῆς ὑπῆρχε διὰ νὰ συντηρήσῃ ἡ Ἑλλὰς τὰ κεκτημένα καὶ νὰ ἐπιτύχῃ, ἐν περιπτώσει νίκης, τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ δουλεύοντος ἔθνους, τὸ ὁποῖον εἶχε καταδικασθῆ ὑπὸ τῶν Τούρκων εἰς ἀφανισμόν.

Τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον ἐνέκρινε μετὰ θερμότητος τὰς γνώμας τοῦ προέδρου του. Ὁ Ἐμμανουὴλ Ρέπουλης προσέθεσεν ὅτι, ἂν ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς δὲν ἦτο ἐξ ὀλοκλήρου ἀναγκαῖος εἰς τὸ βαλκανικὸν μέτωπον, ἠδύνατο μέρος αὐτοῦ νὰ συνεργασθῆ μετὰ τῶν Ἀγγλων πρὸς ἄμυναν τῆς διώρυγος τοῦ Σουέξ ἐναντίον τῶν Τούρκων. Ὁ Γεώργιος Στρεῖτ διετήρησε τὰς ἐπιφυλάξεις του.

Τὰ ἴδια ἐπιχειρήματα ὑπέβαλεν ὁ Βενιζέλος εἰς τὴν ἔγκρισιν τοῦ Κωνσταντίνου. Ὁ Βασιλεὺς παρετήρησεν ὅτι, πρὸς τὸ πορὸν, ὁ γερμανικὸς στρατὸς ἐπλεονέκει. Ἐπομένως ἡ Ἑλλὰς διέτρεχε τὸν κίνδυνον νὰ ἠττηθῆ

ὡς σύμμαχος τῆς Ἀντάντ. Ὁ πρωθυπουργὸς ἐξέφρασε τὴν πεποίθησιν περὶ τῆς τελικῆς κατισχύσεως τῆς Συνεννοήσεως· ὑπέμνησεν ὅτι ὑφίστατο πάντοτε κατάστασις πολέμου μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας, ἕνεκα τῶν νήσων. Καὶ ἂν ἀκόμη ὁ πόλεμος ἐτελείωνε γενικῶς ἀμφίβολα, ἡ ἐπικράτησις τῆς Ἀγγλίας εἰς τὴν Μεσόγειον θάλασσαν ἦτο βεβαία. Αὐτῆς δὲ εἶχεν ἀνάγκη ὁ Ἑλληνισμός.

Ὁ Κωνσταντῖνος συγκατετέθη ὅπως ὁ πρόεδρος τῆς κυβερνήσεως κάμῃ τὸ διάβημα τῆς συμμαχικῆς προσφορᾶς εἰς τὴν Ἀντάντ.

Τὸ γεγονός εἶνε ἐκ τῶν σπουδαιωτάτων τῆς ὅλης ἑλληνικῆς κρίσεως. Διότι ὁ Κωνσταντῖνος συνεμερίζετο καὶ ἐνέπνεε τὴν πολιτικὴν τοῦ Στρεῖτ. Δὲν ἤθελε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν οὐδετερότητα. Πῶς ἔδωκεν ἀντίθετον πρὸς τὰς πεποιθήσεις του ἔγκρισιν; Ἐνόμιζεν ὅτι τὸ διάβημα τοῦ Βενιζέλου εἶχε πλατωνικὸν χαρακτήρα; Ἦτο βέβαιος περὶ τῆς ἀρνήσεως τῆς Ἀντάντ; Ἐπεφύλασσε τὰς ἀντιρρήσεις του διὰ τὴν ὥραν, καθ' ἣν θὰ ἐπραγματοποιεῖτο ἡ ἐπέμβασις; Ἐνέδωκεν ἐξ ἀδυναμίας ἀπέναντι τῆς πειστικότητος τοῦ Βενιζέλου;

Κάθε ἐξήγησις ἐπιτρέπεται. Βέβαιον εἶνε ἐκ τῶν ὑστέρων ὅτι ὁ Βασιλεὺς δὲν ἐζύγισεν ἀρκετὰ τὸ βᾶρος τῆς ἀποφάσεως, τὴν ὁποίαν ἐλάμβανεν οὔτε ὑπελόγησε τὰς συνεπείας τῆς.

Πάντως ἐξουσιοδοτημένος ὑπὸ τοῦ Βασιλέως καὶ τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, ὁ Βενιζέλος ἐδήλωσε, τὸ ἀπόγευμα τῆς 5)18 Αὐγούστου 1914, πρὸς τοὺς πρέσβεις Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας ὅτι ἡ Ἑλλάς τάσσεται μαζί των εἰς τὸν ἀγῶνα, ἐὰν ἀναγνωρισθῇ ὡς σύμμαχος.

Ἐἰς τὴν προσφορὰ αὕτη, ἔγραφεν ὁ Ἀγγλος ἐπιτετραμμένος, ἐγένετο ἰδιαιτέρως διὰ τὴν Μεγάλην Βρετανίαν, μετὰ τῆς ὁποίας ἦσαν ἀρρήκτως συνδεδεμένα τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα, κατὰ τὴν δήλωσιν τοῦ Βενιζέλου.

Ἡ πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος ἐπρόκειτο νὰ λάβῃ ὀριστικὴν ἔκφρασιν μετὰ τὸ διάβημα τοῦ Βενιζέλου. Αἱ προϋποθέσεις καὶ οἱ σκοποὶ τῆς ἦσαν οὐσιωδῶς ἐθνικοί. Αἱ περιστάσεις ὅμως ὑπὸ τὰς ὁποίας διεμορφώθη καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἑλληνικὴ πρότασις ἔγινεν εἰς ὥραν ἀτυχιῶν τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας, ἔκαμαν νὰ νομισθῇ ὅτι ὁ Βενιζέλος ἐβιάζετο νὰ ρίψῃ τὸν τόπον του εἰς πόλεμον χάριν τῆς Ἀντάντ.

Ἀληθῶς ἔσπευδεν ὁ Ἕλλην πρωθυπουργός. Ἀλλὰ διὰ νὰ πείσῃ τὴν Συνεννόησιν περὶ τῆς κοινότητος τῶν συμφερόντων τῆς εἰς τὴν Ἀνατολὴν μετὰ ἐκεῖνα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐσπευδε, διὰ μιᾶς τελικῆς προσπαθείας, νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τοὺς ἀγῶνας, τοὺς ὁποίους διεξῆγεν ἀπὸ χιλιῶν ἐτῶν ὁ Ἑλληνισμὸς μόνος ἐπὶ τῆς νοτιοανατολικῆς Εὐρώπῃς.

Τοῦτο μαρτυρεῖ ἡ συνάρτησις τῶν περιστατικῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἀφήγησις ἐπεχειρήθη μετὰ κάθε δυνατὴν ἀκριβείαν. Αὐτὸς ἄλλωστε ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος, δέκα πέντε ἔτη μετὰ τὰ γεγονότα ἐκεῖνα, ἐκφράζεται ὡς ἐξῆς περὶ τῆς τότε πολιτικῆς του:

«Ἐν ἔτος περίπου πρὸ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου, γράφει ὁ Βενιζέλος, καμμίαν πρόθεσιν δὲν εἶχαμεν νὰ ἀναμιχθῶμεν εἰς τὴν διπλωματικὴν ἀντί-

θεσιν τῶν δύο μεγάλων εὐρωπαϊκῶν συνδυασμῶν, οὔτε συμφέρον κανένα. Ὅταν ὁ πόλεμος ἐξεργάγη, ἐξ ἀφορμῆς τοῦ τελεσιγράφου πρὸς τὴν Σερβίαν, καὶ εἶδαμεν ποίας ἀναστατώσεως ἠδύνατο νὰ φέρῃ οὗτος εἰς τὴν Βαλκανικὴν πρὸς ζημίαν μας· καὶ ὅταν ἰδίως ἐγνωρίζαμεν, ἐκ τῆς ἀρνήσεως τῆς Τουρκίας νὰ δεχθῆ τὴν περὶ τῶν νήσων διαιτητικὴν ἀπόφασιν τῶν Δυνάμεων, ὅτι ἐπέκειτο πόλεμος τῆς Τουρκίας καθ' ἡμῶν, εὐθὺς ὡς μετὰ τὴν παραλαβὴν τῶν δύο θωρηκτῶν τῆς θὰ ἔκριεν ἐκείνη ἑαυτὴν ἰσχυροτέραν ἡμῶν κατὰ θάλασσαν, αἱ περιστάσεις μετεβλήθησαν τόσον ριζικῶς ὥστε ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον οὐδαμῶς ἠδυνάμεθα νὰ σκεφθῶμεν τὸν Ἰούνιον τοῦ 1913, ἀπέβη δι' ἡμᾶς ζωτικὴ ἀνάγκη, ζήτημα ζωῆς καὶ θανάτου τὸν Αὐγουστον τοῦ 1914». (1)

Ἰδοὺ διατὶ ἀγνοοῦν ἢ διαστρέφουν τὴν πραγματικότητα ὅσοι ὠμίλησαν περὶ μᾶς Ἑλλάδος, συρομένης παρὰ τοῦ φιλοπολέμου πρωθυπουργοῦ τῆς εἰς ἀγῶνα δεινὸν χάριν τῆς σωτηρίας!! τῆς Εὐρώπης.

Ἡ προσχώρησις τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν συμμαχίαν τῆς Ἀντάντ ἐπεβάλλετο καὶ δι' ἄλλον ἀκόμη λόγον: Τὴν πρώτην ἑβδομάδα τοῦ πολέμου τὰ γερμανικὰ πολεμικὰ «Γκαϊμπεν» καὶ «Μπρεσλάου» κατέφυγαν εἰς τὰ Δαρδανέλλια. Προσετέθησαν εἰς τὸν τουρκικὸν στόλον καὶ ὁ ἐπ' αὐτῶν Γερμανὸς ναύαρχος ἀνέλαβε τὴν διοίκησίν του. Ἐκ τῶν δύο σκαφῶν τὸ «Γκαϊμπεν» ἦτο νεώτατον καταδρομικὸν μάχης, ἰσχυρὸν καὶ ταχύτερον κάθε ἄλλου ἰσοδυνάμου του ἀπὸ τὰ δρωῦντα εἰς τὴν Μεσόγειον κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην. Ἡ παρουσία των ἐντὸς τῆς θαλάσσης τοῦ Μαρμαρᾶ ὄχι μόνον ἀπεδείκνυε τὴν ἀνατολικὴν πολιτικὴν τῆς Γερμανίας, ἀλλὰ τῆς ἐξησφάλιζεν ὑπεροπλίαν εἰς τὸν Εὐξείνιον Πόντον καὶ ἀπειτέλει δεινότατον ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος κίνδυνον.

Ὅταν τὰ γερμανικὰ πλοῖα διήρχοντο ἐκ τῶν ἑλληνικῶν θαλασσῶν ἀνεφωδιάσθησαν μὲ γαιάνθρακας, τοὺς ὁποίους μετέφερον ἐκ Πειραιῶς τὸ ἐκεῖ ναυλοχοῦν γερμανικὸν ἔμπορικὸν «Μπογκαμπός». Τὸ ἀνθρακοφορτίον ἀνῆκεν εἰς γερμανικὴν ἐταιρείαν. Εἶχεν ὅμως ἐπιταχθῆ μαζὶ μὲ ὅλας τὰς

(1) Ὁ γράφων ὑπέβαλε πρὸς τὸν Ε. Βενιζέλον ἐρώτημα ἐν σχέσει μὲ συνομιλίαν τὴν ὁποίαν ἔκαμε μετὰ τοῦ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτοῦ τῆς Γερμανίας, τὴν 7ην Ἰουλίου 1913. Ὁ πρωθυπουργὸς εἶπε τότε εἰς τὸν φὸν Κουάτ ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν θὰ συνεμάχει, ὡς διεδίδετο, μετὰ τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως. Ἐκείνην τὴν δῆλωσίν του ἐξηγῶν ὁ πρόεδρος τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἀπηύθη πρὸς τὸν γράφοντα τὴν ἀνωτέρω ἐπιστολὴν ἕξ Ἀθηνῶν, τὴν 27ην Ὀκτωβρίου 1929.

Ἄλλαι πηγαὶ τοῦ κεφαλαίου: Συνομιλία Ε. Ρέπουλη μετὰ τοῦ γράφοντος. Παρίσιος Μάρτιος 1923.—Ἐπιστολὴ Ε. Βενιζέλου πρὸς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον, 25 Αὐγούστου) 7 Σεπτεμβρίου 1914.—Συνδιάλεξις Γ. Στρέϊτ μετὰ τοῦ γράφοντος, Ζυρίχη Ὀκτώβριος 1928.—Οὐνίστων Τσῶρτσιλ, μνημονευθὲν ἔργον. τόμος 1 σελ. 425.—Ἐδουαρδ Γκρέϋ, ἀναφερθὲν ἔργον σελ. 467.—Ρ. Πουανκαρέ: «Εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Γαλλίας» τόμος 5ος.—Ἀρχεῖα ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος.

ἄλλας καυσίμους ὕλας ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως. Ἔνεκα τοῦ μέτρου τῆς ἐπιτάξεως, τὴν ἄδειαν τῆς ἀνθρακείσεως ἔδωκεν ὁ πρωθυπουργὸς Βενιζέλος, ἐγκρίνων τὴν ἐπὶ τούτῳ αἴτησιν τῆς γερμανικῆς πρεσβείας, ἣτις ἐξήτησε τὴν ἀνθρακείσιν ὄχι τοῦ «Γκαϊμπεν» καὶ «Μπρεσλάου», ἀλλὰ δύο γερμανικῶν φορητῶν, ἠγκυροβολημένων ἀπὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ πολέμου εἰς Πειραιᾶ.

Τὸ πραξικόπημα τῶν γερμανικῶν καταδρομικῶν ἐθεωρήθη δικαίως γεγονὸς ὑψίστης σημασίας. Πλείστοι ξένοι ἱστορικοὶ τὸ ἐχαράκηρισαν ὡς ἀφορμὴν, ἔνεκα τῆς ὁποίας ἡ Τουρκία προσεχώρησεν εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ παρετάθη ὁ παγκόσμιος πόλεμος. Οὐδεὶς ἐκ τούτων ἐπέκρινε τὴν ἐνέργειαν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως. Μόνον Ἕλληνες κατηγόρησαν τὸν Βενιζέλον ὅτι ἐφωδίασε τὰ γερμανικὰ πολεμικὰ καὶ διηκόλυνε τὴν εἴσοδον αὐτῶν εἰς τὰ Δαρδανέλλια. Καὶ ὁ τότε ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Γ. Στρέϊτ ἐκρίνεν ἐκ τῶν ὑστέρων τὴν πράξιν τοῦ πρωθυπουργοῦ ὡς μυστηριώδη, ἐξέφρασε δὲ δημοσίᾳ τὴν ἀπορίαν του ἐπειδὴ δὲν ἐξητήθη ἡ γνώμη του ἐπὶ τοῦ ζητήματος.

Ὁ Βενιζέλος ἱστορεῖ ὡς ἀπολούθως τὸ ἀξιομνημόνευτον περιστατικόν:

•Τὴν νύκτα τῆς 5ης πρὸς τὴν 6ην Αὐγούστου (νέον ἡμερολόγιον) 1914, ὁ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτὴς τῆς Γερμανίας μοῦ ἐτηλεφώνησε παρακαλῶν ὅπως ἐγκρίνω τὴν ἀνθρακείσιν δύο γερμανικῶν ἐμπορικῶν πλοίων, τὰ ὁποία ἠγκυροβόλουν εἰς Πειραιᾶ καὶ ἤθελαν νὰ ἀποπλεύσουν. Οὐδεμίαν νύξιν μοῦ ἔκαμε περὶ τοῦ «Γκαϊμπεν», «Μπρεσλάου» καὶ οὔτε φυσικὰ τὸ ὑπωψιάσθη ὁ ἴδιος. Ἔδωκα τὴν ζητουμένην ἄδειαν καὶ ἀπηύθυνα τὴν σχετικὴν διαταγὴν πρὸς τὸν λιμενάρχην Πειραιῶς. Τὴν παρέλαβεν ὑπάλληλος τῆς γερμανικῆς πρεσβείας, ἐλθὼν πρὸς ἐμὲ μετὰ τὴν τηλεφωνικὴν συνεννόησιν.

Τὰ δύο γερμανικὰ ἐμπορικὰ ἐδικαιοῦντο νὰ ἀναχωρήσουν ἐκ τοῦ λιμένος Πειραιῶς καὶ νὰ παραλάβουν γαιάνθρακας, ἐπαρκεῖς διὰ τὸν μέχρη τοῦ πλησιεστέρου γερμανικοῦ λιμένος πλοῦν αὐτῶν. Ἡ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐνέργειά μου ἦτο ἐπιβεβλημένη. Ὡς πρὸς τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι δὲν ἀπηυθύνθη πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν, τὸν εὐρίσκω ἐντελῶς ἀστήρικτον. Ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐπεβλήθη ἐπίταξις εἰς τοὺς γαιάνθρακας καὶ ἴσχυε τὸ μέτρον τοῦτο, ἡ ἄδεια τῆς ἀνθρακείσεως ἦτο πράξις ἐσωτερικοῦ δικαίου. Δὲν ἐπρόκειτο περὶ ἐρμηνεϊᾶς διεθνοῦς κανόνος, ἀλλὰ περὶ διοικητικῆς ἐνεργείας. Διὰ τοῦτο ὁ Γερμανὸς πρεσβευτὴς ἀπηυθύνθη εἰς ἐμὲ καὶ ὄχι πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν».

Ἡ ὑπόθεσις οὐδὲν εἶχε τὸ μυστηριώδες καὶ ἡ ρύθμισις αὐτῆς ἐγίνετο σύμφωνα μὲ τὸν νόμον. Εἶναι ἀληθές ὅτι οἱ Γερμανοὶ ἐψεύσθησαν, διότι ἐφοβοῦντο ἀκριτομυθίαν τινά, εἰάν ἐφανέρωναν ὅτι οἱ γαιάνθρακες προωρίζοντο διὰ τὸ «Γκαϊμπεν», «Μπρεσλάου». Ἦτο πιθανώτατον τότε ὅτι τὸ πρᾶγμα θὰ ἐκοινολογεῖτο καὶ οἱ ἀγγλογαλλικοὶ στόλοι θὰ κατέστρεφαν τὰ δύο γερμανικὰ, κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἀνθρακείσεως. Χωρὶς τὸν φόβον αὐτόν, τὰ ξένα καταδρομικὰ ἠδύναντο νὰ ἀνθρακείσουν φανερὰ εἰς τὸν Πειραιᾶ, καθὼς τὸ ἔκαμαν, εἴκοσι τέσσαρας ὥρας πρὶν εἰς τὸν Ἰταλικὸν

λιμένα της Μεσσήνης. Ἑλλάς καὶ Ἰταλία ἦσαν οὐδέτερα κράτη, ἡμποροῦσαν δέ, κατὰ τὸν διεθνή νόμιμα νὰ ἐφοδιάζον ἐμπόλεμα πλοῖα. Ἴδου ἡ περὶ τούτου γνωμάτευσις μεγάλου διεθνολόγου, τοῦ Ἑλληνοσ. Ν. Πολίτη:

«Τὸ «Γκαϊμπεν» καὶ «Μπρεσλάου» ἦσαν σκάφη ἐμπόλεμα καθ' ἣν ὥραν εὐρέθησαν εἰς τὰ ἑλληνικά ὕδατα. Ἀπέναντι αὐτῶν ἡ Ἑλλάς ἦτο κράτος οὐδέτερον. Δυνάμει τοῦ ἄρθρου 19 τῆς XIII συμβάσεως τῆς Χάγης τοῦ 1907, ἡ Ἑλλάς εἶχε πλήρη ἐλευθερίαν νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἐφ' ἅπαξ ἀνδράκευσιν αὐτῶν». (1)

Ἐπερὶ τῶν διεθνῶν τύπων κεῖται ἡ οὐσία. Αἱ σχέσεις Γερμανίας καὶ Τουρκίας ἦσαν γνωσταί. Ὁ ἐκ τούτων κίνδυνος τῆς Ἑλλάδος φανερός. Ἐπομένως ὁ Βενιζέλος ὑπερθεωροῦτο νὰ προΐδῃ ὅτι οἱ γαιάνθρακες Πειραιῶς ἴσως ἀνεφωδιάζαν τὸ «Γκαϊμπεν» καὶ «Μπρεσλάου» καὶ νὰ ἀρνηθῇ τὴν ἐπὶ τούτῳ ἄδειαν, παραμερίζων τὸ διεθνὲς δίκαιον». Αὐτὸ τοῦ κατηγοροῦν οἱ πολιτικοὶ του ἐπικριταί.

Αἱ μομφαὶ δὲν ἀνταποκρίνονται εἰς τὰ γεγονότα. Ὁ ἀγγλικὸς καὶ ὁ γαλλικὸς στόλος ἐφωδιάζοντο ἐλευθέρως εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς λιμένας. Ἀκριβῶς τὸ πρῶτὸν τῆς 7 Αὐγούστου (νέον ἡμερολόγιον) 1914 καὶ ἐνῶ τὰ γερμανικά καταδρομικά παρέπλεον τὰς ἑλληνικὰς ἀκτὰς, μοῖρα ἀγγλικοῦ στόλου ὑπὸ τὸν ναύαρχον Τροῦμπιτς κατέπλευσεν εἰς Ζάκυνθον, παρέμεινεν ἐκεῖ ὑπὲρ τὰς 15 ὥρας καὶ ἀνεφωδιάσθη. Πῶς τώρα ἡ Ἑλλάς, χώρα οὐδέτερα ἀλλὰ καὶ ἀσθενής, θὰ ἤρνεϊτο πρὸς τοὺς Γερμανοὺς δι' ἐμπορικὰς ἀνάγκας ὅτι ἐπέτρεπεν εἰς τοὺς Ἀγγλογάλλους χάριν πολεμικῶν σκοπῶν; Ἐὰν ἡ Γερμανία ἐξελάμβανεν ὡς ἐχθρικήν τὴν τυχὸν ἀπαγόρευσιν καὶ μετεχειρίζετο ἀντίποινα, ποῖος θὰ ἐπροστάτευσεν τὴν Ἑλλάδα κατὰ τῆς ἰσχυροτάτης αὐτοκρατορίας; Ἡ Μεγάλη Βρετανία δὲν εἶχε τοιαύτην πρόθεσιν, καθὼς μαρτυρεῖ ἡ ἐπομένη δῆλωσις τοῦ Ἀγγλοῦ ὑφυπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Μὰκ-Νεϊλ:

«Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι τὸ «Γκαϊμπεν» καὶ «Μπρεσλάου» ἀνεφωδιάσθησαν κατὰ διαταγὴν τοῦ κ. Βενιζέλου. Ἄλλ' ὀφείλω νὰ δηλώσω ὅτι, κατὰ τὴν ἐναρξιν τῶν ἐχθροπραξιῶν μὲ τὴν Γερμανίαν, ἐπομένως πρὶν δώσῃ τὴν διαταγὴν ταύτην, ὁ κ. Βενιζέλος συνεβουλεύθη τὴν ἀγγλικὴν κυβέρνησιν ἐπὶ τῆς στάσεως, τὴν ὁποίαν θὰ ἐτήρει ἐνώπιον παρομοίας περιπτώσεως. Ἡ κυβέρνησις τῆς Μεγάλης Βρετανίας, ἀφοῦ ἐμελέτησε μετὰ προσοχῆς τὸ ζήτημα, ὑπέδειξεν εἰς τὸν κ. Βενιζέλον νὰ ἀκολουθήσῃ τὰς ἀρχὰς τοῦ διεθνοῦς δικαίου καὶ νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὰ ἐμπόλεμα σκάφη ἀρκετοὺς γαιάνθρακας ὥστε νὰ δυνηθῶν νὰ προσεγγίσουν τὸν πλησιέστερον λιμένα τῆς χώρας των. Τὰ ἀγγλικά πολεμικά σκάφη ἔγιναν δεκτὰ κατὰ

(1) Ἐπιστολὴ Γεωργίου Στρέϊτ πρὸς τὸν «Χρόνον» τῶν Παρισίων τῆς 1ης Νοεμβρίου 1915. Α. Φραγκούλη: «Ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ παγκόσμιος κρίσις», 1ος τόμος Ἀνακοινώσεις τοῦ Ε. Βενιζέλου πρὸς τὸν γράφοντα, 25η Δεκεμβρίου 1930 καὶ εἰς τὴν παρισινήν «Πρωίαν», Μάρτιος 1923. Ἐπιστολὴ Ν. Πολίτη πρὸς τὸν γράφοντα Παρίσι 20ῆ Ἰουνίου 1929.

τὸν ἴδιον τρόπον, ἀνεφωδιάσθησαν δηλαδή με γαιάνθρακας παρὰ τῶν Ἑλλήνων».

Ὁ Ἄγγλος ὑφυπουργὸς ἐπλανήθη εἰς τὰς ἡμερομηνίας. Ὁ Βενιζέλος δὲν ἐζήτησεν ἐκ τῶν προτέρων τὴν συγκατάθεσιν τῆς βρετανικῆς κυβερνήσεως διὰ τὸν ἐφοδιασμὸν τῶν γερμανικῶν. Ἀφοῦ ἔδωκε τὴν ἔγκρισιν τῆς ἀνθρακεύσεως τῶν δύο γερμανικῶν ἐμπορικῶν, κατέστησε τὸ πρᾶγμα γνωστὸν πρὸς τὸν Ἄγγλον πρέσβυν Ἀθηνῶν. Ἐξ ἀνακοινώσεως δὲ τοῦ δευτέρου, ἡ κυβέρνησις τοῦ Λονδίνου εὐρέθη σύμφωνος μετὰ τὸν Ἕλληνα πρωθυπουργὸν δι' ὁμοίας εἰς τὸ μέλλον περιπτώσεις. Τοῦτο μαρτυρεῖ, πλὴν τῶν προφορικῶν ἐξηγήσεων, ἡ ἀκόλουθος ἐπιστολὴ τοῦ Βενιζέλου πρὸς τὸν γράφοντα :

«Ἀθῆναι. Πέμπτη (25 Δεκεμβρίου) 1930. Ἀγαπητὴ φίλε. Ἡ ἀντίφρασις μεταξὺ τῆς βεβαιώσεως τοῦ Μὰκ-Νέιλ καὶ τῆς ἰδικῆς μου φυσικωτέραν ἐξηγήσιν δύναται νὰ ἔχη τὴν ἐξῆς: ὅτι τὴν ἐπιούσαν (τῆς χορηγήσεως ἀδείας πρὸς ἀνθρακεῦσιν τῶν γερμανικῶν) ὁ πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας ἤλθε νὰ με ἴδῃ καὶ τοῦ ἀνεκοίνωσα τὴν ἀδειαν τῆς ἀνθρακεύσεως πού ἔδωκα διὰ τὰ δύο γερμανικὰ ἐμπορικὰ καὶ μοῦ εἶπεν ὅτι ἡ ἀδεία αὕτη δὲν ἤμποροῦσε παρὰ νὰ δοθῇ. Τώρα μάλιστα πού γράφω αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν, σὰν νὰ θυμοῦμαι ἀμυδρῶς ὅτι οὕτω συνέβη τὸ πρᾶγμα. Ἐκτὸς ἂν πρόκειται περὶ ἀθελήτου αὐθυποβολῆς. Φιλικώτατα ὑμέτερος *E. Βενιζέλος*».

Ἡ εἰλικρίνεια τοῦ Ἕλληνος πολιτικοῦ ἐμφανίζεται ἀπόλυτος. Ὅπως εἶναι σαφὲς ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ ἐνεργήσῃ ἄλλως εἰς τὴν περιπέτειαν ἐκείνην⁽¹⁾.

Οἱ ἐπικρίνοντες τὸν Βενιζέλον προχωροῦν μακρύτερα: Ὁ ἀνεφοδιασμὸς τῶν γερμανικῶν πολεμικῶν ἐνδιέφερε πρὸ παντὸς ἄλλου τὴν Ἑλλάδα. Αὕτη καὶ ὄχι ἡ Ἀγγλία ἠπειλεῖτο ἀμέσως ἐκ τῆς συνενώσεως τοῦ «Γκαϊμπεν» καὶ «Μπρεσλάου» μετὰ τὸν τουρκικὸν στόλον. Μόνη ἄλλωστε ἡ παρουσία τῶν γερμανικῶν καταδρομικῶν ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρέσυρε τὴν Τουρκίαν εἰς τὴν γερμανικὴν συμμαχίαν. Δι' αὐτό, καὶ παρὰ τὴν ἀγγλικὴν συγκατάθεσιν, ὁ Βενιζέλος εἶχε καθῆκον νὰ ἐμποδίσῃ πάσῃ θυσίᾳ τὴν εἴσοδον τῶν γερμανικῶν εἰς τὸν Μαρμαρᾶν.

Ἄν αἱ μομαῖ δὲν εἶναι κακόπιστοι, παρ' ἑμὲν τοῦλάχιστον αὐθαίρετοι.

Τὸ πραξικόπημα τῶν δύο γερμανικῶν πολεμικῶν ἦτο ἀποτέλεσμα καὶ ὄχι αἰτία τῆς τουρκογερμανικῆς συμμαχίας. Διότι ἡ σχετικὴ συνθήκη ὑπεγράφη τὴν 2αν Αὐγούστου (νέον ἡμερολόγιον) 1914, τὰ δὲ γερμανικὰ κατέπλευσαν εἰς Δαρδανέλλια τὴν 10ην ἰδίου μηνός. Ἴδου ἡ ἀπᾶδειξις:

(1) Οὐίνστον Τσῶρτσιλ, ἀναφερθὲν ἔργον σελὶς 231. Ἀνακοίνωσις τοῦ ὑφυπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Μεγάλῃς Βρετανίας Μὰκ Νέιλ εἰς τὴν Βουλὴν τῶν Κοινοτήτων, συνεδρίασις 3ης Ἰουνίου 1923. Συνομιλία καὶ ἀμέσως μετ' αὐτὴν ἐπιστολὴ τοῦ προέδρου τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως πρὸς τὸν γράφοντα. Ἀθῆναι, 25η Δεκεμβρίου 1930.

ΙΩΝ ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ
Πρεσβευτής τῆς Ἑλλάδος εἰς Πετρούπολιν (1913 - 1915).

•Θεραπεία, Κωνσταντινουπόλεως, 2 Αύγουστου 1914, ἀριθμὸς 408. Ὁ πρεσβευτὴς τῆς Γερμανίας πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν, Βερολίνου. Ἡ συνθήκη συμμαχίας (μεταξὺ Γερμανίας καὶ Τουρκίας) ὑπεγράφη σήμερον τὸ ἀπόγευμα τὴν 4ην ὥραν. (Ὑπογραφή) *Βαγκενάιν*.

Ἀμέσως ἔπειτα διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 409 τηλεγραφήματός του ὁ Βαγκενάιν διεβίβαζε τὸ κείμενον τῆς συνθήκης ὑπογεγραμμένης παρὰ τοῦ βεζύρου Σαῖτ Χαλήμ, τὸν ὁποῖον οἱ Ἕλληνες ἱστορικοὶ ἐχαρακτήριζαν οὐδετερόφιλον καὶ παρασυρθέντα εἰς τὴν γερμανικὴν συμμαχίαν ἕνεκεν ἀκριβῶς τῆς ἐμφανίσεως τοῦ «Γκαϊμπεν» ἐντὸς τοῦ Μαρμαρᾶ.

Ὡστε ἡ Τουρκία συνεδέετο μὲ τὴν Γερμανίαν, διὰ συνθήκης ἐπιθετικῆς καὶ ἀμυντικῆς, ὅταν τὰ δύο καταδρομικὰ εἰσέπλευσαν εἰς τὰ στενά.

Συνετέλεσεν ὁμως, ἔστω καὶ ἀθελήτως ὁ Βενιζέλος, ὥστε νὰ διαφύγουν τὰ δύο γερμανικὰ τὴν καταδίωξιν τῶν ἀγγλογαλλικῶν στόλων; Διότι ὑπεστηρίχθη καὶ τοῦτο:

•Τὸ «Γκαϊμπεν» καὶ τὸ «Μπρεσλάου» ἠδυνήθησαν νὰ διαφύγουν τὴν καταδίωξιν τῶν ἀγγλογαλλικῶν στόλων χάρις εἰς τὸν κ. Βενιζέλον».

Κατόπιν τούτου θὰ ὑπέθετε κανεὶς ὅτι τὰ γερμανικὰ κατέφυγαν εἰς ἑλληνικὸν λιμένα, ἐνῶ ἠκολουθοῦντο κατὰ πόδας ὑπὸ τῶν Ἀγγλογάλλων, ὅτι ἠνθράκευσαν καὶ ἐπανέλαβαν τὴν πορείαν των πρὸς τὰ Δαρδανέλλια μετὰ πάσης ταχύτητος, βομβαρδιζόμενα ὑπὸ τῶν ἐχθρικῶν στόλων. Τί συνέβη πράγματι; Τὸ διηγείται ὁ τότε ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν τῆς Ἀγγλίας Οὐίνστον Τσῶρτσιλ:

Τὴν 5ην Αὐγούστου 1914, τὸ «Γκαϊμπεν» καὶ «Μπρεσλάου» ἐναυλόχουν εἰς Μεσσηνίαν τῆς Ἰταλίας. Ἐπληροφορήθησαν ἐκ Βερολίνου τὴν ὑπογραφήν τῆς γερμανοτουρκικῆς συνθήκης καὶ διετάχθησαν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Γουλιέλμου νὰ πλεύσουν εἰς Δαρδανέλλια, ὅπου θὰ ἦνούντο μετὸν τουρκικὸν στόλον. Τὴν 5ην ἀπογευματινὴν ὥραν τῆς 6ης Αὐγούστου, τὰ γερμανικὰ ἐξέπλευσαν ἀπὸ τὴν Μεσσηνίαν. Ἦτο δυνατόν νὰ καταστραφοῦν ἐπὶ τόπου παρὰ τοῦ ἀγγλικοῦ στόλου τῆς Μεσογείου, ἀλλ' ὁ ναύαρχος Μπάρκλαιϋ Μίλν εἶχε συγκεντρώσει τὴν προσοχὴν καὶ τὰς δυνάμεις του εἰς τὴν ἐπιτήρησιν τοῦ αὐστριακοῦ στόλου. Οἱ Γάλλοι ἦσαν ἐντελῶς ἀπερροφημένοι μὲ τὴν προστασίαν τῶν συγκοινωνιῶν Ἀλγερίου—Τύνιδος. Οὕτω τὰ γερμανικὰ διέφυγαν ἀπαρατήρητα ἐκ τοῦ ὄγκου τῶν ἀγγλογαλλικῶν στόλων.

Τὰ ἀντελήφθη ὁμως ὁ ναύαρχος Τροῦμπιτς, διοικῶν τέσσαρα καταδρομικὰ καὶ μοῖραν ἀγγλικῶν ἀντιτορπιλικῶν. Ἐπειδὴ ἔστερεῖτο πλοίου ἐξ ἴσου ἰσχυροῦ μὲ τὸ «Γκαϊμπεν», ὁ Τροῦμπιτς παρηκολούθει, ζητῶν νὰ προσβάλλῃ τὰ ἐχθρικά διὰ τῶν τορπιλικῶν του τὴν νύκτα. Δὲν τὸ ἐπέτυχε καὶ δὲν ἀπετόλμησεν ἔπειτα νὰ ναυμαχήσῃ ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας. Διὰ τοῦτο ἐνῶ τὸ «Γκαϊμπεν» καὶ τὸ «Μπρεσλάου» παρέπλεον τὸ Ταίναρον, ἡ μοῖρα τοῦ Τροῦμπιτς, ἀνέκρουσε πρῦμναν καὶ εἰσῆλθε τὴν 10ην πρωϊνὴν ὥραν τῆς 7ης Αὐγούστου εἰς τὸν λιμένα Ζακύνθου. Ἐν μόνον ἐλαφρὸν

καταδρομικὸν τὸ «Γλώσσετερ» ἐτήρησε μέχρι Μαλέα τὴν ἐπαφὴν μὲ τὰ γερμανικά, ἐκ πρωτοβουλίας τοῦ πλοίαρχου του Κέλλυ. Ἦναγκάσθη ὁμοῦ νὰ ἐπιστρέψῃ, κατὰ ρητὴν διαταγὴν τοῦ ναυάρχου Τροῦμπιτζ.

Τελείως πλέον ἀνενόητα παρὰ τοῦ ἔχθρου, τὰ δύο γερμανικά ἐφθασαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν νησίδα Δονάσσην, πλησίον τῆς Νάξου. Ἐκεῖ ἠνθράκευσαν διὰ φορτίου σταλέντος μὲ γερμανικά ἐμπορικά ἐκ Πειραιῶς. Ἡ ἐπὶ τούτῳ συνεννόησις εἶχε γίνῃ μὲ τὸν ἀσύρματον ἐκ Μεσσηνίας. Κατὰ τὰς ὥρας τῆς ἀνθρακείσεως καὶ ἔπειτα οὐδὲ σκιά γαλλικοῦ ἢ ἀγγλικοῦ πολεμικοῦ ἐφάνη. Ὁ Οὐτίνστον Τσῶρτσιλ γράφει αὐτολεξεί:

«Ἄλλὰ τὸ «Γκαϊμπεν» εἶχε σταματήσει. Ὁ γερμανὸς ναύαρχος Σουσον περιεπλανᾶτο ἀναποφάσιτος εἰς τὰ ἑλληνικά παράλια, προσπαθῶν νὰ βεβαιωθῇ ὅτι θὰ ἐγίνετο δεκτὸς ὑπὸ τῶν Τούρκων εἰς τὰ Δαρδανέλλια. Ἐπελαγοδρόμησεν οὕτω ἐπὶ τριάντα ἕξ ὥρας περὶ τὴν Δονάσσην καὶ ἦναγκάσθη νὰ χρησιμοποιοῦσιν ἐπανειλημμένως τὸν ἀδιάκριτον ἀσύρματον. Μόνον τὴν ἐσπέραν τῆς 10ης Αὐγούστου εἰσῆλθεν εἰς τὰ Δαρδανέλλια».

Καθ' ὅλον αὐτὸ τὸ χρονικὸν διάστημα, ἐπὶ δύο ὁλόκληρα ἡμερονύκτια, αἱ πανίσχυροι ἀγγλογαλλικαὶ μοῖραι εὗρισκοντο ἑκατοντάδας μιλίων μακρὰν εἰς τὴν κεντρικὴν λεκάνην τῆς Μεσογείου. Δι' ὃ ὁ Ἄγγλος ναύαρχος Τροῦμπιτζ καθηρέθη ἐκ τῆς διοικήσεώς του καὶ παρεπέμφθη εἰς τὸ ναυτοδικεῖον τῆς Πορτσμουθ.

Τὴν 12ην Αὐγούστου σαράντα ὥρας μετὰ τὸν εἰσπλουν τῶν γερμανικῶν, ὁ ἀγγλικὸς στόλος ἐνεφανίσθη πρὸ τῶν Δαρδανελίων. Διατί δὲν εἰσῆλθεν εἰς αὐτά; Ὁ Ἕλλην στόλαρχος Παῦλος Κουντουριώτης, παραπλέον τὴν Λήμνον, ἀπέστειλε πρὸς τὸν Ἄγγλον ναύαρχον διὰ τοῦ Ἄγγλου ἀξιωματικοῦ Γεωργίου Λήθ, μέλους τῆς ναυτικῆς ἀποστολῆς καὶ εὗρισκόμενου ἐπὶ τοῦ «Ἀβέρωφ» τὸ ἕξις μήνυμα:

«Ὁ Κουντουριώτης προτείνει ὅπως μετὰ τῆς ὑπ' αὐτὸν ἑλληνικῆς μοίρας τεθῆ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἀγγλικῶν πλοίων, τὰ ὁποῖα θὰ καταδιώξουν τὰ γερμανικά ἐντὸς τῆς Προποντίδος».

Τὸ τόλμημα ἦτο ἀντάξιον τῆς ἀκαταβλήτου γενναιοψυχίας τοῦ Ὑδραίου ναυάρχου. Οἱ Ἄγγλοι ἀπήντησαν:

«Δὲν δυνάμεθα νὰ καταδιώξωμεν τὸ «Γκαϊμπεν» καὶ «Μπρεσλάου», διότι στερούμεθα διαταγῶν!»

Ὁ ναύαρχος Κουντουριώτης, ἐρωτηθεὶς προσφάτως ἐπεβεβαίωσε τὸ γεγονός διὰ τῶν ἕξις:

«Πράγματι ἐπρότεινα, διὰ τοῦ πλησίον μου Ἄγγλου ἀξιωματικοῦ Λήθ, εἰς τὸν ἀγγλικὸν στόλον νὰ ἐκδιάσωμεν τὰ Δαρδανέλλια καταδιώκοντες τὰ γερμανικά. Ἄλλ' αὐτοὶ μοῦ ἀπήντησαν ὅτι δὲν εἶχαν διαταγὰς (1)».

(1) Τὰ περὶ εὐθύνης τοῦ Βενιζέλου ἀναφέρει ὁ Α. Φραγκούλης: «Ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ παγκόσμιος κρίσις», τόμος 1ος, σελίς 129. Πλείστοι ἄλλοι ὁμόφρονες αὐτοῦ τὸν ἀντέγραψαν. Τὰ ὑπ' ἀριθμὸν 726 καὶ 733 ἔγγραφα τῆς συλλογῆς Καούτσου. Τηλεγράφ-

Παρ' όλα ταῦτα, τὸ πάθος τῆς ἐπικρίσεως θὰ ἔφθανε μέχρι τοῦ νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν Βενιζέλον εὐθύναις καὶ ἐπειδὴ δὲν διηύθυνε καλὰ τὰς κινήσεις τῶν συμμαχικῶν στόλων, τῶν τεταγμένων νὰ ἐπιτηροῦν τὸ «Γκαϊμπεν». Ἐὰν ἐχώρει συζήτησις, ἡδύνατο νὰ λεχθῆ ὅτι πλὴν τῶν ἄλλων ὁ Βενιζέλος ὑπέδειξε τὴν ἄμεσον συμμετοχὴν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν ἀγγλογαλλικὴν συμμαχίαν καὶ διὰ νὰ προλαμβάνωνται σφάλματα ὡς τὸ τραγικὸν ἐκεῖνο τῆς διαφυγῆς τῶν δύο γερμανικῶν καταδρομικῶν. Αὐτὸ ἐπεδίωξεν ὁ Ἑλλην κυβερνήτης ἀπὸ τῆς πρώτης ὥρας καὶ αὐτὸ οὐδέποτε τοῦ συνεχώρησαν ἐκεῖνοι, οἵτινες τὸν ἐγκαλοῦν διὰ τὴν περιπέτειαν τοῦ «Γκαϊμπεν».

Φημα 30ῆς Ἰουλίου) 12 Αὐγούστου 1914 ἑλληνικῆς πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως. Οὐίνστον Τσῶρτσιλ, μνημονευθὲν ἔργον, σελίς 226—236. Γεωργίου Μελά, ἰδιαιτέρου γραμματέως τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου: «Ὁ Κωνσταντίνος» σελίς 208. Ἀνακοινώσεις τοῦ ναυάρχου Κουντουριώτη πρὸς τὸν γράφοντα, Ἀθῆναι 23ῆ Δεκεμβρίου 1930.

Η ΛΑΝΘΑΝΟΥΣΑ ΔΙΑΣΤΑΣΙΣ

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἑνὸς μακροῦ περιπάτου ὁ Βενιζέλος, στρεφόμενος αἰφνιδίως πρὸς τὸν Ρέπουλην, εἶπε :

«Τί νομίζεις; Ποιὸν θὰ πείσωμεν ἐνωρίτερα ὅτι πρέπει νὰ συμμαχήσωμεν μὲ τὴν Ἀντάντ; Τὸν Κωνσταντῖνον ἢ τὴν ἴδια τὴν Ἀντάντ;»

Πράγματι. Ἡ θέσις τῶν κυβερνόντων τὴν Ἑλλάδα ἦτο τραγική. Ἦγωνίζοντο νὰ κατανικήσουν τὴν ἀντίδρασιν τοῦ στρατιωτικοῦ καὶ αὐλικοῦ περιβάλλοντος τοῦ Κωνσταντῖνου. Τοὺς ἔμενεν ἢ ἐξ ἴσου δύσκολος ἀποστολὴ νὰ καταδείξουν εἰς τὴν Τριπλῆν Συνεννόησιν ὅτι ἡ Τουρκία ἦτο ἐχθρὰ τῆς καὶ φυσικὸς αὐτῆς σύμμαχος ὁ Ἑλληνισμός.

Οἱ διευθύνοντες τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τῆς Συνεννόησεως ἦσαν ἔμπειροι διπλωμάται. Ἀλλὰ περισσότερον ὑπάλληλοι παρὰ πολιτικοί. Τοὺς ἔλειπεν ἡ εὐρεῖα ὄρασις καὶ ἡ καινοτόμος σκέψις. Δὲν ἀντελήφθησαν τὴν ἐκ τοῦ πολέμου ἀναστάτῳσιν. Εἰδικῶς διὰ τὰ Βαλκάνια ἠκολούθουν μεθόδους ἐντελῶς ἀψυχολογήτους. Τὴν τουρκικὴν πονηρίαν, τὴν ἐθεώρουν δισταγμόν. Ἐνῶ τὸ «Γκαῖμπεν» καὶ τὸ «Μπρεσλάου» ἐχρησιμοποιοῦν τὴν Τουρκίαν ὡς παράρτημα τῆς Γερμανίας· ἐνῶ ἡ ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία ἐξωπλίζετο πυρρετῶδῶς, ὁ Γκρέϋ, ὁ Δελκασέ, ὁ Σαζόνωφ, ἐνόμιζαν ὅτι ἡ Πύλη σκέπτεται ἀπλῶς πρὶν ἀποφασίσῃ. Χονδροειδέστερα τοὺς ἐξηπάτα ὁ Φερδινάνδος τῆς Βουλγαρίας. Ἡ ἀποτυχία τῆς ἀνταντικῆς διπλωματίας ἤρχισε καὶ ἐτελείωσεν εἰς τὸν Αἴμον. Μὲ αὐτὰς τὰς διαθέσεις ἐδέχθησαν οἱ σύμμαχοι τὴν ἑλληνικὴν προσφορὰν. Ἀπήντησαν ἀορίστως τὴν 6)19 Αὐγούστου 1914. Ἐπερίμεναν νὰ τοὺς ἐπιτεθῇ ἡ Τουρκία καὶ τότε ἡ Ἑλλὰς θὰ ἐγένετο αὐτομάτως σύμμαχος τῶν. Ἡ μωρία ἐκείνη ἐνίσχυσεν ὅσον τίποτε ἄλλο τὴν οὐδετερόφιλον πολιτικὴν τοῦ Κωνσταντῖνου. Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἠναγκάζετο νὰ διαπραγματεύεται ἀσκόπως εἰς τὸ Βουκουρέστι μὲ τοὺς Τούρκους τὸ ζήτημα τῆς Χίου καὶ Μυτιλήνης. Οἱ Νεότουρκοι δὲν ἀπέκρυπταν τὴν ἀπόφασίν των νὰ τὰς καταλάβουν διὰ τῶν ὄπλων. Ἐν τῷ μεταξὺ ὑπήκουαν εἰς τὴν Γερμανίαν, ἢ ὅποια προσεπάθει νὰ διαλύσῃ τὴν ἑλληνοσερβικὴν συμμαχίαν. Τὸ ὠμολόγει ὁ Ταλαὰτ πρὸς τὸν Ρουμάνον ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν :

«Γνωρίζω καλῶς τὴν ὑπαρξίν συμμαχίας Ἑλλάδος καὶ Σερβίας. Ἀλλ' ἡ Ἑλλὰς ὀφείλει νὰ ἀποσπασθῇ ἐξ αὐτῆς. Ἐν ἐναντίᾳ περιπτῶσει θὰ περιήρχετο εἰς πόλεμον μὲ τὴν Τουρκίαν καὶ Βουλγαρίαν ἠνωμένας».

Γερμανικὸς ἐκδιασμός μὲ ὄργανον τὴν τουρκοβουλγαρικὴν ἀπειλήν.

Ἡ Ἑλλάς θὰ ἐχωρίζετο ἐκ τῶν φίλων της, διὰ νὰ μείνη εἰς τὸ ἔλεος τῶν ἐχθρῶν της. Αὐτὸ ἐτηλεγράφουν εἰς Ἀθήνας οἱ Α. Ζαΐμης καὶ Ν. Πολίτης :

«Ἡ σαφὴς ἐντύπωσίς μας εἶναι ὅτι ὁ Ταλαὰτ ἐνεργεῖ ἐδῶ σύμφωνα πρὸς σχέδιον, χαραχθὲν εἰς Βερολίνον καὶ ὅτι ἡ ὑπόδειξις του ὅπως ἐγκαταλείψωμεν τὴν Σερβίαν προέρχεται ἐκ τῆς ἰδίας πηγῆς».

Βραδύτερον ὁ Ζαΐμης ἐπληροφῶρει ἐν συμπεράσματι :

«Βουκουρέστιον. 29 Αὐγούστου 1914. Κύριος Ζαΐμης πρὸς Κύριον Στρέιτ, ὑπουργὸν Ἐξωτερικῶν Ἀθῆνας. Εὐρισκόμενος εἰς Σινάϊαν ἔσχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ συνομιλήσω μὲ τοὺς πρέσβεις Αὐστρίας καὶ Γερμανίας. Μένω μὲ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι εἶναι εἰς θέσιν νὰ κανονίζουσι τὴν στάσιν τῆς Τουρκίας καὶ Βουλγαρίας. Ὁ κ. Κζερινὸν (τῆς Αὐστρίας), μού εἶπεν ὅτι εἶναι ἐκπληκτικὸν νὰ ἀσχολούμεθα εἰς δευτερεύοντα ζητήματα ὡς τῶν νήσων, καθ' ἣν στιγμὴν μεταβάλλεται ὁ χάρτης τῆς Εὐρώπης. Κατ' αὐτὸν ἐν εἶναι σπουδαῖον :

«Νὰ συνεννοηθῶμεν μετὰ τῶν Τούρκων καὶ νὰ μὴ ἀναμιχθῶμεν εἰς τὸν πόλεμον, ἐὰν ἡ Βουλγαρία ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Σερβίας. Ἡ Τουρκία δὲν σκέπτεται νὰ κάμῃ πόλεμον ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος. (Ἵπογρα.) Ἀλέξανδρος Ζαΐμης». (1)

Ἡ Ἀντὰντ ἐκ τυφλώσεως, ἡ Γερμανία ἐξ ὑπολογισμοῦ, συνεφώνουν πολλάκις ἐπὶ τούτου :

Νὰ μείνη οὐδετέρα ἡ Ἑλλάς.

Διότι τὰς πρώτας ἐβδομάδας τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου, ἡ Ἑλλάς εὐρίσκειτο ἐκτὸς τῶν μεγάλων συμμαχικῶν συστημάτων. Ἦτο τοῦτο εἰς ἐκ τῶν λόγων, οἵτινες τὴν ὤθησαν νὰ ὑποχωρήσῃ πολὺ μακρὰν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῶν νήσων. Οἱ Ἕλληνες ἀντιπρόσωποι Βουκουρεστίου προσέφεραν εἰς τοὺς Τούρκους χρηματικὴν ἀποζημίωσιν ὑπὸ τύπον «μακροχρονίου ἐκμισθώσεως τῆς Χίου καὶ Μυτιλήνης παρὰ τῆς Ἑλλάδος». Ἡ Πύλη ἐξήτει τὴν ἀνευ οὐδενὸς περιορισμοῦ ἐπιστροφὴν των.

Ἐκ παραλλήλου ἡ Ρωσσία καὶ Γερμανία συνηγωνίζοντο εἰς πλειοδοσίαν ἀνταλλαγμάτων πρὸς τὴν Βουλγαρίαν. Τὴν ρωσικὴν τακτικὴν ἐνέπνεεν ὁ φιλόδοξος, τολμηρὸς καὶ ἐπιπόλαιος πρεσβευτὴς τοῦ τσάρου ἐν Παρισίοις Ἰσβόλσκυ. Διὰ νὰ πολεμήσῃ τοὺς Γερμανοὺς ἐμμεῖτο μετὰ κυνισμοῦ τὰς μεθόδους των. Συνεβούλευσε παραχωρήσεις εἰς βάρος τῆς Σερβίας καὶ Ἑλλάδος, ἐνῶ ἡ Γερμανία θὰ ἀπεξημίωνε τὴν Βουλγαρίαν, διαγράφουσα ἐκ τοῦ χάρτου Ἀλβανίαν καὶ Σερβίαν. Ἡ Συνεννόησις δὲν ἤξιωσε θυσίας παρὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἐζήτησεν ὁμως τοιαύτας ἀπὸ τὴν Σερβίαν.

Ὁ Βενιζέλος ἐξουδετέρωσεν ἐν μέρει τὰ ρωσσογερμανικὰ σχέδια, προ-

(1) Ἐκ συνομιλίας τοῦ Ε. Ρέπουλη μὲ τὸν γράφοντα, Παρίσιοι Μάρτιος 1923. Τὰ ὑπ' ἀριθμὸν 28798 καὶ περαιτέρω τηλεγραφήματα τῶν Ν. Θεοτόκη καὶ Δ. Πανᾶ πρὸς Γ. Στρέιτ. Ἐκθέσεις τῆς ἑλληνικῆς ἀντιπροσωπείας Βουκουρεστίου μεταξὺ 12ης καὶ 29ης Αὐγούστου 1914. Ἰδιαιτέρως τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 29728 Α)5 τηλεγράφημα τοῦ Α. Ζαΐμη. Τὸ βιβλίον τοῦ Ἴταλου συνταγματάρχου Καρατσιόλο εἶναι μέσον πολιτικῆς προπαγάνδας καὶ σπανιώτατα ἱστορικῆ πηγῆ.

τείνας τὴν συγχρότησιν νέας βαλκανικῆς συμμαχίας ἐκ τῆς Ἑλλάδος, Σερβίας, Ρουμανίας καὶ Βουλγαρίας ὑπὲρ τῆς Ἀντάντ. Ἐὰν ὁ συνδυασμὸς ἐματαιώθη ἔνεκα τῆς συγχρόνου ἀντιδράσεως Ρουμάνων καὶ Βουλγάρων, ἀπέμεινεν οὐχ' ἦττον τὸ κέρδος ὅτι ἡ Μεγάλη Βρετανία ἐξετίμα τὴν ἑλληνικὴν πρωτοβουλίαν. Ἐπειδὴ ἡ Βουλγαρία ὑπεκίνει τὴν Τουρκίαν νὰ ἐπιτεθῆ κατὰ τῆς Ἑλλάδος, ὁ Ἄγγλος πρέσβυς Κωνσταντινουπόλεως εἶπε πρὸς τὸν Ταλαάτ:

«Ἐὰν ἡ Τουρκία προσβάλλῃ ἀπὸ ξηρᾶς τὴν Ἑλλάδα, θὰ εὐρεθῆ τελικῶς ἀντιμέτωπος τῆς Συνεννοήσεως.

«Μὴ λησμονῆτε ἐπίσης ὅτι Βρετανὸς ναύαρχος, ὁ Κάρο, ἔχει ὑψώσει τὸ σῆμα του ἐπὶ τοῦ «Ἀβέρωφ». Ἄν ὁ τουρκικὸς στόλος ἐξέλθῃ ὅπωςδήποτε τῶν Δαρδανελλίων, θὰ τὸν βυθίσωμεν».

Ὁ δὲ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Γαλλίας ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν Ρωμᾶνον:

«Ἐὰν ἡ Τριπλῆ Συνεννόησις ἐξέλθῃ νικητρία τοῦ ἀγῶνος, αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου θὰ περιέλθουν ὀριστικῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα».

Ἐξ ἄλλου ὁ ἐπιτελάρχης Δούσμανης καὶ ὁ ὑπουργὸς Στροῒτ πρὸς ἀποκρουσιν τῆς τουρκοβουλγαρικῆς ἀπειλῆς ἐζήτησαν τὴν συνδρομὴν 100.000 σερβικοῦ στρατοῦ. Ὁ Σέρβος ἐπιτελάρχης Μίσιτς ἀπῆντησε διὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ Πάσιτς ὅτι ἦτα δυσχερὴς ἡ ἀπόσπασις τόσοσιν ὀρθιμοῦ στρατιωτῶν ἐκ τοῦ αὐστριακοῦ μετώπου. Ἐν συνόλῳ τὰ ἀποτελέσματα τῆς πολιτικῆς τῶν φιλελευθέρων δὲν ἦσαν εἰσέτι ἀνάλογα πρὸς τὴν μεγάλην σύλληψιν τοῦ Βενιζέλου, ὅστις ἐπεδίωκεν ἀπόλυτον ἐπικράτησιν τῆς Ἀντάντ καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὸν Αἴμον. Δὲν παρουσιάζετο ἐν τούτοις ἄξιον περιφρονήσεως τὸ γεγονός ὅτι ἐματαιώθησαν αἱ τουρκοβουλγαρικὰ ἐπιβουλαί. Τοῦτο δέ, παρὰ τὴν ἐντεινομένην ἐσωτερικὴν ἀντίδρασιν. (1)

Ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῶν φιλελευθέρων εἶχεν εὐρέως κοινολογηθῆ περὶ τὰ τέλη Αὐγούστου. Ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος δὲν ἦτο ἐχέμυθος. Ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Στροῒτ διεφώνει δημοσίᾳ μὲ τὴν κυβέρνησιν καὶ ἰδίως πρὸς τὸν Ε. Ρέπουλην. Ἡ βασίλισσα Σοφία δὲν ἐπενέβαινεν ἀκόμη, ἀλλὰ δὲν ἔκρυπτε τὰ αἰσθήματά της. Ἡ ἐντύπωσις ἐκ τῆς ἀγγλικῆς συμμετοχῆς εἰς τὸν παγκόσμιον πόλεμον ἐμειώνετο ἀπὸ τὴν ραγδαίαν προέλασιν τῶν Γερμανῶν πρὸς τοὺς Παρισίους.

Τὰ κοινωνικά, πολιτικά καὶ στρατιωτικά στοιχεῖα, τὰ ἀντίπαλα τῶν Ἑλλήνων φιλελευθέρων, συνησπίζοντο ἐναντίον τοῦ ἐθνικοῦ προγράμματος

(1) Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 27085 τηλεγράφημα ἑλληνικῆς πρεσβείας Λονδίνου. Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 27018 τηλεγράφημα τοῦ I. Δραγοῦμη ἐκ Πιερουπόλεως. Τὰ ὑπ' ἀριθμοὺς 28077, 28107 καὶ 28002 τηλεγραφήματα τοῦ Στροῒτ καὶ Δούσμανη εἰς τὴν ἑλληνικὴν πρεσβείαν Νύσσης. Ἄρθρον τοῦ Ρενὲ Πεγκῶ εἰς τὴν ἐπιθεώρησιν τῶν «Δύο Κόσμων». Παρίσιοι 1η Νοεμβρίου 1929. Τὰ ὑπ' ἀριθμὸν 470 καὶ 471 ἔγγραφα ἐκ τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ Γκρέϋ.

τοῦ Βενιζέλου. Ὁ κυριώτατος ἀντιπρόσωπος τοῦ ἑλληνικοῦ μοναρχισμοῦ Κωνσταντῖνος Ἔσλιν ἔγραφε :

«Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπιβάλλεται ἀπόλυτος οὐδετερότης. Ἐὰν ὁμως δὲν δυνηθῆ νὰ διατηρήσῃ ταύτην ἐπὶ μακρόν, τὸ συμφέρον της εἶναι ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῶν Γερμανῶν καὶ ὄχι τῶν Ρώσων».

Τὸ γενικὸν ἐπιτελεῖον τοῦ στρατοῦ τῆς ξηρᾶς ἐνεφανίζετο μὲ ἰδέας, ἀντιθέτους πρὸς τὴν πολιτικὴν τῆς κυβερνήσεως. Ὁ ἀρχηγὸς του Δούσμανης ἐθεωρεῖτο φιλουδέτερος, ἀπέφενγεν ὁμως τὰς δημοσίας ἐκδηλώσεις. Ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς ἐφέρετο δημοσιογραφῶν καὶ προβλέπων τὴν ταχεῖαν στρατιωτικὴν ἐπικράτησιν τῶν δύο κεντρικῶν αὐτοκρατοριῶν. Δεκαπέντε ἔτη μετὰ τὰ γεγονότα ἐκεῖνα, ὁ Μεταξᾶς ἐδήλωσε :

«Ὅσον ἀφορᾷ τὴν στρατιωτικὴν πολιτικὴν τοῦ ἐπιτελείου, κατὰ τὸ διάστημα ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ πολέμου μέχρι τῆς 16ης Φεβρουαρίου 1915, κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ Μεταξᾶς ἐπηρεάζε σημαντικῶς ταύτην καὶ μάλιστα τὴν διηύθυνε κατὰ τὸ τέλος τῆς περιόδου ταύτης ὡς ἀρχηγὸς τοῦ ἐπιτελείου, ἐμπεριέχεται αὕτη εἰς τὰ πρὸς τὴν τότε κυβέρνησιν ὑπομνήματα τοῦ Μεταξᾶ καὶ συνοψίζεται εἰς τὴν τήρησιν πραγματικῆς καὶ εἰλικρινοῦς οὐδετερότητος πρὸς ἀμφοτέρους τοὺς ἐμπολέμους, ὡς μόνης ἀνταποκρινομένης εἰς τὸ στρατιωτικὸν συμφέρον τῆς Ἑλλάδος, κατὰ πάσης παραβιάσεως τῆς ὁποίας ἡ Ἑλλὰς ἔδει νὰ ἀντιταχθῆ ἐνόπλιως».

Κατόπιν τόσου χρόνου καὶ λόγῳ τῆς διαμορφωθείσης καταστάσεως, ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς ἐπικαλεῖται καιηγορηματικῶς μόνον τὴν ἐπισήμως τεθεισαν ὑπογραφὴν του. Τότε ὁμως φίλοι καὶ ἐχθροὶ τοῦ ἀπέδιδαν ἀμεταθέτους γνώμας περὶ τῆς πολεμικῆς ὑπεροχῆς τῶν Γερμανῶν. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἠρνήθη τὴν πατρότητα σειρᾶς ἄρθρων, διὰ τῶν ὁποίων ἐπρολόγετο ἡ γερμανικὴ νίκη. Ἄλλ' οὐδένα κατέπεισεν, ἢ δὲ ἐντύπωσις τῶν ἀξιωματικῶν παρέμεινε βαθυτάτη.

Αἱ ἐκδηλώσεις ἐκεῖναι ἐλάμβαναν βαθμηθὸν μορφήν πολιτικοῦ καὶ στρατιωτικοῦ συστήματος. Τὸ πρόγραμμα καὶ τὰ κυριώτερα πρόσωπα τῆς ἐφαρμογῆς του ὑπῆρχαν. Ἡ πραγματοποίησις ἐξηριᾶτο ἐκ τῶν περιστάσεων. Αὐταὶ θὰ ἐδημιούργουν καὶ τὸ πλῆθος τῶν ὁπαδῶν.

Ἡ ἀντίθεσις ἀπέβαινε ζωηρά, διότι ἡ κυβέρνησις τῶν φιλελευθέρων ἰσχυρὰ ἐκ τῆς ἐπιδοκιμασίας τῆς ἐθνικῆς πλειοψηφίας, ἐτήρει ἀμεταβλήτους τὰς πεποιθήσεις της. Μίαν ἑβδομάδα πρὸ τῆς μάχης τοῦ Μάρνη, ὁ Βενιζέλος ἐδέχθη τὸν Γάλλον στρατιωτικὸν ἀκόλουθον Μπρακέ. Ὁ συνταγματάρχης δὲν ἔκρυπτε τὴν ἀνησυχίαν του ἐκ τῆς γερμανικῆς προελάσεως. Ἡ συζήτησις ἐγένετο ἐνώπιον χάρτου τοῦ δυτικοῦ μετώπου. Ὁ Ἕλλην πρωθυπουργὸς δεικνύων γραμμὴν πλησίον τοῦ Μάρνη εἶπε :

«Εἶμαι βέβαιος, κύριε συνταγματάρχα, ὅτι κάπου ἐδῶ θὰ σταθοῦν οἱ Γερμανοί».

Διὰ τοῦτο ὁ διευθυντὴς τῆς γαλλικῆς ἀρχαιολογικῆς σχολῆς Φουζέρο ἔλεγε :

«Ὁ Βενιζέλος μᾶς ἐνεψύχωνεν ὅλους, ἀκόμη καὶ ἡμᾶς τοὺς Γάλλους» (1)

Ἄλλ' ἢ διάστασις τῶν φιλελευθέρων ὑπουργῶν μὲ τὸν βασιλόφρονα Στρεϊτ καθὼς καὶ ἡ ἀντίδρασις τῶν ὀλιγαρχικῶν στοιχείων δὲν εἶχε μεμονωμένον χαρακτῆρα. Ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν ἔπεσεν ὑπερασπίζων τὸ πρόγραμμα τῆς βασιλικῆς ὀλιγαρχίας. Ἡ πρώτη τυχὸν ἀφορμὴ θὰ ἀπεκάλυπτε τὸ ἀνοιχθὲν χάσμα. Πράγματι τρεῖς ἐβδομάδας μετὰ τὸ ἐπεισόδιον Δεμίδωφ, ἐξεργάγη σοβαρωτέρα κρίσις. Ἀντὶ τοῦ Στρεϊτ πρωταγωνιστῆς ἦτο ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, ὅστις ἐσυνέχιζε τὰς ἰδέας ἣ ἤκουε τὰς εἰσηγήσεις τοῦ ὑπὸ παραίτησιν ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν. Τὰ προκαλέσαντα τὴν νέαν ταραχὴν περιστατικὰ ἦσαν τὰ ἑξῆς:

Περὶ τὰ τέλη Αὐγούστου 1914, ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις εἶχε πληροφορίας ὅτι ἡ Τουρκία, διατελοῦσα ὑπὸ τὴν βεβαιότητα τῆς προσεχοῦς πτώσεως τῶν Παρισίων, θὰ ἐκήρυσσε πόλεμον ἐναντίον τῆς Συνεννοήσεως καὶ τῆς Ἑλλάδος. Ὁ ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν Οὐίνστον Τσῶρτσιλ συναντηθεὶς μετὰ τοῦ στρατάρχου ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν λόρδου Κίτσενορ, ἀπεφάσισαν νὰ λάβουν μέτρα πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ ἐνδεχομένου τούτου. Ἀνέθεσαν εἰς δύο ἀξιωματικούς τοῦ ναυτικοῦ βρεττανικοῦ ἐπιτελείου νὰ συνεργασθοῦν μὲ δύο συναδέλφους των τῆς ξηρᾶς, ἕξ ὧν ὁ διευθυντῆς τοῦ τμήματος ἐπιχειρήσεων στρατηγὸς Κάλβελ, πρὸς ἐκπόνησιν σχεδίου καταλήψεως τῆς χερσονήσου Καλλιπόλεως. Ἡ κατοχὴ θὰ ἐνηργεῖτο δι' ἑλληνικῶν δυνάμεων, θὰ ἐπέτρεπε δὲ εἰς τὸν ἀγγλικὸν στόλον νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν θάλασσαν τοῦ Μαρμαρᾶ.

Τὸ ἀγγλικὸν ναυαρχεῖον ἐπληροφορήθη παρὰ τῆς εἰς Ἑλλάδα ναυτικῆς βρεττανικῆς ἀποστολῆς ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἐπιτελεῖον εἶχε μελετήσῃ ἐπανειλημμένως τὴν περίπτωσιν τῆς ἀποβάσεως εἰς τὴν χερσονήσον τῆς Καλλιπόλεως καὶ τῆς καταλήψεως αὐτῆς. Κατὰ δύο ἐποχὰς ἐξεπονήθησαν τὰ σχέδια τῆς ἐπιχειρήσεως. Τὸν Νοέμβριον τοῦ 1912, ὅταν ὁ Κωνσταντῖνος ἐπρότεινεν εἰς τοὺς Βουλγάρους νὰ τοὺς βοηθήσῃ πρὸς ἐκπόρθησιν τῆς Τσατάλτζας. Τὸν Μάϊον τοῦ 1914, ὅτε ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς κατήρτισε λεπτομερὲς σχέδιον αἰφνιδιαστικῆς κατοχῆς τῆς Καλλιπόλεως, ἀνευ κηρύξεως πολέμου ἐναντίον τῆς Τουρκίας.

Ὁ ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν Οὐίνστον Τσῶρτσιλ, ἔχων ὑπ' ὄψει ταῦτα καὶ τὴν πρόσφατον δῆλωσιν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ὅτι ἐπεθύμει νὰ μετᾶσῃ τῆς ἐμπολέμου συμμαχίας τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως, ἀπέστειλεν εἰς τὸν ναύαρχον Κάρο, ἀρχηγὸν τῆς ἐν Ἀθήναις ἀγγλικῆς ναυτικῆς ἀποστολῆς, τὸ ἐπόμενον ἔγγραφον:

«Λονδῖνον, 4 Σεπτεμβρίου) 21 Αὐγούστου (παλαιὸν ἡμερολόγιον)

(1) Ἐπιστολὴ Ἰωάννου Μεταξᾶ πρὸς Δημήτριον Λαμπράκην εἰς ἀπάντησιν ἐρωτημάτων τεθέντων ὑπὸ τοῦ γράφοντος, Ἀθῆναι 8 Μαρτίου 1929. Εφημερίς «Σκρίπ» 22ας Αὐγούστου 1914, Ἐφημερίς «Ἀθῆναι», ἄρθρα ὑπὸ τὰ στοιχεῖα Α—Ω, Αὐγούστου 1914. Φρεζιέ: «Ἡ ἑλληνικὴ κρίσις».

1914 Ναύαρχον Μάρκ Κάρο. Ἀθήνας:— Ἐνώπιον ἐνδεχομένου πολέμου μεταξὺ τῆς Τουρκίας ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς Ἀγγλίας—Ἑλλάδος ὡς συμμάχων ἀφ' ἑτέρου, τὸ ναυαρχεῖον θεωρεῖ οὐσιῶδες, διὰ λόγους ἐπιτελικῆς προνοίας, νὰ ἐξετασθῇ ποία πολιτικὴ πολέμου θὰ ἔπρεπε νὰ τηρηθῇ κατόπιν συνεννόησεως μὲ τὰ κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν ἑλληνικὰ ἐπιτελεῖα. Αἱ πολιτικαὶ ἀπόψεις θὰ ἀφεθοῦν εἰς τὰς ἀποφάσεις τῶν ἐκατέρωθεν κυβερνήσεων. Τὸ ναυαρχεῖον σὰς ἐπιτρέπει νὰ τὸ πράξετε, ἂν σὰς τὸ προτείνῃ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις.

Κατ' ἀρχὴν αἱ ἀντιλήψεις τοῦ ναυαρχείου εἶναι αἱ ἀκόλουθοι:

Διὰ νὰ ἐξασφαλισθῇ ἀναμφισβήτητος καὶ ἀποφασιστικὴ ὑπεροχὴ ἐπὶ τῶν τουρκικῶν καὶ γερμανικῶν πολεμικῶν πλοίων, θὰ δοθοῦν εἰς τὸν ἑλληνικὸν στόλον ὡς ἐνίσχυσις μία μοῖρα καὶ εἷς στολίσκος. Τὸ σύνολον τῶν μικτῶν δυνάμεων θὰ τεθῇ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν σας μὲ ναυαρχίδα τὸν «Ἀδάμαστον» (ἀγγλικὸν ντρέντωτ). Ἐὰν αἱ περιστάσεις τὸ ἀπαιτήσουν θὰ ἐνισχυθῆτε ὑπὸ τόσου ἀριθμοῦ σκαφῶν αὐτῆς ἢ τῆς ἄλλης κατηγορίας, ὅσος θὰ ἐκρίνεται ἀναγκαῖος.

«Διὰ νὰ σὰς ἐπιτραπῇ νὰ πραγματοποιήσετε ὀρθὴν καὶ λογικὴν μέθοδον ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς Τουρκίας, ἐπιθέσεως ἣτις θὰ συνίστατο εἰς τὸ νὰ τὴν πλήξετε ἀμέσως εἰς τὰ καίρια, ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς θὰ ὤφειλε, χάρις εἰς τὴν ναυτικὴν ὑπεροπλίαν, νὰ καταλάβῃ τὴν χερσόνησον τῆς Καλλιπόλεως. Οὕτω θὰ ἠνοιγόιντο τὰ Δαρδανέλλια· θὰ ἠδύνατο ὁ ἀγγλοελληνικὸς στόλος νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὴν θάλασσαν τοῦ Μαρμαρᾶ, νὰ καταναυμαχήσῃ καὶ νὰ βυθίσῃ τὰ τουρκογερμανικὰ πολεμικά. Ἐξ αὐτοῦ τοῦ σημείου θὰ ἐγίνόμεθα κύριοι τῆς ὅλης καταστάσεως, ἐν συνδέσμῳ μὲ τὸν ρωσικὸν στόλον τῆς Μαύρης Θαλάσσης καὶ τὰς κατὰ ξηρὰν ρωσικὰς δυνάμεις.

«Τὸ ναυαρχεῖον ἐπιθυμεῖ ὅπως, εἰς κοινὴν σύσκεψιν, οἱ Ἕλληνες εἰδικοί τῆς ξηρᾶς καὶ θαλάσσης ἐξετάσουν ἀμέσως τὴν ἐπιχειρήσιν ταύτην, νὰ ἀναφέρετε δὲ τηλεγραφικῶς καὶ ἐν λεπτομερείᾳ εἰς τὸ ναυαρχεῖον τὰς ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου γενικὰς ἀπόψεις τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ νὰ πληροφωρήσετε, ποῖαι θὰ ἦσαν αἱ, κατὰ τὴν γνώμην σας, ἀναγκαῖαι δυνάμεις πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ἐπιχειρήσεως, λαμβανομένου ὡς δοθέντος ὅτι ἐξασφαλιζόμεν ἐν πάσῃ βεβαιότητι τὴν μεταφορὰν τῶν στρατευμάτων. Θὰ ἔπρεπε νὰ δώσωμεν ἡμεῖς τὰ ἀναγκαῖα μεταγωγικά ἢ πότε καὶ εἰς ποῖον μέτρον θὰ ἠδύνατο μόνη ἡ Ἑλλάς νὰ παράσχη ταῦτα; Ἔχει ἄλλας ὑποδείξεις νὰ κάμῃ (ἢ ἑλληνικὴ κυβέρνησις); Ὑπογραφή) *Οὐάνισων Τσῶρτσιλ*» (1).

Ἡ σπουδαιότης τῆς ἀγγλικῆς προσκλήσεως ἦτο μεγίστη. Πρὶν ὄχρωθῶσιν τὰ Δαρδανέλλια, πρὶν ἢ Ἀγγλία καὶ Γαλλία ὑπογράψουν τὸ σύμφωνον τοῦ Λονδίνου (7 Σεπτεμβρίου) 1914) πρὶν δεσμευθοῦν ἀπέναντι τῆς Ρωσσίας ὡς πρὸς τὰ Στενά, ἢ Μεγάλῃ Βρετανία ἐξήτει ἐπισήμως τὴν

(1) Τὸ κείμενον καὶ αἱ λεπτομέρειαι τῆς ὑποθέσεως περιέχονται εἰς τὰ ἀπονημονεύματα τοῦ Τσῶρτσιλ, σελίς 428—431.

συμμαχίαν τῆς Ἑλλάδος. Τῆς ἄνοιγε τὸν δρόμον εἰς τὰ πλέον μεγαλεπήβολα πολιτικά σχέδια. Ἐνέργεια κατὰ τῆς Τουρκίας ἄμυνα ἐναντίον τῶν ρωσικῶν βλέψεων· συμμετοχὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὸ ἀνατολικὸν πρόγραμμα τῆς ἀγγλικῆς αὐτοκρατορίας, ὅλαι αἱ βεβαιότητες καὶ πέραν τούτων αἱ τολμηρότεραι πιθανότητες περιείχοντο εἰς τὰς προτάσεις ἑνὸς τῶν ἀρχηγῶν τοῦ βρεττανικοῦ ἔθνους.

Ἀκόμη καὶ ἕξ ἴσου σημαντικόν:

Προκειμένον νὰ λυθοῦν ἐπὶ μακρὸν καὶ σχεδὸν ὀριστικῶς αἱ προαιώνιοι διαφοραὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους μετὰ τὴν Τουρκίαν, ἐδίδετο εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ πρωτοβουλία καὶ σχεδὸν ἡ ἀρχηγία τῶν στρατιωτικῶν ἢ ναυτικῶν ἐπιχειρήσεων.

Τοιαύτης ἐκτάσεως πρότασιν ἀπὸ μέρους τῆς κραταιότερας δυνάμεως τοῦ κόσμου ἔκαμε δεκτὴν κατὰ τὸν πλέον ἀδέξιον καὶ ἀρκετὰ ὑποπτον τρόπον ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος.

Ὁ Κάρρ, ὅστις ἦτο προσωπικὸς φίλος τοῦ Βασιλέως καὶ περισσότερον ἕλλην αὐλικὸς παρὰ βρεττανὸς ἀξιωματικὸς, ἀνεκοίνωσεν εἰς μόνον αὐτὸν τὴν πρόσκλησιν τοῦ Ἁγγλοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν. Ἀπέκρυψε τὸ βαρυσήμαντον γεγονός ἀπὸ τὸν Βενιζέλον, ὅστις ἀφηγεῖται ὡς ἐξῆς τὸ πρᾶγμα καὶ τὴν ἄπειρον αὐτοῦ σπουδαιότητα:

«Ὁ ναύαρχος Κάρρ οὐδέποτε μοῦ ἐγνωστοποίησε τὸ κείμενον τοῦ πρὸς αὐτὸν τηλεγραφήματος τοῦ ἀγγλικοῦ ναυαρχείου, τοῦ ὁποῦ γνῶσιν ἔλαβα τὸ πρῶτον, πολλὰ ἔτη βραδύτερον ἀπὸ τὸ ἔργον τοῦ κ. Οὐϊντσταν Τσῶρτσιλ «ἡ παγκόσμιος κρίσις». Μοῦ εἶπε μόνον ὅτι ἐνετάλη ἀπὸ τὸ ναυαρχεῖον νὰ μελετήσῃ μετὰ τῶν ἐπιτελείων μας τὸ ζήτημα ἐνδεχομένης ἐπιθέσεως πρὸς κατὰληψιν τῆς χερσονήσου τῆς Καλλιπόλεως.

»Οὔτε μετὰ τὸν Βασιλέα ὠμίλησα ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου πρὸ τῆς ἀνταλλαγῆς τῆς σχετικῆς μετ' αὐτοῦ ἀλληλογραφίας.

»Ἐὰν ἐγνώριζα τὸ περιεχόμενον τοῦ πρὸς τὸν ναύαρχον Κάρρ τηλεγραφήματος τοῦ ἀγγλικοῦ ναυαρχείου, δὲν θὰ ἔκανα πλέον μετὰ τὸν Βασιλέα συζήτησιν περὶ ἐγγυήσεως ἀσφαλείας ἡμῶν κατὰ βουλγαρικοῦ κινδύνου. Ἐφ' ὅσον τὴν ἐπιχειρήσιν κατὰ τῶν Δαρδανελλίων θ' ἀνελαμβάναμεν καὶ θὰ δ.εξήγομεν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τὴν Μεγάλην Βρετανίαν, ἡ ἐπιτυχία δὲ αὐτῆς ἐθεωρεῖτο τότε ἠσφαλισμένη καὶ ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ ἐπιτελείου μας ἐντὸς βραχυτάτου χρονικοῦ διαστήματος, ἡ Βουλγαρία οὐδαμῶς θὰ ἐσκέπτετο νὰ μᾶς ἐπιτεθῇ ἀφοῦ ἄλλωστε εἰς τὴν Καλλιπόλιν δὲν θ' ἀπασχολεῖτο παρὰ ἐν μόνον σῶμα ἑλληνικοῦ στρατοῦ, παρέμεναν δὲ ἀκόμη τέσσαρα σώματα στρατοῦ πρὸς ἀντιμετώπισιν βουλγαρικῆς ἐπιθέσεως. Μετὰ τὴν κατὰληψιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἥτις ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῶν ἐκθέσεων τοῦ στρατιωτικοῦ ἀκολούθου μας καὶ ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ κ. Μοργκεντάου ὅτι ἦτο βεβαία μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Καλλιπόλεως, δὲν θ' ἀνελαμβάναμεν βέβαια ἐκστρατείαν εἰς Μικρὰν Ἀσίαν, πρὶν ἐξασφαλισθῶμεν ἀπὸ τοῦ βουλγαρικοῦ κινδύνου. Ἄλλ' ἢ Βουλγαρία τότε θὰ ἔσπευδε νὰ προσφέρῃ τὴν συνεργα-

σίαν της εις τὴν Ἀντάντ, ὡς μόνην τοῦ λοιποῦ δυναμένην νὰ τῆς ἐξασφαλίσῃ ἀνταλλάγματα».

Πράγματι ὁ Κάρρ προσεκόμισεν εἰς μόνον τὸν Κωνσταντῖνον τὸ κείμενον τοῦ σπουδαίου τηλεγραφήματος. Ὄταν ὁ Βασιλεὺς ἔλαβε γνῶσιν τοῦ περιεχομένου του ἐμακροήγησε, κατὰ τὴν συνήθειάν του, ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν σημείων τῆς προτάσεως. Ὡς πρὸς τὴν πολιτικὴν πλευρὰν εἶπεν εἰς τὸν ναύαρχον :

«Ἐγὼ ἀτομικῶς θὰ ἐπροτίμων νὰ μᾶς προσβάλλῃ ἡ Τουρκία παρὰ νὰ λάβωμεν ἡμεῖς μέρος εἰς πόλεμον κηρυσσόμενον ὑπὸ τῆς Τριπλῆς Συνεννόησεως, διὰ νὰ μὴ τὰ χαλάσω μὲ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα».

Ὁ Κωνσταντῖνος ἀπέρριπτε τὴν συνεργασίαν τῆς Ἑλλάδος μὲ τὴν Ἀγγλίαν, ἐφαίνετο δὲ καὶ ἐμπαιζῶν τὴν μεγάλην Δύναμιν, ἐφ' ὅσον ἐδέχετο τὴν βοήθειάν της μόνον ἂν ἡ Τουρκία ἐπετίθετο κυρίως κατὰ τῆς Ἑλλάδος.

Χάριν τῆς Γερμανίας ὁ Κωνσταντῖνος ἐπάθαιεν ἀμνησίαν. Ἐλησμόνει ὅτι πρὸ δέκα πέντε ἡμερῶν ἐξουσιοδότησε τὴν κυβέρνησίν του νὰ προτείνῃ συμμαχίαν εἰς τὴν Τριπλῆν Συνεννόησιν. Ἐνεθυμῆτο τὸν Γουλιέλμον καὶ ὄχι τὸν βασιλικὸν του λόγον.

Εὐτυχῶς ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἐπέτρψε πρὸς τὸν Κάρρ νὰ μεταδώσῃ μὲν τὴν συνδιάλεξίν των πρὸς τὸ ἀγγλικὸν ναυαρχεῖον, ὑπὸ τὸν ὄρον ὅμως ὅτι θὰ καθίστατο προηγουμένως ἐνήμερος ὁ Βενιζέλος.

Εἰς τὸν πρωθυπουργόν του, τὸν ὁποῖον ἐπίσης εἶδεν, ὁ Βασιλεὺς ἀπέφυγε νὰ ἀναφέρῃ τὰς λεπτομερείας τῆς συνδιαλέξεως μὲ τὸν Κάρρ ἢ νὰ τοῦ δώσῃ ἀντίγραφον τοῦ τηλεγραφήματος τοῦ Τσῶρτσιλ. Τὸν ἀφῆκε νὰ νομίζῃ ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἀπλῆς ἐπιτελικῆς μελέτης προπαρασκευαστικοῦ χαρακτῆρος, διὰ τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὁ ἀπὸ Βουλγαρίας κίνδυνος.

Ὁ Κάρρ ἀφ' ἐτέρου διευτύπωσεν εἰς τηλεγράφημα τὴν συνδιάλεξίν του μὲ τὸν Κωνσταντῖνον καὶ τὸ ὑπέβαλε πρὸς τὸν Βενιζέλον πρὶν τὸ μεταβιβάσῃ. Ὁ πρωθυπουργὸς μόλις συνεκράτει τὴν κατάπληξίν του. Ὁ Βασιλεὺς εἶχεν εἶπει πράγματα ριζικῶς διάφορα ἀπὸ τὴν πολιτικὴν τῆς κυβερνήσεως μὲ τὴν ὁποίαν ἐπὶ τέλους συνεφώνει ἐπισήμως. Ὁ πρωθυπουργὸς παρεκάλεσε τὸν ναύαρχον νὰ μὴ τηλεγραφήσῃ πρὸς τὸν Τσῶρτσιλ τὰς βασιλικὰς δηλώσεις. Ἀμέσως ἔπειτα διεβίβασε λεπτομερῆ ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον. Τοῦ ἐσώκλειε τὸ ἀνεπίδοτον τηλεγράφημα τοῦ Κάρρ. Τοῦ ὑπεγράμμισε τὰς ἀντιφάσεις του. Τοῦ ὑπενθύμιζε τὴν Χίον καὶ Μυτιλήνην. Τοὺς ἀνθελληνικοὺς διωγμοὺς «τὴν δόλοψυχον ὑποστήριξιν τῆς Γερμανίας πρὸς τὴν ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν διὰ πολεμικῶν πλοίων, χρημάτων καὶ ἀξιωματικῶν» τὴν ἀπειλὴν τῶν Γερμανῶν ὅτι, ἂν ἡ Ἑλλάς ἐβοήθει τὴν Σερβίαν, θὰ τῆς ἐπετίθετο ἡ Τουρκία. Συνώψιζε τὴν πολιτικὴν του, ὅπως ἤδη ἐξετέθη αὕτη καὶ κατέληγεν ὑποβάλλων τὴν παραίτησιν τῆς κυβερνήσεως, διότι :

«Ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τῆς λοιπῆς

κυβερνήσεως φαίνεται μετατρεπομένη εἰς ἀντίθεσιν κατευθύνσεων μεταξύ κυβερνήσεως καὶ Στέμματος».

Ἡ ἀπὸ μηνὸς λανθάνουσα κρίσις ἐλάμβανε τὴν ἀληθινὴν τῆς ἐξήγησιν. Ἄλλ' ὁ Κωνσταντῖνος ἐδίσταζεν ἀκόμη. Ὑπελόγιζε τὴν λαοκρατίαν τῶν φιλελευθέρων. Ἡ ἐπιρροή τῶν ἰδιαιτέρων συμβούλων του δὲν ἦτο εἰσέτι ἀποφασιστικὴ. Ἀντελήφθη ἐπομένως τὸ βαρύτερον σφάλμα του. «Ἐπειγόντως καὶ αὐθωρεῖ», κατὰ τὴν ἰδίαν του ἔκφρασιν, ἔγραψε πρὸς τὸν Βενιζέλου. Ἡ ἐπιστολὴ ἤρχιζεν ἔτσι:

«Τὰ ἐπιχειρήματα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρετε τὰ θεωρῶ ἰσχυρότατα καὶ τὰ παραδέχομαι πληρέστατα!»

Ἐκρηξις εἰλικρινείας. Ὁμολογία πταισματος. Δικαιολογία ὅτι ὁ Κάρρ τὸν παρεξήγησεν. Ὅτι ἐσυγχύζε τὴν ἐπίσημον καὶ τὴν ἰδιωτικὴν-φιλικὴν συνομιλίαν. Ὁ βασιλεὺς ἔγραφε προσέτι:

«Τοῦ εἶπα (τοῦ Κάρρ) ὡς «κουβέντα», ἀφοῦ τοῦ εἶπα πρῶτον ὅτι ἦτο πολιτικὸν ζήτημα, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ λυθῆ μεταξύ τῶν κυβερνήσεων Ἑλλάδος καὶ Ἀγγλίας καὶ ὅτι δὲν ἦτο δική του δουλειά, ὅτι ἂν ἡ Βουλγαρία ἔμενεν ἀμέτοχος εἰς τοιοῦτον πόλεμον κατόπιν θὰ ἦτο αὐτὴ ἰσχυρὰ καὶ δὲν ἀπεκλείετο ὁ φόβος νὰ ἐξήτει τότε ἀφορμὴν ἐπιθέσεως ἐναντίον μας. Βλέπετε καὶ ἐκ τοῦ τύπου τῆς ἡμιλίαις του ὅτι δὲν τοῦ ἔκαμα ἀνακοινώσεις, τὰς ὁποίας νὰ τηλεγραφήσῃ εἰς τὸ ναυαρχεῖον».

Συμπέρασμα:

«Ἐπροσπάθησα πάντοτε, ἔλεγεν ὁ Κωνσταντῖνος, νὰ εἶμαι τίμιος καὶ εἰλικρινὴς εἰς τὰς σχέσεις μου μετὰ τῶν ὑπουργῶν μου, ἰδιαίτατα δὲ εἰς τὰς σχέσεις μου πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν καὶ τὸν κ. Βενιζέλου ὡς ἄνθρωπον».

Ἡ παραίτησις δὲν ἐγένετο δεκτὴ. Ἡ ρῆξις ἀπεσοβεῖτο. Ὁ Κάρρ ἐγνωστοποίησε πρὸς τὸν Τσῶρτσιλ (26 Αὐγούστου/8 Σεπτεμβρίου 1914) ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἐπιτελεῖον εἶχεν ἔτοιμα τὰ σχέδια τῶν ἐπιχειρήσεων τῆς Καλλιπόλεως. Ἡ κυβέρνησις ὅμως ἔθετε τὸν ὅρον τῆς ἐξασφαλίσεως ἀπὸ τὴν Βουλγαρίαν. Καὶ τοῦτο, ἐννοεῖται, δὲν ἦτο ἀκριβὲς ἐφ' ὅσον ἡ κυβέρνησις παρέμεινεν ἀγνοοῦσα οὐσιαστικῶς τὴν πρόσκλησιν τοῦ Τσῶρτσιλ.

Ὁ Κάρρ προσηνέχθη ὡς αὐλικὸς καὶ ὄχι ὡς ἄγγλος ναύτης. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐνήργει ὡς ἀπλοῦς συνάδελφος τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας. Ἐξ αἰτίας τῶν ἐχάθη ἡ καταλληλοτέρα στιγμή πρὸς συνομολόγησιν ἀγγλοελληνικῆς συμμαχίας καὶ ἐξόδου τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ Βενιζέλος ἐξηπατᾶτο. Ἐπέμενε καὶ συνεχῶρει ἐπειδὴ ἔτρεμε τὴν διάσπασιν. Τὰ πράγματα ὅμως ἔχουν νόμους ἀμειλίκτους, τοὺς ὁποίους δὲν κάμπει πάντοτε ἡ ἀνθρωπίνη θέλησις. Πίσω ἀπὸ τὴν τυπικὴν συμφιλίωσιν ἐμαίνετο ἡ διχόνοια.

Ὁ ὑπὸ παραίτησιν ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Στρέϊτ ἐπέδιδεν εἰς τὸν Βασιλέα καὶ τὸν πρωθυπουργὸν ὑπόμνημα περὶ τῆς τηρητέας ἐθνικῆς πολιτικῆς. Τὸ ἔγγραφον εἶχε χρονολογίαν 25 Αὐγούστου)7 Σεπτεμβρίου 1914, τὴν ἰδίαν δηλαδὴ τοῦ ἐπεισοδίου Βενιζέλου καὶ Βασιλέως. Κατὰ

περίεργον σύμπτωσιν, ὁ παρητημένος ὑπουργὸς ἐγνωστοποίησε τὸ ὑπόμνημά του πρῶτα εἰς τὸν Κωνσταντῖνον καὶ εἴκοσι-τέσσαρας ὥρας ἔπειτα πρὸς τὸν πρωθυπουργόν, ὅταν ὁ τελευταῖος τοῦ ἀνήγγελε τὴν ὑποβληθεῖσαν παραίτησιν τῆς κυβερνήσεως. Ὁ Στρέϊτ ἔγραφε πρὸς τοὺς ἄλλους:

«Ἡ Ἑλλάς δὲν ἔχει συμφέρον νὰ ἐπιτεθῆ κατὰ τῆς Τουρκίας, καθ' ἣν περίπτωσιν αὕτη ἐγένετο ἐμπόλεμος ἐναντίον τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως».

Ἄλλ' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ ἴδιον εἶπεν ὁ Κωνσταντῖνος πρὸς τὸν Κάρο. Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι, λησιμονῶν τὴν πολιτικὴν διδασχὴν τοῦ συμβούλου του ὠμολόγει ὅτι δὲν ἤθελε νὰ γίνῃ ἐχθρὸς τοῦ Κάιζερ.

Ὅταν ἀπεκαλύφθη ἡ ἐνέργεια ἐκείνη, ὁ Βενιζέλος ὑπέδειξεν εἰς τὸν Στρέϊτ τὴν ἀνάγκην νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἀποχώρησίν του ἐκ τῆς Κυβερνήσεως (1).

Ὁ Ἐμμανουὴλ Ρέπουλης ἔμαθεν ἐπακριβῶς ὅτι ὁ Στρέϊτ ὠμίλησε μὲ τὸν Κωνσταντῖνον πρὶν ὁ δεύτερος συναντηθῆ μετὰ τοῦ Κάρο. Αὐτὸς τὸν ἔκαμε νὰ παλινωδήσῃ διὰ τοῦτο ἀπεκάλει τὴν πράξιν του «προδοσίαν», ἐφ' ὅσον προήρχετο ἀπὸ μέλος τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου ἐνεργοῦν ἐν ἀγνοίᾳ καὶ ἐναντίον τῆς γνώμης τῶν συναδέλφων του.

Οὐσιωδέστερον εἶναι ὅτι ὁ Βασιλεὺς καὶ ὁ Στρέϊτ ἐπάθαιναν τοῦλάχιστον διάλειψιν μνήμης.

Ὁ Κωνσταντῖνος ἐλησιμόνει ὅτι τὴν 25ην Σεπτεμβρίου 1913, ἰκέτευε μετὰ δακρύων τὸν Γκρέυ καὶ τὸν γάλλον πρέσβυν Καμπῶν νὰ σώσουν τὴν Ἑλλάδα ἐκ τῆς τουρκικῆς ἐπιθέσεως.

Ὁ Στρέϊτ τῆς 25ης Αὐγούστου δὲν ἤτο ὁ πρὸ δύο μηνῶν ἄνθρωπος καὶ ὑπουργός, ὅστις εἶχεν ἀληθῶς κηρύξει τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας. Οἱ σφαγεῖς τοῦ γένους μετεβάλλοντο εἰς φίλους του ἐπειδὴ ἦσαν σύμμαχοι τῆς Γερμανίας. Τοὺς διώριζε, δηλαδὴ, ὁ Στρέϊτ, παρὰ πᾶσαν πραγματικότητα.

Τοιοῦτου εἴδους κατάστασις ἤτο ἀδύνατον νὰ συγκαλύπτεται ἐπ' ἄπειρον

(1) Αἱ ἐπιστολαὶ Κωνσταντῖνου καὶ Βενιζέλου φέρουν ἡμερομηνίαν 25 Αὐγούστου) 7 Σεπτεμβρίου 1914. Ἀρχεῖα ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν.—Τσῶρτσιλ μνημονευθὲν ἔργον, τόμος I σελὶς 430.

Τὸ ὑπόμνημα τοῦ Γεωργίου Στρέϊτ εἶναι τὸ σπουδαιότερον ἐκ τῶν τεσσάρων τοῦ πρῶην ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν ἐπὶ τῆς ἐλληνικῆς πολιτικῆς κατὰ τὸν πρῶτόν πολεμον. Φέρει ἡμερομηνίαν συντάξεως 24 Αὐγούστου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1914. Ὁ Γ. Στρέϊτ διεβεβαίωσεν εἰς τὸν «Αἰῶνα» τοῦ Μιλάνου, 20 Αὐγούστου 1917, ὅτι ἐπέδωκε τὸ ὑπόμνημά του ταυσοχρόνως πρὸς τὸν Βασιλέα καὶ τὸν Βενιζέλον. Τὴν δὴλωσιν ταύτην διέψευσεν ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Ν. Πολίτης διὰ τοῦ ἐπ' ἀριθμὸν 6203 τηλεγραφημάτος του πρὸς τὰς ἐλληνικὰς πρεσβείας Ρώμης, Παρισίων, Βέρνης, (ἀρχεῖα ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν) 24 Αὐγούστου 1917.

Ἐπιστολὴ πρωθυπουργοῦ Ε. Βενιζέλου πρὸς Γ. Βεντήρη, Ἀθήναι 16 Φεβρουαρίου 1931.

Ἀγόρευσις Ἐμμανουὴλ Ρέπουλη, ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν, εἰς τὴν Βουλὴν τῶν Ἑλλήνων, 12 Αὐγούστου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1917.

Πράγματι μέχρι τῆς ἐκστρατείας τῶν Δαρδανελίων ἐπεκράτει εἰς τὴν Ἑλλάδα κατάστασις, ἡ ὁποία ὠνομάσθη «λανθάνουσα κρίσις». Ἦμπορεῖ νὰ ἀποκληθῆ καὶ περίοδος «ἐσωτερικῆς ἀνακοῆς». Τὴν χαρακτηρίζει διαφορὰ ψυχολογίας μεταξὺ ὅσων ἐπεριστοίχιζαν τὸν Κωνσταντῖνον ἀφ' ἐνός καὶ τοῦ Βενιζέλου μετὰ τῶν συνεργατῶν του ἀφ' ἑτέρου. Οἱ πρῶτοι ἐνόμιζαν ὅτι ἡ οὐδαιτερότης θὰ διήρκει ὅσον καὶ ὁ πόλεμος. Εὗρισκαν ἐπιχειρήματα διὰ νὰ πείθουν καὶ τὸν Βενιζέλον καὶ τὴν Συνεννόησιν ὅτι ἡ Ἑλλάς ὄφειλε νὰ μείνῃ ἀμέτοχος ἀπὸ τὸν ἀγῶνα. Θὰ ἐφεύρισκαν πάντοτε καὶ ἄλλα.

Ἄπ' ἐναντίας ὁ Βενιζέλος οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἀνευλικρινῆς. Δὲν ἐπραγματοποίησεν ἀμέσως τὴν πολιτικὴν του τῆς δράσεως, εἴτε διότι δὲν τὸ ἠθέλησαν αἱ μεγάλοι Δυνάμεις, εἴτε διότι ἐβλεπεν ὅτι τὸ κράτος θὰ ἐκινδύνευεν ἄνευ ὠφελείας. Αἱ ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου 1914 ἕως τοῦ Φεβρουαρίου 1915 ἀρνήσεις του πρὸς πολεμικὴν ἐνέργειαν δὲν ἦσαν προσχήματα ἀλλ' ἐξέφραζαν βαθεῖαν πεποιθήσιν. Ἀπόδειξις τούτου εἶναι ὅτι ὁ πρωθυπουργός, ὅστις ἀνέλαβεν ἀπὸ τῆς 30 Αὐγούστου) 11 Σεπτεμβρίου τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, διέλυσεν ἀμέσως καὶ ἐπανειλημμένως πᾶσαν ἀμφιβολίαν ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τῆς ἑλληνοσερβικῆς συνθήκης: Ὁ Γεώργιος Στρεῖτ ἀπέφευγε νὰ εἶναι κατηγορηματικὸς ἐπὶ τῶν ὑποχρεώσεων τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο. Ἀπαντῶν εἰς ἓν ἀπὸ τὰ συνήθη διαβήματα τοῦ φόν Κουὰτ, προσπαθοῦντος νὰ ἀποσπάσῃ ὑπόσχεσιν τῆς Ἑλλάδος περὶ ἀπολύτου οὐδαιτερότητος, ὁ Στρεῖτ ἀνεκοίνωσεν:

«Ἐὰν ἡ Βουλγαρία ἐπεστρατεύετο, ἡ Ἑλλάς θὰ ὑπεχρεοῦτο νὰ πράξῃ ἀμέσως τὸ ἴδιον, τοῦτο δὲ ἀνεξαρτήτως τῆς στάσεως, τὴν ὁποίαν θὰ ἐλάμβανεν ἡ Ἑλλάς, δεδομένου ὅτι ἄλλως ἡ Βουλγαρία ἠδύνατο νὰ ἐπωφεληθῆ διὰ τῆς ἐπιτεθῆ».

Ἡ ἀοριεῖα αὐτῆ τῶν τελευταίων ἡμερῶν τῆς ὑπουργείας Στρεῖτ προοιωνίζεται τὴν εἰρηνικὴν ἐπιστράτευσιν τοῦ 1915. Ἀντιθέτως ὁ Βενιζέλος ὑπῆρξε σαφέστατος.

Τὴν 31 Αὐγούστου) 2 Σεπτεμβρίου 1914, ὁ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτῆς τῆς Γερμανίας τὸν ἐπεσκέφθη καὶ τοῦ ἐδήλωσεν ὅτι ἡ Τουρκία συνεφώνησε μὲ τὴν Βουλγαρίαν. Δύο σώματα τουρκικοῦ στρατοῦ θὰ ἠγνώνοντο μετὰ τοῦ βουλγαρικοῦ καὶ θὰ ἐπετίθεντο κατὰ τῆς Σερβίας. Ἄλλα τέσσαρα θὰ ἔμεναν εἰς Θράκην ἐπιτηροῦντα τὴν Ρουμανίαν. Ὁ Βενιζέλος ἀπήντησεν:

«Εἶναι ἀδύνατον εἰς τὴν Ἑλλάδα νὰ παραστῆ θεατῆς ἀδιάφορος τουρκοβουλγαρικῆς ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς Σερβίας. Ἐκτὸς τῶν συμφερόντων καὶ αἱ συμμαχικαὶ ὑποχρεώσεις μᾶς ἐπιβάλλουν νὰ σπεύσωμεν εἰς βοήθειαν τῆς Σερβίας, ἐὰν ἡ ἀναγγελομένη ἐπίθεσις πραγματοποιηθῆ» (1).

Καμμία συμφωνία δὲν εἶχε συνομολογηθῆ. Ὁ Κουὰτ ἠθέλεν ἀκριβῶς νὰ στηριχθῆ ἐπὶ ἑλληνικῆς ὑποσχέσεως, διὰ νὰ ὠθήσῃ τὴν Βουλγαρίαν κατὰ τῆς Σερβίας. Ἄλλ' ὁ Βενιζέλος καὶ τὸ χονδροειδὲς αὐτὸ τέχνασμα ἔμα-

(1) Ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Λευκὴν Βίβλον τοῦ 1917.

ταίωσε και βραδύτερον ἀπέρριψε μετ' αὐστηρότητος ἔμμεσον προσφορὰν δανείου τῆς γερμανικῆς κυβερνήσεως ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ δηλώσῃ ἡ Ἑλλάς ἀπόλυτον οὐδετερότητα. (1)

Ἡ Τουρκία κατήγγησε διὰ πραξικοπήματος τὰς ἀπο αἰῶνων ἰσχυούσας «διομολογήσεις». Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐπροκάλεσε τὴν Γερμανίαν νὰ ἐπέμβῃ. Ὁ ὑφυπουργὸς Τσίμμερμαν εἶπεν εἰς τὸν Ν. Θεοτόκην ὅτι ἡ γερμανικὴ κυβέρνησις θὰ τὸ ἔπραττεν εὐχαρίστως ἂν ἡ Ἑλλάς ὑπέσχετο νὰ μὴ κινηθῇ εἰς περιπτώσιν βουλγαρικῆς ἐπιθέσεως κατὰ τῆς Σερβίας. Καὶ ὁ Βενιζέλος:

«Οὐδέποτε ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀπέκρουσεν ὅτι, εἰς ἐνδεχομένην δρᾶσιν τῆς Βουλγαρίας, θὰ ἐτήρει τὴν ἐλευθερίαν νὰ λάβῃ τὰ ἐνδεδειγμένα μέτρα πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν ἑλληνικῶν συμφερόντων καὶ διαφυλάξιν τῆς ἰσορροπίας εἰς τὰ Βαλκάνια, ἀκόμη δὲ νὰ ἀμυνθῇ τῶν ἐθνικῶν δικαιωμάτων διὰ τὰ ὁποῖα ἡ Ἑλλάς ὑπεβλήθη εἰς σκληρὰς θυσίας». (2)

Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις δὲν ἄφηκε νεκρὰν τὴν πολιτικὴν τῆς οὐδετερότητος. Πρὶν ἀκόμη ἡ Ἰταλία ἐνεργήσῃ τὴν ἀπόβασιν τῆς Αὐλῶνος, ἡ Ἑλλάς ἀνέκτισε τὴν Βόρειον Ἡπειρον. Βασιζομένη κυρίως εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς Ἀγγλίας, ἀλλ' ἔχουσα τὴν συγκατάθεσιν τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συμμαχίας καὶ τῆς Συνεννοήσεως, ἡ κυβέρνησις ἔδωκεν ἐντολὴν εἰς τὴν 8ην μεραρχίαν νὰ ἀνακαταλάβῃ τὴν Βόρειον Ἡπειρον.

Ἡ προέλασις, διαταχθεῖσα τὴν 10)23 Ὀκτωβρίου, συνεπληρώθη μέχρι τῆς 1ης)14ης Νοεμβρίου 1914.

Οὕτω ἐντὸς τῶν δύο πρώτων μηνῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς κρίσεως ἐρρυνθίμιστα ὀριστικῶς τὸ ζήτημα τῶν νήσων, δι' ὑποσχέσεως τοῦ κυριάρχου τῆς θαλάσσης εὐρωπαϊκοῦ συνδυασμοῦ, ἐλύθη δὲ τὸ ἡπειρωτικὸν μὲ τὴν ἐπίνευσιν ἀμφοτέρων. (3)

Ἀτυχῶς ἡ κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος ἠναγκάζετο νὰ καταπολεμῇ τὴν ἄγνοιαν ἢ τὰς προλήψεις τῶν φίλων τῆς ὡς πρὸς τὴν Βουλγαρίαν. Ἡ Ῥωσσία δὲν ἔπαυσε νὰ παρασύρῃ τὰς δύο δυτικὰς Δυνάμεις εἰς διαβήματα πρὸς παραχωρήσεις τῶν βαλκανικῶν κρατῶν ὑπὲρ τῆς Βουλγαρίας. Ἡ ἔξοδος τῆς Τουρκίας ἐκ τῆς οὐδετερότητος, ὁ πειρατικὸς βομβαρδισμὸς τῶν ρωσικῶν λιμένων τῆς Μαύρης Θαλάσσης ὑπὸ τοῦ γερμανοτουρκικοῦ στόλου, τέλος ἡ ἐπίσημος κήρυξις τοῦ πολέμου μεταξὺ Τουρκίας καὶ Συνεννοήσεως,

(1) Τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθμὸν 41140 Ν. Θεοτόκη πρὸς Βενιζέλον καὶ ἀπάντησις αὐτοῦ.

(2) Τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθμὸν 41167 Ν. Θεοτόκη πρὸς Βενιζέλον καὶ ἀπάντησις αὐτοῦ.

(3) Ἡ ὑπ' ἀριθμὸν 36411 τῆς 12)25 Ὀκτωβρίου τηλεγραφικὴ ἐγκύκλιος πρὸς τὰς ξένας κυβερνήσεις περὶ κατοχῆς τῆς Βορείου Ἡπείρου διὰ τακτικοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ ἡ ὄναφορὰ πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν τοῦ ὑποστρατήγου Α. Παπούλου, ἀναγγέλλοντος τὴν λήξιν τῆς προελάσεως, Πρμετὴ 1 Νοεμβρίου 1914.

τὴν 18ην Σεπτεμβρίου 1914, δὲν ἐσυνέτιζαν τὴν Ρωσσίαν. Ἡ βαλκανικὴ πολιτικὴ τῆς ἀπετέλει σειρὰν σφαλμάτων. Ὁ Σαζόνωφ ἔλεγεν εἰς τὸν πρεσβευτὴν Ἰωάννα Δραγούμην :

«Ὁ Βενιζέλος εἶναι πολύτιμος ἄνθρωπος εἰς τὰς δυσκόλους στιγμὰς». (1)

Τοῦτο δὲν ἠμπόδιζε τὸν Ρῶσον ὑπουργὸν ἀπὸ τὰς ἀσυναρτήτους πρωτοβουλίας του, αἱ ὁποῖαι ἐδυσχέραναν τὴν θέσιν τοῦ Ἑλλήνου συναδέλφου του. Εἴτε δάνειον συνῆπτεν ἡ Βουλγαρία εἰς τὸ Βερολίνον, εἴτε συμφωνίας συνωμολογεῖ μετὰ τὴν Αὐστρίαν καὶ Τουρκίαν, εἴτε τὸ ἔδαφός της ἐγίνετο ἐλευθέρου ὁδοῦ διακομίσσεως πολεμοφοδίων ἐκ Γερμανίας εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἢ ἐπὶ τὸν Σαζόνωφ, τοῦ Ἰσβόλσκυ καὶ τοῦ ρυμουλκουμένου παρ' αὐτῶν Θεοφίλου Δελκασέ, ἦτο πάντοτε ἡ ἴδια καὶ πάντοτε μωρὰ :

«Πταῖουν ἡ Ἑλλάς καὶ Σερβία, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐξευμενίζουσι τὴν Βουλγαρίαν μετὰ παραχωρήσεις».

Τὴν 27ην Νοεμβρίου καὶ τὴν 1ην Δεκεμβρίου 1914, ἡ Τριπλὴ Συνεννόησις ἀπηύθυνε συλλογικὴν διακοίνωσιν εἰς τὰς κυβερνήσεις Ἀθηνῶν, Βελιγραδίου καὶ Σόφιας, καλοῦσα ταύτας νὰ συμφωνήσῃσι φιλικῶς καὶ ὑποσχομένη εἰς τὴν Βουλγαρίαν ἔδαφικὰ ἀνταλλάγματα ἐπὶ τῆς Θράκης καὶ Μακεδονίας.

Ἡ διπλωματικὴ μάχη τὴν ὁποίαν διεξῆγεν ὁ Βενιζέλος ἦτο ἀπὸ τὰς σκληροτέρας τοῦ σταδίου του. Ὁφείλει νὰ μεταπεισῇ φίλους τῆς Ἑλλάδος πιστεύοντας ὅτι ἀπ' αὐτῆς ἐξηρτάτο ἡ τύχη τοῦ πολέμου εἰς τὰ Βαλκάνια. Τὸ ἐπέτυχεν. Εἰς τὸ τέλος Δεκεμβρίου ὁ σερβ. Ἐδουαρδὸς Γκρέϋ ἐδήλωσε πρὸς τὸν Γεννάδιον ὅτι :

«Ἡ Τριπλὴ Συνεννόησις οὐδὲν ζητεῖ παρὰ τῆς Ἑλλάδος ὑπὲρ τῆς Βουλγαρίας» (2).

Εἶχεν ἐπομένως δίκαιον ὁ Βενιζέλος, λέγων μετὰ ἓνα μῆνα πρὸς τὸν Βασιλέα καὶ τοὺς τέως πρωθυπουργοὺς τῆς Ἑλλάδος :

«Ἐθάψαμεν τὸ ζήτημα τῶν παραχωρήσεων πρὸς τὴν Βουλγαρίαν».

Καθ' ὅλον αὐτὸ τὸ χρονικὸν διάστημα ἡ Σερβία ἐπάλαιεν ἐναντίον τῆς αὐστριακῆς ἐπιδρομῆς. Ὁ μικρὸς στρατὸς τῶν χωρικῶν τοῦ Δουνάβεως διέπραξεν ἀληθινὰ θαύματα. Ἡ Ἑλλάς, μὴ δυναμένη νὰ βοηθήσῃ τοὺς Σέρβους μετὰ ἄνδρας, ἤνοιξε δι' αὐτοὺς τὸν λιμένα τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τὴν σιδηροδρομικὴν γραμμὴν. Ἐκτὸς τῶν μεταφερομένων ἔξωθεν πολεμοφοδίων, ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις παρεχώρησε καὶ ἰδικὰ τῆς εἰς τὴν ἠρωϊκὴν σύμμαχον. Ἀλλὰ περὶ τὰ μέσα Νοεμβρίου ἀνηγγέλθη μεγάλη αὐστριακὴ ἐπίθεσις πρὸς «κατάκτησιν» τῆς Σερβίας. Ὁ αὐστριακὸς στρατὸς ἐπροχώρει

(1) Τηλεγράφημα 3584 Ν)6 ἑλληνικῆς πρεσβείας ἐκ Μπορντῶ πρὸς πρόεδρον Βενιζέλον. Τηλεγράφημα ἐκ Πετρούπολεως 19 Νοεμβρίου 1914.

(2) Ἡ ἐπὶ τῶν πρὸς τὴν Βουλγαρίαν παραχωρήσεων ἀλληλογραφία εἶναι ὄγκω-δεσπότη, μεγίστης σοβαρότητος καὶ καταλαμβάνει τὴν περίοδον ἀπὸ ἀρχῶν Σεπτεμβρίου 1914 μέχρι τέλους Ἰανουαρίου 1915. Μεταξὺ τῶν σπουδαιωτέρων εἶναι τὰ ὑπ' ἀριθμὸν 38602, 39133, 41502 κλπ. τηλεγραφήματα.

ἐντὸς τοῦ σερβικοῦ ἐδάφους. Τὴν 21 Νοεμβρίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) οἱ εἰς Ἀθήνας πρέσβεις τῆς Τριπλῆς Συνεννόσεως Ἑλλιοτ, Ντεβίλ καὶ Δεμίδωφ ἐνεφανίσθησαν ταυτοχρόνως ἐνώπιον τοῦ πρωθυπουργοῦ καὶ δι' ἐπισήμου κοινοῦ διαθήματος παρεκάλεσαν τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν νὰ βοηθήσῃ τὴν κινδυνεύουσαν Σερβίαν. Ἡ οὐσία τῆς συνδιαλέξεως περιείχετο εἰς τὴν ἀκόλουθον στιχομυθίαν:

«*Βενιζέλος*: Ὅσακις ἀπεβλέψαμεν εἰς ἐνδεχομένην δράσιν τῆς Ἑλλάδος, ἐτάξαμεν ὡς προϋπόθεσιν «ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ» τὴν ἐγγύησιν ἀσφαλείας ἀπὸ μέρους τῆς Βουλγαρίας.

Ἑλλιοτ: (ἐξ ὀνόματος τῶν δύο ἄλλων): Ἔχομεν διαβεβαιώσεις ἐκ τῶν βουλγάρων ὅτι θὰ μείνουν ἡσυχοί.

Βενιζέλος: Δὲν ἤμπορῶ νὰ τοὺς ἐμπιστευθῶ.

Ἑλλιοτ: Ἡ ἀσφάλεια, τὴν ὁποίαν ζητεῖτε, δὲν θὰ ἡδύνατο νὰ δοθῇ ὑπὸ ἄλλην μορφήν; Ἐπὶ παραδείγματι νὰ σᾶς ἐγγυηθῇ ἡ Ρουμανία ἐναντίον πάσης βουλγαρικῆς ἀπειλῆς;

Βενιζέλος: Καὶ εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν ἀδυνατῶ νὰ ἀναλάβω ρητὴν ὑποχρέωσιν πρὶν ζητήσω τὴν γνώμην τοῦ Βασιλέως. Προσωπικῶς φρονῶ ὅτι, ἂν ἡ Ρουμανία ἐπιστρατεύε συγχρόνως μὲ τὴν Ἑλλάδα καὶ ὑπέσχετο νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Βουλγαρίας, ἐὰν αὐτὴ ἐκινεῖτο καθ' ἡμῶν ἢ ἐπέτρεπεν εἰς τοὺς Τούρκους νὰ διέλθουν ἐκ τοῦ ἐδάφους τῆς, τότε θὰ ἡδυνάμην ἀτομικῶς ἐγὼ νὰ θεωρήσω τοῦτο ὡς ἀρκετὴν ἀσφάλειαν ἀπὸ τῆς Βουλγαρίας». (1)

Ὁ πρόεδρος τῆς κυβερνήσεως συνεβουλεύθη αὐθημερὸν τὸ γενικὸν Ἐπιτελεῖον τοῦ στρατοῦ, εἶδε τὸν Κωνσταντῖνον καὶ ἐζήτησε νὰ μάθῃ τὰς ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀντιλήψεις τοῦ Ρουμάνου πρωθυπουργοῦ Βρατιάνου. Καὶ τῶν τριῶν αἱ γνώμαι ἦσαν ἀρνητικαί. Ὁ Βασιλεὺς μετὰ τοῦ Ἐπιτελείου ἐπέμεναν εἰς τὸν κίνδυνον τῆς ἀποκοπῆς τῆς γραμμῆς Θεσσαλονίκης-Σκοπίων ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, ὁ δὲ Βρατιάνο ἀπήντησε διὰ τοῦ Ψύχα καὶ τοῦ Φιλοδώρου ἐν Ἀθήναις ὅτι:

«Ὁ Βρατιάνο συμφωνεῖ μετὰ τοῦ Βενιζέλου ὅτι μόνη ἐξασφάλις ἀπὸ τὴν πλευρὰν τῆς Βουλγαρίας εἶνε ἡ σύμπραξις τῆς μὲ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ρουμανίαν ὑπὲρ τῆς Σερβίας». (2)

Κατόπιν τούτων ὁ Βενιζέλος ἐξήγησεν εἰς τὴν Συνεννόησιν καὶ τὴν Σερβίαν ὅτι ἀπέβαινε πρακτικῶς ἀδύνατος ἡ ἑλληνικὴ ὑπὲρ τῶν Σέρβων βοήθεια.

(1) Ἡ ὑπ' ἀριθμὸν 42965 τηλεγραφικὴ ἐγκύκλιος τοῦ πρωθυπουργοῦ εἰς τὸς ἑλληνικὰς πρεσβείας Λονδίνου, Μπορντῶ καὶ Πετροπόλεως. Σημείωμα τῆς 24ης Νοεμβρίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1914 σχετικὸν μὲ τὴν συνομιλίαν Βενιζέλου καὶ τῶν τριῶν πρέσβων.

(2) Τηλεγράφημα πρεσβευτοῦ Ι. Ψύχα ἐκ Βουκουρεστίου τῆς 23ης Νοεμβρίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1914 καὶ αὐθημερὸν ἀνακοίνωσις πρεσβευτοῦ Ἀθηνῶν Φιλοδώρου πρὸς Βενιζέλον. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ βασιλεὺς τῆς Ρουμανίας Κάρολος ἀπέθανε καὶ τὸν διεδέχθη ὁ ἀνεψιὸς του Φερδινάνδος.

Ὀλίγον ἔπειτα τὸ γενικὸν Ἐπιτελεῖον, διὰ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ Β. Δούσμανη, ἀπέστειλεν ὑπόμνημα πρὸς τὸν Βενιζέλον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνεφέροντο λεπτομερεῖς πληροφορίες περὶ τῆς ἀπειλητικῆς στάσεως τῆς Βουλγαρίας. Συγκεκριμένως ἡ βουλγαρικὴ κυβέρνησις παρελάμβανε ὑλικὸν πολέμου ἀπὸ τὰ γερμανικὰ καὶ αὐστριακὰ ἐργοστάσια, τὰ ὁποῖα ἠκύρωσαν τὰς ἑλληνικὰς παραγγελίας. Βούλγαροι καὶ Τοῦρκοι κομιτατζῆδες συνειργάζοντο εἰς Μακεδονίαν πρὸς καταστροφὴν κυρίως τῶν ἔργων συγκοινωνίας καὶ διαρκῶς ἐστέλλοντο ἐφόδια ἐκ Σόφιας εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Επὶ τῇ βιάσει τῆς ἐπιτελικῆς ἐκθέσεως, ὁ Βενιζέλος συνέστησεν εἰς τὴν Ἀγγλίαν καὶ Γαλλίαν νὰ ἀποφύγουν κάθε οἰκονομικὴν βοήθειαν πρὸς τὴν Βουλγαρίαν. (1)

Ἐνῶ ὅμως ἡ Αὐστρία ἦτο ἀποφασισμένη νὰ ὑποδουλώσῃ τοὺς Σέρβους, ἡ μεγάλη στρατιὰ τοῦ Ποτιορέκ ἐνικήθη, ἐξεκένωσε τὸ σερβικὸν ἔδαφος καὶ ἐγκατέλειπε τριάντα χιλιάδας αἰχμαλώτων. Διὰ τοῦτο αἱ κεντρικαὶ αὐτοκρατορικαὶ προσεπάθουν νὰ παρασύρουν καὶ πάλιν τὴν Βουλγαρίαν ἐναντίον τῆς Σερβίας.

Αἱ Δυνάμεις τῆς Ἀντάντ, ἰδιαίτερος αἱ δύο δυτικαί, ἀπέβλεψαν ἀμέσως εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐντὸς τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου ἡ ἐπιρροὴ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν Λόυδ Τζώρτζ ἐγένετο διαρκῶς ἰσχυροτέρα. Εὐφυῆς, ἐφευρετικὸς, ταχύς, ἐπεβλήθη εἰς τοὺς συναδέλφους του. Ἐσκέφθη πρῶτος ἐξ ὄλων τὴν σπουδαιότητα τοῦ βαλκανικοῦ θεάτρου τοῦ πολέμου καὶ ἔπεισε τὰς κυβερνήσεις Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας νὰ στείλουν εἰς αὐτὸ στρατὸν τῆς ξηρᾶς, ὅστις ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὴν Ἑλλάδα καὶ Ρουμανίαν θὰ ἐβοήθει τὴν Σερβίαν. Τὸ γεγονός εἶναι κεφαλαιώδους σπουδαιότητος. Ἴδου πῶς ἀκριβῶς ἔλαβε γνῶσιν ὁ Βενιζέλος:

«Λονδῖνον, 8)21 Ἰανουαρίου 1915. Ὁ πρεσβευτὴς τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὸν πρόεδρον τῆς κυβερνήσεως Βενιζέλον. Ἀθήνας: Παραθέτω τὴν ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ κειμένου μετάφρασιν τηλεγραφήματος συντοχθέντος παρὰ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν (Λόυδ Τζώρτζ) ὅστις μὲ παρεκάλεσε νὰ τὸ διαβιβάσω εἰς ὑμᾶς. Προηγουμένως τὸ τηλεγράφημα ἐνεκρίθη παρὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ (Ἄσκουϊθ) καὶ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν (Κίτσενορ), ἀλλὰ δὲν ἐθεωρήθη ὑπὸ τοῦ Ἔδουαρδ Γκρέυ καὶ ἐπομένως δὲν ἔχει χαρακτῆρα ἐπίσημον.

«Ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις, γράφει ὁ Λόυδ Τζώρτζ, ἔλαβε πληροφορίας περὶ σοβαρῶν προπαρασκευῶν τῆς Αὐστρίας καὶ Γερμανίας ὅπως ἐπιτεθοῦν ἐναντίον τῆς Σερβίας. Φοβεῖται ὅτι ἡ Σερβία δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ ἀνθέξῃ ἄνευ βοήθειας καὶ θεωρεῖ (ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις) τὴν συντριβὴν τῆς Σερβίας

(1) Ὑπόμνημα τῆς 7)20 Δεκεμβρίου 1914 παρὰ τοῦ ἐπιτελάρχου Β. Δούσμανη πρὸς τὸν πρόεδρον τῆς κυβερνήσεως. Ἡ ὑπ' ἀριθμὸν 44949 ἐγκύκλιος τοῦ πρωθυπουργοῦ-ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν εἰς τὰς ἑλληνικὰς πρεσβείας Λονδίνου, Παρισίων καὶ Πετροπόλεως.

ὡς καταστροφὴν, ἥτις θὰ ἐνθαρρύνῃ τὴν Βουλγαρίαν νὰ συνεργασθῇ δραστηρίως μετὰ τῆς Γερμανίας, Αὐστρίας καὶ Τουρκίας. Ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἀπέστειλε σήμερον τὸ ἀπόγευμα ἐπίσημα τηλεγραφήματα, διὰ τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ Βουκουρεστίῳ πρεσβευτῶν τῆς Μεγάλῃς Βρετανίας, ἀνακοινοῦσα εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ ρουμανικὴν κυβέρνησιν τὴν παροῦσαν κατάστασιν καὶ συνιστῶσα ἐπιμόνως νὰ ἐνεργήσουν ἀμέσως πρὸς ὑποστήριξιν τῆς Σερβίας. Ἐρωτᾷ ἡ Ἀγγλικὴ κυβέρνησις ποίαν βοήθειαν αἱ κυβερνήσεις Ἑλλάδος καὶ Ρουμανίας θὰ ἀπῆλθον ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴν κυβερνησιν ἵνα ἐπιτραπῇ εἰς αὐτὰς νὰ δράσουν ἀμέσως.

«Ἐὰν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις τὸ ἐπιθυμῇ, ὁ Ἄγγλος ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποστείλῃ ἐν σῶμα στρατοῦ, ἥτοι 40.000 ἀνδρῶν ἵνα συνεργασθῇ μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις εἶναι τῆς γνώμης ὅτι ἡ Βουλγαρία δὲν θὰ ἐπιτίθετο κατὰ τῆς Ἑλλάδος, ἐὰν ὁ ἀγγλικὸς στρατὸς ἐμάχετο ὁμοῦ μὲ τὸν ἑλληνικόν, πιθανὸν μάλιστα ἡ Βουλγαρία καὶ νὰ συνεργασθῇ μαζί μας.

«Ὁ ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν Λόυδ Τζώριτζ δηλοῖ ὅτι ἡ Ἀγγλία θὰ παράσχη κάθε χρηματικὸν ποσόν, ἀπαιτηθὸν διὰ τὸν πόλεμον, ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ὡς καὶ εἰς τὴν Ρουμανίαν ὄρους.

«Ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν τῆς Γαλλίας (Μιλλερὰν) φθάνει εἰς Λονδίνον αὔριον Παρασκευὴν καὶ ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἐπιθυμεῖ νὰ ἔχῃ τὴν ὑμετέραν ἀπάντησιν ἵνα τὴν ἀνακοινώσῃ πρὸς αὐτὸν, διότι θὰ ἦτο ἀνάγκη νὰ χρησιμοποιηθοῦν στρατεύματα, τὰ ὁποῖα ἄλλως θὰ ἐστέλλοντο εἰς Γαλλίαν.

«Εἰς τὴν ἐπίσημον αὐτῆς ἀπάντησιν, ἡ ὑμετέρα ἐξοχότης (ὁ Βενιζέλος) παρακαλεῖται νὰ μὴ μνημονεύσῃ τὸ παρὸν τηλεγράφημα, ἀλλ' ἀπλῶς, ἂν παραστῇ περίπτωσις, νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἶναι ἐτοιμὴ νὰ βοηθήσῃ τὴν Σερβίαν, ἀρκεῖ ἡ Ἀγγλία νὰ ἀποστείλῃ τὸ ἄνω ἀναφερόμενον σῶμα στρατοῦ.

«Δύναμαι νὰ προσθέσω (λέγει ὁ Γεννάδιος) ὅτι ὁ ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν μοι εἶπεν ὅτι ἂν ἀκόμη ἡ Ἑλλὰς ἐζήτει περισσότερα τοῦ ἐνὸς Σώματα Στρατοῦ, ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις δὲν θὰ τὰ ἤρνεϊτο. Εἶνε ἀπόλυτος ἀνάγκη ὅπως ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀπαντήσῃ ἀμέσως ἵνα ἡ ἀπάντησις ὑμῶν ἐπιδοθῇ εἰς τὴν ἀγγλικὴν κυβέρνησιν ἐπισήμως καὶ ὄχι ἀργότερον τῆς ὄσπερινῆς ὥρας τῆς αὔριον, ὅποτε ὁ Γάλλος ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν γευματίζει μὲ τοὺς ἄλλους ὑπουργούς. (Ὑπογραφή) *Ι. Γεννάδιος*». (1)

Διὰ δευτέραν φορὰν ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ παρελθόντος ἔτους ἡ Ἀγγλία προσέφερε τὴν ἐνεργὸν συμμαχίαν της εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἄλλ' ἐνῶ προηγουμένως ἡ συνεργασία της περιορίζετο εἰς τὴν χρηματικὴν ἐνίσχυσιν καὶ τὸν στόλον, ἤδη προσέθετε τὴν ἄμμεσον συμμετοχὴν τοῦ βρετανικοῦ στρατοῦ. Ὅπως ἀπὸ τῆς ἀρχῆς διέγνωνεν ὁ Βενιζέλος, τὰ Βαλκάνια θὰ ἀπέβαι-

(1) Το ἔγγραφο φέρει ἀριθμὸν 241 Α) 5 καὶ δὲν ἐδημοσιεύθη ὁλόκληρον μέχρι τοῦδε ὑπὸ τινῶν δὲ καὶ παρεμορφώθη.

ναν ἐκ τῶν κυρίων μετώπων τοῦ μεγάλου πολέμου. Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο ἐπιβαλλόμενον ἐκ τῶν πραγμάτων, δὲν θὰ ἀπετρεπέτο μὲ τὰς εὐχὰς ὀλίγων ἢ πολλῶν οὐδετεροφύλων τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ρουμανίας.

Παρ' ὄλην ὅμως τὴν πεποιθήσιν ὅτι ἡ Ἑλλάς, ἀπὸ συμφέροντος καὶ ἀνάγκης, ὄφειλε νὰ ἀκολουθήσῃ τὰ προτεινόμενα ὑπὸ τῆς Μεγάλης Βρετανίας, ὁ πρωθυπουργὸς Βενιζέλος, συναντηθεὶς μὲ τὸν σὲρ Φράνσις Ἑλλιοι εἰς τὴν ἀγγλικὴν πρεσβείαν, τὴν πρωίαν τῆς 9ης 22ας Ἰανουαρίου, τοῦ ὑπενθύμισε τὴν ἀσφάλειαν ἐκ τῆς Βουλγαρίας. Συνεπῶς τὸν παρεκάλεσε νὰ ἀπαντήσῃ καὶ ἐτηλεγράφησεν ὁ ἴδιος πρὸς τὸν Γεννάδιον ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις θὰ ἠρώτα τὴν Ρουμανίαν ἂν ἐδέχετο νὰ συμπράξῃ ὑπὲρ τῆς Σερβίας.

Ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος καὶ τὸ Ἐπιτελεῖον συνεφώνουν ὅτι ἦτο ἀπαραίτητον πρὸ πάσης ἀποφάσεως, νὰ σαφηνισθῇ ἡ στάσις τῆς Ρουμανίας. Ὁ Βενιζέλος ἀπέστειλε τὸ ἀκόλουθον τηλεγράφημα:

«Ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν πρεσβείαν Βουκουρεστίου. Σᾶς παρακαλῶ νὰ ἴδετε ἐπειγόντως τὸν πρωθυπουργὸν καὶ νὰ τοῦ κάμετε, ὑπὸ ἀπόλυτον ἐμπιστευτικότητα τὴν ἀκόλουθον ἀνακοίνωσιν: Ἐν ἡ περιπτώσει ἡ Ρουμανία, θεωροῦσα ὅτι εἶναι πρὸς τὸ συμφέρον τῶν βουλκανικῶν κρατῶν νὰ μὴ ἀφήσουν τὴν Σερβίαν νὰ συντριβῇ ὑπὸ τῆς Αὐστρίας καὶ Γερμανίας, πράγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἔθετε εἰς κίνδυνον τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν χριστιανικῶν χωρῶν τοῦ Αἴμου, θὰ ἦτο διατεθειμένη νὰ παρασχη τὴν ὑποστήριξιν της εἰς τὴν ἀπειλουμένην Σερβίαν, ἡ Ἑλλάς κηρύσσεται ἐπίσης ἔτοιμος νὰ συμμετάσχη εἰς τὸν πόλεμον διὰ νὰ βοηθήσῃ τὴν Σερβίαν ἐν συνεργασίᾳ μὲ τὴν Ρουμανίαν. Ὅπως διευκολύνη τὴν συνεννόησιν μεταξὺ ὄλων τῶν χριστιανικῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς, ἡ Ἑλλάς ἐδήλωσεν εἰς τὴν σερβικὴν κυβέρνησιν ὅτι δὲν ἀντιτίθεται εἰς παραχωρήσεις τὰς ὁποίας ἡ Σερβία θὰ ἤθελε νὰ κάμῃ πρὸς τὴν Βουλγαρίαν.

Λαμβάνουσα μετὰ ἡρεμον σκέψιν τὰς ἀποφάσεις ταύτας ἡ Ἑλλάς, πιστεύει ὅτι ἐξυπηρετεῖ τὰ βαλκανικὰ χριστιανικὰ κράτη, τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν των ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν ἐνδεικνυομένων εἰς ἕκαστον ἐκ τούτων παρὰ τῶν ἐθνικῶν του δικαίων. (Ὑπογραφή) *Ε. Βενιζέλος*» (1).

(1) Τηλεγράφημα Βενιζέλου πρὸς Ψύχαν τῆς 15)25 Ἰανουαρίου 1915. Τῆς αὐτῆς ἡμερομηνίας τηλεγραφήματα τοῦ ἰδίου εἰς τὰς πρεσβείας Βελιγραδίου, Λονδίνου, καὶ Παρισίων.

ΕΚ ΤΟΥ ΕΛΛΗΣΠΟΝΤΟΥ ΕΙΣ ΜΙΚΡΑΣΙΑΝ

Ἄπὸ τῆς νεότητός μου ἐθεώρουν τὴν νῆσον Σκῦρον
ὡς τὸ γεωγραφικὸν κέντρον τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

Εἰς τὸν Ἐμμανουὴλ Ρέπουλην, μόλις ὑπογράψας τὴν συνθήκην τοῦ Βουκουρεστίου, ὁ Βενιζέλος ἔλεγε:

«Καὶ τώρα τὰ βλέμματά μας πρὸς Ἀνατολάς».

Πλατὺ καὶ μεγάλτομον σχέδιον εἰς ἀπλὴν εἰκόνα.

Πῶς ἔφθασεν εἰς τὴν σύλληψιν αὐτοῦ, ὅταν κανεὶς ἐκ τῶν προκατόχων του δὲν ἐσκέφθη νὰ περιλάβῃ τὴν Μικρασίαν ἐντὸς τῶν ἀμέσων ἑδαφικῶν ἀξιώσεων τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους;

Ὀλίγοι ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας τοῦ 19ου αἰῶνος ἔσκησαν ἐπὶ τοῦ χάρτου τῆς Ἑλλάδος ὅσον ὁ υἱὸς αὐτὸς τῆς Κρήτης. Ἐγένετο ἔφηβος καὶ ἠνδρώθη τὸν καιρὸν ὅπου τὸ νησί του ἦτο ἡ καρδιά τοῦ ἔθνους. Ἀπὸ τὴν δυτικὴν του παραλίαν διεκρίνοντο τὰ λακωνικὰ ἀκρωτήρια. Οἱ ἀναβάται τῆς Ἰδης ἐνόμιζαν ὅτι ἔβλεπαν κάπου τὰς κορυφὰς τοῦ μικρασιατικοῦ Τιμόλου νὰ λάμπουν εἰς τὸ φῶς τῆς θερινῆς αὐγῆς. Τὸ Αἰγαῖον δὲν ἔφερεν εἰς τὴν Κρήτην μόνον τὸν καῦμόν τοῦ γένους. Ἐχρησίμευεν ὡς μέσον ἀδιακόπου ἐπικοινωνίας τῆς μεγαλονήσου μὲ τὰς ἀκτὰς ὅπου ἀκτινοβολοῦσεν ἡ Σμύρνη.

Τὶ ἀστείρευτος πηγὴ παρατηρήσεων, στοχασμῶν, μελέτης διὰ τὸν μεγαλοφάνταστον Κρῆτα.

Ἐνῶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες ἐσταματοῦσαν τὸ βλέμμα των εἰς τὸν Ἀλιάκμονα, ὁ Βενιζέλος ἔξουσε τὴν σελίδα αὐτὴν τοῦ Ἐλισαίου Ρεκλὺς:

«Τὸ δυτικὸν τμήμα τῆς Μικρασίας ἀποτελεῖ καταπληκτικὸν παράδειγμα τῆς αὐθαιρέσιαις τὴν ὁποίαν ἔχουν αἱ τεχνικαὶ διαιρέσεις. Πράγματι αἱ νῆσοι, αἱ χερσόνησοι, αἱ κοιλάδες τῶν ποταμῶν τῆς Ἀνατολίας μέχρι τῶν ὄροσειρῶν καὶ τῶν ὑψιπέδων τοῦ ἐσωτερικοῦ, οὐδαμῶς παρουσιάζουν τὸν ἀσιατικὸν χαρακτήρα. Ἀνήκουν γεωγραφικῶς καὶ ἱστορικῶς εἰς τὴν Εὐρώπην. Εἰς τὰς δύο ἀκτὰς τὸ κλίμα ὁμοιάζει, αἱ παραλῖαι ἔχουν τὴν αὐτὴν ὄψιν καὶ τὸν ἴδιον σχηματισμόν, πληθυσμοὶ τῆς αὐτῆς φυλῆς ἐγκατεστάθησαν ἐκεῖ, οἱ μὲν ἀπέναντι τῶν δέ, ἡ ἰδίᾳ ἱστορικὴ κίνησις τοὺς παρέσυρεν εἰς τὸν ἴδιον προορισμόν. Ἄντι νὰ χωρίζῃ τὴν Ἑλλάδα ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἡ θάλασσα τοῦ Αἰγαίου τὰς ἤνωσε διὰ τῶν ἀκαταπαύστων ἀνταλλαγῶν ἐμπορευμάτων καὶ ταξειδιωτῶν. Ὅπως εἰς τοὺς καιροὺς τοῦ Ἡροδότου, αἱ Ἀθηναὶ καὶ ἡ Σμύρνη, αἱ ὁποῖαι ἐνατενίζονται ὑπεράνω τῶν κυμάτων, παρέμειναν πόλεις ἑλληνικαὶ εἰς πεῖσμα τῶν κατακτήσεων καὶ τῶν βαρβά-

ρων ἐπιδρομῶν. Αἱ μεταναστεύσεις ἐγίνοντο κατ' ἀρχάς ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμάς, διὰ τὰ ἐπαναστρέφουν κατόπιν ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς» (1).

Ζωντανότερος ἀπὸ τὸν Γάλλον γεωγράφον, ὁ Ἑλλην πολιτικὸς εἶδε τὰς ἀκτὰς τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς Ρόδου μέχρι τοῦ Ἑλλησπόντου ὡς τεράστιον πέταλον ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἰσέροχεται ἡ μικρασιατικὴ Ἑλλάς.

Ἡ ἀκμὴ τῆς ἑλληνικῆς Μικρασίας ἦτο ἀνωτέρα πάσης ἄλλης ἑλληνικῆς χώρας. Ἐκτὸς τῶν νήσων, τοῦ Πόντου, καὶ τῆς ἀσιατικῆς ὄχθης τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τῆς καθαρῆς Δυτικῆς Μικρασίας, τῆς ἀρχαίας Ἰωνίας καὶ Αἰολίας, ἔφθανε τὸ ἐν ἑκατομμύριον ψυχῶν Οἱ Ἕλληνες ἦσαν οἱ ἀρχαιότεροι καὶ γνησιώτεροι αὐτόχθονες τῆς περιοχῆς. Ὁ οἰκονομικὸς καὶ πνευματικὸς πολιτισμὸς τῶν ἐπὶ τῆς γῆς ἐκείνης εἶχεν ὀπίσω του ἱστορίαν τριάντα αἰῶνων. Τὸ 1914 ἔλειτούργουν εἰς τὴν Δυτικὴν Μικρασίαν 1500 σχολεῖα μὲ 150.000 μαθητὰς καὶ 4.000 διδασκάλους. Ἀνάλογος ἦτο ὁ ἀριθμὸς τῶν ναῶν.

Ἡ δύναμις ὁλοκλήρου τοῦ μικρασιατικοῦ ἑλληνισμοῦ πρέπει νὰ ὑπολογισθῇ, πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν διωγμῶν, εἰς 2 1/2 ἑκατομμύρια προσώπων, 2.300 σχολεῖα, 200.000 μαθητὰς, 5.000 διδασκάλους, 2.200 ἐκκλησίας, 3.000 ἱερεῖς. Ἡ γεωργία καὶ τὸ ἐμπόριον τῆς χώρας εὐρίσκοντο εἰς χεῖρας ἑλληνικὰς. Εἰς στοργυλοὺς ἀριθμοὺς ἡ Μικρασία ἦτο ἴση μὲ τὴν Ἑλλάδα τοῦ 1913, ἀλλὰ πλουσιωτέρα αὐτῆς καὶ ἐπὶ ἐδάφους περισσότερον γονίμου.

Μέχρι τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου ἡ Μικρασία δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποτελέσῃ, διὰ τὸ ἐλεύθερον ἑλληνικὸν κράτος, ἀντικείμενον πολιτικῆς ἐπεκτάσεως. Ἐπ' αὐτῆς συνεκρούοντο καὶ ἰσορροποῦντο δυσκόλως τὰ ἀνταγωνιζόμενα συμφέροντα καὶ αἱ βλέψεις τῆς Ρωσσίας, Γερμανίας, Ἀγγλίας, Γαλλίας, Ἰταλίας. Ἡ Ἑλλάς ἦτο πολὺ μικρὰ διὰ τὰ ἀναμιχθῆ ἰσοβαρῶς εἰς ἀγῶνα τὸσον μεγάλον.

Διὰ τοῦτο ὁ Βενιζέλος καὶ ὅταν ἀκόμη τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1914 ἠπειλήσῃ μὲ πόλεμον τὴν Τουρκίαν χάριν τοῦ μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ οὐδὲ στιγμήν εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὴν περίπτωσιν τῆς ταχείας πολιτικῆς ἐνότητος τῶν δύο Ἑλλάδων, εὐρωπαϊκῆς καὶ μικρασιατικῆς.

Ἡ μικρασιατικὴ πολιτικὴ, ὑπὸ τὴν μορφήν θετικῆς ἐφαρμογῆς, ὠρίμαζε βραδέως εἰς τὴν σκέψιν τοῦ Βενιζέλου. Εἶχεν ὑπ' ὄψιν του τὴν ἀνάγκην δεκαπενταετοῦς τοῦλάχιστον εἰρηνικῆς περιόδου διὰ τὸ νέον ἑλληνικὸν καθεστῶς, ὅπως τοῦτο ἐνεφανίσθη μετὰ τὴν συνθήκην τοῦ Βουκουρεστίου. Ἐν τῷ μεταξὺ θὰ ἀπεδεικνύετο ὁ βαθμὸς τῆς ἑλληνικῆς ζωτικότητος, θὰ ἀνεπτύσσετο τὸ κράτος καὶ θὰ ἐλάμβαναν ὀριστικὴν ὄψιν τὰ προβλήματα τοῦ ὑποδοῦλου ἔθνους.

Αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου ἔφεραν βιαίως καὶ δξύτατα εἰς τὸ μέσον τὸ

(1) Ἐλισαίου Ρεκλῦς. «Παγκόσμιος Γεωγραφία» τόμος 9ος σελὶς 463. Μὲ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐκφράζονται διὰ τὴν ἑλληνικότητα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὁ ἱστορικὸς Κούρτιος καὶ ὁ γεωγράφος Φίλιππον.

μικρασιατικὸν ζήτημα. Οἱ Τοῦρκοι τὰς ἑξακατηήριζαν ἀδιαίρετον τμήμα τῆς Μικρασίας. Χάριν αὐτῶν ἡ ἐπίσημος ὀθωμανικὴ κυβέρνησις προέβη εἰς τοὺς ὠργανωμένους ἀνθελληνικοὺς διωγμούς. Τὴν 14ην Μαΐου 1914 ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ ἀρχηγὸς τῶν νεοτούρκων Ταλαάτ βέης ἔγραψεν εἰς τὸν βαλὴν Σμύρνης Ραχμῆ:

«Ἐπείγουσα πολιτικὴ ἀνάγκη ἐπιβάλλει ὅπως οἱ Ἕλληνες, οἱ κατοικοῦντες τὸς ἀκτὰς τῆς Μικρασίας, ἐξαναγκασθοῦν νὰ ἐκκενώσουν τὰς ἐστίας τῶν διὰ νὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς τὰ βιλαέτια Ἐρζερούμ καὶ Χαλδαίας.

»Ἐὰν ἀρνηθοῦν ν' ἀναχωρήσουν εἰς τὰ ἀναφερόμενα μέρη, εὐαρεστηθῆτε νὰ δώσετε προφορικὰς ὁδηγίας πρὸς τοὺς Μουσουλμάνους ἀδελφούς μας διὰ νὰ ὑποχρεώσουν τοὺς Ἕλληνας νὰ ἐκπατριθοῦν οἰκιοθελῶς. Οἱ Μουσουλμάνοι δύνανται νὰ μεταχειρισθοῦν πρὸς τοῦτο παντὸς εἴδους ἔκτροπα» (1).

Τί ἐπηκολούθησεν ἀνεφάρθη ἦδη.

Ἡ ἔκρηξις τοῦ πανευρωπαϊκοῦ πολέμου ἐπεδείνωσε τὴν κατάστασιν καὶ παρουσίασε τὴν ἀπειλὴν τῆς ἀμέσου ἐξοντώσεως τοῦ μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Οἱ Τοῦρκοι ἔφθασαν μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἐπαναφέρουν τὴν δουλείαν καὶ τὸν ἐξανδραποδισμόν. Ὁ Τοῦρκος ἀστυνόμος τοῦ Μπαλουκ-Χισσὰρ εἰδοποιεῖ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1915 διὰ δημοσίου κήρυκος ὅτι:

«Παραδίδω γυναῖκες χριστιανῶν ἀντὶ πέντε λεπτῶν τὸ κομμάτι!» (2).

Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀμερικανὸς πρεσβευτὴς Μοργκεντάου γράφει περὶ τῶν ἀνθελληνικῶν διωγμῶν κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ πανευρωπαϊκοῦ πολέμου:

«Οἱ Ἕλληνες ὑπῆρξαν ἐπίσης θύματα ὅπως οἱ Ἀρμένιοι τοῦ σχεδίου τοῦ ἐκτουρκισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

»Κατ' ἀρχὰς κατετάγησαν εἰς τὸν ὀθωμανικὸν στρατὸν σχηματίζοντες τὰ ἐργατικὰ τάγματα τοῦ Καυκάσου καὶ ἀλλαχοῦ. Ἀκριβῶς ὡς οἱ Ἀρμένιοι, οἱ Ἕλληνες αὐτοὶ στρατιῶται ἀπέθαναν κατὰ χιλιάδας, ἀπὸ τὴν πείναν, τὸ ψῆχος καὶ τὰς στερήσεις. Οἱ ἀπομείναντες ὑλέστησαν κάθε εἴδους βιαιότητος. Οἱ Τοῦρκοι τοὺς ὑπεχρέωναν νὰ ἐξιλαμίζωνται, ἤροπαζαν τὸς νεαρὰς Ἑλληνίδας διὰ τὰ χαρέμια τῶν καὶ τὰ μικρὰ ἄρρενα διὰ νὰ τὰ ἀποκρύπτουν πλησίον ὀθωμανικῶν οικογενειῶν. Ὑπὸ τὸ πρόσχημα ὅτι οἱ Ἕλληνες ἔμειναν πιστοὶ εἰς τὴν πατρίδα τῶν, οἱ Τοῦρκοι ἐζήτησαν νὰ ἐξοντώσουν ὀλόκληρον λαόν, ὅστις ὠδηγεῖτο καθ' ὀμάδας εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ὑπὸ τὴν δῆθεν συνοδείαν τῶν χωροφυλάκων. Αἱ πορεῖαι ἐγένοντο συνήθως πεζῇ. Ὁ ἀριθμὸς τῶν οὕτω ἐκδιωχθέντων ἀνῆρχετο ἀπὸ 200.000 εἰς ἓν ἑκατομμύριον!» (3).

(1) Ἐδημοσιεύθη εἰς τὸν γαλλικὸν Χρόνον τῆς 29ης Ἰουλίου 1916.

(2) Ἀναφέρεται παρὰ τοῦ Γάλλου αὐτόπτου Ἀλὶν εἰς τὸν «Ἑλληνισμόν τῆς Μικρασίας τοῦ Λ. Μακκᾶ».

(3) Ἀπομνημονεύματα τοῦ πρεσβευτοῦ Μοργκεντάου σελίδες 279—280 τῆς γαλλικῆς ἐκδόσεως.

Ὁ Γερμανὸς δόκτωρ Ἰωάννης Λίψιους, πρόεδρος τῆς «Ἀνατολικῆς Ἀποστολῆς» εἰς τὴν μυστικὴν του ἔκθεσιν περὶ τῶν ἀρμενικῶν σφαγῶν ἀναφέρει τὸν διωγμὸν τῶν Ἑλλήνων (1).

Τὸ ἐπιχείρημα τῶν Ἑλλήνων ἐκείνων τοῦ ἐλευθέρου κράτους ὅσοι ἀπὸ τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, τοῦ Γ. Στρέϊτ, τοῦ Ι. Μεταξᾶ, μέχρι τοῦ τελευταίου χρονογράφου, διετείνοντο ὅτι ἡ ἔξοδος τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς οὐδετερότητος μετὰ τῆς Συνεννόσεως, θὰ ἰσοδυναμῆ με ἐξόντωσιν τοῦ ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ παρὰ τῶν Τούρκων, τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἦτο ἀνόητον ἢ κακόπιστον. Καθ' ὅλον τὸ διῆστημα, μεταξὺ Αὐγούστου 1914 καὶ Ἰουνίου 1917, τὸ ἑλληνικὸν βασίλειον παρέμεινεν οὐδέτερον. Χάριν τῆς πολιτικῆς αὐτῆς καὶ τῶν Γερμανῶν παρέβη τὴν σερβικὴν συνθήκην. Ἐν τούτοις οἱ διωγμοὶ καὶ τὰ ὄργια κατὰ τῶν Ἑλλήνων τῆς Τουρκίας δὲν ἔπαυσαν στιγμῆν, οἱ δὲ Γερμανοὶ οὐδὲν ἔπραξαν πρὸς ἀνακοπὴν των, ὅταν δὲν ἐνεθάρρουναν τὰς τουρκικὰς ἀποτροπαιότητας.

Τὸ θέρος τοῦ 1915 ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἠναγκάσθη νὰ διαμαρτυρηθῆ πρὸς τὴν Γερμανίαν, διότι ὁ Γερμανὸς ἐν Τουρκίᾳ στρατάρχης Λίμαν φὸν Σάνδερς, εἶπε πρὸς τὸν Ἑλληνα δήμαρχον Ἀδραμυτίου:

«Ὅλοι οἱ Ἕλληνες πρέπει νὰ πεταχθοῦν στὴ θάλασσα». (2)

Ὁ Γερμανὸς διαψεύδει τοὺς λόγους του αὐτοῦς. Ἄλλ' ὁ Μοργκεντάου ἀφιερώνει τόμον ὀλόκληρον πρὸς ἀπόδειξιν τῆς γερμανικῆς ἐνοχῆς εἰς τοὺς ἀνθελληνικοὺς διωγμούς. Ὅταν δέ, ἐν πλήρει ἑλληνικῇ οὐδετερότητι, ὁ εὐνοούμενος τοῦ γερμανοῦ αὐτοκράτορος Ἑλλην πρεσβευτὴς Βερολίνου Ν. Θεοτόκης παρεκάλεσε νὰ τεθῆ τέρμα εἰς τὰς διώξεις, ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τοῦ ἀπήντα:

«Θὰ φροντίσωμεν. Μὴ λησμονῆτε ὅμως ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς Τουρκίας ἔχουν καταληφθῆ ἀπὸ ἀληθῆ μανίαν προδοσίας ἐναντίον τῶν Τούρκων καὶ πρὸς ὄφελος τῶν ἐχθρῶν της, δηλαδὴ τῆς Συνεννόσεως!». (3)

Ὁ Βενιζέλος καὶ ἡ λοιπὴ κυβέρνησις δὲν ἦσαν μορφινομανεῖς διὰ νὰ πιστεύσουν εἰς τὸ δυνατὸν συνεννόσεως μετὰ τὴν Τουρκίαν. Ἐφ' ὅσον βάσις τοῦ προγράμματος τῶν Νεοτούρκων ἦτο ἡ συγκρότησις ὁμογενοῦς τουρκικοῦ ἔθνους καὶ συνεπῶς ὁ ἀφανισμὸς τῶν ἀλλοεθνῶν ἢ ἑτεροδόξων λαῶν, στοιχειῶδες ἀπέβαινε τὸ καθῆκον τῆς ἐλευθέρου Ἑλλάδος νὰ περισώσῃ τοὺς ὁμοεθνεῖς της. Ἐκ τοιαύτης σιδηρᾶς ἀνάγκης ἀπέρρευσεν ἡ μικρασιατικὴ πολιτικὴ τοῦ Βενιζέλου. Θὰ ἦτο ἄλλωστε ὕβρις πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς ἑλληνικῆς ἐνότητος, ἐὰν ἐγίνετο δεκτὸς ὁ ἰσχυρισμὸς, καθ' ὃν ὁ Βενιζέλος ἐφεύρε τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Ὁ ἐκεῖθεν τοῦ Αἰγαίου Ἑλληνισμὸς ἐξέφραζε πραγματικότητα τριῶν χιλιάδων ἐτῶν. Ἡ ὑπόστασις του ἀπετέλει μέρος

(1) Ἡ μυστικὴ ἔκθεσις τοῦ Λίψιους ἐδημοσιεύθη γαλλιστὶ παρὰ τοῦ Ρενὲ Πινώ.

(2) Λίμαν φὸν Σάνδερς: «Πέντε ἔτη εἰς Τουρκίαν», σελίς 65.

(3) «Φάκελλος ἀνθελληνικῶν διωγμῶν», ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν ἐν Ἀθήναις: Ἐκθεσις Ν. Θεοτόκη, Σεπτέμβριος 1914.

ΣΕΡ ΦΡΑΝΣΙΣ ΕΛΛΙΟΤ
Πρεσβευτής τῆς Μ. Βρετανίας εἰς Ἀθήνας (1908 - 1917).

ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΤΑΥΡΙΑΔΗΣ

Γενικός Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος εἰς Λονδίνον, συντόμως ἐργασθεὶς
διὰ τὴν ἀγγλοελληνικὴν συμμαχίαν.

ἀχώριστον τοῦ ἑλληνικοῦ συνόλου. Ὁ Βενιζέλος δὲν ἔπραξεν ἄλλο τι παρὰ νὰ ὀργανώσῃ πολιτικῶς τὴν ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου θέλησιν τοῦ ἔθνους. Αἱ κεντρικαὶ του σκέψεις ἦσαν αἱ ἀκόλουθοι :

Ἡ μικρασιατικὴ χερσόνησος εἶνε ἕση κατ' ἔκτασιν μὲ τὴν βαλκανικὴν χερσόνησον. Ὅπως ἡ δευτέρα οὕτω καὶ ἡ πρώτη εὐρέθη ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Τούρκων, οἵτινες, ἕνοι πρὸς τὴν χώραν, ἐπεβλήθησαν διὰ τῶν ὀπλων. Εἰς τὴν χερσόνησον τοῦ Αἴμου δὲν κατώρθωσαν οἱ Τούρκοι νὰ δώσουν πολιτικὴν ἐνότητα καὶ διὰ τοῦτο ἀπεβλήθησαν ἐξ αὐτῆς. Τὴν θέσιν τῶν κατέλαβαν τέσσαρα ἢ πέντε ἄλλα κράτη. Ἡ μικρασιατικὴ χερσόνησος ἐστερεῖτο ἐπίσης πολιτικῆς ἐνότητος. Τὸ δεδομένον δὲ ὅτι οἱ Τούρκοι ἐπέζητησαν νὰ τὴν ἐπιβάλουν, διὰ τῆς ἐξοντώσεως τῶν ὑποδοῦλων ἐθνικοτήτων, ὑπεχρέωνε τὰς τελευταίας αὐτὰς νὰ συντηρήσουν τὴν ἀνεξαρτησίαν των, μιμούμεναι τοὺς λαοὺς τοῦ Αἴμου.

Τὸ πρόβλημα δὲν ἦτο νέον διὰ τὸν Ἑλληνισμόν.

Κατὰ τὴν πρώτην εἰκοσιπενταετίαν τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος ἠγωνίσθη διὰ νὰ ἀποκτήσῃ ἐλευθέραν ὑπόστασιν μεταξὺ τῶν ἔθνῶν τοῦ Αἴμου. Τὴν ἰδίαν ἀνεξάρτητον θέσιν ὥφειλε νὰ δημιουργήσῃ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος εἰς τὴν Μικρασίαν, κατὰ τὸ πρῶτον τέταρτον τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος.

Τὸ τουρκικὸν κράτος θὰ παρέμενε ὡς τοιοῦτον εἰς τὴν Μικρασίαν. Παραπλευρῶς του ὅμως θὰ ἰδρῦετο ἡ ἐλευθέρα Ἀρμενία, τὸ μικρασιατικὸν τμήμα τῆς ἑλληνικῆς ἐπικρατείας, νοτιώτερον αὐτοῦ ἢ Ἰταλικὴ καὶ ἡ γαλλικὴ κητῆσις, πιθανώτατα δὲ ἡ κουρδικὴ καὶ κιρκασιακὴ πολιτεία. Γεωγραφικῶς ἡ μικρασιατικὴ χερσόνησος ἦτο προσφορωτέρα εἰς τοιαύτην ὀργάνωσιν ἀπὸ τὴν βαλκανικὴν.

Ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς κυρίως Δυτικῆς Μικρασίας, ἦτοι τῆς ἀρχαίας Ἰωνίας καὶ Αἰολίας, ἔσου περίπου κατ' ἔκτασιν μὲ τὴν Ἑλλάδα τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου, θὰ συνεκεντρῶνετο ὁμογενὴς ἑλληνικὸς ὄγκος, δύο τοῦλάχιστον ἑκατομμυρίων ψυχῶν. Θὰ τὸν ἀπήρτιζαν τὸ ἐν ἑκατομμύριον τῶν αὐτοχθόνων καὶ ὅσοι θὰ συνέρρεαν ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς χερσονήσου καὶ ἀπὸ τὸν Πόντον. Ὑπῆρχε δὲ ἀκόμη χῶρος διὰ τοὺς ἐκ Θράκης Ἑλληνας τῶν ὁποίων ἡ θέσις ἀπέβαινε ἀφόρητος μεταξὺ Τούρκων καὶ Βουλγάρων.

Γεωργικῶς, ναυτικῶς καὶ ἐμπορικῶς, ἡ εὐημερία τῆς νεωτάτης αὐτῆς Ἑλλάδος παρουσιαζέτο ἀπολύτως ἐξησφαλισμένη.

Ἡ διαρρυθμίσις τοῦ μικρασιατικοῦ ζητήματος ἐτίθετο πανταχοῦ κατὰ τὰς ἰδίας γενικὰς γραμμάς τοῦ Βενιζέλου. Ἴδου ἐπὶ παραδείγματι τί ἀνέφερον ἐκ Ρώμης ὁ ἐκεῖ πρεσβευτὴς τῆς Ἑλλάδος :

«Οἱ κυβερνῶντες τὴν Ἰταλίαν ἐλπίζουν ὅτι, ἠττωμένης τῆς Γερμανίας, θὰ ἐπιστῆ ἡ ὥρα τοῦ διαμελισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, θὰ ἐγκατασταθῆ δὲ καὶ ἡ Ἰταλία ἐν αὐτῇ. Ὑποθέτουν εὐλόγως ὅτι ἡ Ρωσσία, διὰ τῶν ἀρμενικῶν ἐπαρχιῶν τῆς Τουρκίας, θὰ κατέλθῃ εἰς Μεσόγειον ἀντικρὸν τῆς Κύπρου.

«Ἡ Γαλλία θὰ λάβῃ τὴν Συρίαν καὶ ἡ Ἀγγλία τὴν Ἀραβίαν. Θὰ ἀπομείνῃ ἰκανὸς διὰ τὴν Ἰταλίαν χῶρος πρὸς δυσμὰς τῶν ρωσικῶν κητῆ-

σεων. Μετὰ δυσφορίας μεγάλης προβλέπουν οἱ Ἴταλοι ὅτι εἶνε ἀδύνατον νὰ μὴ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ἡ Ἑλλάς. Ἐπειδὴ ἡ Σμύρνη καὶ ἡ κοιλάς τοῦ Μαιάνδρου εἶναι περιζήητοι, δὲν φαντάζονται οἱ Ἴταλοι ὅτι θὰ δοθῆ εἰς ἡμᾶς. Θὰ καταβάλουν δ' ἄλλως πᾶσαν προσπάθειαν ὅπως ἐλάχιστα κληρονομήσωμεν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. (Ὑπογραφή) *Λάμπρος Κορομηλάς*. (1)

Ἐξ ἀπόψεως στρατιωτικῆς ἀσφαλείας ὁ Βενιζέλος ἐθεώρει ὅτι τὰ μικρασιατικὰ σύνορα εὐρίσκοντο πλησιέστερον εἰς Ἀθήνας ἢ τὰ μακεδονικά. Ἡ διὰ θαλάσσης μεταφορὰ πολεμικῶν δυνάμεων ἐκ τῆς πρωτευούσης εἰς τὰ μικρασιατικὰ παράλια ἦτο ταχεῖα καὶ ἀσφαλής. Ἐπρεπε νὰ ληφθῆ ἐπίσης ὑπ' ὄψιν ἡ ἀδυναμία τῆς Τουρκίας, μαχομένης ἐναντίον τῶν Ρώσων, ἡ ζωηρὰ θέλησις τῆς Ρωσσίας νὰ ἴδῃ τὴν Ἑλλάδα ἐγκαθισταμένην εἰς Μικρασίαν καὶ τέλος ἡ βεβαιότης ὅτι ταχέως θὰ συνειτάσσοτο ὁ ἐγγῶριος ἑλληνικὸς πληθυσμὸς πρὸς ἄμυναν τοῦ ἀνεξαρτήτου ἐδάφους του.

Ὅπωςδὴποτε στρατὸς 80.000 ἀνδρῶν ἠδύνατο νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἄμυναν τῆς ἑλληνικῆς Μικρασίας, δεδομένου ὅτι τὸ ἔθνος ἦτο ἕτοιμον εἰς θυσίας χάριν τῆς ὀριστικῆς ἐνότητός του καὶ ὅτι δὲν θὰ ἀντεμετώπιζε μόνον του τοὺς Τούρκους, ἀλλ' ἐν συνεργασίᾳ μὲ τοὺς λοιποὺς μικρασιατικοὺς λαοὺς καὶ τὰς εὐρωπαϊκὰς Δυνάμεις. (2)

Ἄλλ' εἰς πολιτικὸν τῆς θετικῆς καὶ πρακτικῆς ἰδιοσυγκρασίας τοῦ Βενιζέλου δὲν ἤρουν αἱ προϋποθέσεις αὐταὶ διὰ νὰ ἐπιζητήσῃ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς μικρασιατικῆς πολιτικῆς του. Ἡ περὶ τούτου πρότασις τοῦ ἐγένετο ἐπισήμως παρὰ τῆς Μεγάλης Βρετανίας.

Προηγουμένως ἡ Ἀγγλία ὑπέδειξεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ὅτι ἠδύνατο νὰ ἐπεκτείνῃ τὰ ἡπειρωτικὰ της ὄρια μέχρι Βερατίου. Ὁ Βενιζέλος ἀπήντησεν :

«Ἡ Ἑλλάς δὲν πηγαίνει ἐκεῖ ὅπου τῆς λείπει ἡ ἐθνολογικὴ βάσις».

Μετὰ τὸ τηλεγράφημα τοῦ Λούδ Τζώρτζ δια τὴν βοήθειαν τῆς Σερβίας καὶ τὴν ἀποστολὴν ἐνὸς σώματος ἀγγλικοῦ στρατοῦ, ὁ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτὴς τῆς Ἀγγλίας σὲρ Φράνσις Ἐλλιοτ ἐπεσκέφθη τὸν Ἑλληνα πρωθυπουργόν, τὸ πρωτὶ τῆς 11)24 Ἰανουαρίου 1915. Τοῦ ἐπέδωκε τηλεγράφημα τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Γκρέϋ, ἐπαναλαμβάνοντος τὴν πρόσκλησιν τῆς βρετανικῆς κυβερνήσεως. Τὸ ἀξιωματικὸν ἐγγράφον περιεῖχε τὴν ἑξῆς δήλωσιν :

«Ἐὰν ἡ Ἑλλάς ταχθῆ μετὰ τῆς Σερβίας ὡς σύμμαχος αὐτῆς καὶ μετὰσχῃ τοῦ πολέμου, ἠξεύρω ὅτι ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ρωσσία θὰ ἀναγνωρίσουν ἀμφοτέραι εὐχαρίστως πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἐδαφικὰς παραχωρήσεις πολὺ

(1) Τηλεγράφημα ἑλληνικῆς πρεσβείας Ρώμης, τῆς 14 27 Δεκεμβρίου 1914. Ἀρχεῖα ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν.

(2) Τὰ ἀνωτέρω ἀποτελοῦν ταχὺ καὶ πυκνὸν διάγραμμα τῶν περὶ Μικρασίας σκέψεων τοῦ Ε. Βενιζέλου, ὅπως τὰς ἀντελήφθη ὁ γράφων, εἰς ἐπανειλημμένας μετ' αὐτοῦ συνομιλίας. Ὁ Ε. Βενιζέλος ἐμελέτησεν ἐπὶ μῆνας μακροὺς ὑφ' ὄλας του τὰς μορφὰς τὸ μικρασιατικὸν ζήτημα.

σπουδαίας ἐπὶ τῆς παραλίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἄν ὁ κ. Βενιζέλος ἐπιθυμῇ τελικὴν συνεννόησιν ὑπὸ τοὺς ὄρους τούτους, θὰ ὤφειλεν ἄνευ βραδύτητος νὰ ἀνακοινώσῃ τοῦτο εἰς τὰς κυβερνήσεις Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ρωσσίας, εἶμαι δὲ βέβαιος (ὁ Γκρέϋ) ὅτι πᾶσα ἐκ μέρους τοῦ γενησομένη πρότασις θὰ ἦτο δεκτὴ, κατὰ τὸν εὐμενέστερον τρόπον». (1)

Ὁ Γκρέϋ δὲν ἔκαμε λόγον περὶ παραχωρήσεων τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὴν Βουλγαρίαν. Παρεκκλίνει μόνον ὅπως ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἄσῃ τὰς ἀντιρροήσεις τῆς περὶ ἀνταλλαγμάτων ἐκ μέρους τῆς Σερβίας εἰς τοὺς Βουλγάρους.

Ὁ πρωθυπουργὸς συνεκράτει μὲ κόπον τὴν συγκλήσιν του. Τὴν 4ην Σεπτεμβρίου 1910 ἀνεχώρει ἀπὸ τὴν Κρήτην ἀφήνων ὀπίσω του τὴν τουρκικὴν σημαίαν νὰ ὀρθώνεται σιδηρᾶ πρὸ τοῦ λιμένος τῶν Χανίων. Εἰς διάστημα τεσσάρων ἡμερῶν ἔβανε τὴν βεβαιότητα μιᾶς μεγάλης Ἑλλάδος. Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ τηλεγραφήματος εἶπεν εἰς τὸν Ἑλλιοτ ὅτι θὰ ἀπαντήσῃ, ἀφοῦ προηγουμένως συνεννοηθῇ μὲ τὸν Βασιλέα καὶ τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον.

Ταῦτοχρόνως ἡ Ἀγγλία, δι' ἐμμέσου ὁδοῦ, ἐξίτηι τὴν γνώμην τῆς Ἑλλάδος διὰ τὴν τύχην τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Στενῶν. (2)

Πρὶν ἴδῃ τὸν Κωνσταντῖνον καὶ τοὺς ὑπουργούς, ὁ Βενιζέλος ἀπηθύνθη ἐπειγόντως καὶ πάλιν πρὸς τὴν Ρουμανίαν, ζητῶν τὴν σύμπραξιν τῆς.

Ὁ πρωθυπουργὸς ἀνέγνωσεν εἰς τὸν Βασιλέα τὸ τηλεγράφημα τοῦ λόρδου Γκρέϋ. Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἀπέκρινε τὴν χαρὰν του. Συνεφώνησε δὲ μὲ τὸν πρόεδρον τῆς κυβερνήσεως νὰ ζητηθῇ λεπτομερῶς ἡ γνώμη τοῦ Ἐπιτελείου.

Πράγματι ὁ Βενιζέλος ἐκάλεσε τὸν διευθυντὴν τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Ἐπιτελείου. Ὁ ἀντισυνταγματάρχης Ἰωάννης Μεταξᾶς συνέστησε νὰ ἀποριφθῇ ἡ ἀγγλικὴ πρότασις. Μόνη ἡ σύμπραξις Ἑλλάδος, Σερβίας, Ρουμανίας δὲν ἐξησφάλιζε στρατιωτικὴν ἐπικράτησιν.

Ἐξ ἄλλου ἡ ἐπέκτασις εἰς τὴν Μικρασίαν ἦτο καὶ στρατιωτικῶς ἀσύμφορος καὶ πολιτικῶς ἐπικίνδυνος διὰ τὴν Ἑλλάδα. (3)

Ὁ ὑπαρχηγὸς τοῦ ἐπιτελείου ὑπερβαίνων τὴν στρατιωτικὴν του ἀρμο-

(1) Τὸ τηλεγράφημα τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Μεγάλης Βρετανίας φέρει ἀριθμὸν 361 καὶ χρονολογίαν 11)24 Ἰανουαρίου 1915. Ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν Λευκὴν Ἑλληνικὴν Βίβλον καὶ ἀλλαχοῦ.

(2) Ἀνακοινώσις τοῦ συμβούλου τῆς ἀγγλικῆς πρεσβείας Πετροπόλεως πρὸς Ἰωάννα Δραγοῦμην καὶ ἀπάντησις Βενιζέλου, 13)26 Ἰανουαρίου 1915 ἀριθμὸς 1670.

(3) Εἰς τὰς πρὸς τὸν τύπον ἀνακοινώσεις του τῆς 20ῆς Μαρτίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1915 καὶ κατὰ τὴν ἐξάωρον πρὸ τῆς Βουλῆς ἀγόρευσίν του, τὴν 13ην Αὐγούστου 1915, ὁ Ε. Βενιζέλος ἀφηγήθη λεπτομερῶς τὰ σχετικὰ μὲ τὴν πρότασιν τοῦ Γκρέϋ γεγονότα. Ἐξήγησεν ὡσαύτως τὴν τότε στάσιν του ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς διὰ δηλώσεώς του πρὸς τὴν ἐφημερίδα «Πολιτεία» τῆς 1ης—5ης Ἰουλίου 1924.

διότι, διέγραφε πολιτικὴν ὁλόκληρον, ἀντίθετον πρὸς ἐκείνην τῆς ὑπευθύνου κυβερνήσεως.

Τὸ ἀπόγευμα τῆς 11)24 Ἰανουαρίου, ὁ Βενιζέλος, περιορισθεὶς μόνος εἰς τὴν οἰκίαν του, συνέταξε καὶ ἀπηύθυνε πρὸς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον ὑπόμνημα. Εἶναι τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ τριπτύχου τῆς 11ης Ἰανουαρίου, 17ης ἰδίου μηνὸς καὶ 17ης Φεβρουαρίου 1915, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνεπτύχθη ἡ εὐρύτερα, ἢ περισσότερον ὑψηλὴ καὶ μᾶλλον μεγαλεπήβολος πολιτικὴ σκέψις τῶν νέων ἑλληνικῶν χρόνων.

Τὰ δύο πρῶτα ὑπομνήματα τοῦ Βενιζέλου πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον δὲν ἤμποροῦν νὰ ἀναχθῶν εἰς μίαν ἀπλῆν-θεμελιώδη πρότασιν. Τὸ ἀρχιτεκτονικόν, ἀλλὰ πολυσχιδῆς πνεῦμα τοῦ Ἑλληνος πολιτικοῦ προβάλλει περισσότερας ταῦτοχρόνας ἰδέας, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἕξ ἴσου ἀπαραίτητοι διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σχεδίου του. Ἐθεώρει τότε ἀναγκαίαν τὴν βοήθειαν τῆς Σερβίας, διὰ συμμαχικῆς δράσεως Ἑλλάδος, Ρουμανίας, Βουλγαρίας, ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Συνεννοήσεως. Τὸ πρόγραμμα ἦτο εὐρὸν καὶ σύνθετον. Κεντρικωτέρα του σκέψις δύνатаι νὰ θεωρηθῇ αὕτη:

«Καὶ ἂν ἀκόμη ἀπειτυχάναμεν, θὰ εἴχαμεν ἥσυχον τὴν συνείδησιν ὅτι ἠγωνίσθημεν ὑπὲρ τῆς διασώσεως τῶν ἐν δουλείᾳ εἰσέτι ὁμογενῶν μας, οἵτινες διατρέχουν τὸν ἔσχατον κίνδυνον, καὶ ὑπὲρ τῶν γενικωτέρων συμφερόντων τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν μικρῶν λαῶν, τὴν ὁποῖαν θὰ ἠπειλεῖ ἀνεπανορθώτως ἡ γερμανικὴ ἐπικράτησις».

Εἰς τὸν νοῦν τοῦ Ἑλληνος πρωθυπουργοῦ τὰ συμφέροντα τῆς ἀνθρωπότητος, τῆς ἀστικῆς καὶ φιλελευθέρως, ἐταντίζοντο μὲ τὰς ἀπαραγοῦ-πτους ἀνάγκας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐὰν ἐνίκα ἡ Γερμανία, τὰ τρία ἑκατομμύρια τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων δὲν θὰ ἔμεναν ἔσαι ἐπὶ τὸν ζυγόν. Σύμφωνα μὲ τὸ γερμανικὸν πρόγραμμα θὰ ἠφαινόοντο. Τὴν θέσιν των θὰ κατελάμβανον οἱ Γερμανοί. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο τὸ αὐτὸ καὶ ἂν ἡ Γερμανία ἐξήρχετο ἀπὸ τὸν πόλεμον μῆτε νικῆτρια, μῆτε ἠττημένη, ὅπως, κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην, ὑπεστήριζεν ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς.

Διὰ νὰ ματαιωθῇ ἡ ἀπειλὴ αὕτη τὸ ἐλεύθερον κράτος εἶχε χρῆος νὰ ριψοκινδυνεύσῃ.

Τὸν μετριοσμὸν τῶν κινδύνων καὶ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἐπιτυχίας ζητῶν ὁ Βενιζέλος, ἐπρότεινε εἰς τὸν Βασιλέα νὰ παραχωρηθῇ πρὸς τοὺς Βουλγάρους τὸ τμήμα Καβάλλας, Δράμας, Σαρισσαμπάν, ὑπὸ τὰς ἐξῆς ρητὰς προϋποθέσεις: 1) Ἡ Βουλγαρία θὰ ἐλάμβανεν ἀμέσως μέρος εἰς τὸν πόλεμον μετὰ τῆς Ἑλλάδος, Ρουμανίας, Σερβίας ὑπὲρ τῆς Συνεννοήσεως. 2) Ὁ πόλεμος θὰ ἦτο νικηφόρος. 3) Ἡ Ἑλλάς θὰ ἐλάμβανε τὴν Δυτικὴν Μικρασίαν, χώραν ἴσης περιήτου ἐπιφανείας μὲ ὁλόκληρον τὴν τότε ἐλευθέραν Ἑλλάδα καὶ κατοικουμένην ἀπὸ 800.000 Ἑλλήνων, ἀντὶ τῶν 30.000 τοῦ τμήματος Καβάλλας. 4) Ἡ Ἑλλάς θὰ ἐλάμβανε τὴν περιφέρειαν Γευγελῆς. 5) Αἱ πρὸς τὴν Βουλγαρίαν παραχωρήσεις θὰ ἐπραγματοποιούοντο κατὰ τὴν ὑπογραφήν τῆς εἰρήνης καὶ ὅταν ἡ Ἑλλάς ἀνέκτα τὰ ἰδικὰ της μικρασιατικὰ ἔδαφη.

Τὰ ἄλλα σημεῖα τοῦ ὑπομνήματος περιεῖχαν τὰ μέσα τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς τῶν προτεινομένων. (1)

Πρὶν ἀποστείλῃ τὸ ἔγγραφον πρὸς τὸν Βασιλέα, ὁ Βενιζέλος διήλθεν ἀπὸ τὸν ἀσθενοῦντα γενικὸν διευθυντὴν τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τὸ ἀνέγνωσεν εἰς αὐτόν. Ὁ Νικόλαος Πολίτης ἦτο σύμφωνος. Ἐγνώριζεν ὅμως καλλίτερα τοῦ Βενιζέλου τὰς διαθέσεις τοῦ Στρέιτ καὶ τοῦ Ἐπιτελείου. Δια τοῦτο εἶπε:

«Διαί, κύριε Πρόεδρε, δὲν τὰ λέτε προφορικῶς ὅλα αὐτὰ εἰς τὸν Βασιλέα ;

«Υπολογίζετε ποία χρησιμοποίησις δύναται νὰ γίνῃ τῶν ἐγγράφων αὐτῶν ἐν περιπτώσει διαφωνίας σας μὲ τὸν Κωνσταντῖνον ;»

Καὶ ὁ Βενιζέλος :

«Τὰ γράφω ἀκριθῶς διὰ νὰ μείνουν. Ἔτσι τὸ ἔθνος θὰ μάθῃ μίαν ἡμέραν ὅτι ἐχρησιμοποίησα ὅλα τὰ μέσα διὰ τὴν σωτηρίαν του.»

Μετὰ μικρὰν δὲ σιγὴν :

«Δὲν ἐνθιμείσθε τί σᾶς εἶπα ὅταν συνητήθημεν κατὰ πρώτην φορὰν καὶ μοῦ ἐξεφράξατε τὴν ἐμπιστοσύνην σας πρὸς τὸ ἔργον μου ; Τὸ ἐπαναλαμβάνω καὶ τώρα : «Κάποτε θὰ μὲ ἀποκαλέσουν προδότην». Τὸ ἔχω ὑπ' ὄψιν καὶ δὲν ὑποχωρῶ». (2)

Ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἐκάλεσε τὴν ἐπομένην 12)25 Ἰανουαρίου τὸν πρωθυπουργόν, συνεζήτησαν περισσότερον ἀπὸ ὦραν ἐπὶ τῶν προτάσεων τοῦ Γκρέϋ καὶ τοῦ ὑπομνήματος. Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἀπέκρουσε τὰς ἰδέας τοῦ Βενιζέλου περὶ ἀναγκαίων θυσιῶν διὰ νὰ προσελκυσθῇ ἡ Βουλγαρία. Εἶχεν ὅμως τὴν γνώμην, ὅπως καὶ ὁ πρόεδρος τῆς κυβερνήσεως, ὅτι οἱ ἀπὸ τῆς Βουλγαρίας φόβοι τοῦ ἐπιτελείου ἦσαν ὑπερβολικοί. Ἐὰν ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ Ρουμανία ἐξήρχοντο ταυτοχρόνως ἐκ τῆς οὐδετερότητος θὰ διέθεταν ἐπαρκεῖς δυνάμεις διὰ νὰ βοηθήσουν τὴν Σερβίαν καὶ νὰ ἔχουν εἰς τὰ σύνορά των στρατὸν ἐπιτηρητικὸν ἀπέναντι τῆς Βουλγαρίας.

Πρὸ παντὸς ἄλλου διαβήματος ἔπρεπε νὰ καθορισθῇ τελειωτικῶς ἡ στάσις τῆς Ρουμανίας.

Ἡ ἀπάντισις τῆς Ρουμανίας ἔφθασε καὶ πάλιν ἀρνητικῇ. Ὁ πρωθυπουργὸς Βρατιάνο δὲν ἤθελε νὰ ρίψῃ τὸν τόπον του εἰς τὸν πόλεμον. (3)

Τὴν ἑσπέραν τῆς 15)28 Ἰανουαρίου ὁ Βενιζέλος συνωμίλησεν ἐπὶ πολὺ μετὰ τοῦ Ἰωάννου Μεταξᾶ. Ὁ ὑπαρχηγὸς τοῦ ἐπιτελείου ἀπέκρουε πάντοτε τὴν ἀνάμειν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν πόλεμον. Τὴν ἀπέκλειεν ὑφ' οἰασδήποτε

(1) Τὸ ὑπόμνημα τοῦ Ε. Βενιζέλου ὑπὸ ἡμερομηνίαν 11)14 Ἰανουαρίου 1915 ἐδημοσιεύθη εἰς τὰς φιλελευθέρας ἐφημερίδας τῶν Ἀθηνῶν τὴν 20ὴν Μαρτίου 1915.

(2) Ἐξ ἀφηγήσεως τοῦ Νικολάου Πολίτη πρὸς τὸν γράφοντα, Παρίσιον 20 Νοεμβρίου 1928. Ὁ Βενιζέλος συνητήθη τὸ πρῶτον μὲ τὸν Ν. Πολίτην τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1912.

(3) Τηλεγράφημα ἐκ Βουκουρεστίου πρεσβετοῦ Ψύχα, ἀριθμὸς 1281 4)5 Μαυρικίου Παλαιολόγου : «Ἡ Ρωσσία τῶν Τσάρων», τόμος 1ος.

προϋποθέσεις. Καὶ ὅλων ἀκόμη τῶν βαλκανικῶν κρατῶν ἡ σύμπραξις δὲν θὰ ἐπηρέαζεν ἀποφασιστικῶς τὴν ἔκβασιν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου. Τὰ Βαλκάνια θὰ ἔμεναν πάντοτε δευτερευῶν θέατρον τῆς παγκοσμίου συγκρούσεως. Αὐτὰ στρατιωτικῶς. Πολιτικῶς, ἡ δράσις τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους θὰ ἐγίνετο ἀφορμὴ πρὸς ἄμεσον σφαγὴν τῶν ἐν Τουρκίᾳ ὑποδούλων Ἑλλήνων.

Πέντε ἡμέρας ἔπειτα ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς ἐσυστηματοποιεῖ τὰς ἰδέας του διὰ μακρᾶς ἐκθέσεως ἀπὸ δεκαεννέα πυκνὰς σελίδας, τὴν ὁποίαν ὑπέβαλλε πρὸς τὸν Βενιζέλον. Τὸ συμπέρασμα ἦτο πάρα πολὺ ἀκαδημαϊκὸν δι' ἓνα στρατηγόν. Ἴδου αὐτό:

«Ὁ χρόνος, τὸ διάστημα καὶ τὰ ποσὰ τῶν δυνάμεων, ἀπὸ τῆς στιγμῆς καθ' ἣν ἡ πολιτικὴ ἐξερχομένη τῆς διπλωματικῆς ἐνεργείας μεταβάλλεται εἰς στρατιωτικὴν ἐνέργειαν, εἰς πόλεμον, εἶναι ἀδύνατον νὰ μεταβληθοῦν ὑπὸ οὐδεμιᾶς ἀνθρωπίνης δυνάμεως, ὑπὸ οὐδεμιᾶς ἀνθρωπίνης θελήσεως. Ὁ ἀξιωματικὸς ἐν γένει, ἰδίᾳ δὲ ὁ ἀξιωματικὸς τοῦ ἐπιτελείου, ὅστις, παρὰ συρόμενος ὑπὸ πόθων καὶ αἰσθημάτων, ἤθελε παραβλέψει τὴν ἐπιρροὴν ταύτην, θὰ ἦτο κάκιστος σύμβουλος καὶ ἐπιζήμιος διὰ τὴν χώραν του». (Ὑπογραφή) *I. Μεταξᾶς* (1).

Εἰς Γάλλον στρατηγόν, ὅστις τοῦ ἐξέφραζεν ἀμφιβολίας περὶ τῆς νίκης, ὁ πρωθυπουργὸς Κλεμανσὼ ἀπήντησε:

«Τέτιοι στρατηγοὶ δὲν εἶναι ἄξιοι οὔτε ὑποδεκανεῖς νὰ μείνουν».

Καὶ τὴν ἐπαύριον καθήρσεν ἐκ τῆς διοικήσεως τριάντα διοικητὰς σωματίων στρατοῦ ἢ μεραρχιῶν σκεπτομένους ὅπως ὁ ἰδικὸς μας Μεταξᾶς.

Ὁ Ἕλλην πρωθυπουργὸς ἠδύνατο νὰ πράξῃ κατὰ ἀνάλογον. Ἦδύνατο ἀκόμη νὰ εἶπῃ ὁ πρωθυπουργὸς ὅτι τὸ ἄλλο ἐκεῖνο δόγμα περὶ τῆς δευτερευούσης σημασίας τοῦ βαλκανικοῦ πολεμικοῦ μετώπου ἦτο τοῦλάχιστον συζητήσιμον, ἀφοῦ δύο ξένοι στρατάρχαι, ὁ Ρῶσσος Ἀλεξέεφ καὶ ὁ Γάλλος Ντεσπραι ὑπεστήριξαν ὅτι μόνον ἀπὸ τὰ Βαλκάνια ἦτο δυνατὸν νὰ συντριβοῦν αἱ κεντρικαὶ αὐτοκρατορίαι. Ὁ Βενιζέλος ὑποψιάσθη ἁπλῶς ὅτι ὁ στρατιωτικὸς του σύμβουλος εἶχεν ἤδη ἀρχίσει νὰ μεταβάλλεται εἰς πολιτικὸν ἀντίπαλον (2).

Ὅταν ὁμως ἡ ἀποχὴ τῆς Ρουμανίας κατέστη ἀναμφισβήτητος, ὁ Βενιζέλος ἀπηύθυνεν εἰς τὸν Βασιλέα, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς τελευταίας των συνδιαλέξεως, νέον ὑπόμνημα μὲ ἡμερομηνίαν 17)30 Ἰανουαρίου ὑποδεικνύων τὴν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῆς Βουλγαρίας δράσιν ὑπὲρ τῆς Σερβίας. Οἱ ὅροι παρέμειναν οἱ αὐτοὶ τοῦ ὑπομνήματος τῆς 11ης Ἰανουαρίου. Διεγράφετο λεπτομερῶς τὸ μῆμα τῆς Μικρασίας τὸ ὁποῖον ἐξίηται ἡ Ἑλλάς ἀντὶ τοῦ διαμερισματος τῆς Καβάλλας. Ὁ Βενιζέλος δὲν εἶχε πολλὰς ἐλπίδας ὅτι θὰ

(1) Τὸ ἀντίγραφον ὁλοκλήρου τοῦ κειμένου μὲ χρονολογίαν *20 Ἰανουαρίου 1915 Ἀθῆναι εὐρίσκεται εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν.

(2) Τὰς γνώμας τοῦ Ἀλεξέεφ καὶ Ντεσπραι περὶ τῶν Βαλκανίων ἀναφέρει ὁ Γάλλος ἀντισυνταγματάρχης Λαρσὲ εἰς τὸ βιβλίον του «Ὁ μέγας πόλεμος εἰς τὴν Βαλκανικὴν».

παρεσύρετο ἡ Βουλγαρία. Ἡ σκέψις του περὶ προσφορᾶς εἰς αὐτὴν ἀνταλλαγμάτων ἔδικαιολογεῖτο οὕτω, ὅπως ρητῶς ἔγραφεν εἰς τὸν Βασιλέα:

«Ἄλλ' ἐὰν ἐπὶ τέλους ματαιωθῇ ἡ μετοχὴ ἡμῶν εἰς τὸν πόλεμον ἐξ ὑπαιτιότητος τῶν Βουλγάρων, θὰ διατηρήσωμεν τότε ἀκεραίαν τὴν φιλίαν καὶ συμπάθειαν τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως».

Μὲ ἀξιοθαύμαστον πρᾶγματι διορατικότητα ὁ πρωθυπουργὸς ἐβάσιζεν ὁλόκληρον τὴν πολιτικὴν του ἐπὶ τῆς ἐξῆς πεποιθήσεως:

«Πρέπει, ἐπὶ τέλους, νὰ προστεθῇ ὅτι ἡ ὅλη ἐξέλιξις τῶν πραγμάτων καὶ ἡ πρότασις ὅπως ἀναγνωρισθοῦν ἡμῖν εὐρύταται ἐδαφικαὶ παραχωρήσεις ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἀποδεικνύει δι' ἐμὲ ἀνεκδοιάστως ὅτι ἡ ἐπιδειχθεῖσα ζωικότης τῆς νέας Ἑλλάδος, ἐφείλκυσε εἰς αὐτὴν τὴν ἐμπιστοσύνην ὠρισμένων Δυνάμεων, αἵτινες θεωροῦν αὐτὴν ὡς σπουδαῖον παράγοντα ἀναπλάσεως ἐν τῇ Ἀνατολῇ, καθ' ἣν στιγμὴν τὸ τουρκικὸν κράτος καταρρέει» (1).

Τὸ πρῶτ' ἡ ἐπιούσης, ὁ Κωνσταντῖνος εἶπεν εἰς τὸν πρόεδρον τῆς κυβερνήσεως ὅτι ἐγκρίνει τὰς γνώμας τοῦ ὑπομνήματος καὶ τὸν ἐξουσιοδοτεῖ νὰ ἐνεργήσῃ ὑπὸ τὸ πνεῦμα αὐτῶν. Ἀλλὰ τὸ ἀπόγευμα τῆς ἰδίας ἡμέρας ἐγνώσθη ἐπισήμως ὅτι Γερμανία μετὰ τῆς Αὐστρίας παρεχώρησαν εἰς τὴν Βουλγαρίαν δάνειον 150 ἑκατομμυρίων χρυσῶν φράγκων. Τὴν ἐπομένην ἀνεκοινώθη ἡ ὑπογραφή τουρκοβουλγαρικῆς συμβάσεως διὰ τὰς μεταφοράς, ἧτις ἐσήμαινε τὴν ἀκώλυτον χρησιμοποίησιν τοῦ βουλγαρικοῦ ἐδάφους πρὸς ἀποστολὴν πολεμικοῦ ὕλικου εἰς Τουρκίαν.

Ἡ Βουλγαρία ἐθεωρήθη ὡς ταχθεῖσα ὀριστικῶς μετὰ τὰς Κεντρικὰς Δυνάμεις. Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις εἰς οὐδεμίαν ἀπολύτως πρόεβη μετ' αὐτῆς διαπραγματέυσιν. Αἱ πρὸς τὸν Βασιλέα σκέψεις τοῦ πρωθυπουργοῦ περὶ ἐνδεχομένων ἑλληνικῶν ἀνταλλαγμάτων εἰς τὴν Βουλγαρίαν δὲν ἔλαβον χαρακτῆρα διπλωματικῆς ἐνεργείας. Οὐδεμία ξένη κυβέρνησις ἢ πρόσωπον εἶχαν γνῶσιν αὐτῶν.

Ὁ πρόεδρος τῆς κυβερνήσεως ἐγνωστοποίησεν εἰς τὴν Συνεννόησιν ὅτι ἡ Ἑλὰς δὲν θὰ μετεῖχε τοῦ πολέμου, ἔνεκα τῆς βουλγαρικῆς ἀπειλῆς, τὴν 24ην Ἰανουαρίου)6 Φεβρουαρίου οἱ ἐν Ἀθήναις πρόεβες τῆς Συνεννόησεως ἔκαμαν νέον διάβημα πρὸς τὸν Βενιζέλον. Προσέφεραν τὴν ἐγγυήσιν των εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπέναντι τῆς Βουλγαρίας καὶ θὰ ἔστελλαν ἀμέσως δύο ἀγγλογαλλικὰς μεραρχίας εἰς Θεσσαλονίκην, ἐὰν ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἐβοήθει τοὺς Σέρβους. Ὁ Βενιζέλος ἠρνήθη καὶ πάλιν (2).

(1) Τὸ ὑπόμνημα τῆς 17)30 Ἰανουαρίου 1915 ἐδημοσιεύθη ὁλόκληρον εἰς τὸν φιλελεύθερον τύπον τῶν Ἀθηνῶν τὴν 21ην Μαρτίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1915 καὶ ἐχρησιμοποιήθη ἔπειτα πολλακίς.

(2) Ἑλληνικὴ ἀνακοίνωσις τῆς 19ης Ἰανουαρίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1915 πρὸς τὴν Τριπλῆν Συνεννόησιν. Ἀντίγραφον τῆς προφορικῆς διακοινώσεως τοῦ Ἀγγλοῦ πρεσβευτοῦ Ἑλλιοτ πρὸς τὸν Βενιζέλον τὴν 24ην Ἰανουαρίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον). Τηλεγραφικὴ ἐγκύκλιος ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν Βενιζέλου εἰς τὰς πρεσβείας Λονδίνου, Παρισίων, Περουπόλεως τῆς 16ης Ἰανουαρίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον). Δηλώσεις Ε. Βενιζέλου εἰς τὰς ἀθηναϊκὰς ἐφημερίδας 21 Μαρτίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1915.

Διὰ τετάρτην φορὰν ἐντὸς πέντε μηνῶν αἱ προτάσεις τῆς Τριπλῆς Συνεννόησεως ἀπερρίπτοντο παρὰ τῆς Ἑλλάδος. Τὴν 20ὴν Ἰανουαρίου)2 Φεβρουαρίου οἱ πρόσοβεις Ἑγγλίας καὶ Γαλλίας ἀνέγνωσαν εἰς τὸν Βενιζέλον ταυτόσημα τηλεγραφήματα τῶν κυβερνήσεών των, αἱ ὁποῖαι ἐχαιρέτιζαν μὲ λέξεις ἐγκαρδιότητος καὶ τιμῆς τὴν ἑλληνικὴν ἐπέμβασιν. Τόση ὑπῆρχε περὶ αὐτῆς βεβαιότης. Αἱ ἐπιφυλάξεις τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἦσαν δικαιολογημέναι καὶ ἀνεγνωρίσθησαν παρὰ τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν διερχομένου στρατηγοῦ Πῶ. Ἄλλ' ἦτο ἐπίσης βεβαία ἡ θλιβερὰ ἐκπληξις τὴν ὁποῖαν ἐπροκάλεσαν εἰς Λονδῖνον καὶ Παρισίους.

Ὁ ἄγγλος ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν Λόυδ Τζῶρτζ, ἐκφράζων τὴν ἀπογοήτευσίν του εἰς τὸν Ἑλληνα πρεσβευτὴν Γεννάδιον, εἶπε μεταξὺ ἄλλων καὶ ταῦτα :

«Σᾶς εἶναι ἀπολύτως γνωστὸν ὅτι ἡ Ἑγγλία οὐδὲν ὠφέλημα ἐπιδιώκει εἰς τὴν Ἀνατολήν. Μόνη της ἐπιθυμία εἶναι ἡ διατήρησις τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν Βαλκανικῶν κρατῶν. Πρὸ πάντων δὲ ἐπιθυμεῖ ἡ Μεγάλη Βρετανία νὰ ἴδῃ τὴν Ἑλλάδα ἐγκαθισταμένην ἐκεῖθεν τοῦ Αἰγαίου, εἰς Σμύρνην. Ὅ,τι δὲν θέλει ἡ Ἑγγλία εἶναι νὰ ἴδῃ τὴν Ρωσσίαν δεσπόζουσαν εἰς τὴν Ἀνατολήν κατὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου. Καὶ διὰ τοῦτο καταβάλλει ὑπερτάτας προσπάθειας, αἱ ὁποῖαι τῆς στοιχιζοῦν τὴν διατήρησιν νέου στρατοῦ, ἀνωτέρου τοῦ ἐνὸς ἑκατομμυρίου ἀνδρῶν».

Ὁ Γεννάδιος συνεχίζει τὴν τηλεγραφικὴν του ἔκθεσιν :

«Ὁ λόρδος Κίτσεναρ μὲ εἰσήγαγεν εἰς τὸ γραφεῖον του καὶ μοῦ ἐξέφρασε τὴν ἐκπληξίν του διὰ τὴν ἄρνησιν τῆς ὑμετέρας ἐξοχότητος (τοῦ Βενιζέλου).

»Ἦτο ἡ στιγμή νὰ δράσετε. Βραδύτερον ὄχι μόνον δὲν θὰ εἴχομεν ἀνάγκην τῶν βαλκανικῶν κρατῶν, ἀλλὰ θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀφεθοῦν τὰ κράτη ταῦτα ὅπως ρυθμίσουν μόνα τὰς τύχας των. Ἡ Θεσσαλονίκη αὐτὴ ἦτο πιθανὸν νὰ σᾶς διαφύγῃ (ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα) ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἐνῶ τώρα ἡ Ἑγγλία θεωρεῖ τὰ ἑλληνικὰ ζητήματα κοινὰ μὲ τὰ ἰδικά της, καὶ θὰ ἦτο ἐτοίμη νὰ στείλῃ εἰς Θεσσαλονικὴν ὅ,τι θὰ ἐκρίνετο ἀναγκαῖον : Ὅχι μόνον μίαν μεραρχίαν, ἀλλὰ διαδοχικῶς ὅλας τὰς δυνάμεις, τὰς ὁποίας αἱ περιστάσεις θὰ καθίστων ἀπαραιτήτους» (1).

Ὁ οὕτως ὁμιλῶν ἦτο ὁ πρῶτος Βρετανὸς στρατάρχη, ὁ ὑπουργὸς τῶν στρατιωτικῶν τῆς Αὐτοκρατορίας, ὁ θετικώτερος χαρακτὴρ καὶ ὁ ψυχρότερος ἐγκέφαλος ἐκ τῶν ἀποτελούντων τὴν ἀγγλικὴν κυβέρνησιν.

Εἰς τὰς ἄλλας πρωτευούσας τῆς Συνεννόησεως τὰ πράγματα δὲν παρουσιάζοντο κατὰ διάφορον τρόπον. Ὁ ἄγγλος πρεσβευτὴς Πετροπούλεως εἶπε πρὸς τὸν πληροφορορητὴν τῆς ἑλληνικῆς πρεσβείας :

«Διεπράξατε ἐγκλημα ἐναντίον τῆς πατρίδος σας καὶ τῶν συμφερόν-

(1) Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 1270 Α)5 τηλεγράφημα τῆς 3ης Φεβρουαρίου 1915 τοῦ ἐν Λονδίῳ πρεσβευτοῦ τῆς Ἑλλάδος Ι. Γενναδίου πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν Ε. Βενιζέλου.

των τοῦ Ἑλληνισμοῦ μὲ τὸ νὰ μὴ δράσετε ἀμέσως. Πλανᾶσθε βλέποντες παντοῦ τὸ φάσμα τοῦ πανσλαβισμοῦ. Οὐδέποτε ἡ ρωσικὴ κυβέρνησις ἔκαμε μνεϊαν περὶ κατοχῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Θέλομεν μίαν Ἑλλάδα μεγάλην καὶ ἰσχυράν. Τὰ αἷτια τὰ ἐμποδίζοντα μέχρι τοῦδε τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν πόθων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους δὲν ὑφίστανται πλέον. Τὸ τουρκικὸν ζήτημα θὰ ἐκκαθαρισθῇ τώρα καὶ ἄνευ ὑμῶν. Δὲν θὰ λάβετε τίποτε ἐὰν δὲν δράσετε» (1).

Ὁ Σαζόνωφ εἶπε πρὸς τὸν I. Δραγούμην :

«Σᾶς ἐδώκαμεν τὴν Μικρασίαν. Τί ἄλλο ἠθέλατε διὰ νὰ κινηθῆτε;»

Εἰς τὴν Γαλλίαν ὄχι μόνον ἡ κυβέρνησις, ἀλλὰ καὶ οἱ εὐλικρινέστεροι ἀτομικοὶ φίλοι τῆς Ἑλλάδος δὲν ἔκρυπταν τὴν ἀνησυχίαν των διὰ τὸ γεγονός ὅτι ἐκρίνετο ἡ τύχη τῆς Τουρκίας ἄνευ τῆς συμμετοχῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τοὺς ἀγῶνας καὶ εἰς τὴν κληρονομίαν τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας.

Ἡ γενικὴ τέλος ἐντύπωσις τῆς Συνεννοήσεως συνωψίζετο εἰς τὴν φράσιν, τὴν ὁποίαν ὁ Βενιζέλος ἐπανέλαβεν ἔπειτα πρὸ τοῦ Βασιλέως καὶ τῶν πρώην πρωθυπουργῶν :

«Νομίζουν ὅτι ἡ Ἑλλάς προσπαθεῖ ν' ἀποφύγη τὰς ὑποχρεώσεις της» (2).

Ἄλλ' ἡ κατὰ τὴν ἱστορουμένην περίοδον ἀδράνεια τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ὑπῆρξε μία τῶν κυριωτέρων ἀφορμῶν τῆς ἐκστρατείας ἐναντίον τῶν Δαρδανελλίων.

Τὸ γαλλογερμανικὸν μέτωπον καὶ τὸ ρωσικὸν ἐφαίνοντο καταδικασμένα εἰς προσωρινὴν στασιμότητα. Ἡ ἀπέραντος Ρωσσία ὠμοιάζε μὲ πελώριον πολιορκημένον φρούριον. Αἱ δύο εἴσοδοι ἐκ τῶν ὁποίων ἠδύνατο νὰ ἐπικοινωνήσῃ μὲ τοὺς δυτικοὺς αὐτῆς συμμάχους, ἡ Βαλτικὴ καὶ ἡ Μαύρη Θάλασσα, ἦσαν ἀποκεκλεισμένα παρὰ τῶν Γερμανῶν. Ἐστηρίχθη πρὸς στιγμήν ἡ ἐλπίς ὅτι ἡ ἔνωσις τῶν βαλκανικῶν κρατῶν καὶ ἡ ἦττα τῆς Αὐστρίας θὰ ἔλυναν τὴν πολιορκίαν τῆς Ρωσσίας. Τῆς ἠνοιγοντο συγχρόνως οἱ δρόμοι ἐπικοινωνίας διὰ Θεσσαλονίκης καὶ Τεργέστης. Ἡ σύγχρονος ἄρνησις τῆς Ἑλλάδος, Ρουμανίας καὶ Βουλγαρίας ἐματαίωσε τὴν πιθανότητα αὐτήν. Ἀπέμεναν κατὰ συνέπειαν ἡ Βαλτικὴ καὶ ἡ Μαύρη Θάλασσα, ἡ δευτέρα διὰ τῆς ἐκβιάσεως τῶν Δαρδανελλίων. Τὸ ἀγγλικὸν ναυαρχεῖον καὶ τὸ ἐπιτελεῖον τοῦ κατὰ ξηρὰν στρατοῦ τῆς Μεγάλης Βρετανίας ἐπροτίμησαν τὴν ἐπίθεσιν κατὰ τῶν Δαρδανελλίων, ὡς εὐκολωτέραν ἀπὸ ἐκείνην τῆς Βαλτικῆς (3).

(1) Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 1794—59 τηλεγράφημα τῆς 6ης Φεβρουαρίου 1915 τοῦ ἐν Πετροπόλει πρεσβευτοῦ Ἰωάνος Δραγούμη πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν Βενιζέλον.

(2) Ἐκ τῶν πρακτικῶν τοῦ συμβουλίου τοῦ Στέμματος, Ἀθῆναι 18 Φεβρουαρίου 1915.

(3) Πενήντα τοῦλάχιστον ἔργα, μελέται, πορίσματα ἀνακριτικῶν ἐπιτροπῶν ἔχουν δημοσιευθῆ περὶ τῆς ἐκστρατείας τῶν Δαρδανελλίων. Σημαντικώτερα τούτων εἶναι: «Ἡ παγκόσμιος κρίσις» τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν τῆς Μεγάλης Βρετανίας Οὐίνστον Τσώρτσιλ. «Πέντε ἔτη εἰς τὴν Τουρκίαν» τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἀμύνης τῶν Δαρδανελλίων Γερμανοῦ στρατηγοῦ Λίμαν φὸν Σάνδερς. Τὰ «ἀπομνημονεύματα» τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτοῦ τῆς Ἀμερικῆς Χάρου Μοργκεντάου. Ἡ «Ἐπί-

Ἡ ἐπιχείρησις ἐμελετήθη πολιτικῶς παρὰ τῶν τριῶν κυβερνήσεων τῆς Συνεννοήσεως καὶ στρατιωτικῶς παρὰ τῶν ἐπιτελείων Ἀγγλίας, Γαλλίας.

Τὴν 16)29 Ἰανουαρίου 1915 τὸ ἀνώτατον πολεμικὸν συμβούλιον τῆς βρετανικῆς αὐτοκρατορίας ἐνέκρινε τὴν θαλασσίαν μόνον ἐνέργειαν. Ὁ Γάλλος ναύαρχος Γκεπράτ ἐτέθη ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Ἀγγλοῦ στολάρχου Γκάρτεν. Ὁ μικτὸς στόλος τῆς ἐπιθέσεως συνεκροτήθη ἀπὸ τὰ θωρηκτὰ παλαιοῦ τύπου. Ἡ ἐνέργεια συνίστατο εἰς προοδευτικὴν καταστροφὴν τῶν φρουρίων.

Ὡς πρὸς τὴν συνεργασίαν τοῦ στρατοῦ τῆς ξηρᾶς, δι' ἀποβάσεων, ἀνεγνωρίσθη αὕτη ὡς ἀποτελεσματικὴ. Ἐφ' ὅσον ὅμως ὑπῆρχον ἀκόμη ἐλπίδες ὅτι ἡ Ἑλλάς θὰ ἐβοήθει τὴν Σερβίαν, ἐπροκρίθη νὰ σταλοῦν εἰς Θεσσαλονίκην δύο μεραρχίαι, ἡ μία ἀγγλικὴ καὶ ἡ ἑτέρα γαλλικὴ. Θὰ ἀπετέλουν ἔμπρακτον ἐγγύησιν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος καὶ κατὰ τῆς Βουλγαρίας. Κατόπιν τῆς τελικῆς ἀρνήσεως τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἀπεφασίσθη νὰ γίνῃ ἔναρξις τῆς ἐπιθέσεως ἐναντίον τῶν Δαρδανελλίων διὰ μόνου τοῦ στόλου, νὰ συγκεντρωθοῦν ἀγγλογαλλικὰ στρατεύματα εἰς Λῆμνον μεταφερόμενα ἐκ Μασσαλίας καὶ Αἰγύπτου, πρὸς ἐνδεχομένην ἀπόβασιν εἰς Καλιίπολιν καὶ τὴν ἀσιατικὴν ὄχθην τῶν Δαρδανελλίων.

Αἱ πληροφοροῖαι τῶν Συμμάχων περὶ τῆς γερμανοτουρκικῆς ἀμύνης τῶν Στενῶν ἀνεβίβαζαν εἰς 15—20.000 τουρκικοῦ στρατοῦ τοὺς ἀπὸ ξηρᾶς ὑπερασπιστάς. Τὰ περισσότερα τῶν φρουριακῶν πυροβόλων ἦσαν παλαιοῦ τύπου καὶ τὰ πυρομαχικὰ ὄχι ἄφθονα (1).

Πράγματι ἡ ἀπὸ ξηρᾶς ἄμυνα ἦτο πολὺ ἀσθενεστέρα, ὅπως θὰ καταδειχθῇ εἰς τὴν πρόοδον τῆς ἀφηγήσεως.

Ὁ συστηματικὸς βομβαρδισμὸς διὰ τὴν καταστροφὴν τῶν ἐξωτερικῶν φρουρίων τῶν Στενῶν ἤρχισε τὴν 6)19 Φεβρουαρίου 1915. Ἐνήργει τοῦτον

σημοὺς ἐκθεσις τῶν γεγονότων τοῦ Ἀγγλοῦ στρατηγοῦ Ἰωάννου Χάμιλτον. Ἡ ἐπίσημος «Ἐκθεσις» τῆς Β. ἀγγλικῆς ἐπιτροπῆς. Τὰ «Ἀπομνημονεύματα» τοῦ λόρδου Γκρέυ. Ἡ «Κατὰ θάλασσαν ἐκστρατεία τῶν Δαρδανελλίων» τοῦ Γάλλου πλοιάρχου Τομαζί, Σέρ Ζωρζ Ἀρθοῦρ «Ὁ Κίτσεναρ καὶ ὁ πόλεμος (1914—1916, γαλλικὴ ἔκδοσις». Ἡ ἀλήθεια περὶ τῶν Δαρδανελλίων» τοῦ Ἀσμετ Μπάρτλερ κλτ. Πλὴν τῶν Τσῶρτσιλ Σάνδερς καὶ Μορκεντάου, οἱ ξένοι συγγραφεῖς ἐλάχιστα ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἑλληνικὴν ἄποψιν τῆς ἐκστρατείας. Κυριώτεραι ὡς πρὸς αὐτὴν ληγαί εἶναι: 1) Τὸ τρίτον ὑπόμνημα τῆς 17ης Φεβρουαρίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1:15 τοῦ πρωθυπουργοῦ Βενιζέλου πρὸς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον καὶ ἡ ἀγορεύσις του εἰς τὴν Βουλὴν τῆς 13)25 Αὐγούστου 1917. 2) Τὰ ὑπομνήματα τοῦ Ἰωάννου Μεταξᾶ τῆς 20ης Ἰανουαρίου καὶ 17ης Φεβρουαρίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1915, καθὼς καὶ αἱ ἀνακοινώσεις τοῦ ἰδίου πρὸς τὴν «Πολιτείαν» τῆς 1—5 Ἰουλίου 1924. 3) Ἡ ἀλληλογραφία τοῦ ἑλληνικοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν ἀπὸ τὸν Αὐγούστου 1914 μέχρι Σεπτεμβρίου 1915. 4) Τὰ ἀρχεῖα τοῦ ρωσικοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, τόμος 2 περὶ «Κωνσταντινουπόλεως—Ἑλλάδος καὶ Στενῶν», εὐρισκόμενος ὑπὸ ἐκτύπων.—Ὁ γράφων δὲν εἶχεν ὑπ' ὄψιν του τὸν πρόσφατον τόμον τοῦ Ντελακρναντέλ: «Ἡ Κωνσταντινουπόλις καὶ τὰ Στενά», περιέχοντα σχολιασμένην μετάφρασιν τῶν ρωσικῶν ἀρχείων.

(1) Μνημονευθὲν ἔργον Τσῶρτσιλ τόμος 2ος σελίδες 200—207.

στόλος αποτελούμενος ἐκ δύο ἀγγλικῶν μοιρῶν μὲ ὀκτὼ θωρηκτὰ καὶ μιᾶς γαλλικῆς μὲ τέσσαρα. Τὸ μέγα θωρηκτὸν «Βασίλισσα Ἐλισάβετ» ἠδύνατο νὰ βάλλῃ κατὰ τῶν φρουριῶν ἐξ ἀποστάσεως εἰς τὴν ὁποίαν δὲν ἔφθαναν τὰ φρουριακὰ πυροβόλα.

Ὡς ὀρμητήριον τοῦ μεγάλου στόλου ἐχρησιμοποιήθη ἡ νῆσος Λῆμνος. Ἡ Ἀγγλία καὶ Γαλλία ἀνεγνώρισαν ἄνευ τοῦ ἐλαχίστου περιορισμοῦ τὴν ἐπ' αὐτῆς ἑλληνικὴν κυριαρχίαν.

Ἡ ἡχὴ τῶν πυροβόλων τῆς Προποντιδος ἔφθανεν ἕως περάτων πάσης Ἑλλάδος. Οἱ ἄετοὶ τοῦ Βυζαντίου κτυποῦσαν τὰ φτερά των ἐπάνω ἀπὸ τὴν ἀθηναϊκὴν Ἀκρόπολιν καὶ τὴν κοιλάδα τοῦ Εὐρώτα. Νέοι δρόμοι ἀνοίγοντο σὲ ἀρχαῖες ἐλπίδες.

Τὴν ὥραν αὐτὴν, ὅπου τὰ σπαθιά τῆς χριστιανωσύνης ἄστραφταν στὴν βαρειὰν ἀσπίδα τοῦ Ἑλλησπόντου, ἡ καρδιὴς τῶν Ἑλλήνων ἔκαιγαν ἀπὸ τὴν φλόγα τῆς προσδοκίας.

Ποιὸς ἐτόλμα νὰ συλλογισθῇ ὅτι τὸ ἑλληνικὸν γένος θὰ ἔβλεπεν, ὡς μακρονδὸν πυροτέχνημα, τὸν πολύνεκρον ἀγῶνα, ὅστις διέσειε τὰς θαλασσίας πύλας τῆς Βασιλίδος;

Οἱ τελευταῖοι καὶ διὰ νὰ τὸ σκεφθοῦν ἔστω θὰ ἦσαν οἱ κυβερνῆται τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος.

Ὅπως εἰς ὅλας τὰς ἀποφασιστικὰς στιγμὰς τῆς τελευταίας τετραετίας, τὸ κοινὸν αἶσθημα ἐνίσχυε τὴν θέλησιν χωρὶς νὰ ὀδηγῇ τὸν νοῦν τῶν κυβερνῶντων. Ὁ Βενιζέλος ἐγνώριζεν ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν εἶχε συμφέρον νὰ διεκδικῇ τὴν κυριότητα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀντικείμενον ἐπιμόνων ἀξιώσεων τῶν ἰσχυροτάτων Δυνάμεων τῆς γῆς. Τὴν ἡμέραν ἀκριβῶς, καθ' ἣν ὁ πρωθυπουργὸς ἔστειλε μήνυμα πρὸς τὸν πατριάρχη διὰ τὴν ἀπόδοσιν τῆς Ἀγίας Σοφίας εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν ἀπῆντα ὡς ἐξῆς εἰς ἐρώτημα τοῦ πρεσβευτοῦ Πετροπόλεως Ἰωάνος Δραγούμη :

«Ἐὰν αἱ Δυνάμεις τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως συνεφώνουν κατ' ἀρχὴν νὰ δεχθοῦν, ὡς πρὸς τὴν τύχην Κωνσταντινουπόλεως, καθεστῶς διεθνοποιήσεως, θὰ ἔπρεπε, πρὸς τὸ συμφέρον ἡμῶν ὅπως ἴδωμεν ἐπιτυχάνον τοιοῦτο σχέδιον, νὰ μὴ ἐγείρωμεν καμμίαν ἀξίωσιν, οὔτε νὰ ἀφήσωμεν νὰ πιστευθῇ ὅτι ἔχομεν ὀπισθοβουλίας, δυναμένας νὰ ματαιώσουν τὴν συμφωνίαν (τῶν τριῶν κυβερνήσεων τῆς Ἀντάντ)» (1).

Ὑποστηρίζων ὁ Βενιζέλος τὴν διεθνοποίησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Στενῶν μὲ τοπικὴν αὐτοδιοίκησιν, ἐγνώριζεν ὅτι ἐπεδίωκε τὴν μόνην τότε δυνατὴν λύσιν, ἥτις θὰ ἀπέσπα τὴν Πόλιν ἀπὸ τὴν Ρωσ-

(1) Τηλεγράφημα Βενιζέλου πρὸς Ἰ. Δραγούμην τῆς 13)26 φεβρουαρίου 1915 ὑπ' ἀριθμὸν 1670.

σίαν. Ὅτι ἐπεζήτησε νὰ ἀποφύγη ὁ Βενιζέλος ἦτο ὁ σχηματισμὸς ἐντυπώσεως ἐκ μέρους τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας ὅτι ἡ Ἑλλάς ἐλάμβανε στάσιν «θεατοῦ», κατὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος. Ὅχι μόνον πολεμικῶς ὄφειλεν ἡ Ἑλλάς νὰ διευκολύνη τὰς δύο δυτικὰς Δυνάμεις πρὸς ἐκβίασιν τῶν Στενῶν, ἀλλὰ καὶ διπλωματικῶς νὰ ὑποβοηθήσῃ αὐτὰς ἀπέναντι τῆς Ρωσσίας. Αἱ ἐκ Λονδίνου καὶ Παρισίων πληροφοροὶαὶ οὐδεμίαν ἐπέτρεπαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀμφιβολίαν.

Ὁ πλεῖστον τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως Ἑλληνας πρεσβευτὴς I. Γεννάδιος ἐτηλεγράφηκε ὄλιγον πρὸ τῆς ἐπιθέσεως τῶν Δαρδανελλίων συνδιάλεξιν του μετὰ τὸν ὑπουργὸν τῶν Οἰκονομικῶν, ὅστις εἶχε μεταβῆ εἰς Παρισίους πρὸς συζήτησιν ἀκριβῶς τῆς θέσεως τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Λούδ Τζωρτζ εἶπε πρὸς τοὺς ἄλλοις τὰ ἐπόμενα :

«Οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες τῆς Γαλλίας συμμερίζονται ἐντελῶς τὴν γνώμην τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως ὅτι δὲν πρέπει νὰ εὗρεθῶν (ἡ Ἀγγλία καὶ Γαλλία), κατὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου, εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἀφήσουν τὰ ἀνατολικά ζητήματα νὰ κριθοῦν ἀπὸ μόνην τὴν θέλησιν τῆς Ρωσσίας» (1).

Μετὰ τὴν ἔναρξιν δὲ τῆς ἐπιχειρήσεως ἐναντίον τῶν Στενῶν, ὁ εἰλικρινέστατος φίλος τῆς Ἑλλάδος καὶ κατόπιν πρόεδρος τοῦ συνεδρίου τῆς εἰρήνης Γεώργιος Κλεμανσώ παρήγγελλεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν νὰ σπεύσῃ. Ἴδου τὸ σχετικὸν τηλεγράφημα τῆς ἑλληνικῆς πρεσβείας :

«Παρίσιοι 16 Φεβρουαρίου) 1 Μαρτίου 1915. Ὑπουργὸν Ἐξωτερικῶν Ἀθήνας. Ὁ Κλεμανσώ μοῦ εἶπεν ὅτι ἡ ρωσικὴ κυβέρνησις ἐδήλωσεν εἰς τὴν βρετανικὴν ὅτι δὲν προτίθεται νὰ καταλάβῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν, κατὰ τρόπον διαρκῆ. Ὁ Κλεμανσώ μετὰ ἐβεβαίωσε κατηγορηματικῶς ὅτι ἐν τῇ περιπτώσει καθ' ἣν ἡ Ἑλλάς, ἥτις εὐρίσκειται ἤδη ἐν καθυστερησει, ἐπρότεινε νὰ μετάρχη εἰς τὴν κατὰ τῶν Δαρδανελλίων ἐκστρατείαν, ἡ Γαλλία καὶ Ἀγγλία, αἱ ὁποῖαι δὲν διασέτουν μεγάλας δυνάμεις καὶ εἶναι ἀποφασισμέναι νὰ εἰσέλθουν εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ ρωσικὰ στρατεύματα, θὰ ἀπεδέχοντο τὴν προσφορὰν ταύτην, ἐὰν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις δὲν ἔθετεν ὡς ὄρον νὰ μείνῃ ὀριστικῶς εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Κλεμανσώ μοῦ ἐξήγησεν ὅτι θέτει τὸν περιορισμὸν αὐτὸν διότι, ὅταν ἐπρότεινε τὴν συμμετοχὴν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν ἐκστρατείαν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῷ ἀπήντησαν ὅτι ἡ Ἑλλάς ζητεῖ ὀριστικὴν ἐκεῖ ἐγκατάστασιν.

»Ὁ Κλεμανσώ θέλει νὰ ἀγάγῃ τὴν γαλλικὴν κυβέρνησιν εἰς τὴν ἀπόφασιν ὅπως αὐτὴ ἐγκαταστήσῃ τοὺς Ἑλληνας εἰς Κωνσταντινούπολιν. (Ὑπογραφή) Σισιλιᾶνος, ἐπιτετραμμένος» (2).

Ὁ συμβουλευὼν ταῦτα δὲν ἦτο μόνον πρῶν καὶ μέλλον παντοδύναμος πρωθυπουργὸς τῆς Γαλλίας· δὲν κατεῖχεν ἀπλῶς τὴν ὑψηλὴν θέσιν·

(1) Τηλεγραφήματα ἑλληνικῆς πρεσβείας Λονδίνου πρὸς ὑπουργὸν Ἐξωτερικῶν Ἀθήνας (ἀριθμὸς 1330 Α) 5, 7) 20 Φεβρουαρίου 1915.

(2) Ἀρχεῖα ἑλληνικὰ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν.

τοῦ προέδρου τῶν ἐξωτερικῶν καὶ στρατιωτικῶν ὑποθέσεων εἰς τὰς ἐπιτροπὰς τῆς γαλλικῆς Γερουσίας· ἦτο ὁ σημαντικώτερος ἀρχηγὸς τοῦ ἀγγλοφίλου κόμματος εἰς τὴν Γαλλίαν.

Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ἡ ἐναντίον τῶν Δαρδανελλίων ἐπίθεσις ἐσυνεχίζετο ὑπὸ τῶν ἀγγλογαλλικῶν στόλων ἀποκλειστικῶς. Εἰς τὴν βᾶσιν τῆς Λήμνου ἐστάθμευεν ἓν μόνον τάγμα πεζοναυτῶν. Ὁ λόρδος Κίτσεναρ προώριζεν ἑκατὸν εἴκοσι χιλιάδας στρατοῦ διὰ τὰς ἀποβατικὰς ἐπιχειρήσεις ἀλλ' ἡ συγκέντρωσις των ἐβράδυνεν, ἐνῶ ἡ ἐκβίασις τῶν Στενῶν θὰ ἐπετυγχάνετο ἀσφαλῶς καὶ ταχέως διὰ συνδυασμένης ἐνεργείας ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης. Τοῦτο εἶχαν ἀναγνωρίσει, κατόπιν μακρῶν μελετῶν, τὸ ἑλληνικὸν ἐπιτελεῖον καὶ τὸ ἀγγλικὸν ναυαρχεῖον κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1914.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπομένως παρουσιάζετο ὅτι ὀνομάζεται κατ' ἐξοχὴν «πολιτικὴ εὐκαιρία». Διέθετεν ἀμέσως ἀποβατικὸν στρατόν, τοῦ ὁποίου ἐστεροῦντο προσωρινῶς ἡ Ἀγγλία καὶ Γαλλία. Ὁ στρατὸς αὐτὸς ἠδύνατο νὰ μεταφερθῆ τάχιστα. Οἱ Ἕλληνες στρατιῶται ἐπρόκειτο νὰ ἀγωνισθοῦν ἐπὶ ἰδικοῦ των ἐδάφους. Πέντε αἰῶνες τοὺς εἶχαν παρασκευάσει διὰ τὸν σκοπὸν αὐτόν. Ἡ νίκη των δὲν θὰ ἔλυε μόνον τὸ πρόβλημα τῆς ἑλληνικῆς ἐνότητος ἀλλὰ θὰ ἀπετέλει καὶ ἀνεκτίμητον ὑπηρεσίαν πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα. Ἡ Ρωσσία θὰ ἐφωδιάζετο καὶ ἐσυντομεύετο ἓνα ἢ δύο ἔτη ὁ φονικώτατος τῶν πολέμων.

Ὁ Βενιζέλος εἶδε τὸ ζήτημα εἰς ὅλον του τὸ πλάτος καὶ ἐμέτρησε τὴν κολοσσιαίαν σημασίαν τῆς ἑλληνικῆς βοήθειας, ἥτις μὲ μικρὰ μέσα θὰ ἀπέδιδε τεράστια ἀποτελέσματα.

Δὲν ἐστερεῖτο ἄλλωστε στρατιωτικῶν δεδομένων. Πλὴν τῶν μελετῶν τοῦ γενικοῦ Ἐπιτελείου, ὑπῆρχαν αἱ ἐκθέσεις τῶν Ἑλλήνων ἀκολούθων τῆς πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ στρατιωτικοῦ Α. Φραντζῆ καὶ τοῦ ναυτικοῦ Κ. Κριεζῆ. Ὁ δεύτερος εἶχεν ἐσχάτως ἀνακληθῆ, ἀλλ' ὁ Φραντζῆς, ὅστις ἦτο διακεκομμένος ἀξιωματικὸς τοῦ πυροβολικοῦ, ἐπληροφόρει ὅτι ἡ χειρόνησος τῆς Καλλιπόλεως παρέμενεν ἀνοχύρωτος καὶ μὲ ἐλαχίστην ἐπ' αὐτῆς δύναμιν τουρκικοῦ στρατοῦ. Αἱ ἐκθέσεις τῶν δύο ἀκολούθων ἐξηφανίσθησαν μετέπειτα καὶ ἀπὸ τὰ ὑπουργεῖα τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ Ναυτικῶν καὶ ἀπὸ τὸ γενικὸν Ἐπιτελεῖον. Ἀπετέλεσαν ὅμως κύρια στοιχεῖα διὰ νὰ μορφώσῃ ὁ Βενιζέλος τὴν γνώμην του. Καὶ τῶρα ἀκόμη ὁ στρατηγὸς Ἀμβρόσιος Φραντζῆς ἀναφερόμενος εἰς τὰς ἐκθέσεις του ἐκεῖνας, λέγει:

«Ἐγώ, ὡς στρατιωτικὸς ἀκόλουθος ἐν Κωνσταντινουπόλει, εἶχον εἰσηγηθῆ τὴν βιαίαν ἀπόβασιν εἰς Σεντούλ-Μπαχρ καὶ εἶχον ἐκφράσει τὴν γνώμην ὅτι μία καλὴ ἐμπειροπόλεμος ἑλληνικὴ μεραρχία θὰ ἤρκει πρὸς τοῦτο. Κατὰ τὸ σχέδιόν μου, τὸ ὁποῖον ἀνέπτυσσα λεπτομερῶς, ἡ ἡμετέρα ἐπίθεσις δὲν ἦτο ἀπίθανον νὰ ἔφθανεν ἐντὸς ὥρων τινῶν εἰς τὰς κορυφὰς τοῦ Ἄτς-Μπαμπᾶ, αἱ ὁποῖαι δεσποζοῦν τῶν φρουρίων τῶν Δαρδανελλίων καὶ ἐκ τῶν ὁποίων μὲ μόνην τὴν χρῆσιν ὀρειβατικοῦ πυροβολικοῦ, τὰ φρούρια τῶν Δαρδανελλίων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κρατηθοῦν ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ἡ ἐπι-

χειρήσις ἐβασίζετο εἰς σύγχρονον ἐνέργειαν ἰσχυροῦ στόλου, ἦτο δὲ ἐφαρμοσίμος καὶ μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ Ε. Βενιζέλου τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1915, μέχρι τῆς πλήρους ὀχρωσέως τῶν Στενῶν». (1)

Τὴν φορὰν αὐτὴν ἡ ἀπόφασις τοῦ Βενιζέλου ἐλήφθη ἀμετατρέπτως. Θὰ ἔτασεν εἰς τὴν διάθεσιν τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας ἓν σῶμα ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ἐν συνόλῳ 40.000 ἄνδρας. Ἡ δύναμις αὐτὴ θὰ ἀπεβιβάζετο τὸ ταχύτερον εἰς τὴν χερσόνησον τῆς Καλλιπόλεως, διὰ νὰ ὑποβοηθήσῃ τὴν ἐνέργειαν τοῦ στόλου.

Ἄφου συνεζήτησε μὲ τοὺς συναδέλφους του, ὁ πρωθυπουργὸς ἀνεκοίνωσε τὴν σκέψιν του εἰς τὸν Βασιλέα, τὴν ἐσπέραν τῆς 15ης)28ης Φεβρουαρίου. Ὁ Κωνσταντῖνος παρετήρησεν ὅτι ἡ ἐπιχειρήσις ἦτο δυσχερής, ἐξουσιοδότησεν ἐν τούτοις τὸν Βενιζέλον νὰ βολιδοσκοπήσῃ τὸν Ἄγγλον πρεσβευτὴν.

Τὴν ἐπομένην ὁ πρόεδρος τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως συνηντήθη μὲ τὸν σέρ Φράνσις Ἔλλιου, ὅστις ἔλαβε, τὴν ἰδίαν ἐσπέραν, τὴν ἀπάντησιν τοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν Γκρέϋ :

«Ἡ κυβέρνησις τῆς Μεγάλης Βρετανίας ἀποδέχεται εὐχαρίστως τὴν ἑλληνικὴν βοήθειαν, δι' ἀποστολῆς ἑνὸς σώματος στρατοῦ εἰς Καλλιπόλιν. Τὸ ἀγγλικὸν ναυαρχεῖον ἐπιθυμεῖ ζωηρῶς τὴν κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν συνεργασίαν τῆς Ἑλλάδος».

Μετὰ εἴκοσι τέσσαρας ὥρας ὁ Ἔλλιου ἐτηλεγράφει εἰς Λονδῖνον :

«Ὁ κ. Βενιζέλος ἐλπίζει νὰ μοῦ κάμῃ αὔριον (18 Φεβρουαρίου) 3 Μαρτίου) συγκεκριμένην πρότασιν. Ἐξ ἄλλης πηγῆς μανθάνω ὅτι ὁ Βασιλεὺς εἶναι ὑπὲρ τοῦ πολέμου». (2)

Ὁ Βενιζέλος εἰργάσθη ἀργὰ τὴν νύκτα τῆς 16ης πρὸς τὴν 17ην Φεβρουαρίου. Αἱ σκέψεις, τὰς ὁποίας διευτύπωσεν εἰς γραπτὸν πρὸς τὸν Βασιλέα ὑπόμνημα, ἐναγκαλιζόνται δλόκληρον τὸ ἑλληνικὸν πρόβλημα, ὅπως τοῦτο ἐτίθετο ἀπέναντι τοῦ ὑποδοῦλου γένους. Ἡ Ἑλλάς ἀνελάμβανε, διὰ πρῶτην φορὰν, τὴν τάξιν εὐρωπαϊκοῦ κράτους. Ἡ προορατικότης, ἡ θέλησις, ἡ δημιουργικὴ φαντασία, ἡ μετὰ συνέσεως τόλμη τοῦ πρωθυπουργοῦ, ἰσορροποῦντο εἰς πολιτικὸν σχεδιασμὸν πράγματι μεγαλοφυᾶ. Τὸ τρίτον πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον ὑπόμνημα τοῦ Βενιζέλου κλείει τὴν περίοδον Αὐγούστου 1914—Μαρτίου 1915, εἰς τὸ διάστημα τῆς ὁποίας ἡ Ἑλλάς ὑπὸ τὴν κυβέρνησιν τῶν φιλελευθέρων καὶ μὲ τὸ ἐπιζῶν ἀκόμη πνεῦμα τοῦ 1909, προσεπάθησε νὰ κάμῃ πολιτικὴν μεγάλην. Δὲν τὸ ἐπέτυχεν. Ἐπειτα ἀκολουθεῖ περίοδος ἀντιδράσεως, παρακμῆς καὶ πολιτικῆς ἀνάγκης. Τὸ κέντρον τοῦ ὑπομνήματος τούτου περιέχεται εἰς τὴν ἐπομένην φράσιν :

«Τίνα ὠφέλη θὰ συνεκομίζομεν διὰ τῆς μετοχῆς ἡμῶν εἰς τὴν κατὰ τῶν Δαρδανελλίων καὶ Κωνσταντινουπόλεως ἐπίθεσιν τῶν συμμαχῶν (δὲ ἑνὸς

(1) Ἀνακοίνωσις τοῦ στρατηγοῦ Α. Φραντζῆ ἐξ Ἀθηνῶν πρὸς τὸν γράφοντα τὴν 2ην Ἰανουαρίου 1930.

(2) Οὐδίντων Τσῶρτσιλ: Ἡ «Παγκόσμιος Κρίσις» τόμος 2ος σελίδας 139—140.

σώματος στρατού), δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ ἐξάρω. Ἐφ' ἐνὸς μὲν θὰ συνεπράττομεν καὶ ἡμεῖς εἰς τὴν ρύθμισιν τοῦ ζητήματος τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Στενῶν — καὶ γνωρίζει ἡ ὑμετέρα μεγαλειότης ὅτι ἀρίστην τοῦ ζητήματος λύσιν διὰ τὰ ἔθνη συμφέροντα ἐν τῷ παρόντι χρόνῳ, νομίζω τὴν διεθνοποίησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Στενῶν — ἀφ' ἑτέρου δὲ ἔχομεν νὰ προσδοκῶμεν, ἐν περιπτώσει νίκης τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως, τὰς ὑπεσχημένας ἡμῖν ἤδη ἐδαφικὰς παραχωρήσεις ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν νίκην ταύτην γνωρίζει ἐπίσης ἡ ὑμετέρα μεγαλειότης ὅτι, ἐξ ἀρχῆς τοῦ πολέμου φρονῶ — καὶ κατ' οὐδὲν μετέβαλα ἔκτοτε γνώμην — οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ ἔκβασις τοῦ πολέμου ὡς πρὸς τὴν Ρωσσίαν ἢ τὴν Γαλλίαν, ἢ Ἀγγλία καὶ μόνη μένουσα, θὰ δυνηθῆ νὰ ἐπιβάλλῃ τελειωτικῶς τοὺς ὅρους τῆς εἰρήνης». (1)

Τὴν νίκην τῆς Μεγάλης Βρετανίας, δὲν τὴν προέβλεπεν ὡς πολιτικὸς καὶ μόνον ὁ Βενιζέλος. Τὴν ἐπόθει ὡς Ἑλλήν ἀπέναντι τοῦ Τούρκου. Τὴν ἠθέλεν ὡς ἄνθρωπος, πιστεύων ὅτι ἡ ἀγγλικὴ ἐπικράτησις ἠγγιγᾶτο εἰς τὸν κόσμον σχετικὴν ἰσότητα καὶ δικαιοσύνην. Διὰ τοῦτο ὑπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ πρωθυπουργοῦ, ἦτο ἕτοιμος νὰ εἰσφέρῃ τὴν συμβολὴν τοῦ κράτους του ὑπὲρ τοῦ ἀγγλικοῦ ἀγῶνος.

Θὰ ἀντελαμβάνετο ὁ Κωνσταντῖνος ὅτι, αὐτὸς ἐδῶ πὸν τοῦ ὠμίλει, ἔβλεπε μακριά, ἠσθάνετο πολὺ καὶ ἠμποροῦσε νὰ ἐνεργῆ, ὅσον κανεὶς ἄλλος;

Πρὶν ὑποβάλλῃ τὸ ἔγγραφόν του εἰς τὸν Βασιλέα, ὁ Βενιζέλος εἶχε συνεννοηθῆ μετὰ τοῦ Ἰωάννου Μεταξᾶ, διοικούντος τὸ γενικὸν Ἐπιτελεῖον, διότι ὁ ἀρχηγὸς Β. Δούσμανης εὐρίσκετο τιμωρημένος με ἀργίαν ἕνεκα τῆς ἀνατρεπτικῆς ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν λοχαγὸν Μπασδέκην. Εἰς τὸν Μεταξᾶν ἀνεκοίνωσεν ὁ πρωθυπουργὸς τὴν ἀπόφασίν του. Δὲν τοῦ ἐξήτησε γνώμην. Τοῦ ἀνέθεσε νὰ προπαρασκευάσῃ στρατιωτικῶς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ πολιτικοῦ σχεδίου τῆς κυβερνήσεως, ἐφ' ὅσον τοῦτο ἐνεκρίνετο ἀπὸ τὸν Βασιλέα.

Ὁ Βενιζέλος ἔστειλεν εἰς τὸν Βασιλέα τὰς ἐκθέσεις ἢ τὰ γράμματά του. Τὸ ὑπόμνημά του αὐτὸ τὸ ἔφερον ὁ ἴδιος εἰς τὰ ἀνάκτορα τῆς ὁδοῦ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐσηκώθη, ὅπως συνήθως, διὰ νὰ δεχθῆ τὸν πρωθυπουργόν.

«Μεγαλειότατε, θὰ μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ σᾶς διαβάσω τὸ χαρτί μου. Διὰ τοῦτο σᾶς ἐξήτησα ἀκρόασιν».

Ὁ Βασιλεὺς ἤκουσε προσεκτικὰ τὴν μεταλλικὴν ἐκείνην φωνήν, ἢ ὁποῖα ἔπειθεν, ὑπέσχετο, παρεκάλει, ἠπέλει. Ἐφ' ὅσον ἐπροχωροῦσεν ἡ ἀνάγνωσις, ὁ Κωνσταντῖνος ἔβλεπε, σὰν νὰ ἦταν ἐμπρὸς του, τὰ νερὰ τοῦ Αἰγαίου κατοπτρίζοντα νικηφόρους στόλους. Τὴν Πύλην τοῦ Ρωμανοῦ, στεφανωμένην με δάφνας αὐριανῶν θριάμβων. Τοὺς δρόμους τῆς Πόλης νὰ

(1) Τὸ ὑπόμνημα τῆς 17ης Φεβρουαρίου) 1ης Μαρτίου 1915 ἔφερον εἰς Πετροῦπολιν καὶ ἀνεκοίνωσε πρὸς τὸν τσάρον ὁ πρίγκηψ τῆς Ἑλλάδος Νικόλαος, κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1916. Ἦθελε νὰ παραστήσῃ τὸν Βενιζέλον ὡς φιλογγλον καὶ μισόρωσ-
σον. Ἐκτοτε ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ ξένων.

ἀντιλαλοῦν τὸ ὄνομά του ἀνάμεσα εἰς ἤχους σπαθιῶν καὶ καλπασμοῦς πολεμικῶν ἵππων. Δὲν ἤμποροῦσε νὰ ὀνομάζεται Κωνσταντῖνος, νὰ ἔχη ἀνατραφῆ μὲ αὐτοκρατορικοὺς θρύλους, νὰ φορῇ τὸ στέμμα τῶν Ἑλλήνων καὶ νὰ μένη ἀδάκρυτος ἐμπρὸς εἰς τὸν ἄνδρα, ὅστις τοῦ ἔδειχνε τὴν Σμύρνην καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀφοῦ δύο χρόνια πρὶν τὸν ὠδήγησεν ἀπὸ τὸ χέρι εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ τὰ Γιάννενα.

Εἰς κάποιαν στιγμήν ὁ Βασιλεὺς παρετήρησε :

«Ναί, ἀλλὰ νὰ μὴν πᾶμε ἀπόσκλητοι. Νὰ προσπαθήσωμεν νὰ μᾶς καλέσῃ ἡ Συνεννόσις».

Ὅταν ἐτελείωσεν ἡ ἀνάγνωσις, τὰ μάτια τοῦ Κωνσταντίνου ἦσαν δακρυσμένα. Μὲ φωνὴν παλλομένην ἐκ συγκινήσεως ἀνέκραξε :

«Ἐμπρὸς λοιπόν! Μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ»!

Ὁ Βενιζέλος ἀπεχαιρέτισεν ὑπὸ τὸ κράτος ἀληθοῦς κλονισμοῦ.

Εἰς τὸ ὑπασπιστήριον ὁ πρωθυπουργὸς εὐρέθη ἐνώπιον τοῦ ἀναμένουτος νὰ εἰσαχθῆ ἐπιτελάρχου Ἰωάννου Μεταξᾶ. Τοῦ ἔκαμε γνωστὴν τὴν βασιλικὴν ἔγκρισιν καὶ τὸν παρεκάλεσε νὰ ἐτοιμάσῃ τὰ ἀναγκαῖα πρὸς ἐπιστράτευσιν. Τοῦ ἄφηγε τὴν ἐκλογὴν τοῦ σώματος στρατοῦ, τὸ ὁποῖον θὰ ἐστέλλετο εἰς Καλλίπολιν. Ὁ Μεταξᾶς ὅμως ἀπήντησεν :

«Ἐσκέφθην, κύριε πρόεδρε, ἐπὶ ὅσων μοῦ ἀνεκοινώσατε ἤδη διὰ τὴν ἐπιχείρησιν τῶν Δαρδανελλίων. Θεωρῶ δλεθρίαν τὴν εἰς αὐτὴν συμμετοχὴν τῆς Ἑλλάδος καί, ἂν πραγματοποιηθῆ, παραιτοῦμαι».

Ὁ πρωθυπουργὸς ἀντελήφθη ὅτι ἀντεμετώπιζε πραξικόπημα. Οἱ ἀξιωματικοί, εἴτε ἀρχιστράτηγοι εἴτε ἐπιτελάρχαι γίνουσι, μένουσι στρατιῶται. Διαφωνοῦν ἀλλ' ἐκτελοῦν. Ὁ Μεταξᾶς ἐπανεστάτει.

Ὁ Βενιζέλος συνέστησε πρὸς τὸν ἀρχηγέοντα τοῦ Ἐπιτελείου νὰ κρατήσῃ ἀπολύτως μυστικὴν τὴν παραίτησίν του. Ἐπανῆλθεν ἀμέσως ἔπειτα εἰς τὸ γραφεῖον τοῦ Βασιλέως καὶ τοῦ ἀνεκοινώσε τὰ διατρέξαντα.

«Ὁ Μεταξᾶς πολιτεύεται, εἶπεν ὁ πρωθυπουργός».

Ἐνώπιον τῆς ἀπροόπτου ἐκείνης διαφωνίας, ὁ Βενιζέλος συνέστησεν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον νὰ κληθῆ συμβούλιον ἐκ τῶν πρώην πρωθυπουργῶν πρὸς πλήρη διαφώτισιν τῆς καταστάσεως.

Πολλοὶ κατέκριναν τὸν Βενιζέλον, διότι ἀπέδωκε τόσῃν σημασίαν εἰς τὸ διάβημα τοῦ προσωρινοῦ ἐπιτελάρχου. Ὁ ἐν Ἀθήναις παρευρισκόμενος πρεσβευτὴς Παρισίων Α. Ρωμᾶνος εἶπε :

«Ὁ Βενιζέλος εἶχε τὴν ἔγκρισιν τοῦ Βασιλέως διὰ τὴν ἐκστρατείαν τῶν Δαρδανελλίων. Ἐπρεσε νὰ τὴν χρησιμοποιήσῃ καὶ νὰ βαδίσῃ ἐμπρὸς, ἀντικαθιστῶν ἀπλῶς τὸν Μεταξᾶν».

Ὁ ἀρχηγὸς τῶν φιλελευθέρων ἐξήγησεν εἰς τὴν συνεδρίασιν τῆς Βουλῆς τῆς 13)26 Αὐγούστου 1917 ὅτι ἡ παραίτησις τοῦ Ἰωάννου Μεταξᾶ ἦτο ἐσωτερικῶς μὲν πρᾶξις στασιαστικῆ, ἐξωτερικῶς δὲ κατέστρεφε σχεδὸν τὴν πολιτικὴν τῆς κυβερνήσεως. Πράγματι ἡ Βουλγαρία ἐνεθαρρύνετο νὰ ἐπιτεθῆ κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἀφοῦ ἐπληροφορεῖτο ἐπισήμως ὅτι τὸ ἔλλη-

νικὸν ἐπιτελεῖον ἐθεώρει ἐκ τῶν προτέρων καταδικασμένην εἰς ἀποτυχίαν τὴν ἐκστρατείαν τῶν Δαρδανελλίων.

Ὁ γράφων εὔρισκεν ὅτι ἀπεδόθη περισσοτέρα τοῦ πρόποντος σημασία εἰς τὴν παραίτησιν τοῦ Μεταξᾶ. Προκειμένου περὶ πολιτικοῦ σχεδίου, κρίνοντας δι' ἑκατονταετηρίδας μακρὰς τὴν τύχην ἑνὸς ἔθνους, ἦτο σκόπιμον νὰ ἀναθεωρηθοῦν ληφθεῖσαι ἀποφάσεις βασιλέως καὶ πρωθυπουργοῦ, διότι ἔφερον ἀντιρροήσεις ὁ ἀρχηγέων τοῦ ἐπιτελείου;

Ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος ὑπ' ὄψει τοῦ ὁποίου ἐτέθησαν τὰ περιστατικά ἐκεῖνα, ἔκαμε τὴν τιμὴν νὰ ἀπευθύνῃ πρὸς τὸν γράφοντα τὴν ἀκόλουθον ἐπιστολήν :

«Εἶχα κατορθώσει τελικῶς τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1915 νὰ μοῦ εἶπῃ ὁ Βασιλεὺς εἰς τὸ τέλος τῆς συνδιαλέξεώς μας ὅτι ἐγκρίνει τὴν πολιτικὴν μου, τῆς ἀποστολῆς εἰς Δαρδανέλλια ἑνὸς σώματος στρατοῦ. Ἐξερχόμενος συνήντησα εἰς τὸν προθάλαμον τὸν Μεταξᾶν, ἀρχηγέοντα τότε τοῦ γενικοῦ Ἐπιτελείου, τοῦ ἀνεκοίνωσα τὴν ἐγκρίσιν τοῦ Βασιλέως καὶ τοῦ παρήγγειλα νὰ συντάξῃ τὸ διάταγμα τῆς ἀναγκαίας μερικῆς ἐπιστρατεύσεως. Ὁ Μεταξᾶς μοῦ ἐδήλωσεν ὅτι, θεωρῶν καταστρεπτικὴν τοιαύτην ἐνέργειαν, ὑποβάλλει τὴν παραίτησίν του.

Ἡδυνάμην τότε βέβαια νὰ ζητήσω τὴν ἄμεσον ἀντικατάστασιν τοῦ Μεταξᾶ καὶ νὰ προβῶ εἰς τὴν ἐπέλευσιν τῶν ἀποφασισθέντων, ἀλλὰ δὲν ἠθέλησα νὰ τὸ πράξω, διότι ὑπελόγησα τὴν ἐντύπωσιν τῆς δημοσίας γνώμης ἐκ τῆς παραιτήσεως τοῦ Μεταξᾶ. Καὶ σπεύσας ἀμέσως παρὰ τῷ Βασιλεῖ τοῦ ἀνεκοίνωσα τὴν παραίτησιν τοῦ Μεταξᾶ καὶ εἰσηγήθητι συγκροτήσιν συμβουλίου τοῦ Στέμματος, διότι, ἐφρόνουν ὅτι, ἂν ἡ πολιτικὴ μου ἐνεκρίνετο ὑπ' αὐτῶν (τῶν πρώων πρωθυπουργῶν), ὡς εἶχα βασίμους λόγους νὰ ἐλπίζω, ὕστερα ἀπὸ ὅσα μοῦ εἶχε διαμηνύσει διὰ τοῦ κ. Ρωμάνου ὁ Γ. Θεοτόκης, αἱ ἀντιρροήσεις τοῦ ἐπιτελείου δὲν θὰ ἐπηρεάζαν τὴν κοινὴν γνώμην. Ἡ ἐλπίς μου δὲν διεφύεσθη ὑπὸ τῶν πραγμάτων.

Ἄλλ' ὁ Βασιλεὺς ἐν τῷ μεταξὺ ἥλλαξε γνώμην. Πιστεύω ὅμως ὅτι καὶ ἂν ἐζήτηον τὴν ἄμεσον ἀντικατάστασιν τοῦ Μεταξᾶ, ὁ Βασιλεὺς θὰ ἐζήτηι νὰ σκεφθῇ περὶ τοῦ ἀντικαταστάτου εἰς τὴν ἀρχηγίαν τοῦ γενικοῦ ἐπιτελείου καί, ἐρχόμενος πάλιν εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς ἐπηρεάζοντας αὐτὸν κύκλους, θὰ μετέβαλλε γνώμην. Ἡ προηγουμένη ἐγκρίσις του ἦτο ἀποτέλεσμα μιᾶς ἰσχυροῦς ἐπιδράσεως τὴν ὁποίαν ἐξήσκουν ἐπ' αὐτοῦ ὅταν ἤμεθα μόνοι. Ἐὰν διαβάσης τὸ ὑπόμνημα ποῦ τοῦ ἔδωκα τὴν ἡμέραν ἐκείνην καὶ τὸ ὁποῖον τοῦ ἀνέγνωσα μὲ πάλλουσαν ἀπὸ ἐνθουσιασμὸν φωνήν, θὰ ἴδῃς διατὶ κατώρθωσα νὰ τὸν παρασύρω. Ἀλλὰ μόλις ἐξῆλθα, ἡ συγκίνησις διελύθη καὶ ὁ Κωνσταντῖνος εὐρέθη πάλιν ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ κακοποιοῦ περιβάλλοντός του (ὑπογρ.) Ἐλευθέριος Κ. Βενιζέλος». (1)

(1) Ἐπιστολὴ Ε. Κ. Βενιζέλου πρὸς τὸν γράφοντα, Ἀθῆναι τὴν 2αν Φεβρουαρίου 1929.

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω, ὁ γράφων ἔχει ὑπ' ὄψει του, 1) συνομιλίαν του μετὰ τοῦ Ε. Βενιζέλου, Λωζάνη Ἰανουάριος 1923, 2) συνδιάλεξιν μετὰ τοῦ Α. Ρωμάνου, Παρίσισι Δεκεμβρίου 1928, 3) ἀνακοινώσεις τοῦ Ἰ. Μεταξᾶ διὰ τοῦ τύπου, 1—5 Ἰουλίου 1921.

Ὁ πρωθυπουργὸς ἐδικαιοῦτο νὰ φρονῆ ὅτι αἱ ἀντιρροήσεις τοῦ ἐπιτελάρχου ἦσαν ἐσφαλμένοι, στεναὶ ἢ ἀνελικρινεῖς. Ἦδύνατο νὰ προχωρήσῃ ἄνευ αὐτῶν. Ἀφ' ἧς ὅμως στιγμῆς ἤρχιζεν ἡ ἐκτέλεσις, εἶχε χρέος ὁ Βενιζέλος νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς τὸν ἀγωνιζόμενον λαὸν τὴν ἐμπιστοσύνην τῆς ἐπιτυχίας. Διότι ἀποτελεῖ κύριον στοιχεῖον τῆς νίκης ἡ ἐκ τῶν προτέρων λαϊκὴ βεβαιότης περὶ αὐτῆς.

Ἐκ τούτων τῶν λόγων, ἀντεμετώπισε τὴν παραίτησιν τοῦ Μεταξᾶ διὰ τοῦ συμβουλίου τῶν πρώην πρωθυπουργῶν. Τὸ ἐθεώρει ὡς μέσον πρὸς διάλυσιν τῶν δισταγμῶν, τοὺς ὁποίους θὰ ἐγέννα ἡ κοινολογουμένη ἀποχώρησις τοῦ ἐπιτελάρχου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ

ΤΟ ΕΠΟΣ ΠΟΥ ΔΕΝ ΕΓΡΑΦΗ

«Ἐν οἱ Σύμμαχοι μετὰ τινας ἑβδομάδας, εἰσέλθωσιν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἢ Ἁγία Σοφία, τὸ σύμβολον τοῦτο τῆς ἑλληνικῆς ὀρθοδοξίας, τὸ κτίσμα τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντιοῦ, ὅπου ἐστέφοντο οἱ βασιλεῖς καὶ ἐχειροτονοῦντο οἱ πατριάρχαι, ἢ ἰερὰ κιβωτὸς ἀσβέστων ἐλπίδων καὶ ιδεωδῶν δὲν εἶναι δυνατὸν ἢ νὰ ἀποδοθῇ ἄνευ ἀναβολῆς εἰς τὸν χριστιανισμόν, καθαγιαζομένη ἐκ νέου καὶ μετὰ αἰῶνας εἰς τὴν ὀρθόδοξον πίστιν, τὴν πίστιν τῶν πρώτων κητόρων καὶ λατρευτῶν αὐτῆς».

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ Κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, πρωθυπουργός, ὑπουργός Ἐξωτερικῶν καὶ Στρατιωτικῶν πρὸς τὴν αὐτοῦ θειοτάτην παναγιότητα τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην καὶ ἀρχιεπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως Γερμανόν.—(Τὸ ὑπ' ἀρ. 1629 τηλεγράφημα τῆς 13)28 Φεβρουαρίου 1915, διὰ τῆς ἑλληνικῆς πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως:).

Ἡ πολιτικὴ τῶν φιλελευθέρων διὰ τὰ Λαοδανέλλια προσέκοιπεν εἰς ἐσωτερικὴν ἀντίδρασιν. Παρὰ τὴν σύστασιν τοῦ Βενιζέλου, ἢ αἰτίσις ἀποστρατείας τοῦ Μεταξᾶ, ὑποβλήθεισα τὴν ἐσπέραν τῆς 17ης Φεβρουαρίου, διεβοήθη ἀμέσως καὶ ἀπὸ τοῦ τύπου ἀκόμη. Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ μετεπαναστατικοῦ καθεστῶτος συνεσωματώθησαν. Ἀνεξαρτήτως δὲ τῆς κομματικῆς ὄψεως τοῦ ἀρχομένου ἀγῶνος, πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι τὰ ἐπιχειρήματά των δὲν ἐστεροῦντο βασιμότητος.

Ἦσαν πολιτικὰ καὶ στρατιωτικά.

Ἀφορμὴν εἰς τὰ πρῶτα ἔδωσε κυρίως ἡ Ρωσσία, ἣτις ἐγνωστοποίησεν ἐν Ἀθήναις, Λονδίῳ καὶ Παρισίοις, ὅτι δὲν ἐπεθύμει τὴν συμμετοχὴν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῶν Λαοδανελλίων, οὔτε τὴν εἴσοδον τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἡ ρωσικὴ ἀξίωσις δὲν ἔγινε δεκτὴ ὑπὸ τῶν δυτικῶν Δυνάμεων. Τὴν 19ην Φεβρουαρίου) 4 Μαρτίου 1915, ὁ ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας Ε. Γκρέυ ἀπαντῶν εἰς διάβημα τοῦ Ρώσου πρεσβευτοῦ Μπένκентοφ, εἶπε τα ἑξῆς:

«Τὸ νὰ φέρωμεν ἐμπόδια εἰς τὴν σύμπραξιν τῆς Ἑλλάδος σημαίνει ἐπιβράδυνσιν τῶν ἐπιχειρήσεων. Διὰ τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν ναρκῶν καὶ τῶν τορπιλλῶν, τὸ ναυαρχεῖον ἔχει ἀνάγκην τῶν ἑλληνικῶν πλοίων μὲ μικρὸν βύθισμα, διότι ὀλόκληρος ὁ συμμαχικὸς στόλος αἰσθάνεται τὴν ἔλλειψιν παρομοίων σκαφῶν. Ἐξ ἄλλου ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς θὰ χρησιμοποιηθῇ διὰ τὴν κατάληψιν τῆς χερσονήσου τῆς Καλλιπόλλεως».

Εἰς παρατηρήσεις τοῦ πρεσβευτοῦ, ὁ Γκρέυ προσέθεσε:

«Παραδέχομαι ὅτι ἔχετε δυσκολίας, ἀλλ' εἶναι δυνατόν νὰ υπερνικηθοῦν αὐταί, ὅπως ἐγίνε καὶ μετὰ τὴν Ἰαπωνίαν, ἣτις ἀνεγνώρισεν ὅτι ἡ παρ' αὐτῆς καὶ τῶν ἀγγλικῶν στρατευμάτων κατοχὴ τῶν γερμανικῶν νήσων εἶναι προσωρινή. Ἡ διανομὴ θὰ γίνῃ μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης, ἀνευ διακρίσεως τῆς ἐθνικότητος τῶν στρατῶν τῆς κατοχῆς».

Τὴν 21 Φεβρουαρίου) 6 Μαρτίου, 1915 ὁ εἰς Παρισίους πρεσβευτὴς τῆς Ρωσσίας Ἰοβόλσκυ ἐτηλεγράφει πρὸς τὸν Σαζόνωφ ὅτι Γαλλία καὶ Ἀγγλία ἐπιθυμοῦν τὴν συνεργασίαν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν ἐπίθεσιν τῶν Στενῶν (1).

Τὴν 21 Φεβρουαρίου) 6 Μαρτίου, μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ Βενιζέλου ὁ Γκρέυ ἀνεκοίωσε διὰ τοῦ Ἀγγλοῦ πρεσβευτοῦ Πετροπούλεως εἰς τὸν Σαζόνωφ :

«Ὑπὸ τὰς παρούσας συνθήκας, θὰ ἦτο ἐλάχιστα φρόνιμον, μάλιστα ἀδύνατον, νὰ ἐπιδεινώσωμεν τὴν κατάστασιν, ἀρνούμενοι τὴν ἑλληνικὴν βοήθειαν, ἣτις μᾶς προσεφέρθη».

Ἡ Ρωσσία τελικῶς ἐχαλάρωσε τὰς ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἀντιρροήσεις αὐτῆς. Μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ Βενιζέλου, ὁ ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας Δελκασὲ ἐδήλωσεν εἰς τὸν πρεσβευτὴν Ρωμῶνον :

«Ὅχι μόνον ἡ Γαλλία καὶ Ἀγγλία ἀπεδέχθησαν προθύμως τὴν ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως Βενιζέλου πρότασιν συμμετοχῆς εἰς τὴν ἐστρατείαν τῶν Δαρδανελλίων ὑπὸ τὴν ἐπιφύλαξιν τῆς ἐγκρίσεώς της παρὰ τοῦ Βασιλέως (Κωνσταντίνου), ἀλλ' εἶχεν ὁ κ. Δελκασὲ τηλεγραφήσει εἰς Πετρούπολιν συνιστῶν τὴν ἀποδοχὴν της. Ἐλαβε δέ, τὴν παρελθοῦσαν Κυριακὴν, τὴν ἀπάντησιν ὅτι ἡ ρωσικὴ κυβέρνησις προσχωρεῖ κατ' ἀρχὴν εἰς τὴν πρότασιν ταύτην».

Σοβαρότεροι ἀκόμη ἦσαν οἱ δισταγμοὶ ὡς πρὸς τὴν σκοπιμότητα τῆς ἑλληνικῆς συμπράξεως ἐναντίον τῶν Δαρδανελλίων, ἐφ' ὅσον ἡ Ρωσσία ἐξήτει νὰ γίνῃ κυρία τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Στενῶν.

Πράγματι ἡ ρωσικὴ κυβέρνησις ἤξιώσε, τὴν 19 Φεβρουαρίου) 4 Μαρτίου 1915, ἥτοι τὴν παραμονὴν τοῦ δευτέρου ἐν Ἀθήναις συμβουλίου τοῦ Στέμματος, νὰ δοθῇ εἰς αὐτὴν ὑπόσχεσις παρὰ τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας περὶ παραχωρήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τῶν Στενῶν. Ἡ ἀπάν-

(1) Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 153 τῆς 19ης Φεβρουαρίου) 4 Μαρτίου 1915 τηλεγράφημα τοῦ ἐν Λονδίῳ πρεσβευτοῦ Μπένκεντορφ πρὸς τὸν Σαζόνωφ. Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 120 τηλεγράφημα τοῦ πρεσβευτοῦ Ἰοβόλσκυ (ἀμφότερα ἐκ τῶν Ρωσικῶν ἀρχείων).

Ἐκ τῆς ἐπισήμου συλλογῆς I. Πολόνσκυ, σελίς 253

Τηλεγραφήματα τῆς 26ης Φεβρουαρίου) 11 Μαρτίου 1915 πρεσβευτοῦ Ρωμῶνον πρὸς ὑπουργὸν Ζωγράφον, (ἀρχεῖα ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν Ἀθηνῶν, ἀριθ. 22917 Α)δ.

Ἡ ὑπ' ἀριθμὸν 9'3 ἀπόρητος τηλεγραφικὴ ἐγκύκλιος τοῦ Σαζόνωφ ὑπὸ ἡμερομηνίαν 19 Φεβρουαρίου) 4 Μαρτίου 1915 πρὸς τοὺς πρεσβευτὰς τῆς Ρωσσίας εἰς Παρισίους Ἰοβόλσκυ καὶ Λονδίνον Μπένκεντορφ (ἀρχεῖα ρωσικοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν).

τησις διευτυπώθη εἰς τηλεγράφημα τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ρωσσίας Σαζόνωφ πρὸς τὰς πρεσβείας Λονδίνου καὶ Παρισίων, αἱ ὁποῖαι παρουσίασαν τὴν ἀνακοίνωσιν εἰς τοὺς ὑπουργοὺς τῶν Ἐξωτερικῶν Γκροῦ καὶ Δελκασέ.

Οἱ ἀναζητοῦντες στοιχεῖα πολεμικῆς ἐναντίον τῆς πολιτικῆς τοῦ Βενιζέλου, καθὼς καὶ μερικοὶ ξένοι ιστοριογράφοι, λόγῳ ἀβασανίστου ἐπιπολαιότητος, ἐβεβαίωσαν ὅτι τὴν 21 Φεβρουαρίου)6 Μαρτίου 1915, ἦτοι καθ' ἣν στιγμὴν ἡ κυβέρνησις Βενιζέλου ἠναγκάζετο νὰ παραιτηθῆ, ἐπειδὴ ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἀπεδοκίμαζε τὴν ἐλληνικὴν συμμετοχὴν εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῶν Δαρδανελλίων, τὴν κρισιμοτάτην ἐκείνην ἡμέραν, ἡ Ἀγγλία καὶ Γαλλία ὑπεσχέθησαν τὴν Κωνσταντινούπολιν μετὰ τῶν Στενῶν εἰς τὴν Ρωσίαν. (1)

Ἡ ἐκδοχὴ εἶναι ἀνακριβής. Ἡ Ρωσία ἐνήργει ἀπὸ τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1914 διὰ νὰ τῆς δοθῆ ὑπόσχεσις παραχωρήσεως τῶν Στενῶν καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας, πληροφορηθεὶς τὰς ρωσικὰς ἀξιώσεις, εἶχεν ἐκφρασθῆ εὐμενῶς περὶ αὐτῶν. Μόλις ἔπειτα ἡ ρωσικὴ κυβέρνησις ἔμαθε τὴν πρόθεσιν τοῦ Βενιζέλου νὰ στεῖλῃ ἐν σῶμα στρατοῦ εἰς Καλλίπολιν, παρουσίασεν ἐπισήμως τὴν αἴτησίν της διὰ τὴν κυριότητα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, 19 Φεβρουαρίου)4 Μαρτίου 1915. Ἐφ' ὅσον ἐν τούτοις ὑφίστατο πιθανότης ἐλληνικῆς συμπράξεως εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῶν Δαρδανελλίων ἐπὶ κυβερνήσεως Βενιζέλου, οὔτε ἡ Ἀγγλία οὔτε ἡ Γαλλία ἔδωκαν ὑπόσχεσιν πρὸς τοὺς Ρώσους. Κάτι περισσότερον. Ὁ Βενιζέλος ἦτο παρητημένος ἀπὸ τεσσάρων ἡμερῶν, ὠρκίζετο πρὸ ὀλίγου τὸ ὑπουργεῖον Γούναρη, καὶ ὅμως ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Μεγάλης Βρετανίας ἤρνεϊτο καὶ τότε ἀκόμη νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν ρωσικὴν αἴτησιν.

Πράγματι τὴν 25 Φεβρουαρίου)10 Μαρτίου 1915, εἴκοσι τέσσαρας ὥρας μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῆς κυβερνήσεως Γούναρη, ὁ ἐν Λονδίῳ πρεσβευτὴς τῆς Ρωσσίας κόμης Α. Κ. Μπένκεντορφ, παρόντος τοῦ Γάλλου συναδέλφου του Παύλου Καμπῶν, συνδιελέχθη μετὰ τοῦ Ἀγγλοῦ ὑπουργοῦ

(1) Ὁ Γάλλος ἱστορικός Ντριῶ σημειώνει τὴν 21ην Φεβρουαρίου) 6 Μαρτίου 1915 ὡς ἡμερομηνίαν συνομολογήσεως τοῦ συμφώνου, διὰ τοῦ ὁποῖου ἡ Ἀγγλία καὶ Γαλλία ὑπεσχέθησαν εἰς τὴν Ρωσίαν τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὰ Στενά (Ντριῶ καὶ Λεριτιέ: Διπλωματικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος τόμος 5ος σελίς 183). Ὁ Γάλλος συγγραφεὺς στηρίζει τὴν πληροφορίαν του εἰς βεβαίωσιν Ἑλληνος χρονογράφου. Τούναντιον δὲν ἠθέλησε νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψει τὰς ἀντιθέτους δημοσίας δηλώσεις τοῦ Ε. Κ. Βενιζέλου, οὔτε γὰρ νὰ συμβουλευθῆ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου τὸν πρεσβευτὴν Παρισίων Νικόλαον Πολίτην, ἀφοῦ δὲν ἠρεύνησεν ἐπαρκῶς τὰς ξένας πηγὰς.

Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 170 τῆς 25ης Φεβρουαρίου) 10 Μαρτίου 1915 τηλεγράφημα τοῦ ἐν Λονδίῳ Ρώσου πρεσβευτοῦ Μπένκεντορφ πρὸς ὑπουργὸν Σαζόνωφ, (Διπλωματικὰ ἀρχεῖα ρωσικοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν). Τὰ αὐτὰ βεβαιώνει καὶ ὁ Ρ. Πουανκαρέ εἰς τὸν ἕκτον τόμον τῶν ἀπομνημονευμάτων του.

τῶν Ἐξωτερικῶν ἐπὶ τῆς ἀπὸ 19)Φεβρουαρίου)4 Μαρτίου 1915 ρωσικῆς ἀξιόσεως τοῦ Σαζόνωφ ἐπὶ τῶν Στενῶν καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Ρῶσσος πρέσβυς τηλεγραφεῖ τὰς ἐξῆς δηλώσεις τοῦ σερ Ἐδουαρδ Γκρέυ :

«Γνωρίζει (ὁ Γκρέυ) πόσον ἐδυσκολεύετο ἡ Ρωσσία νὰ κρίνη περὶ τῆς σκοπιμότητος, τὴν ὁποίαν θὰ εἶχεν ἡ ἐνεργὸς ἐπέμβασις νέων συμμάχων πρὶν ἢ αὐτοκρατορικῆ κυβέρνησις (ἡ Ρωσσία) ἐξασφαλισθῆ διὰ μιᾶς συμφωνίας μετὰ τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Στενῶν. Κατ' αὐτὸν (τὸν Γκρέυ) τὸ ζήτημα τοῦτο θὰ ἐλύετο εὐκολώτερον μετὰ τὴν συνομολόγησιν τοῦ συμφώνου. Ὁ Γκρέυ μᾶς εἶπεν (εἰς τοὺς Μπένκνεντορφ καὶ Καμπὼν) ἐπίσης ὅτι ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἠσχολήθη μὲ τὸ σχέδιόν μας (τὸ ρωσικὸν περὶ Στενῶν), καὶ ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ ἐλπίζεται ὁ καθορισμὸς τῆς ἀγγλικῆς ἀπόψεως, κατὰ τὴν προσεχῆ συνεδριάσιν τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου. Ὁ ἴδιος δὲν ἠθέλησε νὰ ἀποφανθῆ προηγουμένως, ἀλλὰ θὰ μᾶς ἀπήντα περὶ τὸ τέλος τῆς ἐβδομάδος».

Εἶναι ἐπομένως ἀναμφισβήτητον ὅτι, ἐνῶ ἡ κυβέρνησις Βενιζέλου εὐρίσκετο ὑπὸ παραίτησιν καὶ ὑφίσταντο ἐλάχισται πιθανότητες ὅτι ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἠδύνατο νὰ μετᾶσχη εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῶν Δαρδανελλίων, καὶ τότε ἀκόμη αἱ δυτικαὶ Δυνάμεις ἠρνοῦντο νὰ ὑποσχεθῶν τὴν Κωνσταντινούπολιν μετὰ τῶν Στενῶν εἰς τοὺς Ρῶσσους.

Ἡ κυβέρνησις Γούναρη εἶχε πλέον ὀρκισθῆ καὶ ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν ἐξουσίαν. Κάθε ἐλπίς ἀμέσου ἐλληνικῆς δράσεως ἐξέλιπεν. Οἱ Ἀγγλογάλλοι ὑπελόγιζαν εἰς τὴν συνδρομὴν τῆς Ρωσσίας. Τότε μόνον τὴν 27ην Φεβρουαρίου)12 Μαρτίου 1915, ἔδωκεν ἡ Μεγάλη Βρετανία τὴν πρώτην αὐτῆς ὑπόσχεσιν πρὸς τὴν Ρωσσίαν περὶ παραχωρήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Δαρδανελλίων. Ἡ σχετικὴ δήλωσις περιείχετο εἰς σημείωμα τοῦ ἐν Πετροπόλει πρεσβευτοῦ τῆς Ἀγγλίας Μπώκαναν, ἐπιδοθὲν πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Σαζόνωφ.

Τὴν ἡμερομηνίαν τῆς 12ης Μαρτίου 1915 ἀναφέρει ὁ ἴδιος Σαζόνωφ εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του καὶ ὁ Ρῶσσος ἐπιτελάρχης Ντανίλωφ ὡς χρονικὸν σημεῖον τῆς πρώτης ἀγγλικῆς πρὸς τὴν Ρωσσίαν ὑποσχέσεως διὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν (1).

(1) Ὑπόμνημα ἄνευ ἀριθμοῦ ὑπὸ ἡμερομηνίαν 27ης Φεβρουαρίου) 12 Μαρτίου 1915 τῆς ἐν Πετροπόλει ἀγγλικῆς πρεσβείας πρὸς τὸν Σ. Δ. Σαζόνωφ ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν. Εἰς τὸ ἔγγραφο τοῦτο ἀπήντησεν ἐπισήμως ὁ Σαζόνωφ τὴν 7)20 Μαρτίου 1915 διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 1265 τηλεγραφήματός του πρὸς τὸν σερ Ἐδουαρδ Γκρέυ. Ἀμφότερα τὰ κείμενα περιέχονται εἰς τὰ ρωσικὰ μυστικὰ διπλωματικά ἔγγραφα ωερφόδος 1914—1918, γαλλικῆ μετάφρασις Ἰω. Πολόνσκη, σελίδες 257 καὶ 292.

Ἀπομνημονεύματα Σ. Σαζόνωφ σελίδες 277—278 γαλλικῆς ἐκδόσεως, Ρῶσσου ἐπιτελάρχου Γ. Ντανίλωφ. Ἡ Ρωσσία εἰς τὸν παγκόσμιον πολέμον 399 γαλλικῆς ἐκδόσεως.

Α. Γκωβαῖν. Ἱστορία τῆς Γαλλίας τόμος 9ος σελ. 353.

Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 663 τῆς 13ης Νοεμβρίου 1914 τοῦ ἐν Λονδίῳ Ρῶσσου πρε-

Αἱ διαπραγματεύσεις ἐν τούτοις ἐσυνεχίσθησαν καὶ μόνον τὴν 14)27 Μαρτίου 1915, ἔκλεισεν ἡ συμφωνία Ἑγγλίας, Γαλλίας καὶ Ρωσσίας, καθ' ἣν ἡ τελευταία θὰ ἐλάμβανε, μετὰ τὸν νικηφόρον πόλεμον τὴν Κωνσταντινούπολιν μετὰ τῶν Δαρδανελλίων.

Ὅταν ὁ Βενιζέλος ἐπρότεινε τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας καὶ τὴν συμμετοχὴν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν ἐπιχείρησιν ἐναντίον τῶν Στενῶν, οὐδεμία ἀπολύτως ὑπῆρχε δέσμευσις τῆς Ἑγγλίας καὶ Γαλλίας. Ὑφίστατο τοῦναντίον καθιερωμένη ἡ γνώμη περὶ διεθνοποιήσεως τῆς ἀμφισβητουμένης περιοχῆς. Αὐτὸς οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς Ἑγγλίας, ἐν συνεννοήσει μὲ τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Γκρέϋ, τὸ εἶχε δηλώσει πρὸς τὸν Ρῶσον πρεσβευτὴν Λονδίνου Μπένκνεντορφ :

«Γεώργιος Ε' : Ὅσον ἀφορᾷ τὴν Κωνσταντινούπολιν εἶναι σαφὲς ὅτι πρέπει νὰ ἀνήκη αὕτη εἰς ὅλους μας »

Ὁ Βενιζέλος δὲν ἐπρόβαλεν ἀξιώσεις ἔδαφικὰς διὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἀντιθέτως, καὶ διὰ τοῦ ἑλληνικοῦ τύπου ἀνεπισήμως καὶ πρὸς τοὺς πρέσβεις τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως τὴν 20 Φεβρουαρίου)5 Μαρτίου 1915, ἔκαμε γνωστὸν ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲν εἶχε βλέψεις κατοχῆς ἐπὶ τῆς τουρκικῆς πρωτεύουσας καὶ τῶν Στενῶν. Δὲν ἠγνόει ὅμως ὁ Ἕλλην πρωθυπουργὸς ὅτι ἡ Μεγάλη Βρετανία θὰ ἔπραττε κάθε τι διὰ νὰ μὴ παραδώσῃ τὴν μίαν ἐκ τῶν τριῶν εἰσόδων τῆς Μεσογείου θαλάσσης εἰς τοὺς Ρώσους. Ἐκ τῶν λόγων τῆς ἀποφάσεως τοῦ πρὸς συμμετοχὴν εἰς τὴν ἐκστρατείαν Δαρδανελλίων ἦτο καὶ ἡ παροχὴ δικαίου ἐπιχειρήματος πρὸς τὴν Ἑγγλίαν διὰ τὴν ἀπόκρουσιν τῶν ρωσικῶν ἀπαιτήσεων. Ἀπετελεῖ δὲ ἰσχυρότατον τοιοῦτον ἡ πολεμικὴ δράσις τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους πρὸς ἀπελευθέρωσιν πόλεως, ἣτις τοῦ ἀνῆκεν ἱστορικῶς καὶ ἐθνολογικῶς.

Πόσῃν σημασίαν εἶχεν ὁ ἐνεργὸς ἀγὼν, κατὰ τὰς στιγμὰς ἐκείνας, ἀποδεικνύει τὸ γεγονός ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἀγγλικὴν ὑπόσχεσιν, οἱ Ρῶσοι σὺνδῶλος ἦσαν βέβαιοι περὶ τῆς τύχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὴν 15)28 Μαρτίου 1915, ὁ ἐν Παρισίοις πρέσβυς τῆς Ρωσσίας ἔγραφε πρὸς τὸν ὑπουργὸν τοῦ Σαζόνωφ :

«Ἄλλ' ἢ βαθεῖα μου πεποίθησις εἶναι ὅτι αἱ προσπάθειά μου (πρὸς κατανίκησιν τῶν γαλλικῶν δισταγμῶν) δὲν θὰ ἐπιτύχουν, ἐὰν δὲν παῖξωμεν τὸν πρωτεύοντα στρατιωτικὸν καὶ ναυτικὸν ρόλον διὰ τὴν κατάληψιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως».

σβευτοῦ πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Πετρούπολιν, μνημονευθεῖσα συλλογὴ Πολόνσκι σελίδες 240—250.

Ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 182 τηλεγραφήματος τῆς ρωσικῆς πρεσβείας Παρισίων πρὸς τὸν ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν (σελίς 258 τῆς μνημονευθείσης συλλογῆς I. Πολόνσκι).

Τηλεγράφημα τῆς 20ῆς Φεβρουαρίου) 5 Μαρτίου 1915 τοῦ ἐν Λονδίῳ γενικοῦ προξένου τῆς Ἑλλάδος I. Σταυρίδου πρὸς τὸν Ε. Βενιζέλον. Ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν διπλωματικὴν βίβλον τοῦ 1921 ἐπὶ κυβερνήσεως Δ. Γούναρη πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἑλληνικῶν διεκδικήσεων.

Δὲν εἶχεν ἐνδείξεις μόνον ὁ Βενιζέλος ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου. Πλήν τῆς γνωστῆς ἐκκλήσεως τοῦ Γεωργίου Κλεμανσώ, ὁ Ἄγγλος ὑπουργὸς Λόυδ Τζώρτζ τὸν ἐπληροφόρει, κατὰ τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῆς πρωθυπουργίας του, τὰ ἑξῆς, μέσω τοῦ Ι. Σταυρίδη:

«Ὅπως γνωρίζετε ἤδη, ἐπιθυμία τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας εἶναι νὰ μὴ καταστῇ ἡ Ρωσσία παντοδύναμος εἰς τὴν Ἀνατολίαν. Ἐὰν ἡ Κωνσταντινουπόλις καταληφθῇ ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας, ἔχουν αὐταὶ τὴν ἰδέαν νὰ τὴν μεταβάλουν εἰς διεθνή πόλιν. Τοῦτο διὰ τοὺς Ἕλληνας εἶναι μυριάκις προτιμότερον ἀπὸ τοῦ νὰ περιέλθῃ εἰς τὴν Ρωσσίαν».

Τὴν διεθνοποίησιν ἀκριβῶς ὑπεστήριζεν ὁ Βενιζέλος, πιστεύων ὅτι μόνον οὕτω θὰ ἀπεφεύγετο μὲν ὁ ἀνταγωνισμὸς πρὸς τὰς μεγάλας Δυνάμεις, θὰ περιήρχετο δὲ οὐσιαστικῶς ἡ Πόλις εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων.

Θὰ ἔφερεν εἰς πέρας τὸ σχέδιόν του ὁ Ἕλλην πολιτικός;

Εἰς τὴν πολιτικὴν μόνα τὰ γεγονότα καταλογίζονται. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ λησμονηθῇ ὅτι ὁ Βενιζέλος ἀπέσπασεν ἐκ τῶν Ἰταλῶν τὴν Σμύρνην, τὴν ὁποίαν ἡ Ἀγγλία μετὰ τῆς Γαλλίας εἶχαν ὑποσχεθῆ εἰς τὴν Ἰταλίαν, διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Ἀγίου Μαυριανοῦ κατ' Αὐγούστον 1916. Ἐνῶ ἡ Κωνσταντινουπόλις ἦτο ἐλευθέρη πάσης ὑποχρέωσεως ὅταν ὁ Βενιζέλος ἐπρότεινε εἰς τοὺς Ἕλληνας νὰ ἀγωνισθοῦν χάριν τῆς λυτρώσεώς της ἀπὸ τοὺς Τούρκους.

Αἱ ἐπιφυλάξεις ὁμως εἰς τὸ τεχνικὸν καὶ αὐστηρῶς στρατιωτικὸν μέρος τῆς ἐπιχειρήσεως τῶν Δαρδανελλίων ἐμφανίζονται σπουδαιότεραι ἀπὸ τὰς πολιτικὰς. Ἡ τελικὴ ἄλλωστε ἀποτυχία τῆς μεγάλης συμμαχικῆς προσπαθείας θεωρεῖται ὡς δικαιολογοῦσα ἐκείνου, οἵτινες ἰσχυρίζονται ὅτι συνεκράτησαν τὴν Ἑλλάδα ἐκ τῆς καταστροφῆς.

Ἡ ἀποψὶς αὕτη προεβλήθη ἀμέσως εἰς τὸν τότε πρόεδρον τῆς κυβερνήσεως, κατὰ τὴν κρίσιμον ἐβδομάδα, ἀπὸ 13 μέχρις 21 Φεβρουαρίου 1915. Υἱοθετήθη καὶ ἀνεπύχθη ἔπειτα παρ' ὀλοκλήρου τοῦ βασιλικοῦ κόμματος. Κατ' οὐσίαν καὶ ὡς πρὸς τὰς κυρίας γραμμάς της περιλαμβάνεται εἰς τὸ ὑπόμνημα τοῦ Ι. Μεταξῆ πρὸς τὸν Βενιζέλον, τῆς 17 Φεβρουαρίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1915

Τὸ κεφαλαῖωδες ἐπιχείρημα τοῦ ὑπομνήματος τούτου, τὸ εὐλογώτερον, συνίσταται εἰς τὴν ἔξαρσιν τοῦ ἀπὸ Βουλγαρίας κινδύνου. Ὁ τότε ἐπιτελάρχης ἐφρόνει ἀδιστάκτως ὅτι ἡ ἀπόσπασις ἐνὸς σώματος στρατοῦ εἰς τὴν Καλλίπολιν θὰ ἐπροκάλει αὐτομάτως ἐπίθεσιν τῆς Βουλγαρίας κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἐν πάσῃ δὲ τότε περιπτώσει αἱ ἑλληνικαὶ δυνάμεις, μειωμένα κατὰ τὸ σῶμα στρατοῦ, θὰ ὑφίσταντο τελείαν καταστροφὴν εἰς Μακεδονίαν.

Ἡ σπουδαιότης τῶν παρατηρήσεων εἶναι προφανής. Ἀλλ' ὁ Ἰωάν. Μεταξῆς ὑπελόγιζεν εἰς 135 τάγματα τὰς ἐπιστρατευμένας ἑλληνικὰς δυνάμεις καὶ εἰς 240 τάγματα πρώτης γραμμῆς τὰς βουλγαρικὰς τοιαύτας, ἐκ 1.000 ἀνδρῶν ἕκαστον καὶ τὰ μὲν καὶ τὰ δέ.

Διατὶ ἡ Βουλγαρία, ἔχουσα διπλάσιον περίπου τῆς Ἑλλάδος στρατόν,

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΟΥΝΑΡΗΣ

δὲν θὰ τῆς ἐπετίθετο καὶ ἄνευ τῆς ἐκστρατείας τῶν Δαρδανελλίων ; Ὑπῆρχαν ἐλπίδες ἐπιτυχῶς ἐλληνικῆς ἀμύνης μὲ ἀναλογίαν ἐν τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ πρὸς δύο τοῦ βουλγαρικοῦ ; Ὁ ἄλλοτε ἐπιτελάρχης ὑποθέτει τοῦτο. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει διατι ἡ Ἑλλάς θὰ ἐξετίθετο εἰς κίνδυνον τελείας καταστροφῆς, ὅταν θὰ ἠδύνατο νὰ μεταφέρῃ πάντοτε εἰς Μακεδονίαν καὶ τὸ εἰς Καλλίπολιν σῶμα στρατοῦ καὶ ὅταν κυρίως ἦτο σύμμαχος τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας ; Ὑπελόγιζεν ἡ Βουλγαρία περισσότερον τὴν Ἑλλάδα μόνην καὶ ὀλιγώτερον ἐν συμμαχίᾳ μετὰ δύο μεγάλων Δυνάμεων, ἔξ ὧν ἡ Μεγάλη Βρετανία ἠμποροῦσε νὰ στείλῃ εὐχερῶς, ὅπως τὸ ἀπέδειξε, 150.000 στρατοῦ εἰς Θεσσαλονίκην ἢ Δεδέαγατς ;

Ἄλλ' ὁ Βενιζέλος ὑπελόγιζεν ὅτι ἡ Βουλγαρία θὰ παρεσύρετο ἀπὸ τὴν στάσιν τῆς Ἑλλάδος καὶ θὰ μετεῖχε τῆς ἐκστρατείας τῶν Δαρδανελλίων. Τὴν ὁρθότητα τοῦ ὑπολογισμοῦ μαρτυρεῖ τὸ γεγονός ὅτι, τὴν 22 Φεβρουαρίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) ὁ γερμανόφιλος πρωθυπουργὸς Ραδοσλαύωφ, πιστεύων ὅτι θὰ ἐφηρμοζέτο τὸ πρόγραμμα τοῦ Βενιζέλου, ἦτο ἔτοιμος νὰ ὑποβάλῃ τὴν παραίτησίν του, καὶ συνίστα τὸν καταρτισμὸν ρωσσοφίλου ὑπουργείου ὑπὸ τὸν Γεννάδιεφ πρὸς δράσιν ὑπὲρ τῆς Ἀντάντ.

Πλεῖσται ἐκ τῶν ἀντιρρήσεων τούτων διευτυπώθησαν παρὰ τοῦ τότε πρωθυπουργοῦ Βενιζέλου εἰς τὸν Βασιλέα καὶ κατὰ τὰ συμβούλια τοῦ Στέμματος, χωρὶς νὰ δοθῇ καταπείθουσα ἀπάντησις ἄλλη πλὴν τῆς ἐπιμόνου καὶ ἀνευδότης ὑπομνήσεως τοῦ βουλγαρικοῦ κινδύνου. Οὔτε εἶναι ἀναξία προσοχῆς ἢ σύμπτωσις ὅτι ἐπὶ τοῦ I. Μεταξᾶ ἤλπιζε καὶ ὁ εἰς Ἀθήνας ἀντιπρόσωπος τῆς Ρωσσίας διὰ νὰ ματαιώσῃ τὴν ἐλληνικὴν ἐπέμβασιν. Τὴν 18 Φεβρουαρίου) 3 Μαρτίου 1915 ὁ πρεσβευτὴς πρίγκηψ Δεμίδωφ, περιγράφων τὸν γενικὸν ἐνθουσιασμὸν ὑπὲρ τῆς ἀποφάσεως τοῦ Βενιζέλου, συνεπέβαιεν ὑποδεικνύων εἰς τὴν κυβέρνησίν του τὰ ἑξῆς :

« Προσωπικῶς ὑπολογίζω ἐπὶ τῆς ἀντιστάσεως τοῦ ἐλληνικοῦ ἐπιτελείου (διὰ νὰ ματαιωθῇ τὸ σχέδιον τοῦ Βενιζέλου). Διότι, ἂν οἱ Ἀγγλογάλλοι ἠδύνατο νὰ ἐνεργήσουν ἄνευ τῆς ἐλληνικῆς συμπράξεως, θὰ ἦτο τοῦτο δι' ἡμᾶς ἡ καλλιτέρα λύσις.

« Καθ' ἣν περίπτωσιν θεωρεῖτε ἀπαράδεκτον τὴν συμμετοχὴν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν ἀπόβασιν, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ χρησιμοποιήσωμεν πρὸς τοῦτο σοβαρώτατον ἐπιχείρημα : Νὰ ὑποδείξωμεν δηλαδὴ ὅτι ἡ ἀπόσπασις ἐλληνικῶν στρατευμάτων ἀπὸ τοῦ κυρίου προορισμοῦ των, ὅστις εἶναι ἡ συγκράτησις τῶν Βουλγάρων, θὰ θέσῃ εἰς κίνδυνον τὴν ἀσφάλειαν τῆς Σερβίας».

Ἄλλ' ὁ I. Μεταξᾶς ἐθεώρει ἀπίθανον καὶ καθ' ἑαυτὴν τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐκστρατείας τῶν Δαρδανελλίων. Ἡ διὰ μόνου τοῦ στόλου ἐκβίασις τῶν Στενῶν ἦτο ἀδύνατος. Ἐχρειάζετο ἀποβατικὴ ἐνέργεια, ἣτις θὰ προσέκοπτεν εἰς τὰς ὀχρῶσεις τῶν δύο ἀκτῶν, τελειοποιηθεῖσας ὑπὸ τῶν Γερμανῶν, καὶ εἰς τὴν ἀντίστασιν τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων. Τὴν διαθέσιμον δύναμιν τούτων ὑπελόγιζεν ὁ ἀρχηγέων τοῦ ἐπιτελείου εἰς 6 σώματα στρατοῦ ἐκ 15 μεραρχιῶν μὲ 140.000 λόγχας. Ἐναντίον τοῦ ὄγκου τούτου ἐχαρκτηρίζεν

ὡς ἐντελῶς ἀνεπαρκεῖς τὸ ἐν σῶμα τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ τὰς τρεῖς εὐρωπαϊκὰς μεραρχίας, ἤτοι 63.000 πεζικοῦ.

Ἡ ἐπιχειρηματολογία αὕτη ἦτο εὐφυῆς ἀλλὰ δὲν ἀνταπεκρίνετο εἰς τὰ πράγματα.

Ὁ Βενιζέλος δὲν ἐπρότεινε νὰ ἐκβιασθῶν τὰ Δαρδανέλλια μὲ πολεμικὰ σκάφη ἀποκλειστικῶς. Ἀνεγνώριζεν ὅτι ἡ ἐπιχείρησις ἦτο ἀσφαλεστέρα ἐν συνδυασμῶ στρατοῦ καὶ στόλου. Διὰ τοῦτο ἐζήτησε τὴν ἀποστολὴν ἐνὸς σώματος ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Αἱ ἐκθέσεις τοῦ στρατιωτικοῦ καὶ ναυτικοῦ ἀκολούθου τῆς πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως ἐβεβαίωσαν ὅτι αἱ ὀχυρωματικαὶ ἐργασίαι δὲν ἦσαν σημαντικά, ὁ δὲ τουρκικὸς στρατὸς τῆς ἐνδεχομένης ἀμύνης τῶν Στενῶν πολὺ ἀπεῖχε τῶν ἀριθμῶν τοῦ I. Μεταξᾶ (!).

Τὸ ἐπίσημον ἱστορικὸν τῆς ἐκστρατείας τῶν Δαρδανελλίων, συνταχθὲν παρὰ τοῦ ἀρμοδίου τμήματος τοῦ τουρκικοῦ γενικοῦ ἐπιτελείου, ἀναφέρει τὰ ἑξῆς :

«Πράγματι, πρὸ τῆς 25ης Φεβρουαρίου 1915, δύο μόναι μεραρχίαι εὐρίσκοντο ἐπὶ ποδὸς πολέμου διὰ τὴν κατὰ ξηρὰν ἄμυναν τῶν Στενῶν καὶ ἐπὶ τῶν ὄχθων. Ἐπὶ τῆς χερσονήσου τῆς Καλλιπόλεως ὑπῆρχεν ἡ μία μόνον ἐκ τῶν δύο τούτων μεραρχιῶν, διεσπαρμένη εἰς ἄλυσσιν ἐπιτηρήσεως εἰς τὰς ἀκτᾶς. Κατὰ συνέπειαν, μέχρι τῆς ἀνωτέρω ἡμερομηνίας, ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ ἀπόβασις εἰς οἰονδήποτε σημεῖον τῆς χερσονήσου καὶ νὰ καταληφθῶν τὰ στενὰ μὲ σχετικὴν εὐκολίαν».

Ἡ πιστοποίησις εἶναι τόσον αὐθεντικὴ καὶ ἀποφασιστικὴ, ὥστε νὰ περιτεύῃ κάθε ἄλλη. Ἄς ἐξαντληθῇ ἐν τούτοις κατὰ τὸ δυνατόν τὸ θέμα. Ἰδοὺ τί γράφει ὁ ἀνώτατος ἀρχηγὸς τῆς ἀμύνης τῶν Δαρδανελλίων Γερμανὸς στρατηγὸς Σάνδερς :

«Περὶ τὰ τέλη Φεβρουαρίου (νέον ἡμερολόγιον) τὸ γενικὸν τουρκικὸν στρατηγεῖον ἐπίστευε μετὰ βεβαιότητος εἰς τὸ ἐνδεχόμενον τῆς ἐκβιάσεως τῶν Στενῶν ὑπὸ τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου. Ὅλα εἶχον προετοιμασθῆ διὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ σουλτάνου, τῆς ἀδελφῆς καὶ τῶν γυναικῶν του εἰς τὸ ἔσωτερικὸν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Αἱ προφυλάξεις αὐταὶ ἦσαν δικαιολογημέναι».

Ὁ Λίμαν φὸν Σάνδερς ὁμολογεῖ ὅτι κατὰ ξηρὰν τὰ Στενὰ ἦσαν ἀφροῦρητα, διότι ὁ ἀρχιστράτηγος Ἐμβὲρ πασαῦ εἶχε διαθέσει ἀλλαγῶν τὰ

(!) Ἀντίγραφον ὑπομνήματος τοῦ τέως ἀρχηγοῦ τῆς ἐπιτελικῆς ὑπηρεσίας ἀντισυνταγματάρχου I. Μεταξᾶ, ὑποβληθέντος τὴν 17ην Φεβρουαρίου 1915 ὑπ' ἀριθμὸν ἐμπιστευτικοῦ πρωτοκόλλου 52 πρὸς τὸν τότε πρωθυπουργὸν Ἐλευθέριον Βενιζέλον. (Ἀρχεῖα ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, Ἀθῆναι).

Ἀνεφέρθη παρὰ τοῦ E. K. Βενιζέλου εἰς τὴν Βουλὴν, συνεδρίασις 13)26 Αὐγούστου 1917.

Ἐπεῖγον τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθμὸν 80 πρεσβευτοῦ Ἀθηνῶν Δεμίδωφ πρὸς ὑπουργὸν Ἐξωτερικῶν Ρωσσίας Σαζόνωφ (ἀρχεῖα ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, Πιετρού πόλεως).

Σελίς 7 τῆς μνημονευθείσης ἐκθέσεως I. Μεταξᾶ.

Ἐξ ἐπιστολῆς E. K. Βενιζέλου πρὸς τὸν γράφοντα, Γενεῦη 29 Αὐγούστου 1929.

σώματα 2ον Ἰαδριανουπόλεως καὶ 4ον Πανόρμου, τὰ ὅποια ἠδύναντο ταχέως νὰ συγκεντρωθῶν εἰς Δαρδανέλλια. Ὁ Γερμανὸς στρατηγὸς προσθέτει:

«Τὴν 11)24 Μαρτίου ὁ Ἐμβέρ πασᾶς ἀπεφάσισε νὰ σχηματίσῃ εἰδικὴν στρατιάν, τὴν 5ην, διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῶν Δαρδανελλίων (δηλαδὴ μίαν ὁλόκληρον ἑβδομάδα μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς μεγάλης ναυτικῆς ἐπιθέσεως τῆς 5)18 Μαρτίου)».

Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τῆς Ἀμερικῆς Χάρου Μορκεντάου, περιγράφων διὰ μακρῶν τὴν ἀπελπιστικὴν κατάστασιν τῆς ἀμύνης τῶν Στενῶν, κατὰ τὴν ἐπίθεσιν τῆς 5)18 Μαρτίου ἤτοι δύο ἑβδομάδας μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ Βενιζέλου, ἀναφέρει τὰ ἐπόμενα:

Ὁ στρατηγὸς Μάρτενς, Γερμανὸς ἀρχηγὸς τῆς τεχνικῆς ἀμυντικῆς ὑπηρεσίας τῶν Στενῶν, ὡμολόγησε τὴν ἐσπέραν τῆς 5)18 Μαρτίου, ὅτι αἱ προβλέψεις τῆς ἀμύνης κάθε ἄλλο παρὰ ἐνθαρρυντικαὶ ἦσαν.

«Ἀναμένομεν, εἶπεν, ὅτι οἱ Ἄγγλοι θὰ ἐπανέλθουν ἐνωρὶς αὐριον τὸ πρωῖ, καὶ τότε εἶνε δυνατὸν νὰ κρατήσωμεν μερικὰς ὥρας.

Ὁ στρατηγὸς δὲν ἀνέφερε ποσῶς τὰ ἀφορῶντα τὴν ἔλλειψιν πυρομαχικῶν. Πράγματι, τὸ φρούριον Χαμηδιέ, τὸ ἰσχυρότερον τῆς ἀσιατικῆς ἀκτῆς, διέθετε 17 ὀβίδας καὶ τὸ Κόλιντ Μινάρ, τὸ σπουδαιότερον τῆς εὐρωπαϊκῆς 10. Παντοῦ τὰ στρατεύματα εἶχαν λάβῃ διαταγὰς νὰ γεμίσουν τὰ πυροβόλα μέχρι τελευταίας ὀβίδος καὶ ἔπειτα νὰ ἐγκαταλείψουν τὰς θέσεις των» (1).

Ἡ ἀπόστασις ἀπὸ τὰς διαβεβαιώσεις καὶ τοὺς συλλογισμοὺς τοῦ Ἰω. Μεταξᾶ γίνεται πολὺ μεγάλη. Οἱ ἀριθμοὶ του εἶναι θεωρητικοὶ καὶ αὐθαίρετοι.

Ἄλλ' ὁ Ι. Μεταξᾶς καὶ διὰ τοῦ ὑπομνήματός του καὶ ἔπειτα διὰ τῶν δημοσιῶν ἀνακινώσεών του τῆς 1—5 Ἰουλίου 1924, ἐχρησιμοποίησε καὶ ἄλλο ἐπιχείρημα, τὸ ὁποῖον θεωρεῖ ἀκαταγώνιστον: Μία ἐπίθεσις ὡς ἡ τῶν Δαρδανελλίων πρέπει νὰ ἔχη ὡς προϋπόθεσιν τὸν αἰφνιδιασμόν. Μόνον τότε ἐπιτυγχάνει. Οἱ Ἀγγλογάλλοι προειδοποίησαν τοὺς Γερμανοτούρκους περὶ τῶν σχεδίων των μὲ τοὺς προηγηθέντας βομβαρδισμοὺς τῶν ἑξωτερικῶν φρουριῶν καὶ τοὺς ἔδωκαν χρόνον νὰ ἐτοιμασθῶν. Διὰ τοῦτο ἀπέτυχαν. Ὁ πρῶν ἐπιτελάρχης ἀφήνει νὰ ἐννοηθῇ ὅτι τοῦναντίον θὰ ἐπετύγχανε τὸ ἰδικόν του λεπτομερὲς σχέδιον τῆς ἀνοίξεως 1914 ὅταν εἶχε προτείνει νὰ καταληφθῇ ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ τὰ Στενά, δι' αἰφνιδιαστικῆς καὶ ἄνευ κηρύξεως πολέμου ἀποβάσεως ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐπὶ τῆς χερσονήσου τῆς Καλλιπόλεως.

(1) Τὸ ἱστορικὸν τῶν τουρκικῶν ἐπιχειρήσεων εἰς τὸν «Παγκόσμιον πόλεμον ἐκστρατεία Δαρδανελλίων» (Κωνσταντινούπολις στρατιωτικὸν τυπογραφεῖον, ἔτος 1338 Ἑγείρας). Ἐκδοσις γενικοῦ τουρκικοῦ ἐπιτελείου, τμήμα ἱστορικόν, σελὶς 25 γαλλικῆς ἐκδόσεως.

Λίμαν φὸν Σάνδερς, μνημονευθὲν ἔργον σελίδες 66 καὶ 70.

Χάρου Μορκεντάου ἀναφερθὲν ἔργον σελὶς 200. Ὁλόκληρον το κεφάλαιον ἀπὸ τῆς σελίδος 168 μέχρι 204 ἀποτελεῖ ἀληθεὴ διάψευσιν τοῦ ὑπομνήματος Ι. Μεταξᾶ.

Πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς γνώμης του περὶ τῆς σημασίας τοῦ αἰφνιδισμοῦ γενικῶς καὶ ἐν προκειμένῳ, ἐπικαλεῖται ὁ Μεταξᾶς τὸν Ἕλληνα ἀρχηγὸν τῆς κατὰ ξηρὰν ἐπιθέσεως τῶν Δαρδανελλίων Χάμιλτων.

Ἐλεῖπεν ὁμως ἐντελῶς τὸ στοιχεῖον τοῦ αἰφνιδισμοῦ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν στρατιωτικὴν ἐπιχείρησιν κατὰ τῶν Δαρδανελλίων; Ἐὰν ἐφηρομόζετο τὸ σχέδιον τοῦ Βενιζέλου καὶ δὲν ἐπραξικόπει ὁ Μεταξᾶς, τὸ πρῶτον δεκαήμερον τοῦ Μαρτίου τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα θὰ ἀπεβιδιάζοντο εἰς Καλλιπόλιν. Ἐντὶ τῶν ἐπὶ τοῦ χάρτου ὑποθετικῶν τουρκικῶν σωμάτων τοῦ Μεταξᾶ, θὰ συνήντων ἀνοργάνωτον καὶ ἐλαχίστην δύναμιν, ὅπως ὁμολογεῖ αὐτὸς ὁ Λίμαν φὸν Σάνδερς. Ἐντὶ ἀπορρήτων φρουριῶν, θὰ ἀντεμετώπιζαν πυροβόλα ἄνευ ὀβιδίων, κατὰ τὴν βεβαίωσιν τοῦ ἄλλου γερμανοῦ στρατηγοῦ Μάρτενς.

Ὁ Ἐμβέρ πασᾶς δὲν ἐδίστασε νὰ εἴπῃ:

«Ἐὰν οἱ Ἕλληνοὶ εἶχαν τὰ θάρρος νὰ ὠθήσουν περισσότερα πλοῖα ἐντὸς τῶν Δαρδανελλίων, θὰ ἔφθναν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐχρονотρίθουν καὶ μᾶς ἐπέτρεψαν νὰ ὀχυρώσωμεν τελείως τὴν χερσόνησον. Ἐντὸς ἕξ ἑβδομάδων μετεφέραμεν ἐπ' αὐτῆς περισσότερα ἀπὸ 200 αὐστριακὰ τηλεβόλα Σκόδα».

Μέχρι τῆς 5)18 Μαρτίου, τὴν ὁποίαν ἐννοεῖ ὁ Ἐμβέρ, ἡ Καλλιπόλις ἦτο ἀτελῶς ὠχυρωμένη καὶ μόνη ἡ ἐφευρετικότης τοῦ Ἰω Μεταξᾶ τὴν καθίστα ἀπόρρητον. Ἐντὶ δὲ τῶν 15 μεραρχιῶν, τὰς ὁποίας ὁ Ἕλληνας ἐπιτελάρχης παρέταξεν εἰς τὰς ἀκτὰς τῶν Στενῶν ἀπὸ τῆς 17 Φεβρουαρίου, ἰδοὺ πόσαι δυνάμεις ἀληθῶς ὑπερήσπιζον τὴν Καλλιπόλιν, τρεῖς ἑβδομάδας ἔπειτα, καὶ ἰδοὺ ποίαν σημασίαν θὰ εἶχεν ἡ ἔγκαιρος τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐπέμβασις, κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ Τούρκου ἀρχηγοῦ τῆς ἀμύνης:

«Ὁ Τζεβὰτ πασᾶς, ἀρχηγὸς τοῦ κατὰ ξηρὰν στρατοῦ εἰς τὰ Δαρδανέλλια, δὲν ἐνόμιζεν ὅτι ἡ εἴσοδος τοῦ ἀγγλικοῦ στόλου ἐντὸς τῆς θαλάσσης τοῦ Μαρμαρᾶ θὰ ἐπέφερεν ἀποφασιστικὰ ἀποτελέσματα. Θὰ ἔπρεπεν ἡ ἐπιχείρησις τῆς 5)18 Μαρτίου νὰ συμπληρωθῇ δι' ἐπιθέσεως κατὰ ξηρὰν. Ἴσως τότε νὰ ἐπετύγχανε. Τὴν ἡμερομηνίαν αὐτὴν, εἶχα ἐν συνόλῳ τρία συντάγματα διὰ νὰ ὑπερασπίσω τὴν χερσόνησον καὶ τὰ Δαρδανέλλια. Μετὰ τὴν 5)18 Μαρτίου, αἱ ἐπιθέσεις δὲν ἀνευώθησαν, ἐλήφθησαν δὲ βαθμηδὸν μέτρα πρὸς βελτίωσιν, κατὰ τὸ δυνατόν, τῆς ἀμύνης».

Ἐκτὸς τῶν Τούρκων, εἰλικρινέστεροι οἱ Γερμανοί, ἀεγνώρισαν τὴν σημασίαν τῆς ἑλληνικῆς συμμετοχῆς. Ὁ καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου τῆς Λειψίας Φλάιντρο εἶπε δημοσίᾳ καὶ παρουσίᾳ τοῦ τότε διαδόχου Γεωργίου:

«Ἡ πολιτικὴ τοῦ Βενιζέλου κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἐκστρατείας τῶν Δαρδανελλίων δύναται νὰ παραλληλισθῇ μὲ ἐκείνην τοῦ Καβούρ εἰς τὴν Κριμαίαν. Ἡ Ἑλλάς ἔνεκα σφάλματος ἀνθρώπων, οἵτινες δὲν ἀξίζουσι τὸ ὄνομα πολιτικῶν ἀνδρῶν, ἔχασε τὴν εὐκαιρίαν καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν».

Ὁ τελευταῖος ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τοῦ αὐτοκράτορος Γουλιέλμου φὸν Κύλμαν ἔγραψε τὰ ἐπόμενα:

«Ὁ Τσῶρτσιλ εἶδε καλὰ ὅταν ἐξέλεξεν ὡς σημεῖον ἐπιθέσεως κατὰ τῆς Γερμανίας τὰ Δαρδανέλλια. Καὶ κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν παρὰ τριῶν θὰ ἐξεβιάζοντο τὰ Στενά. Τότε δὲ θὰ ὀργανώνετο τὸ ρωσικὸν μέτωπον καὶ ἡ γενικὴ ἐπιτυχία τῶν Συμμάχων θὰ ἐπήρχετο ἐνωρίτερα».

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω πρέπει νὰ λεχθῆ ὅτι, ὅπως προέβλεπε καὶ ἀκριβῶς ἐπληροφορεῖτο ὁ Βενιζέλος, οἱ Τοῦρκοι θὰ ὑφίσταντο πράγματι τὸν τόσῳ ἐπιδιωκόμενον παρὰ τοῦ Ι. Μεταξᾶ αἰφνιδιασμόν. Δὲν ὑπερέβαλλεν οὔτε ἠλλοίωνε τὰ γεγονότα ὁ Βενιζέλος λέγων:

«Ἐάν εἰς τὴν πολιτικὴν, τὴν ὁποίαν εἰσηγήθην, δὲν ἀντετάσσετο ἡ φανερὰ ἀντίδρασις, ἡ ὁποία ἀντετάχθη, ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς θὰ εὐρίσκετο περὶ τὸ τέλος Φεβρουαρίου—μέσα Μαρτίου 1915 (παλαιὸν ἡμερολόγιον) εἰς τὴν χερσόνησον τῆς Καλλιπόλεως, ἡ ὁποία, ὅπως ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ἀγγλικῆς ἐκθέσεως, ὠχυρώθη ἕνα μῆνα βραδύτερον. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δὲν κατορθώθη ὕστερον, μὲ 100.000 καὶ 200.000 στρατοῦ ἀπέναντι ὀχυρώσεως, γενομένης ὑπὸ τῆς στρατιωτικῆς τέχνης, τοῦτο ἦτο ὄχι κατορθωτὸν ἀπλῶς, ἦτο παιγνίδι διὰ τὸν ἑλληνικὸν στρατόν, κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας, ὁπότε ὀξέως διέγνωσα τὰ πράγματα καὶ συνεβούλευσα τὴν ἐπιχείρησιν ἐκείνην καὶ ὅτε ἡ χερσόνησος τῆς Καλλιπόλεως καὶ ἀνοχύρωτος καὶ σχεδὸν ἀφρούρητος ἦτο».

Τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1914 ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς συνεβούλευε τὴν κυβερνησιν νὰ προβῆ εἰς ἀπρόοπτον ἀπόβασιν ἐπὶ τῆς χερσονήσου τῆς Καλλιπόλεως, πρὸς κατάληψιν αὐτῆς καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ σχέδιον ἦτο προῖον «ἀπογνώσεως», ἐάν δὲ ἀπλῶς ἐξετασθῆ παρουσιάζει τρομερωτάτους κινδύνους. Ἡ Ἑλλὰς θὰ ἐνήργει μόνη. Ἦτο ἐκτεθειμένη εἰς ἐπίθεσιν ἐκ τῶν ὀπισθεν ὑπὸ τῆς Βουλγαρίας καί, παρερχομένου τοῦ αἰφνιδιασμοῦ, θὰ ἀντεμετώπιζεν ὀλόκληρον τὸν ὄγκον τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας. Πρὸ παντὸς ἄλλου ἐκινδύνευεν ἡ Ἑλλὰς νὰ θεωρηθῆ κράτος αὐτόχρημα «πειρατικόν», διότι θὰ ἐνήργει στρατιωτικὴν ἐπίθεσιν ἀνευ κηρύξεως πολέμου. Ἐν τούτοις τοιαῦτα ὑποδεικνύουν ὁ Μεταξᾶς ἠσθάνετο ὡς Ἑλλήν καὶ ἐσκέπτετο ὡς στρατιώτης.

Δέκα μῆνας ἔπειτα, ὁ Βενιζέλος καλεῖ τὸν Μεταξᾶν νὰ ἐκτελέσῃ τὸ στρατιωτικὸν ἐκεῖνο σχέδιον, τὸ ἰδικόν του. Πολιτικῶς ἡ θέσις τοῦ κράτους καὶ τοῦ ἔθνους ἀπέναντι τῆς Τουρκίας δὲν ἠλλάξε. Οὔτε μετεβλήθη αἰσθητῶς ἀκόμη ἡ στρατιωτικὴ κατάστασις ἐπὶ τῆς χερσονήσου τῆς Καλλιπόλεως. Ἀντιθέτως, ὁ τουρκικὸς στρατὸς μάχεται καὶ ἠττᾶται εἰς τὸν Καύκασον ὑπὸ τῶν Ρώσων. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὑφίσταται ὁ βουλγαρικὸς κίνδυνος. Ἄλλ' ἡ Βουλγαρία δοκιμάζει τὸν ἀντίκτυπον ἐκ τῆς ἐκστρατείας τῶν Δαρδανελῶν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τέσσαρα σώματα τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ φρουροῦν τὴν Μακεδονίαν. Τὸ πέμπτον δύναται νὰ μετακινηθῆ ἐκ τῆς Καλλιπόλεως ἐνισχυόμενον καὶ ὑπὸ τῶν Ἀγγλογάλλων. Ἡ διαφορὰ τῆς σημερινῆς ἀπὸ τὴν πρὸ δέκα μηνῶν περίπτωσιν ἐγκεῖται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν θὰ δράσῃ μόνη ἐναντίον τῶν Στενῶν, ἀλλ' ὡς σύμμαχος τῶν ἰσχυροτάτων Δυνάμεων τῆς οἰκουμένης. Δὲν προβαίνει, ὅπως τότε, εἰς ἀπεγνωσμένον πρα-

ξικόπημα χάριν τῆς Χίου καὶ Μυτιλήνης, ἀλλ' εἰς εὐρείαν ἐνέργειαν πρὸς οὐθμισιν ὀλοκλήρου τοῦ ἐθνικοῦ ζητήματος.

Καὶ ὅμως ὁ Μεταξᾶς προτιμᾷ νὰ ἐπαναστατήσῃ παρὰ νὰ ἀνεχθῆ ἔστω τὴν πραγματοποίησιν μιᾶς πολεμικῆς ἐπιχειρήσεως, τὴν ὁποίαν—ὡς βεβαιώνει ὁ ἴδιος—αὐτὸς πρῶτος ἐσχεδίασεν, ἐμελέτησε καὶ ἐξήτησε νὰ ἐφαρμόσῃ ὑπὸ περιστάσεις ἀπείρως δυσχεροτέρας τῶν τωρινῶν.

Διὰ τὴν φανεράν αὐτὴν παλινωδίαν, μίαν μόνην εὐλογον ἐξήγησιν παρέχει εἰς τὸ ὑπόμνημά του ὁ Μεταξᾶς:

«Προσθέτω ὅτι, ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε μέτρων τῶν Συμμάχων κατὰ τῶν Δαρδανελλίων, φαίνεται ὅτι οὐδὸλως ἐμελετήθη ἡ ἐπιχείρησις αὕτη καὶ ὅτι πολὺ ὑπετιμήθη ὁ ἐχθρὸς» (1).

Ἀκριβῶς τὸ χρέος τοῦ ἐπιτελάρχου ἦτο νὰ μὴ θεωρήσῃ τὸν ἀγῶνα ἐκεῖνον ὡς ξένον οὐδὲ νὰ τὸν χαρακτηρίσῃ ὡς οὐδέτερος κριτικὸς, ἀλλὰ νὰ τὸν ἐκλάβῃ ὡς ἰδικόν του, νὰ προσέλθῃ ἐθελοντῆς εἰς αὐτόν, νὰ παλαίσῃ μὲ τὴν ψυχὴν του ὡς Ἕλληνας καὶ μὲ τὴν ἰδιοφυίαν του ὡς ἐπιτελοῦς, ὑπὲρ τῆς ἐπιτυχίας του.

Δὲν τὸ ἔπραξε.

Τὰ γεγονότα δὲν ἐπιτρέπουν νὰ λεχθῆ ὅτι κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1915 ὁ Μεταξᾶς ἦτο κακῆς πίστεως. Τοῦ ἐπιρρίπτουν ὅμως τρομερωτάτην εὐθύνην: Ὡς Ἕλληνας ἐστέρησε τὴν πατρίδα του ἀπὸ τὴν μεγίστην εὐκαιρίαν τῆς ἱστορίας της. Ὡς ἄνθρωπος συνετέλεσε νὰ παραταθοῦν ἐπὶ μῆνας, ἐπὶ ἔτη, αἱ σφαγαὶ καὶ τὰ πένθη τῆς οἰκουμένης γῆς.

Ἡ ἀντίθεσις Βενιζέλου—Μεταξᾶ ἐξαντλεῖ τὸ ζήτημα τῆς συμμετοχῆς ἢ μὴ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῶν Δαρδανελλίων. Ὁ Κωνσταντῖνος παρεσύρθη, πρὸς στιγμὴν, ἀπὸ τὴν θέρημν καὶ τὴν πειστικότητα τοῦ πρωθυπουργοῦ. Ἡ παραίτησις τοῦ ἐπιτελάρχου τὸν ἐπανεφέρεν εἰς τὴν πραγματικότητα τῆς οὐδετερότητος, ἐκ τῆς ὁποίας οὐδέποτε μετεκινήθη πλέον.

Τὰ συμβούλια τοῦ Στέμματος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀσκήσουν ἀποφασιστικὴν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν διαθέσεων τοῦ μονάρχου. Ὁ Δ. Ράλλης, ὁ Γ. Θεοτόκης, ὁ Κ. Π. Μαυρομιχάλης, ὁ Α. Ζαΐμης, ὁ Στ. Δραγούμης, δὲν ἀντεπροσώπευαν τίποτε. Ἦσαν σεβάσμιοι πρεσβῦται ἄνευ τῆς ἐλαχίστης

(1) Δηλώσεις τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν ἐλευθεροφρόνων I. Μεταξᾶ εἰς τὴν «Πολιτείαν» τῆς 1—5 Ἰουλίου 1924.

Σελίς 8 τοῦ ἀναφερθέντος ὑπομνήματος. Αἱ ὁμολογίαι τῶν Ἐμβέρ καὶ Τζεβάτ περιέχονται εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Τσῶρτσιλ τόμος 2ος σελίδες 202—203. Τὰ λεχθέντα παρὰ τοῦ Γερμανοῦ καθηγητοῦ Φλάιντνερ εἰς Ζυρίχην δημοσίᾳ ἐνώπιον τοῦ Γ. Στρεϊτ καὶ τοῦ τότε διαδόχου Γεωργίου ἐτηλεγράφησεν ὁ πρέσβυς Ἀλεξανδρῆς διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 1018097 τῆς 19ης Ὀκτωβρίου 1917 ἐκ Βέρνης Ἑλβετίας. Ἀγορεύσεις Βενιζέλου εἰς τὴν Βουλὴν, 14)8)1917 καὶ εἰς τὸ δημαρχεῖον τοῦ Λονδίνου 12 Νοεμβρίου 1917. Ριχάρδου φὸν Κύλμαν: «ὁ μέγας πόλεμος», περίληψις δημοσιευθεῖσα εἰς τὴν «Βερολιναίαν Ἡμερησίαν» τῆς 18 Ἀπριλίου 1931.

δυνάμεως ὄχι μόνον ἐπὶ τοῦ ὄγκου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλοτε ὀπαδῶν αὐτῶν. Νομιμοφρονέστερος καὶ πολιτικώτερος τῶν συναδέλφων του ὁ Γ. Θεοτόκης εἶπε:

«Αἱ ἰδέαι μου εἶναι γνωσταί. Θεωρῶ ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἔχει συμφέρον νὰ συμπράξῃ μὲ τὴν Γερμανίαν ἐναντίον τοῦ Σλαυισμοῦ· ἀναγνωρίζω ὅμως ὅτι τὰς γνώμας μου δὲν ἀκολουθεῖ ἡ πλειοψηφία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ὅτι πρέπει νὰ ἐφαρμοσθῇ ἡ πολιτικὴ τοῦ κ. Βενιζέλου».

Ἐν τῷ Δ. Ράλλης, ἔχων τῶν πατριωτισμὸν ζωηρὸν καὶ ὀρηκτικόν, ἐκραύγασε πρὸς τὸν Βασιλέα:

«Μεγαλειότατε! ἡ περαιτέρω πολιτικὴ τῆς οὐδετερότητος εἶναι πολιτικὴ αὐτοκτονίας».

Καὶ τὴν ἄλλην ἡμέραν εἰς τὸν Βενιζέλου:

«Τόλμησον!».

Ἐν τῷ Ράλλης ἔγινεν ἀφορμὴ καὶ τοῦ ἐξῆς σπουδαίου διαλόγου:

«Ράλλης: Βασιλεῦ! Ἐνθυμήσου τοῦ προκατόχου σου! ἡ Ἀγγλία εἶναι ἐκδικητικὴ.

Βασιλεῦς: Ἐὰν φθάσω εἰς σύγκρουσιν μὲ τὴν Ἀγγλίαν παραιτοῦμαι ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ μου.

Δραγούμης: (Γελᾷ).

Βασιλεῦς: Μὴ γελᾶτε. Ὅ,τι λέγω, τὸ λέγω σοβαρώτατα».

Ἄλλ' ὁ Δημήτριος Ράλλης εἶχε τὸ θάρρος τῶν λόγων καὶ ὄχι τῶν πράξεων. Διὰ τὸ δὲ ὁ Βασιλεῦς θὰ εἰσήκουε πολιτικόν, σύροντα ὀπισθὲν τοῦ τὴν ἀνάμνησιν τῆς φυγῆς πρὸς τὴν Λαμίαν, ὅταν ἦτο ἔτοιμος νὰ διαφωνήσῃ μὲ πρωθυπουργόν, τοῦ ὁποίου τὸ παρελθὸν ὠνομάζετο: Κρήτη—Γιάννενα—Θεσσαλονίκη—Νέστος—Μυτιλήνη:

Ὅταν ἡ πολιτικὴ γυμνωθῇ ἀπὸ τὰς θεωρίας καὶ τοὺς συμβιβασμούς, ἀπομένει ζήτημα ὑλικῆς δυνάμεως. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐγνώριζε πολὺ καλὰ ὅτι οἱ πρόων πρωθυπουργοὶ τοῦ πατρός του δὲν ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ὑποστηρίξουν ἢ νὰ ἀπειλήσουν σοβαρῶς αὐτὸν τὸν ἴδιον. Ἀπόδειξις ὅτι τελικῶς συνέστησαν εἰς τὸν Βασιλέα νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν πολιτικὴν τοῦ Βενιζέλου. Ὁ μονάρχης δὲν τοὺς ἔλαβεν ὑπ' ὄψει καὶ μετεβλήθησαν εἰς πειθήνια ὄργανά του. Περισσότερον δὲ τῶν ἄλλων ὁ Δ. Ράλλης, ὅστις τὴν 27ην Ἰουνίου 1915, ἔλεγε:

«Ὁ Κωνσταντῖνος εἶναι καὶ στρατὸς καὶ ναυτικόν. Ἄνευ τοῦ Κωνσταντίνου, τὸ κράτος δὲν ὑπάρχει!».

Ἐὰν ὅμως τὰ συμβούλια τοῦ Στέμματος ἀπεδείχθησαν ἄσκοπα ὡς πρὸς τὴν ἐκστρατείαν τῶν Δαρδανελλίων, ἐκαθάρισαν ἐσωτερικῶς τὴν κατάστασιν.

Κατὰ τὴν πρώτην σύσκεψιν ὁ πρωθυπουργὸς ἐδήλωσε:

«Τὸ ὑπόμνημα τοῦ Ι. Μεταξᾶ, χωρὶς νὰ κλονίσῃ τὴν πεποίθησίν μου ὡς πρὸς τὴν ὀρθότητα τῆς πολιτικῆς, τὴν ὁποίαν συνιστᾷ, δύναται νὰ ἀφήσῃ ἀμφιβολίας».

Καθ' ἣν ἐπομένως περίπτωσιν ὁ Βασιλεῦς δὲν ἐπέμβασιν,

ἡ κυβέρνησις θὰ παρητεῖτο, ἀλλ' οἱ φιλελεύθεροι θὰ ὑπεστήριζαν τὸ διάδοχον ὑπουργεῖον εἰς ἐφαρμογὴν οὐδετερότητος, ἐγγυωμένης τὴν ἐσωτερικὴν ἐνότητα καὶ τὴν διατήρησιν τῶν κεκτημένων. Πρὸς τοῦτο ἔπρεπε νὰ ζητηθοῦν παρὰ τῆς Γερμανίας ὠρισμένοι ἐξασφαλίσεις, πρωτίστως διὰ τὰς νήσους καὶ τὸν ἀπὸ τῆς Βουλγαρίας κίνδυνον ἐπιθέσεως. Ἐξ ἄλλου ἐπανήρχετο ἀμέσως εἰς τὴν θέσιν τοῦ ὡς ἐπιτελάρχης ὁ Β. Δούσμανης, διὰ νὰ παρερευθεῖ εἰς τὸ δεύτερον ἐπὶ τούτῳ συμβούλιον τοῦ Στέμματος καὶ ἐκθέσῃ τὴν στρατιωτικὴν κατάστασιν, περὶ τῆς ὁποίας ἐζήτησεν ἐξηγήσεις πρὸ πάντων ὁ Γ. Θεοτόκης.

Τὴν 20ὴν Φεβρουαρίου, ὁ Βενιζέλος ἀνέτρεψε τὴν κυρίαν βάσιν ἀπὸ τὴν πολιτικὴν τῆς οὐδετερότητος: Τὸν στρατιωτικὸν ἐκ τῆς Βουλγαρίας κίνδυνον. Ἐνώπιον τοῦ Βασιλέως, τῶν ἄλλοτε πρωθυπουργῶν καὶ τοῦ ἐπιτελάρχου Δούσμανη, ὁ πρόεδρος τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου ἀνεκοίνωσεν ὅτι θὰ ἐστέλλοντο εἰς Δαρδανέλλια μία μόνη μεραρχία καὶ ὁ στόλος. Τὴν ἐμπόλεμον μεραρχίαν θὰ ἀντικαθίστα ἀμέσως μία νεοσχημάτιστος ἐφεδρική. Διὰ τῆς λύσεως αὐτῆς, ἡ Ἑλλάς θὰ ἀπήντα μὲ ἀκεραίας τὰς δυνάμεις τῆς γενικῆς ἐπιστρατεύσεως ἐναντίον ἐνδεχομένης βουλγαρικῆς ἐπιθέσεως. Συγχρόνως ὅμως ἦτο ὑποχρεωμένη ἡ Ἑλλάς νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ τῆς Ἀγγλίας, ἣτις ὑπεστήριζε τὴν ἐθνικὴν τῆς ἐνότητα καὶ τοῦ γερμανισμοῦ, ὅστις ἦτο καὶ εἰς τὰ Βαλκάνια διὰ τῆς Βουλγαρίας καὶ εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν διὰ τῆς Τουρκίας, ἐχθρὸς κεκηρυγμένος τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Ἡ ἀφαίρεσις παντὸς καλοπίστου ἐπιχειρήματος ἐναντίον τῆς ἐθνικῆς του πολιτικῆς, συνεπήγετο διὰ τὸν Βενιζέλον ριζικὰς συνεπείας εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τοιαύτην. Ἐπομένως:

«*Βενιζέλος*: Φρονῶ ὅτι ἡ πολιτικὴ τὴν ὁποίαν εἰσηγοῦμαι εἶνε ἡ ἐνδεδειγμένη καί, πεπεισμένος ἀκραδάντως ὅτι ἐπιβάλλεται ἡ ὑφ' οὗς ὄρους ἐπρότεινα συμμετοχὴ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν πόλεμον, δὲν δύναμαι νὰ ὑποσχεθῶ πλέον τὴν ὑποστήριξίν μου εἰς κυβέρνησιν, ἐρχομένην νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν ἀντίθετον πολιτικὴν. Εἶμαι ἐχθρὸς τῆς «δεδηλωμένης» καὶ ἀναγνωρίζω εἰς τὸ Στέμμα τὸ ἀπόλυτον δικαίωμα νὰ ἐκλέξῃ νέαν κυβέρνησιν, ἀλλ' ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα τοῦ σχηματισμοῦ κυβερνήσεως μὴ στηριζομένης ἐπὶ τῆς «δεδηλωμένης» ψήφου τῆς Βουλῆς, εἶναι ἡ διάλυσις αὐτῆς». (1)

Ὅσα προσετέθησαν ὑπὸ τῶν ἄλλοτε προέδρων τῆς κυβερνήσεως ἔστε-

(1) Τὰ λεχθέντα παρὰ τοῦ Ε. Βενιζέλου καὶ τῶν πρώην πρωθυπουργῶν ἐλήφθησαν ἐκ τῶν ἐπισήμων πρακτικῶν τῶν συμβουλίων τοῦ Στέμματος, τὰ ὁποῖα ἐτήρησεν ὁ τότε τμηματάρχης τῶν πολιτικῶν ὑποθέσεων Δ. Κακλαμάνος. (Ἀρχεῖα ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν). Ἡ ἱστορικὴ στιχομυθία Ράλλη, βασιλέως, Δραγούμη, δὲν κατεχωρήθη εἰς τὰ πρακτικά. Διεκοινώθη εὐγενῶς εἰς τὸν γράφοντα παρὰ τοῦ τότε συντάξαντος αὐτά. Δ. Κακλαμάνου, πρεσβευτοῦ ἐν Λονδίῳ. Οἱ λόγοι τοῦ Θεοτόκη μετεδόθησαν εἰς τὸν γράφοντα παρὰ τοῦ Ε. Βενιζέλου. Ὁ Δ. Κακλαμάνος δὲν τοὺς ἀναφέρει ἀκριβῶς οὕτω εἰς τὰ πρακτικά του, διότι δὲν παρίστατο αὐτοπροσώπως εἰς τὰ συμβούλια τοῦ Στέμματος, ἀλλὰ διετύπωσε τὰ πρακτικά ἐξ ἀνακοινώσεων τῶν πρώην πρωθυπουργῶν καὶ τοῦ Βενιζέλου.

ροῦντο πραγματικῆς πολιτικῆς ἐννοίας, ἐφ' ὅσον οὗτοι δὲν ἀντεπροσώπευαν τὴν ἀντίθεσιν τῶν φιλελευθέρων. Ἀκριβῶς ὁμως διὰ τοῦτο ἡ ἀπόφασις τοῦ Βασιλέως ἦτο ὑψίστης πολιτικῆς σημασίας, ἑσωτερικῆς καὶ ἐθνικῆς.

Μέχρι τῆς ἀνακοινώσεως τῆς ὀριστικῆς γνώμης τοῦ Βασιλέως, ὁ Βενιζέλος ἐπίστευεν ὅτι θὰ ἐφηρμοζέτο ἡ πολιτικὴ του. Ἄν τυχὸν τὸ Στέμμα διεφώνει μὲ τὴν κυβέρνησιν, θὰ ἐκάλει πρὸς σχηματισμὸν νέας εἴτε ἐναλλὰξ τοὺς πρώην πρωθυπουργούς, εἴτε ἄλλα πρόσωπα ἐκ τῆς Βουλῆς. Κατόπιν τῶν συμπερασμάτων τῶν συμβουλίων τοῦ Στέμματος καὶ τῶν λαϊκῶν ἐνδείξεων, ὁ Βενιζέλος ἐφρόνει ὅτι οὐδεὶς πολιτικὸς ἀνὴρ θὰ ἀνελάμβανε νὰ ἐφαρμόσῃ πρόγραμμα ἀντίθετον ἀπὸ τὸ ἰδικόν του. Κατὰ συνέπειαν ὁ Βασιλεὺς, καλύπτων ἐντελῶς τὴν εὐθύνην του ἐνώπιον τοῦ λαοῦ, ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ ἀφήσῃ εἰς τὸν Βενιζέλον τὴν πραγματοποιήσιν τοῦ σχεδίου τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῶν Δαρδανελλίων.

Πλὴν τοῦ Ἐπιτελείου, τοῦ ὁποίου καὶ ὁ τακτικὸς ἀρχηγὸς Β. Δούσμανης ἀπέκρουε τὴν ἐκστρατείαν τῶν Δαρδανελλίων, πανταχόθεν ὁ Κωνσταντῖνος ἐνεθαρρύνετο πρὸς δράσιν. Ὁ ἀπὸ ἐτῶν ἀφωσιωμένος του φίλος Α. Ρωμάνος, πρεσβευτὴς εἰς Παρισίους, ἦλθεν ἐπίτηδες εἰς Ἀθήνας καὶ τὸν ἐξώρκιζε νὰ μὴ διστάσῃ. Ἄλλος πρεσβευτὴς, ὁ ἐν Πειρουπόλει Ἰων. Δραγούμης, καίτοι γνωρίζων τὴν ρωσικὴν ἀντίδρασιν, ἐτηλεγράφη τὰ ἑξῆς:

«*Πειρούπολις*, 19 Φεβρουαρίου) 4 Μαρτίου 1915.—Πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Ἀθήνας. Ἐν ἡ περιπτώσει ἡ βασιλικὴ κυβέρνησις πρόκειται νὰ λάβῃ ἀπόφασιν, ἀφορῶσαν τὴν ἀκολουθητέαν στάσιν παρὰ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν παροῦσαν στιγμὴν, λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ παρακαλέσω τὴν ὑμετέραν ἐξοχότητα ὅπως ἔχη ὑπ' ὄψιν τὰ ἑξῆς: 1) Ὅτι ἡ εἴσοδος τῆς Βουλγαρίας ἐπὶ σκηνῆς παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως θὰ εἶχε καταστρεπτικὰς δι' ἡμᾶς συνεπείας. 2) Ὅτι ἔχουν ἀνάγκην ἡμῶν εἰσέτι καὶ ὅτι ἂν ὑπολογίζωμεν νὰ μετᾶσχωμεν τοῦ ἀγῶνος, θὰ ἔπρεπε νὰ προλάβωμεν τοὺς ἄλλους. 3) Ὅτι διὰ παντὸς τρόπου ἡ Κωνσταντινούπολις θὰ καταληφθῆ ὑπὸ τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως καὶ ἐπομένως εἶναι καλλίτερον νὰ προσφέρωμεν τὴν βοήθειάν μας, παρὰ νὰ μείνωμεν μακρὰν ὡς ἄπλοῖ θεαταί. 4) Δὲν πρέπει νὰ υπερβάλλωμεν τοὺς κινδύνους τοῦ πανσλαυισμοῦ καὶ ἂν ἀκόμη ἡ Ρωσσία κατήρχετο εἰς Κωνσταντινούπολιν. 4) Ὅτι συμφέρον μας, τὴν στιγμὴν ταύτην, εἶναι νὰ μείνωμεν, ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατόν, παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Ἀγγλίας, ἀκολουθοῦντες τὰς συμβουλὰς καὶ τὴν πολιτικὴν της. (ὑπογρ.) Ἰων Δραγούμης». (1)

Τὸ ἔγγραφον ἀνεκοινώθη φρυσικὰ εἰς τὸν Βασιλέα. Προερχόμενον ἀπὸ νέον διπλωμάτην μὲ πατριωτικώτατον παρελθόν, ἐχθρὸν τοῦ σλαυισμοῦ καὶ

(1) Ἀριθμὸς ἐμπιστευτικῶ πρωτοκόλλου 1908 (ἀρχεῖν ὑπουργείου). Ὁ Δραγούμης ἐτηλεγράφησε καὶ προσωπικῶς εἰς τὸν Κωνσταντῖνον νὰ ἐξέλθῃ τῆς σὺδετερότητος, τόσον δὲ ἐξώργισε τὸν Βασιλέα ὥστε τὸν ὠνόμασεν οὗτος «ξέστρωτο γαῖδουρι» ἐνώπιον τοῦ ἰδιαίτερου γραμματέως του. «Ὁ Κωνσταντῖνος» ὑπὸ Γεωργίου Μελά, σελίς 86—87 τῆς ἑλληνικῆς ἐκδόσεως.

ἔχοντα πρόγραμμα τὴν συνεννόησιν Ἑλλάδος—Τουρκίας, ἔπρεπε νὰ προξενήσῃ βαθυτάτην, ἴσως ἀποφασιστικὴν αἴσθησιν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον.

Χωρὶς τὴν πολιτικὴν εὐθύνην, ἀλλὰ κατ' ἀνοχὴν τοῦ πρωθυπουργοῦ, ὁ Βασιλεὺς ἀπηυθύνθη πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας, ἐρωτῶν αὐτὸν ἂν αἱ κεντρικαὶ Δυνάμεις ἦσαν διατεθειμέναι νὰ δώσουν ἀνταλλάγματα εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐφ' ὅσον ἐτήρει τὴν οὐδετερότητα. Πρὶν ἔν τούτοις ὁ Γουλιέλμος λάβῃ τὸ τηλεγράφημα τοῦ Κωνσταντῖνου, εἶχε στείλει πρὸς αὐτὸν μίαν ἀπὸ τὰς συνήθεις του ἐκκλήσεις. Εἶνε χαρακτηριστικὸν δὲ ὅτι αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας ἐμφέβαλλε περὶ τῆς ἀμύνης τῶν Δαρδανελλίων καὶ ἐξήρτα τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἀντιστάσεως ἐκ τῆς Ἑλλάδος.

Ἴδου τὸ τηλεγράφημα τοῦτο, ἀποτελοῦν ψυχολογικὸν κείμενον μοναδικῆς σπουδαιότητος καὶ συγχρόνως τὴν πλέον ἀναμφισβήτητον ἀπόδειξιν περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς ἔθνικῆς πολιτικῆς τῶν φιλελευθέρων.

«Βερολίνον, 4 Μαρτίου (19 Φεβρουαρίου παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1915 Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας πρὸς τὴν αὐτοῦ μεγαλειότητα τὸν Βασιλέα τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνας.

«Ἀγαπητέ μου Τίνο! Μανθάνω ὅτι ἡ ἐπίθεσις τῶν Δαρδανελλίων ἐπροκάλεσεν ἀγωνίαν ἐν Ἑλλάδι. Ἀρέσκομαι νὰ πιστεύσω ὅτι ἡ νευρικότης αὕτη εἶναι μία ἀναμφισβήτητος ἀπόδειξις τοῦ ὅτι τὰ καλῶς ἐννοούμενα συμφέροντα τῆς Ἑλλάδος—καὶ ἂν ἀκόμη ὑπῆρχαν σχετικαὶ ἀμφιβολίαί—τὴν παρακινοῦν νὰ κλίνη ὑπὲρ ἡμῶν. Δὲν θὰ ἦτο δύσκολον, μὲ ὀλίγην καλὴν θέλησιν, νὰ πεισθῇ ἡ κοινὴ γνώμη ὅτι μόνον ἂν ἡ Κωνσταντινούπολις παραμείνῃ εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων, θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ χρήσιμος εἰς τὴν Ἑλλάδα. Πάντες οἱ δυνάμενοι νὰ ἐκφέρουν αὐθεντικὴν κρίσιν εἶναι σύμφωνοι εἰς τὸ ὅτι οἱ Τούρκοι ἠμποροῦν ἀκόμη, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, νὰ ὑπερασπίσων τὰ Δαρδανέλλια, ἐὰν ἡ Ἑλλάς ἠρνεῖτο τὴν ἄμεσον ἢ ἔμμεσον συνδρομὴν τῆς εἰς τοὺς ἐπιτιθεμένους. Ἐν τούτοις ἐφελεύω σοβαρῶς τὴν προσοχὴν σου, διὰ τὸ συμφέρον τῆς χώρας σου καὶ διὰ τὴν ἀτομικὴν σου εὐτυχίαν ἣτις εἶναι ἀλληλέγγυος μὲ ἐκείνην τῆς ἀδελφῆς μου, ἐπὶ τοῦ ὅτι δὲν πρέπει νὰ παρασυρθῆς εἰς περιπέτειαν, τῆς ὁποίας ἡ ἄγνωστος ἔκβασις θὰ ἠδύνατο νὰ θέσῃ ἐν κινδύνῳ τὰ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ θρόνου σου ἐπιτευχθέντα, διὰ τῶν δύο προσφάτων πολέμων, ἀποτελέσματα.

Αἱ διαβεβαιώσεις ἄς ἐξέφρασες τὴν ἐπιθυμίαν νὰ λάβῃς ἴνα δύνασαι νὰ διατηρήσῃς τὴν οὐδετερότητα, σοῦ ἐδόθησαν ἤδη παρ' ἡμῶν, καθὼς θὰ ἔμαθες ἐν τῷ μεταξῷ. (ὑπογραφή) Γουλιέλμος».

Εἴκοσι τέσσαρας ὥρας ἀργότερα, ὁ αὐτοκράτωρ ἀπῆντα καὶ εἰς τὸ διασταυρωθὲν μὲ τὸ ἀνωτέρω ἰδικόν του τηλεγράφημα τοῦ Κωνσταντῖνου. Ἐπανελάμβανε τὰ ἴδια καὶ τὴν σύστασιν νὰ μείνῃ οὐδετέρα ἢ Ἑλλάς. Ὡς πρὸς τὰς ζητηθείσας ἀπὸ τὴν γερμανικὴν κυβέρνησιν ἐγγυήσεις διὰ τὴν ἑλληνικὴν οὐδετερότητα, ἐδόθησαν αὐταὶ ἐντελῶς ἀόριστοι, ἐκτὸς ἐκείνων αἱ ὁποῖαι ἀφεώρων τὴν ἀκεραιότητα καὶ τὴν οικονομικὴν ἐνίσχυσιν καὶ αἵτι-

τες ἦσαν σαφεῖς. Διὰ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν Γιάγκωβ ἔλεγεν εἰς τὸν Θεοτόκην :

«Ἐπὶ τοῦ παρόντος εἶναι δύσκολον νὰ ἐπανεέλθωμεν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου καὶ ἐκάστη παρερχομένη ἡμέρα μονιμοποιεῖ τὸ ὑπάρχον καθεστῶς».

Περὶ τῆς Βουλγαρίας, ἡ γερμανικὴ κυβέρνησις ἔλεγε πολὺ ὀρθῶς, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ προεξοφλήσῃ τὴν πολιτικὴν τρίτου κράτους, μετὰ τοῦ ὁποίου δὲν τὴν συνέδεε συμμαχικὴ συνθήκη. (1)

Ἐὰν ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος εἶχε τὸ δῶρημα τῆς διορατικότητος καὶ δὲν ἐπηρεάζετο τόσον ἰσχυρῶς ἀπὸ τὸν Γουλιέλμον, θὰ διέκρινεν εὐκόλως ὅτι ἡ κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην τύχη τῶν Δαρδανελλίων ἐξηγοῦντο ἀπὸ τὴν στάσιν τῆς Ἑλλάδος. Ὁ αὐτοκράτωρ τὸ ὠμολόγει ἐμμέσως ἀλλὰ σαφῶς: «Ἄν δὲν ἐπιτεθῆς τώρα ἐναντίον τῶν Τούρκων, ἴσως ἀνθέξουν. Ἐπειτα ἡ Γερμανία θὰ τοὺς ἐνισχύσῃ».

Δὲν ἐτόλμα ὁ Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων νὰ προξενήσῃ τόσον κακὸν εἰς τὴν Γερμανίαν, ἣτις θὰ ἔχανεν ὀλόκληρον πιθανῶς τὸν πόλεμον ἐκ τῆς ἐπεμβάσεώς του; Προσεχώρησεν εἰς τὰς ιδέας τῶν μελῶν τοῦ Ἐπιτελείου, τὰ ὅποια ἦσαν αἰσιοδοξότερα διὰ τὴν ἀντίστασιν τῶν Στενῶν ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας; Τὸν ἐπηρεάζεν ἡ δυσμενὴς πράγματι ἀπέναντι τῆς ἑλληνικῆς ἐπεμβάσεως στάσις τῆς Ρωσσίας;

Πρὸς τὸν Γεώργιον Στρέϊτ ἔλεγεν ὁ Κωνσταντῖνος:

«Τί νὰ σοῦ εἰπῶ: Ἡ Πόλις μὲ τραβάει. Ἄν δὲν ἦταν αὐτὴ ἡ Ρωσσία στὴ μέση... » (2)

Ἐν τούτοις ὁ χρόνος ἀπέδειξεν ὅτι οἱ βασιλικοὶ δισταγμοὶ ἦσαν, κατὰ μέγα μέρος, προσχήματα ἀθεραπύτου φιλογερμανισμοῦ. Διότι, τέσσαρας μῆνας μετὰ ταῦτα καὶ διαρκούσης τῆς ἐκστρατείας τῶν Δαρδανελλίων, ὁ Κωνσταντῖνος ἐμάνθανεν ἐπισήμως ὅτι ἡ Γερμανία προσέφερε τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὰ Στενὰ εἰς τὴν Ρωσσίαν, ἐὰν ἔκλειε χωριστὴν εἰρήνην. Τὴν εἶδθσιν ἐτηλεγράφει ὁ Ἕλλην πρεσβευτὴς Πετροπούλεως:

«Κύριον Δ. Γούνασση, πρόεδρον ὑπουργικοῦ συμβουλίου, Ἀθήνας. Ἐκ Πετροπούλεως τὴν 20ὴν Ἰουλίου) 2 Αὐγούστου 1914. Ἐμπιστευτικόν. Ἐμαθον ὅτι ὁ διευθυντὴς τῆς γερμανικῆς Τραπεζῆς Μόνκεβιτς ἀπηρυθύνθη πρὸ δύο ἑβδομάδων εἰς τὴν Ρωσικὴν κυβέρνησιν μέσῳ κυβερνήσεως οὐδετέρου κράτους (τῆς Σουηδίας) προτείνων χωριστὴν εἰρήνην μετὰ τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι ἡ Γερμανία θὰ παρεχώρει εἰς τὴν Ρωσσίαν τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὰ Στενὰ. Ἡ πρότασις αὕτη δὲν ἔσχεν οὐδεμίαν συνέπειαν. (ὑπογραφή) Ἐπιτετρομημένος Δ. Κακλαμᾶνος» (3)

(1) Τὸ ἴπ' ἀριθμὸν 1916 τῆς 20ῆς Φεβρουαρίου) 5 Μαρτίου 1915 τηλεγράφημα τοῦ πρεσβευτοῦ Βερολίνου Ν. Θεοτόκη πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν, (ἀρχεῖα).

(2) Ἐκ συνομιλίας τοῦ Γ. Στρέϊτ μετὰ τὸν γράφοντα, εἰς Ζυρίχην τὴν 26ην Ὀκτωβρίου 1928. Καὶ ὁ Οὐίνστον Τσῆρτσιλ εἰς τὸν 2ον τόμον τῆς «Ἱαγκοσμίου του Κρίσεως» νομίζει ὅτι ἡ Ρωσσία ἔδωκε πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον πρόσχημα νὰ ἐμείνῃ εἰς τὰς γερμανοφίλους συμπαθείας του.

(3) Σελίς 329 τῆς γαλλικῆς ἐκδόσεως τῶν ρωσικῶν διπλωματικῶν κειμένων ὑπὸ Ἰ. Πολόνσκη. Ἐκ τῶν ὑπ' ἀριθμοὺς 234 καὶ 260 τηλεγραφημάτων τοῦ ἐν Στοκ-

Μετέβαλλε μήπως ἐκ τούτου ἰδέας ὁ Κωνσταντῖνος;

Καὶ ὅμως ἡ δικαιοσύνη ἐπιβάλλει νὰ ἀναγνωρισθῇ ὅτι ὁ βασιλεὺς διεξῆγε, τὴν στιγμὴν ἐκείνην, ἀλήν δεινήν. Ἡ φύσις δὲν τὸν εἶχε προικίσει μὲ πολιτικὸν νοῦν. Τοῦ ἔλειπεν ἡ ἰκανότης νὰ δεσπόζῃ ἐπὶ τῶν γεγονότων καὶ τῶν προσώπων, διὰ πραγματικῆς ὑπεροχῆς. Ἐστερεῖτο τολμηρᾶς ἀποφασιστικότητος. Ἄπ' ἐναντίας εἶχεν ἀρχικότητα καὶ ἐπιμονήν. Διὰ τοῦτο συνεπάθει ἐκείνους οἱ ὅποιοι ἐπρολάμβαναν ἢ ὑπηρετοῦν τὰς ἐπιθυμίας του. Μεταξὺ αὐτῶν δὲν ἦτο ὁ Βενιζέλος μὲ τὴν ἀμείλικτον λογικὴν του καὶ τὸν χαρακτήρα, ὅστις ἐγένετο ἀδυσώπητος ὅταν ἐπρόκειτο περὶ μεγάλων ζητημάτων.

Ὅσα πρόσωπα εἶδε κατὰ τὰς κρίσιμους τελευταίας ὥρας τὸν ἀπεθάρρουναν. Ὁ πρόην φιλελεύθερος ὑπουργὸς Κ. Δεμερτζῆς ἐξεφράσθη ἀληθῶς ὑπὲρ τῆς Ἄντάντ καὶ εἶπε πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀφήσῃ ἡ Ἑλλάς τὴν πρωτοβουλίαν τῆς ἐνεργείας εἰς τὴν Βουλγαρίαν. Τὴν ἐπιχείρησιν τῶν Δαρδανελλίων καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὸ στρατιωτικὸν μέρος τὴν ἐθεώρει ὁ Δεμερτζῆς ἀναγομένην εἰς τὴν ἀρμοδιότητα τῶν εἰδικῶν, ἀπεφάνθη ὅμως ὑπὲρ τοῦ δικαίωματος τοῦ Στέμματος νὰ διαλύσῃ τὴν Βουλὴν, ὑπὸ τὸν ὄρον ὅτι δὲν θὰ ἐγένετο εἰς τὸ μέλλον χρῆσις τοῦ προνομίου, ἀντίθετος πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ πολιτεύματος. Ἄλλ' ὁ Γ. Στρέϊτ καὶ ὁ Δούσμανης ἀπέτρεψαν τὸν Κωνσταντῖνον ἐκ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῶν Δαρδανελλίων. Τοῦ ἦσαν αὐτοὶ μήπως ὀλιγώτερον ἀφωσιωμένοι παρὰ ὁ Βενιζέλος καὶ ἠγάπων ὀλιγώτερον αὐτοῦ τὴν Ἑλλάδα; Διὰ τοῦτο ὁ Βενιζέλος ἔλεγε κατόπιν:

«Ἐὰν ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος δὲν εἶχε περιβάλλον ἐλεεινόν, ἡ Ἑλλάς θὰ μετέχεν εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῶν Δαρδανελλίων. Ἡ Καλλιόποις θὰ καταλαμβάνετο καί, μετὰ τὴν γερμανικὴν ἀποτυχίαν τοῦ Βερντέν, ὁ πόλεμος θὰ ἐτελείωνε τὸ 1916. Ἡ εὐθύνη τοῦ Κωνσταντῖνου εἶνε τρομερὰ ἐνώπιον τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς ἀνθρωπότητος».

Ὁ Κωνσταντῖνος ἐζήτησε, μετὰ τὸ δεύτερον συμβούλιον τοῦ Στέμματος, εἴκοσι τέσσαρας ὥρας διὰ νὰ σκεφθῇ. Τὸ πρῶτ' τῆς 21ης Φεβρουαρίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) παρήγγειλεν εἰς τὸν πρωθυπουργὸν ὅτι τὸν ἀνέμεναν ὀλίγον πρὸ τῆς 3ης ἀπογευματινῆς.

Εἰς τὰ ἀνάκτορα ἐγνώριζαν ἤδη ὅτι ὁ Βασιλεὺς θὰ ἔλεγεν «ὄχι».

Ὁ Βενιζέλος δὲν ἦτο παρσκευασμένος διὰ τὴν βασιλικὴν ἀρνησιν. Ἐγνώριζε τὴν ἀντίστασιν τοῦ Ἐπιτελείου καὶ τοῦ Στρέϊτ. Κατόπιν ὅμως τῆς γνώμης τῶν ἄλλοτε πρωθυπουργῶν καὶ τῆς διαβεβαιώσεως τοῦ ἐπιτελάρχου Δούσμανη ὅτι θὰ διετῆρει τὴν θέσιν του καίτοι διαφωνῶν, ὁ Βενιζέλος δὲν

χόλμη Ρώσσου πρεσβευτοῦ Νεχλιούνωφ προκύπτει ὅτι ἐγένοντο σοβαραὶ ἐπὶ τοῦ ζητήματος διαπραγματεύσεις Ρωσσίας καὶ Γερμανίας ματαιωθείσαι ἐξ ἀρνήσεως τῆς πρώτης νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψει τὰς γερμανικὰς προτάσεις (ἰδία συλλογὴ σελίδες 326—328). Ἐκ συνδιαλέξεως τοῦ Κ. Δεμερτζῆ μετὰ τὸν γράφοντα, Ἀθῆναι Ἀπρίλιος 1931.

ἀπέκλειε τὴν συγκατάθεσιν τοῦ Βασιλέως. Ἴσως τὸν εὔρισκε διστάζοντα. Θὰ τὸν ἔπειθε.

Ὁ Κωνσταντῖνος εἶπεν, ἀπὸ τὰς πρώτας λέξεις, πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν ὅτι, κατόπιν ὠρίμου σκέψεως, δὲν ἐγκρίνει τὴν συμμετοχὴν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῶν Δαρδανελλίων.

Ἡ διαλεκτικὴ καὶ ὁ θερμὸς πατριωτισμὸς τοῦ Βενιζέλου δὲν ὠφέλουν πλέον. Ὁ Βασιλεὺς ἐφαίνετο ἀκλόνητος.

Κωνσταντῖνος: Δὲν στέκει στρατιωτικῶς ἡ ἐπιχείρησις, κ. πρωθυπουργέ. Ἐχω ἐδῶ καὶ τοὺς ἐπιτελεῖς διὰ νὰ σᾶς ἀναπτύξουν ἐκ νέου τὸ ζήτημα».

Βενιζέλος: Δὲν εἶναι ἀνάγκη, μεγαλειότατε. Γνωρίζω τὰ ἐπιχειρήματά των. Σᾶς ἐπαναλαμβάνω τοῦτο: Ἐὰν σπεύσωμεν, τὰ Δαρδανέλλια θὰ πέσουν. Καὶ ἀποτυγχάνοντες, ὅμως, ἐξασφαλίζομεν διὰ τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας, τὴν Βόρειον Ἡπειρον, τὴν Κύπρον, τὴν Μικρασίαν».

Κωνσταντῖνος: Ποῖος θὰ μᾶς τὰ δώσῃ ὅλα αὐτά; Θεωρεῖτε τόσφ. εὔκολον τὴν πλήρη ἦτταν τῆς Γερμανίας;»

Βενιζέλος: Δὲν ὑποτιμῶ τὴν γερμανικὴν δύναμιν. Ἐπανειλημμένως ἐν τούτοις σᾶς ἐξέθεσα διατι τελικῶς θὰ ἐπικρατήσῃ ἡ Ἀγγλία. Εἰς τὴν Ἀνατολήν ἰδίως θὰ ἐπιβληθῇ καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν. Ἡ Γερμανία ὑποστηρίζει τὴν Τουρκίαν καὶ ἐργάζεται διὰ λογαριασμὸν τῆς εἰς τὴν Μικρασίαν. Ἡ Ἀγγλία θέλει τὴν συνεργασίαν καὶ τὸ μέγλωμα τῆς Ἑλλάδος. Μᾶς τὸ ἔδειξε καθαρά. Μόνον διὰ τῆς Ἀγγλίας θὰ κρατήσωμεν ὅσα ἔχομεν καὶ θὰ ἐπικταθῶμεν ἐκ νέου».

Ἡ συζήτησις διεξήγετο ἤρεμα. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐφαίνετο λυπημένος. Δὲν ἤμποροῦσε νὰ χωρισθῇ ἄνευ συγκινήσεως ἀπὸ τὴν γνώριμον ἐκείνην ὑπόσχεσιν τῆς ἐπιτυχίας. Ὁ Βενιζέλος κατείχετο ὑπὸ τῆς μελαγχολίας, ἥτις κυριεῦει καὶ τὰς ἰσχυροτέρας καρδίας, ὅταν χάνουν κᾶτι ἀπείρως πολύτιμον καὶ προσφιλέ. Αὐτὸ τοῦ ἦτο ἡ μορφή τῆς μεγάλης Ἑλλάδος.

Ὁ βασιλεὺς προσέθεσε:

«Ἡ Ρωσσία δὲν μᾶς ἀφήνει νὰ πᾶμε στὴν Πόλιν».

Βενιζέλος: Δὲν ἠμπορεῖ νὰ μᾶς ἐμποδίσῃ ἡ Ρωσσία. Προσφέρομεν μικρὰν ἀλλὰ χρήσιμον δύναμιν εἰς στιγμὴν ἀποφασιστικὴν. Ἡ Ρωσσία δὲν διαθέτει πρὸς τὸ παρὸν οὔτε ἓνα σύνταγμα. Αὐτὸ ἄλλωστε καὶ τὸ ἀπροπαράσκευον τῆς τουρκικῆς ἀμύνης ὀνομάζω εὐκαιρίαν. Δὲν ζητοῦμεν δὲ νὰ γίνωμεν κύριοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Θὰ συντελέσωμεν πρὸς κατάκτησιν καὶ διεθνοποίησιν τῆς πόλεως. Μαζὶ μὲ τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν Γαλλίαν θὰ ἀντισταθῶμεν ἀποτελεσματικῶς εἰς τὰς σλανικὰς ἀξιώσεις. Καὶ ἔπειτα....»

Ὁ Βενιζέλος ἔκαμε μίαν κίνησιν, γνωστὴν εἰς ὅλους πρὸς τοὺς ὁποίους εἶχεν ὀμιλήσει ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος. Ἄνοιξε πλατεῖα τὸ δεξιὸν χερὶ ὡς νὰ ἐνηγκαλιζέτο καὶ νὰ περιέσφιγγε κᾶτι:

«Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, μεγαλειότατε, θὰ πᾶμε ἀπὸ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν».

Τίποτε δὲν ἔπειθε τὸν Βασιλέα. Ἡ συνομιλία διήρκει τρία τέταρτα τῆς ὥρας. Ὁ πρωθυπουργὸς συνεπέρανε:

«Υπάρχει διαφωνία Στέμματος καὶ κυβερνήσεως. Ἡ δευτέρα εἶναι ἠναγκασμένη νὰ παραιτηθῇ. Ὡς τελευταίαν ὑπηρεσίαν τῆς πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὸν θρόνον συνιστᾷ ὅπως, διὰ τῆς Γερμανίας, ἐξασφαλισθῇ ἡ κυριαρχία ἐπὶ τῶν νήσων καὶ ἡ προστασία τῶν ἐλληνικῶν πληθυσμῶν τῆς Τουρκίας. Διότι, ἂν ἀποδειχθῇ ὀρθὴ ἡ ἀντίθετος τῆς ἰδικῆς μου πολιτικῆ καὶ ἐπικρατήση ἡ Γερμανία, ἡ Ἑλλάς θὰ εὐρεθῇ ἐνώπιον ἀπωλείας τῶν νήσων καὶ ἔξοντώσεως τοῦ ὑποδούλου ἐλληνισμοῦ».

Συμβουλεύει ἐπίσης ἡ ἀπερχομένη κυβέρνησις τὸν σχηματισμὸν ὑπουργείου, τὸ ὁποῖον νὰ διοικήσῃ μὲ νομοθετικὰ διατάγματα. Ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει θὰ ἐνεργηθοῦν ἐκλογαί. Καὶ τότε τὸ κόμμα τῶν φιλελευθέρων εἶναι ὑπόχρεων νὰ ἐκθέσῃ τοὺς λόγους τῆς διαφωνίας του μὲ τὸ Στέμμα. Θὰ προκληθοῦν ἐντεῦθεν συζητήσεις καὶ διαιρέσεις. Ἐνῶ ἴσως αὔριον παρουσιασθῇ περίστασις ἐθνικῆς δράσεως, τὴν ὁποίαν ὁ λαὸς ὀφείλει νὰ περιμένῃ ἠνωμένος (1).

Ὁ Βασιλεὺς ἐδέχθη τὴν παραίτησιν. Τὰς ὑποδείξεις τοῦ ἀποχωροῦντος πρωθυπουργοῦ θὰ ἐξήταζεν ἀναλόγως τῆς μορφῆς τῆς κρίσεως.

Οἱ δύο ἄνδρες ἐχαιρείσθησαν. Εἶχαν συνεργασθῇ ἐπὶ δύο ἔτη, εἰς ἡμέρας εὐτυχίας ἀλλὰ καὶ εἰς ὥρας φοβεράς. Ἐχωρίζοντο εἰς τὴν φοβερότεραν ὄλων: Διότι μεθ' ὅσα ἐπηκολούθησαν, ἡ κατὰ μόνας σημερινὴ συνομιλία τῶν δύο ἀνθρώπων ἐβάρυνεν ἀποφασιστικῶς ἐπὶ τῆς τύχης τῶν Ἑλλήνων δι' ἔτη, δι' ἑκατονταετηρίδας μακράς.

Ἡ Βουλὴ ἔδωκεν ἀμέσως τὴν εἰκόνα τῶν ἀγώνων τῆς αὔριον. Ὁ πρωθυπουργὸς ἀνήγγειλε τὴν παραίτησιν τῆς κυβερνήσεως μὲ τρεῖς φράσεις.

Οἱ ἀντιπολιτευόμενοι βουλευταὶ Τσακόπουλος καὶ Σακελλαριάδης ἐφώνησαν:

«Ζήτω ὁ Βασιλεὺς!»

Ἐκ τῆς συμπολιτεύσεως οἱ Α. Νᾶκος καὶ Ν. Ξηρὸς, ἀπήντησαν:

«Ζήτω τὸ ἔθνος! Ὅ,τι θέλει τὸ ἔθνος θὰ γίνῃ».

Τὰ σύμβολα τῆς διαρκούσης τῶρα ἀκόμη διαιρέσεως εἶχον εὐρεθῇ.

Παλαιὸς πολιτευόμενος, ἀπολύτου νομιμοφροσύνης διπλωμάτης, ἀλλὰ καὶ ὀρθόδοξος κοινοβουλευτικὸς, ὁ Ἄθως Ρωμᾶνος, ἔλεγε πρὸς τὸν Βενιζέλου εἰς τοὺς διαδρόμους τῆς Βουλῆς:

«Μὰ διατὶ παρητήθητε, κύριε πρόεδρε; Ὁ Βασιλεὺς εἶχεν ἀντίθετον γνώμην. Ἐπρεπε νὰ τοῦ ἐπιβάλετε τὴν πολιτικὴν σας, ἥτις εἶναι ἡ ὁμόφωνος θέλησις τοῦ ἔθνους».

(1) Τὰ τῆς συναντήσεώς του μὲ τὸν Βασιλέα διηγήθη ὁ Βενιζέλος εἰς τὴν σύσκεψιν τῶν φίλων του βουλευτῶν τῆς 22ας Φεβρουαρίου 1915. Ἀποκαλυπτικώτερον ὠμίλησεν εἰς τὰς συνεδριάσεις τῆς Βουλῆς, τῆς 14ης Αὐγούστου 1917 καὶ 25 Ἰουνίου 1920. Ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος ὁ Ε. Βενιζέλος ἔδωκεν εἰς τὸν γράφοντα ἐπανειλημμένας προφορικὰς καὶ γραπτὰς διασαφήσεις.

Ἐκ τῆς Βουλῆς ὁ ὑπὸ παραίτησιν πρωθυπουργὸς ἔσπευσεν εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν διὰ τὴν δώση ὁδηγίας ἐπὶ τῆς ἐπελθούσης μεταβολῆς πρὸς τοὺς διπλωματικοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ κράτους. Ἐκεῖ τὸν ἀνέμενε καὶ ὁ γράφων, ὅστις συνέτασσε τότε τὸ πολιτικὸν ἄρθρον μιᾶς τῶν φιλελευθέρων ἐφημερίδων. Ὁ Βενιζέλος τοῦ ἀφηγήθη συντόμως τὸ ἱστορικὸν τῆς διαφωνίας μὲ τὸν Βασιλέα. Ὁ ἀκροατὴς του εἶπε:

«Κύριε πρόεδρε, δὲν ὑποπτεύεσθε ὅτι εἰς τὰ Βαλκάνια ὑφίσταται εἶδος συλλόγου βασιλέων, συνδεομένων ἀπ' εὐθείας μὲ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας; Μήπως ὁ Κωνσταντῖνος ἀποβλέπει εἰς τὰ δυναστικά του πρῶτα-πρῶτα συμφέροντα, ὅπως αὐτὸς τὰ ἐννοεῖ»;

Ὁ Βενιζέλος διεμαρτυρήθη ζωηρῶς;

«Οὔτε τὰ τὰ σκέπτεσθε κἂν αὐτά. Ὁ Βασιλεὺς διεφώνησε μαζί μου ἐκ λόγων καθαρῶς στρατιωτικῶν. Ἐὰν λαμβάνετε ὑπ' ὄψει τὰς συστάσεις μου, παρακαλῶ τὰ διαχειρισθῆτε δημοσιογραφικῶς τὸ ζήτημα μόνον ὑπ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα».

Ὁ πρωθυπουργὸς δὲν ἀμφέβαλλε περὶ τῆς εἰλικρινείας τοῦ μονάρχου. Ἐξηκολούθει δὲ τὴν νομίζῃ ὅτι, ἀνεξαρτήτως τῶν Δαρδανελλίων, θὰ ἐκαλεῖτο αὐτὸς ὁ ἴδιος ἢ ἄλλος τὴν ἐφαρμόσῃ τὸ ἐθνικὸν του πρόγραμμα, διότι τοῦτο μόνον θὰ ἔσωζε τὸν Ἑλληνισμόν.

Ἐξω ἡ πόλις ἔπλεεν εἰς τὴν χαρὰν τῆς πρωΐμου ἀνοίξεως. Ἡ εἶδησις τῆς παραίτησεως τοῦ Βενιζέλου δὲν ἔγινε πιστευτή. Οἱ πρῶτοι λαϊκοὶ ὄμιλοι ἦσαν συγκεντρώσεις μᾶλλον περιέργων παρὰ ἀνησύχων πολιτῶν. Ὄταν ὁμοῦς ὁ Βενιζέλος κατέβη τὰ προπύλαια τοῦ βουλευτηρίου, περιστοιχιζόμενος ἀπὸ βουλευτὰς ὠχρῶς καὶ ἀπειλητικούς, τότε εἶδος τρόμου διέτρεξε τὴν πρωτεύουσιν. Καθεὶς εἶχε τὴν αἴσθησιν ὅτι ἀνοιγεν ἑξαφνα πελώριον χάσμα.

Ἄλλ' ἐλάχιστοι ὑποψιάσθησαν ὅτι, τὴν ἀμέριστον ἐκείνην δείλην, ἔκλεινε κύκλος πέντε αἰῶνων. Ὅτι ὁ «παράκλητος τοῦ γένους» ἐκύλισε πέτραν σιγῆς εἰς τὸ μνήμα Κωνσταντίνου τοῦ Δραγάτη· ὅτι ἤρνεϊτο τὴν ὑπόσιν τὴν δυναστείαν του μέχρι τῆς διαδοχῆς τῶν Παλαιολόγων· ὅτι ἐξέδωκεν ἀπόφασιν θανάτου ἐναντίον τριῶν ἑκατομμυρίων ἀλυτρώτων ὅτι ἄφηνε, διὰ παντὸς ἴσως, τουρκικὴν τὴν πόλιν τῶν ἑλληνικῶν λογισμῶν.

Διὰ τὴν ἔλθῃ αὐτῇ λοιπὸν ἡ ὥρα, ἔτρεμαν καὶ τοῦ γέρω Βούλγαρη ἀκόμη τὰ ἀδυσώπητα χεῖλη ὅταν, πρὸ σαράντα ἐπὶ χρόνων, ψηλὰ ἀπὸ τὰ δώματα τῶν ἀνακτόρων, ἔρχονταν πρὸς τοὺς Ἕλληνας τὸ ὄνομα Κωνσταντίνος ὡς μῆνυμα ἐλπίδος καὶ δόξης;

Ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ φιλελευθέρου ὑπουργείου εἶχεν ἀφορμὴν καὶ ἀποτέλεσμα συγχρόνως τὴν ἐκ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου ἐθνικὴν κρίσιν. Εἰς αὐτὴν ἤρχισαν προστιθέμενα ραγδαῖα συμπτώματα βαρυτάτης ἐσωτερικῆς ἀνωμαλίας.

Οὐδὲ ἤτο δυνατόν τὴν συμβῆ διαφοροτικά.

Ἡ ἀποχωρήσασα κυβέρνησις δὲν προήχθη ἀπὸ συνήθη κοινοβουλευτικὴν πλειοψηφίαν. Ἦτο ὄργανον «λαϊκῆς δικτατορίας», ἐγκαθιδρυμένης ἐπὶ ἑξαετίαν καὶ ὀφειλομένης εἰς κοινωνικὴν στρατιωτικὴν ἐπανάστασιν, ἣτις καθιερώθη διὰ τριῶν δημοψηφισμάτων—Αὐγούστος 1910—Νοέμβριος 1910—Μάρτιος 1912.

Ἐναντίον τῆς λαϊκῆς αὐτῆς δικτατορίας ἔθεσεν ἀντιμέτωπον τὴν βασικὴν του ἐξουσίαν ὁ Κωνσταντῖνος.

Κατ' ἐπιφάνειαν διεφώνησε κανονικῶς μὲ τὴν κυβέρνησιν ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Ἐπὶ τῆς διαφωνίας θὰ ἔκρινεν ὡς διαιτητῆς ὁ λαός. Κατ' οὐσίαν, ὁ Βασιλεὺς ἐνήργει ἀντιθέτως πρὸς τὰ συμπεράσματα τῶν συμβουλίων τοῦ Στέμματος, καίτοι ἐλειτούργησαν ταῦτα ἀντὶ τῆς Βουλῆς, ἐνώπιον τῆς ὁποίας ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀχθοῦν λεπτότατα διπλωματικά καὶ στρατιωτικά ζητήματα. Ἀπεμάκρυνε κυβέρνησιν ἔχουσαν μαζί της τὰ τρία τοῦλάχιστον τέταρτα τῶν λαϊκῶν τάξεων, ὡς ἐφάνερωσαν αἱ μετ' ὀλίγον ἐκλογαί. Κατὰ τύπους ἐπροτίμησεν ἀντὶ τῆς «πολιτικῆς γνώμης» τοῦ «λαϊκοῦ δικτάτορος» τὴν τεχνικὴν συμβουλὴν τοῦ ἐπιτελείου. Πράγματι ὅμως οἱ τεχνικοὶ του σύμβουλοι ἦσαν ἐκεῖνοι, μαζί μὲ τοὺς ὁποίους ἀνετράπη ὑπὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1909. Διότι μὲ τὸ νὰ γίνουν ἐπιτελάρχαι, οἱ Δούσμανης καὶ Μεταξᾶς, δὲν ἔπαυσαν νὰ εἶναι οἱ ἀντιδραστικοὶ τοῦ Γουδί⁽¹⁾

Τὰ δεδομένα αὐτὰ ἐκαλύπτοντο ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν. Αὐτὴν ἐξίτηι πρὸς τὸ παρὸν νὰ μονοπωλήσῃ ὑπὲρ τοῦ θρόνου του ὁ μονάρχης καὶ νὰ τὴν ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τὰς ὑπευθύνους κυβερνήσεις. Τὸ ὠμολόγησε καθαρὰ ὁ ἴδιος εἰπὼν :

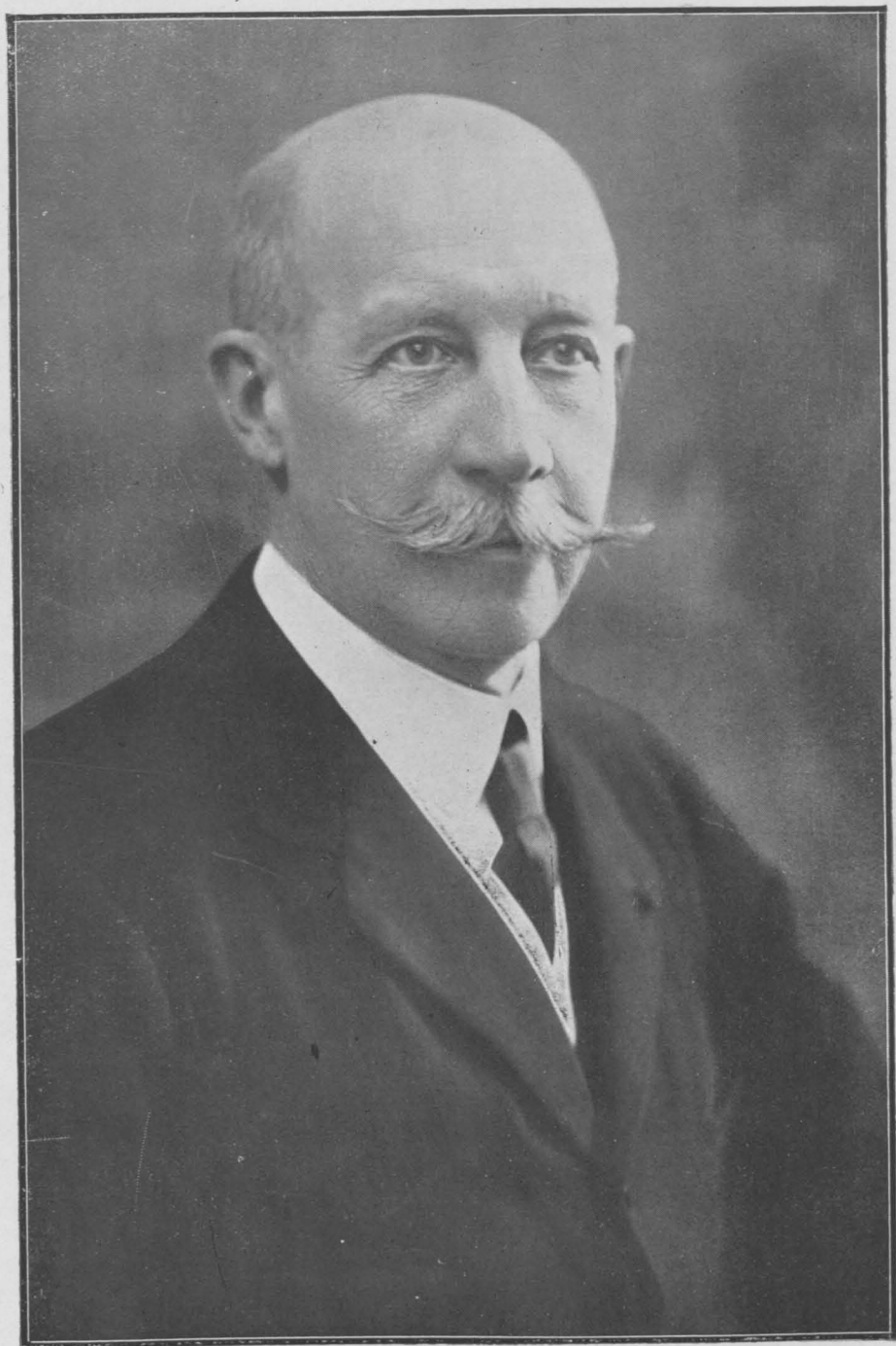
«Τὸ Στέμμα εἶναι ὑπεράνω τῶν κομμάτων. Ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν ἐθνικὴν πολιτικὴν καὶ αὐτὴν ἐννοεῖ νὰ ρυθμίξῃ»⁽²⁾.

Ἐπρόκειτο ἀναμφισβητήτως περὶ πραξικοπήματος τοῦ ἡγεμόνος ἐναντίον τῆς λαϊκῆς ἐξουσίας, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐναντίον τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς τάξεως, ἣτις κατεῖχε τὴν ἀρχὴν ἀπὸ ἑξ ἑτῶν. Τὸ πραξικόπημα ἐκαλύπτετο τυπικῶς, λόγῳ τῆς ὑπερβολικῆς νομιμοφροσύνης τοῦ Βενιζέλου, διὰ τῆς προσφυγῆς εἰς τὰς ἐκλογάς, κυρίως δὲ διότι τὰ εὐρύτερα λαϊκά στρώματα ὑπέθεταν ὅτι τὸ ζήτημα ἦτο καθαρῶς ἐξωτερικόν. Οἱ λαοὶ παθαίνονται διὰ τὰ ἐλάχιστα ἐσωτερικὰ γεγονότα καὶ ἀδιαφοροῦν ἀπέναντι τῶν μεγαλειτέρων ἐθνικῶν ὑποθέσεων.

Ὅταν παρουσιάσθῃ ἡ περίπτωσις, ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἐδίστασε νὰ καταπατήσῃ οὐσιαστικὰ καὶ ἄμεσα λαϊκὰ δικαιώματα ἐσωτερικῆς φύσεως. Ἐπὶ τοῦ παρόντος καὶ ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς ἐθνικῆς περιπετείας ἐγκαθίστατο, ἀντὶ τῆς λαϊκῆς, ἡ βασιλικὴ δικτατορία

(1) Ὁ Νικόλαος Πολίτης φρονεῖ ὅτι ἐὰν ὁ Κωνσταντῖνος ἤθελε νὰ εἶναι αὐστηρῶς συνταγματικὸς βασιλεὺς δὲν ἔπρεπε νὰ διαφωνήσῃ μὲ τὴν Κυβέρνησιν, κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1915. Καὶ τοῦτο διότι τὸ ζήτημα τῆς ἐξόδου ἐκ τῆς οὐδετερότητος δὲν εἶχε τεθῆ εἰς τοὺς ἐκλογεῖς τοῦ Μαρτίου 1912, οἵτινες ἔδωκαν τὴν ἐμπιστοσύνην των πρὸς τοὺς φιλελευθέρους.

(2) Τοῦτο ἐδήλωσε, περὶ τὰς ἀρχὰς Μαΐου 1915, ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος πρὸς τὸν βασιλευτὴν Ἀχαιοῦλιδος Λουκᾶν Κανακάρην Ρούφον.

Πρίγκιψ ΓΕΩΡΓΙΟΣ τῆς Ἑλλάδος.

ΕΠΑΝΟΔΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΟΛΙΓΑΡΧΙΑΝ

Κατὰ συμβουλήν τοῦ Γ. Στρέιτ, ὁ Βασιλεὺς ἀνέθεσε τὸν σχηματισμὸν τῆς κυβερνήσεως εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Ζαΐμην. Ὁ τότε διοικητὴς τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης ἔθεωρεῖτο ὑπὸ τῆς Αὐλῆς ὡς οὐδετερόφιλος καὶ πιστεύων εἰς τὴν στρατιωτικὴν ἰσχὺν τῆς Γερμανίας. Ἐδήλωσεν ὅμως ὅτι δὲν ἔκρινε σκόπιμον τὴν διάλυσιν τῆς Βουλῆς. Θὰ ἐσχημάτιζεν ὑπουργεῖον μόνον ἐὰν τοῦ ἐδίδοτο ἡ ὑπόσχεσις ὅτι προσερχόμενος εἰς τὴν Βουλὴν θὰ ὑπεστηρί- ζετο παρὰ τῆς πλειοψηφίας τῶν φιλελευθέρων.

Ὁ Κωνσταντῖνος ἐγνώριζε παρ' αὐτοῦ τοῦ Βενιζέλου ὅτι ἡ νέα κυβέρνησις δὲν ἔπρεπε νὰ ὑπολογίξη ἐπὶ τῆς κοινοβουλευτικῆς του συνδρομῆς. Ἐν τούτοις ἀπηύθυνε πρὸς τὸν ὑπὸ παραίτησιν πρωθυπουργὸν τὴν ἀκόλουθον ἐπιστολήν:

«Ἀνάκτορον Διαδόχου, Ἀθῆναι. Κυριακὴ 22 Φεβρουαρίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1915. Κύριε πρωθυπουργέ! Εἶδα τὸν κύριον Ζαΐμην, ὁ ὁποῖος μοῦ εἶπε τὰ ἑξῆς: Θεωρεῖ τὴν κυβέρνησιν, τὴν ὁποῖαν εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ σχηματίσῃ, ὡς προσωρινὴν καὶ ὑπηρεσιακὴν. Θεωρεῖ ἀναγκαῖον ν' ἀκολουθηθῇ πολιτικὴ οὐδετερότης πρὸς τὴν Σερβίαν, κατόπιν τῶν ἀναληφθεισῶν ὑποχρεώσεων ἐκ τῆς συμμαχίας, καὶ συνεπῶς τὴν περαιτέρω εἰσαγωγὴν διὰ Θεσσαλονίκης τῶν χειρῶν αὐτῆς. Μοῦ εἶπε προσέτι ὅτι ἔχει ἀποσυρθῆ τῆς πολιτικῆς καὶ δὲν σκοπεύει νὰ ἐπανέλθῃ, δὲν δύναται ἐπομένως νὰ θεωρηθῇ ἀντίπαλος ὑμῶν. Νομίζει ὅμως ὅτι ἡ κυβέρνησις τῆς χώρας διὰ βασιλικῶν διαταγμάτων θὰ ἦτο ἀσέβεια πρὸς τὴν Βουλὴν καὶ τὴν πλειοψηφίαν αὐτῆς.

Ἐπὶ τοὺς ὅρους τούτους, ἐπιθυμῶ νὰ γνωρίζῃ ἐὰν θὰ τοῦ παρέξετε τὴν ὑποστήριξίν σας ἐν τῇ Βουλῇ διὰ τὰ ὑπηρεσιακὰ μέτρα, τὰ ὁποῖα θὰ ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ τῇ ὑποβάλῃ.

Ἄνευ τῶν ἀνωτέρω ὅρων δὲν νομίζει ὅτι θὰ εἶναι δυνατόν νὰ σχηματίσῃ κυβέρνησιν.

Σᾶς παρακαλῶ ἐπὶ τῶν ἐκτιθεμένων νὰ μοὶ δώσητε ἀπάντησιν. Ὅπως ὑμέτερος. *Κωνσταντῖνος Β*».

Ὁ Βενιζέλος ἐνόμισεν ὅτι ὄφειλε νὰ ἐμμεῖνῃ εἰς τὰς ἀποφάσεις τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου καὶ τοῦ κόμματός του. Διὰ τοῦτο ἀπήντησεν ἀμέσως ὡς ἑξῆς:

«Ὁ πρόεδρος τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου. Ἀθῆναι 22α Φεβρουαρίου 1915. Μεγαλειότατε! Γνωρίζει ἡ ὑμετέρα μεγαλειότης πόσον ὀλεθρίαν

θεωρῶ διὰ τὴν Ἑλλάδα τὴν πολιτικὴν, ἣτις πρόκειται νὰ ἐγκαινιασθῇ διὰ τῆς ἐγκυμονουμένης κυβερνητικῆς μεταβολῆς, ὡς ἔλαβον τὴν τιμὴν νὰ ἐξηγήσω χθὲς προφορικῶς εἰς τὴν ὑμετέραν μεγαλειότητα, οἵαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ ἔκβασις τῶν πραγμάτων καὶ ὁσαυδήποτε καὶ ἂν ληφθοῦν προφυλάξεις.

«Ἡ ἄρνησις ἡμῶν ὅπως μετάσχωμεν, ἔστω καὶ ἐν περιορισμένῳ μέτρῳ, τῆς ἐπιχειρήσεως κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, θὰ θεωρηθῇ ὑπὸ τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως καὶ ἰδίως τῆς Ἀγγλίας ὡς ἀθέτησις τῶν ἐν ἀρχῇ τοῦ πολέμου γενομένων ὑποσχέσεων, ὀφειλομένη εἰς τὸ ὅτι ἡ ὑμετέρα μεγαλειότης, δυναστικὴν ἀκολουθοῦσα πολιτικὴν, ἀρνεῖται νὰ ἀκολουθήσῃ ὁδὸν ἣτις δύναται νὰ φέρῃ αὐτὴν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸν γερμανὸν Αὐτοκράτορα.

«Ἄλλ' ὅταν τοιαύτην μορφώση πεποιθήσιν ἡ Ἀγγλία, εἶναι ἀδύνατον νὰ πιστεύσῃ τις ὅτι θὰ ἐξακολουθήσῃ ἐπιδιώκουσα τὴν μεγένθυσιν τῆς Ἑλλάδος, ἀφοῦ τὴν οὕτω μεγεθυνομένην Ἑλλάδα κινδυνεύει νὰ εὔρῃ κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἀνάγκης ἐν τῷ μέλλοντι πρὸς τὸ μέρος τῆς Γερμανίας, ἔνεκα τῆς πολιτικῆς τοῦ παγίου παρ' ἡμῖν μοναρχικοῦ παράγοντος. Διὰ τοῦτο καὶ τὴν νέαν πολιτικὴν, ἣτις πρόκειται νὰ ἐγκατασταθῇ διὰ τῆς κυβερνητικῆς μεταβολῆς, ἐξήγησα πρὸς τὴν μεγαλειότητά σας ὅτι θεωρῶ ἰσοδύναμον πρὸς ὀριστικὴν ἐγκατάλειψιν πάσης ἰδέας πρὸς περαιτέρω μεγένθυσιν καὶ πιθανὸν νέον διπλασιασμὸν τῆς Ἑλλάδος ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ὡς, κατ' ἀνάγκην, περιορισμὸν τῆς ἐθνικῆς ἐν τῷ μέλλοντι πολιτικῆς εἰς προστασίαν τῶν ἤδη κτηθέντων, ἀφοῦ θὰ λείπῃ μὲν τὸ ἀναγκαῖον ἔρεισμα διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς πολιτικῆς ἐκείνης, ἡ σταθερὰ ὑποστήριξις τῆς Ἀγγλίας, δὲν θὰ δύναται δὲ νὰ εὔρεθῇ τὸ ἔρεισμα τοῦτο ἐν Γερμανίᾳ, ἀφοῦ ἡ δύναμις ἀκριβῶς αὕτη ἀποβλέπει εἰς τὴν οὐχὶ ἀπλῶς οικονομικὴν ἀλλὰ καὶ πολιτικὴν κατάκτησιν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἐπομένως ἔσται ὁ ἀμείλικτος ἐν τῷ μέλλοντι διώκτης πάσης ἐκδηλώσεως μικρασιατικῆς ἐκ μέρους ἡμῶν πολιτικῆς. Ὅταν ταῦτα, ἅτινα χθὲς ἐξήγησα διὰ μακρῶν τῆ ὑμετέρᾳ μεγαλειότητι, εὐαρεστηθῇ αὕτη νὰ ἐνθυμηθῇ, πρὸς δὲ καὶ τοὺς κινδύνους οὓς καὶ δι' αὐτὴν τὴν συντήρησιν τῶν κεκτημένων ἐγκλείει ἡ νέα πολιτικὴ, ἣτις πρόκειται νὰ ἐγκαινιασθῇ διὰ τῆς ἀποφασισθείσης μεταβολῆς, θέλει ἀναγνωρίσει ὅτι ὁ κ. Ζαΐμης, ζητῶν νὰ συμμετάσχῃ τῶν εὐθυνῶν του διὰ τῆς κοινοβουλευτικῆς ἐγκρίσεως τῆς κυβερνήσεώς του, ζητεῖ πολλὰ πράγματα, καὶ πρὸ πάντων πράγματα τὰ ὅποια ἐὰν ἐνεκρίνοντο παρ' ἐμοῦ, θὰ ἀπετέλουν κατάφωρον νοθεῖαν τοῦ πολιτεύματος ὅπερ ἀποτελεῖ τὸ παλλάδιον τοῦ ἐθνικοῦ μας βίου.

«Ὁ κ. Ζαΐμης, ἀφοῦ ἀναλαμβάνει νὰ ἐγκαινιασθῇ πολιτικὴν, ἡ ὁποία γνωρίζει ὅτι δὲν ἐγκρίνεται ὄχι ἀπλῶς ὑπὸ τῆς δεδηλωμένης γνώμης τῆς Βουλῆς, ἀλλ' οὐδὲ ὑπὸ τῆς κοινῆς ἐν γένει γνώμης τῆς χώρας, θὰ εὐρίσκειται δὲ ἐπομένως κατ' οὐσίαν ἐκτὸς τοῦ πολιτεύματος, δύναται ν' ἀναλάβῃ καὶ τὴν πολὺ μικροτέραν εὐθύνην τοῦ νὰ διοικήσῃ διὰ νομοθετικῶν διαταγμάτων, ἀφοῦ ἔνεκα τῶν ἐξωτερικῶν περιστάσεων, ὑπεσχέθη ἤδη εἰς τὴν μεγα-

λειότητά σας ὅτι οὐδεμία θὰ διατυπωθῆ κατὰ τούτου ἐκ μέρους τῆς πλειοψηφίας διαμαρτυρία.

«Ἐὰν ἔξ ἄλλου ὁ κ. Ζαΐμης πιστεύῃ ὅτι ἡ κυβερνητικὴ μεταβολὴ ἐγκρίνεται ὑπὸ τῆς κοινῆς γνώμης, θεωρῆ δὲ καὶ πρόσφορον τὸν χρόνον πρὸς διεξαγωγὴν ἐκλογῶν, δὲν ἔχει παρὰ νὰ κάμῃ ἔκκλησιν πρὸς τὴν χώραν προβαίνων εἰς ἐκλογάς, ὅτε θὰ εὐρίσκειται καὶ κατὰ τύπους καὶ κατ' οὐσίαν ἐντὸς τοῦ πολιτεύματος. Τῆς ὑμετέρας μεγαλειότητος εὐπειθέστατος θεράπων, Ἐλευθέριος Κ. Βενιζέλος».

Ἄλλ' ὁ Α. Ζαΐμης δὲν εἶχε μαχητικὰς ἱκανότητας. Ἐνήργησε δις ἕως τότε ἐκλογάς, τὸ 1898 καὶ τὸ 1902, χάρις νὰ κατορθώσῃ τὸν σχηματισμὸν σημαντικοῦ κόμματος. Δὲν θὰ ἄφηνε τὴν διοίκησιν τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης διὰ νὰ ἐφαρμόσῃ πολιτικὴν, ἥτις δὲν ὠφείλετο εἰς αὐτὸν καὶ τῆς ὁποίας διέβλεπε τοὺς κινδύνους. Κατέθεσεν ἐπομένως τὴν ἐντολήν.

Ἐπὶ αὐλικῶν καὶ ἐπιτελικῶν τινων ἐρρίφθη τότε τὸ ὄνομα τοῦ Δ. Γούναρη. Ὁ Γεώργιος Στρέϊτ ἔβλεπεν ὅτι ἡ περίστασις ἐχρειάζετο πρὸ πάντων ἀνθρώπων μὲ διπλωματικὴν πείραν καὶ δεξιότητα. Τοιοῦτον κατ' ἐξοχὴν ἐθεώρει τὸν Ζαΐμην. Μετὰ τὴν ἀδυναμίαν του, ἔπρεπε νὰ ζητηθῆ ἄλλος μὲ παρόμοια προσόντα. Ὁ Γ. Στρέϊτ συνειργάσθη πρὸ διετίας εἰς Λονδῖνον μετὰ τοῦ Στεφάνου Σκουλούδη καὶ συνεφώνει συνήθως μαζί του. (1)

Ὁ Σκουλούδης, ὅστις ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ Βασιλέως, ἦτο ἤδη ὀγδοῆντα ἐτῶν καὶ εὐρίσκετο ἀπὸ δέκα χρόνων ἐκτὸς τῆς Βουλῆς. Θὰ ἐσχημάτιζεν ἀναγκαιῶς κυβέρνησιν ἐκλογῶν καὶ ἀνεγνώριζε πλήρη ἀποτυχίαν ἀπέναντι τοῦ Βενιζέλου. Συνέστησε καὶ αὐτὸς τὴν λύσιν τοῦ Γούναρη, ὁ ὁποῖος ὠργάνωσε, τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1909, τὴν μεγάλην ὑποδοχὴν τῶν Πατρῶν πρὸς τὸν ἀποδημοῦντα Διάδοχον Κωνσταντῖνον. Ὁ Δ. Γούναρης συνεσκέπετο ἐπὶ δύο ἡμέρας μὲ τὸν Βασιλέα καὶ τὸν ἐπιτελάρχην Β. Δούσημανην. Ἐμελέτησε τὰ πρακτικὰ τοῦ συμβουλίου τοῦ Στέμματος, τὸ ὑπόμνημα τοῦ Ἐπιτελείου, ἀρκετὰ ἔγγραφα ἐκ τοῦ βασιλικοῦ ἀρχείου καὶ τὸ ἀπόγευμα τῆς 23ης Φεβρουαρίου, εἶχεν ἔτοιμον τὸν κατάλογον τῶν ὑπουργῶν. Ἡ νέα κυβέρνησις ὠρίσθη, τὸ πρῶτ' τῆς 24ης Φεβρουαρίου καὶ κατηρτίσθη ὡς ἑξῆς: Γούναρης τῶν Στρατιωτικῶν, Γ. Χρηστάκης Ζωγράφος, ἄλλοτε πρόεδρος τῆς αὐτονόμου Βορείου Ἡπείρου, ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν, Ν. Τριανταφυλλάκος βουλευτῆς Ἀρκαδίας τῶν Ἐσωτερικῶν, Π. Τσαλδάρης βουλευτῆς Κορινθίας τῆς Δικαιοσύνης, Ν. Στραῦτος βουλευτῆς Αἰτωλοακαρνα-

(1) Ὁ Δημήτριος Γούναρης ἦτο ἀνακόλουθος πρὸς τὰς θεμελιώδεις πολιτικὰς ἀρχάς του καὶ διὰ μόνου τοῦ γεγονότος ὅτι ἐσχημάτισε κυβέρνησιν ἀνευ λαϊκῆς ἐμπιστοσύνης οἰασθήποτε, μὲ τὴν ἀποκλειστικὴν εὐνοιαν τοῦ Στέμματος. Πράγματι τὴν 3 Ἰανουαρίου 1912 ὀμιλῶν ἐν Πάτραις εἶπε:

«Τὰ κόμματα δὲν πρέπει νὰ δημιουργοῦνται διὰ τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ Α ἢ Β εἰς ἀρχηγόν, ὅστις νὰ ἐργασθῆ πρὸς ἄγρην ὀπαδῶν, ἀδιάφορον ἂν ἡ ἀνακήρυξις γίνεται Ἄνωθεν ἢ ἀπὸ κύκλον πολιτευομένων. Αἱ οὕτω δημιουργούμεναι ὀμάδες δὲν εἶναι κόμματα, ἀλλὰ φατρία, οὐδὲν καλὸν δυνάμεναι νὰ ἀπεργασθοῦν εἰς τὸν τόπον».

νίας τῶν Ναυτικῶν, Χ. Βοζίκης τῆς Παιδείας, Ἰ. Αθ. Εὐταξίας τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας, Π. Πρωτοπαπαδάκης τῶν Οἰκονομικῶν, Γ. Μπαλατζῆς τῆς Συγκοινωνίας. (1)

Ἡ συγκρότησις τῆς νέας κυβερνήσεως ἐπροξένησεν ἔκπληξιν κατ' ἀρχάς. Ὅταν τοῦ ἀνήγγειλαν τὸ γεγονός, ὁ Γεώργιος Θεοτόκης παρετήρησε :

«Ὁ κύριος Γούναρης εἶναι ἀξιόλογος νομικὸς καὶ εὐφραδέστατος ρήτωρ. Ἀλλὰ κυβερνῶνται τὰ κράτη εἰς τὰς σημερινὰς μάλιστα περιστάσεις, μὲ τὴν καλλιέπειαν ;»

Ὁ Θεοτόκης ἤθελε νὰ εἶπῃ ὅτι ὁ Γούναρης δὲν ἀνῆκεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν πολιτικὴν σχολὴν τῆς ἐνεργείας, ἀντιπροσωπευομένην κυρίως ἀπὸ τὸν Ἰ. Αλ. Κουμουνδοῦρον, Χαρ. Τρικούπην, Ἰ. Βενιζέλον. Ἦτο ρήτωρ. Δὲν διεδέχτο οὔτε αὐτὸν καὶ τὸν Γ. Θεοτόκην. Ἦτο ἐπίγονος τοῦ Ἰ. Επαμ. Δεληγεώργη, τοῦ Θεοδώρου Δεληγιάννη, τοῦ Δ. Ράλλη.

Ἐν τούτοις ἡ βασιλικὴ ἐκλογὴ ἐνεφανίσθη ἐπιτυχῆς ἀπὸ ἀπόψεως ἐντυπώσεως. Ἡ διευθύνουσα ἀστικὴ τάξις ἐνόμιζε τὸν Γούναρην ἰδικόν της. Ἄν εἶχε καὶ μερικὰς ἀμφιβολίας τὰς διέλυσεν ὁ ἴδιος ὁ Βενιζέλος, ἀνακηρύξας τὸν βουλευτὴν Πατρῶν ὡς ἐπιφανῆ ἀντιπρόσωπον τῆς νέας καταστάσεως, διὰ τῆς δημοσίας ἀνακοινώσεώς του ἀπὸ 1ης Ἰανουαρίου 1915.

Ὁ Γ. Θεοτόκης, οἱ ἄστοι καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῶν Βενιζέλος ἐπλανῶντο.

Ἡ ἀναγκαία ἔννοια τῆς βασιλικῆς προτιμήσεως ἦτο ἄλλη.

Ἡ νεοελληνικὴ ὀλιγαρχία, ἠττηθεῖσα βιαίως τὸ 1909, συνετάσσετο ἐκ νέου. Εἶχεν ἀρχηγὸν ἓνα Βασιλέα θεληματικὸν καὶ ἰσχυρόν, ἔνδοξον. Διὰ τοῦ Ἐπιτελείου ἴσκει ἀποφασιστικὴν ἐπιρροὴν εἰς τὰ μεγάλα ζητήματα τῆς Πολιτείας. Ἐκ τῆς παλαιᾶς παντοδυναμίας τῆς ὀπέμενεν ἡ κομματικὴ ὀργάνωσις. Τῆς ἔλειπεν ὁ συγχρονισμὸς καὶ ἄφθορος κοινοβουλευτικὸς ἀρχηγός. Αὐτὸν εὗρηκεν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Δημητρίου Γούναρη.

Ἡ ἀτομικὴ ἀρετὴ, ἡ πολυμάθεια, ἡ ἀποχὴ ἐκ τῆς ἀρχῆς, ἡ πείρα τοῦ βήματος, ἡ ἀκμὴ τῆς ἡλικίας καὶ ἡ εὐγλωττία τοῦ νέου πρωθυπουργοῦ ἦσαν μοναδικὰ ἐφόδια διὰ τὴν παρὰ τούτου ἐκπροσώπησιν τῆς ὀλιγαρχίας ἐνώ-

(1) Αἱ ἐπιστολαὶ Κωνσταντίνου καὶ Βενιζέλου ἐλήφθησαν ἐκ τῆς γραμματείας τοῦ ὑπουργικοῦ Συμβουλίου.

Ὁ Δ. Γούναρης ἐγεννήθη εἰς Πάτρας τὴν 5ην Ἰανουαρίου 1867. Ἦτο διαπρεπὴς δικηγόρος, συμπληρώσας τὰς σπουδὰς του τῶν Ἀθηνῶν εἰς Γερμανίαν. Περὶ τῆς πολιτικῆς του σταδιοδρομίας ἔγινεν ἤδη λόγος. Μετὰ τὰς ἐκλογὰς τοῦ 1912 ἐτήρησεν ἀνεξάρτητον ἀπὸ τοῦ Γ. Θεοτόκη πορείαν. Περὶ τὰ τέλη τοῦ 1914 ἐμήνυσε διὰ κοινοῦ φίλου πρὸς τὸν Ε. Βενιζέλον ἐὰν γινομένων ἐκλογῶν, θὰ παρεχώρουν οἱ φιλελεύθεροι δύο-τρεῖς θέσεις εἰς τοὺς συνδυασμούς των, διὰ τὸν Δ. Γούναρην καὶ τοὺς ἀτομικοὺς του φίλους. «Βεβαίως, ἀπήντησεν ὁ Ε. Βενιζέλος. Ἀλλὰ νὰ δοθοῦν ἑννέα θέσεις, ὥστε, ἐν δεδομένῃ στιγμῇ νὰ σχηματίσῃ κυβέρνησιν, ὁ κ. Γούναρης». Ὁ Δ. Γούναρης ἐγένετο ἐκ νέου πρωθυπουργὸς τὸ 1921—1922 καὶ ὑπέστη τὸν διὰ τυφεισμοῦ θάνατον, τὴν 15ην Νοεμβρίου 1922 μετὰ τὴν ἤτταν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Μαζί του ἐθανατώθησαν οἱ Ν. Στράτος, Π. Πρωτοπαπαδάκης, Ν. Θεοτόκης, Γ. Μπαλατζῆς καὶ ὁ τέως ἀρχιστράτηγος Γ. Χατζανέστης.

πιον τῶν λαϊκῶν στρωμάτων. Ὁ Βασιλεὺς τὸν ὠνόμαζε πρόεδρον τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου. Οὐσιαστικῶς τὸν διώριζε συνήγορον τῆς δυναστικῆς ἑξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ Στέμματος πρὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ δήμου.

«Κοινοβουλευτικὸς δικηγόρος τῆς ὀλιγαρχίας».

Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι ὁ Δημήτριος Γούναρης, θελήσας κάποτε νὰ συγκριθῆ μέ τινα τῶν παλαιότερων πολιτικῶν, ἀνέτρεξεν εἰς τὸν ἀτυχῆ πρωθυπουργὸν τῆς Γαλλίας Αἰμίλιον Ὀλιβιέ. Ἰκανώτατος δικηγόρος, εὐφραδῆς ρήτωρ, πολυμαθὴς καὶ ἔντιμος, ὁ Ὀλιβιέ ἐγκατέλειπε τὴν ἐλευθέρων-ἀστικὴν τάξιν ἐκ τῆς ὁποίας ἀνεδείχθη διὰ νὰ γίνῃ πρωθυπουργὸς τοῦ αὐτοκρατορικοῦ δικτάτορος Ναπολέοντος τοῦ τρίτου. Λαμπρὸς κοινοβουλευτικὸς, ἔστρεψεν διανογὰς κρίσεως, πρακτικοῦ τοῦ καὶ ἀποφασιστικότητος. Ἄγνων καλὰ - καλὰ ποῦ ἐφέρετο, ὠδήγησε τὴν Γαλίαν εἰς τὴν φρικτὴν ἤτταν τοῦ 1870. Αὐτὸν εὐρήκεν ὁ Γούναρης διὰ νὰ παραλληλισθῆ καὶ ἐκεῖνον τὸ παράδειγμα ἐπεκαλέσθη πρὸς ὑπεράσπισίν του, ὀλίγους μῆνας πρὸ τοῦ σκληροτάτου ἀληθῶς τέλους του (1).

Ἀντελήφθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὁ Γούναρης εἰς τί προωρίζετο; Ὑποπεύθη ἐκεῖθεν τῶν θρόνων, τῶν ἀξιωματίων καὶ τῆς ἱκανοποιήσεως τοῦ ἄρχειν, τὴν τρομερὰν ὄργην τοῦ πλήθους ἐναντίον ἐκείνων οἱ ὁποῖοι δὲν τοῦ μένουν πιστοί; Ἐπέρασεν ἀπὸ τὸ βλέμμα τοῦ φιλοσοφικοῦ αὐτοῦ ρεμβαστοῦ ἢ φοβερὰ εἰκὼν τῆς τραγικῆς νοεμβριανῆς αὐγῆς τοῦ 1922;

Διὰ πολιτικὸν ἄνδρα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς κοινωνιολογικῆς παρατηρήσεως τοῦ Γούναρη δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ὑποτεθῆ ἄγνοια τῶν ἀληθῶν ὄρων ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐδημιουργήθη τὸ καθεστῶς τοῦ 1909. Εἶναι ὁ πρῶτος ἴσως Ἕλληνας, ὁ προσδιορίσας σαφῶς τὴν διαδικασίαν τῆς συγκροτήσεως τῶν κομμάτων ἀπὸ ὀργανωμένα συμφέροντα τάξεων. Ἐπίστευε τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1915 ὅτι ἀναλαμβάνων τὴν ἐξουσίαν ἀντεπροσώπευεν ἀπλῶς τὴν ἀντίθετον πρὸς τοὺς φιλελευθέρους ἑξωτερικὴν πολιτικὴν; Ἐνόμιζεν ὁ Γούναρης, ὅτι ὁ λόγος τοῦ διορισμοῦ του ἦσαν αἱ ἀόριστοι θεωρητικαὶ γνώμαι του περὶ βαλκανικῆς ὁμοσπονδίας ὑπὸ τὴν Αὐστρίαν ἢ αἱ ἰδέαι του περὶ Γερμανίας ὡς φυσικῆς συμμάχου τῆς Ἑλλάδος; Εἰς τοῦτο ἐξηγτιλεῖτο ἢ ἀποστολή του; Δὲν ἔβλεπεν ὀπισθεν τῆς βασιλικῆς εὐνοίας τὰ συνησπισμένα συμφέροντα τῆς ὀλιγαρχίας, τῆς δυναστείας τῆς ἀντιδράσεως ἐναντίον τοῦ 1909; Καὶ ἂν ἀκόμη ἠπατάτο κατὰ τὰς πρώτας στιγμὰς, ἢ ἐξέλιξιν τῶν γεγονότων ἤμποροῦσε νὰ τὸν ἐξαγάγῃ ἀπὸ τὴν πλάνην. Ἐξεναντίας ἐβυθίζετο περισσότερον εἰς αὐτὴν καὶ ἀπὸ ἐθελοντοῦ ἔγινε στύλος τῆς ὀλιγαρχίας.

Κατὰ τὴν πρώτην του πρωθυπουργίαν, ὁ Γούναρης ἀπέδειξεν ὅτι ἦτο ἀπαράσκευος πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς δεινῆς ἄλλωστε ἐκείνης κρίσεως. Ἐρευνητικὸς, συζητητικὸς, φιλόπονος, δὲν ἀντελαμβάνετο τὰ διεθνή ζητήματα μέ

(1) Τὸν Ὀλιβιέ ἐπεκαλέσθη πρὸς δικαίωσίν του ὁ Δ. Γούναρης, ὁμιλῶν τὸ 1921 μὲ τὸν ἔμπιστον αὐτοῦ Α. Φραγκούλην ὅστις ἀναφέρει τὸ πρᾶγμα εἰς τὸ βιβλίον του «Ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ Παγκόσμιος Κρίσις» τόμος 1 σελίς 366.

τὴν ἐτοιμότητα ἐκείνην, ἣτις ἀποτελεῖ τὴν πρώτην ιδιότητα τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν. Παρεσύρετο ἀπὸ τὸν Π. Πρωτοπαπαδάκη, ὅστις ἦτο εἶδος πνευματικοῦ πατρὸς τοῦ Γούναρη καὶ ἐνόμιζεν ὅτι ἡ ἀποστολή τοῦ νέου πρωθυπουργοῦ συνίστατο εἰς τὸ νὰ εἶναι «διωρισμένος ἀντίπαλος» τοῦ Βενιζέλου.

Ἐκ τῶν ἄλλων ὑπουργῶν, ὁ Π. Τσαλδάρης ἐστάθη πάντοτε ἐπιστήθιος φίλος τοῦ Δ. Γούναρη, ἀλλ' ἐλλείπει μαχητικότητος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐξουδετερώνη τὴν ἐπ' αὐτοῦ ἐπιρροὴν τοῦ Πρωτοπαπαδάκη καὶ Βοζίκη.

Ὁ Νικόλαος Στράτος εἶχεν ἔξοχα προσόντα. Ὁξύς, δραστήριος, μελετηρὸς καὶ ρήτωρ λαμπρὸς, ἀπεμακρύνθη δις ἐκ τῶν φιλελευθέρων, διότι δὲν ἠδύνατο νὰ προσαρμοσθῇ εἰς τὰς ἀξιώσεις τῆς νέας πολιτικῆς ζωῆς. Ἡ φιλοδοξία καὶ ἡ σπεύδουσα τῆς κρίσεως ἀντίληψις του, ἐκάλυπταν τὰ πλούσια χαρίσματα τοῦ Στράτου. Ἡ ἐξουσία δὲν ἦτο μέσον, ἀλλὰ σκοπὸς δι' αὐτόν.

Οἱ Ἀθανάσιος Εὐταξίας καὶ Ν. Τριανταφυλλᾶκος, παλαιοὶ ὑπαρχηγοὶ διαφόρων κομμάτων, ἐθεωροῦντο προσωπικοὶ ἐχθροὶ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1910. Ὁ πρῶτος διωρίσθη ὑπουργός, τρεῖς ἡμέρας μετὰ τὴν ἀποστολὴν ἑνὸς τηλεγραφήματος πρὸς τοπικὸν κομματάρχην του, τὸν ὁποῖον ἐπληροφόρει ὅτι ἤρχιζεν ἀγὼν μετὰ τοῦ Βενιζέλου, θέλοντος τὸν πόλεμον καὶ τοῦ Βασιλέως, ὅστις ἐπόθει τὴν εἰρήνην χάριν τοῦ λαοῦ.

Ὁ Γ. Μπαλτατζῆς, ἀγαθώτατος καὶ ἀβρότατος ἄνθρωπος, ἐξημερῆσε καλόβολος βοηθὸς τῆς γερμανοφιλοῦ πολιτικῆς τοῦ Γ. Θεοτόκη κατὰ τὸ 1907—1909. Τότε συνεδέθη στενῶς μὲ τὸν εἰς Ἀθήνας καὶ ἔπειτα εἰς Κωνσταντινούπολιν διάσημον Γερμανὸν πρέσβυν Βαγκεναῖν.

Τὸν Χαρ. Βοζίκην διοικητὴν Μυτιλήνης ἐπὶ τῶν φιλελευθέρων, προώριζαν οἱ διάδοχοί των εἰς ἐκλογικὰ ἰδίως ἔργα.

Τοῦ Γ. Χρηστάκη - Ζωγράφου ἡ φήμη ἦτο πολὺ πλέον ἀνωτέρα τῆς πραγματικῆς του βαρύτητος. Ἀγαθότης προθέσεως, ζωηρὸς πατριωτισμὸς καὶ εὐγένεια χαρακτῆρος ἐσκιαζόντο ὑπὸ νοσηρᾶς νευροπαθείας. Ὁρμητικὸς καὶ συγχρόνως ἄβουλος. Τηλεφωνῶν εἰς τὸν Γ. Στρέϊτ τὴν πρώτην πρωϊνὴν ὥραν, ὅτι ἡ Ἑλλάς ἔπρεπε νὰ ἐξέλθῃ αὐτοστιγμὴ τῆς οὐδετερότητος καὶ ἀφυπνίζων αὐτόν, τὴν ἰδίαν ἀνγῆν, διὰ νὰ ἀποσύρῃ ὅσα εἶπε. Διακρίων τὸ ὀρθόν, ἀλλὰ μὴ ἀντέχων ὅσον ἐχρειάζετο διὰ νὰ τὸ ἐπιβάλῃ, ὁ Χρηστάκης - Ζωγράφος παρέμευεν ἐντελῶς ξένος ἀπὸ τοὺς συναδέλφους του. Ἐθεωρεῖτο ἡ σημαντικωτέρα μετὰ τὸν Γούναρη καὶ ἴσως πρὸ αὐτοῦ προσωπικότης τῆς κυβερνήσεως, χωρὶς οὐδεμίαν τελικῶς ἐπιρροὴν νὰ ἀσκῇ εἰς τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς.

Τὸ ἑτερογενὲς τοῦτο ὑπουργεῖον ἐνεπνέετο ἀπὸ δύο ἀρχάς, κοινὰς εἰς ὅλα τὰ μέλη του, ἐξαιρέσει τοῦ Ζωγράφου. Τὸν ἔρωτα τοῦ παλαιοκομματισμοῦ ὡς μέθοδον καὶ τὸ μῖσος ἐναντίον τοῦ Βενιζέλου ὡς σκοπόν. Ὁ Δ. Γούναρης εἰς ἕνα ἀπὸ τοὺς θεωρητικὸς ἀφορισμοὺς του δανεισμένους ἐκ τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας εἶχεν εἶπει :

«Ἡ ἔννοια τοῦ κράτους ὀρχίζει ἀπὸ τὸν χωροφύλακα καὶ τελειώνει εἰς τὴν φυλακὴν».

Τὴν ἐντελῶς θεωρητικὴν αὐτὴν πρότασιν ἐφήρμοσε πολιτικῶς ὁ νέος πρωθυπουργός. Τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς ἑξαμήνου διαβάσεώς του ἀπὸ τὴν ἀρχὴν εἶναι ἡ προσπάθεια νὰ μεταβάλλῃ τὴν Ἑλλάδα εἰς κράτος καθαρῶς ἀστυνομικόν. Ὅχι μόνον ἐκυβέρνησα ἡ χωροφυλακὴ καὶ ὠργάνωνε διαδηλώσεις ἢ ἀστυνομία, ἀλλ' ἀπεκαλύφθη ὅτι μέλη τῆς μυστικῆς σωματοφυλακῆς-τῶν ἀνακτόρων ἐνείχοντο εἰς συνωμοσίαν ἐναντίον τῆς ζωῆς τοῦ Ε. Βενιζέλου. Καὶ ὅταν ὁ ἰδιαιτέρος γραμματεὺς τοῦ Βασιλέως Γεώργιος Μελάς, κατήγγειλε τὸ γεγονός, ὁ πρωθυπουργὸς δὲν διέταξε τὴν τιμωρίαν τῶν δολοφόνων ἀλλὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ γραμματέως τῆς αὐτοῦ μεγαλειότητος, διότι αἱ ἰδέαι του ἦσαν ἀντίθετοι πρὸς τὰ συμφέροντα τῆς κυβερνήσεως (1)!

Ὁ Βενιζέλος ἀπηγόρευσε τὰ συλλαλητήρια καὶ τὰς συγκεντρώσεις κατὰ τὸ τριήμερον διάστημα τῆς παραιτήσεώς του μέχρι τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ νέου ὑπουργείου. Οἱ διάδοχοί του ὠργάνωσαν στρατιωτικὰς παρελάσεις ἐναντίον του, ἀπέκλειαν τὴν ἐπικοινωνίαν μὲ τὸν οἶκον του, τὸν μετεχειρίζοντο προληπτικῶς ὡς μέλλοντα ταραξίαν.

Ἐπερὶ τὸ ἐθνικὸν ζητήματός ἐτέθη ἡ ἐσωτερικὴ κρίσις. Ἡ ὀλιγαρχία ἐξήτει, ἄνευ προσχημάτων, νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν πρὸ τοῦ 1909 δύναμίν της. Εἰς ἐκ τῶν χαρακτηριστικωτέρων ἀντιπροσώπων της, ὁ ἄλλοτε διοικητὴς τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης Ἰωάννης Εὐταξίας ἔλεγε:

«Ὁ Βασιλεὺς εἰς τοὺς ἀποθηρασυνθέντας ἐκ τῆς ξενικῆς (:) προστασίας καὶ τῆς ἀβουλίας τῆς Βουλῆς, ἐφώναξε στεντορειῶς:

«Στήτε πρὸ τοῦ τοιοῦτου ἐγχειρήματος (τοῦ πολέμου) ἢ ἀναχωρήσατε ὡς τάχιστα ἐκ τῆς ἀρχῆς!».

Ἀνώτατοι ὑπάλληλοι τοῦ κράτους, ὡς ὁ διευθυντὴς τῶν ταχυδρομείων καὶ ὁ ἐπιθεωρητὴς τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως Ἀττικοβοιωτίας, ἐκήρυσσαν, δι' ἐπισήμων προσφωνήσεων καὶ ἐγκυκλίων ὅτι ἡ πίστις πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἡ ἀγάπη εἰς τὸν Κωνσταντῖνον εἶναι τὸ πρῶτον καθῆκον ὅλων τῶν Ἑλλήνων. (2)

Ὡς ἐκ τούτου, ἡ κυβερνήσις Γούναρη παρεῖχε τὴν ἐντύπωσιν ὁμάδος πολιτικῶν ἀνδρῶν, ἀσκούντων τὴν ἐξουσίαν ὄχι πρὸς ἐκτέλεσιν θετικῶν ἔργων ἀλλὰ πρὸς κατάργησιν ἐκείνων τῆς προκατόχου.

Ὁ φιλελευθερὸς τύπος ἔκρινε μετ' αὐστηρότητος, ἐνίοτε ὑπερβολικῆς, τὴν ἑξωτερικὴν πολιτικὴν τοῦ Ὑπουργείου. Ὁ Δ. Γούναρης καὶ συνάδελφοί του ἐνόμιζαν ὅτι κάθε ἄρθρον ἀντιπολιτευομένης ἐφημερίδος ὑπηγορεύετο ἀπὸ τὸν Βενιζέλον. Πλάνη. Αὐτὴν ἐν τούτοις τὴν ὑπόθεσιν ἐκλαμβά-

(1) Γεωργίου Μ Μελά. «Ὁ Κωνσταντῖνος», ἀναμνήσεις τοῦ πρώην γραμματέως του, σελίδες 182—183 τῆς ἑλληνικῆς ἐκδόσεως.

(2) Ὁ Ἰωάννης Εὐταξίας πρὸς τοὺς ἐκλογεῖς Φθιώτιδος καὶ Φωκίδος. Ἀπρίλιος 1915. «Ὁ Ἑλληνικὸς Μοναρχισμὸς» τοῦ Ν. Ἀποστολοπούλου δίδει μὲ ἀuthεντικὰ κείμενα πιστὴν εἰκόνα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

νοῦσα ὡς πραγματικότητα καὶ ἐνῶ ὁ ἀρχηγὸς τῶν φιλελευθέρων παρέμενε εἰς Σπέτσας, ἡ κυβέρνησις ἀπῆντησε μὲ ἐπίσημον ἀνακοινωθὲν εἰς ἀνευθύνους δημοσιογραφικὰς ἐπιθέσεις (1).

Ἡ δῆλωσις τῆς κυβερνήσεως ἔλεγεν ὅτι ἡ διαφορὰ τῆς πολιτικῆς τῆς ἀπὸ τὴν τοῦ Βενιζέλου συνίστατο εἰς τὸ γεγονός ὅτι ὁ τελευταῖος οὗτος ἦτο διατεθειμένος νὰ προβῆ εἰς παραχωρήσεις εἰς βάρος τῆς ἀκεραιότητος τοῦ κράτους. Ἡ μομφὴ ἦτο σαφής. Ἐπρόκειτο περὶ τῶν δύο ὑπομνημάτων πρὸς τὸν Βασιλέα, διὰ τῶν ὁποίων ὁ Βενιζέλος ἐξήταξε τὸ ἐνδεχόμενον τῆς μετὰ τὴν εἰρήνην ἐκχωρήσεως τῆς Καβάλλας εἰς τὴν Βουλγαρίαν, ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ μετᾶσχη μὲν αὕτη τοῦ πολέμου μετὰ τῆς Ἑλλάδος ὑπὲρ τῆς Σερβίας, νὰ λάβῃ δὲ ἡ Ἑλλάς τὸ τετράγωνον Γευγελῆς-Δοϊράνης καὶ 140.000 τετραγωνικῶν χιλιομέτρων εἰς Μικρασίαν. Τὰ δύο ὑπομνήματα περιεῖχαν σκέψεις ἀπολύτως προσωπικὰς τοῦ πρωθυπουργοῦ πρὸς τὸν Βασιλέα. Πλὴν τοῦ Ν. Πολίτη καὶ τῶν τότε ὑπουργῶν, οὐδεὶς οὔτε Ἕλληνας, οὔτε ξένος ἔλαβε γνῶσιν τούτων. Τὰς ἀτομικὰς του ἐκείνας ἰδέας ἠκύρωσεν ὁ Βενιζέλος, διὰ τοῦ τρίτου ὑπομνήματος τῆς 17ης Φεβρουαρίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1915 καὶ τῆς πολιτικῆς του τῶν Δαρδανελλίων, ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τὴν στάσιν τῆς Βουλγαρίας.

Τὸ σφάλμα τῆς κυβερνήσεως ἦτο βαρύτερον. Ἐχρησιμοποίησε, ἕνεκα λόγων ἐσωτερικῆς ἐκμεταλλεύσεως, ἀπόρητα τοῦ κράτους καὶ ἀπέδιδεν εἰς τὸν τέως πρωθυπουργὸν ὠρισμένην πολιτικὴν, χωρὶς νὰ ἀναφέρωνται αἱ προϋποθέσεις αὐτῆς καὶ ἀνευ οὐδεμιᾶς ἐξηγήσεως ὅτι τὸ σχέδιον, ἀντιμετωπισθὲν πρὸς στιγμὴν, δὲν ὑφίστατο πλέον. Ἐπληροφορεῖτο οὕτω ἡ Βουλγαρία ὅτι ὁ ἐπιφανέστερος πολιτικὸς καὶ τὸ ἰσχυρότερον πολιτικὸν κόμμα τῆς Ἑλλάδος ἦσαν πρόθυμοι εἰς παραχωρήσεις πρὸς αὐτήν.

Ὁ Ε. Βενιζέλος ἐπανῆλθεν ἀπὸ τὰς Σπέτσας καὶ ἠξίωσεν ἐγγράφως παρὰ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν νὰ διορθωθῇ τὸ ἄτοπον, διὰ νεωτέρας ἀνακοινώσεως ἣτις θὰ ἐβεβαίωσεν ὅτι ὁ περὶ Καβάλλας ὑπαιτιγμὸς ὠφείλετο εἰς πεπλανημένην παραδρομὴν. Ἀντὶ τοῦ Χ. Γ. Ζωγράφου, ἀπῆντησεν ὁ πρωθυπουργὸς Γούναρης ὅτι τὸ ὑπουργικὸν ἀνακοινωθὲν «ὠχρότατα» ἀπέδιδε τὴν πραγματικότητα καὶ ὅτι ἀληθῶς ἡ πολιτικὴ τῆς παρουσίας κυβερνήσεως διέφερεν ἀπὸ τὴν προκάτοχον πρὸ πάντων εἰς τὸ ζήτημα τῶν παραχωρήσεων.

Ὁ Βενιζέλος θὰ ἠδύνατο νὰ παρατηρήσῃ ὅτι καὶ ἄλλοι πολιτικοὶ ἄνδρες τῆς χώρας ἐσκέφθησαν, πρὸ αὐτοῦ, τὴν συνεννόησιν μετὰ τῆς Βουλγαρίας χωρὶς αἱ σκέψεις των νὰ γίνουσι ἀντικείμενον ἐκμεταλλεύσεως τῶν τριόδων. Ἴδου ἐπὶ παραδείγματι τί ἔγραψεν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου ὁ Ἀλέξανδρος Ζαΐμης :

(1) Ὁ γράφων εὐρίσκειτο, ἀκριβῶς τὰς ἡμέρας ἐκείνας, εἰς Σπέτσας, μετὰ τοῦ Ε. Βενιζέλου καὶ δύναται νὰ βεβαιώσῃ ὅτι ὁ ἀρχηγὸς τῶν φιλελευθέρων ἀπέφευγε συστηματικῶς τὰς δημοσιογραφικὰς ἀνακοινώσεις.

«Βουκουρέστιον 14)27 Αυγούστου 1914. Ὁ Α. Ζαΐμης πρὸς τὸν πρόεδρον τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου Ε. Βενιζέλου. Ὁ βαρῶνος Φατσιόττι (προσβευτῆς τῆς Ἰταλίας) μὲ παρακαλεῖ νὰ σᾶς εἶπω ἐκ μέρους του ὅτι σᾶς δίδει, ὡς φίλος, μετ' ἐπιμονῆς τὴν συμβουλήν νὰ συνεννοηθῆτε μὲ τὴν Βουλγαρίαν, συγκατατιθέμενος εἰς παραχωρήσεις τινὰς πρὸς αὐτήν, διὰ νὰ ἀποφύγετε τὸν πόλεμον. Εἶναι βέβαιος ὅτι θὰ κρατήσετε μυστικὸν τὸ διάβημά του.

«Ἐγώ, ἐξ ἄλλου, θεωρῶ τὴν κατάστασιν ἀρκούντως ἀνησυχητικὴν. Ἐν τούτοις ὅμως, κατὰ τὴν γνώμην μου, θὰ ἦτο ἀπολύτως ἀναγκαῖον νὰ παρασκευασθῆ πρὸ πάσης ἀποφάσεως ἢ κοινῆ γνώμῃ ἐν Ἑλλάδι, εἰς τὴν ὁποίαν νὰ γίνουιν γνωστοὶ οἱ κίνδυνοι, τοὺς ὁποίους θὰ ἠδυνάμεθα νὰ διατρέξωμεν. (Ὑπογραφή) Ἀλέξανδρος Ζαΐμης». (1)

Ὁ ἀρχηγὸς τῶν φιλελευθέρων εἶχε πολὺ ἀνεπτυγμένον τὸ αἴσθημα τῆς πολιτικῆς εὐθύνης διὰ νὰ καλύψῃ τὰς ἰδίας γνώμας μὲ ἐκείνας τρίτων. Ἦναγκάσθη ὅμως, ἀμυνόμενος αὐτός, νὰ προβῆ εἰς δηλώσεις πρὸς τὸν τύπον καὶ νὰ δώσῃ εἰς δημοσίευσιν τὰ ὑπομνήματά του. Εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ δευτέρου, ἀνέφερεν ὅτι ὁ Βασιλεὺς τὸν ἐξουσιοδότησε νὰ ἐνεργήσῃ σύμφωνα μὲ τὰς ἐκτιθεμένας εἰς τὸ ὑπόμνημα γνώμας. Αὐθημερόν, τὴν 24ην Μαρτίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) ἡ κυβέρνησις ἐξέδωκεν ἀνακοινωθὲν διαψεύδουσα τὸν Βενιζέλου καὶ βεβαιοῦσα ὅτι οὐδέποτε ὁ Βασιλεὺς ἔδωκε τὴν συγκατάθεσίν του εἰς τὸν πρῶν πρωθυπουργὸν διὰ τὰς παραχωρήσεις.

Ἡ ἀλήθεια δὲν εὐρίσκετο πρὸς τὸ μέρος τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τῶν ὑπουργῶν του. Μόλις ἀνεφύη τὸ ζήτημα ἔγινε δεκτὸς παρὰ τοῦ Βασιλέως εἰς ἀκρόασιν ὁ πρῶν ὑπουργὸς καὶ ἰδιαίτερος φίλος του Κωνσταντίνου Δεμερτζῆς. Ὁ Κωνσταντῖνος τοῦ εἶπε στενοχωρημένος:

«Ἐγὼ τύψεις. Δὲν εὐρίσκομαι ἐν πλήρει τάξει ἀπέναντι τοῦ κυρίου Βενιζέλου. Διότι ἐνθυμοῦμαι ὅτι μετὰ τὴν ὑποβολὴν τῶν δύο του ὑπομνημάτων, ἔμεινα μαζί του σύμφωνα νὰ συνεννοηθῆ μὲ τοὺς πρέσβεις Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας».

Καὶ ἄνευ τῆς ὁμολογίας πρὸς τὸν Δεμερτζῆν, ἦτο προφανὲς ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἐξουσιοδότησε τὸν πρωθυπουργὸν του νὰ ἐνεργήσῃ κατὰ τὸ πνεῦμα τῶν δύο ὑπομνημάτων. Διότι, ἂν ὁ Βασιλεὺς διεφώνει μὲ τὸν Βενιζέλου, ὁ δεῦτερος θὰ παρητεῖτο ἀμέσως. Τὸ ἔπραξε πεντάκις κατὰ τὴν διετῆ συνεργασίαν του μὲ τὸν Κωνσταντῖνον, δὲν θὰ ἐδίσταζε δὲ ὁ Βενιζέλος νὰ παιραιτηθῆ καὶ ἕκτην φορὰν ἐπὶ ζητήματος τόσοσιν λεπτοῦ καὶ σπουδαίου

Ἡ κυβέρνησις ἐπέβαλεν εἰς τὸν Βασιλέα νὰ ἀποδοκιμάσῃ τὸν Βενιζέλου ἔστω καὶ ψευδόμενος.

Τὰ γεγονότα εἰσῆρχοντο εἰς ὀξυτάτην φάσιν. Ὁ ἀρχηγὸς τῶν φιλελευθέρων ἐζήτησε, δι' ἐπιστολῆς του ἀπ' εὐθείας πρὸς τὸν Βασιλέα, τὴν

(1) Ἑλληνικὴ ἀποστολὴ Α. Ζαΐμη—Ν. Πολίτη εἰς Βουκουρέστιον, Ἀύγουστος 1914, ἀρχεῖα ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν.

ἐπανόρθωσιν τῆς ὕβρεως καὶ ἀποκατάστασιν τῆς ἀληθείας. Φαίνεται ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἠθέλησε νὰ τὸ πράξῃ. Ὁ Κωνσταντῖνος Δεμερτζῆς τὸν εἶδεν ἐπειγόντως καὶ τοῦ εἶπε :

«Μεγαλειότατε, θὰ μοῦ ἐπιτρέψητε νὰ Σᾶς ὑπενθυμίσω τι πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν μοῦ ἐδηλώσατε: Εἶχατε ἐγκρίνει τὰ διαθήματα τοῦ κυρίου Βενιζέλου πρὸς τοὺς πρέσβεις Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δύο ὑπομνημάτων του. Ἡ κυβέρνησις σας διαψεύδει τώρα τὸ γεγονὸς τοῦτο. Πρέπει νὰ ἀποκαταστήσετε τὴν ἀλήθειαν πρὸς ἀποφυγὴν ὀξυτέρως κρίσεως».

Κωνσταντῖνος : «Εἶμαι συνταγματικὸς βασιλεὺς. Δὲν δύναμαι νὰ ἐπέμβω εἰς τὰς ἐνεργείας τῆς κυβερνήσεως».

Δεμερτζῆς : «Ἄλλὰ δὲν δύνασθε νὰ υἰοθετήσετε καὶ ἓν ψεῦδος, τὸ ὁποῖον θὰ ἔχη δεινὰς συνεπειάς».

Ὁ Βασιλεὺς ἐδέχθη νὰ συστήσῃ εἰς τὸν Γούναρην τὴν ἀποκατάστασιν τῶν πραγμάτων, ὑπεχώρησεν ὅμως ἐνώπιον τῆς ἀντιθέτου γνώμης τοῦ νέου πρωθυπουργοῦ καὶ ἄλλων ἐκ τοῦ περιβάλλοντος αὐτοῦ. Καὶ ὁ ἰδιαιτερός γραμματεὺς τοῦ Κωνσταντῖνου Γεώργιος Μελάς γράφει σχετικῶς :

«Ἀναγινώσκων τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Βενιζέλου ὁ Βασιλεὺς ἠσθάνθη ζωηρὰν συγκίνησιν καὶ ἠθέλησε νὰ ἀπαντήσῃ πάραυτα καὶ προσωπικῶς. Ἄλλὰ ὁ Γούναρης καὶ Στρέϊτ τὸ ἔμαθαν, ἔσπευσαν νὰ τὸν ἐμποδίσουν καὶ ὁ Βασιλεὺς τοὺς ὑπήκουσε». (1)

Ἡ ἱστορία τῆς Κρήτης ἐπανελαμβάνετο. Ἐκεῖ ὁ πρίγκηψ ἀπεκάλεσε τὸν Βενιζέλον προδότην ἐν γνώσει ὅτι τὸν ἐσυκοφάντει. Ἐν Ἀθήναις ὁ βασιλεὺς ἀδελφός του, παρακινῶν τὴν ὀλιγαρχίαν ἢ ὑπακούων εἰς αὐτήν, ἐπέδωκε διὰ τῆς αὐτῆς μεθόδου νὰ ἐξοντώσῃ τὸν Βενιζέλον. Καὶ ὅμως ὁ οὕτω ἀδικούμενος πολιτικὸς εἶχε θέσει τὴν ὑπογραφήν του εἰς δύο νικηφόρους συνθήκας καὶ ἤκουσε τὸν Βασιλέα νὰ τοῦ λέγῃ :

«Ἡ πατρις σᾶς εἶναι εὐγνώμων, διὰ τὰς ἐξόχους πρὸς τὸ ἔθνος ὑπηρεσίας σας» !

Ὁ Βενιζέλος δὲν θὰ ὑπέκυπτεν. Ἄλλ' ἡ στιγμή δὲν τοῦ ἐφαίνετο ἐπιτρέπουσα ἐσωτερικοὺς ἀγῶνας. Ἡ Ἑλλάς ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἐμπόλεμος ἀπὸ μιᾶς ὥρας εἰς τὴν ἄλλην. Ὁ ἀρχηγὸς τῶν φιλελευθέρων ἐπροτίμησε νὰ κλείσῃ τὴν συζήτησιν, παραιτούμενος προσωρινῶς τῆς πολιτικῆς καὶ ἀναχωρῶν εἰς Αἴγυπτον. Προηγουμένως ἐξήγησε τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ εἰς τοὺς φίλους του εἰπὼν ἀπεριστρόφως :

«Ἡ κυβέρνησις ἐψεύσθη κακοήθως».

Αἱ ἀστικαὶ καὶ λαϊκαὶ τάξεις, πρὸ πάντων εἰς τὰς πόλεις, ἤρχισαν νὰ κατανοοῦν τὴν σημασίαν τοῦ ἀγῶνος.

(1) Γεωργίου Μελά. «Ὁ Κωνσταντῖνος» ἀναμνήσεις πρώην γραμματέως του σελῖς 94 τῆς ἑλληνικῆς ἐκδόσεως.

Ἀνακρινώσεις Κωνσταντῖνου Δεμερτζῆ, ἀπαντῶντος εἰς ἐρωτήματα τοῦ γράφοντος, Ἀθῆναι Ἀπρίλιος 1931.

Ὁ ἔμπορικὸς σύλλογος Ἀθηνῶν, οἱ ἔμποροῦπάλληλοι, οἱ χρηματισταί, τὰ ἐργατικά σωματεῖα, ἡ κοινωνιολογικὴ ὁμάς τῆς Βουλῆς, ἐξέφραζαν τὴν ἐμπιστοσύνην των πρὸς τὸν Βενιζέλον. Ἐπανόρχιζε τὸ 1909. Τώρα ἡ ὀλιγαρχία ἐπετίθεται. Τὸ ἐπαναστατικὸν καθεστὼς ἡμύνετο. Αἱ περιπέτειαι τῆς ἐξωτερικῆς κρίσεως καὶ ἡ προσχώρησις τῶν συντηρητικῶν στοιχείων εἰς τὸν θρόνον, συνεσκότιζαν τὸν χαρακτῆρα τῆς πάλης. Ἡ σύγκυσις ἦτο προσωρινή. Ἡ γλῶσσα τῶν πραγμάτων εἶχεν ἀμείλικτον διαύγειαν.

Ὁ Βενιζέλος παρητήθη πρώτην φοράν τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1915. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐξεθρονίσθη τὸν Ἰούνιον τοῦ 1917. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τοῦ κράτους, πρὸ πάντων τὰς μεγάλας ὑποθέσεις, δὲν διεχειρίζετο ἡ κυβέρνησις ἀλλὰ τὸ Στέμμα.

Πλησίον τοῦ Βασιλέως εἶχε σχηματισθῆ εἶδος τριανδρίας ἐκ τῶν Γεωργίου Στρεῖτ, Βίκτωρος Δούσμανη καὶ Ἰωάννου Μεταξᾶ. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐθεώρει καὶ τοὺς τρεῖς ἀφωσιωμένους φίλους του, ἐνεπιστεύετο εἰς τὴν κρίσιν των, ἐχρησιμοποιοῖ τὰς γνώσεις των. Κατ' ἀρχὴν ὁ Δούσμανης ἐφρόνει ὅτι δοθείσης εὐκαιρίας καὶ ἄλλων προϋποθέσεων, ἡ Ἑλλάς ἔπρεπε νὰ συμπράξῃ μὲ τὰς Δυνάμεις τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως. Ὁ Μεταξᾶς ἔκλινε πρὸς τὴν Γερμανίαν. Ὁ Στρεῖτ ἐδείκνυε περισσοτέραν ἐφεκτικότητα. Ἐσυστηματοποιοῖ τὰς μέσας λύσεις. Οὐδέποτε ὁ Βασιλεὺς προέβαινεν εἰς ἄτι ὀριστικόν, κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν, χωρὶς νὰ τοὺς ἀκούσῃ. Ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψιν τὴν ἐμπειρίαν τοῦ Δούσμανη καὶ τὴν στρατιωτικὴν ἐπιστήμην τοῦ Μεταξᾶ. Συνεβουλευέτο τὸν Στρεῖτ, τοῦ ὁποίου δικαίως εἴτιμα τὸν χαρακτῆρα, τὰς γνώσεις καὶ τὴν ἀπειρον ἀφοσίωσιν.

Ὅπως ὅλαι αἱ ἐπίμονοι φύσεις, αἱ στερούμεναι ὁμως ἰσχυρᾶς σκέψεως καὶ ἀληθινῆς ἀποφασιστικότητος, ὁ Βασιλεὺς ἐφαντάζετο ὅτι ἐπέβαλλε τὴν θέλησίν του. Πράγματι ὑφίστατο τὴν ὑποβολὴν τῶν τριῶν συμβούλων του. Ἐπηρεάζετο ὑπ' αὐτῶν καὶ υἰοθέτει κατὰ κανόνα τὴν γνώμην τοῦ Στρεῖτ, ὅστις πάλιν ἐξέλεγε μέρος ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Δούσμανη καὶ μέρος ἀπὸ ἐκεῖνα τοῦ Μεταξᾶ προσαρμόζων ταῦτα εἰς τὴν βάσιν τῆς οὐδετεροτήτος⁽¹⁾.

Ἡ ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς Ἑλλάδος ἐγκαινιασθεῖσα βασιλικὴ δικτατορία δὲν ἤσκειτο ἀπὸ μίαν προσωπικότητα γνωρίζουσαν ἀκριβῶς τί ἐπιδιώκει καὶ μὲ ποῖα μέσα θὰ ἐπιτύχῃ τοὺς σκοποὺς της. Ἦτο προῖον

(1) Οἱ Γ. Στρεῖτ, Β. Δούσμανη καὶ Ι. Μεταξᾶς ἔκαμαν εἰς τὸν γράφοντα τὴν τιμὴν νὰ τοῦ ἐκθέσουν προφορικῶς ἢ γραπτῶς τὰ τῆς πολιτείας των κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἐποχὴν. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς ἀφηγήσεως δὲν ἐπαναλαμβάνονται αἱ ὁμιλίας ἢ δηλώσεις των. Ἐκφράζεται προσωπικῶς τοῦ γράφοντος ἐντύπωσις οὐδόλως ὁμοιάζουσα πρὸς τὰς ἀνοικνωσεις ἐνὸς ἐκάστου, ἀποδίδουσα ὁμως τὴν ἐπίδρασιν καὶ τῶν τριῶν ὁμοῦ ἐπὶ τοῦ Βασιλέως.

τῆς πείσμονος ἐπιθυμίας τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ἐλάμβανε τὴν τελικὴν τῆς διατύπωσιν, κατόπιν συμβιβασμῶν ἐκ μέρους τῶν βασιλικῶν εὐνοουμένων. Πρέπει ἀκόμη νὰ προστεθῇ ὅτι ἐκ τῶν τριῶν ἰδιαιτέρων συμβούλων τοῦ μονάρχου καὶ τῶν πρωθυπουργῶν ἢ τῶν δεκάδων ἐκ τῶν ὑπουργῶν ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου 1915 μέχρι τοῦ Ἰουλίου 1917, δὲν εὐρέθη οὔτε εἷς, ὅστις νὰ ὑπηρετήσῃ, μὲ πολιτικότητα, εὐστροφίαν καὶ δύναμιν τὴν ἐσφαλμένην ἔστω βασιλικὴν πρόθεσιν.

Πάντως, τὴν ἐπαύριον τῆς ἀπομακρύνσεως τῶν φιλελευθέρων, ὁ Κωνσταντῖνος καὶ οἱ Στρέϊτ, Δούσμανης, Μεταξᾶς, συνεφώνουν εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς οὐδετερότητος. Πρὶν δεχθῆ τὴν παραίτησιν τοῦ Βενιζέλου ὁ Βασιλεὺς εἶπε :

«Εἶμαι τελείως ἀποφασισμένος νὰ μὴ πολεμήσω ἀκόμη!» (1).

Εἶχε σκεφθῆ εἴκοσι τέσσαρας ὥρας. Ἐλαβε τηλεγραφήματα τοῦ Κάιζερ, συνεβουλεύθη τὴν τριανδρίαν του. Ἡ ἑλληνικὴ πολιτικὴ θὰ ἔμενεν ἀμετάβλητος τοῦλάχιστον μέχρι τῶν ἐκλογῶν. Ἐφαίνετο ἄλλως τε ἐνισχυόμενος ἀπὸ τὰ γεγονότα, διότι ἡ ἀπόπειρα τῶν συμμάχων νὰ ἐκβιάσουν τὰ Δαρδανέλλια, διὰ μόνου τοῦ στόλου, τὴν 5)18 Μαρτίου 1915, ἀπέτυχεν αἱματηρότατα καὶ οἱ Γερμανοτοῦρκοι ὠχύρωναν πυρετωδῶς τὴν Καλλιπόλιν.

Τὰ ἠγνῶει αὐτὰ ὁ Δ. Γούναρης; Δὲν ἀντελαμβάνετο ὅτι ἡ κυβέρνησις του, προερχομένη ἐκ τῆς βασιλικῆς ἰσχύος, ἦτο φυσικὸν νὰ μὴ δύναται νὰ ἐπιβληθῆ εἰς αὐτήν; Τοῦ διέφευγε τὸ γεγονός, ὅτι καὶ ὑπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ ἀπλοῦ συμβούλου, προηγούντο αὐτοῦ οἱ δύο ἐπιτελεῖς καὶ ὁ Στρέϊτ;

Ὁ νέος πρωθυπουργὸς δὲν εἶχεν οὔτε ἔμφυτον οὔτε ἐπίκτητον διπλωματικότητα. Ἐμαθῆτευσεν τεχνικῶς πλησίον τοῦ Στρέϊτ καὶ τοῦ Πολίτη. Ἀλλὰ διετήρησε πάντοτε εἶδος τι «ἐπαρχιωτισμοῦ» ἀπέναντι τῶν διπλωματῶν, τοὺς ὁποίους περιεφρόνει ἢ ὑπωπτεύετο. Κατὰ βάθος ἠγνῶει τὴν τέχνην των. Ὅπωςδῆποτε, καίτοι γνωρίζων τὰς προϋποθέσεις τῆς ἀνόδου του εἰς τὴν ἀρχήν, ἐπέμεινε νὰ γίνουν διαπραγματεύσεις μὲ τὴν Τριπλὴν Συννενοήσιν πρὸς ἔξοδον τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὴν οὐδετερότητα (2).

Ἡ πρωτοβουλία τοῦ Δ. Γούναρη νὰ διαπραγματευθῆ τὴν ἔξοδον τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς οὐδετερότητος δικαιολογεῖται ἀπὸ τὴν ἐντύπωσιν τὴν ὁποίαν ἔκαμεν εἰς τὰς Δυνάμεις τῆς Συννενοήσεως ἢ ματαίωσις τῆς ἑλληνικῆς ἐπεμβάσεως. Μόνον ἡ λέξις «πανικὸς» ἤμπορεῖ νὰ χαρακτηρίσῃ τὰς πληροφορίας τῶν Ἑλλήνων ἀντιπροσώπων εἰς Λονδῖνον, Πετροῦπολιν καὶ Παρισίους.

Ἐνα μῆνα προηγουμένως ὁ Δ. Γούναρης ἔλεγε:

«Ἡ οὐδετερότης εἶναι ἐθνικὴ ἀνάγκη διὰ τὴν Ἑλλάδα».

(1) Μνημονευθὲν ἔργον Γ. Μελά σελὶς 65.

(2) Οἱ Γεώργιος Στρέϊτ καὶ Ν. Πολίτης ἀνέφεραν εἰς τὸν γράφοντα ὅτι ἡ ἀνάληψις συννενοήσεων Ἑλλάδος - Ἀντάντ ἀνῆκε κυρίως εἰς τὸν Δ. Γούναρη καὶ Γ. Χρηστάκη - Ζωγράφον.

Τώρα ἦτο πρωθυπουργός. Οἱ πρεσβευταί του τὸν ἐξώρχιζαν νὰ συνεχίσῃ τὴν πολιτικὴν τοῦ προκατόχου του. Δύο ἡμέρας, μετὰ τὴν ὄρκισιν τῆς κυβερνήσεως, ὁ ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν τῆς Ἀγγλίας Λόυδ Τζώρτζ παρήγγειλε μέσῳ τοῦ γενικοῦ προξένου ἐν Λονδίῳ Ἰωάννου Σταυρίδη :

«Κατὰ τὸ τελευταῖον ὑπουργικὸν συμβούλιον (τῆς βρετανικῆς κυβερνήσεως) ἐρρίφθη ἡ γνώμη ἐκ μέρους πολλῶν ὑπουργῶν νὰ ἀνακοινωθῇ εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ἐπισήμως ὅτι ἅπασαι αἱ προτάσεις, αἱ γενόμεναι ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας ἀπεσύρθησαν ὀριστικῶς».

Τὴν 3ην Μαρτίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) ὁ εἰς Λονδίνον πρεσβευτῆς Ι. Γεννάδιος προσέθετε :

«Δεδομένου ὅτι εἴμεθα τὸ βαλκανικὸν κράτος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἡ Ἀγγλία ὑπελόγιζε περισσότερον τῶν ἄλλων πρὸς τὸ ὁποῖον ἐπέδειξε τὴν μεγαλειτέραν ἐμπιστοσύνην καὶ εἰς τὸ ὁποῖον ἦτο ἀποφασισμένη νὰ δώσῃ τὸ μεγαλύτερον κέρδος, κατὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου, εἶναι φυσικὸν νὰ ἐκδηλώνεται ἐντονωτέρα ἡ ἀπογοήτευσις (ἐκ τῆς ἀδρανείας μας)».

ἽΟ Α. Ρωμᾶνος ἐπανελάμβανε τὴν πικρὰν ἀγανάκτησιν τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως. Ὁ πρόεδρος τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας τὸν ἐκάλεσεν εἰς συνομιλίαν μιᾶς ὥρας. Ὁ Πουανκαρὲ εἶπε μεταξὺ τῶν ἄλλων :

«Τὰ ἑλληνικὰ δίκαια ἐπὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως θὰ προστατευθοῦν ἀποτελεσματικώτερον ἐὰν ἡ Ἑλλὰς μετᾶσχη τῶν θυσιῶν τῆς ἐκστρατείας, τῶν ὁποίων ἡ Κωνσταντινουπόλις θὰ εἶναι ἔπαθλον».

Σπουδαιότεραι ὄλων τῶν ἄλλων ἦσαν αἱ πληροφοροῖαι καὶ ἐκκλήσεις τοῦ πρεσβευτοῦ Δραγούμη ἐκ Πιερουπόλεως. Τὸ περιβάλλον ἀπέπνεεν ἐχθρότητα. Ἡ Ρωσσία κατ' οὐδένα λόγον ἤθελε τὴν ἑλληνικὴν σύμπραξιν. Καὶ ὁμως ὁ Ι. Δραγούμης ἔλεγεν εἰς Ἀθήνας.

«Ἐὰν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις θέλῃ νὰ δράσῃ, πρέπει νὰ τὸ πράξῃ ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀναβολῆς».

Προλαμβάνοντες ὄλους τοὺς ἄλλους καὶ ἰδίως τὴν Βουλγαρίαν, θὰ ἐμταϊώναμεν ὅλα τὰ σχέδια ἀνταλλαγμάτων, τὰ ὁποῖα θὰ τῆς παρεχωροῦντο ἐν Μακεδονίᾳ».

Τὸ δὲ καταπληκτικώτερον εἶναι ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ Γερμανία, προβλέπουσα τὴν πτώσιν τῶν Στενῶν καὶ ἀπειλουμένην τὴν κατάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ρώσσων, συνεβούλευε τὴν Ἑλλάδα νὰ συμπράξῃ μὲ τοὺς Ἀγγλογάλλους! Ὁ Ἕλλην ἐπιτετραμμένος Κωνσταντινουπόλεως ἐτηλεγράφη :

«Ἑλληνικὴ πρεσβεῖα Κωνσταντινουπόλεως. Πέραν 6)19 Μαρτίου 1915. Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν Ἀθῆνας. Ἐντολῇ πρεσβευτοῦ Γερμανίας ὁ σύμβουλος τῆς γερμανικῆς πρεσβεῖας ἐκάλεσε σήμερον πλησίον του τὸν διευθυντὴν τῆς ἐφημερίδος «Νεολόγος» Βουτυρᾶν καὶ εἶπεν αὐτῷ ὅτι ἡ Γερμανία θὰ ἐβοήθει τὴν Ἑλλάδα νὰ ἐκπληρώσῃ τοὺς ἐθνικοὺς αὐτῆς πόθους, διὰ καταλήψεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, προτιμῶσα νὰ κατέχεται αὕτη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων μᾶλλον ἢ ὑπὸ Ρώσσων ἢ Ἀγγλων. Προσέθεσεν ὅτι ἔνεκα

τούτου πρώτη ἡ Γερμανία θὰ ᾄθει τὴν Ἑλλάδα νὰ ἀποστείλῃ καὶ αὕτη στρατὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ τῶν στρατῶν τῶν συμμάχων. Ἐπρότεινεν (ὁ Γερμανὸς σύμβουλος) εἰς τὸν Βουτυρᾶν νὰ μεταβῇ εἰς Ἑλλάδα, δαπάνῃ τῆς γερμανικῆς πρεσβείας, ἵνα ἐργασθῇ δημοσιογραφικῶς ὑπὲρ ἐπικρατήσεως τῶν ἰδεῶν τούτων, ἔχων ὑποστήριξιν τῆς ἐκεῖ γερμανικῆς πρεσβείας. (Ὑπογραφή) ἐπιτετραμμένος *Ι. Τσαμαδός*»⁽¹⁾.

Ὁ πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος ἀνεγνώριζεν ὅτι ἡ ἀρχὴ εἶναι σχολὴ ἀπηνῶν διδαγμάτων. Ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ μιᾶς χώρας ἔχει συνήθως τὴν ἐνότητα τῶν φυσικῶν νόμων. Ἐπρεπε νὰ ὑποκύψῃ καί, ἐν συνεννοήσει μετὰ τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Ζωγράφον, ἀπεφάσισε νὰ κάμῃ προτάσεις εἰς τὴν Ἀντάντ. Ἐξητήθη ἡ γνώμη φυσικὰ τοῦ Ἐπιτελείου καὶ τοῦ Στρεΐτ. Ὁ τότε διευθυντὴς τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν Ν. Πολίτης λέγει σχετικῶς:

«Ὁ Γούναρης εἶχε τὴν φιλοδοξίαν νὰ ἐξέλθῃ τῆς οὐδετερότητος, πραγματοποιῶν ὅ,τι δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιτύχῃ ὁ Βενιζέλος. Ἀλλὰ δὲν τὸν ἄφησαν τὸ Ἐπιτελεῖον καὶ ὁ Στρεΐτ²⁾».

Πράγματι εἰργάζετο πρὸς ἐφαρμογὴν πολιτικῆς δράσεως ὁ Γούναρης ἢ ἤθελε νὰ πείσῃ περὶ τοῦ ἀδυνατοῦ αὐτῆς τὸν ἑλληνικὸν λαόν, ἐπιρροίτων τὴν εὐθύνην εἰς τὴν Συνεννόησιν;

Διότι τὸ ἱστορικὸν τῶν διαπραγματεύσεων Ἑλλάδος - Συνεννοήσεως, ἐπὶ Γούναρη, εἶναι σειρὰ ἀντιφάσεων τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ διαδοχὴ μωριῶν τῆς Ἀντάντ. Ἐν παραμένει κοινὸν καὶ ἀμετάβλητον ἀπὸ τὰ δύο μέρη: Ἡ ἔλλειψις ἀμοιβαίας ἐμπιστοσύνης. Ἐπὶ Βενιζέλου, τὸ Ἐπιτελεῖον καὶ ὁ Γεώργιος Στρεΐτ ἐνόμιζαν ἐπικίνδυνον τὴν προσάρτησιν τῆς δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Μετὰ τὴν πτώσιν του, ὁ Βενιζέλος ἐχαρακτηρίσθη «πολιτικὸς ἡμιπαραφρων», ὀπτασιαζόμενος ἐν ἐργηγόρσει ἀνυπάρκτους πεδιάδας, ποταμοὺς καὶ δάση εἰς τὴν Ἀσίαν.

Δύο ἑβδομάδας ἀπὸ τῆς παραιτήσεως τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν φιλελευθέρων, ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἐπιτελείου Β. Δούσμανης, περιγράφων τοὺς ὅρους τῆς συμπραξέως τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῶν Δαρδανελλίων, ἔλεγε τὰ ἑξῆς εἰς τὴν νέαν κυβέρνησιν:

«Ἐν περιπτώσει διαμελισμοῦ τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας θὰ παραχωρηθῇ εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ τμήμα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας τὸ ἐκτεινόμενον ἀπὸ τῆς Προποντίδος πρὸς νότον κατὰ μῆκος ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους, περιλαμβάνον τὴν Σμύρνην καὶ τὸ Ἀϊδίνιον, καὶ οὗ τὰ ἀνατολικά σύνορα

(¹) Τηλεγραφήματα ἐκ Λονδίνου Τζῶν Σταυρίδη τῆς 27ης Φεβρουαρίου καὶ *Ι. Γενναδίου* τῆς 3ης Μαρτίου 1915. Τηλεγραφήματα ἐκ Παρισίων ὑπ' ἀριθμὸν 2217 τῆς 26ης Φεβρουαρίου καὶ 213 1) Ν τῆς 4ης Μαρτίου, τοῦ *Α. Ρωμάνου*. Τηλεγράφημα ἐκ Πετροπόλεως 2463 τῆς 5ης Μαρτίου τοῦ *Ι. Δραγοῦμη*. Τηλεγράφημα Τσαμαδοῦ (ἀρχεῖα ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν).

(²) Εἰς συνομιλίαν τοῦ γράφοντος μετὰ πρεσβευτοῦ Ν. Πολίτη, Παρίσιον 24 Νοεμβρίου 1928.

θὰ καθορισθοῦν οὕτως ὥστε ἡ παραλία νὰ μὴ στερηθῆ τοῦ ἀναγκαιοῦντος αὐτῇ πρὸς ἀνάπτυξιν ἐσωτερικοῦ».

Προβλέπων δὲ καὶ τὰς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις ὁ ἐπιτελάρχης ἔγραφε:

«Ἡ διάθεσις τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ὑπὲρ τῶν Δυνάμεων τῆς Συνεννοήσεως, ἅπαξ ἀποκλειομένης τῆς μεταβάσεως αὐτοῦ εἰς τὴν Σερβίαν διὰ τοὺς γνωστοὺς λόγους δύναται νὰ νοηθῆ εἴτε ἐν Θράκῃ εἴτε ἐν Μικρασίᾳ. Ἐπομένως ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς θὰ περιπλακῆ εἰς ἀγῶνα μὲ τὸν τουρκικὸν στρατὸν καὶ πιθανῶς μὲ τὸν βουλγαρικόν». (1)

Ἐπὶ Βενιζέλου, ὁ Γεώργιος Στρέϊτ ἐθεώρει τὴν Ἑλλάδα ἀνεπαρκῆ πρὸς διοίκησιν τῆς Μικρασίας. Τώρα, συμφωνῶν μὲ τὸν Β. Δούσμανην, ἔγραφε πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν Γούναρην:

«Ἀνταλλάγματα θὰ ὑφίστανται ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δι' ἕκαστον τῶν τριῶν συμπραττόντων κρατῶν (Ἑλλάδος—Ρουμανίας—Βουλγαρίας μετὰ τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως), δυναμένων εὐλόγως νὰ ἀξιώσουν ταῦτα. Ἡ Τρανσυλβανία διὰ τὴν Ρουμανίαν, μέρος τῆς σερβικῆς Μακεδονίας, καὶ ἡ γραμμὴ Αἴνου—Μηδείας διὰ τὴν Βουλγαρίαν, παραχωρήσεις ἐν Μικρῇ Ἀσίᾳ καὶ διαρρύθμισις ἐν Μακεδονίᾳ διὰ τὴν Ἑλλάδα». (2)

Συνεπῆς ἡ κυβέρνησις πρὸς τὰς νέας κατευθύνσεις τοῦ στρατιωτικοῦ καὶ τοῦ διπλωματικοῦ ἐπιτελάρχου, ἔθετε μεταξὺ τῶν ὄρων τῆς συμπράξεώς της εἰς Δαρδανέλλια τὴν προσάρτησιν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Τὴν 9)22 Μαρτίου, ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Ζωγράφος, συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν γενικὸν διευθυντὴν τοῦ ὑπουργείου Πολίτην, μετέβη εἰς τὴν γαλλικὴν πρεσβείαν. Πλὴν τοῦ πρεσβυτοῦ τῆς Γαλλίας Ντεβίλ, παρευρίσκοντο ἐκεῖ ὁ Ἐλλιοτ καὶ ὁ Δεμίδωφ, πρὸς τοὺς ὁποίους ἐδήλωσε τὴν ἀπόφασιν τῆς νέας κυβερνήσεως νὰ τηρήσῃ εὐμενῆ οὐδετερότητα πρὸς τὴν Ἀντάντ.

«Ἄλλ' αὐτό, εἶπεν ὁ Ζωγράφος, εἶναι ἡ ἀρχή. Ἡ Ἑλλάς, δοθείσης εὐκαιρίας, θὰ ἐξήρχετο τῆς οὐδετερότητος παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Συνεννοήσεως διὰ νὰ δεῖξῃ ἐμπράκτως τὰ αἰσθήματά της». (3)

Ὁ περιορισμὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ ὑπουργοῦ συνίστατο εἰς τὴν ἐξασφάλισιν ἀπὸ τῆς Βουλγαρίας:

«Ἴνα ἡ ἐνέργεια ἡμῶν καταστῆ δυνατὴ, πρέπει ὁ κίνδυνος οὗτος (τῆς ἐπιθέσεως ὑπὸ τῆς Βουλγαρίας) νὰ ἀπομακρυνθῆ, διὰ νὰ εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ ἀποστείλωμεν ἐν ἀνάγκῃ στρατεύματα εἰς βοήθειαν τῶν ἀπειλου-

(1) Ὑπόμνημα ἀρχηγοῦ ἐπιτελικῆς ὑπηρεσίας ὑποστρατήγου Δούσμανη πρὸς τὴν κυβέρνησιν, ἡμερομηνία 8)21 Μαρτίου 1915.

(2) Ἐκθεσις Γεωργίου Στρέϊτ τῆς 13)26 Μαρτίου 1915. (Λευκὴ Ἑλληνικὴ Βίβλος).

(3) Ἡ λεπτομέρεια περὶ τῆς αὐτοπροσώπου μεταβάσεως τοῦ Ζωγράφου εἰς τὴν γαλλικὴν πρεσβείαν ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τὸν «Ἀθηναϊκοῦ Ἀγγελιαφόρου» 17 Ὀκτωβρίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1917. Ἴδὲ καὶ Ντεβίλ, πρεσβυτοῦ τῆς Γαλλίας, «Ἡ Ἀντάντ, ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ Βουλγαρία».

μένων ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ πληθυσμῶν ἡμῶν καὶ νὰ βοηθήσωμεν τὰς Δυνάμεις, διὰ στρατιωτικῆς συμπράξεως κάποιας σημασίας». (1)

Τὴν 30 Μαρτίου) 12 Ἀπριλίου 1915 ὁ πρωθυπουργὸς ἔλαβε γνῶσιν διακοινώσεως τῆς Ἀντάντ, ἡ ὁποία «ἐξέφραζε τὴν ἱκανοποίησίν της ἐπειδὴ ἡ παροῦσα κυβέρνησις θὰ ἐσυνέχιζε τὴν πολιτικὴν τῆς προκατόχου καὶ ἐβεβαίωνεν ὅτι, ἐν περιπτώσει ἑλληνικῆς συμπράξεως ἐναντίον τῆς Τουρκίας θὰ ἐξησφάλιζεν (ἡ Ἀντάντ) εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰς ἑδαφικὰς προσοκτήσεις, αἱ ὁποῖαι ἤδη προσεφέρθησαν ἐκ τοῦ νομοῦ Ἀϊδινίου». Ὁ Δ. Γούναρης παριστάμενος αὐτοπροσώπως, κατὰ τὴν ἐπίδοσιν τῆς ἀνακοινώσεως, διεξήγαγε λεπτομερῆ συνομιλίαν μὲ τοὺς Ἑλλιοτ, Ντεβίλ, Δεμίδωφ ἐπὶ τῶν μικρασιατικῶν παραχωρήσεων.

Ἐὶς τὴν ἀνακοίνωσιν ἀναφέρονται αἱ ἑδαφικαὶ προσοκτήσεις αἱ σημειούμεναι εἰς τὴν γενομένην ἀνακοίνωσιν ;

Ἑλλιοτ : Τὸ σημείωμα ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀπευθυνθεῖσαν παρὰ τοῦ σερ Ἐδουαρδ Γκρέυ διακοίνωσιν (11/24 Ἰανουαρίου 1915) διὰ τῆς ὁποίας αἱ Δυνάμεις τῆς Ἀντάντ προσέφεραν εἰς τὴν Ἑλλάδα σπουδαιότητας παραχωρήσεις εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, παραχωρήσεις τὰς ὁποίας προσδιορίζουν εἰς τὴν νέαν αὐτῶν ἀνακοίνωσιν μὲ τὰς λέξεις : «Ἑδαφικαὶ προσοκτήσεις ἐν τῷ νομῷ Ἀϊδινίου».

Ἐρωτηθὴντος : Τί ἀκριβῶς σημαίνει τοῦτο ;

Ἑλλιοτ : Διὰ τούτου ἐννοεῖται ἡ «Σμύρνη καὶ οὐσιῶδες τμήμα ἐκ τῆς ἐνδοχώρας αὐτῆς». (2)

Δὲν ἦτο ἐπομένως ἐφεύρεσις τοῦ Βενιζέλου ἡ Μικρὰ Ἀσία οὔτε «ἀποικιακὴ» ἡ πολιτικὴ του, ἀφοῦ οἱ ἀντίπαλοί του ἀντέγραφαν τόσον πιστῶς τὴν γλῶσσαν τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν φιλελευθέρων.

Ἐν τῷ μεταξὺ κατέφθασεν εἰς Ἀθήνας ὁ δευτερότοκος ἀδελφὸς τοῦ Κωνσταντίνου, πρίγκηψ Γεώργιος. Σύζυγος τῆς Γαλλίδος Μαρίας Ρολάνδου Βοναπάρτου, κατοικῶν ἀπὸ ἐτῶν εἰς Παρισίους, προσωπικὸς φίλος τοῦ Ἀριστείδου Μπριάν, ἀντιπροέδρου τότε τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως, ὁ Γεώργιος ἤρχετο μὲ τὸ σύνθημα :

«Τὴν πολιτικὴν τοῦ Βενιζέλου, χωρὶς τὸν Βενιζέλον!»

Δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας μετὰ τὴν ἀφίξιν του ὁ πρίγκηψ παρευρέθη μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Νικολάου, τοῦ Γ. Στρέϊτ, Ἰωάν. Μεταξᾶ καὶ ἄλλων εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ν. Πολίτη. Ἡ ὁμιλία περιστρέφετο εἰς τὰ πολιτικά. Ὁ Γεώργιος εἶπε πρὸς τὸν Πολίτην :

(1) Σημείωμα ὑπ' ἀριθμὸν 2592 περιέχον τὰς «δηλώσεις τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν πρὸς τοὺς πρέσβεις τῶν τριῶν συμμάχων Δυνάμεων». (Ἀρχεῖα ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν).

(2) Σημειώματα ὑπ' ἀριθμὸν 3358 καὶ ἄλλο ἄνευ ἀριθμοῦ ἐπὶ τῆς συνδιαλέξεως Γούναρη-τριῶν πρέσβεων, τὴν 30ὴν Μαρτίου) 12 Ἀπριλίου 1915. (Ἀρχεῖα ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν).

Ἡ Βασίλισσα ΣΟΦΙΑ

«Θὰ ἰδῆτε ὅτι δὲν εἶναι μόνος ὁ Βενιζέλος διπλωμάτης. Ἡμεῖς θὰ τὰ καταφέρωμεν καλλίτερα».

Ὁ Γεώργιος εἶχε τὴν φιλοδοξίαν νὰ συντελέσῃ διὰ τὴν ταχύτεραν σύμπραξιν τῆς Ἑλλάδος μετὰ τὰς Δυνάμεις τῆς Συνεννόησεως καὶ νὰ προσθέσῃ εἰς ὅσα ἐπέτυχεν ὁ Βενιζέλος τὰς ἐξασφαλίσεις, τὰς ὁποίας ἔκρινεν ἀπαραιτήτους ὁ Κωνσταντῖνος. Ἐκ τῶν συνομιλιῶν του μετὰ τοὺς Δελκασσὲ καὶ Μπριάν, ἐγνώριζεν ὑπὸ ποίους περίπου ὄρους θὰ ἐγίνετο δεκτὴ ἡ ἑλληνικὴ συνεργασία. Τὰς ἔκαμε γνωστὰς πρὸς τὸν Βασιλέα καὶ τὴν κυβέρνησιν, ἥτις τὰς περιέλαβεν εἰς τὰς προτάσεις πρὸς τὴν Ἀντάντ.

Ἄλλ' ἀντελήφθη ἄραγε ὁ πρίγκηψ ὅτι αἱ πλεῖστοι τῶν λεγομένων «ἐξασφαλίσεων» ἀπετέλουν πρόσχημα διαρκοῦς ἔμμονης εἰς τὴν οὐδετερότητα;

Ὁ Γεώργιος ἐπεθύμει εἰλικρινῶς τὴν ἑλληνικὴν δράσιν παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Συνεννόησεως. Δὲν ἦτο διόλου «πολιτικός-διπλωμάτης» διὰ νὰ προσαρμώσῃ τὰ μέσα εἰς τὸν σκοπὸν του. Εἰργάσθη ὅμως μετὰ ζῆσιν καὶ πατριωτισμόν. Ἄν ἀπέτυχε, τὸ σφάλμα δὲν εἶναι ἰδικόν του.

Αἱ διαπραγματεύσεις Ἑλλάδος καὶ Ἀντάντ δὲν προωρίζοντο εἰς εὐτυχὴ καὶ φιλικὴν συμφωνίαν.

Τὴν 1)14 Ἀπριλίου 1915 ἡ κυβέρνησις κατόπιν βολιδοσκοπήσεων ἐνὸς μηνός, ὑπέβαλεν εἰς τοὺς τρεῖς συμμάχους τῆς Συνεννόησεως τὴν ἐπίσημον πρότασιν τῆς εἰσόδου τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς Τουρκίας, τοῦτο δὲ ἀνεξαρτήτως τῆς στάσεως τῆς Βουλγαρίας.

Ἡ Ἑλλὰς ἔθετε τοὺς ἑξῆς ὄρους:

1) Ρητὴν ἐγγύησιν τῆς ἐδαφικῆς ἀκεραιότητος τοῦ κράτους διὰ τὰς ἠπειρωτικὰς ἢ νησιωτικὰς αὐτοῦ ἐπαρχίας, συμπεριλαμβανομένης τῆς Βορείου Ἡπείρου. Ἡ ἐγγύησις θὰ διήρκει κατὰ τὸν πόλεμον καὶ ἐπὶ τινὰ χρόνον κατόπιν αὐτοῦ.

2) Ἀντικείμενον τοῦ πολέμου ἔπρεπε νὰ τεθῆ ἡ διάλυσις τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.

3) Αἱ στρατιωτικαὶ ἐπιχειρήσεις θὰ καθορίζοντο ἐπὶ τῇ βάσει συμβάσεως τῶν ἑκατέρωθεν ἐπιτελείων «μετὰ μόνην τὴν ἐπιφύλαξιν» ὅτι ἂν ἡ Βουλγαρία ἐξηκολούθει νὰ μένῃ οὐδετέρα, ἢ σφαῖρα τῆς δράσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκταθῆ ἔξω τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας.

4) Εἰς τὴν ὀριστικὴν συμφωνίαν θὰ προσδιωρίζοντο αἱ πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐδαφικαὶ παραχωρήσεις, καθὼς καὶ αἱ ἄλλοχῶ τοιαῦται (1).

Ἡ διακοίνωσις αὕτη συνεζητήθη καὶ ἐνεκρίθη εἰς ὑπουργικὸν συμβούλιον ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Βασιλέως, ἐπεδόθη δὲ αὐτοπροσώπως πρὸς τοὺς πρέσβεις τῆς Συνεννόησεως παρὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ Δ. Γούναρη, ὅστις τοὺς παρεκάλεσε νὰ τὴν τηλεγραφήσουν ἀμέσως εἰς τὰς κυβερνήσεις των.

(1) Ἀριθμὸς 3361 τῆς 1)14 Ἀπριλίου 1915 (ἀρχεῖα ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν).

Ταῦτοχρόνως ἐδόθησαν γραπταὶ ἐμπιστευτικαὶ ὁδηγίαι πρὸς τὸν πρίγκηπα Γεώργιον, ὅστις ἐξουσιοδοτήθη νὰ διαπραγματευθῆ εἰς Παρισίους τὴν ἔξοδον, βοηθούμενος παρὰ τοῦ ἐκεῖ πρεσβευτοῦ Α. Ρωμάνου. Ὁ πρίγκηψ ἀνεχώρησεν ἀμέσως ἐξ Ἀθηνῶν (1).

Τὰ κυριώτερα σημεῖα τῶν ὁδηγιῶν ἦσαν τὰ ἑξῆς:

α) Ἡ Ἑλλάς θὰ ἠρκεῖτο εἰς τὴν ἐγγύησιν τῆς ἀκεραιότητος αὐτῆς ὑπὸ μόνης τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας.

β) «Ζητοῦμεν, ἔλεγαν αἱ ὁδηγίαι, ἐν Μικρασίᾳ ὅπως αἱ Δυνάμεις ἀναγνωρίσουν ἀπὸ τοῦδε ὅτι, κατὰ τὴν διανομὴν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, θὰ περιέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔδαφος περιλαμβάνον τὴν παραλίαν ἀπὸ ἑνὸς σημείου βορείως τοῦ κόλπου τοῦ Ἀδραμυττίου μέχρι τοῦ ἀκρωτηρίου Φινέκα εἰς τὴν ἐνδοχώραν τῆς Σμύρνης, ἐκτεινομένην ἀνατολικῶς μέχρι τῆς λίμνης Ἀξέρ».

Προεβάλλοντο ἐπίσης βλέψεις ἢ διεκδικήσεις ἐπὶ τῆς περιφερείας Βερατίου, τῶν Δωδεκανήσων, τῆς Κύπρου, τῆς διεθνοποιήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐζητοῦντο μέτρα διὰ τοὺς ἐν Τουρκίᾳ Ἑλληνας, οἰκονομικαὶ διευκολύνσεις καὶ συνομολόγησις «στρατιωτικῆς συμφωνίας μεταξὺ τοῦ Ἐπιτελείου μας καὶ ἐξουσιοδοτημένων ἀντιπροσώπων τῶν Δυνάμεων, οὔτινες θὰ ἠδύνατο νὰ ἔλθουν πρὸς τοῦτο εἰς Ἀθήνας».

Πλήρης περίπου ἀντιγραφή τοῦ προγράμματος τοῦ Βενιζέλου.

Οἱ στρατιωτικοὶ ὄροι διευπλώθησαν, κατὰ τὰς ὑποδείξεις τοῦ ἐπιτελάρχου Β. Δούσμανη. Τροποποιῶν οὗτος τὸ ὑπόμνημά του τῆς 8)21 Μαρτίου 1915, συνεβουλεύσε νὰ ὀρισθῆ ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς δὲν θὰ ἔδρα εἰς Μικρὰν Ἀσίαν, ἐὰν ἡ Βουλγαρία ἔμμενεν οὐδετέρα.

Ὁ στρατηγὸς Δούσμανη ἰσχυρίσθη κατόπιν ὅτι ἀπέκλεισεν ἐντελῶς τὸ ἐνδεχόμενον τῆς μικρασιατικῆς ἐκστρατείας. Ἡ ἐκ τῶν ὑστέρων αὐτῆ βεβαίωσις ἔχει τὴν ἀξίαν ἀπλῆς διανοητικῆς ἐπιφυλάξεως. Ἡ διατύπωσις τῶν κειμένων ὄχι μόνον τῆς 8ης Μαρτίου ἀλλὰ καὶ τῆς 1ης Ἀπριλίου 1915 ἢ προβλέπει τὰς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις τῆς Ἑλλάδος εἰς Μικρασίαν ἢ θέτει τὸν περιορισμὸν ὅτι δὲν θὰ πραγματοποιηθοῦν αὗται, ἐφ' ὅσον διαρκεῖ ἡ βουλγαρικὴ οὐδετερότης. Ἐὰν ἐπομένως ἡ Βουλγαρία ἐπενέβαινεν ὑπὲρ τῆς Ἀντάντ, ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς θὰ ἠδύνατο νὰ μεταβῆ εἰς Μικρὰν Ἀσίαν (2).

Πῶς ἄλλωστε θὰ κατελαμβάνοντο καὶ θὰ ὀργανοῦντο τὰ μικρασιατικὰ ἑδάφη, τὰ ὁποῖα καθώριζεν ἡ κυβέρνησις Γούναρη ἀπὸ συμφώνου μετὰ τὸν ἐπιτελάρχην Δούσμανην, καὶ τῶν ὁποίων τὴν παραχώρησιν ἔθετεν ὡς ὅρον τῆς συμπράξεώς της μετὰ τὴν Τριπλῆν Συννενοήσιν;

(1) Ὁδηγίαι λίαν ἐμπιστευτικαὶ δοθεῖσαι πρὸς τὴν αὐτοῦ βασιλικὴν ὑψηλότητα τὸν πρίγκηπα Γεώργιον τῆς Ἑλλάδος. Ἀντίγραφον ἄνευ ἀριθμοῦ εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν. Ταῦτοχρόνως ὁ ὑπουργὸς Ζωγράφος ἐτηλεγράφησε πρὸς τὸν Ρωμᾶνον περὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ πρίγκηπος.

(2) Ἐπιστολὴ ἀντιστρατήγου Β. Δούσμανη, ἀπαντῶντος πρὸς Γ. Βεντήρη, δημοσιευθεῖσα εἰς τὸ «Ἐλεύθερον Βῆμα» τῆς 29ης Δεκεμβρίου 1928.

Αἱ πρὸς ἔξοδον ὁμῶς προτάσεις τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἤρχοντο εἰς στιγμήν ἀκατάλληλον. Αἱ τρεῖς Δυνάμεις τῆς Συνεννοήσεως διεπραγματεύοντο τὴν ἐπέμβασιν τῆς Ἰταλίας, ἣτις θὰ ἔστειλε στρατὸν εἰς Δαρδανέλια καὶ εἶχεν ἀξιώσεις ἐπὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ταυτοχρόνως καὶ ἡ Ρωσσία, λαβοῦσα τὴν ὑπόσχεσιν περὶ Κωνσταντινουπόλεως, ἐφαίνετο ἤδη διατεθειμένη νὰ ἐνισχύσῃ τὸ ἔξ 150.000 ἀνδρῶν ἀγγλογαλλικὸν ἀποβατικὸν σῶμα. Ἐπειτα ἡ ἑλληνικὴ ἀξίωσις περὶ διαλύσεως τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, συνοδευομένη ἀπὸ τόσους ἄλλους περιορισμούς, ἦτο ἀδύνατον νὰ γίνῃ δεκτὴ.

Εἰς τὰς δυσχερεῖας αὐτὰς προσετέθη ἡ ἐντύπωσις τῶν Δυνάμεων ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲν ἦτο εὐλακρῆς μαζί των. Ἡ ὑποψία ἐγεννήθη ἔξ ἀνακοινώσεων τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Ἐπιτελείου, διαφορητικῶν ἀπὸ τὰ ἐπίσημα διαδήματα τῆς κυβερνήσεως.

Τὴν ἐπομένην τῆς ἑλληνικῆς διακοινώσεως, ὁ Βασιλεὺς συνωμίλησε μὲ τὸν πρέσβυν τῆς Ἀγγλίας Ἐλλιοτ. Ἡ κυβερνήσις Γούναρη εἶχεν ἤδη δηλώσει πρὸς τὴν Ἀντάντ μὲ τὴν ἔγκρισιν τοῦ Κωνσταντίνου ὅτι θὰ ἐπενέβαινεν εἰς τὸν πόλεμον καὶ ἂν ἡ Βουλγαρία ἐνέμενεν εἰς τὴν οὐδετερότητά της. Τὸ ἔλησμόνησεν ὁ Κωνσταντῖνος; Μετὰ τὴν δοθεῖσαν πρὸς τὴν Κυβέρνησιν ἐξουσιοδότησιν, ἤκουσε τὴν εἰσήγησιν τρίτου; Πάντως ἔδωκεν εἰς τὸν Ἐλλιοτ νὰ ἐννοήσῃ ὅτι, ἀντιθέτως πρὸς τὰς προτάσεις τῆς κυβερνήσεως, αὐτὸς δὲν θὰ ἀπεφάσιζε τὴν ἔξοδον ἐκ τῆς οὐδετερότητος, ἐφ' ὅσον ὑφίστατο ὁ βουλγαρικὸς κίνδυνος ἄμεσος ἢ ἀπώτερος.

Ὁ Ἐλλιοτ ἀνεκοίνωσε τὴν παρατηρηθεῖσαν ἀντίφασιν βασιλέως - κυβερνήσεως εἰς τοὺς συναδέλφους τοῦ πρέσβει. Ἐκ τούτων ὁ Ρῶσσοσ Ντεμίντωφ ἐτηλεγράφησε πρὸς τὸν ὑπουργὸν τοῦ Σαζόνωφ τὰ ἑξῆς:

«Εἰς συνομιλίαν τοῦ μὲ τὸν πρεσβευτὴν τῆς Μεγάλης Βρετανίας ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, ἐξέφρασε τὴν γνώμην, καθ' ἣν ἡ ἐγγύησις τῶν Δυνάμεων τῆς Συνεννοήσεως (διὰ τὴν ἀκεραιότητα τῆς χώρας) δὲν ἐξασφαλίζει εἰσέτι ἐπαρκῶς τὴν Ἑλλάδα ἐκ τοῦ μέρους τῆς Βουλγαρίας, ἡ ὁποία μένει τῶρα οὐδετέρα, δύναται ὁμῶς νὰ ἐπωφεληθῇ τῆς ἐξασθενήσεως τῆς Ἑλλάδος διὰ νὰ καταφέρῃ ἐναντίον της τελειωτικὸν κτύπημα».

Ὁ Ντεμίντωφ συμπεραίνει:

«Ἡ πληροφορία αὕτη (τοῦ βασιλέως πρὸς τὸν Ἐλλιοτ) δὲν ἀνταποκρίνεται ἐντελῶς πρὸς τὴν διατύπωσιν τῆς ἑλληνικῆς ἀνακοινώσεως τῆς 1)14 Ἀπριλίου» (1).

Ὅτι δὲ ὁ Βασιλεὺς δὲν εἶχε πρόθεσιν νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν οὐδετερότητα ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ συνομιλίας τοῦ μὲ τὸν Α. Μιχαλακόπουλον, τέως ὑπουργὸν τῆς κυβερνήσεως τῶν φιλελευθέρων. Ὁ Κωνσταντῖνος τὸν ἐδέχθη

(1) Ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 136 τηλεγραφήματος τῆς 5)18 Ἀπριλίου 1915 τοῦ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτοῦ τῆς Ρωσσίας πρὸς τὸν ὑπουργὸν Σαζόνωφ (ρωσικὰ διπλωματικὰ ἀρχεῖα).

τυπικῶς, ὅπως καὶ ἄλλους πρόην ὑπουργοὺς κατὰ τὰ μέσα Μαρτίου, διὰ τὴν εὐχαριστήσιν ἐπὶ τῇ λήξει τῆς συνεργασίας των. Ἐπειδὴ πρὸ ἐτῶν ὁτέως ὑπουργὸς ὑπερήσπισεν, ὡς δικηγόρος ἐν Πάτραις, ὑπόθεσιν τοῦ Κωνσταντίνου, σχετικὴν μὲ τὸ κτήμα τῆς Μανωλάδος, ὑπῆρχεν οἰκειότης μεταξὺ των. Ὁ Α. Μιχαλακόπουλος ἐπωφελήθη αὐτῆς διὰ τὰ εἶπη εἰς τὸν Βασιλέα ὅτι ἐθεώρει σφάλμα τὴν τήρησιν τῆς οὐδετερότητος καὶ τὴν ἀποδοκιμασίαν τοῦ Βενιζέλου προτείναντος τὴν ἐκστρατείαν τῶν Δαρδανελλίων.

«Κωνσταντίνος: Οὐδέποτε ἔδωκα ἐξουσιοδότησιν εἰς τὸν Βενιζέλον διὰ τὴν ἐξέλθωμεν ἐκ τῆς οὐδετερότητος.

«Μιχαλακόπουλος: Μὲ συγχωρεῖτε. Ἐδώκατε τὸ γεγονός ἀναφέρεται εἰς τὰς ἐπιστολάς, τὰς ὁποίας ἀντηλλάξατε μὲ τὸν κ. Βενιζέλον ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ἐπεισοδίου Κάρου.

«Κωνσταντίνος: Ἐνόουν τὴν παροχὴν εὐκολιῶν εἰς τὴν Ἀντάντ. Ἄλλωστε ἔγινε συμβούλιον, κατὰ τὸ ὁποῖον ἀπεφασίσθη τὸ μείνωμεν οὐδέτεροι. Ἦτο μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ κ. Βενιζέλου ἐκ Μονάχου. Κατόπιν αὐτοῦ ἔδωκα τὸν λόγον μου εἰς τὸν Κάιζερ.

«Μιχαλακόπουλος: Ἀλλά, μεγαλειότατε, εἰς τὸ συμβούλιον ἐκεῖνο παρευρισκόμην καὶ ἐγώ. Ὁ κ. Βενιζέλος εἶπε ρητῶς ὅτι ἡ οὐδετερότης μας ἐξαρθῆται ἀπὸ τὰς περιστάσεις, γενικῶς δὲ ὅτι ὠφείλαμεν τὴν ἐκμαιεῦσωμεν εὐκαιρίαν ἐξόδου μὲ τὴν Συνεννόησιν ὧς πρὸς τὴν ὑπόσχεσίν σας, θὰ δύνασθε τὴν προβάλλετε μετὰ τὰς ἐκλογὰς τὴν ἐτυμνηγορίαν τῆς πλειοψηφίας ἢ ὁποία θὰ ἐγκρίνη τὴν πολιτικὴν τῶν φιλελευθέρων.

«Κωνσταντίνος: Εὐρίσκομαι ὑπὸ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἀπεφασίσαμεν τὸ μείνωμεν οὐδέτεροι καὶ φρονῶ ὅτι μᾶς συμφέρει τώρα ἡ οὐδετερότης» (1).

Ἄλλ' ἀφοῦ ὁ Βασιλεὺς ἐθεώρει τὸν ἑαυτὸν του παντοτεινὰ δεσμευμένον ἀπέναντι τοῦ Κάιζερ, τί ἐσήμαιναν αἱ προτάσεις πρὸς τὴν Συνεννόησιν;

Ἄφ' ἑτέρου ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου Δούσμανης ἔλεγεν ὅτι ἡ ὁδὸς πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν διέρχεται ἐκ Σόφιας καὶ ὁ Ρῶσσοσ πρεσβευτῆς τῶν Ἀθηναίων ἐτηλεγράφη τὰ ἑξῆς:

«Κατὰ συνάντησίν του μὲ τὸν ἐν Ἀθήναις Ἀγγλον στρατιωτικὸν ἀκόλουθον ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἑλληνικοῦ ἐπιτελείου (Β. Δούσμανης) ἀπέδειξεν ὅτι ἡ καλλιτέρα κατεύθυνσις τῶν ἐπιχειρήσεων τῆς Ἑλλάδος ἐναντίον τῆς Τουρκίας θὰ ἦτο τὸ Δεδεαγάτς».

Τρεῖς ἡμέρας ἔπειτα ὁ πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας Ἐλλιοτ ἐτηλεγράφη πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Γκρέυ:

«Θέτω ὑπ' ὄψιν ὑμῶν τὸν κίνδυνον, ὅστις θὰ προέκυπτεν ἂν ἡ Ἑλλάς ἐπωφελεῖτο διὰ τὴν λύσιν τοῦ λογαριασμοῦ της μὲ τὴν Βουλγαρίαν. Τὴν ἐπιθυμίαν ταύτην δὲν ἀποκρύπτει πολὺ ὁ ἀρχηγὸς τοῦ γενικοῦ Ἐπιτελείου καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν».(2)

(1) Ἐκ συνομιλίας Α. Μιχαλακοπούλου μὲ τὸν γράφοντα, Ἀθῆναι 10 Ἀπριλίου 1915.

(2) Περιέχονται εἰς τὴν ὑπ' ὀριθμὸν 145 ἐκθεσιν τῆς ἀγγλικῆς πρεσβείας Πιερουπόλεως, ἀναφερομένης εἰς τηλεγράφημα ἐξ Ἀθηνῶν τῆς 8)21 καὶ 11)24 Ἀπριλίου 1915. (Ρωσικὰ διπλωματικὰ ἀρχεῖα).

*Ἐκρινε δὲ καὶ γενικώτερον ὡς ἀσύμφορον τὴν παρὰ τῶν Γούναρη-Ζωγράφου ζητουμένην ἐπέμβασιν ὁ ἐπιτελάρχης Β. Δούσμανης, ἐφ' ὅσον ἡ κυβέρνησις ἐκείνη ἐκλήθη ἀκριβῶς πρὸς ἐφαρμογὴν τῆς οὐδετερότητος. Ἡ ἀποδοκιμασία του ὑπῆρξε τόσον αὐστηρὰ ὥστε ὠνόμασε τὴν πολιτικὴν τοῦ Γούναρη:

«Ἄτιμον πολιτικὴν πράξιν». (1)

*Ἦτο προφανὲς ὅτι Βασιλεὺς καὶ Ἐπιτελάρχης ἦσαν σύμφωνοι περὶ τῆς ἀνάγκης ἀπολύτου ἐξασφαλίσεως ἀπὸ τῆς Βουλγαρίας. Ὁ στρατηγὸς Δούσμανης ἐνόμιζε μάλιστα ὅτι ἡ Βουλγαρία ἔπρεπε νὰ ἐξαναγκασθῇ εἰς καθορισμὸν τῆς στάσεώς της καὶ διὰ παραβιάσεως ἀκόμη τῆς οὐδετερότητος αὐτῆς. Τοῦτο ἐσήμαινεν ἡ στρατιωτικὴ ἐνέργεια διὰ Δεδεαγάτς.

*Ἐπρόκειτο περὶ γνώμης ριζικῆς καὶ ἴσως ὀρθῆς. Ἄλλ' οὔτε αἱ ἐπιφυλάξεις τοῦ Βασιλέως, οὔτε αἱ ὑποδείξεις τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Ἐπιτελείου διευτυλώθησαν εἰς τὰς ἐπισημοὺς ἑλληνικὰς προτάσεις. Τοῦναντίον, δι' αὐτῶν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις προσέφερε τὴν ἐπέμβασίν της ἀνεξαρτήτως τῆς στάσεως τῆς Βουλγαρίας. Τοῦτο εἶχαν ὑπ' ὄψιν αἱ Δυνάμεις τῆς Συνεννοήσεως. Ἄνεπισήμως ἐν τούτοις ἐμάνθαναν ὅτι ὁ μὲν Κωνσταντῖνος δὲν θὰ ἀπεφάσιζε τὴν δράσιν, φοβούμενος πάντοτε τὴν Βουλγαρίαν, τὸ δὲ Ἐπιτελεῖον ἐπεδίωκε μεγάλην καὶ πολύπλοκον ἑλληνοανταντικὴν ἐκστρατείαν κατὰ τῶν Βουλγάρων καθ' ὃν χρόνον οἱ Ἀγγλογάλλοι κατέβαλλαν ἐσχάτην προσπάθειαν εἰς τὰ Δαρδανέλλια.

Αἱ ἀντιφάσεις αὗται ἐμαρτύρουν ἔλλειψιν ἐνότητος εἰς τὴν διαχείρισιν τῶν μεγάλων ζητημάτων τοῦ κράτους, ἐστέρον παντὸς κύρους τὴν ὑπεύθυνον κυβέρνησιν καὶ ἐδημιουργοῦν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι βασιλεὺς καὶ ἐπιτελεῖον μετεχειρίζοντο τοὺς ὑπουργοὺς ὡς ὄργανα τῆς ἰδικῆς των πολιτικῆς, ἣτις συνίστατο εἰς παρέλκυσιν τῆς καταστάσεως. Αὕτη ἦτο κυρίως ἡ ἐντύπωσις τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως.

Αἱ γνώμαι τοῦ Ἐπιτελείου περὶ προληπτικῆς ἐξουδετερώσεως τοῦ βουλγαρικοῦ κινδύνου ἔγιναν ἀντικείμενον νέων κατ' οὐσίαν προτάσεων τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὴν Τριπλῆν Συνεννόησιν. Τὴν 7)29 Ἀπριλίου ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Γ. Ζωγράφος διεβίβαζεν εἰς τὰς ἑλληνικὰς πρεσβείας Λονδίνου, Παρισίων καὶ Πετροπόλεως ὁδηγίαν, διὰ τῶν ὁποίων συνεπληροῦντο αἱ προγενέστεραι τῆς 1)14 Ἀπριλίου. Ἀνέφερε συγκεκριμένως ποῖαι ἦσαν αἱ ἀπόψεις τοῦ Ἐπιτελείου πρὸς διεξαγωγὴν ἐπιτυχῶν ἐπιχειρήσεων κατὰ τῆς Τουρκίας :

«Τοῦτο (ἡ ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν Τούρκων) προϋποθέτει τὴν διάθεσιν καὶ τὴν συγκέντρωσιν μιᾶς στρατιᾶς, ποιοτικῶς καὶ ποσοτικῶς ἐπαρκοῦς πρὸς καθυποταγὴν ἀφ' ἐνὸς τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ τῆς Εὐρώπης, ἀποτελουμένου ἐκ 350.000 ἀνδρῶν καὶ ἀφ' ἐτέρου διὰ νὰ ἀποκρουσθῇ ὁ βουλγαρικὸς στρατός, συγκείμενος ἐκ 400 χιλιάδων ἀνδρῶν, ἐὰν ἀπεπειρῶτο

(1) Ἐφημερὶς «Ἀθῆναι» 6ης Ἀπριλίου 1920.

νὰ ἀντιδράσῃ ἀμέσως ἢ ἑμμέσως κατὰ τῆς ἐκστρατείας, τῆς ἐπιχειρουμένης ἀπὸ κοινοῦ ἐναντίον τῆς Τουρκίας παρ' ὄλων τῶν συμμάχων, συμπεριλαμβανομένων καὶ ἡμῶν». (1)

Ὁ ἐπιτελάρχης Δούσανης, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλεται ἡ ἀνωτέρω ἀξιῶσις ὑπελόγιζε τοὺς Τουρκοβουλγάρους εἰς 750.000 ἄνδρας. Ἡ δύναμις τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἀνήρχετο εἰς 250.000. Ἐζήτει ἐπομένως ἡ Ἑλλάς ἀπὸ τὴν Τριπλῆν Συνεννόησιν τοῦλάχιστον 500.000 μαχητῶν διὰ τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας καὶ ἐνδεχομένως ἐναντίον τῆς Βουλγαρίας.

Αἱ πρῶται καὶ αἱ συμπληρωματικαὶ προτάσεις τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἔμειναν ἄνευ ἀπαντήσεως. Τοῦναντίον, τὴν 15ην Ἀπριλίου, οἱ Ἔλλιοτ καὶ Ντεμίντωφ διεμαρτυρήθησαν διαδοχικῶς εἰς τὸν Ζωγράφον ἕξ ὀνόματος τῆς Μεγάλης Βρετανίας καὶ Ρωσσίας διότι ἡ Ἑλλάς ἐζήτει νὰ γεννήσῃ ἀφορμὰς πολέμου μὲ τὴν Βουλγαρίαν.

Αἱ διαπραγματεύσεις Τριπλῆς Συνεννόησεως—Ἰταλίας εἶχαν οὐσιαστικῶς τερματισθῆ. Ὁ πρίγκηψ Γεώργιος καὶ ὁ Ρωμᾶνος, διὰ συννευῶν ἐνεργειῶν ἐν Παρισίοις, προσεπάθουν νὰ ἀποσοθήσουν ὑπόσχεσιν τῆς Ἀντάντ περὶ παραχωρήσεων ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ὑπὲρ τῆς Ἰταλίας. Τὴν 17)30 Ἀπριλίου ὁ πρεσβευτὴς Ρωμᾶνος ἐτηλεγράφηι πρὸς τὸν Ζωγράφον ὅτι εἶναι ἀδύνατοι αἱ διαπραγματεύσεις μὲ τὴν τεθεῖσαν στρατιωτικὴν βᾶσιν. Καὶ προσέθετε:

«Ἡ Ἰταλία ἔλαβε τὴν θέσιν μας. Ἐὰν ἐξακολουθήσωμεν συζητοῦντες, ἀντὶ νὰ ταχθῶμεν ἀποφασιστικῶς παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Τριπλῆς Συνεννόησεως καὶ τῆς Ἰταλίας, κινδυνεύομεν νὰ ἀφήσωμεν εἰς τὰ τέχνα μας τὸ Αἰγαῖον Ἰταλικόν.

«Ὁ πρίγκηψ Γεώργιος, διὰ τῶν σχέσεων καὶ τῆς φιλίας του μὲ τὸν Μπριάν, δύναται νὰ μᾶς εἶναι μεγάλης χρησιμότητος, προκειμένου νὰ ἐπαναλάβωμεν τὰς διαπραγματεύσεις. Διὰ νὰ καταλήξωμεν δέ, μοῦ φαίνεται τῶρα ἀναγκαῖον ὅπως ἡ κυβέρνησις σχηματίσῃ τὴν πεποιθήσιν ὅτι ἡ ἀδράνεια ἡμῶν, καθ' ἣν στιγμὴν τέσσαρες μεγάλαι Δυνάμεις ἐπιτίθενται κατὰ τῆς Τουρκίας, ἰσοδυναμεῖ πρὸς αὐτοκτονίαν μας». (2)

Τὴν ἰδίαν ἡμέραν ὁ Ἰωάννης Δραγούμης, πρεσβευτὴς Πετροπόλεως, ἐθεώρει τόσον κρίσιμον τὴν διπλωματικὴν θέσιν τῆς Ἑλλάδος καὶ τόσον ἐπείγουσαν τὴν λήψιν ἀποφάσεων, ὥστε ἐπρότεινε εἰς τὴν κυβέρνησιν νὰ συγκαλέσῃ ἀμέσως τοὺς Ἑλληνας πρέσβεις τῶν μεγάλων πρωτευουσῶν ἐν Ἀθήναις πρὸς μελέτην τῆς καταστάσεως.

Τὴν 17)30 Ἀπριλίου, ὁ ὑπουργὸς Ζωγράφος ἐδέχετο τὸν Ἰωάννην Γκυγιεμέν, ἀντιπρόσωπον τῆς Γαλλίας εἰς τὴν ἐπιτροπὴν τοῦ Δουνάβεως.

(1) Ἡ ὑπ' ἀριθ. 3628 τηλεγραφικὴ ἐγκύκλιος τῆς 7)20 Ἀπριλίου 1915 (Ἀρχεῖα ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν).

(2) Ἀριθμὸς ἐμπιστευτικοῦ πρωτοκόλλου 3990 τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν (ἀρχεῖα).

Ὁ γάλλος διπλωμάτης παρουσιάζετο ὡς ἔμπιστος τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Δελκασσέ και ἀπεστάλη εἰς Ἀθήνας, κατὰ τὴν λεπτὴν φάσιν τῶν διαπραγματεύσεων, ἐπειδὴ ὁ πρεσβευτὴς Ντεβίλ ἐθεωρεῖτο τραχὺς. Κατὰ τὴν συνομιλίαν, ὁ Γκυγιεμὲν ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν Ζωγράφον ὅτι αἱ Δυνάμεις θὰ ἀπέρριπταν τὰς ἑλληνικὰς προτάσεις, κυρίως ἔνεκα τῆς ἀξιώσεως πρὸς ἐγγύησιν τῆς ἑδαφικῆς ἀκεραιότητος και μετὰ τὸν πόλεμον. Τοιοῦτος ὅρος θὰ ἐσῆμαινε τὴν ὑποχρέωσιν τῆς Συνεννοήσεως νὰ εὐρίσκηται διαρκῶς ἐκτεθειμένη εἰς βαλκανικὰς περιπετείας.

Ὁ Γκυγιεμὲν εἶπε πολλὰ ἄλλα και τέλος ἔδωκεν εἰς τὸν Ζωγράφον σχέδιον προτάσεων, αἱ ὁποῖαι θὰ ἐγίνοντο δεκταί. Ἡ Ἑλλάς θὰ ἐλάμβανε μέρος εἰς τὴν ἐστρατείαν τῶν Δαρδανελλίων μετὰ τὸν στόλον τῆς και 15.000 ἀνδρῶν (9 χιλιάδες λόγχοι), ἀρκουμένη εἰς τὴν παρὰ τῶν Δυνάμεων ἐξασφάλισιν τῆς ἀκεραιότητός τῆς, κατὰ τὸν πόλεμον. Ὁ Ἕλληνας ὑπουργὸς συνεφώνησε. Ἦτο βέβαιος περὶ τῆς ἐπιδοκιμασίας τοῦ Βασιλέως και τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου. (1)

Ὁ Γκυγιεμὲν παρουσιάσθη και εἰς τὸν Βασιλέα. Τοῦ ἐπανέλαβε τὴν συνομιλίαν του μετὰ τὸν Ζωγράφον. Καθὼς εἰς τόσας ἄλλας περιστάσεις, ὁ Κωνσταντῖνος εὐρῆκε τὴν εὐκαιρίαν νὰ διαπραΐξη πρώτης τάξεως ἀδεξιότητα. Εἶπεν εἰς τὸν Γάλλον πράκτορα ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ Βουλγαρία μένει οὐδετέρα, εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ πράξη τὸ ἴδιον και ἡ Ἑλλάς.

Φυσικά, ἡ βασιλικὴ ἀνακοίνωσις, ἀνατρέπουσα τὴν βάσιν τῶν συνεννοήσεων, μετεδόθη αὐτοστιγμῆ παρὰ τοῦ Γκυγιεμὲν εἰς τὸν Δελκασσέ. Ἦ ἐντύπωσις ὑπῆρξεν ἀξιοθρήνητος, ὡς μαρτυρεῖ τηλεγράφημα τοῦ πρίγκηπος Γεωργίου πρὸς τὸν ἐστεμμένον ἀδελφόν του :

«Παρίσιοι, 18 Ἀπριλίου) 1 Μαΐου 1915. Αὐτοῦ μεγαλειότητα Βασιλέα, Ἀθήνας. Ὁ κ. Δελκασσέ ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν κ. Ρωμᾶνον συνομιλίαν σας μετὰ τοῦ Γκυγιεμὲν, κατὰ τὴν ὁποίαν τοῦ (Γκυγιεμὲν) εἶπατε (ὁ Κωνσταντῖνος) τὰ ἑξῆς :

«Παρὰ τὴν συμπάθειάν μου πρὸς τὴν Γαλίαν και παρὰ τὰ ἑδαφικὰ πλεονεκτήματα, τὰ ὁποῖα θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἐπιτύχωμεν ἐκ τῆς συμμαχίας μετὰ τὴν Τριπλὴν Συνεννόησιν, ἡ Ἑλλάς εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ μείνη οὐδετέρα, διότι ἡ συμμετοχὴ τῆς εἰς τὸν πόλεμον θὰ τὴν ἐξησθένιζεν ἀπέναντι τῆς Βουλγαρίας, ἣτις θὰ ἐπωφελεῖτο τῆς εὐκαιρίας διὰ νὰ τῆς ἐπιτεθῆ.

«Ὁ κ. Δελκασσέ εἶναι τώρα πεπεισμένος ὅτι δὲν θέλετε ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ νὰ ἐξέλθετε τῆς οὐδετερότητος και προβάλλετε τὸ πρόσχημα ὅτι τὰ ἐκ τῆς ἀλληλεγγύης μετὰ τῶν συμμάχων πλεονεκτήματα δὲν σᾶς φαίνονται ἐπαρκῆ ἀπέναντι τοῦ βουλγαρικοῦ κινδύνου». (2)

Ὁ Κωνσταντῖνος ὠργίσθη. Ἐλεπε πλέον ὁ Βενιζέλος ὅστις διώρ-

(1) Σημείωμα συνομιλίας Ζωγράφου—Γκυγιεμὲν, ἀρχεῖα ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν. Ἰδὲ μνημονευθὲν ἔργον Γαβρ. Ντεβίλ.

(2) Ἀριθμὸς 408, ἀρχεῖα πρεσβείας Παρισίων.

θωνε τὰ σφάλματά του. Συνέταξεν ὁ ἴδιος καὶ ἀπέστειλε πρὸς τὸν ἀδελφόν του τὴν ἐξῆς ἀπάντησιν :

« Ἀθῆναι 19 Ἀπριλίου) 2 Μαΐου 1916. Πρέσβευτήν Ρωμῶνον, διὰ τὴν αὐτοῦ βασιλικὴν ὑψηλότητα πρίγκηπα Γεώργιον, Παρισίους. Παρακαλῶ νὰ δηλώσῃς εἰς τὸν Δελκασσὲ ὅτι παρερμηνεύει περιέργως τὴν ἀποψίν μας. Εἶναι ἀπολύτως ἀνακριβὲς ὅτι δὲν θέλομεν νὰ ἐξέλθωμεν τῆς οὐδετερότητος κατ' οὐδένα λόγον. Θὰ ἦτο βλακῶδες νὰ υποθέσωμεν ὅτι ἡ ἀλληλεγγύη τῶν Δυνάμεων δὲν εἶναι ἀρκετὴ ἀπέναντι τῆς Βουλγαρίας. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ Βουλγαρία δὲν θὰ ἐξέλθῃ τῆς οὐδετερότητος καὶ ἐπειδὴ, μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου ἡ ἀλληλεγγύη αὕτη δὲν θὰ ὑφίσταται πλέον, εἴμεθα πεπεισμένοι ὅτι τότε, ἡ Βουλγαρία ἰσχυρὰ καὶ ἀκούραστος, θὰ ἐπωφεληθῇ τῆς ἐξασθενήσεώς μας διὰ νὰ ἐπιτεθῇ καθ' ἡμῶν, πρῶτον ἀπὸ ἐκδίκησιν καὶ ἔπειτα διὰ νὰ κατακτήσῃ τὰς χώρας τὰς ὁποίας ἐπιθυμεῖ. Δὲν φαίνονται οἱ ἐν Εὐρώπῃ ὅτι ἀντιλαμβάνονται τὴν ψυχολογικὴν κατάστασιν τῆς Βουλγαρίας. Διαμαρτύρομαι ἐπίσης, μὲ ὄλας τὰς δυνάμεις μου, κατὰ τοῦ ὑπαινιγμοῦ ὅτι ἠθελήσαμεν δῆθεν νὰ παρασύρωμεν τὴν Συνεννόησιν εἰς πόλεμον ἐναντίον τῆς Βουλγαρίας. Εἴμεθα πρὸ παντὸς τίμιοι καὶ παρακαλῶ τὸν Δελκασσὲ νὰ μὴ τὸ λησμονῇ. (Ὑπογραφή) *Κωνσταντῖνος Β'* » (1).

Μὲ ὄλον τοῦ τὸν θυμόν, ὁ Βασιλεὺς δὲν ἀνῆρκει ὅσα ἐδήλωσε πρὸς τὸν Γκυγιεμέν. Ἐδημιούργησε τὸναντίον πραγματικὸν κυκεῶνα εἰς τὰς συζητήσεις Ἑλλάδος—Ἀντάντ.

Διὰ τῶν προτάσεων τῆς 1)14 Ἀπριλίου ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις προσεφέρετο νὰ δράσῃ καὶ ἂν ἡ Βουλγαρία ἔμενεν οὐδετέρα, ἤρκει αἱ Δυνάμεις τῆς Συνεννοήσεως νὰ ἠγγυῶντο τὴν ἀκεραιότητά της. Εἰς τὰς συμπληρωματικὰς τῆς 7)20 Ἀπριλίου ἡ ἴδια κυβέρνησις νίθετοῦσα τὴν γνώμην τοῦ ἐπιτελάρχου Δούσμανη, ἐξήτει 500.000 ἀνδρῶν ἀπὸ τὴν Ἀγγλίαν καὶ Γαλλίαν, διὰ νὰ ἐκστρατεύσῃ κατὰ τῆς Τουρκίας. Δέκα ἡμέρας ἔπειτα ὁ Βασιλεὺς ἐμπιστεύεται εἰς τὸν Γκυγιεμέν ὅτι δὲν τοῦ χρειάζονται αὐτὰ καὶ θὰ κρατήσῃ τὴν Ἑλλάδα ἐν ἐπιφυλακῇ ἀπέναντι τῆς ἐνεδρευούσης Βουλγαρίας. Τοῦτο ἦτο ἐπιχείρημα τοῦ Ἰωάννου Μεταξᾶ, μὲ τὸν ὅποιον ὁ Δούσμανης ἤρχισε διαφωνῶν. Ποῖον ἐξ ὄλων ἔπρεπε νὰ πιστεύσουν οἱ ξένοι; Τὴν ὑπεύθυνον κυβέρνησιν, τὸ συμβουλευτικὸν σῶμα τοῦ ἐπιτελείου, ἢ τὸν ἀνεύθυνον Βασιλέα;

Τὸ Στέμμα ἐπενέβαινεν ἀσυνέτως εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ τόπου. Ἡ κυβέρνησις ὑπέκυπτεν ἀδιαμαρτύρητος. Πλείστα ἐκ τῶν μελῶν της, ὡς ὁ Α. Εὐταξίας, ὁ Τριανταφυλλάκος, ὁ Γούναρης, ὁ Στράτος, ὁ Βοζίκης, ἦσαν δόκιμοι κοινοβουλευτικοὶ ἄνδρες. Ἐγνώριζαν ἐπομένως καλὰ τὰ δικαιώματά των καὶ καλλίτερα τὰς συνετείας, τὰς ὁποίας θὰ ἐπροκάλει, ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, ἡ ἄτοπος, αὐθαίρετος καὶ ἀντιπολι-

(1) Ἐπεδόθη εἰς τὸν Γεώργιον τὴν 20ὴν Ἀπριλίου) 3ην Μαΐου, ἄνευ ὀριθμοῦ, ἀρχεὶ πρεσβείας Παρισίων.

τική ανάμιξις τοῦ Βασιλέως εἰς τὰ ἐθνικά ζητήματα. Κανείς των δὲν ἔλαβε τὸ θάρρος νὰ εἶπῃ πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον ὅτι, καὶ ἂν ἀκόμη ἦτο ἐπιβεβλημένον νὰ παραπλανηθοῦν αἱ Δυνάμεις ἐν σχέσει μὲ τὰς πραγματικὰς διαθέσεις τῆς Ἑλλάδος, τὴν ἐκ τούτου εὐθύνην ἔπρεπε νὰ φέρουν ἐκεῖνοι, εἰς τοὺς ὁποίους διὰ τοῦ πολιτεύματος ἀνῆκεν αὕτη, δηλαδὴ οἱ συνταγματικοὶ ὑπουργοί.

Οὐδείς ὠμίλησεν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον ἐγκαίρως, εἰλικρινῶς, αὐστηρῶς. Οὐδείς τὸν ἀπέτρεψεν ἢ τὸν ἐκάλυψε. Μόνον ὁ Ζωγράφος τοῦ ἀπηύθυνε κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας ὑπόμνημα ὑπὲρ τῆς ἐξόδου, πλήρες πατριωτικοῦ πόνου. Ὁ Βασιλεὺς τὸ ἐδέχθη μὲ κάποιαν χονδροειδῆ εὐφυολογίαν, οἱ ἄλλοι ὑπουργοὶ μετὰ καγχασμῶν (1).

Ἐκ τῆς τοιαύτης συμπεριφορᾶς ἤϋξανεν ἡ δυσπιστία τῆς Συνενοήσεως πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ὁ Δραγούμης ἐτηλεγράφει ἐκ Πετροπόλεως τὴν πληροφορίαν καθ' ἣν ἡ Αὐτὴ τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἤθελε τὴν ἑλληνικὴν ἐπέμβασιν. Αἱ ὑποδείξεις αὐταὶ ἐλαμβάνοντο πολὺ ὀλιγώτερον ὑπ' ὅψιν ἀπὸ τὰς προφητείας τοῦ Νικολαίου Θεοτόκη, ὅστις ἀπηύθυνε πρὸς τὸν Ζωγράφον δεκασέλιδον «προσωπικὴν καὶ ἐμπιστευτικὴν» ἐπιστολήν, περιέχουσαν καὶ τὰ ἑξῆς:

«Ἡ πεποίθησίς μου περὶ τῆς τελικῆς νίκης τῶν Γερμανῶν δικαιοῦνται ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν γεγονότων. Οὐδείς δύναται νὰ ἀμφισβητήσῃ ὅτι πάντως ἀδύνατον τυγχάνει εἰς τοὺς Συμμάχους νὰ ἀπωθήσονται πλέον τὴν Γερμανίαν ἢ νὰ ἐπιτύχουν τι τὸ ἀποφασιστικὸν ἐναντίον της».

Ὅταν ἐν τούτοις ὁ Γκρέϋ καὶ ὁ Δελκασσὲ ἀπήντησαν ὅτι ἐδέχοντο εὐχαρίστως τὰς προτάσεις τῆς 18 Ἀπριλίου, ἐπισήμως ἦδη ἐμφανιζομένης, ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐξήτησεν ἀκριβῶς τὴν «ἀπόλυτον» ἐγγύησιν τῆς ἀκεραιότητος τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους καὶ ἐπομένως ἀπὸ ἐνδεχομένης ἐπιβουλῆς τῶν Δυνάμεων τῆς Συνενοήσεως.

Αἱ διαπραγματεύσεις ἐπανήρχισαν ἐπίπονοι καὶ ἐν μέσῳ ἀτμοσφαιράς γεμάτης ἀπὸ δυσπιστίαν. Ἡ Ἰταλία ὑπέγραψε τὴν συνθήκην τῆς μὲ τὴν Ἀντάντ καὶ θὰ ἐπενέβαινεν εἰς τὸν πόλεμον τὴν 26ην Μαΐου. Τὰ Δωδεκάνησα τῆς παρεχωρήθησαν ῥητῶς διὰ τοῦ συμφώνου τοῦ Λονδίνου. Ἡ Ἀγγλία δὲν ἤθελε καὶ νὰ ἀκούσῃ περὶ ὄρων οἰωνδῆποτε προβαλλομένων παρὰ τῆς Ἑλλάδος. Αἱ συζητήσεις διεξήγοντο κυρίως εἰς Παρισίους. Τὴν 24ην Ἀπριλίου) 7 Μαΐου, ὁ πρίγκηψ Γεώργιος, συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν πρεσβευτὴν Α. Ρωμᾶνον, συνωμίλησεν ἐπὶ ὥραν μετὰ τοῦ Δελκασσέ. Ὁ Γάλλος ὑπουργὸς ἐπανελάβεν ὅτι οὔτε τὸ Λονδίνον, οὔτε ἡ Πετρούπολις θὰ ἐδέχοντο ὄρους οἱ ὅποιοι ἀπετέλουν σαφῆ ἐκφρασίαν καχυποψίας πρὸς τὰς τρεῖς Συμμάχους. Κατόπιν τῆς ἐμμονῆς τοῦ Πρίγκηπος καὶ τοῦ Ρωμάνου, ὁ Δελκασσὲ ἐδήλωσεν ὅτι ἀνελάμβανε νὰ προτείνῃ τὴν ἀποδοχὴν τῆς ζητουμένης ἐγγυήσεως τῆς ἀκεραιότητος ὑπὸ τὴν ἀκόλουθον μορφήν:

«Ἡ Ἑλλάς εἶναι πρόθυμος νὰ συμπράξῃ εἰς πόλεμον ἐναντίον της

(1) Τὸ ἀνέφερον εἰς τὴν Βουλὴν τῆς 12)25 Αὐγούστου 1917 ὁ ἐπὶ Ζωγράφου γενικός διευθυντὴς τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν Ν. Πολίτης.

Τουρκίας, προσφέρουσα τὸν στόλον καὶ τὰς ναυτικές της βάσεις. Διατηρεῖ ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸν στρατὸν της πρὸς ἄμυναν τοῦ ἐδάφους της ἐν περιπτώσει ἐπιθέσεως ἐκ μέρους τῆς Βουλγαρίας.

«Ἡ Ἑλλάς ἐλπίζει ὅτι θὰ ἔχῃ οὕτω κέρδος ἐκ τῆς τελείας ἀλληλεγγύης μετὰ τῶν συμμάχων της (τῆς συνεννόησεως), ἐκ τῆς ὁποίας ἀπορρέει ἡ ἐγγύησις τῆς ἀκεραιότητος τοῦ ἐδάφους της. Εἰσέρχεται ἐν πάσῃ εἰλικρινείᾳ εἰς τὴν συμμαχίαν ἐμπιστευομένη τὴν πλήρη ἐξασφάλισιν τῶν ζωτικῶν συμφερόντων της εἰς τὰς τρεῖς Δυνάμεις τῆς Συνεννόησεως, τὰς προστάτιδας ἀπὸ τῆς χειραφετήσεώς της».

Ὁ πρίγκηψ Γεώργιος ἔξορκίζων τὴν κυβέρνησιν νὰ μὴ διατάσῃ, ἔλεγε :

«Ἡ Ἄγγλία, καταστάσα λίαν εὐθικτος ἀπέναντί μας, οὐδὲν θὰ ἠνείχετο διὰ τοῦ ὁποίου θὰ ἐδεικνύετο δυσπιστία πρὸς αὐτήν». (1)

Τὴν ἐπομένην ὁ πρίγκηψ Γεώργιος συνηντήθη μετὰ τοῦ Μπριάν ὅστις τοῦ εἶπε :

«Ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Δελκασσέ ὅτι δὲν ἤθελε πλέον νὰ ἀκούσῃ νὰ γίνεται λόγος περὶ Ἑλλάδος, ἥτις ἐπιδεικνύει κακὴν θέλησιν» (2)

Εἰς τὰς Ἀθήνας, Βασιλεὺς, κυβέρνησις, ἐπιτελεῖον, ἤρχισαν ἀτελειώτους συζητήσεις ἐπὶ τῆς διακοινώσεως Δελκασσέ. Ἐσφαλίζετο ἡ ἑλληνικὴ ἀκεραιότης; Ὁ Ζωγράφος ἐνόμιζεν ὅτι ναί. Ὁ Βασιλεὺς καὶ οἱ περὶ αὐτὸν τὴν ἐθεώρουν ἀνεπαρκῆ. Ὁ Γούναρης ἔταλαντεύετο.

Τὰς ἡμέρας ἐκείνας ὁ γράφων εἶδε τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν, ὅστις τοῦ ἔκαμε λόγον περὶ τῶν διεξαγομένων συνομιλιῶν καὶ τῆς ἐπικειμένης ἀποφάσεως. Κατὰ τὴν ὥραν τῆς συνδιαλέξεως εἰσῆλθον εἰς τὸ ὑπουργικὸν γραφεῖον ὁ πρωθυπουργὸς Γούναρης καὶ οἱ ὑπουργοὶ Στράτος καὶ Μπαλτατζῆς. Ὁ Γούναρης διητυνῆθη εἰς τὸ διαμέρισμα τοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ Πολίτη. Ἀπέμειναν οἱ τρεῖς ἄλλοι. Ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν, στρεφόμενος πρὸς τὸν Στράτον τοῦ εἶπε :

«**Ζωγράφος** : Λέγω ἀκριβῶς εἰς τὸν Βεντήρην ὅτι αἱ ἐξασφαλίσεις καὶ τὰ ἀνταλλάγματα, τὰ ὁποῖα μᾶς παρέχει ἡ Ἀντάντ, μοῦ φαίνονται ἀρκετὰ προκειμένου νὰ ἐξέλθῃ ἡ Ἑλλάς τῆς οὐδτεροῦτητος.

«**Στράτος** : Ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν τῆς ἔχεμυθείας, θὰ ἐξηγήσω διατὶ πρέπει νὰ ζητήσωμεν περισσοτέρας ἐγγυήσεις».

Ὁ Νικόλαος Στράτος, μὲ τὴν χειμαρρῶδη ἀληθῶς εὐφραδείαν του, ἀνέπτυξε τὰς ἰδέας του περὶ ἀποτυχίας τῆς ἐκστρατείας τῶν Δαρδανελλίων, τῆς ἀδυναμίας τῆς Συνεννόησεως ὅπως σχηματίσῃ πολεμικὸν μέτωπον εἰς τὰ Βαλκάνια καὶ τὸν κίνδυνον τῆς Ἑλλάδος ἐκ μέρους τῆς Ρωσσίας. Αἱ Δυνάμεις ἤθελαν νὰ μᾶς παρασύρουν εἰς ἦταν.

(1) Τηλεγράφημα τοῦ πρίγκηπος Γεωργίου πρὸς Ζωγράφον, ἀριθμὸς 4274 τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν.

(2) Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 4583 τῆς 25ης Ἀπριλίου) 8 Μαΐου τηλεγράφημα ἐκ Παρισίων τοῦ πρίγκηπος Γεωργίου πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Γ. Χ. Ζωγράφον.

Ὁ γράφων ἐζήτησε τὴν ἄδειαν νὰ εἴπῃ :

«Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὑπάρχει διαφωνία μεταξύ τῶν μελῶν τῆς κυβερνήσεως ἐπὶ θεμελιώδους ζητήματος.

«*Ζωγράφος* : Πράγματι δὲν εἴμεθα σύμφωνοι. Ἄλλ' ἐγὼ θεωρῶ καθήκον νὰ ἐξαντλήσω πᾶσαν προσπάθειαν διὰ νὰ ἐπιτύχῃ ὅσα ζητοῦν οἱ συνάδελφοί μου. Νομίζω ὅτι εἴμεθα ἐξησφαλισμένοι. Φρονοῦν ὅτι τοῦτο δὲν ἀρκεῖ. Χρέος μου εἶναι νὰ ἐργασθῶ διὰ τὴν ἀπόλυτον ἐξασφάλισιν τοῦ κράτους».

Τὴν 27ην Ἀπριλίου) 10 Μαΐου, ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἐτηλεγράφηε πρὸς τὸν ἀδελφόν του Γεώργιον εἰς Παρισίους ὅτι :

«Ἡ ἄρνησις τῶν Δυνάμεων τῆς Συνεννοήσεως νὰ ἐγγυηθοῦν τὴν ἑδαφικὴν μας ἀκεραιότητα, κατὰ τὸ μέχρι τῆς συνθήκης τῆς εἰρήνης διάστημα, συμπεριλαμβανομένης καὶ ταύτης, ἡ ἄρνησις αὕτη ἐμποδίζει τὴν κυβέρνησίν μου ἀπὸ τῆς ὁδοῦ τῆς συνεργασίας ἐναντίον τῆς Τουρκίας».

Ὁ Βασιλεὺς παρακάλει τὸν Γεώργιον νὰ ἴδῃ τὸν πρόεδρον τῆς δημοκρατίας Πουανκαρὲ καὶ νὰ τοῦ ζητήσῃ ἐπίσημον ὑπόσχεσιν ὅτι αἱ Δυνάμεις τῆς Ἀντάντ θὰ σεβασθοῦν αὐταὶ αἱ ἴδιαι καὶ θὰ ἐπιβάλουν εἰς πάντα τρίτον τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἑδαφικῆς ἀκεραιότητος τῆς Ἑλλάδος, διὰ τῆς μελλούσης νὰ συναφθῇ συνθήκης περὶ εἰρήνης. (1)

Εἰς τὰς διαφωνίας ἢ τοὺς δισταγμοὺς τῆς κυβερνήσεως ὁ Κωνσταντῖνος ὑποκατέστησε τὴν θέλησίν του. Εἶπε καθαρὰ ὅτι ἐδυσπίστετε πρὸς τὴν Συνεννόησιν. Δὲν τοῦ ἤρκει ὁ λόγος τῶν τριῶν Προστατῖδων. Ἦθελε τὴν ὑπογραφήν των. Εἶχεν ἐν μέρει δίκαιον. Δὲν ἦτο ὅμως αὐτὸς οὗτος, μέχρις ἐνὸς σημείου, ὑπεύθυνος τῆς ἀνειλικρινείας τῆς Ἀντάντ ἀπέναντι τῆς Ἑλλάδος,

Κάθε συμφωνία μεταξύ Ἑλλάδος καὶ Ἀντάντ ἀπέβη ἐφεξῆς ἀκατόρθωτος. Ἐλείπεν ἡ ἐμπιστοσύνη καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη.

Ὁ Βενιζέλος ἐξέφερε δικαίαν κρίσιν ἐπὶ τῶν διαπραγματεύσεων ἐκείνων :

«Ἡ Συνεννόησις ἐπίστευεν ὅτι ἡ κυβέρνησις Γούναρη τὴν ἐνέπαιξε. Διὰ τοῦτο ἠρνήθη νὰ ἀνανεώσῃ φανερὰ τὴν ἐγγύησιν τῆς ἑδαφικῆς μας ἀκεραιότητος, τὴν ὁποίαν εἶχε δώσει εἰς ἐμέ. Ἐνόμιζεν ὅτι θὰ ἐχρησιμοποιοῖτο τοῦτο διὰ νὰ ματαιωθῇ ἡ σύμπραξις της μὲ τὴν Βουλγαρίαν, ἥτις αὐτὴ πράγματι ἠπάτα τὴν Ἀντάντ».

Ὁ Δ. Γούναρης, ὁμιλῶν δύο ἔτη κατόπιν, τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1917, ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς του ἐβεβαίωσεν ὅτι αἱ διαπραγματεύσεις τοῦ Ἀπριλίου 1915 ἐσκόπουν νὰ ἀποκαλύψουν τὰς προθέσεις τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως ἀπέναντι τῆς Ἑλλάδος. Διότι ἀληθῶς δὲν ὑπῆρχε σύμπτωσις τῶν ἑλληνικῶν συμφερόντων πρὸς ἐκεῖνα τῶν τριῶν συμμάχων. (2).

(1) Ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος πρὸς τὸν πρίγκηπα Γεώργιον τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθμὸν 4403 τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν.

(2) Ὁ Α. Καμπάνης ἐδημοσίευσεν εἰς τὴν «Ἑλληνικὴν Κρίσιν» μακροτάτας φνακοινώσεις τοῦ Δ. Γούναρη πρὸς τοὺς δύο φίλους του Π. Πρωτοπαπαδάκη καὶ Χ. Βοζίκη, τηρηθείσας δι' ἐστενογραφημένων πρακτικῶν.

Ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἔκρινεν ἕκτοτε ὅτι ἔλειπεν ἡ βάσις πάσης συμφωνίας, δηλαδὴ ἡ ταυτότης τῶν συμφερόντων. Διατι τότε ἀνέλαβε τὴν πρωτοβουλίαν διαπραγματεύσεων; Διατι δὲν ἐπέμενεν ἀπ' ἀρχῆς εἰς τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Ἰωάννου Μεταξᾶ, εἰς τὸν παρόντα δηλαδὴ καὶ μέλλοντα κίνδυνον ἐκ τῆς Βουλγαρίας; Δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν ὁ Δημήτριος Γούναρης, ὅτι, θέλων νὰ ἀποκαλύψῃ τὰς προθέσεις τῆς Συνεννοήσεως, τὰς ἐπροκάλει πράγματι καὶ τὰς καθίστα ἐχθρικὰς ἀπέναντι χώρας ἀσθενοῦς, ὅπως ἡ Ἑλλάς;

Πάντως ἡ ἑλληνικὴ κυβερνησις δὲν ἀπεδέχθη τὴν περὶ ἀκεραιότητος ἐγγύησιν τῆς Ἀντάντ ὑπὸ τὴν δοθείσαν παρὰ τοῦ Δελκασσὲ διατύπωσιν, μολονότι τὴν ἐθεώρουν ἐπαρκῆ ὁ πρίγκηψ Γεώργιος, ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Γ. Χρηστάκης Ζωγράφος καὶ ὁ Α. Ρωμᾶνος.

Εἰς τοὺς εἰδικοὺς τοπικοὺς λόγους τῆς ἑλληνικῆς ἀρνήσεως προσετέθησαν καὶ γενικώτεροι, ἐπαναφέροντες τὴν Ἑλλάδα πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς φιλοδυτεῆρας πολιτικῆς τοῦ Γ. Στρέϊτ. Μεταπεισθεὶς καὶ ἀπαντῶν, εἰς ὕψος αὐστηρᾶς νουθεσίας πρὸς τὸν πρεσβευτὴν Ρωμᾶνον, ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἔλεγε:

«Ἡ παρούσα κατάστασις πρέπει νὰ μᾶς ἐπιβάλλῃ τὴν μεγαλειτέραν ἐπιφύλαξιν. Ἡ ἀμφίβολος καὶ ἀναποφάσιτος στάσις τῆς Ἰταλίας (σημειωτέον ὅτι ὀκτὼ ἡμέρας πρὸ τοῦ τηλεγραφήματος τοῦ Ζωγράφου ἡ Ἰταλία ἦτο σύμμαχος τῆς Ἀντάντ διὰ τῆς ἀπὸ 26 Ἀπριλίου 1915 συνθήκης τοῦ Λονδίνου) καὶ αἱ σοβαραὶ ἦτται τῶν Ρώσων ἐν Γαλικίᾳ ἀκίνητοῦν τὴν Ρουμανίαν, καθιστοῦν δὲ πάντας τοὺς οὐδετέρους ἐπιφυλακτικούς. Ἡ Συνεννόησις θὰ ἐθυσίαζεν ἀπὸ μακροῦ τὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν Βουλγαρίαν, ἐὰν τὸ κράτος τοῦτο δὲν συνεκρατεῖτο ἐκ τοῦ φόβου τῆς Γερμανίας. Εἶναι ἀνάγκη, λοιπόν, νὰ κερδίσωμεν καιρὸν, νὰ μὴ ὑφιστάμεθα τὰς ἐπιδράσεις τοῦ περιβάλλοντος καὶ νὰ μὴ δίδωμεν πίστιν εἰς ὅλας τὰς διαβεβαιώσεις» (1).

Ὁ Γεώργιος ἔγραφεν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον τὴν 27ην Ἀπριλίου ἐν ἐπιλόγῳ συγκινητικῆς ἐκκλήσεως ὑπὲρ τῆς ἐξόδου:

«Σὲ ἱκετεύω γονυκλινῆς ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς μου καὶ μὲ ὅλας μου τὰς δυνάμεις, πρὸς τὸ προσωπικόν σου συμφέρον, πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ἔθνους, οὐτινος ἡ τύχη ἐξαρτᾶται, τὴν στιγμὴν ταύτην ἀποκλειστικῶς ἀπὸ σέ: Ἐπέμβητε ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ! Τὸ ἐναντίον εἶναι βεβαία αὐτοκτονία διὰ σὲ καὶ τὸ ἔθνος. (Ὑπογραφή) Γεώργιος».

Ὁ πρίγκηψ προσεπάθει νὰ παρατείνῃ τὰς συζητήσεις καί, κατηγορησθεὶς ἐκ τῆς συμπεριφορᾶς τῆς κυβερνήσεως Γούναρη, ἐτηλεγράφη:

«Παρίσιοι, τὴν 10)23 Μαΐου 1915 (ἄνευ ἀριθμοῦ). Ἐξοχώτατον Ζωγράφον Ἀθήνας. Ὁμίλησα μετὰ τοῦ κ. Μπριὰν σύμφωνα μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ ὑμετέρου τηλεγραφήματος. Μοῦ ὑπεσχέθη ὅτι θὰ πράξῃ πᾶν τὸ δυνατόν κατὰ τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον τῆς Τρίτης. Ἐπομένως δὲν θὰ σᾶς

(1) Ἐπίλογος τηλεγραφήματος Γ. Χρ. Ζωγράφου πρὸς τὴν ἑλληνικὴν πρεσβείαν Παρισίων, ἀριθμὸς 4687 τῆς 4)17 Μαΐου 1915.

δώσω εידήσεις πρὸ τῆς Τετάρτης. Ἐλπίζω ἀκόμη. Ἄλλὰ δώσατε παρακαλῶ εἰς τὰ μέλη τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου νὰ ἐννοήσουν ὅτι δὲν ἤμποροῦν νὰ παίζουσι τόπι μὲ τὰς Δυνάμεις, χωρὶς νὰ ἐκθέτουσι τὸ ἔθνος νὰ πληρώσῃ ἀκριβὰ τὸ παιγνίδι των εἰς τὸ μέλλον.

»Δύνασθε νὰ μοῦ εἴπετε ἂν ὁ ἀνόητος φόβος ὅτι εἰσερχόμενοι πρὸ τῆς Βουλγαρίας εἰς τὴν συμμαχίαν, θὰ χάσωμεν τὴν Καβάλλαν, πρὸς τοὺς ὄρους τοὺς ὁποίους ἔχομεν ἤδη ἐπιτύχει, εἶναι φόβος τῆς κυβερνήσεως ἢ τοῦ Ἐπιτελείου;» Ὑπογραφή Γεώργιος. (1).

Χάριν τῆς ἀκριβείας καὶ τῆς δικαιοσύνης πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἢ τριπλῇ Ἄντάντ δὲν ἐπολιτεύετο πλέον εἰλικρινῶς ἀπέναντι τῆς Ἑλλάδος. Αἱ φιλοβουλγαρικαὶ διαθέσεις τῆς Ἀγγλίας καὶ Ρωσσίας ὑπερίσχυαν. Αἱ Δυνάμεις ἀπηθύνοντο εἰς τὴν Σερβίαν καὶ ἐξήτουν παραχωρήσεις ὑπὲρ τῆς Βουλγαρίας διὰ νὰ τὴν ὠθήσουσι εἰς ἐνέργειαν. Ἡ κυβέρνησις ἐπληροφορήθη τὸ γεγονός ἀπὸ τὸν πρέσβυν Νύσσης Ἀλεξανδρόπουλον. Ὁ πρίγκηψ Γεώργιος καὶ ὁ Α. Ρωμᾶνος ἐτηλεγράφησαν εἰς Ἀθήνας συμβουλευόντες νὰ ἀποκρουσθῇ ἐκ τῶν προτέρων πᾶσα ἀξίωσις ἢ παράκλησις διὰ τὴν παραχώρησιν τῆς Καβάλλας. Τοῦτο καὶ ἔπραξε τὸ ὑπουργεῖον. Αἱ διαθέσεις τῆς Ἄντάντ δὲν ἔλαβαν μορφήν διαβήματος πρὸς τὴν Ἑλλάδα.

Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀσθενήσει ὁ Κωνσταντῖνος. Ἡ κυβέρνησις ἐχαλάρωσε πᾶσαν ἐνέργειαν ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων. Ἐπανεφέρε τὴν Ἑλλάδα εἰς τοὺς καιροὺς τοῦ βερολινείου συνεδρίου, κατὰ τὸ ὅποιον ὁ Ρῶσος πρωθυπουργὸς εἶπε:

«Δυνάμεθα κάλλιστα νὰ ζητοῦμεν πληροφορίας ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας. Ἄς παρευρίσκωνται ἐδῶ ὡς εἶδος λεξικῶν!»

Πράγματι, οἱ πληρεξούσιοι Θ. Δελιγιάννης καὶ Ἀλ. Ραγκαβῆς ἐκαλοῦντο μόνον νὰ δίδουσι πληροφορίας καὶ ἐκάθηντο εἰς τὰς ἔδρας τῶν δευτέρων γραμματέων!

Τὴν ἐσπέραν τῆς 22ας Ἀπριλίου, ἐγένετο ἐορτὴ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ὑπουργοῦ Στράτου πρὸς τιμὴν τοῦ Διαδόχου Γεωργίου. Παρίστατο ὁ Βασιλεὺς. Περὶ τὸ μεσονύκτιον ἡ ἀτμόσφαιρα κατέστη πολὺ θερμῆ. Ἦνοιξαν τὰ παράθυρα τῆς αἰθούσης. Ὁ Κωνσταντῖνος εἶχεν ἐστραμμένα τὰ νῶτα πρὸς τὸ ρεῦμα τοῦ ψυχροῦ ἀέρος. Ἠρνήθη νὰ ἀποσυρθῇ ἐκ λεπτότητος, ἐπειδὴ ὠμίλει μὲ κυρίας. Ἐπαθε ψῦξιν. Μετὰ τρεῖς ἡμέρας κατέπεσεν ἀσθενὴς ἐκ πλευρίτιδος.

Αἱ μάζαι τοῦ λαοῦ, πανταχοῦ τοῦ κόσμου, καὶ ὄχι ὀλιγώτερον εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου διεσώθησαν ἔγνη θεοκρατισμοῦ ἐκ τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς τουρκοκρατίας, συγχύζουσι τὰ πολιτικὰ καὶ τὰ θρησκευτικὰ αἰσθήματα. Εἰς

(1) Ἀρχεὶα ἑλληνικῆς πρεσβείας Παρισίων.

ὅλον ἐπίσης τὸν κόσμον αἱ συντηρητικαὶ τάξεις ἐκμεταλλεύονται τὴν τάσιν αὐτὴν ἐπιτηδεύως πρὸς διατήρησιν τῆς ἐξουσίας των. Ἄλλ' ὅτι συνέβη, κατὰ Μάϊον τοῦ 1915, εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀσθενείας τοῦ Κωνσταντίνου, ὑπενθυμίζει τὰς σκοτεινότερας περιόδους τοῦ μεσαιωνικοῦ φανατισμοῦ. Ἡ ἐπανελθοῦσα εἰς τὴν ἐξουσίαν ὀλιγαρχία ἐχρησιμοποίησε τὸ τυχαῖον γεγονός τῆς φυσικῆς ἀδυναμίας ἐνὸς προσώπου διὰ νὰ στερεώσῃ τὸ κράτος της.

Ἐνῶ εἶχαν παρέλθει δύο ὁλόκληροι μῆνες ἀπὸ τῆς παραιτήσεως τοῦ φιλελευθέρου ὑπουργείου, ἐγράφετο, ἄνευ αἰσχύνης, ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἠσθένησεν ἐπειδὴ τὸν ἐστενοχώρησεν ὁ Βενιζέλος. Ἄλλοι τὸν ἔβλεπαν, τὰ παγερὰ μεσάνυκτα τοῦ Μαρτίου, περιφερόμενον εἰς τὸν κῆπον τῶν ἀνακτόρων ὅπου ἐσκέπτετο μόνος περὶ τοῦ ἔθνους. Οἱ πνευματικοὶ ἀντιπρόσωποι τῆς ὀλιγαρχίας ἔλεγαν πράγματα ὅπως αὐτά:

«Ἡ ἀσχημία—πολιτικὴ, κοινωνικὴ, ἐθνικὴ—(ἀσχημία ἦσαν οἱ φιλελεύθεροι καὶ ὁ Βενιζέλος) ἀναλαβοῦσα εἰς τὰς χεῖράς της σκῆπτρον ἀπροσπελάστου γοήτρου ἀνεβόησε μέχρι οὐρανῶν. Ἐγὼ μόνον ὑπάρχω καὶ κρατῶ. Οὔτε ἔθνος, οὔτε βασιλεὺς, οὔτε στρατός! Δύο ἔτη ἠκούοντο τὰ ρήματα αὐτά. Καὶ ὅταν ἔφθασε πλέον ἢ ἠγῶ των μέχρι τοῦ θρόνου ἐκείνου πὺν ἀνάσσει ἄνω εἰς τὰ οὐράνια, θυμὸς ἀντήχησε τεράστιος. Ἐτριξαν τὰ σύμπαντα. Ἀνέφριξαν αἱ πτέρυγες τῶν ἀγγέλων ὄλων. Ἐσείσθησαν τὰ θεμέλια τῶν κόσμων καὶ μία ἀναβοὴ ἀνεβρόντησε πρὸς ὅλα τὰ πλάτη τῶν αἰθέρων τὴν φοβεράν αὐτὴν λέξιν: Ἐκδίκησις! Ἐκδίκησις!

Ἀμέσως τότε ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ὁ 12ος ἐπόνεσε ...

Ἐπὶ τὸν πόνος τοῦ ἀπὸ ἡμᾶς ἐξαρτᾶται νὰ αὐξήσῃ». (1)

Μὲ ἄλλας λέξεις, ἡ ἑλληνικὴ ὀλιγαρχία προσέλαβεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν της καὶ τὸν Θεόν, ὅστις ἐτιμῶρει τὴν Ἑλλάδα ἐπειδὴ ἠνέχθη ὡς πρωθυπουργὸν τὸν Βενιζέλον. Διὰ νὰ ἐξιλεώσῃ δὲ ὁ Ὑψιστος καὶ νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν Κωνσταντῖνον τὴν ὑγίαν του, ὤφειλεν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς νὰ καταδικάσῃ τὸν Βενιζέλον τοῦλάχιστον εἰς πολιτικὸν θάνατον.

Ἄλλ' ἰδοὺ ὅτι τὰς ἀνευθύνους αὐτάς ἐκδηλώσεις διεδέχθη ἐπίσημος κυβερνητικὴ ἐνέργεια.

Τὴν 13ην Μαΐου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) διετάχθη τὸ καταδρομικὸν «Γ. Ἀβέρωφ» νὰ πλεύσῃ εἰς Τήνον πρὸς παραλαβὴν τῆς ἐκεῖ εἰκόνας τῆς Θεοτόκου. Τοῦ σκάφους ἐπέβη ὁ ὑπουργὸς τῆς Παιδείας Βοζίκης καὶ ὁ ἐπίσκοπος Σύρου, ὅστις θὰ ἐπέδιδε τὸ ἱερὸν εἰκόνισμα εἰς τὸν Βασιλέα πρὸς ἰασίν του.

Ὅσοι δὲν ἔζησαν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην φαντάζονται ὅτι ἡ μεταφορὰ τοῦ ὁμοιώματος τῆς Παναγίας ἐγίνε μετὰ τὴν κατάνυξιν καὶ τὴν σεμνότητα, τὰς ὁποίας διετήρησεν ἀείποτε ἡ ἑλληνικὴ θρησκευτικότης. Πράγματι τὸ

(1) Ἀναφέρεται παρὰ τοῦ Ν. Ἀποστολοπούλου εἰς τὸ ἔργον του «Ὁ Ἑλληνικὸς Μοναρχισμός».

ἐπίσημον κράτος ὠργάνωσε βάνανσον κομματικὴν διαδήλωσιν. Ὁ τόπος ἐρρίφθη αἰῶνας πρὸς τὰ ὀπίσω εἰς ἡμέρας βαρβαρότητος. Ἴππεῖς ἐκάπαζαν εἰς τὴν λεωφόρον Συγγροῦ διὰ νὰ τηροῦν διαρκῶς ἐνήμερον τὸν πρὸ τῶν ἀνακτόρων πρωθυπουργὸν περὶ τῆς πορείας τῆς πομπῆς.

Ἡ ἀνοικτὴ ἄμαξα, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὁ μητροπολίτης Θεοκλήτος ἔφερε τὴν ἁγίαν εἰκόνα, συνωδεύετο ἀπὸ τὸν ὑπουργὸν Βοζίκην, ἀπὸ ἀστυνομικούς, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐφύλασσαν βέβαια τὴν Παναγίαν, ἀπὸ ἐμπίστους τοῦ κόμματος. Ἐντὶ ψαλμῶν καὶ δεήσεων, κραυγαὶ μίσους καὶ κατάραι ἀπηυθύνοντο κατὰ τοῦ Βενιζέλου! Ἐπὶ τὸ καῦμα τῆς θερινῆς δείλης, περιόρυτος καὶ ἀσθμαίνων συρφετός, ἔξαλλος ἀπὸ κομματικὸν πάθος, ὑβρίζων ἐκεῖνον ὅστις «ἐκαμεν ἀσθενῆ» τὸν Βασιλέα, ἀπειλῶν τοὺς ἀντιθέτους, διηυθύνετο ἐκ τῆς ὁδοῦ Φιλελλήνων καὶ τῆς πλατείας τοῦ Συντάγματος εἰς τὰ ἀνάκτορα. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Βυζαντίου, οὐδέποτε ἡ θρησκεία εἶχεν εἰς τόσον βαθμὸν βεβηλωθῆ. Τώρα δὲ αἱ σκηναὶ ἐξετυλίσσοντο ὄχι πλέον πρὸ τοῦ Ἴπποδρόμου, ἀλλ' ὑπὸ τὸν Παρθενῶνα.

Μὲ αὐτὰ καὶ ἀνάλογα μέσα ἐνήργει ἡ κυβέρνησις τοῦ σοφοῦ, τοῦ σκεπτικιστοῦ, τοῦ μειλιχίου Γούναρη τὰς ἐκλογάς. Εἰς τὴν παλαιὰν Ἑλλάδα ἐπεστράτευσε τοὺς ἐπισκόπους καὶ τὸ Στέμμα. Εἰς τὰς νέας ἐπαρχίας μετεχειρίζετο τὴν οὐδετερότητα ὡς ἔμβλημα τῆς συμμαχίας τῆς μὲ τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς Ἑβραίους. Τοῦτο ἠνάγκασε τὸν Στέφανον Δραγούμην νὰ εἴπῃ: «Αὐταὶ δὲν εἶναι ἐκλογαί. Εἶναι ἑλληνοτουρκικὴ συμμαχία!»

Πράγματι ὁ ἐνεργήσας τὰς ἐκλογάς εἰς τὴν Μακεδονίαν νομάρχης Θεσσαλονίκης Γούδας, παρελέμφθη διὰ βουλεύματος τοῦ ἐφετείου τῆς αὐτῆς πόλεως εἰς δίκην ἔνεκα τῶν ἐκλογικῶν του παρεμβάσεων καὶ τοῦτο ἐπὶ κυβερνήσεως Σκουλούδη.

Εἰς παλαιότερας ἐποχὰς ἡ ἑλληνικὴ ὀλιγαρχία διεκρίνετο ἀπὸ τὸν ἄδειον, ἀλλ' ὑπερβολικὸν πατριωτισμὸν τῆς. Τὸ πῶς κατώρθωσε, τοὺς ζοφεροὺς ἐκείνους μῆνας τοῦ θέρους τοῦ 1915, νὰ ἐνώσῃ εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν προσπάθειαν, τὰ ἀντεθνικά, τὰ ἀνιθρησκευτικά, τὰ ἀντιδημοκρατικά στοιχεῖα τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς, τοῦτο ἀποτελεῖ ἀντικείμενον μελέτης ὄχι τοῦ ἱστορικοῦ, ἀλλὰ τοῦ κοινωνιολόγου.

Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο πέριξ τοῦ πάσχοντος βασιλέως ἐσχηματίσθη στενὸς κύκλος ἐξ ὄρισμένων προσώπων τῆς οἰκογενείας του, τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου καὶ τοῦ ἐπιτελείου. Ἡ Βασίλισσα, ἣτις ἐνοσῆλευεν αὐτοπροσώπως μὲ παραδειγματικὴν ἀφοσίωσιν τὸν σύζυγόν της, ἀπεμάκρυνε τοὺς δυναμένους νὰ ἐπηρεάσωσι πολιτικῶς τὸν Βασιλέα. Οὕτω ἀπηγόρευσε νὰ γίνῃ δεκτός ὁ ἀδελφὸς τοῦ ἀνακτος πρίγκηψ Γεώργιος, ἐλθὼν ἐκ Παρισίων. Ἐξ ἄλλου τὰ ἱατρικὰ δελτία συνετάσσοντο ἀναλόγως τῶν ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν γεγονότων, χωρὶς νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψει ἡ πραγματικὴ κατάστασις τοῦ ἀσθενοῦς.⁽¹⁾

(1) Πλείστα χαρακτηριστικὰ ἐπεισόδια διηγεῖται ὁ ἰδιαιτέρος γραμματεὺς τοῦ βασιλέως Κωνσταντῖνου Γεώργιος Μελάς εἰς τὸ βιβλίον του.

Ὁ προεκλογικὸς ἀγὼν διεξήγετο μὲ πρωτοφανῆ ἐκμετάλλουσι τῆς ἀσθενείας τοῦ μονάρχου. Ἡ κυβέρνησις, οἱ ὑπουργοί, οἱ ὑποψήφιοί της ἐβεβαίωσαν δημοσίᾳ ὅτι ἡ τυχὸν ἐπάνοδος τῶν φιλελευθέρων εἰς τὴν ἀρχὴν θὰ εἶχεν ὡς συνέπειαν, τὸν πόλεμον, τὴν ἥτταν καὶ τὴν χειροτέρευσιν τῆς ὑγείας τοῦ Κωνσταντίνου. Ὁ πρωθυπουργὸς Γούναρης, ἀγορεύων, τὴν παραμονὴν τῶν ἐκλογῶν, πρὸς τὸν λαὸν τῶν Ἀθηνῶν, εἶπε:

«Τὶ ἐχάσαμεν διότι δὲν ἠκολουθήσαμεν τὴν πολιτικὴν αὐτὴν τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῶν Δαρδανελλίων; Ἡ συνείδησις ὑμῶν θὰ σᾶς ἀπαντήσῃ: Ἐχάσαμεν ὅτι δὲν συνετριβή ὁ στόλος μας ἐν Δαρδανελλίοις».

Ἔστω. Διὰ τὸ ὅμως ὁ πρωθυπουργὸς ἀπέφευγε νὰ πληροφορήσῃ τοὺς ἐκλογεῖς ὅτι, τὴν 18ην Ἀπριλίου) 1ην Μαΐου 1915, ἡ ἰδική του ἀκριβῶς κυβέρνησις ἔκαμνε τὴν ἐξῆς πρότασιν εἰς τὴν Ἀντάντ:

«Ἡ Ἑλλάς προσφέρεται νὰ ἐξέλθῃ τῆς οὐδετερότητος, θέτουσα εἰς τὴν διάθεσιν τῶν δυνάμεων τῆς Ἀντάντ τὸν στόλον της, καθὼς καὶ τὴν χρῆσιν τῶν λιμένων της καὶ τοῦ ἐδάφους της».

Δὲν θὰ συνετριβέτο ὁ ἑλληνικὸς στόλος, ἐπειδὴ τῶρα ὁ πρωθυπουργὸς ὠνομάζετο Γούναρης

Οἱ φιλελευθεροὶ δὲν ἀπῆντων μὲ τὴν δέουσαν παρησιάν εἰς τὰ ψεῦδη ἐκεῖνα. Ἡ ἀπουσία τοῦ Βενιζέλου παρέλυε τὸν ἀγῶνα. Θὰ ἦτο προτιμότερον εἰς τὸ φανερόν ἐκτοτε ἢ ἔννοια τῶν ἐκλογῶν, ὡς ἐθνικῆς καὶ πολιτικῆς κρίσεως.

Κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν ἐκλογῶν, οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν κυβερνητικῶν ἔλεγον εἰς τοὺς ψηφοφόρους:

«Κάθε ψῆφος ποῦ δίδεται ὑπὲρ τῶν βενιζελικῶν εἶνε σφαῖρα στὴν καρδιὰ τοῦ βασιλέως».

Ἡ Βενιζέλος δὲν ἀνείχθη εἰς τὸν ἐκλογικὸν ἀνταγωνισμόν, παραμείνας εἰς Μυτιλήνην. Τὴν ἐκλογὴν διηύθυνεν ἐπιτροπὴ πρῶην ὑπουργῶν καὶ τοῦ τέως προέδρου τῆς Βουλῆς Κ. Ζαβιτσιάνου, μὲ οὐσιαστικὸν ἀρχηγεῦντα τὸν Ἐμμανουὴλ Ρέπουλην.

Ὁ ὄγκος τῶν ἐθνικῶν ὑπηρεσιῶν καὶ τῶν ἐσωτερικῶν ἔργων τῶν φιλελευθέρων ἦτο τόσον ἐπιβλητικὸς καὶ πρόσφατος, ὥστε, διὰ τετάρτην φορὰν ἀπὸ τοῦ 1909, ὁ ἑλληνικὸς λαὸς κατεδίκασε τὴν ὀλιγαρχίαν. Παρὰ τὰς ἐπεμβάσεις τῶν κυβερνητικῶν ὀργάνων, εἰς τὴν Μακεδονίαν ἰδίως, οἱ φιλελευθεροὶ ἐκέρδισαν 185 ἔδρας, ἀπέναντι 90 κυβερνητικῶν, 12 θεοτοκικῶν, 7 ραλλικῶν, 7 φίλων τοῦ Δημητράκοπούλου καὶ 7 τοῦ Μαυρομιχάλη. Ἐξελέγησαν καὶ 9 βουλευταὶ εἰς τὴν Βόρειον Ἡπειρον.

Τὴν 3ην Ἰουνίου, ὁ πρωθυπουργὸς Γούναρης ἀνεκοίνωσεν ὅτι ἠττήθη, ἡ πλειοψηφία παρέμεινεν εἰς τοὺς φιλελευθέρους, «ἡ δὲ κυβέρνησις θὰ παραιτηθῆ εὐθὺς ὡς ἐπιτρέψῃ τοῦτο ἡ ὑγεία τοῦ Βασιλέως».

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΖΩΓΡΑΦΟΣ

Υπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος (Φεβρουάριος - Ἰούλιος 1913).

Η ΠΑΡΕΝΘΕΣΙΣ

Τὴν 4ην Ἰουλίου ὁ Ε. Βενιζέλος ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν τῶν φιλελευθέρων καὶ ὠμίλησε πρὸς τοὺς ἐκλεγέντας ὁπαδούς του βουλευτάς. Ἡ κυριώτερα περίοδος τῆς ἀγορεύσεώς του εἶναι ἡ ἀκόλουθος:

• Πῶς ἄλλωστε ἠδυνάμην νὰ ἐνδοιάσω ὅπως ἀνακαταλάβω τὴν θέσιν μου ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ μεγάλου ἡμῶν κόμματος, ὅταν ὄχι μόνον ὁ ἐξωτερικὸς ὀρίζων εἶναι καταιγιδώδης καὶ τόσους ἀπειλῆ κινδύνους, ἀλλὰ καὶ ὁ ἐσωτερικὸς παρίσταται τοσοῦτον σκοτεινὸς καὶ τόσον ζοηρὰς ἐμπνέη ἀνησυχίας;

• Διότι τὰ ὀλιγαρχικὰ συμφέροντα, ὅσα ἔπληξεν ἡ ἐπανάστασις καὶ ὁ μετεπαναστατικὸς βίος τῆς Ἑλλάδος, εἶνε ἀκόμη τόσα πολλὰ δυστυχῶς καὶ τόσον ἰσχυρά, ὥστε δὲν ἐννοοῦν νὰ παραιτηθῶν τοῦ ἀγῶνος καὶ νὰ ἀναγνώρισουν ἑαυτὰ ὀριστικῶς ἠττηθέντα». (1)

Τὴν ἐπομένην, παρητήθη ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Χρηστάκης Ζωγράφος. Ἐνόμιζεν ὅτι ἡ κυβέρνησις, πανηγυρικῶς καταψηφισθεῖσα, ὄφειλε νὰ ἀποχωρήσῃ ἀμέσως. Διεφώνει μὲ τὸν πρωθυπουργὸν Γούναρην.

Κατὰ πάγιον συνταγματικὸν ἔθιμον ἡ μειοψηφία κυβέρνησις ἔπρεπε νὰ ἀποχωρήσῃ μετὰ τὴν ἀνθεντικὴν ἀνακοίνωσιν τῶν ἀποτελεσμάτων. Δὲν τὸ ἔπραξε δικαιολογηθεῖσα ἐκ τῆς ὑγείας τοῦ Βασιλέως. Ἄλλ' ἀπὸ τῶν μέσων Ἰουνίου ὁ Κωνσταντῖνος ἐδέχετο εἰς συνεργασίαν τὸν Γούναρην. Ἡδύνατο ἐπομένως νὰ ἀκροασθῆ καὶ τὸν ἀρχηγὸν τῆς πλειοψηφίας. Ἡ συνταγματικὴ ἀφ' ἐτέρου προθεσμία ἐξέπνεε καὶ θὰ συνήρχετο αὐτοδικαίως ἡ Βουλὴ.

Παραδόξως ἐδημοσιεύθη βασιλικὸν διάταγμα ἀναβάλλον τὴν σύγκλησιν τοῦ νέου κοινοβουλίου μέχρι τῆς 4ης Αὐγούστου. Ὁ πρωθυπουργὸς ἐξήγησεν ὅτι ἡ ἀσθένεια τοῦ Βασιλέως δὲν ἐπέτρεπε τὴν ρύθμισιν τῆς ὑπουργικῆς κρίσεως.

Τὸ πραξικόπημα ἐτελέσθη ἀνευ προσχήματος.

Ἡ ὁ Βασιλεὺς ἤτο εἰς θέσιν νὰ ἐκτελῆ τὰ καθήκοντά του καὶ τότε θὰ συνεκαλεῖτο ἡ Βουλὴ διὰ νὰ δώσῃ τὴν νέαν κυβέρνησιν ἢ εὐρίσκειτο ἐν ἀδυναμίᾳ καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἔπρεπε νὰ ὀρισθῆ ἀντιβασιλεὺς μέχρις

(1) Ἐστενογραφημένα πρακτικὰ τῆς συνελεύσεως τῶν φιλελευθέρων βουλευτῶν, γενομένης τῆς 5ης Ἰουλίου 1915 εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ἰωάννου Τρικυοῦ.

ἀναρρώσεώς του. Τὸ ἄρθρον τοῦ τότε συντάγματος ἐπέβαλλε ρητῶς τοῦτο, ἥτο δὲ εἰκοσιπενταετῆς καὶ ἐνήλικος ἀπὸ ἑπταετίας ὁ Διάδοχος Γεώργιος.

Ἡ περίπτωσις παρουσιάσθη ἀκριβῶς ἡ ἰδίᾳ τὴν ἀνοίξιν τοῦ 1929 εἰς τὴν Ἀγγλίαν. Ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ὁ Ε΄ ἔπαθεν, ὅπως πρὸ 14ετίας ὁ Κωνσταντῖνος, πλευρίτιδα καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀσθένεια παρετεινετο, ὠνομάσθη ἀντιβασιλεία, ἥτις μάλιστα διεξήγαγεν ἐκλογὰς καὶ διώρισε τὴν νέαν ἐργατικὴν κυβέρνησιν.

Αὐτὰ τὰ στοιχειώδη, νόμιμα καὶ ἀναγκαῖα, ὑπέδειξαν οἱ Ἕλληνες φιλελεύθεροι τὸ 1915. Καὶ εἶχαν τὸ καθῆκον νὰ τὸ πράξουν, ἀφοῦ ἀπὸ τριμήνου αἱ μεγάλαι ὑποθέσεις τοῦ κράτους παρέμεναν ἐκκρεμεῖς. Ἡ ὑπόδειξις ἔγινε δεκτὴ μὲ ἀγρίας ὕβρεις περὶ «ἱεροσύλου ἐπιβουλῆς κατὰ τοῦ μάρτυρος βασιλέως!!». Ὁ Δημήτριος Ράλλης εἶπε:

«Ὁ Βενιζέλος μηχανορραφεῖ καὶ θέλει νὰ μεταβάλῃ τὴν τάξιν τῆς διαδοχῆς τοῦ θρόνου».

Ὁ Βενιζέλος ἠρόκασθη νὰ καταγγεῖλῃ τὸν ὕβριστὴν ἐπὶ συκοφαντίᾳ. Ἄλλ' ὁ τόπος ἔμενεν ἄνευ τῆς νομίμου ἀντιπροσωπείας του καὶ ἐκανονίζοντο ὕψιστα ἐθνικὰ ζητήματα ὑπὸ κυβερνήσεως μὴ προελθούσης ἐκ τοῦ λαοῦ καὶ τὴν ὁποῖαν ἐνδεικτικῶς ἀπεδοκίμασεν οὗτος.

Ἡ κρίσις ἐπεδεινώθη διὰ μεγάλης ἐξωτερικῆς περιπλοκῆς:

Τὰς ἀρχὰς Ἰουλίου, κατ' ἀξίωσιν τοῦ Γερμανοῦ ἀρχιστρατήγου, ὁ πρίγκηψ Χοχενλόε Λάγκενμπουργκ μετέβη εἰς Σόφιαν καὶ διεξήγαγε συντόνους διαπραγματεύσεις διὰ τὴν ἐξοδὸν τῆς Βουλγαρίας ἐκ τῆς οὐδετερότητος ὑπὲρ τῶν κεντρικῶν Αὐτοκρατοριῶν. Ἡ Τουρκία ἦτο πρόθυμος νὰ προβῆ εἰς ἄμεσον πρὸς τὴν Βουλγαρίαν μεθοριακὴν παραχώρησιν. Αἱ ρωσικαὶ στρατιαὶ ὑπέστησαν τρομερὰν καταστροφὴν ὑπὸ τῶν Αὐστρογερμανῶν εἰς τὰ Καρπάθια. Ὁ Φερδινάνδος τῆς Βουλγαρίας ἀπεφάσισε νὰ ἐπανορθώσῃ παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Αὐστρίας τὴν συμφορὰν τοῦ 1913.

Αὐτὴν τὴν στιγμὴν ἔκριναν κατάλληλον αἱ Δυνάμεις τῆς Συνεννοήσεως ὅπως προσελκύσουν τὴν Βουλγαρίαν.

Ἦδη, περὶ τὰ μέσα Μαΐου, ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, πληροφορηθεῖσα ἐκ Βελιγραδίου διαβήματα τῆς Ἀντάντ πρὸς παραχωρήσεις ὑπὲρ τῆς Βουλγαρίας διεμαρτυρήθη προληπτικῶς καὶ ζωνηῶς.

Τὴν 20ὴν Ἰουλίου) 2 Αὐγούστου οἱ ἐν Σόφια πρέσβεις τῆς Συνεννοήσεως ἐπέδωκαν συλλογικὴν διακοίνωσιν πρὸς τὴν βουλγαρικὴν κυβέρνησιν, καλοῦσαι αὐτὴν νὰ συμπράξῃ πολεμικῶς μαζί των. Εἰς ἀντάλλαγμα προσέφεραν τὴν σερβικὴν Μακεδονίαν καὶ ὑπόσχεσιν νὰ ἐπιτύχουν ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος παραχώρησιν τῆς Καβάλλας.

Ὁ βασιλεὺς Φερδινάνδος ἐμυκτήριζε τοὺς ἀνοήτους, ἀφοῦ εἶχεν ἤδη ὑπογράψῃ τὴν προκαταρκτικὴν δῆλωσιν συμμαχίας μὲ τὰς γερμανικὰς Αὐτοκρατορίας (4—17 Ἰουλίου 1915).

Σπανίως τόση ἀπερισκεψία ἠνώθη μὲ ἴσῃν ἀδεξιότητα διὰ νὰ ἐκτελέσῃ πράξιν αὐτόχρημα ἐγκληματικὴν. Οἱ ὑπαίτιοι ἄλλωστε τῆς ἐπαι-

σχύντου εκείνης ενεργείας δὲν ἐπέζησαν ἐπὶ μακρὸν αὐτῆς. Μῆνας τινὰς ἔπειτα ὁ Γκρέυ, ὁ Σαζόνωφ καὶ ὁ Δελκασσέ ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον ἔπαυσαν νὰ εἶναι ὑπουργοὶ τῶν Ἐξωτερικῶν. Ὁ Μπριάν, ὅστις διεδέχθη τὸν Δελκασσέ, ἔλεγε βραδύτερον εἰς τὸν ἐπιτετραμμένον τῆς Ἑλλάδος Κακλαμᾶνον:

«Ἡ ἀπέναντι τῆς Βουλγαρίας πολιτικὴ τοῦ προκατόχου μου ὑπῆρξε βλακώδης».

Ὁ Ε. Βενιζέλος ἐρωτηθεὶς πῶς ἔπρεπε νὰ χαρακτηρισθῆ ἢ διακρίνωσις τῆς Συνεννοήσεως εἶπε:

«Διὰ μιᾶς λέξεως: τύφλωσις».

Καὶ ὅταν μετὰ τρία ἔτη ἔγινε πάλιν λόγος νὰ προσέλθῃ ἡ Βουλγαρία εἰς τὴν Ἀντάντ μὲ ὑπόσχεσιν αὐτονομήσεως τῆς Μακεδονίας, ὁ τότε πρωθυπουργὸς Βενιζέλος ἐζήτησε τὴν ματαίωσιν τῆς σχετικῆς διαπραγματεύσεως καὶ ὑπενθύμισε, διὰ τῶν ἐξῆς, τὰς συνεπείας τοῦ διαπραχθέντος ὑπὸ τῆς Συνεννοήσεως λάθους:

«Ἡ πρότασις τοῦ σέρ Ἐδουαρδ Γκρέυ, κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1915, ὅπως ἡ Ἑλλὰς παραχωρήσῃ εἰς τὴν Βουλγαρίαν τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν, ἐπέτρυνε πρὸς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον, τὸν Σεπτέμβριον τοῦ ἰδίου ἔτους, νὰ διαφωνήσῃ μὲ τὴν πολιτικὴν μου, τρεῖς μόλις μῆνας μετὰ τὰς ἐκλογάς, δι' ὧν ὁ λαὸς τὴν εἶχεν ἐπιδοκιμάσει, καὶ νὰ ἀρνηθῆ νὰ σπεύσῃ εἰς βοήθειαν τῆς Σερβίας, προσβληθείσης παρὰ τῆς Βουλγαρίας».

Ὅτῳ κρίνοντες οἱ φιλελεύθεροι τὰ πράγματα, ἐπρωτοστάτησαν τῶν συγκροτηθέντων συλλαλητηρίων καὶ ἐπεκρότησαν τὴν ἐντονωτάτην διαμαρτυρίαν τῆς κυβερνήσεως, ἐπισήμως κοινοποιηθεῖσαν παρὰ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Δ. Γούναρη, τὴν 31ην Ἰουλίου) 12 Αὐγούστου. Μίαν μόνον ἐπιφύλαξιν, οὐσιώδη δέ, εἶχαν οἱ φιλελεύθεροι. Ἡ θέσις τῆς Ἑλλάδος ἦτο παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Συνεννοήσεως, ἔστω καὶ ἀδικούσης. Μόνον ὡς σύμμαχος τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας ἠδύνατο ὁ Ἑλληνισμὸς νὰ ἀμυνθῆ κατὰ τῆς βουλγαριζούσης τάσεως μιᾶς μερίδος Ἑγγλων πολιτικῶν. Αὐτὸ ἀπέδειξαν ὕστερον καὶ τὰ γεγονότα. (1)

Τοῦναντίον ὁ Βασιλεὺς καὶ ἡ κυβέρνησις ἐξεμεταλλεύθησαν τὴν τερατώδη ἄλλωστε πράξιν τῆς Συνεννοήσεως διὰ νὰ καταστήσουν ἀγεφύρωτον τὸ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς Ἑλλάδος χάσμα.

Τὴν 4)17 Αὐγούστου συνήλθεν ἡ Βουλὴ. Ἐξελέγη πρόεδρος ὁ φιλελεύθερος Κ. Ζαβιτσιᾶνος δι' 184 ψήφων. Ὁ κυβερνητικὸς Δέλλιος συνεκέντρωσεν 93. Ὁ πρωθυπουργὸς ἀνεκοίνωσεν ἀμέσως τὴν παραίτησιν τοῦ ὑπουργείου.

(1) Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 366 τῆς 5ης Ἰουνίου 1916 τηλεγράφημα τοῦ Ἑλλήνος ἐπιτετραμμένου Παρισίων πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν Ἀθήνας. Ἐκ συνδιαλέξεως τοῦ Ε. Βενιζέλου μὲ τὸν γράφοντα, Ἀθῆναι 25 Ἰουλίου 1915. Τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθμὸν 5412 τῆς 12 Ἰουνίου 1918 τοῦ πρωθυπουργοῦ Βενιζέλου πρὸς τὸν ἐν ἀποστολῇ ἐν Ἀγγλίᾳ ὑπουργὸν Α. Μιχαλακόπουλον.

Τὴν ἐπομένην τὸ πρωτὶ ἐκλήθη καὶ παρουσιάσθη εἰς τὸν Βασιλέα ὁ ἀρχηγὸς τῆς πλειοψηφίας. Ἀφοῦ προηγουμένως συνειργάσθη μὲ τὸν ἐπιτελάρχην Β. Δούσμανην καὶ τὸν γενικὸν διευθυντὴν τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν Πολίτην, ὁ Βενιζέλος ἐζήτησε νὰ μάθῃ ἂν αἱ Δυνάμεις τῆς Συνεννοήσεως ἦσαν διατεθειμέναι νὰ ἀσκήσουν πίεσιν οἰανδήποτε ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος ὡς πρὸς τὰς παραχωρήσεις. Ἀνέφερον ἐπίσης καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς παροχῆς δανείου. Ἀμέσως ὁ Ἑλλιοτ διεβίβασε γραπτὴν τὴν ἀπάντησιν τοῦ Γκρέυ πρὸς τὸν ἀρχηγὸν τῶν φιλελευθέρων. Ἡ Συνεννόησις οὐδεμίαν πρόθεσιν ἐπιβολῆς εἶχεν ἀπέναντι τῆς Ἑλλάδος καὶ εὐχαρίστως θὰ διεπραγματεύετο δάνειον, τηρουμένων ὄρων τινῶν ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς διαθέσεως αὐτοῦ.

Πρὸς τὸν Βασιλέα ἐδήλωσεν ὁ Βενιζέλος ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ καθορίσῃ ἀπὸ τοῦδε εἰς τὰς λεπτομερείας τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τῆς κυβερνήσεώς του. Ἐπρεπε νὰ τηρηθῆ οὐδετερότης μὲ ἀναμονὴν τῆς ἐξελισσομένης καταστάσεως ἀλλὰ καὶ ἀπαρέγκλιτον φιλικὸν προσανατολισμὸν εἰς τὴν Ἀντάντ. Ἐν τῷ μεταξῦ ὁ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτὴς τῆς Βουλγαρίας Πασσάρωφ ἐτηλεγράφη πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν τοῦ Ραδοσλαύωφ τὰ ἐξῆς περιεργα, ἐπαληθεύσαντα δὲ μετ' ὀλίγον :

«Ἀθῆναι, 2)15 Αὐγούστου 1915 ἀριθμὸς 276. Πρωθυπουργὸν Ραδοσλαύωφ, Σόφιαν. Ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος εἶναι ἀποφασισμένος νὰ μὴ ἐνδώσῃ εἰς τὴν πίεσιν τῆς Συνεννοήσεως καὶ πρὸ παντός τῆς Ἀγγλίας. Αὐριον συνέρχεται ἡ Βουλὴ. Ὁ Βασιλεὺς θὰ θέσῃ βαρεῖς ὄρους εἰς τὸν Βενιζέλον διὰ τὴν παρ' αὐτοῦ ἀνάληψιν τῆς ἀρχῆς καὶ ἂν ὁ τελευταῖος οὗτος δεχθῆ αὐτούς, θὰ τοῦ ἀνατεθῆ ὁ σχηματισμὸς τῆς κυβερνήσεως, διὰ νὰ ἀνατραπῆ ἐντὸς ἐλαχίστου χρονικοῦ διαστήματος. Ἐὰν ὁ Βενιζέλος δὲν δεχθῆ, ἡ Βουλὴ θὰ διαλυθῆ καὶ ὁ Γούναρης ἢ ἄλλο τι προσωρινὸν ὑπουργεῖον θὰ προβῆ εἰς νέας ἐκλογάς (ἀκολουθεῖ ἡ περιγραφὴ τῶν ὄρων, οἷτινες θὰ ἐπεβάλλοντο εἰς τὸν Βενιζέλον). Ὁ Βασιλεὺς προητοίμασε παγίδα εἰς τὴν ὅποιαν θὰ πέσῃ ὁ Βενιζέλος καὶ θὰ ἐκμηδενισθῆ πολιτικῶς.

Ἐπὶ τὸ πνεῦμα τοῦτο ὁ βασιλεὺς ἔδωκε διαβεβαιώσεις εἰς Βερολίνον. (Ἐπογραφὴ) Πασσάρωφ». (1)

Ὁ Βενιζέλος ἐμελέτησεν ἐπὶ τέσσαρας ἡμέρας τὰς ὑποθέσεις τοῦ κράτους, κυρίως τὰ μεγάλα διπλωματικά, οἰκονομικά καὶ στρατιωτικά ζητήματα. Τὴν 17ην Αὐγούστου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) ἐσημάτισε κυβέρνησιν. Ἦτο ἡ ἰδία μὲ τὴν παραιτηθεῖσαν, τὴν 21ην Φεβρουαρίου. Αἱ μεταβολαὶ ἐπροκλήθησαν ἐκ τῆς μὴ συμμετοχῆς τοῦ Α. Διομήδη, ἀποτυχόντος εἰς τὰς ἐκλογάς. Τὸ ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν ἀνέλαβεν ὁ Ε. Ρέπουλης, τῶν Στρατιωτικῶν ὁ Π. Δαγκλῆς καὶ τῶν Ἐσωτερικῶν ὁ Γ. Καφαντάρης.

(1) Τὸ τηλεγράφημα τοῦτο παραχωρηθὲν παρὰ τοῦ γαλλικοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν εἰς τὸν πρεσβευτὴν Παρισίων Α. Ρωμάνον, διεβιβάσθη ὑπὸ τούτου εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν, τὴν 28ην Μαΐου 1918, (ἀρχεῖα ἑλληνικῆς πρεσβείας Παρισίων).

Ἡ παρουσία τῶν φιλελευθέρων εἰς τὰ ὑπουργεῖα εἶχε φαινομενικὴν σημασίαν. Διέθεταν νόμιμον κοινοβουλευτικὴν πλειοψηφίαν ἀπέναντι Βασιλέως, ἔχοντος ὀπισθὲν τοὺς ἀξιοματικούς, ἤτοι τὸν στρατόν, καὶ ἐτοιμοὺν νὰ πραξικοπήσῃ. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐκάλεσε τὸν Βενιζέλον, κατόπιν συστάσεως τοῦ Γούναρη καὶ Στρέϊτ. Οἱ τελευταῖοι αὐτοὶ ἤθελαν νὰ τηρηθοῦν τὰ προσήματα, ἐνφ' ἄλλοι ἐκ τῆς ὀλιγαρχίας ἦσαν τῆς γνώμης ὅτι ἡ Βουλὴ ἠδύνατο νὰ διαλυθῇ πρὶν συνέλθῃ κἄν! (1).

Τὰς πραγματικὰς ἄλλωστε διαθέσεις τοῦ Κωνσταντῖνου μαρτυροῦν οἱ λόγοι του πρὸς τὸν ὑπασπιστὴν αὐτοῦ Κωνσταντῖνον Λεβίδην:

«Ἄφοῦ ὁ κ. Βενιζέλος ἐπιμένει νὰ δεχθῇ καὶ δευτέρα κλωτσιὰ θὰ τοῦ τὴν δώσω».

Εἰς δὲ τὸν γραμματέα του Γεώργιον Μελά, ὅστις ἠρώτησε τὸν Βασιλέα, κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς παρουσιάσεως τοῦ Βενιζέλου, διατι ἦτο τόσοσ ὠχρός, ὁ Κωνσταντῖνος ἀπήντησε θυμωμένος:

«Ἦτο φυσικώτατον. Γνωρίζεις ποῖον εἶχα δεχθῆ τὸ πρῶτ». (2)

Ὑπὸ τοὺς ὄρους αὐτοὺς συνεκροτήθη ἡ δευτέρα κυβέρνησις τῶν φιλελευθέρων. Ἡ βραχύχρονος παρουσία των ἐπὶ τῆς ἀρχῆς συνέπεσε μὲ γεγονότα ἐκ τῶν πλέον δραματικῶν τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας. Δὲν ἀποτελοῦν ταῦτα τὴν αἰτίαν, ἀλλ' εἶναι ὄρατὴ ἀφορμὴ κρίσεως, ἐκ τῆς ὁποίας θὰ συνταράσσεται, διὰ καιροῦ: ἀκόμη, ὁ ἐθνικὸς καὶ πολιτικὸς βίος τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ εἰκὼν τῆς προσωπικῆς πάλης Βενιζέλου—Κωνσταντῖνου, ἐλέχθη ἤδη τοῦτο, εἶναι ἐν μέρει ἀκριβής. Θὰ παραμείνῃ καὶ διὰ τὸ μέλλον ὡς ἀπλή καὶ εὐπρόσιτος εἰς τὴν λαϊκὴν ἀντίληψιν. Τὰ πραγματικὰ ὅμως συμβάντα ἐμφανίζονται περισσότερον περιπλοκα καὶ σύνθετα.

Ἡ ἀπὸ τῶν ἐκλογῶν τῆς 31ης Μαΐου 1915 προκύψασα κυβέρνησις δὲν ἐγέννησε νέαν τινὰ κατάστασιν. Καὶ τοῦτο διότι ἐπὶ ἕξ μῆνας δὲν εἶχε χάσει μόνον τὴν διοίκησιν. Τῆς διέφυγεν ἡ πολιτικὴ ἐξουσία, περιελθούσα εἰς τὴν ὀλιγαρχικὴν τάξιν. Κατὰ τὸ μεσολαβῆσαν διάστημα ὠρίμασαν περιστατικὰ, τὰ ὁποῖα οἱ φιλελευθεροὶ δὲν ἠμποροῦσαν νὰ μεταβάλουν καὶ εἰς τὴν κυβέρνησιν εὐρεθέντες.

Ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο πρῶτα ἄνθρωπος καὶ ἔπειτα βασιλεὺς. Ἡσθένησε βαρύτερα καὶ ἐφαίνετο κουρασμένος πνευματικῶς. Γύρω του ἐκινοῦντο τὰ ἴδια πάντοτε προσφιλῆ ἢ ἀφωσιωμένα πρόσωπα. Ἡ «Σόφη μου», καθὼς ὠνόμαζεν ὁ ἄρρωστος τὴν βασίλισσαν, ἐδείχθη τρυφερὰ σύζυγος καὶ θαυμασία νοσοκόμος. Διὰ πρώτην ὅμως φορὰν ἀνεμίχθη, ἐκ τῆς τροπῆς ἴσως τῶν πραγμάτων, φανερὰ εἰς τὴν πολιτικὴν. Τοῦτο συνέβη καθ' ἣν στιγμήν τῆς ὑπενθύμιζαν διαρκῶς ὅτι εἶναι ἀδελφὴ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας. Ὁ Ἰωάννης Μεταξῆς ἔγινεν ἔμπιστός της. Ἀπὸ τοῦ διορισμοῦ του εἰς τὴν

(1) Ἰδὲ Α. Καμπάνη. «Ἡ ἑλληνικὴ Κρίσις» φύλλα τῆς «Πρωΐας» 4—11 Ἰανουαρίου 1928.

(2) Ἀναφέρονται παρὰ τοῦ Γ. Μελά, ὁ «Κωνσταντῖνος» σελίδες 103 καὶ 104 ἑλληνικῆς ἐκδόσεως.

ἀρχηγίαν τοῦ ἐπιτελείου, κατώρθωσε νὰ ὑποσκελίσῃ τὸν Δούσμανην καὶ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν εὐνοίαν τοῦ βασιλικοῦ περιβάλλοντος. Ὁ γερμανὸς στρατιωτικὸς ἀκόλουθος Φαλκενάουζεν δὲν θὰ ἦτο εἰς θέσιν νὰ μεταδίδῃ ὠρισμένας πληροφορίας εἰς Βερολίνον ἄνευ τῆς Σοφίας καὶ τοῦ Μεταξᾶ⁽¹⁾.

Παράλληλως ὁ Γ. Στρέϊτ καὶ ὁ Β. Δούσμανης ἔδιδαν εἰς τὸν Βασιλέα γνώμας, αἱ ὁποῖαι δὲν ἦσαν φυσικὰ εὐνοϊκαὶ διὰ τοὺς φιλελευθέρους καὶ τὴν Συνεννόησιν.

Τέλος ὁ Διάδοχος Γεώργιος, συνειργάσθη καὶ αὐτὸς εἰς τὰ γεγονότα, ἀκολουθῶν μετὰ φανατισμοῦ τὴν Μητέρα του.

Τὰ συμβαίνοντα ἐδικαίωσαν ἄλλωστε τὰς προθέσεις των. Ἡ ρωσικὴ ἦττα ἐφαίνετο ἀποφασιστικὴ. Οἱ Αὐстроγερμανοὶ θὰ ἐστρέφοντο κατὰ τῶν Βαλκανίων. Οἱ Ἀγγλογάλλοι ὑπέστησαν αἱματηρὰν ἀποτυχίαν εἰς τὰ Δαρδανέλλια. Ταῦτοχρόνως ἡ Ἀντάντ ἠκολούθησεν ἀπέναντι τῆς Ἑλλάδος πολιτικὴν κυριολεκτικῶς ἀνόητον καὶ ἄδικον. Ὁ Γεώργιος Στρέϊτ εἶπε σχετικῶς:

«Ἡ ὑπόσχεσις περὶ παραχωρήσεως τῆς Καβάλλας εἰς τὴν Βουλγαρίαν ὑπὸ τῆς Ἀντάντ ὑπῆρξε πλῆγμα τρομερὸν διὰ τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον, ἡ ἐμπιστοσύνη καὶ ἡ συμπάθειά του πρὸς τὰς Δυνάμεις τῆς Συνεννόησεως ἐκλονίσθησαν ἀνεπανορθώτως»⁽²⁾.

Κατὰ τὴν ἰδίαν χρονικὴν περιόδον ὁ Βασιλεὺς εἰδοποίησε τὴν Ἀντάντ ὅτι ἦτο ἐντελῶς ἄστοχος ἡ πολιτικὴ τῶν παραχωρήσεων ὑπὲρ τῆς Βουλγαρίας, ὅταν αὕτη εἶχε συμμαχήσῃ μὲ τὴν Γερμανίαν. Τὸ εἶπε καὶ ρητῶς εἰς τὸν νέον πρέσβυν τῆς Γαλλίας Γκυγιεμέν, κατὰ τὴν ἐπίδοσιν τῶν διαπιστευτηρίων του⁽³⁾.

Τὰ αἰσθήματα τοῦ Βασιλέως ἦσαν εὐλόγα. Συνεχωρεῖτο ὅμως ἡ προτίμησις μετὰξὺ Γερμανίας καὶ Ἀντάντ; Ἦτο πολιτικὴ ὀξυδερκείας καὶ συμφέροντος ἔθνικοῦ ἢ ἀπόλυτος - ὀριστικὴ οὐδετερότης;

Ἐν τούτοις αἱ σκέψεις τοῦ Κωνσταντῖνου ἀπεκρυσταλλώοντο εἰς ἐπιβολὴν ἐσωτερικῆς ἀπολυταρχίας καὶ ἐξωτερικῆς ἀπομακρύνσεως ἐκ τῆς Τριπλῆς Συνεννόησεως.

Ἴδου αἱ ἀποδείξεις:

Μετὰ τὸν σχηματισμὸν τῆς κυβερνήσεως, παρουσιάσθη κατ' ἔθιμον ἐνώπιόν του τὸ προεδρεῖον τῆς Βουλῆς. Ἀφοῦ ἔληξαν αἱ προσφωνήσεις, ὁ πρόεδρος τῆς Βουλῆς Κωνσταντῖνος Ζαβιτσιᾶνος παρέμεινεν εἰς ἰδιαιτέραν ἀκρόασιν. Ἐξέθεσεν εὐλαβῶς ἀλλ' ἄνευ περιστροφῶν τοὺς κινδύνους τοῦ Στέμματος ἐκ τῆς ἀντιθέσεώς του πρὸς τὴν Συνεννόησιν καὶ πρὸς τὸ κόμμα τῶν φιλελευθέρων. Ὁ Βασιλεὺς ἀπήντησεν ὅτι ἐθεώρει χρέος του νὰ τηρήσῃ τὸ κράτος εἰς τὴν οὐδετερότητα:

(1) Δεπτομερῶς ὁμιλεῖ εἰς τὸ ἀναφερθὲν ἔργον του ὁ Γεώργιος Μελάς.

(2) Ἐκ συνδιαλέξεως τοῦ Γ. Στρέϊτ καὶ τοῦ γράφοντος εἰς Ζυρίχην τὴν 25ην Ὀκτωβρίου 1928.

(3) Ἐδημοσιεύθη εἰς τὸν «Χρόνον» τῶν Παρισίων 5 Ὀκτωβρίου (νέον ἡμερολόγιον) 1915.

Ζαβιτσιάνος : «Μὰ τί γυρεύετε, τοῦ λόγου σας μεγαλειότητα, εἰς ζητήματα καθαρῶς πολιτικά; Ἐδῶ εἶνε κυβέρνησις ὑπεύθυνος μὲ χθεσινήν ἐντολήν τοῦ λαοῦ. Δὲν ὑπολογίζετε τί θὰ συμβῆ ἂν νικηθῆ ἡ Γερμανία;

Κωνσταντῖνος : «Καὶ βέβαια τὸ ὑπελόγησα. Ἐχῶ ἀποφασίσει νὰ παραιτηθῶ ἀπὸ τὸν θρόνον» (1).

Συγχρόνως ὁ Βασιλεὺς εἰς ἄλλο ὕφος ἔλεγε τὰ ἴδια περίπου πρὸς τὸν πρεσβευτὴν τῆς Ἰταλίας κόμητα Μποσδάρι, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ ἐπόμενον τηλεγράφημα:

«Ρώμη, τὴν 15)28 Αὐγούστου 1915, ἀριθμὸς 335. Ὁ πρεσβευτὴς τῆς Ρωσσίας πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν, Πετρούπολιν. (Ἀντίγραφα διεβιβάσθησαν εἰς τὰς ρωσικὰς πρεσβείας Λονδίνου, Παρισίων καὶ Ἀθηνῶν). Εὐρῆκα σήμερον τὸν Σοννίνο (ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἰταλίας) ὑπὸ τὴν ἐντύπωσιν ἐκθέσεως σταλείσης παρὰ τοῦ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτοῦ τῆς Ἰταλίας. Ἡ αὐτοῦ μεγαλειότης (ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος) ἐξέφρασε γερμανόφιλα αἰσθήματα καὶ ἠὺχαρίστησε τὴν τύχην, ἡ ὁποία τοῦ ἐπέτρεψε νὰ τηρήσῃ οὐδετερότητα. Ἐχαράκτηρισεν ὡς παγίδα τὰς προτάσεις τῆς Συνενοήσεως καὶ ἐβεβαίωσεν ὅτι ἀναμφιδόλως ἡ Βουλγαρία θὰ ἀνελάμβανε δράσιν παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Τουρκίας καὶ Γερμανίας.

Ὁ Σοννίνο προσέθεσεν ὅτι οἱ λόγοι τοῦ Βασιλέως δὲν συνεφώνουν μὲ τὰς δηλώσεις τοῦ Βενιζέλου (ὑπογραφή) *Γκίερς* (2).

Ὁ Βασιλεὺς ὠμίλησεν ἀνευδοιάστως καὶ πρὸς τὸν Ζαβιτσιάνον καὶ εἰς τὸν Μποσδάρι. Ἀδιαφόρως πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐκλογῶν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς λαϊκῆς πλειοψηφίας θὰ ἐπέβαλλε τὴν θέλησίν του. Πίσω του ἐστέκετο φανατικὴ, ἀποφασισμένη εἰς ὅλα καὶ ὑπακούουσα μέχρι τυφλώσεως ἡ ὀλιγαρχία. Εἶχε δὲ ἀναμετρήσει τὰς συνεπείας τοῦ πραξικοπήματός του ὁ Κωνσταντῖνος, ἀφοῦ προέβλεπε τὴν παραίτησίν του ἐν περιπτώσει ἀποτυχίας. Τὰ γεγονότα ὥθουν τοὺς ἀνθρώπους εἰς ἀδιέξοδον.

Ὅταν ὠρκίσθη τὸ Ὑπουργεῖον Βενιζέλου, ἡ Βουλγαρία ἦτο οὐσιαστικῶς σύμμαχος μὲ τὰς κεντρικὰς αὐτοκρατορίας. Ἐγίνετο ἀπὸ τινος λόγος περὶ ἰδρύσεως «γερμανικῆς ἀνατολικῆς αὐτοκρατορίας». Εἰς τὸ δυτικὸν μέτωπον ἡ Γερμανία ὑφίστατο ἀποτυχίας. Τοῦναντίον κατήγαγε μεγάλας νίκας εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἴσως νὰ εἶχεν ὑπ' ὄψιν τῆς μεταβολῆν τῆς πολιτικῆς τοῦ πολέμου. Ἡ ἴδρυσις μιᾶς μεγάλης αὐστρογερμανικῆς αὐτοκρατορίας μὲ Δύναμιν κυρίαρχον τὴν Γερμανίαν καὶ ὁμοσπόνδους τὴν Αὐστροίαν, τὰ Βαλκάνια καὶ τὴν Τουρκίαν θὰ ἀπεξημίωνε τὴν ἀποτυχίαν τῆς κατακτήσεως τῆς Δύσεως καὶ θὰ διηκούλυε τὰ γερμανικὰ σχέδια (3).

(1) Ἀνακοινώσεις τοῦ Κωνσταντῖνου Ζαβιτσιάνου πρὸς τὸν γράφοντα ἐν Ἀθήναις τὴν 2αν Σεπτεμβρίου 1928.

(2) Ρωσικὰ διπλωματικὰ ἀρχεῖα ἔγγραφον σελίδος 6.

(3) Πλὴν τῶν πολιτικῶν καὶ διπλωματῶν, τὴν γνώμην αὐτὴν εἶχε καὶ ὁ Ἄγγλος ἀρχιστρατήγος λόρδος Κίτσεנερ. Σὲρ Ζῶρξ Ἄρθουρ. «Ὁ Κίτσενερ καὶ ὁ πόλεμος», σελίς 143, γαλλικῆς ἐκδόσεως.

Πάντως αἱ διαπραγματεύσεις μὲ τὴν Βουλγαρίαν ἐτεσματίζοντο. Τὸ γερμανικὸν Ἐπιτελεῖον ἐζήτησε νὰ ἐκμεταλλευθῆ ἕξ ὀλοκλήρου τὴν ἐπιτυχίαν τῶν Δαρδανελλίων καὶ τὴν ρωσικὴν ἤτταν. Ἦθελε νὰ ὀργανώσῃ τὴν Τουρκίαν καὶ νὰ συντρίψῃ τὴν ἀγγλικὴν ἰσχὺν εἰς τὴν Αἴγυπτον. Ἡ Ρουμανία ἔφερε δυσκολίας διὰ τὸν ἀνεφοδιασμόν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀπαιτεῖτο ἡ ἄμεσος καὶ ἀνεμπόδιτος χρησιμοποίησις τῆς μεγάλης σιδηροδρομικῆς ὁδοῦ Βερολίνου—Βιέννης—Σερβίας—Βουλγαρίας—Τουρκίας. Ἡ Σερβία ἴστατο ἀνυπέροβλητον κώλυμα εἰς τὸ μέσον τοῦ δρόμου. Ἐπρεπε νὰ συντρίβῃ. Ἄλλ' ὁ αὐστριακὸς στρατὸς ἠττήθη ἐπανεπιλημμένως ἀπὸ τοὺς ἀκαταβλήτους σλαύους χωρικούς. Ἡ Γερμανία δὲν ἠδύνατο νὰ μεταφέρῃ μεγάλους ὄγκους ἀνδρῶν ἐκ τοῦ ρωσικοῦ ἢ γαλλικοῦ μετώπου. Διὰ τοῦτο ἐπεδιώχθη ἀποφασιστικῶς ἡ σύμπραξις τῆς Βουλγαρίας (1).

Περὶ τὰ μέσα καὶ τέλη Ἰουλίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1915 συμφυλολογήθη βουλγαροτουρκικὴ συμφωνία, ὑπεγράφη δὲ κανονικὴ συνθήκη συμμαχίας μεταξὺ Βουλγαρίας καὶ Αὐστρίας (2).

Αἱ χωρισταὶ αὐταὶ πράξεις παρουσιάζουν τὴν ἔνωσιν τῆς Αὐστρίας—Βουλγαρίας—Τουρκίας ὡς ἐμπόλεμον συνεργασίαν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τῆς Γερμανίας. Πρὸς τοῦτο ἤρχισαν ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ Αὐγούστου αἱ σχετικαὶ συνεννοήσεις. Θὰ κατηρτίζετο τριμερὴς στρατιωτικὴ σύμβασις, ἣτις θὰ ἐπέιχε ταυτοχρόνως θέσιν πολιτικῆς συμμαχίας μεταξὺ Γερμανίας καὶ Βουλγαρίας.

Ἡ δυσκολία ἐπὶ τῆς ὁποίας προσέκοψαν αἱ διαπραγματεύσεις προήρχετο ἀπὸ τὴν στάσιν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἔπειτα τῆς Ρουμανίας, διότι ἡ Βουλγαρία ἐζήτησε νὰ ἐξασφαλισθῇ προηγουμένως ἀπ' αὐτῶν.

Ἡ Ἑλλάς συνεδέετο μὲ συνθήκην ἀμυντικὴν μετὰ τῆς Σερβίας. Περιορίζουσα τὴν ἐφαρμογὴν τῆς, εἶχε δηλώσει ρητῶς καὶ ἐπανεπιλημμένως ὅτι θὰ ἐνήργει ἐναντίον τῆς Βουλγαρίας, ἐὰν αὕτη ἐπετίθετο κατὰ τῆς Σερβίας. Ἡ ἑλληνικὴ ἐπέμβασις ἐξουδετέρωνε τὴν ἐνέργειαν τῆς Βουλγαρίας καὶ ἐμηδένιζε τὴν χρησιμότητά της ὡς συμμάχου τῶν Αὐстроγερμανῶν. Κατὰ συνέπειαν παρίστατο ἀπόλυτος ἀνάγκη νὰ ἐπιτευχθῆ ἡ οὐδετερότης τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ Γερμανία ἀπηνυθύνθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν. Καὶ ἐπὶ Γούναρη καὶ ἐπὶ Βενιζέλου ἔπειτα, κυβέρνησις ἀληθινή, δηλαδὴ ὑλικὴ ἐξουσία, ἦτο ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος. Τί ὑποσχέσεις ἔδωκεν εἰς τὴν Γερμανίαν;

Ὁλόκληρος ἡ ἔξωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, κατὰ τὸν εὐρωπαϊκὸν πόλεμον, ἐτίθετο ὑπὸ κρίσιν. Δὲν ἐπρόκειτο πλέον περὶ τοῦ προ-

(1) Τὰς ἀφορμὰς καὶ τοὺς σκοποὺς τῆς ἐναντίον τῶν Σέρβων ἐκστρατείας ἐκθέτει ὁ τότε Γερμανὸς ἀρχιστράτηγος Φαλκενάιν εἰς τὸ ἔργον του: «Ἡ ἀνωτάτη διοίκησις τοῦ Γερμανικοῦ στρατοῦ». Τὰ αὐτὰ περίπου ἀνέφερον εἰς τὰ τηλεγραφήματα τοῦ ὁ πρεσβευτῆς Βιέννης Ἰωάννης Γρυπάρης, ἀριθμοὶ 1526—1794 τῆς 20ῆς Αὐγούστου μέχρι 30 Σεπτεμβρίου 1915. (Ἀρχεῖα ἑλληνικῆς πρεσβείας ἐν Βιέννῃ).

(2) Τὸ κείμενον ἐδημοσιεύθη τὴν 1ην Ἀπριλίου 1919 ὑπὸ τῆς παρισυνῆς «Ἐφημερίδος τῶν Συζητήσεων».

γράμματος τῶν φιλελευθέρων, περὶ τῶν ἰδεῶν τοῦ Κωνσταντίνου, περὶ τῶν γνωμῶν τοῦ Ἐπιτελείου, περὶ τῶν θεωριῶν τοῦ Γούναρη, περὶ τῶν πεποικησέων τοῦ Γ. Στρέϊτ. Εἰς ἕκαστος ἐξ αὐτῶν καὶ ὄλοι μαζί εἶχαν ἀναγνωρίσει ὡς δόγμα τὴν τήρησιν τῆς ἑλληνοσερβικῆς συνθήκης, συγκεκριμένως δὲ τὴν ἀνάγκην τῆς ἑλληνικῆς ἐπεμβάσεως, ἐὰν ἡ Βουλγαρία ἐπετίθετο κατὰ τῆς Σερβίας. Ἡ μετὰ τῆς Σερβίας συνθήκη ἀπέβη παγία ἑλληνικὴ πολιτικὴ. Διὰ τὴν ἐξασφαλισθῆ ἡ πλήρης ἐφαρμογὴ τῆς ἐματαιωθῆ ἡ συμμετοχὴ εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῶν Δαρδανελλίων. Ὁ διευθυντὴς τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ γενικοῦ Ἐπιτελείου Ἰωάννης Μεταξᾶς ἔγραφεν εἰς τὸ πρὸς τὸν Βενιζέλον ὑπόμνημά του τῆς 20ῆς Ἰανουαρίου 1915 :

«Συνοψίζων φρονῶ ὅτι τὴν ποθουμένην ἐπέκτασιν θὰ κατορθώσῃ ἡ Ἑλλάς, ὡς ἔχουν νῦν τὰ πράγματα, ἀγωνιζομένη καὶ ἐξοντώνουσα τὴν Βουλγαρίαν. Ἀλλὰ τὸ τοιοῦτο σήμερον εἶναι ἀνώτερον τῶν δυνάμεών μας καὶ συνεπῶς μόνον διὰ τῆς ρουμανικῆς συμμαχίας κατορθωτέον. Ταύτης ἑλλειπούσης σήμερον, διὰ τῶν ἰδίων μας δυνάμεων ἠμποροῦμεν νὰ ἀμυνθῶμεν κατὰ τῆς Βουλγαρίας καὶ διατηρήσωμεν τὰ κτηθέντα ἢ νὰ συγκρατήσωμεν ταύτην (τὴν Βουλγαρίαν) ἀπὸ ἐπιθέσεως κατὰ τῆς Σερβίας. Πλέον τούτου ὄχι».

Μετὰ τὴν ἀνάθεσιν τῆς κυβερνήσεως εἰς τὸν Γούναρη, ὁ Γ. Στρέϊτ ἔλεγε πρὸς τὸν νέον πρωθυπουργὸν καὶ τὸν Βασιλέα, διὰ τῆς ἀπὸ 13) 26 Μαρτίου 1925 ἐκθέσεώς του.

«Ἐπίσης δὲν θέτω ἐν ἀμφιβολίᾳ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν πρὸς τὴν Σερβίαν ἡμετέρων ἀπέναντι τῆς Βουλγαρίας ὑποχρεώσεων».

Καὶ οὔτε εἶναι δυνατόν νὰ ὑπελόγιζαν ὁ Βασιλεὺς, ὁ Στρέϊτ, ὁ Μεταξᾶς ἐπίθεσιν τῆς Βουλγαρίας μόνης ἐναντίον τῆς Σερβίας, ἀφοῦ ἀπὸ μακρῶν μηνῶν ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Γερμανία ἦσαν ἐμπόλεμοι πρὸς αὐτήν. Ρητῶς ἄλλωστε ἔγραφεν ὁ Μεταξᾶς εἰς τὸ ὑπόμνημά του τῆς 20ῆς Ἰανουαρίου 1915 :

«Ἐπαναλαμβάνομεν δὲ ὅτι φρονοῦμεν ὅτι τοιαύτη ἐπίθεσις βουλγαρικὴ θὰ συνδεδυάζετο μετὰ συγχρόνου αὐстроγερμανικῆς (ἐπιθέσεως) κατὰ τῶν Σέρβων».⁽¹⁾

Αἱ διαπραγματεύσεις τῆς κυβερνήσεως Γούναρη μετὰ τὴν Ἀντάντ, ἀπὸ τὸν Μάρτιον, μέχρις Ἰουνίου 1915, δὲν ἔφθασαν εἰς τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐξόδου ἐκ τῆς οὐδετερότητος, διότι ἡ Ἑλλάς προέβαλλε τὸ ἐπιχείρημα τοῦ βουγαρικοῦ κινδύνου. Εἰς ἑκατοντάδα δλόκληρον ἐγγράφων καὶ προφορικῶν ἀνακοινώσεων ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος καὶ ἡ κυβερνήσις Γούναρη ἐπανελάμβαναν : «Δὲν κινούμεθα ἐξ αἰτίας τῆς ὑπόπτου στάσεως τῆς Βουλγαρίας. Ἡ Ἑλλάς προσφέρει πολῦτιμον ὑπηρεσίαν εἰς τὴν συμμαχικὴν ὑπόθεσιν, ἐμποδίζουσα τὴν Βουλγαρίαν νὰ προσβάλλῃ τὴν Σερβίαν».

(1) Τὸ ὑπόμνημα τοῦ Ἰωάννου Μεταξᾶ εὐρίσκεται εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν. Ἡ ἔκθεσις τοῦ Γ. Στρέϊτ ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν Λευκὴν Ἑλληνικὴν Βίβλον τοῦ 1917.

Ἐπαρχει ἐν τούτοις γεγονὸς οὐσιωδέστερον ὄλων τούτων.

Περὶ τὰ μέσα τοῦ Ἰουνίου 1915 ἡ σερβικὴ κυβέρνησις προκειμένου νὰ προβῆ εἰς παραχωρήσεις πρὸς τὴν Βουλγαρίαν, ἠρώτησε τὴν ἑλληνικὴν ἐὰν ἐνέμενεν εἰς τὰς ὑποσχέσεις τῆς πρὸς τήρησιν τῆς ἑλληνοσερβικῆς συνθήκης. Ὁ πρωθυπουργὸς καὶ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Δ. Γούναρης ἐπανάλαβεν ἐπισήμως τὴν θέλησιν τῆς Ἑλλάδος νὰ βοηθήσῃ τὴν Σερβίαν διὰ τῶν ἑξῆς:

«Ἀφοῦ προηγουμένως ἀνεφέρθη εἰς τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον καὶ τὴν αὐτοῦ μεγαλειότητα τὸν Βασιλέα, εἶμαι ἔξουσιοδοτημένος νὰ ἀπαντήσω εἰς τὸ ἐρώτημα τῆς Σερβίας δι' ὄρων ἀκριβεστάτων, τοὺς ὁποίους σὰς παρακαλῶ (τὸν πρέσβυν Ἀλεξανδρόπουλον) νὰ ἀνακοινώσετε εἰς τὸν κύριον Πάσιτς.

«Ἡ ἑλληνικὴ βασιλικὴ κυβέρνησις, ἀνανεώνουσα τὰς ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἐπανειλημμένως ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου γενομένας πρὸς τὴν σερβικὴν κυβέρνησιν δηλώσεις αὐτῆς καὶ προσφάτως ἀκόμη ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ βουλγαροτουρκικοῦ συμφώνου, εἶναι διατεθειμένη νὰ ἔλθῃ εἰς βοήθειαν τῆς Σερβίας καθ' ἣν περίπτωσιν αὕτη ὑποστῆ ἐπιθεσιν ἐκ μέρους τῆς Βουλγαρίας.

«Θεωρεῖ ἐπομένως ὅτι ἡ συμμαχικὴ συνθήκη διατηρεῖ τὴν ἰσχύν τῆς, μολοντί τὸ ἔδαφικὸν καθεστῶς, τοῦ ὁποίου ἡ διατήρησις ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς συνθήκης, θίγεται διὰ τῶν παραχωρήσεων τῆς Σερβίας πρὸς τὴν Βουλγαρίαν». (1)

Ἐπειδὴ δέ, ἡμέρας τινὰς ἔπειτα, ὁ Ἄγγλος πρεσβευτὴς Βουκουρεστίου ἀνεκοίνας εἰς τὸν Ἕλληνα συναδελφόν του Ψύχαν πληροφορίαν, καθ' ἣν ἡ Ἑλλάς δὲν θὰ ἐβοήθει τὴν Σερβίαν ἐὰν τῆς ἐπετίθεντο οἱ Βούλγαροι ἀπὸ κοινοῦ μὲ τοὺς Αὐстроγερμανούς, ὁ Δ. Γούναρης διέψευσε μὲ τηλεγραφικὴν ἐγκύκλιόν του εἰς τὰς ἑλληνικὰς πρεσβεῖας τὴν εἶδησιν ἐκείνην. (2)

Οὐδεμίαν ἐπομένως ἀπέβη ἀμφιβολία ὅτι ἡ Ἑλλάς, ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου, θὰ ἐλάμβανε τὰ ὄπλα ὑπὲρ τῆς Σερβίας καὶ ἐναντίον τῆς Βουλγαρίας.

Καὶ ὅμως ἤρκεσεν ἡ γερμανικὴ ἐπέμβασις διὰ νὰ λησμονήσῃ ὁ Βασιλεὺς καὶ ὅλοι ὅσοι τὸν ἠκολούθουν τὰς ὑποσχέσεις των.

Ἡ μεταβολὴ αὕτη καὶ ἡ ἀναίρεσις τοῦ δοθέντος λόγου ὁμοιάζει καταπληκτικῶς μὲ τὴν στάσιν τοῦ Κωνταντίνου καὶ τῶν ὀπαδῶν του ἀπέναντι τῆς Τουρκίας. Ἐπὶ μῆνας πολλοὺς ἦσαν ἀδιάλλακτοι ἐξ ἀφορμῆς τῆς Χίου καὶ Μυτιλήνης. Ὁ Ἰω. Μεταξᾶς ἐσχεδίαζε νὰ καταλάβῃ, τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1914, αἰφνιδιαστικῶς τὴν Καλλίπολιν. Ὁ Γεώργιος Στρέϊτ ἦτο ἔτοιμος νὰ διακόψῃ τὰς σχέσεις μὲ τὴν Πύλῃν, δέκα ἡμέρας πρὸ τοῦ δράματος τοῦ

(1) Ὁλόκληρος ἡ ἀπαντητικὴ ἀνακοίνωσις τοῦ πρωθυπουργοῦ Γούναρη εὐρίσκειται εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπὸ ἡμερομηνίαν 28 Ἰουνίου) 10 Ἰουλίου 1915.

(2) Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 7661 τῆς 17ης Ἰουλίου 1915 τηλεγράφημα τοῦ πρεσβευτοῦ Βουκουρεστίου Ψύχα καὶ ἡ ἀνακοίνωσις τοῦ Δ. Γούναρη ἐδημοσιεῦθησαν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Λευκὴν Βίβλον τοῦ 1915.

Σεραγέβου. Ὁ Κωνσταντίνος ἐμελέτα μὲ τοὺς ἐπιτελεῖς του τὴν στρατιωτικὴν ἐνέργειαν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. Ἄλλ' ἂφ' ἧς στιγμῆς ἡ αὐτοκράτωρ Γουλιέλμος ἀνεκοίνωσεν ὅτι ἡ Τουρκία εἶναι «σύμμαχος του πολύτιμος», Κωνσταντίνος, Στρέιτ, Ἐπιτελεῖον, ἀνεκάλυψαν αὐτοστιγμὴν ὅτι ἡπατώντο ἕως τότε καὶ ὅτι οὐδὲν ἐχώριζε τὴν Ἑλλάδα ἐκ τῆς Τουρκίας.

Τὰ ἴδια τώρα μὲ τὴν Βουλγαρίαν. Ἀφοῦ ἦτο φίλη τῆς Γερμανίας δὲν ἤμποροῦσε νὰ εἶναι ἐχθρὰ τῆς Ἑλλάδος!

Τὴν 28ην Ἰουλίου)10 Αὐγούστου 1915 ὁ σέρβος πρεσβευτὴς Ἀθηνῶν ἐρωτᾷ καὶ πάλιν τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν περὶ τῆς στάσεώς της, διότι ἐπληροφορήθη τὰς διαπραγματεύσεις Βουλγαρίας - Γερμανίας, καθὼς ἐπίσης καὶ τὴν πρόθεσιν τῆς Ἑλλάδος νὰ μὴ τηρήσῃ τὴν συνθήκην. Τὸ σερβικὸν διάβημα ἦτο σαφέστατον :

«Ἐὰν γίνῃ βουλγαρικὴ ἐπίθεσις ἐναντίον τῆς Σερβίας, ὁ σερβικὸς στρατὸς θὰ ἀπασχοληθῇ ὁλόκληρος εἰς τὸ αὐστριακὸν μέτωπον. Ἔνεκα τούτου ἡ Σερβία δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ στείλῃ εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἀξιοῦ τὰς 150.000 ἀνδρῶν, οἱ ὅποιοι θὰ συνειργάζοντο μὲ τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν κατὰ τοῦ βουλγαρικοῦ, ὅπως ὄριζεν ἡ ἑλληνοσερβικὴ σύμβασις τῆς 17ης Μαΐου 1913. Θὰ παρουσιάζετο δηλαδὴ ἕξ ἀνωτέρας βίας, ἀδυναμία τῆς Σερβίας νὰ ἐκπληρώσῃ τὰς συμμαχικὰς πρὸς τὴν Ἑλλάδα ὑποχρεώσεις αὐτῆς. Τί θὰ πράξῃ ἡ Ἑλλάς; Θὰ βοηθήσῃ μὲ ὅλας της τὰς δυνάμεις τὴν Σερβίαν; Ἡ θὰ διαθέσῃ μόνον 90.000 ἀνδρῶν κατὰ τῆς Βουλγαρίας ὅπως προβλέπει ἡ στρατιωτικὴ σύμβασις;»

Ὁ Δ. Γούναρης παρέμενεν ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ πρωθυπουργός. Ἡ ἀπάντησις του ὑπῆρξεν ἀόριστος, τὴν φορὰν αὐτήν :

«Θέλω μελετήσῃ, εἶπεν εἰς τὸν Μπαλοῦχτσιτς, μετὰ τῶν ἀρμοδίων τὸ ζήτημα καὶ προσεχῶς θὰ σᾶς πληροφορήσω» (1)

Ὁ ἐπιτελάρχης Β. Δούσμανης, ἐρωτηθεὶς ἀπαντᾷ, διὰ γραπτοῦ σημειώματος πρὸς τὸν Δ. Γούναρην. Ἡ γνωμοδότησις τοῦ ἐπιτελάρχου εἶναι μᾶλλον ἀρνητικὴ :

«Ἐπίθεσις τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ (κατὰ τῆς Βουλγαρίας), γράφει ὁ Δούσμανης, ἐνισχυομένου ὑπὸ τμήματος μόνον τοῦ σερβικοῦ στρατοῦ χωρὶς ἡ Ἑλλάς νὰ εἶναι ἡναγκασμένη πρὸς τοῦτο, ἐνέχει μεγάλους κινδύνους. Ἐπομένως εἶναι ὅλως ἀσύμφορος, οὐ μόνον διὰ τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν Σερβίαν. Αὕτη πράγματι ἐν περιπτώσει νίκης βουλγαρικῆς οὐ μόνον θὰ ὑποστῇ καταστροφὴν ἀλλὰ, διὰ τῆς ἐξασθενήσεως τῆς Ἑλλάδος, θὰ ἀπολέσῃ καὶ τὴν ἐλπίδα δραστηκῆς εἰς τὸ μέλλον στρατιωτικῆς ἐνισχύσεως». (2)

(1) Ἀντίγραφον τῆς ρηματικῆς διακοινώσεως τοῦ πρεσβευτοῦ τῆς Σερβίας Μπαλοῦχτσιτς ὑπὸ ἡμερομηνίαν 28 Ἰουλίου) 11 Αὐγούστου 1915. Ἀπάντησις Δ. Γούναρη εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 8052 τῆς 31ης Ἰουλίου) 13 Αὐγούστου 1915 τηλεγράφημα πρὸς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ἐκ Νύσσης τοῦ Ἀλεξανδροπούλου. Ἀπάντησις τὴν ἐπομένην.

(2) Ὑπόμνημα ἐπιτελάρχου Β. Δούσμανη πρὸς τὸν πρόεδρον τῆς κυβερνήσεως, Ἀθῆναι 1)14 Αὐγούστου 1915 ἀριθμὸς 3214 (ἀρχεῖα ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν).

Ἡ γνώμη τοῦ ἐπιτελάρχου ὁμοιάζει μὲ χρησμόν τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ στρατιωτικὸς ἀκόλουθος τῆς Ἑλλάδος συνταγματάρχης Βλαχόπουλος, συνεννοεῖτο μὲ τὸ σερβικὸν Ἐπιτελεῖον διὰ τὴν προσαρμογὴν τῆς ἑλληνοσερβικῆς στρατιωτικῆς συμβάσεως εἰς τὴν νέαν κατάστασιν. Αἱ πρὸς αὐτὸν ὁδηγίαι τοῦ Δούσμανη ἦσαν μᾶλλον ἀναβλητικά. Ἐξ ἄλλου ἡ κυβέρνησις Γούναρη, εὐρισκομένη ὑπὸ παραίτησιν, ἀποφεύγει νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὸ διάδημα τοῦ Μπαλοῦχτσιτς.

Ὁ ἰδιαιτέρος ὁμῶς γραμματεὺς τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, Γεώργιος Μελάς, γράφει ρητῶς ὅτι ὁ Γούναρης εἰδοποίησε τὴν Βουλγαρίαν ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲν θὰ βοηθήσῃ τὴν Σερβίαν. Ἴδου τὸ σχετικὸν μέρος ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ βασιλικοῦ γραμματέως:

«Εἰς τὸν Γούναρην ἐδόθησαν ἐξουσιοδοτήσεις (ὑπὸ τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου) νὰ τηλεγραφήσῃ μυστικῶς εἰς Σόφίαν, καὶ αὐτὰ τὴν παραμονὴν τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ὁ Βενιζέλος ἐπρόκειτο νὰ κληθῇ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς κυβερνήσεως, ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲν θὰ ἐβοήθει ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει τὴν Σερβίαν». (1)

Ἡ μαρτυρία τοῦ Μελά εἶναι μεγίστης σημασίας, διότι ἀποδεικνύει ὅτι ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, μετὰ τῶν ὀργάνων του καὶ χωρὶς νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν τὴν ἐκφρασθεῖσαν θέλησιν τοῦ λαοῦ διὰ τῆς ἐκλογῆς τῆς 31ης Μαΐου εἶχε ρυθμίσει ἀμετακλήτως τὴν πολιτικὴν τοῦ κράτους. Ὁ Βενιζέλος θὰ εὕρισκεν ἐνώπιόν του τετελεσμένα γεγονότα. Βεβαία περὶ τῆς ἑλληνικῆς οὐδετερότητος ἡ Γερμανία παρεσκευάζε τὴν ἐκστρατείαν της κατὰ τῆς Σερβίας ἐν συνεργασίᾳ μὲ τὴν Βουλγαρίαν.

Ὁ Μελάς δὲν δημοσιεύει τὸ ἔγγραφον τῆς ἑλληνικῆς πρὸς τὴν Βουλγαρίαν δηλώσεως. Τοῦτο θὰ ἦτο ἀδύνατον, λόγῳ τῆς φύσεως τῆς γενομένης ἐνεργείας. Δὲν μνημονεῦει σαφῶς καὶ τὴν πηγὴν τῆς πληροφορίας του ὁ βασιλικὸς γραμματεὺς. Ἄλλ' ἡ ἐμπιστευτικὴ θέσις του πλησίον τοῦ Κωνσταντίνου καὶ αἱ κατόπιν πράξεις τοῦ Βασιλέως μαρτυροῦν ὑπὲρ τοῦ βασιμίου τῆς πληροφορίας τοῦ Γ. Μελά.

Ἐν ἔτος ἔπειτα, εἰς ἡμιπέσημον δημοσιογραφικὸν ὄργανον τοῦ Δ. Γούναρη ἐγράφησαν τὰ ἀκόλουθα, χωρὶς νὰ διαψευθοῦν:

«Βεβαίωτα ἡ Βουλγαρία ἀπεξεδύθη εἰς τὸν ἀγῶνα αὐτόν, γνωρίζουσα ὅτι ἡ Ρουμανία καὶ ἡ Ἑλλάς θὰ ἔμεναν οὐδέτεραι. Αὐτὸ τὸ ἐγνώριζαν ἀκόμη καλλίτερα ἡ Γερμανία καὶ ἡ Αὐστρία». (2)

Ἀπ' ἐτέρου εἶχαν διεξαχθῆ ἀπόκρυφοὶ συνεννοήσεις μεταξὺ τοῦ γενικοῦ Ἐπιτελείου καὶ τοῦ στρατιωτικοῦ ἀκολούθου τῆς γερμανικῆς πρεσβείας Ἀθηνῶν. Ποῖαι πληροφορίαὶ ἀντηλλάγησαν ἢ τί συμφωνίαι ἔγιναν; Δὲν ἐγνώσθη ποτὲ ἀκριβῶς. Πάντως ἐπρόκειτο περὶ ἐνόχων διαπραγματεύσεων, καθὼς φαίνεται ἀπὸ τὸ κάτωθι τηλεγράφημα:

«Ἀθῆναι, 15)28 Αὐγούστου 1915. Ἡ γερμανικὴ πρεσβεία Ἀθηνῶν

(1) Γεωργίου Μελά «Ὁ Κωνσταντῖνος» σελίς 106 τῆς ἑλληνικῆς ἐκδόσεως.

(2) Ἐφημερὶς «Ἑσπερινὸν Νέον Ἄστυ», Ἀθῆναι 28 Μαρτίου 1916.

πρὸς τὸ ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν Βερολίνου. (Ἀριθμὸς 548, ἀπάντησις εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 631 τῆς 23 Αὐγούστου). Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 127 τῆς 17ης Ἰουλίου τηλεγράφημα τοῦ στρατιωτικοῦ ἀκολούθου ἐξηφανίσθη παρ' ἡμῶν μαζί με ἄλλα ἀπόρρητα ἔγγραφα. Τὸ γενικὸν ἑλληνικὸν Ἐπιτελεῖον ἔκασεν ὡσαύτως ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὰ ἐν λόγῳ κείμενα ὅταν ἡ ἀπειλὴ τοῦ κινδύνου παρουσιάσθη ἐπικειμένη. Αἱ σχετικαὶ μετὰ τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴν συμφωνίαι ἐγέναν χωρὶς νὰ ἀναμιχθῇ ἡ ἀμερικανικὴ κυβέρνησις. Παρακαλῶ νὰ μοῦ σταλῇ τὸ κείμενον τῆς συμβάσεως (ὑπογραφή *Μίρμπαχ*).⁽¹⁾

Ἀπειλούμενον κίνδυνον ἀπετέλει ὁ σχηματισμὸς κυβερνήσεως Βενιζέλου;

᾿Ωστε ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ἡ ὀπίσω του πολιτικὴ ἢ στρατιωτικὴ ὀλιγαρχία θὰ ἀνέμεναν τὰ γεγονότα διὰ νὰ κάμουν γνωστὰς τὰς ἀποφάσεις των. Δι' αὐτούς, δὲν ὑπῆρχε ἑλληνοσερβικὴ συνθήκη, ἀφ' ἧς στιγμῆς ἡ Βουλγαρία ἐζήτησεν ὀριστικῶς νὰ γίνῃ σύμμαχος τῆς Γερμανίας. Αἱ περαιτέρω ἀποδείξεις εἶναι πειστικώτεραι.

Κατὰ τὰς πρώτας συναντήσεις του μετὰ τὸν Βασιλέα, ὁ πρωθυπουργὸς Βενιζέλος εἶχεν ἐξηγήσει ὅτι τὰ μεσολαβήσαντα περιστατικὰ δὲν ἐπέτρεπαν πλέον νὰ γίνῃ λόγος οὔτε περὶ τῆς πολιτικῆς τοῦ Φεβρουαρίου, οὔτε περὶ συμφωνίας οἰασθῆποτε μετὰ τὴν Βουλγαρίαν πρὸς κοινὴν ἐνέργειαν ὑπὲρ τῆς Συνεννοήσεως. Ἐν μόνον σημεῖον παρέμεινεν ἀμετάβλητον:

᾿Ἡ ἀνάγκη τῆς ἀρρήκτου συμμαχικῆς φιλίας μετὰ τὴν Σερβίαν».

Ὁ Βενιζέλος εἶπεν ἐπὶ λέξει:

᾿Ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἔχομεν ἄλλωστε καὶ τὴν λαϊκὴν ἐτυμυγογορίαν. Εἰς τὸ ἐκλογικὸν πρόγραμμα τῶν φιλελευθέρων ἀνεγράφη κατηγορηματικῶς ὅτι, ἐν περιπτώσει ἐπιθέσεως τῆς Βουλγαρίας, ἡ Ἑλλάς πρέπει νὰ βοηθήσῃ τὴν Σερβίαν. Ὁ λαὸς δώσας πλειοψηφίαν εἰς τοὺς φιλελευθέρους, ἐνέκρινε ρητῶς τὴν τήρησιν τῆς ἑλληνοσερβικῆς συνθήκης».

᾿Κωνσταντῖνος: Ἔχετε ὑπ' ὄψιν σας τὴν στρατιωτικὴν κατάστασιν μετὰ τὸν ἐκμηδενισμὸν τῆς Ρωσσίας;

Βενιζέλος: Μάλιστα, μεγαλειότατε. Ἄλλὰ σὰς ἐπαναλαμβάνω ὅτι ἔλεγα πρὸ ἡμερῶν εἰς τὸν στρατηγὸν Δαγκλῆν: Ὁ πόλεμος εἶναι μετὰξὺ Ἀγγλίας καὶ Γερμανίας. Ὅ,τι καὶ ἂν μεσολαβῆσῃ, ἡ Ἀγγλία θὰ νικήσῃ. Ἀντὶ τῆς Ρωσσίας θὰ ρίψῃ ἄλλα κράτη ἐναντίον τῆς Γερμανίας. Καὶ ὅταν δὲν θὰ ὑπάρχουν πλέον, θὰ κατασκευάσῃ νέα».

Ὁ Βασιλεὺς δὲν εἶπε τίποτε. Ἐνέκρινε μάλιστα, χωρὶς τὴν ἐλαχίστην

(1) Ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἐγγράφων, τὰ ὁποῖα ἀνευρέθησαν ἢ κατεσχέθησαν εἰς τὸν σταθμὸν ἀστυκίου Ἀθηνῶν, κατὰ τὴν ἀπομάκρυσιν τοῦ Κωνσταντῖνου τὸν Ἰούνιον τοῦ 1917. Περὶ τούτων θὰ γίνῃ κατωτέρω λόγος. Τὴν 20ὴν Ἰουλίου 1919 οἱ πρῶην ἐπιτελεῖς Β. Δούσμανης, Ἰω. Μεταξᾶς ὡς αὐτουργοί, Ἀθαν. Ἐξαδάκτυλος καὶ Ξενοφῶν Σιρατηγὸς ὡς συνεργοὶ παρεπέμφθησαν εἰς τὸ στρατοδικεῖον, ἐγκαλούμενοι πρὸς τοὺς ἄλλους καὶ δι' ἐξαφάνισιν τῶν ἀρχείων τοῦ Ἐπιτελείου. Ἡθωώθησαν διὰ τὴν κατηγορίαν ταύτην.

παρατήρησιν τὰς γραπτὰς δηλώσεις, τὰς ὁποίας ἡ κυβέρνησις τῶν φιλελευθέρων θὰ ἔκαμνε πρὸς τὴν Βουλὴν. Ἐνώπιον τῆς πεποιθήσεως τοῦ πρωθυπουργοῦ εἶσιγα συνήθως. Τὰς πραγματικὰς του σκέψεις τὰς ἐγνωστοποιεῖ εἰς ὄλους τοὺς ἄλλους πλὴν αὐτοῦ. Ὁ Βενιζέλος τὸ εἶχεν ἀντιληφθῆ. Καὶ ὅταν ἠρωτᾶτο, τὰς ἡμέρας ἐκείνας περὶ τῶν διαθέσεων τοῦ Κωνσταντίνου, ἀπήντα μὲ χαρακτηριστικὴν κίνησιν τῆς χειρός:

«Δυστυχῶς μόνον τὰ μάτια καὶ τὸ μέτωπον τοῦ βασιλέως βλέπω. Μὲ αὐτὰ εἶναι σύμφωνος μαζί μου. Ἄλλὰ τί γίνεται πίσω ἀπὸ τὸ κεφάλι του»; (1)

Ὅ,τι δὲν ἔβλεπεν ὁ Βενιζέλος καὶ ὅ,τι οὐδεὶς ἐφαντάζετο ἦτο ἡ συστηματικὴ ἀπόκρυψις τῆς ἀληθείας, ἡ φθάνουσα τὴν ἀπάτην.

Ὁ ἐπιτελάρχης Δούσμανης ἀνεκοίνωσε πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν τὰς ρητὰς ἐπιφυλάξεις του ὡς πρὸς τὴν ἑλληνοσερβικὴν συνθήκην. Τὴν ἔθεώρει στρατιωτικῶς ἀνεφάρμοστον, ἐφ' ὅσον ἡ Σερβία ἐδήλωνεν ἀδυναμίαν νὰ στείλῃ εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἄξιου κατὰ τῆς Βουλγαρίας τὰς 150.000 μαχητῶν, σύμφωνα μὲ τὸ 2ον ἄρθρον τῆς στρατιωτικῆς συμβάσεως τῆς 19ης Μαΐου 1913. Ἡ ἀντίρροσις διευπλώθη σαφῶς καὶ ἦτο ὕρθη. Ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸν πρωθυπουργόν, τὸ γενικὸν Ἐπιτελεῖον διέταξε τὸν εἰς Σερβίαν Ἑλληνα στρατιωτικὸν ἀκόλουθον συνταγματάρχην Βλαχόπουλον, νὰ ἐπισπεύσῃ τὰς συνεννοήσεις του μετὰ τοῦ σερβικοῦ Ἐπιτελείου διὰ τὴν ἀνασύνταξιν τῆς στρατιωτικῆς συμβάσεως. (2)

Δὲν ἐπρόκειτο ὅμως περὶ τούτου. Ὁ Βασιλεὺς, ὁ Γ. Στρεῖτ, τὸ Ἐπιτελεῖον εἶχαν ἀποφασίσαι νὰ μὴ βοηθήσουν τὴν Σερβίαν, ἐὰν ἡ Βουλγαρία τῆς ἐπετίθετο ἐν συνδυασμῷ μὲ τοὺς Αὐστρογερμανοὺς. Ἐθεώρουν τὴν γερμανικὴν ἐπέμβασιν γεγονός νεόν καὶ ἀπαλλάσσουν τὴν Ἑλλάδα τῶν ὑποχρεώσεών της. Ὁ Γεώργιος Στρεῖτ ἐδήλωσε σχετικῶς:

«Οὔτε τὸ γράμμα οὔτε τὸ πνεῦμα τῆς συνθήκης ὑπεχρέωσαν τὴν Ἑλλάδα νὰ βοηθήσῃ τὴν Σερβίαν ὅταν αὕτη ὑπέστη ἐπίθεσιν τῆς Βουλγαρίας καὶ τῶν Αὐστρογερμανῶν ὁμοῦ. Πολιτικῶς ἡ συνθήκη ἦτο ἀνεφάρμοστος, νομικῶς δὲν μᾶς ὑπεχρέωνε».

Ὁ γράφων, εἰς τὸν ὁποῖον ἐλέγοντο ταῦτα, δέκα τρία ἔτη κατόπιν τῶν γεγονότων, παρετήρησε:

«Μετὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου, ἡ Σερβία ἦτο ἐμπόλεμος πρὸς τὴν Αὐστρίαν καὶ τὴν Γερμανίαν. Ἐγνωρίζατε ἐπομένως ὅτι ἡ βουλγαρικὴ κατὰ τῆς Σερβίας ἐπίθεσις, ἐκ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων, δὲν

(1) Τὸς τότε συνομιλίας καὶ ἐντυπώσεις του ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνον ἀνεκοίνωσεν ὁ Βενιζέλος πρὸς τὸν γράφοντα κατὰ τὸν χρόνον τῆς Κρίσεως, σαφέστερον δὲ μετὰ τὴν παραίτησιν τῆς 22 Σεπτεμβρίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1915.

(2) Μῆρος τῆς ἀλληλογραφίας Ἐπιτελείου καὶ Βλαχοπούλου εὐρίσκειται εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν, ἀρχαὶ Αὐγούστου—τέλη Σεπτεμβρίου 1915. Ὁλόκληρος ἡ ἱστορία τοῦ ζητήματος κατὰ τὴν ἀποψιν τοῦ Ἐπιτελείου, διευπλώθη ἐκ τῶν ὑστέρων παρὰ τῆς ἐπιτελικῆς ὑπηρεσίας εἰς ἐκθεσίς της πρὸς τὴν κυβέρνησιν, 2 Νοεμβρίου 1916.

θὰ ἐνηργεῖτο μεμονωμένως. Διατί, παρὰ τὸ γεγονὸς αὐτὸ καὶ σεῖς ὡς ὑπουργὸς τοῦ Βενιζέλου καὶ ἡ κυβέρνησις Γούναρη ὑπεσχέθητε νὰ βοηθήσετε τὴν Σερβίαν ;».

«Γ. Στρέϊτ: Τινὲς ἐκ τῶν ὑποσχέσεων ἐκείνων ἠδύναντο καὶ νὰ μὴ δοθοῦν. Ἄλλὰ τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει τὴν σημασίαν τὴν ὁποίαν τοῦ ἀποδίδετε. Αἱ περιστάσεις μετεβλήθησαν ἔκτοτε». (1)

Ὁ Γεώργιος Στρέϊτ ἐλησμόνει ὅτι τὸ γεγονὸς τῆς γερμανικῆς ἐπεμβάσεως δὲν ἦτο νέον. Προέκυψε τὸν Αὐγούστον τοῦ 1914. Τότε ὅμως ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, τῆς ὁποίας καὶ αὐτὸς μετεῖχεν, ἔκαμε γνωστὸν εἰς τὴν Γερμανίαν ὅτι θὰ ὑπεστήριζεν ὁπωσδήποτε τὴν Σερβίαν ἐναντίον τῆς βουλγαρικῆς τυχὸν ἐπιθέσεως. Ἡ δὲ Γερμανία δὲν ἐπεδίωξε τὴν βουλγαρικὴν ἐπέμβασιν, ἐπειδὴ οὐδὲν θὰ εἶχεν ἐξ αὐτῆς κέρδος, ἀφοῦ θὰ τὴν ἐξουδετέρωνεν ἡ ἑλληνικὴ δράσις. Ἡ ἰδία γλῶσσα ἠδύνατο νὰ τηρηθῆ καὶ τώρα. Αὐτὴν τοῦλάχιστον τὴν ὑπηρεσίαν ὠφελεῖ νὰ προσφέρῃ ἡ Ἑλλάς πρὸς τὴν Σερβίαν: Νὰ ἀποτρέψῃ, διὰ τῆς ἀπειλῆς τῆς ἑλληνικῆς ἐπεμβάσεως, τὴν βουλγαρικὴν ἐπίθεσιν. Οὔτε τοῦτο ἔγινε.

Ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος εἶχεν ἀποφασίσῃ νὰ ἀφήσῃ ἀβρόηθητον τὴν Σερβίαν. Τὸ ἀπέκρινεν ἀπὸ τὸν πρωθυπουργόν του. Ὅχι μόνον αὐτό, ἀλλὰ τὴν ἀπόφασίν του ἀνεκοίνωσεν εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ Βουλγαρίαν ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ Βενιζέλου. Βεβαία δὲ περὶ τῆς ἑλληνικῆς οὐδετερότητος ὑπέγραψεν ἡ Βουλγαρία τὴν στρατιωτικὴν σύμβασιν τῆς 6ης Σεπτεμβρίου 1915 μετὰ τῶν κεντρικῶν Αὐτοκρατοριῶν καὶ ἐναντίον τῆς Σερβίας. Θὰ τὴν ὑπέγραψεν ἄνευ τῆς τοιαύτης βεβαιότητος; Τὰ γεγονότα λέγουν ὅχι. Δὲν πρόκειται δὲ περὶ ἐκείνων τὰ ὁποῖα προσηγήθησαν τῆς γερμανοβουλγαρικῆς συμμαχίας. Ἐξ ἴσου σημαντικὰ εἶναι καὶ τὰ μετ' αὐτῆν.

Διότι, τὴν 10)23 Αὐγούστου, πρὶν ἡ κυβέρνησις Βενιζέλου ἀναλάβῃ ὑπηρεσίαν, ὁ Ἕλλην ἐν Σερβίᾳ στρατιωτικὸς ἀκόλουθος Βλαχόπουλος ἐτηλεγράφη ἐκ Κραγιούγεβατς πρὸς τὸ ἑλληνικὸν Ἐπιτελεῖον τὸ προταθὲν ὑπὸ τοῦ ἀρχιστρατήγου Πούτνικ σχέδιον ἐπιχειρήσεων κατὰ τῆς Βουλγαρίας. Τὴν μεθεπομένην ὁ ἐπιτελάρχης Δούσμανης ἐκάλεσε τὸν Βλαχόπουλον εἰς Ἀθήνας, ἐπειδὴ ἡ σύνταξις νέας στρατιωτικῆς συμβάσεως ἦτο ἐπείγουσα, αἱ δὲ τηλεγραφικαὶ συνεννοήσεις ἀπῆλθον πολὺν χρόνον. (2)

Μερικὰς ἡμέρας ἔπειτα, ὁ πρεσβευτὴς Μπαλουχτις ἔκαμε τὸ ἐξῆς διάβημα πρὸς τὸν Βενιζέλον:

Ἡ Σερβία εἶναι βεβαία περὶ τῆς συμμαχίας Βουλγαρίας—Κεντρικῶν. Ὁ Σέρβικὸς στρατὸς εὐρίσκεται ἐπὶ ποδὸς πολέμου. Δύναται νὰ προλάβῃ τὴν βουλγαρικὴν ἐπίθεσιν, ἐὰν εἰσβάλλῃ ἀπὸ τοῦδε εἰς τὸ βουλγαρικὸν ἔδαφος καὶ ματαιώσῃ τὴν ἐπιστρατεύσιν. Ποίαν στάσιν θὰ τηρήσῃ ἡ Ἑλ-

(1) Συνομιλία τοῦ Γ. Στρέϊτ μετὰ τὸν γράφοντα, Ζυρίχη 26 Ὀκτωβρίου 1928.

(2) Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 22 τηλεγράφημα τοῦ Βλαχοπούλου καὶ ἡ ἀπὸ 12)25 Αὐγούστου 1915 ἀπάντησις τοῦ στρατηγοῦ Β. Δούσμανης.

λάς; Ἡμπορεῖ ἡ Σερβία νὰ ὑπολογίξῃ ἐπὶ βοήθειάς τῆς συμμάχου τῆς;

Ὁ Βενιζέλος ἀνεκοίνωσε τὸ σερβικὸν διάδημα εἰς τὸν Βασιλέα, ὅστις ἀπήντησε :

«Προτιμῶ νὰ ἐπιτεθῇ ἡ Βουλγαρία κατὰ τῶν Σέρβων. Ἡ συνθήκη μας εἶναι ἀμυντικὴ καὶ μόνον ἔτσι θὰ βοηθήσωμεν τὴν Σερβίαν». (1)

Ὁ Βενιζέλος δὲν ὑποπτεύθη οὐδὲ στιγμὴν ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος τὸν ἠπάτα.

Οἱ θεόμωροι ὑπουργοὶ τῆς Συνεννοήσεως Γκρέυ, Δελκασσέ καὶ Σαζόνοφ, προσεπάθουν ἀκάμῃ νὰ παρασύρουν τὴν Βουλγαρίαν! Ὁ Βενιζέλος ἠξίωσε καὶ ἐπέτυχε ρητὴν δῆλωσιν ὅτι οὐδὲν ζητοῦν παρὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἡ Σερβία συγκατετέθη εἰς παραχωρήσεις. Τὰς ἀνεκοίνωσεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν. Ὁ Βενιζέλος ἐζήτησε τὴν περιφέρειαν Γευγελῆς—Δοιράνης πρὸς ἀσφάλειαν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἐχρησιμοποίησε τὴν εὐκαιρίαν διὰ νὰ ἐπαναλάβῃ τὸν σεβασμὸν τοῦ πρὸς τὴν ἑλληνοσερβικὴν συμμαχίαν ὑπὸ τὸν ἐξῆς τύπον :

«Αἱ ἀμοιβαῖαι ὑποχρεώσεις τῆς συμμαχίας θὰ ὑφίστανται μόνον διὰ τῆς ἀνανεώσεως, ἥτοι διὰ τῆς ἐκατέρωθεν ἐπιμόνου θελήσεως πρὸς τήρησιν τῆς συνθήκης». (2)

Ὁ Πάσις ἐδήλωσε πρὸς τὸν Ἕλληνα πρεσβευτὴν ὅτι θεωρεῖ καὶ αὐτὸς τὴν συμμαχίαν ἀπολύτως ἰσχύουσαν, ἐδέχετο δὲ νὰ συζητήσῃ τὴν παραχώρησιν τῆς Γευγελῆς - Δοιράνης εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀντὶ τῆς Βουλγαρίας(3).

Ἄλλ' αἱ ἀμοιβαῖαι διαβεβαιώσεις Βενιζέλου καὶ Πάσις ἐξεμηνδύζοντο ἀπὸ τὰς δηλώσεις τοῦ Κωνσταντίνου. Τὴν 13)26 Αὐγούστου 1915 ὁ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτὴς τῆς Βουλγαρίας Πασσάρωφ ἐτηλεγράφησε πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν τοῦ Ραδοσλαύωφ :

«Υπάρχουν ἐδῶ δύο κυβερνήσεις : Ὁ Βασιλεὺς καὶ ὁ Βενιζέλος. Ἡ Ἄνταντ διαπραγματεύεται μὲ τὸν Βενιζέλον. Οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν κεντρικῶν Δυνάμεων μὲ τὸν Βασιλέα. Κατόπιν τῆς πληροφορίας ὅτι τὰ αὐстро-γερμανικὰ στρατεύματα θὰ προέβαιναν εἰς ἐπίθεσιν ἐναντίον τῆς Σερβίας, ἡ Ἄνταντ προσπαθεῖ νὰ πείσῃ τὸν Βενιζέλον ὅτι ἡ Ἑλλὰς ὀφείλει νὰ βοηθήσῃ τὴν Σερβίαν ἐν περιπτώσει, καθ' ἣν ἡ Βουλγαρία κατελάμβανε σερβικὸν ἔδαφος.

«Οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν κεντρικῶν Δυνάμεων μετέβησαν παρὰ τῷ Βασιλεῖ διὰ τὸ ἴδιον ζήτημα καὶ ἔλαβον τὴν ἀκόλουθον ἀπάντησιν :

«Ἐὰν ἡ Βουλγαρία ἐνεργήσῃ κατὰ τῆς Σερβίας ἀπὸ κοινουῦ μετὰ τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Γερμανίας ἡ συνθήκη συμμαχίας μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ

(1) Ἀνεκοινώθη παρὰ τοῦ Ε. Βενιζέλου εἰς τὴν Βουλὴν, συνεδρίασις τῆς 13ης Αὐγούστου 1917.

(2) Τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθμὸν 8762 τῆς 18)31 Αὐγούστου 1915, (ἀρχεῖον ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν).

(3) Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 8915 τοῦ Ἀλεξανδροπούλου ἐκ Νύσσης.

ΦΑΛΚΕΝΑΟΥΖΕΝ

Στρατιωτικός αξιόλοθος της Γερμανικής πρεσβείας Ἀθηνῶν (1912 - 1916).

καὶ Σερβίας δὲν δύναται νὰ ἐφαρμοσθῆ καὶ θὰ εὔρω μίαν διέξοδον, εἶπεν ὁ Βασιλεὺς». (1)

Τὴν ἐπομένην 17)30 Αὐγούστου ὁ πρεσβευτὴς τῆς Γερμανίας Μίρπαχ βλέπει τὸν Βενιζέλον καὶ τηλεγραφεῖ εἰς Βερολίνον :

«Λαμβανομένων ὅλων ὑπ' ὄψιν, ἔχω τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὁ Βενιζέλος, καίτοι τηρῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος πολιτικὴν οὐδετερότητα, θὰ προσπαθήσῃ μὲ κάθε εὐκαιρίαν καὶ πρόσχημα νὰ ἐξέλθῃ τῆς οὐδετερότητος ταύτης διὰ νὰ ταχθῆ εἰς τὸ στρατόπεδον τῆς Ἀντάντ. Ὡς ἀφορμὴν θὰ θεωρήσῃ τὴν ἑλληνοσερβικὴν συμμαχίαν, ἢ τὴν κατάστασιν τῶν Ἑλλήνων ἐν Τουρκίᾳ ἢ τέλος τὴν ἐξάφρησιν τῆς χώρας, ναυτικὴν καὶ ἐμπορικὴν, ἀπὸ τὴν Ἀγγλίαν». (2)

Δὲν πρόκειται ἄλλωστε περὶ ἐντυπώσεως, διότι, τὴν 21ην Αὐγούστου) 3 Σεπτεμβρίου, ὁ Βενιζέλος τηλεγραφεῖ πρὸς τὸν Ἑλληνα πρεσβευτὴν Βερολίνου νὰ γνωστοποιήσῃ εἰς τὴν γερμανικὴν κυβέρνησιν τὴν ἀπόφασιν τῆς Ἑλλάδος ὅπως βοηθήσῃ τὴν Σερβίαν ἐὰν τῆς ἐπιτεθῆ ἡ Βουλγαρία ἐν συνδυασμῷ μὲ τὰς Κεντρικάς.

Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι αἱ δηλώσεις καὶ αἱ ἀποφάσεις τοῦ Βενιζέλου ἔχουν ἀκαδημαϊκὸν χαρακτῆρα, ἀφοῦ λείπει ἡ δύναμις τῆς ἐφαρμογῆς.

Ὁ Κωνσταντῖνος ἐμμένει εἰς τὴν ἀπόφασίν του : Δὲν θὰ βοηθήσῃ τὴν Σερβίαν, ἀφοῦ ἡ Βουλγαρία εἶναι σύμμαχος μὲ τὴν Γερμανίαν. Εἰδοποιεῖ περὶ τούτου τὸν πρέσβυν τῆς Βουλγαρίας καὶ ὄχι τὸν πρωθυπουργὸν τῆς Ἑλλάδος. Δὲν ἀρκεῖ αὐτό. Ἐφ' ὅσον ὁ καιρὸς παρέρχεται, ὁ Βασιλεὺς ἀνακαλύπτει ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν πρέπει νὰ φοβῆται τὴν Βουλγαρίαν. Ἐχθρὰ τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἡ Σερβία!

Ἀληθῶς ὁ Κωνσταντῖνος καλεῖ τὸν Βούλγαρον πρέσβυν Πασσάρωφ, τὴν 18)31 Αὐγούστου 1915, τοῦ ὁμιλεῖ διὰ μακρῶν περὶ ἑλληνοβουλγαρικῆς φιλίας καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις δηλώνει εἰς αὐτὸν τὰ ἑξῆς :

«Εἰς συνομιλίαν σας (ὁ Πασσάρωφ) μετὰ τοῦ στρατηγοῦ Δούσημανη τοῦ εἶπατε ὅτι ἡ μεγάλη Σερβία δὲν εἶναι μόνον κίνδυνος διὰ σᾶς τοὺς Βουλγάρους, ἀλλ' ὅτι ἀποτελεῖ κίνδυνον διὰ τοὺς Ἑλληνας. Τὰ γεγονότα καὶ ἡ διαγωγή τῶν Σέρβων σᾶς δίδουν δίκαιον. Ὁ Βενιζέλος, ὅστις μοῦ μετεβίβασε τὴν συνδιάλεξίν σας αὐτὴν, φοβεῖται ὅτι, καταλαμβάνοντες τὴν Μακεδονίαν, θὰ γίνετε κατὰ 1 1/2 ἑκατομμύριον ἰσχυρότεροι καὶ ἐπικίνδυνοι δι' ἡμᾶς. Ἐγὼ δὲν συμμερίζομαι τὴν πολιτικὴν αὐτὴν (τοῦ Βενιζέλου) διότι δὲν ἔμπορῶ νὰ ἐμποδίσω τὴν πρόοδον τοῦ ἔθνους. Εἶναι πολιτικὴ ἀρνητικὴ καὶ στεῖρα. Ἀντὶ νὰ φέρωμεν προσκόμματα εἰς τὸν γείτονά μας, ἃς μεταχειρισθῶμεν τὴν ἐνεργητικότητά μας διὰ νὰ τὸν φθάσωμεν.

«Κατὰ τὰς πληροφορίας μου (τοῦ Κωνσταντίνου) θὰ ταχθῆτε μὲ τὴν

(1) Διεβιβάσθη τὴν 3ην Μαΐου 1918 πρὸς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ἐκ Παρισίων παρὰ τοῦ πρεσβευτοῦ Α. Ρωμάνου, εἰς τὸν ὁποῖον παρεδόθη ὑπὸ τοῦ γαλλικοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν.

(2) Ἀριθμὸς 1160, ἀρχεῖα ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν.

Γερμανίαν. Θὰ κάμωμεν (οἱ Ἕλληνες) τὴν ἰδίαν πολιτικὴν, διότι δὲν θὰ ἐπιτρέψω ἄλλην. Καὶ ἀφοῦ οἱ δύο λαοὶ εἴμεθα μὲ τὴν Γερμανίαν, τὸ δυσκολώτερον τῶν ζητημάτων μας, τὸ τῆς Καβάλλας, θὰ τὸ λύσωμεν ἱκανοποιητικῶς διὰ τὰς δύο χώρας, διότι τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι διὰ σᾶς μᾶλλον πολιτικὸν καὶ οἰκονομικόν, παρὰ ἔθνικόν». (1)

Πρὸ ὀλίγων μηνῶν ὁ Κωνσταντῖνος ἐδοκίμαζε τόσῃν ἀποστροφῇ πρὸς κάθε τι τὸ βουλγαρικόν, ὥστε νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τὸν Πασσάρωφ ἐξευτελισμούς, ἀσυμβιβάστους μὲ τὴν ὀφειλομένην ἀπέναντι ξένου πρεσβευτοῦ ἀδρότητα. Τώρα τὸν καθίστα ἐνήμερον τῶν μυχιωτέρων σχεδίων του, τὰ ὁποῖα ἐκρουπτεν ἀπὸ τὸν πρωθυπουργόν του!

Ἀπόλυτος ἁρμονία σκέψεων ἐλεγκράτει μεταξὺ τοῦ μονάρχου καὶ τῶν ἐμπίστων αὐτοῦ. Συγχρόνως περίπου μὲ τὰς βασιλικὰς δηλώσεις εἰς τὸν Πασσάρωφ, τὸ γενικὸν Ἐπιτελεῖον ἐπληροφόρει τὸν Γερμανὸν στρατιωτικὸν ἀκόλουθον ὅτι δὲν σκέπτεται νὰ συνεργασθῇ μὲ τὴν Σερβίαν καὶ αἱ σχετικαὶ συνεννοήσεις ἐγίνοντο πρὸς τὸ θεαθῆναι! Ἴδου ἡ ἀπόδειξις τῆς πράξεως :

Ἐἰς Ἀθῆνας 1 Σεπτεμβρίου (17 Αὐγούστου) 1915,—ἀριθμὸς 1168 συνέχεια τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 1141. Διὰ τὸ γενικὸν Ἐπιτελεῖον (εἰς Βερολίνον). «Ὁ Στρατηγὸς (Ξενοφῶν), ἀντισυνταγματάρχης τοῦ ἑλληνικοῦ Ἐπιτελείου, μοῦ εἶπε σήμερον ὅτι ἡ Σερβία ἔκαμε προσφάτως πρότασιν σχετικὴν μὲ... (δράσιν) κατὰ τῆς Βουλγαρίας, πρότασιν ἀποτελοῦσαν συνέπειαν ἐρωτήματος τεθέντος παρὰ τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ πολλῶν μηνῶν. Ὁ Στρατηγὸς ἐπιβεβαιώνει οὕτω τὰς δοθείσας παρ' ἐμοῦ πληροφορίας. Τὸ Ἐπιτελεῖον, προσέθεσε (ὁ Ξεν. Στρατηγός), ἔπεισε τὴν κυβέρνησιν νὰ καλέσῃ εἰς Ἀθήνας τὸν ἐν Σερβίᾳ Ἕλληνα στρατιωτικὸν ἀκόλουθον, ὑπὸ τὸ πρόσχημα νὰ λάβῃ ἐκτενεστέρας πληροφορίας. Πράγματι, τὸ γενικὸν ἐπιτελεῖον ἐπιθυμεῖ, διὰ τοῦ μέσου τούτου, νὰ ἀναβάλῃ τὴν ἀπάντησιν (εἰς τὰς προτάσεις τῆς Σερβίας). Εἰ δυνατόν ταχυτάτην ἀπάντησιν». (Ἐπιγραφὴ στρατιωτικοῦ ἀκολούθου): *Φαλκενάουζεν*, (ὑπογραφή διαβιβάζοντος πρεσβευτοῦ Γερμανίας): *Μίρμπαχ*. (2)

Αἱ σχέσεις ἑλληνικοῦ Ἐπιτελείου καὶ γερμανικῆς πρεσβείας εἶχαν γίνεαι τόσον στεναὶ ὥστε ὁ στρατιωτικὸς ἀκόλουθος Φαλκενάουζεν ἐξίτηι ἀπὸ τὸ γερμανικὸν ἐπιτελεῖον ἰδιαίτερον τηλεγραφικὸν κώδικα πρὸς ἀπ' εὐθείας ἐπικοινωνίαν, «δεδομένης»,—ὡς ἔλεγε—τῆς ἰδιαίτερας φύσεως τῶν πολιτι-

(1) Τὸ τηλεγράφημα τοῦ Πασσάρωφ πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν Ραδοσλαύωφ φέρει τίτλον «Μυστικαὶ πληροφορία», Ἀθῆναι 31 Αὐγούστου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) 1915 καὶ ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν κατασχεθέντων κατὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Κωνσταντίνου, εἰς τὸν ἀσύρματον Ἀθηνῶν. Διεβιβάσθη τὴν 19ην Ὀκτωβρίου 1917 παρὰ τῆς ἑλληνικῆς πρεσβείας Παρισίων.

(2) Τὸ ἔγγραφο φέρει ἐπικεφαλίδα: «Κρουπτογράφημα κατατεθὲν εἰς τηλεγραφικὸν γραφεῖον Ἀθηνῶν». Διεβιβάσθη τὴν 23ην Ὀκτωβρίου 1917 παρὰ τῆς ἑλληνικῆς πρεσβείας Παρισίων.

κῶν μου σχέσεων μὲ τὸν βασιλέα καὶ τὸ γενικὸν ἑλληνικὸν ἐπιτελεῖον». (1)

Τὸ ἐπιτελεῖον ὑπεστήριζεν ἕως χθὲς πολιτικὴν ἐκφραζομένην μὲ τὰς λέξεις: «Ἐξοντωθῆτω ἡ Βουλγαρία!». Τώρα κατήντησε γραφεῖον ὑπόπτων πληροφοριῶν καὶ ἐστία συνωμοτικὴ ἐναντίον τῆς ἐκ τοῦ λαοῦ κυβερνήσεως τοῦ κράτους.

Τὸ ὑπουργεῖον τῶν φιλελευθέρων ὁμοίαζε πρὸς περαστικὸν ἐπιβάτην ξένου σκάφους.

Ἄλλὰ τὴν 24ην Αὐγούστου) 6 Σεπτεμβρίου 1915 ὁ ἀρχιστρατῆγος Φαλκεναῖν διὰ τὴν Γερμανίαν, ὁ ἐπιτελάρχης Κόνραντ διὰ τὴν Αὐστρίαν καὶ ὁ ἀντισυνταγματάρχης Γκάντζεφ διὰ τὴν Βουλγαρίαν, ὑπέγραψαν εἰς Πλὲς μυστικὴν στρατιωτικὴν σύμβασιν ἐναντίον τῆς Σερβίας. Αἱ ἐπιχειρήσεις θὰ ἤρχιζαν μετὰ 30 ἡμέρας. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο αἱ δύο κεντρικαὶ Δυνάμεις θὰ ἐκινητοποιοῦν ἕξ μεραρχίας ἐκάστη εἰς τὰ σερβικὰ σύνορα, ἡ δὲ Βουλγαρία τέσσαρας, ἰσοδυνάμους μὲ δέκα περίπου αὐстроγερμανικάς. Ἡ στρατιωτικὴ σύμβασις ὥρισεν ὡς ἀρχηγὸν τῆς κοινῆς ἐκστρατείας τὸν στρατηγὸν τοῦ γερμανικοῦ ἱππικοῦ Μάκενσεν, ἀξιωματικὸν μετρίας ἀξίας, ἀλλ' εὐγενῆ καὶ ἔχοντα πολιτικὰ χαρίσματα. Ἐπιτελάρχης τοῦ ὀνομάσθη ἐπίσης ὁ Γερμανὸς στρατηγὸς φὸν Ζέκτ, στρατιώτης μεγάλης ἰκανότητος, διακριθεὶς εἰς τὸ γαλλικὸν μέτωπον (2).

Τὰς μεσημβρινὰς ὥρας τῆς 8)21 Σεπτεμβρίου ἐλήφθη τηλεγράφημα τοῦ Ἑλληνοῦ πρεσβευτοῦ Σόφιας Ναούμ, εἰδοποιοῦντος ὅτι ἡ Βουλγαρία προέβη εἰς μερικὴν ἐπιστράτευσιν. Ἐκινητοποιοῦντο πρὸς τὰ σερβικὰ σύνορα τέσσαρες μεραρχίαι, αἱ προβλεπόμεναι ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν μυστικὴν στρατιωτικὴν σύμβασιν τοῦ Πλὲς.

Κατόπιν συσκέψεως μὲ τοὺς ὑπουργούς, ὁ Βενιζέλος ἀπεφάσισε νὰ προτείνῃ εἰς τὸν Βασιλέα ἀνάλογον μερικὴν ἐπιστράτευσιν τῆς Ἑλλάδος.

Εἰς τὰς 5 τὸ ἀπόγευμα ὁ πρωθυπουργὸς συνηντήθη μὲ τὸν Κωνσταντῖνον εἰς τὸ Τατόϊ, ὅπου οὗτος διέμεεν ἀκόμη. Πλήρης ἐπιφύλαξις ἀπὸ μέρους τοῦ Βασιλέως. Ἐγνώριζε καὶ τὴν Βουλγαρικὴν ἐπιστράτευσιν καὶ τί θὰ τοῦ ἐπρότεινεν ὁ Βενιζέλος. Δὲν εἶχεν ἀντίρροσιν. Ἐκράτησεν ὁμως μυστικὰς ἀπὸ τὸν πρωθυπουργὸν τὰς ὑποσχέσεις του εἰς τοὺς πρέσβεις τῶν Κεντρικῶν καὶ τῆς Βουλγαρίας, ὡς ἐπίσης τὰ σχέδια τοῦ Ἐπιτελείου. Τοῦ εἶπεν ἀπλῶς ὅτι ἡ ἑλληνοσερβικὴ συνθήκη ἦτο ἀνεφάρμοστος, ἀφοῦ ἡ

(1) Τὸ τηλεγράφημα εὐρίσκεται εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὸν τίτλον «Κρυπτογράφημα κατατεθὲν εἰς τὸ τηλεγραφικὸν γραφεῖον Ἀθηνῶν».

(2) Τὸ ἐκ 13 ἄρθρων κείμενον τῆς συμβάσεως ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν παρισινήν «Ἐφημερίδα τῶν Συζητήσεων» τὴν 17ην Ἀπριλίου 1919, καθὼς καὶ τηλεγράφημα τοῦ Γουλιέλμου πρὸς τὸν Φερδινάνδον.

Τηλεγράφημα τῆς 29ης Αὐγούστου 1915 τοῦ Φαλκεναίου διὰ τῆς γερμανικῆς πρεσβείας Ἀθηνῶν πρὸς τὸ γενικὸν γερμανικὸν Ἐπιτελεῖον.

Σερβία δὲν δύναται νὰ εἰσφέρει διὰ τὸν κοινὸν κατὰ τῆς Βουλγαρίας ἀγῶνα τὰς 150.000 στρατοῦ τῆς στρατιωτικῆς συμβάσεως. (1)

Ἐπικολούθησαν μερικαὶ στιγμαὶ σιωπῆς. Καὶ ἔπειτα:

Κωνσταντῖνος: Ποιὸς ἤμπορεῖ νὰ διαθέσῃ τὰς 150.000 αὐτὰς τοῦ στρατοῦ; Ἄν ἡ Ἀντάντ. . . .

Βενιζέλος: Μεγαλειότατε, ἐσκέφθην καὶ ἐγὼ ἐπὶ τῶν ἀντιρρήσεων τοῦ Ἐπιτελείου μας. Σὰς ὑποβάλλω αὐτὴν τὴν σκέψιν: Ἡ Ἀγγλία καὶ Γαλλία μᾶς ἐπρότειναν τὸν Ἰανουάριον νὰ στείλουν στρατὸν πρὸς ἐνίσχυσίν μας, ἕαν ἐβοηθούσαμεν τὴν Σερβίαν. Τώρα ἀκριβῶς παρουσιάζεται ἡ περίστασις νὰ τὰς ἐρωτήσωμεν ἂν ἀντικαθιστοῦν αὐτὰς τὰς 150.000 στρατιωτῶν πὺ λείπουν ἀπὸ τοὺς Σέρβους μὲ ἰδικούς των πολεμιστάς».

Ὁ Βασιλεὺς δὲν εἶχε προβλέψει τὴν σαφῆ αὐτὴν λύσιν. Ὅταν ὠμίλει περὶ ἀντικαταστάσεως τῶν Σέρβων ἦτο βέβαιος ὅτι οἱ Ἀγγλογάλοι δὲν ἦσαν εἰς θέσιν νὰ στείλουν στρατεύματα εἰς τὴν Μακεδονίαν, μετὰ τὴν αἰμορραγίαν μάλιστα τῶν Δαρδανελλίων. Ἐξ ἄλλου ἀπὸ τὸ Ἐπιτελεῖον τοῦ εἶχαν ὑποδείξει τί θὰ ἀπήντα εἰς τὸν Βενιζέλον ἐν σχέσει μὲ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἑλληνοσερβικῆς συνθήκης. Δὲν ἔλαβεν ὅμως ὑπ' ὄψει τὸ νέον αὐτὸ γεγονός.

Ὁ Βασιλεὺς εὐρέθη ἀπροετοιμαστος. Τοῦ ἦτο δύσκολον νὰ εἴπῃ ὄχι, χωρὶς νὰ εἰμπορῆ νὰ αἰτιολογήσῃ τὴν ἄρνησίν του. Ἀπήντησε:

Κωνσταντῖνος: Ἀὐτὸ εἶνε μία ἰδέα. Δυνάμεθα νὰ βολιδοσκοπήσωμεν τὴν Ἀντάντ.

Βενιζέλος: Ἐὰν ἐγκρίνετε, θὰ ὁμιλήσω ἀμέσως πρὸς τοὺς πρέσβεις Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας.

Ὁ Βασιλεὺς εἶχε στρατιωτικὰς ιδιότητας ἀναμφισβητήτους. Ἐνῶ ἴσως δὲν ἀντελήφθη εἰς ὅλας τὰς συνεπείας τὴν σημασίαν τῆς ἐγκρισέως του, εἶδεν ἀμέσως τὴν ἀοριστίαν τῆς ἀπὸ πολεμικῆς ἀπόψεως καὶ προσέθεσε:

Κωνσταντῖνος: Ναί. Ἀλλὰ νὰ μὴ μᾶς στείλῃ ἡ Ἀντάντ ἀποικιακὰ στρατεύματα. Εἶναι κατώτερα καὶ ἀκατάλληλα διὰ τὴν Βαλκανικὴν. Νὰ μᾶς ὑποσχεθῇ 150.000 μαχητῶν «μητροπολιτικῶν» στρατοῦ.

Βενιζέλος: Ἐχετε δίκαιον. Θὰ τὸ καθορίσω».

Ὁ Βενιζέλος ἐπέστρεψεν εἰς Ἀθήνας. Ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν ἐκάλεσε τηλεφωνικῶς τοὺς Γκυγεμέν, Ἐλλιοτ καὶ Δεμίδωφ. Τοὺς ἠρώτησεν ἂν αἱ κυβερνήσεις των ἠδύναντο νὰ ἀναπληρώσουν τὰς 150.000

(1) Εἰς τὸ βιβλίον του «Ἡ Ἑλληνικὴ Τραγωδία» ὁ Σ. Κοσμετάτος σελίδες 43—50, διηγεῖται ὅτι αἱ ἀντιρρήσεις τοῦ Κωνσταντῖνου ἐστηρίζοντο ἐπὶ τῆς γνώμης τοῦ ἑλληνικοῦ Ἐπιτελείου, καθ' ἣν ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἦτο ἐντελῶς ἀνεφοδιαστος, προκειμένου νὰ λάβῃ μέρος εἰς συγχρόνους πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις. Τὰ ἴδια ἀντέγραψαν καὶ ἄλλοι ἔπειτα. Ὁ Βασιλεὺς ἐπεισοδιακῶς μόνον ἀνέφερεν ἐλλείψεις τινὰς τοῦ στρατοῦ. Ἄλλωστε καὶ ἡ Βουλγαρία ὑστέρει περισσύτερον τῆς Ἑλλάδος εἰς πυρομαχικά καὶ μηχανικὴν ἐν γένει ἐξάρτησιν: Ἐὰν ὁ Κωνσταντῖνος ἐνόμιζεν ὅτι τὸ στρατεύμα ἦτο γυμνὸν καὶ ἀνίκανον νὰ δράσῃ δὲν θὰ ἐπρότεινεν ὁ ἴδιος τὴν γενικὴν ἐπιστράτευσιν.

Σέρβων, καθ' ἣν περίπτωσιν ἡ Βουλγαρία ἐπετίθετο κατὰ τῆς Σερβίας καὶ ἡ Ἑλλάς ἐβοήθει τὴν σύμμαχόν της.

Οἱ τρεῖς πρέσβεις ἐδήλωσαν ὅτι θὰ διαβιβάσουν τὸ ἐρώτημα εἰς τὰς κυβερνήσεις των καὶ θὰ ἀνακοινώσουν τὴν ἀπάντησιν αὐτῶν πρὸς τὸν Βενιζέλον. (1)

Καθ' ὃν χρόνον συνέβαιναν αὐτὰ εἰς Ἀθήνας, ἀκριβῶς μεταξὺ 6 1/2 καὶ 7ης ἀπογευματινῆς, οἱ ἰδιαίτεροι σύμβουλοι τοῦ Κωνσταντίνου ἐμάνθαναν τὴν ἐξουσιοδότησιν του πρὸς τὸν πρωθυπουργόν. Παρέστησαν εἰς τὸν Βασιλέα ὅτι ἐσήμαιεν αὕτη πόλεμον κατὰ τῆς Βουλγαρίας καὶ ἐνδεχομένως ἐναντίον τῆς Γερμανίας. Ἡ ἔγκρισις διὰ τὴν ἐρώτησιν περὶ τῶν 150.000 ἀνταντικῶν στρατοῦ, ἔπρεπε νὰ ἀνακληθῆ. Ὁ Κωνσταντῖνος ἀνεγνώρισε ὡς ὀρθὰς τὰς συστάσεις τῶν φίλων του καὶ ἔδωκε σχετικὰς ὁδηγίας εἰς τὸν ἀυλάρχην του.

Τὴν 8ην καὶ 3/4 τῆς ἐσπέρας, ὁ Μερκάτης ἐφθάνεν ἐπειγόντως εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ παρουσιασθεὶς πρὸ τοῦ Βενιζέλου εἶπεν :

«Ἐλαβον τηλεφώνημα τῆς αὐτοῦ μεγαλειότητος τοῦ Βασιλέως, ὅστις ἐσέφθη ὀριμώτερον καὶ σὰς παρακαλεῖ νὰ μὴ κάμετε τὸ διάβημα πρὸς τὴν Ἀντάντ».

«Βενιζέλος : Σὰς παρακαλῶ νὰ ἀνακοινώσετε πρὸς τὸν Βασιλέα ὅτι τὸ διάβημα ἐγένετο ἤδη. Παρακαλῶ μάλιστα νὰ προσθέσετε ὅτι καὶ ἂν δὲν τὸ εἶχα κάμει, δὲν θὰ ἠμποδιζόμην ἐκ τῆς γνώμης τοῦ Βασιλέως, διότι ὡς ὑπεύθυνος κυβερνήτης, ἔχω ἀνάγκην νὰ γνωρίζω ἐὰν εἶναι διατεθειμέναι αἱ Δυνάμεις νὰ μοῦ παράσχουν τὴν συνδρομὴν των. Οὕτω θὰ σχηματίσω τὰς ἰδέας μου». (2)

Ἡ περίοδος τοῦ ἑλληνικοῦ διχασμοῦ ἀνεβάλλετο τοιουτοτρόπως ἐπ' ὀλίγας ἡμέρας. Τὰ γεγονότα ὅμως ἤρχοντο ραγδαῖα εἰς τὸν Αἴμιον καὶ ἐπροκαλοῦντο, μέχρι βαθμοῦ τινος, διὰ συνεργείας μὲν τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου ἐν ἀγνοίᾳ δὲ τῆς ὑπευθύνου κυβερνήσεως. Πόσοι ἐν τούτοις συμφοραὶ θὰ ἀπεσοοῦντο, ἐὰν ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο εἰλικρινέστερος ἀπέναντι τοῦ πρωθυ-

(1) Ὑφίσταται ἀοριστία ὡς πρὸς τὴν ἡμερομηνίαν τοῦ διαβήματος. Ὁ Βενιζέλος καὶ ἐν γένει αἱ προσωπικαὶ ἀναμνήσεις τὸ τοποθετοῦν εἰς τὴν 10)23 Σεπτεμβρίου, συγχρόνως μὲ τὴν γενικὴν ἐπιστροφάν τῆς Ἑλλάδος. Τὰ ἔγγραφα ἀναφέρουν τὴν 8)21 Σεπτεμβρίου ὡς ἡμέραν τοῦ διαβήματος ἤτοι τὴν μερικὴν κινητοποίησιν τῆς Βουλγαρίας. Ὁ γράφων ἐπροτίμησε τὴν ἡμερομηνίαν τῶν κειμένων.

(2) Ὁ γράφων παρεύρισκετο εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν τὴν ἐσπέραν τῆς 8)21 Σεπτεμβρίου 1915 κατὰ τὴν πρόσκλησιν τῶν πρέσβων καὶ τὴν ὀλίγον ἔπειτα παρουσίαν τοῦ Μερκάτη πρὸς τὸν Βενιζέλον. Ἐπληροφορήθη ἔκτοτε τὰ διατρέξαντα. Τὸ διάβημα τοῦ Βενιζέλου περιέχεται εἰς τὴν ὑπ' ἀριθμὸν 9868 τηλεγραφικῆν του ἐγκύκλιον πρὸς τὰς ἑλληνικὰς πρεσβείας Παρισίων, Λονδίνου καὶ Πετροπόλεως. Μὲ παραλλαγὴν τῶν ἡμερομηνιῶν τὰ αὐτὰ περίπου ἀφηγήθη εἰς τὴν Βουλὴν ὁ Βενιζέλος, (συνεδρίασις 13ης Αὐγούστου 1917).

πουργοῦ, ἐφ' ὅσον οὗτος δὲν εἶχεν ἀκόμη χάσει τὴν πρὸς τὸν Βασιλέα του ἐμπιστοσύνην. Ἄλλ' ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἦτο πλέον ἐλεύθερος τῶν πράξεών του. Ἐδεδεσμεύθη μὲ ὑποσχέσεις πρὸς τὴν Γερμανίαν καὶ ἔγινεν ὀριστικῶς, ψυχολογικῶς, ἀτομικῶς, ὑποχείριος τῶν προσώπων ποῦ τὸν ἐπεριστοίχιζαν. Καὶ ἂν ἤθελε, δὲν ἤμποροῦσε νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὸν χαλύβδινον κύκλον, τὸν ὁποῖον ὁ ἴδιος ἐσφυρηλάτησεν ἐπὶ ἕξ μῆνας. Ἡ Ἑλλάς ὠδηγεῖτο εἰς τὸν σαραγμὸν καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς εἰς δεινοτάτας περιπετείας.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΤΟΜΟΥ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΠΡΩΤΟΥ ΤΟΜΟΥ

- 1) Ὑπόμνημα Γεωργίου Στρέϊτ.—2) Ἐπιστολή Κωνσταντίνου πρὸς Βενιζέλον.—3) Ἐπιστολή Βενιζέλου πρὸς Κωνσταντίνον.—4) Ὑπόμνημα Ι. Μεταξᾶ πρὸς Βενιζέλον.—5) Τὰ τρία ὑπομνήματα τοῦ Βενιζέλου πρὸς τὸν Κωνσταντίνον.

ΤΟ ΕΠΕΙΣΟΔΙΟΝ ΚΑΡΡ

I

Ἐν Ἀθήναις τῇ 24 Αὐγούστου 1914.

ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ἐπεδόθη πρὸς τὴν Α. Μ. τὸν Βασιλέα καὶ τὸν Πρόεδρον
τῆς Κυβερνήσεως, τῇ 25 Αὐγούστου (π. ἡ.) 1914.

Ἐν ἡ περιπτώσει ἡ Τουρκία περιπλακῆ εἰς πόλεμον πρὸς τὰς Δυνάμεις τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως, ἡ Ἑλλὰς ἔχει συμφέρον νὰ ἐπιτεθῆ τῆς Τουρκίας συμπράττουσα μετὰ τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως; Δύναται νὰ ἀναλάβῃ ἀπὸ τοῦδε περὶ τούτου ὑποχρέωσιν;

Ἐκ τῶν προτέρων δὲν εἶναι βεβαίως δυνατὸν νὰ καθορισθῆ τίνα τροπὴν θὰ λάβωσι τὰ πράγματα ἐν τοιούτῳ ἀγῶνι τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως μετὰ τῆς Τουρκίας, ἰδίως ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὸν Εὐρωπαϊκὸν ἀγῶνα οὐδ' ἀποκλείεται ὅτι δύναται νὰ ἐπιστῆ στιγμή καθ' ἣν θὰ ἐνδείκνυται ἀνάμιξις τῆς Ἑλλάδος. Ἀπὸ τῆς σήμερον ὅμως δὲν νομίζω ὅτι συμφέρει εἰς τὴν Ἑλλάδα νὰ ἀναλάβῃ ὑποχρέωσιν ἀναμίξεως, ἐνισχυομένη ὅπως ἐπιτεθῆ τῆς Τουρκίας.

Α') Δὲν νομίζω ὅτι ἀπαιτεῖται χάριν τῆς ἀμοιβαιότητος ἀνάληψις τοιαύτης ὑποχρέωσεως.

1) Ἄν, τῆς Βουλγαρίας ἐπιτιθεμένης ἐναντίον τῆς Σερβίας, ἡ Ἑλλὰς κηρύξῃ τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Βουλγαρίας καὶ τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ ἔλθῃ ἐπίκουρος ἡ Τουρκία, αἱ Δυνάμεις τῆς Συνεννοήσεως, καίπερ μὴ ἀπαντήσασαι ρητῶς εἰς τὸ τεθὲν αὐταῖς ἐρώτημα τῆς 1 Αὐγούστου ὑπὸ τοῦ Κοινοβουλίου τῆς Κυβερνήσεως, βεβαίως θέλουσιν ἐπέλθει ἐπίκουροι τῆς Ἑλλάδος, ἀποκλείουσαι, ὡς ὑπεδηλώθη, τὸν Ἑλλησποντον. Πάντως διὰ τὴν τοιαύτην μικροῦ λόγου ἀξίαν ἐπικουρίαν δὲν φρονῶ ὅτι ὑπάρχει περίπτωσις ὅπως ἡ Ἑλλὰς ὑποσχεθῆ τὴν κατὰ τῆς Τουρκίας, ἐπιτιθεμένης τῆς Ρωσσίας, ἐπικουρίαν αὐτῆς καὶ τὴν ἀνάμιξιν εἰς τὸν γενικὸν ἀγῶνα οὖσαν ἀσυγκρίτως ἐπαχθεστέραν ὡς ἐπικινδυνωδεστέραν διὰ τὴν Ἑλλάδα.

2) Ἐν ἡ περιπτώσει ἡ Τουρκία καὶ Βουλγαρία ἐπιτεθῶσι κατὰ τῆς Ἑλλάδος *ἀνεξαρτήτως τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου* πιθανὸν εἶναι ὅτι θὰ βοηθήσωσιν ἐν τινι μέτρῳ τῇ Ἑλλάδι αἱ Δυνάμεις τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως. Ὑποχρέωσιν δὲν ἀνέλαβον εἰσέτι, οὐδὲ θὰ ἦσαν διατεθειμένοι νὰ ἀναλάβουν εἰσέτι ἐν τῷ αὐτῷ μικρῷ μέτρῳ, καὶ δῆ, ὅσον βλέπω:

α) μόνον ἀπέναντι ὑποσχέσεως ἡμῶν ὅτι θὰ προβῶμεν πρὸς τὴν Βουλγαρίαν εἰς παραχωρήσεις,

β) πάντως μὴ βαίνουσαν πέραν ὑποσχέσεως ἀποκλεισμοῦ τοῦ Ἑλλησπόντου.

Ἄλλὰ, ἂν μὲν εἴμεθα διατεθειμένοι νὰ προβῶμεν εἰς παραχωρήσεις πρὸς τοὺς Βουλγάρους, ἀποφεύγομεν τὴν πρὸς τὴν Βουλγαρίαν σύρραξιν καὶ ἄνευ συμφωνιῶν ἡμῶν πρὸς τὴν Τριπλῆν Συνεννόησιν, ἂν δὲ ἀποφασίσωμεν νὰ ὑποστῶμεν τὸν πρὸς τὰς δύο ἄνω Δυνάμεις πόλεμον, ἢ διὰ τοῦ ἀποκλεισμοῦ τοῦ Ἑλλησπόντου βοήθεια εἶναι ἀνάξια λόγου.

Αἱ Δυνάμεις τῆς Συνεννόησεως, ὡς σαφῶς βλέπομεν, ἀποφεύγουσι πάσῃ δυνάμει νὰ ἔλθωσιν εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Τουρκίαν καὶ ὠθήσωσιν αὐτὴν εἰς τὸ ἐν τῷ Εὐρωπαϊκῷ ἀγῶνι ἀντίπαλον στρατόπεδον. Ὅθεν καὶ πολλὴ ἐπιβάλλεται ἐπιφύλαξις πρὸς τὰς ὑποσχέσεις αὐτῶν περὶ ἐπικουρίας κατὰ τῆς Τουρκίας.

Β') Καθ' ἑαυτὴν ἐξεταζομένη ἡ ὑπόσχεσις ἀναμίξεως ἡμῶν κατὰ τῆς Τουρκίας παρουσιάζει:

1) Ἐλάχιστα πλεονεκτήματα διότι:

α) τὰ πρὸς τὴν Τουρκίαν ἡμέτερα ζητήματα ἐν σμικροτάτῳ μέτρῳ θὰ λυθῶσιν. Ἡ βοήθεια, ἣν θὰ θεωρηθῆ παρέχουσα ἡ Ἑλλάς ἀπέναντι τοῦ ὄγκου τῶν μεγάλων πολεμικῶν δυνάμεων τῶν ἐμπολέμων δὲν θὰ κριθῆ ἀξιζουσα γενναίαν ἀμοιβήν. Κατὰ τὸν γενικὸν ἀπολογισμὸν αἱ μεγάλαι Δυνάμεις κυρίως περὶ ἑαυτῶν θὰ φροντίσωσιν αὐξησιν χώρας, ἣν εἰ δυνατόν νὰ λάβῃ ἕκαστος ἐξ εὐρωπαϊκῶν γενικωτέρων λόγων μᾶλλον ἢ ὡς ἀμοιβήν συμπράξεως. Πάντως, λόγῳ τῆς Ἰταλίας, ταύτῃ τῇ στιγμή ὀυδὲν δύνανται εἰς ἀντάλλαγμα νὰ ὑποσχεθῶσιν αἱ Δυνάμεις τῆς Τριπλῆς Συνεννόησεως ἐκ τῶν ἀπὸ τῆς Ἰταλίας κατεχομένων νήσων, ὀυδὲν δὲ σαφῶς καὶ περὶ Ἀλβανίας. Ἐκ τῆς Ἰταλίας ἐξαρτᾶται κατὰ πολὺ ἡ λύσις τῶν ζητημάτων τούτων. Ἄν ἢ δυνατόν, ἢ πρὸς τὴν Ἑλλάδα παραχώρησις γενήσεται ἐκ γενικωτέρων λόγων, ὀυχι διὰ τὴν σύμπραξιν ἂν αὕτη μὴ εἶναι δυνατὴ, ἢ σύμπραξις ἡμῶν κατ' ὀυδὲν θὰ ὠφελήσῃ. Ἀμφότερα δὲ τὰ ζητήματα ταῦτα, σημειωτέον ἔτι ὅτι, ἐξαρητηθήσονται καὶ ἐκ τῆς γνώμης τῶν Κεντρικῶν Δυνάμεων, πρὸς ἃς ἐνδείκνυται νὰ μὴ ἔλθωμεν εἰς σύγκρουσιν, ἰδίως ἀδύλοισι εἰσέτι ὄντος τοῦ ἀποτελέσματος τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου.

β) διατὶ ἐπὶ μεγίσταις θυσίαις, ἐπ' ἀδύλῳ κέρδει, νὰ ἀναλάβωμεν σήμερον ὑποχρεώσεις ἐπιθέσεως κατὰ τῆς Τουρκίας, ἀφ' οὔ αὕτη ἐν πολέμῳ μετὰ τῆς Τριπλῆς Συνεννόησεως καὶ ἄνευ ἡμετέρας συμπράξεως βεβαίως σημαντικῶς θὰ ἐξασθενήσῃ, ὥστε πάντως τὰ ἡμέτερα ζητήματα ὀυτως ἢ ἄλλως εὐχερέστερον νὰ λυθῶσιν, ὅσον πρόκειται περὶ καθαρῶς Ἑλληνοτουρκικῶν ζητημάτων;

2) Ἀπέναντι τῶν ἄνω πλεονεκτημάτων τῆς ἡμετέρας συμπράξεως ἢ καὶ ἄλλων μειζόνων ἔστω, ἢ ἀνάμιξις τῆς Ἑλλάδος ἐπάγεται τοὺς ἐξῆς σοβαροὺς κινδύνους.

α) Κίνδυνον ἐκ Βουλγαρίας. Ἡ Βουλγαρία, ἂν ἡ Τουρκία ἐπιτεθῆ

τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως καὶ εἶναι εἰσέτι ἀπασχολημένη, πιθανώτατα δὲν θέλει ἐπιτεθῆ τῆς Σερβίας ἢ ἡμῶν, ἵνα μὴ μόνη ἐκτεθῆ εἰς τοὺς ἠνωμένους στρατοὺς Ἑλλάδος καὶ Σερβίας καὶ ἴσως τῆς Ρουμανίας. Τοῦναντίον ἐπιτιθέμενοι ἡμεῖς κατὰ τῆς Τουρκίας προκαλοῦμεν ἐπίθεσιν τῆς Βουλγαρίας κατὰ τῆς Σερβίας, μεθ' ἣν δυνατὸν νὰ στραφῇ ἡ Βουλγαρία καὶ καθ' ἡμῶν. Πάντως ἡ Ἑλλάς, ἐπιτιθεμένη τῆς Τουρκίας διὰ στρατοῦ, ἀνοίγει τὰ σύνορα αὐτῆς πρὸς τὴν Βουλγαρίαν· οὐδεμία ἐπιβολὴ ὑπάρχει δυναμένη τελεσφόρως νὰ συγκρατήσῃ τὴν Βουλγαρίαν, ὅθεν καὶ οὐδεμία πρὸς ἡμᾶς ὑπόσχεσις ἀσκήσεως ἐπιβολῆς ἐκ μέρους τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως δύναται νὰ ἐξασφαλίσῃ ἡμᾶς. Τοῦτο πάντοτε αὐταὶ αἱ Δυνάμεις τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως ἀνωμολόγησαν. Ἄλλὰ ὡς ἂν ἡ Βουλγαρία πιεζομένη σήμερον τηρήσῃ τὴν ὑπόσχεσιν τῆς οὐδετερότητος, βεβαίως θὰ ἐπιτεθῇ ἀργότερον καθ' ἡμῶν ὅτε ἡμεῖς θὰ ἤμεθα ἐξηντλημένοι ἐκ τῆς κατὰ τῆς Τουρκίας συμπραξέως ἡμῶν. Κἂν ἔτι μεθ' ἡμῶν συμπραξῇ ἡ Βουλγαρία κατὰ τῆς Τουρκίας, ἀνακτῶσα ἄνευ πολλοῦ κόπου τὴν Ἀδριανούπολιν, πολὺ πιθανὸν εἶναι νὰ ἐπιτεθῇ καθ' ἡμῶν ἔπειτα, ὅταν ἡμεῖς, ἔχοντες δαπανήσει πολλῶ μείζονας δυνάμεις, θὰ εἴμεθα κεκημηκότες.

β) Ἄν δὲν βοηθήσωμεν τὴν Τριπλῆν Συνεννόησιν δι' ἀποβάσεων καὶ φυλάξωμεν οὕτω τὰ σύνορα ἡμῶν πρὸς τὴν Βουλγαρίαν, ἀλλ' ἀπλῶς συμπραξωμεν παρέχοντες τοὺς λιμένας ἡμῶν ὡς ὀρμητήρια τοῖς στόλοις τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως, πάλιν ἐκτιθέμεθα εἰς τὸν κίνδυνον ἐχθρικῆς στάσεως τῶν Κεντρικῶν Δυνάμεων κατὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης καὶ μετὰ ταύτην, ἐκτίθεμεν δὲ πρὸ παντὸς εἰς κίνδυνον ἀφρευκτον σφαγῶν τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ Μικρασίᾳ ἑλληνικοὺς πληθυσμούς, καθ' ὧν θὰ στραφῇ ἡ Τουρκικὴ ἐκδίκησις ὅσον περισσότερον ἢ Τουρκία ἠττάται.

γ) Πόλεμος μὲ μακροτάτην μέχρι τῆς Εὐρωπαϊκῆς εἰρήνης ἢ καὶ πέραν αὐτῆς ἐπιστράτευσιν, ἔσται οἰκονομικῶς ὀλέθριος, τῆς Ἑλλάδος καταστρεφομένης διὰ πολλὰς δεκαετηρίδας οἰκονομικῶς χωρὶς νὰ ἔχῃ ἄξια λόγου ἀνταλλάγματα ἐδαφικὰ ἔτι καὶ διὰ τὴν εὐνουστάτην περίπτωσιν μεγάλης νίκης τῆς Συνεννοήσεως καὶ προσκτήσεως μέρους τῆς Ἀλβανίας καὶ τῆς Λωδεκανήσου.

Συμπέρασμα

Ἀνεξαρτήτως τῆς ἀναλογίας τῶν ὡς ἄνω μικρῶν σχετικῶς ἐλπίδων πρὸς τοὺς ὡς ἄνω μεγίστους κινδύνους· ἀνεξαρτήτως τῆς σκέψεως ὅτι δὲν θὰ συμφέρῃ ἡ Ἑλλάς νὰ εἰσέλθῃ ἐν τῷ εὐρωπαϊκῷ ἀγῶνι ἄνευ ἀπολύτου ἀνάγκης, ἀντιμέτωπος τῆς ἐτέρας τῶν ἀντιμαχομένων εὐρωπαϊκῶν ὁμάδων, ἀνεξαρτήτως τοῦ ὅτι ἐν τῇ τελικῇ ἐδαφικῇ διαρροθμίσει τῆς χερσοννήσου τοῦ Αἴμου, ἡ Ἑλλάς εὐρηται ἐν κοινότητι συμφερόντων πρὸς τὰς Κεντρικὰς Δυνάμεις, ἐπιδιώκουσα τὸν περιορισμὸν τοῦ Σλαυισμοῦ, ὧν πάντως οὕτω δὲν πρέπει νὰ ἐπισπᾶσωμεν τὴν ἐχθραν, τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεν-

νοήσεως μᾶλλον ἐπιδιωκουσῶν νὰ παράσχωσι παραχωρήσεις τῇ Βουλγαρίᾳ ἀνεξαρτήτως τῶν τέως γενομένων τῇ Γερμανίᾳ δηλώσεων ὅτι τηροῦμεν οὐδτερότητα, σήμερον οὐδεὶς λόγος ἢ Ἑλλάς, μόνη τῶν Βαλκανικῶν νὰ ἐξέλθῃ τῆς ἐπιφυλακτικότητος, ἀφοῦ ἰδίως ἡ Ρουμανία, μεθ' ἧς εἶναι συνδεδεμένα τὰ ἡμέτερα συμφέροντα, παραμένει ἐν ἐπιφυλακῇ, δὲν ἐκρίθη δὲ ὁ εὐρωπαϊκὸς ἀγὼν, οὐδὲ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα θὰ δώσῃ πολὺ μεγάλα ἀποτελέσματα ὑπὲρ τῆς ἐτέρας τῶν ὁμάδων, ὥστε ἐν περιπτώσει εὐρεθῶμεν σύμμαχοι τῶν νικητῶν νὰ προσδοκῶμεν γενναίας ὠφελείας, μὴ δυναμένης πάντως νὰ συμφωνηθῶσιν ἐκ τῶν προτέρων.

(Υπογραφή) Γ. ΣΤΡΕΪΤ

II

Ὁ κ. Βενιζέλος πρὸς τὴν Α. Μ. τὸν Βασιλέα,

Εἰς Τατοῖον.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 7ῃ Σεπτεμβρίου (ν. ἡ.) 1914.

Μεγαλειότατε,

Ἐντολῇ τῆς Ὑμ. Μεγαλειότητος ὁ Ναύαρχος Κάρρ μοι ἐπέδειξε τὸ κείμενον τηλεγραφήματος, ὃπερ συνέταξεν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς συνδιαλέξεως, ἣν ἔσχε μετὰ τῆς Ὑμ. Μεγαλειότητος εἰς ἀπάντησιν τοῦ σχετικοῦ τηλεγραφήματος τοῦ Ἀγγλικοῦ Ναυαρχείου.

Τὸ τηλεγράφημα τοῦτο, οὐτινος ἀντίγραφον λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ἐσωκλείσω, παρεκάλεσα τὸν Ναύαρχον νὰ μὴ διαβιβάσῃ, πρὶν λάβῃ νεωτέραν ἐντολὴν τῆς Ὑμ. Μεγαλειότητος, σπεύδω δὲ διὰ τῆς παρουσίας νὰ παρακαλέσω εὐλαβῶς τὴν Ὑμ. Μεγαλειότητα ἵνα ἀποδεχθῇ τὴν παραίτησίν μου ὅπως ἀποκατασταθῇ ἡ ἀπαραίτητος πλήρης ἁρμονία μεταξὺ Στέμματος καὶ ὑπευθύνου κυβερνήσεως εἰς στιγμὰς τόσον κρισίμους διὰ τὸ Ἔθνος.

Μετὰ τὰς κατ' ἐξουσιοδοτήσιν τῆς Ὑμ. Μεγαλειότητος γενομένας ἐκ μέρους μου δηλώσεις πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως καὶ τὰ ἀνταλλαγέντα μεταξὺ τοῦ Βασιλέως τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Ὑμ. Μεγαλειότητος τηλεγραφήματα, δὲν νομίζω ὅτι ἡ σημερινὴ ἀπάντησις Ὑμῶν εἰς τὸ νέον διάβημα τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως (ναυαρχείου) ἠδύνατο νὰ εἶναι ὅτι ἡ Ἑλλάς ἀρνεῖται νὰ πολεμήσῃ κατὰ τῆς Τουρκίας, ἐφ' ὅσον πρώτη ἡ Τουρκία δὲν ἐπιτεθῇ κατ' αὐτῆς.

Ὅπως εἶχα τὴν τιμὴν νὰ εἶπω εἰς τὴν Ὑμ. Μεγαλειότητα δὲν εἶναι δυνατὸν βεβαίως νὰ ἀχθῶμεν εἰς ἐπιθετικὸν πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας, ἐφ' ὅσον δὲν ἔχομεν ἐξησφαλισμένην τὴν σύμπραξιν τῆς Βουλγαρίας ἢ τὴν ἀπόλυτον τουλάχιστον οὐδτερότητα αὐτῆς. Ἀλλὰ τὸ νὰ δηλώμεν ὅτι ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει, οὐδὲ καὶ τῆς προϋποθέσεως ταύτης ὑπαρχούσης εἶμεθα

διατεθειμένοι νὰ πολεμήσωμεν τὴν Τουρκίαν, πρὶν ἢ αὕτη μᾶς ἐπιτεθῆ, τοῦτο ἀντίκειται προφανῶς εἰς τὰ καλῶς ἐννοούμενα συμφέροντα τοῦ Ἑθνους.

Διότι δὲν πρέπει νὰ πλανώμεθα. Ἡ Τουρκία διεξάγει πρὸ πολλοῦ καθ' ἡμῶν πόλεμον ἀκήρυκτον. Ἀφοῦ ἠρνήθη ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν περὶ τῶν νήσων ἀπόφασιν τῶν Δυνάμεων, ἤρχισε καὶ συνεχίζει ἔτι διωγμὸν κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου ἐν Τουρκίᾳ, οὔτινος ἀγριώτερον οὐδένα ἄλλο ὑπέστη ὁ Ἑλληνισμός. Διακόσμαι πεντήκοντα χιλιάδες ὁμογενῶν ἐξεδιώχθησαν ἤδη ἐκ τῆς Τουρκίας, ἐνῶ αἱ περιουσίαι των, ὧν ἡ συνολικὴ ἀξία δὲν ἠμπορεῖ νὰ ὑπολογισθῇ ἐλάσσων τῶν 500 ἑκατομμυρίων δραχμῶν, οὐσιαστικῶς ἐδημεύθησαν. Οὐδὲ δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἡ ἐλαχίστη ἀμφιβολία ὅτι μὲ τὴν θρασυτητα τὴν ὁποίαν φυσικῶς ἐμπνέει εἰς τὴν Τουρκίαν ἡ δόλοψυχος αὐτῆς ὑποστήριξις ὑπὸ τῆς Γερμανίας, αὖριον θὰ συνεχίσῃ τὸν κατὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου διωγμὸν εἰς εὐρύτεραν κλίμακα, ἐκδιώκουσα τὸν εἰς ἑκατομμύρια ὅλα ἀνερχόμενον ὁμογενῆ πληθυσμὸν τῆς Αὐτοκρατορίας καὶ δημεύουσα τὴν εἰς δισεκατομμύρια ἀνερχομένην περιουσίαν του. Καὶ ἐφ' ὅσον παρουσιάζεται ἡ ἄποψις διεξαγωγῆς πολέμου κατὰ τῆς Τουρκίας μετὰ πολλῶν καὶ ἰσχυρῶν Συμμάχων θὰ ἀπορρίψωμεν τὴν εὐκαιρίαν ταύτην διὰ νὰ εὐρεθῶμεν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ διεξαγάγωμεν τὸν πόλεμον τοῦτον μόνοι ἄνευ συμμάχων καὶ ἄνευ φίλων ;

Λαμβάνοντες μέρος εἰς τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας ἐν συμμαχίᾳ μετὰ τῆς Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ρωσίας ὑπὸ τὸν τεθέντα ἤδη ὄρον ἐνεργοῦ συμπραξείως τῆς Βουλγαρίας ἢ τῆς πλήρους ἐξασφαλίσεως τῆς οὐδετερότητός της, οὐδένα ἔχομεν βεβαίως λόγον, οὔτε συμφέρον κανὲν νὰ κηρύξωμεν πόλεμον κατὰ τῶν μεσευρωπαϊκῶν Δυνάμεων. Ἄλλὰ καὶ ἂν αὐταὶ μᾶς θεωρήσουν ἐμπολέμους, ὅλαι αἱ κατ' ἀνθρώπινον ὑπολογισμὸν πιθανότητες εἶναι ὅτι οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ ἔκβασις τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου ἐν τῇ μέσῃ Εὐρῶπῃ, τοπικῶς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἡ ἐπικράτησις τοῦ συνδυασμοῦ, οὐ μετέχει ἡ Ἀγγλία, ἔσται πλήρης.

Ἄρνούμενοι κατ' ἀρχὴν καὶ ὑφ' οἰασδήποτε προϋποθέσεις τὴν σύμπραξίν μας εἰς τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας, δὲν ἀποφεύγομεν τὸν πόλεμον, ἀλλ' ἀναβάλλομεν ἀπλῶς αὐτόν. Καὶ δὲν τὸν ἀναβάλλομεν κἂν ἐπὶ πολὺ. Ἡ Τουρκία εἶναι προφανὲς ὅτι δὲν θὰ θελήσῃ ν' ἀποστρατευθῇ πρὶν λύση καὶ τοὺς καθ' ἡμῶν λογαριασμούς της. Οὕτω δὲ ἡ ἐκλογή ἡμῶν εἶναι ἐντελῶς περιορισμένη εἰς τοῦτο: Ἄν θὰ προτιμήσωμεν νὰ διεξαγάγωμεν τὸν πόλεμον μόνοι κατὰ τῆς Τουρκίας, ὅτε καὶ νικῶντες μόνον τὰς νήσους δυνάμεθα ν' ἀσφαλίσωμεν, ἀλλ' αὐδαμῶς καὶ τὴν τύχην τοῦ ἐν Τουρκίᾳ Ἑλληνισμοῦ, ὅστις μάλιστα καὶ ἀγριώτερον θὰ ἐξοντωθῇ μετὰ τὴν τυχὸν νίκην μας, ἢ ἂν θὰ προσπαθῆσωμεν τὸν πόλεμον τοῦτον νὰ διεξαγάγωμεν ἐν συμμαχίᾳ τριῶν μεγάλων Δυνάμεων, ὅτε οὐ μόνον τὴν παλιννόστησιν τῶν ἐκδιωχθέντων δυνάμεθα νὰ ἐπιτύχωμεν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀποτελεσματικὴν προστασίαν τοῦ ὁμογενοῦς ἐν Τουρκίᾳ στοιχείου διὰ τῆς ἐν τῷ μέλλοντι ὑποστηρίξεως αὐτοῦ ὑπὸ τῶν τριῶν Μεγάλων Δυνάμεων.

Ποία ἡ προτιμητέα ὁδὸς εἶναι ἀπολύτως προφανές. Ἄλλ' ἐκεῖνο ὅπερ νομίζω συγχύζει τὰ πράγματα καὶ γεννᾷ ἐν τῷ πνεύματι τῆς Ὑμ. Μεγαλειότητος καὶ τοῦ κ. Στρέϊτ τάσεις ἀντιθέτους πρὸς τὰς ὑπ' ἐμοῦ ὑποστηριζόμενας εἶναι ἡ ἐπιθυμία τοῦ νὰ μὴ δυσαρεστήσωμεν τὴν Γερμανίαν, ἀναλαμβάνοντες πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας ἐν συμπράξει μετὰ ἐχθρικών πρὸς αὐτὴν Δυνάμεων. Ἄλλ' ἡ Ὑμ. Μεγαλειότης δὲν ἀγνοεῖ ὅτι ὅταν ἡ Ἀγγλία κατὰ τὸ περυσινὸν εἰς Εὐρώπην ταξιδιὸν μου ἐδήλου ὅτι εἶναι ἐτοιμὴ καὶ δι' ἀποστολῆς διεθνoῦς στόλου νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τὴν Τουρκίαν τὴν περὶ τῶν νήσων ἀπόφασιν τῆς Εὐρώπης, ἡ Γερμανία ἐματαιώσῃ τὸ μέτρον τοῦτο, ἀρνηθεῖσα νὰ προσχωρήσῃ εἰς αὐτό.

Ἡ Ὑμ. Μεγαλειότης γνωρίζει ἐπίσης ὅτι καὶ ὅταν βραδύτερον ἐπροτίθῃ ὑπὸ τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως νὰ γίνῃ χρῆσις αὐστηροῦς γλώσσης ἐν τῇ διακοινώσει πρὸς τὴν Τουρκίαν περὶ τῶν νήσων, ἡ Γερμανία ἠρνήθη καὶ εἶναι ἤδη αὐτὴ ἡ ἐξοπλιζουσα τὸν τουρκικὸν βραχίονα διὰ τῆς παραχωρήσεως πλοίων, διὰ τῆς παροχῆς χρημάτων καὶ ὄπλων καὶ ἐφοδίων, ἀκόμη δὲ καὶ ἀξιωματικῶν. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ ἐξοπλισμὸς στρέφεται κατὰ πρῶτον λόγον κατὰ τῆς Ρωσσίας. Ἀλλὰ στρέφεται συγχρόνως καὶ καθ' ἡμῶν, ἀφοῦ ἡ Γερμανία διὰ νὰ ἀναγκάσῃ ἡμᾶς ν' ἀθετήσωμεν τὰς πρὸς τὴν Σερβίαν συμμαχικὰς ὑποχρεώσεις μας, ρητῶς μᾶς ἀπειλεῖ ὅτι ἐὰν προστρέξωμεν εἰς βοήθειαν τῶν Σέρβων, προσβαλλομένων ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, ἡ Τουρκία θὰ προσβάλλῃ ἡμᾶς ἐκ τῶν νώτων. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη διαρκoῦντος τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου ἡ Τουρκία χρησιμοποιηθῇ πρὸς ἐπίθεσιν κατὰ τῆς Ρωσσίας μόνον καὶ οὐχὶ καθ' ἡμῶν, δύναται τις ν' ἀμφιβάλλῃ ὅτι μετὰ τὸ πέρας τοῦ πολέμου ἡ Τουρκία—ἂν εὐρίσκειται πρὸς τὸ μέρος τῶν νικητῶν—θὰ ἐμπνέεται ἀπὸ τοιαύτην ὑπερφροσύνην, ὥστε ὄχι μόνον τὸ ἐν τῇ Αὐτοκρατορίᾳ ἑλληνικὸν στοιχεῖον νὰ ἐξοντώσῃ ἀλλὰ καὶ τὰς νήσους νὰ μᾶς ἀφαιρέσῃ, ἐνισχυομένη ναυτικῶς ὑπὸ τῆς Γερμανίας, ἐνῶ ἡμεῖς τότε θὰ εἴμεθα ἄφιλοι καὶ ἀβοήθητοι; Ἡ μήπως δὲν γνωρίζομεν ἐκ στόματος αὐτοῦ τοῦ κόμητος Quadt ὅτι ἡ Γερμανία ἐν ἁρμονίᾳ σήμερον πρὸς τὰς σκέψεις τῆς Αὐστρίας, προτίθεται, ἂν ἡ ἐπικράτησις αὐτῆς ἐν τῷ πολέμῳ εἶναι πλήρης, νὰ δημιουργήσῃ μεγάλην Βουλγαρίαν ἐκτεινομένην μέχρι τῆς Ἀδριατικῆς, ἵνα χρησιμοποιήσῃ αὐτὴν κατὰ τοῦ Σλαυισμοῦ, μετὰ τὴν προσφατοὺν γερμανικὴν ἀνακάλυψιν ὅτι οἱ Βούλγαροι δὲν εἶναι Σλαῦοι, ἀλλὰ Τάρταροι;

Διατὶ λοιπὸν θὰ δειχθῶμεν τόσον εὐλαβεῖς πρὸς τὴν Δύναμιν ἣτις ἀποβλέπει εἰς τὴν ἐκ παντὸς τρόπου ἐνίσχυσιν τῶν δύο κυριωτάτων ἐχθρῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ—Βουλγάρων καὶ Τούρκων—καὶ διατὶ θ' ἀδιαφορήσωμεν πρὸς τὰς Δυνάμεις ἐκεῖνας, αἵτινες ἀφοῦ ἐδημιούργησαν καὶ εἰς πᾶσαν περιστάσειν ἐπροστάτευσαν τὴν Ἑλλάδα, εἶναι καὶ σήμερον διατεθειμένοι, ἐὰν προσβληθῶμεν ὑπὸ τῆς Τουρκίας, νὰ εὐρεθοῦν εἰς τὸ πλευρόν μας;

Λὲν παραγνωρίζω, Μεγαλειότατε, ὅτι ἡ προϋπόθεσις ἦν θέτω εἰς τὴν ἐνεργὸν κατὰ ξηρὰν συμμετοχὴν μας μετὰ τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως εἰς τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας, ἡ σύμπραξις δηλαδὴ ἢ ἡ ἀσφαλὴς οὐδε-

τερότης τῆς Βουλγαρίας εἶναι δύσκολον νὰ πραγματοποιηθῆ. Ἄλλὰ τοῦτο δὲν αἶρει, οὐδὲ ἀμβλύνει κἄν τὴν ἀντίθεσιν τῶν τάσεων καὶ ροπῶν, ἧτις ἀοχῆθεν ἐξεδηλώθη μεταξὺ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τῆς λοιπῆς κυβερνήσεως καὶ ἧτις ἀντίθεσις καὶ μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ κ. Στρέϊτ καὶ τὴν προσωρινὴν παραμονὴν αὐτοῦ ἐν τῷ ὑπουργείῳ φαίνεται μετατροπομένη εἰς ἀντίθεσιν κατευθύνσεων μεταξὺ Στέμματος καὶ Κυβερνήσεως.

Ὅπως διευκολύνω τὴν ἀποκατάστασιν, τὴν τόσον ἀναγκαίαν, πλήρους ἁρμονίας μεταξὺ Στέμματος καὶ ὑπευθύνων αὐτοῦ συμβούλων, λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ὑποβάλω τὴν παραίτησίν μου καὶ ἐπωφελοῦμαι τῆς εὐκαιρίας νὰ διαβεβαιώσω τὴν Ὑμ. Μεγαλειότητα περὶ τῶν αἰσθημάτων ἀναλλοιώτου πίστεώς μου πρὸς τὸν Θρόνον.

(Ὑπογραφή) ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ Κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ (1)

III

Ἀπάντησις τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος

ΑΝΑΚΤΟΡΟΝ ΔΙΑΔΟΧΟΥ
ΑΘΗΝΑΙ

(Ἐπίγουσα)

Τατοῖ, 7 Σεπτεμβρίου (ν. ἡ.) 1914

Φίλε Κύριε Πρωθυπουργέ,

Ἔλαβα τὴν ἐπιστολὴν σας διὰ τὴν ὁποίαν ὁμολογῶ ὅτι κάπως ἠπόρησα. Τὰ ἐπιχειρήματα τὰ ὁποῖα ἀναφέρετε θεωρῶ ἰσχυρότατα καὶ τὰ παραδέχομαι πληρέστατα. Ἄλλως τε τὰ ἐπιχειρήματα αὐτὰ μοι εἶχате καὶ προφορικῶς ἀναφέρει καὶ τὸ Σάββατον, ὅταν σᾶς εἶδα εἰς τὰς Ἀθήνας, καὶ τότε ἤδη σᾶς εἶπον καὶ σᾶς ἔδειξα ὅτι ἐσυμφώνουν. Θὰ ἐνθυμεῖσθε βεβαίως ὅτι προκειμένου περὶ τῆς ἀμοιβῆς τὴν ὁποίαν κατοπιν θὰ ἐλαμβάνομεν διὰ τοὺς κόπους μας, ἐθεώρουν ὅτι ἔπρεπε τὰ τὴν ζητήσωμεν ὠρισμένως, ἢ τοῦλάχιστον ν' ἀναφέρωμεν εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἢ νὰ ὑποδεικνύωμεν τὸ εἶδος τῆς, ἐνῶ, σεῖς, διὰ νὰ μὴ παζαρεύσωμεν, ἐκρίνατε μᾶλλον νὰ συμπράξωμεν ἄνευ αἰτήσεως ἀμοιβῆς ἀφιέμενοι εἰς τὴν γενναιοδωρίαν τῆς Ἀγγλίας. Τοῦτο φρονῶ ὅτι εἶναι μία nuance, ἧτις δὲν δύναται νὰ τιμηθῆ διὰ τῆς λέξεως διαφωνία. Πρέπει ἐν τούτοις νὰ προσθέσω ὅτι κατὰ τὴν ὁμιλίαν αὐτὴν καθὼς καὶ κατὰ τὴν σημερινὴν τοῦ ναυάρχου Κάρρ, εἶχα ὑπ' ὄψιν ἐνδεχόμενον πόλεμον κηρυσσόμενον καθ' ἡμῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων. Εἰς τὴν περι-

(1) Ὁ Ε. Βενιζέλος θεωρεῖ τὴν ἐπιστολὴν τούτην ὡς ἐκθέτουσαν καὶ αἰτιολογοῦσαν πλήρως τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ κατὰ τὴν πρώτην περιόδον τῆς ἑλληνικῆς κρίσεως καὶ μέχρι τῆς παραιτήσεώς του, 21 Φεβρουαρίου 1915.

πτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ ἐλαμβάνομεν ἡμεῖς μέρος εἰς πόλεμον μεταξὺ Τριπλῆς Συμμενοήσεως καὶ Τουρκίας, θὰ παρουσιάζετο ἡ ἀνάγκη νέας καὶ ἐμβριθοῦς συνεργασίας μας διὰ νὰ καθορίσωμεν τὴν ἀνάγκην τῆς συμπράξεως αὐτῆς, τοὺς ὅρους τῆς, κτλ. Ἀλλὰ αὐτὰ ὅλα οὐδόλως ἐνδιαφέρουν τὸν ναύαρχον Κάρο οὔτε ὑπηρεσιακῶς θὰ συνεζήτουν ἐπ' αὐτοῦ. Εἰς τὸν Ναύαρχον εἶπα, εἰς ἀπάντησιν τῆς ἀνακοινώσεώς του, τὴν ὁποίαν ἐγνώριζον ἤδη ἀπὸ ὑμᾶς, ὅτι θὰ ἀνέθετον τὴν μελέτην τῆς ἐπιχειρήσεως εἰς τὸ γεν. Ἐπιτελεῖον, τὸ ὁποῖον καὶ ἄλλοτε εἶχεν ἀσχοληθῆ με αὐτὴν, ἐπειδὴ δὲ τὸ Ἀγγλικὸν Ναυαρχεῖον ὁμιλεῖ ὠρισμένως περὶ Καλλιπόλεως, τοῦ προσέθεσα ὅτι ἡ μελέτη δυνατὸν νὰ εὗρισκε μᾶλλον συμφέρουσον ἀπόβασιν ἀπὸ τῆς Ἀσιατικῆς ἀκτῆς. Αὐτὰ ἐθεώρησα ὡς τέλος τῆς ἐπισήμου ἀπαντήσεώς μου. Κατόπιν, ἐπειδὴ τὸν γνωρίζω καλὰ καὶ εἶχομεν καὶ ἄλλοτε οἰκειοτέρας κᾶπως ὁμιλίας, τοῦ ὠμίλησα γενικῶς περὶ τῆς καταστάσεως. Γνωρίζει ἐπίσης καλὰ τὸν Αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας καὶ ὡς εἰς γνώστην τοῦ χαρακτῆρος του εἶπα ὅτι ἐγὼ προσωπικῶς θὰ ἐπροτίμων νὰ μᾶς προσβάλλῃ ἡ Τουρκία παρὰ νὰ λάβωμεν ἡμεῖς μέρος εἰς τὸν πόλεμον κηρυσσόμενον ὑπὸ τῆς Τριπλῆς Συμμενοήσεως διὰ νὰ μὴ τὰ χαλάσω προσωπικῶς με τὸν Αὐτοκράτορα εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα. Τοῦ εἶπα ἐπίσης ὡς «κουβέντα», ἀφοῦ τοῦ εἶπα πρῶτον ὅτι ἦτο πολιτικὸν ζήτημα τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ λυθῆ μεταξὺ τῶν κυβερνήσεων Ἑλλάδος καὶ Ἀγγλίας καὶ ὅτι δὲν εἶναι ἰδιὴ του δουλειά, ὅτι ἐὰν ἡ Βουλγαρία ἔμενεν ἀμέτοχος εἰς τοιοῦτον πόλεμον κατόπιν θὰ ἦτο αὐτὴ ἰσχυρὰ καὶ δὲν ἀπεκλείετο ὁ φόβος νὰ ἐζήτει τότε ἀφορμὴν ἐπιθέσεως ἐναντίον μας. Βλέπετε καὶ ἐκ τοῦ τύπου τῆς ὁμιλίας μου ὅτι δὲν τοῦ ἔκαμα ἀνακοινώσεις τὰς ὁποίας νὰ τηλεγραφήσῃ εἰς τὸ Ναυαρχεῖον. Δὲν θέλω ν' ἀδιαφορήσωμεν πρὸς τὰς Δυνάμεις τῆς Τριπλῆς Συμμενοήσεως οὔτε νὰ φανῶ εὐλαθῆς πρὸς τὴν Γερμανίαν. Δὲν ζητῶ παρὰ τὸ συμφέρον τοῦ τόπου καὶ τοῦ λαοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ Θεία Πρόνοια με ἔταξεν ἄρχοντα καὶ προσπαθῶ κατὰ δύναμιν νὰ μετέλθω μόνον Ἑλληνικὴν πολιτικὴν.

Σᾶς εἶπα εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπιστολῆς μου ὅτι κᾶπως ἠπόρησα με τὴν ἐπιστολήν σας. Ὁ λόγος εἶναι ὁ ἐξῆς: Φαίνεται ὅτι νομίζετε ὅτι ἀπὸ τοῦ Σαββάτου, ὅτε σᾶς εἶδον τελευταίαν φορὰν, ἤλλαξα γνώμην περὶ τῆς τηρητέας πολιτικῆς καὶ ὅτι τὴν διάφορον γνώμην αὐτὴν ἀνεκοίνωσα πρῶτον εἰς τὸν Κάρο καὶ ὄχι εἰς ὑμᾶς. Ἐπίσης ὅτι ἐσυμφώνησα με διαφοροεικὴν γνώμην τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν περὶ τηρητέας πολιτικῆς εἰς περιστασιν ἣτις ἐνδέχεται νὰ παρουσιασθῆ καὶ ὅτι τὴν νέαν μου γνώμην αὐτὴν τὴν ἐξωτερίκευσα εἰς τρίτον πρόσωπον προτοῦ σᾶς τὴν ἀνακοινώσω. Ἐπροσπάθησα πάντοτε νὰ εἶμαι τίμιος καὶ εἰλικρινῆς εἰς τὰς σχέσεις μου μετὰ τῶν Ὑπουργῶν μου, ἰδιαίτατα δὲ εἰς τὰς σχέσεις μου πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν καὶ τὸν κύριον Βενιζέλον ὡς ἄνθρωπον. Δὲν νομίζετε ὅτι ἐὰν ἦρω τᾶτε πρῶτον ἐὰν τὰ περιεχόμενα εἰς τὸ τηλεγράφημα τοῦ Κάρο εἶναι ἢ ἐκφρασις τῆς γνώμης μου, θὰ ἦτο ἀρκετόν; Ἐν καταφατικῇ δὲ ἀπαντήσεω

θὰ εἶσθε πάντοτε εἰς καιρὸν νὰ ὑποβάλητε τὴν παραίτησίν σας. Ὡς ἔχουν τὰ πράγματα, δὲν βλέπω λόγον παραιτήσεως καὶ δὲν τὴν δέχομαι.

Ὅπως ὑμέτερος
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Β.

Η ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΤΩΝ ΔΑΡΔΑΝΕΛΛΙΩΝ

Τὸ πρῶτον ὑπόμνημα τοῦ Βενιζέλου
πρὸς τὸν Βασιλέα Κωνσταντῖνον.

Ἀθῆναι τῇ 11ῃ Ἰανουαρίου 1915.

Μεγαλειότατε,

Ἐλαβα ἤδη τὴν τιμὴν νὰ ὑποβάλω τῇ Ὑμ. Μεγαλειότητι τὸ περιεχόμενον ἀνακοινώσεως, ἦν καὶ ἐντολὴν τοῦ σερ Ἐδουαρδ Γκρέυ μοι ἔκαμε ὁ ἐνταῦθα πρεσβευτής.

Διὰ τῆς ἀνακοινώσεως ταύτης ἡ Ἑλλάς τίθεται καὶ πάλιν ἐνώπιον μιᾶς τῶν κρισιμωτάτων περιστάσεων τῆς Ἑθνικῆς αὐτῆς Ἱστορίας. Μέχρι σήμερον ἡ πολιτικὴ ἡμῶν συνίστατο εἰς διατήρησιν τῆς οὐδετερότητος, ἐφ' ὅσον τοῦλάχιστον τὴν ἐξ αὐτῆς ἔξοδον δὲν ἐπέβαλλεν ἡμῖν ἡ συμμαχικὴ ὑποχρέωσις πρὸς τὴν Σερβίαν. Ἀλλ' ἤδη καλούμεθα νὰ μετάρχωμεν τοῦ πολέμου ὄχι πλέον πρὸς ἐκτελέσιν ἠθικῶν ἀπλῶς ὑποχρεώσεων ἀλλ' ἐπὶ ἀνταλλάγμασι, τὰ ὅποια πραγματοποιούμενα θὰ δημιουργήσουν μίαν Ἑλλάδα μεγάλην καὶ ἰσχυράν, τοιαύτην ὅποιαν οὐδ' οἱ μᾶλλον αἰσιόδοξοι ἠδύνατο νὰ φαντασθῶσι κἂν πρὸ ὀλίγων ἀκόμη ἐτῶν.

Πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν μεγάλων τούτων ἀνταλλαγμάτων πρόκειται βεβαίως ν' ἀντιμετωπισθῶσι καὶ μεγάλοι κίνδυνοι.

Ἀλλὰ μετὰ μακρὰν καὶ βαθεῖαν μελέτην τοῦ ζητήματος καταλήγω εἰς τὴν γνώμην ὅτι τοὺς κινδύνους τούτους ὀφείλομεν ν' ἀντιμετωπίσωμεν.

Ὄφειλομεν, κυρίως, ν' ἀντιμετωπίσωμεν αὐτούς, διότι καὶ μὴ λαμβάνοντες ἤδη μέρος εἰς τὸν πόλεμον καὶ προσπαθοῦντες μέχρι τέλους αὐτοῦ νὰ τηρήσωμεν τὴν οὐδετερότητα ἡμῶν θὰ εὐρεθῶμεν ἐκτεθειμένοι εἰς κινδύνους ἐπίσης μεγάλους.

Ἐὰν ἐπιτρέψωμεν νὰ συντριβῇ σήμερον ἡ Σερβία ὑπὸ τῆς νέας Αὐστρο-γερμανικῆς εἰσβολῆς, καμμία δὲν ὑπάρχει ἀσφάλεια, ὅτι τὰ αὐστρογερμανικὰ στρατεύματα θὰ σταματήσουν πρὸ τῶν Μακεδονικῶν συνόρων μας καὶ δὲν θὰ ἐλκυσθοῦν φυσικῶς ὅπως κατέλθουν μέχρι Θεσσαλονίκης.

Ἀλλὰ καὶ ἂν ὁ κίνδυνος οὗτος ἀποτραπῇ, δεχθῶμεν δὲ ὅτι ἡ Αὐστρία, ἀρκουμένη εἰς στρατιωτικὴν κατασύντριψιν τῆς Σερβίας, δὲν θὰ θελήσῃ νὰ ἐγκατασταθῇ ἐν Μακεδονίᾳ, δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι ἡ Βουλγαρία

προσκαλουμένη ὑπὸ τῆς Αὐστρίας, δὲν θὰ προελάσῃ ὅπως καταλάβῃ τὴν Σερβικὴν Μακεδονίαν; Ἐὰν δὲ τὸ τοιοῦτο συμβῆ ποία θὰ εἶναι ἡ θέσις ἡμῶν; Θὰ ὠφείλαμεν καὶ τότε, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς συμμαχικῆς συνθήκης, νὰ προστρέξωμεν εἰς βοήθειαν τῆς Σερβίας, ἐὰν δὲν θέλωμεν νὰ ἀτιμασθῶμεν, ἀθετοῦντες τὰς πρὸς αὐτὴν συμμαχικὰς ἡμῶν ὑποχρεώσεις.

Ἄλλὰ καὶ ἂν ἀδιαφοροῦντες διὰ τὴν τοιαύτην ἠθικὴν ἡμῶν ἔκπτωσιν ἐμένομεν ἀπαθεῖς θὰ ἠνειχόμεθα οὕτω τὴν διάρρηξιν τῆς βαλκανικῆς ἰσορροπίας, ἐπ' ὠφελείᾳ τῆς Βουλγαρίας, ἣτις, οὕτως ἐνισχυομένη, θὰ ἠδύνατο εἴτε ἀμέσως εἴτε μετὰ τινα χρόνον, νὰ ἐπιτεθῆ καθ' ἡμῶν, στερουμένων παντὸς πλέον συμμαχοῦ καὶ φίλου.

Ἐὰν ἀντιθέτως προσετρέχομεν τότε πρὸς ἐκπλήρωσιν ἐπιτακτικοῦ ἡμῶν καθήκοντος εἰς βοήθειαν τῆς Σερβίας, θὰ ἐπράττομεν τοῦτο ὑπὸ περιστάσεις πολὺ δυσμενεστέρας, παρὰ ἐὰν ἀπὸ τοῦδε προστρέξωμεν εἰς βοήθειαν αὐτῆς. Διότι ἡ Σερβία θὰ ἦτο ἤδη συντετριμμένη καὶ συνεπῶς ἡ πρὸς αὐτὴν ἀρωγὴ ἡμῶν ἦμιστα ἢ τοῦλάχιστον ὀλίγον τελεσφόρος, ἐνῶ ἐξ ἄλλου ἡμεῖς ἀποκρούοντες τὴν σημερινὴν εἰσήγησιν τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως οὐδὲν θὰ εἶχομεν καὶ ἐν περιπτώσει ἔτι νίκης ἠσφαλισμένον θετικὸν ἀντάλλαγμα τῆς πρὸς τὸν ἀγῶνα αὐτὸν ἐπικουρίας ἡμῶν.

Ἐξεταστέον ὁμως εἶναι ὑπὸ ποίους ὄρους δέον νὰ γίνῃ ἡ συμμετοχὴ ἡμῶν εἰς τὸν ἀγῶνα.

Πρὸ παντὸς πρέπει νὰ ἐπιζητηθῆ ἡ σύμπραξις ὄχι μόνον τῆς Ρουμανίας, ἀλλ' εἰ δυνατόν καὶ αὐτῆς τῆς Βουλγαρίας. Ἐὰν τοιαύτη σύμπραξις ἐπευγχάνετο καὶ πάντα τὰ χριστιανικὰ κράτη τοῦ Αἴμου συνεμάχουν, ὄχι μόνον θὰ ἀπετρέπετο πᾶς σοβαρὸς κίνδυνος τοπικῆς αὐτῶν ἥττης, ἀλλὰ καὶ ἡ μετοχὴ αὐτῶν θὰ ἀπετέλει οὐσιωδεστάτην εὐκαιρίαν τοῦ ἀγῶνος τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως καὶ δὲν θὰ ἦτο ὑπερβολὴ νὰ εἴπῃ τις ὅτι ἡ μετοχὴ αὐτῶν θὰ ἤσκει οὐσιώδη ὄσπῃν ὑπὲρ τῆς ἐπικρατήσεως τούτων.

Ὅπως ἐπιτευχθῆ τοῦτο, νομίζω ὅτι πρέπει νὰ γίνωσιν εἰς τὴν Βουλγαρίαν ἀξίαι λόγου παραχωρήσεις. Μέχρι σήμερον ἠρνήθημεν νὰ συζητήσωμεν οἰανδήποτε παραχώρησιν ἐκ μέρους ἡμῶν πρὸς τὴν Βουλγαρίαν, οὐ μόνον δὲ τοῦτο ἀλλὰ καὶ ἐδηλώσαμεν ὅτι θὰ ἀντετασσόμεθα κατὰ μεγάλων πρὸς αὐτὴν ἐκ μέρους τῆς Σερβίας παραχωρήσεων, αἵτινες θὰ ἠδύνατο νὰ διαταράξουν τὴν διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου κατασταθεῖσαν ἰσορροπίαν ἐν τῷ Αἴμῳ.

Καὶ ἡ ἐν τούτῳ πολιτικὴ ἡμῶν μέχρι σήμερον ἦτο ἀπολύτως ἐνδειγμένη.

Ἄλλ' ἤδη τὰ πράγματα προφανῶς μεταβάλλονται. Καθ' ἣν στιγμὴν ἀνοίγονται πρὸ ἡμῶν αἱ ἀπόψεις πραγματοποιήσεως τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐθνικῶν βλέψεων, θυσίαι τινὲς ἐν τῷ Αἴμῳ δύνανται νὰ γίνωσιν ὅπως ἀσφαλισθῆ ἡ ἐπιτυχία τοιαύτης μεγαλοπράγμονος ἐθνικῆς πολιτικῆς.

Πρὸ παντὸς ὀφείλομεν νὰ ἀποσύρωμεν τὰς ἀντιρροήσεις ἡμῶν περὶ

παραχωρήσεων ἐκ μέρους τῆς Σερβίας πρὸς τὴν Βουλγαρίαν, ἔστω καὶ ἂν αὐταὶ ἐκταθῶσιν ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Ἄξιου.

Ἄλλ' ἂν αἱ παραχωρήσεις αὐταὶ δὲν ἤρουν ὅπως προσελκυσθῆ ἡ Βουλγαρία πρὸς σύμπραξιν μετὰ τῶν παλαιῶν αὐτῆς συμμάχων ἢ τοῦλάχιστον πρὸς τήρησιν εὐμενοῦς ἀπέναντι αὐτῶν οὐδετερότητος, δὲν θὰ ἐδίσταζα, ὅσον ὀδυνηρὰ καὶ ἂν εἶναι ἡ ἐγγείρησις, νὰ συμβουλευσω τὴν θυσίαν τῆς Καβάλλας, ὅπως διασωθῆ ὁ ἐν Τουρκίᾳ Ἑλληνισμὸς καὶ ἀσφαλισθῆ ἡ δημιουργία ἀληθοῦς Μεγάλης Ἑλλάδος, περιλαμβανούσης πάσας σχεδὸν τὰς χώρας, εἰς τὰς ὁποίας ὁ Ἑλληνισμὸς ἔδρασε κατὰ τὴν μακροαίωνα αὐτοῦ ἱστορίαν.

Ἡ θυσία ὅμως αὕτη θὰ ἐγίνετο οὐχὶ ἀπλῶς ὡς τίμημα τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς οὐδετερότητος τῆς Βουλγαρίας, ἀλλ' ὡς ἀντάλλαγμα τῆς ἐνεργοῦς μετοχῆς αὐτῆς εἰς τὸν πόλεμον μετὰ τῶν λοιπῶν συμμάχων.

Ἐὰν ἡ γνώμη μου αὕτη ἐγίνετο δεκτὴ, θὰ ἔπρεπε διὰ τῆς παρεμβάσεως τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως νὰ ἀσφαλισθῆ ὅτι ἡ Βουλγαρία θὰ ἀνελάμβανε νὰ ἐξαγοράσῃ τὰς περιουσίας πάντων ἐκείνων τῶν κατοίκων τοῦ παραχωρηθησομένου αὐτῇ τμήματος ὅσοι θὰ ἠθελον νὰ μεταναστεύσωσιν ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος. Συγχρόνως θὰ συνεφωνεῖτο ὅτι θὰ ἀντηλλάσσοντο οἱ ἑλληνικοὶ πληθυσμοί, οἱ κατοικοῦντες ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς Βουλγαρίας, πρὸς τοὺς βουλγαρικοὺς πληθυσμοὺς ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος, ἐξαγοραζομένων τῶν περιουσιῶν τῶν δύο κρατῶν ἀμοιβαίως.

Ἐννοεῖται ὅτι ἦτε ἀνταλλαγὴ αὕτη τῶν πληθυσμῶν καὶ ἡ ἐξαγορὰ τῶν κτημάτων θὰ ἐγίνετο ὑπὸ ἐπιτροπῶν πενταμελῶν, ὧν μελῶν ἀνὰ ἑνα θὰ διώριζον, ἡ Ἀγγλία, Γαλλία, Ρωσσία, Ἑλλὰς καὶ Βουλγαρία, ἡ ἐκτέλεσις δὲ πάντων τούτων θὰ προηγείτο τῆς ἐκ μέρους ἡμῶν πραγματικῆς παραχωρήσεως τῆς Καβάλλας. Οὕτω θὰ ἐπετυγχάνετο ὀριστικῶς ἐθνολογικὴ διαφύθμισις ἐν τῷ Αἴμῳ καὶ θὰ ἠδύνατο νὰ πραγματοποιηθῆ ἡ ἰδέα τῆς Ὀμοσπονδίας, πάντως δὲ νὰ συνομολογηθῆ συμμαχία ἀμοιβαίας ἐγγυήσεως τῶν κρατῶν τούτων, ἧτις θὰ ἐπέτρεπεν εἰς αὐτὰ νὰ ἀφοσιωθῶσιν εἰς τὸ ἔργον τῆς οἰκονομικῆς καὶ παντοδαπῆς αὐτῶν ἀναπτύξεως, χωρὶς νὰ ἀποροφηθῶσιν εὐθὺς ἐν ἀρχῇ, ἀποκλειστικῶς σχεδὸν ἀπὸ τὸ ἔργον τῆς στρατιωτικῆς αὐτῶν ἐνισχύσεως.

Συγχρόνως ὡς μερικὸν ἀντάλλαγμα διὰ τὴν παραχώρησιν ταύτην, θὰ ἐζητεῖτο ὅπως, ἂν ἡ Βουλγαρία ἐπεκταθῆ πέραν τοῦ Ἄξιου, παραχωρηθῆ εἰς ἡμᾶς παρὰ τῆς Σερβίας, τὸ τμήμα τῆς Δοϊράνης - Γευγελῆς ν' ἀποκτήσωμεν ἄξιον λόγου σύνορον πρὸς βορρᾶν, ἀφοῦ στερούμεθα τοῦ ἀρίστου νῦν τοιοῦτου πρὸς ἀνατολάς.

Ἄτυχῶς ἔνεκα τῆς βουλγαρικῆς ἀπληστίας δὲν εἶναι καθόλου βέβαιοι, ὅτι οἰαδιῆποτε παραχωρήσεις δύνανται νὰ ἱκανοποιήσωσιν τὴν Βουλγαρίαν καὶ ἀγάγουν αὐτὴν εἰς σύμπραξιν μετὰ τῶν παλαιῶν τῆς συμμάχων. Ἐὰν δὲ δὲν ἐπιτευχθῆ ἡ σύμπραξις τῆς Βουλγαρίας, τότε ἀπαραίτητον εἶναι νὰ ἀσφαλισθῆ τοῦλάχιστον, ἡ σύμπραξις τῆς Ρουμανίας, διότι ἄνευ τῆς συμπρά-

ξεως ταύτης ἢ κάθοδος ἡμῶν εἰς τὸν ἀγῶνα θὰ ἦτο παρακεκινδυνευμένη.

Εἶναι περιττὸν νὰ προσθέσω ὅτι παρὰ τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως πρέπει νὰ ζητηθῇ ἡ ὑπόσχεσις τῆς παροχῆς τοῦ ἀναγκαίου διὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου δανείου καὶ τῆς διευκολύνσεως διὰ τὴν ἐκ τῶν ἀγορῶν των προμήθειαν τῶν ἀναγκαιούτων πολεμικῶν ἐφοδίων.

Ἡ γνώμη μου ὅπως ἀνταποκριθῶμεν εἰς τὴν γενομένην πρὸς ἡμᾶς εἰσήγησιν περὶ μετοχῆς μας εἰς τὸν πόλεμον, ἐνισχύεται καὶ ἐξ ἄλλων σκέψεων. Τῷ ὄντι παραμένοντες ἀπαθεῖς θεαταὶ τῆς διεξαγομένης μεγάλης πάλης, δὲν τρέχομεν μόνον τοὺς ἀνωτέρω ἐκτεθέντας κινδύνους οὓς θὰ δημιουργήσῃ καθ' ἡμῶν ἐνδεχομένη κατασύντριψις τῆς Σερβίας. Καὶ ἂν ἡ ἀπόφασις περὶ νέας κατὰ τῆς Σερβίας ἐπιδρομῆς ἐγκατελείπεται, ἡ Αὐστρία δὲ μετὰ τῆς Γερμανίας ἔστρεφον πάσας τὰς προσπαθείας των ὅπως ἐξέλθουν νικηταὶ εἰς τὰ δύο ταῦτα κύρια θέατρα τοῦ πολέμου, τὸ ἐν Πολωνίᾳ καὶ τὸ ἐν Φλάνδρᾳ, πάλιν οἱ καθ' ἡμῶν κίνδυνοι θὰ ἦσαν μεγάλοι.

Πρῶτον μὲν, διότι, νικῶσαι αὐταὶ θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπιβάλλουν τὰς αὐτὰς ἐν Αἴμφ μεταβολάς, ὡς ἀνωτέρω ἐξέθηκα, ὡς ἐνδεχομένας συνεπειὰς τῆς κατασυντρίψεως τῆς Σερβίας, πλὴν τοῦ ὅτι διὰ τῆς νίκης αὐτῶν ὁ ἀνεξάρτητος βίος πάντων τῶν μικρῶν κρατῶν θὰ ὑποστῇ πλήγμα ἀνεπανόρθωτον καί, πλὴν τῆς ἀμέσου ζημίας, ἦν θὰ ὑφιστάμεθα ἡμεῖς διὰ τῆς ἀπολείας τῶν νήσων. Ἐπειτα δὲ διότι καὶ ἂν ἀκόμη ὁ πόλεμος δὲν ἔληγε διὰ ὀριστικῆς ἐπικρατήσεως τῶν μὲν ἢ τῶν δέ, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐπανόδου εἰς τὸ πρὸ τοῦ πολέμου καθεστῶς, πάλιν μετὰ τοιαύτην λῆξιν τοῦ πολέμου, θὰ ἐπήρχετο ἀσφαλῆς καὶ ταχὺς ὁ ὄλεθρος ὀλοκλήρου τοῦ ἐν Τουρκίᾳ Ἑλληνισμοῦ.

Ἡ Τουρκία, ἐξερχομένη ἄτρωτος ἐκ τοῦ πολέμου, ὄν ἀπετόλμησε κατὰ τριῶν Μεγάλων Δυνάμεων, καὶ ἀποθρασυνομένη ἐκ τοῦ αἰσθήματος τῆς ἀσφαλείας, ὅπερ θὰ τῇ παρέχη ἢ μετὰ τῆς Γερμανίας συμμαχία, ἦτις προφανῶς θὰ διατηρηθῇ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, ὡς ἐξυπηρετοῦσα τὰς γερμανικὰς βλέψεις, θὰ συμπληρώσῃ ἄνευ ἀναβολῆς καὶ συστηματικῶς τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς τοῦ ἐν Τουρκίᾳ Ἑλληνισμοῦ, ἀποδιώκουσα ἄνευ προσχημάτων πλέον καὶ ἀγεληδὸν τοὺς πληθυσμοὺς τούτους καὶ δημεύουσα τὰς περιουσίας των.

Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ὄχι μόνον δὲν θὰ εὗρη ἀντίστασιν τινὰ ἐκ μέρους τῆς Γερμανίας, ἀλλὰ καὶ θὰ ἐνισχυθῇ ὑπὸ ταύτης, ὅπως ἀπαλλαχθῇ ἀπὸ ἓνα ἀνταπαιτητὴν ἢ ἐποφθαλμιωμένη ὑπ' αὐτῆς διὰ τὸ μέλλον Μικρὰ Ἀσία. Ἡ ἀθρόα δὲ δίωξις τῶν ἐν Τουρκίᾳ βιούντων ἑκατομμυρίων Ἑλλήνων, δὲν θὰ καταστρέψῃ μόνον τούτους, ἀλλὰ κινδυνεύει νὰ παρασύρῃ εἰς οἰκονομικὸν ναυάγιον καὶ ὅλην τὴν Ἑλλάδα.

Ἐνεκα τῶν λόγων τούτων, συμπεραίνων, κρίνω ἀπολύτως ἐπιβεβλημένην τὴν ὑπὸ τοὺς ἀνωτέρω ὄρους μετοχὴν ἡμῶν εἰς τὸν ἀγῶνα. Αὕτη, ὡς καὶ ἀρχικῶς εἶπον, ἐγκλείει βεβαίως καὶ σοβαροὺς κινδύνους. Ἀπέναντι δὲ τῶν κινδύνων, εἰς οὓς θὰ ἐκτεθῶμεν μετέχοντες τοῦ πολέμου ὑπάρχει

ἡ προσδοκία, προσδοκία βάσιμος, ὡς ἐλπίζω, τοῦ νὰ σώσωμεν τὸ μέγα μέρος τοῦ ἐν Τουρκία Ἑλληνισμοῦ, καὶ νὰ δημιουργήσωμεν μίαν μεγάλην καὶ ἰσχυρὰν Ἑλλάδα.

Καὶ ἂν ἀκόμη ἀπετυγχάνομεν, θὰ εἶχαμεν ἥσυχον τὴν συνείδησιν, ὅτι ἠγωνίσθημεν καὶ ὑπὲρ τῆς διασώσεως τῶν ἐν δουλείᾳ εἰσέτι ὁμογενῶν μας, οἵτινες τὸν ἔσχατον διατρέχουσι κίνδυνον, καὶ ὑπὲρ τῶν γενικωτέρων συμφερόντων τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν μικρῶν λαῶν, ἦν θὰ διακινδυνεύση ἀνεπανορθώτως ἡ Γερμανοτουρκικὴ ἐπικράτησις. Ἐπὶ τέλους δὲ καὶ ἐν τῇ ἀποτυχίᾳ, θὰ διετηροῦμεν τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὴν φιλίαν, τῶν ἰσχυρῶν Ἑθνῶν, αὐτῶν ἐκείνων, τὰ ὅποια ἐδημιούργησαν τὴν Ἑλλάδα, καὶ τοσαύκις ἔκτοτε ἐβοήθησαν καὶ ὑπεστήριξαν αὐτήν. Ἐνῶ ἡ ἄρνησις ἡμῶν ὅπως ἐκπληρώσωμεν τὰς συμμαχικὰς ἡμῶν ὑποχρεώσεις πρὸς τὴν Σερβίαν δὲν θὰ κατέστρεφε μόνον τὴν ἠθικὴν ἡμῶν ὑπόστασιν ὡς Κράτους καὶ δὲν θὰ ἐξέθετεν ἀπλῶς εἰς τοὺς ἀνωτέρω ἐνδειχθέντας κινδύνους, ἀλλὰ καὶ θὰ ἄφηνεν ἡμᾶς ἄνευ φίλων καὶ ἄνευ πίστεως ἐν τῷ μέλλοντι, ὑπὸ τοιούτους δὲ ὄρους ἡ ἔθνικὴ ἡμῶν σταδιοδρομία θὰ ἀπέβαινε κατ' ἐξοχὴν παρακεκινδυνευμένη.

Τῆς Ὑμετέρας Μεγαλειότητος
εὐπειθέστατος θεράπων

ΕΛΕΥΘ. Κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

Τὸ δευτέρον ὑπόμνημα

Ἀθῆναι τῇ 17 Ἰανουαρίου 1915.

Μεγαλειότατε,

Ἡ Ὑμετέρα Μεγαλειότης ἔλαβε ἤδη γνῶσιν τῆς ἀπαντήσεως τῆς Ρουμανικῆς Κυβερνήσεως εἰς τὴν πρότασιν ἡμῶν πρὸς δράσιν ἀπὸ κοινοῦ εἰς βοήθειαν τῶν Σέρβων.

Ἡ ἀπάντησις αὕτη σημαίνει, νομίζω, ὅτι ἡ Ρουμανία θὰ ἀρνηθῇ πολεμικὴν μεθ' ἡμῶν σύμπραξιν, ἐφ' ὅσον αὐτῆς δὲν θὰ μετεῖχε καὶ ἡ Βουλγαρία.

Καὶ ἂν δὲ δεχθῶμεν ὅτι θὰ ἠρκεῖτο εἰς ἐπίσημον δήλωσιν οὐδετερότητος τῆς Βουλγαρίας ἀπέναντι κοινῆς Ἑλληνορουμανικῆς συμπράξεως μετὰ τῶν Σέρβων, εἶναι ἀπίθανον ὅλως, ὅτι ἡ τοιαύτη ἐπίσημος δήλωσις τῆς Βουλγαρίας θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῇ.

Ἄλλως τε καὶ τὸ Ἐπιτελεῖον δὲν φαίνεται εὐρίσκον ἀπολύτως ἐπαρκῆ ἀσφάλειαν εἰς τὴν ἑλληνορουμανοσερβικὴν σύμπραξιν, ἐφ' ὅσον ἡ Βουλγαρία θὰ ἴστατο κατὰ μέρος, ἔστω καὶ μετὰ δήλωσιν οὐδετερότητος, ἦν προδήλως θὰ παραβίαση εὐθὺς ὡς εὖρη συμφέρον ἐν τούτῳ.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, νομίζω ὅτι ἐπέστη ὁ χρόνος νὰ ἀντιμετωπίσωμεν ἀποφασιστικῶς τὸ πρόβλημα τῶν ἀναγκαίων θυσιῶν, ὅπως ἐπι-

τύχωμεν, εἰ δυνατόν, σύμπραξιν παμβαλκανικὴν, πρὸς ἀπὸ κοινοῦ μετοχὴν εἰς τὸν πόλεμον.

Τοιαύτη ἀπὸ κοινοῦ ἐνέργεια τῶν Βαλκανικῶν λαῶν οὐ μόνον θὰ ἠσφάλιζεν ὑπὲρ αὐτῶν ἐν πάσῃ περιπτώσει τοπικὴν ἐπικράτησιν ἐν τῷ νοτίῳ θεάτρῳ τοῦ πολέμου, ἀλλὰ καὶ θὰ ἀπειτέλει σοβαρὰν ἐνίσχυσιν τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως, ἱκανὴν πιθανῶς ὅπως τρέψῃ ὀριστικῶς τὴν πλάστιγγα ὑπὲρ αὐτῶν ἐν τῷ διεξαγομένῳ δεινῷ ἀγῶνι.

Ἡ παραχώρησις τῆς Καβάλλας εἶναι βεβαίως θυσία ὀδυνηροτάτη, αἰσθάνομαι δὲ αἴσθημα βαθυτάτου ψυχικοῦ ἄλγους εἰσηγούμενος αὐτήν. Ἄλλὰ δὲν διστάζω νὰ τὴν προτείνω εὐθύς ὡς λάβω ὑπ' ὄψιν τίνα ἐθνικὰ ἀνταλλάγματα πρόκειται νὰ ἐξασφαλισθῶσι διὰ τῆς θυσίας ταύτης. Ἐχω τὸ αἴσθημα ὅτι αἱ παραχωρήσεις ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ὧν εἰσηγητὴς ἐγένετο ὁ Σερ Ἐδουαρδ Γκρέυ, δύνανται, ἂν μάλιστα ὑποβληθῶμεν εἰς θυσίας πρὸς τὴν Βουλγαρίαν, νὰ λάβουν ἕκτασιν τοιαύτην, ὥστε εἰς τὴν ἐκ τῶν νικηφόρων πολέμων προελθοῦσαν διπλῆν Ἑλλάδα νὰ προστεθῇ, ἄλλη μία ἐξ ἴσου μεγάλη καὶ ὄχι βέβαια ὀλιγότερον πλουσία Ἑλλάς. Πιστεύω ὅτι ἂν ἐζητοῦμεν τὸ μέρος τὸ κείμενον δυτικῶς γραμμῆς ἥτις ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Φινέκα πρὸς Νότον, φθάνει διὰ τῶν ὁρέων Ἄκ-Δάγ, Κιτσέλ-Δάγ, Καρλῆ-Δάγ, Ἀναμᾶς-Δάγ εἰς τὸ Σουλτάν-Δάγ καὶ ἐκεῖθεν διὰ τοῦ Κεσιρ-Δάγ, Τουρμάν-Δάγ, Γκεσίλ-Δάγ, Δουμανίτσα-Δάγ, Μυσικοῦ Ὀλύμπου, θὰ κατέληγεν εἰς Κᾶξ-Δάγ ἐν τῷ Ἀδραμυτικῷ κόλπῳ—ἐφόσον δὲν θὰ ἐπετρέπετο ἔξοδος ἡμῶν εἰς τὴν Προποντίδα—θὰ ὑπῆρχε πολλὴ πιθανότης, ὅπως ἡ αἰτήσις ἡμῶν αὕτη γίνῃ δεκτὴ. Ἡ ἐπιφάνεια τῆς χώρας ταύτης ὑπερβαίνει, κατὰ πρόχειρον ὑπολογισμόν, τὰ 125.000 τετραγωνικὰ χιλιόμετρα, ἥτοι εἶναι ἴση πρὸς τὴν ἐκ τῶν πολέμων διπλασιασθεῖσαν Ἑλλάδα.

Τὸ παραχωρηθησόμενον παρ' ἡμῶν τμήμα (Καζάδες Σαρῆ-Σαμπάν, Καβάλλας καὶ Δράμας) δὲν ἔχει ἐπιφάνειαν μεγαλυτέραν τῶν 2.000 τετραγωνικῶν χιλιομέτρων. Κατ' ἕκτασιν ἐπομένως ἀντιπροσωπεύει μόλις τὸ ἕξηκοστὸν τῶν ἐνδεχομένων ἀνταλλαγμάτων ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ χωρὶς νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸ ἀντάλλαγμα Δοϊράνης-Γευγελῆς ὅπερ ἐπίσης θὰ ζητήσωμεν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὑπὸ ἔποψιν πλούτου τοῦ τμήματος ἡ ἀξία εἶναι μεγίστη καὶ ὅλως δυσανάλογος πρὸς τὴν ἕκτασιν αὐτοῦ. Ἄλλ' εἶναι φανερόν ὅτι δὲν δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸν πλοῦτον τοῦ τμήματος τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, οὕτινος τὴν παραχώρησιν πρόκειται νὰ ἐπιδιώξωμεν. Μείζονα βεβαίως σημασίαν ἔχει ἡ παραχώρησις τῶν Ἑλληνικῶν πληθυσμῶν τοῦ παραχωρηθησομένου τμήματος.

Ἄλλ' ἐὰν ὁ Ἑλληνικὸς οὗτος πληθυσμὸς δύναται νὰ ὑπολογισθῇ εἰς τριάκοντα χιλιάδας ψυχῶν, ὁ Ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τοῦ διεκδικουμένου παρ' ἡμῶν τμήματος τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀνέρχεται εἰς ὀκτακοσίας καὶ πλέον χιλιάδας ψυχῶν, εἶναι δηλαδὴ ἀσφαλῶς εἰκοσιπενταπλάσιος τοῦ παραχωρηθησομένου. Ἐπὶ πλεόν, ὡς ἤδη ἀνέπτυξα ἐν τῷ προηγουμένῳ ὑπομνήματί μου, ἡ παραχώρησις τοῦ τμήματος τῆς Δράμας-Καβάλλας θὰ γίνῃ ὑπὸ τὸν ῥητὸν ὅρον, ὅτι ἡ βουλ-

γαρική Κυβέρνησις θὰ ἐξαγοράσῃ τὰς περιουσίας πάντων ἐκείνων, ὅσοι θὰ θελήσουν νὰ μεταναστεύσουν ἐκ τοῦ παραχωρηθησομένου μέρους. Οὐδ' ἀμφιβάλλω ὅτι πάντες μέχρις ἐνὸς οἱ ὁμογενεῖς τοῦ μέρους τούτου, ἐκποιοῦντες τὰς περιουσίας αὐτῶν, θὰ σπεύσουν νὰ μεταναστεύσουν πρὸς τὴν ἀναδημιουργηθησομένην ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ Νέαν Ἑλλάδα, αὐξάνοντες καὶ ἐνισχύοντες τὸν Ἑλληνικὸν αὐτῆς πληθυσμόν.

Ὑπὸ τοιοῦτους ὄρους, Μεγαλειότατε, πιστεύω ἀκραδάντως ὅτι πρέπει νὰ τεθῆ κατὰ μέρος πᾶς δισταγμός.

Τοιαύτη εὐκαιρία, οἷα ἡ σήμερον ἐμφανιζομένη, εἶναι δύσκολον καὶ ὄλως ἀπίθανον νὰ παρουσιασθῆ καὶ πάλιν εἰς τὸν Ἑλληνισμόν ὅπως καταρτίσῃ ἀρτίαν τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ ὑπόστασιν. Ἐὰν δὲν μετάσχωμεν τοῦ πολέμου, οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ ἔκβασις αὐτοῦ, χάνεται δι' ἡμᾶς ὀριστικῶς κατὰ ἀνθρώπινον ὑπολογισμόν, ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἐὰν μὲν νικήσῃ ἡ Τριπλῆ Συνεννόησις θὰ διανεμηθοῦν αἱ Δυνάμεις αὐτῆς, εἴτε μόναι, εἴτε μετὰ τῆς Ἰταλίας καὶ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν μετὰ τῆς λοιπῆς Τουρκίας.

Ἐὰν δὲ νικήσῃ ἡ Γερμανία μετὰ τῆς Τουρκίας, ὄχι μόνον αἱ ἐκδιωχθεῖσαι ἤδη ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας 200.000 Ἑλλήνων δὲν θὰ ἔχουν ἐλπίδα τινὰ ἐπιστροφῆς εἰς τὰς ἐστίας των, ἀλλὰ καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκδιωχθησομένων εἰσέτι δύναται νὰ λάβῃ τρομακτικὰς διαστάσεις.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ ἐπικράτησις τοῦ Γερμανισμοῦ θὰ ἀσφαλίσῃ εἰς αὐτὸν τὴν ἀπορρόφησιν ὁλοκλήρου τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Πῶς εἶναι δυνατόν οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων νὰ ἀφήσωμεν νὰ παρέλθῃ ἡ ὑπὸ τῆς θείας προνοίας παρεχομένη ἡμῖν εὐκαιρία ὅπως πραγματοποιήσωμεν τὰ τολμηρότερα ἡμῶν ἐθνικὰ ἰδεώδη; Ὅπως δημιουργήσωμεν Ἑλλάδα περιλαμβάνουσαν πάσας σχεδὸν τὰς χώρας, ἐν αἷς ἐκράτησεν ὁ Ἑλληνισμὸς κατὰ τὸν μακρότατον αὐτοῦ ἱστορικὸν βίον; Ἑλλάδα περιλαμβάνουσαν εὐφορωτάτας ἐκτάσεις ἀσφαλιζούσας δὲ εἰς ἡμᾶς τὴν ἐπικράτησιν ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει;

Οἱ ἐν τῷ Ἐπιτελείῳ φαίνονται παραδόξως μὴ ἐλκνόμενοι ἰσχυρῶς ἐκ τῶν ἀπόψεων τούτων. Φοβοῦνται, ὡς λέγουσιν, ἀπ' ἐνὸς τὴν δυσχέρειαν τῆς διοικήσεως τοσαύτης ἐκτάσεως Νέων Χωρῶν, ἀπ' ἐτέρου δὲ μήπως διὰ τῆς μετοχῆς μας ἐν τῷ πολέμῳ, καταπονηθῶμεν περισσότερον, ἀπ' ὅσον θὰ καταπονηθῶν οἱ Βούλγαροι καὶ μήπως οὗτοι ἐπωφεληθῶσι μετὰ τὸν πόλεμον τῆς καταστάσεως ταύτης ὅπως ἐπιτεθῶσι καθ' ἡμῶν.

Τὴν πρώτην δυσχέρειαν οὐδεὶς δύναται νὰ παραγνωρίσῃ. Ἀλλὰ νομιζῶ ὅτι ἡ δυσχέρεια αὕτη δὲν δύναται νὰ μᾶς ἀγάγῃ ὅπως παραιτηθῶμεν τῆς πραγματοποιήσεως τῶν ἐθνικῶν μας ἰδανικῶν κατὰ τὴν μοναδικὴν εὐκαιρίαν, ἣτις παρουσιάζεται εἰς ἡμᾶς σήμερον. Τὰ ἐν συνόλῳ ἄλλως τε ἐπιτευχθέντα ἀποτελέσματα τῆς Ἑλληνικῆς Διοικήσεως ἐν Μακεδονίᾳ ἀποδεικνύουσιν ὅτι, παρὰ τὰς πολλὰς δυσχερείας, τὸ ἔργον τοῦτο δὲν ὑπερβαίνει τὰς δυνάμεις τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὁ δεύτερος φόβος εἶναι ὀλιγώτερον δεδικαιοποιημένος. Οἱ βαλκανικοὶ πόλεμοι ἀπέδειξαν ὅτι δὲν καταβαλλόμεθα ὑπὸ

κοπώσεως ταχύτερον τῶν Βουλγάρων. Εἶναι ἐν τούτοις ἀληθές, ὅτι ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν, ἕως οὗ ὀργανώσωμεν ὅλην τὴν στρατιωτικὴν ἡμῶν δύναμιν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εἰς ἄνδρας πόρων, οὓς θὰ δώσῃ ἡ στρατολογία τῆς μεγαλειτέρας Ἑλλάδος, θὰ εὐρεθῶμεν ἐν περιπτώσει πολέμου ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἀπασχολήσωμεν μέρος τῶν δυνάμεων μας ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ πρὸς πρόληψιν τυχόν τοπικῆς ἐκεῖ ἐξεγέρσεως, ἄλλως τε ὅπως ἀπιθάνου, ἀφοῦ, ἐκλείποντος μάλιστα παντελῶς τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, οἱ Μουσουλμᾶνοι ὑπήκοοι ἡμῶν ἔσονται ἄριστοι καὶ νομιμοφρονέστατοι πολῖται. Ἄλλ' ἢ πρὸς τοῦτο διατεθησομένη δύναμις θὰ παρασχεθῇ ἐντὸς βραχυτάτου χρονικοῦ διαστήματος ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μικρασιατικῆς Ἑλλάδος. Ἐπειτα δὲ δύσκολον εἶναι ν' ἀσφαλισθῶμεν ἀπὸ παντὸς κινδύνου συνομολογοῦντες διὰ τὸ διάστημα τοῦτο ρητὴν συμμαχίαν μετὰ τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁποίας αὐταὶ θὰ ἐβόηθουν ἡμᾶς, ἐὰν κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο προσεβαλλόμεθα ὑπὸ τῆς Βουλγαρίας.

Τὸ ἐπ' ἐμοὶ νομίζω ὅτι καὶ ἄνευ τιοιαύτης συμφωνίας οὐδὲν θὰ εἴχομεν νὰ φοβηθῶμεν ἐκ μέρους τῆς Βουλγαρίας τὴν ἐπιούσαν εὐτυχοῦς ἐκβάσεως τοῦ πολέμου, εἰς ὃν ἀπὸ κοινοῦ θὰ μετείχομεν. Ἡ Βουλγαρία θὰ ἦτο καὶ αὐτὴ ἀπασχολημένη ἀπὸ τὴν ὀργάνωσιν τῶν νέων ἐπαρχιῶν, ἃς θὰ ἀπέκτα. Ἐὰν δὲ ἐμώραινεν αὐτὴν ὁ Κύριος, ὥστε νὰ θελήσῃ νὰ μᾶς ἐπιτεθῇ οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ἡ Σερβία, ἡ ὁποία καὶ συμμαχικὴν ὑποχρέωσιν ἔχει πρὸς ἡμᾶς καὶ λόγους εὐγνωμοσύνης διὰ τὴν πρὸς πρὸς αὐτὴν συμπεριφορὰν μας καὶ βαρύντατα θὰ φέρῃ τὴν ἀπώλειαν τῆς Μακεδονίας ὑπὲρ τῆς Βουλγαρίας, θὰ συμπράξῃ μεθ' ἡμῶν ὅπως καὶ πάλιν καταπιθῶμεν τὴν ἐπιτημένην βουλγαρικὴν ὀφρῦν καὶ περιορίσωμεν αὐτὴν εἰς ὄρια, καθιστῶντα αὐτὴν τοῦ λοιποῦ ὅπως ἀκίνδυνον.

Σημειωτέον ἄλλως τε ὅτι καὶ διὰ τῆς παραχωρήσεως τῆς Καβάλλας οὐδεμία ὑπάρχει βεβαιότης ὅτι ἡ Βουλγαρία θὰ δεχθῇ νὰ ἐξέλθῃ τῆς οὐδετερότητος ὅπως συμπράξῃ μεθ' ἡμῶν καὶ τῶν Σέρβων.

Εἶναι πιθανὸν ὅτι θὰ προβάλλῃ εἴτε νὰ λάβῃ τὰς παραχωρήσεις ταύτας ὡς ἀντάλλαγμα ἀπλῶς τῆς οὐδετερότητός της, εἴτε νὰ γίνῃ ἡ παραχώρησις εἰς αὐτὴν ἀπὸ τοῦδε καὶ πρὸ τοῦ τέλους τοῦ πολέμου καὶ ἀνεξαργέτως ἐπομένως τῆς ἐκβάσεως αὐτοῦ.

Οὐδέτερον δὲ τῶν ὄρων τούτων θὰ ἠδυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν. Ἄλλ' ἐὰν ἐπὶ τέλους ματαιωθῇ ἡ μετοχὴ ἡμῶν εἰς τὸν πόλεμον ἐξ ὑπαιτιότητος τῶν Βουλγάρων, θὰ διατηρήσωμεν τότε ἀκεραίαν τὴν φιλίαν καὶ συμπάθειαν τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως.

Καὶ ἂν δὲ δὲν δυνάμεθα νὰ προσδοκῶμεν καὶ ἐν περιπτώσει ἔτι κατισχύσεως αὐτῶν, παραχωρήσεις τιοιαύτας, οἷα ἡ παρεχομένη ἡμῖν ὡς ἀντάλλαγμα τῆς μετοχῆς μας εἰς τὸν πόλεμον, πάλιν ὅμως ἀσφαλῶς δυνάμεθα νὰ προσδοκῶμεν ὅτι τὰ συμφέροντα ἡμῶν θὰ τύχουν συμπαθοῦς ὑπ' αὐτῶν

ὑποστηρίξεως καὶ ὅτι δὲν θὰ ἐπιλίπη ἡμᾶς μετὰ τὸ πέρασ τοῦ πολέμου ἢ ἀναγκαία οἰκονομικὴ ἀρωγή.

Πρέπει ἐπὶ πλέον νὰ προστεθῇ, ὅτι ἡ ὅλη ἐξέλιξις τῶν πραγμάτων καὶ ἡ πρότασις ὅπως ἀναγνωρισθῶσιν ἡμῖν εὐρύταται ἐδαφικαὶ παραχωρήσεις ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἀποδεικνύει δι' ἐμὲ ἀνεκδοιάστως ὅτι ἡ ἐπιδειχθεῖσα ζωτικότητα τῆς Νέας Ἑλλάδος ἐφείλκυσε ἐπ' αὐτῆς τὴν ἐμπιστοσύνην ὠρισμένων Δυνάμεων, αἵτινες θεωροῦσιν αὐτὴν ὡς σπουδαῖον παράγοντα ἀναπλάσεως ἐν τῇ Ἀνατολῇ, καθ' ἣν στιγμήν τὸ Τουρκικὸν Κράτος καταρρέει.

Ἡ ὑποστήριξις τῶν Δυνάμεων τούτων θὰ παράσχη ἡμῖν ὅλα τὰ οἰκονομικὰ καὶ διπλωματικὰ μέσα, ὅπως ἀντιμετωπίσωμεν πᾶσαν δυσχέρειαν συμφυῆ πρὸς τὴν τοσοῦτον ἀπότομον αὔξησιν ἡμῶν. Ἐρειδομένη ἐπὶ τῆς ὑποστηρίξεως ταύτης ἡ Ἑλλάς θὰ δυνηθῇ νὰ βαδίσῃ στερεῶς ἐν τῇ νέα θαυμαστῇ σταδιοδρομίᾳ, ἣτις ἀνοίγεται πρὸ αὐτῆς.

Εἰς τὴν Ὑμετέραν Μεγαλειότητα, τελοῦσαν εὐτυχῶς ἔτι ἐν ὅλῃ τῇ ἀκμῇ τῆς ἀνδρικῆς ἡλικίας, θὰ δοθῇ ὄχι μόνον νὰ δημιουργήσετε διὰ τῆς σπάθης Ὑμῶν τὴν Μεγαλειτέραν Ἑλλάδα, ἀλλὰ, καὶ νὰ στερεώσετε τὸ στρατιωτικὸν κατόρθωμα, δι' ἀριτίας πολιτικῆς ὁργανώσεως τοῦ νέου Κράτους καὶ νὰ παραδώσετε αὐτὸ εἰς τὸν διάδοχον Ὑμῶν ὅταν ἐπιστῇ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἀφοῦ συντελέσητε ἔργον τόσον ὑπερφυῶς μέγα, ὅσον εἰς ὀλίγους ἐδόθη βασιλεῖς νὰ ἐπιτελέσουν.

Τῆς Ὑμετέρας Μεγαλειότητος
εὐπειθέτατος θεράπων

E. BENIZEΛΟΣ

Ἀντίγραφον τοῦ ὑπομνήματος τοῦ τέως Ἀρχηγοῦ τῆς Ἐπιτελικῆς Ὑπηρεσίας ἀντισυνταγματάρχου Ἰ. Μεταξᾶ ὑποβληθέντος τὴν 17ην Φεβρουαρίου 1915 ὑπ' ἀριθ. ἐμπιστευτικοῦ πρωτοκόλλου 52, πρὸς τὸν τότε πρωθυπουργὸν κ. E. Βενιζέλον.

Κύριε Πρόεδρε,

Ἡ στρατιωτικὴ ἐπιχείρησις, τὴν ὁποίαν μοὶ ἐκάματε τὴν τιμὴν νὰ μοὶ ἀνακοινώσητε σήμερον ὡς ὑμετέραν ἀπόφασιν συνοψίζεται ὡς ἑξῆς:

Νὰ ἀποστείλωμεν ἐν σῶμα στρατοῦ ὅπως ἐν συμπράξει μετὰ Ἀγγλογαλλικῶν στρατευμάτων καταλάβῃ τὰ Δαρδανέλλια καὶ ἐνδεχομένως ἐκεῖθεν ἐπιχειρήσῃ κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Νὰ τηρήσωμεν τὰ τέσσαρα ἕτερα σώματα στρατοῦ διαθέσιμα δι' ἐνδεχόμενον πόλεμον κατὰ τῆς Βουλγαρίας ἐὰν αὕτη ἐπέμβῃ καθ' ἡμῶν. Ἐν περιπτώσει τοιούτου πολέμου νὰ χρησιμοποιήσωμεν καὶ τὸ σῶμα τοῦτο κατὰ τῆς Βουλγαρίας εἴτε ἐκ Θράκης διὰ Ἀδριανουπόλεως ἢ διὰ Γκιουμουλτζίνας, ἐὰν ἡ ἐκβίασις τῶν Δαρδανελλιῶν ἤθελεν ἐπιτύχει, εἴτε, ἐὰν αὕτη ἀπετύγχανε, διὰ μεταφορᾶς του εἰς Μακε-

δονίαν ὅπου τότε θὰ μετεφέρετο καὶ τὸ ὅλον μέρος τοῦ συμμετέχοντος εἰς τὴν ἐπιχείρησιν Ἀγγλογαλλικοῦ στρατοῦ.

Τὰ στοιχεῖα ἅτινα ἐπιδρῶσιν εἰς τὴν ἰδικήν μου γνώμην εἶναι δύο. Ἐν πολιτικόν: ἡ στάσις τῆς Βουλγαρίας καὶ Ρουμανίας, καὶ ἐν στρατιωτικόν: ἡ δύναμις τοῦ μέλλοντος νὰ μετάσχη εἰς τὴν ἐπιχείρησιν Ἀγγλογαλλικοῦ στρατοῦ.

Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον, οὐδεμίαν ἔχομεν ὄχι ἐγγύησιν ἀλλ' οὔτε κἄν ἔνδειξιν ὅτι ἡ Βουλγαρία δὲν θὰ στραφῇ δι' ὅλων τῆς τῶν δυνάμεων καθ' ἡμῶν. Τοῦναντίον, καὶ αἱ ἐθνικαὶ αὐτῆς βλέψεις καὶ τὸ στρατιωτικὸν αὐτῆς συμφέρον τὴν παρορμῶσιν εἰς τοῦτο· πλὴν τούτου θὰ ὠθηθῇ παρὰ τῆς Αὐστρίας καὶ Γερμανίας, μεθ' ὧν πολιτικῶς εὐρίσκεται εἰς μεγάλην συνάφειαν, σχεδὸν εἰς σύμπραξιν, ὅπως ἐπιτεθῇ καθ' ἡμῶν. Ἀλλὰ καὶ ἕτερον τι θὰ συντείνῃ, τὸ ὅτι δηλαδὴ ἡ ἐπιχείρησις αὕτη Ἀγγλων, Γάλλων καὶ Ἑλλήνων πρὸς τὴν κατάληψιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν εἶναι βεβαίως εὐάρεστος εἰς τὴν ρωσικὴν ψυχὴν καὶ ἡ Βουλγαρία συντείνουσα εἰς τὴν ματαίωσιν αὐτῆς θ' ἀνταπεκρίνετο εἰς ἐνδόμυχον ρωσικὴν ἐπιθυμίαν, συνεπῶς καὶ τὸ ρωσοφίλον αἰσθημα μεγάλῃς μερίδος τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ θὰ εὐρίσκετο, διὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὴν ἐπίσημον πολιτικὴν τῆς βουλγαρικῆς κυβερνήσεως. Οὕτω δὲ ἡ Βουλγαρία μὴ ἐπιτιθεμένη κατὰ τῆς Σερβίας, ἀλλὰ κατὰ τῆς Ἑλλάδος πρὸς κατάληψιν τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ στρατιωτικῶς δὲν θὰ ἐζημίῃ τὰ ρωσικὰ συμφέροντα.

Ἄλλως θὰ εἶχε τὸ πρῶγμα ἐὰν ἡ Ρωσσία ἀνελάμβανε νὰ συγκρατήσῃ ἐν καιρῷ τὴν Βουλγαρίαν δι' ἀποβάσεως ἰσχυροῦ στρατοῦ τῆς εἰς Βάρναν ἢ Πύργον. Ἀλλὰ περὶ τούτου οὔτε σκέψις γίνεται.

Περὶ δὲ τῆς Ρουμανίας οὐδεμίαν ἔχομεν ἔνδειξιν ὅτι θὰ ἐπέμβῃ κατὰ τῆς Βουλγαρίας ὑπὲρ ἡμῶν. Ὡς πολλάκις μοὶ ἐπανελάβετε, ἡ στάσις αὐτῆς εἶναι λίαν ἀμφίβολος καὶ οὐδόλως δυνάμεθα νὰ στηριζώμεθα ἐπ' αὐτῆς.

Ὑπὸ τοιούτους ὄρους εἶναι φανερὰ ἡ μεγάλη δι' ἡμᾶς σημασία τοῦ ποσοῦ τῶν ἀγγλικῶν δυνάμεων αἵτινες θὰ συμμετάσχωσιν εἰς τὴν ἐπιχείρησιν. Ἀλλὰ δι' ἕτερον σπουδαιότατον λόγον ἔχει μεγάλην σημασίαν τὸ ποσὸν τοῦτο, δηλαδὴ διὰ τὴν ἐπιτυχίαν αὐτῆς ταύτης τῆς κατὰ τῶν Δαρδανελλίων ἐπιχειρήσεως. Διότι ἡ ἐπιχείρησις αὕτη ἀποτυγχάνουσα καὶ ὡς εἶναι ἐπόμενον, κατόπιν ἀγῶνων καὶ φθορῶν, καὶ ἀπωλειῶν, καθιστᾷ ἐκ τούτου λίαν προβληματικὸν τὸ ἀξιόμαχον τοῦ οὕτω ἀποτυχόντος ἡμετέρου σώματος στρατοῦ, οὐχὶ μόνον ἀπὸ ἔποψιν ἠθικοῦ ἀλλὰ καὶ ὑλικῶς, καθὼς καὶ τοῦ συμμετέχοντος ἀγγλογαλλικοῦ στρατοῦ, συνεπῶς ἡ χρησιμοποίησις αὐτῶν ἐν Μακεδονίᾳ μικρὰν ὠφέλειαν θὰ παράσχη, καὶ ἂν ἀκόμη γίνῃ ἔγκαιρος ἡ μεταφορὰ αὐτῶν, ὅπερ, ὡς θὰ ἐκθέσω, εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον. Ἐὰν δὲ ὁ ἀγὼν πρὸς κατάληψιν τῶν Δαρδανελλίων λάβῃ χρονίζοντα χαρακτῆρα θὰ εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατος ἡ ἀπόσπασις ἐκεῖθεν δυνάμεων καὶ δὴ ὀλοκλήρου σώματος στρατοῦ.

Ὡστε ἡ ἐπιτυχία τῆς ἐπιχειρήσεως καθίσταται ζωτικώτατον διὰ τὴν

ὑπαρξιν τῆς Ἑλλάδος ζήτημα. Καὶ ἀφοῦ αἱ παρ' ἡμῶν διὰ τὴν ἐπιχείρησιν διατιθέμεναι δυνάμεις δὲν δύνανται νὰ ὑπερβῶσι τὸ ἐν σῶμα στρατοῦ, εἶναι σπουδαιότατον νὰ γνωρίζωμεν πρὸ πάσης ἀποφάσεως τί δυνάμεις θὰ διαθέσωσιν ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία, καὶ νὰ ἀποφασίσωμεν τὴν συμμετοχὴν μόνον ἐὰν αἱ δυνάμεις αὐταὶ εἶναι ἐπαρκεῖς. Ἀλλὰ τοιαύτην προσυ-νεννόησιν μοι ἐδηλώσατε ὅτι θεωρεῖτε διὰ πολιτικούς λόγους ἀσύμφορον, καὶ ὅτι συνεπῶς δέον νὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὰς δυνάμεις τὰς ὁποίας κατὰ τὴν κρίσιν αὐτῶν ἤθελον διαθέσει ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία, καὶ ὅτι αἱ δυνάμεις αὐταὶ πρὸς τὸ παρὸν εἶναι τρεῖς μεραρχαί, εὐρωπαϊκῆς βεβαίως συνθέσεως, ἧτοι περίπου 36 τάγματα πεζικοῦ μετὰ ἀναλόγων λοιπῶν ὄπλων.

Ὑπὸ τοιοῦτους ὄρους θεωρῶ ὅτι ἡ ἐπιχειρήσις αὕτη εἶναι ἀσύμφορος στρατιωτικῶς καὶ δύνатаι νὰ ἐπιφέρῃ πρὸ παντὸς ἐν Μακεδονίᾳ στρατιωτικὴν καταστροφὴν, ἥτις νὰ θέσῃ οὐ μόνον εἰς τὸ παρὸν ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ μέλλον ἐκποδῶν τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ παντὸς πολιτικοῦ ὑπολογισμοῦ, ἀκόμη καὶ τῶν φίλων τῆς, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα νὰ καταστρέψῃ διὰ παντὸς καὶ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ Κράτους.

Διὰ τοῦτο λαμβάνω τὸ θάρρος νὰ ἐκθέσω τὴν ἀντίθετον πρὸς ὑμᾶς γνώμην μου, καίτοι εὐρίσκομαι πρὸ ληφθείσης ἀποφάσεως, καὶ νὰ δικαιολογήσω τὴν γνώμην μου ταύτην.

Δύο εἶναι αἱ ἀπόψεις ὑφ' ἧς θὰ ἐξετάσω τὸ ζήτημα. Πρῶτον ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ ἀγῶνος κατὰ τῆς Βουλγαρίας, καὶ δευτέρον ὑπὸ τὴν ἔποψιν αὐτῆς ταύτης τῆς κατὰ τῶν Δαρδανελλίων ἐπιχειρήσεως.

Ὡς πολλάκις καὶ προφορικῶς καὶ ἐγγράφως ἐξέθεσα ὑμῖν, ἡ ἀριθμητικὴ ὑπεροχὴ τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ εἶναι τοιαύτη ὥστε ἐν περιπτώσει πολέμου ἐπιβάλλεται ἡ συγκέντρωσις ὀλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Μακεδονίᾳ. Διότι, προκειμένου νὰ συνάψῃ τις ἀγῶνα μετὰ ἐτέρου κράτους δέον νὰ συνάψῃ τοῦτον μεθ' ὄλων του τῶν δυνάμεων, καὶ νὰ συγκεντρώσῃ ταύτας εἰς τὸ κύριον θέατρον τοῦ πολέμου ἐκεῖ ὅπου θὰ συναντήσῃ τὰς κυρίας ἐχθρικὰς δυνάμεις καὶ ν' ἀγωνισθῇ κατ' αὐτῶν ἀποφασιστικῶς. Ἡ ἀρχὴ αὕτη, ἐπικυρωθεῖσα ὑπὸ τῆς ἱστορίας διὰ μέσου τῶν αἰώνων, ὀρθὴ καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ἐπρόκειτο νὰ παλαίσωμεν καθ' ὀλοκλήρου τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ, εἶναι ἐπιβεβλημένη ἤδη, ὅτε ὡς προεξέθεσα θὰ ἔχωμεν ἐν περιπτώσει πολέμου ὀλόκληρον τὸν βουλγαρικὸν στρατὸν ἐναντίον μας. Συνεπῶς ἡ ἀπόσπασις ἐκ τοῦ στρατοῦ μας τούτου τοῦ ἐνὸς πέμπτου, καὶ δὴ ἐνὸς τῶν καλλιτέρων τμημάτων του ἕξασθενεῖ αὐτὸν ἐπικινδύνως. Ἡδὴ προκειμένου νὰ παλαίσωμεν μετὰ ὀλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ κατὰ ὀλοκλήρου τοῦ βουλγαρικοῦ, ἐν ἀναλογίᾳ 135 ταγμάτων ἡμετέρων κατὰ 240 ἐχθρικῶν, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ στηριχθῶμεν ἐπὶ ταχυτέρας συγκεντρώσεως, ἐπὶ διαχωρισμοῦ τῶν ἐχθρικῶν δυνάμεων ἔνεκα τῆς ὀρεινῆς φύσεως τοῦ θεάτρου τῶν ἐπιχειρήσεων, καὶ ἐπὶ ταχέων ἐλιγμῶν ἐκ μέρους ἡμῶν καὶ συνεπῶς θὰ ἐπιδιώξωμεν, στρατηγικῶς τὴν ἀπόκρουσιν τῆς ἐπιθέσεως. Ἀλλὰ διὰ νὰ παλαίσωμεν ἐν ἀναλογίᾳ 108 ταγ-

μάτων κατὰ 240 ἔχθρικών δὲν βλέπω διὰ τίνος τρόπου θὰ ἐπετυγχάνομεν τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα. Εἰς τὸ μειονέκτημα τοῦτο προστίθεται ὅτι τὸ σῶμα ὅπερ θὰ λείψῃ εἶναι κατ' ἀνάγκην οὐχὶ τὸ Ε. σῶμα στρατοῦ, καὶ συνεπῶς εἶναι ἐν ἑξ' ἐκείνων ἅτινα τὸ ταχύτερον θὰ μετεφέροντο εἰς Μακεδονίαν. Ἐκ τούτων προκύπτει ὅτι καὶ τὸ σχέδιον τῆς συγκεντρώσεως στηριζόμενον ἐπὶ παρουσίας ἐν Μακεδονίᾳ πέντε σωμάτων στρατοῦ θὰ μεταβληθῆ καὶ συνεπῶς καὶ τὸ σχέδιον τῆς ἐκστρατείας. Νομίζω δὲ ὅτι ἐκ τῶν προτέρων ἅμα τῇ ἀρχῇ τῆς ἐκστρατείας θὰ καθίστατο ἀναγκαία ἡ ἐκκένωσις τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς Μακεδονίας. Ταῦτα πάντα θὰ διηυκόλυνον τὰς ἐχθρικὰς ἐπιχειρήσεις, πάντως δὲ θὰ κατελήγομεν εἰς μάχην μὲ δυνάμεις ὑποδιπλασίας τῶν ἐχθρικών. Ἐκτὸς ἐὰν πρὸς ἀποφυγὴν τοιαύτης μάχης, ἥς προφανὲς τὸ ἀποτέλεσμα, ὑπεχωροῦμεν κατ' ἀρχὰς ὀπισθεν τοῦ Ἀξιοῦ εἶτα δὲ ἴσως καὶ περαιτέρω.

Ὑπὸ τοιοῦτους ὄρους ἔρχεται τὸ ζήτημα τῆς συνδρομῆς τοῦ εἰς Δαρδανέλλια ἀποσταλέντος σώματος στρατοῦ, διὰ τὰς κατὰ τῆς Βουλγαρίας ἐπιχειρήσεις. Οἱ εὐνοϊκώτεροι δι' ἡμᾶς ὄροι ὑφ' οὓς δύναται τοῦτο νὰ συμβῆ εἶναι ἐὰν ἐκβιασθῶσι τὰ Δαρδανέλλια καὶ ἀλωθῆ ἡ Κωνσταντινούπολις. Τότε θὰ ἐστρέφετο τὸ σῶμα τοῦτο ἴσως ἐνισχυόμενον καὶ ὑπὸ Ἀγγλογαλλικῶν δυνάμεων πρὸς τὴν Ἀδριανούπολιν ἢ πρὸς τὴν Γκιουμουλτζίναν ὅπως ἐκεῖθεν δράσῃ κατὰ τῆς Βουλγαρίας. Ἀσχέτως πρὸς τὸν χρόνον, ὅστις θὰ ἐχρειάζετο διὰ τὴν νέαν ταύτην ἐπιχείρησιν, φρονῶ ἀδιστακτικῶς ὅτι δὲν θὰ ἐπέσυρεν ἐφ' ἑαυτὸ ἐχθρικὰς δυνάμεις πρώτης γραμμῆς. Ἡ Βουλγαρία θὰ ἤρκειτο νὰ τὸ συγκρατήσῃ ἐφ' ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον χρόνον διὰ τμημάτων ἔθνοφρουρῶν ὠχυρωμένων καὶ ἀγωνιζομένων ἐν τῷ ἰδίῳ ἐδάφει, ἐπιβραδύνουσα τὴν προέλασιν αὐτοῦ, μέχρις οὗ δι' ὀλοκλήρου αὐτῆς τοῦ στρατοῦ τῆς πρώτης γραμμῆς (240 ταγμάτων) καταφέρῃ τὸ κύριον καὶ ἀποφασιστικὸν κτύπημα κατὰ τοῦ ἐν Μακεδονίᾳ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, τότε θὰ ἠδύνατο νὰ στρέψῃ καὶ κατὰ τοῦ μεμονωμένου σώματος τὰς ἀναγκαίας δυνάμεις, καὶ νὰ τὸ καταστρέψῃ. Αἱ ἐν τῷ μεταξύ, ἐνδεχομένως, δυνάμεναι νὰ ἔλθωσι πρὸς βοήθειαν ἡμῶν Ἀγγλογαλλικαὶ δυνάμεις θὰ ἔφθαναν ἀργά, μετὰ τὴν ἐκβασιν τῶν ἀποφασιστικῶν μαχῶν. Ἀλλὰ πλὴν τούτου δέον νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας καὶ τὸ ὅτι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ τουρκικὸς στρατὸς θὰ εἶναι συμμαχικὸς στρατὸς τῆς Βουλγαρίας, καὶ ἐπομένως τὸ τουρκικὸν σῶμα τῆς Ἀδριανουπόλεως μεθ' ἑτέρων ἴσως τουρκικῶν δυνάμεων, θὰ ἠδύνατο αὐτὸ νὰ καλύψῃ τὴν Βουλγαρίαν ἀνεφοδιαζόμενον ἐξ αὐτῶν καὶ ν' ἀντιταχθῆ τελεσφόρως κατὰ τῆς προελάσεως τοῦ ἡμετέρου ἐν Θράκῃ σώματος.

Καὶ τοῦτο κατὰ τὴν εὐνοϊκωτέραν περίπτωσιν. Ἄλλ' ὑπάρχουσι καὶ ἕτεραι περίπτωσις. Ἐὰν ἡ Βουλγαρία ἐκήρυσσε γενικὴν ἐπιστροφάτευσιν καθ' ἣν στιγμὴν ἐγένετο ἡμετέρα ἀπόβασις, καὶ τὸ ἡμέτερον ἀποβατικὸν σῶμα εὐρίσκετο ἐν ἀγῶνι; Ἡ ἐκ νέου τότε ἀποβίβασις θὰ καθίστατο ἀδύνατος καὶ θὰ ἰσοδυνάμει πρὸς καταστροφὴν ἡμῶν τε καὶ τῶν Ἀγγλογάλλων.

Ἄλλωστε πόσον χρόνον ὑπὸ τοιούτους ὄρους θὰ διήρκει ἡ ἐπιβίβασις, ἡ μεταφορὰ καὶ ἀποβίβασις εἰς Μακεδονίαν; Τοῦλάχιστον δέκα πέντε ἡμέρας ἔαν δλόκληρος ὁ μεταγωγικός στόλος τοῦ σώματος στρατοῦ ἔμενεν εἰς τὴν διάθεσίν του. Ἄλλ' ὁ μεταγωγικός οὗτος στόλος ἀποτελεῖται ἐξ 70 περίπου πλοίων καὶ τότε τί θὰ ἔμενε διὰ τὴν ἐπιστράτευσιν καὶ μεταφορὰν τοῦ λοιποῦ στρατοῦ; Ἐὰν δὲ δὲν ἐνηργεῖτο ἐπιβίβασις συνολικὴ τοῦ σώματος τούτου, ἀλλὰ μεταφορὰ μόνον, συνεπῶς διαδοχικὴ τμηματικῶς, τότε εἰς ποίαν θέσιν θὰ εὔρεθῃ τὸ σῶμα τοῦτο ἔαν ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Τούρκοι ἐπωφελούμενοι τῆς βαθμιαίας ἑξασθενήσεώς του ἀναλάβωσι τὴν ἐπίθεσιν;

Πλείσται δὲ ἄλλαι δυσχερέστεραι περιπτώσεις δύνανται νὰ παρουσιασθῶσι, καὶ τὰς ὁποίας εἶναι περιττὸν νὰ ἀπαριθμῶ καὶ ἐκθέσω. Οὐδεὶς ἐγγυᾶται ὅτι ἡ ἀπόβασις εἶναι δυνατὴ εἰς τὴν Χερσονήσον τῆς Καλλιπόλεως, ἴσως δὲ ἐπιβάλωσι ταύτην αἱ περιστάσεις εἰς τὴν Ἀσιατικὴν ἀκτὴν. Τότε τὸ σῶμα τοῦτο στρατοῦ μετὰ τῶν συμμαχικῶν δυνάμεων θὰ εἰσχωρήσωσιν εἰς τὸ Ἀσιατικὸν ἔδαφος. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, οὐδεὶς δύναιται νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἐγκαίρου ἐπανόδου αὐτοῦ εἰς Μακεδονίαν.

Ἄλλὰ καὶ ἂν ὑποθέσωμεν οὕτως ἢ ἄλλως ὅτι τὸ σῶμα τοῦτο κατορθώνη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Μακεδονίαν, θὰ ἔλθῃ πάντως πολὺ ἀργά. Ὑπολογίζω ὅτι ἔαν ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς δὲν ὑποχωρήσῃ ὀπισθεν τοῦ Ἀξιοῦ, αἱ ἀποφασιστικαὶ μάχαι θὰ δοθῶσι περίπου μεταξὺ 20 καὶ 25 ἡμερῶν ἀπὸ τῆς κηρύξεως γενικῆς ἐπιστρατεύσεως ἐν Βουλγαρίᾳ. Ἐὰν ἤδη ὑπολογίσωμεν τὸν ἀπαιτούμενον χρόνον ὅπως τὸ σῶμα τοῦτο ἀποσπώμενον ἀπὸ τοῦ ἐχθροῦ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἀκτὴν, τὴν ἐπιβίβασιν αὐτοῦ, τὴν μεταφορὰν, τὴν ἀποβίβασιν καὶ τὴν πορείαν πρὸς τὸ πεδίον τοῦ ἀγῶνος, βλέπομεν ὅτι ὑπὸ τοὺς εὐνοϊκωτέρους ὄρους, ἡ ἐμφάνισις αὐτοῦ εἰς τὸ πεδίον τοῦ ἀγῶνος, δὲν δύναιται νὰ ἐπέλθῃ παρὰ μετὰ τὰς ἀποφασιστικὰς μάχας.

Ἦδη μένει πρὸς ἐξέτασιν ἡ πιθανότης τῆς ἐπιτυχίας τῆς κατὰ τῶν Δαρδανελλίων ἐπιχειρήσεως. Ἐξέθεσα ἤδη διατὶ τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι σπουδαῖον καὶ ζωτικὸν δι' ἡμᾶς. Ἡ ἀποτυχία καὶ ἂν ἀκόμη περιορίζετο ὄχι εἰς τὴν ἀπόκρουσιν τῆς ἀποβάσεως, ἀλλὰ εἰς παρεμπόδισιν τῆς εἰσελάσεως εἰς τὸ ἔσωτερικὸν καὶ συνεπῶς εἰς χρόνισιν τοῦ ἀγῶνος φρονῶ ὅτι θὰ ἤρκει ὅπως πεισθῇ ἡ Βουλγαρία πρὸς ἐπέμβασιν.

Περὶ τῆς σημερινῆς ὀχρωσέως τῶν ἀκτῶν τῆς Χερσονήσου τῆς Καλλιπόλεως καὶ τῆς Ἀσιατικῆς Ἀνατολικῆς ἀκτῆς τῶν Δαρδανελλίων πρὸς ἀπόκρουσιν ἀποβάσεως δὲν ἔχομεν ἀπὸ τινος σαφεῖς πληροφορίας. Ἦδη ἀπὸ τοῦ παρελθόντος θέρους ἤρχισεν ἀμυντικὴ ἐργασία ἐκ μέρους τῶν Τούρκων, ἧτις δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐσυνεχίσθη ἀπὸ τῆς εἰσόδου τῆς Τουρκίας εἰς τὸν πόλεμον. Ὡστε δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ἡ ἐπιτυχία τῆς ἀποβάσεως καὶ μόνον ἀπὸ αὐτῆς τῆς ἀπόψεως ἔσεται ἀμφίβολος. Ἀλλὰ πλὴν τούτου ὑπάρχουσιν ἤδη καὶ μεγάλαι δυνάμεις Τουρκικοῦ στρατοῦ διαθέσιμοι πρὸς ἀντιμετώπισιν τοιαύτης ἀποβατικῆς ἐπιχειρήσεως.

Ὑπάρχουσι διαθέσιμα:

Τὸ 1ον	Σῶμα	στρατοῦ	(Κωνσταντινούπολις).
Τὸ 2ον	»	»	(Ἄδριανούπολις).
Τὸ 3ον	»	»	(Χερσόνησος Καλλιπόλεως).
Τὸ 4ον	»	»	Ἐκ δύο μεραρχιῶν εἰς Σμύρνην Πάνορμον καὶ Μπαλουκεσέρ.
Τὸ 5ον	»	»	Τουλάχιστον μία μεραρχία Κων)πόλεως.
Τὸ 6ον	»	»	Τσατάλτζαν.

Ἐν ὄλῳ 15 Μεραρχίαι. Ἐὰν ἐκ τούτου διατεθῶσι κατὰ τοῦ ἀποβατικοῦ στρατοῦ 8 Μεραρχίαι, ἤτοι περὶ τὰς 80—85 χιλιάδας πεζικοῦ μετὰ ἀναλόγων λοιπῶν ὄπλων εἶναι προφανές ὅτι ἐν σῶμα Ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἤτοι 27 χιλιάδες πεζικοῦ, μετὰ τριῶν Εὐρωπαϊκῶν μεραρχιῶν ἤτοι 36 χιλιάδας πεζικοῦ, ἐν ὄλῳ 63 χιλιάδες πεζικοῦ, εἶναι ἐντελῶς ἀνεπαρκῆς δύναμις.

Πλὴν τούτου καὶ μετὰ τὴν ἐκδίασιν τῶν Δαρδανελλίων δὲν τελειώνει ἡ ἐκστρατεία. Ἡ ἐμφάνισις τοῦ στόλου πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν θὰ ἄρῃ τὴν ἀντίστασιν τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ. Αἱ ἐν Θράκῃ δυνάμεις αὐτοῦ περὶ τὰς 12 τουλάχιστον Μεραρχίαι, στηριζόμεναι ἐπὶ τῆς Βουλγαρίας θὰ δυνηθῶσι νὰ παρατείνωσι τὴν ἀντίστασιν ἐπὶ μακρόν, καὶ πιθανώτατα θὰ κατανικήσωσι τὰς ἀνεπαρκεῖς ἡμῶν δυνάμεις.

Καθίσταται ὅθεν ἀπαραίτητον ὅπως εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐκστρατείας διατεθῶσιν αἱ ἀπαιτούμεναι δυνάμεις ἐκ μέρους τῶν Συμμάχων αἵτινες θὰ ἐξασφαλίσωσι τὴν ἐπιτυχίαν αὐτῆς. Συγχρόνως νὰ μελετηθῇ ἀπὸ κοινού καὶ λεπτομερῶς ἡ ὅλη ἐπιχείρησις, ἥτις νὰ ἐκτελεσθῇ τότε μόνον ὅταν ἡ ἐπιτυχία θεωρηθῇ ἐξησφαλισμένη.

Προσθέτω ὅτι ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε μέτρων τῶν Συμμάχων κατὰ τῶν Δαρδανελλίων, φαίνεται ὅτι οὐδόλως ἐμελετήθη ἡ ἐπιχείρησις αὕτη, καὶ ὅτι πολὺ ὑπετιμήθη ὁ ἐχθρός.

Ἐὰν παρὰ τὰς γνώμας μου ταύτας θεωρηθῇ ἐπιβεβλημένον ὅπως συμμετάσχωμεν, νομίζω ὅτι δύο μέτρα θὰ ἠλάττουσαν κατὰ τι τοὺς κινδύνους οὗς μέλλει νὰ διατρέξῃ ἡ Ἑλλάς.

1ον) Ἡ συμμετοχὴ τῆς Ρωσσίας ἐὰν ἡ Βουλγαρία καὶ μόνον ἐπιστρατευθῇ δι' ἀποστολῆς ρωσικοῦ στρατοῦ εἰς Βάρναν καὶ Πύργον.

2ον) Ἡ ἐκ μέρους τῶν Ἄγγλων καὶ Γάλλων διάθεσις τῶν ἀπαιτούμενων δυνάμεων κατόπιν συνεννόησεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀπὸ κοινού μελέτη τῆς ὅλης ἐπιχειρήσεως, πρὸ πάσης ἀναλήψεως αὐτῆς.

Ἀθῆναι τῇ 17ῃ Φεβρουαρίου 1915.

(Υπογραφή) ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΕΤΑΞΑΣ

Τὸ τρίτον ὑπόμνημα τοῦ Βενιζέλου πρὸς τὸν Βασιλέα Κωνσταντῖνον.

Ἀθῆναι τὴν 17ην Φεβρουαρίου 1915.

Μεγαλειότατε,

Ἡ ὑμετέρα μεγαλειότης γνωρίζει ἀπὸ πολλοῦ ποῖαι εἶναι αἱ γνώμαι μου περὶ τῆς ἀνάγκης διὰ τὴν ἤδη μάλιστα μεγαλυνθεῖσαν Ἑλλάδα ὅπως προέλθῃ εἰς στενωτέραν ὅσον τὸ δυνατόν προσέγγισιν πρὸς τὴν Ἀγγλίαν ἥτις, οὐσα ἀναμφισβητήτως ἡ ἰσχυροτέρα μεταξὺ τῶν μεγάλων Δυνάμεων, εἶναι συγχρόνως ἐκείνη, ἧς τὰ συμφέροντα ἄριστα δύνανται νὰ ἐναρμονισθοῦν πρὸς τὰ ἡμέτερα ἐν τῇ ἀνατολικῇ λεκάνῃ τῆς Μεσογείου καὶ ἥτις συνελῶς, ἐὰν ἐλείθετο ὅτι ἡδύνατο νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν ἐν τῇ λεκάνῃ ταύτῃ συμφερόντων της, θὰ ἦτο ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην Δύναμιν εἰς θέσιν νὰ προαγάγῃ τὴν πραγματοποιήσιν τῶν ἐθνικῶν ἡμῶν βλέψεων. Σύμφωνα μὲ τὰς γνώμας ταύτας ἡ ὑμετέρα μεγαλειότης μὲ εἶχεν ἐξουσιοδοτήσει νὰ ὀμιλήσω εἰς τὸν σὲρ Ἔδουαρδ Γκρέϋ κατὰ τὸ εἰς Λονδῖνον ταξειδίον μου τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1914.

Καὶ ἀρξαμένου τοῦ μεγάλου εὐρωπαϊκοῦ πολέμου, ἡ ὑμετέρα μεγαλειότης γνωρίζει ὅτι δὲν ἔπαυσα οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν πιστεύων ὅτι τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα εὐρίσκονται πρὸς τὸ μέρος τοῦ συνασπισμοῦ, οὗ μετέχει ἡ Ἀγγλία. Ἡ δὲ ὑμετέρα μεγαλειότης, ὅτε ἐν τῇ κατευθύνσει τῆς ἐξωτερικῆς ἡμῶν πολιτικῆς προέκυψεν ἡ μεταξὺ ἐμοῦ καὶ τοῦ κ. Στρέϊτ διαφωνία, πῦδόκησε νὰ ἐγκρίνῃ καθ' ὀλοκληρίαν τὰς ἐμὰς σκέψεις καὶ ἐξουσιοδότησέ με τότε νὰ δηλώσω πρὸς τὰς Δυνάμεις τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως ὅτι ἡ Ἑλλὰς ὄχι μόνον θὰ ἐτήρει εὐμενεστάτην ἐν πάσῃ περιπτώσει πρὸς αὐτὰς οὐδετερότητα, ἀλλὰ καὶ ἐτοιμὴ ἦτο νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὸν πόλεμον παρὰ τὸ πλεον αὐτῶν, ἐὰν μόνον ἦτο δυνατόν νὰ ἀσφαλισθῇ ἀποτελεσματικῶς κατὰ τοῦ κινδύνου βουλγαρικῆς ἐπιθέσεως.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς δηλώσεως ταύτης αἱ Δυνάμεις τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως δις ἤδη ἀπηρθύνθησαν πρὸς ἡμᾶς, ζητοῦσαι ὅπως σπεύσωμεν εἰς βοήθειαν τῶν Σέρβων κατὰ τῶν Αὐστρογερμανῶν, ἀλλὰ καὶ τὰς δύο φορὰς ἐδηλώσαμεν ὅτι τοιαύτη ἡμῶν στρατιωτικὴ ἐνέργεια θὰ ὠδήγῃ εἰς καταστροφὴν καὶ ἡμῶν καὶ τῶν Σέρβων, διότι οἱ Βούλγαροι ἐπωφελοῦμενοι τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ στρατοῦ ἡμῶν εἰς πολλὰς ἑκατοντάδας χιλιομέτρων μακρὰν τῆς βάσεως τῶν ἐπιχειρήσεων ἡμῶν τῆς Θεσσαλονίκης—θὰ ἡδύνατο νὰ εἰσβάλουν εἰς Μακεδονίαν ἀποκόπτοντες τὰς συγκοινωνίας ἡμῶν καὶ νὰ ἐπιτύχουν τὴν καταστροφὴν τοῦ στρατοῦ ἡμῶν. Ἐδηλώσαμεν δὲ συγχρόνως εἰς τὰς Δυνάμεις τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως ὅτι τότε μόνον ἡδυνάμεθα καὶ ὠφείλαμεν νὰ σπεύσωμεν εἰς βοήθειαν τῶν Σέρβων, ἐὰν ἐπετίθεντο κατὰ τούτων οἱ Βούλγαροι, ὅτε ἡμεῖς θὰ ἀντεπετιθέμεθα κατὰ τῶν Βουλγάρων. Κατ' ἀμφοτέρας ταύτας τὰς περιπτώσεις ἡ πολιτικὴ ἀντίληψις τῆς

κυβερνήσεως εὐρέθῃ ἐν πλήρει ἁρμονίᾳ πρὸς τὰς γνώμας τοῦ γενικοῦ ἡμῶν Ἐπιτελείου τοῦ στρατοῦ.

Ἄλλ' ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀναμίξεως τῆς Τουρκίας εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸν πόλεμον, ἰδίᾳ δὲ ἀπὸ τῆς ἀποφάσεως τῶν συμμάχων ὅπως, ἐκβιάζοντες τὰ Δαρδανέλλια, καταλάβουν τὴν Κωνσταντινούπολιν, παρουσιάζεται εὐκαιρία ὅπως προσφέρωμεν εἰς τούτους τὴν πολεμικὴν ἡμῶν συνδρομὴν καὶ συντελέσωμεν, ἐὰν αὕτη γίνῃ δεκτὴ, εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης διὰ τῆς εἰς αὐτὴν συμμετοχῆς ἐνὸς τῶν σωμάτων τοῦ στρατοῦ ἡμῶν, ὅπερ καὶ μόνον θὰ ἐπεστρατεύομεν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον.

Τοιαύτῃ μετοχῇ ἡμῶν εἰς τὸν πόλεμον, πιστεύω ὅτι δὲν θ' ἀπετέλει, ὡς φοβεῖται τὸ Ἐπιτελεῖον, ἔξασθῆναι τοῦ στρατοῦ ἡμῶν, ὥστε νὰ καταστῇ ἐντεῦθεν πιθανωτέρα καὶ κινδυνωδεστέρα βουλγαρικὴ καθ' ἡμῶν ἐπίθεσις. Ὅχι μόνον διότι τὰ τέσσαρα ἄλλα σώματα στρατοῦ ἡμῶν θὰ ἔμεναν ἀνέπαφα, ἀλλὰ διότι τὸ πέμπτον τοῦτο δὲν θὰ εὐρίσκετο μακρὰν τοῦ θεάτρου τοῦ ἐνδεχομένου καθ' ἡμῶν πολέμου τῆς Βουλγαρίας. Καὶ ἂν μὲν ἡ κατὰ τῶν Δαρδανελλίων καὶ Κωνσταντινουπόλεως ἐπιχειρήσις ἐπιτύχῃ θὰ εὐρίσκετο ἐν Θράκῃ ἀπειλοῦν μετὰ τῶν συμμάχων νὰ προσβάλλῃ ἐκεῖθεν τοὺς Βουλγάρους ἐπιτιθεμένους καθ' ἡμῶν ἐν Μακεδονίᾳ. Ἐὰν δὲ ὑποτεθῇ ὅτι ἡ ἐκβίασις τῶν Δαρδανελλίων ἀπετύγχανε, τότε τάχιστα θὰ ἠδύνατο ἐν ἀνάγκῃ νὰ μεταφερθῇ καὶ τὸ σῶμα τοῦτο τοῦ στρατοῦ ἡμῶν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ τὸ ὅλον ἢ μέρος τοῦλάχιστον τοῦ συμμαχικοῦ στρατοῦ, ὅστις πρόκειται νὰ διατεθῇ εἰς τὴν κατὰ τῶν Δαρδανελλίων καὶ Κωνσταντινουπόλεως ἐπίθεσιν. Ὁ συμμαχικὸς δὲ οὗτος στρατὸς ὅστις θὰ ἠδύνατο νὰ μεταβῇ εἰς ἐνίσχυσιν τῶν Σέρβων, θὰ ἦτο πρόσθετος ἐνίσχυσις δι' ἡμᾶς εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν θὰ ἐφθάνομεν εἰς πόλεμον μὲ τὴν Βουλγαρίαν, εἴτε διότι αὕτη θὰ ἐπιτίθετο ἀπ' εὐθείας καθ' ἡμῶν, εἴτε διότι ἐπιτιθεμένης ταύτης κατὰ τῆς Σερβίας θὰ ἀντεπετιθέμεθα ἡμεῖς κατ' αὐτῆς εἰς ἐκπλήρωσιν τῶν συμμαχικῶν μας ὑποχρεώσεων.

Τίνα κέρδη θὰ συνεκομίζομεν διὰ τῆς μετοχῆς ἡμῶν εἰς τὴν κατὰ τῶν Δαρδανελλίων καὶ Κωνσταντινουπόλεως ἐπίθεσιν τῶν Συμμάχων, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξάρω. Ἄφ' ἐνὸς μὲν θὰ συνεπράττομεν καὶ ἡμεῖς εἰς τὴν ρύθμισιν τοῦ ζητήματος τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Στενῶν—καὶ γνωρίζει ἡ ὑμετέρα μεγαλειότης ὅτι ἀρίστην τοῦ ζητήματος τούτου λύσιν διὰ τὰ ἔθνη καὶ συμφέροντα ἐν τῷ παρόντι χρόνῳ νομίζω τὴν διεθνοποίησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Στενῶν. Ἄφ' ἑτέρου δὲ ἔχομεν νὰ προσδοκῶμεν, ἐν περιπτώσει νίκης τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως, τὰς ὑπεσχημένας ἤδη ἡμῖν ἑδαφικὰς παραχωρήσεις ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν νίκην ταύτην γνωρίζει ἐπίσης ἡ ὑμετέρα μεγαλειότης ἔξ ἀρχῆς τοῦ πολέμου, καὶ κατ' οὐδὲν μετέβαλα ἔκτοτε γνώμη, ὅτι οἰαδήποτε καὶ ἂν ἦ ἡ ἔκβασις τοῦ πολέμου ὡς πρὸς τὴν Ρωσσίαν καὶ τὴν Γαλλίαν, ἢ Ἀγγλίαν καὶ μόνη μένουσα θὰ δυνηθῇ νὰ ἐπιβάλλῃ τελειωτικῶς τοὺς ὅρους τῆς εἰρήνης. Ἄλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι αἱ προβλέψεις μου δὲν ἠθελον ἐπαληθεύσει καὶ ἂν

πιθανώτερον κριθῆ ὅτι ὁ πόλεμος λήγων δι' ἀμοιβαίας ἑκατέρωθεν ἔξαντλήσεως, δὲν πρόκειται νὰ ἐπιφέρῃ οὐσιώδεις ἑδαφικὰς μεταβολάς, αἱ ὠφέλειαι ἄς ἔκ τῆς μετοχῆς ἡμῶν θὰ συγκομίσωμεν ἔσσονται—ἐν συγκρίσει ἰδίως πρὸς τὰς θυσίας, ὡς ἔκ τῆς μετοχῆς εἰς αὐτὸν τοῦ ἑνὸς πέμπτου μόνον τῆς μαχητικῆς ἡμῶν δυνάμεως—ἔσσονται οὐσιώδεις.

Δὲν θὰ λύσωμεν ἀπλῶς τὸ ζήτημα τῶν νήσων, ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς παλιννοστήσεως τῶν προσφύγων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τὸ τῆς τελεσφόρου προστασίας τῶν πληθυσμῶν τούτων ἐν τῷ μέλλοντι διὰ τῆς ὑπὲρ αὐτῶν μερίμνης ὅχι ἀπλῶς ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν συμμάχων ἡμῶν μεγάλων Δυνάμεων. Δὲν θὰ ἦτο δὲ ὑπερβολικὴ αἰσιοδοξία νὰ δεχθῆ τις ὅτι καὶ τὴν Κύπρον ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ παρεχώρει ἡ Ἀγγλία, ὅταν γνωρίζῃ, ὡς ἡ ὑμετέρα μεγαλειότης, τὴν ἀντηλλάγην περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐν Λονδίῳ κατὰ Ἰανουάριον 1913 μεταξὺ τῶν Ἀγγλῶν ὑπουργῶν τῶν Οἰκονομικῶν καὶ τῶν Ναυτικῶν καὶ ἐμοῦ, πλὴν τοῦ ὅτι ἡ μετοχὴ ἡμῶν εἰς τὸν πόλεμον θὰ ἔλυνεν ἀρνητικῶς κατὰ τρόπον ὀριστικὸν καὶ τὸ ζήτημα τῆς μετοχῆς ἡμῶν εἰς μέρος τοῦ δημοσίου ὀθωμανικοῦ χρέους διὰ τὴν ἀπώλειαν τῶν ἐν Εὐρώπῃ τουρκικῶν κτήσεων.

Ἐὰν ἄφ' ἡμῶν ἀποκλειστικῶς ἐξηρτᾶτο νὰ ἐμπλακῶμεν εἰς πόλεμον καὶ νὰ μείνωμεν ἐκτὸς αὐτοῦ μέχρι τέλους, θὰ ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ εὐλόγος ἐνδοιασμός περὶ τοῦ πρακτέου. Ἄλλ' ἔφ' ὅσον διαρκεῖ ὁ πόλεμος, ἢ εἰς τοῦτον ἐμπλοκὴ ἡμῶν εἶναι ἀνὰ πᾶσαν ἡμέραν ἐνδεχομένη—καὶ παρὰ τὴν θέλησιν ἡμῶν. Διότι ἡ Βουλγαρία ἐνισχυθεῖσα ὑπὸ τοῦ αὐστρογερμανικοῦ συνδέσμου καὶ οἰκονομικῶς καὶ δι' ἀφθόνου ὑλικοῦ πολέμου, θὰ εἶναι εἰς θέσιν, εὐθύς ὡς κατορθώσῃ νὰ περιέλθῃ εἰς χεῖρας τῆς τὸ ὑλικὸν τοῦτο νὰ ἐπιτεθῆ καθ' ἡμῶν εἴτε ἀπ' εὐθείας, εἴτε δι' εἰσβολῆς εἰς τὴν σερβικὴν Μακεδονίαν ἐν συμμαχίᾳ πρὸς τὰς μεσεuropαικὰς Δυνάμεις. Καὶ ἂν μὲν ἐπιτεθῆ κατὰ τῆς Σερβίας, ἀντεπιτιθέμενοι ἡμεῖς καὶ αὐτῆς θὰ ἔχωμεν πάλιν ὅλην τὴν εἰς χρήματα καὶ πολεμικὸν ὑλικὸν ἐπικουρίαν τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως. Ἐὰν ὅμως στραφῇ ἀποκλειστικῶς καθ' ἡμῶν τότε κινδυνεύομεν νὰ εὐρεθῶμεν ἐν μειονεκτικῇ θέσει ἀπέναντι αὐτῆς ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἀναγκαῖα χρηματικὰ μέσα διὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου, διότι αἱ Δυνάμεις τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως οὐδεμίαν θὰ ἔχουν ὑποχρέωσιν νὰ προσέλθουν εἰς ἐπικουρίαν ἡμῶν χρηματικὴν ἢ ἄλλην.

Ἄλλὰ καὶ δι' ἄλλον λόγον ἐπιβάλλεται νὰ ταχθῶμεν κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην φανερωῶς πρὸς τὸ μέρος τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως. Διότι, ἂν δὲν πράξωμεν τοῦτο, οὐδόλωσ ἀποκλείεται νὰ πράξουν τοῦτο οἱ Βούλγαροι τασσόμενοι πρὸς τὸ μέρος αὐτῆς καὶ ἐπιτιθέμενοι κατὰ τοῦ ἐν Θράκῃ τουρκικοῦ στρατοῦ ὅπως βοηθήσουν τὴν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπιχείρησιν τῶν Συμμάχων. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ὅχι μόνον τὸ λοιπὸν τῆς Θράκης μετ' ἐξόδου εἰς Ραιδεστόν, πλὴν τῶν Δαρδανελλίων καὶ στενῆς λωρίδος περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, θὰ λάβουν οἱ Βούλγαροι, ἀλλὰ καὶ τὴν σερβικὴν Μακεδονίαν μέχρι τοῦ Ἀξιοῦ. Καὶ ἂν δὲ ἀποφύγωμεν τὸν

κίνδυνον νὰ ἐπιδικασθῆ τότε αὐτῇ ἡ Καβάλλα, μόνον διὰ τῆς ἐπεκτάσεως τῶν ὁρίων τῆς Βουλγαρίας πρὸς τὴν Θράκην καὶ τὴν σερβικὴν Μακεδονίαν, θὰ ἀνατραπῆ καὶ πάλιν ἐπὶ βλάβῃ ἡμῶν ἢ σημερινῇ ἰσορροπία. Καὶ ἂν προσθέσῃ τις ὅτι ἡ ἐκ τῶν κολοσσιαίων δαπανῶν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν σύναψις μεγάλου ἐσωτερικοῦ δανείου δὲν θὰ εἶναι δυνατὴ, ἐφ' ὅσον δὲν συνηγοροῦν ὑπὲρ αὐτῆς καὶ πολιτικοὶ λόγοι, θὰ ἴδῃ ὅτι μὴ τασσόμενοι οὐδὲ σήμερον φανερωῶς πρὸς τὸ μέρος τῶν φυσικῶν φίλων μας θὰ περιέλθωμεν εἰς ἀδυναμίαν μετὰ τὸ πέρασ τοῦ πολέμου νὰ προμηθευθῶμεν τὰς πολλὰς ἑκατοντάδας ἑκατομμυρίων, αἵτινες μᾶς εἶναι ἀναγκαῖαι ἵνα καὶ τὴν στρατιωτικὴν μας σύταξιν καὶ τὸ σιδηροδρομικὸν ἡμῶν δίκτυον συμπληρώσωμεν καὶ τοὺς πλουσίους πόρους τῆς τότε Ἑλλάδος ἀναπτύξωμεν.

Ἐὰν ἡ ὑμετέρα μεγαλειότης δὲν ἐγκρίνῃ τὴν πολιτικὴν ταύτην, ἐπιτραπήτω μοι νὰ προσθέσω ὅτι ἡ σημερινῇ πολιτικῇ δὲν ἡμπορεῖ νὰ συνεχισθῆ ἀκινδύνως. Ἡ πολιτικῇ αὕτη ἦτο ἐνδεδειγμένη ἐφ' ὅσον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐξ ἀρχῆς τοῦ πολέμου γενομένων δηλώσεών μας πρὸς τὰς Δυνάμεις τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως, αὐταὶ ἐθεώρουν ἡμᾶς ὡς οὐσιαστικὸς συμμάχους των, ἐτοίμους νὰ σπεύσωμεν εἰς βοήθειάν των, ἅμα ὡς κατάλληλος περίπτωσις παρουσιαζέτο πρὸς τοῦτο. Διὰ τῆς πολιτικῆς ταύτης κατωρθώσαμεν καὶ τὰς βουλγαρικὰς ἀξιώσεις ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς Μακεδονίας νὰ θάψωμεν, ἐν τῷ πνεύματι τοῦλάχιστον τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως, καὶ τὴν Βόρειον Ἠπειρον ν' ἀποκτήσωμεν καὶ χρηματικῶς εἰς πᾶσαν περίπτωσιν νὰ ἐπικουρηθῶμεν καὶ βασιμους ἐλπίδας νὰ ἔχωμεν ὅτι ἐν περιπτώσει ὀριστικῆς νίκης αἱ ἔθνικαὶ ἡμῶν βλέψεις οὐσιωδῶς θὰ προήγοντο.

Καὶ ταῦτα πάντα ἐπετύχαμεν μέχρι τοῦδε χωρὶς ἐξ ἄλλου νὰ ἔλθωμεν εἰς φανεράν σύγκρουσιν πρὸς τὰς μεσευρωπαϊκὰς Δυνάμεις. Ἄλλ' ἀφ' ἧς αἱ Δυνάμεις τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως προσεκάλεσαν ἡμᾶς διὰ δευτέραν φορὰν νὰ σπεύσωμεν εἰς βοήθειαν τῶν Σέρβων, προτείνασαι τὴν εἰς Μακεδονίαν ἀποστολὴν καὶ ἰδίων αὐτῶν στρατευμάτων, ἡμεῖς δέ, συμφώνως πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Ἐπιτελείου, ἠρνήθημεν ν' ἀποδεχθῶμεν τὰς προτάσεις αὐτῶν, ἐὰν δὲν σπεύσωμεν νὰ ἐπωφεληθῶμεν τὴν παροῦσαν εὐκαιρίαν ὅπως ἀποδείξωμεν ἐμπράκτως εἰς αὐτὰς ὅτι εἰλικρινῶς εἴμεθα μετ' αὐτῶν, θὰ ἀπολεσθῆ πᾶσα ἐκ μέρους αὐτῶν πρὸς ἡμᾶς ἐμπιστοσύνη καὶ ἐπομένως πᾶσα ἐλπίς προστασίας ἐκ μέρους αὐτῶν τῶν συμφερόντων ἡμῶν. Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει ἐπιβάλλεται τοῦλάχιστον νὰ ζητηθῆ προστασία τῶν συμφερόντων τούτων παρὰ τοῦ ἀντιθέτου συνδυασμοῦ. Διότι ὅσον καὶ ἂν τοιαύτη πολιτικῇ θὰ ἦτο κατ' ἐμὲ ἥκιστα ἐξυπηρετικῇ τῶν ἔθνικῶν συμφερόντων, θὰ ἦτο ὅμως πάντως καλλιτέρα τῆς πολιτικῆς ἐκείνης, ἥτις θὰ μᾶς καθίστα ἐρήμους φίλων καὶ ἀπὸ τὰ δύο ἀντίπαλα στρατόπεδα. Ἀλλὰ τὴν νέαν ταύτην πολιτικὴν προφανῶς νέα κυβέρνησις θὰ ἔπρεπε νὰ ἐφαρμόσῃ, κυβέρνησις ἐγκρίνουσα αὐτήν.

Τῆς Υ. Μ. εὐπειθέστατος θεράπων
ΕΛΕΥΘ. Κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ